

J. Q. Loring.

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

CHEZ N. E. LEMAIRE, Éditeur, rue des Quatre Fils, n° 16, au Marais.
DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
TREUTTEL ET WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.
A. F. DIDOT, imprimeur de l'Institut, rue Jacob, n° 24.
BOSSANGE père, libraire, rue Richelieu, n° 60.
DONDEY-DUPRÉ, impr.-lib. rue Richelieu, n° 47 *bis*.
BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33
JUL. RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.
MONGIE aîné, libraire, boulevard Italien, n° 10.
H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.
ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hautefeuille, n° 23.

Et chez tous les libraires de France et des pays étrangers.

CAII PLINII SECUNDI

HISTORIÆ NATURALIS

LIBRI XXXVII

EXCUDEBAT A. FIRMINUS DIDOT,
GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.

CAII PLINII SECUNDI

HISTORIÆ NATURALIS

LIBRI XXXVII

CUM SELECTIS PINTIANI, DALECAMPII, SALMASII, HARDUINI, BROTERII,
ATQUE ALIORUM NOTIS ET EXCURSIBUS

QUIBUS ACCESSIT TENTAMEN CHRONOLOGICUM DE GRÆCIS SCULPTORIBUS

AUCTORE EMERICO-DAVID
REGIÆ ARTIUM ACADEMIÆ SOCIO, ETC.

PARS SEXTA CONTINENS MINERALOGIAM

CURANTE DELAFOSSE
IN NORMALI SCHOLA NATURALIS HISTORIÆ PROFESSORE

VOLUMEN NONUM

PARISIIS
COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE
POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXXI

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIÆ
LIBER XXXIII.

I. Metalla nunc, ipsæque opes, et rerum pretia di- 1
centur, tellurem intus exquirente cura multiplici modo:
quippe alibi divitiis foditur, quærente vita aurum, argen-
tum, electrum[1], æs: alibi deliciis gemmas et parietum[2] di-
gitorumque pigmenta: alibi temeritati ferrum, auro etiam
gratius inter bella cædesque. Persequimur omnes ejus fibras,
vivimusque super excavatam, mirantes dehiscere ali-
quando, aut intremiscere illam: ceu vero non hoc etiam
indignatione sacræ parentis exprimi[3] possit. Imus in viscera
ejus, et in sede Manium opes quærimus, tamquam parum
benigna fertilique, quaqua[4] secatur. Et inter hæc mini- 2
mum remediorum gratia scrutamur: quoto enim cuique
fodiendi causa medicina est? Quanquam et hæc summa

I. 1. *Argentum, electrum, æs.* Argenti genera, usus et experimenta, Noster indicabit infr. cap. 31 sqq. Quod autem electrum statim mox appellat, non est e succinorum generibus, quæ fusissime demonstrabuntur *lib.* XXXVII, cap. 11; sed metallum naturale, immo et ante factum, si auro quinta argenti portio addatur; conf. inf. c. 23. Æris metalla peculiariter dicentur lib. XXXIV, cap. 1-5. Ed.

2. *Et parietum*, etc. Parietum quidem, aurum: nam, ut dicetur libri hujus cap. 18: « jam et ipsi tamquam vasa inaurantur. » Digitorum, gemmæ: quo pertinet scitum illud libri II, cap. 63, § 5: « Gemmas etiam et quosdam parvulos quærimus lapides, scrobibus in profundum actis. Viscera ejus extrahimus, ut digito gestetur gemma quam petimus. Quot manus atteruntur, ut unus niteat articulus! »

3. *Exprimi.* Explicari. Hard.

4. *Quaqua secatur*, etc. Hoc est, foditur. Sic Reg. 2 codex, et Pintiani. Recte, quum sequatur statim indignatio, quod admodum paucis fodiendi causa medicina sit. Editi hactenus libri, « quaqua calcatur, » male. Hard.

sui parte tribuit[5], ut minime parca, facilisque in omnibus quæcumque prosunt. Illa nos premunt[6], illa nos ad inferos agunt, quæ occultavit[7] atque demersit, illa quæ non nascuntur repente[8]. Mens[9] ad inane evolans reputet quæ deinde futura sit finis sæculis omnibus exhauriendi eam: quousque penetratura avaritia. Quam innocens, quam beata, immo vero et delicata esset vita, si nihil aliunde, quam supra terras, concupisceret; breviterque[10], nisi quod secum est!

5. *Quanquam et hæc summa sui parte tribuit, ut minime parca.* Locus insanabiliter corruptus, egregie, ut puto, curatus est, restitutusque in pristinum statum : in eodem nostro exemplari, non *minime parca* legitur, sed *fugre si archa :* scribo, « frugi sitarcha. » PINT. — *Ut minime parca.* Ex vestigiis veteris scripturæ, Gronovius conjiciebat legi commodius posse, « ut suggerens large : » eadem sententia. HARD.

6. *Illa nos premunt*, etc. Pari elegantia in eodem argumento Seneca versatus, epist. XCIV, p. 419 : « Aurum quidem et argentum, inquit, et propter ista numquam pacem agens ferrum, quasi male nobis committerentur, abscondit. Nos in lucem, propter quæ pugnaremus, extulimus... nec erubescimus summa apud nos habere, quæ fuerant ima terrarum. » HARD.

7. *Quæ occultavit.* Horatii scitum illud huc pertinet : « Aurum irrepertum, et sic melius situm Quum terra celat, etc. » Od. lib. III, 3, vers. 49. HARD.

8. *Ut repente mens ad inane evolans.* Superfluit prima vox ex vet. cod. PINT. — *Illa quæ non nascuntur repente.* Quæ tam lente natura gignit, ut illa ægre, non sponte parere videatur. HARD. — *Illa quæ non nascuntur repente. Mens ad inane evolans reputet quæ deinde futura sit finis... exhauriendi eam : quousque penetratura avaritia.* Sic locum hunc refinximus ductu codicis Reg. 2, et ejus quem Pintianus habuit, totidem plane syllabis apicibusque litterarum integra fide repræsentatis : interpunctione ita servata, ut sua orationi sententia, neque, ut prius, impedita constaret. Sic enim typi interpolati habent : « Illa quæ non nascuntur : ut repente mens... quousque penetret avaritia. » HARD.

9. *Mens.* Mens in cælum se paulisper efferens secum reputet, quis sit finis futurus umquam exhauriendi tellurem : et quousque penetratura sit avaritia. HARD. — *Mens ad inane.* Inane pro cælo, aere, familiare præsertim poetis, ac Plinio. « Per inania, magnum inane, » Maro : Lucretius, « profundum inane, » sæpe dixere. H.

10. *Breviterque, nisi quod secum est.* Reg. 2 et Colb. 3, « haberetque non nisi quod secum est, » forte elegantius. H. — Sic quoque Broterius scribendum censuit. ED.

II. Eruitur aurum, et chrysocolla juxta, ut pretiosior videatur[1], non natura. Parum erat unam vitæ invenisse pestem[2], nisi in pretio esset auri etiam sanies[3]. Quærebat argentum avaritia : boni consuluit interim invenisse minium, rubentisque terræ excogitavit usum. Heu prodigiosa ingenia! quot modis auximus pretia rerum? Accessit ars picturæ ad aurum et argentum, quæ cælando cariora fecimus. Didicit homo naturam provocare. Auxere et artem vitiorum irritamenta. In poculis libidines[4] cælare juvit, ac per obscœnitates bibere. Abjecta deinde sunt hæc, et sordere cœpere : et auri argentique nimium fuit. Murrhina et crystallina ex eadem terra effodimus[5], quibus pretium

1 (margin, beside first line) · 2 (margin, beside "vitiorum irritamenta" line)

II. 1. *Ut pretiosior videatur, non*, etc. In Reg. 2, « ut pretiosior videatur nomen natura. » Colb. 3, « videatur, non natura. » Sane sincerius : ut sit sententia, pretiosiorem videri chrysocollam vicinitate auri, quam natura sua, quum nihil aliud sit quam auri sanies. Libri hactenus editi, « ut pretiosior videatur nomen ex auro custodiens. » At illa, « ex auro custodiens, » nulli MSS. habent. H. — *Eruitur aurum*, etc. Quod nos hodieque *Aurum nativum* appellamus, ab omni ævo notum; neque est quod in eo diutius immoremur. Ed.

2. *Vitæ invenisse pestem.* Aurum. Mox auri saniem chrysocollam vocat, ut est. Hard. — De chrysocolla fusius Noster agit infra, cap. 26. Ed.

3. *Auri etiam sanies.* Nam chrysocolla fit e limoso succo per auri venam fluente, et illic densato in pumicis duritiem. Dal. — *Heu prodigiosa ingenia!* Brot. ex Reg. 3 et edit. princ. *O prodiga*, etc. et paulo post, « et aurum argentumque cælando carius fuerit. » Ed.

4. *In poculis libidines.* Juvenalis, Satyr. II, vers. 95 : « Vitreo bibit ille Priapo. » Elegans in primis in eam sententiam est Œnomai epigramma, lib. IV Anthologiæ, 18, de Cupidine sculpto in caucalio : Ἐν κυάθῳ τὸν ἔρωτα; τίνος χάριν; ἀρκετὸν οἴνῳ Αἴθεσθαι κραδίην· μὴ πυρὶ πῦρ ἔπαγε. « In cyatho cur sculptus Amor? vino ardeat ut cor. Est satis : ignem igni quis furor adjicere est? » Lampridius in Elagabalo, pag. 107 : « Vasa deinde centenaria argentea sculpta, et nonnulla schematibus libidinosissimis inquinata. » Hard.

5. *Murrhina et crystallina ex eadem terra effodimus.* Produnt hæc verba perspicue murrhina vasa e pretioso olim facta lapide, quum effodi ex æquo cum crystallinis monet. Sic crystallina simul ac murrhina jungit Mart. Ep. LXXXII, lib. III; Julius Capitol. in M. Antonino, pag. 29, aliique. Myrrhina et onychina, Ælius Lamprid. in Elagabalo, pag. 112. Unde intelli-

faceret ipsa fragilitas. Hoc argumentum opum, hæc vera luxuriæ gloria existimata est, habere quod posset statim totum perire. Nec hoc fuit satis: turba gemmarum[6] potamus, et smaragdis teximus calices[7]: ac temulentiæ causa tenere Indiam juvat: et aurum jam accessio est[8].

1 III. (1.) Utinamque posset e vita in totum abdicari, sacrum fame[1], ut celeberrimi auctores dixere, proscissum conviciis ab optimis quibusque, et ad perniciem vitæ repertum: quantum feliciore ævo, quum res ipsæ[2] permutabantur inter se, sicut et Trojanis temporibus factitatum Homero[3] credi convenit. Ita enim, ut opinor, commercia victus gratia invecta. Alios coriis boum, alios ferro capti-

ges e fossili materia murrhina fuisse, non fictilia ea quæ *porcellanea* nostra ætas vocat, ut visum Cardano, Scaligeroque in Cardan. Exercit. 92, pag. 327; non e concharum genere aliquo, ut Bellonio: non ex indurata myrrha, coloribusque picta, ut Mercator, quem laudat auctor Annalium Ecclesiasticorum, ad annum Christi 34, num. 98; non ipsum esse onychem, ut Agricolæ, de Natur. fossil. lib. VI, pag. 296. Sed de his opportunius, lib. XXXVII, cap. 8. Hard.

6. *Turba gemmarum.* Poculis quæ sint onusta gemmis. Huc illud Juvenalis spectat, Satyr. V, vers. 42: « Nam Virro, ut multi, gemmas ad pocula transfert A digitis. » H.

7. *Et smaragdis teximus calices.* Χρυσένδετα vasa intelligit, aureis scalpturis, crustis, imaginibus, anulis ornata. Dal.

8. *Accessio est.* Id est, quod juris consultus ait, leg. 19, § penult. nonnumquam aurum gemmis ac margaritis cedere. Cujacius, Observ. lib. X, cap. 18. Dal. — *Et aurum jam accessio est.* Præcipua jam, inquit, irritamenta luxuriæ sunt gemmæ: accessoria tantum aurum argentumque, quæ nunc sordent. Hard.

III. 1. *Aurum, sacra fames.* Probabilior lectio, « auri sacra fames. » ut alludat ad notum Virgilii carmen. Pint. — *Sacrum fame.* Sic Reg. 2, eleganter: non, ut editi, « aurum, sacra fames. » Nam vox ea *aurum* abest et a Chiffl. cod. et ex antecedente capite subintelligenda est. Hard. — *Sacrum fame.* Brot. ex MSS. Reg. 3 et ed. principe, *abdicari auri sacra fames;* et mox, addita vocula, ex eodem exemplari, *proscissum est conviciis*, etc. Ed.

2. *Quum res ipsæ.* Paulus, Dig. lib. XVIII, tit. de contrahenda emptione: « Origo emendi vendendique a permutationibus cœpit, etc. » Hard.

3. *Homero.* Iliad. H, v. 472: Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί, Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ, Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇ-

visque rebus mutasse tradit : quanquam et ipse mirator auri [4], æstimationes rerum ita fecit, ut centum boum arma aurea [5] permutasse Glaucum diceret cum Diomedis armis novem boum. Ex qua consuetudine multa legum [6] antiquarum pecore constat, etiam Romæ.

IV. Pessimum vitæ scelus fecit, qui id primus [1] induit 1
digitis. Nec hoc quis fecerit traditur. Nam [2] de Prometheo omnia fabulosa arbitror, quanquam illi quoque ferreum anulum dedit antiquitas : vinculumque id, non gestamen, intelligi voluit. Midæ quidem [3] anulum, quo circumacto

οι βόεσσιν, ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι· τίθεντο δὲ δαῖτα θαλεῖαν. H.

4. *Quanquam et ipse miratus aurum* (sic prius). « Quanquam et ipse mirator auri, » in vetusto exemplari. Pint. — *Et ipse mirator auri.* Ita Reg. 2, aliique MSS. non *miratus aurum*, ut editi. Plin. de Seneca, lib. IV, cap. 5, « Non utique miratore inanium. » Et Seneca epist. quadam, *mirator auri* dixit. Hard.

5. *Ut centum boum arma aurea.* Bovem quidam Athenis nummum fuisse interpretantur, imagine bovis signatum, quem et didrachmum vocabant. Dal. — *Ut centum boum arma aurea permut. Glaucum.* etc. Iliad. Z, vers. 234 : Ἔνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς, Ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβε, Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοια ἐννεαβοίων. Hard.

6. *Multa legum antiquarum pecore constat, e. Romæ.* Festus, verbo *Ovibus.* « Ovibus duabus, inquit, multabantur apud antiquos in minoribus criminibus : in majoribus autem, bubus : nec extra hunc numerum excedebat multatio : quæ, postquam ære signato uti civitas cœpit, pecoraque multatitia incuria corrumpebantur, unde etiam peculatus crimen usurpari cœptum est : facta est æstimatio pecoralis multæ, et boves centenis assibus, oves denis æstimatæ. Inde suprema multa, id est, maxima, appellatur tria millia æris. » His adde ea quæ diximus lib. XVIII, cap. 3. H.

IV. 1. *Qui id primus.* Aurum videlicet, facto ex eo anulo. Hard. — *Pessimum vitæ scelus fecit, qui id primus induit digitis.* Sic Reg. 2, aliique. Interpolatores in libris vulgatis sic edidere, « qui anulum primus. » Satis incaute id quidem : vel sic abrupta orationis serie : nam cur ab auro, de quo agebatur proxime, ad anulum oratio transiliat, non apparet : nisi materia ipsa designetur : hoc est, aurum, cujus admonitu et anulorum quoque tota ratio pertractatur. Hard.

2. *Nam de Prometheo.* Quem Caucaso alligatum fabulæ prodiderunt : iterum hæc repetita inferius, lib. XXXVII, cap. 1. Hard.

3. *Midæ quidem.* Gygæ cæteri id adscribunt, non Midæ. Tullius,

habentem nemo cerneret, quis non etiam fabulosiorem fateatur? Manus et prorsus sinistræ[4] maximam auctoritatem conciliavere auro, non quidem romanæ, quarum
2 mere ferreum id erat, ut virtutis bellicæ, insigne. De regibus romanis non facile dixerim. Nullum habet[5] Romuli in Capitolio statua, nec præter Numæ Serviique Tullii alia, ac ne Lucii quidem Bruti. Hoc in Tarquiniis maxime miror, quorum e Græcia fuit origo[6], unde hic anulorum usus venit, quanquam etiam nunc Lacedæmone ferreo utuntur. Sed et a Prisco Tarquinio[7] omnium primo filium, quum in prætextæ annis[8] occidisset hostem, bulla aurea[9] donatum constat : unde mos bullæ duravit, ut eorum qui[10] equo

de Offic. lib. III, num. 38 : « Hinc inde Gyges inducitur a Platone... Is quum palam ejus anuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat : idem rursus videbatur, quum in lucem anulum inverterat. » Hard.

4. *Sinistræ.* Infelices. Sic omen sinistrum dicimus. Etsi manum quidem lævam intelligit, tamen in verbo ludit : ut et infelicis id auspicii fuisse admoneat. H. — *Quarum mere ferreum id erat.* Broter. ex MSS. Regg. 2, 3, et ed. pr. *quar. in more f. id e.* Frustra in recentioribus emendatum, *q. mere f.* Ed.

5. *Nullum habet... statua.* Statuas anulo ornari solitas, testatur etiam Cicero ad Attic. lib. IV, epist. 1, ubi ex statu, imagine, amictu, anulo, colligit ejusdem Scipionis Africani statuam esse, et quæ ad Opis, et quæ ad Pollucis ædem posita esset. Hard.

6. *Quorum e Græcia fuit origo.* Tarquinii Prisci pater Demaratus Corinthius fuit. Dal. — *Quorum e Græcia.* Fuit enim Tarquinius Priscus Demarati Corinthii filius, ejus qui in Etruriam commigravit. Aurel. Victor, lib. de Viris illustr. cap. 6 ; Plinius ipse, lib. XXXV, cap. 5. Hard.

7. *Sed et a Prisco Tarquinio.* Hæc totidem verbis Macrobius, Saturn. lib. I, cap. 6, p. 208. Hard.

8. *In prætextæ annis.* Ante annum ætatis quintum decimum. Vide quæ de toga pura et prætexta diximus lib. VIII, cap. 74. H. — *In prætextæ annis.* Ante annum quintum decimum; anno enim quarto decimo completo, bulla suspendebatur Laribus. Brot.

9. *Bulla aurea.* Festus : « Bulla aurea insigne erat puerorum prætextatorum, quæ dependebat eis a pectore, etc. » Asconius Pedianus : « Bulla suspendi in collo infantibus ingenuis solet aurea, libertinis, scortea, etc. » Bulla cordis effigiem referebat. Hard.

10. *Eorum qui equo meruissent.* Merere equo, merere pedibus, est in militia alterutro modo stipendia facere. Hard.

meruissent filii, insigne id haberent[11], cæteri[12] lorum.
Et ideo miror Tarquinii ejus statuam sine anulo esse. 3
Quanquam et de nomine ipso ambigi video : Græci a
digitis[13] appellavere, apud nos prisci ungulum[14] vocabant : postea et Græci, et nostri symbolum[15]. Longo certe
tempore ne senatum quidem[16] Romanorum habuisse aureos manifestum est. Siquidem his tantum qui legati ad 4
exteras gentes ituri essent, anuli publice dabantur : credo, quoniam ita exterorum honoratissimi intelligebantur. Neque aliis uti mos fuit, quam qui ex ea causa publice accepissent : vulgoque sic triumphabant. Et quum corona ex auro Etrusca[17] sustineretur a tergo, anulus tamen in digito ferreus erat, æque triumphantis, et servi[18] fortasse

11. *Insigne id haberent.* Quod jam puberes facti, solemni festo laribus suspendebant, ut puellæ nubiles puppas suas Veneri. Rhodig. lib.V, cap. 18. Dal.

12. *Cæteri lorum.* Sine bulla. Ita Macrobius, loc. cit. Vel, ut Pedianus, cum bulla tantum scortea, hoc est, e pellibus facta. Id apposite Juvenalis expressit, Satyra V, vers. 164 : « Etruscum puero si contigit aurum, Vel nodus tantum, et signum de paupere loro. » Lorum intellige id ligamentum, cum nodo, ex quo bulla pendebat : quale nunc gestant e serico equites Melitenses, unde crux pendet. Hard.

13. *Græci a digitis appellavere.* Δακτύλιον, ἀπὸ τοῦ δακτύλου, a digito. Hard.

14. *Ungulum.* « Ungulus, inquit Festus, Oscorum lingua, anulus : » idque gemino Pacuvii testimonio comprobat. Hard.

15. *Symbolum.* Credo id nomen anulis præsertim signatoriis attributum, quod indicium signumque imprimerent ejus qui signabat. Plautus in Pseud. « Ea causa miles hic reliquit symbolum, Expressam in cera ex anulo suam imaginem. » Hard.

16. *Ne senatum quidem Romanorum habuisse aur. manifestum.* Post, mutatis moribus, senatorii equestrisque ordinis hominibus concessum, ut aureos ferrent : cæteris, etiam ingenuis, vetitum. Dio, lib XLVIII, p. 385. Hard.

17. *Etrusca.* Tertull. lib. de Corona milit. « Præferuntur etiam illis Etruscæ. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Jovem insignes ad deducendas tensas cum palmatis togis sumunt. » Dal. — *Corona ex auro Etrusca.* Vide quæ diximus lib. XXI, cap. 4. Hard.

18. *Et servi fortasse.* Et coronam sustinentis, qui non ingenuus, sed fortasse servus erat. Ita servus, quo

coronam sustinentis. Sic triumphavit de Jugurtha C. Marius: aureumque[19] non ante tertium consulatum sumpsisse traditur. Hi quoque, qui ob legationem acceperant aureos, in publico tantum utebantur his : intra domos vero, ferreis. Quo argumento etiam nunc sponsæ muneri ferreus[20] anulus mittitur, isque sine gemma[21]. Equidem nec Iliacis temporibus ullos fuisse anulos video : nusquam certe Homerus dicit, quum et codicillos missitatos[22] epistolarum gratia indicet, et conditas arcis[23] vestes, ac vasa aurea argenteaque[24], et ea colligata nodi, non anuli, nota. Sortiri

nihil esse aut dici abjectius potest, et triumphans, quo nihil gloriosius, pari in anulis conditione erant. Nam de servis quidem id constat. Papiuius, Silvar. III, 3, vers. 144 : « Mutavitque genus, lævæque ignobile ferrum Exuit. » Hard. — *Æque triumphantis et servi fortasse coronam sustinentis.* Brot. ex Reg. cod. 3, et editione principe, « æqua fortuna triumphantis et servi coronam sustinentis. » Rectius. Ed.

19. *Aureumque non ante.* Mira sane Marii modestia fuit. Nam ante illius ætatem, quum Scipio Carthaginem obsideret, tribunos romanos, quos sepeliri Asdrubal voluit, ex aureis anulis discrevit a militum vulgo, qui ferreos tantum gestabant, ut quidem auctor est Appianus, in Punic. p. 63. Hard. — *Non ante tertium consulatum.* Marius autem tertium fuit consul anno Urbis conditæ 651. Brot.

20. *Ferreus anulus mittitur.* Anulus prenubus is Septimio Florenti dicitur. Dal.

21. *Sine gemma.* Ἄπειρος et ἀπείρων Græcis, ἄλιθος Polluci, aliis λιτὸς, levis Ulpiano. Καὶ γὰρ, inquit Arist. III, φυσικῆς ἀκροάσεως, δακτυλίους ἀπείρους φασὶ τοὺς μὴ ἔχοντας σφενδόνην. Huic contrarius est gemmatus Livio. Vide Rhodig. lib. VI, cap. 12; Alexand. ab Alexand. lib. II, cap. 5. Dal. — *Nec Iliacis temporibus.* Multo ante Iliaca tempora, Hebræi anulos habuere. Cf. Genes. XXXVIII, 18 et 25. In picturis Herculanensibus anulum habet Theseus. Vid. *Pitt. ant. d'Ercolano*, t. I, tab. 5, et t. III, tab. 14, n. 6. Br.

22. *Quum et codicillos missitatos.* Iliad. Z, de Bellerophonte et Prœto : ... πόρεν δ' ὅγε σήματα λυγρὰ, Γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά. Dalec. — *Quum et codicillos.* Vide quæ diximus lib. XIII, cap. 21. H.

23. *Et conditas arcis.* Odyss. Θ, vers. 424 : Δεῦρο γύναι, φέρε χηλὸν ἀριπρεπέ' ἥτις ἀρίστη. Ἐν δ' αὐτῇ θὲς φᾶρος ἐΰπλυνὲς, ἠδὲ χιτῶνα. Hard.

24. *Ac vasa aurea argenteaque.* Vasa quidem colligata fuisse Homerus non ait, nec vestes, sed arcam, in qua erant posita, colligatam firmissimo nodo, ne quid ex eo surriperetur. Ulyssem igitur sic Arete compellat, Αὐτὸς νῦν ἴδε πῶ-

quoque contra provocationem[25] duces non anulis tradit. Fabricam[26] etiam Deum fibulas, et alia muliebris cultus, sicut inaures, in primordio factitasse, sine mentione anulorum. Et quisquis primus instituit, cunctanter id fecit, 6
lævisque manibus[27], latentibusque[28] induit: quum, si honos securus fuisset, dextra fuerit ostentandus. Quod si impe-

μα, θοῶς δ' ἐπὶ δεσμὸν ἴηλον Μή τίς τοι καθ' ὁδὸν δηλήσεται. Cui mox obsecutus Ulysses, Αὐτίκ' ἐπήρτυε πῶμα, θοῶς δ' ἐπὶ δεσμὸν ἴηλε Ποικίλον, ὅν ποτέ μιν δέδαε φρεσὶ πότνια Κίρκη. Cojacius lib. XII, cap. 37. Dalec. — *Ac vasa aurea.* Eodem libro, vers. 443 et 447. Hard.

25. *Sortiri quoque contra provocationem.* Iliad. H, provocat Hector proceres Græciæ ad singulare certamen: illi jactis sortibus in galeam, deligunt quem opponant: Ὡς ἔφαθ'· οἱ δὲ κλῆρον ἐσημήναντο ἕκαστος. Ἐν δ' ἔβαλον κυνέῃ Ἀγαμέμνονος Ἀτρείδαο. Idem fit et in duello Paridis, Iliad. Γ. Sortes autem οἱ κλῆροι, calculi fuerunt, aut ex terra ficti globuli, nota quadam signati, qua suum quisque agnosceret. Sophocles in Ajace, κλῆρον ἐς μέσον καθεὶς, ὑγρᾶς ἀρούρας βῶλον. Sortes eæ licet signatæ forent, non tamen anulo signabantur, quum eo tempore anulus prorsus in usu non esset, nedum signatorius. Fuerunt et sortis indicia, concha, ascia, ac sæpius lignum proprio quodam signo notatum, unde κλῆρον dictum vult Herodianus ἀπὸ τοῦ κάλου, ut et πάλον, quod sortes conjectas moverent antea quam proferrentur: quanquam alii dictum malunt a κλῶ, quod καλεῖν significat. Hadrian. Jun. lib. I, cap. 5. Dal. — *Sortiri quoque.* Proceres Græciæ, jactis in galeam sortibus, deligunt quem opponant Hectori ipsos provocanti ad singulare certamen: neque dicuntur eæ sortes anulis fuisse signatæ. Iliad. H, vers. 175. Post usus obtinuit, ut eæ sortes, globulive, anulis signarentur, quo suum quisque dignosceret. Et arca, qua asservabantur eæ, anulo obsignata. Testis Suet. in Tiberio, cap. LXIII: « Vicina Urbi oracula etiam disjicere conatus est: sed majestate Prænestinarum sortium territus, destitit: quum obsignatas devectasque Romam non reperisset in arca, nisi relata rursus ad templum. » H.

26. *Fabricam.* Vulcani officinam. Iliad. Σ, vers. 400, Vulcano Thetidem alloquente: Τῇσι παρ' εἰνάετες χάλκευον δαίδαλα πολλὰ Πόρπας τε, γναμπάς θ' ἕλικας, κάλυκάς τε καὶ ὅρμους, etc. Hard.

27. *Lævisque manibus.* Silius Ital. lib. XII, de equitibus romanis ad Cannas cæsis, quibus detracti fuere anuli: « Testes hi stragis, quos signum illustre superbis Mos læva gestare viris: tum funditur ante Ora admirantum præfulgens anulus auro, etc. » Hard.

28. *Latentibusque.* Sub toga: quasi cunctanter ac verecunde id faceret: nam si ornatus et honoris accessionem ea re quæsisset, nec

dimentum[29] potuit in eo aliquod intelligi, etiam serioris usus[30] argumentum est, majus in læva fuisse, qua scutum

veritus esset reprehensionem proborum hominum, dextra potius ostentasset. Hard.

29. *Quod si impedimentum*. Quod si objiciat aliquis futuram fuisse impeditiorem ad armorum usum dexteram manum, si anulo oneraretur: seriore adhuc ætate, « hoc est, multo post Trojana tempora, » lævæ quoque insertum anulum esse, argumento est, quod in læva manu majus impedimentum fuerit, qua nempe scutum capitur. Hard. — *Quod si impedimentum*. Aliam causam affert Atteius Capito, apud Macrob. Saturn. lib. VII, cap. 13, pag. 625: « Veteres, inquit, non ornatus, sed signandi causa anulum secum circumferebant: unde nec plus habere quam unum licebat, nec cuiquam nisi libero: quos solos fides discerneret, quæ signaculo continetur. Ideo jus anulorum famuli non habebant. Imprimebatur autem sculptura materiæ anuli, sive ex ferro, sive ex auro foret: et gestabatur, ut quisque vellet, quacumque manu, quolibet digito. Postea usus luxuriantis ætatis signaturas pretiosis gemmis cœpit insculpere... Hinc factum est ut usus anulorum exemptus dexteræ, quæ multum negotium gerit, in lævam relegaretur, quæ otiosior est: ne crebro motu et officio manus dextræ pretiosi lapides frangerentur.» H.

30. *Etiam serioris usus*. Olim editum: *consertoris usu*. Legi potest, « cum sartoris usu: » verum in antiquo codice legitur, *sartoris usus*. Turneb. Advers. lib. VI, cap. 2; Rhod. vero lib. X, cap. 4, legit, *insertorii*: idque esse interpretatur lorum anulo simile, inter quod et scutum brachium inseritur, Græcorum τελαμῶνα. Ego lego, *consertorio*, id est, militis pugnacis ac bellatoris, qui fortiter et alacriter pugnæ et conflictus tempore cum hoste manus conserit. Dal.—*Etiam s. usus*. Gravis error irrepsit hic in contextum Plinianum. Legebatur enim ante nos: « Quod si impedimentum potuit in eo al. intelligi, etiam consertoris usu argumentum est, majus in læva fuisse, qua scutum capitur. » Ex Hermolai Barbari officina prodiit istud *consertoris usu*. Reg. 2 codex, Lugdunensis, Chiffl. quoque. et alii probatioris notæ, « etiam sertoris usus » planissime exhibent. Parmensis editio, cum Rhodigino, repetita prioris vocis postrema littera, « etiam insertorii usu, » legit. Turnebo, Advers. lib. VI, cap. 2, et Kirchmanno, lib. de Anulis, placuit « etiam sartoris usus: » quum vox *sartoris*, pro eo qui vestes suit, sit priscis ignota: nec, si recepta ea foret, constet adhuc sententia. Gronovius, qui *sertoris usus* etiam in gemino suo codice legit, Acad. et Vossiano, nihilominus *armorum usui* reponebat. Irrito omnes conatu, audaci certe veterum exemplarium neglectu. Nos, quibus religio est ab eorum vestigiis discedere, litterula unica immutata, *serioris usus* legi jussimus, ac scriptoris sensum interpretatione nostra primi patefecimus. Nam quum

capitur. Est quidem apud eumdem Homerum[31] virorum crinibus aurum implexum : ideo nescio an prior usus a feminis cœperit.

V. Romæ ne fuit quidem aurum nisi admodum exi- 1
guum, longo tempore. Certe quum a Gallis capta Urbe pax emeretur, non plus quam mille pondo potuere[1]. Nec ignoro duo millia pondo auri[2] perisse Pompeii tertio con-

prius dixisset, Iliacis temporibus anulos fuisse nullos, eosque ab eo qui primus invenit, manui primum lævæ insertos, forte quod dextra fuisset ad munia sua obeunda impeditior, inde colligit seriorem usum anulorum fuisse, hoc est, post Iliaca tempora modo cœpisse, quod tum in læva majus impedimentum foret, qua scutum caperetur. Nihil planius. Subjicit porro id quod interpretationem nostram confirmat : « Est quidem apud eumdem Homerum virorum crinibus aurum implexum : ideo nescio an prior usus a feminis cœperit. » Priorem usum seriori opponit. Hard.

31. *Est quidem apud eumdem Homerum.* Iliad. P, vers. 52 : Πλοχμοί θ', οἳ χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ ἐσφήκωντο. « Et crines rutiloque auro, argentoque revincti. » Hard.

V. 1. *Non plus quam mille pondo potuere.* Subintellige, emere. Nam quod libri vulgati adjiciunt *effici*, ex interpolatorum officina est, non ex Plinii stylo, aut codicum MSS. fide. Plutarch. in Camillo, p. 143 : Ὡμολογήθη τοὺς μὲν Ῥωμαίους χιλίας λίτρας καταβαλεῖν χρυσοῦ. « Transactum est ut Romani mille pondo auri darent. » Florus, lib. I, c. 13, pag. 29 : « Novissime, quum jam obsidio sua barbaros (Gallos) fatigasset, mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, etc. » Livius, lib. V, cap. 48 : « Inter Q. Sulpicium tribunum militum, et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum... jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. » Hard.

2. *Nec ignoro duo millia pondo auri perisse, Pompeii tertio consulatu.* Hic variant codices, sed vitiati, ut apparet, amanuensium aut eruditorum interpolatione. Propius abest a genuina lectione Reg. 2 codex, in quo legitur, « Nec ignoro duo millia pondo auri reperisse Pompeii IIIIto consulatu. » At consulatum Pompeius quartum numquam gessit : *reperisse* pro *rapuisse* proclivi amanuensium lapsu confictum, ex repetitione postremæ syllabæ vocis præcedentis, *auri*. Colb. 3, et romana anni 1470, ac Parmens. edit. « Nec ignoro M. Crassum duo millia pondo auri rapuisse suo et Pompeii tertio consulatu. » Error in re chronographica utrobique haud levis : neque enim tertius, sed secundus Pom-

sulatu, e Capitolini Jovis solio [3], a Camillo ibi condita, et ideo a plerisque existimari [4] duo millia pondo collata.
2 Sed quod accessit [5], Gallorum præda fuit, detractumque ab his in parte captæ Urbis delubris. Gallos autem cum auro pugnare solitos, Torquatus [6] indicio est. Apparet [7] ergo Gallorum templorumque tantumdem, nec amplius fuisse: quod quidem in augurio [8] intellectum est, quum Capitolinus duplum reddidisset. Illud quoque obiter indicare convenit, quoniam de anulis sermonem repetimus, æditum

peii consulatus in Fastis, cum M. Crassi consulatu altero jungitur. Tertium Pompeius gessit triennio post cum Q. Cæcilio Metello. Quartum, ut diximus, nullum vidit. Natus error ex præpostera repetitione posteriorum litterarum vocis *POMPEII*, quas esse numerales librarii falso existimaverunt. H. — *Duo millia pondo auri periisse Pompeii tertio consulatu*. Broter. ex MSS. Reg. edit. princ. etc. « Nec ignoro M. Crassum d. mill. pondo auri rapuisse suo et Pompeii secundo consulatu, » hoc est, anno Urb. 699. Ed.

3. *Jovis solio*. Livius, lib. V, p. 103: « Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos: nam sorte quadam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, et Gallos summoveri jubet. » Ac paulo post: « Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis cella poni jussum. » Hard.

4. *Et ideo... existimari*. Quoniam quantum erat Gallis appensum, tantumdem erat ibi conditum, ut ex Livio discimus. Hard.

5. *Sed quod accessit*. Quod autem accessit « ad mille pondo, quibus empta pax, » Gallis ablatum est, *qui id prædati fuerant*, detraxerantque templis in ea parte Urbis quam ceperant. Hard.

6. *Torquatus*. Qui torquem aureum Gallo detraxit: unde Manlio Torquato nomen, Livius, l. VII, pag. 124. Adde Virgilium de Gallis canentem, Æneid. VIII, v. 657: «Galli per dumos aderant, arcemque tenebant: Aurea cæsaries illis, atque aurea vestis, Virgatis lucent sagulis, tum lactea colla Auro innectuntur.» Et Silium Ital. lib. IV: «Colla viri fulvo radiabant lactea torque, Auro virgatæ vestes: manicæque rigebant Ex auro, et simili vibrabat crista metallo.» H.

7. *Apparet*. Perspicuum est et quod Gallis appensum ultro, et quod templis detractum, non amplius quam duo millia pondo fuisse.

8. *Quod quidem in augurio*. Sic libri omnes, etiam MSS. Atque hoc quidem, inquit, augurari atque intelligere vel ex eo licuit,

custodiæ ejus comprehensum, fracta in ore anuli gemma, statim exspirasse[9], et indicium[10] ita exstinctum. Ergo ut 3
maxime duo tantum millia pondo, quum capta est Roma anno CCCLXIV[11], fuere, quum jam capitum liberorum censa essent CLII millia, quingenti LXXIII. In eadem post annos CCCVII, quod ex Capitolinæ[12] ædis incendio cæterisque omnibus delubris C. Marius[13] filius Præneste detulerat, tredecim millia pondo : quæ sub eo titulo in triumpho transtulit Sylla, et argenti VI millia. Idem ex reliqua omni victoria pridie transtulerat auri pondo XV millia, argenti pondo centum et quindecim millia.

quod in solio Capitolini Jovis duplum ejus summæ, qua pax emebatur, inventum est : nempe bis mille pondo. HARD. — Duo millia pondo auri sunt monetæ nostræ lib. 1,890,000. BROT.

9. *Statim exspirasse.* Veneno epoto, quod anulo includebatur. Sic Hannibal, « ne Romanis traderetur, hausto quod sub anuli gemma habebat, veneno absumptus est. » *Testis* Aurel. Victor. lib. de Viris illustr. cap. 42. HARD.

10. *Et indicium.* Et sic exstinctum qui indicare certo potuisset, « quis rapuisset illa duo millia pondo auri, Pompeii altero consulatu : quum Crassum esse fama ferret. » HARD.

11. *Anno trecentesimo LXIV.* Livius, lib. V, in oratione Camilli, Romam captam fuisse anno ab Urbe condita scribit trecentesimo sexagesimo quinto. DALEC. — *Anno CCCLXIV.* Camillus in oratione quam recitat Livius loc. sup. laud. Gallis Urbe pulsis : « Trecentesimus sexagesimus quintus annus *Urbis*, Quirites, agitur, etc. » H.

12. *Quod ex Capitolinæ.* Syllanis temporibus, bello civili Jovis Capitolini ædes conflagravit, anno Urbis 672, Sylla deinde restituit, Catulus Sylla mortuo dedicavit. A Vitellianis (ut id obiter dicamus) deinde iterum deflagravit. Excitavit rursum Vespasianus, et dedicavit. Rursumque post ejus obitum igni consumpta, a Domitiano exstructa dedicataque est. Plutarchus, in Poplic. pag. 104, Appianus, de Bell. civil. lib. I, p. 402. Testatur Capitolium restitutum nummus Domitiani Aug. consulatu ejus octavo cusus, inscriptusque, CAPIT. RESTIT. *Capitolium restitutum.* HARD.

13. *C. Marius.* C. Marium juniorem vocant, senioris qui septies consul fuit, filium. Gessit post obitum patris consulatum ipse, quum esset annorum tantum quinque et viginti, Cn. Papirio Carbone tertium collega, anno Urbis 672. Non aurum modo, sed et signa e Capitolio Præneste detulerat : nam apud P. Victorem, in descriptione Romæ, regione octava, legitur, « Signum Jovis imperatoris a Præneste devectum. » HARD.

1 VI. Frequentior autem usus anulorum[1] non ante Cn. Flavium Annii filium[2] deprehenditur. Hic namque[3] publicatis diebus fastis[4], quos populus a paucis principum quotidie petebat, tantam gratiam plebis adeptus est (alioqui

VI. 1. *Frequentior autem usus anulorum.* Veteres Hebræos anulis usos fuisse Josephus auctor est lib. III Antiquitatum. De anulis plura vide apud Alex. ab Alex. lib. II, cap. 19. Dal.

2. *F. Annii fil.* Ita et MSS. (Brot. ex MSS. *Cn. Fulvium* habet. Ed.). Gellius quoque, lib. VI, cap. 9. At Livius *Cneii filium* vocat, in fine libri IX, sed mendose. Fuere patriciæ nobilesque gentes duæ, Flavia et Annia. Flavia, ex qua Vespasianus Augustus : Annia, ex qua Annia Faustina Antonini Aug. Pii conjux. Quum igitur Flavius Annii filius dicitur, innuitur is patre libertino et libertina matre genitus, Annio patre, matre Flavia : Flavii nomine, quippe tunc nobiliore, de more posito priore loco. Servus quum manumitteretur, hoc est, quum donaretur libertate, libertus propterea : et quem filium procrearet, is libertinus dicebatur. Nomen etiam patroni sui, a quo manumittebatur, libertus assumebat, suoque nomini adjungebat : sed inter plebeias tamen familias censebatur. Neque alias arbitramur, quam istius generis, fuisse familias plebeias apud Romanos, patriciis gentibus cognomines. E patricia gente Flavia fuit is, quem Plinius appellat, libro XIX, cap. 1. Fuit et is, cujus nummi inscribuntur, C. FLAV. HEMIS. PROPR. Flavii autem hujus, quem Plinius Annii libertini filium vocat, hoc genus fuit:

A Flavio Patricio, — Ab Annio Patricio,
Flavius libertus. — Annius libertus.
Flavia libertina. — Annius libertinus.
Ex Flavia, et Annio,
Flavius Annii filius.

3. *Hic namque.* Narrant hanc rem scriptores quamplurimi. Cic. pro Murena, num. 25, et ad Att. lib. VI, epist. 1; Livius in fine libri IX; Gellius, aliique, et quibus duos seligo : Valer. Max. lib. II, cap. 5, pag. 100 : « Jus civile per multa sæcula inter sacra cærimoniasque deorum immortalium, solisque pontificibus notum, Cn. Flavius libertino patre genitus, et scriba, cum ingenti nobilitatis indignatione, factus ædilis curulis vulgavit, ac fastos pæne toto foro exposuit, etc. » Macrobium, Saturn. lib. I, cap. 15, pag. 259 : « Priscis, inquit, temporibus antequam Fasti a Cn. Flavio scriba invitis patribus in omnium notitiam prodērentur, pontifici minori hæc provincia delegabatur, ut novæ lunæ primum observaret aspectum, visamque regi sacrificulo nuntiaret. Itaque sacrificio a rege et minore pontifice celebrato, idem pontifex kalata, id est, vocata in Capitolium plebe... quot numero dies a kalendis ad nonas superessent, pronuntiabat, etc. » Hard.

4. *Fastis.* Fasti dies dicti sunt, quibus sine piaculo prætoribus li-

libertino patre genitus, et ipse Appii Cæci[5] scriba, cujus hortatu exceperat eos dies, consultando assidue sagaci ingenio, promulgaveratque), ut ædilis curulis crearetur cum Q. Anicio Prænestino, qui paucis ante annis hostis fuisset[6], præteritis C. Pœtelio et Domitio, quorum patres consules[7] fuerant. Additum Flavio[8], ut simul et tribunus 2
plebis esset. Quo facto tanta senatus indignatione exarsit, ut anulos ab eo abjectos[9] fuisse in antiquissimis reperiatur annalibus. Fallit plerosque, quod tum et equestrem ordinem id fecisse arbitrantur. Etenim adjectum hoc quoque[10], « sed et phalera posita, » propterea que[11] nomen equitum adjectum est. Anulos quoque depositos a nobilitate, in Annales relatum est, non a senatu[12] universo. Hoc actum 3

cebat tria verba fari, *do*, *dico*, *addico*. Nefasti, quibus non licebat fari. Fastorum libri erant, in quibus causæ festivitatum explicabantur. Proposuit fastos in albo Flavius scriba, ut quando lege agi posset, sciretur. Hard.

5. *Appii Cæci*. Ejus qui viam suo nomine munivit, et aquam in Urbem duxit : censura inclytus, et juris doctrina. Livius, lib. IX. H.

6. *Hostis fuisset*. Eo bello, opinor, quo Etruscorum duodecim populi in excidium romani nominis incitati, anno Urbis conditæ 442, a consule Fabio, anno 444, ingenti prælio devicti sunt. Livius, lib. IX. Hard.

7. *Quorum patres consules*. C. Pœtelius Libo in Fastis consul legitur, cum L. Papirio Cursore, a. Urbis 428; Cn. Domitius Calvinus, cum Corn. Cosso Arvina, anno 432. H.

8. *Additum Flavio*. « Ut et tribunus plebis, et senator, et ædilis curulis esset » inquit Pomponius in Dig. I, tit. 2 de Orig. jur. § 7, de jure civili Flaviano. At senatorem dicere non debuit. Hard.

9. *Ut anulos ab eo abjectos*. In publico luctu anuli ponebantur : ad nuntium Caudinæ pacis *anulos aureos positos* narrat Livius, l. IX. De funere Augusti Suetonius, cap. 100 : « Alii exsequiarum die ponendos aureos anulos, ferreosque sumendos censuerunt. » Hard.

10. *Etenim adjectum hoc quoque*. Adjectum quidem, inquit, equitum nomen pariter cum senatu : sed propter hæc verba id adjectum est, quæ in Annalibus simul leguntur, *sed et phalera posita* : quibus verbis insigne equitum et ordo intelligitur. Secutus plane eos Annales Livius videtur : sic enim ille in fine libri IX : « Tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium anulos aureos et phaleras deponerent. » Hard.

11. *Propterea que*. Sic Colb. 3, recte : prius mendose, *propter quæ*. Hard.

12. *Non a senatu*. Et ita sane

P. Sempronio[13] Longo, L. Sulpicio consulibus. Flavius vovit ædem Concordiæ, si populo reconciliasset ordines. Et quum ad id pecunia publica non decerneretur, ex multatitia feneratoribus condemnatis ædiculam æream fecit in Græcostasi[14], quæ tunc supra Comitium erat. Inciditque in tabella ærea eam ædem, trecentis quatuor[15] annis post
4 Capitolinam[16], dedicatam. Ita CCCCXLVIII a condita Urbe gestum est: et primum anulorum vestigium exstat: promiscui autem usus alterum[17] secundo Punico bello: neque enim aliter potuissent trimodia illa anulorum Carthagi-

Livius loco proxime allato. Patuisse credunt senatum non patriciis modo, sed et plebeiis. Livius paulo ante: « Flavium dixerat ædilem forensis factio, Appii Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. » Hard.

13. *P. Sempronio.* Anno Urbis conditæ 449, ut mox dicetur. H. — *Hoc actum P. Sempronio Longo, L. Sulpicio coss.* Ita libri MSS. probatissimi, et editiones vetustissimæ. Quamobrem nihil mutamus; tametsi Sempronio Sophus cognomen apud Livium, lib. IX, p. 169, et in Fastis, non *Longus* est; et Sulpicium, quem Lucium Plinius appellat, Publium vocant Livius loc. cit. et Diodor. Sic. H.—Brot. ex Reg. 2 τὸ *Longo* delet. Ed.

14. *In Græcostasi.* Quid esset Græcostasis, diximus lib. VII. Loco postea mutatam esse Græcostasim Plinius significat, quum adjicit, « quæ tunc erat super comitium. »

15. *Trecentis quatuor annis post Capitolinam, dedicatam.* In libris recentius editis, *centum quatuor.* In MSS. Reg. 2, et Chiffl. et in vetustis editionibus *CCC quatuor.* Sic paulo post, « Ita CCCCXLVIII a condita Urbe, » iidem libri habent. Itaque quidquam immutare religio fuit, tametsi Fastis sic reposcentibus. Hard. — Brot. *ducentis quatuor,* aut *trecentis.* Ed.

16. *Post Capitolinam.* Hoc est, post Capitolinam ædem dedicatam, id quod proinde factum fuisse anno urbis Romæ 144, ac proinde sub Tarquinio Prisco, Plinius hoc loco prodit. Confer cum Dionys. Halic. lib. V, cap. 304. In Fastis: M. HORATIVS. PVLVILLVS. EX. LEGE. TEMPLVM. IOVIS. CAPITOLINI. DEDICAVIT. De æde vero Concordiæ pariter Livius, loco citato: « C. Flavius Cn. filius scriba... civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur. Ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit, etc. » H. — *CCCXLVIII.* Brot. ex MSS. et Fastis, *CCCXLIX.* Ed.

17. *Promiscui autem usus alterum.* Subintellige, vestigium. Hard. — — *Trimodia illa*, etc. Duos tantum modios narrat Florus, lib. II, c. 16, pag. 62: « Modii duo anulorum

nem ab Hannibale mitti. Inter Cæpionem[18] quoque et Drusum ex anulo in auctione venali, inimicitiæ cœpere: unde origo socialis belli[19], et exitia rerum. Ne tum quidem 5
omnes senatores habuerunt: utpote quum memoria avorum multi prætura quoque functi, in ferro consenuerint, sicut Calpurnium[20] et Manilium[21], qui legatus Caii Marii fuerat Jugurthino bello, Fenestella tradit: et multi L. Fufidium[22] illum, ad quem Scaurus de vita sua scripsit: in Quintiorum[23] vero familia aurum, ne feminas quidem, habere mos fuerit: nullosque omnino anulos major pars gentium hominumque, etiam qui sub imperio nostro degunt, hodieque habeat. Non signat Oriens aut Ægyptus 6

Carthaginem missi, dignitasque equestris taxata mensura. » Tres August. de Civitat. Dei, lib. III, cap. 19: « De Cannensi autem malo quid dicam?... unde Hannibal tres modios anulorum aureorum Carthaginem misit: quo intelligerent tantam in illo prælio dignitatem cecidisse romanam, ut facilius eam caperet mensura, quam numerus. » Livius, lib. XXIII, famam esse veriorem affirmat de unico modio. Ut ut est, sequitur, equites tum gessisse anulos, aureos scilicet: quum prius id senatui tantum liceret. Et hunc promiscuum Plinius usum vocat. Hard.

18. *Inter Cæpionem.* Fuit is Q. Servilius Cæpio, bello sociali legatus Rutilii consulis, anno Urbis 664, qui circumventus insidiis fuso exercitu cecidit. Epitome Livii, lib. LXXI: « M. Livius Drusus tribunus pl. socialis belli auctor creditur, incertum a quo, domi occisus est. » Invidia cædis apud Cæpionem fuit, inquit Aurel. Victor, lib. de Viris illustr. cap. 66. De utriusque inimicitiis dictum antea, libro XXVIII, cap. 41. Hard.

19. *Socialis belli.* Sive Marsici, de quo Livius in Epitome l. LXXI, LXXII et LXXIII, nos quoque superius ad librum II, cap. 85. H. — *In ferro consenuerint.* Brot. ex codicibus Regg. et editione principe, *in ferreo consenuerint*, anulo videlicet. Ed.

20. *Calpurnium.* M. Calpurnium Flammam, de quo nos egimus lib. XXII, cap. 6. Hard.

21. *Et Manilium.* Sic etiam MSS. Ab Orosio A. Manlium Marii legatum appellari audio. Hard.

22. *L. Fufidium.* Sic MSS. Reg. 2, et Chiffl. non *Fusidium.* Sic pariter inscriptiones variæ apud Gruterum. Cicero quoque in Bruto. Hard. — *De vita sua scripsit.* Codices Regg. et editio princeps, *scribit.* De Scauri vita satis dixi ad Tacit. Vit. Agricol. cap. 1. Brot.

23. *In Quintiorum.* Quintiorum familia Romæ clara, et patricia fuit, in qua Cincinnati, Capitolini, Crispini, Flaminini, diversis tem-

etiam nunc, litteris contenta[24] solis. Multis hoc modis, ut cætera omnia, luxuria variavit, gemmas addendo exquisiti fulgoris, censuque opimo digitos onerando[25], sicut dicemus in gemmarum volumine : mox et effigies varias cælando, ut alibi ars, alibi materia esset in pretio. Alias deinde gemmas violari nefas putavit : ac ne quis signandi causam in anulis esse intelligeret, solidas induit. Quasdam vero neque ab ea parte quæ digito occultatur, auro[26] clusit,
7 aurumque millibus lapillorum vilius fecit. Contra vero multi nullas admittunt gemmas, auroque ipso signant : id Claudii Cæsaris principatu repertum. Nec non[27] et servitia

poribus floruerunt. Hard. — *Quintiorum*. Brot. *Quinctiorum*. Ed.

24. *Litt. contenta*. At in sacris paginis, Gen. 41, dicitur Pharao « tulisse anulum de manu sua, et dedisse eum in manu Joseph. » Sigillaritium anulum hunc fuisse (sic enim Vopiscus appellat) docet Josephus, Antiq. Jud. lib. II, cap. 3, σφραγῖδα. Non credo. H. — *Litteris contenta solis*. Viget adhuc mos ille in Constantinopoli, et in toto Oriente. Non cælatis figuris, sed litteris signant. Brot.

25. *Digitos onerando*. Atque unicum etiam articulum. Plinius, libro II, cap. 63, loco jam citato supra 1, not. 2 : « Quot manus atteruntur, ut unus niteat articulus ? » Martialis, lib. V, Epigram. xi : « Sardonychas, smaragdos, adamantas, iaspidas uno Portat in articulo Stella, Severe, meus. » Hard.

26. *Auro clusit*. Hoc est, inclusit auro. Sic in nummo Neronis vulgatissimo legitur, PACE P. R. TERRA MARIQ. PARTA IANVM CLVSIT. Hoc est, inclusit ; non autem, ut vulgo creditur, clausit. Æque enim insulse Janum dixeris, quam Jovem, claudi. Nec *Janum* ibi ipsum, pro Jano seu Jani fano est : quum armamentarium effigies in area nummi depicta exhibeat. Sed sub istis quinque litteris totidem voces hæ latent : *Imperii*, *Armamentarium* *Narbone* *Vrbis* *Muris* CLVSIT, hoc est, inclusit. Percussum enim Narbone nummum hunc fuisse, ut alios plurimos, cogit fabrica confiteri, præter alia argumenta. Sic antea Tarraco in nummis suis scripserat, DIVVS AVGVSTVTTARI. Hoc est, DIVUS AUGUST*us* *Voluit* *Turritam* *Tarraconem* *Armamentarium* *Esse* *Imperii*. Plinius mox paulo iterum : « Sub gemmis venena cludunt, » hoc est, includunt. Mox *millibus lapillorum*. MSS. *milibus*. Mallem, *micis*, ut infra cap. 21, *marmorum micas* dicit. Hard.

27. *Nec non et servitia*, etc. Servis in usu etiam fuisse ahenos anulos et viriolas, ostendit hic locus ex Truculento Plauti, « ... dic quod te rogo, Mancipio unde accepisti quos gestas ahenos anulos ? ST. Di-

jam ferrum auro cingunt[28] : alia per sese mero auro decorant : cujus licentiæ origo nomine ipso in Samothrace[29] id institutum declarat. Singulis[30] primo digitis geri mos fuerat, qui sunt minimis proximi : sic in Numæ et Servii Tullii statuis videmus. Postea pollici proximo induere, etiam 8
deorum simulacris : dein juvit et minimo dare[31]. Galliæ

gnis dant. AST. Laverniæ hæ sunt quas habes viriolæ. » Apuleius de Asino, lib. X, ferreum servi anulum his verbis memorat : « Donec jussu magistratuum ministeria publica contrectatis nequissimi servi manibus, anulum famuli deprehensum cum signo sacculi conferunt. » DALEC. — *Nec non et servitia.* Nec non etiam, inquit, servi ferreum anuli capitulum cingunt auro, sic ut ferrum vix emineat : addito alii circulo ex auro mero, ei capitulo ferreo decus addunt. Servitia dicta pro servis, ut ministeria pro ministris, alibi monuimus. His ferreum modo gestare anulum per leges moresque romanos licuit, ut supra diximus. Sed in tegendo, decorandove ferro, miræ artes. Petronius in Satyr. p. 104 : « Habebat in minimo digito sinistræ manus anulum grandem subauratum : extremo vero articulo digiti sequentis minorem, ut mihi videbatur, totum aureum, sed plane ferreis veluti stellis ferruminatum. » H.

28. *Jam ferrum auro cingunt.* Id est, ut ferrum pro gemma sit : alias anulum totum ferreum inaurant. E mero ferro Lucretius factos ait hoc versu : « Exsultare etiam Samothracia ferrea vidi. » Isidorus Samothracium aureum esse, sed ferreo capitulo tradit, ut Thynicum, nimirum Bithynicum, aureum totum. Turneb. lib. XX, cap. 2. Samothracios hos anulos ἀλεξίφθονον vim habere credidit antiquitas, ut et Græcorum φυσικοὺς δακτυλίους, intus pervios et cassos, quemadmodum scribit Artemidorus. In cærimoniis flaminis dialis scriptum fuit, « Anulo nisi pervio cassoque ne utitor. » DAL.

29. *In Samothrace.* Insula, de qua lib. IV, cap. 23. Hinc enim Samothracius anulus appellatus : qui, ut Isidorus ait, lib. XIX, cap. 3, aureus ipse, sed ferreo tamen capitulo fuit, qua parte allici a magnete Lucretius vidit eo versu sup. laud. « Exsultare etiam Samothracia ferrea, etc. » HARD.

30. *Singulis primo.* Causam hujusce moris affert Atteius Capito, apud Macrob. Saturnal. lib. VII, cap. 13, prolixa oratione, quam tu consule. Atteio subscribit Apion grammaticus, in libris Ægyptiacis, ex quibus similia plane recitat Gellius, lib. X, cap. 10, p. 519. Ubi vide quæ habent illi ex anatomicorum libris de nervo quodam qui e corde natus prorsum pergat usque ad digitum manus sinistræ minimo proximum. HARD.

31. *Minimo dare.* Eum qui minimo geritur, ob parvitatem ἀκαρῆ : qui indice, χορίαμον vocari ex Polluce tradit Rhodig. lib. VI, c. 12. In digito, qui minimo proximus

Britanniæque in medio dicuntur usæ. Hic nunc solus excipitur : cæteri omnes onerantur, atque etiam privatim articuli minoribus aliis. Sunt qui tres uni minimo congerant : alii vero et huic unum tantum, quo signantem[32] signent. Conditus ille[33], ut res rara, et injuria[34] usus indigna, velut e sacrario promitur : et unum in minimo digito habuisse,
9 pretiosioris in recondito supellectilis ostentatio est. Jam[35] alii pondera eorum ostentant. Aliis[36] plures quam unum gestare labor est. Alii bracteas[37] infarcire leviore materia, propter casum, tutius gemmarum sollicitudini[38] putant. Alii[39] sub gemmis venena cludunt[40], sicut Demosthenes

est, anulus gestabatur, præsertim pronubus, quod in eo venam esse crederet rudis antiquitas ad cor usque pertingentem. Alexand. ab Alex. lib. II, cap. 19, et lib. IV, cap. ult. quo loco apud Pollucem legit pro ἀκαρὴς, ἀχάτης : pro χορίαμος, χορίαννος. Dal. — *Galliæ... in medio*, etc. Brot. ex edit. princ. et Cl. Durand. « Galliæ... medio dic. usæ. » Ed.

32. *Quo signantem.* Quo digitum signent qui obsignare consuevit : et a cæteris distinguant, qui pluribus onerantur. Hard.

33. *Conditus ille.* In arca. H.

34. *Et injuria.* Et quasi sit injuria, quod non ornatui tantum, sed et usui destinatus sit, vilior jam tum habetur. Hard.

35. *Jam alii.* Profusiores. Ut ille, de quo Martialis, lib. V, Epigr. xi, cujus disticho priori allato hunc plenissimum adulationis versum deinde subjungit : « Multas in digitis, plures in carmine gemmas Invenies, etc. » Hard.

36. *Aliis plures quam unum gestare labor est.* Alii æstate graviores, vel etiam molis amplioris gemmas. Juvenalis Satyr. I : « Ventilet æstivum digitis sudantibus aurum, Nec sufferre queat majoris pondera gemmæ. » Dal. — *Aliis plures.* Delicatioribus. Hard.

37. *Bracteas infarcire.* Orbis anulorum intus cavi et exsculpti. Dal. — *Alii bracteas.* Bractea tenuissima auri lamina est, ducta in circulum, qua gemma anuli continetur. Hanc circum infarcire lana similive materia studium fuit iis, qui sollicite curabant, ne pondere fortasse graviore decidentibus anulis gemmæ casu frangerentur. Hard.

38. *Tutius gemmarum sollicitudini putant.* Ne decidentibus præ nimio pondere anulis vel auri vel gemmæ, gemma amittatur. Dal.

39. *Alii sub gemmis.* Ut Hannibal, de quo paulo ante diximus sup. cap. Hard.

40. *Cludunt sicut Demosthenes.* Sicut et Annibal, et æditusus Capitolii supra hoc ipso capite. Dalec. — *Cludunt, sicut Demosthenes.* Hoc est, includunt. Refert hoc quoque Plutarchus in Demosthene, p. 860, ex Eratosthene. Pausanias in Atticis, lib. I, p. 14. Hard.

summus Græciæ orator, anulosque mortis gratia habent. Denique ut plurimum opum[41] scelera anulis fiunt. Quæ fuit illa priscorum vita, qualis innocentia, in qua nihil signabatur? At nunc cibi[42] quoque ac potus anulo vindicantur a rapina. Hoc profecere mancipiorum legiones, et in domo turba externa, ac servorum quoque causa nomenclator[43] adhibendus. Aliter apud antiquos, singuli Marcipores[44] Luciporesve dominorum gentiles, omnem

41. *Denique ut plur. opum scelera anulis fiunt.* Quæ propter opes scelera committuntur, anulorum occasione patrari ea videntur. H.

42. *At nunc cibi quoque ac potus anulo vindicantur.* Plautus, in Cas. act. I, sc. 2 : « Obsignate cellas : referte anulum ad me. » Cicero ad Tiron. lib. XVI, ep. 26 : « Sicut olim, inquit, matrem nostram facere memini, quæ lagenas etiam inanes obsignabat, ne dicerentur inanes aliquæ fuisse, quæ furtim essent exsiccatæ. » Horatius, lib. II, Epist. ult. laudat eum, « Cætera qui vitæ servaret munia recto More, bonus sane vicinus, amabilis hospes, Comis in uxorem, posset qui ignoscere servis, Et signo læso non insanire lagenæ, etc. » Martialis, l. IX, Epigr. LXXXIX : « Nunc signat meus anulus lagenam. » H.

43. *Nomenclator.* Qui nomina servorum indicet : adeo magnus est in familia una servorum numerus, ut singulos appellare nominatim, labor sit. Exercitum credas esse, non familiam. Ad viginti millia servorum et amplius in una domo fuisse refert Athenæus, lib. VI, p. 272 : Μυρίους καὶ δισμυρίους (οἰκέτας) καὶ ἔτι πλείους δὲ πάμπολλοι κέκτηνται, etc. Vide quæ de Demetrio Pompeii liberto dicturi sumus lib. XXXV, cap. 58. De voce *nomenclator*, multa Voss. in Etymol. Apud Reinesium, pag. 871, vetus inscriptio, PRAETORIVS. NOMENCVLATOR. Item apud Gruterum, pag. 630. HARD.

44. *Marcipores.* Marci pueri, Μάρκου παῖδες. DAL. — *Marcipores.* Singuli, inquit, heri singulos pueros habebant, qui ab hero nomen sortiebantur : a Marco Marcipor dicebatur : a Lucio Lucipor. Priscianus, lib. VI, p. 700 : « A puero composita, Publipor, Publiporis : Marcipor, Marciporis. » Sic Probus : « Ita enim antiqui pro Publii puer et Marci puer dicebant. » Festus : « Quintipor, inquit, servile nomen, frequens apud antiquos erat, a prænomine domini ductum, ut Marcipor. » Quintilianus, lib. I, cap. 4, pag. 36 : « In servis, inquit, jam intercidit illud genus quod ducebatur a domino : unde Marcipores, Publiporesque. » Sic et PORA pro PVERA, in vetere inscriptione, apud Reines. p. 865. Servos per εὐφημισμόν, seu blandiloquentiam, dictos esse pueros jam olim Servius adnotavit, ad illud Maronis, « Claudite jam rivos, pueri. » HARD.

victum in promiscuo habebant : nec ulla domi custodia a domesticis opus erat. Nunc rapiendæ comparantur epulæ, pariterque qui rapiant eas, et claves quoque ipsas signasse non est satis : gravatis somno[45] aut morientibus anuli detrahuntur : majorque vitæ ratio circa hoc instrumentum esse cœpit, incertum a quo tempore. Videmur tamen posse in externis auctoritatem ejus rei intelligere, circa Polycratem Sami tyrannum[46], cui dilectus ille anulus in mare abjectus capto relatus est pisce, ipso circiter CCXXX annum Urbis no-
VI stræ interfecto. Celebratior quidem usus cum fenore cœpisse debet : argumento est consuetudo vulgi[47], ad sponsiones

45. *Gravatis somno aut morientibus anuli detrahuntur.* Lethargicis, aut deficientibus. Exemplum in Tiberio apud Tranquill. c. LXXIII, ubi de genere ejus obitus : « Sunt qui putent, inquit, pulvinum ei injectum, quum extractum sibi deficienti anulum mox resipiscens requisisset. » Mortuis tamen redditos Propertius indicat, Eleg. IV, 7, 9, Sunt aliquid : « Et solitum digito beryllon adederat ignis. » HARD.

46. *Circa Polycratem Sami tyrannum.* Valerius lib. VI, cap. ult. et posthac lib. XXXVII, cap. 1 ; Herodotus libro III ; Cicero, de Finibus, V. Is ab Oronte Persarum satrape in crucem actus et interfectus est. Vide Strabonem lib. XIV. DAL. — *Anulus in mare abjectus capto relatus est pisce.* Referunt hanc historiam, Cicero, de Finib. lib. V, p. 284 ; Herodot. Thalia, lib. III, num. 40, p. 178. Elegantius quam cæteri, Valer. Max. lib. VI, cap. 9, p. 329 : « Semel Polycrati dumtaxat vultum fortuna mutavit, perquam brevi tristitiæ salebra succussum : tunc quum admodum gratum sibi anulum de industria in profundum, ne omnis incommodi expers esset, abjecit : quem tamen continuo recuperavit, capto pisce qui eum devoraverat. Sed hunc felicitatis semper plenis velis cursum tenere non potuit. Comprehensum enim Orontes (scribe *Orætes*, ὀροίτης Herodoto sæpius, in Thalia, lib. III, pag. 210 et 211. Irrepsit hic error et in Tullii contextum), Darii regis præfectus, in excelsissimo Mycalensis montis vertice cruci affixit. E quo putres ejus artus, et tabido cruore manantia membra, atque illam lævam, cui Neptunus anulum piscatoris manu restituerat, situ marcidam Samos amara servitute aliquandiu pressa, liberis ac lætis oculis aspexit. » Vide et Tzetzen, Chiliad. VII, v. 205, et Galen. in Suasoria, tom. II, c. 4, pag. 5. HARD.

47. *Consuetudo vulgi.* Qua nempe pro arrha dabatur anulus in emptione, quousque pretium solveretur, quum non esset arrha alia promptior ad manum. Quem Romani morem, opinor, hausere ab Hebræis, cujus haud obscura vestigia in monumentis sacri Mosis

etiamnum anulo exsiliente, tracta ab eo tempore, quo nondum erat arrha velocior : ut plane affirmare possimus, nummos ante[48] apud nos, mox cœpisse anulos. De nummis paulo post dicetur[49].

VII. Anuli distinxere alterum ordinem[1] a plebe, ut 1
semel cœperant esse celebres, sicut tunica[2] ab anulis[3] senatum tantum : quanquam et hoc sero : vulgoque purpura latiore tunicæ[4] usos invenimus etiam præcones, sicut patrem Lucii Ælii Stilonis, Præconini[5] ob id cognominati. Sed anuli plane medium ordinem, tertiumque[6], plebi et patribus inseruere : quod antea militares[7] equi nomen de-

animadverto, quale est illud in Genesi, cap. XXXVIII, vs. 18 : « Quid tibi vis pro arrhabone dari? » Respondit, « anulum tuum, et armillam, etc. » Meminit quoque moris hujus Ulpianus in Digestis, lib. XIX, t. 5, de Præscriptis verbis, § Si gratuitam tibi : « Si quis, inquit, sponsionis causa anulos acceperit. » Hard.

48. *Nummos ante*. Igitur et ante Numam : non tamen signatos : nam signare Servius cœpit, ut dicetur cap. 13. At in Numæ Serviique statuis anulos fuisse ipse paulo ante admonuit, hoc capite. Hard.

49. *De nummis paulo post dicetur*. Cap. 13. Hard.

VII. 1. *Anuli distinxere alterum ordinem*. Equestrem. Hard.

2. *Sicut tunica*. Tunica scilicet laticlavia, de qua nos abunde disputavimus in notis ad lib. IX, num. 107. Hard.

3. *Ab anulis*. Ab equite, cui jus anuli concessum, negatum plebi. Hard. — *Sicut tunica ab anulis senatum tantum*. Postremam vocem ex Regg. codicibus post Clariss. Durand. Broterius delevit. Ed.

4. *Purpura latiore tunicæ*. Leg. *purpura latiore tunicæ*, id est, assutis tunicæ fasciis purpuræ latioribus : quod Plinii sæculo tantum concessum fuit senatoribus. Præcones magistratuum jussa populo denuntiabant : auctionibus præerant : theatris silentium et audientiam imperabant. Dal.

5. *Ælii Stilonis, Præconini ob id cognominati*. Vide quæ diximus in auctorum Indice, verbo *Ælius Stilo*. Hard.

6. *Tertiumque*. Qui licet dignitate ac censu medius inter senatum ac plebem, tamen in actis publicis tertius ordine nominabatur, in hunc modum : SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. ET. EQVESTER. ORDO : ut dicetur cap. seq. Hard.

7. *Quod antea militares*, etc. Ut antea militares equi nomen equitibus fecerant, *quia equo merebant*, ita nunc ut equites judices appellentur, pecuniæ faciunt, « quæ debent esse sestertium quadringentorum ei qui eques appellari velit. » Hard.

derant, hoc nunc pecuniæ judices tribuunt. Nec pridem id factum[8] : divo Augusto decurias ordinante[9], major pars judicum in ferreo anulo fuit : iique non equites, sed judices vocabantur[10]. Equitum nomen subsistebat in tur-
2 mis equorum publicorum. Judicum quoque non nisi quatuor decuriæ[11] fuere primo : vixque singula millia in decuriis inventa sunt, nondum provinciis ad hoc munus admissis : servatumque in hodiernum est, ne quis e novis

8. *Nec pridem id factum.* Ut aureo scilicet anulo equester ordo secerneretur a plebe. Hard.

9. *Divo Augusto decurias ordinante.* Augustus ad tres judicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur, judicaretque de levioribus summis. Suetonius in August. cap. xxxii. Dal. — *Decurias ordinante.* Judicum videlicet, non equitum, ut visum est nonnemini. Judicum vero decuriæ plures fuere, eædemque variis discretæ nominibus, ut mox dicetur. Decuria in hoc loquendi genere non est δεκάς. Nam singulæ decuriæ singula minimum millia continebant, ipso teste Plinio. Hard.

10. *Sed judices vocabantur.* Ex equestri tamen ordine omnes allecti. Hard.

11. *Judicum quoque non nisi quatuor decuriæ primo fuere.* E singulis quæque millibus conflatæ, ut mox dicetur. Ex his quartam Augustus instituit, quum essent antea tres tantum, quam ducenariorum vocavit, ex inferiore censu allectam, quæ judicaret de levioribus summis, ut quidem prodit in ejus vita Tranquillus, cap. xxxii. Hic velut ὁδοῦ πάρεργον fas sit geminum de judicibus epigramma describere, et utrumque acutum, ex libro I Anthologiæ Græcæ, tit. 43. Prius est Palladæ, his verbis : Οὐδεὶς καὶ καθαρὸς καὶ μείλιχος ἤλυθεν ἄρχων. Ἓν γὰρ ἑνὸς δοκέει δόγματος ἀντίπαλον. Τὸ γλυκὺ, τοῦ κλέπτοντος· ὑπερφιάλου δὲ, τὸ ἁγνόν. Ὄργανα τῆς ἀρετῆς ταῦτα δύ' ἐςὶ πάθη. Alterum ejusdem istud est : Μήποτε δουλεύσασα γυνὴ, δέσποινα γένοιτο, Ἔστι παροιμιακόν· τῷ δ' ἔθ' ὅμοιον ἐρῶ. Μήτε δίκην δικάσειεν ἀνὴρ γεγονὼς δικολέκτης, Μηδ' ἂν Ἰσοκρατέος ῥητορικώτερος ᾖ. Πᾶς γὰρ ὁ μισθαρνεῖν εἰθισμένος, οὐδ' ἐν ἑταίρῳ Σεμνότερον δικάσαι, μὴ ῥυπαρῶς δύναται. Utrumque sic Grotius reddidit satis feliciter : prius quidem : « Nemo simul facilis populum sanctusque gubernat : Altera natura res perit alterius. Qui capiunt, faciles : renuunt qui dona, superbi : Hæc duo nam virtus per mala semper agit. » Posterius autem sic : « Ne quæ serva fuit, fiat matrona, caveto : Hoc vetus est dictum; nunc ego dico novum. Qui causas dixit, causas ne judicet umquam; Eloquio quamvis sit prior Isocrate. Nam solitus causas venali dicere lingua, Non et judicium vendere non poterit. » Hard.

civibus[12] in iis judicaret. (11.) Decuriæ quoque[13] ipsæ pluribus discretæ nominibus fuere, tribunorum æris[14], et selectorum[15], et judicum. Præter hos etiamnum nongenti vocabantur[16], ex omnibus selecti[17] ad custodiendas cistas suffragiorum in comitiis. Et divisus hic quoque ordo erat

12. *Servatumque in hodiernum est, ne quis e novis civibus.* E peregrinis, qui jus civitatis nuper essent adepti. Paulo ante quidam libri, *in hodiernum diem* habere dicuntur. HARD.

13. *Decuriæ quoque ipsæ pluribus discretæ nominibus.* In singulis, inquit, decuriis erant ordines diversi tres, nempe tribunorum æris, selectorum, judicum: et, qui erant selecti ex omnibus, nongentorum. HARD.

14. *Tribunorum æris.* Alex. ab Alex. lib. II, cap. 24, et lib. V, cap. 2. Hos Julius Cæsar sustulit. Sueton. in Julio, cap. XLI. DALEC. — *Tribunorum æris.* Ut senatores, et equites romani, ac tribuni ærarii simul judicarent, legem tulerat Aurelius Cotta, teste Asconio Ped. in Divinat. pag. 47. Qui pecuniam quæ a populo imperata erat, tributim a singulis pro portione census exigebant, ac militi dabant, judicabantque de litibus eo spectantibus, tribuni ærarii vocabantur. Hos Cæsar dictator sustulit. Suetonius, cap. XLI: « Judicia ad duo genera judicum redegit, equestris ordinis ac senatorii: tribunos ærarios, quod erat tertium, sustulit. » Et hi ex equestri ordine assumpti. H.

15. *Selectorum.* Vide Rævardum, cap. XI Protribunalium, et de tota hac judicorum ratione, cap. 19 et 20; vide et Turn. lib. XXIX, c. 16. DAL. — *Et selectorum.* Non fuit hoc statim ordinis nomen, sed sortis. Nam e judicibus prætores urbani subsortitione facta optimum quemque in selectos judices referebant, ut testatur Cicero pro Cluentio. Postea tamen ordinis nomen fuit, Augusti, ut videtur, principatu. Meminit hujus ordinis Seneca, de Benef. lib. III, c. 7, in fine: « Ubi id, de quo sola sapientia decernit, in controversiam incidit, non potest ad hoc sumi judex ex turba selectorum, quem census in album, et equestris hereditas misit. » Fuere et hi ex equitibus. Horatius, Satyr. IV, v. 123: « Unum ex judicibus selectis objiciebat. » Meminit et Ovidius, Trist. lib. II, vers. 131: « Nec mea decreto damnasti facta senatus: Nec mea selecto judice jussa fuga est. » Apud Reinesium vetus inscriptio, p. 452, L. MAMILIO... SELECTO. ET. DECVRIONI. HARD.

16. *Nongenti vocabantur.* Ministri comitiorum olim fuerunt diribitores, sive distributores, qui tabellas populo per centurias ministrabant: rogatores, qui cistas per tribus deferebant colligendis suffragiis: et cistarum custodes, quos hic nominat Plinius. Grucchius lib. de Comitiis. DAL.

17. *Ex omnibus selecti ad custodiendas cistas suffragiorum.* Sorte, ut quidem remur. Horatius, Sat. IV, lib. I, v. 123. HARD.

superba usurpatione nominum : quum alius se[18] nongentum, alius selectum, alius tribunum appellaret.

1 VIII. Tiberii demum principatus nono anno in unitatem venit equester ordo[1] : anulorumque auctoritati forma[2] constituta est, C. Asinio[3] Pollione, C. Antistio Vetere coss. anno Urbis conditæ DCCLXXV, quod miremur, futili pæne de causa, quum C. Sulpicius Galba, dum juvenalem famam[4] apud principem popinarum[5] pœnis aucupatur, questus esset in senatu, vulgo institores ejus culpæ defendi anulis[6]. Hac de causa constitutum, ne cui jus id esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri avoque paterno sestertia[7] CCCC

18. *Alius se nongentum.* Communi appellatione contentus, quum alii se selectos dicerent, quod e selectis essent : alii tribunos, quod e tribunis. Apud Gruter. pag. 436, IVDICI. DE. SELECT. *de selectis*. H.

VIII. 1. *Equester ordo.* Quæ fuerit equitum prima institutio, quæ dignitas, quod ornamentum, multis explicat Alex. ab Alex. lib. II, cap. 29. DAL.

2. *Forma.* Census constitutus est, cui jus esset anuli ferendi. HARD.

3. *C. Asinio.* Jam anno ante, C. Sulpicio, D. Haterio coss. id sategisse Tiberium auctor est Tacitus, Annal. lib. III, cap. 86. Hoc anno perfecisse Plinius significare videtur. HARD. — *Anno Urbis conditæ DCCLXXV.* Verrianos calculos et hic, ut paulo supra, Plinius sequitur. BROT.

4. *Juvenalem famam.* Sic etiam MSS. omnes, non *juvenilem*. Suetonius a Caio Caligula adjectum ait Saturnalibus diem juvenalem, cap. XVII, et in Nerone, cap. XI, *juvenalibus*, etc. Juvenalis fama vel digna strenuo juvene est, vel ex coercitis juvenum ganeis collecta. HARD.

5. *Popinarum pœnis aucupatur*, etc. Pœnas nempe exigendo ab iis qui popinas ganeasve exercerent. Suetonius in Tiberio, cap. XXXIV, dedisse eum ædilibus negotium ait, « popinas ganeasque inhibendi, » ut ædilem tum fuisse C. Sulpicium Galbam intelligas. Fuit is Galbæ imp. frater. Vide Sueton. in Galba, cap. III. Cave igitur hic *cœnis* pro *pœnis* rescribi velis. HARD.

6. *Defendi anulis.* Rejicere judicium Sulpicii, vel eo solo nomine, quod de iis, qui jus haberent anuli gerendi, judicare eum nefas esset. Sic auctor præfationis ad Titum : « Quanto nos causatius ab aliquo judice defendimus ? » H.

7. *Sestertia CCCC.* Sestertia quadringenta, sive, quod idem est, sestertium quadringenta millia, monetæ gallicæ efficiunt libras, ut vocant, 40000. Martialis, lib. IV, Epigr. LXVII : « Prætorem pauper centum sestertia Gaurus Orabat, nota carus amicitia, Dicebatque suis hæc tantum deesse trecentis, Ut

census fuisset, et lege Julia[8] theatrali in XIV[9] ordinibus sedendi. Postea gregatim insigne id appeti cœptum: propterque hæc discrimina Caius[10] princeps decuriam quintam adjecit: tantumque natum est fastus[11], ut quæ sub divo Augusto impleri non potuerant decuriæ, non capiant eum ordinem[12], passimque ad ornamenta ea[13] etiam ser- 2

posset domino plaudere justus eques.» Et lib. V, Epigr. XXVI, de Chærestrato expulso ex quatuordecim subsellliis, propter paupertatem: «Quadringenta tibi non sunt, Chærestrate, surge: Lectius ecce venit: sta, fuge, curre, late.» Sed omnino festive ludit in Calliodorum quemdam, quem negat esse equitem, bonis cum fratre divisis, l. V, Epigr. XXXVII: «Calliodorus habet censum, quis nescit? equestrem, Sexte: sed et fratrem Calliodorus habet. Quadringenta secat, qui dicit σῦκα μέριζε. Uno credis equo posse sedere duos? Quid cum fratre tibi? quid cum Polluce molesto? Non esset Pollux si tibi, Castor eras. Unus, quum sitis; duo, Calliodore, sedetis: Surge, solœcismum, Calliodore, facis. Aut imitare genus Ledæ: aut cum fratre sedere Non potes: alternis, Calliodore, sede.» Ea porro quadringenta sestertia idem valere ac quadringenta sestertium millia, Plinius Junior admonet, lib. I, epist. 19: «Esse autem tibi centum millium censum satis indicat, quod apud nos decurio es: igitur ut te non decurione solum, verum etiam equite romano perfruamur, affero tibi ad implendas equitis facultates, trecenta millia nummum.» H. — Quadringenta sestertium millia nostræ sunt monetæ l. 77,813. Ed.

8. *Et lege Julia.* De lege Roscia, qua statuebatur qui jus haberent in quatuordecim ordinibus sedendi, diximus abunde lib. VII, cap. 31. Lege Julii Cæsaris, ut quidem remur, pœna statuta iis qui contra auderent. Pœna theatralis hæc appellata apud Tranquillum in Augusto, cap. XL. H. — *Lege Julia.* De hac lege et in quatuor ordinibus sedendi jure multa diximus ad Tac. Annal. XV, 32. Brot.

9. *In XIV ordinibus.* L. Roscius trib. pleb. legem tulit, ut equitibus romanis in theatro quatuordecim gradus primi assignarentur. Dal.

10. *Caius.* Quem Caligulam vulgo vocant: de quo Sueton. c. XVI: «Ut levior labor judicantibus foret ad quatuor priores quintam decuriam addidit.» Vetus inscriptio apud Reinesium, pag. 406, IVDIC. EX. V. DEC. Et apud Gruterum, pag. 459, IVDICI. SELECTO. EX. V. DEC. H. e. «ex quinta decuria.» H.

11. *Tantumque natum est fastus.* Aliter in Reg. 2 cod. et Chiffl. et sincerius, ut arbitror: «tantumque enatum est fortis,» hoc est, fortunæ ac felicitatis. Hinc veteres inscriptiones, FORTUNAE FORTIS. H.

12. *Non capiant eum ordinem.* «Nunc capiant eum ordine,» in vestusto codice. Pint.

13. *Ad ornamenta ea.* Ad anulos aureos, quibus liberti donabantur

vitute liberati transiliant : quod antea numquam erat factum, quoniam in ferreo anulo equites judicesque intelligebantur : adeoque promiscuum id esse cœpit, ut apud Claudium Cæsarem, in censura ejus[14], unus ex equitibus Flavius Proculus, quadringentos ex ea causa reos[15] postularet. Ita dum separatur ordo ab ingenuis[16], communicatus est cum servitiis.

3 Judicum autem appellatione separari eum ordinem, primi omnium instituere Gracchi[17], discordi popularitate in contumeliam senatus : mox ea debellata, auctoritas nominis vario seditionum eventu circa publicanos substitit : et aliquamdiu tertiæ vires[18] publicani fuere. Marcus Cicero demum stabilivit equestre nomen in consulatu suo, Catilinanis rebus[19], ex eo se ordine profectum esse celebrans, ejusque vires peculiari popularitate quærens. Ab illo tem-

simul cum equestri dignitate. Tacitus, Historiarum libro primo : « Nec minor gratia Julio Galbæ liberto, quem anulis donatum equestri nomine Martianum vocitabant. » Idem Historiarum secundo, Asiaticum Vitellii libertum, ait donatum anulis, quod antea dixerat, *equestri dignitate*. HARD.

14. *In censura ejus*. Quam cum L. Vitellio gessit, principatus sui anno octavo, lustrumque fecit LXXIV.

15. *Ex ea causa reos*. Quod quum servi essent, aut liberti, insigne equitum gestarent. HARD.

16. *Ab ingenuis*. A senatu et populo romano. HARD.

17. *Gracchi*. Asconius Pedianus, in Divin. p. 47 : « Ti. Gracchus, inquit, legem tulerat, ut equites romani judicarent : judicaverunt per annos XX sine infamia. Post victor Sylla leges tulerat, ut senatorius ordo judicaret, et judicavit per annos decem turpiter, etc. » H. — *Primi omnium instituere Gracchi*. Regg. codd. veteresque nummi non *Gracchi*, sed *Gracci* præferunt. ED.

18. *Tertiæ vires*. Tertius locus, tertia dignitas. Fuit quum legendum suspicarer, *tertiæ vices*. HARD.

19. *Ei senatum concilians*. Vetus exemplar longe aliter : *contilianis rebus* : ut forte scribendum sit, *Cartilianis rebus*. PINT.—*Catilinanis rebus*. Vestigia codicis probatissimi Reg. 2, integra fide secuti loco huic curationem adhibuimus : nam in eo vidimus quod et in suo Pintianus vidit, *Contilianis rebus*. Plinius ipse, lib. II, cap. 52, p. 100, « in Catilinanis prodigiis » dixit. Hic vero editi ad hunc diem libri, « senatum ei concilians, » expuncta voce *rebus*, adjecta altera deinde *senatum* ; reliquis omnino corruptis. HARD.

pore plane hoc tertium corpus in republica factum est, cœpitque adjici senatui populoque romano, et equester ordo. Qua de causa et nunc post populum scribitur[20], quia novissime cœptus est adjici.

IX. Equitum quidem etiam nomen[1] ipsum sæpe variatum 1
est, in his quoque qui ad equitatum trahebantur. Celeres[2] sub Romulo regibusque appellati sunt : deinde flexumines[3] : postea trossuli[4], quum oppidum in Tuscis citra Volsinios

20. *Post populum scribitur.* Tamen in nummo Augusti e Museo nostro, CONSENSV. SENAT. ET. EQ. ORDIN. P. Q. R. « consensu senatus, et equestris ordinis, populique romani. » Sed est equester hic ordo equitum romanorum Narbone, non eorum qui in Urbe. Apud Patinum, in Familiis, p. 171, num. 3, 4, 5, 6, 7, 8, legitur, C. MARIVS TROIIIVIR. Hoc est, « Caius Marius Trium Reipublicæ Ordinum Triumvir. » Orator procurans negotia senatus populique romani et equestris ordinis. In eo nummo tria sunt capita virorum veluti ordine sinistrorsum incedentium : primum nudum senile, populi romani : medium, virile, diadematum, senatus : postremum, juvenile, nudum, equestris ordinis. Mirum profecto non esse hunc magistratum romanæ historiæ scriptoribus cognitum. In eo nummo, qui quartus est apud Patinum, scriptum est, C. MARIVS. C. F. TROIIIVIR. Duo viri togati sinistrorsum incedunt; sinistra tenent codicillos : ad pedes sua cuique arcula, ut videtur, apposita est, in qua chartas sive instrumenta publica reponeret. Caius Marius pater est cum Caio filio, qui functus eo magistratu cum patre, ei postea in eodem gerendo successit. Nam in nummis antiquis quum Caius Caii F. scribitur, aut aliud simile prænomen, eodem ambos munere functos esse significatur. Augusti Cæsaris vultum et nomen hi nummi exhibent parte antica. HARD.

IX. 1. *Quinetiam ipsum equitum nomen.* In vet. cod. « qui tum quidem etiam nomen ipsum : » lego, « equitum quidem etiam nomen ipsum. » PINT.

2. *Celeres sub Romulo regibusque appellati.* Festus : « Celeres antiqui dixerunt, quos nunc equites dicimus, a Celere interfectore Remi, qui initio a Romulo iis præpositus fuit, qui primitus electi fuerunt ex singulis decuriis deni : ideoque omnino trecenti fuere. » Sic etiam Dionys. Halicarn. Antiq. Rom. lib. II, p. 86, et Plutarch. in Romulo, p. 23. De Celere Romuli comite, vide Nasonem Fastor. lib. IV, vers. 837. Deducunt alii vocem eam a græca κέλης, quæ equitem sonat. HARD.

3. *Deinde flexumines.* In Reg. 2 et Chiffl. *flexumentes.* An a flectendis gnaviter habenis?

4. *Trossuli.* Varro in Sesculysse apud Festum : « Itaque tum equum mordacem et calcitronem horridus miles virque vitabat : nunc emunt trossuli, nardo nitidi, vulgo Attico

passuum IX M. sine ullo peditum adjumento cepissent ejus vocabuli : idque duravit ultra C. Gracchum. Junius certe[5], qui ab amicitia ejus Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his verbis : « Quod ad equestrem ordinem attinet, antea trossulos vocabant, nunc equites vocant : ideoque quia non intelligunt trossulos nomen quid valeat, multos pudet[6] trossulos vocari. »

1 X. Sunt adhuc aliquæ non omittendæ in auro differentiæ. Auxilia[1] quippe et externos torquibus[2] aureis dona-

talento equum. » Marcellus *trossulos* dictos vult, quasi torosulos. Dal. — *Trossuli, quum oppidum in Tuscis citra*, etc. Festus : « Trossuli equites dicti, quod oppidum Tuscorum Trossulum sine opera peditum ceperint. » Manent etiamnum loci vestigia, vulgo *Trosso*, vicinaque fossa, *il vado di Trosso*, duobus passuum millibus a *Monte Fiascone*. Hard.

5. *Junius certe... scriptum reliquit his verbis*, etc. Forte in libris quos inscripsit, *de Potestatibus*, quorum septimum laudat Ulpianus, in Dig. lib. de Offic. Quæst. De Junio Gracchano jam supra egimus in auctorum Indice. Hard.

6. *Multos pudet*. Propter ambiguitatem vocis, quæ Persium minime latuit, dum caneret Satyr. I, vers. 96 : « Trossulus exsultat tibi per subsellia lævis. » Neque enim solum equitem significat ab oppido, ut dictum est : sed et delicatum ac mollem, forsan a græca voce τρυσσός. Quo sensu vox ea est accepta a Seneca, epist. 76, p. 733 : « Quid ergo? idem faciam quod trossuli isti ac juvenes? » Et ab Hieronymo, lib. de vitando suspecto Contubernio. Adde his ea quæ Vossius affert in Etymol. verbo *Trossuli*. H.

X. 1. *Auxilia*. Auxilia (sic enim MSS. omnes, ut servitia pro servis dici monuimus sæpe) sive auxiliares copiæ dicuntur in bello socii Romanorum externarum nationum, inquit Festus. Cur vero externis aurei torques darentur, argentei tantum civibus, illud nimirum est, quod in illis pretium spectabatur : in his solus honor et gloria rei gestæ. Coronam ex auro datam externis non legimus. Hæc vero de militari torque, hoc est, qui in bello datus ab imperatore fuerit, ceu præmium fortitudinis, accipienda sunt : non de quovis alio. Nam in ludicro certamine Augustum in Circo scimus torque aureo donasse Nonium Asprenatem : sed nihil istud ad propositum Plinianum. Quod autem Siccio Dentato torques aureos datos esse scribit Dionys. Halic. idcirco dictum ab eo remur, quod nonnisi aureos nosset. Cæteri certe scriptores, quos retulimus lib. VII, cap. 29, aureos non appellant. Hard.

2. *Externos torquibus aureis donavere*. Apud Livium libro III, Decad. V, duobus fratribus Gallorum regulis senatus munera mittit tor-

vere, at cives non nisi argenteis. Præterque, armillas civibus dedere, quas non habent externi.

XI. Iidem (quod magis miremur) coronas ex auro de- 1
dere civibus. Quis primus donatus sit ea, non inveni :
sed quis primum donaverit, a L. Pisone traditur A. Postumius[1] dictator : apud lacum Regillum[2] castris Latinorum expugnatis, ei cujus maxime opera capta essent, hanc coronam ex præda is dedit[3]. Item L. Lentulus[4] cos. Servio Cornelio Merendæ, Samnitum oppido capto : sed huic

ques duos factos ex auri pondo quinque. Dal.

XI. 1. *A. Postumius.* Gessisse dictaturam anno Urbis 323, auctor est Gellius, lib. XVII, cap. 21, p. 992. De ejus victoria ad lacum Regillum, fuse Livius, lib. II, p. 28. Hard. — *Sed quis primum donaverit.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, et Voss. *equidem quis primum;* et paulo supra ex ed. pr. *quis primum donatus*, non *primus*. Ed.

2. *Regillum.* In Tusculano agro, ad quartumdecimum ferme lapidem viæ Lavicanæ, ad sinistram Roma Lavicum euntibus, quod oppidum hodie *la Colonna.* Sub eo oppido lacus est Regillus, ut contra Cluverium probat Holstenius, ex Strabone. Hard.

3. *Hanc coronam ex præda dedit.* Adde pronomen *is*, ex antiquo exemplari, « hanc coronam ex præda is dedit. » Pint.

4. *Item L. Lentulus.* Cum Manio Curio Dentato tertium, is consul fuit, anno Urbis 479. Ipse Servius Cornelius Merenda anno sequente cum eodem Curio quartum. Hard. — *Item L. Lentulus cos. Servio Cornelio Merendæ, Samnitum oppido capto : sed huic quinque librarum. Piso Frugi filium ex privata pecunia donavit; eamque coronam testamento ei prælegavit.* In Reg. 2 cod. *expræ legavit:* cætera totidem syllabis apicibusque litterarum fide religiosissima repræsentamus, quæ sunt in libris hactenus editis sic fœde interpolata : « Item L. Lentulus cos. Serg. Cornelio Merendæ, Samnitum oppido capto. Sed quinque librarum corona Piso Frugi filium ex privata pecunia donavit : eamque coronam testamento reipublicæ legavit. » Sergii vox non prænominis vice fuit unquam apud Romanos, sed nominis. Corona quinque librarum non Pisonis filium, sed Cornelium Merendam esse donatum, vel ex Valerio Maximo conjicere possumus, qui a Pisone Frugi *trium* tantum « librarum, corona decoratum filium » scribit. *Reipublicæ* vero aut, ut Pintianus malebat, *populo romano*, legatam hanc coronam, nec Valerius, nec codices MSS. agnoscunt. Amanuensium illa vel semieruditorum conjectura est, ex his vocibus *ei prælegavit*, efficientium, *reip. legavit.* Denique extritam temere voculam *huic*, insertam alteram, *corona*, libris omnibus invitis, jure conquerimur. H.

quinque librarum. Piso Frugi[5] filium ex privata pecunia donavit : eamque coronam testamento ei prælegavit[6].

1 XII. (III.) Deorum vero honori in sacris nihil aliud excogitatum est, quam ut auratis cornibus hostiæ, majores dumtaxat[1], immolarentur. Sed in militia quoque in tantum adolevit hæc luxuria, ut M. Bruti in Philippicis campis epistolæ reperiantur frementes, fibulas tribunicias[2] ex

5. *Piso Frugi.* Cui ab insigni frugalitate cognomen. Valer. Max. lib. IV, cap. 3, num. 10 : « Fabiorum et Ogulnii continentiæ Calpurnium Pisonem in consimili genere laudis æmulum fuisse res ipsa documento est : consul gravi fugitivorum bello a se liberata Sicilia, eos, quorum præcipua opera usus fuerat, imperatorio more donis prosequebatur : inter quos filium suum locis aliquot præliatum fortissime, titulo trium librarum aureæ coronæ decoravit : præfatus non oportere a magistratu e publica pecunia erogari, quod in ipsius domum rediturum esset : tantumque ponderis se testamento adolescenti legaturum promisit : ut honorem a duce, pretium a patre privatim acciperet. » Hard.

6. *Eamque coronam testamento reip. legavit.* In eodem, « eamque coronam ex testamento populo romano legavit, » postposita præpositione. Pint. — *Prælegavit.* Ante omnia, et priore loco legavit : vel, privatim legavit. Usus hac voce Paulus, Dig. lib. XXXI, tit. 1. De legatis, Leg. II, 87. Hard.

XII. 1. *Majores dumtaxat.* E bubulo genere. Tibullus, lib. IV, Carm. I, p. 388 : « Semper inaurato taurus cadit hostia cornu. » Tertull. lib. de Corona, c. XII : « Tibi, Jupiter, bove cornibus auro decoratis vovemus esse futurum. » Vetus inscriptio Fratrum Arvalium, apud Grut. BOVE. AVRATO. VOVEMVS. ESSE. FVTVRVM. Virgilius : « Et statuam ante aras aurata fronte juvencum. » Prudentius, hymn. in S. Romanum, vers. 1021 : « Huc taurus ingens, fronte torva et hispida, Sertis revinctus aut per armos floreis, Aut impeditis cornibus deducitur : Nec non et auro frons coruscat hostiæ, setasque fulgor bractealis inficit. » Minores hostiæ erant tantum coronatæ illius dei fronde, cui sacrum fiebat. Hard.

2. *Ut M. Bruti in Philippicis campis epistolæ reperiantur frementes fibulas tribunicias*, etc. *Philippis*, non *Philippicis*, in apographo nostro, et aptiorem lectionem ducimus *frementis* quam *frementes* : ut referatur ad Brutum. Pint. — *Fibulas tribunicias.* Sagum, sive chlamydem, seu quocumque nomine alio vestimentum militare appellari lubet, fibula in humeris nectebat : vulgo *agraffam* dicimus. Non illud quidem aut nobilitatis insigne, aut tribunatus, ut quibusdam visum est, sed necessitate quæsitum : ornatus gratia, ut ex argento foret, vel auro. Paludamenti sive sagi iconem cum fibula vide apud Fer-

auro geri. Ita hercules : idem enim tu, Brute[3], mulierum pedibus[4] aurum gestari tacuisti[5]. Et nos sceleris arguimus illum, qui primus[6] auro dignitatem per anulos fecit, ut habeant in lacertis jam pridem et viri, quod e Dardanis venit, itaque et Dardanum vocabatur[7]. Viriolæ Celticæ dicuntur : viriæ[8] Celtibericæ. Habeant feminæ[9] in armillis,

rar. de Re Vest. parte II, lib. II, cap. 8, p. 110. Hard.

3. *At hercules idem tu, Brute.* In eodem, « ita Hercules : idem enim tu, Brute. » Pint.

4. *Mulierum pedibus.* Periscelia intelligit et aurea crurum vincula, de quibus iterum inferius cap. 54, ubi compedes scite appellantur : quoniam, ubi compedes esse solent, imo pedi induuntur, qua cruri adnectitur. Vide Ferrarium in Analectis de Re Vest. cap. xxi, pag. 71. Hard.

5. *Pedibus aurum gestari tacuisti.* Quod urbana calciamenta clavibus aureis suffigerentur, Brissonius, lib. II, cap. 5. Auro abundanti uti Romanos feminis permisisse scribit Valer. de Instit. Antiq. lib. II, cap. 2; Livius Belli Macedonic. lib. IV. Dalec.

6. *Cujus sceleris nos coarguimus illum primum qui*, etc. Scribe, « et nos sceleris arguimus illum qui primus auro, etc. » ex antiquo codice. Pint.

7. *Itaque Dardanium vocabatur. Dardanium*, vel, ut alii legunt, *Dardanum*, aureum brachiorum ornamentum, *viria* ornamentum colli aureum, viriculis cælatum ac sculptum, gemmis per intervalla dispositis. Lego, « itaque et Dardanium vocatur, sicut et viriæ Celticæ dicuntur et viriolæ Celtibericæ. Habent, etc. » Ornamentum id Isidorus viris et feminis commune *dextras* vocat, vulgo *brasselets*; aitque ante manicam portari, et ibi clavo jungi. Idem armillas victoriæ et virilis fortitudinis causa datas virilias quondam vocatas ait, ut hic legi possit, « Viriæ Celticæ dicuntur, viriliæ Celtibericæ. » Dalec. — *Dardanum.* Brachiorum ornamentum aureum. Hard.

8. *Viriolæ... viriæ.* Sic MSS. Reg. 2, Chiffl. cæterique : non, ut editi hactenus libri, « Viriæ Celticæ dicuntur, viriles Celtibericæ. » Sunt autem viriæ et viriolæ « armillæ virorum propriæ, » inquit Isidorus Orig. lib. XIX, cap. 30, « collatæ militibus victoriæ causa ob armorum virtutem : unde et quondam dicebantur viriliæ : » lege *viriolæ*. Glossæ : *viriolæ*, περιχέρια. Inter ornamenta muliebria viriolas censent Ulpianus, lib. XXV, § 10, ff. de auro et argento legato : Scævola item, aliique. Ambrosius, in lib. I de Abraham, exponens caput Genes. 34, ubi cæteri interpretes armillas vertunt, virias reddidit : « Has virias, inquit, quæ manum non materiali auro ornarent, etc. » Vide etiam alia apud Vossium in Etymol. Hard.

9. *Habeant feminæ.* Et viri habuere, sed effeminati moribus : Caius, qui « manuleatus et armil-

digitisque totis, collo, auribus, spiris: discurrant[10] catenæ circa latera, et inserta[11] margaritarum pondera e collo dominarum auro pendeant, ut in somno quoque[12] unionum conscientia adsit: etiamne pedibus[13] induitur, atque inter stolam[14] plebemque hunc medium feminarum equestrem ordinem facit? Honestius viri pædagogiis[15] id damus: balineasque[16] dives puerorum forma convertit. Jam vero

latus in publicum processit,» teste Tranquillo: Carus deinde, et alii. H.

10. *Discurrant catenæ.* Cingula ex auro intelligit. Hard.

11. *Et inserta margaritarum pondera e collo dominarum auro pendeant, ut in somno quoque unionum conscientia adsit.* In Reg. 2 cod. *ut in samno*, unius litterulæ discrimine, sed errore minime obscuro. Alii, « ut in somno quoque, etc.» Et prius, « inserta margaritarum pondera, » habent MSS. omnes et vetustæ editiones; non, ut codex Pintiani interpolatus habet, « in secreto margaritarum sacculi; » quæ postrema vox glossema est, loco vocis primigeniæ, *pondera*. H. — *Et inserta margaritarum pondera.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, et ed. principe, « et in secreto margaritarum sacculi », hoc est, in secretioribus ædibus dormitoriisque; et statim mox, « in collo dominarum aureo. » Ed.

12. *Ut in somno quoque.* Ut vel per somnum occurrant animo margaritæ quas gestant. Hard.

13. *Etiamne pedibus.* Soccis, qui circulis ex auro vincti. Hard.

14. *Atque inter stolam.* Quemadmodum in viris aurum in anulis distinguebat a curia et a plebeio ordine equites, atque medium ordinem faciebat: ita in mulieribus aurum compede gestatum distinguebat libertinas tum a stola, id est, matronis honestis, tum a plebe inope: itaque medium quemdam et veluti equestrem feminarum ordinem faciebat. Cave calceorum ornatum hinc colligas in feminis equestris ordinis hunc fuisse: non ea Plinii sententia est: nam equestris ordinis matronæ et ipsæ longa veste, hoc est, stola matronali usæ. At libertinæ, quibusque Venus non impermissa, quum altius tunicas succingerent, ut ex Ovidio et aliis scriptoribus liquet, pedes circulis aureis cultos ostentabant. Ita egregie Ferrarius, de Re Vest. lib. III, c. 17, p. 227. H.

15. *Pædagogiis.* Puerorum educationi: qui bullas aureas e collo suspensas gestabant. *Pædagogia* pueri dicuntur, qui in deliciis habentur, vel puerorum multitudo. Dal. — *Pædagogiis.* Ut periscelia, cæteraque pedum et crurum vincula habeant aurea, pedagogiis relinquimus. Pædagogium cœtum sonat puerorum, qui in deliciis habentur. Hinc deminuta voce pueri nobilium ministri *pagii* apud nos appellantur, *les pages*. De his inferius iterum cap. 54. Hard.

16. *Balineasque*, etc. Sic MSS. omnes. Balineas a balineo differre Varro admonet, quod illæ sint pu-

etiam Harpocratem[17], statuasque Ægyptiorum numinum,
in digitis viri quoque portare incipiunt. Fuit et alia Claudii 3
principatu differentia in solis his, quibus admissionem[18]
liberti[19] ejus dedissent, imaginem principis ex auro in
anulo gerendi, magna criminum[20] occasione: quæ omnia

blicæ, privatum istud. Elegans autem puerorum forma, inquit Plinius, balineas decorat, et honestat. *Convertere balineas* dictum per metaphoram arbitramur, pro *ostentare*; ut *convertere exercitum* latine dicimus, quod Barbari *facere monstram* aiunt. Vel *convertere balineas* est earum speciem sic immutare, ut vix balineæ esse credantur, ac non principum virorum potius domus ac comitatus. De pædagogiani pueri cultu Ammianus lib. XXVI, p. 320: « A calce ad pubem in pædagogiani pueri speciem purpureis opertus tegminibus pedum. » Pueros credimus unguentarios, qui in balneis erant, a Plinio nunc designari. Qualis ille ad quem Horatius, lib. III, Od. 14, « I, pete unguentum, puer. » Hard.

17. *Harpocratem*. Vide Suidam in dictione ἡραΐσκος. Politian. Miscell. cap. LXXXIII. Dal. — *Harpocratem*. Silentii deum, inter Ægyptiorum numina. Ovidius, Metamorph. vers. 692, Ægyptiorum deos enumerans, hunc signat tacito nomine: « Quique premit vocem, digitoque silentia suadet. » Hard.

18. *Quibus admissionem*. Usus ea voce Tranquillus in Vespasiano, cap. XIV: « Trepidum eum interdicta aula sub Nerone, quærentemque quidnam ageret, aut quo abiret, quidam ex officio admissionis simul expellens, abire Morboniam jusserat. » Plinius item Junior in Panegyr. Trajani, num. 47: « An quisquam studia humanitatis professus, non quum omnia tua, tum vel in primis laudibus ferat admissionum tuarum facilitatem? » Nempe *ab admissionibus*, vel *admissionales*, ut habet Lampridius in Alexandro Severo, dicebantur ii, servi libertive, qui ad salutandum principem ex officio eos admittebant, quibus eo convento opus erat. His qui præerat, *magister admissionum*, Ammiano teste, dictus, qui honoratiores ad principem introducebat. Id Palatinum officium Claudii ac Neronis temporibus, ut ex dictis liquet, institutum est. Recte Seneca, de Clem. lib. I, cap. 10, « cohortem interioris admissionis » dixit: nam admissionales alii intra principis cubiculum, alii ad fores fuere. H. — *In solis his*, etc. Brot. ex ed. pr. *insolens his*. Ed.

19. *Liberti ejus dedissent*. Cave cum Lipsio credas orationis structuram poscere sibi, « liberti, et jus dedissent, etc. » Sententia est, admissionum libertos scrutari solitos fuisse eos qui ad principem accederent, criminique dedisse, si quem principis imaginem in anulo gerentem offendissent. Hard. — *Quibus admissionem liberti*. Quibus jus ingrediendi cubiculum principis liberti ejus dedissent, etc. H.

20. *Magna criminum*. Quum rei

salutaris exortus Vespasiani imperatoris abolevit, æqualiter publicando principem[21]. De anulis aureis eorumque usu hactenus dictum sit.

1 XIII. Proximum[1] scelus fecit, qui primus ex auro denarium[2] signavit : quod et ipsum latet[3] auctore incerto. Populus romanus ne argento quidem signato, ante Pyrrhum[4] regem devictum usus est. Librales[5] (unde etiam

peragerentur ii qui non impetrata hac venia, principis imaginem in anulo ex auro gestarent. Qua cautione principis imago tum tractanda foret, vide apud Sueton. in Tiberio, cap. LVIII. Vide et Gothofred. in Cod. Theod. lib. IX, t. 21 de falsa Moneta, lib. IX, p. 179. HARD. — *Magna criminum occasione*. Tum adversus eos qui principis imaginem, non dato jure ferrent, tum, vel dato jure, qui ferrent sine debita principi reverentia. In recensendis his criminibus frequens est Tacitus. BROT.

21. *Æqualiter publicando principem*. Data ex æquo omnibus publice venia gerendi principis imaginem, et ipsum adeundi. HARD.

XIII. 1. *Proximum*. « Pessimum vitæ scelus fecit, ut ipse admonuit cap. 4, qui primus aurum digitis induit : » nunc *proximum* ab eo *scelus fecisse* arguitur, « qui primus denarium ex auro signavit. » H.

2. *Ex auro denarium*. Nummi ex auro denarii quoque appellati. Petron. Satyr. p. 106 : « Pro calculis albis ac nigris aureos argenteosque habebat denarios. » Et pag. 160 : « Non habemus ædilem trium caunearum... plus in die nummorum accipit, quam alter patrimonium habet. Jam scio acceperit denarios mille aureos. » Didymus : Τὰ δὲ χίλια σηστέρτια ποιεῖ διακόσια πεντήκοντα δηνάρια ἀργυρᾶ· δέκα δὲ χρυσᾶ, ὅπερ νούμμους φασί. « Mille sestertii efficiunt CCL denarios argenteos, sive decem denarios aureos, quod et mille nummos vocant. » Plinius ipse denique lib. XXXIV, cap. 17, Lysippum ait solitum pro manipretio cujusque signi, quod ipse conflabat, seponere singulos denarios aureos. Et lib. XXXVII, cap. 3, « sex denariis aureis. » HARD.

3. *Quod et ips. latet*. Primus cudendæ ex auro monetæ quis auctor exstiterit, etiam apud exteros, latet. Aureum argenteumque nummum Lydos primum conflavisse, auctor est Herodot. Clio, lib. I, num. 94. HARD.

4. *Ante Pyrrhum... devictum*. Est autem devictus anno Urbis 479, ut diximus lib. VIII, cap. 6. H.

5. *Librales*. Usque ad Pyrrhum devictum, inquit, immo et post illud tempus aliquanto, as fuit librali pondere, ex ære, sive duodecim unciarum : atque adeo semissis, sex unciarum : triens, quatuor : quadrans trium : sextans, cujus mentio inferius cap. 48, duarum. Asses librilles appellat Volusius Mæcianus, pag. 881. Schol. Persii ad Satyr. II : « Fuit autem assis libralis, et dupondius : quod hodie

nunc libella dicitur[6], et dupondius[7]), appendebantur asses. Quare æris gravis[8] pœna dicta. Et adhuc[9] expensa in

in usu remanet. » Dionys. Halic. assem interpretatur, χάλκεον νόμισμα βάρος λιτριαῖον. Hard.

6. *Libella dicitur*. A librali assis pondere, inquit, hodieque ipse as, seu res integra quæcumque, quam assem nuncupamus, etiam libella ex eo vocatur. Sic Tullius ad Atticum, lib. VII, epist. 11 : « Fecit palam te ex libella, me ex teruncio : » subintellige, heredem : hoc est, te omnium bonorum scripsit heredem (nam libræ nomine significatur omnis hereditas : teruncius, quarta pars est libræ, atque adeo et bonorum), me ex quarta parte, quam tu mihi dares. Sed et nummulus argenteus, postea libellæ nomine venit: non quod libram penderet, sed quod libræ æreæ pretio atque æstimatione responderet. Varro, de Ling. Lat. lib. IV, p. 41 : « Nummi denarii decuma libella, quod libram pondo as valebat, et erat ex argento parva. » Libellam argenti Plautus appellat, in Captiv. act. V, sc. II, v. 27. Quam minimam pecuniolam significare volebant, assem et libellam dicebant. Exempla apud Plautum et Ciceronem obvia. Meminit tamen et sembellæ Varro, loc. cit. quæ libellæ dimidium foret : et teruncii, pariter ex argento, quæ dimidiata sembella : sed non fuere ea omnia diuturni usus. Nec de libella argentea Plinius hoc loco agit. Hard.

7. *Et dupondius*. Ita MSS. non *dipondius*. Varro, loc. cit. p. 40 : « Dupondius a duobus ponderibus, quod unum pondus assipondium dicebatur : id ideo quod as erat libræ pondus. » Sestertii ex ære Plinius hoc loco non meminit, quod non haberet is nomen a pondere, ut as libralis, et dupondius : sed a pretio. De dupondio, lib. XXXIV, cap. 2. Ante nos legebatur, « et dupondius appendebatur assis. » Hard.

8. *Quare æris gravis*. Livius, lib. V : « Denis millibus æris gravis nos condemnat : » Festus : « Pendere pœnas, solvere significat : eo quod ære gravi quum uterentur Romani, penso eo, non numerato, debitum solvebant : unde etiam pensiones dictæ. » Significat autem Plinius æris gravis pœnam esse dictam, usque ad signatum ex argento nummum, atque adeo usque ad illud tempus, quo imminutum primo pondus æris : ut intelligas non rude modo, quale Numæ temporibus fuit, sed et signatum a Servio cæterisque deinceps, grave æs fuisse a pondere nuncupatum. Festus : « Grave æs dictum est a pondere : quia deni asses, singuli pondo libræ, efficiebant denarium ab hoc ipso numero dictum. » Et alibi : « Stipem (quam ad æs grave pertinere Plinius hoc loco admonet) esse nummum signatum testimonio est, etc. » H.

9. *Et adhuc*. Hoc est, etiamnum durant moris hujusce vestigia. Ita enim MSS. Varro, loc. cit. p. 41 : « Ab eodem ære impendendo, dispensator : et in tabulis scribimus expensum... Usura, quod in sor-

2 rationibus dicuntur : item impendia, et dependere. Quin et militum stipendia; hoc est, stipis[10] pondera, dispensatores[11], libripendes[12] dicuntur : qua consuetudine[13] in his emptionibus, quæ mancipii sunt[14], etiam nunc libra

tem accedebat, impendium appellatum. » Vide Cassiodorum, Var. lib. VII, ep. 32, cujus lemma est : « Formula, qua moneta committitur. » Hard.

10. *Quin et militum stipendiorum, hoc est stipis ponderandæ. Stipendia*, non *stipendiorum*, in vetusto codice. Proinde certior lectio mihi videtur, « Quin et militum stipendia, et stipis ponderandæ, etc. » Pint. — *Hoc est, stipis.* Stipendia innuit, quasi stipis pondera, esse appellata. Varro, de Ling. Lat. lib. IV, pag. 42 : « Stipendium a stipe dictum est, quod æs quoque stipem dicebant. Nam quod asses libræ pondo erant, qui acceperant majorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, id est, componebant, quo minus loci occuparet : a stipando stipem dicere cœperunt. » Codicem Reg. 2 secuti sumus : prius hic legebatur : « Quin et militum stipendiorum, hoc est, stipis ponderandæ pensatores, etc. » At qui unquam usquam pensatores auditi? Hard.

11. *Dispensatores.* Festus : « Dispensatores dicti sunt, qui æs pensantes expendebant, non annumerabant. Hinc deducuntur expensa, sive dispensata, vel compensata : item compendium, dispendium, assipondium, dupondium. » Inscriptio vetus apud Reinesium, p. 586, AVG. DISPENSATOR. AD. CENSVS. PROVINCIAE. LVGDVNENSIS. *Augusti dispensator ad census prov.* etc. Hard.

12. *Libripendes.* Græcis ζυγοστάται, ut in glossis exponitur, quia nempe ζυγῷ ἱστᾶσι, hoc est, *libra pendunt.* Priscianus extremo libro sexto ex Caii primo Institutionum citat, « Qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. » Hard.

13. *Qua consuetudine.* Rævardus cap. 16 in Leg. XII Tabul. Brisson. lib. I, cap. 7. Dal.

14. *Quæ mancipii sunt.* Quibus « legitime, ac solemni ritu nobis res mancipatur, asseritur. » H. — *Quæ mancipii.* In omni solutione pecuniæ, quæ quidem ritu Quiritium fieret, ac præsertim in mancipatione, adhibebatur libripens, qui æra penderet, cum quinque testibus : eaque formula retenta est, etiam re mutata, hoc est, etiam tum quum non appenderetur, sed numeraretur pecunia. Quam consuetudinem Boetius in Topica Ciceronis, ex lib. I Institut. Caii, de nexu faciendo, his verbis exposuit : « Is qui mancipio accipit, æs tenens ita dicit : Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio : isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra. Deinde ære percutit libram, indeque æs dat ei a quo mancipit, quasi pretii loco. » Hinc illud Horatii, « Si proprium est quod quis libra mercatur, et ære, Quædam, si credis consultis, mancipat usus. » Apud Scholiasten Horatii est, « Libra et ære comparare. » Hard.

interponitur. Servius rex[15] primus signavit æs. Antea rudi[16] usos Romæ Timæus tradit[17]. Signatum est[18] nota pecudum : unde et pecunia[19] appellata. Maximus[20] census CX M. assium fuit illo rege : et ideo hæc prima[21] classis.

15. *Servius rex primus*. Septimius Florens Apolog. tradit Saturnum primum omnium nummum signasse, ac ideo creditum ærarii præsidem. Charisius Grammatic. 1, ex annali Varronis tradit nummum argenteum conflatum primo a Servio Tullo quatuor scriptulis majorem quam nummum. Victorius lib. V, cap. 13. DAL. — *Servius rex*. Cassiodorus, Var. lib. VII, form. 32 : « Servius rex monetam in ære primum impressisse perhibetur. » A Saturno antea signatum tradidit Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 17. Sed eos auctores secutus est qui miscent omnia. HARD

16. *Antea rudi*. Gentes quædam et plumbo. Leontinorum e Sicilia plumbeum nummum indubitatæ antiquitatis in Museo nostro servamus. Et plumbeum nummum Plautus in trinummo habet. H.

17. *Timæus tradit*. Reddit auctorem, ut solet, quum fidem obstringere propriam non audet. Et longe ante a Jano signatum fuisse auctor est Macrob. Saturn. lib. I, c. 7, p. 217. A Numa Plinius ipse, lib. XXXIV, cap. 1. Est autem is Timæus, qui de metallica disciplina scripsisse in hujus libri Indice dicitur. Hoc loco Reg. 2, *Temeos*, Chiffl. et Parmens. editio recte *Timæus*. Editi deinceps libri, *Remeus*, inepte. HARD.

18. *Signatum est nota pecudum*. Alex. ab Alex. lib. IV, cap. 15, varia nummi apud plerasque gentes κόμματα, et ejusdem c. 24, et quando et a quibus primum signatum æs, aurum, argentum, multis explicat. DAL. — *Signatum est*. Bove, vel sue : Βοῦν, ἢ πρόβατον, ἢ σῦν ἐπιχάραττον τῶν νομισμάτων τοῖς παλαιοτάτοις, inquit Plutarch. in Poplicola, pag. 103, et in Quæstion. Rom. p. 274. Varro, de Re rust. lib. II, cap. 1, p. 85 : « Et quod æs antiquissimum quod est flatum, pecore est notatum. » Et lib. I de vita populi romani : « Aut bovem, aut ovem, aut vervecem, habet signum. » HARD.

19. *Unde et pecunia*. Spectat huc quadamtenus quod ait Columella, in præf. lib. VII : « Nomina pecuniæ et peculii tracta videntur a pecore, quod non solum Veteres possederunt, sed adhuc apud quasdam gentes unum usurpatur divitiarum genus. » His adde ea quæ diximus lib. XVIII, cap. 3. Pecuniam idcirco fortassis pro æreo tantum nummo Veteres dixere. Lampridius in Alexandro Severo : « Scenicis numquam aurum, numquam argentum, vix pecuniam donavit. » HARD.

20. *Maximus census*. Livius, lib. I, p. 16, primæ classis censum ait fuisse, Servio rege sic statuente, centum millium æris. Festus, CXX. Gellius, lib. VII, cap. 13, p. 125, ait fuisse centum et XXV millium æris. H. — Quum librales tunc essent asses, centum decem millia assium efficiunt gallicæ nostratis monetæ libras 57,750. BROT.

21. *Prima classis*. Ut classes cen-

Argentum[22] signatum est anno Urbis CCCCLXXXV, Q. Fa-
bio consule, quinque annis[23] ante primum bellum Puni-
3 cum. Et placuit denarium[24] pro decem libris æris, quina-

turiasque ex censu descripserit Servius Tullius rex Romanorum, disce ex Livio, lib. I, post medium. Festus : Infra classem significatur, qui minore summa quam centum et viginti millium æris censi sunt.» H.

22. *Argentum signatum est anno Urbis CCCCLXXXV, Q. Fabio consule, quinque annis ante primum bellum Punicum.* Ita libri omnes, nullo addito collega, consuli Fabio. In Reg. 2 cod. legitur, *Q. O. C. Fabio.* Unde Canterus, Antiq. Lect. lib. II, cap. 11, legendum hic putat, *Q. Ogulnio, C. Fabio coss.* Verum haud credibile est librarium voluisse sola littera *O Ogulnium* intelligi. Itaque nihil mutandum in ea scriptura censemus, quam omnes libri veteres exhibent. Triumviri monetalis ex gente Fabia, hodieque nummus exstat in Museo Parisiensi nostro, cujus ectypum Patinus exhibet, in gente Fabia, pag. 107, cum hac epigraphe ex aversa parte, EX. A. PV. hoc est, *ex argento puro*, seu potius *publico*; ex adversa sunt bigæ, cum ciconia, quod Fabiæ gentis insigne, subscribiturque, C. FABI. C. F. Sed et annum refinximus, quo consulatum ambo gessisse dicuntur, nempe *CCCCLXXXV*, quum centenario integro codices tum MSS. tum editi discrepent, in quibus legitur, *CCCCCLXXXV*, centenarii nota videlicet abundante. Eo certe anno, quem edidimus, consules fuisse Q. Ogulnium Gallum, et C. Fabium Pictorem Fasti tradunt : nec quintus ante Punicum bellum primum annus alius esse potest, ab eo quem diximus. Certe in Chifflet. cod. si credimus Cl. Chiffletio, lib. de Antiq. num. c. 7, p. 55, diserte legitur, *CCCCLXXXV*. H.—Brot. *Q. Oguln. C. Fabio coss.* Ed.

23. *Quinque annis.* Sive, quod eodem ferme recidit, ut Livius ait in Epitome libri XV : «Victis Tarentinis... tunc primum populus romanus argento uti cœpit.» Varro tamen apud Charis. Annal. lib. I, sic scripsit : «Nummum argenteum conflatum primum a Ser. Tullio dicunt.» Sed hac loquendi forma obscuros esse famæ illius auctores significat. Scio T. Minucii Augustini nummum proferri, sed ejus esse nego, qui consul fuit ante fere XL quam cœptum sit Punicum bellum : cujus sit tamen nummus ille, obscurum. Hard.

24. *Et placuit denarium.* Subintellige, ut infra, permutari. Sic enim MSS. Reg. 2, et alii, non *denarius, quinariusve*, ut editi : quorum vel ex eo error detegitur, quod statim *sestertium* vel ipsi quoque legant. Porro denarius argenteus (cujusmodi sunt consulares plerique), si cum moneta nostra probatissima ex argento componatur, legitima æstimatione valere dicendus est asses æreos omnino octo : quinarius, quatuor : sestertius, binos. Scio ab erudito viro, in Mastigoph. 11, pag. 31, et a Gassendo, in appendice ad III tom. Philos. Epicuri, minoris æstimari : taxari enim

rium[25] pro quinque, sestertium pro dupondio[26] ac semisse. Librale autem[27] pondus æris imminutum bello Punico primo[28], quum impensis respublica non sufficeret: constitutumque ut asses sextantario pondere[29] ferirentur. Ita quinque par-

assibus tantum septenis, vix cum semisse: a Gronovio de Sestert. lib. III, cap. 9, p. 384, sex assibus Hollandicis, hoc est, e nostris, septem assibus, et asse dimidio integro. Sed ad pondera monetarum et pretia haud attendisse satis mihi videntur. Judex libra esto. H. — Denarius fuit monetæ nostratis assium 15 1/2 et paulo amplius. Br.

25. *Quinarium*. Quinarium in Bibliotheca Regia argenteum vidi, pondere granorum, ut loquimur, XL, cui nota quoque subscripta Q. quinarium esse designabat, quanquam vel solo pondere satis admonente. Nota tamen quinarii usitatior, V, quemadmodum denarii, X. Unum ejuscemodi et alterum in Museo nostro Parisiensi asservamus. Hard.

26. *Sestertium pro dupondio ac semisse*. Hoc est, pro assibus binis cum asse dimidio. Varro, lib. IV, de Ling. Lat. pag. 41: « In argento nummi...Denarii, quod denos æris valebant: Quinarii, quod quinos: Sestertius, quod semis tertius. Dupondius enim et semis, antiquus sestertius est. » Sestertium porro hoc Plinii loco intellige, qui sit in quarto casu, ut vocant, a recto *sestertius*, non a neutro *sestertium*. Quum enim sestertia audis neutro genere afferri, singula scito mille nummis, sive, quod idem est, mille sestertiis æstimari, hoc est, monetæ gallicæ libris centum: ut ex Plutarcho intelligimus, in Fabio Maximo, pag. 176, et ex Plinio ipso superius cap. 8, equitum censum taxante sestertiis cccc. Et ut semel omnia dicamus, quum decies, vicies, quadragies, centiesve, audis, centena millia sestertium masculini generis subintelligi scito oportere: hic enim Romanis loquendi mos. Sestertium unum argenteum in Cimelio nostro habemus sane rarissimum, cum nota sestertii, IIS. H. — Sestertius fuit monetæ nostratis assium 3 3/4 et paulo amplius. Brot.

27. *Librale autem*. Ita Pintianus: et Reg. 2, *librare*. Editi, *libræ*. Hoc est, assis, qui libralis pondo erat, pondus est imminutum: non ipsius libræ pondus, ut visum quibusdam alias eruditis. Priscianus ita locutus: « Denarius, inquit, decem librarum nummus, » hoc est, decem assium. Hard.

28. *Bello Punico primo*. Egregie Festus hallucinatur, qui verbo *Sextantarii*, id accidisse bello secundo Punico asseverat. « Sextantarii, inquit, asses in usu esse cœperunt, ex eo tempore, quod propter bellum Punicum secundum decreverunt Patres, ut ex assibus qui tum erant librarii, fierent sextantarii, etc. » Cœptum porro bellum Punicum primum anno urbis 490. Hard.

29. *Sextantario pondere*. Hoc est, ut singuli essent sextantis pondere, sive duarum unciarum: sic enim e libra una seni asses conflabantur,

tes[30] factæ lucri, dissolutumque æs alienum. Nota æris[31] fuit ex altera parte Janus geminus[32], ex altera rostrum[33] navis : in triente[34] vero et quadrante[35], rates. Quadrans antea te-
4 runcius vocatus a tribus unciis. Postea Hannibale[36] urgente,

quorum singuli sexta pars prioris assis, seu libræ forent. Festus, verbo *Grave æs* : « Bello Punico populus romanus pressus ære alieno ex singulis assibus librariis senos fecit, qui tantumdem valerent. » Alciati commentum Plinii verba sic immutantis, ut « dextantario pondere, » et mox, « quinta parte facta lucri » legat, non codicum modo conspirans consensus, sed et allatum modo testimonium refellit. Hard.

30. *Ita quinque partes*. Interdicta vetere pecunia, ex ærario publico, in quo æris copia ingens fuit, asses cusi de novo, ita ut in singulas æris libras seni conflarentur, quum prius singuli integræ libræ pondo forent. Sic quinque asses in libras, sive quinque partes libræ respublica lucri fecit. Nihil planius. Hard.

31. *Nota æris*. In asse nimirum recens cuso, mutata priore illa nota, quam æri Servius impresserat. Mutato æris pondere, et notæ mutatæ. Vide Plutarchum, in libro quem inscripsit, de Quæst. Rom. pag. 274. Hard.

32. *Janus geminus*. Bifrons. Est et in Hadriani Aug. nummo trifrons, ex ære mediocri, apud Du-Choul, pag. 20. Sic prudentia principis commendatur, qui præterita recolat, præsentia consideret, futura prospiciat. Hard.

33. *Rostrum navis*. Ovidius, l. I, Fastor. vers. 229 : « Multa quidem didici : sed cur navalis in ære Altera signata est, altera forma biceps, etc. At bona posteritas puppim formavit in ære Hospitis adventum testificata Dei. » Saturni in Italiam adventum intelligit, et Jani hospitium. Venit hic in mentem mihi cujusdam puerilis instituti, cujus Macrobius meminit, Saturn. lib. I, cap. 7, pag. 217 : « Æs ita fuisse signatum hodieque intelligitur, inquit, in aleæ lusu, quum pueri denarios in sublime jactantes, capita aut navim, lusu teste vetustatis, exclamant. » Quod fere ludi genus a nostris hodieque pueris frequentatum cernimus. In eo vero Macrobii loco cave denarios pro argenteis nummis accipias : sed pro asse ex ære. Quin et minutior moneta ex ære, ut quæ apud Marcum, cap. xii, λεπτὰ δύο dicuntur, « duo denarii, » δύο δηνάρια Lucæ X, Ambrosio, « duo æra » appellantur, ap. nos *deux deniers*. H.

34. *In triente*. Festus : « Ratitum quadrantem dictum putant, quod in eo, et triente, ratis fuerit effigies : ut navis, in asse. » Triens est, auctore Varrone, lib. IV, de Ling. Lat. pag. 40, assis pars tertia, ut quadrans quarta. Hard.

35. *Et quadrante rates*. Inde Lucilius « quadrantes ratitos, » id est, ratis figura notatos et signatos vocat. Turn. Advers. XX, 30. Dal.

36. *Postea Hannibale urgente*. In Reg. 2, « urgente marcumque Fabio. » Sed vox ea *marcum* nihili videtur esse, qua MSS. omnes cæ-

Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales[37] facti : placuitque denarium[38] sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita respublica[39] dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio semper dena-

teri, librique typis impressi carent, a primo ad ultimum : ab editione Romana anni 1470, et Parmensi anni 1476, et Italica translatione ejusdem anni, usque ad editionem novissimam. Et hic alter interim Festi lapsus notandus, qui septennio tantum sextantarios asses durasse scribit : quum Punicum bellum alterum, quo conflari unciales cœpti sunt, post annos amplius 20, a prioris fine sit subsecutum. H.— Brot. *argente M. Minucium*. Ed.

37. *Unciales*. Pondere unciæ : sic duodecim in singulas libras percussi. Hard.

38. *Placuitque denarium*. Vitruvius, lib. III, cap. 1. Volusius Mæcianus, pag. 877, qui sub Antonino Pio vixit : « Denarius primo asses decem valebat, unde et nomen traxit : Quinarius, dimidium ejus, id est, quinque asses : unde et ipse vocatur. Sestertius, duos asses et semissem, quasi semis tertius . . . Nunc denarius sedecim : Victoriatus et Quinarius octo : sestertius, quatuor asses valet. » Exhibet Patinus in gente Titinia nummum, pag. 277, et in Valeria alterum, pag. 284, in quibus nota XVI, pretium denarii, eo quo sunt cusi illi tempore, indicant, nempe asses sedecim, ut priores nota X, decem signabant. Vidisse se quoque quinarium ait Anton. Augustinus, Dialog. I, nota VIII insignitum : in sestertiis vero IIII numquam : quin nec illam notarum varietatem diu durasse : sed veteres notas statim revocatas. H. — *Placuitque denarium sedecim assibus*. Ejus rei argumentum apparet in quodam C. Titinii denario, capiti Romæ, quod in altera parte signatum est, adjecta hac nota, XVI, ut in aliis multis X, nempe quia feriundæ pecuniæ is præfectus fuerit, quum assibus sexdecim permutatus est denarius, qui pro decem antea dabatur. Ursin.

39. *Ita respublica dimidium*. Hæc lucri ratio fuit. Antiquata vetere pecunia ex ære, argentoque, assibusque sextantariis interdictis, unciales cusi sunt, hoc est, in singulas libras duodeni : quum prius seni tantum ferirentur. Confluente deinde ad ærarium publicum plebe, ut pro sextantibus novos asses acciperet, nihil damni plebs capiebat, quum ejusdem pretii, quanquam ponderis diversi asses referret : respublica, sive ærarium, dimidium lucrabatur. Rursum confluente eadem, ut æream monetam acciperet pro argentea vetere, quæ tum erat, edicto antiquata, pro denariis singulis asses sedecim domum referebat : nullo ipsius damno, immo sex assium facto, ut apparet, lucro : nam decem tantum assibus denarius olim taxabatur : tunc vero, sedecim. Minoris hi quidem asses, ut diximus, qui recens conflati, fuere ponderis : at pretii omnino cum prioribus paris. Verum reipublicæ et ærarii majus lucrum

rius pro decem[40] assibus datus. Nota argenti[41] fuere bigæ atque quadrigæ: et inde bigati quadrigatique dicti. Mox[42] lege

fuit. Nam e sextantariis assibus decem, qui denario argenteo prius permutabantur uno, quum viginti conflavit asses unciales, deditque pro argenteo dumtaxat sedecim, quatuor interim lucri fecit; deinde aucto argentei nummi pretio ad sedecim asses, iterum senos: igitur denos omnino: hoc est, quod Plinius ait, in singulos denarios dimidium, sive denarium unum. Tantumdem et in quinarios singulos, sestertiosque lucri. Expedire hunc nodum nequivere Anton. August. lib. II Emend. cap. 7; Budæus, lib. V, de asse, pag. 173, minimeque omnium Alciatus, lib. de Pond. et Mens. tom. VI Operum, fol. 279, ubi despondens animum, luxata hæc omnia, suisque mota sedibus esse, frustra conqueritur. Hard.

40. *Pro decem.* Militibus tamen, ut libentius diutiusque mererent in exercitu, spe mercedis allecti, denarius argenteus, non sedecim, sed, ut olim, decem tantum assibus æstimatus est: hoc diurnum stipendium, asses deni scilicet, non ære, sed argenteo nummo in singulos dies persoluti. Hinc illa Pannonii militis apud Tacitum expostulatio, Annal. lib. I, pag. 17, cur decem æreos asses reciperet, non denarium, ut olim argenteum, quem sedecim deinde assibus æreis permutaret, ut sic senos asses posset lucrari. Vide Budæum, lib. V, de asse, et Hotoman. pag. 63. H.

41. *Nota argenti.* Nempe quæ tum jussu senatus est impressa pecuniæ novæ. Festus: « Nummi quadrigati, et bigati, a figura cælaturæ dicti. » Recte: neque enim ponderis fuere a prioribus, sed cælaturæ ac pretii disparis. De bigatis et quadrigatis crebra apud Livium mentio, l. XXII, p. 225, l. XXXIV, pag. 407, etc. Ita serrati nummi, quorum idem Livius meminit, quales Museum nostrum asservat, in familia Aurelià, Claudia, Cornelia, in nummo cui epigraphe, L. SCIPIO ASIAG. Maria, Memmia, Nevia, Pomponia, Postumia, Procilia, Sulpicia: non diversi sunt generis pretiive nummi: sed ab incisis in serræ modum nummi marginibus, serrati denarii appellati. Sed et postea præter bigas, quadrigasque, impressæ sunt et Castorum in nummis imagines, mox et familiarum insignia, aliaque. H.— Brot. *notæ argenti fuere*, etc. Ed.

42. *Mox lege Papiriana.* Sic editi omnes, cum Reg. 2 cod. aliisque, usque ad Dalecampium, qui *Papiria* scripsit. Nomina in *ius* desinentia apud Romanos, primariæ sunt stirpis nomina; ut Julius, Pompeius, Antonius. At desinentia in *ianus* sunt ab uxore primum petita, quæ quum esset heres ex asse in sua familia, marito magnas opes, liberis opimam hereditatem afferret cum nomine. Sic Vespasianus a Vespasia conjuge, et filius natu major, cui addicta ea hereditas fuerat, Titus Vespasianus. Sic Domitianus a conjuge Domitia: a Seia Seianus: a Valeria Valerianus: Aurelianus ab Aurelia Severina; et sic alii omnes in nummis antiquis. Quamobrem interest hoc loco Pa-

Papiriana semunciales[43] asses facti. Livius Drusus[44] in tribunatu plebis octavam partem æris argento miscuit. Qui nunc Victoriatus[45] appellatur, lege Clodia[46] percussus est. Antea enim hic nummus ex Illyrico advectus, mercis

pirianum, legis Papirianæ auctorem, a Papirio distinguere. Quis iste Papirianus fuerit tribunus plebis, qui legem tulerit, adhuc incompertum. Ad Papirium Turdum, qui tribunatum gessit anno Urbis 586, referre Pighius videtur, in Annal. ad an. 575, pag. 343. H. —*Papiriana*. Brot. *Papiria*. Ed.

43. *Semunciales*. Sic dupondii unciales tum fuere. Nec leviores ad Plinii usque tempora, multoque etiam postea, asses fuerunt. H.

44. *Livius Drusus*. Anno post Urbem conditam 663, L. Marcio Philippo, Sex. Julio coss. tribunatum plebis gessit Drusus: medio ferme temporis intervallo, quod intercedit sextum inter et septimum Marii consulatum, a quo æs optimum, quod argento Drusus immiscuit, Mariani æris nomen accepit. Vide Gothofr. in Cod. Theod. lib. IX, tit. 21, de falsa moneta, pag. 177. Sic monetæ argenteæ minimæ, quæ nunc cernuntur apud nos, æstimanturque assibus æreis tribus cum semisse, octavam habent æris partem admixtam. Sed acta Drusi uno deinde senatusconsulto abrogata fuisse Cicero dicit, lib. II, de Leg. Hard.

45. *Victoriatus*. Volusius Mæcianus, p. 877: « Victoriatus nunc tantumdem valet, quantum quinarius olim: ac peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum, et drachma habebatur. » Exstat in nostro Cimelio nummus C. EGNATVLEI. C. F. cum signo Victoriæ, unde Victoriati nomen, et littera Q. quinarium designante : epigraphe, ROMA. Sed et denarios habemus eadem Victoriæ nota, in primis vero M. Catonis proprætoris, ejus qui Censorii nepos fuit: quo in denario Victoriæ sedentis simulacrum, cum subscriptione VICTRIX. Ectypum Patinus exhibet in familia Porcia, p. 228. H.

46. *Lege Clodia*. Is est Clodius tribunus plebis, quem Milo occidit. Clodia gens diligenter a Claudia secernenda est. Illa plebeia fuit, unde iste Clodius tribunus plebis: hæc patricia, ex qua Appius Claudius Cæcus, et postea Tiberius Claudius, aliique. *Clodius* græce in nummis Clodii Albini August. ΚΛΩΔΙΟΣ : *Claudius*, ΚΛΑΥΔΙΟΣ scribitur. Est et Clodii Albini Cæsaris nummus ex ære magno, in Museo D. Abbatis de Fontenu, sic inscriptus in priore pagina : ΚΛΩΔΙΟC ΑΛΒΕΙΝΟΣ ΚΑΙCΑΡ : capite nudo : « Clodius Albinus Cæsar. » In altera : ΕΠΙ CΤΡ. ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥC : « Sub prætore Claudio Aristophane. » Hic gens Clodia diligenter discriminatur a Claudia. Infra, CΜΥΡΝΑΙΩΝ. Stant numina duo, quorum alteri in dextra sistrum, alteri in sinistra tympanum est; symbolum ludorum pro Cæsare editorum. Ad pedes, gryphus, ut vocant, amphoram dextro pede tenet; argumento agri vitiferi, et vino abundantis. Hard.

loco habebatur[47]. Est autem signatus Victoria, et inde nomen. Aureus nummus post annum LXII[48] percussus est, quam argenteus, ita ut scrupulum[49] valeret sestertiis[50]

47. *Mercis loco habebatur.* Dig. ad Corn. de Fals. l. 9, § 2, prohibetur ne quis nummos stanneos, plumbeos, emere, vendere, dolo malo vellet : quod, ut ait Volus. Metianus lib. de asse, peregrinus nummus, puta Daricus, Philippicus, Siclus, Tetradrachmon Atticum mercis loco esset. Brisson. lib. I, cap. 8. — Ubi tamen notandum, aut a Brisson. aut a librario erratum ; dum id quod veterum principum solidos quoque mercis loco fuisse ex l. 1, C. de vet. numis. pot. astruere conatur. Ea namque nil aliud cautum, quam ut venditor pretii loco veterum quoque principum nummos recipere cogatur. Illud autem aperte evincitur non in veterum tantum, sed quorumvis solidis ex l. un. C. Theod. l. 9, tit. 21, et l. 2, tit. 7, l. 12. Quibus in locis solidorum tam aperta mentio, ut satis demirari nequeam, quid hominibus quibusdam hodierna die in mentem veniat : uti aliud summis quoque principibus persuadere, eaque re viris bonis periculum creare conentur. Rectius utique facturi, si aut ipsi hæc diligentius investigarent aut consulerent eos, quibus hæc nota, antiquarios. In Collybo certe semper hoc ipsum necessarium esse, qui neget, Anticyras ablegandus. Dalec.

48. *Post annum LXII.* Hoc est, anno post Urb. conditam 547, qui tertiusdecimus fuit belli Punici secundi, quum impensas fieri maximas ei bello gerendo oporteret. Consules tum fuere M. Livius Salinator secundum, C. Claudius Nero. Hard.

49. *Ita ut scrupulum.* Sive, ut MSS. habent, *scripulum*, quod nihil interest. Libra porro scripula continet 288. Aurei cujusvis nummi scrupulum æstimabatur vicenis argenti sestertiis, sive, quod idem est, denariis quinque. Luculentum hujus rei testimonium præbent nummi aurei duo, quos vidimus, tum in Bibliotheca Regia, tum in Museo S. Genovefæ : alter nummulus est unius scrupuli pondere, hoc est, granorum, ut loquimur, unius et vicenum : epigraphe ROMA : pretium geminata littera XX planissime signatum : quid enim aliud ea nota velit, quam vicenis sestertiis, ut ait Plinius, æstimatum? Alter majusculus pondere omnino triplo majore, hoc est, trium scrupulorum, seu granorum sexaginta trium ; igitur sexagenos sestertios valere necesse est, sive, quod idem est, denarios quindecim : et tantumdem valere sane clamant litteræ XV ibidem insculptæ. Hard.

50. *Sestertiis vicenis.* Quum sestertios in summa aliqua designanda audis, denariosve, cave alios intelligas apud latinos scriptores, quam quos antiqua taxatio, et nominis originatio ipsa declarat, nisi ipsi auctores aliter accipiendas eas voces admoneant, quod est admodum infrequens. Itaque sestertium pro dupondio ac semisse : dena-

vicenis : quod effecit[51] in libras, ratione sestertiorum,

rium accipe, pro assibus denis : quæ antiqua est earum vocum acceptio, et retenta semper a romanis scriptoribus, in pretio aliquo summave signanda. Vide Anton. Aug. Dial. I veterum numismatum. H.

51. *Quod effecit.* Effecit, inquit, hæc major auri æstimatio, ut in libras auri singulas respublica lucrifaceret sestertios nongentos, eorum scilicet sestertiorum qui tunc erant, hoc est, anno 547, quique jam ab anno, ut diximus, 537, quaternis assibus permutabantur. Quod si nongentos sestertios ejuscemodi, qui tunc erant, lucrata respublica est, igitur sestertios 1440, lucratam esse necesse est, eorum sestertiorum qui prius erant, hoc est, qui duobus assibus et semisse æstimabantur. Continentur enim hi 1440, in nongentis illis, ita ut ne unus quidem aut desit, aut superet. Quare quod nunc vicenis sestertiis vulgaribus (assium scilicet duorum cum semisse, qui solent in quovis pretio indicando usurpari, ut diximus), permutatum dicitur auri scripulum, quindenis ante necesse est fuisse taxatum : ut in singula scripula lucrata respublica sit quinque sestertios, in libras, quæ scripula 288 continent, sestertios 1440. Quod autem Plinius, lib. IX, c. 4, scripulum auri, ut lini quondam byssini, permutatum ait denariis quaternis, qui sestertios sedecim efficiunt : sua et priorum Cæsarum tempora respicit, quo imminutum auri pretium fuit, quum esset major auri copia, nec angustum esset, ut olim, ærarium. H. — *Aureus nummus post annum LXII percussus est, quam argenteus, ita ut scrupulum valeret sestertiis vicenis : quod effecit in libras, ratione sestertiorum, qui tunc erant, sestertios DCCCC.* Torsit hic locus, si quisquam alius in toto Pliniano opere, summorum virorum ingenia, eorum præsertim qui de asse, ac de re nummaria volumina isto et anteriore sæculo ediderunt. In eo sese exercuere omnes, irrito ad hunc diem conatu. Nulla est propemodum in hac sententia syllaba, quam labis expertem putarint, quam non varie corruperint, ut corrigerent. Nos ea intacta plane omnia (præterquam quod ex Reg. 2 cod. alteroque Marcelli Cervini, qui Romæ servatur, « quod effecit, » scripsimus, quum prius « quod efficit » legeretur, quod tamen ferme perinde est, ac per se leve) sed cæteris integris, legitimam, ut remur, neque omnino invendibilem interpretationem dedimus. Ac primum quidem nec Glareano, lib. de asse, cap. 17, nec Hotomano, pag. 332, legi placet, « post annum LXII. » *post XII* multo mallent. Budæus lib. III, fol. 71, non « sestertiis vicenis » legit, sed *bissenis.* Pancirolus, « vicenis quinis. » Mox Villalpandus, « quod efficit in senos, » non « in libras. » Post Agricola, lib. IV, pag. 98, et pag. 276, non « sestertios DCCCC, » sed « sestertios VDCCLX, hoc est, 5760, legi jubet : sed pareant quibus ille jusserit, ut Snellius paruit, lib. de Re numm. pag. 30. Leonardus Porcius, lib. de Sestertio, fol. 13, et Budæus, loc. cit. « denarios DCCCC. » Hotomanus, p. 330, « sestertios MMMMCCCCLXIV. » Jos.

qui tunc erant[52], sestertios DCCCC. Post hæc placuit[53] X. XL

Scaliger. lib. de Re nummaria, pag. 50, « denarios MCCCXL, » vel certe MCCCC, neglectis ad rotundum absolutumque numerum, denariis XL. His omnibus, ut dixi, et codices adversantur, et nummi. Sed quod haud paullo lepidius est, his verbis, « sestertiorum qui tunc erant » Savotus existimat, cap. 7, pag. 155, signari sestertios septulo graviores, quam fuerint vulgares: quod commentum merito Gronovio risum movit, lib. III, de Sestert. pag. 393, et reliquæ eruditorum turbæ. Præiverat Savoto Agricola, qui ut hunc nodum solveret, triplex denariorum genus commentus est, de Monetis, lib. II, pag. 279. Dalecampius in notis Plinianis, Salmasius in vegrandi mole Exercitationum ad Solinum, Lipsius in opere postumo de Re nummaria, Gronovius opere mox laudato, cæterique, locum eum intactum, tamquam foveam, prætergressi sunt. Omnes ad hæc verba, tamquam ad scopulum, adhæserunt, « quod effecit in libras, etc. » rati nimirum nunc a Plinio colligi, si scrupulum auri unicum sestertiis vicenis valeret, quot sestertiis libra integra æstimanda foret: perinde ac si non id cuivis numerandi artem callenti vel mediocriter, in promptu esset efficere. Aliud sane reconditius voluit indicare: quanta scilicet, ut diximus, lucri accessio foret, quantum reipublicæ proficeret ærarium, quum major esset auri æstimatio, taxareturque vicenis sestertiis, quod antea minoris multo æstimaretur: nempe ut colligere cuivis proclive est subducta ratione lucri, sestertiis tantum quindenis. Nam præter planam perspicuamque sententiam, quæ sua se luce tuetur, id maxime persuadet, quod in cæteris pecuniæ generibus, ære videlicet, argentoque, pari diligentia quantum lucri respublica fecisset, ipse aperuit. « Ita quinque partes factæ lucri, inquit, dissolutumque æs alienum. » Et mox, in æstimatione argenti majore, « Ita resp. dimidium lucrata est. » Quid similius veri, quam simile reipublicæ lucrum in auro signare Plinium voluisse his verbis, « quod effecit in libras...sestertios DCCCC? » HARD.

52. *Erant*. Intellige, in libras singulas auri infecti, quod in ærario servabatur, quodque interdum distrahebatur ad vasa, operaque publica ac privata. Nulli dum enim tum nummi erant aurei, nisi fortassis peregrini et externi. Quare apud Livium, anno Urbis 543, jussere Patres deferri ad triumviros mensarios aurum, argentum, et æs omne, sed cælatum: signatumve apud exteros: nempe ut illud in belli sumptus impenderent. HARD.

53. *Post hæc placuit X. XL signari*. Hoc est, denarios XL. Et sane denarios ex auro dici initio hujus capitis monuimus. *Post hæc* autem interpretor, confecto bello Punico secundo, atque adeo, si placet ita, et tertio: post redditam reipublicæ pacem, devicta Carthagine. HARD. — *Post hæc placuit X. XL signari ex auri libris, paulatimque principes imminuere pondus: minutissime Nero, ad XLV.* Ita Reg. 2 cod. et alter Marcelli Cervini,

signari ex auri libris : paulatimque principes[54] imminuere pondus[55] : minutissime Nero ad XLV.

itemque Pintiani, « Post hæc placuit X. XL signari. » In cæteris, quos vidimus, et in Vaticanis codd. 1952, 1953 et 1954, quorum ad nos apographa missa sunt, hæc tantum, « Post hæc placuit XL signari, » nempe aureos. Sed excidere librariis potuit denarii nota prior : quod quum geminam videretur XX præfigi litteræ L. quid hoc sibi vellet, non caperent. D. de Bouteroue, libro de Monetis Rom. p. 95, appendisse se ait aureos nummos tres, primum quarti Cæsaris consulatus, alterum quinti, tertium Syllæ dictatoris : quorum quadrageni auri libram omnino æquarent. Agnoscit legitimam scripturam, *XL signari*, et Petr. Gassendi, tom. III Philos. Epicuri. Itaque Snellium nihil moror, aut Agricolam, qui XLII ex conjectura rescribunt, nec Budæum, qui L, nec Scaligerum, qui *XL minus* : nec Ciaconium, aut Alciatum, qui mox *ad XLVIII* reponunt, libris invitis : quanquam, si fides Joan. Grævio, in opere anglico de Denario, pag. 98, in Vaticano et Florentinæ Bibl. codd. legitur, « minutissime Nero ad XLVIII. » Sed risu dignum quod in quibusdam MSS. et in omnibus ad hunc diem editis libris legitur, « XL millia, et ad XLV millia. » In codicibus Plinii scilicet id animadversum a nobis crebro est : ut, quum vetustioris ævi librarii millia passuum signarent, in intervallis locorum indicandis, solam numeri notam apponerent, exempli gratia, XL, neglectis vocibus iis, « millia passuum : » atque hoc eis ubique solemne est. Recentiores vero amanuenses, qui substitui voces eas operæ pretium putaverunt, etiam sæpe numero obtrusere, ubi minime omnium oportuit. Sic libro V, c. 1, quum vetustiore manu scriptum viderent, « a Cl. Cæsare, » neoterici transcriptores, non solum has litteras CL numerorum notas esse censuerunt, sed et *millia* addiderunt, teste Vossio in Melam, pag. 198, « a centum quinquaginta millia Cæsare. » Simile exemplum attulimus, lib. VI. Cæterum, ut huic loco finem imponam : habent libri editi, « minutissimus vero ad XLV. » Quorsum autem referatur vox ea, « minutissimus ? » In Reg. 2 cod. aliisque, « imminuisse Nero : » nos, « minutissime Nero, » cum Budæo, lib. III, de Asse, fol. 60. Hard.

54. *Principes.* Imperatores, quos principes ea tum appellabat ætas : quorum postremus, qui pecuniam auream ante Plinii excessum mutarit, Nero fuit. Stante republica, nihil detractum de legitimo nummorum pondere : imminuere principes : omnium maxime Nero. H.

55. *Imminuere pondus.* Non libræ, ut Scaliger existimat, nam id semper æquale fuit : sed nummorum, qui leviores. Porro, ut id corollarii vice addam, aureus nummus unus Augustorum ævo denariis argenteis vicenis quinis permutabatur olim, ut ex Dione constat, et Zonara : hujus hæc verba sunt : Παρὰ Ῥωμαίοις αἱ εἴκοσι καὶ πέντε δραχμαὶ

1 XIV. Sed a nummo prima origo avaritiæ, fenore excogitata, quæstuosaque segnitia[1]. Hæc paulatim exarsit rabie quadam, non jam avaritia, sed fames auri : utpote quum Septimuleius[2] Caii Gracchi familiaris, auro rependendum caput ejus excisum ad Opimium tulerit, plumboque in os addito parricidio suo[3] rempublicam[4] etiam circumscripserit : nec jam Quiritium aliquo, sed universo nomine romano infami, rex Mithridates Aquilio[5] duci capto aurum
2 in os infudit : hæc parit habendi cupido. Pudet intuentem tantum nomina ista, quæ subinde nova græco sermone excogitantur, expresso[6] argenteis[7] vasis auro aut incluso :

χρυσοῦν νόμισμα ἕν. Probat hoc pluribus Snellius, libro de Re Num. pag. 29. Adde Didymum laudatum a nobis initio hujus cap. HARD.

XIV. 1. *Sed a nummo prima est origo avaritiæ excogitata, fænore quæstuosa segnitia.* Scribe, « sed ab nummo prima origo avaritiæ, fœnore excogitata, quæstuosaque segnitia, » ex antiquo codice. PINT. — *Hæc.* Brot. *nec paulatim.* ED.

2. *Quum Septimuleius.* Opimii amicum, φίλον Ὀπιμίου, Σεπτιμουλήϊον vocat Plutarch. in Gracchis, p. 842. Caput ipsum ait, cerebro exempto, infusoque plumbo, fuisse XVII pondo cum besse, ἑπτακαίδεκα λίτρας καὶ δίμοιρον. L. Vitellium male appellat, pro Septimuleio, Diodorus in Excerptis, pag. 378. De Opimii consulatu diximus l. XIV, c. 16. De hac nece Gracchi jussu Opimii illata, Cicero in Catil. Orat. I. H.

3. *Parricidio suo.* Quum familiarem suum Gracchum interfecit. H.

4. *Rempublicam.* Universo tum populo romano conflavit invidiam avaritiæ, famam existimationemque detraxit, et quasi rempublicam ipsam damnavit. Usus hac voce Tullius, tum alibi, tum Phil. XIII, 9 : « Senatus in Capitolium ; parata de circumscribendo adolescente sententia consularis, » hoc est, ut Budæus ait, de ejiciendo magistratu ignominiose Octavio, et imperio ei abrogando. Occisum esse, postquam senatus decrevisset, consul ut videret, ne quid detrimenti respublica caperet, Cicero refert, loc. cit. nam in tribunatu seditiosis legibus rempublicam perturbarat. HARD.

5. *Aquilio duci.* Sic Appianus in Mithrid. pag. 184 : Τοῦ στόματος αὐτοῦ κατεχώννευσε χρυσίον. Ibi eum Μάνιον Ἀκύλιον vocat. Vide et Plutarchum in Mario ; Valer. Max. lib. IX, cap. 13, aliosque. HARD.

6. *Expresso.* Tum exstante foris in vasis argenteis auro, tum intus incluso. HARD.

7. *Expresso argenteis.* Expressum Tullius dixit pro eminente, exstante, lib. I de Nat. Deor. « Nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis. » Χρυσένδετα haud dubie vasa intelligit, nempe auro circumvincta:

quibus deliciis[8] veneunt tam inaurata quam aurea[9] : quum
sciamus interdixisse castris suis Spartacum[10], ne quis au-
rum haberet, aut argentum. Tanto fuit plus animi fugitivis
nostris[11]. Messala orator prodidit, Antonium[12] triumvi-
rum aureis usum[13] in omnibus obscenis[14] desideriis, pu-
dendo crimine[15], etiam Cleopatræ[16]. Summæ apud exte- 3
ros licentiæ fuerat, poculo aureo pulvinis subdito, Phi-
lippum regem dormire solitum : Agnonem[17] Teium

de quibus Martialis, libro XIV, Epigr. XCVII, cujus lemma, « Lances chrysendetæ : Grandia ne viola parvo chrysendeta mullo : Ut minimum libras debet habere duas. » Et lib. II, Epigr. XLIII : « Immodici tibi flava tegunt chrysendeta mulli. » Hard.

8. *Deliciis*. In quam delicatos *ac viles* usus. Hard.

9. *Quibus deliciis veneunt tam aurea quam aurata* (sic prius). Lego : « quibus deliciis veneunt tam inaurata quam aurea, » ex vet. cod.

10. *Spartacum*. Eo abstinentiæ nomine Spartacum commendat etiam Appianus, de Bellis Civil. lib. I, pag. 424, lato in Thurinis montibus edicto, ne quis negotiator aurum argentumve in castra inveheret : ne cui suorum habere hæc liceret : solum æs ferrumque emerent, etc. Hard.

11. *Fugitivis nostris*. Subintellige, quam civibus. Anno Urbis 681, Spartacus aliique gladiatores, effracto Capuæ ludo Lentuli, ac perditorum haud exigua collecta manu, Romanos non semel fuderunt exercitus : ac tandem a Crasso prætore, et Pompeio profligati sunt, anno 683. Hoc servile bellum et fugitivorum appellatum est : cujus totam rationem Florus expedit, lib. III, cap. 20. Hard.

12. *Antonium triumvirum*. Ciceronis hostem. Hard.

13. *Aureis usum*. Subintellige *vasis*, ex antecedentibus. H. — Brot. ex ed. pr. *aureis usum vasis*. Ed.

14. *In omnibus obscenis desideriis*. Ad omnes naturæ necessitates, quod pudendum in Cleopatra femina foret, quanto magis in viro?

15. *Pudendo crimine*. Quod et ille fecit, ad quem Martial. lib. I, Ep. XXXVIII : « Ventris onus misero, nec te pudet, excipis auro, etc. » H.

16. *Cleopatræ*. Etiam in femina pudendum crimen. Dignum hominem, in quem conjiciatur illud Martial. lib. XI, Epigr. XII : « Te potare decet gemma, qui Mentora frangis, In scaphium mœchæ, Sardanapale, tuæ. » Hoc est, qui pocula Mentorea nobilitata manu, ut alibi ait, diffringis, ut inde conficiatur mœchæ tuæ matula. H.

17. *Agnonem*. Ὥςε Ἄγνωνα τὸν Τήϊον ἀργυροῦς ἐν ταῖς κρηπῖσιν ἥλους φορεῖν. Plutarchus in Alexandro, p. 688. Sic etiam Clemens Alexand. Pædag. lib. II. Simile est, quod de Antiochi exercitu narrant historici : qui quidem « magna ex parte (verba sunt Valerii Maximi)

Alexandri Magni præfectum aureis clavis suffigere crepidas. Antonius apud nos in contumeliam naturæ vilitatem auro fecit, proscriptione dignum[18], sed Spartaci[19].

1 XV. Equidem miror populum romanum victis gentibus in tributo semper argentum imperitasse, non aurum: sicut Carthagini[1] cum Hannibale victæ argenti[2] XII M.

aureos clavos crepidis subjectos habuit. » Simile et quod de Ephesio Theotimo Plautus in Bacchid. act. II, sc. 3, vers. 98 : « Qui auro habebat soccis subpactum solum. » Forte « aureum solum, » hoc est, auream calceamenti soleam. Festo, « clavata dicuntur calciamenta clavis confixa : » et fuere caligæ militares clavis suffixæ, sed ut hodie rusticorum, ferreis. Hard.

18. *Opus proscriptione dignum. Sed præter alia equidem*, etc. (sic prius). In vet. cod. « opus proscriptione dignum, sed Spartaci. Equidem miror populum, etc. » Pint. — *Proscriptione dignum.* Rem proscriptione dignam. Hard.

19. *Sed Spartaci.* Dignus, inquit, Antonius qui ob hoc proscriberetur, non a Sylla, aliove consimili, sed a Spartaco gladiatore ac fugitivo, qui castris suis interdixit, ne quis aurum haberet aut argentum. Hard.— *Proscriptione dignum, sed Spartaci. Equidem miror*, etc. In libris vulgatis, « opus proscriptione dignum. Sed præter alia equidem miror, » pessumdata, ut apparet, sententiæ omni elegantia, quæ Spartaci illa proscriptione continetur, ut interpretatione nostra prioribus notis ostendimus. Habent has voces, *sed Spartaci*, codices probatissimi, Reg. 2, cæterique, et quos vidimus, et quos tractarunt Pintianus ac Barbarus. Hard.

XV. 1. *Sicut Carthagini.* Appianus in Punic. pag. 30, victo ait in Africa Hannibale, a P. Corn. Scipione, bello Punico secundo, imperatum Carthaginiensibus inter cæteras conditiones pacis, ut singulis annis ducenta talenta Euboica per annos quinquaginta in Urbem afferrent : Καὶ ἐς Ῥώμην ἑκάστου ἔτους ἀναφέρειν Εὐβοϊκὰ τάλαντα διακόσια, ἐπὶ πεντήκοντα ἐνιαυτούς. Sic et Livius. Massinissa ipse, Pœnos devictos argenti quinque millibus pondo multavit, teste eodem Appiano, p. 41. Apud Liv. XXXVIII, quod Ætoli redimere argento pacem aut nollent, aut non valerent, iniqua imposita conditio, « ut si aurum dare mallent, » facerent sane: « dum pro argenteis decem aureus unus valeret : » quum justum esset aureum unum argenteis multo pluribus æstimari. Hard. — *Sicut Carthagini cum Hannibale victæ argenti pondo annua in quinquaginta annos.* Ita libri omnes fere tum MSS. tum editi. Nullus certe quantus ille argenti numerus fuerit, docet. Is, quum ducentorum fuisse annuorum talentorum in quinquaginta annos prioribus notis ex Appiano docuerimus, Livioque : haud dubie annua duodecim pondo millia esse oportuisse perspicuum est. H.

2. *Argenti pondo.* Ut quidem Appianus Liviusque dixere, ducenta talenta, ut paulo supra mo-

pondo annua in quinquaginta[3] annos, nihil auri. Nec potest videri penuria mundi id evenisse. Nam Midas[4] et Crœsus infinitum possederant. Jam Cyrus devicta Asia pondo xxxiv millia invenerat, præter vasa aurea, aurumque factum[5], et in eo folia[6] ac platanum, vitemque. Qua victoria argenti quingenta millia talentorum reportavit, et craterem Semiramidis[7], cujus pondus quindecim talenta colligebat. Talentum autem Ægyptium[8] pondo LXXX 2

nuimus. Tale Antiocho tributum similiter imperatum, teste Livio, lib. XXXVIII. Frustra « sedecim pondo » rescribere nititur Budæus, lib. III, fol. 73. H. — Broter. ex emend. Gronovii, *XII millia pondo*, etc. Gallicæ nimirum nostratis monetæ libræ 784,350. Ed.

3. *Pondo annua in quinquaginta*. Polybius et Eutropius scribunt, fœdere, quod ictum est, classe punica cum Amilcare duce a C. Lutatio cos. ad Ægates superata, ut in 20 annos Pœni duo millia et ducenta talenta penderent, inter cæteras pacis leges imperatum fuisse. Livius et Appianus tradunt, victo in Africa Annibale a P. Corn. Scipione pacem datam Carthaginiensibus, conditionibus quidem multis, sed ea præcipue, ut in annos 50 decem millia talentum argenti æquis pensionibus descripta solverent. Id autem efficiebat æstimato talento lib. sexaginta 600,000, pondo argenti : et in annos singulos pondo. Dalec.

4. *Nam Midas*, etc. De Mida, Cicero, de Divinat. lib. I, p. 189. De Crœsi operibus, Herod. lib. I, Clio, n. 50, p. 19. H.—*XXXIV millia*. Sunt gallicæ monetæ libræ 32,130,000. Brot.

5. *Aurumque factum*. Factum dicitur, quod non est rude, quod elaboratum, ex quo aliquid confectum est. Hard.

6. *Et in eo folia*. Sic etiam MSS. *Solia* legi multo mallem. De simili vite ac platano ex auro, vide Herod. lib. VII, Polymn. num. 27, p. 395. Hard.

7. *Craterem Semiramidis*. De quo Diodorus Sicul. Biblioth. lib. II, p. 98. Hard.

8. *Talentum autem...pondo LXXX*. Romana hæc talenti æstimatio fuit. Livius, lib. XXXVIII, de fœdere Antiochi : « Argenti probi Attica talenta duodecim millia dato intra duodecim annos, pensionibus æquis : talentum ne minus pondo LXXX romanis ponderibus pendat. » Porro octoginta pondo sunt denariorum sex millia, ac viginti supra septingentos : nam in libram imputantur denarii quatuor et octoginta, ut dicetur inferius, cap. 46, monetæ Gallicæ, libræ 33, et asses 12. Igitur talentum unum efficit monetæ nostræ libras, ut vocant, omnino 2,688. Alia est Attici talenti æstimatio, alia Euboici, Alexandrini alia. Sed de his alii consulendi. Nos de Attico dicemus lib. XXXV, cap. 40. Hard.

patere Varro tradit[9]. Jam regnaverat in Colchis Salauces et Esubopes[10], qui terram virginem[11] nactus, plurimum argenti aurique eruisse dicitur in Suanorum gente[12], et alioqui velleribus aureis inclyto regno[13]. Sed et illius aureæ cameræ, et argenteæ trabes narrantur, et columnæ, atque parastaticæ[14], victo Sesostre Ægypti rege, tam superbo, ut prodatur annis quibusque sorte reges singulos e subjectis jungere ad currum solitus, atque ita triumphare.

9. *Patere Varro tradit.* Ita MSS. Reg. 2, et alii; non, ut editi, *capere.* Vox est ea Senecæ quoque familiaris. Hard.

10. *Salauces et Esubopes.* Sic libri omnes, etiam MSS. Est qui nihilominus hoc loco conjiciat legi commodius, « Salauces Æetæ soboles, » quod minus sane nobis arridet. H.

11. *Terram virginem.* Quæ et γῆ παρθένος a Philone Byzantio dicitur, lib. de Septem Orbis Miraculis, cap. de horto pensili. Ea virgo terra nuncupatur, ad quam quum altissime foderis, devenitur, nec fossuram ipsa sensit olim. Clemens Alexand. Strom. lib. I, p. 274 : Ἐν γοῦν τοῖς νόμοις ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος Πλάτων κελεύει τοὺς γεωργοὺς μὴ ἐπαρδεῦσαι, μηδὲ λαμβάνειν ὕδωρ παρ' ἑτέρων, ἐὰν μὴ πρότερον ὀρύξαντες παρ' αὐτῶν ἄχρι τῆς παρθενίου καλουμένης, ἄνυδρον εὕρωσι τὴν γῆν. « In legibus itaque Plato, qui est ex Hebræis Philosophus, jubet agricolas non irrigare, neque aquam ab aliis sumere, nisi quum prius apud se foderint usque ad terram, quæ VIRGINALIS dicitur, terram aridam, et aquæ expertem invenerint. » Alio sensu apud Gruterum, pag. 1139, 12, legas, EMIT ET COMPARAVIT LOCUM VIRGINEM, hoc est, intactum. H.—Talem terram virginem nuper reperere Hispani in America. Campos leucarum 14 auriferos in America, provincia *Sonora*, invenerunt anno 1771. Brot.

12. *In Suanorum.* Ita Reg. 2, aliique; non, ut editi, *Samnorum.* De Suanis, lib. VI, cap. 4. H.

13. *Velleribus aureis inclyto regno.* Phryxeo vellere nihil notius. Hoc Suidas et Palæphatus libros seu membranas auri conficiendi rationem docentes, totiusque artis chymicæ arcana continentes, fuse interpretantur. Multus est in ejus explicanda fabula Had. Jun. 15, lib. V. Dalec.

14. *Atque parastaticæ.* Sic Reg. 2, Colb. 3, aliique; non *parastatæ*, ut editi. Sunt autem pilæ quadratæ, aut lapides pilarum modo adstantes columnarum lateribus, vulgo dicti *pilastres.* In notis quæ Tironi adscribuntur, inter partes et materias ædificiorum, pag. 163 : « Camera. Concameratio. Columna. Parastratica (lege Parastatica). Marm. Mosivum. » Vetus inscriptio apud Alexand. Donat. Soc. Jesu, l. III, cap. 13, pag. 250 : IMP. CÆS. NERVAE TRAIANI OPTIMI PRINC. GERM. DAC. IMAGINES. ARGENT. PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS. ET. REGV-

XVI. Et nos fecimus, quæ posteri fabulosa arbitrentur. Cæsar qui postea dictator fuit, primus in ædilitate munere patris funebri, omni apparatu arenæ[1] argenteo usus est : ferasque argenteis vasis[2] incessivere tum primum noxii[3], quod etiam in municipiis æmulantur. C. Antonius ludos scena argentea fecit[4]. Item L. Muræna, et Caius[5] princeps in Circo pegma duxit[6], in quo fuere ar- 1

LIS... ET CONCAMERATIONE. FERREA. C. IVLIVS... DEDIT. etc. HARD. — *Sesostre*. Broter. ex MSS. Regg. et edit. principe, *Sesostri*. ED. — *Ut prodatur annis quibusque*. Ita Diodor. Sicul. Bibl. l. I, p. 53. HARD.

XVI. 1. *Omni apparatu arenæ*. Amphitheatri. Arenam pro amphitheatro dici tralatitium esse álibi monuimus. De *Munere*, vide dicta a nobis, libro III, cap. 11. HARD.

2. *Ferasque argenteis vasis incessere tum primum visum. Mox quod etiam*, etc. Scribe, « ferasque argenteis vasis incessi, vere tum primum noxiis quod etiam, etc. » elegantissima lectione. Noxios enim homines feris objici solitos notissimum. PINT.—*Feras... argenteis vasis*. Sic MSS. quos vidimus. Forte *gesis* : est enim gesum, telum gallicum. HARD. — *Ferasque argenteis vasis incessivere tum primum noxii*, etc. Omnia pessumdant libri vulgati, interpunctione neglecta, verbisque aliis mutatis, et adjectis aliis : sic enim habent : « Ferasque argenteis vasis incessere tum primum visum est. Mox quod etiam in municipiis, etc. » Pintianus e suo, « incessi, vere tum primum noxiis, quod etiam, etc. » Nos Regii 2 codicis integerrimi fidem secuti sumus : etsi pro *vasis*, ut diximus, forsan rectius *gesis* scribatur : quod genus est teli gallici, maxime quum sequatur, et municipia quoque hoc ludorum genus æmulari. Dalecampius e vetere lectione nescio qua, *hastis* reponebat. H. — Brot. quoque cum Gron. *hastis*. ED.

3. *Noxii*. Bestiarii, ad feras damnati. Cyprianus, ep. 103, de spectac. « Ad pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, ut sub spectantium oculis crudelius insaniat. » Hoc in numero habiti sunt Christiani sub imperatoribus. Multa in eam rem congessit erudite Julius Bulengerus, lib. de Venat. Circi, cap. 30 et 31. HARD.

4. *Scena argentea*. Scena frons theatri, seu locus actorum, obstructus aulæis et sipariis, unde in proscenium prodibant histriones acturi, ut ait Cassiodorus. *La face du théâtre, la direction du théâtre*. Inscriptio vetus apud Gruterum, pag. 583 : T. LAELIVS AVGVSTORVM. LIB. ARGENTO. SCAENICO. Falsa. H.

5. *Et Caius*. Quem Caligulam vocant. Vide Tranquillum in Caio, cap. XVIII. HARD.

6. *Pegma duxit*. Pegma contabulatio fuit, quæ sponte sensim surgebat, et subsidebat. Seneca, ep. 88 : « His annumeres machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, et tabulata tacite in sublime crescentia, et alias ex inopinato

genti pondo cxxiv. Claudius successor ejus, quum de Britannia triumpharet, inter coronas aureas[7], vii pondo habere, quam contulisset Hispania citerior, ix quam Gallia Comata, titulis indicavit[8]. Hujus deinde successor Nero, Pompeii theatrum operuit auro in unum diem[9], quod Tiridati regi Armeniæ ostenderet. Et quota pars ea fuit aureæ domus[10] ambientis Urbem?

1 XVII. Auri in ærario populi romani fuere, Sex. Julio[1], L. Aurelio coss. septem annis ante[2] bellum Punicum tertium, pondo[3] $\overline{\text{xvi}}$ dcccx, argenti $\overline{\text{xxii}}$ lxx, et in nu-

varietates : aut dehiscentibus quæ cohærebant, aut quæ distabant sua sponte cohærentibus, aut iis quæ eminebant paulatim in se residentibus. » Hard. — *Pondo CXXIV.* Brot. *CXXIV M. pondo ;* et statim mox, *VII M. pondo*, et paulo inf. *IX C quam Gallia*, etc. Ed.

7. *Inter coronas aureas.* Coronarum ex auro exempla plura vide apud Jul. Buleng. l. de Triumpho, cap. 29, de triumpho sociorum. H.

8. *Quam Gallia Comata : sicut titulus indicavit.* Nostrum apographum « quam Gallia comata titulis indicavit. » Puto totum locum legendum sic, « quam contulisse Hispaniam citeriorem; alteram IX, quam Galliam Comatam titulis indicavit. »

9. *In unum diem.* Qui dies propterea est aureus appellatus, inquit Dio, lib. LXIII, a quo hæc pariter narrantur. H.—*Quod Tirid. regi Arm. ostenderet.* In Reg. 2, « quo Tiridati. » An « quo Tiridatem regem Armeniæ ostenderet? » Favet sane Tranquillus in Nerone, c. xiii: « Non immerito inter spectacula ab eo edita, et Tiridatis in Urbem introitum retulerim. Quem Armeniæ regem magnis pollicitationibus sollicitatum, quum destinato per edictum die ostensurus populo propter nubilum distulisset, produxit, quo opportunissime potuit...et primo per devexum pulpitum subeuntem admisit ad genua, allevatumque dextra exosculatus est : dein precanti tiara deducta, diadema imposuit, etc. » Hard.

10. *Aureæ domus.* De qua iterum lib. XXXVI, cap. 24, num. 5. H.

XVII. 1. *Sex. Julio.* A. U. 597. Sed inter eos consules, et eos sub quibus cœptum esse dicitur bellum Punicum tertium, Marcium nempe Censorinum, et M. Manilium Nepotem, septem alii consulatus intercedunt integri. Hard.

2. *Ante bellum Punicum tertium pondo CCXXVII argenti* (sic prius). Vossianus, « p. xvi dcccx, argenti xxii lxx, et in numerato lxii lxxxv ccco », i. e. pondo sedecim millia octoginta decem, argenti viginti duo millia septuaginta, et in numerato sexagies bis centena octoginta quinque millia quadringenti. Habet eumdem numerum Pintiani codex, nisi quod dccx. Gron.

3. *Pondo.* Hoc est, auri infecti pondo sedecim millia octingenta

merato LXII LXXXV CCCC. Item Sex. Julio, L. Marcio coss. hoc est, belli socialis initio[4], auri[5] XVI XX DCCCXXIX. C. Cæsar[6] primo introitu urbis in civili bello, suo ex ærario protulit laterum aureorum[7] XXV M. argen-

decem : quæ auri scrupulo sestertiis vicenis taxato, ut supra, efficiunt gall. monetæ lib. 9,682,560 (nostr. monetæ lib. 15,885,450. Br.). Argenti, viginti duo millia et septuaginta : monetæ nostræ libræ sunt, 741,552 (lib. 1,442,550. Brot.). Et in numerata signataque pecunia, sexagies bis centena octoginta quinque millia, et quadringenti. (Lineola enim priori numero superposita, ut sæpe diximus, centena millia subintelligi admonet. De sestertiis autem accipienda hæc sunt, more scriptorum omnium latinorum.) Efficit hæc summa numeratæ signatæque pecuniæ libras, ut vocant, 628,540 (libras efficit 1,222,896. Brot.). —*Pondo*. Hisce numeris quæ vis subesset, quum minime intelligerent, qui Plinium transcripsere, sic interpolarunt : « Pondo CCXXVII argenti nonaginta duo millia, et extra numerum CCC et LXXX M. Item Sex. Julio, L. Marcio coss. hoc est belli socialis initio, DCCC XLVI auri pondo. » Quam insigni, ut apparet, licentia. Nos Regium 2, ut solemus, codicem sequimur : cujus fidem et is tuetur planissime, quem Budæus visum a se testatur, de Asse, II, f. 49. Hard.

4. *Belli socialis initio*. Seu Marsici, de quo II, 85. Hard.

5. *Auri XVI XX DCCCXXIX*. Hoc est, auri infecti pondo sedecies centena viginti millia, et octoginta, ac viginti novem. Sic Reg. 2. Æstimatione gall. monetæ, l. ea efficiunt, ut vulgo dicimus, 933,597,504, hoc est, fere nongentos et XXXIV milliones. Hard.—Monetæ nostræ libras 1,512,783,405. Brot.

6. *C. Cæsar*. Dictator. Quod si dives adeo fuit, cur igitur Tranquillus in Julio, c. LIV : « In primo consulatu tria millia pondo auri furatus e Capitolio, tantumdem inaurati æris reposuit. » Vide et Plutarch. in Cæs. pag. 725, et in Apophth. p. 206, et Appian. de Bell. civ. II, pag. 453. Hard.

7. *Laterum aureorum XXVI M. et in numerato pondo CCC*. Voss. « laterum aureorum XXXV, et in numero H-S. CCC. » Recte, modo facias *numerato*. Triginta quinque millia laterum vult et numeratum sestertium trecenties. Budæus ex nescio quo codice aureorum quindecim, argenteorum 36,000 facit et in numerato quadringenties. Gron. — *Laterum*. Lateres aureos argenteosque pariter Varro vocat, de Vita Populi R. III, apud Nonium: πλίνθους χρυσοῦς. Herodotus, ubi de Crœso : argentum videlicet, aurumque infectum, necdum in vasa monetamque conflatum. Nos vernaculo sermone appellamus, *lingots d'or, ou d'argent*. — *Laterum*. Sic totidem plane apicibus syllabisque Reg. 2, et quos Budæus inspexit, ipso prodente, III de Asse, f. 86. Editi hoc loco mutili et interpolati : « laterum aureorum XXVI M. et in numerato pondo CCC. » Sic

1 XVIII. Laquearia, quæ nunc et in privatis domibus auro teguntur, post Carthaginem eversam primo inaurata sunt in Capitolio, censura L. Mummii[1]. Inde transiere in cameras quoque[2] et parietes, qui jam et ipsi tamquam vasa inaurantur : quum sua ætas varia de Catulo[3] existimaverit, quod tegulas æreas Capitolii inaurasset primus.

1 XIX. Inventores auri, sicut metallorum fere omnium septimo[1] volumine diximus. Præcipuam gratiam huic materiæ fuisse arbitror, non colore, qui in argento clarior est, magisque diei similis, et ideo militaribus signis familiarior, quoniam is longius fulget : manifesto errore eorum, qui colorem siderum placuisse in auro arbitrantur, quum in gemmis aliisque rebus non sit præcipuus. Nec pondere, aut facilitate materiæ prælatum est cæteris
2 metallis, quum cedat[2] per utrumque plumbo. Sed quia rerum uni nihil igne deperit, tuto etiam in incendiis[3] ro-

solverent. Hinc principis caput cinctum gemmis exhibet, cum litteris, METALS : quarum sententia est : « Mercatores Edui Theodeberto Augusto L quinquagesimam Solverunt. » Gallice diximus, *le cinquantième denier*. Pars altera cum cruce in medio, habet has in ambitu litteras : TEVD ETSILVS : hoc sensu : « TEVDeberto Edui Tributum Sexagesimæ Invicto Liberatori Urbis Solverunt. » HARD.

XVIII. 1. *L. Mummii.* L. Mummius Achaicus appellatus, Corinthum Achaiæ caput incendit, an. U. 608, quo anno capta et incensa Carthago est a P. Corn. Scipione : ambo deinde censuram simul gessere, ann. U. C. 612, lustrumque fecere 57. HARD.

2. *Inde transiere in cameras : in parietes quoque.* Voss. « in cameras quoque et parietes, qui jam et ipsi tanquam vasa inaurantur. » Ut et liber Pintiani. GRON.

3. *De Catulo.* Eo qui Capitolium dedicavit, ut diximus, XIX, 6. Hoc illius factum sua ætate alii in aliam partem accipiebant : quum non deessent, qui fusiore sumptu coli deos negarent oportere. H.

XIX. 1. *Septimo.* L. VII, 57. H.

2. *Cedat.* Hæc incogitanter Plinius. Aurum nec pondere, nec facilitate materiæ plumbo cedit : pes cubicus pendet libras 1,326 ; plumbi vero libras 828. De facilitate materiæ satis compertum est, et mox dicetur ; immo Plinius ipse paulo inf. ait auro nihil laxius dilatari. BROT.—Recentioribus experimentis auri specificum, ut vocant, pondus est 19,257 ; plumbi, 11,352. ED.

3. *Tuto etiam in incendiis rogisque durante materia.* Duo postrema verba

gisque. Quinimo quo sæpius arsit, proficit ad bonitatem; aurique experimentum ignis est, ut simili colore rubeat, ignescatque: id[4] ipsum obrussam[5] vocant. Primum autem bonitatis argumentum est, quam difficillime accendi. Præterea mirum, prunæ[6] violentissimæ igni indomitum, palea[7] citissime ardescere: atque ut purgetur, cum plumbo coqui. Altera causa pretii major, quam minimum usu de- 3
teri, quum argento, ære, plumbo, lineæ[8] producantur, manusque sordescant decidua materia. Nec aliud laxius dilatatur, aut numerosius dividitur, utpote cujus unciæ in septingenas et quinquagenas, pluresque bracteas[9], quater-

desiderantur in nostro apographo, et ipsa per se satis ostendunt falso adjecta esse. Pint.

4. *Id.* Illud videlicet experimentum aurifices obrussam vocant. Sic Reg. 2, aliique. *Obrussa* vox usurpata Sen. in ep. et Nat. Quæst. Tranquillo quoque in Nerone, normam significat, ad quam exigitur aurum. Inde obryzum, coctione crebra ita purgatum, nihil ut habeat alterius metalli admixtum. Schol. Thuc. in l. I: χρυσίον ἄπεφθον interpretatur πολλάκις ἑψηθὲν, ὥστε γενέσθαι ὄβρυζον. Hard.

5. *Obryzum vocant.* Igne purgatissimum, purum putum. Apud Suetonium in Nerone, cap. XLIV: « Nero ingenti fastigio et acerbitate exegit nummum asperum (usu non detritum, recenter cusum) argentum pustulatum (tam diu coctum, ut in pustulas attollatur, quod perfectæ cocturæ ac purgationis indicium est) et aurum obryzum. » Dal.

6. *Prunæ.* Reg. 2, et Pintiani cod. « prunæ violentissimi ligni. » Strabo, III, 146: Διὰ τοῦτο καὶ ἀχύρῳ τήκεται μᾶλλον ὁ χρυσὸς, etc. Causam is deinde affert, cur palea citius, quam carbone, liquefiat. Locum consule. Hard.

7. *Palea citissime ardescere.* Lib. XVIII, cap. 19, acerem, non paleam, ad aurificum usus decuti scribit. Dalec.

8. *Lineæ.* Non tingit corpora quæ tangit: argentum tingit parum: cætera tingunt multum, inquit Alb. M. de min. IV, 7, pag. 275. Plinius infra, 31: « Lineas ex argento nigras produci plerique mirantur. » Hard.

9. *Bracteas. Feuilles d'or*, laminæ tenues, sponteque plicabiles, atque adeo vel minima aura halituve oris. Harum opifices inauratores bractearii appellati. Vetus inscriptio apud Gruter. pag. 1074: COLLEGI BRACTEARIORVM INAVRATORVM. Falsa. Hard. — *Bracteas.* Nostri bractearii inauratores adhuc exercitatiores unam auri unciam in 2,750 bracteas spargunt; et si in longitudinem extendant, filum argenteum inaurant longum pedes 1,440,000. Brot. — Immo tanta

num utroque digitorum[10], spargantur. Crassissimæ ex his Prænestinæ vocantur, etiamnum retinentes nomen, Fortunæ inaurato ibi fidelissime simulacro. Proxima bractea quæstoria appellatur. Hispania strigiles vocat auri parvulas massas, quód super omnia solum in massa aut ramento
4 capitur. Quum cætera in metallis[11] reperta igni perficiantur, hoc[12] statim aurum est, consummatamque materiam protinus habet, quum ita invenitur. Hæc enim inventio ejus naturalis est : alia quam dicemus, coacta. Super[13] cætera non rubigo ulla, non ærugo, non aliud ex ipso
5 quod consumat bonitatem, minuatve pondus. Jam contra salis et aceti succos domitores rerum, constantia : superque omnia netur, ac texitur lanæ modo, et sine lana. Tunica[14] aurea triumphasse Tarquinium Priscum Verrius docet. Nos vidimus Agrippinam[15] Claudii principis, edente eo navalis prælii spectaculum, assidentem ei, indutam paludamento, auro[16] textili sine alia mate-

bractearum tenuitas, ut vix 0,00009 millig. æquet. Ed.

10. *Quaternum utroque digitorum.* Mallem legeres *utrinque*, aut certe *utraque*, quam *utroque*. Pint. — *Utroque*. In longitudinem, et latitudinem. Hard.

11. *Metallis.* In fodinis metallicis. Hard.

12. *Hoc.* Auri purissimi grana, ceu arenæ, in fodinis reperiuntur. « Granum inventum esse 100 marcarum simul » auctor est Albertus M. l. c. H. — Auri nativi grana (*pépites*) etiamnunc servantur apud nos, quæ libras fere tricenas binas pendant. Ed.

13. *Super.* Etiam aqua, terrave sepultum, vel pluribus sæculis, rubiginem nullam contrahit. Hard.

14. *Tunica aurea triumphasse Tarquinium Priscum Verrius tradit* (sic olim). Voss. *Verrius docet.* Gron.

15. *Agrippinam.* Nempe conjugem Neronis matrem. Describit hos ludos Dio, LX, pag. 687 : Ἐν τινι δὲ λίμνῃ ναυμαχίαν ὁ Κλαύδιος ἐπιθύμησε ποιῆσαι... ὁ δὲ δὴ Κλαύδιος, ὅ τε Νέρων στρατιωτικῶς ἐστάλησαν· ἥτε Ἀγριππῖνα χλαμύδι διαχρυσίῳ ἐκοσμεῖτο. « In palude quadam exhibere navale certamen Claudius cupiebat...vestitum suo quisque arbitrio, militarem Claudius et Nero gestabant, Agrippina chlamydem seu paludamentum auro textum. »

16. *Auro.* Filo tenui deducebatur aurum, eoque vestes texebantur. Sidon. Apollin. carm. 22, v. 199 : « Vel stamine fulvo Prægnantes fusi mollitum nesse metallum. » De Elagabalo Lampridius : « Indutus est omni aurea tunica (hoc est, tota aurea, ut Maro :

rie. Attalicis[17] vero jampridem intexitur, invento regum Asiæ.

XX. Marmori et iis quæ candefieri non possunt, ovi 1
candido illinitur : ligno, glutini ratione composita : leucophoron vocant. Quid sit hoc, aut quemadmodum fiat, suo[1] loco docebimus. Æs inaurari argento vivo, aut certe hydrargyro, legitimum erat : de quibus, ut[2] dicemus, illorum naturam reddentes, excogitata fraus est. Namque æs cruciatur[3] in primis, accensumque restinguitur sale, aceto, alumine. Postea exarenatur[4], an satis recoctum sit, splendore deprehendente : iterumque exhalatur igni, ut possit edomitum, mixtis pumice, alumine, argento[5] vivo, inductas accipere bracteas[6]. Alumen in purgando vim habet talem, qualem[7] esse diximus plumbo.

XXI. (IV.) Aurum invenitur in nostro orbe : ut omitta- 1
mus Indicum[1], a formicis[2], aut apud Scythas gryphis erutum[3]. Apud nos tribus modis : fluminum ramentis,

unde omnis Troja videri, pro tota dixit) : usus et purpurea, et de gemmis Persica, ita ut gravari se diceret. » Hard.

17. *Attalicis*. De his dictum VIII, 74. Erant e lana auro intertexto. Hard.

XX. 1. *Suo*. L. XXXV, 17. H.

2. *Ut dicemus*. Cap. 31 et 41 libri hujus. Hard.

3. *Cruciatur*. Accenditur, tunditurque. Hard.

4. *Exarenatur*. Desquamatur, arenæ tolluntur. Hard.

5. *Argento vivo*. Argentum vivum purum et nativum, in metallorum venis repertum, quum aquæ stillantes nimium rigant, et, ut idem hic scriptor ait, vomica liquoris æterni : hydrargyros autem factitium, quod e minio fit. Dal.

6. *Bracteas*. Tenues auri laminas, quibus æs inauratur. Hard.

7. *Talem qualem*. Cap. proxime superiore. Hard. — Broter. *talem* omittit. Ed.

XXI. 1. *Ut omittamus Indicum atque a formicis aut gryphibus*, etc. (sic prius). Dele conjunctionem *atque*, et lege hoc ordine : « ut omittamus Indicum a formicis, aut apud Scythas gryphis erutum, » ex scripto codice. Pint.

2. *A formicis*. Ut dictum est, XI, 36. De gryphibus vero aurum effodientibus, abripientibusve apud Arimaspos Scythiæ populos, vide Herodot. Thalia, III, n. 116, pag. 207, et Melpom. IV, n. 13, p. 229; Pliniumque ipsum, VII, 2.

3. *Aut gryphibus apud Scythas erutum*. Voss. et Pintiani liber :

ut in Tago[4] Hispaniæ, Pado Italiæ, Hebro Thraciæ, Pactolo Asiæ, Gange Indiæ. Nec ullum absolutius aurum
2 est, ut cursu ipso[5] trituque perpolitum. Alio[6] modo puteorum scrobibus effoditur, aut in ruina montium. Quare utraque ratio dicetur. Aurum qui quærunt, ante omnia segullum[7] tollunt : ita vocatur indicium. Alveus hic est : arenæque lavantur, atque ex eo quod resedit, conjectura capitur. Invenitur aliquando in summa tellure protinus, rara felicitate : ut nuper[8] in Dalmatia principatu Neronis, singulis diebus etiam quinquagenas libras fundens. Gum-

« aut apud Scythas grypis erutum. » Videtur *grypos* dixisse, quod alii *gryphes*, Græci γρύπας. Nec dubito quin et sic scripserit lib. VII, 2 : « Produntur Arimaspi, quos diximus, uno oculo in fronte media insignes, quibus assidue bellum esse circa metalla cum grypis. » Lib. X, 49 : « Pegasos equino capite volucres et grypos. » Gron. —*Gryphis*. Ita MSS. non *gryphibus*. Sic Plinius iterum l. c. Hard.

4. *Tago*. Plinius ipse, IV, 17 : « Tagus auriferis arenis celebratur. » Ovid. de Phaethontis incendio Metam. II, v. 251 : « Quodque suo Tagus amne vehit, fluit ignibus aurum. » Jam desiisse arenæ eæ dicuntur. Hard.

5. *Nec ullum absolutius aurum est, cursu ipso*. Voss. « est, ut cursu ipso trituque perpolitum. » Habent et Acad. Men. Gudianusque particulam. Ut et Pintianus : sed præterea ejus liber *attrituque*. Gron.

6. *Alio*. Putei fossæ sunt, per quas ad cuniculos iter est, meatusque subterraneos quibus ad metalli venam pervenitur. Hard.

7. *Segullum*. Nos *mannam* vocamus terram eam, quæ subesse seu latere aurum indicat. H.—Hispanis adhuc est *seguillo*. Ed.

8. *Ut nuper*. Et inde simile veri est olim esse Romam transductum, quidquid auri signatum in monetis fuit. Vide Gothofr. in Cod. Th. X, t. 13, de metallis, p. 492. Nec minima pars accessit e præda Macedonica, similibusque victoriis. Cassiodorus in Chronico scribit ab an. U. C. 596, M. Æmilio Lepido, C. Popilio Lænate coss. metalla in Macedonia instituta. Livius, XLV : « Metalli Macedonici ingens vectigal. » E Dacia similiter persolutum auro argentoque tributum, quod fodinis abundaret, auctor est Cæsar B. G. V; etsi nondum in formam provinciæ redacta foret. Adde dona sociorum exterarumque gentium. Adde fodinas Galliarum, e Cemeno monte, e Tarbellis, ex Alpibus in Salassis, de quibus Strabo, III et IV, et Cod. Theod. l. c. lege 9, Asturiæ, Gallæciæ, Lusitaniæque, unde commercio primum, mox belli jure Romanorum armis subactæ, ac tributi nomine plus vicena millia pondo singulis annis præstitisse, mox dicuntur hoc cap. Hard.

mi inventum est in summo[9] cespite, alutatium[10] si et auro ea tellus subest. Cætero, montes Hispaniæ aridi 3 sterilesque, et in quibus nihil aliud gignatur, huic bono coguntur fertiles esse: quod puteis foditur[11], canalicium vocant, alii canaliense; marmoris glareæ[12] inhærens,

9. *Quum jam inventum in summo.* hermolaus observat antiquam lectionem esse non *quum jam*, sed *gummi* quasi hoc sensu, terram illam gummi similem, cui subsit aurum, in summo cespite repertam vocari *alututionem*. Et sic mecum faciunt MSS. Scribe: « ut nuper in Dalmatia principatu Neronis, singulis diebus etiam quinquagenas libras fundens quum minimum inventum est in summo cespite. » Nisi et malis *ad quinquagenas*. Nam plerique *et quinquagenas*. Gron. — *Gummi inventum est.* Brot. conjiciebat voculam unam excidisse, ita ut legendum esset: « si gummi inventum est, etc. » Per gummi autem intelligendum ipsam telluris concretæ crustam, metalli nuntiam; nobis *gangue*. Ed.

10. *Alutationem vocant si et auro ea tellus subest. Cæterum* (sic prius). Voss. « talutatium vocat si et auro montes, etc. » De prima autem voce decernere non est. *Balucaceum* veniebat in mentem a *balace* vel *baluca*, apud Justinum, nostrum, Martialem. Item, *Alutiatum*, ex lib. XXXIV, 16: « in aurariis metallis, quæ alutia vocant. » Sit igitur, donec certius quid sit et melius, « Alutiatum vocant, si ei auro et tellus subest. Cætera montes Hispaniarum aridi sterilesque, et in quibus nihil aliud gignatur, huic bono fertiles esse coguntur: » hoc enim postremo ordine in Vossiano. Gron. — *Alutatium.* Subintellige, appellatum ita, si auro, quod tellus ea occultet, idem telluris genus gumminosum subest. — *Alveus.* Scriptura hæc est sincerissimi cod. Reg. 2, cæteris anteponenda non libris modo, sed et conjecturis eruditorum. In vulgatis hactenus exemplaribus sic legunt: « alveus, ubi id est, arenæque lavantur... » Alveum lavari, ridiculum est. « Conjecta capitur, ut aliquando inveniatur in summa tellure protinus. » Quid ergo? defossis ad summam altitudinem puteis, inventoque alveo, conjectum ex eo capitur, num in summa tellure sit aurum? « Quinquagenas libras fundens, quum jam inventum in summo cespite. Alutationem vocant, etc. » Cimmeriæ tenebræ. Alutatium quidem quid sit, aut cur ita nuncupetur, decernere haud facile est: at alutationem explanare, num expeditioris operæ? L. XXXIV, 47, Plinius, « in aurariis metallis, quæ alutia vocant, inveniri » plumbum ait: alutatium, quod MSS. præ se ferunt, inde derivari haud temere suspicari licet. Et legit quidem Hermolaus pariter, « Gummi inv. in s. cespite, alutationem vocant. » H.

11. *Puteis.* Rotundi putei, *les puits*, a Romanis effossi visuntur adhuc in multis Hispaniæ locis, ut *Riotento*, etc. Cf. Bowles, *Introd. à l'hist. natur. d'Espagne*, p. 37. Ed.

12. *Marmoris glareæ inhærens.*

non illo modo[13], quo in Oriente sapphiro atque Thebaico[14], aliisque in gemmis scintillat, sed micas amplexum marmoris. Vagantur hi venarum canalès per latera puteorum[15], et huc illuc, inde[16] nomine invento, tellusque
4 ligneis columnis suspenditur[17]. Quod effossum est, tunditur, lavatur, uritur, molitur in farinam, ac pilis[18] cudunt.

Id aurum marmoris arenæ adhæret: non quemadmodum sapphiro ac Thebaico lapidi: sed arenas marmoris amplectitur, quibus sordescit. HARD.

13. *Modo.* Sapphirus, ut dicetur XXXVII, 39, aureis punctis collucet: Thebaicus lapis XXXVI, 18, aureis guttis interstinctus. Hic arena marmoris auro inseritur. — Hunc locum sic habent libri editi et MSS. in primis Reg. 2. Salmasio tamen ea lectio non satisfacit. Sic emendat in Solin. pag. 1075: « Marmoris (quodnam autem? nam de marmore adhuc nihil hactenus vel leviter delibatum): « glareæ inhærens; » (cui vero? marmoreæne marmor inhæret?) « non illo modo quo in Oriente sapphiro, atque Thebaico, aliisque in gemmis scintillat » (bene habet; scintillat marmor in gemmis: nam id verbum referri ad nomen quod proxime in recto est, et Plinii stylum sapit, et ars ipsa poscit, hoc est, grammatica): « sed micans amplexu marmoris; » lepidum et istud: mallem amplexu auri marmor micare, quod verius est. HARD.

14. *Atque Thebaico.* Tale marmor auro scintillans videre est in regiis ædibus Luparæ, *le Louvre*. Auri nativi venas in iis rupibus, quas *quartzeuses*, *granitiques*, vel *schisteuses* vocant, reperiri notum est, et alios lapides auri granulis interstinctos micare. ED.

15. *Hi venarum can. per marmor vagantur et latera puteorum.* Aliter in nostro apographo, « vagantur hi venarum canales per latera puteorum. » PINT.

16. *Inde.* Auri canalicii. HARD.

17. *Suspenditur.* Ne fossores casu obruat. HARD.

18. *Quod effossum est, tunditur*, etc. Legend. « Quod effossum est, tunditur, lavatur, uritur, molitur ut farina, ac pilis cuditur: vocant argentum quod exit a fornace. » H. e. ὑπέροις σιδηροῖς πτίσσεται. SALM. — *Ac pilis.* Pilum hoc loco instrumentum est, quo quid in pila seu mortario tunditur, pinsiturve. His aurum in farinam subigunt. Ut primum pistillis molatur, deinde lavetur, ac postremum uratur, disce ex Agatarchide, apud Photium in Bibl. cod. CCL, p. 1341. Reg. 2 codicis in primis verba syllabasque integra fide repræsentamus. Quantum a vulgatis discrepent exemplaribus, quam sint hæc vix nauci facienda, arbitrii legentium esto: sic enim exhibent: « Quod effossum est.... molitur in farinam. Nam quod ad pilas cudunt, apilascudem vocant. » Promptum unicuique est animadvertere has voces, « ad pilas cudunt, apilascudem, » ex ingrata repetitione ejusdem sen-

Vocant argentum[19], quod exit a fornace: sudorisque, qui e camino jactatur, spurcitia, in omni metallo scoria appellatur. Hæc[20] in auro tunditur, iterumque coquitur. Catini fiunt ex tasconio[21]. Hoc est terra alba similis[22] argillæ. Neque enim alia afflatum, ignemque et ardentem materiam tolerat. Tertia ratio opera vicerit Gigantum. Cuniculis per magna spatia actis cavantur montes ad lucernarum lumina. Eadem[23] mensura vigiliarum est: multisque mensibus non cernitur dies. Arrugias id genus vocant[24]: siduntque rimæ subito, et opprimunt opera-

tentiæ, « ac pilis cudunt, » nata conflataque esse. Sequitur: « argentum, quod exit a fornacis sudore. Quæ a catino jactatur spurcitia, in omni metallo vocatur scoria. » At caminum hic omnes MSS. præferunt: etsi catinum quoque scribi haud ægre ferendum est. « Hæc in auro coquitur iterum ac tunditur. » Immo prius tunditur, quam coquitur: nam ideo tunditur, ut in ramenta comminuatur, quo facilius coquatur, ut in auro ipso fit. Salmasii in Solin. p. 1079 (ne quid prætermittam) hæc emendatio est, « Vocant argentum quod exit e fornace, sed auri. At quæ e camino jactatur spurcitia, etc. » Hard. — *Pilis cudunt.* Brot. ex Reg. cod. 3, post Salmas. *pilis cuditur.* Ed.

19. *Vocant argentum, quod exit e fornace.* Aurum fuit argento mixtum: nam, ut mox subjicitur, iterum tundebatur, coquebaturque, ut aurum inde scilicet purum elicerent. Sed nimirum, ut dicitur, cap. 23: « Omni auro inest argentum vario pondere, alibi dena, alibi nona, alibi octava parte. » Hard. — *Vocant argentum,* etc. Nam omni auro permixtum argentum est plus minus: hoc autem, dum aurum pruna violentissima liquescit, extra fornacis ardore e catino ejicitur. Dal.

20. *Hæc.* Strabo videtur III, id ἤλεκτρον vocare. Hard.

21. *Catini fiunt,* etc. Sic legend. « Catini fiunt ex tasconio; hoc est, terra alba similis argillæ: neque enim alia flatum ignemque et ardentem materiam tolerat. » Et quod præcedit ita legend. « Hæc in auro tunditur, iterum, iterumque coquitur. » Salmas. — *Catini fiunt,* etc. Catinus vas est, in quo materia coquitur. Nunc fossam et concham vocant. H. — *Tasconio.* Manet etiamnunc Hispanis nomen *tasco*, expurgatio; nobis *creuset, coupelle.* Ed.

22. *Hoc est terra alba similis argillæ.* In apographo nostro, « hæc est terra alba similis argillæ, » et paulo post *operatos*, non *operarios*: neutro modo legendum reor, sed *operas*, ut non multo post: « hic voce ictuve evocari jubet operas. » Pint. — *Alia afflatum.* Br. ex MSS. Regg. et ed. pr. *alia flatum.* Ed.

23. *Eadem.* Quamdiu labor is durat, tamdiu nox est. Hard.

24. *Arrugias id genus vocant.* Id

tos[25] : ut jam minus temerarium videatur e profundo maris petere margaritas : tanto nocentiores fecimus terras. Relinquuntur itaque fornices crebri montibus sustinendis.
6 Occursant in utroque genere silices. Hos igni et aceto rumpunt[26]. Sæpius vero, quoniam in cuniculis vapor et fumus strangulat, cædunt fracturis CL libras fere agentibus[27] : egeruntque humeris noctibus ac diebus, per tene-

genus cuniculorum, « unde aurum effoditur, » arrugias vocant. Et vox ea Plauto nota Aulularis scena postrema : « Numquam dabo aurum, nisi fodiam noviter arrugiam. » H. — *Arrugias*. Broterius auctor est etiamnunc id nomen in Hispania servari, ubi *arrugia* dicitur metallica fodina profundissima. Ed.

25. *Et opprimunt operarios*. Voss. cod. *operatos* : sed duabus supra litterulis pictis posterior manus ostendit maluisse *operantes*, ut est in quibusdam MSS. Frustra : tenemus enim vetus, quippe sensus ejusdem, propria quadam hujus verbi ratione : lib. XXVI, 6 : « Sedere namque in scholis operatos gratius quam ire per solitudines. » Neque aliter in II Æneid. « sicco subductæ littore puppes. Connubiis arvisque novis operata juventus. » Horatius, lib. I, Epist. 2 : « In cute curanda plus æquo operata juventus; » id est, operans, in præsens occupata. *Operatos* et liber Pintiani, quod ille frustra mutat in *operas*. Gron.

26. *Hos igni et aceto rumpunt*. Vide quæ in eam rem diximus, XXIII, 27. Hard.

27. *Cædunt fracturis CL libras ferri terram agentibus* (sic prius). *Fractariis*, non *fracturis*, in scripto codice, et verbum *terram* non legitur ibidem. Videtur autem *fractarium* esse genus mallei prægrandis, quo saxa montium rupesque rumpantur ac frangantur. Hispani *almadana* appellant. Esse autem *fractarium* genus mallei ipse non multo infra monstrat dicens, *iisdem malleis*. Pint. — *Cædunt*. « Non igni rumpunt, » sed cædunt potius : fractæque silicis moles fere sunt librarum CL pondo. Fecimus huic loco medicinam, partim ductu veterum exemplarium, partim ex conjectura. In libris hactenus editis : « Sæpius vero... cædunt fracturis CL libras ferri terram agentibus : » obscura admodum, vel potius nulla sententia. Abest vox ea *terram*, et a Reg. 2 cod. et ab eo quem Pintianus vidit. In Colb. 3, mutilus locus, « facturis terram agentibus » tantum repræsentat. Nos levi mutatione syllabæ *ferri* in alteram affinem *fere*, orationi alias perobscuræ lucem, ut remur, attulimus. Nam quod *fractariis* in suo exemplo legisse se Pintianus contestatur, malleique genus id putat esse, commentum est, neque illud quidem ad sententiæ explanationem utile. Nec vero minus suspecta Pintiani fides in altero hujus capitis loco, vitiato sane ad hunc diem maxime, cui et nos primi fecimus medicinam. Quum enim

bras proximis tradentes: lucem novissimi cernunt. Si longior videtur silex, latus sequitur fossa [28], ambitque. Tamen in silice facilior existimatur opera. Est namque terra ex quodam argillæ genere, glareæ mixta (candidam vocant) prope inexpugnabilis. Cuneis eam ferreis aggrediuntur, et iisdem malleis [29]: nihilque durius putant, nisi quod inter omnia auri fames durissima est. Peracto opere, cervices
fornicum [30] ab ultimo cædunt. Dat signum ruina [31], eam- 7
que solus intelligit in cacumine montis ejus pervigil. Hic voce ictuve evocari jubet [32] operas, pariterque ipse de-

libri editi præ se ferant: « Si longior videtur silex, latus sequitur. Fossam ambit quiete. Tamen in silice, etc. » Neque editi modo, sed et Reg. 2 cod. aliique: ipse in suo exemplari legisse se contestatur, *latus cæditur*: legique deinde jubet ex conjectura, *fossa ambiente*. At legi scribique verius est certe quidem, propiusque ad vestigia veteris scripturæ, uti edidimus, « latus sequitur fossa, ambitque: » quum et sua tum ei loco constet sententia, et illud *quiete* ex priore syllaba vocis subsequentis *tamen*, natum videatur: et *fossam* pro *fossa* ex vocabulo *ambitque*. Sic Agatharchides apud Photium cod. 250, p. 1340, ubi de Ægyptiis aurifodinis agit, cuniculos agi monet, non rectos illos quidem, sed modo sursum, modo deorsum, nunc ad sinistrum latus, nunc in obliquum transversumque: Καὶ τέμνουσι διὰ τῆς πέτρας ὑπονόμους πλείονας οὐκ εὐθὺς, ἄλλοτε μὲν ἄνω ποτὲ δὲ κατωτέρω· πάλιν δὲ εἰς εὐώνυμον κλίσιν ἐνίοτε δὲ σκολιὰν καὶ διεςραμμένην, etc. H.

28. *Latus sequitur fossa*. A latere deinde fossa fit, ambitque fossa silicem, « et evitat, quia longior est et cædi difficilis. » HARD.

29. *Et iisdem malleis*. Quibus cædunt silices, ut antea dictum est. HARD.

30. *Cervices fornicum*. Terrena fornicum fulcra, seu fulcimenta, summa ipsorum parte, qua fornices proxime attingunt, ac sustinent, ibi cædunt: ut fulcris deficientibus mons subsidat. HARD.

31. *Dat signum ruina, eamque solus int. in cacumine*, etc. Libri ante Hard. editi, *dantque signum ruinæ*, etc. Gronov. ita legendum censebat: « Peracto opere cervices fornicum ab ultimo cædunt: id signum ruinæ, quod solus intelligit, etc. » ED.

32. *Hic voce ictuve repente operarios revocari jubet* (sic prius). Brevius in vet. apographo: « Hic voce ictuve evocari jubet operas. » PINT. — *Voce ictuve*. Forte etiam *voce tinnituve*. GRON. — *Hic voce ictuve evocari jubet*, etc. In Reg. cod. 2, « hic voce neve evocari jubet operas: » corrupte. Forte, « hic voce nutuve. » In editis, *operarios*, minus probe. HARD.

volat. Mons fractus cadit ab sese longe, fragore[33] qui concipi humana mente non possit, et flatu incredibili. Spectant victores ruinam naturæ. Nec tamen adhuc aurum est : nec sciere esse, quum fodere. Tantaque ad pericula et impendia[34] satis fuit causæ, sperare quod cuperent.
8 Alius par labor, ac vel majoris impendii[35], flumina ad lavandam hanc ruinam jugis montium ducere obiter a centesimo plerumque lapide. Corrugos vocant[36], a corrivatione, credo : nimirum, et hic labor est[37]. Præcepisse[38] libramentum oportet, ut furat is qua influat[39] : itaque altissimis partibus ducitur. Convallis et intervalla substru-

33. *Mons fractus cadit a sese longo fragore* (sic lib. ante Hard. editi). Scribe, « Mons fractus cadit a sese longe, fragore qui, etc. » ex nostro apographo. » Pint.

34. *Et impendia*. Ita nos ex conjectura : in Reg. 2, et Colb. 3, *et incendia* : in editis, *evincenda*. H. — Ex suis codicibus præiverat emendationi Gronov. Ed.

35. *Alius par est labor vel hoc majoris impendii* (sic olim). Lege : « alius par labor ac vel majoris impendii, etc. » Sic enim jubet membrana castissima. Pintianusque ex vet. suo cod. « ac vel majoris impendii. » Gron.

36. *Corrugos vocant*. Lego, *corrigos* a corrigando : vel, ut Plinius legisse videtur, *corrivos*. Dalec. — *Corrugos*. Et eodem fere modo nunc lavatur arena aurifera. Ed.

37. *Nimirum et hic labor est*. Ita Colb. 3. At Reg. 2, « ni mille et hic labores. » Conjiciebat Pintianus, « in mille et hic labores. » An potius scribendum, « næ mille et hic labores. » Hard.

38. *Præcepisse*. Ante cepisse libramentum aquæ par est, ut rapido cursu feratur, quacumque fluat : eam ob causam ex altissimis locis ducitur. De hoc libramento diximus XXXI, 31. Præcipere eo sensu accipi, tralatitium est. Lucret. VI : « Carbonumque gravis vis, atque odor insinuatur Quam facile in cerebrum, nisi aquam præcepimus ante. » Hoc est, nisi ante aquam hausimus. Sic et *præsumere*. Plinius, XXX, 51 : « Ebrietatem arcet pecudum assus pulmo præsumptus. » Hard.

39. *Ut fruaris quando influat*. Locus est corruptissimus, sed quoad melius inveniatur, lego sic : « ut fiat ei qua influat. » Pint. — *Ut*. In libris editis, « ut fruaris quandò influat. » In Reg. 2, « ut fruaris qua influat. » Forte, « et fieri rivus qua influat. » Sed magis arrisit, « ut furat is, » nempe corrugus, de quo supra : quod et similior veri sit ea lectio, et vestigiis MSS. codicum propior. Deinde, *qua influat*, ut libri conditivi habent : quemadmodum XXXI, 20 : « Qua cadit rivus. » Hard.

ctis canalibus junguntur[40]. Alibi rupes inviæ cæduntur, 9
sedemque trabibus[41] cavatæ præbere coguntur. Is, qui cædit[42], funibus pendet, ut procul intuentibus species ne ferarum quidem, sed alitum fiat[43]. Pendentes majore ex parte librant, et lineas itineri præducunt[44]. Itaque insistentis vestigiis hominis locus non est[45]. Manus[46] trahunt

40. *Substructis canalibus junguntur.* Per canales structiles, ut diximus XXXI, 3. HARD.

41. *Trabibus.* Canalibus, alveisque, qui fiunt e trabibus ligneis. HARD. — *Sedemque trabibus cavatæ præbere coguntur.* Similiter etiamnunc rupes cavantur, sive ut corriventur aquæ, sive ut aeri via in fodinis facilior fiat, celeriusve dissipentur per cuniculos noxii vapores (*gaz*), aut, ut Noster dixit, « fumus qui strangulat. » ED.

42. *Is qui cædit.* Is qui rupem sublimem cædit. HARD.

43. *Ut procul inventibus species nefaria quidem, sed alitum fiat.* Scribe ex antiquo exemplari : « ut procul intuenti species, ne ferarum quidem, sed alitum fiat. » PINT. — *Species.* Procul intuens, non feras, sed alites ibi pendere putes. In Reg. 2, *nefarium.* Sed vidit Pintianus in suo, ut edidimus, « ne ferarum quidem, sed alitum fiat, » quod et Plinii orationem sapit, et hic necesse est legi. HARD.

44. *Et lineas itineri præfigunt.* Voss. *prædicunt.* Quasi velit *præducunt.* Sic cap. 6 : « Lineas ex argento præduci fierique mirantur. » Sic enim eximius liber non *produci.* Lib. XXXV, 18 : « Est et utilissima (creta) qua circum præducere ad victoriæ notam instituerunt majores. » Colloquia Scholastica : Παραγράφειν οὐκ οἶδα· σὺ ἐμοὶ παράγραψον, ὡς οἶδας. « Præducere nescio : tu mihi præduc, quomodo scis. » GRON. — *Lineas itineri præducunt.* Et ductis lineis præsignant iter, « qua cædenda rupes est, qua corrivandus amnis. » HARD.

45. *Itaque insistentis vestigiis hominis locus non est.* Quia pendent funibus in aere, corbibus suspensi.

46. *Manus trahunt omne vitium in sportis.* Non funguntur, inquit, pedes officio suo : manus funguntur : trahunt enim vitiosam terram omnem in sportis, quam urion vocant. Locus hactenus afflictus in paucis, et propemodum desperatus. In libris hactenus editis : « Manes trahuntur ad homines, ut vitium importent. » Quibus etsi probabilis sententia subesse posse videatur, magis alieno tamen efferri loco non potest : quum hic juga montium cædantur, non radices fodiantur, quibus iter ad manes. In Colb. 3, « manus ad om̄ vitium importent : » quæ sane plus habent similitudinis veri : nam quum pedes ante officio fungi hic posse negavit, quæ manuum deinde sint partes in hac opera, indicare haud dubie voluit. Lineola posteriori litteræ vocis *om* superposita, *omenne* an *omne* signet, in dubio linquit. Dalecampius ex vetusto codice MS. « manus trahuntur ad omen. »

omne vitium in sportis. Id genus terræ urium vocant[47]. Ergo per silices calculosve ducuntur, et urium evitant. Ad capita dejectus[48] in superciliis montium piscinæ cavantur : ducentos pedes in quasque partes, et in altitudinem denos. Emissaria[49] in his quina pedum quadratorum ternum fere linquuntur, et repleto stagno, excussis[50] obturamentis erumpit torrens tanta vi, ut saxa provolvat[51]. Alius etiam-

Sensumque ait esse pendentes operarios obviam terram manibus trahere, ad omen et judicium, an firma sit ad sustinendas trabes, an vitiosa et tenerior. Perinde quasi id manuum vel oculorum, ac non ferramenti, hoc est, fossorii potius instrumenti judicium sit : aut latinæ ferre possint aures, « manus trahi ad omen, » ubi terram manibus extrahi sententia sit : aut denique vel OEdipus ipse capere possit, quid sit « trahi manus, ut vitium importent. » Adde audacioris esse conjecturæ, quæ voculam *ut* adjiciat, cæterasque loco permutet: « ut terræ vitium importent. Id genus, etc. » quum « vitium in porte, » vel « importent. Id genus terræ » libri omnes exhibeant. Reg. 3, et Lugd. « manus trahuntur ad homines, vitium in porte. » Perpensis rite singulis, nihil vendibilius nobis occurrit, quam quod proposuimus. Vitium enim hic designari necesse est illud ipsum, de quo statim subjicitur : *Id genus terræ*. Vitiosam igitur terram ac teneriorem necesse est subintelligi, quæ extrahatur manibus operarum, ingeraturque in sportas, quas per manus proximis tradant, ut egerant. Hard. — *Manus trahunt*, etc. Ita hunc locum desperatissimum emendavit eruditus Harduinus, nec infeliciter. Mallem tamen *manu trahunt;* nam quum per funes eundum sit, et plenis sportis graves ascendant, manibus superiora funium apprehendunt, et se suaque onera trahunt. In MSS. Regiis et edit. principe, *manes*. Brot.

47. *Urium vocant.* Sic MSS. omnes, non ἀραιὸν, ut volunt : quanquam istud fortassis Hispani, quorum fodinæ metallicæ nunc explicantur, eodem significatu acceperint, quo Græci ἀραιὸν, ut ea voce terram laxam, bibulamque signarent. Hard.

48. *Ad capita dejectus*, etc. Ad locum, unde aqua primum dejici incipit in convallem. Hard.

49. *Emissaria.* Aditus per quos aqua e stagno piscinave emittitur; nos vernacule dicimus *l'ouverture d'une écluse par où se décharge un étang*. Sueton. in Claud. cap. xx : *Emissarium Fucini lacus*. Hard.

50. *Excussis obturamentis.* Sublatis molibus, quæ aquam cohibebant. Nos pro obturamentis cataracta utimur, qua adducta, omnis aqua effluit : *lever la bonde d'un étang*. Hard.

51. *Ut saxa pervolat* (sic prius). Scrib. ex codd. *provolvat*. Terentius Andria : « jam ego hunc in mediam viam Provolvam, teque ibidem pervolvam in luto. » Gron.

num in plano labor. Fossæ per quas[52] profluat, cavantur:
agogas vocant[53] : eæ sternuntur gradatim ulice. Frutex
est[54] roris marini similis, asper, aurumque retinens. La-
tera cluduntur tabulis, ac per prærupta suspenduntur[55],
canali ita profluente de terra in mare. His de causis jam
promovit[56] Hispania. In priore genere[57], quæ exhauriun-
tur immenso labore, ne occupent puteos, in hoc rigantur.
Aurum arrugia quæsitum[58] non coquitur, sed statim suum[59]
est. Inveniuntur ita massæ[61]. Nec non in puteis etiam de- 11
nas excedentes libras. Palacras[61] Hispani, alii palacranas :

52. *Per quas*. Gron. et Al. ante Hard. *in quas*. Ed.

53. *Agogas vocant*. MSS. *agangas*. Neque vero hic græca quæruntur vocabula, ut Salmasius putat, in Solin. p. 1076, sed barbara et Hispana. Hard. — *Agogas vocant*. Brot. ex Regg. codd. et edit. princ. *agangas*. Ed.

54. *Eæ sternuntur gradatim. Frutex est ulex* (sic olim). Lege ex Voss. cod. « eæ sternuntur gradatim ulice. Frutex est roris marini similis. » Quod et e suo suggessit Pintianus. Gron. — *Frutex*. Cæteris auctoribus ignotus. Hard. — Frutex quidam nobis dicitur *Ulex Europæus*, asper quidem, nequaquam vero rori marino similis. Ed.

55. *Suspenduntur*. Canteriis, aliisque ligneis machinis canales per loca prærupta suspenduntur in aere. Hard.

56. *Promovit*. Propius mari admovit « puteos suos, fossas et canales. » Hard.

57. *In priore genere*. Quum aqua per canales a vertice montium deducta fluit. Dal. — *In priore*. Hoc est, quod puteis foditur : id enim primum auri inveniendi genus, superius est ab auctore explanatum, cap. 21. Hard.

58. *Aurum arrugia quæsitum*, etc. Hoc est, cuniculis per magna spatia actis, quibus montes cavantur : hos enim cuniculos arrugias vocant, ut dictum est antea. Hard.

59. *Suum*. Sui quasi juris, jam purum, integrum : quod ignem non desiderat. Hard.

60. *Inveniuntur ita massæ*. Etiam centum *marcarum*, ut ex Alberto Magno supra diximus. Hard.

61. *Palacras*. Reg. 2, « Palacas, alii palacurnas. » Has voces, palacras, ballucem, cæterasque, ortas e græcis fontibus credi Salmasius jubet, in Solin. p. 1076. Credant, quibus ille jusserit. Nos interim Hispanicas fuisse adseveramus, et peregrini oris. Ballucæ mentio in cod. Theod. lib. X, tit. 19, de Metallis; lib. III, « de auri eruendi ex metallis potestate. » Est autem balluca, sive balluce, ut Plinius innuit, arena aurosa, seu minuta ramenta nondum excocta, quæ πολλὴν μείωσιν ἔχει, ut Græci notarunt. Philoxenus in Glossis : *balluca*, ἀχώνευτος γῆ ἡ χρυσώδης. Alibi : Χρύσαμμος, *Balluca*. Justinus,

iidem quod minutum est, balucem vocant. Ulex siccatus uritur, et cinis ejus lavatur substrato cespite herboso, ut sidat aurum. Vicena millia pondo[62] ad hunc modum annis singulis Asturiam atque Gallæciam et Lusitaniam præstare
12 quidam prodiderunt, ita ut plurimum Asturia gignat. Neque in alia parte terrarum tot sæculis hæc fertilitas. Italiæ parci[63] vetere interdicto patrum, diximus[64]: alioqui nulla fecundior metallorum quoque erat tellus. Exstat lex censoria Ictimulorum aurifodinæ[65], Vercellensi agro, qua ca-

lib. XLIV, cap. 1, ubi de omnibus Hispaniæ: « Plerique etiam divites auro, quod in balucibus vehunt. » Hesychio, Βάλλιξ, ψῆφος est, minutus calculus: quoniam balluca aurum est in ramentis, minutisque ψήγμασιν. Alteram autem vocem *palacras*, vel *palacas*, pariter esse vernaculam, Hispanique oris ac soni, Strabo ipse haud obscure significat, apud quem hæc vox diminuta occurrit, lib. III, p. 146: Ἐν δὲ τοῖς ψήγμασι τοῦ χρυσίου φασὶν εὑρίσκεσθαί ποτε καὶ ἡμιλιτριαίας βώλους, ἃς καλοῦσι πάλας, μικρᾶς καθάρσεως δεομένας. Φασὶ δὲ καὶ λίθων σχιζομένων εὑρίσκειν βωλάρια θηλαῖς ὅμοια. « Cæterum inter auri ramenta aiunt inventas aliquando selibres glebas, quas ipsi palas nominant, exigua purgatione indigentes. Ferunt etiam lapidibus fissis inveniri glebulas uberibus similes. » H. — *Palacras Hispani*, *alii palacranas*. Brot. ex Reg. cod. 2 et 3, « Palacas Hispani vocant, alii palacurnas. » Ed.

62. *Vicena millia pondo.* Auri vicena millia pondo efficiunt gallicæ monetæ libras 18,900,000, ut auctor est Broterius, nunc vero pecuniæ summa paulo major est. Mox *pensitare*, non *præstare*, legi jubet Pintianus, sed repugnant MSS. nec commodior, ut eidem videtur, illa lectio. Gron. et Al. ante Hard. *tradiderunt*, non *prodiderunt*; Plinio certe utraque familiarissima locutio. Ed.

63. *Italiæ parcitum est* (sic prius). Paucioribus verbis et emendatius in nostro apographo, « Italiæ parci vetere interdicto patrum diximus, » ut qui *parcitum* supinum a *parco* deducunt et ad confirmationem sententiæ suæ hunc Plinii locum afferunt, nihil dicant. Pint.

64. *Diximus.* Lib. III sub finem, cap. 24. De Salassorum forte metallis id senatusconsultum latum est, quæ capta sunt ab Appio Claudio Pulchro cos. ann. U. 611, teste Strabone, IV, p. 205; et Epitome Livii, XXXV. Hard.

65. *Ictimulorum aurifodinæ*, etc. Strabo, V, p. 218: Καὶ ἐν Οὐερκέλλαις χρυσωρύχιον ἦν. Κώμη δ' ἐστὶ πλησίον Ἰκτουμούλων, καὶ ταύτης κώμης. « Erat et Vercellis aurifodina: est autem is vicus prope Ictimulos, qui et ipse vicus est. » Videtur a mulis Icti cujuspiam, ibi stabulatis, loco nomen hæsisse, quasi *ad Icti mulos*. Hard.

vebatur, ne plus quinque[66] millibus hominum in opere publicani haberent.

XXII. Aurum faciendi est etiamnum[1] una ratio ex auripigmento[2], quod in Syria foditur pictoribus, in summa tellure, auri colore, sed fragili, lapidum specularium modo: invitaveratque spes Caium[3] principem avidissimum auri: quamobrem jussit excoqui magnum pondus: et plane fecit aurum excellens, sed ita parvi ponderis, ut detrimentum sentiret, illud propter avaritiam expertus; quanquam auripigmenti libræ x. IV permutarentur[4]: nec postea tentatum ab ullo est. 1

XXIII. Omni auro inest argentum vario pondere, alibi dena, alibi nona, alibi octava parte. In uno tantum Galliæ metallo[1], quod vocant Albicratense, tricesima sexta portio invenitur: ideo cæteris præest. Ubicumque quinta 1

66. *Ne plus quinque millibus hominum*, etc. Ne forte publicani una conditione totum aurum provinciæ vel fodinæ exhaurirent. Atque idcirco fortassis in Sardiniam, quæ metallariis præsertim argenteis abundavit, metalla transfretare vetiti, leg. 6, tit. 19, lib. X, cod. Theod. *Si qua navis*. HARD.

XXII. 1. *Est etiam una* (sic olim). Voss. et Al. *est etiam nunc una*. Pintianus *etiamnum*. GRON.

2. *Ex auripigmento*. Sive arsenico, de quo lib. sq. c. 56. In Ponto quoque effodi scribit Vitruvius VII, 7, pag. 139; Dioscor. V, 121, et in Mysia Hellesponti. HARD. — *Ex auripigmento*. Auripigmentum recentioribus dicitur *Arsenic sulfuré*, *Sulfure jaune d'arsenic*, etc. nostris vulgo, *orpin*, *orpiment*; infectoribus etiamnunc et pictoribus maxime in usu est. ED.

3. *Caium*. Quem Caligulam vocant. De hujus aviditate pecuniæ conf. Suet. XLII. HARD.

4. *Auripigmenti libræ X. IV permutarentur*. Hoc est, denariis quatuor. Prius *libræ XIV* legebatur, nullo sensu. H. — Nempe gallicæ monetæ nostræ libræ tres cum aliquot assibus. BROT.

XXIII. 1. *Galliæ metallo*. Auro. Albicratense vero appellari suspicamur ab Albiœcis, sive Alebece Reiorum Appollinarium, de qua diximus in lib. V. Fuisse et in Cemeno Galliæ monte auri fodinas, auctor est Strabo lib. III, p. 146; et in Tarbellis quidem eximias lib. IV, p. 190. H. — *Albicratense*. Brot. ex Reg. cod. 2 et edit. principe, *Albucrarense*; et hoc quidem aurum cum eo quod in Tarbellis quærebatur, idem esse existimat. Fuere autem Cemeni montis aurifodinæ, ubi confluunt Isara ac Rhodanus. ED.

argenti portio[2] est, electrum[3] vocatur. Scrobes[4] eæ reperiuntur in Canaliensi. Fit et cura[5] electrum argento addito. Quod si quintam portionem excessit, incudibus non resistit. Et electro auctoritas, Homero teste[6], qui Menelai
2 regiam auro, electro, argento, ebore fulgere tradit. Minervæ templum habet Lindos, insulæ Rhodiorum, in quo Helena sacravit calycem ex electro. Adjicit historia, mammæ suæ mensura. Electri[7] natura est, ad lucernarum lumina clarius argento splendere. Quod est nativum[8], et venena deprehendit. Namque discurrunt[9] in calycibus

2. *Ubicumque quinta argenti portio*. Fuisse hujusmodi aurum, quod edicto Ludovici XII, Galliarum regis, ab aurificibus in signa, vasa, cæteraque opera adhiberi posset impune, ac sine fraude, scribit Savotus de Nummis, P. II, cap. 9, p. 84. Hard.

3. *Electrum*. Gallis, *de l'or bas*, quasi aurum deterioris notæ, propter admixtam argenti quintam portionem. Isidor. XVI, 23 : « Electri tria sunt genera : unum... quod succinum dicitur. Alterum metallum, quod naturaliter invenitur, et in pretio habetur. Tertium, quod fit de tribus partibus auri, et argenti una : quas partes, etiam si naturam resolvas, invenies. Unde et nihil interest, natum sit an factum : et utrumque enim ejusdem naturæ est. » Servius quarta modo argenti portione admixta electrum fieri ait. Vide et Strab. loc. cit. Hinc nummi electrei apud Lamprid. in Alex. Sev. p. 122 : « Alexandri habitu nummos plurimos figuravit : et quidem electreos aliquantos : sed plurimos tamen aureos. » Et electrina patera, apud Pollionem Trebellium in Quieto, pag. 192 : « Pateram electrinam, quæ in medio Alexandri vultum haberet. » Hard. — *Electrum vocatur*. Tale electrum, Broterio teste, multis in nummis videre est, præsertim Carthaginiensibus. Ed.

4. *Scrobes*. Scrobes, quæ id electri, seu auri genus, contineant, in canaliensi auro inveniuntur. De canaliensi auro supra dictum est, cap. 21. Hard.

5. *Fit et cura*. Ex arte et industria. Plin. IX, 65 : « Juvat argentum auro confundere, ut electra fiant. » Hard.

6. *Homero teste*. Odyss. Δ, v. 71 : Φράζεο Νεστορίδη τῷ μῷ κεχαρισμένε θυμῷ, Χαλκοῦ τε στεροπὴν καὶ δώματα ἠχήεντα, Χρυσοῦ τ', ἠλέκτρου τε, καὶ ἀργύρου, ἠδ' ἐλέφαντος. Hard.

7. *Electri natura est*, etc. Isidorus hunc locum transcripsit Origg. XVI, 3. Hard.

8. *Quod est nativum*. Isid. l. c. Plin. Valer. III, 53, ad verbum. Q. Serenus, cap. LXII, de venenis prohibendis, pag. 162 : « Produnt electri variantia pocula virus. » H.

9. *Discurrunt in calycibus arcus*, etc. Totidem verbis Isid. et Plin. Val. ll. cc. Hard.

arcus, cælestibus similes, cum igneo stridore; et gemina ratione[10] prædicunt.

XXIV. Aurea statua prima omnium nulla inanitate, 1
et antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant holosphyraton[1], in templo Anaitidis[2] posita dicitur (quo sit situ terrarum nomen hoc significavimus[3]), numine gentibus illis sacratissimo. Direpta[4] est Antonii Parthicis rebus: scitumque narratur dictum unius veteranorum Bononiæ, hospitali divi Augusti cœna, quum interrogaretur, essetne verum, eum qui primus violasset hoc numen, oculis membrisque captum exspirasse? Respondit enim, tum maxime Augustum de crure ejus cœnare[5], seque illum esse, totumque sibi censum ex ea rapina. Hominum pri-

10. *Gemina ratione prædicunt.* Cælestibus videlicet arcubus et igneo stridore. Brot.

XXIV. 1. *Holosphyraton.* Ὁλόσφυρος et ὁλοσφύρατος apud Hesych. concretus, plenus, non conflatus, sed ductus malleo, στερεὸς, ναστὸς, καὶ οὐδαμοῦ διάκενος. Hard.

2. *In templo Anaitidis.* Nusquam hujus templi in Geographia meminit, sed lib. V, cap. 24, Anaitiæ regionis Armeniæ, quam præterfluens Euphrates a Cappadocia excludit. Strabo lib. XII, templum id in Zela oppido fuisse tradit, a Semiramide constructo super aggere, colique id religiosissime ab Armeniis. Anaitin Dianam fuisse multi tradunt: at Strabo sub finem l. XI, Venerem potius fuisse monstrat, quoniam virgines dicatæ in ejus templo prostituebantur. Vide Gyraldi Historiam deorum. Anaitidis Dianæ in Lydia præcipuo honore cultæ meminit præter Herodotum Pausanias in Laconicis. Dalec. — *Quod in situ*, etc. (sic prius). Videtur monstrare: « quo sit in situ terrarum numen hoc signavimus nomine, gentibus illis sacratissimo. » Frustra igitur Plinium arguit Dalecampius, quod nusquam hujus templi meminerit in geographumenis. Non enim dixerat hic se alibi meminisse, sed nunc ipsum, ubi sit, signasse et denotasse nomine. Nimirum Æneæ, vel apud Anaitas. Gron.

3. *Significavimus.* Lib. V, 20. H.

4. *Direpta.* Nempe ea statua deæ Anaitidis. Sic etiam MSS. De expeditione infelici Antonii contra Parthos, vide Dionem et Plutarchum. H. — Anno Urbis conditæ 718. Ed.

5. *De crure ejus cœnare.* Ut intelligamus in direptione fractæ statuæ, crus huic veterano militi, qui Augustum excipiebat hospitio, obtigisse, cujus partem in hospitalem cœnam insumeret. Ita Gelenius: recte. Hard.

mus et auream statuam et solidam Gorgias[6] Leontinus Delphis in templo sibi posuit, LXX[7] circiter Olympiade. Tantus erat docendæ oratoriæ artis quæstus!

1 XXV. Aurum plurimis modis pollet in remediis; vulneratisque, et infantibus applicatur, ut minus noceant, quæ inferantur, veneficia[1]. Est et[2] ipsi superlato vis malefica, gallinarum quoque et pecorum feturis. Remedium est abluere illatum, et spargere eos, quibus mederi velis. Torretur[3] et cum salis gemino pondere triplici miseos, et

6. *Gorgias Leontinus.* Is apud Athenienses ob eloquentiæ vim in tanto pretio habitus est, ut dies quibus orabat, ἑορτὰς vocarent, orationes vero λαμπάδας. Rhodig. lib. XI, c. 25. Male vero Plinius, *sibi posuit:* non enim ipse sibi, sed ipsi Græcia auream statuam posuit. Pausanias positam quidem ab universa Græcia, sed tantum inauratam scribit. Athenæus lib. XI, ex Hermippo narrat, Gorgiæ Delphis Athenas reverso Platonem obvium dixisse: « Ecce formosum aureumque Gorgiam: » illumque ejus vocis aculeo stimulatum respondisse, ἦ καλόν γε αἱ Ἀθῆναι καὶ νέον τοῦτον Ἀρχίλοχον ἐνηνόχασιν. Victorius, lib. V, cap. 9. Dalec. — *Gorgias.* Non sibi ipsum, sed totam ipsi Græciam posuisse id aureæ statuæ decus, cæteri scribunt. Forte gemina fuit. Val. Max. VIII, cap ult. «Gorgiæ vero Leontini studiis litterarum ætatis suæ cunctos præstantis, adeo ut primus in conventu poscere, qua de re quisque audire vellet, ausus sit, universa Græcia in templo Delphici Apollinis statuam solido ex auro posuit: quum cæterorum ad id tempus auratas collocasset.» Sic et Plato in Gorgia, et Cicero de Orat. III. Cognomen habet a natali solo, Leontinis, Siciliæ oppido. Hard.

7. *LXX circiter Olympiade.* Circiter ann. U. 242. Hard.

XXV. 1. *Ut minus noceant quæ inferantur veneficia. Inveterantur,* non *inferantur,* in scripto codice. Sunt enim et recentia venena, et inveterata, ut infra capite 6: « efficax et contra recentia venena. » Pint.

2. *Est et ipsi superlato vis malefica,* etc. Si superferatur, si supra caput tollatur. Sic libri omnes, etiam MSS. non, ut Gronovius emendat, *superlito; et inlitum.* Plinius ea voce et alias usus: XXXII, 46: « Sed si castoreum fibrumve supergrediatur gravida, abortum facere dicitur: et periclitari partus: si superferatur, » hoc est, si sursum feratur, ac supra caput. Vide indicem. Val. Max. VIII, 6: « C. autem Marius, ad auxilium servorum pileo superlato confugit: » sed sunt qui legant ibi, *sublato.* Hard.

3. *Torretur et cum salis gemino pondere triplici miseos,* etc. Et paulo post: « quod si tritus pumex adjiciatur. » Sic Reg. 2 cod. totidem litteris et Pintianus e suo. Prius

rursum cum duabus salis portionibus, et una lapidis, quem schiston vocant: ita virus tradit rebus una crematis in fictili vase, ipsum purum et incorruptum. Reliquus 2
cinis servatus in fictili, et ex aqua illitus, lichenas in facie sanat. Lomento[4] eum convenit ablui. Fistulas[5] etiam sanat, et quæ vocantur hæmorrhoides. Quod si tritus pumex adjiciatur, putria hulcera et tetri odoris emendat. Ex melle vero decoctum cum melanthio, et illitum umbilico, leniter solvit alvum. Auro verrucas curari M. Varro auctor est.

XXVI. (v.) Chrysocolla humor est in puteis, quos 1
diximus[1], per venam auri defluens, crassescente[2] limo rigoribus hibernis usque in duritiam pumicis. Laudatiorem[3] eamdem in ærariis metallis, et proximam in argen-

inepte typi sic exhibebant: « Torretur et cum salis grumo pondere triplici misso, etc. » Et mox, « Quod si trito spuma adjiciatur. » Dalecampius conjiciebat, « Quod si nitri spuma. » At pumicem tritum seu farinam pumicis per se explere hulcera et ad cicatricem perducere Dioscor. auctor est, V, 125: Δύναμιν ἔχει... ἑλκῶν τε πληρωτικὴν καὶ κατουλωτικήν. Hard.

4. *Lomento*. Farina fabacea. H.

5. *Fistulas*, etc. Auri usus in medicina veteribus Græcis fuit incognitus. Arabes præcipue ejus virtutes commendavere, multis tamen dissentientibus, et eo magis quod effectus promissis non responderent. Unde non sine ratione in dubium venit an aurum umquam in medicos usus jure trahi possit. Conf. Geoffr. Mat. med. tom. 1, pag. 315 sq. Ed.

XXVI. 1. *Quos diximus*. Cap. 21. Hard. — *Per venam auri defluens*, etc. Chrysocolla illa Plinii, ut et priscorum, multum differt a nostra chrysocolla, *le borax* (*soude boratée*, *sous-borate de soude*). Pliniana species est spathi viridis, *le spath vert*, *vert de montagne* (*Cuivre carbonaté*, *Hydro-carbonates de cuivre*, *vert et bleu*), quod in auri, æris præcipue aliorumque etiam metallorum fodinis reperitur. Ed.

2. *Crassescente limo rigoribus*, etc. Coacto humore eo vi frigoris, et in pumicis duritiam rigescente. Hard.

3. *Laudatiorem*. Habet hæc pariter Isidor. Origg. XIX, 17. Quid quod chrysocolla fit et ex ære tantum? Quare si in metallis aurariis argentariisve oritur, venas eas cum latente ære permixtas esse necesse est. Auraria porro metalla, et *aurariæ* appellantur: unde vetus inscriptio apud Grut. p. 4: SVBPROC. AVRARIAR. *sub procurator aurariarum*. Et p. 594: PROC. AVRARIARVM. H.

tariis fieri compertum est. Invenitur et in plumbariis, vilior etiam auraria. In omnibus autem iis metallis fit et cura, multum infra naturalem illam : immissis in venam aquis leviter hieme tota, usque in junium mensem : dein siccatis in junio et julio : ut plane intelligatur nihil aliud
2 chrysocolla, quam vena putris. Nativa[4] duritia maxime distat; luteam vocant. Et[5] tamen illa quoque herba, quam lutum appellant[6], tingitur. Natura[7] est, quæ lino lanæve, ad succum bibendum. Tunditur[8] in pila, deinde[9] tenui cribro cernitur : postea molitur, ac deinde tenuius[10] cribra-

4. *Nativa.* Nativa factitiam istam chrysocollam duritia superat. H.

5. *Et tamen.* Et nihilominus, quum lutea appelletur, herba tamen quæ lutum nuncupatur, ipsa tingitur. Ut lutum (sic enim MSS. omnes habent) seu herbam luteam eamdem esse negem, atque isatin, sive nitrum, de quo XXII, 2, illud in primis in causa est, quod luteo colore illa inficit, isatis cæruleo. Quare cærulo mixta herba lutum, viridem maxime colorem efficit. Testis Vitruvius : « Qui non possunt chrysocolla propter caritatem uti, herba quæ lutum appellatur, cærulum inficiunt, et utuntur viridissimo colore. » Vide egregiam super eo argumento Ruellii concertationem, de Nat. stirp. II, p. 434. H. — *Illa herba, quam lutum appellant.* Lutum nobis est *Reseda luteola* (*Dodecand. trigyn.* gen. 1188 Pers. *Capparid. affin.* Juss.), de qua jam alias egimus. Ed.

6. *Illa quoque herba, quam luteam appellant*, etc. Voss. *quam lutum.* Ut et infra : « Luteam putant a luto herba dictam. » Ubi præcepit Salmasius ad Solin. pag. 255. Et tamen libri veteres, quibus intensius, *lotam* aut *loton* : hic noster plane *luto.* Statim, « Natura est, quæ lino lanæve ad succum bibendum. » Voss. *sucum.* Voluit, opinor, *fucum*, id est, colorem. Gron.

7. *Natura.* Chrysocollæ. Hard.

8. *Tunditur.* Pilam alibi monuimus esse vas concavum, in quo quid pinsitur, tunditurque. Nunc *mortarium* vocant. Similem fere parandæ probandæque chrysocollæ modum affert Diosc. V, 104. H.

9. *Dein tenui cribro secernitur.* Voss. et Pintiani liber *cribro cernitur.* Lib. XVIII, 11 : « Posteaque gypsi pars quarta inspergitur, atque, ut cohæsit, farinam cribro subcernunt. Quæ in eo remansit, excepticia appellatur, et grandissima est. Rursus quæ transiit, arctiore cernitur et secundaria vocatur. » Lib. XXXV, 6, de Indico : « quum cernitur, nigrum; at in diluendo mixturam purpuræ caeruleique mirabilem reddit. » Sic bene Salmasius, quum et in Voss. sit, *cernatur.* Gron.

10. *Ac deinde tenuius sic cribratur.* Detrahe particulam *sic* ex antiquo codice, et paulo post, *lomento*, non *lomentum*, ibidem. Pint.

tur. Quidquid non transmeat, repetitur[11] in pila, dein molitur. Pulvis semper in catinos digeritur, et ex aceto maceratur, ut omnis duritia solvatur : ac rursus tunditur, dein lavatur in conchis[12], siccaturque. Tunc tingitur alumine schisto, et herba supra dicta, pingiturque, antequam pingat. Refert quam bibula docilisque sit. Nam nisi rapuit colorem, adduntur scytanum atque turbystum[13] : ita vocant medicamentum sorbere[14] cogentia.

XXVII. Quum tinxere pictores, orobitin vocant[1], ejus- 1
que duo genera faciunt : luteam, quæ servatur in[2] lomentum : et liquidam, globulis sudore resolutis. Hæc utraque genera in Cypro fiunt. Laudatissima[3] in Armenia, secunda in Macedonia, largissima in Hispania. Summa[4] commendationis, colorem in herba segetis læte virentis

11. *Repetitur.* Iterum in pila tunditur. Hard.

12. *In conchis.* Concha vasis genus est concavum, ac superius patulum a concharum similitudine nominatum. Cato de Re Rust. 13 : « In cellam oleariam hæc opus sunt : dolia olearia... conchas majores duas, et minores duas. » Infra Plinius, 41, *ferream concham* vocat. Hard. — *Tingitur alumine schisto, et herba supra dicta.* De alumine schisto (*Alumine sulfatée, sulfate d'alumine*) fusius agetur XXXV, 52 ; de tinctoria herba, *Reseda luteola*, paulo supra dictum. Ed.

13. *Scytanum atque turbystum.* In vet. cod. *schytanum ;* quæ fuerint ea medicamenta non satis constat. Ed.

14. *Sorbere.* Colorem bibere. H.

XXVII. 1. *Orobitin vocant.* Quod in grana formarent ὀρόβου, hoc est, ervi similitudine. Hæc grana Plin. globulos statim vocat. Hard.

2. *In lomentum.* In pulverem seu farinam. Hard.

3. *Laudatissima.* Sic Dioscor. V, 104, et Isidor. Origg. XIX, 17. Nunc in Hungaria, Bohemia, Silesia, Misnia, alibique effoditur. Vide Museum Worm. I, 3, cap. 10. Hard.

4. *Summa commendationis est, ut colorem herbæ*, etc. (sic prius). Caret optimus τοῖς *est ut*, dein præfert *colore in herba.* Scrib. « colorem in herba. » Noster lib. XVIII, cap. 5 : « Frumenta hieme in herba sunt, verno tempore fastigantur in stipulam. » Ovidius Metam. lib. V, « primis segetes moriuntur in herbis ; » lib. VIII : « segetes proculcat in herba. » Et in epistola Paridis : « et adhuc tua messis in herba est. » Gron. — *Summa.* Maxime commendatur ea, quæ, etc. Diosc. loc. citat. τῇ χρόᾳ κατακόρως πρασίζουσαν, « quæ porri læte virentis colorem quam simillime reddat, » probat in primis. Sic etiam Isidor. loc. citat. Fuit olim in pretio apud pictores hæc chrysocolla porracea ;

quam simillime reddat: visumque jam est Neronis[5] principis spectaculis arenam Circi chrysocolla sterni, quum
2 ipse concolori panno aurigaturus esset. Indocta opificum turba[6] tribus eam generibus distinguit : asperam, quæ taxatur in libras denariis VII[7]: mediam, quæ denariis quinis : attritam, quam et herbaceam vocant, quæ X. III[8]. Sublinunt autem arenosam, priusquam inducant, atramento, et parætonio. Hæc[9] sunt tenacia ejus et colori blanda. Parætonium[10], quoniam est natura pinguissimum,

nunc obsolevit : et in locum ejus irrepsit Azurium ultramarinum, *l'outremer*, quod e transmarinis locis affertur, plerumque e Cypro. H. — *Colorem in herba segetis.* Talem colorem egregie reddit orobitis Sinensis; ut videre est in pictura quæ penes me est. Hunc colorem dicimus, *le vert d'émeraude.* Brot.

5. *Neronis.* Etiam et Caligulæ principatu, minio et chrysocolla Circum constratum fuisse, Tranquillus est auctor in ejus vita, c. XVIII. Hard. — *Chrysocolla sterni.* Juxta Cl. Targion. Tozzetti, *Viaggi*, tom. II, pag. 39, illa chrysocolla est, *le talc couleur d'or.* Br. — Una forsan ex iis quas *silicates composés* nostrates vocant, nempe *mica;* vulgo, *or de chat.* Ed.

6. *Introducta opificum turba* (sic prius). Quod ibi negotium fuerit opificibus introductis, videndum. Ex veteribus libris haud dubie scrib. puto: « Indocta o. turba tribus eam generibus distinguit. » Etsi haud ignorem eleganter quoque dici posse, *turba distinguunt.* Sed prævalet Voss. libri auctoritas. Idem fere voluit Pintianus. Gronov. — *Indocta.* Totidem plane apicibus syllabisque Reg. 2 cod. In editis corruptissime : « quum ipse concolori panno aurigaturus esset, introducta opificum turba. Tribus eam, etc. » Monet Dalecamp. in suo vetusto codice legi *inducta:* atque ita sane Colbert. 3. At ille Reg. 2, *indocta.* Nosque verbis iis a superiore sententia divulsis, cum sequente ea connexuimus : ut putamus, apte. Sic enim pari forma loquendi Plinius antea usus XXXI, extremo, cap. ult. ubi de spongiis: « Medici inscitia ad duo nomina eas redegere, etc. » Hard.

7. *Denariis VII.* Sic Reg. 2, sine ullis notarum compendiis. In libris hactenus editis prætermissa vox ea *denariis* est. Sunt porro denarii septem monetæ gallicæ, asses ærei sex et quinquageni. Denarii quinque, asses quadraginta. H. — Denarius fuit monetæ gallicæ assium 15 1/2 et paulo amplius. Brot.

8. *Quæ X. III.* Hoc est, denariis tribus. Gallicæ monetæ, assibus quatuor et vicenis. Hard.

9. *Hæc.* Hæc facilius chrysocollæ arenosæ illigantur. Hard.

10. *Parætonium, quoniam est natura pinguissimum.* « Parætonium, inquit idem lib. XXXV, cap. 6,

et propter lævorem tenacissimum, atramento aspergitur, ne parætonii candor pallorem chrysocollæ afferat. Luteam putant a luto herba[11] dictam, quam ipsam[12] cæruleo subtritam, pro chrysocolla inducunt, vilissimo genere atque fallacissimo.

XXVIII. Usus chrysocollæ et in medicina est ad pur- 1
ganda vulnera[1] cum cera et oleo. Eadem per se arida siccat et contrahit. Datur et in angina, orthopnœave, lingenda[2] cum melle. Concitat[3] vomitiones : miscetur et collyriis ad cicatrices oculorum : ac viridibus emplastris, ad dolores mitigandos, et cicatrices[4] trahendas. Hanc chrysocollam Medici acesin appellant[5], quæ[6] non est orobitis.

spumam maris esse dicunt solidatam cum limo, et ideo conchas minutas inveniri cum eo. » Hæc ille. Sed si ita foret, spumæ marinæ natura siccissimæ et aridissimæ, nec tenax esse parætonium, nec pingue sineret. Ac sic existimandum, parætonium cretam esse littoralem, candidissimam, glutinosam, et pinguem, quæ tamen effodi non possit absque limo, spuma, et conchulis a mari invectis, quod in causa fuit, ut limum cum spuma mixtum esse putarent. Dalec. — *Parætonium*. Sic dictum a Parætonio urbe porticuque Marmaricæ, ubi reperiebatur. Nobis, *blanc d'Égypte*, *craie (chaux carbonatée)*; de eo fusius Noster XXXV, 12 et 18. Ed.

11. *Luteam putant a lutea herba*. A luto herba dictum. Turn. Adv. libro VI, cap. 17. Virgilius, Ecl. IV, v. 44 : « ...croceo mutabit vellera luto. » Dalec. — *Luteam*. Sic Reg. 2, non *lutea*. De ea paulo ante egimus. Hard..

12. *Quam ipsam*, etc. Sic Vitruvius quoque proxime antea laudatus a nobis, cap. 26. Hard.

XXVIII. 1. *Ad purganda vulnera*. Sic Diosc. V, 104. Hard.

2. *Lingenda*. Sic post Pintianum Harduin. *miscenda* Gronovius et Alii. Ed.

3. *Concitat*. Diosc. loc. cit. Ἔστι δὲ καὶ τὸν ἔμετον κινούντων, καὶ ἀναιρεῖν δυναμένων. « Est vero ex eorum genere quæ vomitiones concitant, et necem inferre possunt. » Hard.

4. *Cicatrices*. Exterendas. Diosc. loc. cit. Δύναμιν δὲ ἔχει ἡ χρυσοκόλλα σμηκτικὴν οὐλῶν, etc. Hard.

5. *Acesin appellant*. Vel quæ ad medicinam tantum usurpetur : vel ἄκεσον, ἄπονον, inelaboratam, rudem, nulla industria curatam. Vide num legendum *Acesiam*. Acesium Apollinem memorat Pausanias in Eliacis. Dal.

6. *Quæ non est orobitis*. Orobitis diluta est et liquida : acesis autem arida. Ἄκεσις curatio est, ab ἀκέομαι, *curo*. Hard.

1 XXIX. Chrysocollam[1] et aurifices sibi vindicant agglutinando auro: et inde omnes appellatam[2] similiter utentes dicunt. Temperatur autem ea Cypria ærugine, et pueri impubis urina, addito nitro. Teritur Cyprio ære[3] in Cypriis mortariis: santernam vocant nostri. Ita ferruminatur aurum, quod argentosum[4] vocant: signumque est, si addita santerna nitescit. E diverso[5] ærosum contrahit se, hebetaturque, et difficulter ferruminatur. Ad id glutinum fit, auro et septima parte argenti ad supradicta additis[6], unaque contritis.

1 XXX. Contexi par est reliqua circa hoc, ut universa naturæ contingat admiratio. Auri[1] glutinum est tale. Ar-

XXIX. 1. *Chrysocollam et aurifices sibi vindicant*, etc. Alterum hoc est chrysocollæ genus, nempe fictitium. Creditur hæc vulgo *borax* officinarum: falso. Caret enim istud ærugine, quam chrysocolla Veterum requirit. Dioscor. V, 92: Ἔστι δέ τις καὶ ὑπὸ τῶν χρυσοχόων γένομενος ἰὸς διὰ θυΐας καὶ δοίδυκος Κυπρίου χαλκοῦ, ἔτι δὲ οὔρου παιδίου, ᾧ τὸ χρυσίον κολλῶσιν. « Fit et ab aurificibus ærugo quædam qua aurum ferruminant, ducta scilicet urina pueri impuberis in mortario cupreo pistilli ope ex eadem materia confecti. » Hæc Plinii chrysocolla est. Nitrum nec Dioscorides addit, nec Galenus: sed Plinianam santernam nitro addito potiorem esse vel eo nomine, Fallopius animadvertit, V, 31. Hard.— *Agglutinando auro.* Loco chrysocollæ ferruminando auro nunc adhibetur *borax*, et priscorum chrysocolla melius agglutinat. Brot.

2. *Et inde omnes appellatam*, etc. Mallem *omnem* legi. Ut sit sententia, ab eo effectu chrysocollam omnem traxisse nomen videri iis, qui similem in usum omni chrysocolla utuntur. Hard. — *Cyp. ærugine. Cypria ærugo*, nobis, *oxide de cuivre;* vulgo, *verdet*, *vert-de-gris:* de ea alias agemus. Galenus nitrum, vulgo *natron (sous-carbonate de soude)* omittit: monet tantum santernam æstivo tempore præparari, urinam in mortario Cyprio per plures dies terendo, donec mellis crassitiem adepta sit. Santerna in æruginum numero reponitur a Diosc. loc. sup. laud. Ed.

3. *Cyprio ære.* Sic Reg. 2, et alii: non, *Cyprio in ære.* Pistillum ex Cyprio ære intelligit. Hard.

4. *Quod argentosum*, etc. Argento mixtum. Sic marmorosum infra, cap. 56. Ærosum, XXXIV, 2, et mox hoc ipso loco. Hard.

5. *E diverso.* Admixtum æri. H.

6. *Ad supradicta additis.* Ad æruginem cyprium, urinamque pueri impubis, adjecto nitro, ut dictum est initio cap. Hard.

XXX. 1. *Auri.* Quale nimirum dictum est sup. 7. At ferrum ar-

gilla ferro, cadmia æris massis, alumen laminis, resina plumbo et marmori : sed[2] plumbum nigrum albo jungitur, ipsumque album sibi oleo. Item stannum æramentis, stanno argentum. Pineis optime lignis æs ferrumque funditur : sed et Ægyptia papyro : paleis aurum. Calx aqua accenditur, et[3] Thracius lapis : idemque oleo restinguitur. Ignis autem aceto maxime et visco, et ovo. Terra minime flagrat. Carboni major vis exusto, iterumque flagranti.

XXXI. (VI.) Ab his argenti metalla dicantur, quæ[1] sequens 1
insania est. Nonnisi in puteis reperitur, nullaque sui spe nascitur : nullis, ut in auro lucentibus scintillis. Terra est alia rufa, alia cineracea. Excoqui non potest, nisi cum plumbo nigro, aut cum vena plumbi. Galenam vocant, quæ juxta argenti venas plerumque reperitur. Et eodem opere ignium descendit pars in plumbum, argentum autem superne innatat, ut oleum aquis. Reperitur in

gilla glutinatur, æris massæ cadmia, laminæ alumine, etc. « Sed et alios plures modos, inquit Brassavolus in examine terrarum, pag. 482, ferruminandi metalla scimus, ab his quos Plinius commemorat, arte inventis semper addente. » Locum consule. HARD.

2. *Sed plumbum nigrum*. De plumbo nigro, candidoque et stanno, cf. lib. XXXIV, capp. 47, 48 et 49. ED.

3. *Et Thracius lapis*. Nicander in Ther. p. 3, inter ea quæ suffitu abigunt serpentes : Ἠ σύγε Θρήϊσσαν ἐνὶ φλέξας πυρὶ λᾶαν, Ἥ θ' ὕδατι βρεχθεῖσα σελάσσεται, ἔσβεσε δ' αὐτὴν Τυτθὸν, ὅτ' ὀδμήσηται ἐπιῤῥανθέντος ἐλαίου. Quæ Gorræus sic reddidit : « Threicium pariter Vulcano trade lapillum, Qui lymphis madidus flamma collucet : at idem Protinus affuso flammam restinguit olivo. » De Thracio lapide refert eadem auctor libri de Simpl. med. ad Patern. Opp. Galeni t. XIII, p. 994; Diosc. item, V, 147; Galenus ipse de Facult. Simpl. med. IX, 2, p. 257, ex Nicandro. HARD.

XXXI. 1. *Sequens*. Altera, post auri insaniam. H.—*Argenti metalla*, etc. Argentum eruitur a terra, nunc purum pæne ac sincerum, quod *nativum* vocant; nunc cum mineralibus ac metallis aliis permixtum : v. gr. cum arsenico, stibio, etc. (*argent arsenifère, arseniure d'argent*); cum sulfure et stibio (*argent antimonié sulfuré, sulfure d'antimoine et argent*), quæ Nostro terra est *rufa*; cum sulfure (*argent sulfuré, sulfure d'argent*), quæ terra est cineracea, etc. Sæpissime quoque auri, stanni, plumbi, etc. mineris conjunctum majori vel minori copia reperiri solet. ED.—*Excoqui*. Lib. XXXIV, 47, sub finem. — *Gale-*

omnibus pæne provinciis, sed in Hispania pulcherrimum: id quoque in sterili solo, atque etiam montibus: et ubicumque una inventa vena est, non procul invenitur alia.
2 Hoc quidem et in omni fere materia: unde[2] metalla Græci videntur dixisse. Mirum, adhuc per Hispanias ab Hannibale inchoatos puteos durare, sua ab inventoribus nomina habentes. Ex queis Bebulo[3] appellatur hodieque, qui CCC pondo Hannibali subministravit in dies, ad mille quingentos jam passus cavato monte, per quod spatium Aquitani[4] stantes diebus noctibusque egerunt aquas lucernarum mensura[5], amnemque faciunt. Argenti vena, quæ in summo reperta est, crudaria appellatur. Finis[6] antiquis fodiendi solebat esse alumen inventum: ultra nihil quæ-
3 rebatur. Nuper inventa æris vena infra alumen alba, finem spei fecit[7]. Odor ex argenti fodinis inimicus[8] omnibus

nam. Ad excoquendum argentum plumbo etiamnunc utimur. Conf. lib. XXXIV, 53: «Est et molybdæna, quam alibi galenam vocavimus, plumbi et argenti vena communis, etc.» Nobis quoque *galène*. Ed.

2. *Unde metalla*. Quod μετ' ἄλλων, alia simul cum aliis, aut μετ' ἄλλα post alia inveniantur. Hard.

3. *Bebulo appellatur*. Quum Hannibal uxorem duxisset Castulone, nunc *Cazlona*, haud procul urbe *Linares*, videntur ibi fuisse Hannibalis putei. Quam multi vero ibi fuerint aperti vide apud Cl. Bowles, *Introduction à l'Histoire naturelle d'Espagne*, pag. 411. Argenti CCC pondo sunt nostræ monetæ libræ 19,608; ergo puteus ille subministrabat in annum l. 7,156,920. Brot.

4. *Aquitani*, etc. Sic libri omnes etiam MSS. Verum quum de Hispaniæ, non de Galliæ argenti fodinis sermo sit, haud dubie *Accitani* legi satius fuerit, quæ colonia conventus Carthaginiensis memorata superius, III, 5. Hard.

5. *Lucernarum mensura*. Ut quamdiu accensæ olei certo modo lucernæ ardeant, in eo labore sint: quum lucernæ deficiunt, recentes ac integri succedant, qui eumdem laborem obeant. Dal.

6. *Finis*. Etiam hodieque fossores in eruendo argento provehunt operam, donec aluminis mineram inveniant: repertoque hoc succo concreto, venæ argenti finem ibi esse intelligunt. Kircher. Mund. subt. X, 4, p. 204. Hard.

7. *Nullum finem spei fecit*. Desideratur primum verbum in codice antiquo. Pint.

8. *Odor ex argenti fodinis inimicus*. etc. Testis Lucretius apud Festum: «Scaptesula, locus ubi

animalibus, sed maxime canibus. Aurum argentumque quo mollius, eo pulchrius. Lineas[9] ex argento nigras produci plerique mirantur.

XXXII. Est et lapis in his venis, cujus vomica liquoris 1
æterni[1] argentum vivum appellatur[2]; venenum[3] rerum omnium. Exest[4] ac perrumpit vasa permanans tabe dira. Omnia[5] ei innatant, præter aurum : id unum ad se trahit.

argentum effoditur, in Macedonia, dictus a fodiendo : namque græce σκάπτειν effodere dicunt. Lucretius : Quales expiret scaptesyla subter odores. » A σκάπτειν et ὕλη, quæ voces in unam conflatæ, materiam fossilem sonant, fit Σκαπτησύλη, de qua Stephanus. Hard.— *Odor ... inimicus.* Vere quidem ob arsenicum, *l'arsenic*. Brot.

9. *Lineas*. Isidor. XVI, 18. Plinius ipse supra 19 : « Quum argento, ære, plumbo, lineæ producantur. » Hard.

XXXII. 1. *Cujus vomica liquoris æterni*. Qui fudit ac vomit ex se liquorem numquam concrescentem, sed perpetuo fluidum. Hard.

2. *Argentum vivum appellatur*. Argentum vivum (Aristot. de Anima, lib. I, ἄργυρος χυτὸς) duplex ; alterum nativum, alterum factitium. Nativum quoque duplex : alterum Dioscoridi per se in metallis reperitur. Plinio vomica est liquoris æterni, fluentis e lapide in venis auri et argenti : Vitruvio ad plagas ferramentorum, dum anthrax foditur, emittitur guttis crebris : alterum in tecto fodinarum argenti stillatim concrescit Dioscoridi. Factitium, unicum tantum : hydrargyron peculiari nomine id auctor vocat. Conficitur id ex minio Dioscoridi, lapide argenteis arenis permixto : ex anthrace, Vitruvio, vena ferrei aut subrufi coloris, quæ circa se rubrum pulverem habet. Est autem et ea quoque minii genus. Suus porro modus conficiendi est Vitruvio, suus Dioscoridi, sed simili fere industria nempe minio calfacto. Dal.—*Arg. vivum*. Nobis, *Mercure natif.* De hydrargyro Noster agit inf. c. 41. Ed.

3. *Venenum*. Argentum vivum appellatur, quum sit venenum : nec vitam, sed necem afferat. Dioscor. V, 110 : « Sunt et qui argentum vivum, inquit, per sese in metallis inveniri affirment. » Hard.— *Venenum*. Argentum vivum per se venenum non est, quippe quod impune sumi intus possit ; sed calefacti metalli vapores inimicissimi, sicut et substantiæ, quas *oxides*, *sublimés*, etc. hydrargyri chimicæ rei peritiores appellant. Ed.

4. *Exest*, Isid. Origg. lib. XVI, cap. 18, de argento vivo : « Servatur autem melius in vitreis vasis : nam cæteras materias perforat. » In argenteis quoque ac plumbeis, stanneisque asservari tuto auctor est Diosc. l. c. Hard.

5. *Omnia*. Vitruv. lib. VII, c. 8, p. 141, de argento vivo : « Quum in aliquo vase est confusum, inquit, si supra id lapidis centenarii pondus imponatur, natat in sum-

Ideo et optime purgat, cæteras ejus sordes exspuens crebro jactatu fictilibus in vasis, vestibus[6] injectis. Sed ut ipsum ab auro discedat, in pelles subactas effunditur, per quas sudoris vice defluens, purum relinquit aurum. Ergo et quum æra inaurantur, sublitum bracteis pertinacissime retinet[7]. Verum pallore detegit simplices aut prætenues bracteas. Quapropter[8] id furtum quærentes, ovi liquore candido usum eum adulteravere: mox et hydrargyro, de quo suo[9] dicemus loco. Et alias argentum vivum non largum inventum est.

mo : neque eum liquorem potest eo onere suo premere, neque elidere, nec dissipare centenario sublato, si ibi auri scrupulum imponatur, non natabit, sed ad imum per se deprimetur. Ita non amplitudine ponderis, sed genere singularum rerum gravitatem esse, non est negandum.» Vitruvium totidem verbis Isid. expressit, Origg. XVI, 18.

6. *Vestibus*. A vestibus, inquit, injectis in vasa fictilia, et ibi crematis, auri sordes separat argentum vivum iis immixtum. H. — *Ideo*. Ex conjectura nos primi *vestibus injectis* edidimus. In libris ad hunc diem vulgatis : « ita vitiis abjectis, ut ipsum ab auro discedat. In pelles subactas, etc. » non unico aut interpunctionis, aut interpolationis vitio. In Colbert. 3, « fictilibus in vasis, ita injectis. Sed ut ipsum, etc. » Reg. 2, « Fictilibus in vasis avitis injectis. Sed ut ipsum. » Sic et Pintiani codex. Ut *vestibus injectis* scriberemus, Vitruvius persuasit, qui rem eamdem, ni fallimur, explanat dilucide magis, VII, 8, 141 : « Quumque in veste, inquit, intextum est aurum, eaque vestis contrita, propter vetustatem, usum non habet honestum : panni in fictilibus vasis impositi supra ignem comburuntur. Is cinis conjicitur in aquam, additur ei argentum vivum : id autem omnes micas auri corripit in se, et cogit secum coire : aqua defusa, quum id in pannum infunditur, et ibi manibus premitur, argentum per panni raritates propter liquorem extra labitur, aurum compressione coactum intra purum invenitur.» H.—*Vestibus injectis*. Harduini emendationem paulo audaciorem habet Broterius, qui post Pintianum rescripsit, *alutis injectis*; cui emendationi favere videtur Reg. MS. 5, *ita vitiis injectis*. Aluta autem illa, seu talutia, de quibus jam supra dictum est cap. 21, sunt auri sordes. Ed.

7. *Retinet*. Alligat æri bracteas aureas. Hard.

8. *Quapropter*. Quærentes furtum tegere, ac simplices pro geminis, vel tenuiores pro crassioribus bracteis in ære inaurando adhibentes, pro argento vivo nativo ac fossili, hydrargyrum sublinunt, aut candidum ovi. Hard.

9. *Suo*. Infra cap. 41. Hard.

XXXIII. In[1] iisdem argenti metallis invenitur, ut proprie dicamus, spumæ[2] lapis candidæ nitentisque, non tamen translucentis, stimmi[3] appellant, alii stibium, alii alabastrum, alii larbason. Duo[4] ejus genera, mas et femina. Magis probant feminam : horridior est mas, scabriorque, et minus ponderosus, minusque radians et arenosior : femina[5] contra nitet, friabilis, fissurisque, non globis, dehiscens. 1

XXXIV. Vis[1] ejus adstringere et refrigerare : principalis autem circa oculos : namque ideo etiam plerique platyophthalmon id appellavere[2], quoniam in calliblepharis mulierum[3] dilatet[4] oculos. Et fluxiones inhibet oculorum, exhulcerationesque, farina ejus ac thuris, gummi 1

XXXIII. 1. *In iisdem.* Stibii fodinas in Senensi agro, comitatu S. Floræ, et in Germania pluribus locis, etiamnum reperiri testantur Brasavolus, Matthiolus, Fallopius, aliique, quos laudat Cæsius de Miner. II, 4, cap. 10, p. 215. Sed frequentius illud, quod factitium; nunc *antimonium* vocant : cujus usum Veteribus incognitum medici peritiores aiunt. H. — Stibio utebantur Veteres præcipue ad oculares medicinas, quæ collyria sicca dicebantur, ut testantur Dioscorid. Galenus, etc. vim vero stibii emeticam, aut etiam catharticam omnino videntur ignorasse. Ed.

2. *Spumæ.* Lapis spumæ concretæ similis. Hard.

3. *Stimmi.* Diosc. V, p. 99 : Τοῦτο οἱ μὲν ςίβι, οἱ δὲ πλατυόφθαλμον, οἱ δὲ λάρβασον, οἱ δὲ ςίμμι ἐκάλεσαν. H. — Plures novimus stibii species : *nativum* scilicet, quod raro reperitur, crudum (*antimoine sulfuré, sulfure d'antimoine*), quod priori multo frequentius est, etc. Ed.

4. *Duo.* Sic auctores sup. citati.

5. *Femina.* Et hoc genus in primis a Diosc. commendatur, l. c. H.

XXXIV. 1. *Vis.* Hæc totidem verbis Diosc. l. c. Hard.

2. *Platyophthalmum id appellavere.* Pulchriores olim feminas putaverunt, quibus latiores essent oculi, et, ut apud Homerum legitur, βοώπιδες : quum autem rasa supercilia colore stibii nigro inunguntur, quod passim fit a mulieribus græcis formæ studio deditis, oculi latiores videntur. Inde *platyophthalmon* stibium est dictum. Ion, Omphales reginæ Lydiæ dum ascititia formæ ornamenta persequitur, recenset μέλαιναν ςίμμιν ὀμματογράφον. Eo fuco utuntur mulierculæ, quas vere et eleganter dixerunt Veteres, προσωπεῖα ἔχειν καὶ οὐ πρόσωπα. Dal.

3. *In calliblepharis mulierum*, etc. Calliblephari appellatione fucus palpebrarum intelligitur. Gr.

4. *Dilatet.* Stibium nigro tingit colore : idcirco id mulieres ciliis

admixto. Sistit[5] et sanguinem e cerebro defluentem. Efficacior et contra recentia vulnera[6] : et contra veteres canum morsus inspersus farina : et[7] contra ambusta igni, cum adipe, ac spuma[8] argènti, cerussaque,
2 et cera. Uritur[9] autem offis bubuli fimi circumlitum in clibanis : dein[10] restinguitur mulierum lacte, teriturque in mortariis, admixta aqua pluvia. Ac subinde turbidum transfunditur in æreum vas, et mundatur nitro. Fæx ejus intelligitur plumbosissima, quæque subsedit in mortario abjiciturque. Dein vas, in quo turbida transfusa sunt, opertum linteo per noctem relinquitur, et postero die quod innatat, effunditur, spongiaque tollitur.
3 Quod ibi subsedit, flos intelligitur, ac linteolo interposito

illinunt : qua de causa et γυναικεῖον a Dioscor. in Nothis vocatur. H. — Stibium Arabibus nunc dicitur *al Ka-hol.* Feminæ adhuc eo pingunt oculos; qui mos antiquissimus est, teste Jeremia, IV, 30. Cl. Shaw vidit pulverem illum stibii et lævem arundinem qua utebantur prisci, ut inter papillam oculi et palpebras stibium inducerent, et sic oculos dilatarent, reperta in sepulcris deserti : quod Arabes vocant *Sakara.* Shaw, *Voyag.* tom. I, pag. 382. Brot.

5. *Sistit.* Diosc. l. c. Hard.

6. *Efficacior et contra recentia vulnera.* Scribe, « efficax et contra recentia venena, » ex scripto codice : sunt enim recentia et inveterata venena, ut supra notatum est. Pint.

7. *Et contra ambusta igni.* Plinio dicam scribit (not. seq.) Dalec. quod quum græcus auctor a quo hausisse hæc videtur, dixerit ςέαρ, ipse verterit adipem, quum farinam aqua subactam ea voce intelligi multo æquius fuerit. At Dioscoridis ipsius hæc verba sunt, V, 99 : ἰδίως δὲ τὰ κατακαύματα οὐκ ἐᾷ ἐσχαροῦσθαι, σὺν ςέατι καταχρισθὲν νεαρῷ, etc. « Privatim ambusta igni in crústulas erumpere non patitur, cum recenti adipe illitum, etc. » Certe aptior ad illinendum adeps, quam farinæ massa subactæ : nec de ea νεαρὸν στέαρ dici legere me memini, nec credo posse : de adipe recenti legitime dicitur. Denique non Plinius modo, sed et Serapio quoque adipe stibium circumlini pariter solitum scribit : et e recentioribus Fallopius de Nat. fossil. V, 29. Hard.

8. *Cum adipe ac spuma argenti.* Vertendum ex Dioscoride, sed massa farinæ aqua subactæ, τῷ ςέατι. Vide lapsum eumdem Plinii animadversum supra lib. XX, c. 9. Dalec. — Vid. not. sup.

9. *Uritur.* Hunc fere urendi modum docet Oribas. XIII, p. 231. Hard.

10. *Dein restinguitur.* Diosc. similiter, V, 99 : ἐξαφεθὲν δὲ σβέννυται

in sole siccatur, non ut perarescat: iterumque in mortario teritur, et in pastillos dividitur. Ante omnia autem urendi modus[11] necessarius est, ne plumbum fiat. Quidam non fimo utuntur coquentes, sed adipe[12]. Alii tritum in aqua triplici linteo saccant, fæcemque abjiciunt, idque quod defluxit, transfundunt, quidquid subsidat colligentes: emplastris quoque et collyriis miscent.

XXXV. Scoriam in argento Græci vocant[1] helcysma. 1
Vis ejus adstringere[2] et refrigerare corpora. Additur emplastris[3], ut molybdæna, de qua dicemus[4] in plumbo,

γάλακτι ἀῤῥενοτόκου γυναικὸς, ἢ οἴνῳ παλαιῷ. « Exemptum restinguitur lacte mulieris, quæ marem peperit, aut vino vetere. » Hard.

11. *Ante omnia autem urendi modus.* Hoc seculo cum aurificum chrysocolla excoctum, et, ut aiunt, calcinatum, pituitam et atram bilem purgat violentissime. Dal. — — *Ante.* Diosc. l. c. Καίεται δὲ ἐπ' ἀνθράκων ἐπιτεθὲν καὶ ἐμφυσηθὲν ἄχρι πυρώσεως. Ἐὰν γὰρ ἐπιπλέον καῇ, μολιβδοῦται. « Uritur vero prunis impositum, sufflatumque, quoad ignescat: si enim amplius uratur, plumbi instar eliquescit. » Parum feliciter vertisse videtur Plinius τὸ μολιβδοῦται, *ne plumbum fiat.* Quis enim non statim existimet, stibium diutius ustum, in plumbum degenerare? Hard.

12. *Sed adipe.* Hic vero Plinium, homonymia vocis delusum, στέαρ apud scriptorem græcum, a quo hæc mutuatus est, pro adipe perperam accepisse, quum pro massa farinæ aqua subactæ accipi oportuerit, pæne persuasum habeo. Dioscor. enim, V, 99: Ὀπτᾶται δὲ στέατι περιπλασθὲν, καὶ ἐγκρυβὲν εἰς ἄνθρακας, ἄχρις ἂν ἀνθρακωθῇ τὸ στέαρ. « Torrentur autem farina subacta circumlitum, et carbonibus obrutum donec crusta carbunculetur. » Quibus postremis verbis apparet vocem στέαρ hoc loco non adipem, sed farinam subactam significare: nam crustam ea induit coquendo, quæ carbunculatur, quum torretur igni. Felicius certe interpres Oribasii, XIII, p. 231: « Crematur stibium crusta ex farina circumlitum, et carbonibus obrutum, donec crusta in carbones abeat: ab igne emotum lacte mulieris, quæ marem peperit, aut vetere vino restinguitur. » Hard.

XXXV. 1. *Scoriam in argento Græci vocant.* Dioscor. V, 101: Ἡ δὲ τοῦ ἀργύρου σκωρία καλεῖται ἕλκυσμα, nempe quoniam id recrementum adeo lentum est, ut instar visci trahatur, quum eximitur e catinis, ab ἕλκω, *traho.* Hard.

2. *Vis ejus adstringere*, etc. Dioscor. l. c. Hard.

3. *Additur emplastris.* Totidem verbis Diosc. l. c. Hard.

4. *De qua dicemus in plumbo.* De molybdæna, seu galena, conf. quæ dicturi sumus infra lib. XXXIV, cap. 53. Ed.

cicatricibus maxime glutinandis, et contra tenesmos dysenteriasque, infusa clysteribus cum myrteo oleo. Addunt et in medicamenta, quæ vocant liparas[5], ad excrescentia hulcerum[6], aut ex attritu facta, aut in capite ma-
2 nantia. Fit in iisdem metallis et quæ vocatur spuma[7] argenti. Genera ejus tria : optima quam chrysitin[8] vocant : secunda, quam argyritin : tertia, quam molybditin. Et plerumque omnes hi colores in iisdem tubulis[9] inveniuntur. Probatissima est attica[10], proxima Hispaniensis. Chrysitis[11] ex vena ipsa fit, argyritis ex argento, moly-

5. *Quæ vocant liparas.* De his egimus XXIII, 81. HARD.

6. *Ad excrescentia hulcerum.* Ad carnes in hulceribus excrescentes, ad hulcera ex attritu facta, etc. H.

7. *Spuma.* Λιθάργυρος Dioscor. V, 102. Nostris, *litharge.* HARD.— *Spuma argenti.* Fit ea spuma ex solo plumbo, quod cum aliis metallis, ac præcipue cum argento, ad faciliorem fusionem purificationemque miscetur. Fervente mixtura, plumbum violentia ignis extenuatum levitatem acquirit, argento supernatat, et fit spuma. BROT. — Lithargyros nihil aliud est quam quod chimici *oxide de plomb*, vel *plomb oxidé* vocant. Huic quandoque aureus splendor, et est *chrysitis;* argenteus, et est *argyritis*, etc. Fit plumbi colliquati cum hac aeris parte, quam *oxigène* appellant, mixtura. ED.

8. *Quam chrysitin.* A colore aureo, seu flavo, quum argenti venæ plurimum æris admixtum est.

9. *In iisdem tubulis.* Reg. 2, et Colb. 3, *in iisdem tabulis.* Male. Fusores hodie panes vocant, seu massas, offasque; tubulos antiqui. Vide formam tubulorum expressam in icone apud Agricolam de Re met. X, p. 384. HARD.

10. *Probatissima est attica.* Sic Diosc. V, 102. HARD.

11. *Chrysitis.* In his rebus distinguendis Plinius fallitur. Chrysitis ab auro minime dicta est, sed quia majorem ignium vim passa, colorem fulvum contraxit : vel quia fit ex mixtura plumbi et auri, vel ex mixtura æris. Lithargyrus fit ex arena plumbaria, 1° ex lapide plumbario, 2° ex plumbeis laminis, 3° ex mixtura plumbi et argenti, 4° ex mixtura horum trium. Agricola. — *Chrysitis.* Ex ipsa argenti vena seu terra arenave, unde argentum extrahitur, coctura. Excoqui enim terra hæc non potest, ut dictum cap. 31, nisi cum plumbo nigro, aut cum vena plumbi, quæ juxta argenti venas plerumque repetitur : unde terra ea molybdæna nominatur. Oribas. XIII, f. 228 : « Lithargyros, hoc est, argenti spuma, quædam ex arena fit, quæ molybditis nominatur, in fornace usque dum tota in ignem penitus transierit, excocta : quædam vero ex argento, quædam ex plumbo... Appellatur vero, quæ

bditis plumbi ipsius fusura, quæ fit Puteolis, et inde habet
nomen[12]. Omnis autem fit excocta sua materia ex superiori 3
catino defluens in inferiorem, et ex eo sublata [13]veruculis
ferreis, atque in ipsa flamma convoluta, ut sit modici
ponderis. Est autem, ut ex nomine ipso[14] intelligi potest, fervescentis materiæ spuma. Distat a scoria, quo potest spuma a fæce distare. Alterum[15] purgantis se materiæ, alterum purgatæ vitium est. Quidam duo genera faciunt spumæ, quæ vocant sterelytida[16] et peumenem: tertium molybdænam, in plumbo dicendam[17]. Spuma ut sit utilis, iterum coquitur, confractis tubulis ad magnitudinem anulorum[18]: ita accensa follibus, ad separandos car-

flavo colore est et splendet, chrysitis, quæ est etiam potior: livida vero, argyritis, etc.» Diosc. V, 102: Λιθάργυρος, ἡ μέν τις ἐκ τῆς μολιβδίτιδος καλουμένης ἄμμου γεννᾶται, χωνευμένης ἄχρι τελείας ἐκπυρώσεως· ἡ δὲ ἐξ ἀργύρου· ἡ δὲ ἐκ μολίβδου. «Spuma argenti quædam fit ex arena, quam molybditin vocant, in fornacibus conflata, donec perfecte igni incandescat: altera ex argento, tertia ex plumbo.» Hard.

12. *Et inde habet nomen*. Ut Puteolana nominetur. Hard.

13. *Veruculis*. Id quomodo fiat, et quæ sit forma veruculi, quo ignescens spuma convolvitur, vel ex icone intelliges, quam Agricola exhibet, de Re met. X, p. 384. H.

14. *Ut ex nomine ipso*. Nam si spuma est, e fervescente materia exire necesse est. In editis legebatur, *fervescentis et futuræ*: sed has voces, *et futuræ*, nec Reg. 2, nec Colb. 3, repræsentant: et superfluunt eæ scilicet. Hard.

15. *Alterum*. Spuma purgantis sese materiæ est; fæx, purgatæ: ut in vino probe intelligitur. H.

16. *Sterelytida*. Stereotida, quod solida massa sit: et pneomenen, quod flatu in tubulos dilatetur. Agricola de Nat. Fossil. lib. IX. — *Sterelytida*. In his nominibus variant codices. Salmas. in Solino, p. 1082, legit, *cerchnitida et pegnymenen*. Κερχνῖτις ut sit ea spuma argenti, quæ soluta instar pulveris, quam Pollux κονιορτὸν vocet: Πηγνυμένη, quæ concreta fixaque sit, non in pulverem putris. Hard.

17. *In plumbo*, etc. Lib. XXXIV, cap. 53. Hard.

18. *Anulorum*. Ita etiam MSS. Avellanarum nucum magnitudine dixit Diosc. V, 102, de spuma argenti: Καύσεις δὲ αὐτὴν οὕτω κατακόψας εἰς καρύων μεγέθη, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' ἄνθρακας, ἐκριπίσας τε ἄχρι πυρώσεως, καὶ περιμάξας τὴν περικειμένην ἀκαθαρσίαν ἀποτίθεσο. «Ures porro argenti spumam in hunc modum: ipsum in frusta dividito, quæ juglandium magnitudinem æquent: hæc prunis imponito, et ita follibus accendito, ut conflagrent: tum abstersa quæ insidet spurcitia, recondito.» H.

bones cineremque, abluitur aceto aut vino, simulque restinguitur.
4 Quod si sit argyritis[19], ut candor ei detur, magnitudine fabæ confracta, in fictili coqui jubetur ex aqua, addito in linteolis tritico et hordeo novis, donec ea purgentur[20]. Postea sex diebus[21] terunt in mortariis, ter die abluentes aqua frigida : et quum desinant, calida, addito sale fossili, in libram spumæ obolo[22]. Novissimo die condunt in plumbeo vase. Alii cum faba candida ac ptisana coquunt, et in sole siccant. Alii in lana candida cum faba, donec lanam non denigrent[23]. Tunc salem fossilem adjiciunt, subinde aqua mutata, siccantque diebus XL calidissimis æstatis.
5 Nec non in ventre suillo in aqua coquunt, exemptamque nitro fricant, et ut supra, terunt in mortariis cum sale. Sunt qui non coquant, sed cum sale terant, et adjecta aqua abluant. Usus[24] ejus ad collyria, et litu ad muliebrium cicatricum fœditates tollendas, maculasque, et abluendum capillum. Vis autem siccare[25], mollire, re-

19. *Quod si sit argyritis*. Totidem verbis hæc Diosc. loc. cit. et Orib. XIII, f. 228, b. HARD.

20. *Donec ea purgentur*. Dioscor. Ἕψε δὲ ἕως ἂν ῥαγῶσιν αἱ κριθαί. «Coquito, donec rumpatur hordeum.» Oribas. «donec disrumpatur.» Sed *purgari* hoc loco idem est, quod disrumpi et dehiscere hordeum, hoc est, a sua divelli tunicula. Sic XV, 25, purgabiles nuces appellat, quæ suo exui echino seu calyce facile possunt. HARD.

21. *Postea sex diebus*, etc. Dioscor. et Orib. ll. cc. HARD.

22. *Obolo*. Diosc. loc. cit. ad libram argenti spumæ quinas salis fossilis uncias adhibet. Oribasius, ad libram spumæ salis, tantumdem, hoc est, libram. HARD.

23. *Non denigrent*. Forsan rectius, *denigret*. Dioscor. loc. citat. ἕως τὸ ἔριον μήκετι βάπτηται. H. — *Denigrent*. Brot. ex Reg. 3 et edit. principe, *denigret*. ED.

24. *Usus*. Diosc. loc. cit. Ἁρμόζει εἰς τὰ ὀφθαλμικὰ, καὶ οὐλὰς ἀπρεπεῖς, καὶ ἐῤῥακωμένα πρόσωπα, καὶ σπίλων ἔμπλεα. «Confert et ad oculorum medicamenta, et ad cicatricum fœditates tollendas, itemque ad facies rugosas et maculosas.» Et ad denigrandum præterea capillum, ex Theodoro Prisc. I, 1. H.

25. *Vis autem siccare*, etc. Diosc. et Oribas. loc. cit. totidem fere verbis. H. — Lithargyri externe adhibiti frequens usus in medicina. Exsiccat moderate, abstergit cum modica adstrictione, cava explet, hulcera ad cicatricem perducit, etc. inde in omnibus fere emplastris

frigerare, temperare, purgare, explere hulcera, tumores lenire: talibusque[26] emplastris supra dictis ignes etiam sacros tollit[27] cum ruta, myrtoque, et aceto: itemque perniones cum[28] myrtis et cera.

XXXVI. (VII.) Invenitur in argentariis metallis[1] minium quoque, et nunc inter pigmenta magnæ auctoritatis, et quondam apud Romanos non solum maximæ, sed etiam sacræ. Enumerat auctores Verrius, quibus credere sit necesse, Jovis ipsius simulacri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque[2] corpora: sic Ca- 1

usurpatur. Cf. Geoffr. Mat. med. tom. I, pag. 277. Ed.

26. *Talibus.* Nempe, quas liparas vocant, de quibus cap. sup. diximus. Hard.

27. *Ignes etiam sacros tollit.* Ad medendum huic morbo spumam argenti cum succo porrorum betarumque adhibet Th. Prisc. I, 21.

28. *Cum myrtis.* Vetus Dal. codex, *cum myrto*, hoc est, *cum oleo myrteo:* quæ nobis sincerior multo scriptura videtur: quod Cels. V, 19, in lenibus hisce emplastris myrteum pariter oleum adsciscit. « Lenia quoque quædam, inquit, emplastra sunt, quas λιπαρὰς fere Græci nominant, etc. » Et mox: « Alia compositio generis ejusdem: ceræ, spumæ argenti, plumbi recrementi... cicini olei et myrti, singulorum heminæ. » Iterumque: « emplastra ejusdem generis ad leniendum apta... Cerati ex oleo myrteo facti... aut spumæ argenti, etc. » Ut nardum pro nardino oleo, aliaque similia crebro usurpari alias admonuimus: sic et myrtus usu venit pro myrteo. Hard.

XXXVI. 1. *Invenitur in arg. metallis minium.* Minii duas species Noster distinguit; unam, de qua nunc agit, quæ vulgo nobis dicitur *cinabre* (*Mercure sulfuré*, *sulfure de mercure*); alteram, quam inf. paulo tractabit, nobis *minium natif* (*Plomb oxidé rouge*), quæ multo vilior est. Conf. cap. 40. Ed. — *Jovis ipsius simulacri faciem diebus festis minio*, etc. Virgilio, Eclog. X, v. 27, Pan sanguineis ebuli baccis ac minio rubet. Pausaniæ in Achaicis, τὸ τοῦ Διονύσου ἄγαλμα ὑπὸ κινναβάρεως ἐπηνθισμένον ἐςίν. Plutarchus, ἐν Ῥωμαϊκοῖς· ταχὺ γὰρ ἐξανθεῖ τὸ μίλθινον, ᾧ τὰ παλαιὰ τῶν ἀγαλμάτων ἔχρωζον. Brod. lib. III, c. 13. — Alex. ab Alex. lib. I, c. 20, scribit, Æthiopas pugnantes dimidiam partem corporis minio, dimidiam gypso tingere solitos. Dal. — *Jovis.* Plinius idem, XXXV, 45, effigiem Jovis ait in Capitolio dicatam a Prisco Tarquinio fictilem fuisse, et ideo miniari solitam. De cæteris diis Arnobius, contra gentes VI: « Inter deos videmus vestros, leonis torvissimam faciem, mero oblitam minio, et nomine Frugiferi nuncupari. » Hard.

2. *Triumphantum.* Joh. Tzetzes Chil. XIII, Hist. 561, vers. 44:

millum triumphasse. Hac religione etiam nunc addi in unguenta cœnæ triumphalis, et a censoribus in primis Jovem miniandum locari. Cujus rei causam equidem miror: quanquam et hodie id expeti constat Æthiopum[3] populis, totosque eo tingi proceres, huncque ibique deorum simulacris colorem esse. Quapropter diligentius persequemur omnia de eo.

1 XXXVII. Theophrastus[1] xc annis ante[2] Praxibulum Atheniensium magistratum (quod tempus exit in urbis nostræ CCXLIX[3] annum) tradit inventum minium a Callia Atheniense, initio sperante aurum posse excoqui arena rubente in metallis argenti: hanc fuisse originem ejus. Reperiri autem jam tum in Hispania[4], sed durum et arenosum: item apud Colchos in rupe quadam inaccessa, ex qua jaculantes decuterent: id esse adulterum: optimum vero supra Ephesum Cilbianis[5] agris. Arenam cocci colo-

ὅπως τὸν θριαμβεύσοντα χρίσαντες κινναβάρει, Ἢ καὶ σινωπιδίῳ δὲ ἐφ' ἅρματος ἱςῶσι. « Quomodo triumphaturum illinentes minio, vel sinopide, in currum imponant. » H.

3. *Æthiopum*. Simile est quod de Gothis refert Isidor. Origg. XIX, 23: « Nonnullæ etiam gentes non solum in vestibus, sed et in corpore aliqua sibi propria quasi insignia vindicant, ut videmus cirros Germanorum, granos et cinnabar Gothorum. » Hard.

XXXVII. 1. *Theophrastus*. Hæc Theophr. lib. περὶ λίθων, pag. 12, quæ hoc capite 37 toto continentur totidem verbis. Hard.

2. *Ante Praxibulum Atheniensium*. Praxibulo Athenis rempubl. administrante. Dalec. — *Magistratum*. Archonta Atheniensium. Hard.

3. *CCXLIX*. In libris editis atque adeo manu exaratis, legitur duntaxat *CCXLIX*. Itaque mutare quidquam aut Plinium, libris ejus invitis, falsi coarguere in ratione temporum non audemus. Hunc locum præpostere emendat Casaub. in Theophr. Char. pag. 17. H. — *CCXLIX*. Sic ed. princeps. Brot. post Barbarum emendat, *CCCXLIX*. Ed.

4. *Reperiri autem jam tum in Hispania*. Theophrast. loc. cit. Αὐτοφυὲς μὲν τὸ περὶ Ἰβηρίαν σκληρὸν σφόδρα καὶ λιθῶδες. Quod de Iberia Colchica Dalecampius perperam accipit. — *Reperiri*, etc. Sic etiam libri MSS. Quid si porro legas, « Reperiri autem nativum in Hispania »? Theophr. enim περὶ λίθων, Αὐτοφυὲς, inquit, etc. Hard.

5. *Cilbianis*. Dictum de his V, 81. Vitruv. VII, 8, p. 140: « Ingrediar nunc minii rationes explicare. » Id autem « agris Ephesiorum

rem habere : hanc teri, dein lavari farinam [6], et quod subsidat, iterum lavari. Differentiam [7] artis esse, quod alii minium faciunt prima lotura : apud alios id esse dilutius, sequentis autem loturæ optimum.

XXXVIII. Auctoritatem colori fuisse non miror. Jam 1
enim Trojanis temporibus rubrica in honore erat, Homero teste [1], qui naves ea commendat, alias circa picturas pigmentaque rarus. Milton [2] vocant Græci : minium quidam [3], cinnabari. Unde natus error [4], indico cinnabaris [5] no-

Cilbianis primum memoratur esse inventum : cujus et res et ratio satis magnas habet admirationes. Foditur enim gleba quæ ἄνθραξ dicitur, antequam tractationibus ad minium perveniat, vena, uti ferreo magis, subrufo colore, habens circa se rubrum pulverem. Quum id foditur, ex plagis ferramentorum crebras emittit lacrymas argenti vivi, etc. » Hoc porro metallicum minium, expetitum olim a pictoribus propter floridum colorem, nunc perrarum est : sed quod lethalius est, officinæ substituunt suum, ut vocant aliqui, cinnabarim : hoc a chymistis paratur ignis artificio, constatque argento vivo et sulphure ustulatis : vulgo *vermillon*, *cinnabre artificiel*. Hard.

6. *Hanc teri, dein lavari farinam*. Vitruv. loc. cit. « Revertar nunc ad minii temperaturam. Ipsæ enim glebæ, quum sunt aridæ, pilis ferreis contunduntur, et moluntur : et lotionibus, et cocturis crebris efficitur, ut adveniant colores, etc. » Hard.

7. *Differentiam*. Hæc paulo aliter Theophr. l. c. Hard.

XXXVIII. 1. *Homero teste*. Iliad. B, v. 637 : Τῷ δ' ἅμα νῆες ἕποντο δυώδεκα μιλτοπάρῃοι. Ubi Scholiast. adnotat μιλτοπαρῄους dici, quod μίλτῳ, hoc est, rubrica pictas haberent proras, τὰς πρώρας βεβαμμένας. Hard.

2. *Milton vocant Græci : minium quidam*, etc. Milton Græcorum non est minium, *le cinabre ;* sed est Ochra rubra, *l'ocre rouge*. Vid. Clar. Hill, *Traité de Théophraste sur les pierres*, p. 177. Brot. — Rubrica, seu Ochra rubra, terra est argillacea, e silice et alumine compacta (*silicate alumineux*), ferroque (*oxide de fer*) colorata ; cinnabaris ex hydrargyro fit et sulphure ustis ; nisi ipsa hydrargyri venæ arena (*Mercure sulfuré*, *cinabre natif*), donec cinnabaris fiat, excoquatur. Ed.

3. *Quidam*. Quod indicum cinnabari colore referret. Hard.

4. *Unde natus error*. Scilicet medicorum, qui pro cinnabari indica in medicamenta minium addebant, inscitia nominis, ut Plinius ait, XXIX, 8, quum minium sit venenum. Hard.

5. *Cinnabaris nomine*. Fallitur Plinius. Cinnabari verum, est noster sanguis draconis, arboris in Fortunatis insulis nascentis, quas Canarias vocant. Dal.

mine. Sic enim appellant illi[6] saniem draconis elisi elephantorum morientium pondere, permixto utriusque animalis sanguine, ut diximus[7]. Neque alius est color, qui in picturis proprie sanguinem reddat. Illa cinnabaris antidotis medicamentisque utilissima est[8]. At hercule medici[9], quia cinnabarin vocant, pro ea utuntur hoc minio, quod venenum esse paulo[10] mox docebimus.

1 XXXIX. Cinnabari[1] veteres, quæ etiam nunc vocant monochromata, pingebant. Pinxerunt et Ephesio minio, quod derelictum est, quia curatio magni operis erat. Præ-

6. *Sic enim appellant illi.* Jam priscorum temporibus Arrianus in Periplo novit cinnabari lacrymam esse arboris: γίνεται δ' ἐν αὐτῇ καὶ κιννάβαρι τὸ λεγόμενον, ἰνδικὸν, ἀπὸ τῶν δένδρων, ὡς δάκρυ συναγόμενον. Brod. lib. III, cap. 1. Cadamustus cap. 4 suæ navigationis, fructum ejus arboris similem esse tradit ceraso, coloris cærulei : arbores certo anni tempore incidi : anno vero proxime sequenti fluere lacrymam. Insulæ, quæ arbores eas fert, incolæ *silvam draconum* vocant, et advenas eam adeuntes per jocum tali nomine deterrent. Dal. — *Saniem.* De cinnabari, quæ sit sanguis draconis, mera fabula est, ut Scaliger. recte monet Exerc. 127, et Constant. in Lex. verbo Κιννάβαρι. Neque enim est hoc κιννάβαρι sanguis draconis, ut Plinio affirmanti Solinus credidit c. xxv, p. 47, et Isid. XIX, 16: sed lacryma arboris. In officinis nunc quoque sanguis draconis vocatur, ex colore nimirum, et cinnabrium. Unde hæc de draconis elisi sanguine fabula orta sit, Cæsius docet, de Miner. II, 4, c. 3, pag. 191, qui auctores sententiæ a nobis allatæ de lacryma arboris, quæ cinnabaris sit, laudat quamplurimos, Agricolam, etc. Hard. — Sanguis draconis ex variis arborum speciebus, succum rubrum stillantibus, obtinetur, quæ nondum omnes notæ sunt. Linnæo est lacryma *Pterocarpi Draconis* (*Diadelph. decand.* gen. 1669 Pers. *Legumin.* Juss.), vel etiam *Pterocarpi Santalini;* aliis succus *Dracænæ Draconis* (*Hexand. monogyn.* gen. 813 Pers. *Asparag.* Juss.), etc. Conf. Geoffr. Mat. med. tom. II, p. 559 sqq. Linn. Mat. med. p. 200 sq. ed. Schreber. Ed.

7. *Diximus.* Lib. VIII, 12. H.

8. *Illa cinnabaris antidotis medicamentisque utilissima est.* Mirum Plinium credidisse draconis bestiæ maxime venenatæ cruorem salubrem esse. Dal. — Et nos utimur cinnabari indica, quum inter præstantissima sit remedia, quæ extrinsecus et intus adstringant. Br.

9. *At hercule medici*, etc. Id supra dictum, XXIX, 8. Errorem hunc pariter Diosc. arguit V, 109.

10. *Paullo mox.* Cap. 41. Hard.

XXXIX. 1. *Cinnabari.* Hæ picturæ uno ac simplici colore constabant, ac fere rubro, qui maxime

terea utrumque nimis acre existimatur. Ideo transiere ad rubricam[2], et sinopidem, de quibus suis locis[3] dicam. Cinnabaris adulteratur sanguine caprino, aut sorbis tritis. Pretium sinceræ, nummi[4] quinquaginta.

XL. Juba[1] minium nasci et in Carmania tradit : Tima- 1
genes[2] et in Æthiopia. Sed neutro ex loco invehitur ad nos, nec fere aliunde, quam ex Hispania. Celeberrimum ex Sisaponensi regione[3] in Bætica, miniario metallo vectigalibus populi romani, nullius rei diligentiore custodia. Non licet id ibi perficere[4] excoquique. Romam perfertur[5] vena signata, ad dena millia fere pondo annua. Romæ autem lavatur : in vendendo, pretio statuta lege, ne modum excederet, H-S. LXX[6] in libras. Sed adulteratur multis

convenit cum humano colore. De monochromatis dicemus XXXV, 6. HARD.

2. *Ad rubricam*. Apud Horat. II, Satyr. VII, v. 98 : «Prælia rubrica picta, aut carbone.» H. — *Ideo*, etc. Broter. ex Regg. codd. 2 et 3, *idcirco*. ED.

3. *Suis locis dicam*. Lib. XXXV, cap. 13 sq. HARD.

4. *Nummi*. Hoc est, sestertii quinquaginta in libras singulas. H. —Gallicæ monetæ lib. sunt 9. ED.

XL. 1. *Juba minium nasci et in Carmania tradit; Hermogenes et in Æthiopia* (sic olim). Scribe : « et in Carmania nasci tradit, Timagenes in Æthiopia. » Nobilem rhetorem et historicum Alexandrinum, Asinii Pollionis contubernalem intellige. Idem reperit in suo codice Pintianus : sed male scribendum conjectat inde, *Timæus*. GRON.

2. *Timagenes*. De eo diximus in auctorum Indice. Sic porro codices MSS. Reg. 2, et Pintiani : non, ut editi, *Hermogenes*. HARD.

3. *Celeberrimum ex Sisaponensi regione*. Exstat adhuc in Bætica, *l'Andalousie*, fodina illa minii, *mine d'Almaden*, cujus descriptionem curiosissimam edidit Cl. BOWLES, p. 39, sq. De ea quoque diligenter scripserat Cl. DE JUSSIEU, *Mémoir. de l'Académie des Sciences*, ann. 1709. BROT.

4. *Non licet id ibi perficere*. Vitruv. VII, 9, pag. 142 : « Quæ autem in Ephesiorum metallis fuerunt officinæ, nunc trajectæ sunt ideo Romam, quod id genus venæ postea est inventum Hispaniæ regionibus ; ex quarum metallis glebæ portantur, et per publicanos Romæ curantur. Eæ autem officinæ sunt inter ædem Floræ et Quirini. » Nempe urbis Romæ regione sexta, ubi P. Victor *templum Floræ* locat, et *templum Quirini*. HARD.

5. *Perfertur*. Broter. ex Regg. codd. 2, 3, *defertur*. ED.

6. *H-S. LXX*. Sestertiorum nota desideratur in libris hactenus editis, unde divulso numero quidam

2 modis, unde præda societati[7]. Namque est alterum[8] genus in omnibus fere argentariis, itemque plumbariis metallis, quod fit exusto lapide venis permixto, non ex illo, cujus vomicam[9] argentum vivum appellavimus (is enim et ipse in argentum excoquitur): sed ex aliis simul repertis. Steriles[10] etiam plumbi deprehenduntur suo colore, nec nisi in fornacibus rubescentes exustique tunduntur in farinam. Et hoc est secundarium[11] minium perquam paucis
3 notum, multum infra naturales[12] illas arenas. Hoc[13] ergo adulteratur minium in officinis sociorum[14]: item Syrico. Quonam modo Syricum fiat, suo loco[15] dicemus. Sublini autem Syrico minium compendii ratio demonstrat. Et alio modo pingentium furto opportunum[16] est, plenos subinde

X. LX conjiciebant, hoc est, denarios LX. At sestertiorum notam habent codices MSS. Hard.

7. *Unde præda societati.* Bæticæ populos nomine peculiari *Socios P. R.* vocat. Inde *garum sociorum*, quod fiebat ad Scombrariam promontorium Bæticæ. Societatem tamen, publicanorum cœtum exponere satius, a quibus minium Romæ curatum Vitruvius scribit. Dal. — *Societati.* Nempe societati publicanorum de quibus Vitruvius loco antea allato, *corps*, *compagnie*, vel *communauté*. Nugantur, qui de sociis populi romani, hoc est, Bæticis, hæc accipiunt. Hard.

8. *Namque est alterum genus.* Minii nimirum. Minium illud Diosc. est, V, 109: Τὸ μὲν γὰρ ἄμμιον σκευάζεται ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκ λίθου τινὸς μεμιγμένου τῇ ἀργυρίτιδι ψάμμῳ. H.

9. *Cujus vomicam*, etc. Supra cap. 32: « Est et lapis in his venis argentariis, cujus vomica liquoris æterni argentum vivum appellantur; venenum rerum omnium. » Hard.

10. *Steriles.* Lapides in plumbariis metallis: qui ne in plumbum quidem excoqui possunt. Hard.

11. *Et hoc est secundarium.* Nostris perinde incognitum. Hard. — *Alterum genus.* Alterum hoc minii genus, nomen apud nos servat, *Minium natif (Plomb oxidé rouge)*; secundarium vocat Noster, quod deterius est cinnabari ac vilius. Ed.

12. *Multum infra naturales.* Cilbiani supra Ephesum agri, aut Sisaponensis in Bætica. Hard.

13. *Hoc.* Secundario minio. H.

14. *In officinis sociorum.* Publicanorum: nam ut superius dictum est, erant officinæ eæ Romæ: nec licebat id in Bætica perficere, vel excoqui. Hard.

15. *Suo loco.* Lib. XXXV, 24. H.

16. *Pingentium furto opportunum.* Inter colores, quos pictori dominus præstabat, ut dicetur XXXV, 12, minium fuit, quoniam id perrarum erat. Pictores itaque sæpe ex eo furabantur, repletis penicillis, mox aqua ablutis, veluti alio uten-

abluentium penicillos. Sidit autem in aqua, constatque furantibus. Sincero cocci nitor esse debet. Secundarii autem splendor[17] in parietibus sentit uliginem. Quanquam hoc rubigo quædam metalli est. Sisaponensibus autem miniariis suæ venæ arena[18] sine argento[19] excoquitur auri modo. Probatur[20] auro candente: fucatum nigrescit: 4
sincerum retinet colorem. Invenio et calce adulterari. Ac simili ratione ferri candentis lamina, si non sit[21] aurum, deprehendi illico. Solis atque lunæ[22] contactus inimicus: remedium[23], ut parieti siccato cera Punica cum oleo

dum colore tum fuisset: nam minium statim sidebat in aqua: ubi integrum furantibus permanebat. Vel ex hoc loco intelligas aqua dilui colores solitos ab antiquis, non, uti modo, oleo: nam nec utiles esse possunt, semel oleo subacti: neque ex penicillis elui ulla vi aquæ possunt. Hard.

17. *Secundarii autem splendor.* Parietum uligo, sive humiditas, multum aufert splendoris secundario minio. Hard.

18. *Suæ venæ arena.* In metallis miniariis, inquit, quæ sunt Sisapone, vena est minii propria et peculiaris, nullo, ut fere alibi, argento admixto. Hard.

19. *Sine argento excoquitur.* Nullo argento mixto: nam plerumque minium in argentariis metallis invenitur. Dal.

20. *Probatur.* Vel si aurum desit, ut mox ait ipse, lamina ferri candentis: sic enim probatur, num calcem admixtam habeat. Vitruvius rem paulo dilucidius sic explanat, VII, 9, p. 142: «Vitiatur minium admixta calce. Itaque si quis velit experiri id sine vitio esse, sic erit faciendum: Ferrea lamina sumatur: in ea minium imponatur: ad ignem collocetur, donec lamina candescat: quum e candore color immutatus fuerit, eritque ater, tollatur lamina ab igne: et si refrigeratum restituatur in pristinum colorem, sine vitio se esse probabit: sin autem permanserit nigro colore, significabit se esse vitiatum.» H.

21. *Si non sit aurum.* Philander comment. in lib. VIII, cap. 8. Vitruv. legit, *si non sit purum*. Ego nihil muto, sensumque hunc esse arbitror: Si aurum desit, quo minii bonitas probetur, ferri candentis lamina id faciendum. Dal.

22. *Solis atque lunæ*, etc. Vitruv. loc. cit. «Minium efficitur tenera natura, et viribus imbecilla. Itaque quum est in expolitionibus conclavium, tectoriis inductum, permanet sine vitiis suo colore. Apertis vero locis... quo sol et luna possit splendores et radios immittere, quum ab iis locis tangitur, vitiatur, et amissa virtute coloris, denigratur.» Hard.

23. *Remedium.* Vitruv. loc. cit. «At siquis subtilior fuerit, et voluerit expolitionem miniaceam suum colorem retinere, quum pa-

liquefacta candens setis[24] inducatur; iterumque admotis gallæ carbonibus aduratur ad sudorem usque : postea candelis subigatur : ac deinde linteis puris, sicut et marmora nitescunt[25]. Qui minium in officinis poliunt[26], faciem laxis vesicis illigant, ne in respirando pernicialem pulverem trahant; et tamen ut per illas spectent. Minium[27] in voluminibus quoque scriptura usurpatur[28], clarioresque

ries expolitus et aridus fuerit, tunc ceram Punicam igni liquefactam, paulo oleo temperatam seta inducat. Deinde postea carbonibus in ferreo vase compositis, eam ceram apprime cum pariete calefaciendo sudare cogat, fiatque ut peræquetur. Postea cum candela linteisque puris subigat, uti signa marmorea nuda curantur. Ita obstans ceræ Punicæ lorica non patitur, nec lunæ splendorem, nec solis radios, lambendo eripere ex his politionibus ceram. » Hard.

24. *Setis*. Confectis e seta penicillis extendatur. Gallice, *des brosses*. H. — Tales repertæ ceratæ picturæ in Herculanensibus ruinis; at quum inconsulte ignis fuisset picturis illis admotus, evanuere. Brot. — *Candelis subigatur*. Candelæ illæ videntur fuisse cylindri cerei, ut sunt candelæ nostræ cereæ, *les bougies*. Vidimus supra lib. XIII, cap. 27, repertos esse Numæ libros candelis vinctos. Brot.

25. *Sicut et marmora nitescunt*. Quemadmodum suo nitori restituuntur marmora, abstersa fuligine, quæ a sacrificiorum ignibus ac fumo adhæserat. Hoc esse illud arbitror, quod Juvenalis ait Sat. X, v. 55 : « Genua incerare deorum : » etsi Turnebus, et alii eum sequuti interpretes, in aliam sententiam trahant : sed nostram interpretationem fulcit alter ejusdem poetæ locus, Sat. XII, v. 88, ubi appellat : « Fragili simulacra nitentia cera. » Hard.

26. *Minium poliunt*. Hæc totidem verbis Diosc. V, 109, et post eum Oribas. XIII, p. 228. Hard.

27. *Minium*. Fortassis illud est cinnabari quo CP. imperatores usi in subscriptionibus olim fuere : ut in sexta synodo, *imperator per cinnabarim*. Ait M. Crusius in Turcogr. p. 191, vidisse se Concilium CP. in quo subscriptio Joh. Cantacuzeni esset ex cinnabari : episcoporum vero ex atramento. Vidimus et nos in Cimelio Colbertino Joh. Palæologi CP. imp. subscriptionem ejusmodi, in decreto unionis, consideratione dignio. Hard.

28. *Scriptura usurpatur*. Olim legum tituli, atque primæ litteræ rubrica pingebantur, unde Juvenal. Sat. XIV, majorum leges *rubras* dixit, et Pers. Sat. V, 90, *Masuri rubricam*. Atque inde titulos librorum dictos volunt, nimirum a *tutuli* similitudine. Est autem *tutulus* Festo, flaminicarum capitis ornamentum exstructum in altitudinem, quod fit vitta purpurea innexa crinibus. Ovidius : « Nec titulus minio, nec cedro charta notetur. » Martialis, « Rasum pumice, purpuraque cul-

litteras, vel in auro, vel in marmore, etiam in sepulcris facit.

XLI. (VIII.) Ex secundario invenit[1] vita et hydrargyrum in vicem argenti vivi[2] : paulo ante dilatum. Fit autem duobus modis : æreis mortariis[3] pistillisque trito minio ex aceto : aut patinis[4] fictilibus impositum ferrea concha, calyce coopertum, argilla superillita : dein sub patinis accensum follibus continuo igni, atque ita calycis sudore[5] deterso, qui fit argenti colore et aquæ liquore. Idem guttis 1

tum. » *Miniatores* hinc dicuntur, qui librorum inscriptiones, et capita minio ornant. Mag. lib. I, cap. 14. DALEC. — Minium illud passim occurrit in vetustissimis codd. Minii adhuc multus Constantinopoli usus in epistolis, libris, sepulchris. BROT.

XLI. 1. *Ex secundario invenit*, etc. Invento minus quidem ingenioso et utili, non aspernando tamen. In secundario pane idem locutionis genus. DAL. — *Ex secundario*. Ex secundario minio, cujus natura sup. cap. explicata est. Dioscor. V, 110 : Ὑδράργυρος δὲ σκευάζεται ἀπὸ τοῦ ἀμμίου λεγομένου, καταχρηστικῶς δὲ καὶ τούτου κινναβάρεως λεγομένου. Oribasii interpres, XIII, f. 231 : « Hydrargyros, hoc est, argentum vivum fit ex minio, quod falso cinnabaris dicitur. » Delicias facit Dalecampius quum hæc verba sic interpretatur : « Ex secundario, inquit, hoc est, invento minus quidem ingenioso et utili, non aspernando tamen. » HARD. — Secundarium hoc minium ipsa hydrargyri venæ arena est, nobis *sulfure de mercure*. ED.

2. *Hydrargyrum in vicem argenti vivi*. Minia duo distinguit Plinius. Distinguit quoque argentum vivum et hydrargyrum. Illud reperitur in argenti fodinis, purum, sine mistura et fluidum, *mercure vierge*. Hoc autem fit ex minio in pulverem redacto, et ignis vi separatur, *mercure factice*. BROT.

3. *Æreis mortariis*, etc. Quod enim ex minio sic trito exprimitur, id argentum vivum est. Docet hunc modum Theophr. περὶ λίθων, p. 12 sq. HARD.

4. *Aut patinis*. Totidem verbis Diosc. V, 110 : Θέντες γὰρ ἐπὶ λοπάδος κεραμέας κόγχον σιδηροῦν ἔχοντα κιννάβαρι, περικαθάπτουσιν ἄμβικα περιαλείψαντες πηλῷ, εἶτα ὑποκαίουσιν ἄνθραξιν· ἡ γὰρ προσίζουσα τῷ ἄμβικι αἰθάλη ἀποζεσθεῖσα καὶ ἀποψυχθεῖσα, ὑδράργυρος γίνεται. « Imposita siquidem patinæ fictili concha ferrea minium continente, calycem seu operculum adaptant, quod undique luto superillinunt, deindeque carbonibus succendunt. Tum quæ calyci adhærescit fuligo, derasa, refrigerataque in argentum vivum coit. » Sic etiam Orib. loco citato, et Isidor. Origg. XVI, 18. HARD.

5. *Sudore*. Fuligine, quæ operculo adhæsit. HARD.

dividi facilis, et lubrico humore confluere. Quod quum venenum[6] esse conveniat, omnia quæ de minio in medicinæ usu traduntur, temeraria arbitror : præterquam fortassis, illito capite ventreve, sanguinem sistendum[7], dum ne quid penetret in viscera, ac vulnus attingat : aliter utendum non equidem censeam.

1 XLII. Hydrargyro argentum inauratur solum nunc prope, quum et in æra[1] simili modo duci debeat. Sed eadem fraus, quæ in omni vitæ parte ingeniosissima est, viliorem excogitavit materiam[2], ut docuimus.

1 XLIII. Auri argentique mentionem comitatur lapis, quem coticulam[1] appellant, quondam non solitus inveniri, nisi in flumine Tmolo, ut auctor est Theophrastus[2] : nunc vero passim[3] : quem alii Heraclium, alii Lydium vocant[4]. Sunt autem modici, quaternas uncias longitudi-

6. *Quod quum venenum*, etc. Potum vini pernicialem habet : suo enim pondere interna perrodit. Diosc. loc. cit. ubi adversus id venenum remedia prodit. H. — *Venenum*. Hydrargyrum quidem diu inter venena habitum. Nunc nobis in præstantissima et vulgatissima remedia cessit. Immo in Oriente feminas græcas, ut pinguescant, hydrargyrum haurire nos docuit Cl. GALLAND, *Voyage manusc. du Levant*. BROT.

7. *Sanguinem sistendum*. In vomitu sanguinis : idque vehementi frigiditate. DAL. — *Sistendum*. Gron. et Al. ante Hard. *sang. sistit*. ED.

XLII. 1. *Q. et in æra*, etc. Quum et ad æra inauranda sublimi hydrargyrum pariter oporteret. H.— Ad inaurandum argentum, æs, etc. etiamnunc hydrargyro utimur. ED.

2. *Viliorem excogitavit materiam*. Nempe liquorem ovi candidum, ut docuit paullo superius, c. 32. H.

XLIII. 1. *Quem coticulam appellant*. Coticula lapis est, quo fit auri vel argenti experimentum : *pierre de touche*. HARD.

2. *Theophrastus*. Lib. περὶ λίθων, pag. 9. HARD.

3. *Passim*. Et apud Germanos, prope Hildeshemum. HARD.

4. *Alii Heraclium, alii Lydium vocant*. Fallitur Plinius; lapis hic Lydius, quo aurum et argentum probatur, nunquam dictus est *Heraclius*. SALM. — *Alii*. Ut a Lydia Lydium, sic ab Heraclea Lydiæ Heraclium. Zenobius in Parœm. cent. 4, num. 23.: Ἡρακλεία λίθος. Ταύτην ἔνιοι μαγνῆτιν λέγουσι τὴν ἐπισπωμένην τὸν σίδηρον· ἡ δὲ ἑτέρα, παραπλήσιος ἀργύρῳ. κέκληται δὲ οὕτως ἀπὸ Ἡρακλείας τῆς ἐν Λυδίᾳ πόλεως. Salmasius, in Solin. p. 1103, dum Plinium falli ait, fallitur. H. — *Lydius*. Nobis quoque, *pierre de*

nis[5], binasque latitudinis non excedentes. Quod a sole fuit[6] in his, melius quam quod a terra. His[7] coticulis periti, quum e vena ut lima rapuerint experimentum[8], protinus dicunt quantum auri sit in ea, quantum argenti vel æris, scripulari differentia, mirabili ratione, non fallente.

XLIV. Argenti duæ differentiæ. Batillis[1] ferreis can- 1
dentibus ramento imposito, quod candidum permaneat, probatur. Proxima bonitas rufo, nulla nigro. Sed experimento quoque fraus intervenit : servatis in virorum urina batillis, inficitur ita ramentum obiter dum uritur, candoremque mentitur. Est aliud experimentum politi, et in halitu hominis, si sudet protinus, nubemque discutiat[2].

XLV. (IX.) Laminas duci, et specula fieri[1] non nisi 1
ex optimo posse creditum[2] fuerat. Id quoque jam fraude

Lydiæ (Schiste siliceux); hodieque ad probandum aurum vel argentum utilis. Ed.

5. *Quaternas uncias longitudinis.* Hoc est, pollices quaternos. Nam ut rem integram quamcumque assem Veteres appellarunt, sic partes illius, ut assis, unciam nuncuparunt. Sunt autem in asse unciæ duodenæ, totidemque in pede pollices. Hard.

6. *Quod a sole fuit.* Quæ pars soli objecta fuit. Τὰ ἄνω πρὸς τὸν ἥλιον, inquit Theophr. loc. cit. ubi hujus experimenti causas affert. Hard.

7. *His.* Quos spectatores et exspectatores dixit antiquitas. Hard.

8. *Quum e vena ut lima rapuerint experimentum.* Quum e vena metallica abreptam aliquam partem coticula ea, ceu lima quadam attriverint, ad experimentum capiendum, protinus dicunt quantum auri vel argenti sit in ea vena, vel æris etiam, vix ut scrupulo uno aberrent, ratione quidem incredibili, attamen non fallente. H.

XLIV. 1. *Batillis.* Batillum instrumentum ferreum est, quo prunas, cineresque tollimus, transferimusque alio : *une pelle à feu.* H.

2. *Nubemque discutiat.* Sudoremque quum protinus deponat. H.

XLV. 1. *Specula fieri.* Tale speculum videre est in picturis Herculanensibus, *Pitture antiche d'Ercolano*, tom. III, tab. 26. Brot.

2. *Nonnisi ex optimo posse creditum.* Argento scilicet, de quo sup. cap. Plaut. in Mostell. act. I, sc. 3, v. 101, specula ex argento facta indicat : « sc. Cape igitur speculum... Linteum cape, atque exterge tibi manus. phi. Quid ita obsecro ? sc. Ut speculum tenuisti, metuo ne oleant argentum manus : Ne usquam argentum te accepisse suspicetur Philolaches. » Hard.

corrumpitur. Sed natura mira est imagines reddendi, quod repercusso aere atque in oculos regesto fieri convenit[3]. Eadem vi in speculis[4] usu polita crassitudine, paulumque propulsa[5] dilatatur in immensum magnitudo imaginum.
2 Tantum interest[6] repercussum illum respuat, an excipiat. Quin etiam pocula ita figurantur, exsculptis[7] intus crebris ceu speculis, ut vel uno intuente, populus totidem imaginum fiat[8]. Excogitantur et monstrifica[9], ut in

3. *Convenit.* Constat. HARD.

4. *Eadem vi in speculis.* Quæ pariter erant ex argento conflata. Nunc fere fiunt ex optima durissimi ferri temperatura, quæ nostris *de l'acier.* HARD.

5. *Paulumque propulsa.* Detrita usu et cavata. Inde est, quod et in speculis concavis major cominus imago apparet. HARD.

6. *Tantum interest*, etc. Tantum interest, an planum sit speculum, quod repercussum illum aeris respuat : an cavum, quod eumdem veluti sinu suo et concavitate excipiat. HARD.

7. *Expulsis* (sic olim). Vet. *exsculptis.* Seneca Quæst. natur. l. I, cap. ult. « Specula totis paria corporibus auro argentoque cælata sunt, deinde gemmis adornata, et poculis. » DAL.

8. *Ut vel uno intuente, populus totidem imaginum fiat.* Purgamentum calcaverat Pintianus, quum legendum forte scriberet *poculum*, non *populus*. Quasi docendus esset τὸ *populus* eleganter pro quovis majore numero aut multitudine poni. At legit apud hunc ipsum lib. XXXV, 2 : « ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera; semperque defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui umquam fuerat populus. » Apud Ovidium, Met. lib. VI, Niobe *populum natorum suorum* appellat. Et quinquaginta filios Artaxerxis *populum* appellat Trogus Pompeius, lib. X. Seneca ep. 105 : « ut garrulitatem suam custodiat, et contentus sit unius auribus, populum faciet, » id est, multos conscios. Ubi rursus insuave *poculum* miscet Pintianus. Sed huic, quo de agimus, loco nihil congruentius et tuendo et illustrando, quam verba Senecæ ipsius (vid. inf.) — *Populus.* Eleganti translatione multitudinem imaginum, populum vocat. Ita Seneca Natt. Quu. I, 5 : « Sunt quædam specula ex multis minutisque composita : quibus si unum ostenderis hominem, populus apparet; unaquaque parte faciem suam exprimente. Hæc quum sint conjuncta et simul collocata, nihilominus seducunt imagines suas : et ex uno turbam efficiunt. Cæterum catervam illam non confundunt, sed diremptam in facies singulas distrahunt. » Frustra igitur Pintianus hunc locum sollicitat, ut *poculum* pro *populus* reponat. HARD.

9. *Excogitantur et monstrifica.* In templo Heræ Arcadiæ speculum

templo Smyrnæ dicata. Id evenit figura materiæ[10]: plurimumque refert concava sint et poculi modo, an parmæ Threcidicæ[11], media depressa an elata, transversa an obliqua, supina an recta, qualitate excipientis figuræ torquente venientes umbras[12]. Nec enim est aliud illa imago, 3
quam digesta claritas materiæ[13] excipientis umbram. Atque ut omnia de speculis peragantur hoc loco, optima apud majores fuerant Brundisina, stanno et ære mixtis.

fuit, tectorio parietis inclusum, in quod qui aspiciebant suam imaginem aut parum perspicue, aut rursus nihil cernebant : deorum tamen circumposita signa, et solium ipsum dilucide contuebantur. Pausanias in Arcadicis. Dal. — *Excogitantur.* Quæ objecta sibi corpora vultusque, sub monstrifica effigie repræsentant. Seneca Natt. Quæ. I, 5 : « Neque enim omnia ad verum specula respondent. Sunt quæ videre extimescas, tanta deformitate corruptam faciem visentium reddunt, servata similitudine in pejus. Sunt quæ quum videris, placere tibi vires tuæ possint : in tantum lacerti crescunt, et totius corporis supra humanam magnitudinem habitus augetur. Sunt quæ dextras facies ostendant, sunt quæ sinistras, sunt quæ torqueant, vel evertant, etc. » Hard.

10. *Figura materiæ.* Ex diversa speculi figura, quod, ut statim subjungit auctor, concavum est aut convexum, medio depressum aut elatum, transversum aut obliquum, etc. Ed.

11. *An parmæ Threcidicæ.* Vel *Threcis gladiatoris*, cujus arma fuere parma, sive lunata pelta, et sica, quam ἅρπην Clemens Alexandrinus vocat lib. I Strom. *falcem supinam* Juvenalis : vel a Thraciis inventa : nam in glossis Philoxeni : Parma, Θρακικὸν ὅπλον. Alexandrinus scribit : Θρᾷκας πρώτους εὑρεῖν ἅρπην, τοῦτ' ἔστιν καμπύλην μάχαιραν, καὶ πρώτους πέλταις ἐπὶ τῶν ἵππων χρήσασθαι. Lipsius, Saturn. l. II, cap. 9. Dal. — *An.* Parma Thræcum propria, *scutum breve*, ut ait Nonius. Festus : « Thraces gladiatores, a similitudine parmularum Thræciarum. » Cicero, Phil. V : « Myrmillo pugnavit in Asia, quum ornasset Threcidicis comitem et familiarem suum. » Hard.

12. *Venientes umbras.* Umbras vocant, simulacra rerum ipsa a nostris corporibus missa et profusa in corpus læve et splendidum et densum. Epicuri hæc sententia est, de ratione speculorum. Hard.

13. *Quam digesta claritas materiæ*, etc. Quam exactus corporis densi lævor ac splendor. Sunt enim duo omnium fere consensu necessaria ad speculorum naturam : nempe corporis lævitas, quæ numquam est sine splendore : alterum est, densitas. In Reg. 2, « quam digesta claritate materia et accipientis umbram : » forte sincerius, si modo *accipiens* legas, pro *accipientis*. H.

Prælata sunt argentea. Primus fecit Praxiteles[14] Magni Pompeii ætate. Nuper credi cœptum, certiorem imaginem reddi, auro opposito[15] aversis.

1 XLVI. Tingit et Ægyptus argentum, ut in vasis Anubem[1] suum spectet; pingitque, non cælat argentum. Transit inde materia et ad triumphales statuas; mirumque, crescit pretium fulgoris excæcati[2]. Id autem fit hoc modo: miscentur argento tertiæ[3] æris Cyprii tenuissimi, quod coronarium vocant, et sulphuris vivi, quantum argenti. Conflantur ita in fictili circumlito argilla. Modus coquendi, donec se ipsa opercula[4] aperiant. Nigrescit et ovi indurati luteo, ut tamen aceto et creta deteratur[5].
2 Miscuit denario triumvir Antonius ferrum. Miscentur æra[6] falsæ monetæ. Alii e pondere subtrahunt, quum sit justum[7] LXXXIV e libris signari. Igitur ars facta denarios probare, tam jucunda lege plebi, ut Mario[8] Gratidiano

14. *Praxiteles.* De eo inferius, cap. 55. Hard.

15. *Auro apposito aversis* (sic prius). Ut nostro sæculo Venetiis bracteam argenteam vitreis speculis aversa in parte impingunt. Dal. — *Opposito.* Sic Reg. 2, et alii, non *apposito*: hoc est, in aversa parte posito. H. — *Credi cœptum*, etc. Falso; nisi ex lamina argenti tenuissima specula fierent. Ed.

XLVI. 1. *Anubem.* Ægyptiorum deus Ἄνουβις est, quem Mercurium esse multi volunt. Canino is capite in nummis vulgo, sed falso, creditur. Hard.

2. *Fulgoris excæcati.* Obscurioris minus clari. Hard.

3. *Tertiæ.* Subintellige partes. H. — Gronov. et Al. ante Hard. *tertia pars æris.* Ed.

4. *Opercula.* Fictilia. Hard.

5. *Ut... aceto et creta deteratur.* Scilicet abeat nigredo ea. Hard.

6. *Miscentur æra.* Sic Reg. 2; non, ut in libris hactenus editis, *Miscuit æri.* Hard.

7. *Quum sit justum*, etc. Quot ex auri libra Constantini Magni ævo aurei solidi fiebant. Tacite carpit auctor ævi sui morem, minimeque id tum agi significat, quod jus postularet. Ea ætate certe imminutum denariorum pondus, qui tractant ejus ævi numismata, probe norunt. Interim in libras justum fuisse signari denarios IV, et LXXX, Celsus quoque admonet, cujus verba retulimus XXI, cap. ult. Theodosii Magni ævo sic detractum e pondere fuisse, ut ex argenti libra sexageni modo denarii conflarentur, ex ipsius constitutione discimus, Cod. Theod. XV, tit. 9, « I. de expensis ludorum. » H.

8. *Mario.* Seneca de ira, III, 18,

vicatim[9] totas statuas dicaverit: mirumque, in hac artium sola vitia discuntur, et falsi denarii spectatur exemplar; pluribusque veris denariis adulterinus emitur.

XLVII. (x.) Non erat apud antiquos numerus ultra centum 1
millia: itaque et hodie multiplicantur hæc, ut decies centena millia[1], aut sæpius dicantur. Fœnus hoc fecit, nummusque percussus: et sic quoque æs alienum[2] etiamnum appellatur. Postea Divites cognominati; dummodo notum sit, eum qui primus acceperit hoc cognomen[3], decoxisse creditoribus suis. Ex eadem gente M. Crassus[4] negabat locupletem esse, nisi qui reditu annuo legionem tueri

p. 393 : « M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui thure et vino populus romanus supplicabat, L. Sylla perfringi crura, erui oculos, amputari manus jussit: et quasi toties occideret, quoties vulnerabat, paulatim et per singulos artus laceravit. Quis erat hujus imperii minister? quis nisi Catilina jam in omne facinus manus exercens? » Rem ille nummariam in prætura constituerat: et erat Ciceroni arcta necessitudine conjunctus. Ita Ascon. Pedianus in Orat. Cic. in Senatu, p. 39. Adde et Florum, III, 21, p. 148. Erat Maria gens patricia: itaque quum Marium Gratidianum audis tribunum plebis, ac proinde plebeium, hunc Gratidiani viri plebeii, sed locupletis, et e primoribus, et feminæ a gente Maria filium fuisse intellige. Hard.

9. *Vicatim*. Hoc est, singuli vici singulas statuas, et quidem integras, posuerunt. Lib. XXXIV, 12, *omnibus vicis*, dixit. H. — *Totas statuas*. Brot. ex Regg. codd. 2 et 3, *tota;* edit. princ. *totas*, ut Gronov. et Al. ante Hard. Ed.

XLVII. 1. *Ut decies centena millia*. Concisa magis oratione dicimus *decies sestertium*, ubi intelliguntur « decies centena millia sestertium. » Hard.

2. *Æs alienum etiamnum appellatur*. Ex quo nummus percuti cœptus, æs alienum cœpit esse et appellari. Antea nec erat, nec vero esse poterat, aut appellari æs alienum. Hard.

3. *Primus acceperit hoc cognomen*. Qui primus ejus nominis in libris occurrit, is est P. Licinius Crassus Dives, qui juvenis Pontifex Max. creatus, mox censuram gessit; post consulatum ann. U. 549, et bellum item cum Hannibale senatus decreto obtinuit. Liv. XXV. Antiquioremne aliquem Plinius intelligat, cujus in monumentis antiquorum memoria jam nulla exstet, obscurum est. Hard.

4. *M. Crassus negabat*. Refert hoc idem Plutarch. in ejus vita. Sed ϛρατόπεδον is, id est, exercitum dixit. Cicero item Parad. 6. H. — Dion πολυχρήματον, et φιλοχρήματον fuisse eum tradit. Rhodig. lib. XX, cap. 25. Dal.

2 posset. In agris sestertium $\overline{\text{MM}}$[5] possedit, Quiritium post Syllam ditissimus. Nec fuit satis, nisi totum Parthorum[6] esurisset aurum : atque in memoriam[7] quidem optimum occupavit : juvat enim insectari inexplebilem istam habendi cupidinem. Multos postea cognovimus servitute liberatos opulentiores; pariterque[8] tres Claudii principatu, Pallantem, Callistum, et Narcissum. Atque ut hi omittantur, tamquam adhuc rerum potiantur, C. Asinio[9] Gallo, C. Marcio Censorino coss. a. d. VI kal. febr. C. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo edixit, quamvis multa

5. *Sestertium* $\overline{MM}$. Hoc est, bis millies sestertium nummum, sive bis millies centenum millium sestertiorum : quæ summa gallicæ monetæ libras efficit 20,000,000, seu viginti milliones. Plut. in Crasso, p. 543, reperisse eum in censu ait, priusquam ad bellum Parthicum iret, talenta septies millia et centena : Attica scilicet, quorum singula, ut hodie rationes putamus, libras efficiunt gallicæ monetæ, 2,400. H. — *Sestertium* $\overline{MM}$. Gallicæ monetæ nostræ sunt, teste Brot. libræ 38,910,050. Ed.

6. *Parthorum*. Notum illud Flori de Crasso, III, 11, p. 128 : « Caput ejus recisum cum dextera manu, ad regem reportatum ludibrio fuit, neque indigno. Aurum enim liquidum in rictum oris infusum est, etc. » Hard.

7. *Atque in memoriam*, etc. Sententia est, recordaturos homines unquam futuros, Parthorum aurum optimum obtinuisse Crassum, quod is esuribat, quum in demortui os est infusum. Convitium est hominis infelicitati alterius insultantis, quam ille sibi inexplebili pecuniæ cupiditate accersiverit. Nam sequitur, « Juvat enim insectari, etc. » Sic totidem plane apicibus syllabisque Colb. 3. In Reg. 2, « atque in memoriam quidem optimo occupaverit. » Editi multa deterius, tum verbis interpolatis, neglecta interpunctione verborum, sententiisque permixtis : « Atque ut nomen quidem optimi (alii *opimum* conjiciebant) occupaverit (juvat enim insectari inexplebilem istam habendi cupiditatem) multos postea, etc. » Hard.

8. *Pariterque tres Claudii principatu, Pallantem*, etc. Hoc est, simul eodemque tempore tres. Narcissus ab epistolis, Pallas a rationibus fuit. Suet. in Claud. XXVIII. De Callisto, Sen. ep. 47 : « Stare ante limen Callisti dominum suum vidi, etc. » De tribus istis simul Tacitum vide, Annal. XI, p. 166. Eleganter idem Annal. XII, p. 191 : « Claudius libertos, quos rei familiari præfecerat, sibi et legibus adæquarat. » De Narcissi opibus vide Dionem, LX, p. 688. H.

9. *C. Asinio Gallo, C. Marcio Censorino coss.* Augusti principatu, Urbis anno 746 ambo gessere consulatum, ex Fastis. Hard.

civili bello perdidisset, tamen relinquere servorum quatuor millia centum sedecim : juga boum tria millia sexcenta, reliqui pecoris CC quinquaginta septem millia : in numerato H-S. $\overline{\text{DC}}$[10]. Funerari se jussit H-S. $\overline{\text{XI}}$. Congerant excedentes numerum opes, quota tamen portio erunt Ptolemæi? quem Varro tradit Pompeio res gerente circa Judæam, octona millia equitum sua pecunia toleravisse : mille convivas, totidem aureis potoriis, mutantem vasa cum ferculis, saginasse. Quota vero ille ipse (neque enim de 3
regibus loquor) portio fuit Pythii Bithyni[11], qui platanum auream[12], vitemque nobilem illam Dario regi donavit : Xerxis copias[13], hoc est, septies[14] centena LXXXVIII millia hominum excepit epulo, stipendium quinque mensium frumentumque pollicitus, ut e quinque liberis senectuti suæ in delectu unus saltem concederetur[15]? Hunc quoque

10. *H-S.* $\overline{\textit{DC}}$. Hoc est, sestertium centies, subintelligendo, ut lineola numero superposita admonet, centena millia : quæ monetæ gallicæ efficiunt libras, seu flor. 6,000,000. Quæ vero proxime sequuntur, sestertium undecies, libras item florenosve 110,000. Sueton. de Nerone, L : « Funeratus est impensa ducentorum millium. » Et Valer. Max. de Menenio Agrippa, IV, 4 : « Sextantibus collatis funeribus funeratus est. » H. — *H-S.* $\overline{\textit{DC}}$. Gallicæ monetæ libræ 11,673,015; et statim mox H-S. $\overline{\text{XI}}$, seu monetæ nostræ libræ 213,984. Ed.

11. *Pythii Bithyni.* Alii Lydum fecere. Herodot. VII, p. 395. Eustath. in Iliad. B, p. 366 : Πύθιος ὁ Ἄτυος, ἀνὴρ Λυδὸς παμπλούσιος, etc. Πύθιος item dicitur Joh. Tzetzæ, Chil. III, hist. 65, v. 35; et Chil. IV, v. 545 : Καὶ τὸν Λυδὸν τὸν Πύθιον, etc. Suidæ item in Ἀπαρτίαν. Plut. Πύθης lib. de Virtut. mul. p. 262. Πύθης Stephano, verbo Πυθόπολις. Hard.

12. *Qui platanum auream vitemque nobilem illam Dario regi donavit.* Herod. Polymn. VII, n. 27 : Δαρεῖον ἐδωρήσατο τῇ πλατανίςῳ τῇ χρυσέῃ καὶ τῇ ἀμπέλῳ, etc. Hard.

13. *Xerxis copias*, etc. Herod. loc. cit. et Tzetzes, Chil. IV, v. 547. Hard.

14. *Septies cent. LXXXVIII m. hominum*, etc. Atqui terrestrium copiarum numerum longe majorem exstitisse, auctor est Herod. lib. cit. n. 60, nempe ut complecteretur CLXX myriadas, ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν μυριάδας, hoc est, decies septies centena millia hominum. H.

15. *Ut e quinque liberis senectuti suæ... unus saltem concederetur.* At quem pater elegit, nempe natu maximum, in partes duas distractum ab utroque viæ latere Xerxes

ipsum aliquis comparet Crœso regi. Quæ, malum, amentia est, id in vita cupere, quod aut etiam servis contigerit, aut ne in regibus quidem invenerit finem!

1 XLVIII. Populus romanus stipem[1] spargere cœpit, Sp. Postumio[2], Q. Marcio coss. Tanta abunduntia pecuniæ erat, ut eam conferret L. Scipioni, ex qua is ludos fecit[3]. Nam quod Agrippæ[4] Menenio sextantes æris in funus contulit, honoris id necessitatisque propter paupertatem Agrippæ, non largitionis esse dixerim.

1 XLIX. (XI.) Vasa ex argento mira inconstantia humani ingenii variat, nullum genus officinæ diu probando, nunc

posuit, et hac victima lustravit exercitum. Seneca de ira, III, 17; Herod. loc. cit. n. 39, et Plut. loc. cit. pag. 263. Hard. — *Senectuti suæ in delectu*. Broter. ex codd. Regg. 2 et 3, « in delectu senectuti suæ. » Ed.

XLVIII. 1. *Populus romanus stipem spargere cœpit*, etc. Voluntaria hæc largitio pecuniæ publica fuit: at multis ante annis ex edicto, quando, ut Livius refert XXV, p. 267, « Ludos prætor in Circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantum commodum esset, conferret. » Hard.

2. *Sp. Postumio*. Ann. U. 568. De his consulibus, Livius, XXXIX, p. 494. Hard.

3. *Ludos fecit*. Livius loc. cit. « Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse se dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit, etc. » Fuit is L. Scipio, P. Cornelii Africani frater. Hard.

4. *Nam quod Agrippæ*, etc. Nonius Marcellus in voce *Desubito*, ex Ciceronis lib. VI, de Republ. illa de re hæc citat: « Meministis concursu levissimæ multitudinis, et ære congesto, funus desubito esse curatum. » Dal. — *Nam*. Liv. II, p. 33: « Eodem anno Agrippa Menenius moritur... Huic... sumptus funeri defuit. Extulit eum plebs sextantibus collatis in capita, » hoc est, sexta parte assis, seu unciis duabus: as enim duodenis constabat, nam inde sextanti nomen. Hoc ipsum eleganti oratione narrat et Val. Max. IV, 4, n. 2. Item Seneca de Consol. ad Helv. c. 12. Fuerat Agrippa inter Patres ac plebem publicæ gratiæ sequester, reconciliatis animis, postquam ob creditorum impotentiam, anno 261, plebs trans Anienem in montem Sacrum secessisset a patriciis. Quare quum puderet Patres virum tantum collecta viritim stipe funerari, jussu senatus, sumptus ex ærario ad funus decretum est. Auctor Dionys. Hal. Antiq. Roman. lib. VI, p. 416. Sic Fabius ipse Maximus ære collato funeratus est, ita prodente Valer. Maxim. IV, 8, p. 289. Hard.

Firmiana[1], nunc Clodiana, nunc Gratiana[2]: etenim tabernas[3] mensis adoptavimus: nunc anaglypta[4], in asperitatemque excisa, circa[5] linearum picturas quærimus. Jam vero et in mensas repositoriis imponimus[6], et ad sustinenda obsonia interradimus latera[7]: et interest[8], quam plurimum lima perdiderit. Vasa[9] coquinaria ex argento

XLIX. 1. *Firmiana*. Sic ex MSS. post Pintianum Hard. *furniana* Gr. et Al. Ed.

2. *Nunc Gratiana*. Martial. IV, Ep. XXXIX: « Argenti genus omne comparasti, Et solus veteres Myronis artes, Solus Praxitelis manus, Scopæque, Solus Phidiaci toreuma cæli, Solus Mentoreos habes labores. Nec desunt tibi vera Gratiana, nec quæ Callaico linuntur auro, Nec mensis anaglypta de paternis. »

3. *Etenim tabernas*. Tabernarum nomina mensæ adsciscunt: quod habent e suis quæque tabernis vasa. Hard.

4. *Anaglypta*. Vel ἀνάγλυφα, hoc est, *aspera signis pocula*, ut Virgilius cecinit. Hard. — *Anaglypta*, vel *anaglypha*, *des ciselures*. Ed.

5. *Circa linearum picturas*. In vasorum et poculorum ambitu pictas lineas quærimus. Hard.

6. *Repositoriis imponimus*. Repositoria, nunc mensarum fulcra τὰ τραπεζοφόρα, nunc quæ fercula et obsonia sustinent. Dalec. — *Repositoriis*. Vasa ait argentea in mensas proferri, imponique repositoriis, id est, discis majoribus seu tabulis ligneis, rotundis, solidisque, ut ex Fenestella mox Plinius edocet, cap. 52. Eodem in usu fuere, quo nuper ea, quæ gallice dicebantur, *des porte-assiettes*. Ex metallo fiunt in familiis lautioribus: ruri, e vimine. Prius legebatur: *Jam vero et mensas*, vocula *in*, litteræ, a qua sequens vocabulum incipit, vicinitate absorpta. Petron. in Sat. p. 117: « Laudationem ferculum est insequutum, plane non pro exspectatione magnum: novitas tamen omnium convertit oculos. Rotundum enim repositorium duodecim habebat signa in orbe disposita: superque, proprium convenientemque materiæ structor imposuerat cibum. » H. — *In mensas*. Brot. et Al. ante Hard. *et mensas*, omissa nempe præpositione. Ed.

7. *Latera*. Signorum scilicet, ut Petronius ait loco allato, seu vasorum, quæ cibis onusta repositoriis imponebantur. De voce *interradere*, egimus XII, 42. Hard.

8. *Et interest*, etc. Interest ad lautitiam, luxumque, habere vasa, lateribus interrasis; hoc est, pluris æstimantur a luxuriosis hominibus ea, quibus lima radendo ac poliendo plurimum argenti detraxerit. Aurum interrasile sic antea dixit XII, 43, qua de voce nos ibi prolixe egimus. Hard.

9. *Vasa coquinaria ex argento Calvus orator fieri queritur* (sic olim). Voss. « ex argento fieri Calvus orator quiritat. » Manus sequior *que* fecit. Sincerius antiquum. Est enim *quiritare*, tanquam ad rem indignam Quiritium fidem invocare. Livius,

Calvus orator fieri quiritat; at nos carrucas[10] ex argento cælare invenimus: nostraque ætate Poppæa conjux Neronis principis delicatioribus[11] jumentis suis soleas[12] ex auro quoque induere.

1 L. Libras XXXII argenti[1] Africanus sequens heredi

lib. XXXIX: « Præ ululatibus tympanorumque et cymbalorum strepitu nulla vox quiritantium exaudiri poterat. » Valer. Maxim. IV, 2: « Vidi eodem habitu quiritatuque prætorium virum Perpernam, etc. » Gron.

10. *At nos carrucas*. Vehicula. Carrucæ mentionem nescio ante Plinium quisquam fecerit. Apud Sueton. deinde in Nerone, c. XXX; Ammianum, lib. XIV; Vopisc. in Aureliano, aliosque legitur. Apud Hesychium, Κάρουχα, ἅρμα. Martial. III, Ep. LXII: « Aurea quod fundi pretio carruca paratur. » Mutavit deinde consuetudo, et postea diversis temporibus regressa. Vopiscus in Aureliano: « Currus regii tres fuerunt: in his unus Odenati argento et auro operosus, atque distinctus, etc. » Inclusis nimirum insertisque ligno cælatis ex auro argentoque imaginibus ac figuris. Tranquillus in Claudio, XVI: « Fuerunt et illa in censura ejus notabilia, quod essedum argenteum sumptuose fabricatum, ac venale ad Sigillaria, redimi, concidique, coram imperavit. » Hard.

11. *Delicatioribus*. Mulis, ut Schefferus recte interpretatur, de Re vehiculari vett. I, 8, pag. 91. Refert hoc quoque Dio, LXII, pag. 714. Inde videas carpenta cum mulabus in nummis Agrippinæ, matris Caii: Domitillæ, Vespasiani conjugis: Faustinæ, conjugis Antonini, etc. De Nerone ipse Tranquillus, XXX: « Numquam carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, etc. » H.

12. *Soleas ex auro quoque induere solebat* (sic prius). Voss. ignorat τὸ *solebat*, aliique. Intelligitur enim ex præcedenti, *invenit*. Etsi autem codex optimus *induere*, subscribo tamen Salmasio *inducere* legenti ad Pallium Tertulliani. Sueton. Octav. XCII: « Si mane sibi calceus perperam ac sinister pro dextro induceretur. » Claudio, VIII: « Solebant et stertentis manibus socci induci. » Cæsar de bello Gallico, lib. II: « scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quæ subito pellibus induxerunt. » Gr. — *Induere*. Ita enim MSS. non, *inducere*, ut quidam reponunt: quanquam et ista vox quoque usurpata a Plinio, II, 5, et a Suetonio, ut dictum est. Hard.

L. 1. *Libras XXXII argenti*. Triginta tres, et auri duas: tantæ abstinentiæ, ut annis quinquaginta quatuor quibus vixit, nihil vendiderit, emerit, ædificarit: ab uxore Sempronia, ut rumor fuit, veneno sublatus. Alexand. ab Alex. lib. I, cap. 18. Dalec. — *Libras*. Scipio, qui et Æmilianus, a quo Numantia et Carthago excisæ. Plutarch. in Apophth. p. 199: Λίτρας ἀργύρου τρεῖς καὶ τριάκοντα μόνας, δύο δὲ

reliquit: idemque quum de Pœnis triumpharet, quatuor millia[2] CCCLXXX pondo transtulit. Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quot mensarum postea apparatu victa[3]! Numantia quidem deleta, idem Africa-

χρυσίου. « Argenti libras XXXII, auri duas. » Auctor libri de Vir. Illust. 58, totidem argenti libras fuisse ait: auri duas et selibram. Ab hoc Scipione Africano Æmiliano duxit originem, qui longe postea fuit uterque Gordianus Africanus Augustus: neque enim a regione natali *Africanus* aliquis, sed *Afer* latine diceretur. Africani cognomen est a regione subacta. Utriusque nummum unum ex argento singularem vidimus: in priore parte nomine et vultu patris insculpto: IMP. M. ANT. GORDIANVS. AFR. AVG. capite laureato: in posteriore, filii vultu: CAES. M. ANT. GORDIANVS. AFR. AVG. Ille Gordianus a priore uxore, Africanus a patre dictus: iste Gordianus ex matre, Africanus ex patre et avo et atavis. Pater *imperator* scribitur: filius ob reverentiam patris capite nudo est, et eo titulo abstinet. Unum enim esse in uno exercitu imperatorem convenit. Itaque hic tantum Cæsar est: sed idem tamen *Augustus*, ob regimen provinciarum, quod hæreditario jure gereret. Nummi hujus singularis effigiem in cera expressam habemus. In aliis nummis suis, æque ac pater IMP. imperator dicitur. Veremur tamen ob eam ipsam causam, quod Augustus hic appellatur, nec tamen IMP. quod ab illius sæculi consuetudine abhorret; veremur, inquam, ne nos species et elegans, et ad similitudinem vetustatis proxime accedens nummi fabrica deceperit; sitque recens ille et adulterinus; fictus ab inconsiderato nummorum adulteratore, qui nesciret Gordianum filium, æque ac patrem in suis nummis esse semper IMP. imperatorem. Ex eadem gente fuit postea et IMP. CAES. AEMILIANVS. P. F. AVG. HARD.

2. *Quater millia.* Brot. ex MSS. Regg. edit. principe et Cl. Durand. *quatuor millia.* ED.

3. *Quot mensarum postea apparatu victa!* Significat multas postea fuisse mensas Romæ, in quibus singulis plus fuerit argenti expositum per solemnia convivia, quam tunc redactum est ex totius Carthaginis opibus. Aut si de singulis nimium est, paucarum admodum mensarum apparatum Romæ luxuriantis plus effecisse librarum argenti, quam tum temporis omnis Carthago. Lib. XXXVI, 15: «M. Lepido, Q. Catulo coss. ut constat inter diligentissimos auctores, domus pulchrior non fuit Romæ, quam Lepidi ipsius: at hercule intra annos XXXV eadem centesimum locum non obtinuit. Computet in hac æstimatione, qui volet, marmorum molem, opera pictorum, impendia regalia, et cum pulcherrima laudatissimaque certantes centum domos, posteaque eas ab innumerabilibus aliis in hunc diem victas.» Addit Numantino triumpho Scipionem singulis militibus donativum septem denarios tribuisse. GRON.

nus in triumpho militibus x. VII dedit[4]. O viros illo imperatore dignos, quibus hoc satis fuit! Frater[5] ejus Allobrogicus primus omnium pondo mille habuit. At Livius Drusus in tribunatu plebis[6], x. Nam propter quinque pondo[7] notatum a censoribus triumphalem senem,

4. *Africanus in triumpho militibus X. VII dedit.* Hoc est, denarios septem: monetæ gallicæ, asses sex et quinquagenos. Hoc donativi nomine militibus singulis datum. Quantum intersit typos inter interpolatos a semidoctis hominibus, codicesque integerrimos, quos sequuti sumus, in primisque Reg. 2, cujus scripturam religiosissime repræsentamus totidem apicibus syllabisque, legentium esto judicium. Sic enim typi omnes, « Idemque quum de Pœnis triumpharet, quater millies CCCCLXX M. pondo transtulit. » Incredibile merito visum id P. Ciacconio est, de triclinio, p. 17: « Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quod nunc in mensarum est apparatu. » Falsum, in ærario potius fuit. Sed alia longe est scriptoris sententia. « Postea victa Numantia et deleta (cur vero extrita vocula *quidem*, non apparet?), idem Africanus in triumpho militibus XVII millia pondo dedit. » Non a nostro solum, sed et a Pintiani codice absunt eæ voces *millia pondo*: nec vero, nisi absint, intelligo quæ sit ea militum abstinentia, digna illa acclamatione, quæ statim sequitur, si tam largo fuerint donativo compensandi. HARD. — *Militibus X. VII dedit.* Gronov. et Al. *XVII millia pondo.* Septem denarii illi sunt paulo plus quam gallicæ monetæ libræ 5. ED.

5. *Frater.* Cui ex Allobrogum victoria nomen hæsit Allobrogici, quod et familiæ deinde toti hæreditarium reliquit. Sic Magni cognomen Sextum Pompeium Magni F. aliosque ex nummis scimus accepisse. HARD.

6. *In tribunatu plebis, X.* Ita Reg. 2. Hoc est, decem mille pondo argenti. Prius legebatur, *XI millia.* HARD.

7. *Nam propter quinque pondo.* In supellectile denas eum habuisse libras dictum est superius, XVIII, 8. Et Gellius, IV, 8: « Cornelium Rufinum bis consulem et dictatura functum censor Fabricius senatu movit, ob luxuriæ notam: quod decem pondo libras argenti facti haberet. » Et XVII, 21: « C. Fabricius Luscinus, et Q. Æmilius Rupus, censores Romæ fuerunt, et P. Corn. Rufinum, qui bis consul et dictator fuerat, senatu moverunt, causamque isti notæ subscripserunt: quod eum comperissent argenti facti cœnæ gratia decem pondo libras habere. » Non plus habere scilicet, quam quinque, licuit. Contigit id ann. U. 478. Vide et Val. Max. II, 9, n. 4; Liviumque in Epit. XIV. HARD. — *Fabulosum jam videtur.* Εἰρωνικῶς loquitur. In tanta morum nostrorum luxuria, nemo est qui verum credat, aut credidisse videatur. ED.

fabulosum jam videtur. Item Catum Ælium[8], quum legati 2
Ætolorum in consulatu prandentem in fictilibus adissent, missa ab his vasa argentea non accepisse, neque aliud habuisse argenti ad supremum vitæ diem, quam duo pocula, quæ L. Paulus[9] socer ei ob virtutem, devicto Perseo rege, donasset. Invenimus legatos Carthaginiensium 3
dixisse nullos hominum inter se benignius vivere, quam Romanos: eodem enim argento[10] apud omnes cœnitatavisse ipsos. At hercules Pompeium Paulinum Arelatensis equitis romani filium, paternaque gente[11] pel-

8. *Item Catum Ælium, quum legati Ætolorum in consulatu*, etc. Consentit Plinio Val. Max. cujus hæc verba, IV, 3 : « Curii et Fabricii Q. Ælium Tuberonem cognomine Catum discipulum fuisse merito quis existimaverit : cui consulatum gerenti, quum Ætolorum gens omnis usus vasa argentea, magno pondere, et exquisita arte fabricata per legatos misisset, qui superiori tempore gratulandi causa ad eum profecti retulerant fictilia se in ejus mensa vasa vidisse, monitos, ne continentiæ, quasi paupertati succurrendum putarent, cum suis sarcinis abire jussit, etc. » Plinio, Valerioque magis credo, hunc Tuberonem Catum appellantibus, quæcumque demum appellationis causa exstiterit, quam Merulæ, Reinesioque, affirmantibus id falso ab utroque pronuntiatum esse. Quot periere monumenta, ex quibus, si quidem illa exstarent, constaret, horum similiumque stemmatum tota ratio, conjecturarumque inanitas rideretur! Hard.

9. *L. Paulus socer ei ob virtutem, dev. Perseo*, etc. Val. Max. IV, 4, n. 9 : « Eadem gens, inquit, nullum ante scrupulum argenti habuit, quam Paulus, Perse rege devicto, Q. Ælio Tuberoni genero suo quinque pondo argenti ex præda donaret. Taceo enim quod princeps civitatis filiam ei nuptum dedit, cujus penates tam jejunos pecunia videbat, etc. » Item Plutarch. in Paulo Æmilio, pag. 270, phiala quinque pondo donatum ab ipso ait generum Ælium Tuberonem, ob navatam egregie in bello Macedonico operam : Αἰλίῳ Τουβέρωνι τῷ γαμβρῷ φιάλην ἔδωκε πέντε λιτρῶν ὁλκήν. Quod iterum repetit in Apophth. p. 198. Hard.

10. *Eodem enim argento.* Communi et mutuo. Hard.

11. *Paternaque gente.* Ex avita procerum judicumque gente, paterno sanguine, in Gallia prognatum indicat : quorum insigne vestes essent pellitæ : uti nunc Præsidum curiæ infula pontico est munita vellere. Quo sensu Claudianus de bello Getico, Carm. V, 481 : « Crinigeri sedere patres, pellita Getarum Curia. » Admonet hæc vox *paterna*, ut nummum obiter hic exponam, quem refert D. Vaillant in Famil. p. 431, cujus prior

litum[12], quod XII pondo argenti habuisset apud exercitum, ferocissimis gentibus oppositum scimus.

1 LI. Lectos vero mulierum jam pridem totos operiri argento, et triclinia quædam[1], quibus argentum addidisse primus traditur Carvilius[2] Pollio, eques romanus, non ut operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana[3].

area exhibet has voces: FR. L. FABRICI. altera serpentem in gyros convolventem se, et caput erigentem, cum subjecta epigraphe: PATERNVS. Id vero cognomen esse Fabricii vir eruditus existimat, absque ullo teste, et magno, ut arbitramur, errore. Tu lege, si me audis: «Protector Augustodunensium Trajanus Edua Restituta Negotiatorum Vota Suscepit:» pro sua nimirum salute; quam Epidaurius anguis repræsentat. HARD.

12. *Pellitum*. Sic Reg. 2 codex et alii. In Colb. 3, «paternaque gente appellatum.» In editis multo deterius, «paterna quoque gente pulsum.» Vidit et e suo codice Gronovius legi oportere: «paternaque gente pellitum;» sed delicias facit, quum de Pellitis Sardiniæ populis id accipi jubet, quos Livius, XXIII, Pellitos Sardos vocat. Nec magis digni venia Claudiani interpretes, qui ad locum a nobis in prioribus notis allatum, curiam pellitam interpretantur, multa veste contra cæli inclementiam probe munitam: quum id ibi vestium genus non munimen, sed decus sit, et honoris insigne. Sic vetus auctor S. Lupicini Abbatis Jurensis: «Nonne cernis... mutare muriceos pellito sub judice fasces?» Sic Francos quoque reges frigoris metu scilicet, pellitos exhibet Venantius, IX, Poem. 5: «Pelligeri veniens Chlodovechi gente potenti.» Haud dubie sane, ut pileati, sic pelliti cognomen, decoris et honoris fuit. Atqui *pileati* apud Gothos dicti potissimum inquit Jornandes, de rebus Geticis, cap. V, «qui inter eos generosi exstabant, ex quibus et reges et sacerdotes ordinabantur.» De hac postrema pileatorum appellatione, multa Du-Cangius, in Glossario, erudite, ut solet. Denique facit hoc egregie ad Plinii sententiam explanandam, quæ in eo est posita, ut levius ejus viri crimen velit existimari potuisse, qui XII pondo argenti habuerit, quum esset equitis romani filius, et ex paterna gente pellitus. H. — Vestis pellita, *la fourrure*. BROT.

LI. 1. *Et triclinia quædam, quibus argentum addidisse primus*. Non cœnationem ipsam intelligit, seu conclave, sed mensam ipsam cum lectis tribus, unde mensæ inditum triclinii nomen. Sic Vitruvius triclinia pro mensis accipit, VI, 10, pag. 119. Cœnationes vero οἴκους appellat, quæ Cicero conclavia de Orat. II, quanquam et ipsa a bonis auctoribus triclinia scimus appellata. HARD.

2. *Carvilius*. Vide lib. IX, 18. HARD.

3. *Aut Deliaca specie faceret, sed Punica*. Idem et aureos fecit (sic

Eadem et aureos fecit[4]. Nec multo post argentei Deliacos imitati sunt. Quæ omnia expiavit[5] bellum civile Syllanum.

LII. Paullo enim ante hæc facta sunt, lancesque e centenis libris argenti, quas tunc super quingentas numero Romæ fuisse constat, multosque ob eas proscriptos, dolo concupiscentium. Erubescant Annales, qui bellum civile illud talibus vitiis[1] imputavere. Nostra ætas fortior fuit: Claudii principatu servus ejus Drusillanus nomine Rotundus, dispensator[2] Hispaniæ citerioris, quingenariam lancem[3] habuit, cui fabricandæ officina prius exædificata

prius). Leg. *punicana*, non *punica*, censeo. Cicero pro Murena, n. 76: « Stravit pelliculis hædinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia. » Valerius Maximus, lib. VII, 1: « Lectulos Punicanos pellibus hædinis stravit, et pro argenteis vasis Samia exposuit. » Sic quoque Pintiani codex. Gron.— *Punicana*: Ita Reg. 2, non *Punica*, ut libri hactenus editi. Hard.

4. *Eadem et aureos fecit.* Eadem specie, nempe Punicana, etiam aureos lectos fecit. Vel hinc apparet, Deliacum opus, non ex ære Deliaco conflatum intelligi oportere, sed artificio gentis ejus proprio ac peculiari. Forte hæ sunt χρυσόστικτοι κοίτας χλιδιάδες, quarum meminit Clem. Alex. Pædag. II, 3, p. 160. Hard.

5. *Quæ omnia expiavit.* Luit, eluit, purgavit. Similis hæc Tullii vox in Anton. Philipp. I, n. 85: « Tua scelera dii immortales in nostros milites expiaverunt. » Et apud eumdem passim, supplicio scelus expiare. Hard.

LII. 1. *Qui bellum civile illud talibus vitiis*, etc. Tam levibus si cum ætatis nostræ sceleribus comparantur. Mox sequitur, « Nostra ætas fortior fuit; quæ sunt dicta εἰρωνικῶς. Hard.

2. *Dispensator.* De hac voce diximus ex Festo, cap. XIII. Thesaurarios nostra ætas vocat. Prisca, tribunos ærarios, quibus, ut Varro ait de Ling. Lat. IV, erat attributa pecunia, ut militi redderent. H.

3. *Quingenariam lancem*, etc. E quingentis argenti libris. Sic *vasa centenaria argentea* apud Lampridium in Elagabalo, pag. 107, quæ centum librarum forent. Sic ballistæ *centenariæ*, quæ saxa centum pondo jacerent: *talentariæ*, quæ talenti pondo. In Plautina fabula, quæ *Captivi* inscribitur, catenas *singularias*, quæ sunt singularum librarum, eruditiores interpretantur, act. I, sc. 2, vers. 3: « his indito catenas singularias: Istas majores, quibus sunt vincti, demito. » Quingenariam Drusillani promulsidem, hanc lancem vocat Tertullianus, lib. de Pallio, sub finem, p. 119, significatione grammaticis vulgo ignota;

fuerat : et comites ejus, octo DCCCL librarum[4] : quæso, ut quàm multi eas conservi ejus inferrent, aut quibus
2 cœnantibus? Cornelius Nepos tradit ante Syllæ victoriam duo tantum triclinia Romæ fuisse argentea. Repositoriis argentum addi sua memoria cœptum, Fenestella, qui obiit novissimo Tiberii Cæsaris principatu. Sed et[5] testudinea tum in usum venisse. Ante se autem paullo, lignea, rotunda, solida : nec multo majora[6], quam mensas fuisse. Se quidem puero, quadrata, et compacta, aut acere operta[7], aut citro cœpisse. Mox additum argentum in angulis, lineasque[8] per commissuras. Tympana vero se juvene appellata stateras[9], et lances, quas antiqui magidas appellaverant.

1 LIII. Nec copia tantum argenti furuit vita[1], sed vali-

ut animadvertit Hadr. Junius, X, 5, et post eum Salmasius in eum Tertulliani librum, pag. 407. Vide Budæum de hoc Plinii loco agentem, III, 90. HARD.

4. *Octo DCCCL librarum.* Sic Reg. 2, non, ut editi, *octo quinquaginta.* Sententia est, octo lances in comitum ejus supellectile fuisse, quæ libras *DCCCL* universæ penderent : singulæ fere centum ac septem libras. HARD.

5. *Sed et testudinea.* Vide IX, 13. Repositoria hoc loco Plinius intelligit, non ipsa triclinia, ut Fulvio Ursino visum in Append. Petr. Ciacconii, p. 111. HARD.

6. *Nec multo majora, quam mensas fuisse.* Nec longiora multo, nec latiora mensis. HARD.

7. *Aut acere operta.* Laminis aceris aut citri extrinsecus adglutinatis tecta. Vide XIII, 29. HARD. — *Aut acere operta, aut citro.* Nos vernaculo sermone dicimus, *plaqués en érable ou en citre*, etc. ED.

8. *Lineasque.* Lineas ex argento, quæ per omnes commissuras ducerentur. HARD.

9. *Stateras.* Stateræ magidisque vocabulo nihil aliud intelligi arbitramur, præter lances rotundas, quæ imponerentur mensis, tollerenturque, ut collibitum esset, quales sunt eæ fere, quibus solemus res omnes venales appendere. Vide Constant. in Lex. verbo Μάγις. HARD.

LIII. 1. *Nec copia tantum argenti furuit vita.* Nec tantum ut copiam haberet argenti maximam, insanivit vita consuetudoque hominum : sed etiam in pretio rerum manufactarum : idque jam pridem : ne nostra primum ætas hujus criminis rea peragatur. Sic Reg. 2 cod. et Pintiani. Sic P. Ciacconius ex conjectura de triclinio, p. 18. Perperam in editis, « Nec copia tantum argenti fuerit vitæ, sed validius

dius pæne manipretiis : idque jam pridem, ut ignoscamus nobis. Delphinos[2] quinis millibus sestertium in libras emptos C. Gracchus habuit. Lucius vero Crassus Orator duos scyphos Mentoris artificis manu cælatos sestertiis[3] c. Confessus tamen est, numquam se his uti propter verecundiam ausum. Constat eumdem sestertium VI millibus[4] in singulas libras vasa empta habuisse[5]. Asia primum

pæne manupretium. » Quod manu factum erat, et quod datum pro eo, manupretium vocabatur, a manibus, et pretio. Verba sunt Varronis de Ling. Lat. V. In Plinianis codicibus *manipretium* ubique scribitur. Plinius ipse, XXXIV, 17 : « Solitum enim ex manipretio cujusque signi denarios deponere aureos singulos. » Item Ulpianus, lib. Dig. tit. de Verb. sign. leg. *Mulieris* : « Plerumque plus est in manus pretio, quam in re. » Sic Ovidius : « Materiam superabat opus ; » manus enim pro opere. Manus pretia dixit Tertull. de Idolol. cæteri contracte manupretium. Cicero in Verr. III, « Machinæ manupretium. » Ad quem locum Asconius : « Manupretium dicitur, ubi non tam materiæ ratio, quam manus atque artis ducitur. » Galli nos vulgo dicimus, *la façon*. Hard. — *Furuit*. Male MSS. Regg. *fuerit*, vel *fuerat*. Broterius, *furit*. Ed.

2. *Delphinos*. Vasorum genus. Fuerunt et Delphicæ abaci, e quibus vinum ministrabatur. Delphinos olim mensis in ornatum subjici solitos Græci adnotarunt : ut cantharos et Cheirones abacis. Juvenalis : « Ornamentum abaci, nec non et parvulus infra Cantharus, et recubans sub eodem marmore Chiron. » Dal. — *Delphinos*. Delphini sunt ornamenta tricliniorum, aut vasorum, delphinorum similitudine. Vide Du-Cangium in Glossario. Hard. — *Quinis millibus sestertium in libras*. Prius legebatur, *quinis millibus sestertiis*, quod de sestertiis, sive neutrius, ut vocant, generis, sive masculei, recte dici ars non patitur, hoc est grammatica. De sestertiis porro posterioris generis accipi hæc oportere auctor est Plutarchus in Gracchis, p. 825, ubi objecisse Graccho Drusum ait, quod delphinos argenteos comparasset, emptos in singulas libras, denariis mille quingentis et sexaginta, sive, quod idem, quinis sestertium millibus. Οἱ περὶ Δροῦσον ἔλεγχον, ὅτι δελφῖνας ἀργυροῦς ἐπρίατο τιμῆς εἰς ἑκάστην λίτραν δραχμῶν χιλίων καὶ διακοσίων πεντήκοντα. H. — *Quinis millibus sestertium*. Gallicæ monetæ libris 972. Brot.

3. *Sestertiis C*. Sestertia centum, sive quod idem est, sestertium centena millia. Hard. — Gallicæ monetæ libræ 19,453. Ed.

4. *Sestertium VI millibus*. Hoc est, monetæ nostræ gallicæ libris 1,167. Ed.

5. *Vasa empta habuisse*. Reg. 2, Colb. 3, et Pintiani cod. *una emptalia*, non *vasa empta* præ se ferunt. Gronovius *una emblemata* conjiciebat. Erant autem ἐμβλήμα-

devicta luxuriam misit in Italiam. Siquidem Lucius Scipio transtulit in triumpho argenti cælati pondo MCCCCL. Et vasorum aureorum pondo MD anno conditæ Urbis quin-
2 gentesimo sexagesimo quinto. Eadem Asia[6] donata multo etiam gravius afflixit mores, inutiliorque victoria[7] illa hæreditas Attalo rege mortuo fuit. Tum enim hæc emendi Romæ in auctionibus regiis verecundia exempta est, Urbis anno sexcentesimo[8] vigesimo secundo, mediis quinqua-

ta ornamenta vasorum, dicta ἀπὸ τοῦ ἐπεμβλῆσθαι, quod vasis adjicerentur, et revellerentur, quum libitum erat. HARD. — *Asia primum devicta luxuriam misit*, etc. Livius, lib. XXXIX, pag. 489 : « Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in Urbem est, etc. » « Asia facta Romanorum, ait Justinus in fine XXXVI, cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit. » Asia hinc gemina indicatur : altera, Asia minor hodie dicitur, ubi devictus Antiochus est : altera quæ Syria sæpius appellatur, ubi Antiochus regnabat. Plinius, XIII, 5 : « Antiocho rege Asiaque devicta Urbis anno 565. » Testis etiam est geminæ hujus victoriæ nummus argenteus denticulatus in Museo nostro, et apud Patinum in fam. p. 90. Caput Jovis laureatum exhibet, ac sinistro latere litteram *K*. In parte aversa, Scipio est in quadrigis : sinistra tenet signum militare, dextra fulmen. Infra, L. SCIP. ASIA. G. punctis sic notatis : *Lucius Scipio: Asia gemina*. In quibusdam nummis, teste Ursino, sine interpunctione scriptum est ASIAG. Id vero alii *Asiagenes*, Ἀσιαγενής, alii *Asiagetes*, interpretati sunt, parum certe feliciter. Nam, ut acute Sirmondus admonuit, in Nott. ad Sidonium, p. 128, unde in nummo romano et græcum et insolens vocabulum? Et vetus tamen hic error est. Nam et Livio tribuitur, ex vetustis codicibus, in quibus *Asiageni*, et excerptis Diodori Peireskianis, in quibus Ἀσιαγενής legitur. Verum haud dubie legi oportet ASIA *Gemina*, capta vel devicta scilicet a L. Scipione. Quamobrem in nummo quadrigæ sculpuntur, certissimum geminæ victoriæ argumentum : nam pro simplice victoria, ut jam supra diximus, tantum bigæ sculperentur. Nulla fingi certe potest causa probabilis, quamobrem Ἀσιαγενής, *Asia genitus*, dicatur homo romanus, et ex nobilissima quidem gente in Urbe. HARD.

6. *Eadem Asia donata*. Ita Reg. 2, et Colb. 3, et quos Budæus inspexit, ipso prodente, III, f. 85, non *domata*, ut editi hactenus libri. Attalus, Pergami in Asia rex, populum rom. moriens hæredem instituit. Hanc Asiæ donationem Plinius spectat. HARD.

7. *Inutiliorque victoria illa*. Qua videlicet L. Scipio Antiochum devicit. HARD.

8. *Urbis anno sexcentesimo*, etc. Ita Reg. 2. In editis libris ad hunc diem, mendose, *anno U. DCXXVI*,

ginta septem annis erudita civitate amare etiam, non solum admirari, opulentiam externam : immenso et Achaicæ[9] victoriæ momento ad impellendos mores[10], quæ et ipsa hoc intervallo, anno Urbis sexcentesimo octavo parta, signa et tabulas pictas invexit[11], ne quid deesset : pariterque luxuria nata est, et Carthago sublata : ita congruentibus fatis, ut liberet amplecti vitia, et liceret[12]. Petiere et dignationem[13] hinc aliqui Veterum. C. Marius[14] post

mediis LVI annis, qui numerus nec cum ratione temporum, nec secum ipse constat. Hard.

9. *Achaicæ*. Excisa Corintho, per L. Mummium Achaicum, ann. Urb. 608. Hard.

10. *Ad impellendos mores*. Labefactandos, impellendos in præceps. Sic Maro, Æn. IV, 22 : « animumque labantem Impulit. » Hard.

11. *Invexit*. Gronov. et Al. ante Hard. *inanxit*. Ed.

12. *Et liceret*. Liceret quidem quum « metu ablato æmulæ urbis, luxuriari felicitas Urbis incepit, » ut prævidisse Nasica a Floro dicitur, II, 15, p. 85. Liberet autem, quum omne luxuriæ genus Asiæ victoria in Urbem invexisset. H.

13. *Petiere et dignationem*. Quæsivere et gloriam sibi a vitiis aliqui Veterum : ut C. Marius, qui, etc. In Reg. 2 : « Petere et indignationem hinc aliqui Veterum. » Quibus verbis adjecta litterula, ut esset *petiere*, pro *petere*, quod Lipsius ante occupavit, sententiam huic loco maxime accommodatam elicuimus. Perperam antea legebatur, « et liceret peccare : et dignatione hinc alicui Veterum. » H. — Non, ut velim, interpretatur. Vult enim quosdam etiam e priscis dignitatem sibi adstruere conatos electione ista et curiosa cura vasorum, inter quos Marium. Et ego electionem istam et curiosam curam vasorum potius destruere dignitatem censuerim quam augere : Plinium autem dicere : ex ipsis vitiis tum grassantibus et insania in vasis pretiosis comparandis, quosdam sibi gloriam paravisse, dum ea soli aut cum paucis aspernantur : sic M. Marium post Cimbricam victoriam, non in scyphis Mentoreis, non in auro, sed rusticis et servilibus in cantharis bibisse : neque hoc sordidum putasse poculum, quo et Liber pater usus : unde et apud educatorem ejus dormientem « gravis attrita pendebat cantharus ansa. » Brot.

14. *C. Marius post victoriam Cimbricam c. potasse*. Val. Max. III, 6, n. 6 : « Jam C. Marii pæne insolens factum : nam post Jugurthinum, Cimbricum, et Teutonicum triumphum, cantharo semper potavit, quod Liber pater inclytum ex Asia ducens triumphum, hoc usus poculi genere ferebatur : ut inter ipsum haustum vini, victoriis ejus suas victorias compararet. » Arnobius pæne extremo lib. VI : « Quid in Liberi dextra pendens potorius cantharus? » Vas est vinarium Baccho, Libero patri, sacrum

victoriam Cimbricam cantharis potasse Liberi patris exemplo traditur, ille arator Arpinas [15], et manipularis imperator [16].

1 LIV. (XII.) Argenti usum in statuas primum divi [1] Augusti in adulatione [2] temporum transisse, falso existimatur. Jam enim triumpho Magni Pompeii reperimus translatam Pharnacis [3], qui primus regnavit in Ponto, argenteam

ac peculiare, ut docent Athenæus et Macrobius. Hard.

15. *Ille arator Arpinas.* Tullius municipe Mario gloriari solitus est. Hard.

16. *Manipularis imperator.* Electus de manipulo. Hard.

LIV. 1. *Argenti usum in statuas primum divi Augusti*, etc. Tranquillus in Aug. LII: « Argenteas statuas olim sibi positas conflavit omnes, exque iis aureas cortinas Apollini Palatino dedicavit. » Quæ forma vultus in statuis Augusti fuerit, non liquet: nulla enim superest. At in nummis antiquis pæne omnibus valuit adulatio, quæ decorum eum, ejusdemque imberbis formæ eum ac juvenilis exhibuit, quum esset annorum septuaginta, qua fuit vix vicenario major. Unus superest tantum ex ære mediocri, cujus contemplandi et explorandi nobis copiam fecit eruditus Germanus: tradita etiam ultro gemina nummi effigie. Augusti vultui sat mala forma et rusticana, adjectus est lituus, symbolum auguratus: cum epigraphe latina CAESAR. In postica parte vultus est senilis et gravis, barba crispa ac spissa, qualis in nummis Lacedæmoniorum e Gaza regia pingitur cum nomine ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ. Sed hic capite est laureato: infra littera græco Λ, quæ prima nominis Λυκοῦργος est: ut significetur Augustum fuisse Lycurgum alterum, hoc est, optimarum legum in Italia conditorem, ut fuit olim Lacedæmone Lycurgus: cui eo nomine, quod populares suos ad rectum vitæ cultum suis legibus transtulisset, post obitum dicavere delubrum Spartiatæ, ut Herod. lib. I narrat. Sic in numismate altero, quod ad VII, 31, protulimus, idem Augustus eadem fere nummi forma cum Platone confertur, ob sapientiam. Hinc ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΣ: inde ΠΛΑΤΩΝ. In isto exprimitur, quod dictum ei ab Horatio est, lib. II, Ep. 1, v. 1: « Quum tot sustineas et tanta negotia solus, Res Italas armis tuteris, moribus ornes, Legibus emendes, etc. » Prior tantum littera græca nominis Lycurgi apponitur: indicante solerter nummi opifice, satis esse, si ab eruditis agnosceretur Lycurgus ex prima nominis littera, integro nomine non expresso, ob odiosam ejus significationem. Est enim Λυκοῦργος, pro λυκόοργος: quod idem valet ac *lupi ira*, vel *lupus iratus*. Hard.

2. *In adulatione.* Gronov. et Al. ante Hard. « ad honorem div. August. in adulationem temp. » Ed.

3. *Pharnacis, qui primus regnavit in Ponto*, etc. Ejus qui Mithrida-

statuam : item Mithridatis[4] Eupatoris, et currus aureos argenteosque. Argentum succedit[5] aliquando et auro, luxu 2
feminarum plebis compedes sibi ex eo facientium[6], quas induere aureas mos tritior[7] vetat. Vidimus[8] et ipsi Arellium[9] Fuscum (motum equestri ordine, ob insignem calumniam, quum celebritate[10] assectarentur adolescentium scholæ), ex argento anulos habentem. Et quid hæc attinet colligere, quum capuli militum[11], ebore etiam

tis avus fuit. Eleganter Seneca, ep. LXXXVIII, de statuis in triumpho translatis : « Sacrilegia minuta puniuntur, magna in triumphis feruntur. » HARD.

4. *Item Mithridatis Eupatoris, et currus aureos*, etc. Auream Mithridatis statuam octo cubitorum in triumpho Pompeii latam, auctor est Appianus, in Mithrid. p. 252. Ejusdem alteram senum pedum exhibitam a Lucullo, Plutarch. in ejus vita, p. 516. HARD.

5. *Succedit aliquando.* Gronov. et Al. additis duabus voculis, *succedit ex re aliq.* ED.

6. *Luxu feminarum plebis compedes sibi ex eo facientium, quas*, etc. Compedem calceorum ornatum vocat, qui, ut in feminis equestris ordinis aureus fuit, supra cap. 3, sic plebeiis argenteus, auro illis ad eum luxum non permisso. DAL.

7. *Mos tritior vetat.* Id est, jam vulgatus, et passim receptus. Innuit argenteas compedes a plebe gestatas, quum jam aureæ fastidiri cœpissent, perversa luxuria, jam trito tamen et pervulgato more. A MSS. exemplaribus non discedimus, quos negligere videntur ii qui vel *mos tristior*, quod nemo intelligat, vel *mos patriciorum*, vel *mos Quiritium*, haud satis consulto reponere conantur. De compedibus iis egimus, c. 12. HARD.

8. *Vidimus.* « Vidimus et ipsi Arellium... ex argento anulos habentem, » quum aureos fastidiret, feminarum more. HARD.

9. *Arellium.* Hic ejus Arellii filius, quem Q. Fuscum Seneca pater, Contr. I, 7, p. 91, multisque aliis locis Arellium Fuscum patrem appellat, et rhetorem. Locum hunc, quem, uti edidimus, ita typi omnes manuscriptique codices repræsentant, ut enodarent, frustra desudarunt Barbarus, Pintianus, Gronovius, aliique. Nos et interpunctione loco adhibita, et interpretatione simplici, planum, ut quidem remur, fecimus. HARD.

10. *Quum celebritate assectarentur adolescent. scholæ*, etc. Quippe quod turbam adolescentium ingentem traheret, qui eum in scholis audiebant : hic comitatus fuit ei causa insignis calumniæ. HARD.

11. *Quum capuli militum*, etc. Prisci heroes gladios habuerunt clavis argenteis confixos. Homer. Iliad. B, de Agamemnone, Ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον. DAL. — *Fastidito.* Gron. et Al. ante Hard. *fastidio.* ED.

fastidito, cælentur argento, vaginæ[12] catillis[13], baltei lami-
3 nis crepitent? Jam vero pædagogia ad transitum virilitatis[14] custodiantur argento: feminæ laventur, et, nisi argentea, solia fastidiant: eademque materia et cibis[15], et probris serviat. Videret hæc Fabricius, et stratas argento mulierum balineas, ita ut vestigio locus non sit[16], cum viris lavantium: Fabricius, inquam, qui bellicosos imperatores plus quam pateram et salinum ex argento habere vetabat. Videret[17] hinc dona fortium fieri, aut in hæc frangi. Heu mores! Fabricii nos pudet.

12. *Vaginæ catillis.* Ita Reg. 2, et editi libri ante Hermolaum, quo auctore typi deinceps *batillis* exhibent. Dictas autem catillas arbitror pro catellis, hoc est, brevibus catenis. Qua de voce Vossium consule in Etymol. Hard.

13. *Batillis* (sic olim). Batulum et ὑποχοριστικῶς batillum, ferreum instrumentum, quo pruna colligitur, quasi patulum. Horat. Sat. I, 5, 35: « Linquimus, insani ridentes præmia scribæ, Prætextam, et latum clavum, prunæque batillum. » Ab ejus instrumenti similitudine Veteres *batillas* vocaverunt laminas argenteas, utrimque ad laterum margines curvatas, quibus pugionum et ensium vaginas operiebant. Dal.

14. *Ad transitum virilitatis*, etc. Virilis seminis. Anulo argenteo, seu fibula pædagogiorum, hoc est, puerorum pudenda perstringebant, interdum vocis, interdum valetudinis causa: cujus infibulationis modum Celsus edocet, VII, 25. Pueri Cæsarum, sive ut apud Gruter. p. 1037, PVERI. DOMVS. AVGVSTAE. pædagogia non a Plinio modo dicuntur, sed et a Seneca, de beata Vita, et ab Ulpiano, leg. *Quæsitum est*, dig. *de instr. fund.* vel *instr. leg.* Ab Ammiano Marcell. *pædagogiani.* Galli diminuta voce, *pages*, vocant, ut supra monuimus, c. 12. Hard.

15. *Eademque mat. et cibis.* Et vasis, quibus feruntur obsonia: et matulis, quibus lotium excipi solet. Hard.

16. *Ita ut vestigio locus non sit.* Prius probrum est lavare cum viris: alterum lavare in balnearum soliis sic argento stratis et lubricis, ut in iis consistere vestigium non possit. Dalec. — *Ita.* Quum sint balinearum solia, inquit Dalecampius, strata argento perpolito et lubrico, consistere in iis vestigium non potest. Nugæ. Quis enim lubricum adeo ex argento pavimentum putet, ut fallat vestigia? Plinius ita stratas argento balineas dicit, ut jam nulla pars earum arena sit, cui imprimi pedis vestigium queat. Hard.

17. *Videret.* Videret ex argento balineis probrisque dicato peti præmia argentea, quæ viris fortibus debeantur: aut hæc ad illos usus frangi. Hard. — Similia fere, sed multo vehementiora noster J. J.

LV. Mirum in auro cælando inclaruisse neminem, ar- 1
gento multos. Maxime tamen laudatus est Mentor, de quo supra diximus[1]. Quatuor paria[2] ab eo omnino facta sunt : ac jam nullum exstare dicitur, Ephesiæ Dianæ templi, aut Capitolini incendiis. Varro et æreum signum ejus habuisse scripsit. Proximi ab eo in admiratione Acragas, et Boethus[3], et Mys[4] fuere. Exstant hodie omnium opera in insula Rhodiorum : Boethi apud Lindiam Minervam : Acragantis in templo Liberi patris in ipsa Rhodo, Bacchæ Centaurique cælati in scyphis : Myos in eadem æde, et Silenus, et Cupidines. Acragantis et venatus in scyphis 2

Rousseau, in celeberrima illa Fabricii prosopopœia : *Fabricius, qu'eût pensé ta grande ame?* etc. sed hæc nemo non novit. Ed. — *Fabricii nos pudet.* Fabricii abstinentiæ nos jam pudet. Luscinus ille de quo superius diximus, c. 50, unicuique pauperrimo censu par, inquit Val. Max. IV, p. 209. Idem, 4, n. 3, p. 217 : « In Caii vero Fabricii, et Q. Æmilii Papi principum sæculi sui domibus argentum fuisse confitear oportet : uterque enim patellam deorum et et salinum habuit : sed eo lautior Fabricius, quod patellam suam corneo pediculo sustineri voluit. » Consulatum ambo gessere simul ann. U. 472, et 466 censuram, post consulatum, ut quidem Fasti ferunt. Hard.

LV. 1. *Diximus.* Lib. VII, 39. Hard.

2. *Quatuor paria.* Vasorum, sive scyphorum. Ita Reg. 2 et Pintiani codex : quæ divulsa perperam, distractaque et interpolata, hiulcam nec satis cohærentem efficiunt in libris ad hunc diem vulgatis sententiam : nempe hoc modo : « Ac jam nullum exstare dicitur. Ephesiæ Dianæ templum jacet, Capitolium incendiis, Varro, etc. » Quorsum, quæso, spectat Ephesini incendii mentio, aut Capitolini, quum de signis statuisque agitur? Illud nimirum est, innuere velle Plinium in utraque ea sede servata hæc signa olim, in utraque pariter periisse. De priore certe hujus sententiæ parte ipse haud obscure, VII, 39 : « Testimonium perhibet Mentori Capitolinus, et Diana Ephesia, quibus fuere consecrata artis ejus vasa. » De posteriore sanatus ope nostra hic locus, reliquum nullum facit dubitandi locum. Hard.

3. *Et Boethus.* Βοηθὸς Carthaginiensis statuarius, de quo Pausanias in Eliacis prioribus, sive V, p. 319. Hard.

4. *Et Mys.* Meminit hujus Pausan. Attic. I, p. 51. Martial. item VIII, epigr. LI : « Quis labor in phiala? docti Myos, anne Myronis? Mentoris hæc manus est; an, Polyclete, tua? » Et XIV, XCV, cujus lemma, « Phiala aurea cælata : Quamvis Callaico rubeam generosa

magna fama. Post hos celebratus est Calamis[5] et Antipater: quique Satyrum in phiala gravatum somno collocavisse verius, quam cælasse dictus est, Stratonicus. Mox Cyzicenus Tauriscus[6]. Item Ariston et Eunicus Mitylenæi laudantur, et Hecatæus: et circa Magni Pompeii ætatem Praxiteles[7], Posidonius Ephesius, Lædus[8] Stratiates, qui prælia armatosque cælavit: Zopyrus, qui Areopagitas, et judicium Orestis, in duobus scyphis H-S. XII æstimatis[9].
3 Fuit dein Pytheas, cujus binæ unciæ X. vænierunt[10]. Ulysses

metallo, Glorior arte magis: nam Myos iste labor. » Hard.

5. *Calamis.* Dicemus de eo inferius, et de Stratonico. Hard.

6. *Mox Cyzicenus Tauriscus.* Meminit hujus iterum Plinius, XXXVI, 4, ubi a Tralliano marmorum cælatore diversum esse admonet. Hard.

7. *Praxiteles.* Argentarius, de quo Cicero de Divin. I, p. 189. Diversus a statuario altero, de quo XXXIV, qui *CCC* ferme annis hunc antecessit. Hard.

8. *Lædus.* Reg. 2, *Ledis Thracides.* An *Leostratides?* Hard.

9. *In duobus scyphis H-S. XII æstimatis.* Ego interpretor sestertium duodecies, id est, censu senatorio, ait Budæus. At Ciacconius: quæ notæ si *duodecies sestertium* designant, triginta *scutatorum* millia conficiunt: si vero, quoniam de Græcis ibi sermo est, *ΔXII*, id est, *talentis duodecim* est legendum, *scutati sunt* 7,200. Salmasius corrigit, « sestertiis quinque, hoc est, pondo XII æstimatis. » Quod equidem miror vehementer, quum prorsus abhorreat a consuetudine latine loquentium. Simplicissime intelligenda duodecim millia nummum, seu trecenti Philippi. Hoc et materiæ, et manus pretium; sed materiæ non magnum pondus fuisse in scyphis satis liquet. Gron. — *H-S. XII.* Ita Reg. 2, librique editi. Ciacconii conjecturas nullo probabili argumento nixas, hoc loco, ad alia properans, non moror. H. — *H-S. XII æstimatis.* Duodecim sestertiis, gallicæ monetæ libris 2,334. Ed.

10. *Cujus binæ unciæ X. vænierunt.* Ita MSS. omnes, non *viginti*, ut editi, hoc est, decem sestertiis, vel decem sestertium millibus: quæ gallicæ monetæ libras efficiunt omnino mille: majore, ut apparet, pretio, quam superiores scyphi. Hard. — *Cujus binæ unciæ X. vænierunt.* Brot. ex MSS. Regg. 2 et 3, « cujus duæ unciæ, etc. » In MS. Voss. et ed. principe, « duæ unciæ xx venierunt. » Sestertia decem sunt gallicæ monetæ libræ 1945. Duas autem uncias intellige pedis romani uncias duas, vel, ut vulgo loquimur, duos pollices. Nempe diameter emblematis fuit duarum unciarum. Ulysses et Diomedes Palladium subripientes sæpenumero occurrunt in gemmis antiquis. Ex Brot. nott. ad h. l. Ed.

et Diomedes erant in phialæ emblemate, Palladium surripientes. Fecit idem et cocos magiriscia[11] appellatos, parvulis potoriis, sed e quibus ne exempla quidem liceret exprimere, tam opportuna injuriæ[12] subtilitas erat. Habuit et Teucer crustarius famam[13]: subitoque ars hæc ita exolevit, ut sola jam vetustate censeatur, usque adeo attritis cælaturis, ne figura discerni possit, auctoritas constet. Argentum medicatis aquis[14] inficitur, atque etiam afflatu salso, sicut in mediterraneis Hispaniæ.

LVI. In argenti et auri metallis nascuntur etiamnum 1
pigmenta, sil et cæruleum. Sil proprie limus est[1]. Optimum[2] ex eo quod Atticum vocatur. Pretium[3] in pondo

11. *Fecit idem et cocos magiriscia appellatos.* Μαγειρίσκια, a μάγειρος, coquus, deminuta voce. Hard.

12. *Tam opportuna injuriæ.* Sic libri omnes : etiam MSS. Hoc est, adeo facile lædebantur. Sic *contumeliæ opportunum* dixit et Senec. de Consol. ad Helv. 13. Cels. II, 9 : « Opportuniores hæ partes injuriæ sunt, quæ jam male habent. » Hard.

13. *Habuit et Teucer crustarius famam.* Vocem eam *crustarius*, Reg. 2 codex prætermisit, cui voci si quis nosse velit quæ vis subsit, consulat Gothof. in cod. Theodor. XV, tit. 7, p. 375. A crustis vasisque potoriis crustatis nomen in primis habent crustarii. Sunt autem crustæ, genus emblematis, quod vasculis inserebatur : idemque, quum vellent, detrahebatur, quemadmodum et emblemata. Tullius in Verrem, VI : « Crustæ aut emblemata detrahuntur. » Hard.

14. *Argentum medicatis aquis inficitur*, etc. Quæ sunt sapore aliquo, aut medica vi præditæ, quales sunt quæ minerales vocantur. Hard.

LVI. 1. *Sil proprie limus est.* Terra lutea, quam ὤχραν Græci ex re ipsa vocant : *ocre jaune*, sed præcipuæ notæ atque splendoris : unde sil lucidum appellatur, XXXV, 17. Vide Agricolam in Bermanno, p. 452 sq. Hard. — *Sil proprie limus. Sil argillis* (*Silicates alumineux*) adnumeratum, etiamnunc pictoribus in usu est. Ed.

2. *Optimum ex eo quod Atticum vocatur.* Ita Diosc. lib. V, c. 108. H. — *Atticum vocatur.* Cl. Hillius, p. 192, vult sil atticum Romanorum esse *le cinabre factice*, quod a nostro cinnabari factitio prorsus diversum est. At hic apud Plinium, ut apud Vitruvium, lib VII, cap. 14, sil atticum est *l'ocre attique.* Brot.

3. *Pretium in libras XXXII.* Voss. « pretium in libras XII. » Lege : « pretium in pondo libras ✱ II, » hoc est, denarii duo. Gr. — *Pretium in pondo X. II.* Ita

libras x. II. Proximum marmorosum[4] dimidio Attici pretio. Tertium genus est pressum[5], quod alii Syricum vocant ex insula Syro. Jam quidem et ex Achaia, quo utuntur ad picturæ umbras. Pretium in libras, H-S. bini[6]. Dupondiis[7] vero detractis, quod lucidum vocant, e Gallia[8] veniens : hoc autem et Attico ad lumina[9] utuntur : ad abacos[10] non nisi marmoroso, quoniam marmor in eo
2 resistit amaritudini calcis. Effoditur et ad XX ab Urbe lapidem, in montibus. Postea uritur, pressum appellantibus qui adulterant. Sed esse falsum exustumque amaritudine apparet, quoniam resolutum in pulverem est. Sile pingere instituere primi Polygnotus et Micon[11], Attico dumtaxat. Hoc sequuta ætas ad lumina usa est : ad umbras

Reg. 2. Hoc est, denarii duo : gallicæ monetæ, asses sedecim. In libris hactenus editis, « Pretium in libras XXXII, » sine ulla pretii nota. Hard.

4. *Proximum marmorosum.* Lapidosum. Dioscorid. lib. V, c. 108, ochram probat in primis ἄλιθον. Hard.

5. *Pressum.* Obscurum, nubilum, fuscumque, σκοτεινὸν, ἀμαυρὸν, *ocre d'un jaune brun.* Presso saturum opponitur, κατακορές. H. — *Pressum.* Terræ argillaceæ, quas recentiores vocant *ocres*, plus minusve colorem lucidum aut obscurum e ferro (*peroxide, hydroxide de fer*) trahunt. Ed.

6. *Pretium in libras hujus sestertii bini. Dipondiis vero detractis* (sic olim). Tò *hujus* non est in Vossiano. Cæterum quod lucidum vocant, ejus pretium esse vult in libras sestertium unum et dimidiatum : tantum enim restat dipondio binis sestertiis detracto. Perperam Dalecampius, fere sestertio uno, nam sestertius, inquit, valet asses duos sive pondo et semissem. Immemor sæculi, quo vivebat Plinius. Sestertius quum primum cuderetur, tantum valuit; Plinii ævo quatuor assibus semuncialibus mutabatur. Gr.—*H.-S. bini.* Sive asses romani quinque. H. — E nostris videlicet assibus $7\frac{3}{4}$. Ed.

7. *Dupondiis.* Assibus videlicet duobus. Hard.

8. *E Gallia.* E Biturigibus Cubis : unde nunc quoque, *ocre de Berri.* Hard.

9. *Ad lumina utuntur.* In picturis, *le jour d'un tableau, les parties éclairées.* Hard.

10. *Ad abacos.* Dicemus de ejus vocis insolentiore significatu, quem hoc loco habet, XXXV, 1 et 13. H. — *Abacos.* Abaci illi, *les compartiments.* Brot.

11. *Micon.* Græcis, Μίκων, et Πολύγνωτος. De his dicemus libris sequentibus. Hard.

autem Syrico et Lydio. Lydium Sardibus emebatur, quod nunc obmutuit[12].

LVII. (xiii.) Cæruleum[1] arena est. Hujus genera tria[2] fuere 1
antiquitus: Ægyptium, quod maxime probatur. Scythicum, hoc diluitur facile, quumque teritur, in iv colores mutatur[3], candidiorem[4] nigrioremve. Præfertur huic etiamnum Cyprium. Accessit his Puteolanum et Hispaniense, arena ibi confici cœpta. Tingitur autem omne, et in sua coquitur herba[5], bibitque succum. Reliqua confectura eadem quæ chrysocollæ[6]. Ex cæruleo fit, quod vocatur lomentum[7], perficitur id lavando terendove: hoc est cæruleo

12. *Quod nunc obmutuit.* Reg. 2, *ommittunt.* Credo, pro *omittunt.* H. — *Obmutuit.* Broter. ex editione principe, *omittunt.* Ed.

LVII. 1. *Cæruleum.* Obsolevit istud jamdudum, inque ejus locum successit alterum simile, quod ex cyaneo lapide Lazuli parant, vocantque ultramarinum, *outremer.* H. — *Arena est.* Cæruleum illud, *le verd azur.* Br.—*Cæruleum.* Nobis *carbonate, hydrocarbonate bleu de cuivre, azurite,* de quo dictum. Ed.

2. *Hujus genera tria fuere.* Theophrastus duo nativi cærulei genera agnoscit, Scythicum, Cypriumque: factitii tertium, Ægyptium scilicet. Sic enim ille περὶ λίθων, pag. 11: Καὶ κυανὸς, ὁ μὲν αὐτοφυὴς· ὁ δὲ σκευαςὸς, ὥσπερ ἐν Αἰγύπτῳ. Γένη δὲ κυανοῦ τρία· ὁ Αἰγύπτιος, καὶ Σκύθης, καὶ τρίτος ὁ Κύπριος· βέλτιςος δ' ὁ Αἰγύπτιος εἰς τὰ ἄκρατα λειώματα, ὁ δὲ Σκύθης εἰς τὰ ὑδαρέςερα. Σκευαςὸς δ' ὁ Αἰγύπτιος. Hard.

3. *In IV colores mutatur.* Theophrast. loc. cit. pag. 11 sq. Φασὶ δὲ οἱ τὰ φάρμακα τρίβοντες, τὸν μὲν κυανὸν ἐξ ἑαυτοῦ ποιεῖν χρώματα τέτταρα· τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῶν λεπτοτάτων λευκότατον· τὸ δὲ δεύτερον, ἐκ τῶν παχυτάτων μελάντατον. « Ait e cæruleo trito fieri quatuor colores: nempe binos, hoc est, magis minusve candidum e cæruleo tenuissimo, e crassissimo totidem, hoc est, magis aut minus nigrum. » H.

4. *Candidiorem.* Addidere Plinii interpolatores, *crassiorem tenuioremve*, ex Theophrasti verbis, opinor, perperam intellectis. Non habent eas voces codices ulli. Hard.

5. *Et in sua coquitur herba.* Peculiaris fuisse generis eam herbam indicat. Nos glastum esse seu isatim arbitramur, de qua alibi Plinius, XXII, 2. H. — *Herba.* Quæ nobis *Isatis tinctoria*, dicta vulgo, *pastel.* Ed.

6. *Quæ chrysocollæ.* De confectura chrysocollæ dictum est c. 26 hujus libri. Hard.

7. *Lomentum.* Λείωμα, nunc cæruleum lotum, tritumque, et magis dilutum significat. H. — *Lomentum.* Cærulei illius ita loti et triti partes tenuissimæ sunt; et hoc est, *l'azur raffiné.* Brot.

candidius. Pretia ejus, x. x. in libras[8]; cærulei, x. VIII.
2 Usus in creta[9], calcis impatiens. Nuper accessit et Vestorianum[10] ab auctore appellatum. Fit ex Ægyptii levissima parte : pretium ejus x. x. in libras[11]. Idem et Puteolani usus, præterque ad fenestras : vocant cœlon[12]. Non pridem apportari et Indicum est cœptum, cujus pretium x. VIII in libras[13]. Ratio in pictura ad incisuras[14], hoc est, umbras dividendas ab lumine. Est et vilissimum genus lomenti, quidam tritum vocant, quinis assibus æstimatum. Cærulei sinceri experimentum in carbone, ut flagret : fraus, viola arida decocta[15] in aqua, succoque per linteum expresso

8. *Pretia ejus, X. X. in libras.* Hoc est, denarii decem. Prius legebatur, « Pretia ejus XXIII in libras : cærulei XVIII, » pro *X. VIII*, hoc est, denariis octo. H. — *X. X. in libras.* Brot. *X. XI*, denarii undecim, qui sunt monetæ gallicæ libræ 8, cum assibus 11. Ed.

9. *Usus in creta, calcis impatiens.* Tectorio e creta, non item e calce, cæruleum commode illinitur. Hard.

10. *Vestorianum.* Ita Reg. 2, et alii. Prius *Nestorianum* legebatur. At Vitruv. VII, 11, pag. 144 : « Cærulei temperationes Alexandriæ primum sunt inventæ : postea idem Vestorius Puteolis instituit faciendum. » Isidorus item Origg. XIX, 17 : « Venetum cæruleum temperare primum Alexandria reperit. In Italia ex arenæ pulvere et nitri flore idem faciunt. Sed si Cyprium in fornace adustum huic permixtioni addes, Vestoriani similitudo erit. » Vestorium suum Cicero non semel vocat ad Attic. IV, epist. XIII, et XVI; et VI, 2. Apud Gruter. in Inscr. pag. 245 : VICVS VESTORIANVS. Haud dubie a Vestorii officina nomen fictum. H.

11. *Pretium ejus X. X. in libras.* Denarius unus in libras : monetæ gallicæ asses octo. Prius typi sic edebant, *LX in libras*. Hard.

12. *Vocant cœlon.* MSS. Reg. 2, alii, *cyllon vocant*. Hard. — *Cœlon*. Brot. emendat, *cyanon*. Ed.

13. *Pretium X. VIII in libras.* Denarii octo, monetæ nostræ libræ 6, cum 4 assibus. Ed.

14. *Ad incisuras.* Commissuras ipse appellat, XXXV, 11, ubi de picturæ arte : « Tandem se ars ipsa distinxit, et invenit lumen atque umbras differentia colorum alterna vice sese excitante. Deinde adjectus est splendor, alius hic quam lumen; quem quia inter hoc et umbram esset, appellavere tonon : commissuras vero colorum et transitus, harmogen. » Quid enim commissura et transitus colorum, quam luminis et umbræ, quæ ex varietate colorum fiunt, divisio? Id qui ex arte efficiunt, apud nos dicuntur, *arrondir une figure, lui donner du relief par le moyen des jours et des ombres*. Hard.

15. *Fraus, viola arida decocta.* Ut

in cretam Eretriam. Vis ejus in medicina, ut purget hulcera. Itaque et emplastris adjiciunt : item[16] causticis. Teritur autem difficillime sil[17]. In medendo[18] leviter mordet, astringitque, et explet hulcera. Uritur in fictilibus, ut prosit. Pretia rerum, quæ usquam posuimus, non ignoramus alia in aliis locis esse, et omnibus pæne annis mutari, prout navigationes constiterint, aut ut quisque mercatus sit, aut aliquis prævalens manceps annonam flagellet[19] : non obliti Demetrium a tota seplasia[20] Neronis principatu accusatum apud consules : poni tamen necessarium fuit, quæ plerumque erant Romæ, ut exprimeretur auctoritas rerum. 3

in cærulei experimento Plinius, sic etiam in sile probando Vitruvius violam adsciscit, VII, 14, p. 148 : « Itaque tinctores, inquit, quum volunt sil Atticum imitari, violam aridam conjicientes in vas cum aqua, confervefacere faciunt ad ignem : deinde quum est temperatum, conjiciunt in linteum, et inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquam ex violis coloratam, et ex ea Eretriam perfundentes, et jam terentes, efficiunt silis Attici colorem. » H.

16. *Item causticis.* Modice exedere Diosc. ait V, 106. Hard.

17. *Teritur difficillime sil.* In antiquo exemplari, « teritur autem difficillime ; » verbum vero *sil* non legitur ibidem. Pint.

18. *In medendo.* Diosc. V, 108, de ochra, sive sile. Hard.

19. *Annonam flagellet.* Alii incendere, urere, excandefacere, vexare dicunt, hoc est, inferre caritatem annonæ. Hard.

20. *A tota seplasia.* Capuæ forum et vicus fuit, in quo unguentarii negotiabantur, ut alibi diximus. Hoc loco unguentarios urbis Romæ atque pigmentarios putamus intelligi, appellatione deducta ab eo Capuæ vico, qui fuit his mercibus attributus. Hard.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIÆ
LIBER XXXIV.

I. (1.) Proxima dicantur æris metalla[1], cui et in usu proximum est pretium : immo vero ante argentum, ac pæne etiam ante aurum, Corinthio. Stipis quoque auctoritas, ut diximus[2]. Hinc æra militum[3] : tribuni[4] ærarii et ærarium, obærati et ære diruti[5]. Docuimus[6], quam- 1

I. 1. *Æris metalla. Raudus* prisci illi vetustissimique Romani æs vocaverunt, unde dicta Rauduscula porta, quod ære munita foret. In ea fuit Genutii prætoris caput æneum historiis scriptorum celebris. Alex. ab Alex. lib. IV, c. 16, Χαλκὸν, Græcis, παρὰ τὸ χέειν τὴν ἀλκὴν, quod eorum qui confodiuntur vires ac robur dissipet, vocatum fuisse Tzetzes scribit. Dalec. — *Proxima dicantur æris.* Gron. et Al. ante Hard. *proxime*, etc. Ed.

2. *Ut diximus.* Nempe l. XXXIII, 13 et 48. Hard.

3. *Hinc æra militum.* Apud Gruter. pag. 508, inscriptio vetus : AERA. STIPENDIAQVE. Altera p. 565 : MIL. AER. XII, *miles ærum*, hoc est, *stipendiorum duodenum.* Tertia p. 454 : PRAEF. MILIT. AERARI. Hard.

4. *Tribuni ærarii.* Festus : « Ærarii tribuni a tribuendo ære sunt appellati. Ærarium sane populus romanus in æde Saturni habuit. » Unde vetus inscriptio, apud Gruter. VIII. VIR. III AERARI. SATVRNI. « Octumvir tertium Ærarii, Saturni. » Hard.

5. *Obærati, et ære diruti.* Festus : « Dirutum ære militem dicebant antiqui, cui stipendium ignominiæ causa non erat datum : quod æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. » In libris ad hunc diem vulgatis, *et obærati ab ære dicti.* In Reg. 2, trajectis litteris, *obærati ære eruditi.* Nihil certius emendatione nostra, quam non Festus modo confirmat, cujus verba supra recitavimus, sed et Varro de vita populi romani, II : « Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annuum dabatur : cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus esset. » Usus voce ea Tullius in Verrem or. VII, n. 33 : « Aleatoris Placentini castra commemorabuntur, in quibus quum frequens fuisset, tamen ære dirutus est : » hoc est, ære sive stipendio debito multatus, privatusque. Hard.

6. *Docuimus.* Lib. XXXIII, 13.

diu populus romanus ære tantum signato usus sit. Sed et alia vetustas[7] æqualem urbi auctoritatem ejus declarat, a rege Numa collegio[8] tertio ærariorum fabrum[9] instituto.

1 II. Vena[1] quo dictum est modo effoditur, ignique perficitur. Fit et e lapide æroso[2], quem vocant cadmiam. Celebritas[3] in Asia, et quondam in Campania, nunc in Bergomatium[*] agro, extrema parte Italiæ; feruntque nuper etiam in Germania provincia repertum. (II.) Fit et ex alio lapide quem chalciten vocant[4] in Cypro, ubi prima fuit æris inventio[5] : mox vilitas præcipua, re-

7. *Sed et alia vetustas*, etc. Sed et alia vetusta causa æris signati usum et auctoritatem æqualem Urbis natalibus facit. Sic Reg. 2, Johannis Chiffletii codex, teste Claudio fratre, de Antiquit. num. VIII, 59. Interpolatores in libris ad hunc diem vulgatis, « usus esset, et alia quæ vetustas tradidit, eum æqualem, etc. » Nempe ut perspicuæ per se orationi tenebras offunderent. Hard.

8. *Collegio*. Ad sacerdotum augurumque collegia. Hard.

9. *Ærariorum fabrum*. Qui ex ære flato monetas, sigillariaque exprimebant, operaque ejusmodi publice proponebant. Iidem, ut videtur, in vetustis inscriptionibus *Flaturarii* appellati. Hard.

II. 1. *Vena*. In argento videlicet, cap. 31 superioris libri. H.

2. *Fit et e lapide æroso*. Infra cap. 22 : « Ipse lapis, ex quo fit æs, cadmia vocatur. » Lapis ejuscemodi ab ære in fornacibus conflato (æs rubrum hodie vocitant) tam avide sorbetur, ut massa æris 72 librarum, hoc admixto lapide centenaria evadat. Snellius de Re numm. pag. 6. Hyginus fab. 272 : « Cadmus Agenoris filius æs Thebis primus inventum condidit. » Cadmia igitur ab eo forte nomen traxit. Nostri vocant, *calamine*. Hard. — *Cadmiam*. Cadmia illa, quam nostri *calamine (Zinc oxidé silicifère, Hydrosilicate de zinc)* vocant, in cupri venis reperitur, et apud nos etiam simul igne coquitur. Ed.

3. *Celebritas in Asia*. Exemplar antiquum, *celebritas Maria* : puto legendum *Mariæ*, aut *e Maria*. Apparet autem Mariam locum esse Bæticæ, non longe a Corduba, a quo fortasse nomen invenerunt Mariani montes, qui Tarraconensem a Bætica disterminant. Cujus mentio etsi a geographis non fit, colligitur tamen ex his quæ a Plinio inf. referuntur, ita esse ut dixi. Pint.

4. *Quem chalciten vocant*. Arist. Hist. Anim. V, 18, pag. 608 : Ἐν δὲ Κύπρῳ οὗ ὁ λίθος χαλκίτις καίεται. Festus : « Ærosam appellaverunt antiqui insulam Cyprum, quod in ea plurimum æris nascatur. » Hard.

5. *Ubi prima fuit æris inventio*. In Chalcide, Eubœæ oppido, æs primum fuisse repertum, auctor est Solinus ex Callidemo, II, p. 30. H.

perto in aliis terris præstantiore, maxime [6]aurichalco, quod præcipuam bonitatem admirationemque diu obtinuit. Nec reperitur [7] longo jam tempore, effeta tellure. Proxi- 2
mum bonitate fuit Sallustianum in Centronum Alpino tractu, non longi et ipsum ævi: successitque ei Livianum in Gallia. Utrumque a metallorum dominis appellatum: illud ab amico divi Augusti [8]: hoc a conjuge, velocis defectus. Livianum quoque certe admodum exiguum invenitur. Summa gloria nunc in Marianum [9] conversa, quod et Cordubense dicitur. Hoc a Liviano cadmiam maxime

6. *Aurichalco.* Vide Rhod. l. XIX, cap. 9; Brod. lib. VI, cap. 23; Scalig. in Festum, dictione *Aurichalcum*. Apud interpretem Apollonii, Aristoteles et Hesychius aurichalcum esse negant. Dalec. — *Aurichalco.* Quod, ut Isidor. ait, Origg. XVI, 19, et splendorem auri, et duritiam æris possideat. Festus verbo *Aurichalcum*, verius, *orichalcum* dici putat, « quod in montuosis locis invenitur: mons enim græce ὄρος appellatur. » De ea voce plura vide apud Vossium in Etymol. Hard.

7. *Nec reperitur.* Nec forte uspiam exstitit, præterquam apud poetas, et in fabulis: ut Aristoteli persuasum olim fuisse auctor est Apollonii Scholiastes. Plaut. in Mil. act. III, sc. 1, v. 64, tres homines frugi, æqui ponderis cum aurichalco existimat: « Cedo tres mihi homines aurichalco contra cum istis moribus. » Certe quum reperiri saltem Plinii jam ævo desierit, non illud esse vel ex eo capite evincitur, quod nos *du laiton*, vernaculo sermone appellare consuevimus. Non simplex aliquod metallum fuisse orichalcum Stephanus innuit, verbo Ἄνδειρα, sed ex lapide quodam cum ære cocto, fieri solitum: Ἄνδειρα πόλις, ἐν ᾗ λίθος, ὃς καιόμενος καὶ κραθεὶς χαλκῷ, ὀρείχαλκος γίνεται. Lapidem eum cadmiam esse fossilem Kircherus noster arbitratus est, Mundi subt. X, 4, pag. 218. Cui sententiæ Festus suffragatur: « Cadmea terra, inquit, quæ in æs conjicitur, ut fiat orichalcum. » H.—Aurichalcum ex Stephani verbis, nihil aliud esse videtur quam duorum metallorum (*cuivre, zinc*) simul excoctorum mixtura; nostris vulgo *cuivre jaune*, *laiton*. Ed.

8. *Illud ab amico divi Augusti.* Sallustio Crispo fortassis, quem participem secretorum Augusti Tacitus vocat, Annal. I, pag. 6. Meminit et Seneca de Clem. I, 10. H.

9. *In Marianum.* A Mario septies consule, ut diximus lib. sup. c. 13, quemadmodum a Sallustio Liviaque genera æris alia nomen acceperunt. Vel, quod alicui forsan similius veri videatur, a Marianis montibus prope Cordubam, nunc *Sierra Morena*. Hard. — Ibi duæ fodinæ æris; altera cærulei, altera viridis. Brot.

sorbet[10], et aurichalci bonitatem imitatur in sestertiis dupondiariisque[11], Cyprio suo assibus contentis. Et hactenus nobilitas in ære naturalis se habet.

1 III. Reliqua genera artificio constant, quæ suis locis reddentur, summa claritate ante omnia indicata. Quondam æs confusum auro argentoque miscebatur, et tamen ars pretiosior erat : nunc incertum est pejor hæc sit, an materia : mirumque, quum ad infinitum operum pretia creverint, auctoritas artis exstincta est. Quæstus causa enim, ut omnia, exerceri cœpta est, quæ gloriæ solebat. Ideo etiam deorum adscripta operi[1], quum proceres gentium claritatem et hac via quærerent : adeoque exolevit fundendi æris pretiosi ratio, ut jamdiu ne fortuna quidem
2 in ære jus artis habeat. Ex illa autem antiqua gloria Corinthium maxime laudatur : hoc casus miscuit[2], Corintho,

10. *Cadmiam max. sorbet.* Si Livianum æs exceperis, Marianum æs maxime omnium sorbet, sibique adglutinat, commiscetque lapidem cadmiam, quum in eumdem, in quo conflatur æs, fornacem immittitur. Hard.

11. *In sestertiis dupondiariisque.* Fuere igitur et ex ære sestertii, sicuti dupondii et asses : ex dispari tantum æris genere conflati : sestertiis dupondiisque, Mariano : Cyprio assibus adjudicato. De dupondio ex ære testis Petron. in Satyr. pag. 40 : « Præter unum dupondium Siciliciumque, quibus lupinos destinaveramus mercari, nihil ad manum erat. » Ne porro Plinium hallucinatum esse existimem, usus illius ævi, quem probe ei perspectum hac in re fuisse nemo inficias ierit : ne corruptos codices putem, conspirans exemplarium consensus vetat : adeoque ne et Gronovio adsentiar, de Sestertio, III, p. 529, ita conjicienti, *sesquassibus dipondiisque.* Vide quæ de universa re monetaria veterum Romanorum cura singulari diximus, in eo volumine, quod *Nummi antiqui Populorum et Urbium illustrati*, inscripsimus. H. — *In sestertiis.* Fueruntne sestertii ærei; nullos certe novimus nisi argenteos. At, ut opinor, per sestertios hic intelligendi sunt quadrusses, qui idem valebant ac sestertii. Quadrussis enim et sestertius valent monetæ gallicæ nostræ asses 3, cum denariis 11. Dupondiarius aut dupondius valet ferme monetæ nostræ asses 2. Brot.

III. 1. *Ideo etiam deorum adscripta operi.* Vulcani. Lactantius de falsa Relig. I, 18, p. 60 : « Artes quoque suis inventoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Æsculapio medicina, Vulcano fabrica. »

2. *Hoc casus miscuit.* Incensa

quum caperetur, incensa : mireque circa id multorum affectatio fuit : quippe quum tradatur, non alia de causa Verrem, quem Cicero damnaverat, proscriptum cum[3] eo ab Antonio, quam quod Corinthiis se ei cessurum negavisset. At mihi major pars eorum[4] simulare eam scientiam videtur, ad segregandos se a cæteris magis, quam intelligere aliquid ibi subtilius : et hoc paucis docebo. Corinthus capta est Olympiadis CLXI anno tertio[5], nostræ 3
Urbis DCVIII : quum ante sæcula[6] fictores nobiles esse desissent, quorum ista omnia signa hodie Corinthia appellant. Quapropter ad coarguendos eos ponemus artificum ætates. Nam urbis nostræ annos ex supradicta comparatione Olympiadum colligere facile erit. Sunt ergo vasa tantum Corinthia, quæ isti elegantiores modo in esculenta transferunt, modo in lucernas, aut trulleos[7], nullo mun-

urbe. Florus eleganter, II, 16, de Corintho : « Quantas opes et cremaverit, hinc scias quod quidquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus. Nam et æris notam pretiosiorem ipsa opulentissimæ urbis fecit injuria : quia incendio permixtis plurimis statuis atque simulacris, æris, auri, argentique venæ in commune fluxere. » HARD.

3. *Proscriptum cum eo*. Brot. *proscript. esse ab*; edit. princeps, *proscriptum eum esse*. ED.

4. *Major pars eorum*, etc. Quorum circa signa Cor. affectatio fuit, ut paullo ante dixit : qui signis ejusmodi in primis capiebantur. H.

5. *CLVI anno tertio*. Sic libri omnes etiam MSS. CLVI. Sed hic numerus haud dubie ibi in mendo cubat. Incidit enim Urbis ann. 608 in annum tertium 161 olympiadis. Quare denarii nota X mutata perperam fuerat in notam quinarii V. H. — *CLVI*. Sic quoque edit. princeps; male. Broterius, *olympiadis CLVIII*, non *CLXI*, ut Hard. placet. ED.

6. *Quum ante sæcula*. Ante annos CLII, hoc est, olympiade CXX, ut dicetur cap. 19. Etiam MSS. codices sic præ se ferunt. Conjiciebat autem Gelenius legi multo commodius posse, *quum ante sæculo*, hoc est, ante centum annos, quam Corinthus caperetur. HARD.

7. *Aut trulleos*. Trulleus, sive trulleum, sive trulla, pro matula hoc loco accipitur, ut apud Martialem, IX, ep. XCVII : « Clinicus Herodes trullam subduxerat ægro; Deprensus dixit, Stulte, quid ergo bibis? » Subintellige : nisi vis et urinam reddere. Furtum ingeniose dissimulat, quasi idcirco tantum matulam sustulisset, ut offerret ægro. HARD.

4 ditiarum respectu[8]. Ejus tria genera : candidum, argento nitore quam proxime accedens, in quo illa mixtura prævaluit : alterum in quo auri fulva natura : tertium in quo æqualis omnium temperies fuit. Præter hæc est, cujus ratio non potest reddi, quanquam hominis manu facta dederit fortuna temperamentum simulacro signisque, illud suo colore pretiosum ad jocineris imaginem vergens, quod ideo hepatizon[9] appellant, procul a Corinthio : longe tamen ante Ægineticum atque Deliacum, quæ diu obtinuere principatum.

1 IV. Antiquissima æris gloria Deliaco fuit[1], mercatus in Delo concelebrante toto orbe, et ideo cura officinis, tricliniorum pedibus fulcrisque. Ibi prima nobilitas æris. Pervenit deinde ad deum simulacra, effigiemque hominum, et aliorum animalium.

1 V. Proxima laus Æginetico fuit. Insula et ipsa, nec æs gignens, sed officinarum temperatura nobilitata. Bos æreus inde captus in foro boario[1] est Romæ. Hoc erit exemplar Æginetici æris : Deliaci autem Jupiter in Capitolio in Jovis Tonantis æde. Illo ære Myron usus est, hoc Polycletus, æquales atque condiscipuli. Æmulatio iis et in materia fuit[2].

1 VI. (III.) Privatim Ægina candelabrorum superficiem dumtaxat elaboravit, sicut Tarentum scapos[1]. In his ergo

8. *Munditiarum respectu*. Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *munditiar. despectu*. Ed.

9. *Quod ideo hepatizon appellant*. Ἡπατίζον, jocineris colorem referens. Hard.

IV. 1. *Antiquissima æris gloria Deliaco fuit*. Maxima est Tartessiaco ex Hispania apud Pausaniam in Eliacis. Dalec. — *Deliaco*. Deliaca vasa et Corinthia laudat in primis Cicero, in oratione pro Sext. Roscio Amerino, num. 153. Hard.

V. 1. *In foro boario*. Regione Urbis octava, ex P. Victore, in descriptione urbis Romæ. Hard.

2. *Æmulatio autem et in materia fuit*. (Sic Gronov. et libri ante Hard. vulgati.) Scribo : « Æmulatio iis et in materia fuit. » Polycleto et Myroni. Τὸ *autem* delet et Pintianus. Gron.

VI. 1. *Scapos*. Candelabrorum truncos, ac ramulos : *branches de*

juncta commendatio officinarum est. Nec pudet tribunorum militarium salariis[2] emere, quum ipsum nomen[3] a candelarum lumine impositum appareat. Accessio candelabri talis fuit[4]: Theonis jussu præconis Clesippus fullo, gibber præterea et alio fœdus aspectu : emente id Gegania sestertiis quinquaginta[5]; eademque ostentante convivio emptum, ludibrii causa nudatus, atque impotentia libidinis 2

lustre, tiges de flambeau. Superficies autem appellatur superior ea planities, cujus in medium foramen candela inseritur. Hard.

2. *Tribunorum militarium salariis.* Tanti candelabra emere, « quantum in legione tribuni accipiunt, » ut cecinit Juvenal. Sat. III, v. 132. Porro quod miles qui pedibus merebat, accipere solitus erat stipendium, id centurio duplum referebat, eques triplex, quadruplum tribunus, uti ex Livio, XXXV, de triumpho Pauli, et ex Appiano colligitur de Bello civili, II, p. 491. Erat autem peditis diurnum stipendium denarius unus, ut diximus XXXIII, 13, unde computatione facta quantum esset tribunorum salarium annuum licet æstimare : nempe denarium 1,460. H.—Gallicæ monetæ librarum 1,128. Ed.

3. *Quum ipsum nomen*, etc. Quum res ipsa quæ tanti emitur, tam vilis sit ipsa per se, ut a candelis nomen accipiat. Hard.

4. *Accessio candelabri talis fuit.* Ex ære Æginetico. Locus hic salebrosissimus visus est Hermolao, qui se extricare ex eo non potuit. Sententia est, quam tamen, nonnisi veniam ante præfatus, aperire vix ausim; adeo pudet inquinare chartas, auresque et animos legentium vel leniter inficere pœnitet. Quum auctio fieret, inquit, præco Theon candelabro Corinthio pretioso accedere et adjungi voluit servum nihili, parvissimo corpore, fullonem Clesippum. Id candelabrum cum appendice homuncionis comparavit L sestertiis Gegania, vidua nobilis ac locuples. Eam emptionem tum frequenti convivio ostentat, productus quoque, ut et vitia corporis manifestiora jocos præberent, nudari jussus est Clesippus : libidinis impudentia correpta domina, recepit eum mox in torum, manu misit, maritum, hæredemque sumpsit. Ille æs, cui nisi applicitus adhæsisset, nunquam pervenisset ad res tam opimas, non secus ac fatum suum veneratus est: ac totam hanc fabulam Corinthiis vasis cum vulgo adscripsit. Providit tamen interim et bonis moribus, vel quum nobile sepulcrum erexit Geganiæ, per quod dedecus illius supra terras in omne ævum duraret. Geganiorum familia Romæ nobilis, apud Plutarch. in Numa, pag. 66 sq. Item apud Livium et Dionysium. Hard.

5. *Sestertiis quinquaginta.* Sive sestertium quinquaginta millibus. H. — *Sestertiis quinquaginta.* Quinquaginta sestertium millia efficiunt monetæ nostratis gallicæ libras 9,726. Ed.

receptus in torum, mox in testamentum, prædives, numinum vice illud candelabrum coluit, et hanc Corinthiis fabulam adjecit : vindicatis tamen moribus nobili sepulcro, per quod æterna supra terras Geganiæ dedecoris memoria duraret. Sed quum esse nulla Corinthia candelabra constet, nomen id præcipue in his celebratur, quoniam Mummii[6] victoria Corinthum quidem diruit, sed compluribus Achaiæ oppidis simul æra dispersit.

1 VII. Prisci limina etiam ac valvas[1] ex ære in templis factitavere. Invenio et a Cn. Octavio[2], qui de Perseo rege navalem triumphum egit, factam porticum[3] duplicem ad Circum Flaminium, quæ Corinthia sit appellata a capitulis æreis columnarum. Vestæ quoque ædem[4] ipsam Syracu-

6. *Mummii victoria*. De eo diximus lib. XXXIII, cap. 53, et alibi sæpius. Hard.

VII. 1. *Prisci limina etiam ac valvas*, etc. Qu. et Cn. Ogulnius, ædiles curules, fœneratorum aliquot bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea limina in Capitolio, etc. posuerunt. Livius decad. I, lib. I. Fuit et Romæ porta Rauduscula, ærata, de qua hujus libri cap. 1. Dal.

2. *Cn. Octavio, qui de Perseo rege nav. triumph. egit*. Qui an. U. 586, L. Æmilio Paulo secundum, C. Licinio Crasso coss. prætor classem sortitus, cum Æmilio Paulo consule in Macedoniam contra Persen regem profectus est. Quo capto, ipse de eodem calendis decembribus triumphum navalem egit. Auctor Tit. Livius, lib. XLV, pag. 586. Hard.

3. *Porticum duplicem ad Circum Flaminium*, etc. P. Victor, in descriptione urbis Romæ, regione nona, in qua Circus Flaminius fuit : « Porticus Corinthia Cn. Octavii, quæ prima duplex fuit. » Duplex dicitur, ob duplicem ordinem columnarum. Festus : « Octaviæ porticus duæ appellantur : quarum alteram theatro Marcelli propiorem, Octavia soror Augusti fecit : alteram theatro Pompeii proximam Cn. Octavius Cn. F. qui fuit ædilis curulis, prætor, consul, decemvir sacris faciundis, triumphavitque de rege Perseo, navali triumpho : quam combustam reficiendam curavit Cæsar Augustus. » Meminit et Velleius initio libri secundi. Hard.

4. *Vestæ quoque ædem*. Hujus ædis formam rotundam veteres nummi exhibent familiæ Cassiæ, apud Patinum, p. 67, et nummi Juliæ Domnæ, inscripti, VESTA MATER. Rotundam fuisse ait etiam Ovid. Fastor. VI, v. 265, quod Vesta eadem sit quæ terra, globata ad pilæ similitudinem : « Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuisse Dicitur : et formæ causa

sana superficie tegi placuisse. Syracusana sunt in Pantheo[5] capita columnarum a M. Agrippa posita. Quin etiam privata opulentia eo modo usurpata est. Camillo inter crimina objecit Sp. Carvilius quæstor, quod ærata ostia haberet in domo.

VIII. Nam triclinia ærata[1], abacosque[2], et monopodia[3] I
Cn. Manlium Asia devicta primum invenisse triumpho suo, quem duxit Urbis anno DLXVII, L. Piso[4] auctor est. Antias quidem L. Crassum hæredem L. Crassi[5] oratoris, multa etiam triclinia ærata vendidisse. Ex ære factitavere et cortinas[6], tripodum nomine Delphicas, quoniam donis

probanda subest, etc. » Et paulo post : « Arte Syracusia suspensus in aere clauso Stat globus immensi parva figura poli. Et quantum a summis, tantum secessit ab imis Terra : quod ut fiat, forma rotunda facit. Par facies templi : nullus procurrit in illo Angulus : a pluvio vindicat imbre tholus. » Hard.

5. *In Pantheo.* Quod ille perfecit, Augusto nonum, M. Junio Silano coss. Auctor Dio, LIII, p. 515. H.

VIII. 1. *Nam triclinia ærata.* Mensas, ut diximus XXXIII, 51. Hard.

2. *Abacosque.* Abacus mensæ genus fuit, ex opere intestino, cui vasa aurea, supellexque similis imponeretur, *un buffet*. Hard.

3. *Et monopodia.* Mensas unico pede fultas, μονοπόδια. Hard.

4. *L. Piso.* Liv. quoque, XXXIX, p. 409 : « Extremo anni (567) ad tertium Nonas Martias Cn. Manlius Volso de Gallis qui Asiam incolunt, triumphavit... Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in Urbem est : ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, monopodia et abacos Romam advexerunt, etc. » Hard.

5. *L. Crassi.* De quo diximus XVIII, 3. Is Licinium Crassum Scipionem, ex filia nepotem adoptavit, hæredemque instituit, virum summo ingenio, teste Tullio in Bruto. Hard.

6. *Et cortinas.* Cortinam hoc loco mensam interpretamur, quæ pocula sustineret, cui Delphicæ nomen ex eo quod similis esset mensæ illi, cui Delphis insidebat Pythia oracula faciens. Vetus interpres Horatii, in illud Sat. I, 6 : « et lapis albus Pocula cum cyatho duo sustinet. » « Lapis, inquit, mensa marmorea, quam Delphicam vocant. » Et idem fortassis vetus Scholiastes Juvenalis ad v. 204, Sat. III : « ornamentum abaci : quod nos, inquit, Delphicam dicimus. » Abacum Delphicam, Glossæ Philoxeni, appellant et μινιςέριον, quod ex ea poculorum mensa convivis ministrarent. Etymologus : Δελφικὰ τὸν τρίποδα Ῥωμαῖοι, ἐπεὶ πρῶτον ἐν Δελφοῖς γέγονεν. Nimirum primum

maximè Apollinis Delphici dicabantur. Placuere et lychnuchi[7] pensiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes : qualis est in templo Apollinis[8] Palatini, quod Alexander Magnus Thebarum expugnatione captum in Cyme dicaverat eidem deo.

1 IX. (iv.) Transiit deinde ars ubique vulgo ad effigies deorum. Romæ simulacrum ex ære factum Cereri primum reperio ex peculio Sp. Cassii[1], quem regnum affectantem pater ipsius interemerat. Transiit et ab diis ad hominum statuas atque imagines multis modis. Bitumine antiqui tinguebant[2] eas, quo magis mirum est placuisse auro integere. Hoc nescio an romanum fuit[3] inventum : certe etiam Romæ non habet vetustatem. Effigies hominum non solebant exprimi, nisi aliqua illustri causa perpetuitatem merentium, primo sacrorum certaminum victoria, maximeque Olympiæ : ubi omnium qui vicissent, statuas dicari
2 mos erat. Eorum vero, qui ter ibi superavissent, ex

Delphicæ Delphis fiebant : posteaque quivis abaci ejus formæ id nomen habuere. Martial. XII, ep. LXVII : « Argentum atque aurum non simplex Delphica portat. » Gruter. p. 1115, ex Sirmondo : DELPHICAE AEREAE CVM OMNI CVLTV EXORNATAE. De Delphicis multa Procopius in Vandal. I. Acceptionem aliam ejus vocis vide apud Cl. Du-Cangium, in Noth. ad Alexiad. p. 411. HARD.

7. *Lychnuchi*. Λυχνοῦχοι, candelabra. Et hæc Tranquillo quoque usurpata vox in Julio, cap. XXXVII. Meminit candelabri Euphorion ap. Athen. XV, p. 700, in quo tot lucernæ arderent, λύχνοι τοσοῦτοι, quot dies anni sunt. HARD.

8. *Apollinis*. Quod ab Augusto dedicatum ann. U. 726, ipso sextum, et M. Agrippa coss. Tranquillus in Aug. cap. XXIX. P. Victor in Descr. Romæ, regione Urbis decima : « Ædes Apollinis, ubi lychni pendebant instar arboris mala ferentis. » HARD.

IX. 1. *Sp. Cassii*. Is regnum affectans, ubi primum magistratu abiit, damnatus, necatusque est. « Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant, inquit Livius, II, pag. 35, eum cognita domi causa verberasse ac necasse : peculiumque filii Cereri consecravisse, signum inde factum esse et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATVM. » Affirmat hoc ipsum Valer. Max. V, 8, n. 2. Dion. Halicarn. Antiq. Rom. VIII, p. 546. Alii e rupe dejectum aiunt. HARD.

2. *Tinguebant*. Gron. et Al. *pingebant eas bitumine*. ED.

3. *Fuit*. Brot. *fuerit*. ED.

membris ipsorum similitudine expressa, quas iconicas vocant[4]. Athenienses nescio an primi omnium Harmodio et Aristogitoni[5] tyrannicidis publice posuerint statuas. Hoc actum est eodem anno, quo et reges Romæ pulsi. Excepta deinde res est a toto orbe terrarum humanissima ambitione. Et jam omnium municipiorum foris statuæ ornamentum esse cœpere, prorogarique memoria hominum, et honores legendi ævo[6] basibus inscribi, ne in sepulcris tantum legerentur. Mox forum[7] et in domibus privatis factum atque in atriis. Honos clientum instituit sic colere patronos.

X. (v.) Togatæ effigies[1] antiquitus ita dicabantur. Placuere 1
et nudæ tenentes hastam, ab ephcborum e gymnasiis exemplaribus, quas Achilleas[2] vocant. Græca res est, nihil

4. *Quas iconicas vocant.* Εἰκονικὰ ἀγάλματα vocat Athenæus, I, si memini. Iconicum simulacrum Tranquillus in Caligula, cap. XL. Erant ejuscemodi statuæ iis hominibus, quorum speciem referebaut, pares. Majores vocabantur *Augustæ* : *Colossi* longe maximæ. Curæ id Hellanodicis fuisse, Lucianus est auctor, ἐν τῷ ὑπὲρ εἰκόνων, sub initium, ut εἰκόνες ἰσομέτρητοι essent, ne augustiores scilicet, majoresque humana, Hieronicarum figuræ a sculptoribus exprimerentur. Et Plato in Phædro : Ὑπισχνοῦμαι χρυσῆν εἰκόνα ἰσομέτρητον εἰς Δελφοὺς ἀναθήσειν. Hard.

5. *Harmodio et Aristogitoni.* Ii Pisistrati filio Hipparcho interempto, servitute Athenienses liberaverunt. Pausanias in Atticis. Hanc historiam vide prolixe recitatam apud Thucyd. lib. VI. Dal.—*Harmodio.* Vide Plutarch. in Antiphonte, de decem rhetoribus, aliosque. A Praxitele elaboratas esse has statuas Plinius auctor est, cap. 19 libri hujus. Hard.

6. *Ævo.* Posteris. Hard.

7. *Mox forum et in domibus.* Quaslibet privatas ædes totidem fora credas esse : tot sunt instructæ signis singulæ. Simili translatione populum imaginum superius dixit, XXXIII, 45. Hard.

X. 1. *Togatæ effigies antiquitus ita dicabantur.* Ascon. Pedian. in orat. Cicer. pro M. Scauro, sub finem, Catonem ait « togatum sine tunica exercuisse judicium, in forumque sic descendisse, jusque dixisse; idque reperisse ex veteri consuetudine, secundum quam et Romuli ætatis statuæ in Capitolio, et in Rostris Camilli, fuerunt togatæ sine tunicis. » Meminit et Plinius alter in Paneg. Trajani, n. 55 : « Visuntur eadem e materia Cæsaris statuæ, qua Brutorum, qua Camillorum. » Hard.

2. *Quas Achilleas.* Notum Achillis decus et tutamen, hasta. Hard.

velare[3] : at contra romana ac militaris, thoracas addere. Cæsar quidem dictator[4] loricatam sibi dicari in foro[5] suo passus est. Nam Lupercorum habitu[6] factæ, tam novitiæ sunt, quam quæ nuper prodiere pænulis indutæ[7]. Manci-
2 nus eodem habitu[8] sibi statuit, quo deditus est. Notatum ab auctoribus, et L. Accium poetam[9] in Camenarum æde[10] maxima forma statuam sibi posuisse, quum brevis admodum fuisset. Equestres vero[11] statuæ romanam celebrationem habent[12], orto sine dubio a Græcis exemplo. Sed illi celetas tantum dicabant[13] in sacris victores. Postea vero

3. *Græca res est, nihil velare.* Nummi statuæque testes, in quibus nuda plane corpora. Hard.

4. *Cæsar quidem dictator*, etc. Lucius Scipio statuam chlamydatam et crepidatam in Capitolio poni voluit, quoniam eo habitu aliquando usus fuisset. Valer. lib. III, cap. 6. Dal. — *Cæsar.* Qualem in plurimis imperatorum statuis nummisque cernimus. Hard.

5. *In foro suo.* Forum Cæsaris prope templum Jani fuit, regione Urbis octava, apud P. Victorem. Et Dion. vide XLIII, p. 224. H.

6. *Nam Lupercorum habitu*, etc. Qui pellis caprinæ solum amictu tecti, cætero nudi, Romæ Lupercalibus discurrebant : unde Maro vocat Æn. VIII : *nudosque Lupercos.* Hard.

7. *Pænulis indutæ.* Pænula vestis fuit adversus imbres et frigora, circumquaque corpus ambiens, ἐμπεριέχων τὸ σῶμα, inquit Artemidorus. Vide Vossium in Etymologico. Hard.

8. *Mancinus eodem habitu*, etc. Qui cum Numantinis ipsorum arbitrio fœdus percussit, auctore Tib. Graccho quæstore suo. At eo fœdere per senatum improbato, Mancinus Numantinis est deditus, nudus vinctisque post tergum manibus. Plutarch. in Graccho; Aur. Victor de Vir. illustr. Val. Max. I, 7 ; Cic. de Offic. III. Hard.

9. *L. Accium poetam.* Diximus de eo in auctorum Indice. Hard.

10. *Camenarum æde.* A Fabio Nobiliore exstructa. Dal. — *Camenarum.* In regione Urbis prima, juxta portam Capenam, *Vicus et ædes Camenarum* fuit, teste P. Victore. Hard.

11. *Vero.* Gronov. et Al. ante Hard. *utique.* Ed.

12. *Romanam celebrationem habent.* Apud Romanos præcipua in commendatione fuere. Hard.

13. *Sed illi celetas tantum dicabant.* Κέλητες appellatæ statuæ eorum equestres, qui non bigis aut quadrigis in certamine uterentur, sed uno insiderent equo. Proprie κέλης equus ipse est, qui ab uno sessore agitatur ac regitur. Sententia igitur, fuisse receptum apud Græcos primum, ut statuas equestres dedicarent illi, qui victores exstitissent in ludis sacris celete. Postea factum, ut dicarent quoque

et qui bigis, vel quadrigis vicissent. Unde et nostri currus nati in his[14] qui triumphavissent. Serum hoc, et in his non nisi a divo Augusto sejuges[15], sicut et elephanti.

XI. Non vetus et bigarum celebratio in his qui prætura functi curru vecti essent per Circum. Antiquior columnarum, sicut C. Mænio[1], qui devicerat priscos Latinos[2], quibus ex fœdere tertias prædæ romanus populus præstabat, eodemque in consulatu in suggestu[3] Rostra de- I

bigas vel quadrigas sculptas marmore, vel fusas ære, qui vicissent isto genere. Inde consuetudinem venisse Romam, ut et qui triumphassent, dedicarent statuas triumphales, puta quadrigas; sed hunc morem invectum sero : et adhuc serius, ut triumphales sejugas : hoc enim primum auctorem habere D. Augustum. Hunc Plinii locum Onuphrius male intellexit, quum sejugas in ludis circensibus ex eo colligit primum ab Augusto missos : quum sit sententia longe dispar, statuam scilicet, triumphalem cum equis sejugibus ab eo positam. Sejuges tamen in Capitolio auratos a Cn. Cornelio positos reperio, apud Livium, XXXVIII, p. 479, ann. U. 566, hoc est, ante Augusti excessum annis ducentis. HARD.

14. *Unde et nostri currus nati in his*, etc. Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3, et alii. Libri antea editi : *Unde et nostris currus in his*, etc. HARD.

15. *Sejuges*. Equi seni uno curru juncti. BIGAS, TRIGAS, QVADRIGAS, SEIVGES ET SEPTEIVGES habet inscriptio vetus apud Gruterum, pag. 337. HARD.

XI. 1. *Antiquior columnarum, sicut C. Mænio*. L. Furii Camilli in consulatu collegæ, de quo Livius, VIII, p. 141, qui Lavinios et Veliternos, et Antiatas devicit : uti tum ex eodem Livio discimus, l. c. tum ex inscriptione Capitolini lapidis apud Grut. p. 297 : C. MAENIVS P. F. P. N. COS. DE ANTIATIBVS. LAVINEIS. VELITERNEIS. PRIDIE K. OCTOB. AN. CDXVI. Meminit columnæ Mænianæ Nonius, cap. 1, num. 33. HARD.

2. *Priscos Latinos*. Latium vetus. Livius loc. cit. de Camillo et Mænio coss. « Nec quievere ante, quam... Latium omne subegere. » Et paulo post, in oratione a Camillo ad populum habita : « Oppida latina omnia præsidiis tenentur vestris. » HARD.

3. *In suggestu*. Locus excelsior fuit, unde oratio haberi ad populum posset. Livius, VIII, p. 142 : « Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit. Rostraque id templum appellatum. » Florus, I, 11 : « Exstant et parta de Antio spolia : quæ Mænius in suggestu fori, capta hostium classe, suffixit : si tamen illa classis : nam sex fuere rostratæ; sed hic numerus illis initiis navale bellum fuit. » HARD.

2 victis Antiatibus fixerat anno Urbis CCCCXVI. Item Caio Duillio[4], qui primus navalem triumphum egit de Pœnis, quæ est etiam nunc in foro. Item P. Minucio[5] præfecto annonæ, extra portam Trigeminam, unciaria stipe collata[6], nescio an primo honore tali a populo, antea enim a senatu erat : præclara res, nisi frivolis cœpisset initiis. Namque et Atti Navii[7] statua fuit ante Curiam, cujus basis conflagravit Curia incensa Publii Clodii[8] funere. Fuit et Hermodori Ephesii[9] in comitio, legum, quas decemviri

4. *Item C. Duillio.* De eo Florus, II, 2, p. 49 : « Victor ergo apud Liparas, mersa et fugata hostium classe, primum illum maritimum egit triumphum. » Actum id belli primi Punici anno quinto, Urbis 493. Inscriptionem columnæ huic rostratæ appositam, singulari opere P. Ciaconius explicuit. C. Duillius appellatur a Tacito quoque, Annal. II, pag. 56, et in Epitome Livii, XVII, et in lapide Capitolino apud Grut. p. 297. Hard.

5. *Item P. Minucio.* Vide XVIII, 4, ubi res eadem jam delibata. H.

6. *Unciaria stipe collata.* Æreo nummo, cujus pretium foret dimidius as : asses enim tum sextantario pondere feriebantur, ut dictum est XXXIII, 13. Hic obiter adnotabis Eminent. Annalium scriptoris ἁμάρτημα ad an. Ch. 69, n. 9, ubi Guil. Godelevæi notas in Livium sequutus, ex hoc Plinii testimonio efficere nititur, mendicos vilesque personas ad portam Trigeminam convenire solitos, ut stipem rogarent : quum nihil Plinius aliud velit, quam stipe honoris causa collata, extra portam Trigeminam præfecto annonæ positam statuam fuisse. Augusto ipsi principi stipem vidimus esse collatam lib. sup. 48. H. — *Unciaria stipe.* Quæ nempe monetæ nostræ assem fere unum æquabat. Ed.

7. *Atti Navii.* Diximus de eo supra, XV, 20. Augur is fuit, Tarquinii Prisci ævo, ut Livius refert, I, pag. 14. Hunc novacula cotem discidisse ferunt. « Statua Atti posita, inquit Livius, capite velato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsis, ad lævam Curiæ fuit, etc. » Hard.

8. *P. Clodii.* Vide Ciceron. pro Milone, n. 91. Hard.

9. *Fuit et Hermodori Ephesii.* Apud Strabon. lib. XIV, Artemidorus narrat, Hermodorum virum inter Ephesios frugi, ab iis ejectum quod bonus esset, ideoque dignos Ephesios omnes qui strangularentur, quum edicto publico civitate pellerent bonos et integros viros. Dalec. — *Fuit.* Dig. I, tit. 2, de Orig. Jur. § 4, de legibus XII Tabularum : « Harum ferendarum, inquit Pomponius, auctorem fuisse decemviris Hermodorum quemdam Ephesium exsulantem in Italia, quidam retulerunt. » Hunc exsulare jussum, quod vir probus esset, Cicero testatur, Tuscul. V. Hard.

scribebant, interpretis, publice dicata. Alia causa, alia auctoritas, M. Horatii[10] Coclitis statuæ, quæ durat hodieque, quum hostes a ponte sublicio solus[11] arcuisset. Equidem et Sibyllæ juxta Rostra esse non miror, tres sint licet: una, quam Sextus Pacuvius Taurus[12] ædilis plebis instituit : duæ, quas M. Messala[13]. Primas putarem has, et Atti Navii, positas ætate Tarquinii Prisci, nisi regum antecedentium[14] essent in Capitolio. (VI.) Ex his[15] Romuli 3
est sine tunica, sicut et Camilli in Rostris, et ante ædem Castorum[16] fuit Q. Marcii[17] Tremuli equestris, togata,

10. *Alia causa et alia auctoritas major in Horatii* (sic Gronov. et Al. ante Hard.). Tres supervacuas voces recidi jubet liber optimus. Gron. — *M. Horatii.* Positam in comitio statuam auctor est Gellius, IV, 5, pag. 282; alteram in æde Vulcani Plutarchus in Poplicola, pag. 106. Hard.

11. *A ponte sublicio solus arcuisset.* Rem eam narrat prolixe et eleganter Val. Maxim. III, 2, n. 1 : « Etruscis in Urbem ponte sublicio irrumpentibus, Horatius Cocles extremam ejus partem occupavit, totumque hostium agmen, donec post tergum suum pons abrumperetur, infatigabili pugna sustinuit. Atque ut patriam periculo imminenti liberatam vidit, armatus se in Tiberim misit, etc. » Pons sublicius Romæ dictus est, quia e sublicis, hoc est, tignis seu palis exstructus erat. Vide et Livium, II, pag. 25, et Dionys. Halicarn. V, pag. 296. Hard.

12. *Sextus Pacuvius Taurus.* Non is qui et tribunus plebis fuit, Augusti principatu, et laudatur a Macrobio, Sat. I, 12, p. 249, sed vetustior aliquis. H. — *Instituit.* Gr. et Al. ante Hard. *restituit.* Ed.

13. *M. Messala.* Nec hic Messalæ Corvini oratoris F. de quo nos egimus in auctorum Indice, qui gessit consulatum Augusti principis temporibus, ann. U. 751, sed ex eadem gente antiquior. Hard.

14. *Nisi regnum antecedentium.* Dio, XLIII, p. 236, octo fuisse in Capitolio statuas dicit : septem positas regibus : octavam Bruto, regum exactori. Cæsaris postea dictatoris, juxta Brutum locatam. Hard.

15. *Ex his Romuli est.* Utriusque, Romuli nimirum et Camilli statuæ, meminit Ascon. Ped. loco a nobis allato, initio superioris cap. H.

16. *Castorum.* Hoc est, Castoris et Pollucis. P. Victor regione VIII : « Templum Castorum ad lacum Juturnæ. » Vide Dion. XXXVII, p. 33 : « Geminis fratribus ædes in foro constituta, » inquit Suet. in Julio, cap. x, quæ tantum Castoris appellatur. Hard.

17. *Q. Marcii.* Lapis Capitolinus apud Grut. pag. 297 : Q. MARCIVS. Q. F. Q. N. TREMVLVS COS. DE ANAGNINEIS HERNICEISQ. PRID. KAL. QVINT. Anno scil. post Urbem con-

qui Samnites bis devicerat, captaque Anagnia, populum stipendio liberaverat. Inter antiquissimas sunt et Tulli Clœlii[18], Lucii Roscii, Spurii Nautii, C. Fulcinii in Rostris, a Fidenatibus[19] in legatione interfectorum. Hoc a republica tribui solebat injuria cæsis, sicut et P. Junio[20] et Tito Coruncanio, qui ab Teuca[21] Illyriorum regina interfecti erant. Non omittendum videtur, quod Annales
4 annotavere, tripedaneas his statuas in Foro statutas. Hæc videlicet mensura honorata tunc erat. Non præteribo Cn. Octavium[22] ob unum scilicet verbum : « hic regem An-

ditam 448. Livius, VII, p. 168 : « Marcius de Hernicis triumphans in Urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. » H.

18. *Tullii Clœlii.* Ita Reg. 2, non, ut editi, *Cœlii.* Exstat in Cimelio collegii nostri Parisiensis nummus Clouliæ seu Clœliæ gentis inscriptus TL. CLOVLI, hoc est, *Tullii Cloulii*, non Titi. Cicero in Philipp. IX, n. 5 : « Atque huic et Tullo Clivio (lege *Clœlio*), et L. Roscio, et Sp. Antio (lege rursum *Nautio*), et C. Fulcinio qui a Veientium rege cæsi sunt, non sanguis qui profusus est in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita honori fuit. »

19. *A Fidenatibus.* Cicero loco citato de his ipsis agens num. 4 : « Lartes Tolumnius rex Veientium quatuor legatos populi R. Fidenis interemit : quorum statuæ in Rostris steterunt, usque ad nostram memoriam. » Fuere Rostra in foro romano, regione Urbis octava. H.

20. *P. Junio.* Fratribus ex familia Junia Coruncanorum. In Reg. 2 cod. *Coruntiano* legitur. In lapide Capitolino apud Gruterum, p. 296 : CORVNCANIVS. HARD.

21. *Qui ab Teuca.* Teutana a Floro appellatur, II, 5 : « Illyrii, seu Liburnii sub extremis Alpium radicibus agunt, inter Arsiam Titumque flumen, longissime per totum Adriani maris littus effusi. Hi regnante Teutana muliere, populationibus non contenti, licentiæ scelus addiderunt. Legatos quippe nostros, ob ea quæ deliquerant, jure agentes, nec gladio quidem, sed ut victimas, securi percutiunt, etc. » HARD. — Brot. non *Teucam*, sed *Teusam* appellat. ED.

22. *Cn. Octavium.* Plinius errat, qui hunc *Cn. Octavium* appellat, et historiam, sive facta duplicia miscet ac confundit. Non nemo qui Plinium recensuit et adnotavit, frustra est in viro defendendo. Tu, si voles fontem ipsum erroris ejus reperies in Ciceronis Philippica nova. LIPSIUS. — Immo *C. Popillium.* Quod suadent Polybius, Cicero, Livius, Valerius. Zonaras tamen *M. Popillium* etiam nominat. Sed errorem ejus redarguunt facile testes, quos dixi, omni exceptione majores. VOSS. — *Cn. Octavium.* Fuit iste Octavius e majoribus Octavii Cæsaris, qui Cæsar

tiochum[23], daturum[24] se responsum » dicentem, virga quam tenebat forte circumscripsit, et prius quam egrederetur circulo illo, responsum dare coegit. In qua legatione interfecto senatus statuam poni jussit quam oculatissimo loco[25] in Rostris. Invenitur statua decreta et Taraciæ Caiæ,

Augustus est appellatus. Hic eruditi omnes Plinio dicam scribunt, quod Cn. Octavium vocet eum, quem C. Popilium cæteri scriptores appellant: Valer. Max. VI, 4, p. 387. Livius, XLV, pag. 575: « Popillius pro cætera asperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac, Priusquam circulo excedas, inquit, redde responsum senatui quod referam. Obstupefactus tam violento imperio, parumper quum hæsitasset: Faciam inquit, quod censet senatus. Tum dextram Popilius regi tamquam socio et amico porrexit. » Velleius item, I, p. 4; Plut. in Apophth. p. 202; Appian. in Syriac. p. 131. Quamobrem hallucinatum esse Plinium omnes affirmant, qui nomina permutarit. Verum absolvere Plinium aliqua ex parte Tullius potest videri; qui rem utramque narrat. Sic enim ille de Octavio, Phil. IX, num. 4: « Cn. Octavii clari et magni viri, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in Rostris. Nemo enim tum novitati invidebat: nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii in qua periculi suspicio non subesset. Nam quum esset missus a senatu ad animos regum perspiciendos, liberorumque populorum: maximeque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus nostris bella gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet: Laodiceæ in Gymnasio a quodam Leptinæ est interfectus. Reddita est ei tum a majoribus statua pro vita: quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. » Idem vero de Popilio, Philippica proxime superiore, n. 23: « Proh dii immortales! ubi est ille mos, virtusque majorum? C. Popilius apud majores nostros, quum ad Antiochum regem legatus missus esset, et verbis senatus denuntiasset, ut ab Alexandria discederet, quam obsidebat: quum tempus ille differret, virgula stantem circumscripsit: dixitque se non ante renuntiaturum senatui, nisi prius sibi respondisset, quid facturus esset, quam ex illa circumscriptione excederet. » Hard.

23. *Ob... verbum... Antiochum.* Sic Reg. 2 totidem syllabis, sine ullis notarum compendiis. In editis, *ob unum verbum*; Colb. 3, « ob unum verbum, quo regem, etc. » Gronovius in suo, *ob unum sc. verbum*, interpretaturque, *ob unum senatusconsulti verbum*, illud nempe, quod mox sequitur, *oculatissimo loco*: non improbabili sane conjectura. Hard.

24. *Antiochum, dat.* Antiochum Magnum, Syriæ regum quintum. H.

25. *Oculatissimo loco.* Celeberrimo, qui oculis omnium pateat.

sive Suffetiæ virgini Vestali, ut poneretur ubi vellet: quod adjectum non minus honoris habet, quam feminæ esse decretam. Meritum ejus in ipsis ponam Annalium verbis: « Quod campum Tiberinum gratificata esset ea populo. »

1 XII. Invenio et Pythagoræ, et Alcibiadi, in cornibus comitii positas, quum bello Samniti[1] Apollo Pythius fortissimo graiæ gentis jussisset, et alteri sapientissimo, simulacra celebri loco dicari: ea stetere donec Sylla dictator ibi curiam faceret[2]: mirumque est, illos patres Socrati cunctis ab eodem deo sapientia prælato[3] Pythagoram prætulisse, aut tot aliis virtute Alcibiadem, aut quemquam
2 utroque[4] Themistocli. Columnarum ratio erat, attolli supra cæteros mortales: quod et arcus significant novitio invento. Primus tamen honos cœpit a Græcis: nullique arbitror plures statuas dicatas, quam Phalereo Demetrio Athenis[5]. Siquidem CCCLX statuere[6], nondum anno hunc

XII. 1. *Bello Samniti.* Quod ann. U. 411, Campanorum rogatu suscepere Romani. Illi enim a Samnitibus victi, Romanis deditionem fecerunt. Hard.

2. *Ea stetere, donec Sylla dictator ibi curiam faceret.* In parte interiori fori romani, in cornibus comitii, exædificatam a Sylla curiam hic locus edocet. In libris hactenus editis, « celebri loco dicari, donec Sylla, etc. » cæteris prætermissis, quæ nos restituimus ex vestigiis codicis Reg. 2, in quo vidimus, « dicari ea est et etcredone Sylla, etc. » certa plane emendatione. H.

3. *Socrati cunctis ab eodem deo sapientia prælato.* Vide supra VII, cap. 31. Hard.

4. *Aut quemquam utroque.* Utraque laude. Hard.

5. *Quam Phalereo Demetrio Athenis.* A Cassandro Macedonum rege Athenis præfecto. Vide Strabonem libro IX. Dal. — *Phalereo Demetrio.* Egimus de eo in auctorum Indice. Hard.

6. *Siquidem CCCLX statuere... anno hunc num. dier. excedente.* Ita Reg. 2, Colb. 3, omnesque editi. Varro apud Nonium sic scriptum reliquit: « Hic Demetrius æneas tot aptu' est, Quot luces annus habet absolutus. » Modum anni græci fuisse tum temporis dierum dumtaxat *CCCLX*, tum ex his, similibusque testimoniis, tum ex Cleobuli ænigmate, quod apud Laertium est, colligi putant nonnulli recte posse: est enim ejusmodi latine redditum: « Bissenos genitor natos habet unus: at horum Ter sunt cuique decem natæ, variante figura. Quippe aliis color est albus, niger inditus illis: Immortale genus quum sint, moriuntur

numerum dierum excedente, quas mox laceravere[7]. Statuerant Romæ etiam in omnibus vicis C. Mario Gratidiano tribus[8], ut diximus[9], easdemque subvertere Syllæ introitu.

XIII. Pedestres[1] sine dubio Romæ fuere in auctoritate longo tempore. Equestrium tamen origo perquam vetus est, cum feminis etiam honore communicato. Clœliæ[2] enim statua est equestris, ceu parum esset toga eam cingi: quum Lucretiæ, ac Bruto[3], qui expulerant reges, propter 1

utræque. » Hoc enim ænigma tam annos diebus confici trecentis et LX, quam singulos menses tricenis perspicue significat. Hinc vero intelligimus in tota Græcia, usque ad tempora Cæsaris dictatoris fuisse menses singulos tricenum dierum: ita ut annus non excederet numerum dierum *CCCLX*, ut Plinius refert: tertio autem quoque anno embolimum tempus conveniens, quindecim videlicet sedecimve dierum intersereretur, τῶν ὡρέων εἵνεκεν, ut ait Herodot. II, n. 4, hoc est, ut suis tempestatibus menses responderent: hiberni hiemi, æstati æstivi. In hoc enim Ægyptios Græcis fuisse sapientiores censet Herodotus; quod illi non quindecim dies adjicerent tertio quoque anno, sed annis singulis dies quinque. Conf. Petav. de Doctr. temp. I, 8, p. 16, et qui ab eo dissidet Sam. Petitum Miscell. VIII, p. 191. Hard.

7. *Quas mox laceravere.* Strabo, IX, et Laert. in Demetrio, V, dejectas, conflatasque aiunt in matulas et obsceniora vasa. Hard.

8. *Tribus.* Romanæ tribus. H.

9. *Ut diximus.* Lib. XXXIII, cap. 46. Hard.

XIII. 1. *Pedestres.* Romuli statuæ pedestres omnes, inquit Plut. in ejus vita, p. 27. Hard.

2. *Clœliæ.* Hanc equestri statua donatam, positamque eam in summa Sacra Via, qua in Palatium adscendebatur, Livius est auctor, II, 26. Seneca de Consol. ad Marciam, xvi, p. 774: « Equestri insidens statuæ, in Sacra Via celeberrimo loco, Clœlia exprobrat juvenibus nostris pulvinum adscendentibus, in ea illos Urbe sic ingredi, in qua etiam feminas equo donavimus. » Datam ei statuam equestrem Val. Max. arbitratur, III, 2, n. 2, quoniam « inter cæteras virgines obses hosti Porsenæ data, nocturno tempore custodiam egressa, equum conscendit, celerique trajectu fluminis, non solum obsidione, sed etiam metu patriam puella solvit, viris lumen virtutis præferendo. » Hard. — *Clœliæ enim statua est.* Pint. cod. vet. « honore communicato Clœliæ statua equestri. » Ed.

3. *Quum nec Lucretiæ, nec Bruto* (sic prius). Lege ex vet. nostro codice: « quum Lucretiæ ac Bruto, qui expulerant reges, propter quos Clœlia inter obsides fuerat, non decernerentur. » « Cum Coclitis, »

2 quos Clœlià inter obsides fuerat, non decernerentur. Hanc primam cum Coclitis publice dicatam crediderim : Atto enim ac Sibyllæ Tarquinium[4], et reges sibi ipsos posuisse verisimile est : nisi Clœliæ quoque Piso traderet ab his positam, qui una obsides fuerant, redditis[5] a Porsenna

scil. statua. Sic lib. XXXVI, 5 : « nuper etiam in Lunensium lapicidinis. Sed in Pariorum mirabile proditur. » Gr. — *Quum Lucretiæ.* Ita Reg. 2 et alii. Quum Lucretia autem simul et Brutus dicantur expulisse reges, fictam hinc esse discito fabulam, a Livio proditam, de Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum a Tarquinio filio peremerit. H.—*Cum Coclitis.* Gron. et Al. « Hanc pr. et Horatii Cocl. » Ed.

4. *Ante enim sibi ac Sibyllæ Tarquinium* (sic prius). Redundare τὸ *sibi* ex archetypo suo statuit Pintianus. Voss. « Atto enim ac Sibyllæ Tarquinium. » Sine dubio rectius : nam Atto Navio et Sibyllæ statuas a Tarquinio positas jam dixit et præcedenti capite extremo. Gron. — *Atto.* Atto Navio auguri, de quo cap. 11. Est argenteus in thesauro Regio nummus, et apud Patin. in familia Manlia, p. 164, capite cirrato muliebri; infra SIBYLL. ·)(· Tripus, super quo urceus est, insigne sacerdotii, inter soles duos, quibus imperare Roma significatur Orienti et Occidenti. L. TORQVAT. III VIR. « Lucius Torquatus triumvir, » et idem sacerdos Apollinis. In nostro corona laurea, non caput muliebre, sed alteram nummi aream cingit. Qui Sibyllam hic pingi putant, magno ducuntur errore. Nam si Sibyllam vellet monetarius intelligi, cur SIBYLL tantum scriberet, non integrum nomen SIBYLLA? Operosumne ei fuit litteram *A* postremam adjicere? Caput est civitatis, quales pingi eæ a monetariis Narbonensibus solebant : et plane hæc similis est ei quæ CABE, hoc est, *Cabellio*, in Lepidi nummo legitur. Cur vero hic Sibylla pingeretur : quod nomen unius feminæ proprium fuit, cujus hic Plinius meminit, sub Tarquinio rege? Afferri causa probabilis non potest. Est hic SIBYLL scriptum pro eo quod est, *Severus Imposuit ·BYzantii LLegiones*, rediens haud dubie a victoria Parthica. Hanc corona laurea denotat. Severi nomine sunt alii nummi inscripti, ΒΥΖΑΝΤΙΩΝ. Littera *L* hic geminatur ad pluralem numerum legionum significandum : ut in nummo inscripto RVLLI superius diximus. At est *Sibylla* in hoc Plinii loco, æque ac lib. XIII, 27, proprium feminæ nomen, ut Susanna ac Genovefa : non appellativum, aut commune. Usitatum illud olim, tum apud alios, tum apud nostrates, ut in vetustis rationibus regiis, ad calcem historiæ Juvenalis de Ursinis, p. 796 : « A Sebille le Veyer dame de Lesloet, femme de messire Tanneguy du Chatel, chevalier, conseiller et chambellan de monsieur le régent, et maréchal de ses guerres, deux mille livres pour soutenir son état, le 2 juillet 1420. » Hard.

5. *Redditis.* Livius, II, pag. 26,

in honorem ejus. E diverso[6] Annius Fetialis, equestrem, quæ fuerit contra Jovis[7] Statoris ædem in vestibulo Superbi domus, Valeriæ fuisse Publicolæ consulis filiæ: eamque solam refugisse, Tiberimque tranavisse, cæteris obsidibus, quæ Porsennæ mittebantur, interemptis Tarquinii insidiis.

XIV. Lucius Piso prodidit, M. Æmilio[1], C. Popilio II consulib. a censoribus P. Cornelio Scipione, M. Popilio, statuas circas forum eorum qui magistratum gesserunt, sublatas omnes, præter eas quæ populi aut senatus sententia statutæ essent. Eam vero quam apud ædem Telluris[2] statuisset sibi Sp. Cassius, qui regnum affectaverat, etiam conflatam a censoribus. Nimirum in ea quoque re ambitioni providebant illi viri. Exstant Catonis in censura vociferationes, mulieribus romanis in provinciis statuas poni. Nec tamen potuit inhibere, quo minus Romæ quoque ponerentur, sicuti Corneliæ Gracchorum matri, quæ fuit Africani prioris[3] filia. Sedens huic posita, soleisque

de Porsenna: « Laudatam virginem (Clœliam) parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet legeret: productis omnibus elegisse impuberes dicitur, etc. » HARD.

6. *E diverso*. Sic dissidentes scriptorum sententias recitat et Plutarch. in Poplicola, pag. 197, aliis hanc Clœliæ statuam, Valeriæ aliis adjudicantibus. Quod iterum repetit de Virt. mul. pag. 250: Ἀνέκειτο γοῦν ἔφιππος εἰκὼν γυναικὸς, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἱερᾶς λεγομένης, ἣν οἱ μὲν τῆς Κλοιλίας, οἱ δὲ τῆς Οὐαλερίας λέγουσιν εἶναι. HARD.

7. *Jovis*. Regione Urbis decima. Alia est ab ista quæ in regione XIV trans Tiberim Valeriana statua ab eo collocata legitur. H.

XIV. 1. *M. Æmilio*. Ann. Urb. 596 M. Æmilius Lepidus, C. Popilius Lænas secundum, consulatum gessere: censuram P. Corn. Scipio Nasica, M. Popil. Lænas, Caii frater, lustrumque fecere LIV ex Fastis. Ex hac Popilia gente multo postea ortum duxit FL. POP. NEPOTIANVS. P. F. AVG. et ejusdem filia Helena, in nummo argenteo perraro appellata, HELENA. N. F. *Helena Nepotiani filia*, alteraque, FAVSTA N. F. *Fausta Nepotiani filia*, pud D. BAUDELOT. HARD.

2. *Apud ædem Telluris*. In quarta Urbis regione templum Telluris a P. Victore statuitur. De Spurio Cassio egimus c. 9. HARD.

3. *Africani prioris*. Scipionis Africani majoris vulgo dicti. Vide Plutarch. in Gracchis ipso initio. In

sine amento[4] insignis, in Metelli publica porticu[5]: quæ statua nunc est in Octaviæ operibus.

1 XV. Publice autem ab exteris posita est Romæ C. Ælio[1] tribuno plebis, lege perlata[2] in Stenium Statilium Lucanum[3], qui Thurinos bis infestaverat: ob id Ælium Thurini statua et corona aurea donaverunt. Iidem postea Fabricium[4] donavere statua, liberati obsidione: passimque[5] gentes in clientelas ita receptæ: adeo discrimen omne sublatum, ut Hannibalis etiam statuæ tribus locis visantur in urbe, cujus[6] intra muros solus hostium emisit hastam.

1 XVI. (VII.) Fuisse autem statuariam artem familiarem Italiæ quoque et vetustam, indicant, Hercules ab Evandro sa-

nummis antiquis casus Gracchi nominativus semper GRACCVS scribitur, non GRACCHVS, quamvis apud Plut. Γράκχος sit. HARD.

4. *Sine amento.* Sine loro. H.

5. *In Metelli publica porticu.* Pingitur hæc porticus in numismate eximio argenteo, e Gaza Seren. ducis Cenomanensis, et in Museo P. CHAMILLART, cum hac epigraphe, Q. METELLVS PIVS. HARD.

XV. 1. *C. Ælio.* Ad summos postea magistratus evecta gens Ælia fuit: ex qua nimirum Ælius Sejanus, et Ælius Nerva Cæsar, qui in græco nummo est, nunc e Gaza Parmensi, AIΛIOC N. KAICAP: Αἴλιος Νερούας Καῖσαρ: et Ælius Hadrianus Augustus, et Ælius Cæsar Antoninus, aliique. Ex affinitate cum Cæsaribus nobilitatem adepta est una familia ex Ælia gente: ex qua se ob eam causam Ælium Cæsarem, non Ælium simpliciter et absolute, Antoninus Pius appellat. HARD.

2. *Lege perlata.* Qua is damnaretur ut publicus hostis. DAL.

3. *Stenium Statilium Lucanum.* Statium Statilium mendose pro Stenio Statilio vocat Val. Max. I, 8, n. 6. Lucanorum Brutiorumque ducem in eo bello, quo gemini populi Thurinæ urbis petebant excidium. Apud Gruter. p. 830: STENIVS, et STENIA, non STHENIVS. HARD.

4. *Fabricium.* Luscinum cognomine, de quo lib. XXXIII, cap. 50 et 54. HARD.

5. *Passimque.* Sic patronum habuere M. Tullium Ciceronem Capuani, statuamque ei inauratam posuere, ipso prodente, orat. in Pison. et pro Sextio. Sic Bononienses in Antoniorum: in Claudiorum clientela Lacedæmonii fuerunt, teste Suet. in Tib. VI. H. — Gron. et Al. *passimque clientes in clientelas ita recepti.* ED.

6. *Cujus.* Conferenda hæc cum iis quæ Livius habet lib. XXVI, p. 282. HARD.

cratus, ut produnt[1], in foro boario[2], qui triumphalis vocatur, atque per triumphos vestitur habitu triumphali. Præterea Janus geminus a Numa rege dicatus[3], qui pacis bellique argumento[4] colitur, digitis ita figuratis[5], ut trecentorum quinquaginta[6] quinque dierum nota per signi-

XVI. 1. *Produnt.* Gron. et Al. ante Hard, *ferunt.* Ed.

2. *In foro boario.* Regione Urbis octava. Hard.

3. *Janus geminus a Numa rege dicatus.* Procopius, lib. I belli Gothici, sacellum æreum Jani in medio foro fuisse tradit, e regione Capitolii, supra locum, quem ætate sua tres Parcas vocabant, tanta amplitudine, quanta satis ad excipiendam imaginem quinque pedes altam. Varro XII aras Jano fuisse sacras tradit, in quavis regione urbis unam, sed duas præ cæteris cultas: alteram in foro boario, alteram in Romano ad arcum Fabianum. Dal. — *Janus.* In eadem regione Urbis octava, P. Victor sic habet: « Jani duo, celebris mercatorum locus. Regia Numæ, templum Vestæ...Templum Jani, etc. » Hard.

4. *Qui pacis bellique argumento.* Quæ Jani imago colitur, quoniam index est pacis ac belli. Livius de Numa, I, 8: « Janum . . . indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis esse civitatem: clausus, pacatos circa omnes populos significaret. » Hard.

5. *Digitis ita figuratis.* Ita nimirum, « ut ungues indicis et pollicis in manu dextera blando conjungantur amplexu, » verba sunt Bedæ in libello de Indigitatione, t. I: « Hæc enim nota trecenta significat: sexaginta, index pollici superpositus, in læva manu: quinque demum, in eadem manu anularis, seu proximus a minimo erectus. » Ita Beda. Meminere illius figuræ Macrob. Sat. I, 9, p. 126: « Simulacrum Jani plerumque fingitur manu dextera trecentorum, et sinistra sexaginta et quinque numerum retinens, ad demonstrandam anni dimensionem, etc. » Suidas, p. 1214: Ἰανουάριος... οἱ δὲ πλάττουσι αὐτὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τʹ, τῇ δὲ ἀριστερᾷ ξεʹ κατέχοντα, ὥσπερ τὸν ἐνιαυτόν. « Januarius . . . Alii fingunt ipsum dextera tenere numerum CCC, sinistra vero LXV, ut annum repræsentet ex 365 diebus constantem. » Codinus item in Constantinopoli περὶ ἀγαλμάτων Ἰάνου. Denique Nicol. Smyrnæus, libello quem conscripsit ea de re, ἔκφρασιν τοῦ δακτυλικοῦ μέτρου, Morellus edidit, capita ex eo præcipua excerpsit Caussinus noster, in Eloquent. Parall. IX, de Pronunt. et Gestu 8, p. 565. Nos vero rem simplicius exponimus. Existimamus enim tres priores digitos ita curvatos, ut litteram c ter exhiberent, ac proinde numerum *trecentorum:* quartum deinde digitum volæ appressum, et litteræ L similitudinem, ac proinde quinquagenarium numerum: digitum denique minimum leniter inflexum, ut v, quæ forma quinarii est, repræsentaret. Hard.

6. *Quinquaginta.* Ita probatissimi MSS. et libri omnes editi: eo

ficationem anni[7], temporis et ævi[8] se deum indicaret.
2 Signa[9] quoque Tuscanica per terras dispersa, quæ in Etruria factitata non est dubium. Deorum tantum putarem ea fuisse, ni Metrodorus Scepsius, cui cognomen a romani nominis odio[10] inditum est, propter duo millia statuarum Volsinios expugnatos objiceret: mirumque mihi videtur, quum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potius, aut fictilia deorum simulacra[11] in delubris dicata,
3 usque ad devictam Asiam, unde luxuria. Similitudines exprimendi quæ prima fuerit origo, in ea quam[12] plasticen Græci vocant, dici convenientius erit: etenim prior, quam

quod annum Numa, qui simulacrum hoc dedicavit, CCCLV dierum esse solummodo sciverit. Primus, opinor, Manutius, in editione sua anni 1559, *quinquaginta* mutavit in *sexaginta*. Hard.

7. *Per significationem anni.* Ita MSS. et edit. princeps. Hæc tamen Torrentio Broterioque redundare videntur; et ab antiquissimo illius codice aberant. Ed.

8. *Ævi.* Codinus in Constantinopoli, pag. 13 : ὡσανεὶ πατέρα τοῦ χρόνου. Hard.

9. *Signa quoque Tuscanica.* Phialas quoque aureas in Tuscia elaboratas laudat Critias poeta apud Athen. I, pag. 28 : Τυρσηνὴ δὲ κρατεῖ χρυσότυπος φιάλη. Duriora signa et Tuscanicis proxima, ait Quintil. XII, 10, p. 894, ut rigidiora fuisse Tuscanica innuat. Idem pag. 892, statuas græcas Tuscanicis anteponit. Hard.

10. *Cognomen a romani nominis odio.* Misoromæi, ut diximus in auctorum Indice. Hard.

11. *Lignea potius aut fictilia deorum simulacra.* Priscorum inopiam et sui temporis luxum scite Varro describit, lib. I de Vita pop. rom. « Hæc ædis quæ nunc est, multis annis post facta fuit : quia omnia regiis temporibus delubra parva facta sunt, ut in cætero cultu quæ sunt consentanea, quod sint paupertina sine elegantia atque castimonia. Quid inter hos Joves intersit, qui ex marmore, ebore, auro nunc fiunt, potes animo advertere et horum temporum divitias, et illorum paupertates. » Idem quod Plinius, Pausanias in Corinthiacis, quo loco templi Apollinis Lycii meminit. In Arcadicis quoque earum imaginum materiam fuisse tradit ebenum, cypressum, cedrum, quercum, smilacem, lotum : at Cyllenii Mercurii fuisse e citro. Dal. — *Aut fictilia deorum simulacra.* Ipsa Jovis effigies in Capitolio a Tarquinio Prisco dicata fictilis fuit, ita prodente Plinio, lib. XXXV, cap. 45. Hard.

12. *Quam plasticen Græci vocant*, etc. Fictricem. Ars est ex argilla vel creta rerum similitudines exprimens. Hard.

statuaria, fuit. Sed hæc[13] ad infinitum effloruit multorum voluminum opere, si quis plura persequi velit: omnia enim quis possit?

XVII. In M. Scauri[1] ædilitate tria millia signorum in 1
scena tantum fuere temporario theatro[2]. Mummius[3] devicta Achaia replevit Urbem: ipse excessit non relicturus filiæ dotem. Cur enim non cum excusatione ponatur?

13. *Sed hæc ad infinitum*, etc. Statuaria, ex ære. Hard.

XVII. 1. *M. Scauri*. De eo multa Ascon. Ped. in orat. Cic. pro eo: multa Plinius similiter de genere ejus, de morib. et ædilitate, XXXVI, 24. Hard.

2. *Temporario theatro*. Vix uno mense duraturo, ut dicetur XXXVI, 2, quum stent in Urbe cætera. Temporariam ejus theatri moram Plinius ait fuisse, loco proxime citato. Hard.

3. *Mummius*. Achaicus ille, de quo nos alias sæpius. Aur. Vict. de Viris Ill. 60: « Mummius Corinthum signis tabulisque spoliavit: quibus quum totam replesset Italiam, in domum suam nihil contulit. » Sic epitome Livii, LII. Frontin. Strateg. IV, 3: « L. Mummius qui, Corintho capta, non Italiam solum, sed etiam provinciam tabulis statuisque exornavit, adeo nihil ex tantis manubiis in suum convertit, ut filiam ejus inopem senatus ex publico dotaverit. » Est in Æneide locus ab interpretibus hactenus præpostere intellectus, VI, v. 830 sqq. « Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci Descendens, gener adversis instructus Eois. Ne pueri, ne tanta animis adsuescite bella: Neu patriæ validas in viscera vertite vires: Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo: Projice tela manu, sanguis meus. Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho Victor aget currum, cæsis insignis Achivis. Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas, Ipsumque Æacidem, genus armipotentis Achillei: Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ. » *Ille* quum dicit prius appellatum e duobus proxime commemoratis, hoc est, socerum, qui Julius Cæsar, designat. Nam in hac recensione virorum illustrium, ordinem temporum servat diligenter. Itaque post Cæsarem et Pompeium præpostere ac ridicule Mummium Achaicum, qui centum ante annis obiit, denotaret; et satis negligenter quidem, non appellato eo de nomine, quum cæteros omnes appellet. De populis triumphasse Cæsarem ipsum hic dicit, quorum majores in obsidione Trojæ fuere. Hi sunt Achivi et Corinthii. Argos in Peloponneso, et Mycenæ, et Phthiotis, quæ ditio fuit Æacidæ, hoc est, Neoptolemi, in Thessalia. De Corintho quidem, et Peloponneso ei adhærente, triumphasse Cæsarem dicit, quoniam Corinthi coloniam condidit, ut nummi ipsius haud pauci testantur. De Phthiotide et Thessalia, bello Pharsalico. Nam Pharsalici campi in Thessalia sunt. Hard.

Multa et Luculli[4] invexere. Rhodi etiamnum tria millia signorum esse, Mucianus ter consul prodidit : nec pauciora Athenis, Olympiæ, Delphis superesse creduntur.
2 Quis ista mortalium persequi possit? aut quis usus noscendi intelligatur? Insignia tamen maxime, et aliqua de causa notata, voluptarium sit attigisse, artificesque celebratos nominavisse : singulorum quoque inexplicabili multitudine, quum Lysippus ad M D opera fecisse[5] dicatur, tantæ omnia artis, ut claritatem possent dare vel singula. Numerum apparuisse defuncto eo, quum thesaurum effregisset hæres : solitum[6] enim ex manipretio[7] cujusque signi
3 denarios[8] seponere aureos singulos. Evecta supra humanam fidem ars est successu, mox et audacia. In argumentum successus unum exemplum afferam, nec deorum hominisve similitudinis expressæ. Ætas nostra vidit in Capitolio, priusquam id novissime conflagravit a Vitellianis incensum[9], in cella Junonis, canem ex ære vulnus suum lambentem : cujus eximium miraculum et indiscreta veri similitudo, non eo solum intelligitur, quod ibi dicata fuerat : verum et nova satisdatione : nam summa nulla par

4. *Multa et Luculli.* Lucius et Marcus, fratres. Ille Mithridatico bello, Macedonico iste triumpho nobilis. Vide Plut. in Lucullo, et Cic. or. in Pison. HARD.

5. *Quum Lysippus ad sexcenta X opera fecisse prodatur* (sic prius). Voss. *quum Lysippus ad CIC opera fecisse datur.* Scribe, *fecisse edatur,* vel *dicatur.* Pintiani liber, *MD fecisse tradatur.* GRON. — Brot. ex Reg. cod 5, *DCX opera,* et sic additum in margine M. S. Regg. 2 et 3. Cæterum codd. iidem 2 et 3, et edit. princ. nobiscum faciunt. ED.

6. *Solitum.* Lysippum videlicet, de quo VII, 38. HARD.

7. *Ex manipretio.* In nostro veteri apographo scribitur *manupretio,* non *manipretio;* sicque esse legendum ex Varrone (de L. Lat.) constat. PINT. — *Manipretio.* De ea voce diximus lib. superiori, cap. 53. Vulgus ait, pro manufactura, *pour la façon.* HARD.

8. *Denarios.* De horum pretio egimus XXXIII, 13. H. — *Seponere.* Gron. et Al. *deponere;* et mox *hominum*, non *hominis.* ED.

9. *A Vitellianis incensum.* Vide Dionem, LXV, p. 741, Tacitum in primis Hist. III, p. 80 sq. HARD. — *A Vitellianis incensum.* Anno Urb. conditæ 822. ED.

videbatur : capite[10] tutelarios[11] cavere pro ea,[r] instituti publici fuit.

XVIII. Audaciæ innumera sunt exempla. Moles quippe excogitatas videmus statuarum, quas colosseas[1] vocant, turribus pares. Talis est in Capitolio Apollo[2], translatus a M. Lucullo ex Apollonia[3] Ponti urbe, xxx cubitorum, quingentis[4] talentis factus : talis in campo Martio[5] Jupiter, a D. Claudio Cæsare dicatus, qui vocatur Pompeianus[6] a vicinitate theatri : talis[7] et Tarenti 1

10. *Capite*. Ut vel periculo capitis id signum canis integrum præstarent ii, quibus credita ædis tutela esset, respublica sanxerat. H.

11. *Tutelarios*. Tutelæ redemptores, qui pro custodia mercedem accipiebant, præstabantque se suo periculo rem tuituros. Vide Grot. in Florum sparsione ad Jus Justin. p. 63. Hard. — *Pro ea*. Sic etiam Gron. et Al. *pro eo* Brot. Ed.

XVIII. 1. *Colosseas*. Gron. et Al. ante Hard. *colossos*. Hard.

2. *Talis est in Capitolio Apollo*. Refert hoc ipsum Strabo totidem verbis, VII, p. 319. Vict. in descr. Romæ, regione Urbis octava : « Apollo translatus ex Apollonia a Lucullo, triginta cubitum. » H.

3. *Ex Apollonia*. Ea scilicet, de qua IV, 27. Hard.

4. *Quingentis talentis*. Monetæ gallicæ libræ sunt. 2,284,375. Ed.

5. *In campo Martio*. Nona Urbis regione. Hard.

6. *Qui vocatur Pompeianus*. In Reg. 2 et Colb. 3, *qui devoratur Pompeiani theatri vicinitate* : quibus verbis potest subesse hæc sententia, theatri ejus proximitate minui, deprimi, minusque grandem apparere Jovem hunc colosseum. Sed nec eam loquendi formam Pliniano stylo dignam; ac, vel, si foret, alieno positam loco censemus. In Parmensi edit. *qui ideo vocatur*. Lectioni sane pervulgatæ egregie favet P. Victor in descript. urbis Romæ, et ab eo vicissim lucem accipit. Sic enim ille, regione nona : « Theatrum Balbi capit loca triginta millia nonaginta quinque. Claudius Cæsar dedicavit, et appellatur a vicinitate Jupiter Pompeianus... Theatrum Pompeii, etc. » Qui locus et per se, ni fallimur, mutilus, et præpostere interpunctus editorum incuria, vel ex hoc Plinii loco intelligitur, quo Jovem ipsum Pompeianum a Claudio dedicatum, et a vicinitate, quæcumque demum ea sit, traxisse nomen admonemur. Itaque apud P. Victorem legi haud dubie satius multo fuerit : « Theatrum Balbi... Jupiter, quem Claudius Cæsar dedicavit, et appellatur a vicinitate Jupiter Pompeianus, etc. » Hard.

7. *Talis et Tarenti factus*. Lege, *talis et Hercules Tarenti*, etc. ex Strabone, lib. VI. Colossum eum Fabius Maximus, capto vi Tarento, Romam transtulit, et ut donarium in Capitolio sacravit. Strabo qui-

2 factus a Lysippo XL cubitorum. Mirum[8] in eo, quod manu, ut ferunt, mobilis (ea ratio libramenti est) nullis convellatur procellis. Id quidem providisse et artifex dicitur, modico intervallo, unde maxime flatum[9] opus erat frangi, opposita columna. Itaque propter magnitudinem difficultatemque moliendi, non attigit eum Fabius Verrucosus[10], quum Herculem[11], qui est in Capitolio, inde trans-
3 ferret. Ante omnes autem in admiratione fuit Solis[12] colossus Rhodi, quem fecerat Chares[13] Lindius, Lysippi

dem Jovis colossei, omnium colossorum, qui tum exstabant, post Rhodium maximi, in foro Tarentinorum positi, meminit : sed nec opus id Lysippi fuisse tradit, nec Romam devectum. DAL. — *Talis.* Jupiter nimirum, non Hercules, utet credidit Dalecampius : Herculem enim, ut mox dicetur, Fabius Romam Tarento transtulit, Jove ibi relicto. HARD.

8. *Mirum.* In eo colosso id mirum, quod quum moveri possit manu, ea tamen libræ ratio est, ut ventis et tempestatibus resistat. H.

9. *Flatum.* Ventum. H. — *Difficultatemque moliendi.* Sic etiam Gr. et Al. *diff. movendi* Brot. ED.

10. *Fabius Verrucosus.* Q. Fabius Maximus dictator, Cunctatorque, cui verruca ex summo labio extuberans Verrucosi nomen dedit. Plut. in Fabio, p. 174. Q. Seren. LXV, p. 164 : « Interdum exsistit turpi verruca papilla : Hinc quondam Fabio verum cognomen adhæsit, Qui solus patriæ cunctando restituit rem. » HARD.

11. *Quum Herculem.* Ita Plutarch. in Fabio, pag. 187, et Strabo, VI, pag. 278. Dedicatum hoc deinde simulacrum est, positumque in Capitolio, ann. U. 450, P. Sempronio Sopho, P. Sulpicio Saverrione, coss. ut Livius refert, IX, pag. 169. De eo Hercule quem finxit Lysippus pervenustum Gemini Epigramma legimus in Anthol IV, 8 : Ἡρακλες ποῦ σοι πτόρθος μέγας, ἥτε Νέμειος Χλαῖνα, καὶ ἡ τόξων ἔμπλεος ἰοδόκη; Ποῦ σοβαρὸν μίμημα; τίς ἔπλασεν ὧδε κατηφῆ; Λύσιππος· χαλκῷ δ' ἐγκατέμιξ' ὀδύνην. Ἄχθῃ γυμνωθεὶς ὅπλων σέο; τίς δέ σ' ἔπερσεν; Ὁ πτερόεις (ὄντως εἷς βαρὺς ἆθλος) ἔρως. « Alcide, quo clava tibi, telisque pharetra Dives, et e Nemea raptus amictus abit? Fastus ubi? quis te tam tristi fronte figurat? Lysippus : paret multus in ære dolor : Arma tibi mœres detracta : quis abstulit illa? Unum certamen, sed grave, præpes Amor. » H.

12. *Solis.* Describitur is egregie a Philone Byzantio de septem Mir. pag. 11. Vide et Anthol. VI, ep. 1.

13. *Chares.* Inchoarat is sane : sed quum errasset in ratione subducendæ impensæ, opere inchoato, sibi necem intulit. Auctor Sext. Empir. advers. Math. VII. Itaque perfecit alius, ex eodem oppido Rhodi Lindo. De quo Simonidis exstat epigramma in Anthol. IV, 6 :

supra dicti discipulus. Septuaginta cubitorum altitudinis fuit [14]. Hoc simulacrum post quinquagesimum [15] sextum annum terræ motu prostratum, sed jacens quoque miraculo est [16]. Pauci pollicem ejus amplectuntur. Majores sunt digiti, quam pleræque statuæ. Vasti specus hiant defractis membris. Spectantur intus magnæ molis saxa, quorum pondere stabiliverat constituens. Duodecim annis tradunt effectum CCC talentis [17], quæ contulerant ex apparatu regis Demetrii relicto [18], moræ tædio. Sunt alii mino- 4
res [19] hoc in eadem urbe colossi centum numero : sed ubicumque singuli fuissent, nobilitaturi locum : præterque hos deorum quinque, quos fecit Bryaxis [20]. Factitavit colossos et Italia. Videmus certe Tuscanicum Apollinem

Τὸν ἐν Ῥόδῳ κολοσσὸν ὀκτάκις δέκα Λάχης ἐποίει πηχέων ὁ Λίνδιος. Grot. ita reddidit : « Laches colossum Lindius fecit Rhodi, Qui se per ulnas octies tollit decem. » Eustath. ad Dion. Perieg. v. 505, pag. 72, ait esse Χάρητος ἔργον. Servat Charetis nomen alterum in Anthologia epigramma, III, 12, quo bucula ab eo posita contra Constantinopolim laudatur. Hard.

14. *Septuaginta cubitorum altitudinis fuit.* Sic libri omnes, etiam MSS. Epigramma antea laudatum, LXXX, sed sunt qui in eo ἑπτάκις legant, et Χάρης pro Λάχης. Altum fuisse pedes centum et quinque ait Festus, verbo *Colossus*. Hard.

15. *Post quinquagesimum sextum.* Nempe anno secundo Olympiadis CXXXIX, auctore quidem Eusebio in Chronico : unde sequitur positum Olymp. CXXV anno tertio. Ruinam in septimum post annum differt Polybius, lib. V, hoc est, in Olympiadis XLI annum primum. Hard.

16. *Sed jacens quoque miraculo est.* Jacuit ferme annis nongentis : donec anno post Christum natum 653, Saracenorum rex Mauvia capta Rhodo, mercatori cuidam vendidit. Auctor est Cedrenus nongentos camelos fragmentis asportandis vix pares fuisse. Hard.

17. *CCC talentis.* Atticis nimirum. Monetæ gallicæ libras efficiunt, 1,370,625. Brot.

18. *Relicto.* In Reg. 2 et aliis, *relicto moræ tædio obesse a Rhodo.* Forte, *relicta moræ tædio obsessa Rhodo.* Solvisse Demetrium obsidionem Rhodi, fœderis specie, auctor est Plutarchus in ejus vita, pag. 899. Demetrius is Poliorcetes fuit, primum Asiæ, mox et Macedoniæ rex. Hard.

19. *Sunt alii minores.* Sic Isid. Origg. XIV, 6. Hard.

20. *Bryaxis.* Βρύαξις ὁ δημιούργὸς ὁ Ἀθηναῖος, ἀγαλματουργὸς, *statuarius.* Clem. Alex. Protr. pag. 31. Laudatur et a Columella in præfat. pag. 10. Hard.

in bibliotheca templi Augusti[21], quinquaginta pedum a pollice, dubium ære mirabiliorem, an pulchritudine. Fecit et Sp. Carvilius[22] Jovem, qui est in Capitolio, victis Samnitibus sacrata lege pugnantibus[23], e pectoralibus eorum, ocreisque et galeis. Amplitudo tanta est, ut conspiciatur a Latiario Jove[24]. Reliquiis limæ[25] suam statuam fecit, quæ est ante pedes simulacri ejus. Habent in eodem Capitolio admirationem et capita duo, quæ P.[26] Lentulus

21. *Templi Augusti*. Templi ab Augusto conditi, quod Apollini dedicavit. Sueton. in Aug. XXIX: « Templum Apollinis in ea parte Palatinæ domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a Deo aruspices pronuntiarant. Addita porticus cum Bibliotheca latina græcaque, etc. » HARD.

22. *Sp. Carvilius*. Sp. Carvilius Maximus, ædilitatem curulem adeptus est, et cum L. Papirio Cursore duos consulatus gessit, totidemque egit triumphos. Ædilitatis meminit Livius, X, p. 173, ad Urbis annum 455. Triumphi de Samnitibus, idem p. 187, sub libri X finem. HARD.

23. *Sacrata lege pugnantibus*. Quodam sacramento initiatis militibus. Livius de eo bello, X, pag. 184: « Sequitur hunc annum, et consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: et bellum ingens, victoriaque, quantum de Samnitibus nemo ad eam diem præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et opes deorum etiam adhibuerant ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus; delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset... Jurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi issent in prælium, quo imperatores duxissent... Ea legio linteata ab integumento consepti loci, quo sacrata nobilitas erat, appellata est: his arma insignia data, et cristatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent, etc. » HARD.

24. *A Latiario Jove*. Jovis statua in Albano monte collocata, in quo septem et XL Latinorum civitates cum Romanis communia sacra Jovi faciebant. Unde Latinæ feriæ appellatæ. Dionys. Halic. lib. II. Lucan. I, v. 198: « Et residens celsa Latialis Jupiter Alba. » Cic. pro Mil. n. 86: « Vos enim Albani tumuli...Tuque ex tuo edito monte Latialis, sancte Jupiter, etc. » Tatianus adversus Græcos Λατιάριον Δία vocat: Lactant. de falsa Relig. I, 21, *Latiarem*. H.—Br. *Latiari*. ED.

25. *Reliquiis limæ*. Extremo artis opere, et ramentis ex ære derasis. HARD.

26. *P. Lentulus*. Is quem Cicero et deum et salutis suæ auctorem vocat, quod consul eum revocari enixe contendit. HARD.

consul dicavit : alterum a Charete supra dicto factum : alterum fecit Decius[27] comparatione in tantum victus, ut artificium minime probabilis artificis videatur. Verum 6
omnem amplitudinem statuarum ejus generis vicit ætate nostra Zenodorus, Mercurio[28] facto in civitate Galliæ Arvernis, per annos decem, H-S. $\overline{\text{CCCC}}$[29] manipretio. Postquam satis ibi artem approbaverat, Romam accitus est a Nerone, ubi destinatum illius principis simulacrum, colossum fecit, CX pedum longitudine[30], qui dicatus Solis[31] venerationi est, damnatis sceleribus illius principis. Mirabamur in officina non modo ex argilla similitudinem insignem : verum et ex parvis admodum surculis[32], quod primum operis instar fuit. Ea statua indicavit interisse 7
fundendi æris scientiam, quum et Nero largiri aurum argentumque paratus esset, et Zenodorus scientia fingendi cælandique nulli veterum postponeretur. Statuam Arver-

27. *Decius*. Statuarius. HARD.

28. *Mercurio*. Vetus inscriptio apud Grut. p. 53, 11 : MERCVRIO. ARVERNO. VICINI. HARD.

29. *H-S. $\overline{CCCC}$ manipretio*. Hoc est, sestertium quadringenties, ubi subintelligendum, sestertium quadringenties centenis millibus, superposita numero nota admonet. H. — Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *H-S. CCCC manipretio*, lineola videlicet, quam superposuit Harduinus, deleta. Quadringeni autem mille sestertii per decem annos, efficiunt monetæ gallicæ libras 778,120. Quod sufficiens est tantæ statuæ manipretium. ED. — Statim mox Brot. idem ex MSS. Regg. 3, 5, et ed. pr. *Is, postquam*, etc. ED.

30. *CX pedum longitudine*. Tranquill. in Nerone, c. XXXI, ait fuisse centum et XX : « Vestibulum ejus domus fuit, in quo colossus centum viginti pedum staret ipsius effigie. »

31. *Qui dicatus Solis*, etc. Colossus ille Soli dicatus est post obitum Neronis. Rectius putem, *qui dicatus Soli*, etc. Hieron. in cap. III Habac. « Hic colossus erectus sub Nerone refectus a Vespasiano, ac dempto capite Neronis, et Solis adjecto, cum septem radiis, Soli dicatus fuit, etc. » De hoc colosso Martial. in Spectac. Epigr. II; iterumque, I, ep. LXXI : « Nec te detineat miri radiata colossi, Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus. » Hinc errasse Spartanum intelliges, qui Soli dicatum fuisse ab Hadriano retulit, in ejus vita. P. Victor in quarta Urbis regione locat : « Colossus altus centum duo semis, habens in capite radios septem : singuli pedum XXII semis. » HARD.

32. *Surculis*. Virgultis. H.—Sur-

norum quum faceret, provinciæ Vibio[33] Avito præsidente, duo pocula Calamidis manu cælata, quæ Cassio Silano avunculo ejus, præceptori suo Germanicus[34] Cæsar adamata donaverat, æmulatus est, ut vix ulla differentia esset artis. Quantoque major in Zenodoro præstantia fuit, tanto magis deprehendi[35] æris[36] obliteratio potest. (VIII.)
8 Signis, quæ vocant Corinthia, plerique in tantum capiuntur, ut secum circumferant, sicut Hortensius[37] orator Sphingem Verri reo ablatam. Propter quam Cicero illo judicio in altercatione neganti ei se ænigmata intelligere, respondit debere, quoniam sphingem domi haberet. Circumtulit et Nero princeps Amazonem, de qua dicemus[38]: et paulo ante C. Cestius[39] consularis signum, quod secum etiam in prælio habuit. Alexandri quoque Magni tabernaculum sustinere traduntur solitæ statuæ, ex quibus duæ ante Martis Ultoris ædem[40] dicatæ sunt, totidem ante regiam.

1 XIX. Minoribus simulacris signisque innumera prope artificum multitudo nobilitata est. Ante omnes tamen Phidias Atheniensis, Jove Olympiæ facto[1], ex ebore quidem

culi illi, *petits modèles, esquisses*. Br.

33. *Vibio*. Hunc Tacitus perperam Dubium pro Vibio vocat. Nomen est romanum Vibius : Dubius, ne barbarum quidem. H.

34. *Germanicus*. Filius Drusi Germanici imperatoris, qui Tiberii imp. frater fuit. Hard.

35. *Deprehendi*. Deprehendi potest æris fundendi scientiam obliteratam esse. Hard.

36. *Æris*. Sincerum vas incrustant, qui hoc loco *artis* pro *æris* obtrudunt. Hard.

37. *Sicut Hortensius*, etc. Refert hoc et Plut. in Apophth. Rom. H.

38. *Dicemus*, Capite sequenti. H.

39. *C. Cestius*. Gesserat consulatum Tiberii principatu, M. Servilio Noniano collega, ann. U. 787, ut ex Tacito discimus. Hard.

40. *Martis Ultoris ædem*. Fuit ea in foro Augusti, regione octava. Regiam vero, Numæ domum seu Regiam intelligi oportet, eadem Urbis regione. Hard.

XIX. 1. *Jove Olympiæ facto*. De eo Jovis simulacro multa Pausanias in Eliac. priorib. sive V, p. 303. Inscriptio hæc fuit ad Jovis pedes posita : ΦΕΙΔΙΑΣ. ΧΑΡΜΙΔΟΥ. ΥΙΟΣ. ΑΘΗΝΑΙΟΣ. Μ' ΕΠΟΙΗΣΕ. PHIDIAS, CHARMIDAE F. ATHENIENSIS, ME. FECIT. Hard.

et auro : sed et ex ære[2] signa fecit. Floruit autem Olympiade[3] LXXXIV, circiter CCC nostræ Urbis anno. Quo eodem tempore æmuli ejus fuere Alcamenes[4], Critias, Nestocles, Hegias. Et deinde Olympiade LXXXVII Agelades[5], Callon, Polycletus, Phradmon, Gorgias, Lacon, Myron, Pythagoras, Scopas, Parelius. Ex his Polycletus discipulos habuit Argium[6], Asopodorum, Alexim, Aristi-

2. *Sed et ex ære*. Testis inter cæteros Prudentius, περὶ ςεφάνων, hymn. 10 in S. Romanum, v. 291 : « Miror quod ipsum non sacrastis Mentorem, Nec templum et aras ipse Phidias habet : Fabri deorum, vel parentes numinum : Qui si caminis institissent segnius, Non esset ullus Jupiter conflatilis. » H.

3. *Olympiade LXXXIV*. Ita Reg. 2, non, ut editi *LXXXIII*. Incidit autem Olympias LXXXIV, Pliniano calculo, in annum Urbis 298. Itaque nihil scribi potuit accuratius. H. — Brot. tamen ex MSS. Regg. et ed. pr. *LXXXIII*. Ed.

4. *Alcamenes*. Ἀλκαμένεα Phidiæ æmulum et coævum ei fuisse scribit et Tzetzes, Chil. VIII, hist. 193, v. 342. Κριτίας Atticus fuit : de eo Pausanias, Attic. I, pag. 14, et VI, sive Eliac. post. pag. 347. Nestocles nobis adhuc ignotus. Hegias, Ἡγίας, Atheniensis statuarius, Ageladæ, de quo mox, fere æqualis dicitur a Pausania, VIII, sive Arcad. pag. 525. Alius ab isto, qui Hegesias Quintil. nominatur XII, 10, pag. 894 : « Similis in statuis differentia. Nam duriora et Tuscanicis proxima Callon atque Hegesias : jam minus rigida Calamis, molliora adhuc supradictis Myron fecit, etc. » Hic in vetere inscriptione apud Reines. pag. 284 : ΑΓΑΣΙΑΣ ΔΟΣΙΘΕΟΥ ΕΦΕΣΙΟΣ ΕΠΟΙΕΙ. Hard.

5. *Agelades*. Ἀγελάδαν Ἀργεῖον, statuamque Cereris ab eo elaboratam laudat Pausanias in Arcad. VIII, p. 525. Alter ab isto Γελάδης est, Phidiæ non æmulus, sed magister, de quo Tzetzes, Chil. VII, Hist. 154, v. 930, et Ch. VIII, Hist. 192, v. 326. Κάλλων Æginetes fuit, Tectæi et Angelionis discipulus, qui a Dipœno et Scyllide artem eam didicerant. Pausan. in Corinth. II, pag. 146. De Polycleto inferius dicetur. De eo multa Pausanias, II, sive Corinth. p. 135, et alibi passim. Φράδμων (sic enim legendum, non *Phragmon*), plastes Argivus ab eodem Pausania laudatur, VI, sive Eliac. post. pag. 358, et a Columella de Cultu hortor. X, p. 347. Sed unde huc irrepserit, nescio. Desideratur enim id nomen in Reg. 2, et Colb. 3. De Myrone infra, et de Pythagora. Σκόπας denique Parius, Pausaniæ in Arcad. p. 529, et Hor. IV, Od. 8, v. 6. Γοργίας, Λάκων, Περιήλιος, vel Παρήλιος potius, ut in Colb. 3, nobis incogniti. H. — Broter. ex MSS. Regg. et ed. pr. *Perelius* ; et mox *Demeum*, non *Damiam*. Ed.

6. *Argium*. Ἀργειος, Ἀσωπόδωρος,

dem, Phrynonem, Dinonem, Athenodorum, Damiam Clitorium: Myron[7], Lycium. Nonagesima[8] quinta Olympiade floruere Naucydes[9], Dinomenes, Canachus, Patrocles. Centesima secunda, Polycles[10], Cephissodotus[11], Leochares, Hypatodorus. Centesima quarta, Praxiteles[12],

adhuc obscuri. Alexis Canthari statuarii pater a Pausania laudatur, VI, p. 348, Eliac. post. De Aristide iterum inferius. Sequuntur Φρύνων, Δείνων, quorum mentio nusquam occurrit. Ἀθηνόδωρος, καὶ Δαμίας, ambo statuarii, et Arcades ambo, pariter ex Clitore oppido, laudantur a Pausania, Phocic. X, p. 625. Hard.

7. *Myron.* Subintellige ex antecedentibus, Myron discipulum habuit Lycium. — Sententiam hujus loci esse diximus, ut Polycleto Argium, cæterosque, sic Myroni Lycium discipulum exstitisse. Libri omnes hactenus editi *Myronem Lycium* præ se ferunt, ut videatur esse sententia æque Polycleti discipulum Myronem fuisse e Lycia oriundum, atque cæteros ante recensitos. Sed præterquam quod MSS. codices Reg. 2, et Colb. 3, adversantur, in quibus *Myron Lycium* legitur : et Myronem ex superius jam recensitis esse perspicuum est, et Lycium paulo post Myronis discipulum fuisse verbis conceptis affirmatur, hoc ipso capite infra. Hard.

8. *Nonagesima quinta Olympiade floruere*, etc. *Fuere*, non *floruere*, in scripto codice : cui lectioni favet quod paulo infra sequitur, « centesima quarta decima Lysippus fuit, quum et Alexander Magnus : » sic enim legendum ex eodem, non, *et cum eo Alexander Magnus*. Pint.

9. *Naucydes.* Ναυκύδης statuarius, Mothonis F. non semel laudatur a Pausania Corinthiac. II, p. 126, etc. Δεινομένης (sic enim scribendum, non Diomedes, ex ipso Plinio inferius) laudatur a Tatiano in Or. contra Græcos, pag. 182. Ejus opera a Pausania recensentur, Attic. I, p. 44. Κάναχος Sicyonius statuarius fuit, Polycleti Argivi discipulus, inquit Pausanias Eliac. post. VI, p. 367, et Achaic. VII, pag. 433. De eo Cicero in Bruto, pag. 535. Πατροκλέους et Κανάχου opera, quasi conjunctis animis viribusque elaborata, laudat idem, X, sive Phocic. p. 626. Hard.

10. *Polycles.* Πολυκλῆς ortu Atticus, Stadiei Atheniensis discipulus, apud Pausan. I, Eliac. post. p. 351. Κηφισόδοτος (sic etiam MSS. Reg. 2, Colb. 3 et alii, non *Cephissodorus*), statuarius Atheniensis, cujus opera laudat Pausanias, tum alibi, tum Bœot. IX, pag. 566. Λεωχάρους in Atticis I, pag. 6, aliisque passim. Ὑπατοδώρου, in Arcad. VIII, p. 497, et in Phoc. X, p. 627. Hard.

11. *Cephissodotus.* Plutarchus in Phocione Cephissodotum plastem ejus uxoris fratrem fuisse scribit. Dalec.

12. *Praxiteles.* Cujus opera non a Pausania modo, sed ab aliis scriptoribus commendantur. De eo inferius. Cum cæteris ejusdem ar-

Euphranor. Centesima septima, Echion, Therimachus. Centesima quartadecima, Lysippus[13] fuit, quum et Alexander Magnus. Item Lysistratus[14], et frater ejus Sthenis, 3
Euphronides, Sostratus, Ion, Silanion : in hoc mirabile, quod nullo doctore nobilis fuit ipse. Discipulos[15] habuit Zeuxim et Iadem. Centesima vicesima, Eutychides[16], Euthycrates, Dahippus, Cephissodotus, Timarchus, Pyromachus. Cessavit deinde ars, ac rursus Olympiade centesima quinquagesima quinta revixit, quum fuere longe quidem

tis maxime peritis, a Martiale, IV, ep. XXXIX : « Argenti genus omne comparasti, Et solus veteres Myronis artes, Solus Praxitelis manus, Scopæque, Solus Mentoreos habes labores, etc. » De Euphranore inferius, XXXV, 40. Laudatur a Pausania, I, pag. 6. Ἐχίων et Θηρίμαχος, adhuc obscuri. Nisi pro *Echion*, ex Vitruvio, in Præf. III, pag. 37, *Chion* legas, quem Corinthium ait fuisse : et inter antiquos statuarios in paucis arte nobilem. Sed iidem, Echion et Therimachus, iterum laudantur inferius, XXXV, 36. Hard.

13. *Lysippus*. Sicyonius fuit. De eo nos alibi diximus, VII, 38. Pausanias vero in Corinth. II, p. 102; Plinius infra. H. — *Quum et Alexander Magnus*. Gron. et Al. ante Hard. *et cum eo Alex. Magn.* De Lysippo et Alexandro Magno conf. Excurs. I ad calcem hujus libri. Ed.

14. *Item Lysistratus*. Ipse quidem a cæteris scriptoribus neglectus : quum ejus frater Σθένις Olynthius ortu laudetur a Pausania in Eliac. post. VI, p. 374. De Euphronide nihil exstat. Σώστρατος Χῖος statuarius, apud Pausan. loc. citat. p. 360. Ἴων cæteris indictus. Σιλανίων Atheniensis fuit, teste eodem Pausania, l. c. p. 350. Laudatur et a Tatiano, Orat. contra Græcos, pag. 182, et a Themistio Orat. 5, pag. 64. Præcepta symmetriarum conscripsisse dicitur, auctore Vitruvio in Præf. VII, p. 125. H.

15. *Discipulos*. Reg. 2, et Colb. 3 : « Ipse discipulum habuit Zeuxiadem. » Hard.

16. *Eutychides*. Εὐτυχίδης, de quo inferius, XXXVI, 4, et hoc ipso capite infr. Εὐθυκράτης laudatur a Tatiano, Or. contra Græcos, p. 182. Dahippus (sic enim restituimus, pro *Lahippus*, ex ipso Plinio paulo inferius, ubi quos modo ex temporum ratione, ibi ex serie alphabeti appellat), Δαΐππος pariter Pausaniæ in Eliac. post. VI, pag. 366 et 374, ubi ejus opera enumerantur. Uterque Lysippi filius, ut dicetur inferius. Κηφισσόδοτος alter a superiore, pariter cum illo laudatus a Tatiano Or. contra Græcos, p. 182. Timarchus, forte Τιμαρχίδης ἀγαλματοποιός, de quo Pausanias in Phoc. X, p. 678. De Pyromacho iterum Plinius inferius. H. — *Dahippus*. Brot. ex Regg. 2, 3, et ed. princ. *Lahippus*. Ed.

infra prædictos, probati tamen, Antæus[17], Callistratus, Polycles, Athenæus, Callixenus, Pythocles, Pythias, Timocles. 4 Ita distinctis celeberrimorum ætatibus insignes raptim transcurram, reliqua multitudine passim dispersa. Venere autem et in certamen laudatissimi, quanquam diversis ætatibus geniti, quoniam fecerant Amazonas: quæ quum in templo Ephesiæ Dianæ dicarentur, placuit eligi probatissimam, ipsorum artificum, qui præsentes erant, judicio; quum apparuit eam esse, quam omnes secundam a sua quisque judicassent. Hæc est Polycleti, proxima ab ea Phidiæ, tertia Ctesilai, quarta Cydonis, quinta Phradmonis.

5 Phidias præter Jovem[18] Olympium, quem nemo æmu-

17. *Antæus*. Ex his Καλλίςρατος a Tatiano laudatur loc. cit. p. 183. Τίμοκλῆς a Pausan. in Phoc. X. Καλλίξενος teste Photio in Bibl. condidit ζωγράφων καὶ ἀνδριαντοποιῶν ἀναγραφὴν, pictorum et statuariorum descriptionem. Reliqui deinde Ἀνταῖος, Πολυκλῆς, Ἀθηναῖος, Πυθοκλῆς, Πυθίας, amplius etiamnum quærendi. Hard.

18. *Præter Jovem*. De Jovis Olympii simulacro non invenustum exstat epigramma in Anthol. Græc. IV, 6: Εἰς τὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἄγαλμα. Ἢ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ εἰκόνα δείξων, Φειδία, ἢ σύγ' ἔβης τὸν θεὸν ὀψόμενος. Hoc est, interprete Grotio: « De Jovis Olympii imagine: Jupiter ad terras, an ad æthera Phidia venit, Ut viso fieret talis imago deo? » De Minerva Atheniensi tria sat elegantia eodem libro, cap. 12: Juliani primum: Ἰουλιανοῦ, ἀπὸ ὑπάρχων εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἔνοπλον Ἀθηνᾶν. Τίπτει Τριτογένεια κορύσσεαι ἄςεϊ μέσσῳ; Εἶξε Ποσειδάων, φείδεο Κεκροπίης. « Juliani ex præfecto Augustali, de Minerva Athenis armata: Cur media Pallas capis arma in Cecropis urbe? Neptunus cessit jam tibi: parce tuis. » Alterum Antipatri Sidonii, de Venere Paphia simul, et hoc Minervæ signo: Ἀφρογενοῦς Παφίης ζάθεον περιδέρκεο κάλλος, Καὶ λέξεις, αἰνῶ τὸν Φρύγα τῆς κρίσεως. Ἀτθίδα δερκόμενος πάλι Παλλάδα, τοῦτο βοήσεις· Ὡς βούτης ὁ Πάρις τήνδε παρετρόχασεν. « Ætherium Paphiæ decus aspice: jam, puto, dices: Subscribo Phrygii judicis arbitrio. Atthida sed videas idem si Pallada, dices: Hanc qui præteriit rusticus ille fuit. » Tertium denique Hermodori: Τὰν Κνιδίαν Κυθέρειαν ἰδὼν ξένε, τοῦτό κεν εἴποις Αὐτὰ καὶ θνατῶν ἄρχε καὶ ἀθανάτων. Τὰν δ' ἐνὶ Κεκροπίδαις δορυθαρσέα Παλλάδα λεύσσων, Αὐδάσεις, ὄντως βουκόλος ἦν ὁ Πάρις. « Clamabis Cnidiam Venerem si videris hospes, Tu rege mortales, tu rege sola deos. Pallada si videas hastam quæ vibrat Athenis, Dices, credo, Paris nil nisi pa-

latur, fecit et ex ebore æque Minervam Athenis, quæ est in Parthenone adstans. Ex ære vero præter Amazonem[19] supra dictam, Minervam tam eximiæ pulcritudinis, ut formæ cognomen acceperit[20]. Fecit et Cliduchum[21], et aliam Minervam, quam Romæ Æmilius Paulus ad ædem Fortunæ hujusque diei[22] dedicavit. Ideo duo signa, quæ

stor erat. » De eodem iterum signo Ovid. de Ponto, IV, el. I, v. 31 : « Arcis ut Actææ, vel eburna, vel ænea custos Bellica Phidiaca stat dea facta manu. » Eburneæ Tzetzes quoque meminit, Chil. VIII, v. 192 et 322, æreæ; v. 334. H. — *In Parthenone.* Templum fuit in arce, cui a Minerva nomen, quam παρθένον *virginem*, vocabant. Ναὸς ὃν Παρθενῶνα ὀνομάζουσιν, inquit Pausan. in Attic. I, p. 2 et 43. Cicero in Parad. « Non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi Minerva Phidiæ, sed tantum ut ex eadem officina exiisse videatur.» Stare autem id Minervæ signum veste stolata, auctor est idem Pausanias : Τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ὀρθόν ἐςιν ἐν χιτῶνι ποδήρει, etc. HARD.

19. *Amazonem.* De qua jam dictum cap. sup. sub finem : et hoc ipso capite paulo ante. HARD.

20. *Ut formæ cognomen acceperit.* Fuit ea igitur, dicta Καλλίμορφος, aut καλλίςη. Plura Minervæ signa Pausanias commemorat in Attic. I, pag. 51, et in Bœot. IX, pag. 548, etc. H. — *Formæ.* Gron. et Al. *ut a forma cogn.* ED.

21. *Fecit et Cliduchum.* Pausanias in Eliacis picturæ meminit, in qua fuerunt Pluto, Liber pater, Proserpina, et Nymphæ duæ, quarum altera pilam tenuit, altera clavem. Plutonis enim clavem insigne esse, quod inferorum sedes ita clausa sit, ut reditus nemini pateat. Ex eo loco Pausaniæ conjectandum κλειδοῦχον vocari, aut Nympham illam, aut Plutonem ipsum clavigerum. DAL.— *Cliduchum.* Κλειδοῦχον, clavigerum. HARD.

22. *Ad ædem Fortunæ hujusque diei.* Hoc est, uniuscujusque diei : decima Urbis regione hæc fuit. — Postremis verbis duobus carent libri editi. In Reg. 2 aliisque, *hujusce diei :* quæ verba Pintianus quum spuria crederet, *ad ædem Nortiæ Etruscæ deæ* conjiciebat. Lepide sane. Retinenda illa, *hujusce diei*, Turnebus censebat, Adv. XVI, 12; Leopardus item in Emend. Gronovius in Nott. aliique, eo Plutarchi loco permoti, in Mario, pag. 420, quo Catulus ædem vovisse in bello Cimbrico dicitur « Fortunæ illius diei, » καθιέρωσεν τὴν τύχην τῆς ἡμέρας ἐκείνης. At vera scriptura est, *hujusque diei;* sic enim Romani dixerunt, *Fortunam hujusque diei*, pro *uniuscujusque.* In kalendario vetere apud Gruterum, pag. 124 : FORT. HVIVSQVE. DIEI. Neque hic modo, sed apud Tullium restituenda vox ea est, de Legib. II, pag. 333, ut ejus verba aperte declarant, quum ait : « Recte etiam Spes a Calatino consecrata est, Fortunaque, vel hujusque diei (vulgo *hujusce* legi-

Catulus in eadem æde posuit palliata : et alterum colossicon[23] nudum : primusque artem[24] toreuticen aperuisse atque demonstrasse merito judicatur.

6 Polycletus[25] Sicyonius Ageladæ discipulus, Diadumenum fecit molliter juvenem[26], centum talentis nobilita-

tur), nam valet ad omnes dies ; vel Respiciens, ad opem ferendam : vel Fors, etc. » Omnium enim dierum, nedum unius, seu certe alicujus, sive hujus aut illius diei Fortunam hujusmodi appellatione signari Cicero liquido demonstrat, propter eam, quam adjungit rationem : « Nam valet in omnes dies. » Quæ ratio non constaret, si ad unum aliquem diem ejus numinis potestas arctaretur, et tam angustis limitibus circumscriberetur. Sane hanc vim vocis ejus esse, *hujusque*, ut *uniuscujusque* significet, docuit dudum Marius Victorinus Afer, de Orthographia, cujus verba recitare operæ pretium fuerit : « Et hujusce, et hujusque recte scribuntur, sed suo loco utraque. Nam ab hocce fit hujusce. Hujusque autem aliud significat, id est, uniuscujusque. » Apud P. Victorem, in descriptione Urbis, regione decima, legimus, VICVS CLIVSQVE DIEI, haud dubie pro VICVS HVIVSQVE DIEI. Nam complures urbis Romæ vicos a finitimis Fortunæ templis nomen traxisse ex P. Victore liquet. Sic Fortunæ Obsequentis vicum in prima regione statuit: Respicientis, in decima, aliosque alibi : huncque ipsum locum Onuphrius sic edidit, ex MSS. VICVS. HVIVSQVE DIEI. FORT. AED. Quæ postrema verba ædem Fortunæ significant. Multa ex his delibavit ante nos Brisson. de Form. I, pag. 52. In inscriptionibus tamen interdum, ut apud Reinesium, p. 398 : ANTISTITES. HVIVSCE LOCI pro *hujusque loci* legimus. HARD.

23. *Colossicon.* Ita MSS. Credo idem esse quod colosseum. HARD.

24. *Primusque artem toreuticen aperuisse.* Consummatæ perfectæque jam artis rationem monstrasse intellige, quæ prius erat inchoata tantum et rudis : nam Anacreon, qui Olympiade LXXII ponitur, hoc est, ante Phidiam annis fere 90, τορευτικῆς meminit, fierique sibi postulat a Vulcano poculum, in quo nec arma sint, nec astra cælata, sed vitibus uvæ insertæ, etc. H. — *Artem toreuticen aperuisse*, etc. Ars toreutice, *l'art du bas-relief.* Jam fuerat et multo ante Phidiam toreutice; at eam exquisitiore arte aperuit et demonstravit Phidias. Sic multi exstiterant sculptores, et tamen sculpturæ artem aperuit et demonstravit Michael Angelus. BROT.

25. *Polycletus.* Πολύκλειτος Pausaniæ, cæterisque. HARD.

26. *Diadumenum fecit molliter juvenem.* Mitratum, vittatum, fasciatum intelligit, quales fuerunt Persarum nobiles, ἀπὸ τοῦ διαδεῖσαι τὴν κεφαλὴν μίτρᾳ. Quidam legunt *Diademumenon*, id est, diademate, sive regio capitis insigni ornatum.

tum[27]: idem et Doryphorum viriliter puerum. Fecit et quem canona artifices vocant[28], lineamenta artis ex eo petentes, velut a lege quadam: solusque hominum artem ipse fecisse, artis opere judicatur. Fecit et distringentem[29], et nudum talo incessentem[30]: duosque pueros, item talis nudos ludentes, qui vocantur Astragalizontes[31]: et sunt in Titi imperatoris atrio: quo opere nullum absolutius plerique judicant. Item Mercurium, qui fuit Lysimachiæ: 7
Herculem[32], qui Romæ: Alexetera[33] arma sumentem:

Doryphori autem regis Persarum spiculatores fuerunt, hastati stipatores, ac satellites, quos Dario 15,000 mille fuisse Curtius tradidit, propemodum muliebriter vestitos, et luxu magis quam armis conspicuos. Dal. — *Diadumenum*. Διαδεύμενον, diademate redimitum, mitratum, vittatum, molliterque agentem: ut alterum e contrario δορυφόρον, quasi hastatum militem, gerentemque se viriliter. Δορυφόρους, inquit Herodian. V, οὓς δὴ πραιτωριάνους καλοῦσι, prætoriani milites. Id nomen satellitio regis Persarum fuit. Doryphori a Polycleto ficti meminit Cicero in Bruto, n. 296. Hard.

27. *Centum talentis nob.* Monetæ gallicæ libræ sunt 456,875. Ed.

28. *Fecit et quem canona artifices vocant.* Hoc est, simulacrum ad artis leges omnes normamque exacte elaboratum. Κανὼν Græcis regula seu norma dicitur. De hoc suo canone lepidum est Polycleti dictum, apud Ælian. Var. Hist. XIV, 8. Hard.

29. *Fecit et distringentem.* MSS. *distrigentem*: hoc est, strigili sese in balneo defricantem, sudoremque ac sordes detergentem. Ἀποξυόμενον Græci appellant, ut dicetur inferius. Hard. — Brot. ex MSS. Regg. 2 et 3, *destringentem*. Ed.

30. *Incessentem*. Provocantem *ad ludum*. Hard.

31. *Astragalizontes*. Ab ἀςραγαλίζειν, *talis ludere*. H. — Aglaen et Hilæran ita ludentes videre est in picturis Herculanensibus, *Pitture antiche d'Ercolano*, tom. I, tab. 1. Brot.

32. *Herculem*. Meminit hujus signi Cic. de Orat. II, pag. 360. H.

33. *Alexetera*. Adjutorem, defensorem, propulsatorem injuriæ, cujus conatum in armis capiendis tabula exprimit. In libris omnibus ad hunc diem vulgatis legitur, « Herculem qui Romæ Antæum a terra sustinentem, » interpolatione digna plagis. In MSS. Reg. 2 cæterisque codd. « Herculem qui Romæ ha cætera arma sumentem. » Quibus e verbis Pintianus eliciebat, « Qui Romæ, in excetram arma sumentem: » excetra hydram significari notum esse simul admonebat. Gronovius, « ab Otrera arma sumentem. » Parum ambo feliciter. Plane enim tertium quoddam nunc simulacrum intelligitur, ab iis diversum quorum prius Lysimachiæ,

Artemona[34], qui Periphoretos appellatus est. Hic consummasse hanc scientiam judicatur, et toreuticen[35] sic erudisse, ut Phidias aperuisse. Proprium ejusdem, ut uno crure insisterent signa[36], excogitasse : quadrata[37] tamen ea esse tradit Varro, et pæne ad unum exemplum.

8 Myronem[38] Eleutheris natum, et ipsum Ageladæ discipulum, bucula[39] maxime nobilitavit, celebratis versibus

alterum Romæ fuit : quam belle enim in eo verbo, *qui Romæ*, desinit oratio, quo membro priori posterius exacte opponitur? Deinde ad alia duo signa, transilit, quæ Græcis, ut solet, verbis effert : sic enim prius ἀςραγαλίζοντες et διαδούμενος, et δορυφόρος, et mox περιφόρητος appellatur. Ἀλεξητὴρ autem quid sit, qui græcos fontes vel leviter degustarunt, sciunt : et nos supra diximus. Hard.

34. *Artemona*. Περιφόρητος Artemoni, artifici μηχανικῷ egregio, cognomen hæsit, quod claudus esset, et ad opera lectica deferretur. Sic Ephorus apud Plutarchum in Pericle, pag. 167. Heraclides contra Ponticus ex Anacreonte refert ibidem virum mollem hunc fuisse, meticulosum, domi fere residem, cujus supra caput, ne quid superne decideret, servi duo clypeum æneum tenerent : lectulo pensili circumferri solitum : inde περιφόρητον nuncupatum. Hard.

35. *Et toreuticen*. Artem quæ sculptura latine, et cælatura dicitur. Hard.

36. *Ut uno crure insisterent signa*. Tale signum æneum visum mihi. Ea tota ratio consistit in lineæ perpendicularis inventione. Dal.

37. *Quadrata tamen ea*. Tum placebat magis ætatis virilis robur, quam juventæ elegantia : inde quadrata illa corpora. Tale autem corpus laudat Celsus, II, 1 : « Corpus autem habilissimum quadratum est, neque gracile, neque obesum, etc. » Brot.

38. *Myronem*. De quo dictum est initio hujus capitis. Natus Eleutheris Bœotiæ oppido, Atheniensium tamen idem civitate donatus : unde et Atheniensis semper a Pausania appellatur, ut Eliac. post. VI, pag. 345. Commigrasse Athenas Eleutheris cives omnes aiunt, ibique receptos. Hard.

39. *Bucula*. Ovid. de Ponto, IV, Eleg. 1, v. 34 : « Ut similis veræ vacca Myronis opus. » In hanc Myronis buculam epigrammata græca diversorum poetarum plenissima elegantiæ ac leporis, ferme quadragena reperies in Anthologia, IV, 4. Latina undecim apud Ausonium ab Epigr. LVII ad LXVIII. Illud quod ibi est ordine primum, juvat hic referre ob elegantiam : « Bucula sum, cælo genitoris facta Myronis Ærea : nec factam me puto, sed genitam. Sic me taurus init : sic proxima bucula mugit : Sic vitulus sitiens ubera nostra petit. Miraris, quod fallo gregem? gregis ipse magister, Inter pascentes me numerare solet. » Vide et Joh. Tzetzen, Chil. VIII, Hist. 194, v. 374.

laudata : quando alieno plerique ingenio magis, quam suo, commendantur. Fecit et canem[40], et discobolon[41], et Persea[42], et Pristas[43], et Satyrum[44] admirantem tibias, et

Felicius tamen cæteris omnibus lusit in eam Myronis buculam V. Cl. Menagius, qui non homines modo artificio suo fefellisse Myronem, sed et Junonem quoque ipsam, cecinit hoc eleganti disticho : Τὴν χαλκῆν Ἥρη ποτὲ πόρτιν ἰδοῦσα Μύρωνος Ζηλοτύπησεν, ἰδεῖν Ἰναχίδ' οἰομένη. Hard.

40. *Fecit et canem.* Opere nempe mirabili, qualem et Leucon e marmore finxisse perhibetur, a Macedonio, in Anthol. VI, ep. 2 : Τὸν κύνα, τὸν πάσης κρατερῆς ἐπιίδμονα θήρης Ἔξεσε μὲν Λεύκων, ἄνθετο δ' Ἀλκιμένης. Ἀλκιμένης δ' οὐχ εὗρε τί μέμφεται· ὡς δ' ἴδ' ὁμοίην Εἰκόνα, παντοίῳ σχήματι φαινομένην, Κλοιὸν ἔχων, πύλας ἦλθε, λέγων Λεύκωνα καλεῦσιν Τῷ κυνὶ καὶ βαίνειν· πεῖθε γὰρ ὡς ὑλάων. « Indagare canem solitum genus omne ferarum Effinxit Leucon, dedicat Alcimenes. Vidit ut Alcimenes vitio culpaque carentem Effigiem cunctas corpore ferre notas : Vincla tenens queis colla liget, jam dic age, Leucon, Currat, ait : latrans nam tua jussa manet. » Hard.

41. *Et discobolon.* Δισκοβόλον, hoc est, qui discum jacit, quæ statua mire expressit nixum, et conatum hominis discum jacere molientis. Quint. II, 13, pag. 145 : « Quid tam distortum, et elaboratum, quam est ille discobolos Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus, nonne ab intellectu artis abfuerit? etc. » H.

42. *Et Persea.* De hujus Myronis opere Pausan. in Attic. I, p. 41; Perseo scilicet, cum Medusæ capite. Hard.

43. *Et Pristas.* Πρίσται, inquit Pollux, τομεῖς, qui serra aliquid secant, scinduntque, *des scieurs de bois.* Hard.

44. *Et Satyrum.* Argumentum hujus tabulæ, Minerva, quæ quum inflaret tibias, conspecta in Mæandro amne oris deformitate, abjectas fregit. Illas autem admirabundus Satyrus Marsyas excepit, et inflare didicit. Ovid. Fastor. VI, v. 697, ubi Minerva sic loquitur : « Prima terebrato per rara foramina buxo, Ut daret, effeci, tibia longa sonos. Vox placuit : liquidis faciem referentibus undis, Vidi virgineas intumuisse genas. Ars mihi non tanti est : valeas, mea tibia, dixi : Excipit abjectam cespite ripa suo. Inventam Satyrus primum miratur; at usum Nescit, et inflatam sentit habere sonum, etc. » Satyri in ea tabella effigiem describit elegans epigramma in Anthologia græca, IV, 12 : Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ, εἰς εἰκόνα Σατύρου πρὸς τῇ ἀκοῇ τὸν αὐλὸν ἔχοντος, καὶ ὥσπερ ἀκροωμένου. Αὐτομάτως, Σατυρίσκε, δόναξ τεὸς ἦχον ἰάλλει; Ἢ τί παρακλίνας οὖας ἄγει καλάμῳ; Ὃς δὲ γελῶν σίγησεν· ἴσως δ' ἂν φθέγξατο μῦθον, Ἀλλ' ὑπὸ τερπωλῆς εἴχετο ληθεδόνι. Οὐ γὰρ κηρὸς ἔρυκεν· ἑκὼν δ' ἠσπάζετο σιγήν, Θυμὸν ὅλον τρέψας πηκτίδος ἀσχολίῃ. Grotius interpres : « Agathiæ scholastici, de imagine Satyri tibiam auri admoventis, velut auscultabundi :

Minervam : Delphicos pentathlos[45] pancratiastas : Herculem etiam, qui est apud circum maximum[46] in æde Pompeii Magni. Fecisse et cicadæ monumentum[47] ac locustæ carmi-
9 nibus suis Erinna significat[48]. Fecit et Apollinem, quem

Sola tua an per se lotos, Satyrisce, sonabit? Nam cur apposita est auribus illa tuis? Ecce silet ridens. Loqueretur, credo : voluptas Ecce est tanta, sui non sit ut ipse memor. Eloquium nec cera negat: sed non vacat illi Tibia dum sensus distinet, usque, loqui. » Hard.

45. *Delphicos pentathlos*. Qui Delphis omni certaminum genere valerent. Πεντάθλους Græci vocant, Latini quinquertiones, qui in ludo artes gymnasticas quinque exercerent. Constabat autem πένταθλον, sive quinquertium illud, cursu, saltu, disco, jaculo, lucta. Simonides in Antholog. Epigr. I, cap. 1 : Ἴσθμια καὶ Πυθοῖ Διοφῶν ὁ Φίλωνος ἐνίκα Ἅλμα, ποδωκείην, δίσκον, ἄκοντα, πάλην. « Victorem Delphis Diophonta Philonis, et Isthmo Discus habet, saltus, lucta, pedes, jaculum. » Iidem, quum se pentathlo obtulissent, si pancratio quoque, quod in gravibus agonibus numerari solet, decertarent, pancratiastæ vocabantur, παγκρατιασταὶ, hoc est, qui manibus, pedibusque, quasi omni ope, omnibusque, ut dicitur ungulis, connixi certabant, ταῖς χερσὶ καὶ τοῖς ποσὶ πυκτομαχοῦντες. Fecit porro Myron et cursorem in Piseo certamine, in quo ars velocior natura intelligitur, ut festivum colligit epigramma, in Anthol. IV, 2. H.

46. *Herculem... qui est apud circum maximum*, etc. P. Victor, in descriptione urbis Romæ, regione undecima : « Circus maximus... Hercules olivarius... Ædes Pompeii. » Tullius sub init. lib. IV in Verrem, meminit hujus simulacri : « Verum ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc quod dico, Cupidinis e marmore : ex altera parte Hercules egregie factus ex ære : is dicebatur esse Myronis, ut opinor, et certe ita est. » Hard.

47. *Fecisse et cicadæ monumentum*. Aut ipsum Erinnæ carmen est, aut ei certe simile, quod de eo ipso monumento, Anytæ ab aliis, ab aliis Leonidæ adscribitur. Anth. Gr. III, 14 : Ἀνύτης, οἱ δὲ Λεωνίδου, εἰς ἀκρίδα. Ἀκρίδι τᾷ κατ' ἄρουραν ἀηδόνι καὶ δρυοκοίτᾳ Τέττιγι ξύνον τύμβον ἔτευξε Μυρὼ, Παρθένιον στάξασα κόρα δάκρυ· δισσὰ γὰρ αὐτᾶς Παίγνι' ὁ δυσπειθὴς ᾤχετ' ἔχων Ἀΐδας. Interprete Grotio : « Anytæ, sive, ut alii, Leonidæ : Læta cicada comis, locustaque ruris aedon, Hunc vobis tumulum ponit utrique Myro Tristitiam fletu virgo testata, quod illi Mors pariter lusus abstulit atra duos. » Quod quidem carmen dubitationem injicit haud levem, num de Myrone puella vates incaute acceperit, quod de Myrone statuario intelligi oportuit. Hard.

48. *Erinna significat*. Teia, vel, ut alii volunt, Lesbia vates, Sappho æqualis. Meminere istius Eustathius, in navium catalogum : Stobæus, Serm. VII, de Fortitudine : Propertius, II, el. 3 : « Carminaque Erinnes non putat æqua suis. »

a triumviro Antonio sublatum restituit Ephesiis Divus Augustus, admonitus in quiete. Primus hic multiplicasse varietatem videtur, numerosior in arte [49], quam Polycletus, et in symmetria diligentior: et ipse tamen corporum tenus curiosus, animi sensus non expressisse; capillum quoque et pubem non emendatius fecisse, quam rudis antiquitas instituisset.

Vicit eum Pythagoras [50] Rheginus ex Italia, pancratiaste [51] Delphis posito. Eumdem vicit et Leontinus [52], qui

Exstat Erinnæ Ode græca, in laudem urbis Romæ, apud Stobæum, Serm. de Fortit. In ipsam Erinnam Epigr. perelegans, Anthol. I, 67, n. 14: Λέσβιον Ἠρίννης τόδε κηρίον ἁδὺ τι μικρὸν, Ἀλλ' ὅλον ἐκ Μουσέων κιρνάμενον μέλιτι. Οἱ δὲ τριηκόσιοι ταύτης σίχοι, ἴσοι Ὁμήρῳ, Τῆς καὶ παρθενικῆς ἐννεακαιδεκέτευς. Ἣ καὶ ἐπ' ἠλακάτῃ, μητρὸς φόβῳ, ἢ καὶ ἐφ' ἱςῷ Ἑςήκει, Μουσέων λάτρις ἐφαπτομένη. Σαπφὼ δ' Ἠρίννης ὅσσον μελέεσσιν ἀμείνων, Ἤριννα Σαπφοῦς τόσσον ἐν ἑξαμέτροις. « Lesbidis Erinnæ non magna mole, sed omni Pieridum redolet dulcia mella favus: Haud plus tercentum quam versibus æquat Homerum, Annos nata decem virgo, superque novem. Nec tamen interea quæ poscunt otia Musæ, Aut colus, aut telæ, matre premente, dabant. Si cupis, Erinnam Sappho testudine vincat: Dum tamen Erinnæ cedat in hexametris. » Similia plura in eam vide, Anthol. III, 25. Hard.

49. *Numerosior in arte*. In excogitandis quæ ad variandam artem spectant, ingeniosior, solertiorque: vel plurium potius statuarum fictor. Hard. — *Multiplicasse varietatem*, etc. Varietas, nobis quoque dicta, *la variété*. Hæc egregie dicta a Plinio; et artis incrementa optime illustrant. Modo vidimus omnia Polycletum pæne ad unum exemplum fecisse. Nunc Myron varietatem multiplicat. Hæc omnia miscet, turbat, et corrumpit Cl. Falconet, qui, quod semel monuisse satis sit, iniquissima et indigna artifice censura hos Plinii libros perstrinxit. Brot.

50. *Pythagoras*. Πυθαγόρας Ῥηγῖνος Pausaniæ quoque Eliac. post. VI, p. 350, a philosopho ejus nominis, et patria, et ætate, et arte diversissimus. Hard.

51. *Pancratiaste*. Quæ vis huic voci subsit, paulo ante diximus. Fuit hic, ni fallit conjectura, Euthymus Locrus, qui Olymp. LXXVI pugilatu vicit: de quo dictum est VII, 48. Hujus enim statuam a Pythagora Rhegino positam, auctor est Pausanias l. c. Hard.

52. *Leontinus*. Pythagoras scilicet alter, Leontinis Siciliæ oppido oriundus. Prius *Leontius* legebatur, quo nomine statuarius apud scriptores cæteros nemo occurrit. Et vero de Pythagora altero sermonem esse hoc loco, tum ipsa per se oratio prodit, tum maxime Pausan.

fecit stadiodromon[53] Astylon, qui Olympiæ ostenditur: et Libyn puerum[54] tenentem tabellam, eodem loco[55], et mala ferentem nudum. Syracusis autem claudicantem[56]: cujus hulceris dolorem sentire etiam spectantes videntur. Item Apollinem, serpentemque ejus sagittis confici: citharœdum qui Dicæus[57] appellatus est, quoniam quum Thebæ ab Alexandro caperentur, aurum[58] a fugiente conditum, sinu ejus celatum esset. Hic primus nervos et venas expressit, capillumque diligentius.

Eliac. post. VI, pag. 366, ubi Astyli Crotoniatæ statuam, quæ Leontino nunc adscribitur, opus esse Pythagoræ admonet, quanquam ille cujas fuerit, non indicat. Sed quum alterius, quam Rhegini esse vel ex Plinio perspicuum sit: esse autem Pythagoræ Pausanias verbis conceptis significet, quin Leontini sit, minime jam dubium est. Tres igitur eo nomine statuarii fuere, Rheginus, Leontinus, Samius: quod Plinius ipse declarat, mox subjungens: « Fuit et alius Pythagoras Samius...Hic supradicto facie quoque indiscreta similis fuisse traditur. Rhegini autem discipulus... Sostratus. » Quibus verbis Pythagoram tergeminum aperte signat: Samium, mox alterum supradictum, cui similis Samius fuisse perhibeatur: postremum, Rheginum. H.

53. *Stadiodromon.* Σταδιοδρόμον, qui in stadio cursu certat. De Astylo Crotoniata cursore, Plato de Legib. VIII, aliique. Ter is ὀλυμπιονίκης fuit. Hard.

54. *Libyn puerum.* Quum puer hic appelletur, miror Dalecampium existimasse Mneseam Cyrenæum intelligi, cujus cælatam effigiem a Pythagora Rhegino Pausanias prodidit, Eliac. post. VI, pag. 367, quum vir ille dicatur, et gravi accinctus armatura. Hard.

55. *Eodem loco.* Olympiæ videlicet, in Elide. Hard.

56. *Claudicantem.* Alcamenes etiam claudicationem Vulcani expressit. Valer. Maxim. lib. VIII, cap. 11. Hard.

57. *Qui Dicæus appellatus est.* Δίκαιος, *justus*: quod pecuniam in sinum ejus statuæ conditam, summa ea fide servasset. Similem huic historiam vide apud Athenæum, I, pag. 19. Revocat id in memoriam Xenocratis epigramma lepidum ex Anthol. IV, tit. 12, de Mercurio ligneo aurum asservante: Ἑρμείῃ ξυλίνῳ τις ἐπηύχετο, καὶ ξύλον ἦεν. Εἶτά μιν ἀείρας, χαμάδις βάλε. Τοῦ δ' ἀπὸ χρυσὸς Ἔρρευσεν κατάγέντος. Ὕβρις πόρε πολλάκι κέρδος. « Mercurium ex ligno vir adit prece: nil nisi lignum Ille erat: in terram vi magna dejicit: aurum Profluit e fracto. Dat sæpe injuria lucrum. » Hard.

58. *Aurum.* Profugiens ex urbe quidam, in sinum ejus statuæ conditam, celatamque pecuniam, rediens integram intactamque reperit. Hard.

Fuit et alius Pythagoras[59] Samius, initio pictor, cujus signa ad ædem Fortunæ hujusque diei[60] septem nuda, et senis unum, laudata sunt. Hic supradicto[61] facie quoque indiscreta similis fuisse traditur : Rhegini autem discipulus et filius sororis fuisse Sostratus[62]. 11

Lysippum Sicyonium[63], Duris[64] negat, Tullius fuisse discipulum affirmat, sed primo ærarium fabrum, audendi rationem cœpisse pictoris Eupompi responso. Eum enim interrogatum, quem sequeretur antecedentium, dixisse demonstrata hominum multitudine, naturam ipsam imitandam esse, non artificem. Plurima ex omnibus signa fecit, ut diximus[65], fecundissimæ artis, inter quæ distringentem[66] se, quem Marcus Agrippa ante thermas[67] suas dicavit, mire gratum Tiberio principi : qui non quivit temperare sibi in eo, quanquam imperiosus[68] sui inter initia principatus, transtulitque in cubiculum, alio ibi signo substituto : quum quidem tanta populi romani contumacia fuit, ut magnis theatri clamoribus reponi Apoxyomenon flagitaverit, principsque, quanquam adamatum, re- 12 13

59. *Fuit et alius Pythagoras.* De quo Laert. in vita Pythagoræ, VIII, pag. 225 : Καὶ ἄλλον ἀνδριαντοποιὸν Σάμιον. Quare Dalecampio cave credas, qui contra omnium exemplarium fidem, contra scriptoris mentem, ex Pausania Parium pro Samio reponi posse credit, quoniam Pythagoræ Parii pictoris apud istum mentio in Bœoticis. Hard.

60. *Hujusque diei.* De hac voce superius diximus, hoc ipso capite. H. — *Diei.* Gron. et Al. *hujusce deæ.* Ed.

61. *Hic supradicto.* Pythagoræ Leontino. Hard.

62. *Sostratus.* De quo supra. H.

63. *Lysippum Sicyonium.* Hanc ejus patriam omnes agnoscunt. Tzetzes in primis Chil. VIII, hist. 200, pag. 417. Hard.

64. *Duris.* Duris negat fuisse discipulum cujuspiam : sed a se ipso ait didicisse : Tullius contra affirmat. Hard.

65. *Diximus.* Supra cap. 17. H.

66. *Distringentem.* Strigili se fricantem, in balneo, ut supra diximus, ἀποξυόμενον. H. — Brot. ut supra, *destringentem.* Hard.

67. *Ante thermas.* Apud P. Victorem, *Thermæ Agrippæ*, regione Urbis nona. Hard.

68. *Quanquam imperiosus*, etc. Vide Tranquillum in Tiberio, cap. XXVI sqq. Hard.

14 posuerit. Nobilitatur Lysippus et temulenta tibicina, et canibus ac venatione. In primis vero quadriga cum Sole[69] Rhodiorum. Fecit et Alexandrum[70] Magnum multis operibus, a pueritia ejus orsus. Quam statuam inaurari jussit Nero princeps, delectatus admodum illa. Dein quum pretio perisset gratia[71] artis, detractum est aurum : pretiosiorque talis existimatur, etiam cicatricibus operis atque concisuris[72], in quibus aurum hæserat, remanentibus.
15 Idem fecit Hephæstionem Alexandri Magni amicum[73], quem quidam Polycleto adscribunt, quum is centum prope annis[74] ante fuerit. Idem Alexandri venationem, quæ Delphis sacrata est : Athenis Satyrorum turmam[75] : Alexan-

69. *Quadriga cum Sole Rhodiorum.* Qualis in nummis Rhodiorum exprimitur, capite radiato. De hoc Solis curru, vide Dionem Chrysost. or. Rhod. HARD.

70. *Fecit et Alexandrum.* Horat. lib. II, Epist. ad August. « Edicto vetuit ne quis se præter Apellem Pingeret, aut alius Lysippo duceret æra Fortis Alexandri vultum simulantia. » DAL. — *Fecit.* Archelaus in Anthol. IV, 8 : Τόλμαν Ἀλεξάνδρου καὶ ὅλαν ἀπεμάξατο μορφὰν Λύσιππος · τίν' ὅδε χαλκὸς ἔχει δύναμιν; Αὐδάσοντι δ' ἔοικεν ὁ χάλκεος, ἐς Δία λεύσσων, Γᾶν ὑπ' ἐμοὶ τίθεμαι, Ζεῦ, σὺ δ' Ὄλυμπον ἔχε. « Æquat Alexandri vultumque, animumque ferocem Lysippus : tantum posse quis æra putet? Æreus iste Jovem spectans clamare videtur : Subdo mihi terras : tu, pater, astra tene. » HARD.

71. *Dein quum pretio perisset gratia.* Quum esset ea statua facta pretiosior auro addito, vilior peritorum judicio habita postea est. H.

72. *Concisuris.* Gronov. et Al. ante Hard. dant *conscissuris.* ED.

73. *Alexandri Magni amicum.* Vide Val. Max. IV, 7, p. 235. H.

74. *Quum is centum prope annis*, etc. Scilicet Polycletus, qui Olympiade floruit LXXXVIII; Hephæstion cum Alexandro Olympiad. CXIV. HARD.

75. *Athenis Satyrum : turmam Alexandri, in qua amicorum ejus imagines*, etc. Sic totidem apicibus syllabisque, Reg. 2, Colb. 3, Pintiani codex, aliique fortassis. Sed interpolati. In cæteris enim melioris notæ codicibus MSS. qualis est Reg. n. 4763, et in libris omnibus editis, nullo excepto, legitur : « Athenis, Satyrorum turmam : Alexandrum amicorumque ejus imagines, etc. » Et vetus interpres Italus, Chr. Landini, anno 1476, sic vertit optime : « In Athene fecie una torma di Satiri : et statue d' Alexandro et di sua amici molto simili dalloro. » Turmam hic interpolatores intelligi voluere, de qua Velleius, I, p. 5 : « Hic est, inquit, Q. Metellus Ma-

drum[76] amicorumque ejus imagines summa omnium similitudine[77] expressit. Has Metellus[78] Macedonia subacta transtulit Romam. Fecit et quadrigas multorum generum. Statuariæ arti plurimum traditur contulisse, capillum exprimendo[79], capita minora faciendo, quam antiqui: cor-

cedonicus, qui porticus, quæ fuere circumdatæ duabus ædibus sine inscriptione positis, quæ nunc Octaviæ porticibus ambiuntur, fecerat: quique hanc turmam statuarum equestrium, quæ frontem ædium spectant, hodieque maximum ornamentum ejus loci ex Macedonia detulit. Cujus turmæ hanc causam referunt: Magnum Alexandrum impetrasse a Lysippo, singulari talium auctore operum, ut eorum equitum, qui ex ipsius turma ad Granicum flumen ceciderant, expressa similitudine figurarum, faceret statuas, et ipsius quoque iis interponeret. » Quinque et viginti fuisse Macedones, qui in primo pugnæ conflictu ceciderint, quorum æneæ statuæ a Lysippo fictæ cum ipsius Alexandri simulacro, auctor est Arrianus de Exped. Alex. I, pag. 47. Interpolavere hunc locum semieruditi, quibus displicuit dici *turmam* de satyris, qui sunt certe semper pedestres. Perinde quasi *turma* nonnisi de equitibus latine dicatur. Ac præter hoc Plinii testimonium, vulgatus Interpres veteris Testamenti, vetus idemque optimus (nostro quidem judicio) latinitatis auctor, si verborum spectetur proprietas, de peditibus persæpe *turmas* et *turmam* dixit, ut 2 Paral. XXIII, 8, et alibi. H. — Brot. ex MSS. Regg. et editione principe, *Athenis satyrum. Turmam Alexandri in qua amicorum ejus*, etc. Et sic scribendum jampridem docuerat Pintianus ex vet. cod. Ed.

76. *Alexandrum.* Turmam statuarum equestrium quinque scilicet ac viginti equitum, qui ex Alexandri turma ad Granicum flumen ceciderant, hic quidam voluere intelligi, de qua Velleius, I, cap. 12, et Arrianus, de Exped. Alex. I, p. 47. Cf. notam superiorem. H.

77. *Summa omnium similitudine.* Propert. III, 8: « Gloria Lysippo est animosa effingere signa. » H.

78. *Metellus.* Qui Macedonia domita, ann. Urb. 606, Macedonici nomen inde tulit. Hard.

79. *Capillum exprimendo.* Expressit autem feliciter in primis in Occasionis simulacro, quod finxit ille, ut Posidippus refert in Anthol. IV, 14, non ineleganti epigrammate: Τίς, πόθεν ὁ πλάστης; Σικυώνιος. Οὔνομα δὴ τίς; Λύσιππος· σὺ δὲ, τίς; καιρὸς ὁ πανδαμάτωρ. Τίπτε δ' ἐπ' ἄκρα βέβηκας; ἀεὶ τροχάω· τί δὲ ταρσοὺς Ποσσὶν ἔχεις διφυεῖς; ἵπταμ' ὑπηνέμιος. Χειρὶ δὲ δεξιτερῇ τί φέρεις ξυρόν; ἀνδράσι δεῖγμα Ὡς ἀκμῆς πάσης ὀξύτερος τελέθω. Ἡ δὲ κόμη, τί κατ' ὄψιν; ὑπαντιάσαντι λαβέσθαι. Νὴ Δία τἀξόπιθεν πρὸς τί φαλακρὰ πέλει; Τὸν γὰρ ἅπαξ πτηνοῖσι παραθρέξαντά με ποσσὶν, Οὔ τις ἔθ' ἱμείρων δράξεται ἐξόπιθεν. Τοῖον ὁ τεχνίτης με διέπλασεν εἵνεκεν ὑμέων Ξεῖνε, καὶ ἐν προθύροις θῆκε διδασκαλίαν. « Tu qui es, hic qui stas? Occasio. Quis tibi fictor? Lysip-

pora graciliora, siccioraque, per quæ proceritas signorum
16 major videretur. Non habet latinum nomen symmetria[80], quam diligentissime custodivit, nova intactaque ratione quadratas veterum staturas permutando : vulgoque dicebat, ab illis factos, quales essent[81], homines : a se, quales viderentur esse. Propriæ hujus videntur esse argutiæ[82] operum, custoditæ in minimis quoque rebus.

17 Filios et discipulos reliquit laudatos artifices, Dahippum[83], et Bedam[84], sed ante omnes Euthycratem : quanquam is constantiam patris potius æmulatus, quam elegantiam, austero maluit genere, quam jucundo placere. Itaque optime expressit Herculem Delphis, et Alexan-

pus. Cujas? De Sicyone satus. Nitere cur pedibus summis? Amo currere. Pennæ Cur pedibus? Venti turbine rapta volo. In dextra cur ista novacula? Monstrat acutam Hæc esse et ferro me magis et chalybe. Cur in fronte coma est? Apprendar ut obvia. Sed cur Omnis abest glabro crinis ab occipite? Nempe quod eripui quum me semel alite cursu, Nemo erit elapsam qui revocare queat. Hanc operam fictor propter vos sumpserat, hospes, Pro monito starem semper ut ante fores. » Hard.

80. *Non habet latinum nomen symmetria.* Non est igitur visa Plinio digna latino ore vox, *commensus*, qua voce græci fere vocabuli συμμετρίας ratione servata, Vitruvius haud semel utitur : in primis III, 1 : « Ut etiam in operum perfectionibus, singulorum membrorum ad universam figuræ speciem habeat commensus exactionem. » Neque geminum illud verbum arrisit, quod, ut symmetriam significaret, Plinius aliter adhibuit, II, 5, congruentia æqualitasque : « Etenim si avulsum statuæ caput, inquit, aut membrum aliquod inspiceres, non tu quidem ex illo posses congruentiam æqualitatemque deprehendere: posses tamen judicare an id ipsum satis elegans esset. » Nos *proportionem* et *correspondentiam* dicimus. H. — *Non habet l. nomen.* Bene Plin. nec enim *commensus*, aut *commodulatio*, eamdem vim habent. Brot.

81. *Quales essent*, etc. Vide quæ de gratiæ pictura dicturi sumus, XXXV, 36. Hard.

82. *Argutiæ.* Elegantia operum. Ipse mox de Euthycrate Lysippi filio : « Quanquam is constantiam patris potius æmulatus, quam elegantiam, etc. » Hard.

83. *Dahippum.* Non *Lahippum*, ut supra monuimus. H. — Brot. ut supra, ex MSS. Regg. et edit. principe, *Lahippum*. Ed.

84. *Et Bedam.* Alter a Vitruvio Bedas Byzantius in statuariorum quoque insignium albo ponitur, in præf. lib. III, pag. 37. De Euthycrate superius diximus. Hard.

drum, Thespin venatorem, et Thespiadas [85]: prælium equestre : simulacrum [86] Trophonii ad oraculum : quadrigas Medeæ complures : equum cum fiscinis [87] : canes venantium.

Hujus porro discipulus fuit Tisicrates [88], et ipse Sicyonius, sed Lysippi sectæ propior, ut vix discernantur complura signa : ceu senex Thebanus, Demetrius rex [89], Peucestes [90] Alexandri Magni servator, dignus tanta gloria [91]. 18

85. *Thespiadas.* Musas novem a Thespiis, Bœotiæ oppido, ubi in primis colebantur, sic appellatas. Thespiades deæ, apud Ovid. Metam. V, v. 310. Hard.

86. *Simulacrum Trophonii.* Summus artifex is fuit in secandis saxis, qui subterraneum fanum in Lebadea Bœotiæ regione construxit, quod vulgo Trophonii fanum, ut diximus in Geographicis, IV, ab artifice cognominatum est. Ibi oracula complura reddi olim solita. Locum hunc ope codicum MSS. sanavimus, quum prius legeretur, *equestre prælium ad Trophonis oraculum.* Simulacrum porro Trophonii fuisse ejusmodi arbitramur, quale a Suida describitur : Τὸν δὲ Τροφώνιόν φασιν ἔχοντα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀγαμήδους, καὶ διωκόμενον ὑπὸ Αἰγαίου, εὐξάμενον εἰς χάσμα ἐμπεσεῖν, οὗ δὴ καὶ τὸ μαντεῖόν ἐστι. « Trophonium aiunt, fratris Agamedis caput tenentem, persequente Ægæo, in hiatum, ubi nunc ejus oraculum est, voto facto incidisse. » Hard.

87. *Equum cum fiscinis.* Fiscina seu fiscella fit e viminibus funiculisque contextis, qua boum equorumque, et mulorum ora faucesque capistrantur. Fiscellas Plinius ipse appellat, XVIII, 49. In hunc forte Lysippi equum, exstat argutum Philippi Macedonis epigramma, in Anthol. IV, 7 : Ἴδ' ὡς ὁ πῶλος χαλκοδαιδάλῳ τέχνῃ Κορωνιῶν ἕστηκε· δριμὺ γὰρ βλέπων Ὑψαυχενίζει καὶ διηνεμωμένας Κορυφῆς ἐθείρας οὐρίωκεν ἐς δρόμον. Δοκέω, χαλινοὺς εἴτις ἡνιοστρόφος Ἐναρμόσει γένυσι, κἀπικεντρήσει, Ὁ σὸς πόνος, Λύσιππε, καὶ παρ' ἐλπίδας Τάχ' ἐκδραμεῖται· τῇ τέχνῃ γὰρ ἐμπνέει. « Vides ut altum cornipes superbiat Docta dolatus arte? sic collum erigit, Sic acre cernit, deque toto vertice Vento fluentes fundit in cursum jubas. Si quis lupata, credo, maxillis eques Imponat, armos et premat calcaribus, Tuus repente, spem supra mortalium, Lysippe, curret, quippe jam spirat, labor. » Hard.

88. *Tisicrates.* Τισικράτης. H.

89. *Demetrius rex.* Poliorcetes, Asiæ primum, mox et Macedoniæ tyrannus. Hard.

90. *Peucestes.* Qui in obsidione oppidi Oxydracarum, ut Curtius refert IX, 17, pag. 368 : « tribus jaculis confossus, non se tamen scuto, sed regem Alexandrum tuebatur. » In obsidione primarii Mallorum oppidi id contigisse cæteri narrant, Strabo, Plutarchus, Arrianus, Lucianus in Dialogis mortuorum. Hard.

91. *Tanta gloria.* Tam eximiæ

19 Artifices, qui compositis voluminibus condidere hæc, miris laudibus celebrant, et Telephanem Phoceum, ignotum alias, quoniam in Thessalia habitaverit, ubi latuerint opera ejus : alioqui suffragiis ipsorum æquatur Polycleto, Myroni, Pythagoræ. Laudant ejus Larissam[92], et Spintharum[93] pentathlon, et Apollinem. Alii non hanc ignobilitatis fuisse causam, sed quoniam se regum Xerxis atque Darii officinis dediderit, existimant.

20 Praxiteles[94] quoque marmore felicior : ideo et clarior fuit. Fecit tamen ex ære pulcherrima opera : Proserpinæ raptum : item Catagusam[95] et Liberum patrem, et Ebrietatem, nobilemque[96] una Satyrum, quem Græci periboeton[97] cognominant. Signa etiam, quæ ante Felicitatis ædem[98] fuere, Veneremque, quæ cum ipsa æde incendio

honore statuæ, tantoque artifice dignus. Hard.

92. *Larissam.* Pelasgi filiam, quæ arci Argivorum, ac duabus Thessaliæ urbibus nomen suum impertiit. Auctor Pausan. in Corinthiacis. Hard.

93. *Et Spintharum.* Prius *Spinarum* legebatur : quæ vox apud Græcos nusquam occurrit. Proprium viri nomen est, Σπίνθαρος, apud Plutarch. lib. de Audit. p. 39. Pausan. in Attic. I, pag. 56; item in Phocic. X, pag. 619; Suidam, tom. II, pag. 792. Hard.

94. *Praxiteles.* Propert. III, 8 : « Phidiacus signo se Jupiter ornat eburno, Praxitelem Parius vindicat arte lapis. » Hard.

95. *Item Catagusam.* Κατάγουσαν, Cererem scilicet, quæ raptam Proserpinam reducit in domum. Unde καταγόμενοι, *reduces.* Hic miras merasque afferunt nugas interpretes. Ovidium consule, qui Metam. V, v. 565, Jovem ait ita litem de Proserpinæ raptu composuisse ut hæc senis anni mensibus apud Plutonem, totidem apud matrem incoleret. Hard.

96. *Nobilemque.* Una eademque pictura Ebrietatem Satyrumque descriptos esse significat. H.

97. *Periboeton.* Περιβόητον, celebrem et nominatissimum. Pausan. in Attic. I : Ἔστι δὲ ὁδὸς ἀπὸ τοῦ Πρυτανείου καλουμένη Τρίποδες... Σάτυρος γάρ ἐστιν, ἐφ' ᾧ Πραξιτέλης λέγεται φρονῆσαι μέγα. « Via est a Prytaneo, Tripodes dicta. Ibi Satyrus exstat, quo Praxiteles se jactasse gloriatur. » Meminit hujus Satyri a Praxitele elaborati, Athen. XIII, pag. 591. Alterius e marmore Pario, in quo et Liber Pater cum Satyro, Paus. in Attic. I, pag. 81. Hard.

98. *Signa etiam, quæ ante Felicitatis ædem.* Ea signa intelligit, quæ L. Mummius ex Achaica præda detulit, ann. Urb. 608. Cicer. in

cremata est Claudii principatu, marmoreæ[99] illi suæ per terras inclytæ parem. Item Stephusam [100] Spilumenen [101], 21
Œnophorum [102]: Harmodium [103] et Aristogitonem tyrannicidas, quos a Xerxe Persarum rege captos victa Perside Atheniensibus remisit Magnus [104] Alexander. Fecit et puberem Apollinem [105] subrepenti lacertæ cominus sagitta

Verrem, VI, de Signis, n. 4 : « Itaque ille L. Mummius, quum Thespiis ea, quæ ad ædem Felicitatis sunt, cæteraque ex illo oppido signa tolleret, etc. » Fuit regione secunda Urbis, ubi et Curia Hostilia. Dio, XLIV. Hard.

99. *Marmoreæ*. Tum Cnidiæ, tum Coæ. Dal. — *Marmoreæ*. Veneri e marmore, de qua diximus XXXVI, 4. Hard.

100. *Stephusam*. Στέφουσαν, mulierem coronas plectentem. H.

101. *Spilumenen*. Σπιλουμένην, anum sordidam. Tatian. in Or. cont. Græcos, pag. 183, ipsos irridet, ob meretricum cæterarumque mulierum statuas, quas illi haberent in pretio : et in exemplum affert hanc in primis : Καὶ Σπιλούμενόν τι γύναιον Πραξιτέλης ἐδημιούργησεν. Unde Turnebi commentum irridetur, Advv. XVI, 12, p. 487, existimantis legi hic oportere conjunctim, *Spilumenen oporan*, hoc est, autumnum sordidam, quum de mulierum simulacris sermo habeatur. Et Turnebo sane exemplaria quoque scripta adversantur : nec minus aliis, qui *Psilumenen* hic legi volunt. Hard.

102. *Œnophorum*. Οἰνοφόρον, mulierem quæ vinum fert. Hard.

103. *Harmodium*. De his c. 9. H.

104. *Magnus Alexander*. Non ipse quidem, sed qui Alexandro successit, Seleucus, si Valer. Maxim. audimus : sic enim ille, II, 10, pag. 238 : « Harmodii et Aristogitonis, qui Athenas tyrannide liberare conati sunt, effigies æneas Xerxes, ea urbe devicta, in regnum suum transtulit : longo deinde interjecto tempore, Seleucus in pristinam sedem reportandas curavit, etc. » Nec Seleucus quidem ipse, sed Antiochus Seleuci F. si Pausaniæ fides in Attic. I, pag. 14. Quisquis autem is fuerit, qui demum ea signa Athenis restituerit, præstitisse id eum Alexandri jussu credimus. Plinio Arrianus suffragatur de Exped. Alex. III, p. 396 : Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα κατελήφθη αὐτοῦ, ὅσα Ξέρξης ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἄγων ἦλθε· τά τε ἄλλα, καὶ Ἁρμοδίου, καὶ Ἀριστογείτονος χαλκαῖ εἰκόνες, καὶ ταύτας Ἀθηναίοις πέμπει ὀπίσω Ἀλέξανδρος, καὶ νῦν κεῖνται Ἀθήνησιν ἐν Κεραμεικῷ αἱ εἰκόνες. Quod iterum repetit idem, VII, pag. 483. H.

105. *Fecit et puberem Apollinem... quem Sauroctonon*, etc. Σαυροκτόνον, a σαῦρος, *lacerta*, et κτείνω, *occido*. Vocem eam *Apollinem* admonitu codic. R. 2, Colb. 3, vet. Dal. aliorumque, in libris hactenus vulgatis prætermissam, restituimus. Favere lectioni videtur etiam Martialis, hoc signum describens, XIV, ep. CLXXII, cui titulus, « Sauroctonos Corinthius : Ad te reptanti, puer insidiose, la-

insidiantem, quem Sauroctonon vocant. Spectantur et duo signa ejus diversos affectus exprimentia, flentis matronæ, et meretricis gaudentis. Hanc putant Phrynen[106] fuisse, deprehenduntque in ea amorem artificis, et mercedem in vultu meretricis.

22 Habet et simulacrum benignitas ejus[1]. Calamidis enim quadrigæ aurigam suum imposuit, ne melior in equorum effigie defecisse in homine crederetur. Ipse Calamis[2] et alias quadrigas bigasque fecit, equis semper sine æmulo expressis. Sed ne videatur in hominum effigie inferior, Alcmena[3] nullius est nobilior.

23 Alcamenes[4] Phidiæ discipulus et marmorea fecit, et æreum pentathlon, qui vocatur Encrinomenos[5]. At Po-

certæ Parce : cupit digitis illa perire tuis. » Cupit ea nimirum nobili fato perire, nece a tam nobili puero, deo utique, illata. Simile conflasse signum Pythagoras Leontinus dicitur hoc ipso capite, Apollinem scilicet, serpentemque sagittis illius confectum. Hard.

106. *Phrynen*. Praxitelis ipsius amasiam, cujus in gratiam et Amoris simulacrum ille finxit, inscripsitque basi epigramma, a Simonide concinnatum in Anthol. IV, 12, et apud Athen. Πραξιτέλης ὃν ἔπασχε διηκρίβωσεν ἔρωτα Ἐξ ἰδίης ἕλκων ἀρχέτυπον κραδίης. Φρύνῃ μισθὸν ἐμοῖο διδοὺς ἐμέ. Φίλτρα δὲ βάλλω Οὐκ ἔτι τοξεύων, ἀλλ' ἀτενιζόμενος. Grotius sic reddidit : « Quam bene Praxiteles finxit, quem sensit Amorem : De corde exemplar sumpserat ille suo : Meque mei pretium Phryne dedit : inde sagittis Nil opus est : videar si modo, sat ferio. » Hard.

1. *Habet et simulacrum benignitas ejus*. Fecit et Praxiteles effigiem alteram, qua benignæ suæ indolis dedit argumentum. Nam Calamidis quadrigæ aurigam sua manu elaboratum imposuit, etc. Hard.

2. *Ipse Calamis*. De Calamide, Cicero in Bruto, p. 535; Pausan. Eliac. post. VI, p. 365. Prop. III, El. 8 : « Exactis Calamis se mihi jactat equis. » Ovid. de Ponto, IV, el. 1, v. 33 : « Vindicat ut Calamis laudes quos fecit equorum. » H.

3. *Alcmena*. Herculis mater. H.

4. *Alcamenes*. Hactenus de celebrioribus statuariis habita oratio : cæteri deinceps ex alphabeti serie appellandi. Ἀλκαμένης Pausaniæ crebro memoratus, non sine peculiari operum ejus commendatione, in Atticis, Arcadicis, etc. De eo rursum inferius XXXVI, 4, et jam supra diximus. Hard.

5. *Encrinomenos*. Ἐγκρινόμενος, qui athletis annumeratur, et in eorum numerum recipitur, ἐγκριτὴς ἀθλητῶν, athletas qui probat ut recipiantur et accenseantur. Cicero lib. I de Offic. « Atqui hoc idem

lycleti discipulus Aristides quadrigas, bigasque. Tisicratis[6] Leæna laudatur. Scortum[7] hæc lyræ cantu familiare Harmodio et Aristogitoni, consilia eorum de tyrannicidio, usque ad mortem excruciata a tyrannis, non prodidit. Quamobrem Athenienses et honorem habere ei volentes, nec tamen scortum celebrasse, animal nominis ejus[8] fecere : atque ut intelligeretur causa honoris, in opere linguam addi ab artifice vetuerunt.

Bryaxis Æsculapium et Seleucum fecit[9]. Bedas ado- 24

Sophocles si in athletarum probatione dixisset, justa reprehensione caruisset. » Turnebus. Dal. — *Encrinomenos.* Ἐγκρινόμενος, in primis approbatus, cæteris prælatus. H.

6. *Tisicratis.* Typi hactenus prætulerunt, *Et Iphicratis.* At idem supra Tisicratem laudavit. H. — Brot. ex ed. pr. *Iphicratis.* Ed.

7. *Scortum.* Refert hæc quoque de Leæna Athen. XIII, pag. 596. Item Pausan. Attic. I, pag. 48. Conf. quoque VII, 23. Hard.

8. *Animal nominis ejus.* Nempe leænam. Plut. de Garrul. pag. 505 ; ubi rem prolixe narrat, et eleganter quidem : Ἀθηναῖοι δὲ χαλκῆν ποιησάμενοι λέαιναν, ἄγλωσσον, ἐν πύλαις τῆς ἀκροπόλεως ἀνέθηκαν, etc. Calamidis id opus fuisse, ex aliorum asseveratione, ac probabiliore forma, refert Pausan. in Attic. I, pag. 40. Hard.

9. *Bryaxis Æsculapium et Seleucum fecit.* Sic libri omnes, etiam MSS. Temperare mihi tamen non queo, quin conjecturam, quæ occurrit animo, suspicionemque prodam : *et salutem* scilicet, quam *et Seleucum* legi fortasse commodius posse. Nam Pausanias in Attic. I, pag. 75 : Τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ ἄγαλμα Βρύαξις καὶ αὐτὸ, καὶ τὴν Ὑγίειαν ἐποίησεν. « Æsculapii vero et Hygiæ (hoc est, Sanitatis, sive Salutis), signa fecit, » quæ Megaris erant. Ex eodem uterque fonte, Pausanias Pliniusque, hausisse istud possunt videri. Alias appellari conjunctim ambo soliti Æsculapius, et Hygia. Vetus inscriptio apud Gruterum, pag. 67 : AESCVLAPIO. ET. HYGIAE. Apud Reinesium, p. 152 : AESCVLAPIO. EPIDAVRO. D. PP. ET. SALVTI. Et p. 156 : AESCVLAPIO. ET. SANITATI. Epidauri vel socia, vel, ut aliis placet, filia Hygia fuit. Hinc templum Salutis Romæ, teste Vitruvio, I, 2. Fana Salutis duo, regione sexta : et vicus Salutis, et Porta Salutaris ab ea nominata : et apud Varronem de Ling. Lat. IV : « Collis Salutaris, in Quirinali colle. » Sed ne quid tamen in contextu Pliniano moveam, præter consensum codicum, a quibus desciscere religio est, idem Pausanias prohibet, qui Athenis æneam Seleuci statuam in Pœcile porticu fuisse commemorat, Attic. pag. 14, etsi artificem non appellat. De Atheniensium vero civitatis ornamentis fere Plinius eo loci agit. Hard. — *Æsculapium et*

rantem. Batton Apollinem[10], et Junonem, qui sunt Romæ in Concordiæ[11] templo.

Ctesilaus vulneratum deficientem, in quo possit intelligi, quantum restet animæ : et Olympium Periclem[12] di-

Seleucum. Ingeniose quidem conjicit Harduinus, *Æsculapium et Salutem ;* at et infra inter opera nobilia artificum laudatur *Seleucus rex.* Nihil ergo mutandum. Brot.

10. *Bedas fecit adorantem Batton Apollinem* (sic prius, interpunctione mutata). Dalecampius intelligit Battum senem Ovidio in lapidem indicem versum. Cur non potius Aristotelem Battum, conditorem Cyrenarum, qui auspice Apolline coloniam eo deduxit a Thera? Sed potius *Batton* nomen est artificis, qui Apollinem et Junonem fecit, ut vidit excellentissimus Reinesius, Var. II, 7. Gron. — *Bedas adorantem.* Subintellige, fecit, ex antecedente sententia. Conjunctim hæc legenda Dalecampius arbitratus est, *Bedas adorantem Batton*, etc. quum sit ibi *Batton* in recto, statuarii nomen, qui sacrificantem, sive, ut nunc Plinius ait, adorantem fecisse rursum traditur inferius. Hard.

11. *In Concordiæ.* In regione Urbis octava. Hard.

12. *Olympium Periclem.* Forma ejus fuit e suggestu populum alloquentis, manibus junctis, quoniam concionaturus semper deos precabatur : quod vel ex Liv. l. XXXIX, discimus : « Quum post solenne, inquit, carmen precationis, quod præfari prius, quam populum alloquantur, magistratus solent, etc. » Dalec. — *Olympium.* Id ei cognomen hæsit, vel ob eximiam dicendi vim, qua tonare in concionibus, ac fulmen ciere videretur, vel ob insignem domi militiæque potentiam, aliasve ob causas, quas affert Plutarch. in ejus vita, pag. 156. Val. Max. V, 10 : « Non sine causa igitur tanti roboris animus ad Olympii Jovis cognomen adscendit. » Datum est etiam cognomen Olympii romanis imperatoribus omnino tribus : Hadriano, Commodo, Severo Alexandro. Hadriani Augusti sunt in Gaza Regia, et alibi, nummi inscripti : ΑΔΡΙΑΝΟϹ ΟΛΥΜΠΙΟϹ, ΚΑΙϹΑΡ ΑΔΡΙΑΝΟϹ ΟΛΥΜΠΙΟϹ, ΚΑΙϹΑΡ ΟΛΥΜΠΙΟϹ ΑΔΡΙΑΝΟϹ. Commodi, in Thesauro Regio : Μ. ΑΥ. ΟΛΥΜΠ. ΚΟΜΟΔΟϹ. *Marcus Aurelius Olympius Commodus.* Denique Severi Alexandri, in collectione MSS. D. de Peiresc. p. 109, ΟΛΥΜΠ. ΑΥΡ. ϹΕΟΥΗΡΟϹ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟϹ ϹΕΒ. *Olympius Aurelius Severus Alexander Augustus.* Caput laureatum)(Caput Jovis. ΤΕΤΑΡΤΟΥ. *Anno quarto* ejusdem Alexandri imperii. Appellatione ea Græci donasse videntur Augustos, qui in majoribus suis duos haberent Divos Augustos ; quasi jam essent ipsi e nomine natalium jure cæli hæredes. Sic Hadrianus Divum Titum habuit proavum, Divum Nervam avum maternum : Commodo fuit Divus Marcus pater, et Divus Pius avus. Aurelio Severo Alexandro abavus Divus Marcus, Divi Pii filius. In æream Periclis statuam Epigramma exstat in Anthologia V:

gnum cognomine: mirumque in hac arte est, quod nobiles viros nobiliores fecit. Cephissodotus[13] Minervam mirabilem in portu Atheniensium, et aram ad templum Jovis Servatoris in eodem portu, cui pauca comparantur. Canachus Apollinem nudum, qui Philesius cognominatur[14] in Didymæo[15], Æginetica æris temperatura. Cervumque una ita vestigiis suspendit, ut linum subter pedes trahatur[16], alterno morsu digitis calceque retinentibus solum, ita vertebrato dente utrisque in partibus, ut a repulsu per vices resiliat. Idem et Celetizontas pueros[17]. Chæreas[18] Alexandrum Magnum, et Philippum patrem ejus fecit.

Ἠγασάμην δ' ὁρόων σε, Περίκλεες, ὅττι καὶ αὐτῷ Χαλκῷ ἐναυδήτῳ δημηγόρον ἦθος ἀνάπτεις, Ὡς ἔτι Κεκροπίδῃσι θεμιστεύων πολιήταις, Οὐ μόθαν ἐντύνων Πελοπήϊον. Forte, ἢ μόθον. « Multum te, Pericles, miror, quod in ære videndus, Hic etiam serves vultumque habitumque diserti : Qualis eras quondam vel legum suasor Athenis, Vel belli in Pelopis populos. » Hard.

13. *Cephissodotus.* Fecit is Megalopoli Dianam e Pentelico lapide. Pausan. lib. VIII, et in Helicone Musas. Dal.

14. *Philesius cognominatur.* Φιλήσιος, amabilis. H. — *Apollinem.* Creditur esse *l'Apollon de Florence.* Br.

15. *In Didymæo.* Hoc est, in eo loco, quod Branchidarum et Apollinis Didymæi oraculum appellatur, de quo Plinius, V, 31. Pausan. in Bœot. IX, p. 557, Apollinem ex ære in Branchidis a Canacho factum in primis laudat : Ὁ μὲν γὰρ ἐν Βραγχίδαις, χαλκοῦ, Κανάχου ποίημα. Hard.

16. *Ut linum subter pedes trahatur,* etc. Ut filum intra pedes duci trahique possit, alternis vicibus mox digitos, mox calcem credas hærere solo : dentes ita sunt vertebratis ossibus similes, mobilesque ac flexiles, in utrisque partibus, sive dextris, sive sinistris, ut si unum pellas, statim alii per vices statim, « hoc est, si lævos pellas, dextri : si dextros, lævi resiliant. » Hard. — *Ut a repulsu.* Vet. apud Dalec. *ut ad repulsum.* Ed.

17. *Idem celtizontas pueros fecit* (sic prius). Voss. *Idem et celetizontas pueros*, sine τῷ *fecit*, quod satis est mox poni. Gronov. — *Idem.* Subintellige, *fecit*, ex antecedentibus. Κελητίζοντας vocant, equum singularem regentes, quem κέλητα Græci, Tranquillus desultorium nuncupat. Hard. — Celetizontas sæpe videre est in antiquis gemmis. Brot.

18. *Chæreas.* Chærean et Diaden Polyidi Thessali discipulos architecturæ peritos cum Alexandro militasse apud Vitruvium legimus, X, 9, pag. 231, et apud Athen. Πολύειδος ὁ Θεσσαλὸς, οὗ οἱ μαθηταὶ συνεστρατεύοντο Ἀλεξάνδρῳ, Διάδης

26 Desilaus [19] Doryphoron, et Amazonem vulneratam. Demetrius [20] Lysimachen, quæ sacerdos Minervæ fuit annis sexaginta quatuor. Idem et Minervam, quæ Musica appellatur [21], quoniam dracones in Gorgone [22] ejus ad ictus citharæ tinnitu resonant. Idem equitem Simonem [23],

καὶ Χαιρίας. Chærilum statuarium Olynthium, apud Pausan. Eliac. post. p. 375. HARD.

19. *Desilaus.* Δησίλαος. Sic enim MSS. Reg. 2, Colbert. 3, aliique: non, ut editi, *Ctesilaus*: cujus habita paulo ante mentio, in eorum numero quorum nominibus præfigitur littera *c*. HARD.

20. *Demetrius.* Meminit ejus Quintilianus, XII, 10, p. 895, ubi de statuariis: « Demetrius, inquit, tamquam nimius in ea reprehenditur (nempe in veritate exprimenda) et fuit similitudinis, quam pulchritudinis amantior. » De hac Lysimache Pausanias in Attic. I, p. 49. HARD.

21. *Quæ Musica appellatur.* Minervæ Musicæ apud Senecam mentio, qui Athenienses ait Antonio adulatos dixisse velle se despondere ei Minervam suam Musicam: quibus ille respondisse fertur, ducturum se quidem, sed dotis nomine imperare se illis talenta mille. HARD.

22. *In Gorgone.* Gorgon Medusæ frequens occurrit in nummis et in gemmis. BROT.

23. *Item equitem Simonem.* Dignum notatu interim id est, quod nummus docet ab Occone allatus p. 198, necdum a quoquam explicatus: DIVO TRAIANO AVG.)(IMPERATORI. Vir tunica brevi amictus stat inter equos duos, quos dextra sinistraque freno tenet. Quum titulus picturæ non respondeat, si vox unica credatur esse IMPERATORI, certo id ipsum argumento est, aliquam ibi latere sententiam, quæ solis singularum vocum primis litteris syllabisque exprimatur. Legendum sic igitur: « IMperatorum Primus Equitatum Romanum Auxiliarem Trajanus ORienti Intulit. » Vir equum regens, qua forma hic pingitur, etiam cernitur in nummo Getæ inscripto, CASTOR; et equitem equitatumque designat; ob illud Horatii, *Castor gaudet equo*: post illud Homericum: Κάστορος ἱπποδάμοιο. Alium præterea nummum ibidem refert Occo, in quo « quadrigæ triumphales, inquit, pulcherrimus: in capitibus equorum singulis palmæ: et figura insidens currui, dextra flagrum aut sceptrum potius, sinistra palmam tenet. » Epigraphe eadem, IMPERATORI. Hunc sibi visum fuisse D. Mezzabarba testatur, pag. 164, in Museo locupletissimo nummis antiquis D. Cæsaris Leompardi Patricii Auximani. Spanhemius, pag. 636, visum sibi ait Antonini Pii nummum inscriptum, IMPERATORI: sed oculis fallentibus pro IMPERATOR II, ut in aureo e Gaza regia, et alibi in ære magno. — *Simonem.* In libris omnibus ad hunc diem vulgatis, *Sarmenem*. In Reg. cod. 2, *Sermonem*. Colb. 3, *Seronem*. Nos interim cum

qui primus de equitatu scripsit. Dædalus[24] et ipse inter fictores laudatus, pueros duos distringentes se fecit. Dinomenes[25] Protesilaum[26], et Pythodemum luctatorem[27].

Euphranoris Alexander Paris est[28]: in quo laudatur, quod 27
omnia simul intelligantur, judex Dearum, amator Helenæ, et tamen Achillis interfector. Hujus est Minerva Romæ, quæ dicitur Catuliana, infra Capitolium a Quinto Lutatio Catulo dicata : et simulacrum Boni Eventus[29], dextra pa-

Dalecampio, *Simonem* ex Xenophonte rescripsimus, cujus hæc verba in lib. περὶ ἱππικῆς· Συνέγραψε μὲν οὖν καὶ Σίμων περὶ ἱππικῆς· ὃς καὶ τὸν κατὰ τὸ Ἐλευσίνιον Ἀθήνῃσι ἵππον χαλκοῦν ἀνέθηκε, καὶ ἐν τῷ βάθρῳ τὰ ἑαυτοῦ ἔργα ἐξετύπωσεν. « De re equestri igitur scripsit etiam Simon, qui et equum ex ære Athenis juxta Eleusinium dedicavit, atque in basi opera quoque sua expressit. » Immo teste Hierocle in Hippiatricis, totam rem equestrem ibi expresserat. Sic enim ille in procemio: Τά τε Σίμωνος ἀκούεις τοῦ παλαιοῦ, τῆς ἱππασίας αὐτοῦ τρόπους ἐν τῷ παρ' Ἀθηναίοις Ἐλευσινίῳ χαράξαντος, καὶ σημήναντος ἐν τοῖς σχήμασι, etc. Hard.

24. *Dædalus.* Statuarius Sicyonius fuit, de quo multa passim Pausan. in Eliac. post. sive VI. H. — *Inter fictores.* Fictor, *artiste qui travaille en argile.* Brot. — *Distringentes.* Brot. ut semper, *destringentes.* Ed.

25. *Dinomenes.* Diximus de eo superius. Hard.

26. *Protesilaum.* Unum e Græcorum ducibus in expeditione Trojana, ab Hectore interfectum. H.

27. *Pythodemum luctatorem.* Πυθόδημον. In luctatoris similem effigiem elegans Philippi epigramma exstat in Anthologia, III, 2 : Τὸν ἐκ Σινώπης εἰ κλύεις Δαμόστρατον, Πίτυν λαβόντα τὴν κατ' Ἰσθμὸν ἑξάκις, Τοῦτον δέδορκας· οὗ κατ' εὔγυρον πάλην Ψάμμος πεσόντος νῶτον οὐκ ἐσφράγισεν. Ἴδ' αὖ πρόσωπον θηρόθυμον, ὡς ἔτι Σώζει παλαιὰν τὴν ὑπὲρ νίκας ἔριν. Λέγει δ' ὁ χαλκὸς, ἁ βάσις με λυσάτω, Χὠς ἔμπνοος νῦν ἕβδομον κονίσομαι. « Notus Sinopes si tibi Demostratus, Cui pinus Isthmi sexies vinxit caput, Hunc cernis ipsum : cujus in luctamine Lapsus arenæ nulla signavit nota. Vides ut ori torvitas constet vetus, Et ille quondam nisus ad victoriam? Æs dicit ipsum : Liberer tantum basi : Ceu vivus ecce septimæ luctæ paror. » Hard.

28. *Euphranoris Alexander Paris est.* Idem pictor fuit excellens, lib. XXXV, cap. 11 ; facta est et supra hoc ipso capite hujus mentio. Pinxit is Athenis porticum vicinam porticui regiæ, cujus imagines multis refert Paus. lib. I. Dal.

29. *Simulacrum Boni Eventus.* Varro de Re Rust. lib. I, Bonum Eventum numerat inter deos Consentes. Ejus templum fuit prope thermas Agrippæ, quarum adhuc reliquiæ supersunt. Dal. — *Eventus Boni.* In nummis Titi, Getæque, Bonum

teram, sinistra spicam ac papaver tenens. Item Latona puerpera, Apollinem et Dianam infantes sustinens, in æde Concordiæ[30]. Fecit et quadrigas bigasque, et Cliduchon[31] eximia forma : et Virtutem[32], et Græciam[33], utras-
28 que colosseas, mulierem admirantem et adorantem. Item Alexandrum et Philippum in quadrigis. Eutychides Eurotam[34], in quo artem ipso amne liquidiorem[35] plurimi dixere. Hegiæ[36] Minerva Pyrrhusque rex laudatur : et Celetizontes pueri, et Castor et Pollux[37] ante ædem

Eventum signatum vidimus, juvenem nimirum, plane ea forma, insignibusque iis decoratum, quæ memorantur a Plinio. Hunc agricolæ inprimis venerabantur, teste Varrone, ut sata grandire beneque evenire sineret. Fuit templum Boni Eventus Romæ prope Thermas Agrippæ, regione nona. Salvianus, VII : « Si quando nobis prosperi aliquid præter spem nostram et meritum deus tribuit, alius adscribit hoc Fortunæ, alius Eventui, nemo deo. » HARD.

30. *In æde Concordiæ.* Regione Urbis octava. HARD.

31. *Et Cliduchon.* Al. *Daduchon* legunt : al. *clavigerum* interpretantur : al. *Clidicum*, regem Athenarum, Pausaniæ memoratum in Atticis. DALEC.

32. *Et Virtutem.* MSS. Reg. 2 et Colb. 3 : *et virtutem egregiam.* Moxque, « mulierem, admirantem, et adorantem, » non « ministrantem et adorantem, » ut in libris vulgatis. Prius enim illud præstari simul qui possit, intelligo, admirari nimirum quem simul adores : alterum quo pacto in ære exprimi queat, haud satis intelligo.

33. *Græciam.* Græciæ picturam Pausanias memorat lib. V; ejusdem imaginem lib. VI. DAL.

34. *Eurotam.* Amnem Laconici agri, de quo IV, 8. HARD.

35. *Artem... liquid.* Ingeniose dictum. Videre est illud Eutychidæ opus incisum in onyche. Eurotas sedet dextra tenens arundines, sinistra urnæ, unde fluit amnis, innixus; infra ΕΥΡΩΤΑС. Ficoroni Gemmæ antiquæ litterariæ, tab. VI, num. 1. BROT.

36. *Hegiæ.* Ἡγίου statuarii, de quo supra, ubi et de Hegesia simul. HARD.

37. *Castor et Pollux... Hegesiæ.* Voss. *Tonantis Hagesiæ.* Ita ergo scribendum, « et Castor, et Pollux ante ædem Jovis Tonantis, Hagesiæ, » nempe statuarii, laudantur. Quintilianus, Instit. lib. XII, c. 10 : « Nam duriora et Tuscanicis proxima Calo atque Hagesias, jam minus rigida Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. » Lapis in ædibus Witzii viri consularis Amstelædami ex Asia advectus : ΓΑΙΟΝ ΒΙΑΛΙΗΝΟΝ ΓΑΙΟΥ ΥΙΟΝ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΟΙ ΕΝ ΔΗΛΩΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΕΥΕΡΓΕΣΙΑΣ ΕΝΕΚΕΝ ΤΗΣ ΕΙΣ ΕΑΥΤΟΥΣ ΑΝΕΘΗΚΑΝ ΑΓΑΣΙΑΣ ΜΗΝΟΦΙ-

Jovis[38] Tonantis, Hegesiæ. In Pario colonia[39] Hercules Isidori[40].

Eleuthereus[41] Lycius Myronis discipulus fuit, qui fecit 29
dignum præceptore puerum sufflantem languidos ignes, et Argonautas. Leochares[42] aquilam, sentientem quid rapiat in Ganymede, et cui ferat, parcentem[43] unguibus

ΛΟΥ ΕΦΕΣΙΟΣ ΕΠΟΙΕΙ ΑΡΙΣΤΑΝΔΡΟΣ ΣΚΟΠΑ ΠΑΡΙΟΣ ΕΠΕΣΚΕΥΑΣΕΝ. Agnoscit et Hermolaus *Agesiæ*, et ex eo facit *Hegesiæ*. Itaque miror quis id nomen deleverit. Gron. — *Hegesiæ*. Pictoris nomen in libb. ante Hard. vulgg. deest. Ed.

38. *Ante ædem Jovis*. P. Victor in descriptione Romæ, regione octava, « Capitolium... templum Jovis Opt. Max. Ædes Jovis Tonantis ab Augusto dedicata in Clivo Capitolino. » Hard.

39. *In Pario colonia*. Hellesponti, de qua V, 40. Hard.

40. *Isidori*. Statuarii. Hard.

41. *Eleuthereus*. Hoc est, Eleutheris oriundus, Bœotiæ oppido. De Lycio Myronis discipulo diximus sub initium hujus cap. Libri omnes hactenus editi, « Buthyreus Lycius Myronis discipulus fuit. » Pintianus conjiciebat *Buthytes*, quasi *bovis immolator*, lepido sane commento. Lycium statuarii proprium nomen esse series ipsa elementorum admonet, quæ nomina nunc repræsentat ab simili littera incipientia. Myronis discipulum fuisse etiam paulo ante Plinius affirmavit; immo et filium, Pausan. in Eliac. lib. VI, p. 331, ac cæteri scriptores: Myronem ipsum Eleutheris, natum, Plinius idem superius. Quid propius vero videri possit, quam eamdem seu filii, seu discipuli, patriam nunc signatam, et *Eleuthereus* temere in *Buthyreus* a librariis esse conversum? Quin et Lycium quoque ipsum Eleutheris oriundum conceptis verbis prodidit Athenæus, XI, p. 488: Ἦν δὲ οὗτος (Λύκιος) τὸ γένος Βοιώτιος ἐξ Ἐλευθερῶν, υἱὸς Μύρωνος τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ, ὡς Πολέμων φησὶν ἐν πρώτῳ Ἀκροπόλεως. Vidit hoc ante nos Leopard. in Emend. XI, 19. Hard. — Conf. quoque Casaubon. ad Athenæum, loc. supra laud. Ed.

42. *Leochares*. De quo supra, sub initium hujus cap. — Typi omnes ad hunc diem *Leocras* mendose repræsentant, quum Leocharis mentio superius habita sit raptim, quæ nunc revocatur, ut ejus opera sigillatim percenseantur. Meminit et fictoris, et signi ipsius etiam Tatianus Or. contra Græcos, p. 183: Τίνος δὲ χάριν διὰ Λεωχάρους Γανυμήδη τὸν ἀνδρόγυνον, ὥς τι σπουδαῖον ἔχοντες κτῆμα, τετιμήκατε; « Cur propter Leocharis artificium, Ganymedem illum effeminatum, tanquam eximium aliquid habentes, colitis? » Hard.

43. *Parcentem unguibus*. Scite Martial. I, Epigr. vii: « Ætherias aquila puerum portante per auras Illæsum timidis unguibus hæsit onus. » Aquilam pictor adjecit, de qua nihil habet Homerus in Iliade. Hard.

etiam per vestem : puerum Autolycon[44] pancratio victorem, propter quem Xenophon[45] Symposion scripsit : Jovemque illum Tonantem in Capitolio, ante cuncta laudabilem : item Apollinem diadematum. Lyciscus[46] Lagonem puerum subdolæ ac fucatæ vernilitatis[47]. Lycus[48] et ipse puerum suffitorem.

30 Menæchmi[49] vitulus genu premitur, replicata cervice; ipseque Menæchmus scripsit de sua arte.

Naucydes[50] Mercurio, Discobolo, et immolante arie-

44. *Autolycon*. Visum a se id signum testatur Pausanias, in Bœot. IX : Αὐτολύκῳ τῷ παγκρατιάσαντι, οὗ δὴ καὶ εἰκόνα ἰδὼν οἶδα ἐν τῷ Πρυτανείῳ τῷ Ἀθηναίων, etc. Et in Attic. I : Πλησίον δὲ πρυτανείόν ἐστιν, ἐν ᾧ ἀνδριάντες ἄλλοι καὶ Αὐτόλυκος ὁ παγκρατιαστής. Quid sit pancratium diximus superius.

45. *Xenophon*. In Symposio, sub ipsum initium, p. 871 : Καλλίας δὲ ὁ Ἱππονίκου ἐρῶν ἐτύγχανεν Αὐτολύκου, παιδὸς ὄντος, καὶ νενικηκότα αὐτὸν παγκράτιον ἧκεν ἄγων εἰς τὴν θέαν. « Autolycum adhuc puerum, quem amore complectebatur, forte tunc quinquertii victorem ad ludorum spectacula deducebat. » H.

46. *Lyciscus*. Meminit hujus statuæ Martialis, IX, ep. LI, p. 497, ubi se cum egregiis sculptoribus confert : cum formosis puerorum iconibus, quas illi finxere, sua poematia : ingentia vatis insulsi poemata cum operibus luteis : « Nos facimus Bruti puerum, nos Lagona vivum : Tu magnus luteum, Gaure, giganta facis. » HARD.

47. *Vernilitatis*. Vernilis ingenii et fere scurrilis. Familiaris etiam Quintiliano vox. HARD.

48. *Lycus*. Ut Lyciscus ipse, sic et Lycus puerum fecit, sed suffitorem, sive suffumitorem, θυμιῶντα, vaporantem, adolentem, incendentem odores. HARD.

49. *Menæchmi*. Dianæ Laphriæ signum, quod Patris fuit, is finxit ex auro et ebore. Pausan. DALEC. — *Menæchmi*. Statuarii hujus patriam et scripta retulimus in auctorum indice. Naupactum ei solum natale fuisse scribit Pausanias in Achaic. VII, p. 433; ætatem, Calloni Æginetæ statuario, et Canacho Sicyonió, de quibus nos supra, prope supparem. HARD. — *Menæchmi vultus*. Ita ex MSS. Vossian. et aliis post Gronovium rescripsit Hard. quum in libris antea vulgatis legeretur *vitulus*. Sic de eodem signo Br. « Quod Menæchmus in vitulo fecit, hoc Michael Angelus, forte Menæchmum imitatus, expressit in Goliath, qui Davidis genu premitur, replicata quoque cervice. Et ne ab antiquitate recedam, sic vitulus, forsitan Menæchmi, premitur genu, et replicata cervice morti proximus videtur in Carda apud Cl. GORI, Inscript. antiq. tom. I, tab. VIII, n. 5. » ED.

50. *Naucydes*. Laudatur is a Pausania, ut superius diximus, et a

tem censetur. Naucerus[51] luctatorem anhelantem fecit. Niceratus[52] Æsculapium, et Hygiam[53], qui sunt in Concordiæ templo[54] Romæ.

Pyromachi[55] quadriga regitur ab Alcibiade. Polycles 31 Hermaphroditum nobilem fecit. Pyrrhus Hygiam, et Minervam : Phœnix Lysippi discipulus, Epithersen[56].

Stipax Cyprius uno celebratur signo, Splanchnopte[57]. Periclis Olympii vernula hic fuit, exta torrens, ignem oris pleni spiritu accendens. Silanion[58] Apollodorum fudit[59], fictorem et ipsum, sed inter cunctos diligentissimum artis, et inimicum sui judicem, crebro perfecta signa frangentem, dum satiari cupiditate artis[60] non quit, et ideo insanum cognominatum. Hoc in eo expressit, nec hominem 32 ex ære fecit, sed iracundiam[61] : et Achillem nobilem. Item

Tatiano, Orat. contra Græcos, p. 181. HARD.

51. *Naucerus*. Ναύκερως, an Ναύκληρος. HARD.

52. *Niceratus*. Νικήρατος, statuarius a Tatiano laudatus, l. c. dicitur Εὐκτήμονος Ἀθηναίου filius. H.

53. *Et Hygiam*. Ὑγεῖαν, quæ Æsculapii filia, ab Hippocrate in suo jurejurando simul cum patre invocatur. Latine *Salutem* aut *Sanitatem* dixeris. In nummis Nicæensium M. Aurelio principe cusis, e Cimelio regis christianissimi ΘΕΑ ΥΓΕΙΑ. ΝΙΚΑΙΕΙC. Alter ejusdem ΥΓΕΙΑ ΑΜΑCΤΡΙΑΝΩΝ. HARD.

54. *In Concordiæ templo*. Regione Urbis octava. HARD.

55. *Pyromachi*. De Pyromacho et Polycle, supra. Pyromachus idem videtur esse, qui Φυρόμαχος inter statuarios appellatur in Antholog. IV, 12. Æsculapii simulacrum a Phyromacho conflatum laudat Diod. in Excerpt. p. 336. H.

56. *Epithersen*. Ἐπιθέρσην τὸν Μητροδώρου, pugilem eximium, de quo Pausan. in Eliac. post. VI, 15.

57. *Splanchnopte*. Philelphus in Suetonii Augustum, cap. VI, scribit in exemplari quodam se legisse, *Sparganopte* : quæ vox fasciatum puerum significat. DALEC. — *Splanchnopte*. Puero ignes sufflante, et torrente exta, ἀπὸ τοῦ τὰ σπλάγχνα ὀπτᾷν. HARD. — De hoc puero ejusque signo jam dixit Noster lib. XXII, cap. 20. ED.

58. *Silanion*. De eo superius dictum, idem Σαπφὼ ἐχαλκούργησεν, ut est apud Tatian. Orat. contra Græcos, p. 182. HARD.

59. *Fudit*. Ex ære. H. — Gron. et Al. ante Hard. *fecit*. ED.

60. *Dum satiare cupiditatem nequit artis* (sic prius). Verior lectio nostri codicis, « dum satiari cupiditate artis nequit. » PINT.

61. *Sed iracundiam*. Simile est acumen Pauli Silentiarii, de Bac-

Epistaten[62] exercentem athletas : Strongylion[63] Amazonem, quam ab excellentia crurum Eucnemon[64] appellant, ob id in comitatu Neronis principis circumlatam. Item fecit puerum, quem amando Brutus[65] Philippensis cognomine suo illustravit.

33 Theodorus[66], qui labyrinthum fecit Sami, ipse se ex ære fudit, præter similitudinem mirabilem fama magnæ subtilitatis celebratus. Dextra limam tenet, læva tribus digitis quadrigulam[67] tenuit, translatam[68] Præneste, tantæ parvitatis, ut totam eam currumque et aurigam integeret alis simul facta musca[69].

chæ effigie in Byzantio, in qua furorem ipsum in lapide expressum ait, Antholog. IV, 3 : Εἰς Βάκχην ἐν Βυζαντίῳ· Ἔκφρονα τὴν βάκχην οὐχ ἡ φύσις, ἀλλ' ἡ τέχνη Θήκατο, καὶ μανίην ἐγκατέμιξε λίθῳ. Interprete Grotio : « Baccha quod insanit, non hoc natura, sed ars est : Vivit enim lapidi mixtus ab arte furor. » Et Philippi de Medea : Ὦ, τίς τεχνίτης τόδε γ' ἔπλασεν, ἢ τίς ὁ γλύπτης, Ὃς λίθον ἐς μανίην ἤγαγεν εὐτεχνίῃ; « Quis tantum potuit cæli scalprive labore, Intrarit lapidem mixtus ut arte furor? » Hard.

62. *Epistaten.* Ἐπιστάτην, seu viri id proprium nomen fuerit, seu magistrum tantummodo, præfectum, præsidemque trigarii significet, sive equorum agitatorem, et trigarium. H. — *Epistaten.* Viri nomen; sed præfectum significat. Brot.

63. *Strongylion.* Στρογγυλίων, quem Pausanias eo nomine commendat in primis Bœot. IX, p. 583, quod boves et equos unus omnium felicissime exprimeret. Dianam quoque fudisse dicitur, Attic. I, p. 74; Musas, Bœot. IX. Hard.

64. *Eucnemon.* Εὔκνημον, quod pulchris tibiis esset. De hac Amazonis statua dictum sub finem superioris cap. Hard.

65. *Brutus.* Is qui ad urbem Philippos victus est ab Octavio et Antonio. De hoc Bruti puero Martialis, epigrammate a nobis proxime laudato. Hard.

66. *Theodorus.* Theodori Samii meminere Pausanias pluribus locis in Lacon. III, p. 183, etc. Herod. Clio, n. 51, p. 19, aliique. Plinius ipse, VII, 57; Laert. in Aristippo, II, p. 58, Rhœci filium vocat, qui Ephesino templo substernendos fundamenti vice carbones censuit. Hard. — Pausan. laudat Theodorum, filium Teleclis, et Rhœcum, filium Philæi, utrumque Samium, qui primi æs cudere et conflare docuerunt. Dalec.

67. *Læva... quadrigulam.* De his minutissimis operibus vide quæ jam dicta sunt VII, 21. Ed.

68. *Translatam.* In triumpho Sullæ, devicto Mario juniore. Vide XXXIII, 5. Hard.

69. *Simul facta musca.* Similiter ex ære fusa. Hard.

Xenocrates[70] Tisicratis discipulus : aut, ut alii, Euthycratis, vicit utrosque copia signorum, et de sua arte composuit volumina.

Plures artifices fecere Attali[71] et Eumenis adversus 34
Gallos prælia; Isigonus, Pyromachus[72], Stratonicus, Antigonus[73], qui condidit volumina de sua arte. Boethi[74], quanquam argento melioris, infans eximie anserem strangulat. Atque ex omnibus, quæ retuli, clarissima quæque jam sunt dicata Vespasiano[75] principe in templo Pacis[76], aliisque ejus operibus, violentia Neronis in urbem convecta[77], et in sellariis domus aureæ disposita.

Præterea sunt æqualitate celebrati artifices; sed nullis 35
operum suorum præcipui. Ariston, qui et argentum cælare solitus est, Calliades[78], Ctesias[79], Cantharus[80] Sicyonius,

70. *Xenocrates.* Diximus de eo in Auctorum Indice. Hard.

71. *Attali.* Attalus Pergami rex, amicus ac socius populi romani dictus est. Gallos, sive, ut Pausanias ait, Attic. I, p. 13, Γαλάτας, qui nempe Galatiæ vicinas regiones effuse populabantur, multis præliis ambo vicere. Gallorum internecionem in Mysia, ubi eos Attalus delevit, ab eodem principe statuis æneis compluribus in arce Athenis fuisse exhibitam, docet idem paulo post. Hard.

72. *Pyromachus.* De Pyromacho, supra. Stratonicus idem forte, quem Strationem Pausanias vocat, Corinth. II, p. 127, ubi Æsculapii et Hygiæ signa ab eo ficta laudat in primis. Hard.

73. *Antigonus.* Carystius ille, de quo in Auctorum Indice. H.

74. *Boethi.* Carthaginiensis statuarii, cujus pusio laudatur, sedens ad Veneris pedes, in Eleorum templo, teste Pausania, Eliac. pr. V : Παιδίον ἐπίχρυσον κάθηται γυμνὸν πρὸ τῆς Ἀφροδίτης· Βοηθὸς δὲ ἐτόρευσεν αὐτὸ Καρχηδόνιος. Hard.

75. *Dicata Vespas.* Brot. ex codd. Regg. et edit. principe, *dicata a Vespasiano.* Ed.

76. *In templo Pacis.* Regione Urbis octava. Hard.

77. *Violentia Neronis in urbem conv.* Quem quingentas ex ære statuas e Græcia Romam asportasse, auctor est Pausanias in Phoc. X, p. 620. De sellariis domus aureæ dicemus XXXVI, 24. Hard.

78. *Calliades.* In libris hactenus editis, *Callias.* Reg. cod. 2, *Callides.* Nos *Calliades*, a Tatiano admoniti, qui Καλλιάδου statuarii meminit, in Oratione contra Græcos, pag. 183. Hard.

79. *Ctesias.* Κτησίας. Ita Reg. 2; non, ut editi, *Clesias.* Hard.

80. *Cantharus Sicyonius.* Σικυωνίου Κανθάρου opera laudat Pausan. Eliac. posteriorib. VI, pag. 376, et alibi. Hard.

Dionysodorus Critiæ[81] discipulus, Deliades, Euphorion, Eunicus, et Hecatæus, argenti cælatores; Lesbocles[82], Prodorus, Pythodicus, Polygnotus[83]: iidem pictores nobilissimi. Item[84] ex cælatoribus Stratonicus, Scymnus, qui fuit Critiæ discipulus.

36 Nunc percensebo eos, qui ejusdem generis opera fecerunt, ut Apollodorus[85], Androbulus, Asclepiodorus, Alevas, philosophos[86]: Apellas et adorantes feminas[87]: Antigonus et Perixyomenon[88], tyrannicidasque[89] supra

81. *Critiæ*. Κριτίου Ἀττικοῦ opera laudantur a Pausania in Attic. et Eliac. post. Εὐφορίων ἐν ποτηριογλύπτῃ, in poculorum sculptore, laudatur a Theocriti Scholiaste, ad Idyll. II, v. 1; ut is non cælandi modo artem tenuisse, sed et tradidisse de ea arte præcepta videatur. Εὔνικος, Ἑκαταῖος, nondum alibi a nobis reperti. HARD.

82. *Lesbocles*. Λεσβοκλῆς, Πρόδωρος, Πυθόδικος, pariter obscuri. In Reg. 2, *Pythodicus* non legitur. Itaque num ex duobus nominibus conflari unicum oporteat, *Pythodorus*, quem statuarium Thebanum fuisse Pausanias admonet, Bœot. IX, amplius considerandum. H.

83. *Polygnotus*. Thasius, Aglaophonte patre, ut docet epigramma Simonidis, relatum a Pausania Phoc. X, pag. 662, ubi ejus etiam clarissima opera enumerat. H.

84. *Item*. E cælatoribus item, inquit, fuere simul pictores eximii, Stratonicus et Scymnus. De Stratonico diximus paulo ante. Σκύμνος adhuc ignotus. HARD.

85. *Ut Apollodorus*, etc. Ἀπολλόδωρος, Ἀνδρόβουλος, Ἀσκληπιόδωρος, Ἀλεύας. Ex his Ἀλεύας apud Theocritum occurrit, Idyll. XVI; sed ab isto, de quo Noster, diversus. HARD.

86. *Philosophos*. Hi, inquit, proxime appellati, philosophorum simulacra fecere. Juvat ex Sidonio discere, quæ forma cujusque foret, lib. IX, ep. 9: « Per gymnasia pinguntur Areopagitica, vel Prytaneum, Speusippus cervice curva, Aratus panda, Zenon fronte contracta, Epicurus cute distenta, Diogenes barba comante, Socrates coma candente, Aristoteles brachio exserto, Xenocrates crure collecto, Heraclitus fletu oculis clausis, Democritus risu labris apertis, Chrysippus digitis propter numerorum indicia constrictis, Euclides propter mensurarum spatia laxatis, Cleanthes propter utrumque corrosis. »

87. *Apellas et adorantes feminas*. Hermolaus, *anhelas et adorantes*: vel *plebeias et adorantes*. Voss. *Apellas sed adorantes se feminas*. Forte, « Apellas Ledam et ornantes se feminas. » GRON.

88. *Perixyomenon*. Ut Polycletus, Lysippus, Dædalus. DAL. — *Perixyomenon*. Qui per circuitum aut comit, aut scabit, extergitve se: ut ἀποξυόμενος, de quo supra, qui distringit se. HARD.

89. *Tyrannicidasque*. Harmodium

dictos : Antimachus, Athenodorus feminas nobiles : Aristodemus[90] et luctatores bigasque cum auriga, philosophos, anus, Seleucum regem. Habet gratiam suam hujus quoque Doryphorus[91].

Cephissodoti duo fuere[92] : prioris est Mercurius, Liberum patrem in infantia nutriens[93]. Fecit et concionantem manu elata : persona[94] in incerto est. Sequens[95] philosophos fecit. Colotes[96] qui cum Phidia Jovem Olympium fecerat, philosophos. Item Cleon[97], et Cenchramis, et Callicles[98], et Cephis : Chalcosthenes et comœdos, et athletas. 37

et Aristogitonem, de quibus supra diximus. Hard.

90. *Aristodemus.* Statuarii Ἀριστοδήμου meminit Tatianus in Orat. contra Græcos, p. 183. Hard.

91. *Doryphorus.* Hoc est, hastatus miles, quem Aristodemus ex ære fudit. De hac voce sup. egimus. H. — *Doryphorus.* Tales doryphoros sæpe occurrere in gemmis antiquis testatur Brot. ad h. l. Ed.

92. *Cephissodoti duo fuere.* Cephissodorus Athenis Pacem fecit Plutum in sinu habentem, eodem fere argumento quo Xenophon et Callistonicus Fortunam Thebis finxerant, Plutum in sinu gestantem, quasi vel mater ejus foret, vel nutrix. Pausan. lib. IX. Dalec. — *Cephissodoti.* Sic MSS. non *Cephissodori*, ut editi. De utroque superius egimus. Prior Olympiade CII floruit. Hard.

93. *Liberum patrem in infantia nutriens.* Sic apud Eleos e marmore Praxiteles fecit Mercurium, qui Bacchum infantem gestaret. Pausan. lib. VI. Dalec.

94. *Persona in incerto est.* Quis ille sit, quem Cephissodotus sic concionantem manu elata fuderit, in incerto est. Hard.

95. *Sequens philosophos fecit.* Alter nempe Cephissodotus, qui floruisse dicitur, sub initium hujus cap. Olympiade CXX. Hard.

96. *Colotes.* In libris hactenus editis, *Colothas.* Reg. 2, *Colytes.* At Pausan. Eliac. pr. V, pag. 525, Κωλώτης. H. — *Colotes.* Non est hic discipulus Pasitelis de quo Pausanias, V, 20; sed Phidiæ, ut ait ipse Plinius infra, lib. XXXV, cap. 34. Quod non advertit eruditus Harduinus. Brot.

97. *Item Cleon.* Subintellige : philosophos fecit. Κλέωνος Σικυωνίου ἀνδριαντοποιοῦ meminit Paus. Eliac. post. VI, pag. 344. Καλλικλέους item Megarensis, pag. 356. Hard. — *Cleon.* Is quoque finxit apud Eleos Venerem, et duos Joves. Pausan. lib. V, Eliac. prior. item Dinolochum, Alectum Arcadem, et Lycinum, athletas; Hysmonem, Democritum. Pausan. lib. VI, Eliac. poster. Dalec.

98. *Callicles.* Megarensis, Theocosmi filius. Is Diagoram pancratiasten fecit. Pausan. lib. VI. Dal.

Dahippus[99] Perixyomenon, Daiphron[100], et Democritus, et Dæmon, philosophos.

38 Epigonus omnia fere prædicta imitatus præcessit in tubicine, et matri interfectæ infante miserabiliter blandiente. Eubolidis[1], digitis computans.

Micon[2] athletis spectatur : Menogenes, quadrigis.

Nec minus Niceratus[3] omnia, quæ cæteri, aggressus, repræsentavit Alcibiadem, lampadeque accensa matrem ejus Demaraten[4] sacrificantem.

39 Tisicratis bigæ Piston mulierem imposuit[5] : idemque

99. *Dahippus*. Finxit is et Callonem, et Nicandrum athletas. Pausan. lib. VI. Dalec. — *Dahippus*, Lysippi filius, ut sup. dictum est. H.—*Perixyomenon*. In MSS. Regg. 2, 3, 5, *perlayomenon*; in ed. principe, *parlayomenon*. Male emendatum in recentioribus, *perixyomenon*. Emendandum certe fuit, *paralyomenon*, παραλυόμενον, *un homme qui tombe en défaillance*. Inde παράλυσις, *la paralysie*. Talem et forte ipsum Dahippi paralyomenon, in corneola incisum, vid. apud Cl. Borioni, *Collectanea Antiq. roman.* tab. 71. Quam gemmam nemo adhuc feliciter explicavit, nec explicare potuit, corrupto hoc Plinii loco. Brot.

100. *Daiphron*. Δαΐφρων, Δημόκριτος, cujus opera laudantur a Pausania, Eliac. post. VI, pag. 347, ubi Pausonis discipulus fuisse traditur, Pauson, Amphionis, Amphion Ptolichi, Ptolichus ipse Critiæ, de quo nos supra. H.

1. *Eubolidis*. Effictam ab eo statuam ait, viri digitis computantis, spectatissimam laudatissimamque fuisse. Crediderim *Eubulidæ* potius scribi oportere, quem statuarium insignem fuisse, celebratis ejus operibus, Pausanias ait Arcad. VIII, p. 479. Hard.

2. *Micon*. Syracusanus is, Nicocratis filius, Hieronis statuam equestrem ac pedestrem fecit. Pausanias, lib. VI. Dalec. — *Micon athletis spectatur*. Sic Reg. 2; non, *spectatus*, ut editi. Sic infra : *Eudorus scena spectatur*, XXXV, 40. Μίκων non Syracusanus ille, de quo Pausanias, Eliac. post. VI, p. 365 (quod falso credidit Dalecampius); sed alter Ægineta, de quo idem, Eliac. pr. V, pag. 338, etc. H.

3. *Niceratus*. De quo supra dictum fuit. Hard.

4. *Demaraten*.. Δεινομάχην Plutarchus appellat, in Alcibiade, p. 191; Libanius item, Declam. IX. Hard.

5. *Tisicratis bigæ Piston mulierem imposuit*. Ita codices omnes, Reg. 2, cæterique, non, ut editi, *Pisicrates bigæ Pitho*, etc. Sententia est, ut Calamidis quadrigæ Praxiteles aurigam suum imposuit, quemadmodum dictum est supra : sic Pistonem Tisicratis bigæ mulierem imposuisse sua manu. De Tisicrate dictum sæpe superius. Hard.

fecit Martem et Mercurium, qui sunt in Concordiæ templo Romæ. Perillum[6] nemo laudat sæviorem Phalaride tyranno, cui taurum fecit, mugitus hominis pollicitus igne subdito, et primus eum expertus cruciatum, justiore sævitia. In hoc a simulacris deum hominumque devocaverat humanissimam artem. Ideone tot conditores ejus elaboraverant, ut ex ea tormenta fierent? Itaque una de causa servantur opera ejus, ut quisquis illa videat, oderit manus.

Sthenis[7] Cererem, Jovem, Minervam fecit, qui sunt 40
Romæ in Concordiæ templo. Idem flentes matronas, et adorantes, sacrificantesque. Simon[8] canem et sagittarium fecit. Stratonicus[9] cælator ille philosophos: Scopas utraque[10].

Athletas autem, et armatos, et venatores, sacrificantesque, Batton[11], Euchir, Glaucides, Heliodorus, Hica-

6. *Perillum*. Πέριλλον Græci vocant. Vide Diodor. in Excerpt. pag. 345. Atheniensis fuit. Cætera de eo vulgata. Vide Val. Max. IX, 2, p. 429. Ovid. de Arte amandi, I, v. 655: « Et Phalaris tauro violenti membra Perilli Torruit: infelix imbuit auctor opus. » Convellere hanc porro de tauro æneo famam, fabulisque accensere, conatum ait Timæum historicum, Polybius in Excerpt. pag. 59. H.

7. *Sthenis*. Σθένις Autolycum fudit ex ære, eum qui Sinopen condidit, a Lucullo Romam advectum. Testis Plutarch. in Lucullo, p. 506. Et a Pausania laudatur, ut supra diximus. Hard.

8. *Simon*. De Simone Ægineta fictore, Pausan. Eliac. prior. V, p. 341. Hard.

9. *Stratonicus cælator*. Jam supra appellatus. Hard.

10. *Scopas utraque*. Hoc est, et Simonis, et Stratonici opera fudit ex ære. Recte Barbarus in secundis castigationibus ita emendat, pro *uterque*. Hard.

11. *Batton*. Βάττων, Εὔχειρ, Atheniensis statuarius, Eubulidæ F. ap. Pausan. Arcad. VIII, p. 479. Γλαυκίδης, qui et Γλαυκίας fictor Æginetea, apud eumdem, Eliac. post. VI, pag. 360 sq. Ἡλιόδωρος, Ἱκανὸς, Λόφων, Λύσων qui δημὸν, hoc est, populum Atheniensem finxit: auctor Pausanias, Attic. I, pag. 6. Λέων, Μενόδωρος Atheniensis, qui Cupidinem fecit Thespiensem, teste eodem, Bœot. IX, pag. 581. Μυΐαγρος patria Phoceus, ut Vitruvius prodit in præf. III, p. 37, non minore ingenio solertiaque, quam Polycletus. Πολυκράτης, Πολύδωρος, Πυθόκριτος, de quo supra: Πρωτογένης, de quo XXXV, 36. Πατρο-

nus, Lophon, Lyson, Leon, Menodorus, Myiagrus, Polycrates, Polydorus, Pythocritus, Protogenes[12], idem pictura clarissimus, ut dicemus: Patrocles, Polis, Posidonius, qui et argentum cælavit nobiliter, natione Ephesius: Periclymenus[13], Philon, Simenus, Timotheus, Theomnestus, Timarchides, Timon, Tisias, Thrason.

41 Ex omnibus autem maxime cognomine insignis est Callimachus[14], semper calumniator sui, nec finem habens diligentiæ, ob id Cacizotechnos[15] appellatus, memorabili exemplo adhibendi curæ modum. Hujus sunt saltantes Lacænæ, emendatum opus[16], sed in quo gratiam omnem diligentia abstulerit. Hunc quidam et pictorem fuisse tradunt. Non ære captus, nec arte, unam solummodo Zenonis statuam Cypria in expeditione[17] non vendidit Cato, sed

κλῆς ille Crotoniata, de quo Paus. Eliac. post. VI, pag. 379. Πόλις, qui, ut opinor, architecturam pariter exercuit, scripsitque de Symmetriis volumen, teste Vitruvio in præf. VII, pag. 125. Ποσειδώνιος, Περικλύμενος et Φίλων ambo inter statuarios nobiles laudati a Tatiano in Or. contra Græcos, pag. 183. Τιμόθεος, de quo Pausan. Corinth. II, p. 146. Θεόμνηστος Sardianus fictor, Eliac. post. VI, pag. 371. Τιμαρχίδης Atheniensis statuarius, Phoc. X, p. 678. Τίμων, Τισίας, Θράσων, cujus opera vidisse se Strabo testatur, XIV, pag. 641. Hard.

12. *Protogenes idem pictura clarissimus.* Exquisitus Vossianus: *picturæ clarissimæ*, ut lib. XXXV, 4: « Fabii clarissimæ gentis. » Gron.

13. *Periclymenus.* Male MSS. Regg. et editio princeps, *Periclenus.* Est Periclymenus, qui, teste Tatiano, fecit mulierem triginta infantes uno partu enixam. Brot.

14. *Callimachus.* Hujus opera Pausanias recenset, Attic. I, p. 23 et 48. Hard.

15. *Cacizotechnos.* Κακιζότεχνος, ut et Pausanias ait, Attic. I, p. 48. *Cacotechnos* Vitruvius dixit IV, 1. In R. 2 cod. *Cacotexitechnon*, κακοτηξίτεχνον, quod artem corrumpere videretur, nimia diligentia. Similis huic iste, de quo superius hoc ipso cap. « diligentissimus artis, et inimicus sui judex, etc. » H.

16. *Saltantes Lacænæ, emendatum opus.* Aptius legitur *commendatum*, quam *emendatum*, inquit Pintian. Haud ego, vel ob unum Petronii locum: « laterique adplicat meo mulierem omnibus simulacris emendatiorem. » Sed et supra Plinius: « Capillum quoque et pubem non emendatius fecisse. » Gron.

17. *Cypria in expeditione.* De illa expeditione, auctioneque supellectilis regiæ, vide Plutarchum in Catone minore. Dalec. — *Cato.*

quia philosophi erat[18], ut obiter hoc quoque noscatur tam inane exemplum[19].

In mentione statuarum est et una non prætereunda, licet auctoris incerti[20], juxta Rostra[21], Herculis tunicati, Eleo habitu[22], Romæ, torva facie, sentienteque[23] suprema in tunica. In hac tres sunt tituli : L. Luculli[24] imperatoris, de manubiis : alter, pupillum Luculli filium ex S. C. dedicasse : tertius, T. Septimium Sabinum ædilem curulem ex privato in publicum[25] restituisse. Tot[26] certaminum tantæque dignationis simulacrum id fuit. 42

Cato minor, sive Uticensis. Clodius tribunus pleb. Cyprum adjudicarat populo romano ad quam possidendam missus est Cato. Vide Ciceron. Epist. Fam. XV, 4; Velleium, II, n. 45, et Plutarch. pag. 776. H.

18. *Sed quia philosophi erat.* Quos diligebat, quum proavus ejus Cato major Græcos omnes odisset. Plinius, VII, 61, de utroque Catone : « Quanta morum commutatio ! Ille semper alioqui universos ex Italia pellendos censuit Græcos : at pronepos ejus Uticensis Cato, unum ex tribunatu militum philosophum, alterum ex Cypria legatione deportavit. » Hard.

19. *Tam inane exemplum.* Levitatis exemplum, quod eos diligebat, ut diximus, quos proavus odisset. Hard.

20. *Licet auctoris incerti.* Non ita bene MSS. Regg. edit. princ. et Cl. Rezzonicus, *quanquam auctores incerti*. Brot. *quanquam auctoris incerti*. Ed.

21. *Juxta Rostra.* In foro Romano, regione Urbis octava. H.

22. *Eleo habitu.* Turneb. Advv. XVI, 12, legit *Œtæo habitu* : nempe tunica illa molesta, quæ tabe veneni imbuta, visceribus ejus inhæsit, tantosque cruciatus excitavit, ut in ardentem pyram conjicere se maluerit, quam acerbum dolorem perferre diutius. H. — *Eleo.* Brot. ex Turnebo, *Œtæo habitu*, quanquam contextus exhibet *Œtæ*, operarum errore. Ed.

23. *Sentienteque.* Leg. *sæviente.* Non temere fuit Hercules ita formatus, apud Athen. lib. XII. Stesichorus Himeræus primus omnium clavam, leonis pellem, arcum tribuit Herculi : Xanthus vero Stesichoro vetustior, e cujus versibus in opus suum multa Stesichorus transtulit, habitu Homerico, nempe priscorum heroum depinxit : qua figura a statuario illo tunicatus, et Eleo cultu repræsentatus fuerat. Dal. — *Sentienteque suprema.* Sentiente in ea tunica supremum finem.

24. *L. Luculli.* Ejus, qui adversus Mithridatem bella gessit. H.

25. *Ex privato in publicum.* Quum in privatos usus cessisset hæc statua, eam Sabinus in publicum restituit. Brot.

26. *Tot certaminum*, etc. Tot viris claris honorem statuæ illius sibi vindicantibus. Hard.

1 XX. Nunc revertemur ad differentias æris et mixturas. In Cyprio coronarium[1] tenuatur in laminas: taurorumque felle tinctum[2], speciem auri in coronis histrionum præbet. Idemque in uncias additis auri scrupulis senis, prætenui pyropi bractea ignescit[3]. Regulare[4] et in aliis fit metallis, itemque caldarium. Differentia[5], quod caldarium funditur tantum, malleis fragile, quibus regulare obsequitur, ab aliis ductile appellatum, quale omne Cyprium est. Sed et
2 in cæteris metallis[6], cura distat a caldario. Omne enim purgatis diligentius igni vitiis, excoctisque, regulare est. In reliquis generibus[7] palma Campano. Simile in multis partibus Italiæ, provinciisque. Sed octonas plumbi libras addunt[8], et bene recoquunt[9] propter inopiam ligni. Quantum ea res differentiæ afferat, in Gallia maxime sentitur, ubi inter lapides candefactos funditur. Exurente enim coctura nigrum atque fragile conficitur. Præterea semel recoquunt: quod sæpius fecisse, bonitati plurimum confert. (IX.) Id quoque notasse[10] non ab re est, æs omne frigore

XX. 1. *In cyprio coronarium.* Hæc totidem verbis Isidor. XVI, 19. Coronarium Galli vocant, *clinquant*, mimorum coronis adhiberi solitum. Savotus de Numm. P. II, 17, pag. 124. Hard.

2. *Taurorumque felle tinctum.* A solo igne trahere hunc colorem Savotus est auctor, l. c. p. 125. H.

3. *Prætenui pyropi bractea ignescit.* Hoc est, ut Isidorus explicat loc. cit. « Prætenui bractea ignescit, et imitatur flammas, unde et pyropum dicitur. » Græci πυρωπὸν vocant, quod est adspectu rutilo. H. — Pyropus, *le clinquant.* Brot.

4. *Regulare.* Quod in regulas ducitur, quod malleis tunditur, ut ductile fiat, et regulare: sicut contra fusile, quod tantum funditur, quale caldarium est. Isidorus l. c. Alibi quam in ærariis Cypri fodinis fieri nunc Plinius admonet. H.

5. *Differentia.* Totidem verbis Isidor. loc. cit. Hard.

6. *Sed et in cæteris metallis.* In aliis a Cypro fodinis ærariis. H.

7. *In reliquis generibus.* Isidor. loc. cit. Hard.

8. *Sed octonas plumbi lib. addunt.* Ad centena scilicet æris proflati pondo, ut mox dicetur. Hard.

9. *Bene recoquunt.* Gron. et Al. ante Hard. *lene recoq.* Ed.

10. *Id quoque notasse*, etc. Iisdem verbis Isidor. loc. cit. Ab his vocibus Pliniani editores capitis initium fecere, cui et addidere lemma, *Differentiæ æris et mixturæ*, quod multo ante præfigi oportuit

magno melius fundi. Sequens temperatura statuaria[11] est, 3
eademque tabularis, hoc modo : massa proflatur[12] in primis, mox in proflatum additur tertia portio æris collectanei, hoc est, ex usu coempti. Peculiare in eo[13] condimentum attritu domiti, et consuetudine nitoris veluti mansuefacti. Miscentur[14] et plumbi argentarii pondo duodena ac selibræ, centenis proflati. Appellatur etiamnum et formalis[15] temperatura æris tenerrimi, quoniam nigri plumbi decima portio additur, at argentarii vigesima : maximeque ita colorem bibit, quem græcanicum vocant. Novissima est, quæ vocatur ollaria, vase nomen hoc dante, ternis aut quaternis libris plumbi argentarii in centenas æris additis. Cyprio si addatur plumbum, colos purpuræ fit in statuarum prætextis.

XXI. Æra extersa[1] rubiginem celerius trahunt, quam 1
neglecta, nisi oleo perungantur. Servari[2] ea optime in liquida pice tradunt. Usus æris ad perpetuitatem monu-

eo loco, unde nos caput vicesimum auspicati sumus, ut ipsa commonstrat Pliniana oratio. In MSS. porro *frigori magno* legimus. H. — *Frigore*, etc. Ignis semper acrior hieme quam æstate; et quo majus frigus, eo iguis acrior, ut constat experimentis Cl. Micheli. Brot.

11. *Sequens temperatura statuaria est*, etc. Ad statuas faciendas, et ad ducendas tabulas æneas, altera hæc opportuna æris temperatura est. Hard.

12. *Massa proflatur.* Flando resolvitur. Hard.

13. *Peculiare in eo condimentum.* Peculiaris coloris emendatio, elegantia, gratia. Dalec. — *Attritu domiti, et consuetudine nitoris*, etc. Quando ex crebro attritu domitum est, et quemdam veluti nitorem traxit. Hard.

14. *Miscentur.* Colossi equestres, similesve statuæ, non ex solo ære conflantur, sed pars aliqua stanni Cornubiensis admiscetur, ut facilius æs fusum fluat : tunc appellari solet *bronze*. Si cum centum libris æris misceantur viginti pondo stanni purgatissimi, vocatur metallum, ut in campanis tormentisque ignivomis fieri solet. Simile huic fere est, in quo plumbum argentarium admisceri solitum Plinius ait hoc loc. quod idcirco *album æs* appellat, XVI, 22. Hard.

15. *Formalis.* Ad formas faciendas, *pour faire des moules*. H.

XXI. 1. *Æra extersa*, etc. Totidem verbis Isidor. XVI, 19. H.

2. *Servari.* Isidor. loc. cit. H.

mentorum jam pridem translatus est, tabulis æreis[3], in quibus publicæ constitutiones inciduntur.

1 XXII. (x.) Metalla æris multis modis instruunt medicinam, utpote quum hulcera omnia ibi ocyssime sanentur. Maxime tamen prodest cadmia[1]. Fit[2] sine dubio hæc et in argenti fornacibus, candidior ac minus ponderosa, sed nequaquam comparanda ærariæ. Plura autem genera sunt. Namque ut ipse lapis[3], ex quo fit æs, cadmia vocatur, fusuris necessarius, medicinæ inutilis[4] : sic rursus[5] in forna-

3. *Tabulis æreis.* Priscos illos Græcos ac Latinos, leges, fœdera, aliaque in æreis tabulis insculpsisse, tralatitium est. Livius, III, 57 : « Leges decemvirales, quibus XII Tabulis nomen est inditum, in æs incisas, in publico proposuerunt. » Servius in illud Maronis Æneid. VI : « Fixit leges pretio atque refixit : Fixit autem ideo, inquit, quia incisæ in æreis tabulis leges affigebantur parietibus : » Cic. Phil. III, 36 : « Antonius falsas leges in æs incidendas et in Capitolio figendas curavit. » Hinc et leges ipsæ *æra* appellatæ. Idem Tullius Epist. ad Fam. XII, 1 : « Cujus æra refigere debebamus, ejus etiam chirographa defendimus. » Et III in Catil. 19 : « Quum et legum æra liquefacta sunt. » Tamen vetustiore ævo incisæ in ligno leges. Testis Gellius, II, 12 : « In legibus Solonis illis antiquissimis, quæ Athenis axibus ligneis incisæ sunt, etc. » Unde has legum tabulas ab Atheniensibus Axonas esse nuncupatas, Plutarchus in Solone tradit. H.

XXII. 1. *Cadmia.* Factitia. Dal. — De Cyprio ære, cadmia nativa vel factitia, cf. Exc. II ad calcem hujus libri. Ed.

2. *Fit.* Totidem verbis hæc Isid. loc. cit. et Diosc. V, 84 : Γεννᾶται δὲ καδμεία καὶ ἐκ τῶν ἀργυρίων λευκοτέρα καὶ κουφοτέρα οὖσα· κατὰ δὲ τὴν δύναμιν ἧττον. Gallis : *calamine :* Reperitur in Gallia, et in Leodiensi agro. Hard.

3. *Namque ut ipse lapis.* Non est is proprie cadmia, sed cadmia tamen a nonnullis vocatur. Plinius hoc lib. c. 2 : « Fit æs, et e lapide æroso, quem cadmiam vocant. »

4. *Medicinæ inutilis.* Fallitur Plinius : multis enim is remediis pollet. Dal. — *Inutilis.* Per se nimirum, neque ustione præparatus. Alioqui enim medici, ut Nymphodorus, et Iollas, atque ex eorum placitis Plinius ipse sub finem hujus capitis exustum cribratumque in varios medicinæ usus recondunt. Hard.

5. *Sic rursus in fornacibus exsistit.* Sic rursum alia in fornacibus, *in quas lapis ille conjicitur, ad fusuram æris*, cadmia gignitur, aliamque habet originem eodem servato nomine. Ita R. 2, cæterique MSS. ut connectatur hæc sententia cum superiore. In libris hactenus editis : *Namque ipse lapis... Hic rursus exsistit :* insulse prorsus : nam quo

cibus exsistit, aliamque nominis sui originem[6] recipit. Fit 2
autem egesta[7] flammis atque flatu tenuissima parte materiæ, cameris lateribusve fornacum pro quantitate levitatis applicata. Tenuissima est in ipso fornacum ore, qua flammæ eructantur, appellata capnitis[8], exusta, et nimia levitate similis favillæ. Interior[9] optima, cameris dependens, et ab eo argumento botryitis cognominata : ponderosior hæc priore, levior porro[10] sequuturis. Duo ejus colores : deterior cinereus, puniceus melior, friabilis, oculorumque[11] medicamentis utilissima. Tertia est in lateribus for- 3
nacum, quæ propter gravitatem ad cameras pervenire non potuit. Hæc dicitur placitis[12], et ipsa ab argumento, crusta verius, quam pumex[13], intus varia, ad psoras uti-

tandem sensu, lapis exsistere in fornacibus dicitur? Hard.

6. *Aliamque nominis sui originem.* Tunc dicitur *la tuthie.* Illam quoque numeramus inter optima et lenissima medicamenta, quæ detergunt et siccant. Brot.

7. *Fit autem egesta.* Diosc. V, 84, totidem ferme verbis : Γεννᾶται δὲ ἡ καδμεία ἐκ τοῦ χαλκοῦ καμινευομένου, προσιζανούσης τῆς λιγνύος τοῖς τοίχοις καὶ τῇ κορυφῇ τῶν καμίνων. « Gignitur et cadmia e fuligine, quæ dum excoquitur æs, egesta flammis, flatuque, lateribus camerisque fornacum applicatur. » Vide etiam auctorem de Simpl. med. ad Patern. Opp. Gal. tom. XIII, p. 987. H.

8. *Appellata capnitis.* Καπνῖτις, fumosa. Hard.

9. *Interior.* Dioscorid. loc. cit. Καδμείας ἀρίστη μὲν ἐστιν ἡ Κυπρία, καλουμένη δὲ βοτρυΐτης, hoc est, racemosa. In officinis tuthia Alexandrina dicitur, quoniam ex Ægypto Syriaque advehitur : a tuthia tamen Arabum diversa. Canepar. Descript. I, cap. 3, pag. 10. Hard.

10. *Levior porro.* Postremam vocem Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. delet. Ed.

11. *Oculorumque.* Diosc. loc. cit. et Oribas. XIII. Hard.

12. *Placitis, et ipsa ab argumento.* « Placitis : et in ipsa argumentum. Planities crusta verius squamium intus varia ad luxuriam utilior. » MSS. vitiosum ; e quibus commoda tamen hæc lectio duci potest : « Placitis, et ipsa ab argumento. Plana enim crusta est verius quam squama, intus varia, ad hulcera utilior. » Dal.—*Hæc dicitur placitis.* Diosc. loc. cit. Ἔστι δὲ καὶ πλακώδης τις λεγομένη, quasi crustosa. H. — *Et ipsa ab argumento.* Brot. ex Reg. cod. 5, *et in ipsa argumentum planitie, crusta*, etc. Ed.

13. *Quam pumex.* Pumicosam enim cadmiam optimam esse oportere, auctor est Diosc. loc. cit. qui exuri jubet ad medicinæ usum, donec pumicosa videatur : μέχρι κισσηρώδης τὴν ὄψιν γένηται. H.

lior, et ad cicatrices[14] trahendas[15]. Fluunt ex ea duo alia genera[16]: onychitis[17] extra pæne cærulea, intus onychitæ maculis similis. Ostracitis tota nigra, et e cæteris sordidis-
4 sima, vulneribus maxime utilis. Omnis autem cadmia[18] in Cypri fornacibus optima, iterumque a medicis coquitur carbone puro; atque ubi in cinerem rediit, exstinguitur vino ammineo, quæ ad emplastra præparatur: quæ vero ad psoras, aceto. Quidam[19] in ollis fictilibus tusam urunt, ac lavant in mortariis, postea siccant. Nymphodorus lapidem[20] ipsum quam gravissimum spississimumque urit pruna, et exustum Chio vino restinguit, tunditque, mox linteo cribrat, atque in mortario terit, mox aqua pluvia macerat, iterumque terit quod subsidit, donec cerussæ similis fiat, nulla dentium offensa[21]. Eadem Iollæ[22] actio: sed quam purissimum lapidem eligit.

1 XXIII. Cadmiæ effectus siccare[1], persanare, sistere fluxiones, pterygia et sordes oculorum purgare, scabritiem extenuare, et quidquid in plumbi effectu dicemus. Et æs ipsum ad omnia eadem[2] uritur: præterque, albugines ocu-

14. *Et ad cicatrices.* Κατουλοῦν δυναμένη, inquit Diosc. loc. cit. H.

15. *Trahendas.* Delendas. H.

16. *Fluunt et ex ea duo alia genera.* Hæc duo genera totidem notis describit et Diosc. V, 84: ὀνυχῖτις, καὶ ὀςρακῖτις, sive testacea. Illa ab intercurrentibus lineis, seu maculis, onychitæ lapidi similibus, διαφύσεις ἔχουσα ἐμφερεῖς ὀνυχίτῃ λίθῳ. Ista a superficie terrea, sive testacea, nomen habet: γεώδει δὲ ἢ ὀςρακώδει κεχρημένη ἐπιφανείᾳ. Hard.

17. *Onychitis.* Sic et Dioscorid. ὀνυχίτῃ λίθῳ. Gron. Al. ante Hard. et Brot. ex cod. Reg. 5 et edit. pr. *onychis*, non *onychitæ*. Ed.

18. *Omnis autem cadmia*, etc. Diosc. loc. cit. et post illum Oribas. XIII, c. 227, totidem omnino verbis. Hard.

19. *Quidam.* Dioscor. et Oribas. ll. cc. Hard.

20. *Lapidem.* Ex quo fieri æs, quemque cadmiam appellari diximus sub initium hujus cap. H.

21. *Nulla dentium offensa.* Ita ut, quum manditur, dentibus cedat, Diosc. loc. cit. Hard.

22. *Eadem Iollæ actio.* Sic et Iollas facit. Hard.

XXIII. 1. *Cadmiæ effectus siccare*, etc. Diosc. loc. cit. Δύναμιν δὲ ἔχει ςυπτικὴν, κοιλωμάτων ἀναπληρωματικὴν, καθαρτικὴν ῥυπαριῶν, etc. « Vis ei adstringere, etc. » Hard.

2. *Et æs ipsum ad omnia eadem.* Hoc est, ut Diosc. explicatius tra-

lorum et cicatrices. Hulcera quoque oculorum cum lacte sanat, idque Ægyptii collyrii modo terunt in coticulis. Facit et vomitiones e melle sumptum. Uritur[3] autem 2
Cyprium in fictilibus crudis cum sulphuris pari pondere, circumlito spiramento, in caminis, donec vasa ipsa percoquantur. Quidam et salem addunt[4], alii alumen pro sulphure, alii nihil, sed aceto tantum aspergunt. Ustum teritur mortario Thebaico, aqua pluvia lavatur[5], iterumque adjecta largiore teritur, et dum considat[6], relinquitur : hoc sæpius, donec ad speciem minii redeat. Tunc siccatum in sole in ærea pyxide servatur.

XXIV. (xi.) Et scoria[1] æris simili modo lavatur, minore 1
effectu, quam æs ipsum. Sed et æris flos medicinæ utilis est. Fit ære fuso, et in alias fornaces translato[2] : ibi flatu

dit, V, 87, ad siccandum, purgandum, extenuandum, hulcera ad cicatricem perducenda, oculorum vitia exterenda, etc. Hard.

3. *Uritur.* Æs scilicet. Dioscorides, V, 87, uri sic jubet clavos æreos dissolutarum navium, in fictilibus crudis compositos, substrato sulphure, cum salis pari pondere, et iisdem his vicissim insparsis : olla deinde operculata, etiam circumlito creta figulari spiramento, inditur fornaci, donec figlinum plane percoquatur : πωμασθεῖσα δὲ ἡ χύτρα, καὶ ὑποχρισθεῖσα πηλῷ κεραμικῷ δίδοται εἰς κάμινον, etc. Frustra *camini* legit hic Budæus, Plinio ac Dioscoride refragantibus. Hard.

4. *Quidam et salem addunt.* Quæ capite reliquo continentur, totidem fere verbis habet Dioscorides, V, 84 et 87, sub finem. Hard.

5. *Aqua pluvia lavatur minore effectu* (sic prius). Duo postrema verba redundant, ex vetusto exemplari; recte : nam infra in initiis proximi capitis repetuntur, proprium ibi locum habentia. Pint.

6. *Et dum considat.* Dum nihil spumæ sordiumve supernatet, sed purum considat, Diosc. V, 74. H.

XXIV. 1. *Et scoria.* Hæc totidem verbis Dioscor. V, 87, sub finem. Scoriam Galli vocant, *crasse, ou loppe de bronze.* Hard.

2. *Fit ære fuso, et in alias fornaces translato.* Fit ære fuso, quum in receptacula fluit, per fistulas ad ea pervenientes colatum. Nam aqua gelidissima affusa, id quod fit ut sorde expurgetur, repentina densatione exspuuntur grana milio similia, quæ florem vocant. Inepte hæc Plinius : multo accuratius Diosc. Quidam legunt, « fit ære fuso flatu crebriore, et in receptacula e fornace translato. Ibi excutiuntur, etc. » Dal. — *In alias fornaces.* Vel e fornacibus in receptacula delapso per tubulos ad ea pertinentes, ut dicit Diosc. V, 88. Utroque enim modo peragitur. H. — De Scoria æris, et flore, cf. Exc. II ad calc. huj. lib. Ed.

crebriore excutiuntur[3] velut milii squamæ[4], quas vocant florem[5]. Cadunt autem, quum panes æris[6] aqua refrigerantur rubentque. Similiter[7] ex eis fit, quam vocant[8] lepida, et sic adulteratur flos, ut squama veneat decussa[9] vi clavis[10], in quos panes ærei ferruminantur[11]. In Cypri maxime officinis omnia. Differentia hæc est, quod squama excutitur ictibus iisdem panibus: flos cadit sponte.

3. *Excutiuntur*. Eo flatu follium crebriore excitantur squamæ milii similes, κεγχροειδές τι, inquit Dioscor. V, 88: Auctor libri de Simpl. med. ad Paternum, Opp. Galen. tom. XIII, pag. 987: « Ipsum flos est in specie milii, etc. » Sic etiam MSS. non *exciuntur*, ut scribi Salmasius jubet, in Solin. p. 1076. H.

4. *Milii squamæ*. Apludæ, corticesve qui milium obvolvunt. H.

5. *Florem*. Rhodig. lib. XIX, cap. 10, scribit florem eum vocari paleas æris ramentulas. Quam recte et latine, is viderit. Dal.

6. *Quum panes æris*. Massæ candentis æris. Qui repurgandis metallorum inquinamentis præsunt, inquit Diosc. V, 88, aquam purissimam æri affundunt, ejus refrigerandi gratia. Hac vero repentina densatione ac concretione, velut exspuitur et emicat granum milio simile, quem vocant florem. Γίνεται δὲ οὕτως, ὅταν ἐν μεταλλικαῖς χώναις... διακαθαίροντες τὴν ἀκαθαρσίαν οἱ πρὸς τούτοις ὄντες, ὕδωρ ἐπιχέουσι ἀκραιφνέστατον αὐτῷ, ψύξαι προαιρούμενοι· ὑπὸ οὖν τῆς αἰφνιδίου πυκνώσεως καὶ συναγωγῆς, ὡσπερεὶ ἐκπτύεται καὶ ἐπανθεῖ τὸ προειρημένον (χαλκοῦ ἄνθος). Hard.

7. *Similiter ex eis fit*, etc. Præterea fit e panibus laminisve æris lepis, qua flos adulteratur: et sic squama venit, alias non venalis, sed vilis: decutitur autem ea mallei ictibus e clavis, quibus conflandis massæ seu laminæ æreæ indurantur. Hard.

8. *Quam vocant lepida*. Λεπίδα, hoc est, squamam æris. Hard.

9. *Ut squama veneat decussa*, etc. Hunc Plinii locum integerrimum repræsentamus, qualis in codice R. altero exstat, quum hactenus interpolatum libri vulgati exhibeant in hunc modum: « ut squama væneat pro eo. Est autem hæc decussa vi clavis, per quos panes ærei ferruminantur. » Vidit et e suis codicibus Salmasius in Solin. pag. 177, ut edidimus, ita legi oportere: Plinii tamen sententiam, quam interpretatione nostra perspicuam, ut quidem remur, fecimus, assequi se negat posse. Etiam in Parmensi editione, Brixiensi, et aliis ante Frobenium, *in quos panes ærei*, non *per quos* diserte scribitur. H.

10. *Clavis*. Qui ex ære pro navibus configendis parabantur. Idcirco hæc squama clavaris appellata a Diosc. V, 89: Λεπὶς δὲ ἡ μὲν ἐκ τῶν Κυπρίων χαλκουργικῶν ἥλων παχεῖα, καλουμένη δὲ ἡλῖτις, καλή. Græcis ἧλος clavus est. Hard.

11. *Ferruminantur*. Parantur et indurantur. Plinius, XXXVI, 67: « Vitrum sulphuri concoctum fer-

XXV. Squamæ[1] est alterum genus subtilius, ex summa 1
scilicet lanugine[2] decussum, quod vocant stomoma. Atque hæc omnia medici (quod pace eorum dixisse liceat) ignorant, pars major et nomina[3] : in tantum a conficiendis medicaminibus absunt, quod esse proprium medicinæ solebat. Nunc quoties incidere in libellos, componere ex his volentes aliqua, hoc est, impendio miserorum experiri commentaria, credunt seplasiæ[4] omnia fraudibus corrumpenti. Jam quidem facta emplastra et collyria mercantur; 2
tabesque mercium[5], aut fraus seplasiæ sic exteritur. Et squama autem, et flos uruntur in patinis fictilibus aut æreis,

ruminatur in lapidem, » hoc est, indurescit concrescitque. H. — *In Cypri.* Gron. et Al. *cypriis.* Ed.

XXV. 1. *Squamæ.* Orib. XIII, p. 233 : Χαλκοῦ λεπίς, « hoc est, squama æris, laudatissima est, quæ ex Cypriis officinarum clavis excussa crassaque est, et helitis a clavis ducto nomine appellatur ... squama vero, quam stomoma (στόμωμα) vocant : habet eamdem vim quam æris squama, etc. » Celsus, VI, 6, in Cleonis collyrio : « Squamæ æris, quod στόμωμα appellant pondo x. 1, » hoc est, denarius unus. Non viderunt hæc auctorum testimonia Saracenus, Dalecampius, et qui eos sequitur Salmasius in Solin. pag. 1084, qui Plinium hallucinatum hoc loco putant : neque aliud esse στόμωμα asseverant, quam ferrum illud durissimum, quod *aciarium* Glossæ, Galli vocant de *l'acier.* H.—*Squamæ est alterum genus.* De squama æris duplice, cf. Exc. II ad calc. huj. lib. Ed.

2. *Lanugine.* Panum æreorum. H.

3. *Nomina.* Gron. et Al. ante Hard. *nominibus.* Ed.

4. *Credunt seplasiæ.* Unguentariis pigmentorumque negotiatoribus, ut dictum est cap. ult. libri superioris in fine. Non unguenta fœdius seplasia corrupit olim, quam hunc Plinii locum interpolarunt critici. Nos totidem apicibus syllabisque repræsentamus, quot sunt in Reg. cod. 2, et Colb. 3, nec quidquam hic conjecturæ tribui opus esse ducimus. In libris hactenus editis : « Credunt seplasiæ ea omnibus quidem fraudibus corrumpenti : factaque jampridem emplastra et collyria mercantur, tabesque mercium. Fraus seplasiæ sic exteritur. » Salmasius e libris suis priora, qua fecimus ratione, et ipse refingit : cætera ex ingenii conjectura, sic pessumdat, in Solin. pag. 1051 : « tabesque mercium aut fraus seplasiæ sic quæritur eis. » Hard.

5. *Tabesque mercium.* Tabidæque sic merces officinarum, aut seplasiæ fraus usu teritur, et ab ægris absumitur. Ironia est : Purgari vel sic ait officinas tabidis situque corruptis mercibus, seplasiæ fraudem omnem exteri ac deleri, quum vel putrida medicamenta, vel adulterata a seplasiariis, coemant medici

deinde lavantur, ut supra[6], ad eosdem usus; et amplius ad narium carnosa vitia[7]; itemque sedis; et gravitates aurium[8], per fistulas in eas flatu impulsa; et uvas oris[9], farina admota. Tollit et tonsillas[10] cum melle. Fit et ex candido ære squama[11] longe Cypria inefficacior. Nec non urina pueri prius macerant clavos, panesque. Quidam vero excussam squamam terunt, et aqua pluvia lavant. Dant et hydropicis[12] eam duabus drachmis in mulsi hemina, et illinunt cum polline.

imperiti, quos ea per sese conficere par fuit. Hard.

6. *Ut supra.* Ut de cadmia dictum est cap. 22; de Cyprio ære, cap. 23, et ad eosdem, ad quos illa valere dictum est, usus. Hard.

7. *Ad narium carnosa vitia.* Diosc. V, 88: Ἐκτήκει δὲ καὶ τὰ ἐν μυκτῆρσι σαρκώματα καὶ δακτυλίων, « absumit narium carnosa vitia, itemque sedis. » Σάρκωμα carnositas, carnis præter naturam incrementum. In his utique vitiis primum obtinent polypi locum: de quibus Theod. Priscianus ita pronuntiat, I, 11: « Polypis eminentibus æris florem, et sinopidem ex æquo combures, et ex eo pulvere sanabis loca. » Hard.

8. *Et gravitates aurium.* Diosc. totidem verbis loc. cit. Hard.

9. *Et uvas oris.* Quam et columellam vocant. Sic Reg. 2. Prius *et hulcera oris* legebatur. At Diosc. loc. cit. Στέλλει δὲ καὶ κιονίδας. Vidit hoc et Pintianus in suo codice. Farinam porro, quæ hic admovenda dicitur, squamam ipsam æris et florem intellige. Sic et chalcitis, cap. 29, farina sua tonsillas compescit. Hard.

10. *Tollit et tonsillas.* Dioscor. loc. cit. Hard.

11. *Fit et ex candido ære squama*, etc. Curationem huic loco adhibuimus, tum ope codicis Reg. 2, et Colb. 3, in quibus hæc, uti edidimus, totidem syllabis leguntur: tum ipsius Dioscoridis admonitu, ita scribentis V, 89: Φαύλη δὲ ἡ ἐκ τοῦ χαλκοῦ λευκοῦ, λεπτὴ καὶ ἀσθενὴς ὑπάρχουσα. Libri hactenus fere editi contraria sententia, *Cypria longe efficacior*, præ se ferunt: præter Parmensem editionem, quæ cum scriptis codicibus plane congruit. Paulo post, ubi ex eorumdem codicum fide edi curavimus: « Ocyssime vero contingit coronariorum recisamentis in acetum additis: » typi habent, « ocyssime vero contrahit coronarium æruginem, recisamentis, etc. » quæ non scriptoris, sed interpolantis manum stylumque resipiunt. Hard.

12. *Dant et hydropicis.* Bibendam scilicet ac præterea illinunt. Scrib. Larg. Comp. CXXXIII: « Ad hydropicos, quum jam distenti sunt propter aquæ multitudinem...squamæ æris, quam λεπίδα Græci vocant, pondo victoriati, data cum apii seminis pari pondere ex aqua mulsa cyathis quatuor: plurimum autem aquæ dejicit. » H. — Squamæ æris apud nos usus, sed cautus admodum,

XXVI. Æruginis quoque magnus usus[1]. Sed pluribus fit ea modis. Namque et e lapide[2], ex quo coquitur æs, deraditur: et ære[3] candido perforato, atque in cadis super acetum[4] suspenso, æreo obturatis operculo: multo probatiore[5], quam si hoc idem squamis fiat[6]. Quidam[7] vasa ipsa candidi æris fictilibus condunt in aceto, raduntque x die. Alii vinaceis[8] contegunt, totidemque post dies radunt. Alii delimatam[9] æris scobem aceto spargunt, versantque spathis sæpius die, donec absumatur: eamdemque scobem alii[10] terere in mortariis æreis ex aceto malunt. Ocyssime vero[11] contingit coronariorum recisamentis in

1 (beside "XXVI. Æruginis quoque magnus usus") · 2 (beside "santque spathis sæpius die, donec absumatur: eamdemque")

ad pedum fœtorem coercendum. Geoff. I, 305. Ed.

XXVI. 1. *Æruginis*. Nostris, *vert-de-gris (acétate de cuivre)*; cf. Exc. II ad calc. huj. lib. Ed.

2. *Namque et e lapide*. Eo scilicet ex quo fieri æs, quem et cadmiam appellari a quibusdam diximus, cap. 22. Oribas. Collect. lib. XIII, pag. 227: « In Cypriis quoque metallis æruginem gigni ferunt: lapidibus quibusdam æs habentibus, in quibus efflorescit ærugo... sed illam et paucam esse, et optimam. » Hausit hæc ille, ut pleraque solet, ex Diosc. V, 91. Nativa porro hæc ærugo est: sequitur factitia. H. — *Et e lapidi*. Brot. ex MSS. et edit. princ. *et lapide*. Sic infra cap. 33, *derasum parietibus;* et cap. 45, *deraditur humido ferro*. Ed.

3. *Ex ære*. Hic prior æruginis conficiendæ modus, qui et a Diosc. traditur V, 91: Εἰς πιθάκνην, inquit, etc. « In cadum, aut aliud consimile vas, acetum quam acerrimum infundito, atque illi superponito vas æneum, præsertim concameratum: sin minus, planum: sit vero id probe detersum, nullumque habeat spiramentum. Decima deinde die sublato operculo, æruginem inhærentem deradito. »

4. *Super acetum*. Nos aceto non utimur, sed tantum vinaceis, *marc de raisins*. Brot.

5. *Multo probatiore*. Erit autem ærugo ea multo probatior, etc. H.

6. *Quam si hoc idem squamis fiat*. Nam et e squamis, et e scobe delimata æris ærugo conficitur: ἔνεστι δὲ καὶ ἐκ ῥινισμάτων ποιῆσαι ἢ λεπίδων. Diosc. loc. cit. Hard.

7. *Quidam*. Diosc. totidem verbis loc. cit. post Theophr. περὶ λίθων, pag. 12; Orib. XIII, p. 226; auctor de Simpl. med. ad Patern. Opp. Gal. tom. XIII, pag. 984. Lamellis æreis idem effici et ipsi tradunt, et Vitruv. quoque, VII, 12, pag. 145. Hard.

8. *Alii vinaceis*. Diosc. et auctor l. ad Patern. ll. cc. Hard.

9. *Alii delimatam*, etc. Diosc. et auctor proxime cum eo laudatus.

10. *Eamdemque scobem alii*, etc. Auctor lib. ad Patern. l. c. H.

11. *Ocyssime vero contrahit coronarium æruginem recisamentis* (sic prius). Voss. cod. « Ocyssime vero

acetum additis. Adulterant marmore trito[12] maxime Rhodiam æruginem, alii pumice, aut gummi. Præcipue autem fallit[13] atramento sutorio adulterata. Cætera enim[14] dente deprehenduntur, stridentia in frendendo[15]. Experimentum
3 in batillo[16] ferreo: nam quæ sincera est, suum colorem retinet: quæ mixta atramento, rubescit. Deprehenditur et papyro, galla prius macerato: nigrescit enim statim ærugine illita. Deprehenditur et visu, maligne virens. Sed sive sinceram sive adulteratam, aptissimum est siccatam in patina nova uri[17] et versari, donec favilla fiat[18]: postea teritur et reconditur. Aliqui[19] in crudis fictilibus urunt,

contingit coronariorum rec. etc. » Optime. *Contingit* est exsistit nempe ærugo. Dixerat, « Æruginis quoque magnus usus, sed pluribus ea fit modis. » *Coronarii*, qui coronas faciunt, lib. XXI, 2: « Sicyone ingenio Pausiæ pictoris atque Glyceræ coronariæ dilectæ illi. » Eodem lib. cap. 9: « alii asphaltion, majore folio, quo utuntur coronarii, » et cap. 12: « Coronarii quidem et spinæ flore utuntur. » Gronov. — *Coronariorum*. Exsistit jam ærugo a recisamentis æreis, quæ abjiciunt ii qui coronas ex ære faciunt, quod coronarium idcirco appellatum est, cap. 20. Hard.

12. *Adulterant marmore trito*, etc. Totidem verbis Diosc. V, 91, et Oribas. XIII, p. 227. H. — *Aut gummi*. Quidam rasilem deteriorem, admixto gummi, pro factitia priore vendunt, inquit Dioscorid. Sed vitiosum id genus improbatur. Dal.

13. *Præcipue autem fallit*, etc. Diosc. et Orib. ll. cc. Hard.

14. *Cætera enim dente*, etc. Oribas. loc. cit. « Quin dentibus quoque cognoscitur: nam quæ sincera est, lævis, et non aspera, illis cedit. » Totidem verbis et Diosc. V, 91. Hard.

15. *Stridentia in frendendo*. Dioscorides, διὰ τῆς ὀδόντων ἐπερείσεως, dentium appressu. Dal.

16. *Experimentum in batillo*. Ferreum id instrumentum est, quo prunæ colliguntur, ad similitudinem palæ: *une pelle a feu*. Laminam pro batillo Diosc. adhibet, quod eumdem usum habet: cætero Dioscoridis rationi prorsus Pliniana congruit: Τὸ δὲ χάλκανθον, inquit, ἀπελέγχεται τῷ πυρὶ, etc. « Atramentum sutorium igne deprehenditur: namque si laminæ aut fictili æruginem ita adulteratam insperseris, et horum alterutrum ferventi cineri aut prunis imposueris, mutato colore rubescet, quæ atramento sutorio mixta fuerit, etc. » H.

17. *In patina nova uri*. Hæc totidem verbis Dioscorid. V, 92. H.

18. *Donec favilla fiat*. Donec colorem cinereum quodammodo referat, inquit Diosc. ἕως ἂν μεταβάλλῃ, καὶ ὑποσποδίσῃ τῇ χρόᾳ. H.

19. *Aliqui*. Dioscor. loc. cit. H.

donec figlinum percoquatur. Nonnulli et thus masculum admiscent. Lavatur autem ærugo, sicut cadmia[20]. Vis ejus collyriis[21] oculorum aptissima, delacrymationibus[22] mordendo proficiens. Sed ablui necessarium penicillis calidis, donec rodere desinat.

XXVII. Hieracium vocatur collyrium[1], quod ita maxime constat: temperatur autem id Hammoniaci unciis quatuor, æruginis Cypriæ duabus, atramenti sutorii, quod chalcanthum vocant, totidem : misyos vero una, croci sex. Hæc omnia trita aceto Thasio colliguntur in pilulas, excellentis remedii, contra initia glaucomatum[2] et suffusionum, contra caligines, et scabritias, et albugines, ac genarum vitia. Cruda autem ærugo vulnerariis emplastris miscetur. Oris gingivarumque hulcerationem mirifice emendat, et labiorum hulcera cum oleo. Quod si et cera addatur, purgat, et ad cicatricem perducit. Ærugo et callum fistularum erodit, vitiorumque quæ circa sedem, sive per se, sive cum Hammoniaco illita, vel collyrii modo in fistulas adacta :

20. *Cadmia.* De qua cap. 22. H.

21. *Collyriis.* Oculorum cicatrices exteri ea ac attenuari auctor est Diosc. l. c. A Galeno in collyriis oculorum sæpissime adhibetur, κατὰ τόπ. IV. Hard.

22. *Delacrymationibus.* Sic Plinius reddit quod Græci ἀποδακρυτικῶν vocant : est autem ἀποδακρυτικὸν, quod delacrymationes sistit, vel elicit. Dal. —*Delacrymationibus.* Lacrymis ciendis. Dioscor. loc. cit. Δύναται δὲ πᾶς ἰὸς σύφειν... δάκρυον ἄγειν, etc. H. — *Penic. calidis.* Sic MSS. Regg. et editio princ. Ed.

XXVII. 1. *Hieracium vocatur collyrium. Hieracium* quidam vocari contendunt, quasi ὀξυδερκὲς, quod ἱέρακες, accipitres, hieracium scalpendo, et succo tingendo oculos, obscuritatem quum sensere, discutiant. Supra lib. XX, cap. 7. Dalec. — *Hieracium.* Ab Hierace confectore nomen habere videtur. Cels. VI, 6 : « Hieracis collyrium : Id quoque quod Hieracis nominatur...habet myrrhæ P. X. I; Hammoniaci P. X. II; Æruginis rasæ P. X. IIII, etc. » Similius est, quod Cæsarianum ibidem appellatur : « Habet atramenti sutorii P. X. I; Mysi P. X. I; Piperis albi P. X. V; Cadmiæ lotæ P. X. III, etc. » Plura vero his affinia Galenus affert, κατὰ τόπ. lib. IV, cap. 8, p. 434 sqq. Hard.

2. *Contra initia glaucomatum,* etc. Quæ reliquo deinceps capite hoc continentur, totidem ea verbis exstant apud Dioscorid. V, 92. H.

eademque cum resinæ terebinthinæ tertia parte subacta, lepras tollit.

1 XXVIII. (XII.) Est et alterum genus æruginis, quam vocant scoleca[1]: in Cyprio ære[2] hoc, trito alumine et sale, aut nitro pari pondere, cum aceto albo quam acerrimo. Non fit[3] hoc nisi æstuosissimis diebus circa Canis ortum. Teritur autem, donec viride fiat[4], contrahatque se vermiculorum specie, unde et nomen[5]. Quod vitium ut emendetur, duæ partes quæ fuere aceti, miscentur[6] urina pueri im-

XXVIII. 1. *Est et alterum genus æruginis, quam vocant scoleciam*. Licet apud omnes auctores, quorum scripta exstant, legamus ἰὸν σκωληκίαν, *æruginem vermiculatam*, hujus tamen erroris tam publici et recepti solum Plinium auctorem esse puto, legendumque κολλικίαν, in placentulas, ac veluti rotundos, exiguosque panes formatam. Locus Dioscoridis qui Plinium fefellit, est: ἕως τῇ μὲν χροιᾷ ἰώδης, τῇ δὲ συστάσει γλοιώδης γένηται, καὶ οὕτως ἀναπλάσας κόλλικας ῥοδιακοῖς ὁμοίους, ἀποτίθεσο: « donec æruginis colore sit, ac strigmentorum crassitie: tum placentulas Rhodiis similes formato ac recondito. » Plinius vero, « Teritur autem, donec viride fiat, contrahatque sese vermiculorum specie, etc. » tacito de industria Rhodiorum vocabulo, quum explicare non posset, Rhodii vermes quales essent. Præterea Diosc. non exspectandum esse jubet, quoad sese contrahat in vermiculos, ut Plinius intellexit, sed quum satis spissa est, manibus formari εἰς κόλλικας ῥοδίους, quidam exponunt, non placentas ex insula Rhodo, sed pastillos ex rosis ocularios, ad quem usum, æruginis quoque illi pastilli fiebant. Dal. — *Scoleca*. In libris hactenus editis, *scoleciam*. Reg. 2, *scoleaca*. At index loci hujus, *Scolex æris*. Diosc. V, 92: ἰὸς σκώληξ, *ærugo vermicularis*, a vermiculorum specie. Hard.

2. *In cyprio ære*. In mortario cyprii æris hoc invenitur: Εἰς θυΐαν Κυπρίου χαλκοῦ, ἔχουσαν δὲ καὶ δοίδυκα ἀπὸ τῆς αὐτῆς πεποιημένον ὕλης, ἐγχέας ὄξους λευκοῦ καὶ δριμέος, etc. « In mortarium cyprii æris, quod et pistillum ex eadem materia factum habeat, aceti albi acrisque heminam dimidiam infundito, etc. »

3. *Non fit*. Diosc. loc. cit. H.

4. *Donec viride fiat*. Donec æruginis colorem referat, et strigmenti spissitudinem contrahat, inquit Dioscor. loc. cit. ἕως τῇ μὲν χροιᾷ ἰώδης, τῇ δὲ συστάσει γλοιώδης γένηται. Hard.

5. *Unde et nomen*. Hanc appellationis illius causam, etsi est verissima, Dioscorides non attigit. Nam quod et ille, et eum sequutus Oribas. XIII, pag. 227, de vermiculis Rhodiacis afferunt, neque huc pertinet, et valde vereor, ut sincerum sit. H. — Conf. supra notam huj. cap. primam init. Ed.

6. *Miscentur*. Tertia nempe uri-

pubis. Idem[7] autem in medicamentis et santerna efficit, qua diximus[8] aurum ferruminari, ususque utriusque, qui æruginis. Scolecia[9] fit et per se, derasa ab ærario lapide, de quo nunc dicemus.

XXIX. Chalcitin vocant lapidem, ex quo ipsum æs 1
coquitur. Distat a cadmia[1], quod illa super terram ex subdialibus petris[2] cæditur, hæc ex obrutis. Item, quod chalcitis friat se statim, mollis natura, ut videatur lanugo concreta. Est et alia distinctio quod chalcitis tria genera continet, æris, et misyos, et soryos, de quibus singulis dicemus[3] suis locis. Habet autem æris[4] venas[5] oblongas. Probatur mellei coloris, gracili venarum discursu, friabilis, nec lapidosa[6]. Putant et recentem utiliorem esse, 2

næ parte ad duas aceti partes addita. Aliter Diosc. l. c. Ἐνεργὴς δὲ καὶ εὔχρους γίνεται ἄγαν, ἐὰν ὄξους μὲν λάβῃ μέρος ἓν, οὔρου δὲ παλαιοῦ μέρη δύο, τὰ δ' ἄλλα, ὡς προείρηται. « Efficax autem et valde boni coloris redditur, si duæ partes urinæ veteris cum una aceti adjiciantur, et reliqua, uti dictum est, peragantur. » Hard.

7. *Idem*. Totidem fere verbis Diosc. V, 104 : de santerna conf. quæ dicta sunt XXXIII, 29. Ed.

8. *Diximus*. Nempe anteriore libro, cap. 29. Hard.

9. *Scolecia*. MSS. *scolea*. Fieri autem et per se ait, hoc est, et aliud genus esse, non cura et arte factitium, ut quod proxime ante explicuit, sed sponte proveniens ac nativum. Hæc ærugo vermicularis a Diosc. fossilis appellatur, V, 92, ἰὸς σκώληξ ὀρυκτός. Hard.

XXIX. 1. *Distat a cadmia*. Ab æroso illo altero lapide, ex quo fieri æs diximus, cap. 2 et 22. H.

2. *Subdialibus petris*. Sub dio expositis. Hard.

3. *Dicemus*. Capite tricesimo, quod sequitur, et tricesimo primo. H. — *Chalcitis tria genera continet*, etc. De chalcitide, misy et sory, cf. Exc. II ad calc. huj. lib. Ed.

4. *Habet autem æris venas*. Hoc est, æris similes. Diosc. V, 115 : Χαλκῖτιν προκριτέον τὴν χαλκοειδῆ... τὰς ἶνας ἐπιμήκεις καὶ ἀποστιλβούσας ἔχουσαν. « Optima chalcitis æris speciem refert... intercursantibus venis oblongis, splendentibusque. » Auctor lib. de Simpl. med. ad Patern. Opp. Gal. t. XIII, p. 787 : « Chalcitis gleba est naturalis, quæ est in Cypro insula, quæ in metallis invenitur, colore subaureo, intus venas habens diffusas, etc. » H.

5. *Æris venas oblongas*. Longas et splendentes venas. Diosc. æris nulla facta mentione. Dal.

6. *Friabilis, nec lapidosa*. Probat et Diosc. loc. cit. εὔθρυπτον, ἄλιθόν τι, καὶ οὐ παλαιάν. Hard.

quoniam inveterata sory fiat[7]. Vis[8] ejus ad excrescentia in hulceribus, sanguinem sistere, gingivas, uvam, tonsillas farina compescere. Vulvæ quoque vitiis in vellere imponitur. Cum succo vero porri verendorum additur emplastris. Maceratur[9] autem in fictili ex aceto circumlito fimo diebus XL, et colorem croci trahit. Tunc admixto cadmiæ pari pondere, medicamentum efficit, psoricon[10] dictum. Quod si duæ partes chalcitidis tertia cadmiæ temperentur, acrius hoc idem fiet: etiamnum[11] vehementius, si aceto, quam vino temperentur. Tosta vero efficacior fit ad eadem omnia.

1 XXX. Sory[1] Ægyptium maxime laudatur, multum

7. *Sory fiat.* Sory ipsum vetustate mutari in chalcitin, auctor est Galen. de Simpl. med. IX, pag. 266, atque hæc tria tenuitate tantum discrepare : crassissimumque esse sory, tenuissimum misy : mediam chalcitin. Sic etiam Aetius de Re med. II, 65, pag. 57. H.

8. *Vis.* Sic Diosc. totidem fere verbis, V, 115 : Ἔϛι δὲ καὶ τῶν μετρίως σηπόντων· ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς ἐρυσιπέλατα, ἕρπητας, αἱμοῤῥαγίας τὰς ἐξ ὑϛέρας καὶ μυκτήρων σὺν πράσου χυλῷ. Ξηρὰ δὲ πρός τε ἐπουλίδας, καὶ νομὰς, καὶ παρίσθμια. « Est et in genere leviter exedentium. Quin etiam efficax est ad erysipelata et herpetas, itemque sanguinis e vulva et naribus eruptiones cum porri succo. » Et inter ea quæ corpora exedunt, chalcitin Celsus enumerat, V, 7. Et cap. 22 : « Ad putrem carnem continendam, ne ultra serpat, eamque leniter exedendam... auripigmentum cum chalcitide, etc. » De sistendo sanguine, uvaque compescenda, etiam Plin. Val. III, 21. HARD.

9. *Maceratur autem in fictili ex aceto*, etc. Dioscor. ad verbum, V, 116. HARD.

10. *Psoricon.* Ψωρικὸν Diosc. loc. cit. et Galeno de Fac. simpl. med. pag. 272, ubi simili ferme ratione hoc medicamenti genus concinnat : Dioscorides vero plane eadem. Nomen habet, quod contra scabrities et asperitates cutis, quas ψώρας Græci dicunt, vim habeat. Cels. VI, 6, t. « Ad oculos scabros: Nulla per se materia est, quæ psoricum nominetur : sed chalcitidis aliquid, et cadmiæ dimidio plus ex aceto simul conteruntur : idque in vas fictile additum, et contectum ficulneis foliis sub terra reponitur : sublatumque post dies XX rursus teritur, et sic appellatur. » HARD.

11. *Etiamnum vehementius*, etc. Oribas. XIII, p. 231. HARD.

XXX. 1. *Sory.* Diosc. V, 119 : Σῶρυ... εὑρίσκεται ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις, ὡς ἐν Λιβύῃ, καὶ Ἱσπανίᾳ, καὶ Κύπρῳ· προκριτέον καὶ τὸ Αἰγύπτιον, etc. Nostris, *Couperose cendrée.* HARD.

superato Cyprio, Hispaniensi, et Africo : quanquam oculorum quoque curationi[2] quidam utilius Cyprium putant : sed in quacumque natione optimum, cui[3] maximum virus in olfactu, trituque pinguiter nigrescens, et spon-
giosum. Stomacho res contraria[4] in tantum, ut quibusdam 2
olfactu modo vomitiones moveat. Et Ægyptium quidem tale : alterius nationis contritum splendescit[5], ut misy, et est lapidosius[6]. Prodest[7] autem et dentium dolori, si contineatur, atque colluat : et oris hulceribus gravibus, quæque serpunt. Uritur[8] carbonibus, ut chalcitis.

XXXI. Misy[1] aliqui tradiderunt fieri exusto[2] lapide in 1

2. *Oculorum quoque curationi.* Sic ad ocularia medicamenta Cyprium quoque misy Ægyptio anteponit Diosc. V, 117. Hard.

3. *Optimum, cui*, etc. Dioscor. totidem verbis l. c. Hard.

4. *Stomacho res contraria.* Dioscorid. loc. cit. Hard.

5. *Contritum splendescit*, etc. Ut misy splendescat, dicetur cap. sq. In libris hactenus vulgatis, « contritum splendescit. Et misy est lapidosius. Prodest autem, etc. » Luxata penitus, nec cohærente satis oratione : immo et falsa : nam et lapidosius esse misy, quam sory, affirmat, quod falsum esse in not. proxime seq. docemus : et prodesse illud dentium dolori, quæ dos est soreos, non a Plinio modo, sed etiam a Dioscoride laudata, V, 119. In Reg. 2 cod. « contrítum splendescit et misy et est lapidosius : » quæ vestigia sunt minime obscura sinceræ lectionis. Sory Ægyptium Diosc. loc. cit. frianti nigrum apparere ait : quod inter friandum autem splendescit, ut misy, alterius generis et invalidum illud esse: τὸ δὲ λαμπυρίζων ἐν τῷ θραυσθῆναι ἐμφερῶς μίσυϊ, ἑτερογενές τε καὶ ἀσθενὲς οἰητέον εἶναι. Neque porro ab his verbis, *Et misy est lapidosius*, incipit instituta de misy oratio : sed a subsequenti multo post sententia, *Misy aliqui tradiderunt*, etc. unde cap. 31 auspicati sumus. H.

6. *Et est lapidosius.* Sory videlicet : de quo Galenus de Fac. simpl. med. IX, p. 266 : Οὐ τήκεται τὸ σῶρυ, διὰ τὸ λιθωδεστέραν τε καὶ σφοδροτέραν ἔχειν τὴν πῆξιν. « Sory non liquescit, quoniam lapidosius est, vehementiusque compactum. » Hard.

7. *Prodest.* Et hoc de sory Dioscorides quoque prodidit, V, 119: Ἰᾶται δὲ καὶ ὀδονταλγίας ἐντιθέμενον εἰς τὰ βρώματα, καὶ τοὺς ὑποσάλους δὲ ὀδόντας κρατύνει. « Dolori dentium cavernis eorum inditum medetur : eosdem labantes firmat. » H.

8. *Uritur.* Diosc. loc. cit. H.

XXXI. 1. *Misy.* Diosc. V, 117. Nostris, *couperose jaune*, seu vitriolum romanum. Hard.

2. *Exusto.* Quem chalcitin vocant, ut dictum est initio cap. 29.

scrobibus, flori ejus luteo miscente se ligni pinei favilla. Revera autem e supradicto fit lapide, concretum natura, discretumque, et optimum in Cypriorum officinis: cujus notæ sunt[3] friati aureæ scintillæ, et quum teratur, arenosa natura, sive terrea, chalcitidi similis. Hoc admiscent, qui aurum purgant. Utilitas ejus infusi cum rosaceo auribus
2 purulentis: et in lana impositi, capitis hulceribus. Extenuat etiam scabritias oculorum inveteratas. Præcipue utile tonsillis, contraque anginas, et suppurata. Ratio, ut sedecim drachmæ in hemina aceti coquantur addito melle, donec lentescat. Sic ad supradicta utile est. Quoties opus sit molliri vim ejus, mel adspergitur. Erodit et callum fistularum, ex aceto[4] foventium: et collyriis additur. Sistit et sanguinem, hulceraque quæ serpant, quæve putrescant. Absumit et excrescentes carnes. Peculiariter virilitatis vitiis utile: et feminarum profluvium sistit.

1 XXXII. Græci cognationem[1] æris nomine fecerunt et atramento sutorio. Appellant enim chalcanthum[2]. Nec ullius æque mira natura est. Fit in Hispaniæ puteis stagnisve[3], id genus aquæ habentibus. Decoquitur ea[4], admixta dulci pari mensura, et in piscinas ligneas funditur.

3. *Cujus notæ sunt*, etc. Diosc. loc. cit. Μίσυ δὲ παραληπτέον τὸ Κύπριον, χρυσοφανὲς, σκληρὸν, καὶ ἐν τῷ θραυσθῆναι χρυσίζον, καὶ ἀποστίλβον ἀστεροειδῶς. « Misy assumendum natione Cyprium, auri speciem præ se ferens, ac durum, quodque dum friatur, aureis micet scintillis, ac stellæ modo splendescat. » H.

4. *Ex aceto.* Iis qui ex aceto fistulas fovent misy. Hard.

XXXII. 1. *Græci cognationem.* Hanc nominis affinitatem, idem alibi gentilitatem vocat: cujus occasione, ut alias monuimus, de rebus agit alioqui disparibus, nec alia re, nisi vocis sono connexis.

2. *Appellant enim chalcanthum.* Χάλκανθον Nostri, *du vitriol*, *de la couperose*. H. — Cf. de Calcantho Exc. II ad calcem huj. lib. Ed.

3. *Fit et in Hispania e puteis stagnisve* (sic prius). Rectius in vet. cod. *fit in Hispaniæ puteis stagnisve*. Dal. — *Fit.* Hæc totidem verbis Isid. Origg. XVI, 2. Dispar aliquantum Dioscorid. ratio est, V, 114. Hard.

4. *Decoquitur ea.* Ideoque ἑφθὸν dicitur, aliis præstantius ad nigras tincturas, ad usum medicinæ invalidius. Diosc. Dal.

Immobilibus super has transtris dependent restes lapillis
extentæ, quibus adhærescens limus, vitreis acinis imaginem
quamdam uvæ reddit. Exemptum ita siccatur diebus xxx.
Color est cæruleus, perquam spectabili nitore, vitrumque[5] 2
esse creditur : diluendo fit atramentum tingendis coriis.
Fit et pluribus modis[6]; genere[7] terræ eo in scrobes cavato:
quarum e lateribus distillantes hiberno gelu stirias[8], stalagmian[9] vocant : neque est purius aliud. Sed ex eo candidum colorem[10] sentientem violam, lonchoton appellant.
Fit et in saxorum catinis[11], pluvia aqua[12] corrivato limo

5. *Vitrumque*. Sic Reg. 2, et Al. Ob perspicuitatem scilicet : Diosc. loc. cit. Ἄριςον δ' αὐτοῦ ἡγητέον τὸ κυάνεον... καὶ διαυγές. Inde chalcantho apud nos vitrioli nomen, *vitriol*. Hard.

6. *Fit et pluribus modis*. Lege : « Fit et pluribus modis, genere terræ eo in scrobes cavato, quarum e lateribus distillante hiberno gelu stiria, stalagmian vocant. » Salm.

7. *Genere*. Atramentosi metalli, quod chalcitin, misy, sory, melanteriam continet. Dalec. — *Genere*. Quale in Hispaniæ puteis supradictis reperitur. Ita Reg. 2, et Colb. 3. Editi hoc tantum, *genere eo*, obscura, ac mutila oratione. Isidorus loc. cit. tantum : « Fit et in scrobibus cavatis, quarum de lateribus decidentes guttæ coalescunt. » Hard.

8. *Hiberno gelu stirias*. Vet. *hiberno tempore stiriæ gelantur;* improprie *gelantur*, pro concrescunt vi caloris exsiccatæ : nam hieme calidissimæ sunt metallorum fodinæ. Dal.

9. *Stalagmian*. Σταλαγμίαν, hoc est, chalcanthum stillatitium. Σταλακτὶς et σταλακτικὸν a Dioscorid. appellatur, lib. V, cap. 14. Hard.

10. *Sed ex eo candidum colorem*. Lege : « Sed est candidum, et colore violæ simile. » Violaceum id paulo post nominat. Dalec. — *Sed ex eo*, etc. E stillatitio chalcantho. Λογχωτὸν est Dioscoridi, loc. cit. aliisque. Sic totidem plane syllabarum apicibus, Reg. 2 et Colb. 3. Pliniani editores, quum violam sensere, *leucoion* statim, quod violæ albæ nomen est, pro *lonchoton* commode substitui posse arbitrati sunt. At Diosc. V, 114, ex Peteesio medico λογχωτὸν vocat, quæcumque demum vocis ejus originatio sit. Oribasius item, XIII, p. 233. Et Neophytus: λογχωτὸν, τὸ χάλκανθον. Salmasio tamen non idcirco assentimur, legi ita hunc locum jubenti, in Solin. p. 1159, ex sola ingenii conjectura : « Sic ex eo quod dependet ut lanciola, lonchoton appellant : » libris invitis omnibus. Hard.

11. *Fit et in saxorum catinis*. Fit et in saxis excavatis, aqua pluvia, quæ per venas chalcanthi labitur, limo corrivato, ac gelascente. H.

12. *Pluvia aqua*. Quæ per venas atramentosas labitur. Dal.

gelante. Fit et salis modo, flagrantissimo sole admissas dulces aquas cogente[13]. Ideo duplici quidam differentia, fossile aut factitium appellant hoc: pallidius, et quantum
3 colore, tantum bonitate deterius. Probant maxime Cyprium in medicinæ usu. Sumitur[14] ad depellenda ventris animalia drachmæ pondere cum melle. Purgat[15] et caput dilutum, ac naribus instillatum : item stomachum, cum melle aut aqua mulsa sumptum. Medetur et oculorum scabritiei[16], dolorive, et caligini, et oris hulceribus. Sistit et sanguinem narium : item hæmorrhoidum. Extrahit ossa fracta[17] cum semine hyoscyami. Suspendit epiphoras,
4 penicillo fronti impositum. Efficax et in emplastris ad purganda hulcera, et excrescentia hulcerum. Tollit et uvas, vel si decocto tangantur. Cum lini quoque semine superponitur emplastris ad dolores tollendos: quodque ex eo candicat, in eo usu præfertur violaceis, si gravitati aurium per fistulas inspiretur. Vulnera etiam per se illitum sanat, sed tinguit cicatrices: nuperque inventum[18], ursorum in arena et leonum ora inspargere illo: tantaque est vis in adstringendo, ut non queant mordere.

1 XXXIII. (XIII.) Etiamnum[1] in ærariis reperiuntur, quæ

13. *Admissas dulces aquas cogente.* In scrobes excavatas aquæ supradictæ e puteis haustæ admittuntur, mox sole coguntur : ut salem dixit antea fieri, XXXI, 39, aqua e puteis in salinas ingesta. Sic etiam Isid. loc. cit. HARD.

14. *Sumitur ad depellenda ventris animalia.* Ἕλμινθας πλατείας ἀναιρεῖ < α′ βάρος καταπινόμενον, ἢ κατὰ μέλιτος ἐκπινόμενον. HARD.

15. *Purgat et caput.* Diosc. totidem verbis loc. cit. HARD.

16. *Medetur et oculorum scabritiei*, etc. *Scabritiæ*, non *scabritiei*, in antiquo codice, semperque sic leges. Sequitur confestim : « dolorique, nec non et caligini, et oris hulceribus. » In eodem, « dolorive, et caligini ac oris hulceribus. » PINT. — *Medetur.* Marc. Emp. cap. VIII, p. 55. HARD.

17. *Extrahit ossa fractâ.* Diosc. Εὐπ. I, 166 : Ἀνάγει δ' ὀςέα καὶ ἀφίστησι... χάλκανθον, σὺν ὑοσκυάμου σπέρματι. HARD.

18. *Nuperque inventum, ursorum in arena*, etc. Totidem verbis Isid. XVI, 2. HARD.

XXXIII. 1. *Etiamnum in ærariis.* In fornacibus videlicet, in quibus æs uritur. HARD.

vocant pompholygem[2] et spodon. Differentia, quod pompholyx lotura paratur[3], spodos illota est. Aliqui[4] id quod sit candidum levissimumque, pompholygem dixere : et esse æris et cadmiæ[5] favillam. Spodon nigriorem ponderosioremque esse, derasam parietibus fornacum, mixtis scintillis, aliquando et carbonibus. Hæc aceto accepto[6] odorem 2
æris præstat, et si tangatur lingua, saporem[7] horridum. Convenit oculorum medicamentis[8], quibuscumque vitiis occurrens, et ad omnia, quæ spodos[9] : hoc solum distat, quod hujus elutior[10] vis est. Additur[11] et in emplastra,

2. *Pompholygem.* Πομφόλυξ levior est evolatque ad fornices, quibus bullarum instar adglutinatur : unde nomenclaturam traxit, quoniam πομφόλυξ Græcis bulla est. Nostris, *la fleur de la calamine*. Non est officinarum tuthia, ut recte probat Savotus de Nummis, p. 106 sq. Spodion vero ponderosius, quare ad fornices non adscendit, sed vel cineris instar, unde nomen, humi decidit, adhæretve parietibus. Longe disparis naturæ spodion officinarum est, quod ex usto fit ebore. Savotus l. c. p. 108. H. — De Pompholyge cf. Exc. II ad calc. huj. lib. Ed.

3. *Lotura paratur.* Forte *expurgatur* legendum, ex Diosc. V. Pint.

4. *Aliqui.* Quos sequutus est Dioscor. V, 85, apud quem hæc totidem verbis exstant, de pompholygis spodiique discrimine : et apud Orib. XIII, 231, qui ex Dioscor. hausit : ut et Galen. de Fac. simpl. med. IX, 3, p. 268. Hard.

5. *Et cadmiæ favillam.* Sic libri omnes, etiam MSS. Sic Dioscorid. et Galen. ll. cc. ubi pompholyga aiunt esse, ἀναφερόμενον αἴθαλον, καμινευομένης τῆς καδμείας. Hard.

6. *Aceto accepto.* Hoc est, aceto subacta. Diosc. loc. cit. Ἐν τῷ ὄξει φυραθεῖσα ἀποφορὰν μὲν ἔχουσα χαλκοῦ... ἔτι δὲ βορβορίζουσα ἐν τῇ γεύσει, « odorem æris præstat... gustu cœnum resipit. » Hard.

7. *Saporem horridum.* Veluti cœni. Diosc. Vid. loe. sup. Dal.

8. *Convenitque oculorum medicamentis, quibuscumque vitiis occurrens* (sic prius). Detrahe conjunctionem *que :* et *occurrerit* lege non *occurrens*, ex apographo nostro. Pint. — *Convenit.* Pompholyx nimirum. Ita Galen. de Facult. simpl. med. IX, 3, p. 269. Hard.

9. *Et ad omnia quæ spodos.* Ut exemplum in re una statuam, spodos cap. sq. utilis dicitur hulceribus quæ manant, Græci ἀχῶρες vocant : ad eumdem usum commendat pompholygem Theodor. Prisc. I, 5, de achoribus. Hard.

10. *Elutior.* Imbecillior spodii vis. Sic Horat. II, Sat. v, vs. 16 : « Irriguo nihil est elutius horto. » Hoc est, nihil insipidius, quam hortensia quæ multis aquis irrigantur. Hard.

11. *Additur et in emplastra.* Gal. loc. cit. Hard.

quibus lenis quæritur refrigeratio et siccatio. Utilior ad omnia quæ vino lota est.

1 XXXIV. Spodos[1] Cypria optima. Fit autem liquescentibus cadmia, et ærario lapide[2]. Levissimum[3] hoc efflatur et ocyus, evolatque e fornacibus, et tectis adhærescit, a fuligine distans candore. Quod minus candidum ex eo, immaturæ fornacis argumentum est: hoc quidam pompholygem vocant. Quod vero rubicundius ex iis invenitur, acriorem vim habet[4], exhulceratque adeo, ut quum lavatur, si oculos attingat, excæcet. Est et mellei coloris spo-
2 dos, in qua plurimum æris intelligitur. Sed quodcumque genus lavando fit utilius: purgatur ante penna[5], dein crassiore lotura. Digitis scabritiem exterunt[6]. Media vis ejus est, quæ vino lavatur. Est aliqua et in genere vini differentia. Leni enim lota collyriis oculorum minus apta putatur[7]. Eadem efficacior hulceribus quæ manant, vel oris quæ madent, et omnibus medicamentis, quæ parantur contra gangrænas. Fit et in argenti fornacibus[8] spodos,

XXXIV. 1. *Spodos.* Orib. XIII, p. 231. H. — De Spodo conf. item Excurs. II ad calcem huj. lib. Ed.

2. *Et ærario lapide.* Æroso lapide, ex quo fieri æs dictum est, cap. 2 et 22. Hard.

3. *Levissimum.* Sic Reg. 2 et alii. Editi perperam, *levissime hæc.* Simon Januensis, cap. de pompholyge, legit, « levissimo statu, evolatque, etc. » Hard.

4. *Acriorem vim habet.* Nondum exuta cadmiæ, ærosive lapidis acrimonia. Dal.

5. *Purgatur ante penna, dein crassiore lotura.* Legendum ex Dioscor. lib.V, cap. 85: « Purgatur autem in crassiore panno lotura. Quidam digitis scabritiem exerunt. Maxima vis ejus est, etc. » quamvis c. 18 hujus libri in lotura spodii plumbei scribatur, « Quidam pulverem pennis detergere malunt, ac terere in vino odorato. » Dal. — *Purgatur.* Sic libri editi, manuque scripti. Simon Januensis, qui totum hoc de pompholyge caput exscripsit, mendose, « purgatur ante prima: deinde crassior: lotura digitis scabritiem exemit. » H.

6. *Digitis scabritiem exterunt.* Quatuor nostri, ut Pintian. *scabritie excernuntur.* Gron.

7. *Collyriis oculorum nimium vigiliis fatigatorum apta putatur* (sic prius). « Collyriis oculorum minus utilis putatur, » in archetypo nostro: cætera superfluunt. Pint.

8. *Fit et in argenti fornacibus.* Aurique et plumbi. Diosc. Dal.

quam vocant lauriotin[9]. Utilissima autem oculis affirmatur, quæ fiat in aurariis: nec in alia parte magis est vitæ ingenia mirari. Quippe ne inquirenda essent metalla, vilissimis rebus utilitates easdem excogitavit.

XXXV. Antispodon[1] vocant cinerem fici arboris, vel 1
caprifici, vel myrti foliorum cum tenerrimis ramorum partibus, vel oleastri, vel cotonei[2] mali, vel lentisci. Item ex moris immaturis[3], id est, candidis, in sole arefactis: vel e buxi coma, vel pseudocyperi[4], aut rubi, aut terebinthi, vel œnanthes. Taurini[5] quoque glutinis, aut linteorum cinerem, similiter pollere inventum est. Uruntur omnia ea crudo fictili in fornacibus, donec figlina percoquantur.

XXXVI. In ærariis officinis et spegma[1] fit[2], jam li- 1
quato ære atque percocto, additis etiamnum carbonibus, flatuque accensis: ac repente vehementiori flatu exspuitur æris palea quædam. Solum, quo excipiatur, esse stratum debet.

9. *Lauriotin.* Λαυριῶτιν a Laurio Atticæ pago, ubi argenti metalla fuere. Pausanias statim initio I, sive Attic. Πλέοντι δὲ ἐς τὸ πρόσω Λαύριόν τέ ἐστιν, ἔνθα ποτὲ Ἀθηναίοις ἦν ἀργύρου μέταλλα. Hinc γλαῦκες Λαυριωτικαὶ apud Erasmum Chil. II, Cent. 8, Adag. 31. H.—*Lauriotin.* Quadruplex igitur Nostro spodii genus: ærarium, seu cyprium; argentarium, quod et lauriotis; aurarium, de quo inf. cap. 52. Ed.

XXXV. 1. *Antispodon.* Ἀντίσποδα dicuntur, quæ deficiente sæpenumero spodio, in ejus locum opportune sufficiuntur. De his eadem plane tradit et Diosc. V, 86, ut Orib. XIII, p. 231. Hard.

2. *Cotonei.* Gron. *cydonii.* Ed.

3. *Item ex moris immaturis.* Dioscor. et Orib. ll. cc. Hard.

4. *Pseudocyperi.* Quidam apud Diosc. legunt *pseudocypri.* Dal.

5. *Taurini.* Auctores proxime appellati. Hard.

XXXVI. 1. *Et spegma.* Sic etiam MSS. An *psegma* ψῆγμα potius, quæ vox græce ramenta et micas significat, quæ appellatio huic æris paleæ accommodata satis videtur? H. — *Spegma.* Sic etiam edit. princeps. Brot. *psegma fit*, etc. Ed.

2. *Spegma fit*, etc. Ψῆγμα hoc loco est velut apluda, acer, palea æris, quæ vehementiori flatu extra fornacem ejicitur, tanquam æris ramentum, aut recisa derasaque particula. Dioscorid. cap. de flore æris, τὸ τῶν παλαιῶν ἥλων ψῆγμα, *ramentum veterum clavorum*, a quibusdam vocatum fuisse tradit florem æris. Dal.

1 XXXVII. Facile ab ea discernitur, quam in iisdem officinis diphrygem[1] vocant Græci, ab eo quod bis torreatur: cujus origo triplex[2]. Fieri enim traditur ex lapide pyrite cremato in caminis, donec excoquatur in[3] rubricam. Fit et in Cypro ex luto cujusdam specus arefacto prius, mox[4] paulatim circumdatis sarmentis. Tertio[5] fit modo in fornacibus æris fæce subsidente. Differentiæ siquidem, quod æs ipsum in catino defluit, scoria extra fornaces,
2 flos supernatat, diphryges[6] remanet. Quidam[7] tradunt in fornacibus globos lapidis qui coquantur, ferruminari[8]: circa hunc æs fervere, ipsum vero non percoqui, nisi translatum in alias fornaces, et esse nodum[9] quemdam materiæ. Id quod ex cocto supersit, diphryges[10] vocari. Ratio ejus in medicina similis supra dictis[11]: siccare, et

XXXVII. 1. *Diphrygem*. Diosc. V, 120, τὸ διφρυγὲς, scilicet ἀπὸ τοῦ δὶς φρυγέσθαι, quod bis torrefiat: sive quod et arefiat a sole, et ab igne torreatur. Hard.

2. *Cujus origo triplex*. Totidem ea plane verbis a Dioscoride explanata loc. cit. et ab Oribas. XIII, p. 226. Hard.

3. *In rubricam*. In rubricæ colorem: ὅταν ἡ χρόα μιλτώδης γένηται. Diosc. loc. cit. Hard.

4. *Mox*. Subintellige, usto tostove. Hard.

5. *Tertio*. Hoc est, tertium nihil aliud est, nisi sedimentum æris in fornace adusti. Hard.

6. *Diphryges*. In fundo, ceu fæx, subsidet: εὑρίσκεται ἐν τῇ χώνῃ ἐγκείμενον τῷ πυθμένι αὐτῆς. Diosc. loc. cit. Hard.

7. *Quidam tradunt in fornacibus globos lapidis qui coquantur*. « Quidam tradunt, in æreis globos lapidis æs gignentis sole coctos fermentari: circa hos æs fervere: ipsum vero percoqui translatum in alias scrobes, et esse udum: quod autem materiæ excocto superest, diphryges vocari, » ex Diosc. et vet. nostro cod. Dalec.

8. *Ferruminari*. Coalescere. H.

9. *Nodum quemdam materiæ*. Duriorem materiam. Hard.

10. *Id quod excocto supersit, diphryges* (sic prius). Voss. « id q. ex cocto superfit, diphryga vocant. » Plautus in Sticho: « Edepol te vocem libenter, si superfiat locus. » Acad. quoque, *diphryge vocant*. Sed διφρυγὲς Diosc. Gron.

11. *Supra dictis*. Æri, scoriæ, cadmiæ, flori. Hæc totidem verbis Diosc. loc. cit. Δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικήν τε, καὶ ἀνακαθαρτικὴν ἐπιτεταμένως, σμηκτικήν τε καὶ ξηραντικὴν καὶ κατασταλτικὴν ὑπερσαρκώσεως, etc. « Vis ei adstringere, valide perpurgare, extergere, siccare, carnis excrescentias cohibere, etc. »

excrescentia consumere, et perpurgare. Probatur [12] lingua, ut eam siccet tactu statim, saporemque æris reddat.

XXXVIII. Unum etiamnum æris miraculum non omittemus. Servilia familia illustris [1] in Fastis, trientem æreum pascit auro et argento, consumentem utrumque. Origo atque natura ejus incomperta est mihi. Verba ipsa de ea re Messalæ senis ponam: « Serviliorum familia habet trientem sacrum, cui summa cum cura magnificentiaque sacra quotannis faciunt: quem ferunt alias crevisse, alias decrevisse videri, et ex eo aut honorem, aut diminutionem familiæ significari. » 1

XXXIX. (XIV.) Proxime indicari debent metalla ferri, optimo pessimoque vitæ instrumento. Siquidem hoc tellurem scindimus, serimus arbusta, ponimus pomaria, vites squalore deciso annis omnibus cogimus juvenescere. Hoc exstruimus tecta, cædimus saxa, omnesque ad alios usus ferro utimur. Sed eodem ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solum, sed etiam missili volucrique, nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato: quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Siquidem, ut ocyus mors perveniret ad hominem, alitem illam fecimus, pennasque ferro dedimus. Quamobrem culpa ejus, non naturæ fiat accepta. Aliquot experimentis probatum est posse innocens esse ferrum. In fœdere, quod expulsis regibus populo romano dedit Porsenna, nominatim comprehensum invenimus, ne ferro nisi in agricultura [1] uterentur. Et stylo scribere intutum [2], ut vetustissimi 1 2

12. *Probatur lingua.* Diosc. loc. cit. ad verbum, Hard.

XXXVIII. 1. *Illustris.* Ob multos consulatus, ac triumphos, qui notantur in Fastis. H.—*Diminutionem.* Brot. ex Reg. 2, *deminutionem.*

XXXIX. 1. *Ne ferro nisi in agricultura.* Voss. *in agri cultu*, et hoc Plinii. Libet enim disertis illa tralatitia variare. Cicero in Verrem, lib. III: « Quid est enim Sicilia, si ei agri cultionem sustuleris? » Gr.

2. *Et stylo scribere intutum*, etc. Lege: « Etiam stylo scribere vetitum vetustissimi auctores prodiderunt. » Tangit et Juretus ad Sym-

auctores prodiderunt. Magni Pompeii in tertio consulatu exstat edictum, in tumultu necis Clodianæ, prohibentis ullum telum esse in urbe.

1 XL. Et tamen vita ipsa non defuit[1] honorem[2] mitiorem habere ferro quoque. Aristonidas[3] artifex quum exprimere vellet Athamantis furorem Learcho filio præcipitato residentem[4] pœnitentia, æs, ferrumque miscuit, ut rubigine ejus per nitorem æris relucente, exprimeretur verecundiæ rubor. Hoc signum exstat Thebis hodierno die. Est in eadem urbe et ferreus Hercules quem fecit Alcon[5], laborum dei patientia inductus. Videmus et Romæ scyphos e ferro dicatos in templo Martis[6] Ultoris. Obstitit[7]

machum lib. II, ep. XXII. Gr. — *Intutum*. Minime tutum. Sic etiam MSS. Sunt qui *vetitum* malint. *Intutum* Tacito semel, sæpius Ammiano usurpata vox. H.—*Et stylo*. Brot. ex ed. pr. *et cum stylo*. Ed.

XL. 1. *Desiit*. Voss. *defuit*. Ut Tacitus, Hist. lib. IV : « Nec deerat egentissimus quisque e plebe et piissimi servitiorum prodere ultro dites dominos. » Item : « Nec deerat ipse stipatus armatis, domos hortosque permutans, apparatu, incessu, excubiis, vim principis complecti. » Gron.

2. *Honorem*. Ad mitiores usus adsciscere, exempli gratia, *ad statuas*, de quibus statim dicetur. H.

3. *Aristonidas*. Ἀριςωνίδας. H.

4. *Learcho filio præcipitato residentem*. Athamas furens Learchum ex Ino filium, saxo illisum necavit, idem facturus de matre et altero filio Melicerta, nisi eo in ulnas recepto præcipitem Ino se in mare jecisset. Quare hic præcipitatum Learchum, saxo inflictum, et sic occisum intelligere oportet, non autem scopulo deturbatum. Dal. — *Learcho*. Exstat apud Nasonem fabula, Metam. IV, 467. Hard.

5. *Alcon*. Meminit hujus in Laconicis Pausanias, et Hippocoontis filium vocat : Naso quoque Metam. XIII, 683 : « illi fabricaverat Alcon Myleus, et longo cælaverat argumento. » Nisi forte hic Nasonis Alcon argentarius faber est, ab illo ferrario diversus. Hard.

6. *In templo Martis*. In foro Augusti, regione Urbis octava. H.

7. *Obstitit*. Ne hunc ferro mitiorem honorem vita haberet, de quo dictum est initio hujus capitis, obstitit pro sua benignitate natura, tum inducta ferro rubigine velut in pœnam, tum simili ejus providentia nihil faciente in rebus mortalibus, quam quod est infestissimum mortalitati, et plenum laboris. Quare a mitioribus illis artibus ferrum traducendum ad falces, ligones aliaque instrumenta, quibus arbusta serimus, ponimus pomaria, cædimus saxa, etc. H. — *Obstitit*. Gron. et Al. *obsistit*. Ed.

eadem naturæ benignitas, exigentis a ferro ipso pœnas rubigine: eademque providentia nihil in rebus mortalibus faciente[8], quam quod infestissimum mortalitati.

XLI. Ferri metalla ubique propemodum reperiuntur, 1
quippe insula etiam Italiæ Ilva[1] gignente: minimaque difficultate cognoscuntur, ipso colore terræ manifesto. Sed ratio eadem[2] excoquendis venis. In Cappadocia tantum quæstio est, aquæ an terræ fiat acceptum, quoniam perfusa certo fluvio terra, neque aliter ferrum e fornacibus
reddit. Differentia[3] ferri numerosa. Prima in genere terræ 2
cælive. Aliæ molle tantum, plumboque vicinius subministrant: aliæ fragile et ærosum, rotarumque usibus et clavis maxime fugiendum, cui prior ratio convenit. Aliud brevitate sola placet, clavisque caligariis[4]: aliud rubiginem celerius sentit. Stricturæ[5] vocantur hæ omnes, quod

8. *Faciente*. MSS. *facientis*. H.

XLI. 1. *Ilva*. Vide quæ dicta sunt III, 12. Servius in illud Maronis, Æneid. X, « ast Ilva trecentos, Insula inexhaustis Chalybum generosa metallis, » amplius aliquid apud Plinium legisse hic videri queat; si habenda ei fides est: verba ejus sunt hujuscemodi: « *inexhaustis* Chalybum generosa metallis: quanto exhausta fuerit, tanto generosior, hoc est, πολυγόνος. Ergo *in exhaustis* non est una pars orationis: namque dicit Plinius Secundus: Quum in aliis regionibus effossis metallis terræ sint vacuæ, apud Ilvam hoc esse mirum, sublata renascuntur, et rursus de iisdem locis effodiuntur. Varro et aliud dicit, nasci quidem illic ferrum, sed in stricturam non posse cogi, nisi transvectum in Populoniam Tusciæ civitatem, ipsi insulæ vicinam. » Hæc Servius, cujus in laudandis auctoribus haud satis est explorata fides. H. — *Ilva*. Plurimum hodieque ferri ex celeberrimis Ilvæ (*l'île d'Elbe*) fodinis eruitur, hujus et optimi quidem metalli (*fer oligiste, peroxide de fer*) feracissimis, quanquam et per totam fere Europam reperitur. Ed.

2. *Ratio eadem*. Quæ æris explicata. Hard.

3. *Differentia*. Isid. XVI, 20. H. —De ferri differentiis cf. Exc. III ad calc. huj. lib. Ed.

4. *Clavisque caligariis*. Iconem exhibet caligæ, libro singulari, de caliga Veterum, Nigronius noster, sub finem operis. H.—Tacit. Ann. I, 41: « Militari vocabulo Caium caligulam appellabant, quia plerumque ad concilianda vulgi studia eo tegmine pedum induebatur. » Ed.

5. *Stricturæ vocantur*, etc. *Stricturæ* Nonio scintillæ ferri ferventis, quod stricte, id est, celeriter

non in aliis metallis, a stringenda acie vocabulo impo-
3 sito. Et fornacum maxima differentia est : nucleusque[6] quidem ferri excoquitur in his ad indurandam aciem : aliquæ modo ad densandas incudes, malleorumve rostra. Summa[7] autem differentia in aqua est, cui subinde candens immergitur[8]. Hæc alibi atque alibi utilior nobilitavit loca gloria ferri, sicut Bilbilin[9] in Hispania et Turiasso-

emittantur, aut quod candore nostros oculos percellant. Virgil. Æn. VIII, « Stricturæ chalybum et fornacibus ignis anhelat. » Stricturæ massæ ferri fusi et confecti, quæ in fornace candentes fervent, et nitent. Dal. — *Stricturæ*. Stricturam vocant antiqui massam ferri seu laminam, quod in massam unam stringitur, ac coalescit. Sic Varro accepit, eo loco quem ex Servio paulo ante retulimus. Nonio stricturæ sunt et scintillæ ferri candentis : non Plinio. Hard.

6. *Nucleusque*. In quibusdam, inquit, fornacibus ferrum excoquitur, quod durissimum est, ac velut metalli nucleus, ad indurandam aciem, hoc est, eam ferri partem, quæ secat. Sic temperatur id quod barbari Glossæque *aciarium* vocant, *de l'acier*. Sic totidem syllabis apicibusque Reg. 2 cod. Editi hactenus libri : « In iis equidem nucleus ferri. . . aliquo modo. » Et Salmasii conjecturam, ne quid prætermisisse videar, nunc exponam. Sic igitur ille in Solino, pag. 1084 : « In aliquibus ferrum excoquitur, nisi ad indurandam aciem. » Ac *nisi* intelligi pro *non nisi* jubet, id minus probante Gronovio, qui ipsum *non nisi* rescribi in contextu mavult. Hard.

7. *Summa*. Et hunc locum Isid. Origg. XVI, 20, exscripsit. Hard.

8. *Cui subinde candens immergitur*. Varios modos purgandi durandique ferri tradit Magius, lib. II, cap. 8. Dal.

9. *Bilbilin*. Hodie *Villa Veja*, in Baubulo monte, prope *Calataiud*, Arragoniæ regno. Martialis, cujus id fuit natale solum, lib. X, ep. ciii : « Municipes augusta mihi quos Bilbilis alto Monte creat, rapidis quos Salo cingit aquis, etc. » Lib. IV, lv : « Nos Celtis genitos, et ex Iberis Nostra nomina duriora terræ Grato non pudeat referre versu : Sævo Bilbilin optimam metallo, Quæ vincit Chalybasque, Noricosque. » Nummus Augusti in Cimelio regis Christianissimi, Tiberii quoque et Caligulæ : mv. avgvsta bilbilis. *Municipium Augusta Bilbilis*. Aquarum vero dote, non fodinarum, quæ nullæ ibi sunt, ferro gloriam parari, ut Plinius ait, etiam Martialis testatur, qui Salonis nomen his fuisse ait. Adjicit enim verbis proxime recitatis ex lib. IV, ep. lv : « Et ferro plateam suo sonantem, Quam fluctu tenui, sed inquieto Armorum Salo temperator ambit. » Et lib. XIV, ep. xxxiii : « Pugio quem curvis signat brevis orbita venis, Stridentem gelidis hunc Salo tinxit aquis. » Amnem hunc Salonem a

nem[10], Comum in Italia, quum ferraria metalla in his locis non sint. Ex omnibus autem[11] generibus palma Serico ferro est. Seres hoc cum vestibus suis pellibusque[12] mittunt. 4
Secunda Parthico: neque alia genera ferri ex mera acie temperantur[13]: cæteris enim admiscetur[14] mollior complexus[15]. In nostro orbe aliubi vena bonitatem hanc præstat, ut in Noricis[16]: aliubi factura, ut Sulmone aqua, uti diximus[17]. Quippe quum in exacuendo oleares[18] cotes aquariæque differant, et oleo delicatior fiat acies: mirumque, quum excoquatur vena, aquæ modo liquari ferrum, postea in spongias frangi[19]. Tenuiora ferramenta oleo

vicino oppido Bilbilin Justinus vocat. Idcirco hunc ejusdem poetæ locum, I, ep. L: « Videbis altam, Liciniane, Bilbilin Equis et armis nobilem. » Hieron. Surita, teste Antonio Augustino, in mendo cubare aiebat, legique oportere *Aquis*. Atque eo quidem epigrammate sequitur mox, « Salone, qui ferrum gelat. » HARD.

10. *Turiassonem*. Brot. *Turiasonem*: sic quoque nummi antiqui. Hispanis hodie dicitur *Tarazona*. ED.

11. *Ex omnibus autem*, etc. Isidorus hæc quoque, ut superiora, loc. cit. Ferrum hoc Sericum jam obsolevit. HARD.

12. *Pellibusque mittunt*. Tigridum, pardorum, pantherarum: et, ut conjector, moschi, cum sanie sua odoratissima. DAL.

13. *Ex mera acie temperantur*. Mera acies, quod merum *aciarium* barbari Glossæque, ut diximus, Græci ἀκραιφνὲς στόμωμα vocant.

14. *Cæteris enim admiscetur*, etc. Typi ad hunc diem omnes sic interpungebant: « cæteris enim admiscetur. Mollior complexus in nostro, etc. » Quod vitium non oratio modo ipsa retegit, sed et Isidorus, qui hunc locum exscripsit XVI, 20, atque ita, ut edidimus, interpunxit. HARD.

15. *Mollior complexus*. Mollioris temperaturæ ferrum. HARD.

16. *Ut in Noricis*. Glebam idcirco Noricam commendat Rutilius in Itin. I, pag. 309. Cultros Norico ferro, Petron. in fragm. p. 267. Noricum ensem, Horatius. HARD.

17. *Uti diximus*. Proxime ante, his verbis: « Summa autem differentia in aqua est, etc. » HARD.

18. *Oleares cotes*. Quæ perfundi oleo solent, cujusmodi sunt eæ, quibus novaculæ acuuntur. HARD.

19. *Postea in spongias frangi*. Postquam liquatum est, induratumque, non æquabiliter, ut raphani, sed spongiarum more, et inæquabiliter frangitur. Spongiæ igitur massæ sunt prius liquati ferri, posteaque indurati: non spuma, quæ dum ferri vena funditur, per os camini exit, ut Salmasius jubet intelligi in Solin. p. 1032. H. — *In spongias*. *Spongias* vocat massas liquati ferri, ejectas vel extractas fornace, quæ

restingui mos est, ne aqua in fragilitatem durentur. A ferro sanguis humanus se ulciscitur. Contactum namque eo, celerius subinde rubiginem trahit[20].

1 XLII. De magnete[1] lapide suo loco dicemus, concordiaque quam cum ferro habet. Sola hæc materia vires[2] ab eo lapide accipit, retinetque longo tempore, aliud apprehendens ferrum, ut anulorum[3] catena spectetur interdum : quod imperitum vulgus appellat ferrum vivum, vulneraque tali asperiora fiunt. Lapis hic et in Cantabria nascitur, non ille magnes verus caute continua, sed sparsa bullatione[4], ita appellant : nescio an vitro[5] fundendo perinde utilis : nondum enim expertus est quisquam : ferrum utique inficit[6] eadem vi. Magnete[7] lapide Dinochares ar-

instar spongiæ molles sunt, ac fragiles priusquam durentur ictibus, aut aquæ gelidæ immergantur, aut adjecto medicamento fusoribus in aciem excoquantur. Dalec. — *Tenuiora*. Isid. totidem verbis, Origg. VI, 20. Hard.

20. *Trahit*. Isid. loc. cit. Hard.

XLII. 1. *De magnete*. Qui vulgo nostris, *aimant (fer oxidulé, fer magnétique)*. Cf. lib. XXXVI, cap. 25. Hard.

2. *Vires*. Vet. cod. *virus*, non *vires*; pulcherrime. Pint. — Immo pessime. Gron.

3. *Anulorum*, etc. Fortasse : « ut acularum catena spectetur. » Acus enim acubus quasi nectuntur. Gronov. — Reg. 2, *acolorum*. Forte, *acularum*. At ex anulis catena, quam ex aculis, commodius nectitur. Hard.

4. *Sed sparsa bullatione*. Magneticos lapillos bullarum instar per agros spargi significat, non e continua rupe excidi. In editis hactenus libris, *bubbatione* legebatur. At Reg. 2, Colb. 3, aliique, *bullatione*, ut edidimus. H. — Lapis forte qui nobis dicitur, *fer oxidulé, magnétique, titanifère*. Ed.

5. *Nescio an vitro*, etc. Vitro enim fundendo magnetem addi, dicetur XXXVI, 66. Hard.

6. *Ferri utique inficit aciem, ut magnes. Eodem lapide Dinocrates* (sic prius). Scribe : « Ferrum utique inficit eadem vi. Magnete lapide Timochares, etc. » quamvis alibi *Dinocratem* appellet, de quo Salm. ad Solin. pag. 1189. Τὸ *ut* pro *vi* sæpe notavimus. Pintianus, *ferrum utique inficit :* τὰ *aciem ut magnes* pro supervacuis delet. Gr. — *Inficit*. Sic imbuit, ut perinde ac magnes ipse, ferrum alterum trahat. Hard.

7. *Magnete*. Hæc totidem verbis Isidor. Origg. VI, 20. Idem de simulacro quodam in templo Serapidis, quod magneti laquearibus templi infixo adhæreret ita, ut pendere videretur in aere, refert Augustin. de Civit. Dei, XXI, 6.

chitectus[8] Alexandriæ Arsinoes[9] templum concamerare inchoaverat, ut in eo simulacrum[10] ejus e ferro pendere in aere videretur. Intercessit mors et ipsius, et Ptolemæi, qui id sorori suæ jusserat fieri.

XLIII. Metallorum omnium vena ferri largissima est. 1
Cantabriæ maritimæ parte[1], quam Oceanus alluit, mons prærupte altus, incredibile dictu, totus ex ea materie est, ut in ambitu Oceani diximus[2]. (xv.) Ferrum[3] accensum igni, nisi duretur ictibus, corrumpitur. Rubens[4] non est habile tundendo, neque antequam albescere incipiat. Aceto aut alumine illitum fit æri simile. A rubigine[5] vindicatur 2
cerussa, et gypso, et liquida pice. Hæc est temperatura a Græcis antipathia[6] dicta. Ferunt quidam et religione qua-

Suidas item, verbo Μαγνῆτις. Hinc orta de sepulchro Mahometi fabula.

8. *Din. architectus*. Editi hactenus libri *Dinocrates*. Reg. 2 et Ch. *Timochares*: unde nos *Dinochares* effinximus, ut lib. cap. 11, etsi quidam ibi a nobis citati scriptores, *Dinocratem*. At Ausonius hoc ipsum de camera magnetica narrans, quod Plinius hoc loco refert, Dinocharem appellat: Idyll. IX, vel, ut alii X, v. 310: « Conditor hic forsan fuerit Ptolemaidos aulæ Dinochares: quadro cui in fastigia cono Surgit: et ipsa suas consumit pyramis umbras: Jussus ob incesti qui quondam fœdus amoris Arsinoen Pharii suspendit in aere templi. » Vide etiam Augustinum, de Civ. Dei, XXI, 6. Hard.

9. *Arsinoes*. Quæ Ptolemæi Philadelphi et soror, et conjux fuit, ut diximus VI, 32. Hard.

10. *Ut in eo simulacrum ejus*. In Alexandria Ægypti laquearibus templi Serapis magnes infixus, statuam æneam, in cujus capite ferrum inclusum est, sic tenuit, ut media nec solum attingeret, nec culmen. Ferreum Mahumetis sepulchrum in Medina Talnabi, Arabiæ Petrææ oppido, magnetis vi tractum suspendere Turcæ conati sunt. Dal.

XLIII. 1. *Cantabriæ maritimæ parte*. Vena illa ferri largissima est, *mine de Sommorostro dans la Biscaye*, de qua diligentissime scripsit Cl. Bowles, *Introduction à l'histoire naturelle d'Espagne*, pag. 322. Brot.

2. *Diximus*. Lib. IV, cap. 34 in fine. Hard.

3. *Ferrum*. Ab his verbis Pliniani editores novum caput auspicati titulum scripsere: *De temperatura ferri*. Quem præfigi oportere cap. 41, et argumentum, et Plinianus Index, quem edidimus, indicat. Locum hunc porro totidem verbis Isidorus exscripsit, Origg. XVI, 20. Hard.

4. *Rubens*. Isidor. loc. cit. H.

5. *A rubigine*. Isidor. l. c. H.

6. *Antipathia*. Ἀντιπάθεια, vis

dam id fieri. Et exstare ferream catenam apud Euphratem amnem, in urbe quæ Zeugma appellatur, qua Alexander Magnus[7] ibi junxerat pontem, cujus anulos qui refecti sunt, rubigine infestari[8], carentibus ea prioribus.

1 XLIV. Medicina e ferro est et alia, quam secandi. Namque circumscribi circulos, terve circumlato mucrone, et adultis et infantibus prodest contra noxia medicamenta: et præfixisse in limine e sepulcro evulsos clavos adversus nocturnas lymphationes[1]. Pungique leviter mucrone, quo percussus homo sit, contra dolores laterum pectorumque subitos, qui punctionem afferant. Quædam ustione sanantur[2]: privatim vero canis rabidi morsus. Quippe etiam prævalente morbo, expavescentesque potum, usta plaga illico liberantur. Calefit[3] etiam ferro candente aqua, in multis vitiis, privatim vero dysentericis.

contraria rerum, naturalis rerum differentia, dissidiumque, ut inter ignem et aquam. Hard.

7. *Alexander Magnus.* Vide quæ diximus V, 21. H. — *Junxerat.* Gron. et Al. *vinxerat.* Ed.

8. *Infestari.* Subintellige, *ferunt*, ex antecedentibus. H. — *Carentibus ea prioribus.* Fuitne priscis inventa ars ita ferrum fundendi aut temperandi, ut rubiginem non sentiret? Brot.

XLIV. 1. *Lymphationes.* Has Græci vocant νυμφοληψίας νυκτερινάς, ut et νυμφολήπτους, lymphatos, fanaticos, furentes, quasi correptos Nympharum spiritu. Credidit enim vetustas furore perpetuo exagitari, qui Nymphæ speciem ex aquis prodeuntem aspexissent. Ante prælium commissum cum Persis ad Platæas multos ad Cithæronem nympholeptos et fanaticos fuisse tradit Plutarchus in Aristide. Dal. — *Lymphationes.* De lymphaticis egimus XXV, 24. Hard.

2. *Quædam ustione sanantur.* Hæc medicina etiamnunc apud nos potissimum commendatur. Ed.

3. *Calefit.* Diosc. V, 93, calefieri sic ait, ut cœliacis prosit, dysentericis, lienosis, etc. Ut epilepticis, Cæl. Aurel. Chr. I, 4, de epilepsia: « Dehinc squamulas ferri, cum aqua in qua fuerit candens ferrum prætinctum. » Ut lienosis etiam Cels. IV, 9: « Post cibum, inquit, aqua a ferrario fabro, in qua candens ferrum subinde tinctum sit: hæc enim vel præcipue lienem coercet: quod animadversum est in his animalibus, quæ apud hos fabros educata exiguos lienes habent. » Ut vesica laborantibus, Scrib. Larg. comp. CXLVI: « Ad tumorem, inquit, et dolorem vesicæ, et exhulcerationem, benefacit aqua, in qua ferrum candens

XLV. Est et rubigo ipsa in remediis, et sic Telephum proditur sanasse Achilles[1], sive id ærea, sive ferrea cuspide fecit. Ita certe pingitur eam decutiens gladio. Sed rubigo ferri deraditur humido ferro clavis veteribus. Potentia ejus ligare[2], siccare, sistere. Emendat alopecias[3] illita. Utuntur[4] et ad scabritias genarum, pusulasque totius corporis, cum cera et oleo myrteo : ad ignes vero sacros[5] ex aceto : item ad scabiem, paronychia, in linteolis. Sistit[6] et feminarum profluvia imposita velleribus. Plagis quoque recentibus vino diluta, et cum myrrha subacta, et condylomatis[7] ex aceto prodest. Podagras[8] quoque illita lenit. 1

XLVI. Squama[1] quoque ferri in usu est ex acie, aut 1

demissum est. Hoc ego traxi ab aquis calidis, quæ sunt in Tuscia ferratæ, et mirifice remediant vesicæ vitia. Appellantur itaque vesicariæ. » H.—Et hæc hodieque medicina cœliacis, etc. usitatissima. Ed.

XLV. 1. *Sic Telephum proditur sanasse Achilles.* Supra, lib. XXV, cap. 5, Achillea herba : notum est vulgatum illud, ὁ τρώσας ἰάσεται. Dalec. — *Et sic.* Vide XXV, 19. Exstat in Anthol. Græca Macedonii consulis amatorium epigramma, cujus argumentum ab hoc Achillis Telephique facto petitum, lib. VII, quanquam hic ante a me præfandus honos auribus : Ἕλκος ἔχω τὸν ἔρωτα, ῥέει δέ μοι ἕλκεος ἰχὼρ Δάκρυον, ὠτειλῆς οὔποτε τερσομένης. Εἰμὶ καὶ ἐκ κακότητος ἀμήχανος· οὐδὲ Μαχάων Ἤπιά μοι πάσσει φάρμακα δευομένῳ. Τήλεφός εἰμι, κόρη· σὺ δὲ γίνεο πιστὸς Ἀχιλλεύς. Κάλλεϊ σῷ παῦσον τὸν πόθον, ὡς ἔβαλες. Quod feliciter ita Grotius vertit : « Est mihi vulnus amor : sanies de vulnere manat Lacryma : siccari plaga profunda negat. Nec revalescendi spes est super : ipse Machaon Nil virus tantum quo medicetur, habet. Telephus en tibi sum : mea tu mihi te fac Achillem : Et flammam seda quam tua forma facit. » H. — *Rubigo.* De ferri recrementis cf. Exc. III ad calc. huj. lib. Ed.

2. *Potentia ejus ligare*, etc. Ita MSS. omnes : non, ut editi, *Vis ejus ... restringere.* Etsi Diosc. V, 93 : Ἰὸς δὲ σιδήρου στύφει, ῥοῦν δὲ γυναικεῖον προστεθεὶς ἴσχει. Hard.

3. *Alopecias.* Diosc. loc. cit. H.

4. *Utuntur.* Diosc. totidem verbis : Πρός τε παρωνυχίας, καὶ πτερύγια, καὶ τραχέα βλέφαρα εὔχρηστος, καὶ κονδυλώματα. Hard.

5. *Ad ignes vero sacros*, etc. Dioscor. Ἐπιχριόμενον δὲ σὺν ὄξει ἐρυσιπέλατα καὶ ἐξανθήματα ἰᾶται. H.

6. *Sistit.* Dioscor. loc. cit. H.

7. *Condylomatis.* Diosc. l. c. H.

8. *Podagras.* Diosc. loc. cit. H.

XLVI. 1. *Squama.* Hæc forte λεπὶς στομώματος, Diosc. V, 90, quam barbari vocant *squamam aciarii*, quæ ex ferro excutitur, dum tunditur in officinis. Hard.

mucronibus, maxime simili, sed acriore vi, quam rubigo: quamobrem et contra epiphoras oculorum assumitur: sanguinemque sistit, quum vulnera maxime ferro fiant. Sistit et feminarum profluvia. Imponitur et contra lienum vitia. Hæmorrhoidas compescit, hulcerumque serpentia. Et genis[2] prodest, farinæ modo adspersa paulisper. Præcipua tamen commendatio ejus in hygremplastro[3] ad purganda vulnera fistulasque, et omnem callum erodendum, et rasis ossibus[4] carnes recreandas. Componitur hoc modo: picis oboli sex[5], Cimoliæ cretæ drachmæ sex: æris tusi drachmæ duæ: squamæ ferreæ, totidem: ceræ, sex: olei sextarius. His adjicitur, quum sunt repurganda vulnera aut replenda, ceratum.

1 XLVII. (xvi.) Sequitur natura plumbi. Cujus duo genera, nigrum, atque candidum[1]. Pretiosissimum candidum, a

2. *Et genis.* Palpebris. H.

3. *In hygremplastro.* ὑγρέμπλαστρον, emplastrum liquidum, non siccum Hard. — *Omnem.* Brot. ex MSS. et ed. pr. *omne callum.* Ed.

4. *Et rasis ossibus.* Et nudis ossibus carnes inducendas. Hard.

5. *Picis oboli sex.* Mirum quantum hoc loco editi codices, et manu exarati dissident. In exemplari Reg. 2, et eo quod Pintianus vidit, « Pari obolis et cimoliæ cretæ drachmæ sex: æris tusi drachmæ duæ: squamæ ferreæ totidem: ceræ sex: olei sextarius. » Hoc est, si priorem vocem *pari* excipias, cætera sunt paria, et gemina cum iis quæ nos edidimus. At typi vulgati quantum inde absunt. « Componitur hoc modo: obolis ex cimolia creta duobus, drachmis sex ex ære, totidem ex squama ferri, totidem ceræ, ex olei sextario. » Nihil audacius dici et excogitari potest, quam sit ea emendandi licentia. Pro *pari* autem, quæ vox nauci hoc loco non est, quid propius quidve aptius foret hoc loco, non vidimus, quam picem: quam in emplastris plane similibus adhiberi a Celso vidimus, V, 19. Nisi forte cupiam aut *salis*, aut *sevi* arrideat magis. Hard. — *Drachmæ sex.* Broter. *drachmæ duæ;* et tamen ex Reg. cod. 5 sic legendum censet: « Obolis ex cimolia creta duobus, drachmis duabus ex ære, totidem e squama ferri, totidem ferri, totidem ceræ, ex oleo sextarius. » Hariolentur, qui operam perdere volunt. Ed.

XLVII. 1. *Atque candidum.* Savotus de Numm. ant. P. II, 2, p. 46, plumbum candidum censet illud esse, quod nos vulgo stannum Anglicanum, seu molle dicimus. Adstipulatur eidem Aldrovandus de Metall. I, 7, pag. 160. H.

Græcis appellatum cassiteron[2], fabuloseque narratum in insulas Atlantici maris[3] peti, vitilibusque[4] navigiis circumsutis corio advehi. Nunc certum est[5], in Lusitania gigni, et in Gallæcia : summa tellure arenosa, et coloris nigri : pondere tantum ea deprehenditur. Interveniunt et minuti calculi[6], maxime torrentibus siccatis. Lavant eas[7] arenas a metallici, et quod subsidit[8], coquunt in fornacibus : invenitur et in aurariis[9] metallis, quæ aluta vocant[10] : aqua immissa eluente calculos nigros paulum candore variatos, quibus eadem gravitas quæ auro : et ideo in calathis, in quibus aurum colligitur, remanent cum eo; postea caminis separantur[11], conflatique in album plumbum resolvuntur. Non fit in Gallæcia nigrum, quum vicina Cantabria[12] nigro tantum abundet : nec ex albo argentum, quum fiat ex nigro[13]. Jungi[14] inter se plumbum nigrum sine albo non

2. *Cassiteron.* Κασσίτερος Homero sæpissime. Hard.

3. *In insulas Atlantici maris.* Cassiteridas intelligit, quæ Lusitaniam et Gallæciam spectant. Dal.—Stanni minera (*deutoxide d'étain*) nostris diebus ex Angliæ fodinis (*Cornwall*) potissimum extrahitur. Ed.

4. *Vitilibusque.* Qualia Britannorum olim fuisse ex Timæo vidimus, IV, 30. Vide quæ diximus VII, 57. Hard.

5. *Nunc certum est.* Hæc totidem verbis Isid. Origg. XVI, 21. H.

6. *Interveniunt et minuti calculi.* Isidor. loc. cit. Hard.

7. *Lavant eas arenas.* Plane ad verbum hæc Isidor. loc. cit. H.

8. *Subsidit.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *subsedit.* Ed.

9. *Invenitur et in aurariis.* Isidor. loc. cit. Hard.

10. *Quæ aluta vocant.* Sic Reg. 2. In Colb. 3, *alutia.* In vulgatis, *elutia.* H. — Brot. ex Reg. 5, *alutia*; edit. princeps, *alucia.* Ed.

11. *Postea caminis separantur.* Nam aurum in camino perdurat, nec liquatur : plumbi autem vena facile funditur. Dal.

12. *Quum vicina Cantabria,* etc. Isidor. loc. cit. Hard.

13. *Quum fiat ex nigro.* E vena argenti, plumbique nigri communi, ut statim dicetur. H. — *Ex nigro.* Ex plumbo nigro, quum abundantissima est galena, *la galène*, fit ex libris centum galenæ uncia una cum semisse, vel duæ unciæ argenti. Vid. Lehmann. *Art des mines*, tom. I, p. 128. Brot.— Galenæ (*sulfure de plomb*) semper aliquid argenti miscetur. Ed.

14. *Jungi.* Galli vocant *souder.* Plinius supra, XXXIII, 30 : « Plumbum nigrum albo jungitur, ipsumque album sibi oleo. » At nunc in solidandis fistulis, quibus aqua Pa-

potest, nec hoc ei sine oleo. Ac ne album quidem secum sine nigro. Album habuit auctoritatem et Iliacis tempo-
3 ribus, teste Homero[15], cassiteron ab illo dictum. Plumbi nigri[16] origo duplex est: aut enim sua provenit vena, nec quidquam aliud ex se parit; aut cum argento nascitur, mixtisque venis conflatur. Ejus qui primus fluit[17] in fornacibus liquor, stannum appellatur: qui secundus[18], argentum: quod remansit in fornacibus[19], galena[20], quæ est tertia portio additæ venæ. Hæc rursus conflata, dat nigrum plumbum deductis partibus duabus[21].

1 XLVIII. (XVII.) Stannum[1] illitum æneis vasis, saporem gratiorem facit, et compescit æruginis virus: mirumque, pondus non auget. Specula quoque ex eo laudatissima, ut[2] dixi-

risiis in loca varia derivatur, plumbo nigro nigrum vidimus sine albo jungi: et olei vice resinam adhiberi. Vidit et Savotus de Nummis antiq. P. II, 3, pag. 55. Hard.

15. *Teste Homero.* Il. Λ, v. 25; Il. Ψ, v. 561, et alibi passim. H.

16. *Plumbi nigri.* Illud est, quod hodierno die simpliciter plumbum appellamus. Nigrum dicitur, quod nigrore tractantium manus inficit. Quæ hoc capite deinceps continentur, ea totidem plane verbis exscripsit Isidor. Origg. XVI, 21. H.

17. *Ejus qui primus fluit.* Hoc est, hujus posterioris plumbi, quod cum argento nascitur. Hoc sincerum veterum stannum fuit. H. — *Stannum appellatur.* Si accurate hæc Plinius descripsit, stannum illud non est quod dicimus *l'étain*. Brot. — Cf. de stanno et plumbo Exc. IV ad calc. huj. lib. Ed.

18. *Qui secundus.* Secunda coctura, quum rursum igne conflatur, ac secernitur argentum a plumbo. Hard.

19. *Quod remansit in fornacibus.* Quod prima fusura stanno, et quod secunda argento, ceu scoria quædam innatabat (redit illud ad tertiam venæ seu metallicæ terræ partem, quæ fuerat in fornacem injecta): illud, inquam, rursus conflatum, dat plumbum nigrum. Hard.

20. *Galena.* In hoc nomine a Plinio et priscis adhuc discrepamus. Nobis galena est ipsum plumbi metallum, quod e terra eruitur. Brot. — Cf. sup. not. 13 fin. Ed.

21. *Deductis partibus duabus.* Brot. ex cod. Reg. et editione principe, *deducti partibus non duabus*. Nescit cur particula negativa in recentioribus editionibus sit omissa. Nobis certe diversa est plumbi fundendi ratio. Quum purissima est galena, centum pondo reddunt libras plumbi a 60 ad 70. Ed.

XLVIII. 1. *Stannum.* Totidem verbis Isid. Origg. XVI, 22. H.

2. *Ut diximus.* Lib. XXXIII, cap. 45: « Optima specula apud

mus, Brundisii temperabantur, donec argenteis uti cœpere et ancillæ. Nunc adulteratur stannum addita æris candidi tertia portione in plumbum album. Fit et alio modo; mixtis albi plumbi nigrique[3] libris. Hoc nunc aliqui argentarium appellant. Iidem et tertiarium[4] vocant, in quo duæ nigri portiones sunt, et tertia albi. Pretium ejus in libras[5] X. X. 2
Hoc fistulæ solidantur[6]. Improbiores ad tertiarium additis æquis partibus albi, argentarium vocant; et eo quæ volunt incoquunt[7]. Pretia hujus faciunt in pondo C LX X. Albo per se sincero pretia sunt X. X; nigro septem. Albi natura plus aridi habet: contraque, nigri tota humida est. Ideo album nulli rei sine mixtura utile est. Neque argentum ex eo plumbatur[8], quoniam prius liquescit argentum. Confirmant, quod si minus albo nigri, quam satis sit, misceatur, erodi ab eo argentum. Album incoquitur æreis operibus Galliarum invento, ita ut vix discerni possit ab argento, eaque incoctilia vocant[9]. Deinde et argentum incoquere 3
simili modo cœpere equorum maxime ornamentis[10], ju-

majores fuerant Brundusina, stanno et ære mixtis. » Hard.

3. *Nigrique*. Subintellige, paribus libris. Hard.

4. *Iidem et tertiarium*. Stannum vulgare, quo utimur, tertiario huic Pliniano fere respondere, ait Savotus de Numm. P. II, 4. Hard.

5. *In libras X. X.* Hoc est, denarii decem. Sic porro MSS. Reg. 2 et alii. In editis perperam, *in libras triginta*. Et mox, *in pondo*, hoc est, in libras C LX X, non ut editi, *centum triginta in libras*. Item, *pretia sunt X. X. nigro, septem* in libras: non vero, *pretia sunt triginta, nigro sedecim*. H. — Denarii deni sunt gallicæ nostræ monetæ libræ 7: mox sexaginta denarii libræ 46 cum assibus 13. Brot.

6. *Hoc fistulæ solidantur*. Hoc plumbo fistulæ, quibus aqua ducitur, solidantur: *on soude les tuyaux*. Hard.

7. *Et eo quæ volunt incoquunt*. Incoquere plumbo albo æs argentumve, est vasi æreo vel argenteo liquefactum plumbum illud argentarium superinducere, ut accipiat argenti colorem. Galli vocant, *étamer*. Hard.

8. *Plumbatur*. Solidatur, ferruminatur, plumbo conglutinatur. H.

9. *Eaque incoctilia vocant*. Sequior ætas, nosque etiamnum, argentata dicimus. Hard.

10. *Equorum maxime ornamentis*. Frena hodie sic stanno incoquimus, sive argentamus: *étamer les branches d'un mors*. Hard.

mentorumque jugis, in Alexia[11] oppido : reliqua gloria Biturigum fuit. Cœpere deinde et esseda[12], et vehicula, et petorrita[13] exornare : similique modo ad aurea quoque, non modo argentea staticula[14] inanis luxuria pervenit : quæque in scyphis cerni prodigium erat, hæc in vehiculis atteri, cultus vocatur. Plumbi albi experimentum in charta est, ut liquefactum pondere videatur, non calore, rupisse.

11. *In Alexia.* Plutarcho in Cæsare, p. 721, Ἀλησία est. Item Velleio, Dioni, cæterisque. Cæsari VII, Alesia, oppidum Mandubiorum, dicitur : nunc in Ducatu Burgundiæ, diœcesi Augustodunensi, retinet priscum nomen, *Alise :* circumjacensque pagus, *l'Auxois.* H. — Brot. ex MSS. Reg. et ed. principe, *in Alesia.* Ed.

12. *Esseda.* Vehiculi genus, familiare in primis olim Belgis : unde Belgica esseda Maroni dicta. Hard.

13. *Et petorrita.* Et alterum vehiculi genus, de quo fuse Voss. in Etymol. Auson. ep. 8 : « Cornipedes rapiant imposta petorrita mulæ. » Hard.

14. *Staticula.* Staticula Plinio sunt imagines et emblemata, quibus et currus et scyphos etiam incrustare atque exornare antiqui solebant. Cicer. sigilla sunt Or. VI in Verr. n. 48 : « Apposuit patellam in qua sigilla erant egregia... Sigillis avulsis reliquum argentum reddidit. » Scyphi vero iis ornati, sigillati dicti ibidem, n. 32. Alioqui staticulum, sive statunculum, pro statua seu imagine a Tertulliano et Hieronymo sæpius usurpatum, ante nos adnotavere alii. Consule Schefferum, de Re vehiculari vett. I, 206, et V. Cl. Du Cangium in Gloss. verbo *Statunculus.* Staticula pro icunculis emblematisve accepta olim ab antiquis scriptoribus, exploratum, ut diximus paulo supra, apertissimumque est. An etiam et *staticulus*, virili, ut aiunt, genere, eo significatu venerit (etsi aliam præterea vocis illius acceptionem fuisse ex Macrobio didicimus), ut aliquando subdubitaremus, fecit hic Plauti locus in Persa, act. V, sc. 2, v. 43: « Nequeo, leno, quin tibi saltem staticulum dem, olim quem Hegea Faciebat : vide vero, si tibi satis placet. SA. Me quoque volo reddere, Diodorus quem olim faciebat in Ionia. » Turnebum scio *staticulam* eo loci pro saltationis genere accepisse, Hegeam et Diodorum fuisse saltatores, de quibus alibi nihil quidquam legerit. Verum quum in iis signis quæ eximio præsertim opere effecissent, subscribere sua nomina statuarii tum solerent, Ἡγίας ἐποίει, *Hegias faciebat*, aliique similiter : fueritque id Atheniensi statuario nomen, de quo superius egimus sub initium cap. 19, an ad illius modo opera Plautus alludat, amplius considerandum censeo. Et Diodori sculptoris Plato meminit in Anth. IV, 12, in epigrammate eleganti de Satyri effigie : Τὸν Σάτυρον Διόδωρος

India [15] neque æs, neque plumbum habet, gemmisque suis ac margaritis hæc permutat.

XLIX. Nigro [1] plumbo ad fistulas laminasque utimur, 1
laboriosius in Hispania eruto, totasque per Gallias : sed in Britannia summo terræ corio adeo large, ut lex ultro dicatur, ne plus certo modo fiat. Nigri generibus hæc sunt nomina : Ovetanum [2], Caprariense, Oleastrense. Nec differentia ulla scoriæ, modo sit excocta diligenter. Mirumque in his solis metallis, quod derelicta fertilius revivescunt. Hoc videtur facere laxatis spiramentis ad satietatem 2
infusus aer, æque ut feminas quasdam fecundiores facere abortus. Nuper id compertum in Bætica Santarensi [3] metallo, quod locari [4] solitum X. CC M annuis, postquam obliteratum erat, CCLV locatum est [5]. Simili modo Anto-

ἐκοίμισεν, οὐκ ἐτόρευσεν· Ἦν νύξῃς, ἐγερεῖς· ἄργυρος ὕπνον ἔχει. « Sopierat Satyrum, non sculpserat, hunc Diodorus : Argentum dormit : punge, vigil facies. » Alterius quoque Diodori pictoris, si tamen alius a sculptore, Leonidas in eadem Anthol. II, 19. Statunculam femineo, ut appellant, genere Gregorius Turonensis, aliique dixere. Hard.

15. *India*. Isidorus hæc quoque ad verbum, Origg. XVI, 21. H.— *Neque æs, neque plumbum*. Et æs, et plumbum habet India, sed tunc non effodiebat, quum facilius commodiusque hæc gemmis ac margaritis permutaret. Brot.

XLIX. 1. *Nigro*. Isidor. loc. cit. H.—Fistulæ, *des tuyaux*. Ed.

2. *Ovetanum*. Ab Oveto Asturum oppido (*Oviedo*). Libri hactenus editi perperam exhibent, *Jovetanum*. Caprariense ab insula cognomine prope Majoricam, de qua III, 11. Oleastrense ab Oleastro, Bæticæ oppido, de quo III, 3 ; nam tota ea regio, ut ibi dicitur, cap. 4, plumbi metallis scatet. H.—Paucæ nunc in Gallia plumbi fodinæ, plures in Hispania, numerosissimæ vero in Anglia et Scotia, etc. Ed.

3. *Santarensi*. Fodina metallica, cui unde id nomen obtigerit, incompertum. Antonianum ab Antonio triumviro metalli domino, haud obscurum est : ut Sallustianum æs, et Livianum dici meminimus cap. 2 libri hujus. H. — *Santarensi*. Nunc novimus Scalabim, *Santarem*; quæ non est in Bætica, sed in Lusitania, Tago flumini apposita. Brot.

4. *Locari*. Sic totidem fere syllabis Reg. 2. Quod editores hactenus depravarant : « Quod locari solitum decem libris per CC ante annos, postquam obliteratum erat, LV locatum est. » H. — Ducenta millia denariorum sunt gallicæ nostratis monetæ lib. 155,625. Brot.

5. *CCLV locatum est*. Incerti

nianum in eadem provincia pari locatione pervenit ad pondo[6] CCCC vectigalis. Et mirum[7], aqua addita non liquescere vasa e plumbo constat: eadem in aqua calculus æreusve quadrans si addatur, vas peruri[8].

1 L. (XVIII.) In medicina per se plumbi usus est cicatrices reprimere: adalligatisque lumborum et renum parti laminis frigidiore natura inhibere impetus Veneris: visaque[1] in quiete Venerea sponte naturæ erumpentia usque in morbi genus[2], his laminis Calvus[3] orator cohibuisse traditur, viresque corporis studiorum labori custodisse. Nero[4] (quoniam ita diis placuit) princeps lamina pectori imposita sub ea cantica exclamans, alendis vocibus demonstravit
2 rationem. Coquitur ad medicinæ usus[5], patinis fictilibus, substrato sulphuris minuto[6], laminis impositis tenuibus,

valde sunt hi numeri. In MSS. Regg. 2, 3, et ed. principe, *XXIII locatum est*. In MS. Reg. 5, quod forte verius, « postquam obliteratum erat, reddit LXXXII. » Octoginta duo millia denariorum sunt gallicæ nostratis monetæ libræ 63,806. Denariorum autem quinquaginta quinque millia efficiunt libras 198,421. BROT.

6. *Ad pondo CCCC*. Hoc est, ut mos est scribendi Veterum, ad libras quadringenties mille. H. — Brot. ex editione principe, *ad pondo CCCC vectigalis*, lineolam videlicet superpositam delendo. ED.

7. *Et mirum*. Hæc duo verba ignorant melioris notæ codices; et delevit Broterius. ED.

8. *Vas peruri*. Brot. ex Regg. 2, 3, et ed. princ. *si addatur*, etc. et mox τὸ *vas* omittit. ED.

L. 1. *Visaque*. Oribasius de Vict. rat. « Lamina plumbi, inquit, lumbis superposita prohibet somniantibus semen . . . Custodire vero oportet, ne his nimis infrigidatis lædantur renes. » Sic etiam Theod. Priscianus II, P. I, 11. HARD.

2. *Usque in morbi genus*. Nimiam scilicet profusionem seminis ex naturalibus, ut Celsus vocat IV, 21. De Πριαπισμῷ item Theodorus loc. citat. ubi inter remedia: « Si passionis hujus molestia, inquit, diutius perseveraverit, ut tensio et desiderium impatientissime protendantur, laminam plumbi renibus et partibus vicinis appono, etc. » HARD.

3. *Calvus*. E Licinia gente. H.

4. *Nero*. Hoc ipsum, aliaque vocis alendæ subsidia adhibuisse Neronem, auctor est et Sueton. in ejus vita, XX. HARD.

5. *Coquitur ad medicinæ usus*. Totidem fere verbis hæc pariter Diosc. lib. V, 96, et Oribas. lib. XIII, p. 231. HARD.

6. *Substrato sulphuris minuto*. Hoc est, sulphuris momento. Ita MSS. non *sulphure*. HARD.

opertisque sulphure et ferro mixtis. Quum coquitur, munienda in eo opere foramina spiritus[7] convenit : alioqui plumbi fornacium halitus noxius sentitur, et pestilens, et canibus ocyssime; omnium vero metallorum, muscis et culicibus : quamobrem non sunt ea tædia in[8] metallis. Quidam[9] in coquendo scobem plumbi lima quæsitam sulphuri miscent : alii cerussam potius, quam sulphur. Fit et lotura[10] plurimi usus in medicina, quum se ipso teritur in mortariis plumbeis addita aqua cælesti, donec crassescat. Postea supernatans aqua[11] tollitur spongiis : quod crassis- 3
simum fuit, siccatum dividitur in pastillos. Quidam[12] limatum plumbum sic terunt : quidam etiam plumbaginem admiscent : alii vero acetum, alii vinum, alii adipem, alii rosam. Quidam in mortario lapideo, et maxime Thebaico, plumbeo pistillo[13] terere malunt : candidiusque fit ita medicamentum. Id autem quod ustum est plumbum, lavatur, et teritur[14], ut cadmia. Potest adstringere[15], sistere, con-

7. *Foramina spiritus*. Nares Dioscor. Σκεπάσας τοὺς ῥώθωνας· βλαβερὰ γὰρ ἡ ἀποφορά. Hard.

8. *In metallis*. In fodinis metallicis non sunt ea animalia. H.

9. *Quidam*. Dioscorid. loc. cit. Ῥινίσματα μολίβδου βαλὼν κατὰ θείου, etc. Mox deinde plumbaginem appellat, argenti venam plumbo mixtam. Hard.

10. *Fit et lotura*. Plumbi scilicet, quod lavatur ea quæ subjicitur ratione, quam et Diosc. totidem verbis prodidit, V, 95. Hard.

11. *Postea supernatans aqua*, etc. Diosc. loc. cit. Hard.

12. *Quidam*. Diosc. loc. cit. H.

13. *Plumbeo pistillo*. Plumbeum modo Diosc. loc. cit. modo lapideum adsciscit. Hard.

14. *Lavatur, et teritur, ut cadmia*. In libris hactenus editis, « lavatur, ut stibi et cadmia : » haud pœnitenda sane lectione : nam de lotura stibeos, dictum est XXXIII, 34. Verum in MSS. Reg. 2 cæterisque, « lavatur et istius et cadmiæ. Potest adstringere, etc. » Unde Pintianus conjiciebat, « lavatur. Et istius, ut cadmiæ, potestas stringere. » Sed, ut cætera sileam, nec *istius*, nec *stringere*, Plinii orationem sapit. Lavari autem, ut cadmiam, prætermisso stibi, dici nunc satis duximus, a Dioscoride admoniti, qui V, 96 : Δεῖ δὲ, inquit, πλύνειν αὐτὸν ὡς τὴν καδμείαν καὶ ἀποτίθεσθαι. Quare pro *et istius et cadmiæ*, nos *et teritur ut cadmia* scripsimus, quod fieri quidem Plinius suo loco prodidit, hoc est, cap. 22. H.

15. *Potest adstringere*. Hæc totidem fere verbis Dioscor. loc. cit. Δύναται δὲ ψύχειν, στύφειν, παρεμπλάτ-

trahere cicatrices. Usus enim ex eodem, et in oculorum medicamentis, et maxime contra procidentiam[16] eorum, et inanitatem hulcerum[17], excrescentiave, rimasque sedis, aut
4 hæmorrhoidas, aut condylomata. Ad hæc maxime lotura plumbi facit: cinis autem usti ad hulcera serpentia, aut sordida: eademque, quæ chartis[18], ratio profectus. Uritur[19] autem in patinis per laminas minutas cum sulphure, versatum rudibus[20] ferreis aut ferulaceis, donec liquor mutetur in cinerem. Dein refrigeratum teritur in farinam. Alii limatam scobem in fictili crudo coquunt in caminis, donec percoquatur figlinum. Aliqui cerussam miscent pari mensura, aut hordeum, teruntque, ut in crudo[21] dictum est, et præferunt sic tritum plumbum spodio Cyprio.

1 LI. Scoria[1] quoque plumbi in usu est, optimaque, quæ ad luteum maxime colorem accedit, sine plumbi reli-

τειν, μαλάττειν, πληροῦν τὰ κοιλώματα, στέλλειν τὰ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ῥεύματα, etc. « Potest refrigerare, adstringere, spiracula cutis obducere, mollire, cava explere, sistere oculorum fluxiones, etc. » HARD.

16. *Procidentiam*. Cels. VI, 6 : « Nonnunquam ingens inflammatio tanto impetu erumpit, ut oculos sua sede propellat : proprie enim πρόπτωσιν id, quoniam oculi procidunt, Græci appellant. » H.

17. *Et inanitatem hulcerum*, etc. Sic Reg. 2. Hoc est, cava explet hulcera, sistitque eorumdem hulcerum carnes excrescentes. Sic Diosc. V, 95 : Δύναται δὲ... πληροῦν τὰ κοιλώματα, στέλλειν... τὰ ὑπερσαρκοῦντα τῶν ἑλκῶν. Prius legebatur, *et inanitatem, et hulcerum excrescentia* : ut labor esset investigare, quod morbi genus esset, inanitas oculorum, medicis adhuc ignotum.

18. *Quæ chartis*. De chartæ in medicina usu, dictum est XXIV, 51. HARD.

19. *Uritur*. Quæ capite reliquo continentur, totidem ea verbis expressit Dioscorid. V, 96. Sed quid causæ sit cur ustionem a coctione Plinius nunc secernat, quum eadem fieri utramque ratione doceat, amplius considerandum est. H.

20. *Rudibus*. Sic MSS. omnes, et editi : non, *trudibus*, ut cuidam visum. Diosc. loc. cit. hoc tantum, κίνει σιδήρῳ, ferro seu ferrea rude versato. Plin. 54 : « Misceturque rudiculis, donec rubescat : » ubi Dioscor. V, 103, νάρθηκι dicit, hoc est, ferulacea rudicula. HARD.

21. *Ut in crudo*. In crudo plumbo, neque usto : uti dictum est paulo ante, his verbis : « Fit et lotura plurimi usus, etc. » HARD.

LI. 1. *Scoria*. Diosc. totidem verbis, V, 97. H. — *Scoria quoque plumbi*. De scoria plumbi, spodio,

quiis[2], aut sulphuris specie, et terra carens[3]. Lavatur[4] hæc in mortariis minutim fracta, donec aqua luteum colorem trahat, et transfunditur in vas purum, idque sæpius, usque dum subsidat, quod utilissimum est : eosdemque effectus habet, quos plumbum, sed acriores[5]. Mirari succurrit experientiam vitæ, ne fæce quidem rerum, excrementorumque fœditate intentata tot modis.

LII. Fit et spodium ex plumbo eodem modo, quo ex 1
Cyprio ære diximus[1]. Lavatur in linteis raris aqua cælesti, separaturque terrenum transfusione, cribratumque teritur. Quidam pulverem pennis detergere malunt, ac terere in vino odorato.

LIII. Est et molybdæna[1] quam alio loco galenam vo- 1
cavimus, vena argenti plumbique communis. Melior[2] hæc, quanto magis aurei coloris, quantoque minus plumbosa, friabilis, et modice gravis. Cocta cum oleo, jocineris colorem trahit. Adhærescit et auri, et argenti fornacibus : et hanc metallicam vocant. Laudatissima[3] quæ in Zephy-

molybdæna, cerussa, cf. Exc. IV ad calcem huj. lib. Ed.

2. *Sine plumbi reliquiis.* Μηδὲν ἔχουσα μολιβδῶδες, nihil plumbosi habens, Diosc. loc. cit. Hard.

3. *Sulphuris specie, et terra carens.* Apud Diosc. ψιμμυθιοφανὴς, cerussæ specie. Magis sequor Plinium, qui legit θειοφανής : nam id magis convenit cum μηλοειδὴς, optima, densa, fractu contumax, cerussæ prorsus similis, nihil plumbei habens, luteo fere colore, vitri modo splendida. Dal.

4. *Lavatur.* Ad verbum hæc pariter Diosc. loc. cit. Hard.

5. *Sed acriores.* Quoniam magis adstringit : Δύναται δὲ τὰ αὐτὰ τῷ κεκαυμένῳ μολίβδῳ, στύφουσα μᾶλλον. Dioscor. loc. cit. Hard.

LII. 1. *Diximus.* Cap. 34. H.

LIII. 1. *Est et molybdæna.* Appellatione molybdænæ auctor comprehendit tum venam argento communem, et plumbo, tum plumbarium lapidem, tum etiam plumbariam arenam. Dal. — Μολύβδαινα et μολίβδαινα, latine plumbago. Galenam superius appellavit, lib. XXXIII, 31. Hard.

2. *Melior.* Totidem verbis Diosc. V, 100 : Μολύβδαινα δὲ ἀρίστη ἐστὶν ἡ λιθαργυροφανὴς, ξανθὴ, ὑποστίλβουσα, καὶ κιῤῥὰ ἐν τῷ λειοτριβεῖσθαι, ἑψηθεῖσά τε ἐλαίῳ ἡπατοειδὴς τῷ χρώματι γίνεται... Γεννᾶται δὲ ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ. Hard.

3. *Laudatissima.* Alterum hoc genus esse indicat, nec metallicum, ut prius, sed factitium, hoc est,

rio[4] fiat. Probantur[5] minime terrenæ, minimeque lapidosæ:
2 coquuntur lavanturque scoriæ modo. Usus in liparas[6], ad lenienda refrigerandaque hulcera: emplastrisque, quæ non alligantur: sed illita[7] ad cicatricem perducunt, in teneris corporibus mollissimisque partibus. Compositio ejus est libris tribus, et ceræ libra una, olei tribus heminis, quod in senili corpore cum fracibus additur. Temperatur et cum spuma argenti, et scoria plumbi, ad dysenteriam, et tenesmum, fovendo calida[8].

1 LIV. Psimmythium[1] quoque, hoc est, cerussam, plumbariæ dant officinæ. Laudatissimum[2] in Rhodo. Fit autem ramentis plumbi[3] tenuissimis super vas aceti asperrimi impositis, atque ita distillantibus. Quod ex eo cecidit in

cura ac diligentia præparatum. De gemina enim molybdæna sequitur, « Probantur minime terrenæ, etc. »

4. *In Zephyrio.* Ciliciæ oppido, haud procul Coryco monte, ubi laudatissimam reperiri molybdænam, sed fossilem tradit Dioscor. loc. cit. Hard.

5. *Probantur.* Totidem verbis hæc Dioscorides loc. cit. et Orib. XIII, p. 231. Hard.

6. *Usus in liparas.* Hoc est, in emplastra lenia, quæ liparas vocant. Diosc. loc. cit. Μίγνυται δὲ ἐπιτηδειότερον αὕτη καὶ ταῖς λιπαραῖς καὶ ἀνεπιδέκτοις ἐμπλάστροις χρησίμως. Sunt qui legant ἀνεπιδήκτοις, *emplastris quæ non mordent*: atque ita sane, Orib. loc. cit. Celsus quoque, V, 19, in emplastra lenia, seu liparas, *plumbi recrementum* adsciscit, quam σκωρίαν μολύβδου Græci vocant. Hard.

7. *Illita.* Diosc. et Orib. ll. cc. H.

8. *Et tenesmum, fovendo calida.* Sic ut clystere metallica ea infundantur, abdomen vero seu venter mitigandi doloris causa, aqua calida foveatur. Dal. — *Fovendo.* In MSS. Reg. et editione principe, *fovenda calida*, quod nec male est; calida enim debet esse, ut foveatur venter. Brot.

LIV. 1. *Psimmythium.* Ψιμμύθιον Diosc. V, 103. H. — *Cerussam.* Est plumbi (*sous-acétate de plomb*) et carbonis (*gaz carbonique*) mixtura (*carbonate de plomb*), quæ nostris dicitur, *céruse*, *blanc de plomb*. Ed.

2. *Laudatissimum in Rhodo.* Dioscor. loc. cit. Κάλλιστον δὲ ἡγητέον τὸ ἐν Ῥόδῳ σκευασθὲν, ἢ ἐν Κορίνθῳ, ἢ ἐν Λακεδαίμονι· δευτερεύει δὲ τὸ ἐκ Δικαιαρχίας, *proxima quæ Puteolis.* Nostris temporibus in omnibus Europæ regionibus conficitur. H.

3. *Fit autem ramentis plumbi.* Bracteas e plumbo ramenta vocat. Diosc. loc. cit. μολιβδίνην πλίνθον, *massam plumbeam*. Agricola Fossil. IX, p. 357, plumbum dilatatum, sic ut quælibet bractea pondo sit unius libræ. Cætero hæc totidem verbis Diosc. loc. cit. Hard.

ipsum acetum, arefactum molitur et cribratur, iterumque aceto mixto in pastillos dividitur, et in sole siccatur æstate. Fit et alio modo: addito in urceos aceti plumbo, obturatos per dies x, derasoque ceu situ[4], ac rursus rejecto, donec deficiat materia. Quod derasum est, teritur et cribratur, et coquitur in patinis, misceturque rudiculis donec rubescat, et simile[5] sandarachæ fiat. Dein lavatur dulci aqua, donec nubeculæ omnes eluantur. Siccatur similiter postea, et in pastillos dividitur. Vis[6] ejus eadem, quæ supradictis: levissima tantum ex omnibus: præterque ad candorem feminarum[7]. Est autem lethalis potus[8], sicut spumæ argenti. Postea cerussa ipsa si coquatur, rufescit.

4. *Derasoque ceu situ.* Et deraso quasi situ, sive lanugine, quæ plumbo ex aceti humore hæsit, rursusque dejecto plumbo in urceos aceti. Agricola, l. c. p. 358. Qui radunt bracteas, decimo quoque die reserant dolium... si viderint bracteas vi aceti non esse consumptas, denuo dolium claudunt, idque faciunt usquedum bracteæ totæ dissipentur. Tum liquor purus', qui supernatat, colatur: glutinosum vero, quod in dolii fundo residet, in aliud vas transfusum in sole siccatur: dein mola trusatili teritur, aut alio modo comminuitur, postea cribratur. Hard.

5. *Et simile.* Unde sic parata cerussa, et a Vitruvio sandaracha dicitur, quod est ei colore similis. A quibusdam sandyx nominatur. Hæc verbis totidem Dioscor. loc. cit. H.

6. *Vis.* Nempe, quæ plumbo, plumbique scoriæ et molybdænæ. Hard.

7. *Præterque ad candorem feminarum.* Martial. II, epig. xli: « Cerussata timet Sabella solem. » Et VII, 24: « Et cerussata candidiora cute. » Sed haud paulo elegantius Lucianus in Antholog. II, 9: Τὴν κεφαλὴν βάπτεις, γῆρας δὲ σὸν οὔποτε βάψεις, Οὐδὲ παρειάων ῥυτίδας ἐκτανύσεις. Μὴ τοίνυν τὸ πρόσωπον ἅπαν ψιμύθῳ κατάπλαττε, Ὥςε προσωπεῖον, κοὐχὶ πρόσωπον ἔχειν. Οὐδὲν γὰρ πλέον ἐςί. Τί μαίνεται; οὔποτε φῦκος Καὶ ψίμυθος τεύξει τὴν Ἑκάβην, Ἑλένην. « Tinge comas, si vis: tingi negat ipsa senectus: Nec dabitur rugas explicuisse genis. Parce, precor, vetulum cerussa pingere vultum: Personam videor cernere, non faciem. Stulta, labor totus perit hic tibi: fucus, et omne Hoc genus, ex Hecuba non facient Helenam. » Quæ vero feminæ cerussa pro fuco utuntur, inquit Brasavolus in Exam. met. p. 424, quum veneni maleficium cerussa habeat, halitus inde fœtorem trahunt, dentiumque putredinem: et ante tempus facies universa rugis aratur. H. — Brot. ex Regg. 3, 5, *ad cand. feminarum adhibetur,* quæ postrema vox et in edit. principe deest. Ed.

8. *Est autem lethalis potus.* Dio-

1 LV. Sandarachæ[1] quoque propemodum dicta natura est. Invenitur[2] autem et in aurariis, et in argentariis metallis; melior quo magis rufa, quoque magis virus[3] redolens, ac pura, friabilisque. Valet purgare[4], sistere, excalfacere, perrodere. Summa ejus dos septica[5]. Explet alopecias[6] ex aceto illita. Additur oculorum medicamentis[7]. Fauces purgat[8] cum melle sumpta. Suspiriosis[9] tussientibusque jucunde medetur, cum resina terebinthina in cibo sumpta. Suffita[10] quoque cum cedro, ipso nidore iisdem medetur.

scor. loc. cit. Ἔςι δὲ καὶ τῶν ἀναιρετικῶν. Quos morbos afferat cerussæ potus, idem explanat in Alex. cap. XXII. HARD.

LV. 1. *Sandarachæ.* Hoc est, vis ac potestas : nempe quoties in compositione medicamentorum, id autem toto hoc opere sæpissime contigit, adhibita sandaracha est; Σανδαράχη Dioscoridi, V, 122. Galeno de Fac. simpl. med. IX, 3, p. 269, etiam σανδαράκη. *Sandaraque*, vel *arsenic rouge*. HARD. — Brot. et edit. princ. *sandaracæ*. ED.

2. *Invenitur.* Isid. XIX, 17, hæc totidem verbis. HARD.

3. *Quoque magis virus redolens.* Quoque magis sulphuris virus redolens, θειώδη ἀποφορὰν ἔχουσα. Dioscor. DAL. — *Quoque.* Isid. loco citato. At Diosc. V, 122, rufam, friabilemque pariter anteponit, et quæ sulphuris virus redoleat, ἔτι δὲ θειώδη ἀποφορὰν ἔχουσαν. Quod et Brasavolus confirmat, de Exam. Gum. p. 391. HARD.

4. *Valet purgare.* Cels. V, 5 : « Purgant ærugo, auripigmentum, quod ἀρσενικὸν a Græcis nominatur : huic autem et sandarachæ in omnia eadem vis. » HARD.

5. *Summa ejus dos septica.* Et sandarachæ pariter et arsenico Diosc. loc. cit. δύναμιν σηπτικὴν attribuit, hoc est, vim putrefaciendi, absumendique carnes excrescentes. Etiam vim ei καυςικὴν inesse ait Aetius, ut et arsenico, II, 77, ex MS. græco. HARD.

6. *Explet alopecias.* Marc. Emp. VI, p. 47; Theod. Prisc. 1, 2, et Plin. Val. I, 6. At Diosc. loc. cit. non ex aceto, sed ex resina. H.

7. *Additur oculorum medicamentis.* Cerussa sane usta, quam et sandaracham quidam vocitarunt, crebro in medicamentis oculorum a Celso adhibetur, VI, 6. Ad pediculos palpebrarum, sandaracha semel ibidem. HARD.

8. *Fauces purgat.* Vocem canoram facit, limpidamque, inquit Diosc. loc. cit. Φωνήν τε ἀποκαθαίρει ἐκλειχομένη σὺν μέλιτι. HARD.

9. *Suspiriosis.* Ex ovo sorbili, inquit Marc. Emp. XVI, p. 118, et Plin. Val. I, 58. Cum resina in catapotio sumpta, καὶ ἀσθματικοῖς σὺν ῥητίνῃ καταπότιον δίδοται, Dioscor. loc. cit. HARD.

10. *Suffita.* Diosc. loc. cit. Καὶ ὑποθυμιᾶται σὺν ῥητίνῃ, καὶ πρὸς παλαιὰν βῆχα, διὰ σιφῶνος ἑλκομένου τοῦ ἀτμοῦ τῷ ςόματι. « Quin et ad-

LVI. Et arsenicum[1] ex eadem est materia. Quod optimum[2], coloris etiam in auro, excellentius : quod vero pallidius aut sandarachæ simile est[3], deterius existimatur. Est et tertium genus[4], quo miscetur aureus color sandarachæ. Utraque[5] hæc squamosa[6]. Illud vero siccum[7], purumque, gracili venarum discursu fissile. Vis eadem quæ supra[8], sed acrior. Itaque et causticis additur, et[9] psilothris. Tollit et pterygia digitorum, carnesque narium, et con- 1

versus veterem tussim cum resina suffitur, nidore per fistulam in os attracto. » Hard.

LVI. 1. *Et arsenicum*. Hoc est, ut ait Isid. XIX, 17, et Diosc. V, 21, in iisdem metallis, quibus sandaracha, gignitur. Ἀρσενικὸν κατὰ τὰ αὐτὰ γεννᾶται μέταλλα τῇ σανδαράχῃ. Latini, ut auctor est Scribonius, Comp. civ, auripigmentum vocant. Nostri, *orpin*, *arsenic*. H. — *Arsenicum*. Brot. ex MSS. Regg. *arrenicum*. Ed.

2. *Quod optimum*. Diosc. V, 121 : Ἄριστον δὲ ἡγητέον τὸ πλακῶδες καὶ χρυσίζον τῇ χροᾷ. « Optimum existimatur crustosum, auri colore micans. » Idem alterum, quod sandarachæ simile est, secundum locum tenere ait. Hard. — *Excellentius*. Brot. ex MSS. Regg. Pintian. et edit. princ. *in auro excellentis*. Neque enim latinitas, nec sensus in vulgata lectione satis constant. Legunt quidam, *coloris etiam*, *ut auro*, *excell.* forte rectius. Ed.

3. *Aut sandarachæ similius est*, *deterius existimatur*. Voss. « simile est, deterius judicatur. » Gron.

4. *Est et tertium genus*. In quo cum colore auri miscetur sandarachæ color. H. — *Tertium genus*. Quid sit tertium genus illud Plinianum, fatetur scire se Geoffr. Tractat. de Mat. med. tom. I, cap. de Arsenico ; ejusdem tamen meminit Diosc. loc. proxime laud. Ed.

5. *Utraque*. Genus hoc utrumque, et quod pallidius est, et quod tertium genus appellavit, squamosum, hoc est, squamatim in crustas fissile : τὰς πλάκας λεπιζομένας ἔχον ὡς ἀεὶ ἐπικειμένας ἀλλήλαις. Diosc. loc. cit. Hard.

6. *Squamosa*. Diosc. squamatim in crustas dividuntur, alias fere semper aliis incumbentes. Dal.

7. *Illud vero siccum*. Excellentius illud genus, quod priore loco indicatum est. Hard.

8. *Vis eademque quæ supra*. Quæ sandarachæ. Dioscor. V, 122, et Celsus, V, 5. Hard.

9. *Et psilothris*. Nam pilos detrahit : ψιλοῖ δὲ τρίχας, Dioscor. V, 121. Hard. — Dioscor. V, 122, arsenici duplex tractat genus : unum citrinum, quod Latinis auripigmentum est ; rubrum alterum, sive colore referens sandaracham, cujus item meminit, cap. 123. Plura recentiores norunt arsenici genera (*arsenic natif*, *arsenic oxidé*), aliis plerumque mineralibus mixta (*arseniures d'argent*, *d'antimoine*, *de cobalt*, etc.) et in primis sulphure.

dylomata, et quidquid excrescit[10]. Torretur[11], ut validius prosit, in nova testa, donec mutet colorem[12].

Arsenicum nempe Diosc. loc. cit. nobis est vulgo, *orpiment (sulfure jaune d'arsenic)*; secundum genus græcus auctor habet, de quo amplius considerandum nonnulli judicant : sandaracham vero plerique ad id referunt, quod nostri vocant *réalgar (sulfure rouge d'arsenic)*, quanquam et sunt qui sandaracham Veterum nobis adhuc incognitam putent. De arsenici usu in medicina conf. Excurs. V ad calc. hujus libri. Ed.

10. *Et quidquid excrescit*. Diosc. loc. cit. Ἐςι δὲ τῶν ςελλόντων. Clavos etiam pedum reprimi eo, auctor est Marcell. Empiric. cap. xxxiv, pag. 234. Hard.

11. *Torretur*. Totidem verbis Diosc. loc. cit. Ἐπ' ὀςράκου καινοῦ ἐπερεισάμενος αὐτὸ, θὲς ἐπὶ διαπύρου ἄνθρακος, καὶ ςρέφε συνεχῶς· ὡς δ' ἂν πυρωθῇ καὶ μεταβάλλῃ, ψύξας καὶ λεάνας ἀποτίθεσο. « Testæ novæ inditum carbonibus ignitis imponito, assidueque versato, donec igne flagret, coloremque mutet : deinde refrigeratum tritumque recondito. » Hard.

12. *Donec mutet colorem*. Pigmentum id sandaracha factitia est, de qua cap. 6, lib. seq. XXXV. Dal.

EXCURSUS.

DE ANNIS ALEXANDRI MAGNI.

Ad ea Plinii verba, lib. XXXIV, cap. 19, pag. 169:

Centesima quartadecima Olympiade, Lysippus fuit, quum et Alexander Magnus.

Sententia horum verborum est, tunc floruisse Lysippum, quum et Alexander Magnus floreret; non autem tunc floruisse illum, aut ipso anno, quo iste supremum diem clausit, ut necesse est dicere, si vulgarem Olympiadum calculum sequutus est Plinius; aut ut olim conjiciebamus paulo timidiores, primo ipso Alexandri anno: sed jam ipso ab annis aliquot, nempe ab annis sex, ut mox constabit, regnum Macedonicum administrante. Nam sic etiam, si teste opus est in re perspicua, interpres gallicus verba Plinii intellexit, quæ sic transtulit: *En la cent quatorzième Olympiade, Lysippus était en être, durant le règne d'Alexandre-le-Grand.* Hæc verba certe non primum, ne dum supremum, sed annos principis decurrentes designant. Annos autem omnino triginta regnasse Alexandrum nummi antiqui clamant, tametsi id olim non animadvertimus, veriti longius ab antiquariorum præconcepta opinione discedere. At nunc demum detecta rei veritate, annos principatus omnino tricenos Alexandro Magno cum nummis antiquis constanter asserimus; et in eo annorum ipsius numero statuendo mirifice cum illis consentire sacras literas, calculum Olympiadum Plinianum, defectum denique lunæ a Plinio ea die annotatum, qua Darium vicit Alexander. Nam hæc certe numismata vidimus Alexandri Magni cum numero annorum ipsius principatus.

1. Caput Alexandri Magni leonina pelle tectum·)(·ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Jupiter sedet, dextra aquilam, sinistra hastam gerit. In cathedræ intercolumnio, Φ *Phthiam* denotat, sive *Phthiotida* in Thessalia. Latere dextro, Δ annum *quartum* significat. Argenteus est maximæ molis, in Thesauro Regio.

2. Caput idem·)(· ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Jupiter sedet. In cathedræ intercolumnio ΑΡ *Arethusam* significat in Macedonia. Latere dextro os leonis, et Ε anno *quinto*. Argenteus itidem tetradrachmus est.

3. Caput idem·)(· ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Jupiter sedet. In ipso intercolumnio cathedræ, litera jacens Ξ annum *octavum* Alexandri designat. Latere

dextro literis implexis MΥΡ *Myrina* est, in Lemno insula civitas, de qua Plinius, IV, 23.

4. Caput Alexandri M. tectum galea·)(· ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Victoria stans palmam sinistra gestat, dextra coronam ostentat. Latere dextro, H annum *octavum* designat. Ad pedes Victoriæ in corona, literis implexis MΥΡ *Myrina* est, ut proxime. Aureus hic nummus perpulcher est apud D. de Clesves.

5. Caput Alexandri M. leonina pelle tectum, naso adunco et incurvo ·)(· Jupiter sedens, dextra aquilam, sinistra hastam gerit. Latere sinistro nummi epigraphe, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. In imo cathedræ intercolumnio, in qua Jupiter sedet, littera Θ annum *nonum* Alexandri designat. Et hic nummus tetradrachmæ pondere argenteus, in Cimelio nostro Parisiensi.

6. Caput Alexandri Magni leonina pelle tectum·)(· Jupiter sedet, ut proxime. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Latere dextro nummi, ΔΙ, hoc est, anno *quarto decimo*. Est hic argenteus formæ mediocris, in Cimelio domus professæ nostræ in hac civitate.

7. Caput Alexandri Magni leonina pelle tectum; appositis ad latus literis ΙΗ, hoc est, anno *decimo octavo*·)(· Clava cum pharetra, et nomine ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Est ex minimo ære perelegans apud Cl. V. D. Baudelot.

8. Caput Alexandri Magni galeatum, absque epigraphe·)(· Victoria dextroversum incedens coronam ostentat, ut victoriam scilicet Persicam Occidenti et Macedoniæ annuntiet: quo ipso dextro latere malum Punicum, sive granatum, et sub eo litera A, quæ *primum* imperii Persici annum indicat: a tergo Victoria quasi relinquente literam K, quæ est in sinistro nummi latere, et *vicesimum* Alexandri, in Macedonia utique, annum designat. Abest Alexandri nomen; existimante sane ingenioso opifice, frustra nomen apponi, quo tempore nec alius in orbe princeps nummos ex argento cuderet, præter Alexandrum: et omnia in isto numismate victoriam Persicam prædicarent: nempe galeatum caput, Victoria retro apposita, malogranatum Persici imperii nota, annus ibi denique primus cum vicesimo compositus. Nam cuinam possent principi hæ notæ convenire, præterquam uni Alexandro? Nam malogranatum pro indice regni Persici ibi esse, quod ferax horum fructuum ea regio sit, testis afferri potest Plutarchus; qui pomum hujusmodi magnitudine insigne oblatum fuisse Artaxerxi refert in ejus vita, pag. 1013. Favet et Herodotus, VII, n. 41. Est hic nummus sane perrarus ac singularis, ex argento, primæ molis, in hac civitate Parisiensi, in locupletissimo Cimelio D. le Hay: a quo numismatis expressam in cera imaginem accepimus.

9. Caput Alexandri Magni leonina pelle tectum·)(· Jupiter sedet, ut in prioribus nummis. Latere sinistro ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Dextro K<: connexia

duabus literis K et Λ, quibus annus Alexandri *vicesimus primus* notatur. Eximius hic nummus ex argento, mediocris moduli, sed eleganti fabrica est, apud D. DE BOZE. Alius ibi similis formæ, habet literam K dumtaxat, hoc est, annum *vicesimum*.

10. Caput Alexandri Magni leonina pelle tectum·)(· Jupiter sedet, ut in nummo priore. Latere nummi sinistro, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ : dextro ad crura Jovis, ΚΓ : hoc est, anno *vicesimo tertio* : supra ad ejusdem genua, ΑΣ : hoc est, Ἀσπληδονίων in Bœotia. Sic enim in nummis ejusdem Alexandri Magni, ΚΛΕ, Κλεωναίων est. Neque extra Græciam fere cusa hujus principis nomine numismata sunt. Est hic maximi moduli nummus argenteus apud D. Abbatem FAUVEL. Habemus hujus præclari numismatis et duorum sequentium, hoc est, duodecimi et XIII expressam in cera effigiem, ejusdem amici cura. Est apud P. DE VITRY argenteus denarius similis, cum anno ΚΓ : et intra sellam ΜΕ : hoc est, *Megaris* in Bœotia. Nummi impressam in cera effigiem habemus.

11. Caput Alexandri Magni tectum pelle leonina·)(· Jupiter sedet, ut in nummo priore. Latere nummi sinistro, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Dextro, ΚΔ : hoc est, anno *vicesimo quarto*. Est apud P. DE VITRY nummus maximæ molis argenteus, cujus habemus in cera impressam imaginem.

12. Caput Alexandri Magni tectum pelle leonina·)(· Jupiter sedet, ut in nummo priore. Latere nummi sinistro, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Latere dextro ad Jovis genua, ΚΕ: hoc est, anno *vicesimo quinto*. Est in Thesauro Regio maximæ molis argenteus. Apud D. DE BOZE idem est, sed cum superpositis numero annorum his literis, ΑΣ, hoc est, Ἀσπληδονίων :
ΚΕ
anno XXV Alexandri Magni. In alio, quem exhibet sylloge numismatum Londini edita anno 1708, superposita est literis numeralibus ΚΕ, litera Φ : quæ Phthiam, vel Phthiotida denotat, in Thessalia.

13. Caput Alexandri Magni leonina pelle tectum·)(· Jupiter sedet, ut in nummis superioribus. Latere sinistro, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Latere dextro Λ, hoc est, *anno tricesimo*. Est hic argenteus similiter egregiæ fabricæ, et majoris moduli, in Thesauro Regio, et apud D. DE BOZE. In Museo nostro argenteus est mole denarii, qui in intercolumnio cathedræ, in qua Jupiter sedet, eamdem habet literam Λ, h. e. *annum tricesimum*.

Quid porro hi numeri in nummis principum notati, quam annos ipsorum principatus designant? Fuit nimirum Alexander claritatis ac celebritatis tantæ, ut dignus visus sit monetariis ex quo prægigneretur mos annos principum consignandi in nummis. Exinde certe in numismatis successorum ejus eadem observata ratio est: prius non comparet.

Nunc igitur annorum Alexandri Magni gemina chronologia digerenda hic est, et subjicienda oculis: vulgaris altera, altera vera; hoc est, cum

sacris libris, ut diximus, cum calculo Olympiadum Pliniano, cum numismatis veteribus, et cum siderum observatione, quam Plinius diligenter descripsit, eximie consentiens.

Anni ante Chr.	*Anni ab U. C.*	*Olympiadum calculus vulgaris cum vulgari chronol.*		*Olympiadum calculus Plinianus et vera chronologia.*		
342.	412.	CIX.	3.	CXII.	3.	Primus Alexandri annus in Macedonia paulo ante mensem sept.
341.	413.		4.		4.	
340.	414.	CX.	1.	CXIII.	1.	
339.	415.		2.		2.	Annus Alexandri Δ *quartus*, in nummo vetere a sept. hujus anni
338.	416.		3.		3.	Annus Alexandri E *quintus*, in nummo vetere a sept. hujus anni.
337.	417.		4.		4.	
336.	418.	CXI.	1. primus Alexan. annus	CXIV.	1.	Centesima quartadecima Olympiade fuit Lysippus cum et Alex. M. Plin. XXXIV, 19.
335.	419.		2.		2.	Annus Alex. H *octavus*, in nummo vetere gemino, a sept. hujus anni.
334.	420.		3.		3.	Annus Alex. Θ *nonus*, in nummo vetere a sept. hujus anni.
333.	421.		4.		4.	
332.	422.	CXII.	1.	CXV.	1.	
331.	423.		2. Darium vincit Alex.		2.	
330.	424.		3.		3.	
329.	425.		4.		4.	Annus Alex. ΔI *quartusdecimus*, in nummo vetere, a sept. hujus anni.

328.	426.	CXIII. 1.	CXVI. 1.	
327.	427.	2.	2.	
326.	428.	3.	3.	
325.	429.	4.	4.	Annus Alex. IH *decimus octavus*, in nummo vetere a sept. hujus anni.
324.	430.	CXIV. Alex. obiit Babylone die 19 julii.	CXVII. 1.	*Nobili apud Arabiam M. Alexandri victoria luna defecisse noctis secunda hora prodita est, eademque in Sicilia exoriens*. Nempe die VIII maii. Plinius, II, 72. Mox *Alexander primus regnavit in Græcia* 1 Macch. I, 1, hoc est, in Syria, quam græci reges, post Alexandrum pariter græcum, Persis ejectis, obtinuerunt. Neque enim in ea Græcia regnare potuit Alexander, nisi devicto Dario. Ergo in ea Græcia *regnavit annis duodecim*, 1 Macch. I, 8, quorum hic annus primus est.
323.	431.	2.	2.	Annus Alexandri K *vicesimus* : idemque A *primus* in Perside : a septembri anni hujus incipiens, ex nummo vetere.
322.	432.	3.	3.	Annus Alex. KA *vicesimus primus*, a sept. hujus anni, ex nummo vetere.
321.	433.	4.	4.	
320.	434.	CXV. 1.	CXVIII. 1.	Annus Alexandri KΓ

						vicesimus tertius, ex nummo vetere a sept. anni hujus incipiens.
319.	435.		2.		2.	Annus Alex. ΚΔ. *vicesimus quartus*, ex nummo vetere, a septembri hujus anni incipiens
318.	436.		3.		3.	Annus Alexandri ΚΕ *vicesimus quintus*, a septembri anni hujus: ex nummis veteribus.
317.	437.		4.		4.	
316.	438.	CXVI.	1.	CXIX.	1.	
315.	439.		2.		2.	
314.	440.		3.		3.	
313.	441.		4.		4.	Annus Alex. Λ *tricesimus*, a septembri anni hujus: ex nummis tribus veteribus.
312.	442.	CXVII.	1.	CXX.	1.	De Alex. M. 1 Macch. I, 6: « Et post hæc decidit in lectum, et cognovit quia moreretur. Et vocavit pueros suos nobiles, qui secum erant nutriti in juventute: et divisit illis regnum suum, quum adhuc viveret. Et regnavit Alexander in Græcia Syriaca annis duodecim » et mortuus est, mense circiter junio. In hunc locum egregia est Menochii nostri ac plena judicii, et spiritus vere Christiani vox: « Negant hoc profani scriptores, inquit, sed

			gravior et potior apud nos sacræ scripturæ auctoritas, quæ ita factum affirmat. » Triumphasset, si sciret cum sacris litteris, solis ac lunæ, Pliniique, ac veterum numismatum testimonium facere.
311.	443.	2. Annus primus Seleucidarum a sept. mense superioris anni.	2. Annus primus Græcorum a septembri mense superioris anni, 1 Macch. I, 9, de Alex. M. « Et obtinuerunt pueri ejus regnum, unusquisque in loco suo; et imposuerunt omnes Seleucus, Ptolemæus, et alii, sibi diadema, statim post mortem ejus. Seleuci filii, et Ptolemæi, post eos annis multis, et multiplicata sunt mala in terra. » Hinc æra Græcorum, cujus hic annus primus est, ab obitu Alexandri cœpit, hoc est, tertio circiter post mense, sive septembri.

In allatis autem numismatibus insigne præ cæteris est numisma octavum, quod geminam notationem temporis exhibet : alteram anni in Perside primi; alteram anni in Macedonia vicesimi, qui in annum illum primum Persici imperii incidebat. Prohibet autem præterea nummus decimus tertius, in quo annus est tricesimus adnotatus, ne aliis aut ipse, aut nummi cæteri affigantur annis, quam quibus eosdem tribuimus. Demonstrat enim annum quidem regni tricesimum vidisse Alexandrum, sed non excessisse, siquidem annus sequens primus annus est æræ Græcorum. Nisi forte quis existimet, non annos regni, sed ætatis

Alexandri, in nummis ipsius signari: id quod nemo certe in hoc genere exercitatus probaverit, quum omnino sit insolens; et risum de se jam pridem præbuerit, qui id similiter de annis, qui sunt in græcis Commodi imp. nummis signati, asseruisset. Nihil igitur dici potest consentaneum magis cum ratione temporum, ac vera rerum gestarum serie, quæ initio libri primi Macchabæorum describuntur, quam ista veterum numismatum inter se et cum illa narratione consensio est. Hard.

EXCURSUS II.

DE ÆRE ET EJUS RECREMENTIS.

Ad ea Plinii verba, lib. XXXIV, cap. 22, pag. 206:

Namque ut ipse lapis, ex quo fit æs, cadmia vocatur, etc.

Æs, vel cuprum vulgare: Χαλκὸς Græcorum: in venis purum quandoque reperitur, et varia figura, bracteolarum scilicet, stiriarum, virgularum, ramusculorum, globulorum, vel massularum: sed sæpius in pyrite aut in peculiari minera reconditur. (*Protoxide*, *oxide noir de cuivre*, *cristallisé*, *dendritique*, *mamelonné*, *filiforme*, etc. *Cuivre pyriteux*, *carbonaté*; *sulfuré*, etc.)

Æris vena non ubique eadem est. Alia enim flavescens; alia purpurea, seu violacea: alia cinerea: alia nigra; sæpe cum scintillis aut venis aureis, et tinctura viridescente permixta.

Æs raro solum in sua minera continetur, sed alia metalla habet adjuncta, argentum, ferrum, plumbum; et magna sulphuris combustibilis copia separatu difficili ut plurimum involvitur. (*Cuivre antimonifère*, *argentifère*, *bismuthifère*, *sulfuré*, etc.) Pro diversis rebus quæ cum cupro permiscentur, ejus minera diverso modo tractatur.

Vena quæ plurimo sulphure turget, comburitur iteratis calcinationibus, donec totum sulphur exhalatum fuerit. Torrere id vocant artifices.

Goslariensis minera cupri in fragmenta pugni crassitie contusa, igne aperto, cæsis lignis et nonnullis carbonibus admixtis, comburitur. Deinde torrefacta minera in frustula minutiora contusa iterum calcinatur: tandem minutissime contusa tertiam subit torrefactionem; postea funditur in lapidescentem materiam rubram, quæ cupri lapis dicitur. Tum quater

iterum torrefit, iterumque liquatur; et æs nigrum præbet: deinde torrendi vices iterum octo sustinet. Tunc quidem æs ab omni sulphure purgatum est; sed argentum continet, quod sic extrahitur.

Æri argentifero quatuor circiter plumbi partes admiscentur, plus minusve, prout plumbum quod adhibetur purius est, vel argenti ferax. Hæc intenso calore simul liquantur, et in formas effunduntur ad panes conficiendos. Panes metallici in fornace separatoria duobus lapidibus dimidio digito a se invicem sejunctis imponuntur, et superimpositis carbonibus igne mediocri candefiunt; ita ut plumbum argento consociatum colliquetur, et ex ære in catinum subjectum defluat, ære tantum in fornace remanente, non liquato, sed spongiosam massam referente. Ærea hæc massa argento carens, æs pauper dicitur: et excoquitur ac funditur, donec æs malleabile, et usibus aptum fiat.

Hoc in ultimo labore scoriæ quædam instar Lithargyri se produnt, ære, argento, plumboque gravidæ; quæ deinde, admixto Lithargyro, funduntur ad metallorum separationem perficiendam.

Æs propter summam ductilitatem et nitorem frequentioris est usus domestici. Verum ad usum medicum rarissime adhibetur, saltem interne. Hocce enim metallum inter venena recensetur, præsertim ærugo. Edulia enim, vel etiam aqua aliquandiu in cupreis vasis servata, admodum noxia evadunt. Ventriculi et intestinorum dolores et tormina, vomitiones enormes, frequentes et inanes dejiciendi conatus, intestinorum exhulcerationes, interdum anhelitus difficultatem, et spasmodicas membrorum contractiones, ac triste lethum, pro majori vel minori hujus veneni quantitate, producunt.

Chalcitis, misy et sory corpora fossilia sunt inter se origine et viribus conjunctissima, quæ potissimum in Cypriis ærifodinis in montibus Solorum reperiebantur. Galenus, lib. *de Simplicium Medicamentorum facultatibus*, narrat se his in fodinis vidisse quasdam in longissimum porrectas veluti zonas, alias super alias numero tres: quarum infima erat ipsius soryos, super quam altera erat chalciteos, suprema misyos.

Præterea idem Galenus observat chalcitin per tempus in misy transmutari. Frustum enim chalciteos, quod ipse in Cypriis fodinis collegerat, post annos circiter triginta in misy quoad extimam superficiem conversum reperit, dum quod in medio erat, perfecta erat chalcitis nullamdum alterationem experta. At vero ex levi quadam mutatione quam in sory, quod ab eodem tempore servabat, deprehendit id ipsum forte longo tempore in chalcitin mutari posse suspicatur.

(Hæc hactenus Geoffræus, Tract. de Mat. med. tom. I; de chalcitide vero, misi et sori, sic talium rerum vir inter paucos peritissimus, nostras Brongniart, *Diction. des Sciences naturelles.*)

Chalcite. Pline dit que ce minéral est celui qui donne le cuivre; qu'il se trouve dans le fond des mines; qu'il est friable; même mou; qu'il ressemble à un duvet serré. La meilleure chalcite est couleur de miel; elle est traversée de veines de cuivre; elle est friable, mais n'est point pierreuse.

Il est évident que cette pierre était un minerai de cuivre, et probablement un minerai de fer et de cuivre pyriteux, mêlé de cuivre malachite soyeux et susceptible de se décomposer; mais il n'est pas possible de rapporter cette dénomination à aucune variété déterminée de minerai de cuivre.

Pline décrit dans cette substance des altérations, et lui attribue des propriétés médicinales astringentes, qui ne peuvent laisser de doute qu'elle ne contînt ou ne donnât des sulfates de fer ou de cuivre, qu'il nomme *sory* et *misy*.

La chalcite était aussi une pierre couleur de cuivre que Pline ne fait que nommer dans l'énumération des pierres qui ont des ressemblances ou des rapports avec divers objets.

Misy. On a beaucoup disserté sur cette substance dont Pline a noué l'histoire avec celle de la *chalcite* et du *sory*. Il est probable que c'était, comme ces deux derniers, un sulfate métallique ou vitriol; mais il est bien difficile de dire de quel métal, et il est plus probable que c'était l'état ou mélange de sulfate, provenant de la décomposition des pyrites, et par conséquent de sulfates de fer et de cuivre. La couleur jaune qu'il lui attribue convient assez aux efflorescences de sulfate de fer qu'on observe sur les schistes alumineux.

Sory. On convient généralement que le sory des anciens était ce qu'on appelle un sel vitriolique, c'est-à-dire, un sulfate métallique. Le sory faisait partie du *chalcitis*, minerai de cuivre pyriteux. Il résultait souvent du chalcitis ancien ou vieilli; il venait ou d'Égypte ou de Chypre. Celui d'Égypte était le plus vanté; celui de Chypre était au second rang. Le sory exhalait une odeur désagréable, devenait noir, avait une consistance spongieuse, un aspect gras quand on le broyait; son odeur était si nauséabonde qu'elle excitait au vomissement.

Il nous semble qu'il y a rarement dans les auteurs anciens des substances mieux décrites et mieux caractérisées que ne l'est ici le sory, et qu'on ne peut se refuser à y reconnaître un sulfate de cuivre, peut-être avec excès d'acide, et, par conséquent, un peu déliquescent et résultant de la décomposition du cuivre pyriteux, *chalcitis*.

J'ai reçu des environs de Cuença en Espagne, un sulfate de cuivre naturel, en masse, d'un blanc verdâtre sale, qui avait tous les caractères

du sory, sa consistance spongieuse, son aspect gras dans le broyage, et son odeur nauséabonde.

(Nunc de variis cupri recrementis iterum inducimus Geoffræum disserentem luculenter et docte, ut solet, quanquam cautus nimis ac meticulosus in generibus definiendis videri potest.)

Varia cupri recrementa a Veteribus præparata, et in medicamentis usurpata fuerunt, qualia sunt ærugo, flos æris, æs ustum, et squama æris: ex his ærugo fere sola in usum venit.

Ærugo, seu viride æris Offic. Ἰὸς ξυςὸς Græcorum; gallice *verdet*, *vert-de-gris*. Est rubigo quædam viridis ex laminis cupreis abrasa. (Conf. infra *carbonate de cuivre*, *sous-acétate de cuivre*).

Ærugo pictoribus et infectoribus inservit. A medicis vero rarissime interne exhibetur, sæpius vero externe. Hulcera detergit et exsiccat, carnes fungosas et superfluas consumit, callos exedit. Usurpatur in balsamo viridi Metensium D. Charas, in unguento viridi, unguento Ægyptiaco, unguento apostolorum, etc.

Flos æris Offic. Χαλκοῦ ἄνθος Græcorum, nihil aliud est quam æs in granula tenuissima, milii instar, redactum. Dum enim æs fusum in formas delabitur, antequam coeat in massam duram, aquæ frigidæ affusione hæc minutissima granula undique erumpunt et dissiliunt.

(Χαλκοῦ ἄνθος Græcorum illud minime confundendum est cum calchantho eo, de quo Plinius hoc ipso lib. agit, quod nostri vocant, *vitriol bleu*, *sulfate*, vel *hydro-trisulfate de cuivre*, de quo conf. infra.)

Æs ustum Offic. Χαλκὸς κεκαυμένος Græcorum. Est cuprum in calcem crocumve redactum, vel solum, vel cum sulphure et sale interspersis diuturniori calcinatione in furno reverberii combustum. Exsiccat et adstringit cum quadam acrimonia.

Squama æris Offic. Λεπὶς χαλκοῦ Græcorum. Ab ære usto parum discrepat; sunt enim combustæ æris particulæ, quæ ex eo, dum malleis percutitur, dissiliunt. Hæc squama, vel etiam ejus loco aurichalci limatura cum sulphure et radice ireos pulverata calceis interspersa, tetrum pedum fœtorem reprimit; sed non semper innoxie. Si enim fœtidus ille sudor incaute reprimatur, majora nonnunquam funestaque ingruunt mala.

Cadmia vox est quæ variis rebus imposita fuit. Dioscorides Κάδμειαν nominat recrementa quædam ærea, quæ ex ære in fornacibus candente oriuntur. Galenus hac voce duplicem substantiam designat: unam quæ fit ex ære, eamdemque cum cadmia Dioscoridis; alteram nativam e Cypro insula oriundam, quam λιθώδη, lapidosam dicit. Plinius eamdem cadmiam ex ære factitiam cum Dioscoride et Galeno agnoscit; sed insuper alteram recenset nativam, quam ærosam nominat, ex eo quod æris minera sit, ex qua cuprum excoquatur. Eadem est fortasse cum cadmia lapidosa Galeni.

Metallurgi cadmiam dixere lapidem calaminarem, quo ad aurichalcum ex ære conficiendum utuntur. Tandem Germani cadmiæ nomen *cobalto* tribuere. Eam ob rem Agricola cum recentioribus triplicem cadmiæ speciem constituit; metallicam unam (quæ cobaltum ipsum, *le cobalt*, de quo hic agere supervacuum), fossilem alteram, tertiam fornaceam: quam divisionem retinebimus.

Cadmia nativa, Cypria, καδμία λιθώδης, Galeni: lapis ærosus, Plinii. Substantia fossilis est, seu potius quædam cupri minera, ex qua Plinius narrat cuprum fusione extrahi variis in Asiæ et Italiæ locis. Eadem est fortasse quam Galenus in Cypro reperisse narrat, licet tamen non dixerit cuprum ex ea confici posse. Hodie nobis ignota est, aut saltem cum cæteris cupri mineris confunditur. (Conf. supra, pag. 260, *chalcite.*)

Lapis calaminaris, Offic. Substantia est fossilis, mediæ consistentiæ inter lapidem et terram, colore diverso, modo cinereo seu ex albo pallente, modo subluteo, modo ex nigro rubente. Hæc sphærulis ferrugineis granorum piperis figura et crassitie tota conspersa est, et venulis albis distincta. Uberrime foditur in agro Bituricensi, et apud Andegavenses prope Salmurium. Illa vero in Germania et præsertim in agro Aquisgranensi reperitur.

Hæc cadmia veteribus Græcis ignota fuisse videtur; saltem ad usum medicum non adhibebatur, quum a Dioscoride et Galeno nulla ejus facta fuerit mentio. Hodie a medicis nonnunquam præscribitur, ad hulcera humida exsiccanda et sananda, ad infantium excoriationes percurandas, vel sub pulveris tenuissimi forma, vel unguentis admixta.

(Cadmiam Cypriam, seu lapidem ærosum, multi tamen, neque, ut videtur, immerito ad nostratem cadmiam fossilem referunt, quæ *cadmie fossile*, *pierre calaminaire*, vel *hydro-silicate de zinc*, *calamine*, nostris appellatur. Hæc est cadmia quæ, æri mixta, *aurichalcum* (*laiton*, *cuivre jaune*) conficit; quanquam Plinius cap. 2 huj. lib. peculiarem aurichalci mineram affert, quæ jam non, dum ea scriberet, effodiebatur, si unquam effossa fuit.)

Cadmia fornacum, seu factitia, duplex est; cadmia factitia Veterum, et cadmia factitia Recentiorum, seu Tuthia Officinarum.

Dioscorides, Galenus et Plinius per cadmiam factitiam nihil aliud intellexerunt præter recrementum, quod ex æris minera, dum in cuprum funditur, follium flatu avolat, et fornacis parietibus camerisque adhæret; cujus variæ sunt species pro diversis ejus concretionis figuris, pro ejus tenuitate vel crassitie, et colorum varietate (*capnitis* videlicet, *botryitis*, *placitis*, *onychitis*, *ostracitis*).

Verum hæ omnes cadmiæ species nunc in officinis ignotæ sunt. Nec Arabes eas norunt; immo parum solliciti de substantiis quæ sub cadmiæ

nomine a Dioscoride, Galeno et Plinio descriptæ fuerant, et quæ in Cypri tantum officinis fusoriis reperiri poterant, eadem nomina aliis rebus assignavere : unde orta est confusio multa.

(Recentiorum plerique tamen cadmiam fornaceam, sive *tuthiam* Officinarum eamdem cum cadmia factitia Veterum pronuntiant, neque pompholygos genera a Dioscoride memorata, ab iis quæ nostri vulgo vocant, *nihil album, fleurs de zinc*, etc. differre arbitrantur.)

Cadmia Recentiorum : cadmia fornacum Agricolæ : tuthia vulgaris Offic. non cupri, sed aurichalci recrementum est; seu potius est recrementum lapidis calaminaris cum cupro fusi, quum veterum cadmia ex solo cupro oriebatur. Tuthia itaque officinarum est lapis calaminaris ex ære fuso sublimatus ad superiorem fornacis partem, ubi ad ferreas hastas concrescit in crustam densam, quæ postea excutitur in frustula semitubulata, arborum corticibus similia, sonora, intus lævia, sublutea, externe granulis admodum minutis conspersa, colore cinereo aliquantum ad cæruleum vergente.

Tuthia inter ophtalmica remedia præstantiora recensetur : abstergit enim, et exsiccat sine morsu. Unde in hulceribus corneæ adnatæ et palpebrarum feliciter præscribitur, in oculorum pruritu, in ophthalmiis inveteratis, et ad lacrymantes, vel fistulosos oculos sistendos.

Pompholyx et Spodos, vel Spodium Dioscoridis et Galeni in officinis nunc ignota sunt. Dioscorides et Galenus narrant Pompholygen duplici ratione confici posse : vel fit ex æris materia in fornacibus fusa, cujus favilla in candidissimum et levissimum pollinem concrescit; vel conficitur ex cadmia sola eximie follibus proflata.

Pompholygos duo genera constituit Dioscorides : unum ad æris colorem vergens, subpingue; alterum candidissimum, summamque levitatem nactum.

Candida pompholyx fit, inquit Dioscorides, quoties in perficiendo ære, fabri præstantiorem facere volentes, detritam cadmiam cumulatius insperserint (sive per hanc cadmiam auctor intelligat novam mineram, sive factitiam cadmiam, nempe metalli fuliginem) ; nam tenuissima favilla quæ copiose effertur, in pompholygen coit. At vero conficiebatur quoque ex sola cadmia in fornacibus combusta, nempe minutis cadmiæ fragmentis in ignem conjectis qui ante ærarium jacebat follem. Egesta enim suffitu tenuis materiæ pars et levis, camera ad hoc parata excipitur. At vero quod reflectens in pavimentum recidebat, spodos est seu spodium. Nigricat et plerumque ponderosus est, terra et spurcitie in acervatione refertum. Et revera erat quasi purgamentum quoddam, quod ab ærariarum officinarum pavimentis et fornacibus everritur; unde spodos pompholyge longe deterior censebatur.

Hæ substantiæ in ærariis officinis quærendæ forent, ubi æris Cyprii vel rubri minera copiose funditur. Nunc vero non amplius ad nos devehuntur.

Spodos et spodium Græcorum quid sit ex supradictis patet, nempe cinis vel potius flos metallicus impurus qui in officinis ærariis colligebatur. A pompholyge parum discrepat. Plinius tamen ejus plura genera constituit : spodon nempe ærariam, quæ præstantissima est; argentariam, lauriotin vocari dicit a Laurio Atticæ monte, in quo argenti erant fodinæ; aurariam, quæ in auri purgatione colligitur; et plumbariam, quam post Cypriam ærariam commendat Dioscorides.

Spodium Græcorum intus nocivum erat; quapropter externe tantum adhibebatur.

Arabes præter hæc spodii metallici genera, spodii nomine, quod cinerem significat, abutentes, alia adhuc constituere aut substituere; cineres nempe plantarum, vel animalium quorumdam. Hæc succedanea a Græcis antispoda vocata fuerunt.

Quædam a Dioscoride referuntur, ut folia myrti cum floribus et baccis immaturis calcinata et lota, oleastri folia, taurinum gluten, lana succida et aspera pice aut melle irrigata et combusta, et cætera hujusce modi.

(Quod ad cupri ejusque recrementorum medicinas pertinet, in quibus recensendis Plinius ipse noster multus est, operæ pretium judicavimus nonnulla excerpere lectu quidem non injucunda, scitu vero dignissima, quæ D. Guersent de ære, ærisque usu scripsit.)

Principales propriétés physiques du cuivre. Jouissant, lorsqu'il est pur, de tout l'éclat de l'or, il en fournit en outre, dans nos nombreuses combinaisons, les couleurs métalliques les plus brillantes, le vert, l'azur et les plus belles nuances du brun. C'est par cette raison sans doute que les plus anciens chimistes avaient appliqué au cuivre le nom de *Vénus*. Ils prétendaient vraisemblablement, en consacrant ainsi ce métal à la déesse de la beauté, ou en le plaçant sous l'influence de l'une des planètes les plus éclatantes, indiquer, par cette fiction, combien il méritait de fixer tous les regards. A ces qualités physiques, il réunit celles bien plus précieuses d'être presque aussi dur et tenace que le fer, infiniment plus malléable, plus ductile et plus sonore. Un autre avantage qu'il possède à un très-haut degré, c'est de s'unir facilement avec beaucoup de substances métalliques, et de former avec elles des alliages très-utiles dans les arts. Le cuivre, combiné dans différentes proportions, soit par la fusion avec le zinc, soit par la cémentation avec la pierre calaminaire, donne le similor ou l'or de Manheim, le tombac, le pinchbeck, le métal du prince Robert, et particulièrement le cuivre jaune,

qui prend le nom de *laiton* lorsqu'il est passé à la filière. Ce même métal, allié superficiellement avec une lame très-mince d'étain, nous protège lui-même contre les dangers auxquels notre négligence nous expose dans les besoins ordinaires de la vie. Il fournit aussi avec l'étain l'airain fulminant et le métal sonore des cloches. Si la proportion d'étain est encore plus considérable que dans ces alliages, et que le cuivre soit uni en outre avec le bismuth ou l'arsenic, on obtient un métal de couleur d'acier, susceptible d'un beau poli, qu'on nomme *cuivre blanc*, et qu'on emploie à la fabrication des miroirs de réflexion pour les expériences d'optique. Le cuivre se soude très-bien au fer, auquel il adhère fortement quoiqu'il ne se combine pas avec lui. Il est toujours allié dans le commerce avec l'or et l'argent, d'après des proportions déterminées, en conséquence desquelles sont fixés les différens titres des monnaies. Plus la quantité du cuivre est considérable, plus il rend l'argent fusible et solide; aussi se sert-on particulièrement de cet alliage pour les objets d'argenterie qui exigent beaucoup de soudure. Le cuivre se combine aussi avec l'or et l'argent réunis, et le cuivre de Corinthe, dont les anciens faisaient un si grand cas, était, à ce qu'il paraît, un alliage de ces trois métaux.

Le cuivre rouge et ses principaux alliages, tels que le cuivre jaune, le bronze, l'airain, etc. répandent, par le frottement, une odeur nauséabonde et vireuse; leur saveur est désagréable et comme styptique. Ils sont à l'état métallique bons conducteurs de l'électricité, du galvanisme et du calorique. A l'air, surtout humide, ils s'oxident facilement, deviennent d'abord d'une couleur brune, irisée ou chatoyante, et se recouvrent enfin de vert-de-gris. Le cuivre et la plupart de ses alliages sont, dès qu'ils sont oxidés, très-attaquables par les acides, les sels, les graisses oxigénées et l'ammoniaque. Ils forment, avec les acides, des dissolutions et des sels de couleur ordinairement verte ou bleue, d'une saveur âcre et caustique; et avec l'ammoniaque, des dissolutions d'un beau bleu. Avant de faire connaître les effets des sels cuivreux sur l'économie animale, nous rappellerons ici les principaux caractères de ceux qui peuvent être de quelque intérêt pour le médecin.

Carbonate de cuivre, vert-de-gris naturel, ærugo. Il se forme spontanément avec une grande facilité à la surface des vases de cuivre rouge, de laiton, d'airain, ou des alliages de cuivre et d'argent; on l'obtient par l'art, soit en précipitant le sulfate de cuivre par le carbonate de potasse, soit en faisant passer un courant de gaz acide carbonique au milieu de l'eau dans laquelle on a délayé de l'hydrate ou de l'oxide de cuivre. Ce sel est absolument insoluble dans l'eau froide, et même dans l'eau chaude pure, dans laquelle il reste en suspension; mais il se dissout prompte-

ment avec effervescence dans la plupart des acides, et sans effervescence dans les graisses oxigénées et l'ammoniaque. Les carbonates de cuivre à l'état natif sont connus sous le nom de *malachites*. La couleur dont on se sert dans le commerce pour la fabrication des papiers peints, et qui est désignée sous le nom de *cendre bleue*, est, suivant Pelletier, un mélange de carbonate de cuivre et de chaux.

Sous-acétate de cuivre, vert-de-gris du commerce, ou *verdet*, *æs viride*. On le prépare dans le midi de la Frauce, principalement à Montpellier et à Grenoble, en superposant des lames minces de cuivre sur des lits de rafles de raisin, imbibées de vin : on le ramasse ensuite en râclant ces lames, et on l'enveloppe dans des sacs de peau. Ce sel est d'un vert clair semblable au vert-de-gris naturel; il est pulvérulent, gras et comme soyeux au toucher. Il se sépare dans l'eau en deux parties à peu près égales, que Proust considère comme deux espèces de sous-acétate, dont l'une est entièrement dissoluble, et l'autre reste suspendue à l'état de poudre fine très-verte. Cette portion insoluble desséchée, fait en partie effervescence avec l'acide sulfurique, et contient du carbonate et de l'oxide de cuivre. Le vert-de-gris est décomposable par l'action du feu qui en dégage l'acide acétique, et par l'acide sulfurique et la potasse.

Acétate de cuivre, verdet distillé, cristaux de Vénus, cristalli Veneris. Pour l'obtenir on se sert du verdet du commerce, auquel on ajoute une suffisante quantité d'acide acétique. Ce sel cristallise en pyramides tétraèdres tronquées. Il est d'une belle couleur verte. Exposé à l'air, il s'effleurit. L'eau froide le dissout difficilement; mais cent parties d'eau bouillante en dissolvent environ un cinquième de leur poids. Il est également dissoluble dans l'alcool. Ce sel est décomposable par l'action du feu, l'acide sulfurique, l'eau de chaux, et la potasse. Lorsqu'on fait passer un courant de gaz hydrogène sulfuré à travers une dissolution de ce sel dans l'eau, le cuivre désoxidé se précipite à l'état d'un sulfure noir, et il reste un acide ayant la propriété de l'acide acétique. On s'est servi de la décomposition de l'acétate de cuivre par l'action du feu pour obtenir, en le distillant, l'acide acétique très-pur et très-concentré, qu'on nomme *vinaigre radical*, *acetum radicale*, *spiritus æruginis*.

En faisant dissoudre l'acétate de cuivre dans l'ammoniaque, et en faisant évaporer à une chaleur douce, on obtient un acétate ammoniacal de cuivre, sous la forme de petits cristaux, d'une belle couleur bleue, très-déliquescents à l'air. Ce sel, à double base, pourrait être avantageusement employé en médecine, ainsi que l'acétate potassé de cuivre, qu'on prépare en faisant bouillir dans l'eau trois parties de tartrate acidule de potasse purifié et une partie d'acétate de cuivre. On fait ensuite évaporer jusqu'à siccité. Le sel concret qui en résulte est verdâtre, très-

déliquescent et se résout à l'air humide en une liqueur d'une belle couleur verte, d'une saveur âcre et caustique, à laquelle M. Chaussier donne le nom de *solution d'acétate potassé de cuivre.*

Sulfate acide de cuivre, vitriol bleu, vitriol de Chypre, couperose bleue, cuprum vitriolatum, sulfas cupri. Cristaux d'un bleu foncé, dont la forme primitive est un parallélipipède obliquangle, qui passe quelquefois à l'octaèdre et au décaèdre, et dont les bords des bases sont souvent tronqués. Ce sel est d'une saveur styptique et âcre, soluble dans quatre parties d'eau à quinze degrés cent. et dans moitié moins lorsque la température de ce liquide est à quatre-vingt-huit degrés cent. Il s'effleurit légèrement à l'air, et s'y recouvre d'une poussière d'un gris jaunâtre. L'action du feu le prive d'abord de son eau de cristallisation, et le convertit en une poudre blanche, bleuâtre, et ensuite en un oxide noir après que l'acide s'en est séparé. Le sulfate acide de cuivre rougit les couleurs bleues végétales, et est décomposé par les alcalis et les terres. On le prépare en grand, soit par l'évaporation de quelques eaux minérales qui le contiennent en dissolution, soit par la combustion des sulfures natifs de cuivre, ou bien en les exposant à l'air après les avoir humectés avec de l'eau.

Indépendamment de la couperose, on emploie encore en médecine le sulfate ammoniacal de cuivre, *sulfas ammoniacæ cupratus, cuprum ammoniacum*, qui est le spécifique antiépileptique de Weissmann. On prépare ce sel en faisant dissoudre du sulfate de cuivre dans l'eau pure; après avoir filtré cette dissolution, on y verse peu à peu de l'ammoniaque jusqu'à saturation, et on y ajoute de l'alcool rectifié jusqu'à ce que la liqueur cesse de se troubler; il se précipite alors une substance saline d'un beau bleu brillant qu'on fait promptement sécher sur un papier et que l'on conserve dans un flacon bien bouché, parce que l'action de l'air humide effleurit légèrement ce sel en le faisant passer à la couleur verte.

Tous les anciens usages du cuivre se sont perpétués jusqu'à nous; ils se sont même beaucoup multipliés et étendus à mesure qu'il est devenu plus commun et qu'on a mieux connu les moyens de le travailler. Depuis les épingles et les clinquants des jouets d'enfants jusqu'aux chef-d'œuvres du burin, le cuivre, à l'état de métal, est l'objet ou l'instrument d'un nombre prodigieux de travaux dans les arts, et se retrouve dans la plupart de nos ateliers. Il n'est pas moins utile lorsqu'il est combiné avec les acides. Les sulfates, les acétates, l'arsenite de cuivre, et plusieurs autres, sont employés dans la peinture, dans la teinture, et pour colorer les émaux et les porcelaines. Enfin le cuivre, soit pur, soit allié avec différentes substances métalliques, ou à l'état salin, est, de tous les métaux, après le fer, celui qui est le plus en usage pour les besoins de la vie.

Les inconvénients et les dangers auxquels nous expose ce métal, surtout pour la préparation des aliments et des médicaments, n'ont pu l'emporter sur les avantages qu'il nous procure, et qui sont consacrés par l'empire puissant de l'habitude depuis des milliers de siècles. Aussi a-t-il résisté aux attaques réitérées que lui ont portées pendant le siècle dernier plusieurs philanthropes et médecins distingués, particulièrement Rousseau, Missa, Thiéry, Desessartz, qui voulaient qu'on proscrivît en entier ce métal pour les ustensiles de la cuisine et de la pharmacie. Mais dans les nombreuses discussions qui ont eu lieu à ce sujet, les ennemis déclarés du cuivre ont souvent été entraînés par un esprit d'exagération au delà de la réalité, comme le prouvent les observations les plus exactes qui nous serviront ici de guide pour éclairer cette question.

Propriétés médicamenteuses du cuivre. Le cuivre est une des premières substances métalliques dont on ait fait usage, en matière médicale, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur. Suivant quelques traditions, les plus anciens peuples de l'Asie l'employaient dès la plus haute antiquité. On le retrouve aussi dans la médecine des Égyptiens, d'où il a vraisemblablement passé chez les Arabes et chez les Grecs. Cependant ce remède était depuis long-temps à peu près abandonné, lorsque Stisser, Van Helmont, Boyle et Boerhaave le tirèrent de l'oubli auquel voudraient encore le condamner des praticiens trop timides. La plupart des préparations cuivreuses sont en effet des substances énergiques plus ou moins vénéneuses, comme nous l'avons vu, et dont on ne doit faire usage qu'avec une extrême précaution; mais c'est un inconvénient attaché aux remèdes les plus actifs tirés des minéraux, et cette raison seule ne peut les exclure de la pratique médicale, lorsqu'ils produisent de bons effets, étant sagement administrés.

On a employé avec succès les préparations cuivreuses, à l'intérieur, dans beaucoup de maladies différentes; mais toutes les médications qu'on a obtenues par leur moyen peuvent se rapporter à trois sortes d'effets principaux, suivant la manière de les administrer. Lorsqu'on les donne à assez forte dose instantanément, on produit une irritation vive sur les organes de la digestion, d'où résultent des vomissements et des évacuations alvines; mais à des doses répétées et continuées pendant quelque temps, on obtient une excitation générale des systèmes nerveux et sanguin. Enfin, en faisant un usage journalier des sels cuivreux à des doses assez fortes pour solliciter constamment quelques évacuations et augmenter en même temps l'action des solides, ces médicaments agissent alors secondairement sur le système lymphatique, comme altérants et dépuratifs, pour me servir de l'ancien langage des écoles.

Préparations cuivreuses comme émétiques et purgatives. C'est sous ce rap-

port qu'on a commencé à en faire usage. On se servait, pour remplir ce but, d'une espèce d'oxide de cuivre, connu depuis long-temps sous le nom d'*æs ustum*. Cette préparation, qu'on a encore conservée dans quelques pharmacopées, est faite au moyen d'une calcination de cuivre seul, ou mélangé avec le nitre, le sel commun ou le soufre, d'où lui est venu le nom de *crocus Veneris*. Arétée conseillait ce médicament comme vomitif ou purgatif, combiné avec plusieurs substances aromatiques ou émétiques elles-mêmes, telles que la moutarde, le *cardamomum*, les fleurs de narcisse, etc. Il le donnait dans l'épilepsie, même chez les enfants; et en effet, dans les cas où cette maladie dépendait d'un état gastrique, ce médicament, comme tous les éméto-cathartiques, devait être très-utile. Les paysans des confins de la Silésie se servent encore de ce moyen comme purgatif: mais il cause souvent de violentes coliques; et maintenant que nous possédons des remèdes beaucoup plus sûrs et moins dangereux, on l'a entièrement abandonné.

EXCURSUS III.

DE FERRO.

Ad ea Plinii verba, lib. XXXIV, cap. 41, pag. 229 :

Differentia ferri numerosa. Prima in genere, etc.

Uti nullum metallum adeo humanis usibus necessarium est quam ferrum, ita quoque nullum est quod ubique fere locorum majori ubertate proveniat; ita ut vix in orbe regio comperiatur, ubi id non præsto sit. Plurimæ sunt hujus fodinæ in Gallia nostra : licet præstantiora sint ferrum et acies, quæ in Germania effodiuntur. (De variis ferri generibus, jam satis in prioribus notis diximus.)

Utilissimum metallum ferrum est, quo vita humana carere vix potest. Nam præter tot ac tanta instrumenta quæ ex hoc metallo conficiuntur, præstantissima suppeditat remedia adversus morbos quamplurimos. Antiquis Græcis salutares ferri intus sumpti vires non ignotæ fuerunt. Ferri rubigini a Dioscoride vis restrictoria tribuitur, et præsertim ad sistenda uterina sanguinis profluvia. Ab eodem commendatur vinum vel aqua in qua ferrum ignitum exstinctum fuit, ad cœliacos, dysentericos, lienosos, cholera laborantes, et dissolutos stomacho sanandos.

Duplex in ferro virtus a medicis agnoscitur, aperiendi nempe, et

adstringendi. Menstrua enim suppressa promovet; hepatis, lienis et viscerum obstructiones resolvit, hæmorrhagias sistit, et diarrhœas, laxatas viscerum fibras adstringendo, sanat. Dicitur præterea alexipharmacum mali hypochondriaci, et panacea cachexiarum. Quidam vim aperiendi quibusdam Martis præparationibus tribuunt, vim adstringendi vero alii: sed omnes ferri præparationes adstringunt simul et aperiunt, licet aliæ longe efficacius, aliæ vero debilius.

Ad usum medicum ferrum chalybe longe præstat; et limatura ferri sincera, tenuissima et velut in *alcool* redacta, omni præparationi a multis anteponitur ad menses promovendos, et ad viscerum obstructiones reserandas.

(Multæ aliæ sunt e ferro medicinæ, Officinis vulgo dictæ crocus Martis, *safran de Mars*, vitriolum Martis, *vitriol vert*, *couperose*, sal Martis, etc. de quibus idonei auctores consulendi.)

Ex Tract. de Mat. med. Geoffræi, tom. I, p. 286 sqq.

EXCURSUS IV.

DE PLUMBO ET STANNO.

Ad ea Plinii verba, lib. XXXIV, cap. 47, pag. 238:

Ejus qui primus fluit in fornacibus liquor, stannum appellatur, etc.

Græci, Latini, Arabes, plumbum et stannum designantia vocabula sæpe confundunt, et indifferenter usurpant. Quam plurimi κασσίτερον Græcorum stannum interpretantur: Plinius tamen κασσίτερον de plumbo albo docet accipiendum, quod etiam a stanno diversum facit. Quin immo stannum facit genus plumbi nigri, et ex eadem vena stannum illud, argentum et plumbum fluere scribit. Verum aut vana est hæc differentia inter plumbum album et stannum a Plinio constituta: aut stannum veterum nihil aliud erat quam plumbi pars purior et nitidior, vel etiam mixtura plumbi albi et nigri, aut plumbi nigri et argenti.

Plumbum purum in fodinis rarissime reperitur. Excoquitur ex plumbaria vena, quæ diversa est: modo enim terra est nigra, cærulea, flava, aut cineracea, scintillis quandoque minutis splendentibus conspersa; modo lapis splendore plumbeo ex quadratis veluti tessellis constans in-

hærentibus saxo candido aut rufo : nonnunquam etiam fluoribus albis, flavis, aut viridibus admiscetur.

Plumbi minera nonnihil argenti fere semper continet ; et quibusdam in regionibus, ut in Angliæ provincia quæ *Cardigan* dicitur, plumbaria vena argenti adeo ferax est, ut ex mineræ libris duobus millibus, decem, quindecim, et nonnunquam viginti argenti libræ extrahantur.

Plures sunt plumbi mineræ in Hispania, Italia, et Germania. In Gallia quoque non desunt, sed ex his metallum difficillime extrahitur. Frequentiores et divites sunt in Anglia fodinæ.

Ob eximias hujus metalli dotes, Paracelsus illud quartam medicinæ columnam nuncupavit. Per se refrigerat, incrassat, repellit, absorbet, et humorum acrimoniam demulcet. Veneream libidinem arcere creditur, sanguinis phlogoses, partiumque inflammationes compescere. Verum nervis prorsus inimicum est et noxium. Intus sumptum stomachi gravitatem cum torminibus diris invehit, alvum et urinam supprimit, membrorum tremorem et spasmum excitat, difficilem respirationem affert ac tandem suffocationem. Quod quidem a quamplurimis, tristi quidem experientia, comprobatum fuit, qui noxas gravissimas et sæpe immedicabiles perpessi sunt a potu vinorum, quæ acidiora vel acescentia per lithargyrum immissum nefando mangonio edulcata fuerunt. Plumbum itaque et omnia ejus præparata usui potius externo quam interno destinanda esse procul dubio censemus.

Inter plumbi præparata recensenda sunt primò ea quæ recrementa dicuntur ; calx nempe seu cinis, minium, lithargyrus, plumbum ustum, et cerussa : deinde chymicæ præparationes, quæ usui medico inserviunt, scilicet acetum saturni, sal seu saccharum saturni, balsamum, et ejusdem spiritus ardens ac oleum.

Calx, vel cinis plumbi, et minium sic præparantur. Plumbum in patella terrea lata non vitriata, super carbones disposita, funditur. Metallum fusum spatula ferrea tamdiu agitetur, donec totum abeat in pulverem subnigrum vel cinereum, qui calx, vel cinis plumbi dicitur. Si paulo diutius continuetur ignis, pulvis flavus evadit, et a pictoribus gallico idiomate *massicot* nuncupatur. Tandem in furno reverberii calcinatus fit rubicundissimus, et in officinis minium dicitur.

(Calx aut cinis plumbi, nostris, *oxide de plomb ;* minium, *plomb oxidé rouge, tri-oxide de plomb.*)

Hæ plumbi præparationes humorum acrimoniam obtundunt, inflammationem sedant, hulcera maligna corrigunt, expurgant et ad cicatricem ducunt. Minium usurpatur in unguento rubro seu de minio, in emplastro pro fracturis D. Charas, in emplastro styptico, et emplastro matricali roborante ejusdem.

Jam alibi observavimus minium veterum diversum esse ab officinarum minio.

Illud enim idem erat ac cinnabaris nostra, seu rubra et rutilans hydrargyri minera : hoc vero nihil aliud est nisi plumbum vehementi igne calcinatum.

(Cinnabaris nostris, *mercure sulfuré*, *sulfure de mercure*.)

Lithargyrus et spuma argenti Offic. λιθάργυρος **Græcorum : martech et merdasengi Arabum. Duplex fuit apud Græcos coloris tantum ratione, sicut et apud nos : lithargyrus auri, qui chrysitis, quia flavo colore splendet ; et lithargyrus argenti, qui argyritis, quia albicante aut argenteo.**

Frequens est lithargyri externe adhibiti usus in medicina. In omnibus fere emplastris usurpatur, quorum corpus seu basim cum oleis constituit. Lithargyrus enim, sicut et cætera plumbi recrementa ab oleis et pinguibus substantiis solvuntur, et simul emplasticam consistentiam sumunt. Exsiccat moderatissime, et abstergit cum modica adstrictione, cava explet hulcera, ad cicatricem ducit, et ad femorum intertrigines valet.

Plumbum ustum Offic. Μόλυϐδος κεκαυμένος **Græcorum. Est pulvis gravis, fuscus, factus ex plumbi laminis tenuissimis cum sulphure pulverato stratum super stratum alternatim dispositis in olla vitrea et vi ignis continuo agitando calcinatis, donec in pulverem tenuissimum prorsus redigantur. Aqua limpida pluries abluitur hic pulvis, et exsiccatur. Utile est medicamentum ad hulcera maligna blande corrigenda, expurganda, et ad cicatricem perducenda.**

Ex Geoffræi Tract. Mater. med. tom. I, pag. 271 seqq.

EXCURSUS V.

DE ARSENICO.

Ad ea Plinii verba, lib. XXXIV, cap. 56, pag. 249 :

Itaque et causticis additur, et psilothris.

L'arsenic est un métal cassant et acidifiable, d'une couleur noire et brillante, lorsque la cassure est récente, mais se ternissant très-promptement à l'air : la pesanteur spécifique de l'arsenic métal est de 8,038 ; il brûle avec une flamme bleue et en répandant une odeur d'ail très-forte : cette odeur et la propriété que sa vapeur à de blanchir le cuivre, sont les deux principaux caractères qui le font recon-

naître; il est si volatil au feu, qu'il se sublime avant d'être fondu. La nature le présente quelquefois à l'état natif dans les mines de Saxe, de Bohême, d'Angleterre, et de Sainte-Marie en France; mais plus souvent on le rencontre uni au soufre, au cobalt, au cuivre, au fer, au nickel, ou à l'état d'oxide.

L'arsenic servant à peu d'usages dans son état métallique, on ne trouve ordinairement dans le commerce que l'oxide noir d'arsenic, qui n'est qu'une mine de cobalt arsénicale vendue par certains droguistes sous le nom de *cobalt testacé*, *poudre pour tuer les mouches*, ou l'oxide blanc d'arsenic, plus exactement nommé *acide arsénieux :* cet acide est une matière blanche, pesante, ayant un aspect vitreux, une saveur très-âcre qui reserre la gorge; on le vend en masses plus ou moins volumineuses paraissant formées de plusieurs couches; il est soluble dans les proportions de quatre-vingts parties d'eau à la température de douze degrés de Réaumur, sur une d'arsenic, et de quinze parties d'eau à la température de quatre-vingts degrés: on obtient cet acide par la sublimation, en grillant des mines arsénicales de cobalt dans une cheminée dont le tuyau est incliné pour retenir plus facilement l'acide qui se volatilise, etc.

L'acide arsénieux est un des plus violents poisons que l'on connaisse, et la police ne saurait trop surveiller la vente de cette substance redoutable qu'un œil mal exercé peut confondre avec le sel, avec le sucre ou d'autres substances alimentaires, et qui a donné lieu à tant d'accidents funestes, suite de l'erreur ou de la malveillance.

Les symptômes qui caractérisent l'empoisonnement par l'acide arsénieux sont une saveur austère, un resserrement du gosier, un ptyalisme, des vertiges et des douleurs atroces d'estomac; les lèvres, la langue, le palais et la gorge s'enflamment; le malade éprouve une fièvre ardente, une soif inextinguible, quelquefois des nausées, le hoquet, des palpitations suivies d'une grande prostration de forces; la respiration devient difficile, la face prend une teinte livide, le corps s'enfle, les extrémités deviennent insensibles: quelquefois il survient un priapisme, une démangeaison sur toute la peau qui se couvre de taches rousses: l'haleine est infecte; les déjections sont fétides; l'urine est sanguinolente; le délire s'empare du malade, il pousse des soupirs, il a des syncopes fréquentes, il meurt.

Malgré l'effroi que doit inspirer un pareil tableau, des médecins ont été assez hardis pour essayer l'arsenic comme remède dans plusieurs maladies; mais ce n'est pas l'acide arsénieux pur qu'ils emploient : ils ont sans doute été conduits à cette tentative par l'exemple de quelques peuples qui se purgent, en faisant séjourner des boissons acides dans

des vases de réalgar ou sulfure d'arsenic. Les Japonais et les Chinois, dit Romé de Lille, ont adopté cet usage. Le docteur Thomas Fowler, médecin de l'hôpital de Stafford; MM. Arnold, médecin du dispensaire de Leicester, et Withering, médecin de l'hôpital de Birmingham, ont, disent-ils, employé avec succès la dissolution d'acide arsénieux à très-petites doses dans les fièvres intermittentes : le docteur Girdlestone assure avoir guéri des maladies de peau et avoir détruit des vers intestinaux avec l'arséniate de potasse (*London*, *medical and physical Journal*).

Parmi les divers modes d'administration indiqués par les auteurs, pour donner l'arsenic avec le moins de danger possible, on a surtout préconisé la méthode de Fowler; mais la préparation proposée récemment par le docteur Fodéré est préférable : elle consiste à prendre deux onces d'acide arsenique obtenu par la distillation, jusqu'à siccité, de l'acide nitro-muriatique; seize onces d'eau distillée bouillante; du carbonate de soude bien pur, bien cristallisé et réduit en poudre, en quantité suffisante pour saturer l'acide jusqu'au point de verdir légèrement plutôt que de rougir la teinture de tournesol : on filtre, on fait évaporer et on conserve les cristaux dans un flacon bien bouché et dans un endroit sec, parce que ce sel attire l'humidité de l'air.

Le docteur Fodéré met un grain de ce sel par once d'eau bien pure; il donne tous les matins à jeun, un gros de cette dissolution dans un verre de tisane ou d'infusion quelconque.

Pour rassurer sur les craintes que pourrait donner l'usage d'un remède aussi dangereux, le docteur Fodéré observe que l'once d'eau ne contenant qu'un grain d'arséniate de soude, le gros n'en contient qu'un huitième de grain; que l'acide arsénique absorbant, par sa neutralisation, environ un tiers en sus de son poids de soude, et le sel qui en émane contenant beaucoup d'eau de cristallisation, il en résulte que chaque gros de dissolution contient tout au plus un vingtième de grain d'acide arsenique, et qu'en en donnant deux fois par jour, le malade n'en prend réellement par jour qu'un douzième de grain; ce qui est bien au-dessous des doses ordinaires du sublimé corrosif, poison très-actif avec lequel nous sommes aujourd'hui très-familiarisés.

Malgré ces calculs rassurants, on peut répondre qu'il n'y a point de parité à établir entre le mode d'action du sublimé corrosif et celui de l'acide arsenique. On ne saurait trop dire et répéter, d'après les observations des médecins cliniques les plus dignes de foi, que presque tous les malades qui ont été guéris par les préparations arsenicales sont morts quelques mois après, soit de phthisie, soit d'inflammations chroniques de la membrane muqueuse de l'estomac ou des intestins, ainsi que s'en est assuré un de nos meilleurs observateurs, M. Broussais.

Cadet de Gassicourt, *Dict. des Scienc. méd.* tom. II.

C. PLINII SECUNDI

NATURALIS HISTORIÆ

LIBER XXXV.

I. Metallorum, quibus opes constant, agnascentiumque eis[1] natura indicata propemodum est : ita connexis rebus, ut immensa medicinæ silva, officinarumque[2] tenebræ, et morosa cælandi[3] fingendique[4], ac tingendi[5] subtilitas simul dicerentur. Restant terræ ipsius genera lapidumque, vel numerosiore serie, plurimis singula a Græcis præcipue voluminibus tractata. Nos in iis brevitatem sequemur utilem instituti modo[6], nihil necessarium aut naturale omittentes. (I.) Primumque dicemus quæ restant de 2
pictura, arte quondam nobili, tunc quum expeteretur a regibus populisque, et illos nobilitante, quos esset dignata[7] posteris tradere : nunc vero in totum marmoribus pulsa[8], jam quidem et auro; nec tantum ut parietes toti

I. 1. *Agnascentiumque eis.* Brot. ex Reg. 3, *nascentiumque in eis.* Sic supra Plinius lib. XXXIII, c. 36 : « in auri et argenti metallis nascuntur etiam pigmenta. » Ed.

2. *Officinarumque.* Medicorum inscitia, de qua libro sup. c. 25, et XXXIII, 38. Hard.

3. *Cælandi.* Ex argento, XXXIII, 55. *Ciseler.* Hard.

4. *Fingendique.* Ex ære, XXXIV, 9. Hard.

5. *Ac tingendi.* Cinnabari, minioque, XXXIII, 36 sq. Hard.

6. *Utilem instituti modo.* Rationi propositi nostri accommodatam. Frustra Pintianus conjiciebat, « utilem instituto : modo nihil necessarium, etc. » H. — Brot. ex MSS. Regg. 2 et 3, *utilem instituto; hoc modo*, etc. Ed.

7. *Quos esset dignata*, etc. Quorum effigiem pictura censuisset posteris tradendam. Hard.

8. *Nunc vero in totum marmoribus pulsa.* Nunc vero cessit pictura marmoribus, etiam et auro, « quibus jam parietes vestiuntur, » neque ita solum ut parietes toti solito marmore integantur : verum etiam ut intersecto marmori segmenta alia inserantur, quæ refe-

operiantur, verum et interraso marmore vermiculatisque
3 ad effigies rerum et animalium crustis[9]. Non placent jam abaci[10], nec spatia montis in cubiculo delitentia[11] : cœpimus et lapidem pingere. Hoc Claudii principatu inventum : Neronis vero, maculas quæ non essent[12], crustis

rant effigies rerum et animalium, vermiculato opere. Hard.

9. *Vermiculatisque ad effigies rerum et animalium crustis.* Vermiculata dicuntur opera tessellata, quia minutis tessellis, quasi vermiculis sint variegata, distinctaque. Tritum illud Lucilii est : « Quam lepidæ lexes compostæ, ut tesserulæ omnes Arte pavimento, atque emblemate vermiculato. » H. — *Interraso marmore vermiculatisque.* Hæc sunt musiva opera, *les mosaïques*, quæ non Romæ tantum et in Italia, sed in toto orbe romano fuere pervulgata. Brot.

10. *Non placent jam abaci.* Abacos vocat crustas tabulasve quadratas e marmore, quæ parietum ornamenta erant, iis tectorii vice inserta, a similitudine dicta ligneorum abacorum. Utebantur nimirum antiqui ad tectoria parietum, præter albarium opus, atque marmoratum, sectis in quadrata, in sexangula, in triquetra, marmoribus, alabastrite, porphyrite, iaspide, et id genus lapidibus, atque vitro. Hæ sic adactæ crustationes nominabantur, et abaci. Vulgo, *compartiments.* H. — *Abaci.* Ut tradunt grammatici, ἄβαξ οὐ μόνον ἐπὶ σανίδος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ λίθων ὁμοιοσχημόνων τοῖς ξυλίνοις ἄβαξι. Vitruvius lib. VII, cap. 3 : « Itaque veteribus parietibus nonnulli crustas excidentes pro abacis utuntur, ipsaque tectoria abacorum et speculorum divisionibus (nimirum formarum quadratarum et rotundarum) circa se prominentes habent expressiones. » Turneb. lib. XXVI, cap. 3; Casaub. ad Sueton. p. 40. Dalec.

11. *Nec spatia montis in cubiculo delitentia.* Nec e spatioso monte excisa marmora in cubiculum addere jam placet. Ita clare MSS. omnes et editi : quam scripturam nostra quoque, quæ planissima est interpretatio, tuetur ac defendit : nequicquam conjiciente Salmasio in Hist. Aug. p. 443 : « Nec specla (vel *specula*) montis in cubiculo nitentia. » De marmore enim solum hic sermo, non de speculari lapide. Hard.

12. *Maculas quæ non essent.* Nam maculosum variumque marmor placebat : quod si natura tale non esset, arte fiebat. Species nimirum musivarii operis, seu vermiculationis duas attingit : paulo ante alteram, quæ crustis marmorum diversicolorum vermiculatas animalium effigies referret. Nunc alterum his verbis, *maculas quæ non essent*, quæ marmoris maculas alieno marmori insereret, et orbes ac ovatas ἐλλείψεις (sic enim mathemathici vocant), marmori includeret. Seneca, ep. lxxxvii, cujus initium, « In ipsa Scipionis Africani villa : » « Pauper sibi videtur, inquit, ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus reful-

inserendo, unitatem variare[13], ut ovatus esset[14] Numidicus[15], ut purpura distingueretur[16] Synnadicus qualiter illos nasci optarent deliciæ. Montium hæc subsidia[17] deficientium : nec cessat luxuria id agere, ut quam plurimum incendiis[18] perdat.

II. (II.) Imaginum quidem pictura quam maxime similes in ævum propagabantur figuræ : quod in totum exolevit. Ærei[1] ponuntur clypei, argenteæ facies surdo figu- 1

serunt : nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt : nisi illis undique operosa, et in picturæ modum variata circumlitio prætexitur : nisi vitro absconditur camera, etc.» Quas ovatas Plinius figuras, Seneca orbes vocat. Vide XXXVI, 5 sq. H. — *Crustis inserendo.* Brot. ex MSS. Regg. Voss. et edit. princ. *in crustis inserendo*, et sic libri ante Hard. vulgg. Ed.

13. *Unitatem variare.* Lapidem qui unius erat coloris, multis distinguere ac variare coloribus. H.

14. *Ut ovatus esset.* Ovatum intelligo, maculis notatum ovata figura ductis. Dal.

15. *Numidicus.* Lapis nimirum, seu marmor Numidicum, de quo XXXVI, 8. De Synnadico lapide (sic enim Romani vocabant, quem indigenæ Docimitem), a Synnadis urbe Phrygiæ, de qua Plinius, V, 29, vide Strabonem, XII, p. 577 : Ἐπέκεινα δ' ἐςὶ Δοκιμία κώμη, καὶ τὸ λατόμιον τοῦ Συνναδικοῦ λίθου· οὕτω μὲν Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, etc. » H.

16. *Ut purpura distingueretur.* Ut purpureus color Synnadico marmori insereretur. Hard.

17. *Montium hæc subsidia.* Inventa hæc in subsidium montium, e quibus maculosi lapides non amplius eruuntur. Hard.

18. *Incendiis.* Quibus obnoxiæ domus in Urbe. Hard.

II. 1. *Ærei.* Nunc pictura omissa imaginum, viris summis clypei statuuntur, faciesque argenteæ quæ nullam fere referant similitudinem ejus quem signat inscriptio : quum nulla sint pictura illuminatæ figuræ : capita statuarum permutantur item, ut alterius esse existimentur, quam antea essent. Sic Commodus imperator teste Lampridio in ejus vita, p. 52 : « Colossi caput dempsit, quod Neronis esset, ac suum imposuit, et titulum more solito subscripsit, etc.» De æreorum autem clypeorum dedicatione cum statuis, tum in aliis veteribus monumentis mentio exstat, tum in inscriptione hac Nepesina, quam Gruterus retulit, p. 441 : NESTORI. AVG. NEPETE. HIC. LVDOS. FECIT. ET. DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. QVAM. IPSE. POSVIT. ET. CLVPEI. SVI. ITERVM. MVNICIPIBVS. NEPESINIS. EPVLVM. DEDIT. Jul. Capitolinus, de Antonino Pio, pag. 18 : « Clypeum Hadriano magnificentissimum posuit. » Trebellius Pollio, in D. Claudio, p. 203, ubi de Claudio Cæsare, cui Nero successit : « Illi clypeus aureus... in romana curia collocatus est, ut etiam nunc videtur, etc.» Item Gruterus,

rarum discrimine[2], statuarum capita permutantur[3], vulgatis jam pridem salibus[4] etiam carminum. Adeo materiam malunt conspici omnes, quam se nosci. Et inter hæc pinacothecas[5] veteribus tabulis consuunt, alienasque effigies colunt, ipsi honorem[6] non nisi in pretio ducentes,
2 ut frangat hæres, furis detrahat laqueus. Itaque nullius effigie[7] vivente, imagines pecuniæ, non suas, relinquunt. Iidem palæstras athletarum imaginibus, et ceromata[8] sua

p. 374 : « M. BAEBIO. DECVRIONES. FVNVS. PVBLICVM. STATVAM. EQVESTREM. CLIPEVM. ARGENTEVM. H. — *Ærei*. Aurei quoque et argentei. Argenteus Scipionis clypeus, in Rhodano repertus, item Hannibalis, exstant Parisiis in bibliotheca Regia. Ed.

2. *Surdo figurarum discrimine*. Obscuro nec picturis illuminato. H. — *Surdo*. Obscuris et confusis figuris. Brot.

3. *Statuarum capita permutantur*. Exemptilia illa fuisse discimus ex Suetonio in Tiberio, c. XXII. Dal.

4. *Salibus*. In illam capitum permutationem jactata a plebe carmina, sales, jocosque, Plinius hic significat. Hard.

5. *Pinacothecas*. Pinacothecæ, armaria in quibus tabulæ pictæ, cælatum argentum, stragulæ vestes, signa et alia domus ornamenta reponebantur. Dal.—*Pinacothecas*. Loca spatiosa Veterum imaginibus exornata, *des galeries de tableaux*. Vitruvius, VI, 5, cui lemma præfixum, « De tricliniis, et œcis, et pinacothecis, et eorum dimensionibus : Pinacothecæ, inquit, uti exhedræ, amplis magnitudinibus sunt constituendæ. » Sic exhedræ loca sunt similiter spatiosa, quæ sedes habent, in quibus philosophi, rhetores, cæterique qui studiis delectantur, disputare sedentes possint, *des salles de conversation*. Qua de voce uberrime Gothofredus egit, in cod. Theod. XV, tit. I, LIII, p. 326. Hard.

6. *Honorem*. Honorem in solo imaginum pretio ponentes, quas hæres frangat, quas fur dolo subripiat. H. — *Nonnisi in pretio*. Gron. et Al. ante Hard. *nonnisi pretio ;* et statim mox Brot. *furisque*, addita ex Regg. codd. copula. Forte legendum, *furisve*. Ed.

7. *Itaque nullius effigie*, etc. Itaque quum nullus exsistat, qui viva dici eorum effigies possit, imagines relinquunt, quæ eorum divitias, non quæ vultus, moresque, et facta exprimant : « opum suarum, non virtutum, monumenta relinquunt. » Hard.

8. *Ceromata*. Ceromata, κονιστήρια : locum ubi athletæ pulvere conspergebantur, ut prehendi firmius possent; alii ἐλαιοθήσια malunt, ubi cera oleo diluta ungebantur. D. — *Ceromata*. Κήρωμα nunc locus est palæstræ, aut gymnasii, in quo ceromate, hoc est, unguento quod ex cera fiebat oleo subacta, perungebantur athletæ. Ea voce etiam usus Seneca de Brevitate vitæ, XI, p. 733. Hard.

exornant, et vultus[9] Epicuri per cubicula gestant, ac circumferunt secum[10]. Natali[11] ejus vicesima luna sacrificant, feriasque omni mense custodiunt, quas icadas[12] vocant, hi maxime qui se ne viventes quidem nosci volunt. Ita est profecto; artes desidia perdidit: et quoniam animorum imagines non sunt, negliguntur etiam corporum.

9. *Vultus Epicuri per cubicula gestant.* De hoc more eleganter more suo Casaub. ad Suet. p. 69. Dal. — *Et vultus.* Cicero de Fin. V, n. 3: « Nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cujus imaginem non modo in tabulis familiares, sed etiam in poculis et anulis habent. » Atque hinc quidem εἰκαδιςὰς vir eruditus nuper putabat dictos Epicureos esse, ἀπὸ τῆς εἰκόνος, quod magistri imagine numquam destituerentur: quod abesse a vero, tum ea quæ mox docemus, proditura sunt apertissime: tum vero illud in primis, quod ab εἰκὼν, εἰκονιςαὶ dicendi, non εἰκαδιςαὶ forent. Hard.

10. *Circumferunt secum.* Anulis insculptos, hoc fausti ominis sibi generique suo existimantes. Dal.

11. *Natali.* In honorem natalis ejus: non quod in eum diem natalis ejus inciderit, quem septimo Gamelionis diei assignat Apollodorus apud Diogenem, nec ipse Epicurus in testamento suo satis aperte prodit, quis ille fuerit: sed quod ea luna fieri ille commemorationem natalis sui optaverit, alioque præterea die, Gamelione mense. Hard.

12. *Quas icadas.* Εἰκάδας. Est autem εἰκὰς dies lunæ vicesima. Cicero de Finib. II, n. 101, refert Epicurum « cavisse, ut hæredes sui darent, quod satis esset ad diem agendum natalem suum quotannis mense Gamelione: itemque omnibus mensibus vicesimo die lunæ darent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint. » Græca ipsa testamenti verba exstant apud Diogenem Laertium in Epicuri vita, X, p. 271, ubi jubet inter alia præstari ad hæredibus: εἰς τὴν γινομένην σύνοδον ἑκάςου μηνὸς ταῖς εἰκάσι, ad solemnem conventum, qui vicesima quaque die mensis fieri solet. Hinc Epicureus ille εἰκαδιςὴς vocatur apud Athen. VII: Ἐπικούρειος δέ τις εἰκαδιςὴς, etc. Porro quum εἰκάδες mensium omnium Atticorum, vel interprete Tullio, vicesimi sint lunæ dies, inde Petavius colligit Varr. Diss. IV, 7, in Uranol. p. 157, lunares omnes menses exstitisse, et quidem civiles: quod non aliis quam popularibus mensibus natales hominum dies adscribuntur, ut et testamenta. Quod et Is. Tzetzes adnotat in Comm. ad Lycophronis versum, Οἰκτρὸν γὰρ, οἰκτρὸν, etc. Ἐπειδὴ οἱ παλαιοὶ, inquit, κατὰ σελήνην τοὺς μῆνας ἐψήφιζον· διὰ δὲ τῶν μηνῶν ὁ χρόνος ἀπαρτίζεται. « Quandoquidem veteres menses ad lunam computabant: annus autem mensibus absolvitur. » H. — *Hi maxime.* Brot. ex Regg. codd. *ii maxime.* Ed.

3 Aliter apud majores in atriis hæc erant quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora: expressi cera vultus[13] singulis disponebantur[14] armariis; ut essent imagines[15], quæ comitarentur gentilitia funera; semperque defuncto aliquo totus aderat familiæ ejus, qui umquam fuerat, populus. Stemmata[16] vero lineis discur-
4 rebant ad imagines pictas. Tablina[17] codicibus imple-

13. *Expressi cera vultus.* Tritum illud Juvenalis, Sat. VIII, vs. 19: « Tota licet veteres exornent undique ceræ Atria, nobilitas sola est atque unica virtus. » HARD.

14. *Disponebantur armariis.* Hæc etiam scribit Polybius, qui et armaria, ναΐδια, id est, ædiculas vocat, quo nomine et Suetonius usus est. DALEC. — *Armariis.* Ligneis quibusdam thecis, unde exsequiarum tempore depromebantur, quæ ante in atriis ornamento erant. H.

15. *Ut essent imagines.* Non integri illæ quidem corporis, sed oris tantummodo simulacrum effingentes, summorumque humerorum pectoris tenus, *des bustes.* Paternæ vero maternæque gentis imagines nobilium funeribus adhibebantur. Epit. Livii XLVIII: « M. Æmilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis jam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, præcepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quam æris denos consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum virorum funera solere. » De Germanici funere Tacitus II: « Funus sine imaginibus et pompa per laudes et memoriam virtutum ejus celebre fuit. » Hunc morem Propertius detestatur l. II, eleg. 13: « Nec mea tunc longa spatietur imagine pompa. » H.

16. *Stemmata.* Stemmata intelligo in quacumque imagine, ejus qui expressus fuerat, prænominis, nominis, cognominis appellationem: honorum quos gessisset titulos: et progeniei gradum ac ordinem in tritavis, abavis, proavis, etc. Sic autem dicta fuerunt, quod earum rerum inscriptio ac monumentum ornaretur coronis circumpictis, ut fit etiam hodie. DAL. — *Stemmata vero l. discurrebant*, etc. Stemmata sunt minores et orbiculatæ figuræ, quæ ad latera ductis lineis adsitæ, in aliqua tabula, genus illius et avos signant, cujus imago in superiore tabellæ parte expressa et effigiata cernitur. Sic tabulas hodieque genealogicas, ut mos est appellandi eas, vulgo delineant. Seneca de Benef. III, 28, pag. 47: « Qui imagines in atrio exponunt et nomina familiæ suæ longo ordine, ac multis stemmatum illigata flexuris, in parte prima ædium collocant, etc. » HARD.

17. *Tablina.* Locus ubi tabulæ, sive codices asservabantur. Festus: « Tablinum proxime atrium locus dicitur, publicarum rationum causa factus: quod antiqui magistratus in suo imperio tabulas rationum ibi habebant. » HARD.

bantur, et monumentis rerum in magistratu gestarum. Aliæ foris et circa limina domitarum gentium [18] imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refigere [19] liceret, triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ domus: et erat hæc stimulatio ingens, exprobrantibus tectis, quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Exstat Messalæ oratoris indignatio, qua prohibuit inseri genti suæ Levinorum [20] alienam imaginem. Similis causa Messalæ seni expressit volumina illa, quæ de Familiis condidit, quum Scipionis Pomponiani [21] transisset atrium,

18. *Domitarum gentium imagines.* Prius legebatur, *animorum ingentium imagines.* Pintianus conjiciebat, *alienarum gentium.* Alius, *minorum gentium.* In Reg. 2, *amitorum gentium.* In Colbert. 3, *damicorum.* Unde haud dubia conjectura, *domitarum* fecimus, quum sit mos ille hodieque receptus, qui jam tum in usu fuit, ut hostibus detracta spolia, signaque, affixa domibus, domitarum gentium symbola sint et argumenta. Livius, X: « Quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis. » Lib. XXIII: « Qui spolia ex hoste fixa domi haberent. » Sueton. in Nerone, XXXVIII, ubi de Urbis incendio: « Tunc præter immensum numerum insularum, domus priscorum ducum arserunt, hostilibus adhuc spoliis adornatæ, etc. » Vidit hoc quoque Gronovius. HARD.

19. *Refigere.* Revellere, detrahere fixa in sublimi loco. Cicero epist. ad Famil. XII, 1: « Cujus æra refigere debebamus, ejus etiam chirographa defendimus? » Et Philipp. XII, n. 12: « Num figantur rursus hæ tabulæ, quas vos decretis vestris refixistis. » Virg. Æn. VI, 622: « Fixit leges pretio, atque refixit. » Prius *refringere* legebatur, vitiose. In Reg. 2, *refugere.* H.

20. *Levinorum.* E gente Valeria, ex qua et Messalæ prodierunt: sed familiæ diversæ. H. — *Levinorum.* Brot. *Lævinorum.* In nummis enim Fastisque Capitolinis VALERIUS LAEVINUS. ED.

21. *Quum Scipionis Pomponiani.* Id ei cognomen a Pomponio obtigisse significat, homine prædivite, cujus filiam duxisset uxorem: et cujus testamento factus hæres Scipio fuerat, ut Pomponiani nomen assumeret. Eidem autem Scipioni, fortassis a parente acceptum etiam Salutionis cognomen hæsit, ob vultus similitudinem, ut dictum est VII, 10. — *Pomponiani.* Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3, cæterique: Parmensis quoque editio, et aliæ vetustiores Hermolao. Cur id nomen in *Africani* postea immutarint, incertum. Factum sane temere et imperite. Mox vero ex iisdem MSS. edidimus, « Salutiones (hoc enim ei fuerat cognomen), Africanorum dedecore irrepentes Scipionum nomini. » Quum libri vulgati præ se ferant, « Salutionis (hoc enim ei

vidissetque adoptione testamentaria Salutiones[22] (hoc enim ei fuerat[23] cognomen), Africanorum[24] dedecore irrepentes Scipionum nomini. Sed pace Messalarum dixisse liceat: etiam mentiri clarorum imagines[25], erat aliquis virtutum amor: multoque honestius, quam mereri, ne quis suas expeteret.
6 Non est prætereundum et novitium inventum. Siquidem non solum ex auro argentove, aut certe ex ære in bibliothecis[26] dicantur illi, quorum immortales animæ in locis iisdem loquuntur: quin immo etiam quæ non sunt, finguntur, pariuntque desideria non traditi vultus[27], sicut in Homero evenit[28]. Quo majus (ut equidem arbitror) nul-

fuerat cognomen) Africanorum dedecore notam irrepentem, etc. » At MSS. et ea voce *notam* omnino carent, et *irrepente Scipionum nomini* exhibent. Hard.

22. *Salutionis*. Julius Cæsar ad eludendas vaticinationes, quibus ferebatur nomen Scipionum in Hispania felix ac invictum esse, quum in ea res gereret, despectatissimum quemdam ex gente Corneliorum secum habuit in castris, cui ob opprobrium vitæ Salutionis cognomen erat. Sueton. in Julio, c. lix. Dalec.

23. *Hoc enim ei fuerat*. Brot. ex MSS. Regg. Voss. edit. principe, *hoc enim fuerat*, τῷ *ei* deleto. Ed.

24. *Africanorum*. Qui et ipsi Scipiones, erant ex Corneliorum Scipionum gente. Hard.

25. *Etiam mentiri clarorum imagines*. Etiam inserere genti suæ imagines clarorum virorum, sed alienæ gentis, argumento erat virtutes illorum quodammodo amari: multoque id est honestius, quam ita homines vivere, ut nemo post obitum eorum imagines expetat. H.

26. *In bibliothecis*. De hoc more eleganter Seneca, de Tranq. c. viii, pag. 682, quem consule. Sueton. in Tiberio, lxx: « Fecit et græca poemata, imitatus Euphorionem, et Arrianum, et Parthenium: quibus poetis admodum delectatus, scripta eorum et imagines publicis bibliothecis inter veteres et præcipuos auctores dedicavit. » Hard.

27. *Non traditi vultus*. Cujus vera non exstat effigies. H. — *Non traditi*. Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *non traditos vultus*; nec male. Ed.

28. *Sicut in Homero evenit*. Homeri pictura elegans (nam et pictura quædam poesis est) exstat in Anthologia Græca, lib. V, cujus initium, Ἔκρρηνα χαλκὸν Ὅμηρος ἰδεῖν κνυεν, etc. Grotius latine sic reddidit: « Æs vita vegetum nobis ostendit Homerum: Non animus, non sensus abest; sed solius ille Vocis eget: mirum quo vis processerit artis: Quis Deus hoc nobis dedit æs, et in ære figuram? Non etenim, si quid dignum est me judice credi, Hoc vir opus fa-

lum est felicitatis specimen, quam semper omnes scire cupere, qualis fuerit aliquis. Asinii Pollionis hoc Romæ inventum[29], qui primus bibliothecam dicando[30], ingenia hominum rem publicam fecit[31]. An priores[32] cœperint Alexan-

ciens aliquis desedit ad ignem : Diva sed ipsa suis manibus Tritonia finxit, Corporis insessi quondam non immemor : ipsa Quippe per os magni cantus edebat Homeri, Consors, Phœbe, tibi. Sic quem vice patris adoro, Mæonides stetit hic. Senium præferre videtur Dulce, sed hoc senium est, et ab illo ditior ori Gratia : conveniunt gravitas et amabile quiddam : Blanda verecundo majestas lucet in ore : Innatat in curva canus cervice corymbus Vertice descendens, et circumfunditur aures. Mento barba cadens spatio dispescitur amplo, Mollibus illa pilis multoque volumine, nec se Cogit in angustum, sed late excurrit, et infra Et vestis simul est ea pectoris, et decus oris. Nuda comis frons est : et adest sapientia fronti, Unde sibi mores ducat puer : exstat utrimque Umbra supercilii : namque ars hoc provida vallum Addiderat, vacui suberant quia luminis orbes. Aspiciens cœcum non posses credere : tanta Obscuris oculis admixta est gratia : felix Hoc vitium est, labesque oculorum profuit arti, Ut magis ex imo veniens lux corde pateret. Nonnihil introrsum sese cavat utraque mala, Utraque sulcatur rugis, sed utrique venustus Est pudor, in socia recipit qui sede pudorem. Errat apis circum divino vatis in ore, Pierios paritura favos. Manus altera palmam Alterius portat, baculus sustentat utramque, Viventi mos qualis erat : sed et arrigit auris Dextera se, Phœbum cupiens audire loquentem, Aut de Pierio nympham grege, volvere secum Multa animo manifesta fides : namque edita cura Ex adyto mentis nunc huc, nunc vertitur illuc, Texat ut armisonæ Sirenis nobile carmen. » Hard.

29. *Asinii Pollionis hoc Romæ inventum*. Diximus de eo in Auctorum Indice. Sed Isidorum audi, Origg. VI, 5 : « Romæ primus librorum copiam advexit Æmilius Paulus, Perse Macedonum rege devicto : deinde Lucullus e Parthica præda. Post hos Cæsar dedit M. Varroni negotium causa maxime bibliothecæ conservandæ. Primum autem Romæ bibliothecas publicavit Pollio, græcas simul atque latinas, additis auctorum imaginibus in atrio, quod de Dalmatarum manubiis magnificentissimum instruxerat. » Hard.

30. *Bibliothecam dicando*. Dedicando, consecrando, publici juris faciendo. Plinius junior I, ep. 8, meminit « sermonis ejus, quem apud municipes suos habuit, bibliothecam dedicaturus. » Hard.

31. *Rem publicam fecit*. Publici juris fecit. Hard.

32. *An priores cœperint*. Scribit Galen. Comm. I in Hipp. de Natura hum. inter Alexandriæ et Pergami reges, contentionem fuisse, quis plura veterum volumina compararet. Tum vero multos ab hominibus

driæ et Pergami reges, qui bibliothecas magno certamine 7 instituere, non facile dixerim [33]. Imaginum amore flagrasse quondam[34] testes sunt et Atticus ille Ciceronis, edito de his volumine [35], et Marcus Varro benignissimo invento[36], insertis voluminum suorum fecunditati, non nominibus tantum septingentorum illustrium, sed et aliquo modo imaginibus : non passus intercidere figuras, aut vetustatem ævi contra homines valere, inventor muneris etiam diis invidiosi[37], quando immortalitatem[38] non solum dedit,

pecuniæ avidis falsis auctorum nominibus libros inscriptos esse, quo vetustatis plurimum iis et auctoritatis accederet. In Pergamensi bibliotheca fuisse ducenta voluminum millia, auctor est Plutarch. in Antonio. In Alexandrina, usque ad septingenta, Gellius VI, cap. ult. sub finem. Conflagravit ea casu bello civili, quum Cæsar in urbe ipsa Alexandria bellum cum incolis gereret. Hard.

33. *Non facile dixerim.* Antecessit horum ætatem Aristotelis ac Theophrasti cura in bibliotheca adornanda, a Neleo deinde Corisci filio coempta : a quo postea libros eos mercatus Ptolemæus Philadelphus, Alexandriam transtulit, teste Athenæo, I, p. 3. Clearchi quoque primi Heracleæ Ponticæ tyranni, ejus qui Platonis et Isocratis auditor fuit : is enim bibliothecam struxit, quam laudat impense Memnon apud Photium, cod. 224. H.

34. *Imaginum amore flagrasse quondam.* Brot. ex Dalec. cod. *flagrasse quosdam;* alit. emendandum est, *amorem*, ut Gron. aliique ediderunt, nisi quis *homines quosdam* subintelligi velit. Ed.

35. *Edito de his volumine.* De imaginibus quæ solerent in bibliothecis collocari. Volumen illud a Cicerone scriptum, cui nomen fecit *Atticus*, penitus intercidit. H. — *Atticus ille Ciceronis.* Non est Ciceronis cujusdam libri titulus, ut eruditus vir commentus est, sed Pomponius ipse Atticus, Ciceronis *amicus*, ut jam Brot. vidit. Sic *Agrippina Claudii*, subintell. *uxor;* neque Nostro ita infrequens locutio, quæ Græcis usitatissima. Ed.

36. *Benignissimo invento.* Inventum illud sane fuit, ut imagines in Varronianis libris calamo delineatæ viderentur. Brot.

37. *Inventione muneris etiam diis invidiosus* (sic prius). Melius in eod. *inventor muneris etiam diis invidiosi.* Pint.

38. *Immortalitatem.* Augustis suis principibus immortalitatem, hoc est, famam sempiternam, Veteres optavere. Sic in nummo Claudii Gothici, ex ære minimo, in Cimelio D. Abbatis Fauvel sic inscripto: DIVO C CIVS AIO : legebamus jam olim DIVO *Claudio* CIVi *Suo Arelatenses Immortalitatem Optant:* quem in alio numismate dixere iidem frui jam REQVIE OPTIMORVM MERITORVM. Hard.

verum etiam in omnes terras misit, ut præsentes esse ubique et claudi possent[39].

III. (III.) Et hoc quidem alienis ille præstitit. Suorum 1
vero clypeos in sacro vel publico privatim dicare primus instituit (ut reperio) Appius Claudius[1], qui consul cum Servilio fuit anno Urbis CCLIX. Posuit enim in Bellonæ æde[2] majores suos : placuitque in excelso spectari, et titulos honorum legi. Decora res, utique[3] si liberorum parvulis imaginibus ceu nidum aliquem sobolis pariter ostendat : quales clypeos nemo non gaudens favensque aspicit.

IV. Post eum M. Æmilius[1], collega in consulatu Quinti 1
Lutatii, non in basilica modo Æmilia[2], verum et domi suæ posuit, id quoque Martio exemplo[3]. Scutis enim, qua-

39. *Et claudi possent.* Quidam MSS. *ubique credi possent.* Male. *Claudi* hic est, in bibliothecis detineri, asservari, includi virorum summorum imagines : qui ope picturæ non modo esse præsentes ubique subinde possint : sed et simul ubique claudi. HARD. —*Claudi.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *ubique et credi possent.* ED.

III. 1. *Appius Claudius.* Appius Claudius Sabinus, qui prius Clausus vocabatur, gessit consulatum eo anno cum P. Servilio Prisco. Auctor Livius II. In clypeorum porro ejusmodi dedicationibus epulas dari civibus solitas docent inscriptiones aliquot veteres, apud Grut. p. 441 et 496. HARD.

2. *In Bellonæ æde.* Regione nona Urbis : « Ædes Bellonæ versus portam Carmentalem : ante hanc ædem columna index belli inferendi. » P. Victor. HARD.

3. *Utique.* Ita sane, si liberorum parvæ imagines in eodem clypeo depictæ simul ostendant quasi nidum aliquem sobolis : quæ clypeorum forma est jucundissima visu. H. — *Si liberorum parvulis.* Gron. et Al. ante Hard. *si liberorum turba parvulis*, etc. ED.

IV. 1. *M. Æmilius.* M. Æmilius Lepidus, Lepidi triumviri pater, gessit consulatum, Syllanis fere temporibus (nam acta Syllæ rescindere conatus est, Q. Lutatio Catulo contra obsistente) an. U. 671. De ejus obitu dictum est supra lib. VII, cap. 36. HARD.

2. *Basilica modo Æmilia.* Basilica hæc vetus Pauli Æmilii fuit, in quarta Urbis regione. Sed et in nova quoque, quæ in octava fuit, clypeos appensos ejuscemodi fuisse nummi docent, quos XXXVI, 24, laudaturi sumus, ubi de nova Pauli basilica dicemus. HARD.

3. *Martio exemplo.* Bellico. Cave Marcii exemplo interpretere, de quo paullo post agitur : sed bellico exemplo intellige, hoc est, originem ejus rei a bello usque Trojano petitam. HARD.

libus apud Trojam pugnatum continebantur[4] imagines: unde et nomen habuere clypeorum[5] : non ut perversa grammaticorum subtilitas voluit, a cluendo[6]. Origo plena virtutis, faciem reddi in scuto cujusque, qui fuerit usus illo. Pœni ex auro factitavere et clypeos, et imagines,
2 secumque in castris tulere. Certe captis eis talem Asdrubalis invenit Marcius[7], Scipionum[8] in Hispania ultor: isque clypeus supra fores Capitolinæ ædis usque ad incendium primum[9] fuit. Majorum quidem nostrorum tanta

4. *Continebantur imagines*. Quales in Achillis clypeo ab Homero prolixe describuntur, Il. Σ, v. 478 sqq. Et in Æneæ scuto similiter, a Marone, Æn. VIII. Vel potius imago vultus ejus, cujus erat scutum, thorace tenus depicta : Trebellius Pollio, in Claudio Gothico, pag. 203 : « Illi clypeus aureus, vel, ut grammatici loquuntur, clypeum aureum senatus totius judicio, in romana curia collocatum est, ut etiam nunc videtur : expressa thorace vultus ejus imago. » Hard.

5. *Unde et nomen habuere clypeorum*. Vult clypeos dici, quasi *glypeos*, ἀπὸ τοῦ γλύφειν, quod est sculpere, quod cælentur insculptis imaginibus. Sosipater Charisius Inst. Gramm. I, pag. 59 : « Clypeus masculino genere in significatione scuti ponitur, ut Labienus ait : neutro autem genere imaginem significat...Plinius Dubii Sermonis secundo, indistincto genere dici ait, sed littera differre : ut pugnatorium per *i* clipeum dicamus, quod est a *clepere*, id est, cælare dictum : imaginem vero per *u* clupeum, a *cluendo*. Sed hæc differentia mihi displicet propter communionem *i* et *u* litterarum : nam et maximus dicimus, et maxumus : et optimus, et optumus : nec tamen ulla differentia secernimus. » Hard.

6. *A cluendo*. Id est, pugnando. Inde fit clypeare, armare, et tanquam clypeo tegere, ut et galeare. Pacuvius in Hermione apud Nonium : « Currum linquit, chlamyde astu contorta clypeat brachium. » Servius putat ἀπὸ τοῦ κλέπτειν, quod tegerent et celarent corpus, clypeos dictos. Dal.

7. *Marcius*. L. Marcius, de quo, II, 3, diximus. Hoc loco prænomen codices MSS. non exhibent : editi libri perperam Quinti præfixere. De hoc L. Marcio, vide Livium, XXV, p. 276 sqq. ubi hæc Livius : « Apud omnes magnum nomen L. Marcii ducis est ... monumentumque victoriæ ejus de Pœnis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Asdrubalis. » Hard.

8. *Scipionum*. Cneii et Publii, qui adversus Asdrubalem decertantes, in Hispania obierunt. Vide Livium, XXV, pag. 276 ; Val. Max. VIII, 15, n. 11. Hard.

9. *Ad incendium primum*. Syllanis temporibus, bello civili, ut diximus,

securitas in ea re annotatur, ut L. Manlio, Qu. Fulvio coss. anno Urbis DLXXV M. Aufidius tutelæ Capitolii redemptor[10], docuerit[11] patres argenteos[12] esse clypeos, qui pro æreis per aliquot jam lustra assignabantur.

V. De picturæ initiis incerta, nec instituti operis 1
quæstio est. Ægyptii sex millibus annorum apud ipsos inventam, priusquam in Græciam transiret, affirmant, vana prædicatione, ut palam est. Græci autem alii Sicyone[1], alii apud Corinthios repertam, omnes[2] umbra hominis lineis

XXXIII, 5. Ex Fulvio consule, qui postea memoratur, genus traxit et Fulvia Plautilla Aug. Antonini Severi Aug. conjux; et Augusti duo fratres, Fulvius Julius Quietus, et Fulvius Julius Macrianus. Sic enim ille in nummo græco inscribitur, qui est apud D. DE BOZE : ΑΥΓ. ΦΟΥΛ. ΙΟΥ. ΚΥΗΤΟϹ C. hoc est, Σεβαςός. Iste, ΑΥΓ. Φ. ΙΟΥΛΙ. ΜΑΚΡΙΑΝΟϹ. Ε. СΕΒ. Εὐσεβὴς Σεβαστὸς, *Pius Aug.* HARD.

10. *Tutelæ Capitolii redemptor.* Qui certo pretio Capitolii tutelam susceperat, ut illud sartum tectum, integrumque tueretur. Liv. XXIV, p. 251 : « Quum censores ob inopiam ærarii se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, etc. » HARD.

11. *Docuerit.* Senatores admonuerit, clypeos argenteos esse, qui ærei dumtaxat a censoribus, qui lustra faciebant, æstimabantur. H.

12. *Argenteos.* Fuit præterea aliud clypeorum genus, quod nimirum muneris loco mittebatur Principibus vel Augustis. Ejusmodi ille fuit « aureus magnus, pondo minarum mille, » quem Simon Judæ Macchabæi frater populo romano misit, « ad statuendam cum eis societatem », 1, Macch. XIV, 24. Pondus id fuit centum millium denariorum argenteorum. Ejusdem generis clypeos videre est pictos in nummo Antonini Pii ex ære magno in Gaza Regia, et apud Angeloni, pag. 171, ex ære mediocri in Museo nostro. Clypei duo sunt insigni arte elaborati. Hinc S. inde C. *Senatusconsulto.* Infra ANCILIA. Hæc esse *arma cælestia*, sive cælo lapsa, magna fabulositate quidam finxerunt. Hic certe non sunt. Nam quid ad Antoninum arma cælestia pertinent? Sententia hic latet totidem vocum, quot sunt litteræ : « Augures Narbonenses Clypeos Insignes Legaverunt Imperatori Antonino. » De hujusmodi clypeis dicemus adhuc inferius. HARD.

V. 1. *Græci autem alii Sicyone.* Idem Plinius inferius, cap. 40, de pictore Pausia : « Sicyone et hic vitam egit : diuque fuit illa patria picturæ. » HARD.

2. *Omnes.* Omnes initia picturæ in hoc posita esse aiunt, ut umbra hominis, aut alterius similiter rei, lineis tantummodo describeretur sine ullo colore : idem ferme tradit Athenagoras in legat. pro Christ. auctoremque ejus picturæ Sauriam

circumducta. Itaque talem primam fuisse : secundam[3] sin-
gulis coloribus, et monochromaton[4] dictam, postquam
2 operosior inventa erat : duratque talis etiam nunc. Inven-
tam linearem dicunt a Philocle Ægyptio, vel[5] Cleanthe
Corinthio. Primi exercuere Ardices Corinthius, et Tele-
phanes Sicyonius, sine ullo etiamnum colore[6], jam tamen
spargentes lineas intus[7]. Ideo et quos pingerent, adscribere

quemdam nominat, pag. 16 : Καὶ σκιαγραφίας μὲν εὑρηθείσης ὑπὸ Σαυρίου, ἵππον ἐν ἡλίῳ περιγράψαντος. « Umbratilem enim picturam, equi umbra in sole circumscripta Saurias invenit. » Vetustissimam hanc picturam linearem σκιαγραφίαν vocant, quo nomine hodie designamus adumbrationem primam in picturæ operibus, quæ veluti initium est, exordiumque reliquorum. « Primis tantum lineis, » ut ait Quintilianus, IV, 2, pag. 517, illa constabat : atque, ut idem alibi, « lineas modo extremas umbræ, quam corpora in sole fecissent, circumscribebant. » Solebat hoc genus picturæ *monogrammum* vocari, quod una simplicique linea constabat. Nonius, c. 1, n. 168 : « Monogrammi dicti sunt homines macie pertenues ac decolores : tractum a pictura, quæ prius quam coloribus corporatur, umbra fingitur. » Ad eam allusit picturam Cicero de Nat. Deor. II, quum monogrammos Deos vocat. HARD.

3. *Secundam.* Alterum hoc genus picturæ, coloratum scilicet, sed colore unico, qui tabulæ toti æqualiter inducitur. HARD.

4. *Et monochromaton.* Μονοχρώματον, vel μονόχροον, ab uno colore. Picturam hanc monochromaton Quintilianus appellat simplicem colorem, XII, 10, pag. 893 : « Clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus, atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, etc. » Monochromata Dalecampius cum monogrammis, quæ fuere coloris expertia, male confundit. HARD.

5. *Vel Cleanthe Corinthio.* Alter hic a Cleanthe Corinthio, cujus picturas laudat Strabo, lib. VIII, pag. 343. HARD.

6. *Etiamnum colore.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *etiamnum hi colore.* ED.

7. *Spargentes lineas intus.* Altera hæc linearis pictura est, rudiore illa perfectior, quæ primo loco explicata est : nam illa lineis tantum fiebat comprehendentibus exteriorem pingendæ rei ambitum : hæc plurimas addebat alias intus pro umbræ ratione sparsas. Nominatur hæc alias etiam *graphis*, græca imitatione. Vitruvius, I, 1, ubi loquitur de architecto : « Debere ait graphidos scientiam habere, quo facilius exemplaribus pictis, quam velit operis speciem, deformare valeat. » Neque enim solent exemplaria ædificiorum aliter, quam pictura lineari confici. Hoc vero inventum picturæ linearis Cratoni Athenagoras attribuit, loco ante cit. HARD.

institutum[8]. Primus invenit eas colorare[9], testa, ut ferunt, trita[10], Cleophantus Corinthius. Hunc, aut eodem nomine alium fuisse, quem tradit Cornelius Nepos sequutum in Italiam Demaratum, Tarquinii Prisci romani regis patrem, fugientem a Corintho injurias Cypseli[11] tyranni, mox docebimus[12].

VI. Jam enim absoluta erat pictura etiam in Italia. 1
Exstant certe hodieque antiquiores Urbe picturæ Ardeæ in ædibus sacris, quibus equidem nullas æque[1] demiror tam longo ævo durantes in orbitate tecti, veluti[2] recentes.

8. *Adscribere institutum.* Per initia adeo rudis pictura fuit, ut ex lineis vultus hominis aut animalis agnosci non posset, nisi nomen adscriberetur. Ælianus Var. Hist. X, 10 : Οὕτως ἄρα ἀτέχνως εἴκαζον τὰ ζῶα, ὥςε ἐπιγράφειν αὐτοῖς τοὺς γραφέας, τοῦτο βοῦς, ἐκεῖνο ἵππος. H.

9. *Primus invenit eas colorare,* etc. Nimirum simplicissimus color conveniebat rudimentis artis ; quandoquidem absolutissimi etiam artifices, Apelles et ejus ætatis alii, non nisi quatuor coloribus pinxisse leguntur. Gelen.

10. *Testa, ut ferunt, trita.* Rubro igitur colore. Hard.

11. *Cypseli.* Qui Corinthiorum tyrannus fuit, Eetionis F. de quo Herodot. Clio, I, n. 14, pag. 6 : Κύψελος ὁ Ἠετίωνος. Hard.

12. *Docebimus.* Cap. 43. H.

VI. 1. *Quibus equidem nullas æque.* Nempe nullas demiror æque ac illas quæ durant, etc. Hac loquendi formula jam Noster usus est, lib. XXIV, cap. 32 : « Gutta æque propoli ex aqua efficax, » id est, sunt pares guttæ vires in usu medico, ac propoli. Sic Plautus in Amphitr. act. I, sc. 3, vs. 137 : « nullus est hoc meticulosus æque. » Ed.

2. *In orbitate tecti, veluti recentes.* Id sane merito Plinius miratur. Ars autem illa prorsus ignota est nostris pictoribus, quorum colores tam cito deteruntur ; at notissima fuit antiquissimis pictoribus, siquidem P. Sicard vidit in Ægypto picturas Ardeatinis picturis multo antiquiores, in eadem tecti orbitate, et splendidissimas. Immo et nota fuit in regionibus nunc barbaris. P. Marquette, quum anno 1673 fluvium *Mississipi* exploraret, et pervenisset ad altissimas rupes imminentes fluvio *Pekittanoui*, qui in priorem influit, vidit duo grandia monstra, visu horrenda, affabre tamen picta, coloribus viridi, rubro et subnigro, in hac ferme inacessa rupium altitudine. Fuerene artes ibi excultæ antiquissimis temporibus? Ipse vidi Romæ, in Castro prætorio, multa monochromata, sub imperatoribus romanis, quum adhuc vigerent artes, eleganter picta ; licet tot abhinc sæculis aeris temporumque injuriis obnoxia, adhuc tamen conspicua. Brot.

Similiter Lanuvii[3], ubi Atalanta, et Helena[4], cominus pictæ[5] sunt nudæ ab eodem artifice, utraque excellentissima forma, sed altera ut virgo : ne ruinis quidem templi concussæ. Caius princeps[6] eas tollere conatus est, libidine accensus, si tectorii natura permisisset. Durant et Cære[7], antiquiores et ipsæ : fatebiturque, quisquis eas diligenter æstimaverit, nullam artium celerius consummatam, quum Iliacis temporibus[8] non fuisse eam appareat.

1 VII. (IV.) Apud Romanos quoque honos mature huic arti contigit. Siquidem cognomina ex ea Pictorum[1] traxerunt

3. *Lanuvii.* In templo Junonis Sospitæ quam illic colebant capite caprina pelle tecto, qualis ejus imago signata est in quodam romano denario, additis his literis I. S. M. R. id est, Juno Sospita, vel, ut est apud Festum, Sispita, Magna Regina. Ejus præterea simulacrum hastatum et scutatum cum repandis calceis fuisse tradit Cicero lib. de Nat. Deor. Ursinus.

4. *Atalanta, et Helena.* Hæc belli Trojani causa; illa apri Ætoliam devastantis, ut ferunt fabulæ, vulneratrix : a Meleagro deinde adamata. H.—Brot. *Atalante.* Ed.

5. *Cominus pictæ.* Pictæ ut cominus aspiciantur; quod majorem artis diligentiam postulat : quæ magna debuit esse, quum utraque esset excellentissima forma, et distingueretur virgo. Hæc autem erat Atalanta. Brot.

6. *Caius princeps.* Sic codices nostri omnes ac Pintianus. Ex inepta superiorum vocum repetitione, fecerant Plinii editores, « Pontius legatus Caii Principis. » Hard.

7. *Durant et Cære.* Urbe Etruriæ, de qua lib. III, in Geographicis. H. — Quæ dicitur nunc *Cerveteri.* Mox Brot. *antiquiores ipsæ*, omissa nempe copula. Ed.

8. *Quum Iliacis temporibus.* Quibus temporibus in Achillis clypeo cælaturam exstitisse vidimus paullo ante. H. — *Non fuisse eam.* Picturam fuisse Iliacis temporibus non constat Græcorum libris : at eam multo antiquiorem fuisse constat Ægyptiorum monumentis. Ars ergo non fuit adeo celeriter consummata. Brot.

VII. 1. *Pictorum.* Caput principesque gentis C. Fabius, M. F. qui primus Pictor e re ipsa cognominatus, quod ædem Salutis pinxit, quam C. Junius Bubulcus censor locarat dedicaratque an. U. 450, quum eam consul Samnitium bello vovisset. Auctor Livius, X, p. 170. Filius ei fuit C. Fabius Pictor, qui post annos xxxv in consulatu nummum argenteum primo cudi jussit, ut diximus XXXIII, 13, an. U. 485. Ex hac ortum familia constat Q. Fabium Pictorem, quem in Auctorum Indice, Romanorum omnium historiæ conditorem antiquissimum esse diximus. Post cladem Cannensem, quæ contigit ann. U. 538, missus est Delphos ad Apollinem

Fabii clarissimæ gentis, princepsque ejus, cognominis ipse, ædem Salutis[2] pinxit anno Urbis conditæ CCCCL, quæ pictura duravit ad nostram memoriam, æde Claudii principatu exusta. Proxime celebrata est, in foro boario[3] æde Herculis, Pacuvii poetæ pictura[4]. Ennii[5] sorore genitus hic fuit: clarioremque eam artem Romæ fecit gloria scenæ.
Postea non est spectata[6] honestis manibus: nisi forte quis 2
Turpilium equitem romanum e Venetia nostræ ætatis velit referre, hodieque pulchris ejus operibus Veronæ exstantibus. Læva is manu pinxit, quod de nullo ante memoratur. Parvis gloriabatur tabellis, exstinctus nuper in longa senecta, Antistius Labeo[7] prætorius, etiam proconsulatu provinciæ Narbonensis functus. Sed ea res in risu et contumelia erat. Fuit 3
et principum virorum non omittendum de pictura celebre consilium. Qu. Pedius nepos Qu. Pedii[8] consularis triumphalisque, a Cæsare dictatore cohæredis Augusto dati, quum natura mutus esset, eum Messala orator, ex cujus familia pueri avia erat, picturam docendum censuit, idque etiam divus Augustus comprobavit. Puer magni profectus in ea arte obiit. Dignatio autem præcipua Romæ increvit,

legatus. Vide de tota ea Pictorum familia plura apud Ger. Joh. Vossium de Hist. Lat. I, 3. Hard.

2. *Ædem Salutis.* Regione Urbis sexta : « Templum Salutis in colle Quirinale, » inquit P. Victor in desc. Romæ. Hard.

3. *In foro boario.* P. Victor, regione Urbis octava : « Forum Boarium ... Ædes Herculis Victoris ... in foro boario, cognomine rotunda et parva. » Hard.

4. *Pacuvii poetæ pictura.* A Pacuvio poeta, eodemque pictore, elaborata. Hard.

5. *Ennii.* Numantini belli temporibus claruit, « Tragœdiæ scriptor clarissimus, gravitate sententiarum, verborum pondere, et auctoritate personarum, » ait Fabius, X, 1. H.

6. *Postea non est spectata.* Post illud tempus non est animadversum artem eam tractari honestorum virorum manibus. H. — Mox Brot. ex Regg. codd. 2, 3, et ed. princ. *nostræ ætatis e Venetia.* Ed.

7. *Antistius Labeo.* Dixi de eo in auctorum Indice. Hard.

8. *Nepos Qu. Pedii.* Qui sorore C. Jul. Cæsaris prognatus consulatum cum Octavio consobrino gessit, Hirtio et Pansa apud Mutinam cæsis : hæreditatisque Cæsarianæ parte sua Octavio cessit. Hoc de eo referunt Tullius, Paterculus, Suetonius, Appianus, Dio. Hard.

ut existimo, a M. Valerio Max. Messala[9], qui princeps tabulam picturæ prælii, quo Carthaginienses et Hieronem in Sicilia devicerat, proposuit in latere Curiæ[10] Hostiliæ,
4 anno[11] ab Urbe condita CCCCXC. Fecit hoc idem et L. Scipio[12], tabulamque victoriæ suæ Asiaticæ in Capitolio posuit : idque ægre tulisse fratrem Africanum tradunt, haud immerito, quando filius ejus[13] in illo prælio captus fuerat. Non dissimilem offensionem et Æmiliani[14] subiit Lucius Hostilius Mancinus, qui primus Carthaginem irruperat, situm ejus oppugnationesque depictas proponendo in foro, et ipse adsistens populo spectanti singula enarrando : qua comitate proximis comitiis consulatum adeptus est[15]. Habuit et scena ludis[16] Claudii Pulchri magnam admirationem

9. *A M. Valerio Max. Messala.* Anno Urbis 490, M. Valerius Maximus, et M. Otacilius Crassus consules creati adversus Hieronem, et Pœnos missi, feliciter res gesserunt, multis oppidis mediterraneis aut receptis, aut expugnatis. In ea expeditione Messala capta, Valerius Messala cognominatus est. Dal. — *Qui princeps.* Broter. ex Reg. cod. 5 et edit. principe, *quum princeps.* Ed.

10. *Curiæ.* P. Victor in descript. Romæ, regione secunda : « Regia Tulli Hostilii, templumque, quod is in Curiam redegit, ordine a se aucto, id est, Patribus minorum gentium. » Hard.

11. *Anno.* Ante Parilia anni 491, ut diximus VII, 60. Hard.

12. *L. Scipio.* Asiaticus, Africani prioris frater. Hard.

13. *Quando filius ejus.* Africani scilicet. Vide Livium, XXXVII, pag. 459, et Val. Max. II, 10, n. 2, pag. 134. Hunc a militibus interceptum rex Antiochus, bello quod cum Romanis gerebat, honoratissime excepit, regiisque muneribus donatum, ultro et celeriter patri remisit. H. — *Quando.* Gron. et Al. *quoniam.* Ed.

14. *Æmiliani.* Scipionis Africani sequentis, qui ab Æmilia conjuge, Æmilii Pauli filia dictus est Æmilianus, ut Domitianus a Domitia, et alii similiter. Hard.

15. *Consulatum adeptus est.* Cum M. Æmilio Lepido, Urbis anno 609, quum anno superiore 608 capta Carthago esset. Is est Hostilius Mancinus, qui Numantinis deditus jussu senatus, a suis desertus ante Numantiæ portas, nec receptus ab hostibus, illacrymabile utrisque spectaculum præbuit, ut ait Orosius, V, 4. Hard.

16. *Ludis.* De his ludis, ornatuque picturarum, Val. Max. II, 4, n. 6, pag. 99 : « C. Pulcher scenam varietate colorum adumbravit, vacuis ante pictura tabulis extentam. » H. — *Ludis Claudii Pulchri.* Anno U. C. 654. Ed.

picturæ, quum ad tegularum similitudinem corvi decepti imagine advolarent.

VIII. Tabulis autem externis auctoritatem Romæ publice fecit primus omnium Lucius Mummius, cui cognomen Achaici victoria dedit : namque quum in præda vendenda, rex Attalus VI sestertium emisset tabulam Aristidæ[1], Liberum patrem, pretium miratus, suspicatusque aliquid in ea virtutis, quod ipse nesciret[2], revocavit tabu- 1

VIII. 1. *Rex Attalus VI millia sestertium emisset Aristidis tabulam Liberum patrem continentem* : (sic prius). Voss. « in præda vendenda rex Atalia XVI, emisset tabulam Aristides Liberum patrem pretio miratus. » Dictat certe, *denarium sex millibus*. At eadem de re lib. VII, 38 : « Aristidis Thebani pictoris unam tabulam centum talentis rex Attalus licitatus est. » Ubi si valere altera summa debet, scribendum, « unam tabulam talento licitatus est. » Quod si verius pretium est centum talenta (nam et hoc capite infra ubi de operibus ejusdem Thebani agit, « qua in arte valuit ita, ut Attalus rex unam tabulam ejus centum talentis emisse tradatur »), hic, « denarium sexcentis millibus » reponendum, ut secum Plinius concordet. Etenim talentum sine alia descriptione, et talentum Atticum, sex millia denarium vel drachmum, Varrone, Plinio, Verrio Flacco, Servio testibus, viginti quatuor sestertia Seneca et Prisciano : decem talenta, denarium vel drachmum sexaginta millia, sestertia ducenta quadraginta : centum talenta, denarium drachmumve sexcenta millia, sestertium quater et vicies. Vult præterea liber optimus : *tabulam Aristidæ Liberum Patrem*, sine τῷ *continentem*, quod et alii nostri tres aspernantur et liber Pintiani. Dicitur enim per epexegesin, quam vulgo *appositionem* vocant ; « Liber Pater, tabula Aristidæ. » Sic lib. XXXV, 11 : « Eodem tempore fuit et Cydias, cujus tabulam Argonautas H-S. CXLIV Hortensius orator mercatus est. » *Pretio* quoque forsan retinendum, ut legas : « Namque quum in præda vendenda rex Attalus denarium sex millium (sive malis *sexcentorum millium*) emisset tabulam Aristidæ Liberum Patrem pretio, miratus suspicatusque aliquid in ea virtutis, quod ipse nesciret, etc. » GRONOV. — *VI sestertium*. Hoc est, sexies centenis sestertium millibus. H. — *VI sestertium*. Brot. ex Voss. post Gronovium, et Plinii loc. sup. laud. *Attalus distraxisset, et X. VI emisset*, hoc est, denarium sexcentis millibus, seu gallicæ monetæ libb. 456,875. ED.

2. *Quod ipse nesciret*. L. Mummius, qui Corinthum diruit, « tam rudis fuit, inquit Velleius, I, p. 5, ut capta Corintho, quum maximorum artificum perfectas manibus tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, juberet prædici condicentibus, si eas perdidissent, novas eos reddituros. » HARD.

lam, Attalo multum querente, et in Cereris[3] delubro posuit : quam primam arbitror picturam externam Romæ publicatam. Deinde video et in foro positas vulgo.
2 Hinc enim ille Crassi oratoris lepos[4] agentis sub Veteribus[5], quum testis compellatus instaret : Dic ergo, Crasse, qualem me reris? Talem, inquit, ostendens in tabula pictum inficetissime Gallum exserentem linguam. In foro fuit et illa pastoris senis cum baculo, de qua Teutonorum legatus respondit, interrogatus, quanti eum æstimaret, sibi donari nolle talem vivum, verumque.

3. *Et in Cereris delubro.* Regione Urbis undecima. Hard.

4. *Ille Crassi oratoris lepos.* Simile plane quod de C. Jul. Cæsare narratur a Tullio, de Orat. II, n. 266: « Ut meum illud, inquit Cæsar, in Helmium Manciam : Jam ostendam cujusmodi sis : quum ille, Ostende quæso : demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico, sub Novis, distortum, ejecta lingua, buccis fluentibus. Risus est commotus; nihil tam Manciæ simile visum est. » Et a Fabio, Instit. VI, 3, pag. 472 : « Ut fecit C. Julius, qui quum Helmio Manciæ sæpius obstrepenti sibi diceret : Jam ostendam qualis sis : isque plane instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum simillimus est visus. Tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum. » Hard.

5. *Agentis sub Veteribus.* Partem fori eam aiunt fuisse, in qua qui pecuniam fœnori dabant, accipiebantve, consistebant et versabantur. Tabernas veteres legimus apud Plautum, in quibus mensarii, sive mensularii, sive collybistæ, sive argentarii, argentariam permutationem, negotiaque majora exercebant. Alii : *sub veteribus rostris.* Dalec. — *Sub Veteribus.* Tabernis scilicet circa forum positis, uti non modo ex Fabii allato proxime loco conjicimus, sed etiam ex Livio, III, pag. 58 : « Prope Cloacinæ, ad Tabernas, quibus nunc Novis est nomen. » Sub his, non sub Veteribus, id a Jul. Cæsare dictum fuisse, Tullius est auctor. Non debent hic Rostra vetera intelligi, quanquam pro *Rostris Veteribus* laudatum a Druso Augustum, apud Tranquillum legimus, cap. c, sed Meniana Vetera, de quibus nos iterum inferius, cap. 37. Ibi et Curias Veteres fuisse suspicamur : de quibus Varro de Ling. Lat. « Curiæ duorum generum : nam et ubi curarent sacerdotes res divinas, ut Curiæ veteres : et ubi senatus humanas, ubi Curia Hostilia fuit. » Et Livius, XLIV, pag. 566 : « Ædes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum. » Fuit porro Vortumni ædes in octava regione, in qua et Forum et Rostra, ex P. Victore. Hard.

IX. Sed præcipuam auctoritatem fecit publice tabulis 1
Cæsar dictator, Ajace et Medea[1] ante Veneris Genetricis ædem[2] dicatis. Post eum M. Agrippa, vir rusticitati propior quam deliciis. Exstat certe ejus oratio magnifica, et maximo civium digna, de tabulis omnibus signisque publicandis[3]: quod fieri satius fuisset, quam in villarum exsilia pelli. Verum eadem illa torvitas tabulas duas Ajacis et Veneris mercata est a Cyzicenis x. III[4]. In Thermarum[4] quoque calidissima parte marmoribus incluserat parvas tabellas, paulo ante quum reficerentur, sublatas.

X. Super omnes divus Augustus in foro[1] suo celeber- 1
rima in parte posuit tabulas duas, quæ belli pictam faciem habent et triumphum[2]. Idem Castores ac Victoriam posuit, et quas dicemus sub artificum mentione, in[3] templo

IX. 1. *Ajace et Medea.* Attigit hoc jam antea Plinius, VII, 39, ubi duas illas tabulas a Cæsare dictatore emptas octoginta talentis, seu Gallicæ monetæ, ut ait Brot. libris 373,500. Ed.

2. *Ante Veneris Genetricis ædem.* Regione Urbis octava. Quid sit *Venus Genetrix* diximus ad lib. II, pag. 89. Hard.

3. *Signisque publicandis.* In publico exponendis. Hard.

4. *X. III.* Ita MSS. omnes. Hoc est, denarium tribus millibus: sive quod idem est, sestertium duodenis millibus. H. — *X. III.* Brot. superposita lineola, *X. III*, hoc est, ter centenis denarium millibus, seu Gallicæ monetæ libris 228,437. Ed.

5. *In Thermarum*, etc. Thermæ sunt Agrippæ, quæ in regione Urbis nona fuere. Brot.

X. 1. *In foro.* Forum Augusti, in regione Urbis octava. H.—Vet. apud Dal. *in fori sui cel. parte.* Ed.

2. *Belli pictam faciem habent et triumphum.* Post victoriam Actiacam. De hisce tabulis totoque triumphi apparatu Dio, LI, p. 459. H. — *Belli faciem pictam.* Sic MSS. Regg. et edit. princeps. Duæ illæ tabulæ erant Apellis, ut infra dicetur c. 36. De belli autem tabula Servius: « In foro Augusti introeuntibus ad sinistram fuit bellum pictum, et Furor sedens super arma, æneis vinctus, eo habitu quo poeta dixit. Illam enim tabulam Virgilius expressit Æneid. I, 291: « diræ ferro et compagibus arctis Claudentur belli portæ. Furor impius intus Sæva sedens super arma, et centum vinctus ahenis Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento. » Altera tabula erat Alexander in curru triumphans. Brot.

3. *In templo Cæsaris.* P. Victor in descr. Romæ, regione octava: «Templum Julii Cæsaris in Foro. » Hard.

Cæsaris patris. Idem in Curia quoque, quam in[4] Comitio consecrabat, duas tabulas impressit parieti : Nemeam[5] sedentem supra leonem, palmigeram ipsam, adstante cum baculo sene, cujus supra caput tabula bigæ dependet.
2 Nicias[6] scripsit se inussisse[7] : tali enim usus est verbo. Alterius tabulæ admiratio est, puberem filium seni patri similem esse, salva ætatis differentia, supervolante aquila draconem complexa. Philochares[8] hoc suum opus esse testatus est : immensa, vel unam si quis tantum hanc tabulam æstimet, potentia artis, quum propter Philocharem, ignobilissimos alioqui Glaucionem[9] filiumque ejus Aristippum, senatus populusque romanus tot sæculis spectet. Posuit et Tiberius Cæsar minime comis imperator, in templo ipsius Augusti, quas mox indicabimus[10].

1 XI. (v.) Hactenus dictum sit de dignitate artis morientis. Quibus coloribus singulis[1] primi pinxissent, diximus, quum de pigmentis traderemus in metallis. Qui mono-

4. *In Comitio.* Comitium, inquit Asconius in III contra Verrem, locus est prope senatum, quo coire equitibus et populo rom. licet. H.

5. *Nemeam.* Νεμέα silva Peloponnesi fuit, in qua leonem Hercules interfecit : unde Nemeæa sacra postea celebrata. Ut porro urbes ipsas ac regiones, sic muliebri statu habituque silvas antiqui pinxere, cum insigni aliquo : ut exempli gratia, Nemeam cum palma, ac leone. Pictam ab Aristophonte Nemeam, quæ Alcibiadem in complexu suo teneret, prodidit Plutarch. in Alcibiade, pag. 199. Hard.

6. *Nicias.* Pictor Atheniensis, de quo inferius, c. 40. Hard.

7. *Inussisse.* Hoc est, pinxisse encaustica ratione, de qua dicemus infra cap. 39. Inscripsit is igitur geminæ huic tabulæ suum nomen in hunc modum : Ο ΝΙΚΙΑΣ ΕΝΕΚΑΥΣΕΝ. Atque adeo e tribus operibus, quæ absolute fuisse inscripta, ille fecit, indicavit præfatio ad Titum, duo hæc sunt Niciæ : tertium Lysippi, de quo inferius, cap. 39. Hard.

8. *Philochares.* Φιλοχάρης. H.

9. *Glaucionem.* Pictos in ea tabula : homines cæteroqui ignobiles : quorum laus tota ab ea pictura, commendatioque petitur. Cave Aristippum existimes philosophum eum Cyrenæum esse, cujus vitam Laertius describit, II, 49, quum hujus patrem Suidas Ἀριτάδην vocet. H.

10. *Quas mox indicabimus.* Cap. 40 huj. lib. Hard.

XI. 1. *Quibus coloribus singulis.* Cinnabari, minio Ephesio, rubrica, sinopide, ut dictum est, XXXIII, 39. Hard.

chromatea genera[2] picturæ vocaverint, qui deinde, et quæ quibus temporibus[3] invenerint, dicemus in mentione artificum, quoniam indicare naturas colorum, causa instituti operis prior est. Tandem se ars ipsa distinxit, et invenit lumen[4] atque umbras, differentia colorum alterna vice sese excitante[5]. Deinde adjectus est splendor[6], alius hic quam lumen[7]: quem quia inter hoc et umbram esset, appellaverunt tonon: commissuras[8] vero colorum et transitus, harmogen.

2. *Monochromatea genera*. Hæc genera tabularum uno colore picta nobis hodie dicuntur, *camaieux*. Ed.

3. *Et quæ quibus temporibus*, etc. Broter. ex Regg. codd. et edit. principe, *et quæ invenerint, et quibus temporibus*. Ed.

4. *Lumen*. Hæc propria pictorum vocabula; opacitas, quæ atro colore efficitur, umbra: claritas, quæ candido colore præstatur, lumen. Dal. — Nobis quoque, *les ombres, la lumière*. Ed.

5. *Differentia colorum alterna vice sese excitante*. Diversis coloribus alternatim se excitantibus. His verbis signat se jam non de monochromatis picturis amplius agere, sed de polychromatis. Quod Latini aiunt, umbris in pictura colorum claritatem excitari, Galli sic reddunt: *les ombres d'une peinture rehaussent l'éclat des couleurs*. Hard.

6. *Splendor*. Coloris vigor: græce τόνος. Est enim in omnibus coloribus languor quidam in defectu, cui oppositus est vigor, feriens ac percellens oculos acrimonia coloris. A luce et colore plurimum differt. Nam quum lux conficiatur albo, hic fit suo genere coloris, etiam in monochromatis picturis: in rubris rubro, in cæruleis cæruleo. Nec tamen rubrum tantum est, aut cæruleum: sed hujus illiusque quoddam veluti fastigium, quum validius intendantur, vegetumque fulgorem accipiunt. Atque illud fuit post nativos colores demum, post lucem umbramque inventum, singulari præparatione, purificatione, mixtione, uniusque cum altero colore inductione erudita, quam falsationem vulgo vocant. Ita fere Schefferus, lib. de Arte pingendi, p. 138. Hard.

7. *Alius hic quam lumen*. Non igitur luminis intensio est, ut Vossio placuit, Junioque: maxime quum Plinio teste *inter hoc*, id est, inter lumen, *umbramque sit*: nam quod est inter utrumque, ex his alterum esse non potest, nedum alterius intensio, sive incrementum. H. — *Appellaverunt tonon*. Nos quoque dicimus, *le ton*. Br.

8. *Commissuras*. Incisuras vocavit XXXIII, cap. ultim. nunc cum Græcis ἁρμογήν. Consistit in eo hæc commissura, ut unus color cum altero apte committatur, ut paulatim minuantur, misceanturque sic, ut transire unus in alterum in confinio videatur. Quod nisi

1 XII. (VI.) Sunt autem colores austeri[1], aut floridi. Utrumque natura, aut mixtura evenit. Floridi sunt, quos dominus pingenti præstat[2], minium, Armenium, cinnabaris, chrysocolla, Indicum, purpurissum[3]. Cæteri austeri. Ex omnibus alii nascuntur, alii fiunt[4]. Nascuntur sinopis, rubrica[5], parætonium, melinum, Eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, primumque quos in metallis[6] diximus. Præterea e vilioribus, ochra[7], cerussa[8] usta, sandaracha, sandix, Syricum, atramentum.

1 XIII. Sinopis inventa est[1] primum in Ponto : inde

apte fiat, neque luci, neque umbræ sua ratio constabit. HARD. — *Harmogen.* Harmoge illa, nobis quoque est, *l'harmonie.* BROT.

XII. 1. *Austeri.* Austerum colorem Græci vocant τὸ βαρὺ καὶ πικρὸν χρῶμα. Galli, *couleur chargée, foncée, qui n'a point d'éclat.* Floridum illi, ὀξὺ χρῶμα, isti *couleur vive, éclatante.* HARD.

2. *Quos dominus pingenti præstat.* Qui picturam, seu tabulam faciendam locat. Hic colores qui modo appellantur, emebat de suo, præstabatque pictori, propter magnitudinem pretii. HARD.

3. *Indicum, purpurissum.* Ut indicum spuma est innatans cortinis, in quibus glastum coquitur pannis tingendis, sic purpurissum spuma est collecta effervescente purpura, quum ex ea tinctura conficitur. Loco purpurissi pictores nunc utuntur lacca mixta cum cæruleo. DAL.

4. *Ex omnibus alii nascuntur, alii fiunt.* Alii, inquit, colores nativi sunt, alii fictitii. Transcripsit hunc locum ex Plinio Isidorus, XIX; ex Isidoro Papias, in Vocabulario, sed uterque mendose : « Colores autem aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur, ut sinopis, rubrica, parætonium, melinum, fretia (Papias, *frecia*), auripigmentum. » Ubi nemo non intelligit vocem esse nihili *fretia* pro *Eretria*, amanuensium vitio substitutam. HARD.

5. *Nascuntur sinopis, rubrica*, etc. Isid. XIX, 17. HARD.

6. *Quos in metallis diximus.* Ut ærugo, de qua superiore libro egimus. HARD.

7. *Præterea e vilioribus, ochra.* Legendum ex vet. cod. « Præterea e vilioribus ochra usta, rubrica : cerussa, sandyx, scyricum : sandaracha : atramentum. » Ochra quidem nativa prorsus est, quod aperte Victorius testatur : verum ex ea fit rubricæ genus, ut ex cerussa sandyx et scyricum. DAL.

8. *Cerussa.* Quæ et adulterina sandaracha tum appellatur, ut dicetur cap. 22. HARD.

XIII. 1. *Sinopis inventa est.* Rubricam sinopicam μίλτον σινωπικὴν vocat Diosc. V, 111, et Theophr. lib. περὶ λίθων. DALEC. — *Sinopis.* Genus est rubricæ laudatissimæ. Vitruvius, VII, 7, p. 139 : « Rubricæ copiose multis locis eximuntur, sed optimæ paucis, ut in Pon-

nomen[2] a Sinope urbe. Nascitur et in Ægypto, Balearibus, Africa : sed optima in Lemno, et in Cappadocia[3], effossa e speluncis. Quæ saxis adhæsit, excellit. Glebis suus colos[4], extra maculosus : hacque usi sunt veteres ad splendorem. Species[5] sinopidis tres, rubra, et minus rubens, et inter has media. Pretium optimæ in libras x. III[6]. Usus ad penicillum, aut si lignum colorare libeat. Ejus, quæ ex Africa venit, octoni asses[7] : cicerculum[8] appellant. Quæ 2
magis cæteris rubet, utilior[9] abacis. Idem[10] pretium ejus, quæ pressior[11] vocatur, et est maxime fusca. Usus ejus ab bases abacorum. In medicina vero blandus[12], emplastrisque, et malagmatis, sive sicca compositione[13] ejus,

to Sinope, et Ægypto, et in Hispania Balearibus, non minus etiam Lemno, cujus insulæ vectigalia Atheniensibus S. P. Q. R. concessit fruenda. » Hard.

2. *Inde*. Hanc vocem ex Reg. 5 et edit. princ. delet Brot. Ed.

3. *Et in Cappadocia*. Aetius, II, 5, p. 49 : Πρωτεύει δὲ πᾶσα ἡ Σινωπικὴ μὲν καλουμένη, γινομένη καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ. Diosc. loc. cit. Συλλέγεται δὲ ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ ἐν σπηλαίοις τισί. H. — *In Cappadocia*. Unde purgata Sinopen defertur. Diosc. Dal.

4. *Glebis suus colos*. Intus colos est glebis unicus ac simplex, ὁμόχρους, inquit Diosc. extra varius, instar macularum. Hard.

5. *Species*, etc. Isid. ad verbum Origg. XIX, 17. Hard.

6. *In libras X. III*. Broter. ex Voss. post Gron. *in libras X. II*, hoc est, denarii duo, seu gallicæ monetæ asses 22. Sinopis autem nobis dicitur, *sinope*, *bol rouge*, vel *rouge brun*. Ed.

7. *Octoni asses*. Subintellige pretium in libras. H. — Gallicæ monetæ asses circiter 8. Ed.

8. *Cicerculum*. Unde cicerculus color, qui vulgo *griseus* appellatur, *gris*, *gris-brun*. Joh. Bapt. Confectius in Coll. Privil. Mend. ubi de Honorio IV Papa : « Fratribus Carmelitanis hispida et inculta palla indutis, cappam albam super tunica et scapulari cicerculi coloris concessit. » Hard.

9. *Utilior abacis*. Abaci hoc loco figuræ quadratæ vocantur, ad parietum ornamenta, variis distinctæ coloribus : vulgus apud nos *compartiments* nuncupat. De his cap. 1.

10. *Idem*. Octoni asses. Hard.

11. *Quæ pressior*. Coloris magis obscuri, magisque fusci. Presso saturum opponitur, ut alibi monuimus. Hard.

12. *In medicina vero blandus*, etc. Diosc. V, 111. Hard.

13. *Sive sicca compositione*. Sive sicca ex ea emplastra fiant, sive diluatur. Et pastillos exsiccantes adstrictoriosque componi ex ea, auctor est Diosc. loc. cit. Hard.

sive liquida, facilis : contra hulcera in humore[14] sita, veluti oris, sedis. Alvum sistit infusa[15] : feminarum profluvia, pota denarii pondere. Eadem adusta siccat scabritias oculorum, e vino maxime.

1 XIV. Rubricæ[1] genus in ea voluere intelligi quidam secundæ auctoritatis[2]. Palmam enim Lemniæ dabant, minio proxima hæc est, multum antiquis celebrata, cum insula, in qua nascitur. Nec nisi signata[3] venumdabatur : unde et sphragidem appellavere. Hac minium sublinunt adulterantque. In medicina, præclara res habetur. Epiphoras enim oculorum mitigat et dolores circumlita. Ægilopas manare prohibet. Sanguinem rejicientibus[4] ex aceto datur bibenda:

14. *In humore*. In locis humidis.

15. *Alvum sistit infusa*. Clystere. Ἵστησι δὲ καὶ κοιλίαν ἐν ᾠῷ λαμβανομένη καὶ ἐγκλυζομένη. Diosc. l. c. H.

XIV. 1. *Rubricæ*. Rubrica, *terre rouge* : quo in genere quidam sinopicæ secundum locum assignabant : lemniæ, primam auctoritatem. H.

2. *Rubricæ genus in ea voluere intelligi quidam secundæ auctoritatis*. Lege : « Rubricæ genus in ea voluere maxime intelligi. Quidam secundæ auctoritatis, palmam enim Lemniæ dabant. Minio proxima hæc est, multum antiquis celebrata cum insula in qua nascitur, nec nisi signata venundabatur. Unde et sphragidem appellavere. » Vide Salm. p. 1156.

3. *Nec nisi signata*. Dioscorid. V, 113, de terra lemnia : Ἣν οἱ ἐκεῖ ἄνθρωποι ἀναπλάσσοντες καὶ σφραγίζοντες εἰκόνι αἰγὸς, Σφραγῖδα καλοῦσιν αἰγός. « Hanc deinde incolæ coactam in pastillos, capræ imagine signant : unde et sphragida ægos, hoc est, capræ sigillum appellavere. » Dianæ imagine signari Galenus ait de Facult. simpl. med. IX, p. 246, quod Dianæ scilicet capra sacra foret. Quæ terra lemnia sigillataque Dioscoridi et Galeno dicitur, eadem rubrica lemnia a colore nominata est. Vide Aldrovand. de Metall. II, 17, pag. 263. Nunc Turcici imperii sigillo signatur. Iconem Bellonius αὐτόπτης exhibet, Obss. I, p. 22. Vide etiam librum inscriptum, *Mélanges d'histoire et de littérature*, tom. II, p. 319 et 320. H. — *Signata. Effigie capræ* Diosc. *imagine Dianæ* Galen. Quoniam rubra effoderetur, Dioscorides hominum sermonibus credidit hircinum sanguinem admisceri. Dal. — *Signata*. Nunc quoque dicitur, *terre sigillée*. Argillæ species est (*silicate alumineux*), nullius fere apud nos in medicina usus. Ed.

4. *Sanguinem rejicientibus*. Ita Galenus loc. cit. pag. 249. Aetius item, II, 4, pag. 48, cum oxycrato, μετ' ὀξυκράτου. Quin et aspectu ejus terræ sanguinem cohiberi scribit Theod. Prisc. II, P. II, 9, vel per se, vel ex aceto si illinatur. Ad-

bibitur et contra lienum renumque vitia, et purgationes feminarum. Item et contra venena[5], et serpentium ictus terrestrium marinorumque, omnibus ideo antidotis familiaris.

XV. Ex reliquis rubricæ generibus, fabris[1] utilissima Ægyptia et Africana, quoniam maxime sorbentur[2] picturis. Nascitur autem et in ferrariis metallis[3]. 1

XVI. Ex ea fit ochra[1], exusta rubrica in ollis novis luto circumlitis. Quo magis arsit in caminis[2], hoc melior. Omnis[3] autem rubrica siccat, ideoque et emplastris convenit igni etiam sacro. 1

XVII. Sinopidis Ponticæ selibra, silis lucidi[1] libris x et melini Græciensis[2] duabus mixtis tritisque una per dies XII, 1

stringendi vim pariter ut Lemnia, ea habet quæ nunc apud nos e Lusitania devehitur : pariterque a signo eidem impresso, sigillata dicitur.

5. *Item et contra venena*. Hæc totidem verbis Dioscorid. V, 113. Galenus et Aetius ll. cc. Bellonius item in Obss. I, 23. Hard.

XV. 1. *Fabris utilissima*. Non item medicinis. Diosc. V, 112 : Ἡ δὲ τεκτονικὴ μίλτος ἥττων ἐστὶ κατὰ πάντα τῆς Σινωπικῆς. Ἀρίστη δὲ ἡ Αἰγυπτιακὴ, καὶ Καρχηδονικὴ, etc. « Rubrica fabrilis, etc. » Hard.

2. *Sorbentur*. Colorem, quo a fabris rubrica ea gemina tingitur, celeriter utraque sorbet. Sic creta cap. 26, « rubiam cogitur sorbere. » Digna risu Salmasii conjectura legentis, *directuris*, quam vocem nec latinæ aures, nec loci hujus sententia ferat. Hard.

3. *Nascitur autem et in ferrariis metallis*. Sic et Reg. 5 et edit. princeps. Gronov. et Al. ante Harduin. « Picturis autem apte nascitur et in ferrar. metallis. » Brot. ex MSS. Regg. 2 et 3, Hermol. Pintian. alia interpunctione : « Nascitur autem et in ferrariis metallis ochra ; ex ea fit exusta rubrica, etc. » ita ut hæc, *nascitur autem*, etc. sequenti cap. adnectantur ; bene. Ed.

XVI. 1. *Ex ea fit ochra*, etc. Hæc totidem verbis Isidor. Origg. XIX, 17. Cardanus item de Subt. V. Sed et ochra vicissim exusta similitudinem quamdam fieri rubricæ auctor est Diosc. loc. citat. Et Theophr. περὶ λίθων. Γίνεται μίλτος καὶ ἐκ τῆς ὤχρας κατακαιομένης. H. —*Ex ea fit ochra*. Immo ex ochra exusta fit rubrica, at ex rubrica non fit ochra. Brot. *ex ea fit exusta rubrica*, quod placet ; sic enim cum græcis auctoribus Noster consentit. Cf. not. super. Ed.

2. *Quo magis arsit in caminis*, etc. Isid. l. c. Hard.

3. *Omnis*. Diosc. V, 111, de rubrica universe : Δύναμιν δὲ ἔχει ξηραντικὴν, ἐμπλαστικήν. Διὸ καὶ ἐμπλάστροις τραυματικαῖς μίγνυται. Hard.

XVII. 1. *Silis lucidi*. Hoc est, ochræ, ut diximus XXXIII, 56.

2. *Græciensis*. Græciense pro

leucophoron[3] fit, hoc est, glutinum auri, quum inducitur ligno.

1 XVIII. Parætonion nomen loci habet ex Ægypto[1]: spumam maris esse dicunt solidatam cum limo: et ideo conchæ minutæ inveniuntur in eo. Fit et in Creta insula, atque Cyrenis. Adulteratur Romæ creta Cimolia[2] decocta, conspissataque. Pretium optimo in pondo sex x. I[3]. E candidis[4] coloribus pinguissimum, et tectoriis tenacissimum propter lævorem.

1 XIX. Melinum[1] candidum et ipsum est, optimum in Melo insula. In Samo quoque nascitur: sed eo[2] non utuntur

græco usurpavit etiam Gellius lib. XIX, cap. 10, ut et græcanicum lib. XXXIV, cap. 9. Dal.

3. *Leucophoron.* Sic MSS. omnes, editique: tum hoc loco, tum XXXIII, 20, tum demum in Indice: frustra quibusdam *chrysophoron* rescribentibus. Hard.

XVIII. 1. *Parætonion nomen loci habet ex Ægypto.* Hæc totidem verbis Vitruvius, VII, 7, p. 139. De parætonio, V, 6. Non aliud est, quod in nostro hoc orbe, ut in Saxonia invenitur, et parætonium appellatur: creta nempe littoralis, candidissima, glutinosa, pinguis, quæ colligi sine limo et marina spuma non potest: in qua et conchas minutulas delitescere interdum notatur. Vide Agricolam de Nat. foss. II, pag. 202. In causa id fuit, cur spumam maris esse parætonium dicerent cum limo solidatam. Hard.

2. *Creta C. decocta.* Ita dicitur a Cimolo insula, *Cimoli*, vel *l'Argentière*. Est argilla (*silicate alumineux*) candida et pinguis, quam quoque appellamus *argile cimolite*. Ed.

3. *Pondo sex X. I.* Hoc est, in sex libras denarius unus. Sic Reg. 2 et alii. Editi hactenus libri perperam, *in pondo sexdecim*. H. — Denarius unus nostræ monetæ gallicæ asses circiter 16. Ed.

4. *E candidis.* Plinius supra, XXXIII, 27: « Parætonium, quoniam est natura pinguissimum, et propter lævorem tenacissimum, atramento inspergitur, ne parætonii candor pallorem chrysocollæ afferat. » Hard.

XIX. 1. *Melinum.* Totidem verbis Isid. loc. cit. Melinum metallum appellat Vitruv. VII, 7. Diosc. V, 180, Meliam terram ait colore cineream Eretriam imitari: Ἡ δὲ Μηλία τὴν μὲν χρόαν καὶ αὐτή ἐςιν ἐμφερὴς Ἐρετριάδι τῇ σποδοειδεῖ. Sed Eretria terra gemina est, teste Dioscor. V, 171; altera vehementer alba. Hard.

2. *Sed eo.* Samio nempe metallo, teste Theophrast. περὶ λίθων, p. 13: Διὰ τὸ λίπος ἔχειν, καὶ πυκνότητα, etc. At utuntur Melino, teste eodem Theophrast. et Diosc. ll. cc. Hard.

pictores propter nimiam pinguitudinem. Accubantes effodiunt ibi[3], inter saxa venas scrutantes. In medicina[4] eumdem usum habet[5], quem Eretria creta. Præterea linguam tactu siccat[6]. Pilos detrahit et mitigat. Pretium in libras sestertii singuli. Est et colos tertius e candidis, cerussæ, cujus rationem in plumbi metallis diximus[8]. Fuit[9] et terra per se in Theodoti fundo[10] inventa Smyrnæ, qua veteres ad navium picturas utebantur. Nunc omnis ex plumbo et aceto fit[11], ut diximus.

XX. Usta casu reperta[1] incendio Piræei, cerussa in orcis cremata. Hac primus usus est Nicias supra[2] dictus. Optima nunc Asiatica habetur, quæ et purpurea appel- 1

3. *Effodiunt ibi.* In Samo. Theophrast. loc. cit. HARD.

4. *In medicina.* Diosc. hæc totidem fere verbis, de terra Melia, V, p. 180. HARD.

5. *Eumdem usum habet.* Sanguinis sistendi. DAL.

6. *Linguam tactu siccat.* Aluminoso gustu Diosc. DAL. — *Siccat.* Nos vernacule dicimus, *happer à la langue.* ED.

7. *Et mitigat.* Extenuat, λεπτύνει τὰς τρίχας, Diosc. loc. cit. H.

8. *In plumbi metallis diximus.* Lib. XXXIV, 54. HARD.

9. *Fuit.* Fuit, inquit, et ad colorem candidum terra quædam apta cerussæ plane par, et eo quoque nomine, nec tamen ex plumbo, sed ex ipsa tellure per se nota, quasi nativa cerussa. Vitruv. VII, 7, pag. 139, terram, seu cretam viridem vocat : « Creta viridis, inquit, pluribus locis nascitur : sed optima Smyrnæ. Hanc autem Græci θεοδότιον vocant, quod Theodotus nomine fuerat, cujus in fundo id genus cretæ primum est inventum. » Fuit nimirum, ut Fallopius animadvertit V, 18, diversus cerussæ colos, apud antiquos : quum alia candidissima foret, alia minus : alia rubescens, alia livida : quæ forsan viridis a Vitruvio appellatur. HARD.

10. *In Theodoti fundo.* Cerussa illa nativa forte minera plumbi est (*plomb carbonate*), quæ, modo pura sit, cerussæ fictitiæ apud nos aliquando miscetur. ED.

11. *Aceto fit.* Nunc omnis cerussa fit ex plumbo et aceto, ut dictum est supra lib. XXXIV, c. 54. BROT.

XX. 1. *Usta casu reperta.* Idem fere Theophrast. lib. περὶ λίθων de ochra in rubricam mutata incendio tabernæ. DAL. — *Usta.* Quam pictores ustam vocant, ex cerussa fit cremata. Affinis est sandarachæ adulterinæ, de qua cap. 22, sed multo præstantior. Officinæ nunc minium vocant, et *mine de plomb.* H. — Conf. de cerussa Exc. IV ad calc. superior. lib. ED.

2. *Nicias supra dictus.* Cap. 10. H.

latur. Pretium ejus in libras x. vi[3]. Fit et Romæ cremato sile marmoroso[4], et restincto aceto. Sine usta non fiunt umbræ.

XXI. Eretria[1] terræ suæ habet nomen. Hac Nicomachus, et Parrhasius usi. Refrigerat[2], emollitque. Explet vulnera, si coquatur, ad siccanda præcipue utilis[3], et capitis doloribus, et ad deprehendenda pura[4]. Subesse enim ea[5] intelligunt, si ex aqua illita non arescat.

3. *In libras X. VI.* Denarii sex. Ita Reg. 2 aliique probati codd. In editis perperam, *æris quinque*. H. — Gallicæ monetæ libræ 4 cum assibus 13. Ed.

4. *Cremato sile marmoroso.* Hoc est, cremata ochra, ut diximus XXXIII, 56. Vitruv. VII, 11, p. 45: « Usta vero, quæ satis habet utilitatis in operibus tectoriis, sic temperatur : gleba silis boni coquitur, ut sit in igne candens : ea autem aceto extinguitur, et efficitur purpureo colore. » Hard.

XXI. 1. *Eretria.* Ab Eretria Eubœæ oppido, de quo IV, 21. H. — *Eretria.* Eretria, *la terre rouge d'Érétrie.* Brot.

2. *Refrigerat.* Dioscor. V, 171 : Δύναμιν δὲ ἔχει συπτικὴν, καὶ ψυκτικὴν, κούφως μαλακτικὴν, καὶ κοιλωμάτων πληρωτικὴν, καὶ ἐναίμων κολλητικήν. Hard.

3. *Ad siccanda præcipue utilis.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. « ad siccanda utilis; præcipua et capitis doloribus. » Ed.

4. *Ad deprehendenda pura.* Ad deprehendendum num in thorace pus delitescat. — Terram Eretriam ait thoraci impositam, utilem esse ad deprehendendum, num in thorace pus lateat; quod quum Dalecampius medicus non intelligeret, in margine admonuit, *ad deprehendenda obscura* forte legi commodius : hoc est, ut in notis adjecit, ad ea deprehendenda, « quæ non patent oculis, quæ in calva sub cute latent osse vulnerato. » Obstat vero præter omnium exemplarium consensum Hippocrates, qui eadem quæ Plinius prodidit. Ejus hæc verba sunt de Morbis, III, n. 27, p. 116 : Ἢν δὲ ὑπὸ πάχεος τὸ ὑγρὸν μὴ κλυδάζηται. . . μὴ ἐξαπατάτω, ἀλλ' εὖ ἴσθι πλήρη ἐόντα τὸν θώρηκα πύου. Ἐς τὴν ἐρετριάδα γοῦν ὑγρὴν καὶ λίην τετριμμένην, καὶ χλιαρὴν ἐπιβάψας ὀθόνιον λεπτὸν, περικάλυψον κύκλῳ τὸν θώρηκα· καὶ ὅκου ἂν πρῶτον ξηραίνηται, ταύτῃ χρὴ τάμνειν, ὡς ἐγγυτάτω τῶν φρενῶν, φυλασσόμενος αὐτῶν τῶν φρενῶν, etc. « Quod si præ crassitudine humor non fluctuet... ne te tamen ista decipiant : sed thoracem pure plenum esse probe noris. Proinde in Eretria terra liquida, et valde trita, tepidaque, linteum tenue tingito, eoque thoracem circum circa integito : et qua parte primum resiccatum fuerit, ea secato aut urito (sub ea enim pus delitescit), quam proxime ad septum transversum, cavendo tamen ne hoc ipsum lædas, etc. » H.

5. *Subesse enim ea*, etc. Pura videlicet. Hard. — *Non arescat.* Hip-

XXII. Sandaracham[1] et ochram Juba tradit in insula Rubri maris[2] Topazo nasci : inde nunc pervehuntur ad nos[3]. Sandaracha[4] quomodo fieret, diximus. Fit et adulterina ex cerussa[5] in fornace cocta. Colos esse debet flammeus[6]. Pretium in libras, asses quini. 1

XXIII. Hæc si torreatur[1] æqua parte rubrica admixta sandycem facit. Quanquam animadverto Virgilium[2] existimasse herbam id esse, illo versu, 1

Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

pocrates contra, si cito arescat. H.

XXII. 1. *Sandaracham.* Isidorus totidem verbis, XIX, 17. Et alibi nasci tradit Diosc. V, 121. Hard.

2. *In insula Rubri maris.* Est ante urbem Berenicem Topazus, nunc *Zemorgete.* Brot.

3. *Inde nunc pervehuntur ad nos.* Sic MSS. omnes. Editi contra, « sed inde non pervehuntur ad nos. » Hard.

4. *Sandaracha.* Ubi nempe effoderetur, dixit anteriore libro, c. 35. Cf. etiam de sandaracha (*sulfure rouge d'arsenic*) quæ dicta sunt Exc. V ad calcem ejusd. lib. Ed.

5. *Fit et adulterina ex cerussa.* Hæc Isidorus totidem verbis loc. cit. a Plinio, ut arbitramur, aut a Vitruvio, VII, 12, p. 146 : « Cerussa, inquit, quum in fornace coquitur, mutato colore ad ignis incendium, efficitur sandaracha : id autem incendio facto ex casu didicerunt homines : et ea multo meliorem usum præstat, quam quæ de metallis per se nata foditur. » H.

6. *Colos esse debet flammeus.* Paulus ex Festo : « Sandaracha genus coloris. Navius : Merula sandaracino ore. » Habet autem merula rostrum luteum. Hard.

XXIII. 1. *Hæc si torreatur.* Cerussa scilicet in fornace cocta, sive sandaracha. Iisdem verbis Isidor. loc. cit. scriptoresque alii permulti, quos laudat sequiturque Cæsius, de Mineral. II, 4, cap. 8, pag. 210. H.—Cf. de Psimmythio vel cerussa Exc. IV ad calc. anterior. lib. Ed.

2. *Quanquam animadverto Virgilium.* Judicium Plinii doctis non placet. Quamvis enim pecoris Virgilius in eo versu meminerit herbis vescentis, non propterea tamen sandycis color ad herbam referendus est, neç magis quam muricis in carmine adjuncto, Eclog. IV, 45 : « Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti Murice, jam croceo mutabit vellera luto. » Est ergo sandyx coloris, non herbæ nomen. Dal. — *Herbam id esse.* Hesychius florem sandycis ait habere colorem similem cocco, *à l'écarlate* : Σάνδυξ, δένδρον θαμνῶδες, οὗ τὸ ἄνθος χροίαν κόκκῳ ἐμφερῆ ἔχει, ὡς Σωσίβιος. Ignotus est, fictusque hic frutex. Vetus Glossarium Puteani, ita referente Salmasio in Hist. August. p. 369 : « Sandyx herba tincturæ apta, quam vulgus *garanciam* vocat. » Falsò : est enim *garancia* erythrodanos. Hard. — *Herbam,*

Pretium in libras, dimidium ejus, quod sandarachæ. Nec sunt alii colores majoris ponderis.

1 XXIV. Inter factitios est et Syricum[1], quo minium sublimi diximus[2]. Fit autem sinopide et sandyce mixtis[3].

1 XXV. Atramentum quoque inter factitios erit[1], quanquam est et terra geminæ originis[2]. Aut enim salsuginis modo emanat[3], aut terra ipsa sulphurei coloris ad hoc probatur. Inventi sunt pictores, qui e sepulchris carbones

Virgilius loc. laud. significat agnos esse vestiendos vellere coccino. Ideo sandyx Virgilio est color, vel si herba, est erythrodanos, de qua jam egimus, XXIV, 56. Mox Brot. ex MSS. et ed. pr. *alii duo colores*. Vid. Virg. nost. ed. t. I, p. 134. Ed.

XXIV. 1. *Syricum*. Συρικὸν Aetio, II, 59, cæterisque scriptoribus, librisque Plinii MSS. non *Scyricum*, ut libri hactenus editi habent. Isid. XIX, 17 : « Syricum rubri coloris pigmentum, ex quo et librorum capita pinguntur. Ipsum est et phœniceum appellatum ita, eo quod in Syria colligatur, in littoribus maris, ubi Phœnices habitant. Est autem inter factitios : nam sæpe fit sinopide et sandyce mixtis. » H.

2. *Diximus*. XXXIII, 40. Hard.

3. *Fit autem sinopide et sandyce mixtis*. Sic Isidorus loc. cit. Aliter Aetius, II, 59, p. 56. Sincera cerussa si crematur, in Syricum transmutatur, quod medici vocant sandycem : quod cerussa cremata subtilior redditur, etc. MS. Græcus : Καιόμενον καὶ τὸ καθαρὸν ψιμμύθιον, εἰς τὸ καλούμενον Συρικὸν μεταβάλλεται, ὅπερ οἱ ἰατροὶ σάνδυκα ὀνομάζουσι· λεπτομερέςερον δὲ, etc. Hard.

XXV. 1. *Atramentum quoque inter factitios erit*. Atramentum tribus modis pictores clarissimi faciunt : primum quidem ex fuligine olei nucum usti : deinde ex ebore cremato : tertio, quod est præstantissimum, ex ossibus persicorum ustis. Dal. — *Atramentum*. *Le noir*. H.

2. *Quanquam est et terra geminæ originis*. Præter factitium, inquit, est et nativum, et fossile atramentum, gemina ratione e terra natum, *noir de terre*. Totidem verbis, atque adeo explanatius Diosc. V, p. 118 : Τῆς δὲ μελαντηρίας, ἡ μέν τις τῶν ὀρυγμάτων ςομίοις, ἀφ' ὧν ἂν μεταλλευθῇ ὁ χαλκὸς, ἐπιπήσσεται ἁλμυρίδος τρόπον· ἡ δὲ ἐκ τῆς ἄνωθεν ἐπιφανείας τῶν προειρημένων τόπων, ἥτις καὶ γεώδης ἐςίν... Διαφέρει δ' αὐτῆς ἡ θειόχρους, etc. Hard.

3. *Aut enim salsuginis modo emanat*. Melanteriam, quæ atramentum metallicum et nativum est, duplicem significat : alteram raram, levem, et mollem, lanugini aut salsugini similem, teste Agricola lib. IV de Fossilibus : alteram glebosam, duram, et olidam, et, ut inquit Dioscor. terrenam. Eam, quæ sulphurei coloris est, cæteris omnibus præfert Diosc. quoniam efflorescere super ea solet velut sulphureus quidam pulvis gustu misyos. Dal.

infectos effoderent[4]. Importuna hæc omnia ac novitia. Fit enim et fuligine pluribus modis[5], resina vel pice exustis. Propter quod officinas etiam ædificavere, fumum eum non emittentes. Laudatissimum eodem modo fit e[6] tedis. Adulteratur fornacum balinearumque fuligine, quo ad volumina scribenda utuntur. Sunt qui et vini fæcem[7] siccatam excoquant : affirmantque, si ex bono vino fæx fuerit, Indici speciem[8] id atramentum præbere. Polygnotus 2
et Micon celeberrimi pictores Athenis, e vinaceis fecere : tryginon appellant[9]. Apelles commentus est ex ebore combusto[10] facere, quod elephantinum vocavit. Apportatur et Indicum ex India[11], inexploratæ adhuc inventionis mihi.

4. *Carbones infectos effoderent*. Carbones cum cineribus usti cadaveris in urnam conjectos. Dal.

5. *Fit enim et fuligine pluribus modis*. Hæc totidem verbis Diosc. V, 183; Oribas. XIII, f. 230, b. Isid. Origg. XIX, 17. Multo uberius conficiendi modum Vitruvius edocet, VII, 10, p. 143. Hanc fuliginem nostri vulgo vocant *noir de fumée*. H. — *Fit enim et fuligine*. Brot. ex MSS. Regg. Pintian. Dalec. etc. *fit enim e fuligine*. Ex hac atramentum hodie conficitur oleo temperatum, quod typographicum vocant. Hanc vero mixturam, sicut et artem typographicam, antiqui prorsus ignoravere. Ed.

6. *E tedis*. Diosc. loc. cit. ἐκ δᾳδίων. Genus esse arboris picem ferentis tedam antea diximus. H.

7. *Sunt qui et vini fæcem*. Fit hodieque et sic a pictoribus Italis, usta vini fæce, quam ii *Feccia di botte* vocant. Vitruvius, VII, 10, p. 144 : « Non minus si fæx vini arefacta, et cocta in fornace fuerit, et ea contrita cum glutino in opere inducetur, perquam atramenti suavem efficiet colorem : et quo magis ex meliore vino parabitur, non modo atramenti, sed etiam indici colorem dabit imitari. » Sic pariter Isid. loc. cit. Hard.

8. *Indici speciem*. De Indico inferius cap. 27. Hard.

9. *Tryginon appellant*. Τρύγινον, fæcatum : nam τρὺξ fæcem et mustum sonat. Hard.

10. *Ex ebore combusto*. Atque hic etiamnum mos est pictoribus nostris : neque ex ebore tantum cremato parant, sed et ex ossibus persicorum ustis. Hard.

11. *Apportatur et Indicum ex India*. Atramentum scilicet, tam nobis hodieque, quam Plinio olim ignotum. At non Leoni Allatio, qui penes se habuisse testatur atramentum e Sinica regione advectum, nigerrimum, lucidissimumque, sed inexploratæ sibi præparationis, ut ipse ait in Anim. ad Antiq. Etrusc. n. 79, p. 144. Plinium igitur Salm. frustra coarguit in Solin. p. 255. H. — *Apportatur et Indicum ex In-*

Fit etiam apud infectores ex flore nigro[12], qui adhærescit æreis cortinis. Fit et e tedis ligno combusto[13], tritisque in mortario carbonibus. Mira in hoc sepiarum natura[14]: sed ex his non fit[15]. Omne autem atramentum sole perficitur, librarium gummi[16], tectorium[17] glutino admixto. Quod autem aceto liquefactum est, ægre eluitur.

1 XXVI. E reliquis coloribus, quos a dominis dari diximus[1], propter magnitudinem pretii, ante omnes est purpurissum[2] e creta argentaria: cum purpuris pariter tingitur, bibitque eum colorem celerius lanis. Præcipuum est pri-

dia. Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, et Pint. postrema duo verba delet, quæ tamen exhibent Reg. cod. 5 et edit. princeps. Ed. — Optimi atramenti origo ex India videtur repetenda. Anno 620 ante Christum, rex Coreæ, quum annuum tributum Sinarum imperatori penderet, misit lucidissimas atramenti tabulas factas e fuligine arborum pinearum et glutino cornus cervini. Quum artem ignorarent Sinenses, ut atramentum, quod nunc habent, excogitarent ac perficerent, multum insudavere. Absolutum perfectumque fuit tantum anno circiter post Chr. nat. 900. Vide du Halde, *Description de la Chine*, tom. II, p. 246. Brot.

12. *Ex flore nigro, qui*, etc. Isid. XIX, 17. Hard.

13. *Fit et e tedis ligno combusto.* Vitruv. VII, 10, pag. 143: « Sarmenta, aut tedæ schidiæ comburantur: quum erunt carbones, exstinguantur: deinde in mortario cum glutino terantur. Ita erit atramentum tectoribus non invenustum. » Hard.

14. *Mira in hoc sepiarum natura.* Septemtrionales populi nigro sepiæ, addito tantillo aluminis, atramenti loco scribunt, nec incommode. Dal.

15. *Sed ex his non fit.* Non fit, sed nascitur; vel non fit, quod nempe sit pictoribus usui. Persius, Sat. III, sine controversia atramenti e sepia meminit: « Nigra quod infusa vanescat sepia lympha. » Et Ausonius: « Notasque furvæ sepiæ. » Afros sepia sibi atramentum parasse aiunt glossæ veteres, Cornutus, Casaubonus, cæterique. H.

16. *Librarium gummi.* Reg. 2, *comme*: hoc est, adjecto gummi: in sexto, ut aiunt, casu, voce ea efferri olim sic solita. Vitruv. loc. cit. « Fuligo, quæ circa parietem et cameræ curvaturam adhærescit, inde collecta, partim componitur ex gummi subacto ad usum atramenti librarii: reliqua tectores, glutinum admiscentes, in parietibus utuntur. » Hard.

17. *Tectorium.* Librarium est, quod exscribendis libris: tectorium, quod parietibus illinendis, incrustandisque adhibetur. H.

XXVI. 1. *Diximus.* Cap. 12. Gronov. et Al. ante Hard. *E liquidis*. Ed.

2. *Purpurissum.* Hæc totidem

mum[3], fervente aheno rudibus medicamentis inebriatum.
Proximum, egesto eo addita creta in jus idem[4]. Et quoties
id factum est, levatur[5] bonitas pro numero, dilutiore
sanie[6]. Quare Puteolanum[7] potius laudatur, quam Tyrium, 2
aut Gætulicum, vel Laconicum, unde pretiosissimæ pur-
puræ. Causa est, quod hysgino maxime inficitur[8], rubiam-

verbis Isid. Origg. XIX, 17. De creta argentaria dicetur inferius cap. 58, dictumque jam supra XVII, 4. Ea liquore purpuræ imbuta, purpurissum vocabatur, ab eo colore quem acceperat, reddebatque. Ad fucandam faciem, ut cerussam olim, sic et purpurissum adhiberi mos fuit. Plautus in Most. act. I, sc. III, v. 101: « PHI. Cedo cerussam. Sc. Quid cerussa opusnam? PHI. Qui malas oblinam. Tum tu igitur cedo purpurissum. Sc. Non do: scita es tu quidem. Nova pictura interpolare vis opus lepidissimum. Non istanc ætatem oportet pigmentum ullum attingere: Neque cerussam, neque melinum, neque ullam aliam offuciam. » Et in Trucul. act. II, sc. II, v. 45: « Quiaque istas buccas tam belle purpurissatas habes. » HARD.

3. *Est primum*. Isid. loc. cit. totidem verbis. HARD.

4. *In jus idem*. In eumdem liquorem. Ita nimirum se res habuit: dum purpura in aheno coqueretur, cretæ istius partes immittebantur eo, ut inebriarentur: celeriusque quam ipsæ lanæ hunc succum bibebant. Hunc succum, hoc jus Græci ζέμα vocant. Isid. loc. citat. *in vas idem*. HARD.

5. *Levatur*. Sic etiam MSS. Isid. loc. cit. *elevatur*, rectius. Minoris bonitatis est ac pretii color ille, quum creta secundo additur, quam quum primo: tertio, quam quum secundo, et sic deinceps, quia quo sæpius additur, eo dilutior fit color. HARD.

6. *Dilutiore sanie*. Hoc est, liquore purpuræ magis diluto, minus saturo. HARD.

7. *Puteolanum*. Nunc quoque in Puteolano littore, ubi illud quod *Mare mortuum* accolæ vocant, prope Misenum promontorium purpuræ capiuntur: sed cibis tantum, nec jam tingendis lanis expetitæ. Vide Fab. Columnam de Purpura, p. 18. HARD.

8. *Hysgino maxime inficitur*. Hysginum nunc tinctura est e cocco prius, deinde e purpura Tyria, supra lib. IX, cap. 41; nunc tinctura e rubia cocci loco, et purpura, vel purpuræ loco, hysgino. Vitruvius lib. VII, cap. 14. Est autem hysginum hoc arbuscula, quam lib. XVI, cap. 18, vaccinium Plinius appellat, et lib. XXI, c. 26, falso hyacinthum exponit, quia hyacinthum Græcorum Latini quidam vaccinium interpretarentur. Vulgus Mahaleb vocat. Ex hujus arbusculæ nigro fructu succus exprimitur ad purpuream tincturam aptissimus. Virgilius scilicet ideo *vaccinia nigra* dixit, et interpres Nicandri φυτὸν εἶναι ξανθὸν τῷ χρώματι (nam tale lignum est) καὶ

que cogitur sorbere. Vilissimum a Canusio[9]. Pretium huic a singulis denariis in libras, ad triginta[10]. Pingentes sandyce sublita, mox ovo[11] inducentes purpurissum, fulgorem minii faciunt. Si purpuram facere malunt, cæruleum sublinunt[12], mox purpurissum ex ovo inducunt.

1 XXVII. Ab hoc maxima auctoritas Indico. Ex India venit[1], arundinum spumæ adhærescente limo : quum teritur, nigrum : at in diluendo mixturam[2] purpuræ cæruleique mirabilem reddit. Alterum genus ejus[3] est in purpu-

μέλαν (talis est fructus) πρὸς ἰοβαφεῖν ἐπιτήδειον. Dal. — *Hysgino*. Colore videlicet, de quo IX, 65, et XXI, 67. Hard.

9. *A Canusio*. Auctor libri de Simpl. med. ad Patern. inter Galeni opera, tom. XIII, pag. 997 : « Purpurissum, inquit, quod et fucum aliqui dicunt, glebulæ sunt quadratæ et pusillæ, in modum tessellarum, quæ ab infectoribus tinguntur colore roseo. Tale est maxime Canusinum : sequens Puteolanum. » H. — Canusium, Apuliæ oppidum, nunc *Canosa*. Ed.

10. *Ad triginta*. Pro coloris scilicet ac pigmenti bonitate, ac temperatura. H. — Triceni denarii sunt gallicæ monetæ libræ 23. Ed.

11. *Mox ovo*. Ex ovi candido, sive albumine, quo usi videntur antiqui ad temperandos colores. H.

12. *Cæruleum sublinunt*. Hodie pictores cæruleo sublinunt, deinde laccam inducunt. Dal. — *Cæruleum*. De quo XXXIII, 57. Hard.

XXVII. 1. *Ex India venit*. Indicum nihil aliud esse, quam pigmentum confectum in Guzarate ex Indico glasto, Garcias auctor est, lib. II, cap. 26. *Anil* Turcæ vocant, Indi *Gali*, plerique *Nil*. Dioscorides fabulose, ut pleraque alia, inquit, pigmentum hoc sponte nasci in arundinibus Indicis, οἷον ἔκβρασμα, veluti spumosum ac ebulliens quoddam ejectamentum. Dal. — *Ex India*. Totidem fere verbis Diosc. V, 107 : Τοῦ δὲ λεγομένου Ἰνδικοῦ, τὸ μὲν αὐτομάτως γίνεται, οἱονεὶ ἔκβρασμα ὂν τῶν Ἰνδικῶν καλάμων... ἄριστον δὲ ἡγητέον εἶναι τὸ κυανοειδὲς, etc. Nobis id hodie Indici genus incompertum, ut ævo Pliniano perrarum. Ejus vice paratur ex arte geminum : alterum ex isati, seu glasto, mola macerata, formataque in panes. Hi mox in cortinis confectoriis ebullientes efficiunt coloris cærulei spumam, quæ postea siccata Indicum subministrat, *de l'Inde*. Alterum ex simili herba quam *indigo* vocant, ex Guatimala novæ Hispaniæ regione ad nos allata. H. — Ἰνδικὸν Diosc. loc. laud. nobis est *Indigofera tinctoria* (*Diad. decand.* gen. 1741 Pers. *Legumin.* Juss.), *indigo*, infectoribus nunc usitatissima. Habitat in India orientali. Conf. Sprengel. Histor. Rei herbar. I, 184. Ed.

2. *Mixturam*. Isidor. XIX, 17.

3. *Alterum genus ejus est*. Totidem verbis Dioscorid. loc. cit. Τὸ δὲ

rariis officinis innatans cortinis : et est purpuræ spuma. Qui adulterant, vero Indico tingunt stercora[4] columbina : aut cretam Selinusiam[5] : vel anulariam[6] vitro inficiunt. Probatur carbone : reddit enim, quod sincerum est, flammam excellentis purpuræ : et, dum fumat, odorem[7] maris. Ob id quidam e scopulis id colligi putant. Pretium Indico, x. x in libras[8]. In medicina[9] Indicum rigores et impetus sedat, siccatque hulcera.

XXVIII. Armenia mittit[1], quod ejus nomine appellatur. Lapis est hic quoque chrysocollæ modo infectus[2] : opti-

βαφικόν ἐςιν, ἐπανθισμὸς πορφυροῦς ἐπαιωρούμενος τοῖς χαλκείοις, ὃν ἀποσύραντες ξηραίνουσιν οἱ τεχνῖται. « Alterum dant infectorum officinæ, estque purpureus quasi flos æreis innatans cortinis, quem derasum artifices siccant. » Hard.

4. *Stercora columbina, aut cret. Sel.... ultro inficiunt* (sic prius). Legend. « Qui adulterant, vero Indico tingunt stercora columbina, aut cretam Selinusiam vel anulariam vitro inficiunt. » Creta Selinusia vel anularia vitro infecta Indicum imitabatur, cujus color κυανοειδής. Salmas. pag. 255, a. H.

5. *Aut cretam Selinusiam.* Vitruv. VII, 14, pag. 149 : « Item propter inopiam coloris Indici, cretam Selinusiam, aut anulariam, vitro quod Græci isatin appellant, inficientes, imitationem faciunt Indici coloris. » Locum hunc ita legendum recte admonuit Turnebus Advv. VI, 17, pag. 180. De vitro, seu isati herba, egimus XXII, 2. H.

6. *Vel anulariam.* De eo cretæ genere dicetur cap. 30. H. — *Vitro.* Gron. et Al. ante Hard. *ultro.* Ed.

7. *Odorem maris olet* (sic prius). Dele verbum *olet*, præcessit enim paullo ante verbum *reddit.* Pint.

8. *X. X in libras.* Denarii decem. Ita porro MSS. non ut editi, *denarii viginti :* connexis præpostere his duabus denarii notis, quas divelli a se invicem oportuit. H. — Denarii deni sunt gallicæ monetæ libræ 7 cum assibus 15. Br.

9. *In medicina*, etc. Diosc. V, pag. 107 : Ἔςι δὲ τῶν ςυφόντων ἐλαφρῶς καὶ ῥησσόντων φλεγμονὰς, καὶ οἰδήματα· ἀνακαθαίρει δὲ καὶ καταςέλλει ἕλκη. « Inter medicamenta est, quæ leniter adstringunt, et inflammationes tumoresque rumpunt. Hulcera quoque purgat et reprimit. » Hard.

XXVIII. 1. *Armenia mittit.* Armenium Trallianus et sequuti medici tam Græci, quam Arabes observarunt, æque valenter ac cæruleum, veratrumque nigrum, melancholicum humorem vacuare. Dal. —*Quod ejus nomine appellatur.* Armenium scilicet. Ἀρμένιον, Dioscor. V, 105. Ἀρμενιακὸν, ᾧ οἱ ζωγράφοι χρῶνται, Aetio lib. II, ex MS. H.—Nobis, *bol d'Arménie.* Brot.

2. *Chrysocollæ modo infectus.* Lapidem hunc æque ac chrysocollam luto herba infic. indicat, pingique

musque est, qui maxime vicinus est[3], communicato colore cum cæruleo. Solebant libræ ejus tricenis nummis[4] taxari. Inventa per Hispanias arena est, similem curam recipiens. Itaque ad denarios senos[5] vilitas rediit. Distat a cæruleo[6] candore modico, qui teneriorem efficit colorem. Usum in medicina[7] ad pilos tantum alendos habet, maximeque in palpebris.

1 XXIX. Sunt etiamnum novitii duo colores, et vilissimi : viride quod Appianum[1] vocatur, et quod chrysocollam mentitur[2], ceu parum multa sint mendacia ejus. Fit et ex creta viridi[3], æstimatum sestertiis[4] in libras.

1 XXX. Anulare[1] quod vocant, candidum est, quo mu-

ipsum antequam pingat. Vide quæ dicta sunt XXXIII, 26. Hard.

3. *Optimusque est, qui maxime vicinus est.* Qui proxime ad chrysocollæ colorem accedit. Ita Reg. 2 et Colb. 3, non, ut in editis legitur, *Optimumque est : quod... viret.* H.

4. *Tricenis nummis taxari.* Hoc est, xxx sestertiis : nostræ monetæ libræ 5 cum assibus 16. Ed.

5. *Itaque ad denarios senos.* Sive ad sestertios xxiv, detractis ex priore indicatione sestertiis sex. H. — Denarii seni, gallicæ monetæ libræ 4 cum assibus 13. Gron. et Al. ante Hard. *utilitas*, non *vilitas*. Ed.

6. *Distat a cæruleo.* Affinitatem esse inter Armenium cæruleumque maximam, atque eodem Lazuli lapidis nomine ab Arabibus appellari, auctor est Fallopius, IV, 33. H.—Mox Brot. *teneriorem hunc efficit col.* Ed.

7. *Usum in medicina.* Diosc. V, 33 : Ἔστι δὲ καὶ τῶν ἐν βλεφάροις τριχῶν αὐξητικόν. Hard.

XXIX. 1. *Viride quod Appianum.* E terra Appiana. An ab Appio, loci illius domino, ubi ea primum inventa : an apianum, ab apio, cujus ea colorem referret, incertum est. Laudatur a Celso, V, 27, *Viride Alexandrinum*, quod idem forte cum Appiano. In agro Veronensi terra viridis effoditur, pictoribus expetita. Hard.

2. *Et quod chrysocollam luteam mentitur, ceu parum multa sint mendacia ejus* (sic prius). Detrahe verbum *luteam*, et adde verbum *dicta :* « ceu parum multa dicta sint mendacia ejus. » Pint.

3. *Fit et ex creta viridi.* Ejus cretæ viridis, quæ colore et viribus est multum infra chrysocollam, Agric. lib. II de Nat. fossil. Dal. — *Ex creta viridi.* Creta viridis seu prasiana Isidor. Origg. XIX, 17. H.

4. *Æstimatum sestertiis.* Hoc est, singulis sestertiis, sive assibus ferme quatuor, in singulas libras. Ed.

XXX. 1. *Anulare.* Hæc totidem plane syllabis Isidorus, Origg. XIX, 17, ex Plinio : et ex Isidoro Papias. Hæc anularia creta, superius indicata, cap. 27. Hard.

liebres picturæ illuminantur. Fit et ipsum ex creta, admixtis vitreis gemmis ex vulgi anulis, unde et anulare dictum.

XXXI. (VII.) Ex omnibus[1] coloribus cretulam[2] amant, 1
udoque illini recusant, purpurissum, Indicum, cæruleum, Melinum, auripigmentum, Appianum, cerussa. Ceræ tinguntur iisdem coloribus ad eas picturas[3], quæ[4] inuruntur, alieno parietibus genere[5], sed classibus familiari[6], jam vero et onerariis navibus: quoniam et pericula expingimus[7], ne quis miretur et rogos pingi[8]; juvatque pugnaturos ad mortem, aut certe cædem, speciose[9] vehi. Qua contemplatione tot colorum tanta varietate subit antiquitatem mirari.

XXXI. 1. *Ex omnibus.* Ex supradictis coloribus, tectorio quod fuerit creta recente inductum, vel udum, illini recusant, qui sequuntur colores. Hard.

2. *Cretulam amant.* Ipse Plinius supra, XXXIII, 57, de cæruleo speciatim agens: « Usus in creta calcis impatiens. » Et in indice hujus loci: « Qui colores udo non inducantur: » subintellige, udo tectorio, sive albario, ac recenti: quod gallici sermonis consuetudine appellamus, *peindre à fresque.* E contra hi qui modo appellantur colores, cretulam siccam sibi substerni amant. H. — *Cretulam amant.* Cretulam siccam, *un enduit sec*, amant, udoque tectorio illini recusant. Brot.

3. *Ad eas picturas.* Ad picturas encausticas, quo picturæ genere pingi parietes non possunt: possunt classes, navesque. Hard.

4. *Quæ inuruntur.* Encaustice pingendi ratio fit aut ceris, aut coloribus, aut metallis igne liquescentibus: ceris, ut in navium pictura, quum scalptæ variis figuris tabulæ, cera diversis etiam coloribus picta oblinebantur: coloribus, ut in figlinis, Italicis præcipue, ac operibus Opimiano vitro, quod *émail* vocant, depictis: metallis, ut in genere artificii quod *damasquiner* appellant. Pertinent et ad encausticen imagines in ebore ferro candenti delineatæ, postea carbone insperso nigrescentes. Dal. — *Quæ inuruntur.* Hæc est pictura encaustica, *l'encaustique*, quam recentioribus curis revocavit, scriptisque et experimentis illustravit Cl. nostras de Caylus. Brot.

5. *Alieno parietibus genere.* Picturas, inquit, quæ inuruntur, parietes non ferunt. Hard.

6. *Sed classibus familiari.* Ovid. Fast. IV, 275: « et picta coloribus ustis Cælestum matrem concava puppis habet. » Hard.

7. *Et pericula expingimus.* Naves, quibus qui vehuntur, periclitantur de vita, extra pingimus. H.

8. *Et rogos pingi.* Qualis ille, qui ab Herodiano describitur, IV. H.

9. *Speciose vehi.* Pictis videlicet navibus. Hard.

1 XXXII. Quatuor coloribus solis [1] immortalia illa opera fecere : ex albis Melino [2], ex silaceis [3] Attico, ex rubris Sinopide Pontica, ex nigris atramento, Apelles, Echion, Melanthius, Nicomachus, clarissimi pictores, quum tabulæ eorum singulæ oppidorum venirent [4] opibus. Nunc et purpuris [5] in parietes migrantibus et India conferente fluminum suorum limum [6], et draconum, et elephantorum saniem [7], nulla nobilis pictura est. Omnia ergo meliora tunc fuere, quum minor copia. Ita est, quoniam, ut [8] su-

XXXII. 1. *Quatuor coloribus solis.* Ita Philostratus de vita Apollonii, II, 10, pag. 48. Cicero in Bruto, n. 70 : « Similis in pictura ratio est, in qua Zeuxim, et Polygnotum, et Timanthem, et eorum qui non sunt usi plus quam quatuor coloribus, formas et lineamenta laudamus. At in Echione, Nicomacho, Protogene, Apelle jam perfecta sunt omnia, et nescio an reliquis omnibus idem eveniat. Nihil est enim simul et inventum, et perfectum. » Apud eumdem Tullium, in eo paradoxo, cujus initium, *Laudetur vero hic Imperator :* ubi legitur, *Actæonis tabula*, ex hoc Plinii loco, optimisque Plinii exemplaribus, *Echionis* legendum censemus. Melanthium pictorem laudat Quintilianus, XII, 10, p. 894; Nicomachum Vitruv. in præf. III, pag. 37. HARD.

2. *Ex albis Melino, ex silaceis Attico*, etc. Si album Melinum, non ex eo nomen habere potuit color μήλινον, qui luteus est. SALM. — *Ex albis melino.* Ex omnibus albis coloribus, Melino solo usi sunt : ex silaceis, solo Attico, etc. A terra autem melia, de qua dictum est cap. 19. Ab hoc autem discrepat μήλινον χρῶμα, qui color idem cum luteo : neque a Melo insula nomen habet; sed ἀπὸ τῶν μήλων sumpsit appellationem. HARD.

3. *Ex silaceis.* Qui color flavus fuit : nam sil et ochra sunt idem, ut sæpius monuimus. HARD.

4. *Venirent.* Emerentur. HARD.

5. *Nunc et purpuris*, etc. Nunc etsi purpuras habeamus, quibus etiam parietes tinguntur...nulla tamen hodie nobilis pictura est. H.

6. *Fluminum suorum limum.* Indicum : quod e limo esse adhærescente arundinum spumæ, superius indicavit, cap. 27. HARD.

7. *Saniem.* Sanguinem draconis elephantorum morientium elisi pondere, ut dictum est XXXIII, 38. HARD. — *Saniem.* Error est, quem de cinnabari jam vidimus supra lib. XXXIII, cap. 38. Cinnabaris nativa, *le cinabre natif* (nobis *Mercure sulfuré*), e fodinis eruitur. Sanguis vero draconis, *le sang de dragon*, est resina ab arbore stillans, quæ Linnæo *Pterocarpus Draco*, vel etiam *Pterocarpus Santalinus*, aliis *Dracæna Draco*, aliis *Calami* quædam species habetur. Conf. Linn. Mater. med. pag. 200 sq. ed. Schreber. ED.

8. *Ut supra diximus.* Cap. 2 : « Honorem non nisi in pretio du-

pra diximus, rerum, non animi, pretiis excubatur.

XXXIII. Et nostræ ætatis insaniam ex pictura non 1
omittam. Nero princeps jusserat colosseum se pingi cxx pedum in linteo, incognitum[1] ad hoc tempus. Ea pictura quum peracta esset in Maianis hortis[2], accensa fulmine cum optima hortorum parte conflagravit. Libertus ejus quum daret Antii munus gladiatorium, publicas[3] porticus investivit[4] pictura, ut constat, gladiatorum, ministrorumque omnium veris imaginibus redditis. Hic multis jam sæculis summus animus in pictura[5]. Pingi autem gladiatoria munera, atque in publico exponi cœpta a C. Terentio Lucano. Is avo suo, a quo adoptatus fuerat, triginta paria in foro per triduum dedit, tabulamque pictam in nemore Dianæ[6] posuit.

centes...imagines pecuniæ, non suas relinquunt. » Frustra locum hunc sollicitat Pintianus ut legat : « res non manupretiis æstimabantur. » H.

XXXIII. 1. *Incognitum.* Incognitam ad id tempus ait fuisse eam, quæ nunc pervulgata est, pingendi in linteis rationem, inventamque propter magnitudinem picturæ. Ante id tempus materia, in qua pingebatur, tabulæ fuere ligneæ, prius dealbatæ creta : e larice præsertim femina, propterea quod non temere findatur, ut dictum est XVI, 73. H.—Brot. paulo supra ex MSS. Regg. et edit. principe, *insan. in pictura*, non *ex pictura*. Ed.

2. *In Maianis hortis.* In edit. Parm. *in Lamianis hortis*. Aliæ quædam, *in Marianis*, nos *Maianis*, ex Reg. 2 rescripsimus. Apud Gruter. pag. 589 : PROC. HORTORVM. LAMIANORVM. ET. MAIANORVM. Et pag. 602 : VILLICO. HORTORVM. MAIANORVM. Hard.

3. *Publicas porticus investivit purpura.* Sic Hermolaus e codice veteri (nec aliter tres nostri) quum esset *occupavit*. Sed ille toties optimus inventus Voss. *porticus ecuravit*. Puto *decoravit*, ut sequenti cap. « digna loca picturis condecoravit. » Lib. XXXVI, 5 : « Agrippæ Pantheum decoravit Diogenes. » Gron.

4. *Investivit.* Ita Colb. 3, at Reg. 2, *occupavit*. Mox *ut constat*, frustra iterum sollicitat Pintianus, ut *inusta* reponat. Veras, inquit auctor, constat ibi depictas imagines, gladiatorum ac ministrorum.

5. *Summus animus in pictura.* Generosa magnificentia, primariis viris ac excellentibus digna cura, et liberalitas. Dal. — *Summus animus.* Apud Antiatas, inquit, jam a multis sæculis non fuere viri vere summo animo : fuere tantummodo in pictura. Frustra Dalec. censuit in publicis porticibus pictura vestiendis, dignam summis animis excellentibusque viris curam intelligi. Hard.

6. *In nemore Dianæ.* Nemoris Dianæ meminit et Vitruv. IV, 7,

1 XXXIV. (VIII.) Nunc celebres in ea arte quam maxima brevitate percurram: neque enim instituti operis est talis[1] exsecutio. Itaque quosdam vel in transcursu[2], et in aliorum mentione obiter nominasse satis erit, exceptis operum claritatibus[3], quæ et ipsa conveniet attingi, sive exstant, sive intercidere. Non constat sibi in hac parte Græcorum diligentia, multas post Olympiadas celebrando pictores, quam statuarios[4], ac toreutas; primumque Olympiade nonagesima, quum et Phidiam ipsum[5] initio pictorem fuisse tradatur, Olympiumque Athenis ab eo pictum[6]: præterea

pag. 77. Sic appellabant templum Dianæ Aricinæ in nemore positum. Strabo, V, pag. 239: Τὸ δὲ Ἀρτεμίσιον, ὃ καλοῦσι Νέμος...Τῆς δὲ Ἀρικίνης τὸ ἱερὸν, etc. Ovidius: « Ecce suburbanæ templum nemorense Dianæ. » Et sacerdos ejus rex Nemorensis appellabatur. De Aricia Latii oppido diximus in Geograph. III. H. — *In nemore Dianæ*. Est lucus Dianæ in suburbano Tusculani agri, *Frascati*, colle; de quo dictum supra lib. XVI, cap. 91. Cf. Tacit. Annal. lib. XII, cap. 8. Brot.

XXXIV. 1. *Talis*. Brot. ex MSS. Reg. Dalec. et ed. principe, *ampla exsecutio*. Ed.

2. *Vel in transc.* Brot. ex Reg. 5 et ed. princ. *velut in transc.* Ed.

3. *Operum claritatibus*. Operibus clarioribus; ut alibi *herbarum claritas*, pro *clarioribus herbis*. Ed.

4. *Tam multas post Olympiadas celebrando pictores, quam statuarios auctores* (sic prius). Qui sunt isti *auctores statuarii?* Voss. « statuarios actore ut has primumque. » Lege sine dubio: *quam statuarios ac toreutas*. Quos alibi *cælatores* vocat, et artem illorum *toreuticen*: cap. 10: « primusque artem toreuticen aperuisse atque demonstrasse merito judicatur. » In auctoribus librorum XXXIII et XXXIV, Menæchmus, « qui de toreutice scripsit. » Et nota *toreumata*. Sic invenit, sic expedivit hunc locum et Pintianus: sed τὸ *tam*, in quo ille collocando laborat, quatuor nostri non agnoscunt. Et certe Plinii mens illud repudiat, quemadmodum (quæ altera Pintiani conjectura est) τὸ *quam* demi non patitur. Miratur enim fuisse qui scriberent, nobiles statuarios et toreutas claruisse aliquot Olympiadibus antequam pictores, et hos cœpisse demum nosci Olympiade nonagesima, quum constet Phidiam, etc. Gronov. — Τορευτὰς, cælatores, vel etiam sculptores, ait Falconet. Ed.

5. *Quum et Phidiam ipsum*, etc. Quem floruisse Olymp. LXXXIV, superiore libro indicavit, cap. 19. H.

6. *Olympiumque Athenis ab eo pictum*. Quæris quis sit iste *Olympius?* Pericles. Lib. XXXIV, 8: « Et Olympium Periclem dignum cognomine. » Iterumque: « Periclis Olympii vernula hic fuit. » Diodorus Siculus lib. XII: Ταῦτα δὲ ῥᾳδίως συνετέλεσε διὰ τὴν δεινότητα

in confesso sit, octogesima tertia fuisse Panænum[7] fratrem ejus, qui clypeum intus pinxit, Elide[8], Minervæ, quam fecerat Colotes[9] Phidiæ discipulus, et in faciendo Jove Olympio[10] adjutor. Quid quod in confesso perinde est, 2
Bularchi pictoris tabulam[11], in qua erat Magnetum prælium, Candaule rege Lydiæ Heraclidarum[12] novissimo,

τοῦ λόγου, δι' ἣν αἰτίαν ὠνομάσθη Ὀλύμπιος. Lib. XIII: Περικλῆς ὁ Περικλέους τοῦ προσαγορευθέντος κατὰ τὴν δύναμιν Ὀλυμπίου. Hermogenes in Partitionibus: Εἶτα μέντοι οὐδὲ καινά· καὶ γὰρ καὶ Περικλῆς Ὀλύμπιος ἐκλήθη. Et lib. I, de Inventione: Ἠνέχθη σκηπτὸς ἐπὶ τὴν Περικλέους εἰκόνα, καὶ συμβουλεύει τις μηκέτι αὐτὸν Ὀλύμπιον καλεῖν. Valerius Maximus l. V, 10: « Non sine causa igitur tanti roboris animus ad Olympii cognomen ascendit. » Sic præclare Christoph. Colerus ejecto vocabulo *Jovis*, quod hic quoque imperiti obtruserant. Gron. — *Olympiumque*. Hoc est, Jovem. In libris ad hunc diem vulgatis, *Clypeumque Athenis*. In Colb. 3, *Olympiumque Jovem*. Hanc vero vocem postremam *Jovem* cæteri non agnoscunt. *Olympium* itaque retinuimus ac de Jove, ut oportuit, interpretati sumus, a Plinio ipsomet admoniti, qui mox subjicit, « Coloten Phidiæ discipulum, et in faciendo Jove Olympio adjutorem fuisse. » Igitur vox ea *Olympius*, quamvis sola ponatur, Jovem designat: ut in Ps. LXVII, 15, vox illa *cælestis*, Deum verum denotat: « Dum discernit Cælestis reges, » hoc est, qui in cælo habitat. H. — Non Jovem, sed Periclem, cognomine Olympium, ipse Brot. post Gronovium intelligit. Ed.

7. *Panænum*. In libris hactenus editis, *Panæum*, male. Pausan. Eliac. prior. V, p. 306 sq. Πάναινος μὲν δὴ οὗτος ἀδελφός τε ἦν Φειδίου, καὶ αὐτοῦ καὶ Ἀθήνησιν ἐν Ποικίλῃ τὸ Μαραθῶνι ἔργον ἐςὶ γεγραμμένον. H.

8. *Elide*. Sic libri omnes tum editi, tum manu exarati Reg. 2, Colb. cæterique: Parm. editio, aliæque ante Hermolaum, qui sic interpolat: « Clypeum intus pinxit: et in Ægide Minervæ. » Ipso refragante Plinio, XXXVI, 55: « In Elide ædes est Minervæ, in qua frater Phidiæ Panænus tectorium induxit, etc. » Hard.

9. *Colotes*. Mensam ille fecit apud Eleos, super qua victoribus coronæ deponuntur. Dal. — *Colotes*. Κωλώτην Parium fuisse, Pasitelis discipulum ait Pausan. Eliac. priorib. V. Hard.

10. *Et in faciendo Jove Olympio*. Quem Phidias fecit, ut dictum est XXXIV, 19. Hard.

11. *Bularchi pictoris tabulam*. Dictum est de ea tabula superius VII, 39. Sunt hi Magnetes in Asia. H. — *Candaule rege*. Brot. ex Regg. codd. *a Candaule*. Ed.

12. *Heraclidarum novissimo*. Heraclidarum familia Lydiæ principatum obtinuit, ab Hercule ducta gentis origine usque ad Candaulem, quem Gyges occidit, ut refert Herodot. lib. I, n. 7, pag. 4, et n. 12, pag. 16. Mermnadæ deinde

qui et Myrsilus[13] vocitatus est, repensam auro? Tanta jam dignatio picturæ erat. Id circa ætatem Romuli acciderit necesse est: duo enim de vicesima Olympiade interiit Candaules: aut, ut quidam tradunt, eodem anno, quo Romulus[14], nisi fallor: manifesta jam tum claritate artis atque
3 absolutione[15]. Quod si recipi necesse est, simul apparet multo vetustiora principia esse; eosque qui monochromata pinxerint (quorum ætas non traditur), aliquanto ante fuisse: Hygiemonen[16], Diniam, Charmadam, et qui primus in pictura marem feminamque discrevit[17], Eumarum Atheniensem, figuras omnes imitari ausum: quique inventa
4 ejus excoluit, Cimonem[18] Cleonæum. Hic catagrapha[19] in-

successerunt, quorum primus Gyges, Crœsus postremus exstitit. H.

13. *Qui et Myrsilus.* Herodotus, Clio, I, n. 7, pag. 3: Κανδαύλης, τὸν οἱ Ἕλληνες Μυρσίλον καλέουσι, τύραννος Σαρδίων, etc. Hard.

14. *Quo Romulus.* Olymp. XVIII incidit calculo Pliniano, in annum Urbis 34. Romuli autem obitus post annum unum aut alterum videtur a Plinio collocari. Hard.

15. *Claritate artis atque absolutione.* Sic et libri ante Hard. editi. In MSS. Regg. *claritate artis adeo absolutiore;* Dalec. vet. cod. *artis tantum non absolutæ.* Unde Brot. fecit, *claritate artis adeo non absolutæ;* nec male: absurda enim erat vulgata lectio, et contra Plinii mentem infra asseverantis multo serius artem fuisse absolutam atque consummatam. Cf. cap. 36. Ed.

16. *Hygiemonen.* Ὑγιήμονα, Δινίαν, Χάρμαδαν. Sic Reg. 2 et Colb. 3. In editis hactenus libris, *Hygiænontem*, *Diniam*, *Charmam*, Ὑγιαίνοντα, Δινίαν, Χάρμαν, quæ perinde græca sunt. Hard.

17. *Discrevit.* Gr. *discreverit.* Ed.

18. *Cimonem.* Exstat in hunc Cimonem epigramma elegans in Anthol. IV, 6, in pictores et statuarios: Οὐκ ἀδαὴς ἔγραψε Κίμων τάδε· παντὶ δ' ἐπ' ἔργῳ Μῶμος, ὃν οὐδ' ἥρως Δαίδαλος ἐξέφυγεν. « Ista Cimon pinxit minime rudis: omne sed est qui Culpet opus: nec tu, Dædale, liber eras. » Apud Ælian. Var. Hist. VIII, 18, laudatur Conon Cleonæus pictor: forte pro *Cimon.* Hard.

19. *Catagrapha.* Linum κατάγραφον, Catullo, in passere, varie depictum. Athenæo lib. II: τῶν βοσκάδων καλουμένων, ὁ μὲν ἄῤῥην κατάγραφος. Turneb. lib. XXV, c. 22. Dal. — *Hic catagrapha invenit.* Quæ a latere cernuntur imagines: ut rectæ, quæ a fronte. *Des figures de profil.* Aliud est *catagraphon linon*, apud Catullum carm. XXV; est enim ibi linteum tantum variis figuris notatum, textumque: quoniam Græcis καταγράφειν, *deformare* est, *describere*, delineare, variis rerum formis, ac nonnunquam etiam va-

venit, hoc est, obliquas imagines : et varie formare vultus, respicientes, suspicientesque, et despicientes. Articulis[20] etiam membra distinxit. Venas protulit: præterque in veste et rugas, et sinus invenit. Panænus[21] quidem frater Phidiæ, etiam prælium Atheniensium adversum Persas apud[22] Marathona factum pinxit. Adeo jam colorum usus increbruerat, adeoque ars perfecta erat[23], ut in eo prælio iconicos duces[24] pinxisse tradatur, Atheniensium Miltiadem[25],

riis coloribus: quo sensu Athen. IX, pag. 387, attagenem ait esse κατάγραφον τὰ περὶ τὸν νῶτον. Pictura Antigoni, quæ vultum latere tantum uno ostendebat, vere obliqua et κατάγραφος fuit, ut dicetur c. 36. H.

20. *Articulis*. Articuli, *les articulations des membres*. Brot.

21. *Panænus*. Hanc ejus picturam in Pœcile porticu Atheniensi collocatam, ex Pausania paulo ante vidimus. Unde illa appellata Persio, Sat. III, « Braccatis illita Medis Porticus. » Similem et ibi picturam Polygnoti, sive Miconis positam esse refert Ælianus, Hist. Anim. VII, 41; sed Polygnoti fuisse, auctor est Suidas, verbo Ποικίλη. Hard.

22. *Apud Marathona*. Bœotiæ oppidum, ubi trecenta Persarum millia devicta, anno tertio Olympiadis LXXII. Hard.

23. *Adeoque ars perfecta erat*. Hæc in edit. princ. desunt, et Brot. omittit. Articulis nempe distincta membra, prolatæ venæ, in veste rugæ ac sinus, probant quidem colorum usum increbruisse, minime vero artem fuisse perfectam. Et ipse Plinius, de Apollodoro qui XCIII Olymp. floruit : « neque ante eum tabula ullius ostenditur, quæ teneat oculos. » Infr. cap. 36. Ed.

24. *Iconicos duces*. Sive, iconicas ducum imagines : hoc est, ut ipse Plinius interpretatur XXXIV, 9, eorum imagines, qui ter superavissent, ex membris ipsorum similitudine expressa. H. — Iconicæ imagines, *des portraits ressemblans*. At Marathonium prælium contigit anno tertio Olympiad. LXXII; anno sequenti mortuus est Miltiades. Vel juvenis ergo pinxit Panænus, vel duces ex aliorum imaginibus expressit. Brot.

25. *Miltiadem*, etc. Μιλτιάδην, Καλλίμαχον, Κυνέγειρον, qui quo singuli eventu pugnarint, ex Plutarcho disce in Parall. pag. 306, itemque ex Herodoto, Erato, VI, p. 365, 370 sq. Is. Tzetze, Chil. I, v. 868, et Justino, II, 9. In Cynegiri effigiem elegantia duo exstant epigrammata, in Anthol. IV, 8. Alterum ex his, quod brevius est, afferre non pigeat : Οὔ σε, μάκαρ Κυνέγειρε, τὸν ὡς Κυνέγειρον ἔγραψε Φάσις, ἐπεὶ βριαραῖς ἄνθετο σὺν παλάμαις. Ἀλλὰ σοφός τις ἔην ὁ ζωγράφος, οὐδέ σε χειρῶν Νόσφισε, τῶν χειρῶν οὕνεκεν ἀθάνατον. Grotius ita reddidit : « Te Phasis, Cynegire, tamen non ut Cynegirum, Instructum siquidem fecit utraque manu. Sed sapuit pictor, manibus qui no-

Callimachum, Cynegirum : Barbarorum Datim[26], Artaphernem.

1 XXXV. (IX.) Quinimmo certamen picturæ etiam florente eo[1] institutum est Corinthi ac Delphis; primusque omnium certavit cum Timagora Chalcidense, superatus ab eo Pythiis[2] : quod et ipsius Timagoræ carmine vetusto apparet, chronicorum errore non dubio. Alii quoque post hos clari fuere ante nonagesimam Olympiadem, sicut Polygnotus Thasius[3], qui primus mulieres lucida veste pinxit, capita earum mitris versicoloribus operuit, plurimumque picturæ primus contulit. Siquidem instituit os adaperire,

luit orbum Pingere, qui manuum nomine morte caret. » Alterum est Pauli Silentiarii, a Grotio pariter sic latine redditum : « Abscidit a summa pendentes puppe securis Sanguine Medorum quæ maduere manus; Quum trepidam, Cynegire, ratem velut ancora curvo Dente tenax digiti detinuere tui. Jam quoque desectæ de corpore, tigna carinæ Mordebant, magnus terror Achæmenidis. Nunc ipsas Medus quis habet : victoria mansit Mopsopiis, manibus debita nempe tuis. » Hard.

26. *Barbarorum Datim, Artaphernem.* Vide Æmilium Probum in vita Miltiadis, ac Trogum Pompeium lib. II, et Herodotum VI, cui Datis dux Darii Medus natione fuit, Artaphernes autem Darii nepos ex fratre Artapherne. Pint. — *Datim.* Δᾶτιν, καὶ Ἀρταφέρνεα, classis Darii regis Persarum ambo duces. Hard.

XXXV. 1. *Florente eo.* Panæno videlicet pictore. Hard.

2. *Pythiis.* Cf. Strab. IX. Dal. — *Pythiis.* Πύθια, Ludi Apollinares, in honorem Apollinis celebrari soliti, ob cædem Pythonis serpentis, ab eo interempti. Ovid. Metam. I, v. 446. In nummis passim inscripta cernas, ΠΥΘΙΑ. H.

3. *Polygnotus Thasius.* Polygnotus, de quo apud Plutarchum in Cimone scripsit Melanthius poeta : Αὐτοῦ ταῖς δαπάναισι θεῶν ναοὺς ἀγοράν τε Κεκροπίαν κόσμησ' εἰκόσιν ἡμιθέων. « Deorum templa forumque Athenis ornavit sumptu suo heroum imaginibus. » Idem in varia porticu dum Troadas pingeret, Elpinices uxoris ac sororis Cimonis, parum pudicæ, cum qua stupri commercium habuerat, faciem pro Laodicea expressit. Dal. — *Polygnotus.* Cujus patrem, patriam ac picturam de Ilii excidio singularem exhibet Simonidis epigramma : Γράψε Πολύγνωτος, Θάσιος γένος, Ἀγλαοφῶντος Υἱὸς, περθομένην Ἰλίου ἀκρόπολιν. « Sacra Polygnotus Thasio satus Aglaophonte, Argivum pinxit Pergama capta manu. » Pausan. in Phocic. X, p. 662. Sic etiam Harpocration, p. 248; Ælianus Var. Hist. IV, 3. Hard.

dentes ostendere, vultum ab antiquo rigore variare. Hujus 2
est tabula in porticu Pompeii[4], quæ ante curiam ejus fuerat: in qua dubitatur, ascendentem cum clypeo pinxerit, an descendentem[5]. Hic Delphis ædem pinxit[6]: hic et Athenis porticum, quæ Pœcile vocatur[7], gratuito[8], quum partem ejus Micon[9] mercede pingeret: unde major huic auctoritas[10]. Siquidem Amphictyones[11], quod est publicum Græciæ concilium, hospitia ei gratuita decrevere. Fuit et alius Micon, qui minoris cognomine distinguitur: cujus filia Timarete[12] et ipsa pinxit.

4. *In porticu Pompeii.* Habebat theatrum Pompeii, nona regione Urbis, exiguo dissitas intervallo, Porticum, Regiam sive Basilicam, et Curiam. Vide Dionem, XLIV. Curia occiso in ea Cæsare occlusa est. Hard.

5. *An descendentem.* Huic Plinii loco plurimum conviciatur Cl. Falconet. Cur tamen pingi non potest miles, qui in urbis obsidione murumque superans, ambiguum relinquat, ascendatne, an descendat? Brot.

6. *Hic Delphis ædem pinxit.* De hac pictura fuse Pausan. Phoc. X, pag. 662. H. — *Ædem pinxit.* Illa ædes Delphis dicebatur Λέσχη, id est, confabulationis locus. Ibi Trojæ excidium pinxit Polygnotus. Patet ex Pausaniæ loc. cit. descriptione, in illa tabula non fuisse egregiam artem, « sed prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, » ut loquitur Quintilianus, Inst. Orat. XII, 10. Brot.

7. *Quæ Pœcile vocatur.* Ποικίλη, hoc est, *varia*, a picturarum varietate, quas Polygnotus fecit. Meminit Pausan. in Attic. I, pag. 27. Laertius in Zenone, VII: Ἐν τῇ Ποικίλῃ ϛοᾷ, τῇ καὶ Πεισιανακτίῳ καλουμένῃ, ἀπὸ δὲ τῆς γραφῆς τῆς Πολυγνώτου Ποικίλῃ. Vide Suidam, verbo Ποικίλη. Similis fuit et Sicyone Ποικίλη ϛοὰ, de qua librum conscripsit Polemon, teste Athenæo, XIII, pag. 577. Hard.

8. *Gratuito.* Idem Laertius, loc. cit. Plutarchus in Cimone, p. 481, Suidasque testantur. Hard.

9. *Micon.* Græcis Μίκων, jam cum Polygnoto superius appellatus, XXXIII, 56. Atheniensem fuisse Pausanias ait. Hard.

10. *Unde major huic auctoritas.* Certe illa auctoritas fuit Polygnoto, non Miconi; quum Polygnotus gratuito pinxisset, et Thasius fuerit, non Atheniensis; unde hospitia ei gratuita decreta. Nec quis hæreat, quod dicatur, *huic auctoritas.* Jam bis supra *hic* occurrit. Præterea et apud optimos scriptores *hic* ad remotius nonnunquam refertur, ut jam observavi ad Tacitum, Hist. lib. II, cap. 77. Brot.

11. *Amphictyones.* De his VII, 37. Hard.

12. *Timarete.* Τιμαρέτη. Hard.

1 XXXVI. Nonagesima autem Olympiade fuere Aglaophon[1], Cephissodorus, Phrylus, Evenor[2] pater Parrhasii, et præceptor maximi pictoris, de quo suis annis[3] dicemus : omnes jam[4] illustres, non tamen, in quibus hærere expositio debeat, festinans ad lumina artis; in quibus primus refulsit Apollodorus Atheniensis[5] nonagesima quarta[6] Olympiade. Hic primus species exprimere instituit, primusque gloriam penicillo jure contulit. Ejus est sacerdos adorans, et Ajax fulmine incensus, qui Pergami spectatur hodie : neque[7] ante eum tabula ullius ostenditur, quæ teneat oculos.

2 Ab hoc artis fores apertas Zeuxis[8] Heracleotes intravit,

XXXVI. 1. *Aglaophon.* Athenæus, pag. 264, vers. 16, lib. X, scribit, Alcibiadem tabulas duas pictas ab Aglaophonte in publico posuisse. In altera Pythias et Olympias ipsum coronabant : in altera super Nemeæ sedentis genibus Alcibiades fuit pulchriore facie, quam vel mulierem deceret. DAL. — *Aglaophon.* Alter hic ab illo Polygnoti patre, de quo antè diximus. De isto, qui nunc a Plinio appellatur, Quintilianus egit XII, 10, p. 893 : « Primi, quorum quidem opera, non vetustatis modo gratia visenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur, Polygnotus, atque Aglaophon : quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis qui post eos exstiterunt, auctoribus præferantur... Post Zeuxis, etc. » HARD.

2. *Evenor.* Pausanias, I, 51 : Παῤῥάσιος ὁ Εὐήνορος. Harpocration, pag. 236, ex Juba, quem auctorem Plinius in hoc opere sequitur : Ἰόβας ἐν ὀγδόῃ περὶ ζωγράφων, φησὶ Παῤῥάσιον εἶναι υἱὸν μαθητὴν Εὐήνορος, Ἐφέσιον δὲ τὸ γένος. HARD.

3. *De quo suis annis.* Nempe Olymp. xcv. HARD.

4. *Omnes jam.* Brot. ex Reg. 5 et ed. princ. *omnes hi jam ill.* ED.

5. *Apollodorus Atheniensis.* Plutarchus in libello, cui titulum fecit, Bellone an pace illustriores Athenienses fuerint, pag. 346 : Ἀπολλόδωρος ὁ ζωγράφος, ἀνθρώπων πρῶτος ἐξευρὼν φθορὰν καὶ ἀπόχρωσιν σκιᾶς, Ἀθηναῖος ἦν. « Apollodorus pictor, qui primus hominum reperit colorum mixturas, et umbræ usum, Atheniensis fuit. » Plinius *species* hoc loco appellat, oris et habitus venustatem. HARD.

6. *Quarta.* Brot. ex cod. Reg. 5 et edit. princ. *tertia*, et sic libb. ante Hard. vulgg. ED.

7. *Neque ante eum tabula ullius ostenditur.* Mirum hoc, quum opera Phidiæ supra tanti fecerit. DAL.

8. *Zeuxis.* De Zeuxidis patria consentiunt Ælian. Varr. Hist. IV, 12; Cicero de Invent. II, aliique. Tzetzes nihilominus, Chil. VIII, Hist.

Olympiadis nonagesimæ quintæ[9] anno quarto, audentemque jam aliquid penicillum (de hoc enim adhuc[10] loquimur) ad magnam gloriam perduxit, a quibusdam falso in octogesima nona Olympiade[11] positus, quum fuisse necesse est Demophilum Himeræum, et Neseam Thasium; quoniam utrius eorum discipulus fuerit, ambigitur. In eum Apollodorus supra dictus versus fecit, « artem ipsis[12] ablatam Zeuxin ferre secum. » Opes quoque tantas acquisivit, 3
ut in ostentatione earum[13], Olympiæ aureis litteris in

196, Ephesium facit. Quæ porro ea Heraclea sit, in tanta cognominum urbium multitudine, quæ præclaris illius monumentis atque picturis glorientur ex æquo, statuere haud in promptu est. Crotoniatis operam suam in Italia quum navasse Zeuxis a Tullio dicatur loc. cit. sit autem Heraclea in eodem tractu Crotoni vicina, haud scio an suspicari liceat, oriundum ex ea fuisse. De Zeuxide (nam et id obiter inseri juvat) versiculus vulgo fertur, in quo latinæ omnes litteræ reperiuntur : « Zeuxis erat pictor, quem flebat dura Phrygum gens. » H. — *Heracleotes*. Ab Heraclea Italiæ, Tarentinorum colonia, prope ostium fluvii Aciris, nunc *Agri*. Brot.

9. *Olympiadis nonagesimæ quintæ*, etc. Incidit id tempus in ann. U. 345. Hard.

10. *De hoc enim adhuc loquimur.* Genus pingendi duplex : alterum penicillo, encausto alterum : illud coloribus, ceris istud et inustione fiebat. De priore tantum genere loqui se modo Plinius admonet. De posteriore inferius, cap. 41. H.

11. *In octogesima nona Olympiade.* Vaticanus codex, et Reg. male *LXXIX*, pro *LXXXIX*, ut alii habent cum vetustis editionibus. Nam Romana anni 1470, *in octogesima nona Olympiade* habet, aliæque omnes. Hard.

12. *Artem ipsis.* Forte *ipsius*, Apollodori scilicet. Hard.

13. *In ostentatione earum...in palliorum tesseris intertextum nomen suum ostentarit* (sic prius). MSS. *insertum.* Sed quis æquis auribus in Plinio accipiet, *in ostentatione...ostentarit?* Conjicio : « Opes quoque tantas adquisivit, ut in ostentationem earum Olympiæ aureis litteris in palliorum tesseris insertum nomen suum gestaret. » *Tesseras* intelligo notas et titulos, quibus dominus noscitur : ut nunc quoque in sudariis, indusiis, mappis et hujusmodi lino primis litteris nomina possidentium acu et alio colore pinguntur. Rem confirmat, quod legimus apud Fl. Vopiscum in Carino : « Matris tunicam dedit mimæ, lacernam patris mimo... Inscriptum est adhuc in choraulæ pallio Tyrianthino (quo ille velut spolio nobilitatis exsultat) Messalæ nomen et uxoris. » Zeuxidis quoque litteras auro solido et unciali potius fuisse quam intextas aut acu pictas crediderim : hoc enim potius congruit

palliorum tesseris intextum nomen suum ostentarit. Postea donare opera sua instituit, quod ea nullo satis digno pretio permutari posse diceret[14], sicuti Alcmenam Agragantinis[15], Pana Archelao[16]. Fecit et Penelopen, in qua pinxisse mores[17] videtur; et athletam: adeoque

ostentatori pecunioso. Neque hinc abhorrere *tesseræ* vocabulum Justinus docet lib. III: « Ut non de salute, sed de sepultura solliciti, tesseras insculptis suis et patrum nominibus dextro brachio deligarent: ut si omnes adversum prælium consumpsisset, et temporis spatio confusa corporum lineamenta essent, ex indicio titulorum tradi sepulturæ possent. » Polyænus in eadem re, lib. I Strateg. ἵνα δὲ ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐν τῇ τῶν νεκρῶν ἀναιρέσει γνωρίζοιτο ἕκαστος, ἐπὶ τὰς σκυταλίδας τοὔνομα γραψάντων. Justinus igitur quoque licet tabellas indicet, facile tamen hinc colligas quodvis pittacium, massulam, laciniam, limbum, denique quamcumque materiam, cui nomen possit incidi, inscribi, addi, atque adeo ipsam partem vestis, quæ nomen aut notas tales continet, *tesseram* vel *titulum* recte dici. Gron. — *In palliorum tesseris.* Tesseras Gronovius intelligit notas, et titulos, quibus dominus noscitur: ut nunc quoque in sudariis, indusiis, etc. nomina possidentium primis litteris acu et alio colore pinguntur. Laudat adductum supra Vopisci locum Rubenius de Re vest. I, 10. Sed tesseras ille arbitratur esse quadratas tabellas palliis intextas, quibus litteræ, quæ nomen domini referrent, essent inscriptæ: atque, ut opinor, rectius. Nam et in orbiculis olim nomen descriptum legimus. Anastasius in Leone IV: « Atque super ipsum altare fecit vestem auro textam, candidis per totum margaritis fulgentem, et in dextra lævaque tabulas gemmatas habentem, cum aureis per circuitum orbiculis, quibus insigne ipsius præsulis nomen est descriptum. » Sic vestibus sacris hodieque gentilitias tesseras intextas cernimus. Sic in palliis equitum torquatorum, textum opere phrygio ordinis sui insigne. H. — *In palliorum tesseris.* Aliter Raphael in tabulis suis, palliorum tesseris nomen suum sæpe inscripsit, RAPHAEL. ΡΑΦΑΗΛ. RAPHAELLO. Brot. — *Intextum... ostentarit.* Br. ex MS. Reg. 2, et edit. principe, *insertum... ostentaret.* Ed.

14. *Diceret.* Quum, ut recte Quintilianus, XII, 7, pag. 883, « Pleraque hoc ipso possint videri vilia, quod pretium habent. » H.

15. *Alcmenam Agragantinis.* Sic omnes MSS. non *Agrigentinis.* Fuit oppido nomen græcum Acragas, Latinis Agrigentum, ut Plinius ipse in Geographicis admonuit. Crotoniatis contra magno pretio conductus Helenam pinxit, ut Cicero refert de Invent. c. 1. H. — Brot. ex Reg. cod. 5 et edit. principe, *Agrigentinis.* Ed.

16. *Archelao.* Macedoniæ regi, ante Alexandrum Magn. annis fere 65. Hard.

17. *In qua pinxisse mores.* Ita libri omnes, non *amores*, ut Hermo-

sibi in illo placuit, ut versum subscriberet, celebrem ex eo, « Invisurum aliquem facilius[18], quam imitaturum. » Ma- 4
gnificus est Jupiter[19] ejus in throno, adstantibus diis : et Hercules infans dracones strangulans[20], Alcmena matre coram pavente et Amphitryone. Deprehenditur tamen Zeuxis grandior in capitibus articulisque[21] : alioqui tantus

lao visum. Mores exprimere in tabella, artis est eximiæ dos præclara : atque id picturæ genus ἠθικὸν Veteres appellabant. De eo Martialis, X, ep. XXXII : « Ars utinam mores, animumque effingere posset : Pulcrior in terris nulla tabella foret. » H. — *Mores*. Sic Reg. cod. 5 et edit. princeps; in MSS. Regg. 2 et 3, *amores*, ut Barbaro placebat. Ed.

18. *Invisurum aliquem facilius*, etc. Plutarch. lib. de Gloria Atheniens. pag. 346, ab Apollodoro pictore, de quo superius dictum, versum hunc primo usurpatum scribit : Μωμήσεταί τις μᾶλλον, ἢ μιμήσεται. « Facilius hæc culpabit quis, quam imitabitur. » Carolus Dati italice reddidit : « Fia chi l' invidii più, che chi l' imiti. » Hard.

19. *Magnificus est Jupiter*, etc. Sic libri omnes. Pintiano magis placet, *magni factus est* : nobis, non item. Pingi porro solitum in throno Jovem testis est Albricus philosophus lib. de imag. Deorum, c. 2, de Jove : « Jupiter Saturni filius, inquit, cui cælum et cæli regnum in sortem cessit, pingebatur in throno eburneo, in sua majestatis sede sedens, sceptrum regium in manu tenens, scilicet sinistra, etc. » Hard.

20. *Hercules infans dracones strangulans*. Plautus in Amphitr. « Devolant angues jubati deorsum in impluvium duo Maxumi; continuo extollunt ambo capita. » Et paulo post : « Postquam conspexit angues ille alter puer, Citus e cunis exsilit, facit recta in angues impetum; Alterum altera eos manu prehendit perniciter. » Dalec. — *Hercules*. In Anthol. Græc. IV, 8, elegans exstat epigramma in eam rem : Θλῖβε δρακοντείους περιμήκεας ὄβριμε θῆρας, Ἡρακλες, δαχέτων ἀγχιβατεῖς φάρυγας. Ἐξέτι νηπιάχοιο, χόλον ζηλήμονος Ἥρης Ἄμπαυσον, μοχθῶν γνῶθι καὶ ἐκ βρέφεος. Οὐ γάρ σοι κρητὴρ χαλκήλατος, οὐδὲ λέβητες, Ἀλλ' ὁδὸς εἰς αὐλὴν Ζηνὸς, ἔπαθλον ἔφυ. Hoc est, interprete Grotio : « De effigie Herculis infantis duos prementis angues : Stringe feris longis fauces, animose, profundas, Alcide : valida comprime monstra manu. Jam nunc intrepidis adsuesce laboribus infans, Junonisque odiis disce satisfacere. Non crater te namque vocat, nec ab ære lebetes Dona, sed ad superi limina regis iter. » H.

21. *Deprehenditur Zeuxis grandior in capitibus articulisque*. Exiliora corporum membra faciebat, quam ut capitibus articulisque responderent. Sic omnes libri editi cum Reg. 2, Colb. 3, aliisque. Deprehendi hoc loco idem est, ac videri : quod de Euphranore inferius : « Hic primus expressisse dignitates heroum... Sed fuit universitate cor-

diligentia, ut Agragantinis[22] facturus tabulam, quam in templo Junonis Laciniæ publice dicarent, inspexerit virgines eorum nudas, et quinque elegerit, ut quod in quaque laudatissimum esset, pictura redderet. Pinxit et monochromata ex albo[23].

5 Æquales ejus et æmuli fuere Timanthes[24], Androcydes[25], Eupompus, Parrhasius. (x.) Descendisse hic in certamen cum Zeuxide traditur[26]. Et quum ille detulisset uvas pictas tanto

porum exilior, capitibus articulisque grandior. » De Zeuxi Quintilianus, XII, 10, pag. 893 : « Nam Zeuxis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus : atque, ut existimant, Homerum sequutus, cui validissima quæque forma, etiam in feminis placet. » In Vaticano *reprehenditur:* quod defendi potest simili sententia Quintiliani loc. cit. pag. 895, ubi de statuariis : « Demetrius, inquit, reprehenditur, tanquam in ea nimius, etc. » Hard.

22. *Agragantinis facturus tabulam, q. in templo*, etc. Qui tabulam faciendam locarant, quam in templo Junonis Laciniæ, quod prope Crotonem in Italia fuit, ex voto facto dedicarent. Simile Zeuxidis factum refert et Cicero de Inv. II, c. 1, quum vellent Crotoniatæ templum illud ipsum Junonis egregiis picturis locupletare : atque ita ex selectis quinque virginibus Helenam finxisse tum dicitur. Quamnam Agrigentinis picturam expresserit, non constat. De Junonis Laciniæ ara II, 111. pag. 123. H. — *Agragantinis*. Brot. ut semper alias, *Agrigentinis*. Ed.

23. *Pinxit et monochromata ex albo*. Hoc est, tabellas simplicis coloris. Ante ipsum in tabellis cretatis pingebant rubro, expressis umbris. Ille in tabellis nigris pinxit albo, expresso lumine, quod erat difficilius. Aristoteli λευκογραφεῖν videtur id Scheffero dictum, lib. de Arte pingendi, pag. 77, etsi ibi interpretes explicent, *delineare creta*. Hard.

24. *Timanthes*. De Timanthe inferius. De Androcyde, Athen. VIII, pag. 341, qui eum in pingendis piscibus fuisse eximium ait. De Eupompo et de Parrhasio infra dicetur. Hard.

25. *Androcydes*. Androcydes pinxit Thebanorum victoriam duce Charone equestri prælio ad Platæas. Plutarch. in Pelopida. Inter omnia ejus opera maxime laudatos fuisse pisces, quos circa Scyllam pinxit, auctor est idem, lib. IV Sympos. quæst. 2; pinxisse vero tam ingeniose, quod esu piscium maxime delectaretur. Dal.

26. *Cum Zeuxide traditur*. Ridentem obiisse Zeuxidem quum vetulam a se pictam aspiceret, tradunt. Apud Festum hi versus exstant citati ex vetere quodam poeta: « Nam quid modi facturus risu denique? Nisi pictor fieri vult qui risu mortuus est. » Dal.

successu, ut in scenam aves advolarent, ipse detulisse linteum pictum, ita veritate repræsentata, ut Zeuxis, alitum judicio tumens, flagitaret tandem remoto linteo ostendi picturam; atque intellecto errore concederet palmam ingenuo pudore, quoniam ipse volucres fefellisset, Parrhasius autem se artificem.

Fertur et postea Zeuxis pinxisse puerum[27] uvas feren- 6
tem, ad quas quum advolasset[28] avis, eadem ingenuitate processit iratus operi[29], et dixit: « Uvas melius pinxi, quam puerum: nam si et hoc consummassem, avis timere debuerat. » Fecit et figlina opera, quæ sola in Ambracia relicta sunt, quum inde Musas Fulvius[30] Nobilior Romam transferret. Zeuxidis manu Romæ Helena est[31] in Philippi

27. *Fertur et postea Zeuxis pinxisse puerum.* Confer ista cum iis quæ Seneca pater de hac ipsa re affert, in Controv. lib. V, 34. H.

28. *Advolasset.* Gronov. et. Al. ante Hard. *advolassent aves*. Ed.

29. *Iratus operi.* Seneca Controv. lib. X, 5, narrat uvas deletas a Zeuxide, servatumque puerum ut meliorem, quamvis non ita similem. Dal.

30. *Fulvius.* Anno U. 666. Eumenius Rhetor in oratione pro restaurandis Scholis, n. 7: « Ædem Herculis Musarum in Circo Flaminio Fulvius ille Nobilior ex pecunia censoria fecit, non id modo sequutus, quod ipse litteris, et summi poetæ amicitia duceretur: sed quod in Græcia quum esset Imperator, acceperat Herculem Musagetem esse, id est, comitem ducemque Musarum: idemque primus novem signa, hoc est, omnium Camœnarum ex Ambraciensi oppido translata, sub tutela fortissimi numinis consecravit, etc. » De expeditione Fulvii in Ambracienses vide Livium, XXXVIII, pag. 482. Nummus antiquus Pomponiæ gentis, HERCVLES MVSARVM, in quo Hercules cum lyra: ex parte altera caput Numæ Pompilii, a quo gens Pomponia duxit originem. Hinc imperiti finxere « Ædem Herculis Musarum, » vel « Herculis et Musarum: » quum sententia iis litteris expressa sit: « HERCVLES Signis MVSarum Ambraciensibus Romuli Urbem Muneravit. » Ad transferenda utique ænea signa novem Herculea opus fuit lacertorum vi. Hinc fictus et apud Gruterum, Ἡρακλῆς Μουσαγέτης. Hard.

31. *Helena est.* Eam picturam scortum vocatum fuisse, τὴν ἑταίραν, quod ad eam spectandam neminem Zeuxis admitteret, qui certam pecuniæ summam non persolvisset, Ælianus, Histor. lib. IV, c. 12. Nicostratum pictorem eam tabulam cum stupore aspexisse, refert idem auctor, Histor. lib. XIV, c. 47. Scitu vero dignum quod

porticibus[32] : et in Concordiæ delubro[33] Marsyas religatus.

7 Parrhasius[34] Ephesi natus, et ipse multa constituit. Primus symmetriam picturæ dedit[35], primus argutias vultus[36], elegantiam capilli, venustatem oris, confessione artificum in lineis extremis palmam adeptus. Hæc est in pictura summa sublimitas[37]. Corpora enim pingere et media rerum, est quidem magni operis : sed in quo multi gloriam tulerint. Extrema corporum facere[38], et desinentis

scribit Valer. Max. lib. III, cap. 7, Zeuxin exspectandum non putasse quid de eo opere sensuri homines essent, sed protinus hos versus ex Iliadis Γ adjecisse : Οὐ νέμεσις Τρῶάς τε καὶ εὐκνήμιδας Ἀχαιοὺς Τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν· Αἰνῶς ἀθανάτοισι θεαῖς εἰς ὦπα ἔοικεν. Dal.

32. *In Philippi porticibus*. Porticus Philippi Marcii in regione Urbis nona a P. Victore statuitur, in qua et is Herculis Musarum ædem instauravit. Martialis, l. V, epigr. 1 : « Vites censeo porticum Philippi : Si te viderit Hercules, peristi. » H.

33. *Et in Concordiæ delubro*. Regione Urbis octava. Hard.

34. *Parrhasius*. Sic Athen. XII, pag. 543 ; Strabo, XIV, pag. 642 ; Tzetzes, Chil. VIII, Hist. 198. Seneca pater loc. cit. ab Atheniensibus donatum civitate innuit : ut et interpres Horatii ad Carm. IV, Od. 4. H. — *Parrhasius*. Gron. et Al. *Parasius*. Ed.

35. *Primus symmetriam picturæ dedit*. Picturæ Parrhasius, ut statuariæ Euphranor : de quo ipse inferius c. 40 : « Euphranor Isthmius... Fecit et colossos... Hic primus videtur expressisse dignitates heroum, et usurpasse symmetriam. » Vel usurpasse hic dicitur, seu retulisse in usum, quod alter invenerat. H.

36. *Argutias vultus*. Huc pertinet quod Melicus Simonides dixit : ζωγραφίαν εἶναι ποίησιν σιωπῶσαν καὶ σιγῶσαν, ποίησιν δὲ ζωγραφίαν λαλοῦσαν καὶ φθεγγομένην. Vict. lib. XXII, cap. 24. Dal. — *Argutias*. Elegantiam, vim, leporem, gratiam. Plinius, XXXIV, 19, de Lysippo : « Propriæ cujus videntur esse argutiæ operum, custoditæ in minimis quoque rebus. » Sic Virgil. in Georg. *Argutumque caput*, dixisse meminimus. Hard.

37. *Summa sublimitas*. Ita Reg. 2, Colb. 3, cæterique : libri editi *subtilitas*. Et Quintil. XII, 10, p. 893 : *existimasse subtilius lineas* Parrhasium tradit : tamen præter MSS. fidem, quod sequatur proxime, « est quidem magni operis : et rarum in successu artis, » magis arridet, *sublimitas*. Hard.

38. *Extrema corporum facere*. Polycletus eleganter et argute dicere solebat, molestissimum opus esse quum ad ungues pervenisset, nempe maximam difficultatem objici quum summa operi imponenda est, ut ad unguem quod factum est perpo-

picturæ modum includere, rarum in successu artis invenitur. Ambire enim debet se extremitas ipsa, et sic desi- 8
nere, ut promittat alia post se; ostendatque etiam quæ occultat. Hanc ei gloriam concessere Antigonus et Xenocrates, qui de pictura[39] scripsere: prædicantes quoque, non solum confitentes. Alia multa graphidis[40] vestigia exstant in tabulis ac membranis ejus, ex quibus proficere dicuntur artifices. Minor tamen videtur[41], sibi comparatus, in mediis corporibus exprimendis. Pinxit et Demon Athe-
niensium[42], argumento quoque ingenioso. Volebat namque 9

liatur, ne quid hiet, asperiusve protuberet ac emineat. Ars enim quum ab informi rudimento et atypoto incipiat, particulatim formam addit, perfectoque et absoluto opere manum addit, sed labore maximo, quamobrem χαλεπώτατόν ἐστιν ἔργον ὅταν ἐν ὄνυχι πηλὸς γένηται. Hadr. Jun. lib. IV, cap. 18. Dal. — *Extrema*. Summa commendatio picturæ est, ut corpora in tabula extremis lineis tanta subtilitate præcidat, ut quum desinere ibi corpus certum sit, visum tamen omnino fallat, et ambire sese extremitas ipsa videatur, aliaque post se promittere: hoc est, ut revera id corpus emineat, et quod in superficie planum est, foris exstare videatur. Intelligimus pariter lineas extremas extimasque, quibus depicta corpora includuntur. Hard.

39. *De pictura*. Brot. ex Regg. codd. 2, 3, *de picturis;* teste Laertio in Chrysippo, περὶ πινάκων scripserat Antigonus. Ed.

40. *Alia multa graphidis vestigia*. Γραφὶς est pictura linearis, ut jam diximus. Hæc graphidis exemplaria, *des dessins*, *des crayons*, vulgus vocat. Hard.

41. *Minor tamen videtur*. Graciliores fecisse medias corporum partes videtur, si cum universo corpore conferrentur: ut contra Zeuxis in capitibus, quemadmodum dictum est supra, grandior deprehensus. H.

42. *Pinxit et Demon Atheniensium*. Δῆμον, hoc est, populi Atheniensis, seu civium in communi concilio consessuve multitudinem. Juvat tamen hoc loco integram adscribere adnotationem Caroli Dati in hunc Plinii locum ex libro Italico, quem inscripsit, *Vite de' Pittori antichi*, pag. 73: « Con qual arte o invenzione Parrasio potesse esprimere tanta varietà d'inclinazioni e d'affetti, io certamente non saprei dire: e sin ora confesso ingenuamente di non me l' esser saputo immaginare. Ma chi si contentasse di vedere in cambio della pittura una bella descrizione del Genio d'Atene, ricorra a Plutarco, nel primo de' precetti per amministrar la repubblica. Pausania nelle cose dell' Attica dice che Leocare scultore fece la statua del popolo Ateniese. Giuseppe Ebreo Ant. Giud. XIV, 16; Meurs. II, 11. Aten. Attic. Aristolao figliuolo e scolare

varium, iracundum, injustum, inconstantem : eumdem exorabilem, clementem, misericordem, excelsum, gloriosum, humilem, ferocem, fugacemque, et omnia pariter ostendere. Idem pinxit Thesea [43], qui Romæ in Capitolio fuit : et Navarchum thoracatum [44]. Et in una tabula, quæ est Rhodi, Meleagrum [45], Herculem, Persea. Hæc ibi ter fulmine ambusta, neque obliterata, hoc ipso miraculum auget. Pinxit et Archigallum [46] : quam picturam amavit

di Pausia dipinse la plebe d'Atene. » Plin. XXXV, 11. Imago Atticæ plebis : « Ma questa forse fu una cosa simigliante a quella frequenza di donne dipinta pure in Atene da Enione Maronita, del quale poco sopra il medesimo Plinio, » Athenis frequentiam, quam vocavere Polygynæcon. Hard. — *Demon*. Ingeniosa fuit illa tabula, et Socrate Parrhasii amico digna. In tabula quoque Raphaelis, quæ Paulum in Areopago concionantem exhibet, multos et diversissimos sensus videre est. Brot.

43. *Idem pinxit Thesea*. Quæ pictura cum simili Euphranoris tabella componitur, cap. 40. Picturæ hujus argumentum explanat vetus epigramma in Anthologia græca, lib. IV, 8 : Εἰς ἀνδριάντα Θησέως, καὶ τοῦ Μαραθωνίου ταύρου: Θαῦμα τέχνης ταύρου τε καὶ ἀνέρος, ὧν ὁ μὲν ἀλκὰν Θῆρα βίῃ βρίθει, γυῖα τιταινόμενος· Ἶνας δ' αὐχενίδυς γνάμπτων, παλάμῃσιν ἔμαρψε Λαιῇ μυκτῆρας, δεξιτέρῃ δὲ κέρας: Ἀςραγάλους δ' ἐλέλιξε, καὶ αὐχένα θὴρ ὑπὸ χερσὶν Δαμνάμενος κραταραῖς, ὤκλασεν εἰς ὀπίσω. Ἔςι δ' εἴσασθαι τέχνης ὕπο τῷδ' ἐνὶ χαλκῷ Θῆρα μὲν ἐμπνείειν, ἄνδρα δ' ἱδρῶτι ῥέειν. Grotius interpres : « De imagine Thesei, et tauri Marathonii : Artis opus miræ : vir, et ingens corpore taurus : Ille premit, tendens fortia membra, bovem : Cervicisque fibras urget dum poplite, nares Læva tenet, cornu flexile dextra manus. Jam domitus collo luxatis verticulis bos Deficit, et labens in sua crura sedet. Quis spectans spirare ferum non dicat in ære Sudantemque suo rore madere virum? » Hard. — *Pinxit Thesea*. Egregia est Thesei tabula in picturis Herculanensibus, *Pitture antiche d'Ercolano*, t. I, tab. 5, quæ forte ex Parrhasiana fuit expressa. Br.

44. *Navarchum thoracatum*. Classis præfectum. Quidam legunt *Nearchum*, tyrannum, qui Zenonem philosophum et torqueri, et necari jussit. Valer. cap. et lib. III; Diog. Laert. in Zenone. Nearchi ducis Atheniensis meminit Thucydides. Quidam *Nicarchum* legunt memoratum a Xenophonte. Dal.

45. *Meleagrum*. Pinxit et alteram Parrhasius, Meleagri cum Atalanta tabulam, teste Tranq. in Tib. XLIV, de qua mox dicemus. Hard.

46. *Pinxit et Archigallum*. Sic appellatur sacerdotum magnæ matris deum antistes. Tertull. in Apologetic. cap. 25, pag. 24 : « Archigallus ille sanctissimus, die nono kal. april. quo sanguinem impurum lacertos quoque castrando li-

Tiberius princeps : atque, ut auctor est Decius Eculeo, LX sestertiis[47] æstimatam, cubiculo suo inclusit. Pinxit et Cressam nutricem, infantemque in manibus ejus[48] : et Philiscum[49], et Liberum patrem[50] adstante Virtute, et

babat. » Similis argumenti alteram *Parrhasii tabulam* Tiberius amasse dicitur, auctore Tranquillo, cap. cit. « in qua Meleagro Atalanta ore morigeratur, legatam sibi sub conditione, ut si argumento offenderetur, decies pro ea sestertium acciperet : non enim modo prætulit, sed et in cubiculo dedicavit. » Valde inclinat animus, ut eamdem esse picturam existimem, quam Tranquillus, et quam Plinius ait a Tiberio adamatam. Hard.

47. *LX sestertiis*. Sive LX sestertium millibus : gallicæ monetæ libris 11,671. Ed.

48. *Infantemque in manibus ejus*. Sic MSS. omnes. Pelicerius in Notis MSS. quas citat Car. Dati, conjiciebat, « infantesque in mammis ejus, » emendatione haud valde necessaria : quum sit eadem utrobique sententia. Maro, Æn. V, simile expressit argumentum picturæ : « Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ, Cressa genus Pholoe, geminique sub ubera nati. » Cressam autem, hoc est, Cretensem vocat, quasi ex tali regione veniret, quæ præcipuas feminas mitteret, ut exponit Donatus. H.

49. *Et Philiscum*. Eum fortassis quem apes in agris coluisse, et scripsisse de iis auctor est Plinius, XI, 9, vel tragœdiarum scriptorem potius, de quo inferius cap. 20. Fuit aliquando suspicio, legi pro *Philisco Philocteten* oportere : quod exstat perelegans in picturam eam Parrhasii epigramma in Anthol. IV, 8 : Καὶ τὸν ἀπὸ Τρηχῖνος ἰδὼν πολυώδυνον ἥρω Τόνδε Φιλοκτήτην ἔγραψε Παῤῥάσιος. Ἔν τε γὰρ ὀφθαλμοῖς ἐσκληκόσι κωφὸν ὑποικεῖ Δάκρυ, καὶ ὁ τρύχων ἐντὸς ἔνεςι πόνος. Ζωογράφων ὤριςε, σὺ μὲν σοφὸς, ἀλλ' ἀναπαῦσαι Ἄνδρα πόνων ἤδη τὸν πολύμοχθον ἔδει. « Vidit et hunc, credo, miserum Pœante creatum Parrhasius : forma est tam bene picta viri. Quippe subest oculis arentibus abdita quædam Lacryma, seque dolor tam ferus intus agit. Eximium nemo te, pictor, in arte negabit : Desinere illius sed mala tempus erat ». H. — *Philiscum*. Philiscum Abydenum memorat Xenophon lib. VII Rerum Græc. missum ab Ariobarzane ingenti pecunia, ut Thebanos ac Lacedæmonios ad pacem hortaretur. Ælianus, Histor. lib. IX, cap. 12, Alcæum et Philiscum Epicureos Roma pulsos fuisse tradit. Quidam Philiscum volunt unum e triginta tyrannis, quos Atheniensibus Lysander imposuit. Philisci meminit et Ælianus, Histor. lib. IX, cap. 11, Alexandro præcepta dantis, quem hic significari puto. Daleo.

50. *Et Liberum patrem*. Bacchum eximie pictum a Parrhasio scribit quoque Suidas, verbo Οὐδὲν πρὸς Διόνυσον. Quam picturam Corinthii quum viderent, spretis æmulorum ejus operibus, exclamasse admirabundos ait, « Quid hæc ad Parrhasii Liberum ? » Τί πρὸς τὸν Διόνυσον; H.

pueros duos, in quibus spectatur securitas, et ætatis simplicitas : item sacerdotem adstante puero cum[51] acerra et corona. Sunt et duæ picturæ ejus nobilissimæ : Hoplitites[52] alter, in certamine ita decurrens, ut sudare videatur : alter arma deponens, ut anhelare sentiatur. Laudantur et Æneas, Castorque ac Pollux in eadem tabula :
11 item Telephus, Achilles, Agamemnon, Ulysses. Fecundus artifex[53], sed quo nemo insolentius et arrogantius sit usus gloria artis : namque et cognomina usurpavit, Abrodiætum se appellando[54], aliisque verbis[55] principem artis, et eam ab se consummatam. Super omnia Apollinis se radice or-

51. *Cum acerra.* Acerra videtur fuisse arcula thuraria, in qua thus incendi ad suffimentum solet. Ovid. Fast. IV, 934 : « Cumque meri patera thuris acerra fuit. » Utrumque pariter jungit et Tullius de Legg. II, c. 24, § 60 : « Hæc præterea sunt in legibus de unctura... ne sumptuosa aspersio, ne longæ coronæ, ne acerræ prætereantur. » H.

52. *Hoplitites.* Ita Reg. 2. In editis ridicule, *hoplitides;* nam de feminis accipi ista non possunt. Ὁπλιτίτης, qui Polluci ὁπλιτοδρόμος, dicebatur is qui armatus currebat : quod in Olympicis fiebat, et aliis sacris certaminibus. Vide Platonem de Legg. VIII. Hard. — *Hoplitites alter.* Brot. ex codd. Regg. et editione principe postremum verbum delet. Ed.

53. *Fecundus artifex.* De Lysippo superius XXXIV, 19 : « Fecundissimæ artis, qui plurima ex omnibus signa fecit. » Infra de Antidoto, cap. 40 : « Ipse diligentior, quam numerosior. » De Protogene : « Et ideo minor fertilitas. » Hard.

54. *Abrodiætum se appellando.* Mollem, delicatum, lautum. Idem Ælian. Histor. lib. IX, cap. 11, refert eum purpurea veste usum fuisse, caput aurea corona redimire solitum, scipionem gestare aureis claviculis circumdatum, calceorumque ansas ligulis aureis obstringere, ut non immerito se Ἁβροδίαιτον cognominaret. Dalec. — *Cognomina usurpavit, Abrodiætum se appellando.* Exstat Parrhasii epigramma apud Athenæum, XII, pag. 543, quod ille picturis suis inscribere solitum ferunt : Ἁβροδίαιτος ἀνὴρ ἀρετήν τε σέβων τόδ' ἔγραψε Παῤῥάσιος, κλεινῆς πατρίδος ἐξ Ἐφέσου. « Hæc pinxit mollis, virtutis cultor, et idem Clara Parrhasius ex Epheso patria. » Hard.

55. *Aliisque verbis.* Quæ recitat idem Athenæus, loc. cit. Φημὶ γὰρ ἤδη Τέχνης εὑρῆσθαι τέρματα τῆσδε σαφῆ Χειρὸς ὑφ' ἡμετέρης· ἀνυπέρβλητος δὲ πέπηγεν Οὖρος· ἀμώμητον δ' οὐδὲν ἔγεντο βροτοῖς. « Jam dico profecto Hujus adest artis meta reperta mihi. Hoc nostræ valuere manus : præstantia fingunt : Inculpata tamen nulla reperta viris. » Hard.

tum : et Herculem[56], qui est Lindi, talem a se pictum, qualem sæpe in quiete vidisset. Ergo magnis suffragiis superatus a Timanthe Sami, in Ajace armorumque judicio[57], herois nomine se moleste ferre dicebat, quod iterum ab indigno victus esset. Pinxit et minoribus tabellis libidines[58], eo genere petulantis joci se reficiens.

Nam Timanthi vel plurimum adfuit ingenii. Ejus enim est Iphigenia[59], oratorum laudibus celebrata, qua stante ad aras peritura, quum mœstos pinxisset omnes, præcipue patruum, et tristitiæ omnem imaginem consumpsisset, patris ipsius vultum velavit[60], quem digne non poterat osten- 12

56. *Et Herculem*, etc. Totidem hoc verbis refert Athenæus, l. c. Parrhasiique in eam rem carmen recitat : Οἷος δ' ἐννύχιον φαντάζετο πολλάκι φοιτῶν Παῤῥασίῳ δι' ὕπνου, τοῖος ὅδ' ἐςὶν ὁρᾶν. « Talis adest specie, qualem per somnia vidit Parrhasius pictor, culta figura Dei. » H.

57. *In Ajace armorumque judicio.* In tabula quæ Ajacis et Ulyssis contentionem exhiberet, de Achillis armis. Hæc totidem plane verbis Athenæus loc. cit. Hard.

58. *Pinxit et minoribus tabellis libidines.* Pictoribus poetisque vulgare hoc vitium, homine semper indignum. Hujusmodi libidines in sua villa non esse pictas sibi gratulatur Sidonius Apollinaris, Epist. II, 2 : « Non hic per nudam corporum pulchritudinem turpis prostat historia, quæ sicut ornat artem, sic devenustat artificem. » Brot.

59. *Ejus enim est Iphigenia.* De hac pictura Val. Max. VIII, 11, pag. 400 : « Quid ille alter æque nobilis pictor, luctuosum immolatæ Iphigeniæ sacrificium referens, quum Calchanta tristem, mœstum Ulyssem, clamantem Ajacem, lamentantem Menelaum, circa aram statuisset, caput Agamemnonis involvendo, nonne summi mœroris acerbitatem, arte exprimi non posse confessus est? » Vide et Tullium in Orat. n. 73, et Fabium, qui hoc elegantius prodidit, II, 13, pag. 145. Hard.

60. *Patris ipsius vultum velavit.* Pictor, quamvis id ejus industriæ tribuatur, ac posteritas in eam partem sit interpretata, Euripidis ingenium sequutus, ita fecisse videtur... Ἔμπαλιν ςρέψας κάρα, Δάκρυα προῆγεν, ὀμμάτων προθεὶς πέπλον. Dalec. — *Vultum velavit, quem digne non poterat ostendere.* Vana multa adversus illud velamen effutiere Cll. Voltaire et Falconet, quæ refutare puderet. Quanto melior judex artifexque Raphael! Ipse in tabula, qua mulieres Christum mortuum adorantes expressit, Mariæ caput velavit; sed ea est veneratione, tali corporis habitu, ut reverentior mœstiorque excogitari minime possit. Non per invidiam conviciaque antiquorum, sed per eorum laudes et imitationem, ad summam gloriam est via. Brot.

dere. Sunt et alia ingenii ejus exemplaria, veluti Cyclops dormiens in parvula tabella: cujus et sic magnitudinem exprimere cupiens, pinxit juxta Satyros, thyrso pollicem ejus metientes. Atque in omnibus ejus operibus[61] intelligitur plus semper, quam pingitur: et quum ars summa sit, ingenium tamen ultra artem est. Pinxit et heroa absolutissimi operis, artem ipsam complexus viros[62] pingendi: quod opus nunc Romæ in templo Pacis[63] est.

13 Euxenidas[64] hac ætate docuit Aristidem[65] præclarum artificem: Eupompus Pamphilum Apellis[66] præceptorem. Est Eupompi victor certamine gymnico palmam tenens. Ipsius auctoritas tanta fuit, ut diviserit picturam in genera tria, quæ ante eum duo fuere: Helladicum, et quod Asiaticum appellabant. Propter hunc[67] qui erat Sicyonius, diviso Helladico tria facta sunt, Ionicum[68], Sicyonium, Atticum.

61. *In omnibus ejus operibus*. Broter. ex MSS. Regg. 2, 5, Pint. Dal. et edit. princ. *in unius hujus operibus*. Ed.

62. *Artem ipsam complexus viros pingendi*. Ut alii in mulieribus effingendis, sic ille in viris eximius. Hard.

63. *In templo Pacis*. Quod proxime forum romanum Vespasianus condidit, auctore Tranquillo, cap. IX. Hard.

64. *Euxenidas*. Εὐξενίδας. H.

65. *Aristidem*. Athenæus, XIII, scribit, Aristidem, Pausaniam, Nicophanem pictores, dictos πορνογράφους, quod scorta et meretrices venuste pingerent. Alius fuit Aristides Nicomachi frater et discipulus, memoratus infra hoc capite. Dalec.

66. *Pamphilum Apellis præceptorem*. Apellis hunc præceptorem pariter faciunt Plutarchus in Arato, et Suidas, verbo Ἀπελλῆς. Hard.

67. *Propter hunc*. Eupompum videlicet. Hard. — *Qui erat Sicyonius*. Id est, quod scribit Plutarchus in Arato, Sicyone floruisse gloriam et elegantiam pictoriæ artis, quoniam illic tantum splendorem inviolatum retineret. Quamobrem Apellem eo se contulisse in mercedemque talentum solvisse, ut cum pictoribus in ea civitate consuetudinem haberet, simulque et in artis, et in existimationis societatem veniret. Aratum præterea Melanthi et Pamphili tabulas emere solitum, quas ob artis præstantiam nobiles Ptolemæo regi donaret. Dal.

68. *Tria facta sunt, Ionicum*. Ionia Græcorum fuit colonia in Asiam deducta: Athenæ autem caput erant veræ Helladis, in qua est et Sicyon, altera post Athenas picturæ patria:

Pamphili[69] cognatio[70], et prælium ad Phliuntem[71], et victoria Atheniensium[72]: item Ulysses in rate[73]. Ipse Ma- 14

unde mox generibus ipsis cognomina sunt facta, Atticum, Sicyonium, et Ionicum, olim Asiaticum appellatum. Gelen. — *Sicyonium.* Sicyone in primis hæsit picturæ gloria. Plutarchus l. c. pag. 1032. Hard. — Sic nobis sunt *l'École romaine, lombarde, vénitienne, flamande, française*, etc. Brot.

69. *Pamphili cognatio.* Subintellige, est: ut supra, *est Eupompi victor.* In libris hactenus vulgatis, *Pamphili pictura est*, sed ab interpolatore adjectæ hæ voces desunt in MSS. Hard.

70. *Cognatio.* Τὴν φρατρίαν innuit, sodalitatem, sodalitium, tribum, contubernium, conventiculum, curiam, ἀπὸ τῶν κοινῶν φρεάτων. Atheniensis populus divisus erat in duodecim tribus. Harum singulæ in tres φρατρίας, sive curias, aut cognationes. Dal. — *Cognatio.* Una hæc pictura fuit, quæ sociale bellum adversus Phliasios exprimeret, quorum fidem in tuenda societate laudat in primis Xenophon, Hist. Græc. lib. VII, pag. 624 seqq. Castellum Phlius in Achaia fuit, IV, 6, hujus Pliniani operis. Hard.

71. *Ad Phliuntem.* Cujus magistratu ac ductu ad Phliuntem commissum id prælium sit, aut quo sæculo, non reperio. Suspicantur quidam Pericle res gerente id accidisse, quum Sicyoniis ad Nemeam prælia fusis ac fugatis trophæum erexit. Est autem Sicyoni Phlius contermina. Quidam id accidisse putant Lacedæmoniis a Nicia superatis ad Pylum, et a Cleone postea in Sphacteria captis. Athenienses certe ejus felicitatis illustrandæ causa æneam imaginem victoriæ in arce dedicaverunt, auctore Pausania, lib. IV. Alii conjectantur id evenisse, quum Timotheus Laconicam populatus classem Lacedæmonum in fugam vertit. Alii quum Iphicrates superatas Lacedæmonum copias disjecit, et fugam arripere coegit. Invenio quidem apud Thucydidem sub finem libri quinti, Argivos Phliasium agrum vastantes, exceptos insidiis a Phliasiis et exsulibus suis: eoque conflictu desideratos circiter octoginta: tum etiam eodem tempore Athenienses, qui in Pylo erant Lacedæmoniis prædæ multum eripuisse, quod huic loco recte convenit. Cæterum magis placet hic significari prælium ad Phliuntem cum Pellensis commissum victoribus Phliasiis magna hostium clade, a Xenophonte descriptum, lib. VII Rerum Græcarum. Dal.

72. *Victoria Atheniensium.* Victoriam ἄπτερον significari puto, nempe alis destitutam, cujus meminit Pausanias in Atticis. Sic autem fingebant Athenienses, quasi ab eorum dominatu numquam recessura, aut evolatura esset: quemadmodum alii Fortunam compedibus vinctam, ut semper apud se propitiam detinerent, veluti captivam. Dalec. — *Et victoria.* Repugnantibus omnibus libris, in quibus *et victoria* legitur veremur hic et *hicteria* scribere, quod nobis olim placuerat. H.

73. *Ulysses in rate.* Ulyssis tandem misertus Jupiter, per Mercurium Calypsoni imperavit, eum ut

cedo natione[74], sed primus in pictura omnibus litteris eruditus, præcipue arithmetice[75] et geometrice, sine quibus negabat artem perfici posse. Docuit neminem minoris talento annis decem[76]; quam mercedem ei Apelles et Me-
15 lanthius dedere. Et hujus[77] auctoritate effectum est Sicyone primum, deinde et in tota Græcia, ut pueri ingenui ante omnia[78] graphicen[79], hoc est, picturam in buxo docerentur, recipereturque ars ea in primum gradum liberalium[80]. Semper quidem honos ei fuit, ut ingenui exercerent, mox ut honesti: perpetuo interdicto[81] ne servitia docerentur. Ideo neque in hac, neque in toreutice, ullius qui servierit opera celebrantur.

16 Clari etiam CVII Olympiade exstitere Echion[82] et Theri-

dimitteret. Confecta igitur rate, mari se iterum is commisit. Id videlicet est, quod Pamphilus pinxit. DALEC.

74. *Ipse Macedo natione.* Ex oppido Ampbipoli, in confinio Macedoniæ Thraciæque, ut Suidas est auctor. HARD.

75. *Arithmetice.* Sunt hæc substantiva, ut vocant, nomina: non adverbialia, ut Rob. Stephano visum. Quin et in Chiffletian. codice *arithmeticæ et geometricæ* legi aiunt, sed mendose, ut remur. Vide quæ diximus XXX, 2. HARD.

76. *Minoris talento annis decem.* Sententia videtur esse, exegisse Pamphilum singulis annis talenta singula: neminem vero, nisi cuncta edoctum dimisisse ante decennium: quo temporis spatio tota edisceretur ars. HARD. — *Annis decem.* Brot. emendat, *minoris talento annuo*, ex iis quæ sequuntur, « quam mercedem ei Apelles et Melanthius dedere. » Patet enim ex Plutarcho in Arato, pag. 1032, Apellem dedisse tantum unum talentum, Atticum nempe, seu nostræ monetæ libras 4,668. ED.

77. *Et hujus.* Pamphili. HARD.

78. *Ante omnia.* Vel, eadem sententia, ex MSS. codicum fide, ipso Pintiano teste, *ante omnia.* HARD.

79. *Graphicen.* Sic MSS. omnes, non *diagraphicen.* Γραφικὴ ars delineandi est. Buxus olim ad id electa potissimum propter lævorem materiæ, simulque densitatem, quod minime colorem biberet, nec lineas fluidas redderet. HARD.

80. *Liberalium.* Liberales artes dicuntur, quæ coluntur ingenio: ideoque dignæ sunt ingenuis hominibus. HARD.

81. *Perpetuo interdicto*, etc. Vide quæ in hanc rem erudite congerit Gothofredus in cod. Theod. XIII, tit. 4, in qua pictorum immunitates, si modo sint ingenui, uti cavetur, recensentur perquam accurate. HARD.

82. *Echion et Therimachus.* Inter fictores hujus olympiadis appellati

machus. Echionis sunt nobiles picturæ, Liber pater, item Tragœdia et Comœdia : Semiramis ex ancilla regnum adipiscens [83], anus lampadas præferens [84], et nova nupta verecundia notabilis.

17 Verum omnes prius genitos futurosque postea superavit Apelles Cous [85], Olympiade CXII. Picturæ plura solus prope, quam cæteri omnes, contulit, voluminibus etiam editis,

superius, lib. XXXIV, 19. HARD.

83. *Semiramis ex ancilla regnum adipiscens*. Eam vernæ regii ancillam ac concubinam Ninus ipsius forma captus amavit, et stupri consuetudine obstrictus sic dilexit, ut nihil petenti denegaret. Itaque quum poscenti concessisset, ut in suo solio jus sedens diceret, ejusque jussis omnes parerent, regio imperio ac potestate cultuque illa prodiit, et quum quædam levia imperanti obtemperarent omnes, satellitibus et stipatoribus regis edicit, ut eum comprehendant, vinciant, interficiant. Ita ex diurno diuturnum principatum adepta est. Muret. Variar. lib. VI, cap. 17. DAL. — *Semiramis*. Ctesiam Plinius auctorem sequi creditur qui quo astu Semiramis regnum adepta sit, quum esset humilis fortunæ femina, describit luculenter apud Diodor. Sic. Bibl. II, p. 107. HARD.

84. *Anus lampadas præferens*. Manifestum est ex ea tabula notam fuisse antiquis luminum et umbrarum rationem, *le clair-obscur*. BROT.

85. *Apelles Cous*. Coum Apellem fuisse Coensium quoque nummi testantur, ille in primis quem Seguinus edidit, p. 18 secundæ editionis. Ex una parte virum nudum exhibet, dextro brachio ad latus reflexo : puerum sinistra gestat leoninæ pelli insidentem. Viros significat in ea insula robustos esse, et ad Herculeos labores suscipiendos a puero institui. Epigraphe : ΚΩΙΩΝ. Ex altera parte ΚΑΛΑΜΟΣ. Caput virile, nudum, senile ac barbatum, Sententia sub his litteris latens hæc est : versu græco iambico comprehensa : Κώους Ἀπέλλης Λαμπρύνει Μορφῶν Σοφῶς. « Coos Apelles nobilitat, qui delineabat subtiliter. » Spectat hæc epigraphe certamen Apellis cum Protogene, de quo mox Plinius dicet. Testantur et alii. Ephesium tamen appellant Strabo, lib. XIV; Ælianus, Hist. An. IV, 50; Tzetzes, Chil. VIII, Hist. 197; alii, quod ab Ephesiis scilicet, ut moris erat, donatus civitate fuerit. — Ita plane MSS. omnes Reg. 2, Colb. 3, et quem Pintianus vidit, et quos Becichemius Scodrensis sequutus est : præterquam quod ii *propinavit* exhibent, non *prope* : haud dubie mendose. At longe corruptius libri ad hunc diem vulgati : « Apelles eousque olympiade CXII in pictura provectus, ut plura solus prope, quam cæteri omnes, contulerit. » At ubi hic Apellis patria, qua in assignanda unicuique e reliquis diligentissimus est Plinius ? Deinde *in pictura provectus*, Plinianam orationem vix resipit : sapit illa maxime, « picturæ plura contulit. » Lib.

quæ doctrinam eam continent. Præcipua ejus in arte venustas fuit, quum eadem ætate maximi pictores essent: quorum opera quum admiraretur, collaudatis omnibus, deesse iis unam[86] Venerem dicebat, quam Græci Charita vocant[87]: cætera omnia contigisse, sed hac soli sibi ne-
18 minem parem. Et aliam gloriam usurpavit, quum Protogenis opus immensi laboris[88] ac curæ supra modum anxiæ miraretur. Dixit enim, omnia sibi cum illo paria esse, aut illi meliora: sed uno se præstare, quod manum ille de tabula non sciret tollere[89]: memorabili præcepto, nocere sæpe nimiam diligentiam. Fuit autem non minoris simplicitatis, quam artis. Nam cedebat Amphioni de dispositione[90],

XXXIV, cap. 19, de Lysippo: « Statuariæ arti plurimum traditur contulisse. » Lib. XXXV, cap. 35, de Polygnoto: « Plurimumque picturæ primus contulit. » Cap. 36, de Apollodoro: « Primusque gloriam penicillo jure contulit. » H.

86. *Unam*. Gronov. et Al. ante Hard. *unam illam Venerem*. Ed.

87. *Græci Charita vocant*. Χάριτα, Quintilianus gratiam vocat, et pulchritudinem. Est nimirum in picturis, præter naturæ imitationem, quæ pars picturæ prima est, quiddam quod visum moveat, quod oculos delectet, idque non repugnans quidem naturæ, sed ab ea tamen paulisper recedens, et accommodans sese intuentium judicio ac voluptati. Id quod ex Lysippo intelligimus, quem dicere solitum Plinius ait, lib. XXXIV, cap. 19: « A veteribus factos, quales essent homines: a se, quales viderentur esse. » Illud similitudinis, istud pulchritudinis esse Fabius dixit, loc. cit. p. 895, quum Demetrium affirmat in veritate exprimenda nimium fuisse, eoque nomine reprehendi, quod erat « similitudinis, quam pulchritudinis, amantior. » H.

88. *Protogenis opus immensi laboris*. Hæc sane est Ialysi tabula, de qua mox infra dicetur, quam ut perficeret, septem annos explevit Protogenes. Ea visa, præ admiratione ita obstupuit Apelles, ut vox eum deficeret: deinde dixit ingentem esse laborem et inclytum opus, defici tamen gratiis, ob quas picturæ suæ cælum attingerent. Cf. Plutarchum in Demetrio, p. 898. Brot.

89. *Quod manum ille de tabula non sciret tollere*. Cicero in Orat. n. 73, in quo Apelles « pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent quid esset satis. » H.

90. *Dispositione*. Dispositio situs est figurarum omnium ac personarum, quibus tabula constat, sic aptus ac institutus, ut suo quidque loco, non alieno, collocetur. *L'ordonnance d'un tableau*. Hard. — *Nam cedebat Amphioni de dispositione*. In MSS. Regg. *Miamphio de*

Asclepiodoro de mensuris[91], hoc est, quanto quid a quo distare deberet.

Scitum est, inter Protogenem et eum quod accidit. 19
Ille Rhodi vivebat: quo quum Apelles adnavigasset, avidus cognoscendi opera ejus fama tantum sibi cogniti, continuo officinam petiit[92]. Aberat ipse, sed tabulam amplæ magnitudinis in machina[93] aptatam picturæ, anus una custodiebat. Hæc Protogenem foris esse respondit: interrogavitque, a quo quæsitum diceret. «Ab hoc,» inquit Apelles: arreptoque penicillo lineam[94] ex colore duxit summæ tenuitatis per tabulam. Reverso Protogeni, quæ gesta erant, anus indicavit. Ferunt artificem protinus contemplatum subti- 20

dispositione cedebat. Brot. codicum manu exaratorum vestigia sequutus, emendat, *Melanthio de dispositione cedebat.* Etenim Amphion ille Plinio cæterisque scriptoribus ignotus; Quintilianus vero, Instit. Orator. lib. XII, cap. 10: « Cura Protogenes, ratione Pamphilus et *Melanthius*, facilitate Antiphilus, ingenio et gratia, quam in se ipse maxime jactat, Apelles est præstantissimus. » Ed.

91. *De mensuris.* Mensura, proportio est, convenientiaque partium: non in membris quidem corporis unius, sed in toto opere, ac partibus tabellæ. Plinius infra de hoc ipso Asclepiodoro: « Eadem ætate fuit Asclepiodorus, quem in symmetria admirabatur Apelles. » Hard.

92. *Officinam petiit.* Broter. ex MSS. Regg. et edit. princ. *officinam petit.* Ed.

93. *In machina. Le chevalet.* H.

94. *Lineam.* Lineam cave credas in pictura idem ac in geometrice esse, longitudinem sine latitudine. Est penicilli ductus, quem Græci γραμμὴν vocant, ut γραφεῖς pictores, opusque γράμμα. Nos tractum penicilli vocamus: hinc omnibus lineis absolutum opus de consummato dicimus, quod est ex pictura desumptum, κατὰ μεταφοράν. Linearum porro tenuitate opus est, in multis lineamentis effingendis, in capillamento exempli gratia, in venis, similibusque exacte formandis: hic enim non pressiore nisu, sed delicata ac suspensa manu geri rem oportet. Statius in Herc. Vind. « Linea quæ veterem longe fateatur Apellem. » Hard. — *Lineam ex colore duxit.* Sunt qui velint ab Apelle ductam tantum rectam lineam quam secuit Protogenes, et deinde iterum secuit Apelles. At quum vir in arte et eruditione summus, Michael Angelus, existimaverit lineam illam fuisse *un contour*, ipseque uno impetu talem lineam cum summa omnium admiratione circumduxerit, ab ejus sententia vix licet discedere. Vide quoque Cl. de Piles, *Vies des Peintres*, p. 116. Brot.

litatem, dixisse Apellem venisse: non enim cadere in alium tam absolutum opus: ipsumque alio colore tenuiorem lineam in illa ipsa duxisse: præcepisseque abeuntem, si redisset ille, ostenderet, adjiceretque hunc esse quem quæreret: atque ita evenit. Revertitur enim Apelles, sed vinci erubescens, tertio colore lineas secuit, nullum relinquens amplius subtilitati locum. At Protogenes victum se confessus, in portum devolavit, hospitem quærens: placuitque sic eam tabulam posteris tradi, omnium quidem,
21 sed artificum præcipuo miraculo. Consumptam eam priore incendio[95] domus Cæsaris in Palatio audio: spectatam olim tanto spatio nihil aliud continentem, quam lineas visum effugientes, inter egregia multorum opera inani[96] similem, et eo ipso allicientem, omnique opere nobiliorem.

22 Apelli fuit alioqui perpetua consuetudo, numquam tam occupatam diem agendi, ut non lineam ducendo exerceret artem: quod ab eo in proverbium venit[1]. Idem perfecta opera proponebat pergula[2] transeuntibus, atque post

95. *Priore incendio.* Meminit Tranquillus in Octavio, LVII: « In restitutionem Palatinæ domus incendio absumptæ, etc. » Interpolatus hic locus fœdissime in libris vulgatis ad hunc diem sic legitur: « Consumptam eam constat priore incendio domus Cæsaris in Palatio, avide ante a nobis spectatam, spatiosiore amplitudine nihil aliud continentem, etc. » In Reg. 2 cod. « Consumptam... in Palatio audio, spectatam nobis ante spatiose nihil aliud continentem, etc. » Si prius illud incendium est, ut esse necesse est, quod Octavii principatu contigisse diximus, tabulam eam quæ tum consumpta traditur, spectatam a se Plinius gloriari jure nequit: quare *spectatam olim* maluimus: *tanto* autem *spatio* etiam Pintianus approbat. HARD.

96. *Inani.* Ab omni pictura nudam: quum lineas modo tenues, nullam effigiem contineret. HARD.

1. *Quod ab eo in proverbium venit.* Tralatitio versu: « Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit: » Quem ex Horatio falso Salmasius citat in Solin. pag. 5; vide Erasmum Chil. I, cent. 4, Adag. 12: « Nullam hodie lineam duxi. » HARD.

2. *Pergula.* Sunt qui *in pergula* legant. Lucilius Satyrarum XX, citatus a Lactantio, I, 22: « Pergula pictorum veri nihil, omnia ficta. » Pergula locus est accommodatus exponendis rebus venalibus, in edito positus. Cod. Theod. XIII, IV, t. 4: « Picturæ professores...

ipsam tabulam latens, vitia quæ notarentur auscultabat, vulgum diligentiorem judicem[3], quam se præferens: feruntque a sutore reprehensum, quod in crepidis una intus pauciores fecisset ansas[4]: eodem postero die, superbo emendatione pristinæ admonitionis, cavillante circa crus, indignatum prospexisse, denuntiantem, ne supra crepidam judicaret, quod et ipsum in proverbium venit. Fuit enim 23
et comitas illi, propter quam gratior Alexandro Magno erat, frequenter in officinam ventitanti: nam, ut diximus[5], ab alio pingi se, vetuerat edicto. Sed et in officina imperite multa disserenti[6] silentium comiter suadebat, rideri eum dicens[7] a pueris qui colores tererent. Tantum erat auctoritati juris in regem, alioqui iracundum; quanquam Alexander honorem ei clarissimo præbuit exemplo[8]: nam- 24

pergulas et officinas in locis publicis sine pensione obtineant. » Græci ὑπερῷον vocant. Et artium cæterarum professoribus pergulæ quoque hujuscemodi fuere profitendæ arti. De mathematicis testis Suetonius in Augusto, ubi de Theagene. De grammaticis, idem lib. de illustr. Gramm. ubi de Crassitio. Hard.

3. *Vulgum diligentiorem judicem.* Huc pertinet illud Ciceronis de Orat. III, n. 51: « Mirabile est, quum plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in judicando. » Et lib. de Opt. gen. or. n. 4: « Ad picturam probandam adhibentur etiam inscii faciendi, cum aliqua solertia judicandi. » Scilicet de absolutione artis non potest nisi artifex judicare: de erratis, etiam homo rudis, etiam vulgus potest. Hard.

4. *Ansas.* Ansas vocat, crepidarum vincula nexusque. Ea voce pariter usus Val. Max. in hac ipsa prodenda re, VIII, 12, pag. 402: « Mirifice, inquit, et ille artifex, qui in opere suo moneri se a sutore de crepida et ansulis passus, de crure etiam disputare incipientem, supra plantam adscendere vetuit. » Tibull. I, el. 8: « Ansaque compressos colligat arcta pedes. » Gregor. M. Moral. II: « Sed ecce quæstioni quæstionem jungimus, et quasi, dum ansam solvere nitimur, nodum ligamus. » Hard.

5. *Diximus.* Lib. VII, cap. 38. Hard.

6. *Multa disserenti.* Alexandro videlicet. Hard.

7. *Rideri eum dicens.* Plutarch. de Discrimine adulatoris et amici, pag. 58, et de Tranquill. animi, pag. 451, id ab Apelle dictum Megabyzo, non Alexandro, refert. Ælian. Var. Hist. II, 2, a Zeuxide eidem Megabyzo. Hard.

8. *Clarissimo præbuit exemplo.* Brot. ex Gron. MSS. Voss. et Reg. 5, *perhibuit*, quæ locutio satis No-

que quum dilectam sibi ex pallacis [9] suis præcipue, nomine Campaspen [10], nudam pingi ob admirationem formæ ab Apelle jussisset, eumque tum pari captum amore sensisset [11], dono eam dedit: magnus animo, major imperio sui: nec minor hoc facto, quam victoria aliqua. Quippe se vicit, nec torum tantum suum, sed etiam affectum donavit artifici: ne dilectæ quidem respectu motus, ut quæ modo regis fuisset, modo pictoris esset. Sunt qui Venerem Anadyomenen [12] illo pictam exemplari putant.

stro frequens, ut constabit ex Indice. Ed.

9. *Ex pallacis.* Græca ea vox est, παλλακή, et concubinam sonat. Usurpata quoque Tranquillo in Vespas. c. XXI: « Quieti vacabat, accubante aliqua pallacarum, quas in defunctæ locum Cænidis plurimas constituerat. » Hard.

10. *Campaspen.* Παγκάστην vocat Ælianus, Var. Hist. XII, 34: Lucianus quoque in Dial. cui titulus, *Imagines.* Hard.

11. *Tum pari captum amore sensisset.* Alexander conspectis captivis multis et corporis magnitudine et forma præstantibus, Περσίδες, inquit, εἰσὶν ὀμμάτων ἀλγηδόνες. Victor. lib. II, cap. 5. Dalec. — *Eumque tum pari captum.* Brot. in MSS. Regg. Vatic. Pintian. et edit. princ. *eumque, dum paret, amore captum.* Ed.

12. *Anadyomenen.* Venerem ἀναδυομένην Apellis pictam, Venerem Cnidiam Praxitelis sculptam fuisse ad exemplar Phrynes κλαυσιγέλωτος, sive σηςοῦ, quum in Eleusiniorum panegyri spectante universa Græcia nudasset corpus, et in mare soluta coma descendisset, scribit Athenæus. Verba Rhodig. lib. XIV, cap. 15, sunt hæc: « Postea Phrynen miramur, non Hyperidis actione, quanquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui, deducta nudaverat tunica, periculo liberatam: interposito mox decreto, ne quis misericordiæ captandæ gratia epilogis uteretur. Hæc vero est, de qua Propert. ita canit: « Nec quæ deletas potuit componere Thebas, Phryne, tam multis facta beata viris. » Ejus statuam fuisse apud Delphos auream scribit Libanius. Commeminit in præceptis sanitatis etiam Plutarchus, eam dicere solitam prodens, ubi jam consenuisset, ac flaccida toto foret corpore, τὴν τρύγα πλείονος πωλεῖν διὰ τὴν δόξαν, id est, pluris fæcem vendere ex opinione quam de ipsa concepissent homines. Hanc denique dixere Græci lecythum habere in malis: quod exponens Suidas, velut in sinu plane servans Græcorum omnia, ad faciei retulit tumorem: credo, quia sit lecythus protuberans vas: etiamsi de corporis habitu, hoc est, a parvitate, Olpem piscatorem nuncupatum, conjectant Græcorum nonnulli; quoniam Olpe lecythum indicet. Ego ad formæ elegantiam referendum contenderim. Ut illam intelligamus naturali specie præsi-

Apelles et in æmulis benignus. Protogeni dignationem[13] primus Rhodi constituit. Sordebat ille[14] suis, ut plerumque domestica[15]: percontantique quanti liceret

gnem, accersitam commendationem, et peregrinas haud magnopere nugas conquisivisse: quando lecythum Plinii Cæcilii testimonio, et Marci Tullii in epistolis ad Atticum, pro orationis etiam splendore, ac excussa in scribendo cura novimus accipi. Erat enim oleo dicatum vas lecythus, sed et unguentis quoque, unde et Lecythophorus puer Polluci. Verum et trochaicum dimetrum catalecticum, quod Euripidion dicunt, etiam Lecythium vocatur vel ex Aristophanis scommate, vel trochaici bombi ratione: quem exhibet lecythium quoque. » Hactenus Rhodiginus, qui loco citato paulo post: « Scribit Apollodorus Phrynes fuisse duas; alteram quarum Clausigelota cognominarunt; alteram vero Sarpedion. Clausigelos verbum apud Xenophontem est libro Rerum Græcarum septimo, πάντας δὲ τοὺς παρόντας τότε γε τῷ ὄντι κλαυσίγελως ἴσχεν, id est, præsentes autem universos tunc sane sonantior habebat risus. Herodicus celebratam rhetoribus Phrynen σηςὸν, id est, Sestum vocitatam, tradit, quod attaminaret despoliaretque adeuntes. Σήθειν, attaminare est. Quum avarior quispiam subblandiens diceret, Aphrodisium Praxitelis es; es tu, inquit Phryne, amor Phidiæ. Demum libet lucubrationi huic, quam videmur, ducente stylo, in feminas declamasse, quas tamen alibi summis celebrare laudibus non expavimus, inserere breve quiddam ex Græcorum sanctuariis, non bonas lacerando, sed a malo malas deterrendo: Θησαυρός ἐςι τῶν κακῶν κακὴ γυνή. Θηρῶν ἁπάντων ἀγριωτέρα κακὴ γυνή. Θάλασσα, καὶ πῦρ, καὶ γυνὴ κακὰ τρία. Thesaurus est malorum mulier mala. Feris omnibus immitior mulier mala. Mare, ignis, mulier, mala tria. » Hactenus Rhodiginus. Anadyomenes meminit Pausanias in Corinthiacis. Dal. — *Anadyomenen*. Ἀναδυομένην Ἀφροδίτην, *Venerem e mari exeuntem*, ad imaginem potius Phrynes meretricis ab Apelle pictam, scribit Athenæus, XIII, pag. 591. Exstat in eam picturam Ausonii epigramma, 104: « Emersum pelagi nuper genitalibus undis Cyprin Apellæi cerne laboris opus, etc. » Et Ovid. de Ponto, IV, el. 1, v. 29: « Ut Venus artificis labor est et gloria Coi Æquoreo madidas quæ premit imbre comas. » Vetus inscriptio, si tamen vetus, apud Reines. pag. 127: Venere. Pelag. *Veneri Pelagiæ*. Hard.

13. *Dignationem*. Auctoritatem conciliavit et famam. Hard.

14. *Sordebat ille*. Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *sordebat suis*, postrema nempe voce *ille* omissa. Ed.

15. *Ut plerumque domestica*. Eleganter in eam sententiam Plinius Jun. VIII, Ep. 20: « Ad quæ noscenda iter ingredi, transmittere mare solemus, ea sub oculis posita negligimus: seu quia ita natura comparatum est, ut proximorum

opera effecta[16], parvum nescio quid dixerat: at[17] ille quinquagenis talentis[18] poposcit: famamque dispersit, se emere, ut pro suis venderet. Ea res concitavit Rhodios ad intelligendum artificem: nec nisi augentibus pretium, cessit.

26 Imaginem adeo similitudinis indiscretæ pinxit, ut (incredibile dictu) Apion grammaticus scriptum reliquerit, quemdam ex facie hominum addivinantem (quos Metoposcopos[19] vocant) ex iis dixisse aut futuræ mortis annos, aut præteritæ. Non fuerat ei gratia in comitatu Alexandri cum Ptolemæo[20]: quo regnante, Alexandriam vi tempestatis expulsus, subornato fraude æmulorum plano[21] regio invitatus, ad regis[22] cœnam venit: indignantique Ptolemæo, et vocatores suos ostendenti, ut diceret a quo eorum invitatus esset, arrepto carbone extincto e foculo, imaginem in pariete delineavit, agnoscente vultum plani

27 rege, ex inchoato protinus. Pinxit et Antigoni[23] regis ima-

incuriosi, longinqua sectemur: seu quod omnium rerum cupido languescit, quum facilis occasio est: seu quod differimus, tamquam sæpe visuri, quod datur videre, quoties velis cernere, etc. » Hard.

16. *Quanti licitaretur opera effecta.* (Sic prius.) Voss. *liceret;* nam et venditor *licere* dicitur. Suetonius Calig. xxxviii: « Monitum a Caio præconem, ne prætorium virum crebro capitis motu nantem sibi præteriret, nec licendi finem factum. » Martialis, lib. VI, epig. 66: « Vendebat modo præco Gellianus. Parvo quum pretio diu liceret. » Sic etiam codex Pintiani. Gron.

17. *At ille.* Apelles. Hard.

18. *Quinquagenis talentis.* Attica talenta intellige: gallicæ monetæ libras 233,437. Ed.

19. *Metoposcopos.* Μετωποσκόπους, qui hominum ingenium dijudicant ex fronte, lineamentisque corporis, atque inde futura augurantur. Usus etiam ea voce Tranquillus. Hard.

20. *Cum Ptolemæo.* Lagi F. qui primus post Alexandri obitum Ægyptum tenuit. Hard.

21. *Plano.* Vox hæc impostorem astutum significat, qui artem profitetur imponendi etiam spectantibus. « Hic ille planus improbissimus, » inquit Cicero pro Cluentio, n. 72. Hard.

22. *Regis.* Hanc vocem Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. omittit. Ed.

23. *Pinxit et Antigoni regis imaginem.* Quintil. II, 13, pag. 145: « Habet in pictura speciem tota

ginem altero lumine orbam, primus[24] excogitata ratione vitia condendi : obliquam namque fecit, ut quod corpori deerat, picturæ potius deesse videretur : tantumque eam partem e facie ostendit, quam totam poterat ostendere. Sunt inter opera ejus et exspirantium imagines. Quæ autem nobilissima sint, non est facile dictu.

Venerem exeuntem e mari[25] divus Augustus dicavit in 28
delubro patris Cæsaris[26], quæ Anadyomene vocatur, versibus græcis[27] tali opere, dum laudatur, victo, sed il-

facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. » Hard.

24. *Primus.* In pictura scilicet. Sic in statuis Periclis artifices, ut Plutarchus adnotat, pag. 153, vitium texere oblongioris paulo capitis, addita galea. Hard. — *Primus.* Brot. ex Reg. cod. 5, et edit. principe, *prius*; bene. De catagraphis obliquisve imaginibus, *des profils*, dictum supra est, cap. 34, ubi hanc vitia condendi rationem longe ante Apellem repertam, Cimonis Cleonæi exemplo, Plinius ipse testatur. Ed.

25. *Venerem exeuntem e mari.* Ἀναδυομένην, de qua supra cap. 12. Hard.

26. *In delubro patris Cæsaris.* Quod in Foro fuit, regione in octava. Strabo, XIV, pag. 657 : Ἦν δὲ καὶ ἡ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη, ἣ νῦν ἀνακεῖται τῷ θεῷ Καίσαρι ἐν Ῥώμῃ, τοῦ Σεβαστοῦ ἀναθέντος τῷ πατρὶ τὴν ἀρχηγέτιν τοῦ γένους αὐτοῦ, etc. H.

27. *Versibus græcis.* Exstant in Anthologia, IV, 12, epigrammata græca quinque de hoc argumento, εἰς τὴν Ἀφροδίτην, ἀνερχομένην ἀπὸ θαλάσσης, Antipatri, Archiæ, Democriti, Juliani et Leonidæ. Tu ea, si otium est, consule. Habe interim ea latine ex Grotio : Antipatri quidem Sidonii. « Maternis primum de fluctibus emergentem Cyprin Apellæi cerne laboris opus. Ut manibus mulcens respersos æquore crines De madidis spumam cogit abire comis ! Non tibi de forma post hac certabimus, ipsæ Dicant, si videant, nata sororque Jovis. » Archiæ : « Fallimur ? an Venerem nudam spectavit Apelles, Quum de cæruleo surgeret orta mari? Sic illam pelagi pinxit de rore madentem : Ecce comam tenera tergit utraque manu. » Democriti : « Nuda Venus pelagi primum quum surgeret undis, Auratas spuma de maris uda comas, Taliter Ægæo siccavit ab æquore tractam Cæsariem tenera pulcra per ora manu. Exstans uberibus qua fas tenus : hanc, ita vel Mars Si videat subitus, pectora turbet amor. » Juliani ex Præfecto Augustali : « En Cytherea recens maris e genitalibus undis : Lucinæ, ingenium fecit Apellis, opus. Sed cito te tabula remove, ne te irriget imbre Quæ pluit abstersis spuma marina comis. Si sic nuda Venus stetit in certamine mali : Troja

lustrato [28]. Hujus inferiorem partem corruptam qui reficeret, non potuit reperiri. Verum ipsa injuria cessit in gloriam artificis. Consenuit hæc tabula carie : aliamque pro ea Nero principatu substituit suo, Dorothei manu.
29 Apelles inchoaverat aliam Venerem Cois [29], superaturus etiam suam illam priorem. Invidit mors [30] peracta parte : nec qui succederet operi ad præscripta lineamenta inventus est. Pinxit et Alexandrum Magnum [31], fulmen tenentem, in templo Ephesiæ Dianæ, viginti talentis [32]. Digiti

quod interiit, Pallas iniqua fuit. » Leonidæ denique Tarentini : « Adhuc ab ipso matris orientem sinu, Adhuc strepentem spumeo Cyprin solo, Videns Apelles, inclytum formæ decus, Non æmulatus arte : sed vivum dedit. Videsne summis manibus ut stringat comam, Micetque puris fulgurans oculis amor, Matura tangi turgeant ut ubera? Nunc ipsa dicat Pallas et conjux Jovis : Actum est, nec ultra, Jupiter, contendimus. » Ex quibus carminibus, aut certe haud absimilibus, Plinius victum Apellis opus, sed illustratum dicit. Hard.

28. *Victo, sed illustrato.* Ita quidem libri omnes scripti et editi. At certe emendandum est, *non victo.* Exstant quidem in Anthologia, IV, 12, plura epigrammata de hac Venere, quibus illustrata fuit, sed minime victa. Brot.

29. *Cois.* De hac Ovidius : « Si numquam Venerem Cois pinxisset Apelles, Mersa sub æquoreis illa lateret aquis. » Dal.

30. *Invidit mors.* Cicero de Offic. III, n. 10 : « Ut nemo pictor esset inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret : oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat. » Et Famil. I, ep. 9 : « Ut Apelles Veneris caput, et summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatam reliquit : sic quidam homines in capite meo solo elaborarunt, etc. » Hard.

31. *Pinxit et Alexandrum Magnum.* De hac pictura dicere solitum ferunt Apellem, duos Alexandros esse : alterum Philippi ἀνίκητον, Apellis alterum ἀμίμητον. Plutarch. Or. 2, de Fort. Alexand. pag. 335. Hard.

32. *Viginti talentis.* In libris editis, atque in ipso Reg. 2 cod. sed imperita recentioris alicujus interpolatoris manu, erasa quæ suberat voce, legitur *viginti talentis auri.* Talenta auri sicubi poetæ dixere, ut Maro non semel, de ingenti auri pondere accipimus, non de certa mensura pecuniæ, quæ auro potius quam argento, constet : sed *auri* illi addidere scilicet, quod ejus tabulæ manipretium auro solutum mox dicatur. Talenta Attica argenti intellige : quorum vicena monetæ gallicæ efficiunt libras 48,000. H. — *Viginti talentis.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, et edit. principe, *vi-*

eminere videntur, et fulmen extra tabulam esse. Legentes meminerint[33] omnia ea quatuor[34] coloribus facta. Tabulæ[35] pretium accepit aureos mensura, non numero.

Pinxit et Megabyzi sacerdotis Dianæ Ephesiæ pom- 30
pam[36] : Clitum[37] equo ad bellum festinantem : galeam poscenti armigerum porrigentem[38]. Alexandrum et Philip-

ginti talentis auri, quæ gallicæ monetæ libras efficiunt 1,350,000. Ed.

33. *Legentes meminerint*, etc. Vide quæ diximus cap. 32. Hard.

34. *Quatuor ... facta.* Abest vox ea postrema a codice Reg. 2. In Colb. 3, *quatuor coloribus constare.* Hard.

35. *Tabulæ.* Ita sanissime Colb. 3. In Reg. 2 et Pintiani cod. minus sincere : « Tabula in nummo aureo mensura accepit, non numero. » Parm. ed. « Immane tabulæ pretium accepit aureos mensura, non numero. » Quid sit manipretium, alibi diximus. Sententia porro est, tanto nummorum numero tabulam esse repensam, quantum ipsius spatium, quanta amplitudo foret : ut de alia pictura similiter dictum est VII, 39. Horat. Sat. I, 1 : « Dives, ut metiretur nummos. » H. — *Tabulæ pretium accepit aureos mensura.* Brot. ex MSS. Vatic. Dalecamp. et edit. principo, *immane tabulæ pretium accepit*, etc. « Hæc Alexandri Magni tabula, ejus aureis cooperta, fuit alta pedes circiter sedecim, lata pedes decem. Illam altitudinem latitudinemque implent viginti talenta auri, seu nostræ gallicæ monetæ libræ 1,350,000. Inde autem patet quam temere recentiores editores superius omiserint *auri;* quum nec Apelle, nec Alexandro, nec loco digna fuisset tabula viginti talentorum argenti, seu gallicæ monetæ librarum 93,375. » Ex Brot. not. ad hunc loc. Ed.

36. *Pompam.* Pompam Dianæ Ephesiæ, cui Megabyzus sacerdos præesset. Quint. V, 12, p. 406 : « Statuarum artifices, pictoresque clarissimi, quum corpora quam speciosissima fingendo pingendove efficere cuperent ... non Bagoam aut Megabyzum aliquem in exemplum operis sumunt sibi, etc. » Μεγάβυζον Xenophon Ἀναβάσ. V, pag. 350, interpretatur, τὸν τῆς Ἀρτέμιδος νεωκόρον, « qui Dianæ sacra perageret. » Strabo, XIV, p. 641, Μεγαλόβυζον, ἱερέα. Plinius, *sacerdotem.* Unde suspicari licet, quid sit, quod in nummis frequenter occurrit, ΝΕΩΚΟΡΩΝ et ΔΙΣ ΝΕΩΚ, quod nos alibi singulari opere de nummis antiquis explanavimus. Hard.

37. *Clitum.* Κλεῖτον, inter Alexandri amicos non postremum, mox ab eodem inter pocula interemptum. Arrian. de Exped. Alex. IV, pag. 560. Hard.

38. *Galeam poscenti armigerum porrigentem.* Certe hæc tabula a superiore est distincta; aliter Plinius scripsisset, *eique galeam poscenti.* Id non attendere Cll. Durand. et Falconet. Brot. — Gron. et Al. ante Hard. *et ei galeam poscenti.* Ed.

pum quoties pinxerit, enumerare supervacuum est. Mirantur ejus Habronem [39] Samii, et Menandrum [40] regem Cariæ Rhodii. Item Ancæum [41]: Alexandriæ Gorgosthenem tragœdum: Romæ Castorem et Pollucem, cum Victoria et Alexandro Magno. Item Belli imaginem [42], restrictis ad
31 terga manibus, Alexandro in curru triumphante. Quas utrasque tabulas divus Augustus in fori sui partibus celeberrimis dicaverat simplicitate moderata. Divus Claudius pluris existimavit, in utrisque excisa [43] facie Alexandri, divi Augusti imaginem subdere. Ejusdem arbitrantur manu esse et in Antoniæ templo [44] Herculem [45] aversum:

39. *Habronem.* Sic MSS. recte, non *Abronem.* Habron Argivus, ex Suida, cui a mollitie nomen inditum: unde in splendide viventes jactatur parœmia, Ἅϐρωνος βίος, *Habronis vita.* Fuit et alter Habron sophista, Lycurgi oratoris F. de quo Plutarchus, in decem Rhetorum vitis, pag. 843. Hard. — *Habronem.* Brot. ex MS. Reg. 5, et editione principe, *Abronem;* et sic quoque Gron. et Al. ante Hard. Rectius. Ed.

40. *Et Menandrum.* Cæteris scriptoribus incognitum. Hard. — *Menandrum.* Quidam legendum volunt *Minoem,* quem in Caria primum regnasse, Strabo auctor est lib. XIV. Alii *Idrica* legunt, quem Hecatomni filium fuisse et Mausoli fratrem, idem tradit. Alii vero legendum censent, *Minoem et Idrica reges Cariæ Rhodii.* Invenio et apud eumdem auctorem, lib. XI, Menandrum quemdam natione græcum, multas in India provincias subegisse, et victorias suas longius protulisse, quam Alexandrum. Menander Atheniensium dux et Niciæ collega Thucydidi celebratur, lib. VI. Dal.

41. *Item Ancæum.* Qualis et ab Aristophonte pictus dicitur inferius, cap. 40, not. 71. Hard. — *Ancæum.* Vel Tegeatem, Lycurgi filium, Argonautam: vel Samium Neptuno genitum, etiam Argonautam, ab apro in vinea occisum, de quo proverbium, « Multa cadunt inter calicem supremaque labra. » Dalec.

42. *Item belli imaginem.* Qualis est furoris, apud Maron. Æn. I, v. 298: « Furor impius intus Sæva sedens super arma, et centum vinctus ahenis Post tergum nodis, fremit horridus ore cruento. » H.

43. *In utrisque excisa.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *utrisque excisa,* omissa nempe præpositione. Ed.

44. *Et in Antoniæ templo.* Hujus Antoniæ templum, quo Urbis situ fuerit, incompertum. Fuit illa Antonii triumviri filia: ex sorore Augusti, Claudii Cæsaris Augusti parens: in nummis Antonia ex patre, Avgvsta ex matre. Hard.

45. *Herculem aversum.* Hercules aversus, *Hercule vu par derrière.* Tanta erat ars in illa tabula, ut

ut, quod est difficillimum, faciem ejus ostendat verius pictura, quam promittat. Pinxit et heroa nudum [46] : eaque pictura naturam ipsam provocavit.

Est et equus ejus, sive fuit, pictus in certamine [47] : quod 32
judicium ad mutas quadrupedes [48] provocavit ab hominibus : namque ambitu æmulos prævalere sentiens, singulorum picturas inductis equis [49] ostendit : Apellis tantum [50] equo adhinnivere, idque et postea semper illius experimentum
artis ostentatur. Fecit et Neoptolemum [51], ex equo adversus 33
Persas, Archelaum [52] cum uxore et filia, Antigonum thoracatum cum equo incedentem. Peritiores artis præferunt

faciem non promitteret, sed ostenderet : adeo in aversa parte intelligebatur antica. Brot.

46. *Pinxit et heroa nudum.* Sic etiam Reg. 2. Suspicabamur olim *Pinxit et Herona nudam :* quod Heronis ad Leandrum, vicissimque hujus ad illam litteræ inter Heroïdum epistolas sint apud Nasonem. Sed nec vox *Herona* ipsa per se placet, et Plinius ipse supra similiter de Timanthe : « Pinxit et heroa absolutissimi operis, artem ipsam complexus viros pingendi. » H.

47. *In certamine.* In picturæ certamine cum sociis artis. Hard.

48. *Quod judicium ad mutas quadrupedes.* In quo certamine judices habere quadrupedes, quam homines maluit. Hard.

49. *Inductis equis.* Quos in medium et veluti in scenam induxerat. Hard.

50. *Apellis tantum equo adhinnivere.* Valer. Max. VIII, 11, p. 400 : « Quo excusabilior est error equi, qui visa pictura equæ, hinnitum edere coactus est. » Hard.

51. *Fecit et Neoptolemum.* Neoptolemum intelligit, qui cum hasta et clypeo Alexandrum sequutus, post ejus obitum Armeniam commovit, et aliquanto post commisso prælio, ab Eumene cum Cratero occisus est. Plutarchus in Eumene. Fuit et alius Neoptolemus Olympiadis pater, de quo Pausanias, lib. I. Dal. — *Fecit*, etc. Plutarch. in Eumene, pag. 585. In nummo aureo didrachmo, e Gaza Regia, quem Seguinus vulgavit, pag. 54, caput Jovis Dodonæi est, corona quercea redimitum, sine epigraphe. In aversa parte, fulmen cui sidus solis superpositum est, regiæ dignitatis symbolum : infra, spiculum, designans Epirum. Epigraphe : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΥ. Alexandri numisma, qui Neoptolemi filius. Hard.

52. *Archelaum.* Vel physicum Anaxagoræ discipulum, Socratis præceptorem, vel Macedoniæ regem. Dal. — *Archelaum.* Macedoniæ regem : quem Socrates aiebat, minas argenti XL in domum suam impendisse, Zeuxide Heracleota conducto, qui picturis eam ornaret : in se ipsum nihil. Ælian. V. H. XIV, 17. Hard.

omnibus ejus operibus eumdem regem sedentem in equo: Dianam sacrificantium virginum[53] choro mixtam: quibus vicisse Homeri[54] versus videtur idipsum describentis. Pinxit et quæ pingi non possunt, tonitrua, fulgetraque[55]: Brontem, Astrapen, Ceraunobolian appellant[56].

34 Inventa ejus et cæteris profuere in arte. Unum imitari nemo potuit, quod absoluta opera atramento[57] illinebat ita tenui, ut idipsum repercussu claritates colorum excitaret, custodiretque a pulvere et sordibus, ad manum intuenti demum appareret. Sed et cum ratione[58] magna: ne colorum claritas oculorum aciem offenderet, veluti per lapidem specularem intuentibus e longinquo: et eadem res nimis floridis coloribus austeritatem occulte daret.

35 Æqualis[59] ejus fuit Aristides Thebanus. Is omnium primus animum pinxit[60], et sensus hominis expressit, quæ vocant Græci ethe[61]: item perturbationes: durior paulo

53. *Dianam sacrificantium virginum.* Virgines illæ ab Homero non dicuntur sacrificantes, sed ludentes, παίζουσαι; sed venationes ac ludos, sacrificia Dianæ grata esse bene notum. Ed.

54. *Homeri.* Odyss. Z, v. 102: Οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι, etc. Virgilius item Æn. I. Hard.

55. *Fulgetraque.* Gron. et Al. ante Hard. *fulguraque.* Ed.

56. *Bronten, Astrapen, Ceraunobolon appellant.* Hæc verba Græculi alicujus potius quam Plinii puto. Pint.—*Brontem.* Βροντὴν, Ἀςραπὴν, Κεραυνοβολίαν. Sic Reg. 2. Hard.

57. *Atramento illinebat.* Galli dicunt, *vernir, appliquer le vernis.* H.

58. *Cum ratione.* Sed et istud cum ratione ac modo fiebat. H.

59. *Æqualis.* Apellis scilicet. Meminit Aristidæ Thebani Polemon, libro de tabulis quæ Sicyone fuerunt, apud Athenæum, lib. XIII, p. 567. Hard.

60. *Is omnium primus animum pinxit.* Arte et industria: alii priores casu tantum et rarius. Hard.

61. *Quæ Græci vocant ethe.* Ἤθη, mores. Spectat huc aculeatum in primis Pisonis epigramma, Anth. II, c. 43, in hominem egregie deformem: Ψυχὴν μὲν γράψαι χαλεπὸν, μορφὴν δὲ χαράξαι Ῥᾴδιον· ἀλλ' ἐπί σοι τοὔμπαλιν ἀμφότερα. Τῆς μὲν γὰρ ψυχῆς τὸ διάςροφον ἔξω ἄγουσα Ἐν τοῖς φαινομένοις ἡ φύσις εἰργάσατο. Τὸν δ' ἐπὶ τῆς μορφῆς θόρυβον, καὶ σώματος ὕβριν, Πῶς ἄν τις γράφῃ, μηδ' ἐσιδεῖν ἐθέλων; « Ardua res animum, facilis depingere formam: In te sed se rem constat habere secus. Nam pravos animi mores natura latere, Exponens oculis obvia signa, vetat. Sed fœdum corpus, confusa sed ora videre Quum

in coloribus. Hujus pictura est, oppido capto ad matris morientis e vulnere mammam adrepens infans : intelligiturque sentire mater et timere, ne emortuo[62] lacte sanguinem lambat. Quam tabulam Alexander Magnus transtulerat Pellam in patriam suam. Idem pinxit prælium cum Persis, centum homines ea tabula complexus, pactusque in singulos mnas denas[63] a tyranno Elatensium[64] Mnasone.
Pinxit et currentes quadrigas, et supplicantem pæne cum 36
voce : et venatores cum captura : et Leontionem pictorem : et Anapauomenen[65], propter fratris amorem. Item Liberum patrem, et[66] Ariadnen, spectatos Romæ in æde Cereris[67] : tragœdum, et puerum, in Apollinis[68] : cujus tabulæ gratia interiit pictoris inscitia, cui tergendam eam mandaverat M. Junius[69] prætor sub die ludorum Apollinarium[70].

metuant omnes, pingere nemo potest. » Hard.

62. *Ne emortuo*. Reg. 2, *ne mortuæ factæ*. Colb. 3, « ne mortuæ sanguinem infans lambat. » H.

63. *Mnas denas*. Mna centum drachmarum est, drachma denarii pondere, ac fere pretio. Hard. — *Mnas denas*. Mnæ denæ sunt gallicæ nostræ monetæ libræ 778 cum assibus aliquot. Tabula autem centum homines complexa, empta est mnis mille, gallicæ monetæ libris 77,812. Brot.

64. *Elatensium*. In Locris. Vide IV, 12. De Mnasone rursum inferius. Hard.

65. *Anapauomenen*. Ἀναπαυομένην τοῦ βίου, hoc est, vita defunctam. Byblidem intelligit Cauni fratris amore mortuam. Vide Ovid. Metam. IX, 455. Libri editi, *morientem*, frustra hic addunt. H. — Egregia fratris sororisque statua nuper reperta est in Hadriani villa. Brot.

66. *Ariadnen*. Minois filiam, quam Bacchus duxit uxorem, quum hujus dei admonitu, Theseus a quo primum abducta fuerat, hanc dimisisset. Geminum, non de pictura quidem, sed de statua Ariadnes, exstat in Anthologia epigramma perelegans, IV, 9 : Οὐ βροτὸς ὁ γλύπτας, οἵαν δέ σε Βάκχος ἐραστὰς Εἶδεν, ὑπὲρ πέτρας ἔξεσε κεκλιμέναν. « Non te sculpsit homo : sed qualem rupe jacentem Viderat, expressit marmore Bacchus amans. » Ξεῖνοι, λαϊνέας μὴ ψαύετε τὰς Ἀριάδνας, Μὴ καὶ ἀναθρώσκῃ Θησέα διζομένη. « Saxea sit quamvis Ariadne, tangere noli : Thesea ne properans quærere, prosiliat. » Hard.

67. *In æde Cereris*. Regione Urbis undecima. Hard.

68. *In Apollinis*. Urbis regione decima. Hard.

69. *Junius*. Cujus Cicero meminit in or. pro Cluentio. Hard.

70. *Apollinarium*. Quos singulis annis exhibebant Romani stato die,

Spectata est et in æde Fidei [71] in Capitolio imago senis cum lyra puerum docentis. Pinxit et ægrum sine fine laudatum. Qua in arte [72] tantum valuit, ut Attalus rex unam tabulam ejus centum talentis emisse tradatur.

37 Simul, ut dictum est, Protogenes floruit. Patria ei Caunus [73], gentis Rhodiis subjectæ. Summa [74] ejus paupertas initio, artisque summa intentio, et ideo minor [75] fertilitas. Quis eum docuerit, non putant constare. Quidam et naves pinxisse [76] usque ad annum quinquagesimum : argumentum esse, quod quum Athenis celeberrimo loco Minervæ delubro propylæon [77] pingeret, ubi fecit nobilem Paralum [78] et

circa nonas quintiles. Horum ludorum causas ritusque Macrobius explicat Sat. I, 17, pag. 277. H. — *Die ludorum Apollinarium*. Celebrabantur die 3 Julii. In Kalendario Herwartiano : III NON. IUL. LUDI APOLLINARES. Per novem dies edebantur. Inde in eodem Kalendario III ID. IUL. APOLLINARES, CMXXIIII, id est, circenses missus viginti quatuor. Brot.

71. *In æde Fidei*. Cic. de Off. III, n. 104 : « Qui jusjurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio Jovis Opt. Max. majores nostri esse voluerunt. » Hard.

72. *Quâ in arte*. Nempe ægros pingendi. H. — *Centum talentis emisse*. Sive nostræ gallicæ monetæ libris 456,875. Ed.

73. *Patria ei Caunus*. In Caria. Pausan. Attic. I, pag. 6 : Πρωτογένης Καύνιος. Sic pariter Plutarch. in Demetrio. Suidas Xantho oriundum facit, Cariæ oppidulo, prope Caunum : et Constant. Porphyrog. I, Them. 14, pag. 42. H.

74. *Summa*. Quint. XII, p. 894 : Protogenem cura, ut Apellem gratia, præstantissimum ait fuisse. H. — *Summa ejus*. Postremam vocem Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe delet; et mox *delubri*, non *delubro*. Ed.

75. *Minor fertilitas*. Minime fecundus artifex. Hard.

76. *Quidam et naves pinxisse*. Quod et de Heraclide dicitur. H.

77. *Propylæon*. Προπύλαιον, porticulum, vestibulum. Hard.

78. *Paralum*, etc. Navium hæc nomina sunt. Prior ab heroe ejus nominis, cujus grammatici meminere omnes : altera ab Hammone Jove, cui dona nave ea devehebantur : eadem Ναυσικάη, eodem quo Alcinoi filia nomine, nuncupata. In libris fere hactenus editis, auctore Barbaro, *Hemionida*. At in Regg. *Amoniadam*. Colb. 3, *Hamoniadam*. Parm. ed. *Hammoniadam* : quæ nostræ emendationi omnia egregie favent. Quinque fuere sacræ triremes : ab initio binæ tantum : processu temporis tres additæ sunt : priorum altera Salaminia, vel Delia; altera Paralus vocabatur. Posteriorum alia Antigonis, alia Ptolemais, alia Hammonis. Hæc sic dicta fuit, quod per eam victimas

Hammoniada, quam quidam Nausicaam vocant, adjecerit parvulas naves longas in iis, quæ pictores parerga[79] appellant : ut appareret a quibus initiis ad arcem ostentationis opera sua pervenissent. Palmam habet tabularum ejus 38
Ialysus[80], qui est Romæ, dicatus in templo Pacis[81] : quem quum pingeret, traditur madidis lupinis vixisse, quoniam simul famem sustinerent et sitim, ne sensus nimia dulcedine obstrueret. Huic picturæ quater colorem[82] induxit,

Jovi Hammoni mitterent. Ulpianus in Comm. ad Medianam Demosthenis : Ὕςερον δὲ καὶ ἄλλαι τρεῖς ἐγένοντο, Ἀντίγονις, Πτολεμαῒς, Ἀμμονιὰς, ἐπειδὴ τῷ Ἄμμωνι δι' αὐτῆς τὰς θυσίας ἔπεμπον. Τούτων δὲ τῶν ἱερῶν τριήρων αὐτὴ ἡ πόλις ἐπεμελεῖτο, etc. Etymologici auctor : Πάραλος, ἱερὰ τριήρης, ὥσπερ καὶ Ἀντίγονις, καὶ Δημητριὰς, etc. verbo, ἱεραὶ τριήρεις. Meminit hujusce Parali navis Cicero in Verr. Or. IV, n. 135. Nomen habet ab auctore Paralo, de quo, VII, 57. Hard.

79. *Parerga*. Πάρεργον, operis appendix, accessioque dicitur : quod alicui rei præter propositum additur : ut si pictor Junonem pingens, ornandæ tabellæ gratia, arbusculas, aviculasque, aut aliquid hujuscemodi, corollarii vice, addiderit. Has autem adjecit naviculas, ut a quibus initiis ad majorum navium absolutionem pervenisset, ostenderet. Hard.

80. *Ialysus*. Strabo, XIV, p. 652 : Καὶ αἱ τοῦ Πρωτογένους γραφαὶ, ὅ τε Ἰάλυσος, καὶ ὁ Σάτυρος παρεςὼς ςύλῳ. Cicero ad Attic. lib. II, ep. 21 : « Et ut Apelles si Venerem, aut si Protogenes Ialysum illum suum cœno oblitum videret, etc. » Venerem cum Ialyso qui componit, non urbis nomen esse, ut quidam putarunt, sed viri, Ialysum indicat haud obscure : quem Solis nepotem Cicero vocat de Natura Deor. III, n. 54, a quo nomen urbis in insula Rhodo datum. In ea pictura conficienda annos septem insumpsisse Protogenem, auctor est Ælianus, Hist. Var. XII, 41, et Plutarch. in Demetrio. Hard.

81. *In templo Pacis*. Incendio Romæ absumptam scribit Plutarch. in Demetrio, pag. 898. Hard.

82. *Huic picturæ quater colorem induxit, subsidio injuriæ et vetustatis*. Hermolai est. Codd. vett. ut antea edebatur : « induxit contra subsidia injuriæ et vetustatis. » Novum iis hoc visum, qui *subsidium* ubique fere pro auxilio et adjumento poni meminerant. Sed Plinius *subsidia* potuit dicere, quo sensu Vegetius *subsessus*, quasi pro insidiis aut inopinata vi : vel pro vi atque impetu serioris temporis. Nam *subsidia* sunt robur secundum et posterum, primam aciem excipiens et sustinens. Multi, qui principia constanter toleravere aut etiam impulere, post principiis cessere : vel, ut clarius dicam, qui primæ aciei hostili restiterant, aut etiam eam loco moverant, victi sunt a *subsidiis*, postquam res ad triarios rediisset. Præsentem injuriam, omnibus cu-

subsidio[83] injuriæ et vetustatis, ut decedente superiore inferior succederet. Est in ea canis mire factus, ut quem pariter casus pinxerit[84]. Non judicabat se exprimere in eo spumam anhelantis posse[85], quum in reliqua omni parte
39 (quod difficillimum erat) sibi ipse satisfecisset. Displicebat autem ars ipsa, nec minui poterat, et videbatur nimia,

stodiam præstantibus, recens tabula facile effugit; ab ætate vitium non metuit, haud ita tuta ab sequutura injuria, quum post longam diem securius habetur, ab sequuturo situ: et hæc sunt, « subsidia injuriæ et vetustatis. » Si tamen id durum cuiquam videatur, possumus scribere: « contra obsidia injuriæ et vetustatis. » Sic Columella, II, 8 : « dum tamen anus sedula vel puer adhibeatur custos vagantium, ne obsidiis hominum aut insidiosorum animalium diripiantur. » Item lib. IX, 7 : « contra fallaciam lacerti, qui velut custos vestibuli prodeuntibus inhians apibus affert exitium, eæque pauciores intereunt, quum licet vitare pestis obsidia per aliud vadentibus effugium. » Eodem libro, cap. 9 : « nisi curatoris obsidio protinus excepti sunt, diffugiunt. » Nec minoris elegantiæ *obsidio* apud Plautum, Ciceronem, Plinium. Iste Asinar. act. II, scen. II, vers. 14 : « Herum in obsidione linquet, inimicûm animos auxerit. » Alter Epist. ad Familiar. lib. VI, n. 5 : « nec putant ei nummos deesse posse, qui ex obsidione fœneratores exemerit. » Tertius in Paneg. « nec mediocre pacis decus habebatur submota campis irruptio ferarum, et obsidione quadam liberatus agrestium labor. » Gron. — *Quater colorem induxit.* Hodiernos, credo, pictores latet hoc artificium. H. — *Huic picturæ quater colorem induxit.* Ut diutius servarentur tabulæ, viguit in Oriente multis etiam post sæculis ille usus, quem nos docuere repertæ in antiquissimis Christianorum templis pictæ sanctorum imagines tabulæque, ea arte bis terque repetitæ. Qui eas videre, ut accepi ab eorum epistolis, docent inducto tectorio pictam fuisse tabulam : super pictam tabulam inductum fuisse alterum tectorium, et iterum pictam fuisse tabulam : sic etiam tertio repetitam: Protogenes etiam et quarto. Ex Brot. nott. ad hunc lib. Ed.

83. *Subsidio.* Subsidio contra injuriam vetustatis. H. — *Subsidio injuriæ*, etc. MSS. vett. et editio princeps, *contra subsidia*, etc. sine ullo fere sensu. Brot. omissa præpositione, *subsidia injuriæ*, etc. Ed.

84. *Ut quem pariter casus pinxerit.* Cum arte, vel cum artifice. In libris hactenus editis, *casus et ars.* Sed has voces *et ars* MSS. omnes pro nothis habent. H. — Brot. quoque eas voces delet. Ed.

85. *Exprimere in eo spumam anhelantis posse.* Brot. post Gronov. ex codd. Regg. aliisque et editione principe ultimum delet verbum, quod nobis sane superfluere constat. Ed.

ac longius a veritate discedere, spumaque illa pingi, non ex ore nasci; anxio animi cruciatu, quum in pictura verum esse, non verisimile vellet : absterserat[86] sæpius, mutaveratque penicillum, nullo modo sibi approbans. Postremo iratus arti, quod intelligeretur[87], spongiam eam impegit inviso loco[88] tabulæ, et illa reposuit ablatos colores, qualiter cura optabat[89], fecitque[90] in pictura fortuna naturam. Hoc exemplo similis[91] et Nealcem successus in spuma equi, similiter spongia impacta, sequutus dicitur, quum pingeret poppyzonta retinentem equum[92]. Canem ita

86. *Absterserat.* Spongia. Hard.

87. *Quod intelligeretur.* Quod in ea pictura nimium artis videretur. Hard.

88. *Inviso loco.* Molestæ illi ac difficili tabulæ parti. Hard.

89. *Qualiter cura optabat.* Quo plane modo animi illius intentio peroptabat. H. — *Optabat.* Brot. ex Dalec. MSS. Regg. editione principe, etc. *qualiter cura optaverat.* Ed.

90. *Fecitque*, etc. Expressit in tabula fortuna casusque spumam, qualem natura ipsa faceret. H.

91. *Hoc exemplo similis.* Nealces pictor a Plutarcho laudatur in Arato, pag. 1032. Hujus in spuma equi successum, tacito pictoris nomine, refert Val. Max. VIII, 11, p. 401 : « Præcipuæ artis pictor, inquit, equi naribus spumas adjicere cupiens, tantus artifex in tam parvula materia multum ac diu frustra tenebatur. Indignatione deinde accensus spongiam omnibus imbutam coloribus forte juxta se positam apprehendit, et veluti corrupturus opus suum, tabulæ illisit : quam fortuna ad ipsas equi nares directam, desiderium pictoris coegit explere. Itaque quod adumbrare non valuit, casus imitatus est. » Sic et Plut. de Fort. Alex. Apelli similem casum adscribit Sext. Emp. Pyrrh. Hypot. I, 12, p. 7. H. — *Hoc exemplo similis.* Brot. ex MSS. Regg. Voss. et edit. princ. *hoc exemplo, ejus similis.* Ed.

92. *Quum pingeret poppyzonta retinentem equum. Canem ita Protogenes monstravit et fortuna*, etc. Hic quoque locus est habitus pessime. Primum satis fuit dicere Plinio, *quum pingeret Poppyzonta.* Id nomen tabulæ, ut *Anadyomene* Apellis, Antiphili *Aposcopeuon*, Aristidis *Anapauomene*. Satis intelligitur, quum appellatur ποππύζων, præsto ei equum fuisse : sunt enim ποππύσματα κολακεῖαι εἰς τοὺς ἀδαμάστους ἵππους, ut interpretantur Græci. Deinde scribo e vestigiis MSS. *Retinent Parii equum.* Quod est, personam ποππύζοντος periisse nescio quo casu; eam partem, qua equus erat pictus, superesse apud istos. Parius, e colonia Pario : lib. XXXIV, 8 : « In Pario colonia laudatur Hercules Isidori. » Lib. XXXVI, 5 : « Ejusdem et alter nudus in Pario colonia Propontidis, par Veneri Cnidiæ. » Ste-

Protogenes monstravit et fortuna. Propter[93] hunc Ialysum, ne cremaret tabulas Demetrius[94] rex, quum ab ea parte sola posset Rhodum capere, non incendit; parcentemque picturæ fugit occasio victoriæ. Erat tunc Protogenes in
41 suburbano hortulo suo, hoc est, Demetrii castris. Neque interpellatus præliis inchoata opera[95] intermisit omnino : nisi accitus a rege interrogatusque[96], qua fiducia extra muros ageret, respondit, scire se cum Rhodiis illi bellum esse[97], non cum artibus. Disposuit ergo rex in tutelam

phanus : Πάριον, πόλις ἐν Ἑλλησπόντῳ κληθεῖσα ἀπὸ Παρίου τοῦ Ἰασίωνος· τὸ ἐθνικὸν Πάριος· ὁ πολίτης Παριανός. Λέγονται καὶ Παριανεῖς. Noster hoc libro, c. 11 : « Polygnoti et Nicanoris et Arcesilai Pariorum. » Denique lego : « Ita Protogenes monstravit et fortunam, » quum alii artifices et doctores tantummodo artem monstrent. Præivit nimirum Nealci ad exprimendum fortuito conjectu coloris, quod ars se posse perficere desperabat. Omnem locum ex optimo sic lege : « Hoc exemplo ejus similis Nealcem successus in spuma equi similiter spongia impacta sequutus dicitur, quum pingeret Poppyzonta. Retinent Parii equum. Ita Protogenes monstravit et fortunam. » GRONOV. — *Quum*. Ποππύζοντα hoc est, adulantem equo nondum perdomito, tenui sibilo ore emisso : vel demulcentem, blandeque manibus attrectantem. Utitur eo verbo Sophocles, ποππύζεις καὶ ζευγηλάται, quemadmodum observat Jul. Pollux, Onom. VII, p. 370. Quin idem quoque in primo, pag. 54, sisti equum poppysmo docet, hoc ipsum usurpans vocabulum. Frigidum est, quod hic quidem legunt, « Poppyzonta. Retinent Parii equum : » etsi in Reg. 2 legitur, *retinent pānecum*. HARD.

93. *Propter hunc Ialysum*. Refert hæc totidem ferme verbis Plutarchus in Demetrio, p. 898, idemque in Apophth. p. 185; Ælianus, Var. Hist. lib. XII, cap. 41; multoque expressius Gellius, lib. XV, cap. 31, p. 855. HARD. — *Ne cremaret tabulas*. Brot. ex MSS. Reg. 2, et edit. principe, *ne cremaret tabulam*. ED.

94. *Demetrius rex*. Poliorcetes dictus. HARD.

95. *Inchoata opera*. Plutarchus in Demetrio, p. 898, ait Protogenem tunc pinxisse suum Ialysum; quod falsum est ex Plinio et Aulo Gellio, lib. XV, cap. 31. Ialysus erat intra urbem Rhodum : Protogenes vero diversabatur in suburbano hortulo suo, et inchoata alia opera ac maxime Satyrum pingebat. BROT.

96. *Sed accitus a rege interrogatusque*. Pro, *sed*, in vetustis legitur, *nisi*, quod idem est. Loquendi genus nec Ciceroni, Terentio, Plauto, Sallustio infrequens. DALEC.

97. *Scire se cum Rhodiis... bellum esse*. Simile Nealcis pictoris dictum refert Plutarchus in Arato, pag. 1032. HARD.

ejus stationes, gaudens quod posset manus servare, quibus jam pepercerat: et ne sæpius avocaret, ultro ad eum venit hostis, relictisque victoriæ suæ votis, inter arma et murorum ictus spectavit artificem: sequiturque [98] tabulam ejus temporis hæc fama, quod eam Protogenes sub gladio
pinxerit. Satyrus[99] hic est, quem Anapauomenon[100] vocant, 42
ne quid desit temporis ejus securitati, tenentem [101] tibias. Fecit et Cydippen [102], Tlepolemon[103], Philiscum tragœdiarum scriptorem meditantem, et athletam[104], et[105] Antigonum regem, et imaginem matris Aristotelis[106] philosophi: qui ei[107] suadebat ut Alexandri Magni opera pingeret, propter æternitatem rerum. Impetus[108] animi et quædam artis libido in hæc potius eum tulere. Novissime pinxit Alexan-

98. *Sequiturque.* Et tabulam alteram eo tempore factam fama hæc comitatur, quod eam Protogenes inter arma militum ensesque pinxerit. HARD. —*Ejus temporis.* Broter. ex MSS. Regg. et edit. princ. *illius temporis.* ED.

99. *Satyrus.* Strabo, lib. XIV, p. 652: Καὶ αἱ τοῦ Πρωτογένους γραφαὶ, ὅ τε Ἰάλυσος καὶ ὁ Σάτυρος παρεστὼς στύλῳ, etc. « Tum Protogenis picturæ, Ialysus et Satyrus columnæ adstans, etc. » HARD.

100. *Anapauomenon.* Requiescentem vocant: ac ne quid deesse videatur, quo securitas illorum temporum ex pictura quoque intelligatur, Satyrus tibias tenet. HARD.

101. *Tenentem.* Gr. et Al. ante Hard. *tenens.* ED.

102. *Cydippen.* Cydippe et Acontius noti sunt ex Ovidio. DAL. — *Cydippen.* Græce Κυδίππην. HARD.

103. *Tlepolemon.* Sic etiam MSS. Hunc bello Trojano Sarpedon interfecit, Herculis filium, regem Rhodiorum. Inter epigrammata ab H. Stephano Anthologiæ adjecta, istud est: Ἐπὶ Τληπολέμου κειμένου ἐν Ῥόδῳ. Ἁ δ' Ἡρακλείδην ῥηξήνορα θυμολέοντα Τληπόλεμον κατέχει κυματόεσσα Ῥόδος. « De Tlepolemo sepulto Rhodi: Belligerum, quo nec leo fortior, Hercule natum, Tlepolemum tegit hæc æquore cincta Rhodus. » HARD.

104. *Et athletam.* Quia omnes aliæ certæ sunt et notæ personæ, *Alcetam* malim legere, illum Perdiccæ fratrem. GRON.

105. *Et Antigonum regem.* Demetrii Poliorcetæ patrem, Asiæ regem. HARD.

106. *Imaginem matris Aristotelis.* Nomen illi Pythias, Πυθιὰς, auctore Laertio fuit, V, p. 117. HARD.

107. *Qui ei.* Protogeni. Sic MSS. Reg. 2 et alii. Prius, *qui etiam*, in editis legebatur. HARD.

108. *Impetus.* Impetus ac libido in eam mentem hunc potius impulit, ut opera Alexandri pingeret, quam philosopho obsecundandi studium. HARD.

drum, ac Pana[109]: fecit et signa ex ære, ut[110] diximus.

43 Eadem ætate fuit Asclepiodorus[1], quem in symmetria mirabatur Apelles. Huic Mnason[2] tyrannus pro duodecim diis dedit in singulos mnas[3] tricenas: idemque Theomnesto[4] in singulos heroas mnas centenas[5].

44 His adnumerari debet Nicomachus, Aristodemi filius ac discipulus. Pinxit hic raptum Proserpinæ, quæ tabula fuit in Capitolio in Minervæ delubro super ædiculam[6] Juventatis.

109. *Pana.* Maximæ venerationis deum, ac in bellicis conflictibus potentissimum ob panicos terrores, quibus immissis acies profligat. Vide Politianum, Miscell. c. 38. Dal.

110. *Ut diximus.* Lib. XXXIV, cap. 19. Scriptor idem et libros de pictura edidit duos, περὶ γραφικῆς καὶ σχημάτων, teste Suida. Hard.

1. *Asclepiodorus.* Ἀσκληπιόδωρος, pictor Atheniensis, de quo Plutarchus de Gloria Athen. pag. 346. Plinius supra de Apelle: « Nam cedebat Amphioni de dispositione: Asclepiodoro de mensuris, hoc est, quando quid a quo distare deberet. » Hard.

2. *Huic Mnason.* Elatensium scilicet tyrannus, de quo supra, cap. 19. Hard.

3. *Mnas tricenas.* Mnæ singulæ, ut supra diximus, centenis denariis æstimantur. Itaque tricenæ, tribus denarium millibus; sive quod idem est sestertium millibus duodecim. Hard. — Mnæ tricenæ efficiunt gallicæ monetæ libras 2,334 cum assibus aliquot. Pro duodecim diis datæ sunt gallicæ nostræ monetæ libræ 24,900. Brot.

4. *Theomnesto.* Θεομνήστῳ Sardiano fictori, ut quidem videtur, de quo diximus lib. XXXIV, cap. 19; nam et hunc in pictura clarum fuisse, uti Protogenem suspicamur.

5. *Mnas centenas.* Sive denarium decem millia: vel quod eodem recidit, sestertium millia quadraginta. Hard. — *Mnas centenas.* Broter. ex MSS. Regg. et edit. principe, *mnas vicenas*, quæ sunt gallicæ nostræ monetæ libræ 1,556. Celeberrimus Guido Reni, vulgo *le Guide*, in singulas quæ erant in suis tabulis figuras, teste Brot. centum nummos romanos accipiebat. Ed.

6. *Ædiculam Juventatis.* Victor in Descript. Romæ regione octava, prope Capitolium: *delubrum Minervæ: ædicula Juventæ.* Dicta est antiquis, *Dea Juventas, et Juventa:* non *Juventus.* Sic etiam MSS. omnes. Profert Mediobarbus, p. 211, e museo suo nummum æreum Aurelii Cæsaris, cum hoc lemmate in altera parte, IVVENTAS SC. Dea stans ad aram sacrificat. Est et in museo nostro argenteus. Significat a juvene M. Aurelio Cæsare rempublicam pie administrari; quem Antonino Aug. Pio dedit senatus, velut in regendo imperio vicarium: natura vero peculiari vigore animi et corporis robore donavit: nam tanti boni natura largitrix juventuti, *Juventas* appellatur. Hard.

Et in eodem Capitolio alia, quam Plancus [7] imperator posuerat, victoria quadrigam in sublime rapiens. Hic primus Ulyssi addidit pileum [8]. Pinxit et Apollinem et Dianam, Deumque matrem [9] in leone sedentem : item nobiles [10] Bacchas arreptantibus Satyris : Scyllamque [11], quæ nunc est

7. *Plancus.* L. Munacius Plancus, de quo Plinius, XIII, 5. H.

8. *Hic primus Ulyssi addidit pileum.* Hieroglyphicon auctor est apud Græcos pileum fuisse indicium nobilitatis, ideoque additum imagini Ulyssis, quod ab utroque parente esset nobilissimus. Ovidius: « Nam mihi Laertes pater est, Arcesius illi, Jupiter huic: neque enim quisquam damnatus, et exsul. Est quoque per matrem Cyllenius addita nobis Altera nobilitas. » In antiquo denario Romanorum, cuso a Manilio Limetano, qui suam familiam e Telegono Circes et Ulyssis filio Tusculi conditore ortam esse indicabat, impressus est altera parte Mercurius cum galero alato et caduceo : altera Ulysses pileatus, cum scipione, et cane dominum agnoscente et adblandiente, cum his litteris Q. MANIL. LEMETAN. Ursinus, 150. Dalec. — *Pileum.* Ulyssem pileatum, effigiemque canis a quo agnoscitur, nummus argenteus exhibere creditur Mamiliæ gentis in museo nostro, qualem Patinus sculpsit, p. 163, sed magno errore. Nihil aliud ea effigie significatur, quam C. Mamilii Limetani imperatoris providentia et cura factum esse, ut tuta ab hostium vel latronum incursionibus itinera haberent mercatores. Nam et hi quum se dant viæ, canem habent comitem. Eam ob rem et Trajanus imperator Mamilium restituisse dicitur in nummo argenteo, ibidem : quoniam simili beneficio rempublicam affecisset. In aversa nummi parte Mercurius pingitur, qui præest mercaturæ; cum caduceo, pacis symbolo. Hard. — *Ulyssi addidit pileum.* De hoc pileo D. Hieronymus, epist. 120 : « Quartum genus est vestimenti, rotundum pileolum, quali pictum in Ulysseo conspicimus, quasi sphæra media sit divisa, et pars una ponatur in capite ; non habet acumen in summo. » Ulyssem ita pileatum vide in nummis Mamiliæ gentis (de quibus supra). Brot.

9. *Deumque matrem.* De matre deum vide quæ diximus ad lib. II, cap. 6. Hard.

10. *Nobiles Bacchas.* Mulieres quæ Baccho sacrificia faciebant. H.

11. *Scyllamque.* Monstrum navigantibus infestum, uti et Charybdis. Ex ære quoque fusum affabre testatur epigramma perelegans in Antholog. IV, 11 : εἰς Σκύλλαν χαλκῆν. Εἰ μὴ χαλκὸς ἔλαμπεν, ἐμήνυε δ' ἔργον ἄνακτος Ἔμμεναι Ἡφαίστου δαιδαλέοιο τέχνης, Αὐτὴν ἄν τις Σκύλλαν ὀΐσατο τηλόθι λεύσσων Ἑστάμεν, ἐκ πόντου γαῖαν ἀμειψαμένην. Τόσσον ἐπισσείει, τόσσον κότον ἀντία φαίνει, Οἷον ἀπὸ πελάγους συγκλονέουσα νέας. « Ære nisi fulgeret opus, si tale quid esset, Qualia Dædaliæ Mulciber artis habet, Eminus aspiciens Scyllam quis crederet ipsam Migrato terras nunc habitare mari : Tam furit horrendum, tantas in-

Romæ in templo Pacis. Nec fuit alius in ea arte velocior. 45 Tradunt namque conduxisse pingendum ab Aristrato[12] Sicyoniorum tyranno, quod is faciebat Telesti poetæ[13], monumentum, præfinito die, intra quem perageretur: nec multo ante venisse, tyranno in pœnam accenso: paucisque diebus absolvisse, celeritate et arte mira. Discipulos habuit Aristidem fratrem, et Aristoclem filium, et Philoxenum Eretrium, cujus tabula nullis postferenda, Cassandro regi picta[14], continuit Alexandri prælium cum Dario. Idem pinxit lasciviam[15], in qua tres Sileni comessantur[16]. Hic celeritatem præceptoris sequutus, breviores etiamnum quasdam picturæ vias et compendiarias invenit[17].

surgit in iras, Ceu foret in maribus jam crepitura ratis.» Ejus formam aliter Homerus describit, Odyss. M, capitibus sex, bissenis pedibus, triplici dentium ordine: aliter Maro, Æn. III: «At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris Ora exsertantem, et naves in saxa trahentem. Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo, Pube tenus: postrema immani corpore pistrix, Delphinum caudas utero commissa luporum.» Hard.

12. *Ab Aristrato.* Aristratus is viguit ævo Philippi. Pinxerunt eum Melanthii pictoris discipuli, triumphali currui insidentem cum victoria, magna ejus tabulæ claritate, cui et manum apposuisse dicitur Apelles. Plutarchus in Arato. Dal.

13. *Telesti poetæ.* Fuit is Selinuntius, ut opinor, e Sicilia: poemata ejus, seu fabulas laudat Athenæus, lib. XVI, pag. 616 sq. et 637. Hard.

14. *Cassandro regi picta.* Macedoniæ regi. Hard.

15. *Lasciviam.* Τὴν ἀσέλγειαν, λαγνείαν, jocosam ludibundamque petulantiam, κῶμον. Dalec. — *Lasciviam.* Lasciviæ ac mollitiei imaginem. Hard.

16. *In qua tres Sileni comessantur.* Sic libri omnes. Sileni Bacchi ministri dicuntur, Σειληνοὶ, teste Strabone, X, pag. 468. Nomen habere a Sileno Nysiorum rege, qui subsidium Baccho tulerit, auctor Diod. Sicul. in Bibl. lib. IV. Hinc Catullus, LXIV, 253: «Cum thiaso Satyrorum, et Nysigenis Silenis.» Propert. II, eleg. 32: «Silenique senes et pater ipse chori.» Hard.

17. *Quasdam picturæ vias et compendiarias invenit.* Broter. ex MSS. Regg. et editione principe, «quasdam picturæ compendiarias invenit.» Compendiaria enim apud antiquos substantive usurpabatur, ut videre est apud Varronem, Senecam, Epist. XXVII, et Petronium in Satyric. Compendiariæ illæ videntur esse, *les grotesques*, quæ ita nobis appellantur quod in cavernis, *grottes*, repertæ sint, teste Raphaele Borghinio. Earum usum egregie re-

Adnumeratur his et Nicophanes elegans et concinnus, ita ut venustate ei pauci comparentur[18]. Cothurnus ei et gravitas artis[19]. Multum a Zeuxide et Apelle abest Apellis discipulus Perseus, ad quem de hac arte scripsit. Hujus fuerat ætatis Aristides[20] Thebani discipulus. Fuerunt[21] et filii, Niceros, et Ariston[22], cujus est Satyrus cum scypho coronatus. Discipuli[23], Antorides et Euphranor, de quibus mox dicemus. 46

XXXVII. Namque subtexi par est minoris picturæ[1] celebres in penicillo, e quibus fuit Pyreicus[2]: arte paucis postferendus: proposito, nescio an destruxerit se[3]: quo- 1

vocavit Raphael; et antiquis multum placuere, ut patet ex tot eorum monumentis, quæ supersunt, et picturis Herculanensibus. Ex Brot. nott. ad hunc locum. Ed.

18. *Ita ut venustate ei pauci comparentur.* Sic totidem plane syllabis, nec pluribus, MSS. Reg. 2, et Pintiani. Libri editi adjiciunt his multa, sed spuria: « Ita ut vetusta opera pingeret propter æternitatem rerum, impetuosi animi, et cui pauci comparentur. » Hard.

19. *Cothurnus ei et gravitas artis.* Pingendi ratio grandis, excelsa, nobilis. Galli dicunt, *la manière grande et noble.* Cothurnos induebant tragœdi, quum in theatro fabulam acturi erant: unde pro alto et exaggerato dicendi, aliudve faciendi genere accipiuntur. Horatius in Arte: « Hunc socci cepere pedem, grandesque cothurni. » H.

20. *Hujus fuerat ætatis Aristides.* Ita egregie Reg. 2, quum in editis hactenus libris omnia perturbata, immutataque sic legantur: « Ad quem de hac arte scripsit, qui hujus fuit ætatis. Aristidis Thebani discipuli fuerunt, etc. » De Aristide Thebano dictum superius. Huic discipulum fuisse cognominem nunc Plinius asseverat. Hard.

21. *Fuerunt.* Hujus filii, hoc est, Persei, non Aristidis. Hard.

22. *Niceros et Ariston.* Νίκερως et Ἀρίστων. Ita Reg. 2 et alii. In libris editis *Aristippus.* Ariston is videtur esse, de quo XXXIV, 19. Hard.

23. *Discipuli.* Ejusdem Persei, cujus filii proxime appellati. H.

XXXVII. 1. *Minoris picturæ.* Modicæ amplitudinis, *de petit volume.* Hard.

2. *Pyreicus.* Meminit Propertius, lib. III, eleg. 8, ex emendatione Beroaldi: « Pyreicus parva vindicat arte locum. » Prius apud Propertium *Parrhasius* legebatur. In Plinianis codd. MSS. *Preicus* et *Pracius* legimus. Quid statui certe de ea voce oporteat, hæremus. Hard.

3. *Proposito, nescio an destruxerit se.* Concinnior lectio *detriverit*, quam *destruxerit.* Dal. — *Proposito.* Proposito vero suo, in humilibus operibus hærendo, nescio an non ipse adversatus sit: nam licet res humiles pinxerit, per eas tamen ingentem in eo rerum humilium genere

niam humilia quidem sequutus, humilitatis tamen summam adeptus est gloriam. Tonstrinas, sutrinasque pinxit, et asellos, et obsonia, ac similia : ob hoc cognominatus Rhyparographos [4], in iis consummatæ voluptatis. Quippe eæ
2 pluris veniere, quam maximæ multorum. E diverso Mæniana [5], inquit Varro, omnia operiebat Serapionis [6] tabula sub Veteribus [7]. Hic scenas optime pinxit, sed hominem pingere non potuit. Contra Dionysius [8] nihil aliud, quam homines pinxit, ob id Anthropographus cognominatus.

gloriam picturæ est adeptus : « nec humilis rerum humilium pictor fuit. » HARD.

4. *Ob hoc cognominatus Rhyparographos.* Lege : *Rhopographos.* Ῥωπογραφία opponitur μεγαλογραφίᾳ, quæ in rebus magnis et argumentis nobilibus exsequendis versatur. SALMAS. — *Rhyparographos.* Ita clare Reg. 2, cum libris omnibus editis, post Hermolaum. Ῥυπαρογράφος intelligitur, sordidarum atque humilium rerum pictor. HARD. — *Rhyparographos.* Sic nobis sunt *les bambochades*, festivum, sed tenue picturæ genus. BROT.

5. *Mæniana.* Pergulæ projectæ fuere in foro Romæ, unde pictorum tabulæ venales pendebant, ut supra diximus. Nomen habet a Mænio, a quo et columna Mænia appellata. Cod. Theod. lib. XV, tit. 1; lib. XLV : « Tabulata intercolumniis adfixa : » unde videlicet populus spectare poterat. Labeo J. C. *Projecta.* Nominis causam docet Ascon. in Divin. « Mænius quum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi Basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ, super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis : unde ipse et posteri ejus spectare munus gladiatorium possent : quod etiam tum in foro dabatur. Ex illo igitur columna Mænia vocitata est. » Festus : « Mæniana ædificia a Mænio sunt appellata. Is enim primus ultra columnas extendit tigna, quo ampliarentur superiora. » Hoc loco Mæniana Varro, pro tabulis, quæ ibi venales proponebantur, accepit. HARD. — *Mæniana.* Mæniana, *des balcons, des balustrades.* BROT.

6. *Serapionis tabula.* Pictoris σκηνογράφου. HARD.

7. *Sub Veteribus.* Sub Veteribus fori tabernis, pergulisve, ut diximus c. 8. His etiam veterum Mænianorum nomen fuit, uti ex Cicerone discimus, Acadd. Quu. IV, num. 70 : « Veterum, ut Mænianorum sic Academicorum umbram sequutus est. » De Veteribus Plautus in Curcul. act. IV, scen. 1, vs. 19 : « Sub Veteribus, ibi sunt qui dant, quippe accipiunt fœnore. » HARD.

8. *Contra Dionysius nihil aliud, quam homines pinxit.* Patria is Colophonius fuit, ut quidem Ælianus prodidit, Var. Hist. IV, 3. HARD. — *Anthropographus.* Brot. ex MS. Reg. 5 et edit. princ. *Anthropographos.* ED.

Parva et Callicles fecit[9] : item Calades[10] comicis[11] tabellis: utraque Antiphilus[12]. Nam et Hesionam[13] nobilem pinxit, et Alexandrum ac Philippum cum Minerva, qui sunt in schola in Octaviæ porticibus[14] : et in Philippi[15], Liberum patrem, Alexandrum puerum, Hippolytum tauro emisso expavescentem : in Pompeia[16] vero Cadmum et Europen.
Idem jocoso nomine Gryllum ridiculi habitus pinxit[17]. Unde 3

9. *Parva et Callicles fecit.* Idem fortassis et fictor Megarensis, cujus opera laudantur in primis a Pausania, Eliac. poster. VI. Hard.

10. *Calades.* Καλάδης, quo nomine is fuit qui leges Atheniensibus dedisse fertur, Ἀθηναίοις, ὡς λέγεται, νόμους γράψας, et ab iis idcirco statuæ honorem obtinuisse. Qui hunc Pausaniæ locum accuratius pensitarit, intelliget is profecto vanam illius conjecturam esse, qui sic emendat, κώμους γράψας, hoc est, comessantium tabellas : ut eum ipsum signari a græco scriptore suadeat, cujus comicæ tabulæ a Plinio commendantur. Dignum scilicet statua opus. Et quis tabulas comicas sic interpretari velit? Hic libri editi *Calaces* habent: MSS. *Calates*. H. — *Calades.* Sic emendatum ex conjectura Meursii. Broter. ex MSS. Regg. Voss. et ed. princ. *Calates*. Ed.

11. *Comicis tabellis.* Quæ personas repræsentent, quales in Comœdorum fabulis inducuntur. Hard.

12. *Antiphilus.* Ἀντίφιλος ζωγράφος Tzetzæ, Chil. VIII, Hist. 197, vs. 395. Pictorem hunc ab eximia facilitate laudat Quintil. XII, 10, p. 894. Hard.

13. *Hesionam.* Quam expositam ceto Hercules liberavit, occiso monstro. Dalec. — *Hesionam nobilem pinxit.* Laomedontis filiam, Priami sororem. Consule mythologos, et Maronem, Æneid. VIII, 157. H.

14. *In schola in Octaviæ porticibus.* Schola in porticibus, locus et statio quædam instar litterarii ludi, in quem philosophi, et reliquis doctrinis exculti homines convenire solebant, ut publicis disputationibus ac colloquiis exercerentur. Dalec. — *In Octaviæ porticibus.* Nomine sororis Octaviæ porticum Augustus condiderat, ut auctor est Sueton. xxix. Fuit regione Urbis nona, prope theatrum Marcelli : complectebatur ea templa duo, Junonis et Apollinis, curiam, scholam, bibliothecam. Hard.

15. *Et in Philippi.* In porticu Philippi, de qua diximus c. 36. H.

16. *In Pompeia.* Prope theatrum Pompeii, regione Urbis nona, et porticus Pompeiana fuit, de qua Vitruv. V, 9, p. 92. Hard.

17. *Idem jocoso nomine Gryllum ridiculi habitus pinxit.* Lege, *deridiculi*, ut codex Pintiani. Ut Plautus, Amphit. II, 2 : « Quid in me deridiculi gratia sic salutas? » Milite, II, 2 : « Is deridiculo est, quaqua incedit omnibus. » Pseud. IV, 5 : « Mihi illum verba per deridiculum dare. » Tacit. Annal. lib. III : « Deridiculo fuit senex fœdissimæ adulationis tantum infamia usurus. »

hoc genus picturæ grylli vocantur [18]. Ipse in Ægypto natus
4 didicit a Ctesidemo. Decet non sileri et Ardeatis [19] templi pictorem, præsertim civitate donatum ibi, et carmine, quod est in ipsa pictura his versibus:

Dignis digna loca [20] picturis condecoravit,
Reginæ Junonis Supremi conjugis [21] templum,
Marcus Ludius Helotas [22] Ætolia oriundus,
Quem nunc et post semper ob artem hanc Ardea laudat.

5 Eaque sunt scripta antiquis [23] litteris latinis : non fraudando et Ludio [24], divi Augusti ætate, qui primus instituit amœnissimam parietum picturam, villas et porticus, ac topiaria opera, lucos, nemora, colles, piscinas, euripos, amnes, littora, qualia quis optaret [25], varias ibi obambulantium species, aut navigantium, terraque villas adeuntium asellis

Gron. — *Gryllum ridiculi habitus.* Idem pinxit hominem habitu ridiculo, nomenque tabulæ finxit, Gryllum. Hard. — Brot. post Gronov. ex MSS. *deridiculi.* Ed.

18. *Hoc genus picturæ Grylli vocantur.* Gryllos illos dicimus, *des caricatures.* Tales videre est in picturis Herculanensibus, *Pitture antiche d'Ercolano*, tom. III, tab. 26. Brot.

19. *Ardeatis templi.* Cujus picturas antiquiores esse urbe Roma dictum est superius, cap. 6 : « Exstant certe hodieque antiquiores Urbe picturæ Ardeæ. » Hard.

20. *Dignis digna loca*, etc. Sic Grut. addidit, in Inscript. p. 1065, ex vetusto lapide : DIGNE. DOCTILOQVEIS. PICTVREIS. CONDECORAVIT. REGINAE. IVNONI. SVPREMI. CONIVGI. TEMPLVM. MARCVS. LVDIVS. ELOTAS. AETOLIA. ORIVNDVS. QVEM. NVNC. ET. POST. SEMPER. OB. ARTEM. HANC. ARDEA. LAVDAT. Hard. —*Dignis digna loca.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *dignis digna loco picturis*, etc. Ed.

21. *Supremi conjugis.* Hoc est, Jovis. Ita MSS. Reg. 2, Colb. 3, aliique : non, ut editi hactenus libri, *supremæ.* Hard.

22. *Helotas.* Εἵλωτες, Lacedæmoniis transfugæ appellati. Strabo, lib. VI, p. 278. Hard.

23. *Antiquis litteris latinis.* De his egimus VII, 58. Hard.

24. *Non fraudando et Ludio.* Neque prætermittenda Ludii commendatio est. Familiaris locutio Plinii, ut constabit ex Indice. H. — *Amœnissimam parietum picturam*, etc. Antiqui id genus picturæ, *les paysages*, attigerant, ut videre est apud Vitruvium, VII, 5. At ubi id Romæ pervulgavit Ludius, usus ubique invaluit, ut patet ex quam plurimis picturis Herculanensibus. Brot.

25. *Optaret.* Gron. et Al. ante Hard. *optarat.* Ed.

aut vehiculis. Jam piscantes, aucupantesque, aut venantes, aut etiam vindemiantes, sunt in ejus exemplaribus : nobiles, palustri accessu villæ, succollatis sponsione [26] mulieribus, labantes trepidique feruntur : plurimæ præterea tales argutiæ facetissimi salis : idemque subdialibus [27] maritimas urbes pingere instituit, blandissimo aspectu, minimoque
impendio. Sed nulla gloria artificum est, nisi eorum qui 6
tabulas pinxere : eoque venerabilior apparet [28] antiquitas. Non enim parietes excolebant dominis tantum, nec domos uno in loco mansuras, quæ ex incendiis rapi non possent. Casula Protogenes contentus erat in hortulo suo. Nulla in Apellis tectoriis pictura erat. Nondum libebat parietes totos pingere. Omnis eorum ars urbibus excubabat [29], pictorque res communis [30] terrarum erat. Fuit et Arellius Romæ celeber paulo ante divum Augustum : nisi flagitio insigni corrupisset artem, semper alicujus feminæ amore flagrans,

26. *Nobiles palustri accessu villæ, succollatis sponsione*, etc. Nobiles ut bajuli, per accessum palustrem cujusdam villæ, colla mulieribus ex sponsione onerati vacillantes ac veluti oneri metuentes incedunt. Hunc locum ex fide Reg. cod. 2, Colb. 3, aliorumque refinximus : quum prius ita legeretur, interpolante Barbaro : « aut etiam vindemiantes. Sunt in ejus exemplaribus nobiles, palustri accessu villæ, succollantium specie mulieres, labentes trepidæque feruntur. » In Reg. 2, Colb. 3, et Parm. edit. *sponsione*. Gronovius *personis* pro *sponsione* scribit. Vox porro succollare latina est, et Tranquillo quoque nota. H. — *Trepidique feruntur.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 5, *trepidisque feruntur.* In MS. Reg. 3 et editione principe, *trepideque feruntur.* Pleraque hæc argumenta, quæ Plinius memorat, in Herculanensibus picturis tractata videre est. Ed.

27. *Subdialibus.* In iis, quæ sub dio sunt, inambulationibus. Hard.

28. *Venerabilior apparet antiquitas.* Brot. ex MSS. Regg. Dalec. et editione principe, *venerabilior antiquitatis prudentia apparet.* Ed.

29. *Omnis eorum ars urbibus excubabat. Orbi* mallem legeres, quam *urbibus*, nam sequitur confestim, « pictorque res communis terrarum erat. » Pint. — *Omnis.* Reg. 2, *omnium eorum.* Malim ego, *omnibus.* H. — *Omnis eorum ars.* Broter. ex MSS. Regg. et edit. princ. *omnium eorum ars.* Ed.

30. *Res communis.* Rem communem vocat, propter tabulas, quæ domi, atque in locum alium transferri possent : ut ex Achaia L. Mummium transtulisse permulta superius vidimus. Hard.

7 et ob id deas pingens, sed dilectarum imagine. Itaque in pictura ejus scorta numerabantur. Fuit et nuper gravis ac severus, idemque floridus, humilis rei pictor Amulius. Hujus erat Minerva, spectantem adspectans[31], quacumque adspiceretur. Paucis diei horis pingebat, id quoque cum gravitate, quod semper togatus, quanquam[32] in machinis. Carcer ejus artis domus aurea fuit[33]: et ideo non exstant exempla alia magnopere. Post eum fuere in auctoritate Cornelius Pinus, et Accius Priscus, qui Honoris et Virtutis ædes[34] imperatori Vespasiano Augusto restituenti pinxerunt : sed Priscus antiquis similior.

1 XXXVIII. (XI.) Non est omittenda in picturæ mentione celebris circa Lepidum fabula. Siquidem in triumviratu quodam loco deductus a magistratibus in nemorosum hospitium, minaciter cum iis postero die expostulavit,

31. *Spectantem adspectans*. Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *spectantem spectans*. « Id minime mirabile, licet multi quotidie id adhuc mirentur. Caput enim pictum in æquo, *une surface plane*, spectantem spectat, quacumque adspiciatur: immo spectantes singulos, quacumque adspiciant, spectat. Id autem contingit, si pictor in se conversos tenet ejus, quem pingit, oculos. » Ex Brot. nott. ad hunc lib. Ed.

32. *Quanquam in machinis*. Ut sunt ii, qui vel in scala sublimes, vel suspensi in corbibus, summa ædium tabulata, camerarumque fornices picturis exornant. His quanquam in machinis penderet ille, nunquam tamen induxit animum ut pingeret, nisi togatus. H. — *In machinis*. Machinas illas dicimus, *les échafauds*, *les échelles des peintres*. Brot.

33. *Carcer ejus artis domus aurea fuit*. Nam in ea domo, velut in carcere, pictores, ne effugerent aut dilaberentur, conclusos retineri Nero jubebat. Dalec. — *Carcer*. Præclara ejus artificis opera domo Neronis aurea inclusa fuere. De aurea domo dicturi sumus lib. seq. cap. 24. Hard.

34. *Honoris et Virtutis ædes*. Fuerunt ædes geminæ, proxime inter se junctæ. Symmachus, I, ep. 14 : « Bene ac sapienter majores nostri, ut sunt alia ætatis illius, ædes Honori atque Virtuti gemellas junctim locarunt : commenti, quod in te (Ausonium alloquitur) vidimus : ibi esse præmia honoris, ubi sunt merita virtutis. » P. Victor in prima regione Urbis, juxta portam Capenam, « Vicus Honoris et Virtutis, » ab ædibus nimirum proximis sic appellatus. Sunt Galbæ, et Vitellii et Vespasiani nummi inscripti HONOS ET VIRTVS. Hard.

somnum ademptum sibi volucrum concentu. At illi draconem in longissima membrana depictum circumdedere loco : eoque terrore aves tum siluisse narratur[1], et postea cognitum est ita posse compesci.

XXXIX. Ceris pingere[1], ac picturam inurere quis ex- 1
cogitaverit, non constat. Quidam Aristidis inventum[2] putant, postea consummatum a Praxitele. Sed aliquanto vetustiores encausticæ picturæ exstitere, ut Polygnoti, et Nicanoris, et Arcesilai Pariorum[3]. Lysippus[4] quoque Æginæ picturæ suæ inscripsit ἐνέκαυσεν : quod profecto non fecisset, nisi encaustica inventa.

XL. Pamphilus[1] quoque Apellis præceptor non pinxisse 1
tantum encausta, sed etiam docuisse traditur Pausian Sicyonium[2] primum in hoc genere nobilem. Brietis filius hic fuit, ejusdemque primo discipulus. Pinxit et ipse penicillo parietes Thespiis[3], quum reficerentur quondam a

XXXVIII. 1. *Narratur.* Brot. ex MSS. Regg. et editione principe, *narrantur.* Ed.

XXXIX. 1. *Ceris pingere.* Ceris discoloribus pingebant antiqui; picturamque inurebant : quod quomodo fieret, dicemus inferius, c. 41. Interim de discoloribus ceris Varro testis de Re Rust. II : « Pictores loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sunt ceræ. » H. — *Quis.* Brot. *qui primus excogitaverit.* Ed.

2. *Quidam Aristidis inventum putant.* Ejus qui Polycleti discipulus fuit, de quo, XXXIV, 19. De Praxitele ibidem. Hard.

3. *Arcesilai Pariorum.* Pinxit is in Piræeo cum liberis suis Leosthenem, qui Atheniensium et Græcorum aliorum dux vicit Macedonas ter, in Bœotia, ad Thermopylas, et ad Zamiam fluvium. Pausanias in Atticis, I, p. 2. Dal.

4. *Lysippus.* Hoc igitur tertium opus ex iis est, quæ absolute inscripta fuisse scribitur in præfatione ad Titum, ILLE FECIT : non pendente titulo, ILLE FACIEBAT : hoc est, non Λύσιππος ἐνεκαίει, sed ΛΥCΙΠΠΟC. ΕΝΕΚΑΥΣΕΝ. H. — *Inscripsit* ἐνέκαυσεν. Inussit. Hæc est encaustica pictura, *l'encaustique.* Hoc sæculo ea excelluit Cl. Zombo. Brot.

XL. 1. *Pamphilus.* De quo egimus supra cap. 36. Hard.

2. *Pausian Sicyonium.* Idem fortassis qui et Pauson. Ejus festivum dictum refert Ælianus, Histor. lib. XIV, cap. 15. Dal. — *Pausian.* Παυσίου pictoris opera laudat Pausan. in Corinth. II, pag. 234. Horat. II, Sat. 7, v. 95 : « Vel quum Pausiaca torpes, insane, tabella. »

3. *Pinxit et ipse penicillo parietes Thespiis.* Pausias scilicet. Sic libri

Polygnoto picti: multumque comparatione superatus existimabatur, quoniam non suo genere certasset[4]. Idem et lacunaria primus pingere instituit, nec cameras ante eum
2 taliter[5] adornari mos fuit. Parvas pingebat tabellas, maximeque pueros. Hoc æmuli eum interpretabantur facere, quoniam tarda picturæ ratio esset illa. Quamobrem arti daturus et celeritatis famam, absolvit uno die tabellam, quæ vocata est hemeresios[6], puero picto. Amavit in juventa Glyceram municipem suam[7], inventricem[8] coronarum:

editi: in MSS. *Thepis*: quid si *Delphis* potius? Nam de Polygnoto Thasio, cujus refici nunc pictura dicitur, Plinius ipse supra cap. 35: « Hic Delphis ædem pinxit, » cui et Pausaniam adstipulari diximus. H. — *Thespiis*. Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *Thebis*. Ed.

4. *Quoniam non suo genere certasset*. Non in quo maxime excellebat genere picturæ. Pausias enim encausto, Polygnotus penicillo excelluit. Encausto pingere, et penicillo pingere, differunt: ceris illud, istud coloribus. Hard.

5. *Nec cameras ante eum taliter*, etc. Cameræ lacunaribus ornabantur, aut musivo opere pingebantur. Ipsa lacunaria vel deaurari solebant, vel pingi coloribus, quod Pausiæ primo inventum fuit. Auctor quæstionum Veteris et Novi Testamenti, qu. 106: « Sicut enim ad ornamentum domus pertinet, si camera ejus habeat auro distincta laquearia, etc. » Isidor. XIX, 12: « Laquearia sunt, quæ cameram subtegunt et ornant, quæ et lacunaria dicuntur: quod lacus quosdam quadratos vel rotundos, ligno vel gypso, vel coloribus habeant pictos, cum signis intermicantibus. » Quem Isidori locum immerito Salmasius reprehendit, in Nott. ad Fl. Vopiscum, pag. 393, ubi negat lacunaria cameris umquam supposita fuisse. Atqui hoc Plinius diserte confirmat. Et Constantinus M. in epistola, quam Eusebius recitat, lib. III, de ejus vita, cap. 32: Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωναρίαν, ἢ δι' ἑτέρας τινὸς ἐργασίας γενέσθαι σοι δοκεῖ, παρὰ σοῦ γνῶναι βούλομαι. Εἰ γὰρ λακωναρία εἶναι μέλλοι, δυνήσεται καὶ χρυσῷ καλλωπισθῆναι τὸ λειπόμενον. « Porro cameram Basilicæ utrum laqueatam, an alio quopiam operis genere faciendam censeas, certior a te fieri velim. Nam si laqueata fiet, auro quoque poterat exornari. » H. — Lacunaria, *les plafonds*; cameræ, *les appartemens*. Brot.

6. *Hemeresios*. Ἡμερήσιος, diei unius pictura. Hard.

7. *Amavit in juventa Glyceram municipem suam*. Sicyoniam igitur. At Glycere meretrix, quæ Praxitelis amica a Strabone dicitur, IX, p. 410, Thespiensis e Bœotia fuit. H.

8. *Inventricem*. Sic libri omnes, etiam MSS. non *vitricem*, ut fingit Salmasius in Solin. pag. 246, inaudita prorsus in Latio voce, quum

certandoque imitatione ejus, ad numerosissimam florum varietatem perduxit artem illam. Postremo pinxit[9] illam sedentem cum corona, quæ e nobilissimis ejus[10] tabula appellata est stephaneplocos[11], ab aliis stephanopolis, quoniam Glycera venditando coronas sustentaverat paupertatem. Hujus tabulæ exemplar, quod apographon[12] vocant, L. Lucullus[13] duobus[14] talentis emit Dionysiis[15] Athenis.

Pausias autem fecit et grandes tabulas, sicut spectatam 3
in Pompeii porticibus boum immolationem. Eam enim picturam primus invenit, quam postea imitati sunt multi, æquavit nemo. Ante omnia quum longitudinem bovis ostendere vellet, adversum eum pinxit, non transversum: et abunde intelligitur amplitudo. Dein quum omnes, quæ volunt eminentia videri, candicantia faciant, coloremque condant[16] nigro: hic totum bovem atri coloris fecit, umbræque corpus ex ipso dedit, magna prorsus arte in æquo exstantia ostendens, et in confracto solida omnia[17]. Sicyone et hic vitam egit, diuque fuit illa patria picturæ. Tabulas inde e publico omnes propter æs alienum civitatis addictas, Scauri ædilitas[18] Romam transtulit.

victricem dici potius ars pateretur, quanquam ægre. Hard.

9. *Pinxit illam.* Brot. ex MSS. Regg. et ed. princ. *pinxit ipsam.* Ed.

10. *Ejus.* Brot. ex MSS. Regg. et ed. princ. vocem hanc delet. Ed.

11. *Stephaneplocos.* Ita Reg. 2, non *stephanoplocos*: quanquam et istud æque græce dicitur. Στεφανηπλόκος, *textrix coronarum*: στεφανόπωλις, *venditrix coronarum.* Hard.

12. *Apographon vocant.* Quod ad exemplar effingitur, ἀπόγραφον Græci dicunt, *une copie.* Hard.

13. *L. Lucullus.* Is qui post bellum Mithridaticum, conversus ad otium, tradidit se luxui, magnificentiaque villarum, signorum et tabularum ornamentis Romanos omnes superavit. Hard.

14. *Duobus.* Atticis nimirum: gallicæ monetæ libræ sunt 9,337. Ed.

15. *Dionysiis.* Festis ludisque Dionysiacis, qui magno apparatu ab Atheniensibus celebrabantur. Eadem Bacchanalia appellata. In libris hactenus editis, *a Dionysio.* At MSS. Reg. 2, et Pintiani, *Dionysius.* Hard.

16. *Condant.* Gron. et Al. ante Hard. *condiant nigro.* Ed.

17. *Et in confracto solida omnia.* Et quum veluti fracta sint unius corporis membra omnia, solida tamen omnia videantur. Hard.

18. *Scauri ædilitas.* De qua lib.

4 Post eum eminuit longe ante omnes Euphranor Isthmius, olympiade centesima quarta, idem qui inter fictores dictus est [19] a nobis. Fecit et colossos, et marmora, ac scyphos scalpsit : docilis ac laboriosus ante omnes, et in quocumque genere excellens, ac sibi æqualis. Hic primus videtur expressisse dignitates heroum, et usurpasse symmetriam. Sed fuit universitate corporum exilior [20], capitibus articulisque grandior. Volumina quoque composuit de
5 symmetria et coloribus. Opera ejus sunt, equestre prælium [21], duodecim dii [22] : Theseus, in quo dixit, eumdem apud Parrhasium rosa pastum esse [23], suum vero carne. Nobiles ejus tabulæ Ephesi, Ulysses simulata vesania bovem cum equo jungens : et palliati cogitantes : dux gladium condens [24].

6 Eodem tempore fuit et Cydias [25], cujus tabulam Argo-

XXXVI, cap. 24. Hard. — *Ædilitas.* Anno Urbis conditæ 678. Ed.

19. *Inter fictores dictus est.* Lib. XXXIV, cap. 19. Hard.

20. *Sed fuit universitate corporum exilior,* etc. Corpora tota fecit exiliora, grandiora capita. Quod vitium et in Zeuxide notatum superius, cap. 36 : « Deprehenditur tamen Zeuxis grandior in capitibus, articulisque. » Hard.

21. *Equestre prælium.* Laudatur id Euphranoris opus et a Pausania, Attic. I, pag. 5. Equestre illud prælium ait fuisse, in quo ex Atheniensibus Gryllus, Xenophontis filius, e Bœotis Epaminondas in primis claruere. Hard.

22. *Duodecim dii.* De hac pictura Pausanias loc. cit. Elegantius vero Val. Max. VII, 11, pag. 46. His illi Ennii versibus continentur : « Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars : Mercurius, Jovi', Neptunus, Volcanus, Apollo. » Hard.

23. *Eumdem apud Parrhasium rosa pastum esse.* Tradit eadem et Plutarch. de gloria Athen. I, p. 546 : Ὥσπερ Εὐφράνωρ τὸν Θησέα τοῦ ἑαυτοῦ, τῷ Παῤῥασίου παρέβαλε, λέγων τὸν μὲν ἐκείνου ῥόδα βεβρωκέναι· τὸν δὲ ἑαυτοῦ κρέα βόεια. Unde Pintiani emendatio exsufflatur, libris invitis omnibus ita scribentis, *rore pastum esse*, non *rosis*. Hard.

24. *Et palliati cogitantes : dux gladium condens.* Sic Reg. 2, cæterique probatiores libri primitivi, typique. Frustra sunt, qui ex nescio quo exemplari inducunt, « Et Palamedes dux fasce gladium condens. » Plinius inferius iterum, de Timomachi pictura : « Palliati, quos dicturos pinxit, alterum stantem, alterum sedentem. » Hard.

25. *Et Cydias.* Κυδίας Eustathio in Dion. v. 526, ubi hunc picto-

nautas H-S CXLIV[26] Hortensius orator mercatus est, eique ædem fecit in Tusculano suo.

Euphranoris autem discipulus fuit Antidotus. Hujus est clypeo dimicans Athenis, et luctator, tibicenque inter pauca laudatus.

Ipse diligentior, quam numerosior[27], et in coloribus se- 7
verus[28], maxime inclaruit discipulo Nicia Atheniensi[29], qui diligentissime mulieres pinxit. Lumen et umbras custodivit, atque ut eminerent e tabulis picturæ, maxime curavit. Opera ejus, Nemea[30] advecta ex Asia Romam a Silano[31], quam in curia diximus positam[32]. Item Liber pater in æde Concordiæ[33]: Hyacinthus[34], quem Cæsar Augustus delectatus eo secum deportavit Alexandria capta:

rem e Cyntho, quæ Cycladum una est, oriundum esse ait. Hard.

26. *H-S. CXLIV*. Hoc est, sestertium centum quadraginta quatuor millibus. Gallicæ monetæ libræ sunt 28,012. Ed.

27. *Ipse diligentior, quam numerosior*. Diligens, inquit, pictor Antidotus fuit: sed non plurimas idem tamen pinxit: non uti Zeuxis, de quo supra: « Fecundus artifex. » Sic lib. XXXIV, cap. 19: Myron « numerosior arte quam Polycletus, » dicitur. Hard.

28. *Et in coloribus severus*. Brot. ex MS. Reg. Pint. et edit. principe, *in coloribus severior*. Ed.

29. *Nicia Atheniensi*. Νικίας ζωγράφος Ἀθηναῖος, Plutarcho de gloria Athen. p. 346. Nicomedis filium facit Pausanias Attic. lib. I, p. 57, et in pingendis etiam animalibus eximium tradit: Ἀθηναῖος Νικίας ὁ Νικομήδους ζῶα ἄριστος γράψαι τῶν ἐφ' ἑαυτοῦ. Vide et quæ de eo referat Ælian. Var. Hist. lib. III, cap. 31. Hard.

30. *Nemea*. Nemeam, quæ sedentem in complexu suo Alcibiadem tenebat, Aristophontem pinxisse Plutarchus refert in Alcibiade. Dalec. — *Nemea*. Diximus de ea, libri hujus cap. 10. Hard.

31. *A Silano*. A Licinio Nerva Silano, cujus nomen in nummis Antiochensium legitur: ΕΠΙ ΣΙΛΑΝΟΥ. ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ. Fuit is pater Silani, qui nepos neptis Augusti fuit, ut Plinius ait, VII, 11. H. — *Silano*. Sic post Gronovium Hard. antea, *Syllano*. Teste Broterio, est C. Silanus, proconsul Asiæ, de quo Tacit. Annal. III, 66. Ed.

32. *Diximus positam*. Cap. 10. Hard.

33. *In æde Concordiæ*. Regione Urbis octava. Hard.

34. *Hyacinthus*. Lusit in hanc tabulam Martialis, lib. XIV, ep. CLXXIII, cujus lemma: « Hyacinthus in tabula pictus: Flectit ab inviso morientia lumina disco, Œbalius, Phœbi culpa dolorque, puer. » Hard.

et ob id Tiberius Cæsar in templo ejus[35] dicavit hanc tabulam : et Diana. Ephesi vero est Megabyzi[36] sacerdotis Ephesiæ Dianæ sepulcrum: Athenis Necromantia[37] Homeri.
8 Hanc vendere noluit Attalo regi talentis[38] sexaginta, potiusque patriæ suæ donavit, abundans opibus. Fecit et grandes picturas, in quibus sunt Calypso[39], et Io, et An-

35. *In templo ejus.* Templum Augusti in foro romano fuit. Hard.

36. *Megabyzi sacerdotis.* Diximus de eo superius, cap. 36. Hard.

37. *Necromantia Homeri. Hanc vendere noluit Attalo*, etc. Legit Victorius, lib. V, cap. 15, *Necyomantian.* Plutarch. de vita secund. Epicur. pag. 1093, *Necyan.* A Ptolemæo rege, non ab Attalo, ejus picturæ manipretium, 60 talenta oblata fuisse Plutarchus scribit, ac præterea Niciam, dum illam pingeret, tantopere studio suo delectatum, ut sæpius servos interrogaret, num prandisset. Dalec. — *Necromantia.* Vaticinium mortuis evocatis, locumque ubi id umbræ reddunt, vox ea sonat, νεκρομαντεία. Ciceroni Tusc. I, n. 37, νεκυία Homeri appellatur : eaque pars Odysseæ Λ intelligitur, qua inferos Ulysses descendisse fingitur, umbrasque ibi esse alloquutus. Hard.

38. *Talentis sexaginta.* Atticis nimirum : quæ gallicæ monetæ libras efficiunt, 280,125. Ed.

39. *Calypso.* Calypso, quæ naufragum Ulyssem hospitaliter recepit. Io a Jove adamata, et in vaccam conversa. Andromeda, quam ceto expositam Perseus periculo liberavit. Hujus picturæ argumentum explanat geminum epigramma, in Anthol. IV, 9. ex quo adjectum intelligimus et Gorgonis caput, cujus ope virginem Perseus liberavit : simulque Cassiopen Andromedæ matrem, quæ Nereidas ad alligandam scopulo filiam, ut a ceto voraretur, concitarat, quod eam Nereidas antecellere forma jactitaret. Prius est Antiphili : Αἰθιώπων ἁ βῶλος· ὁ δὲ πτερόεις τὰ πέδιλα, Περσεύς. Ἁ δὲ λίθῳ πρόσδετος Ἀνδρομέδα. Ἁ προτομὰ, Γοργοῦς λιθοδερκέος· ἆθλον ἔρωτος Κῆτος· Κασσιόπας, ἅλαλος εὐτεκνίη. Χ' ἁ μὲν ἀπὸ σκοπέλοιο χαλᾷ πόδας ἠθάδι νάρκα, Νωθρόν· ὁ δὲ μναστὴρ νυμφοκομεῖ τὸ γέρας. « Æthiopum regio est : qui fert talaria, Perseus : Hæc adjuncta feris cautibus, Andromede. Gorgonis hoc sectum caput est : certamen amoris Bellua : Cassiopes, garrula fertilitas. Liberat illa pedes longa torpedine segnes A scopulo : potitur virgine victor amans. » Alterum Arabii Scholastici : Κηφεὺς Ἀνδρομέδην, ἢ ζωγράφος ἄνθετο πέτραις; Καὶ γὰρ ἀπ' ὀφθαλμῶν ἡ κρίσις ἀμφίβολος. Κῆτος δὲ σπιλάδεσσιν ἐπὶ γναμπτῇσι χαράχθη, Ἢ ἀπὸ Νηρῆος γείτονος ἐξανέδυ; Ἔγνων ταῦτα· σοφός τις ἀνὴρ κάμε. Δεινὸς ἀληθῶς Τεύξατο καὶ βλεφάρων καὶ πραπίδων ἀπάτην. « Cepheus Andromeden, an pictor rupe ligavit? Namque oculus non quit cernere, credat utrum. Picta super scopulos ostenditur horrida pistrix, An de vicino tollitur illa mari? Agnosco vix signa manus :

dromeda: Alexander quoque in Pompeii porticibus[40] præcellens, et Calypso sedens. Huic quidem[41] adscribuntur quadrupedes. Prosperrime canes expressit. Hic est Nicias, de quo dicebat Praxiteles[42] interrogatus, quæ maxime opera sua probaret in marmoribus: quibus Nicias manum admovisset: tantum circumlitioni ejus tribuebat[43]. Non satis discernitur, alium eodem nomine[44], an hunc eumdem quidam faciant olympiade centesima duodecima.

Niciæ comparatur, et aliquanto præfertur Athenion 9
Maronites[45], Glaucionis Corinthii discipulus, et austerior colore, et in austeritate jucundior, ut in ipsa pictura eruditio eluceat. Pinxit in templo Eleusine Phylarchum[46], et

O magnus in arte, Lumina qui potuit fallere, quique animos! » Quæ porro comminiscendæ hujus de Andromeda fabulæ, causa exstiterit, cetumque vere navigii, non belluæ nomen fuisse, aliaque huc spectantia, prolixe Conon explicat in Bibl. Photii, cod. CLXXXVI, Hist. 40, pag. 448. HARD.

40. *In Pompeii porticibus.* De quibus cap. 37. HARD.

41. *Huic quidem.* MSS. *fidem*, mendose. Sunt qui *Phidiæ* reponant, vitiosius. In quadrupedibus pingendis palmam tulisse Niciam auctor est Pausanias paulo antea a nobis laudatus. HARD.

42. *De quo dicebat Praxiteles*, etc. Dicebat, inquam, ea sibi opera maxime probari, quibus Nicias manum admovisset. Simili textura verborum usus ipse cap. 8: « De qua Teutonorum legatus respondit interrogatus, etc. » HARD.

43. *Circumlitioni ejus tribuebat.* Marmora coloribus tenuissimis illinebant, qui repercussu claritatem marmoris excitarent, custodirentque a pulvere et sordibus. Galli dicunt, *vernir*. Seneca, ep. LXXXVI, cujus initium est: « In ipsa Scipionis Africani villa, pauper sibi videtur ac sordidus... nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt: nisi illis undique operosa et in picturæ modum variata circumlitio prætexitur. » HARD.

44. *Non satis discernitur, alium eodem nomine*, etc. At satis discerni temporum ratione ambo a se invicem videntur, quum illius ætas, qui olympiade CXII vixit, ab Attali temporibus distet annis fere XC, cui regi is, qui nunc laudatur, vendere dicitur tabulam noluisse. H. —Si idem sit Antidotus qui floruit olympiade CXII, et is qui Attalo regi *Necromantiam* vendere noluit, tunc certe senior fuit. Attalus enim regnum auspicatus est anno tertio olympiadis CXXXIV. BROT.

45. *Maronites.* Ab oppido Thraciæ Maronea, de quo IV, 18: Ἀθηνίων ὁ τοῦ Γλαυκίωνος. HARD.

46. *Phylarchum.* Phylarchum, cujus heroicum sacellum Minervæ

Athenis frequentiam[47], quam vocavere Syngenicon[48]. Item Achillem virginis habitu occultatum[49], Ulysse deprehendente. Et in una tabula, sex signa[50]; quaque maxime inclaruit, agasonem cum equo. Quod nisi in juventa obiisset, nemo ei compararetur.

Est nomen et Heraclidi Macedoni. Initio naves[51] pinxit: captoque rege Perseo Athenas commigravit, ubi eodem tempore erat Metrodorus pictor, idemque[52] philosophus,

Pronoeæ vicinum Delphis fuisse Pausanias scribit lib. X. Persis irruentibus is Phocensibus auxilium tulit. Phylarchum historicum memorat Plutarchus in Arato, et lib. de Isid. ac Osir. Ælian. vero, Hist. Anim. lib. VI, cap. 29. Dalec. — *Phylarchum*. Historicum, ut videtur, cujus in auctorum Indice meminimus. Hard.

47. *Athenis frequentiam*. Brot. ex MSS. Regg. et editione principe, *at Athenis frequent.* Ed.

48. *Syngenicon*. Συγγενικὸν, *cognationem*. Ita cum Pintiano scripsimus, quod in MSS. Reg. 2, aliisque, *lyngenicon* vidimus. Et quod paulo post *cognatio* pariter *nobilium*, picturæ argumentum affertur. Num. item 38, *Œnias Syngenicon* pinxisse dicitur. Editi ante nos libri, *polygynæcon*, πολυγυναικὸν, quæ vox mulierum frequentiam sonat. H.

49. *Item Achillem virginis habitu occultatum*. Narrat hanc historiam Hyginus, fab. xcvi : « Thetis Nereis, quum sciret Achillem filium suum, quem ex Peleo habebat, si ad Trojam expugnandam isset, periturum, commendavit eum in insulam Scyron ad Lycomedem regem : quem ille inter virgines filias habitu femineo servabat, nomine mutato... Achivi autem quum rescissent ibi eum occultari, ad regem Lycomedem oratores miserunt, qui rogarent, ut eum adjutorium Danais mitteret. Rex quum negaret apud se esse, potestatem eis fecit, ut in regia quærerent. Qui quum intelligere non possent, quis esset eorum, Ulysses in regio vestibulo munera feminea posuit, in quibus clypeum et hastam, et subito tubicinem jussit canere, armorumque crepitum et clamorem fieri jussit. Achilles hostem arbitrans adesse, vestem muliebrem dilaniavit, atque clypeum et hastam arripuit. Ex hoc est agnitus, suasque operas Argivis promisit, et milites Myrmidones. » Hard.

50. *In una tabula sex signa*. Corrupte MSS. Regg. 2, 3, et Vossian. *ut signa*, et sic edit. princeps : unde Gron. *VI signa*, vel *sex signa*. Brot. ex Cl. Durand. emendatione, *in una tabula insigni*, *quaque*, etc. Ed.

51. *Initio naves pinxit*. Id quoque de Protogene superius dictum, c. 36. Hard.

52. *Metrodorus idemque philosophus*. Carneadis auditor is fuit Athenis, ut auctor est Cicero de Orat. I, n. 45. De architectonice scripsit, ut in auctorum Indice diximus. Item de poetis, ut auctor est Plutarchus, lib. adv. Epicur.

magnæ in utraque scientia auctoritatis. Itaque quum L. Paulus devicto Perseo petisset ab Atheniensibus, ut sibi quam probatissimum philosophum mitterent ad erudiendos liberos, itemque pictorem ad triumphum excolendum, Athenienses Metrodorum elegerunt, professi eumdem in utroque desiderio præstantissimum : quod ita Paulus quoque judicavit. Timomachus[53] Byzantius Cæsaris dictatoris 11
ætate Ajacem et Medeam pinxit, ab eo in Veneris Genetricis æde positas, octoginta talentis venumdatas[54]. Talentum[55] Atticum x. $\overline{\text{VI}}$ taxat M. Varro. Timomachi æque

pag. 1094. Vixit Persei Macedoniæ regis temporibus. Hard.

53. *Timomachus. . . Medeam.* In hanc pictoris ejus tabulam, ut cæteros sileam, egregie lusit Antiphilus Byzantius, in Anthol. IV, 9, cujus epigramma latine Ausonius reddidit, Epist. cxxi : « Medeam vellet quum pingere Timomachi mens Volventem in natos crudum animo facinus : Immanem exhausit rerum in diversa laborem, Fingeret affectum matris ut ambiguum. Ira subest lacrymis : miseratio non caret ira : Alterutrum videas ut sit in alterutro. Cunctantem satis est : nam digna est sanguine mater Natorum : tua non dextera, Timomache. » Et Ep. cxxii, cujus hic exitus est : « Laudo Timomachum : matrem quod pinxit in ensem Cunctantem, prolis sanguine ne maculet. » De priore vero, seu de Ajacis insanientis pictura ab eodem Timomacho elaborata, incerti scriptoris epigramma exstat, Anthol. IV, 6 : Αἴας Τιμομάχου πλέον ἢ πατρός. Ἥρπασε τέχνα Τὴν φύσιν· ὁ γράψας εἶδέ σε μαινόμενον· Καὶ συνελυσσήθη χεὶρ ἀνέρι· καὶ τὰ κερασὰ Δάκρυα τοὺς λύπης πάντας ἔμιξε πόνους. In libris editis Αἴσαν Τιμομάχου corrupte legitur : « Ajax Timomachi magis es, quam patris : in arte Natura est : rabiem viderat ille tuam. Cumque viro furiata simul manus : omne doloris Ingenium trucibus miscuit in lacrymis. » H. — *Ajacem et Medeam.* Sic ex MSS. Gron. legebatur antea, *Ajacem ei pinxit et Medeam.* Ed.

54. *Octoginta talentis venumdatas.* Hic exclamare lubet cum Seneca, Ep. xcvi : « Quid inter pueros et nos interest? nisi quod nos circa tabulas et statuas insanimus, carius inepti? illos reperti in littore calculi læves, et aliquid habentes varietatis delectant, etc. » H. — *Octoginta talentis.* Monetæ nostræ gallicæ libris 373,500. Ed.

55. *Talentum.* Hoc est, denarium sex millibus. Festus similiter Atticum talentum definit sex millibus denarium. Gellius, III, 17, tria talenta Attica ait efficere lxxii millia sestertium, hoc est, xviii denarium millia. Seneca et Priscianus talentum Atticum aiunt esse xxiv sestertia, sive quatuor et viginti sestertium millia : hoc est, sex millia denarium : quæ ter ducta

laudantur Orestes[56], Iphigenia in Tauris[57], Lecythion agilitatis exercitator, cognatio nobilium : palliati, quos dicturos pinxit, alterum stantem, alterum sedentem. Præcipue tamen ars ei favisse in Gorgone[58] visa est.

12 Pausiæ et filius[59] et discipulus Aristolaus e severissimis pictoribus fuit : cujus sunt, Epaminondas, Pericles, Medea, Virtus, Theseus : imago Atticæ plebis[60], boum immolatio[61]. Sunt quibus et Mechopanes[62] ejusdem Pausiæ discipulus

efficiunt illa Gellii LXXII sestertia. Talentum illud *magnum* a Plauto vocatur. Mna, sive mina, ut a Plinio centum denariis definitur, diximus in fine lib. XXI. Hanc porro nostram ac Plinianam talenti ac minæ æstimationem egregie confirmat Herodotus, insigni loco certe III, p. 241, ubi de pretio, quo conductus est Democedes medicus ætate sua celebratissimus : « Æginetæ, inquit, anno sequente conduxerunt eum talento : Athenienses anno tertio centum mnis : Polycrates quarto anno talentis. » Qua in oratione semper, ut par est, merces crescit. Aliud est talentum minus, cujusmodi talenta accipienda etiam sunt auri, tempore Davidis in sacris libris; et apud Homerum, tum in Iliade, T, 217; Ψ, 257, 751; et Ω, 233; tum in Odyssea, Θ, 393. H. — *Talentum Atticum X. VI taxat.* Sive sex denarium millibus; gallicæ nempe monetæ libr. 4,668 3/4. Ed.

56. *Orestes.* Quem furiæ Clytæmnestræ matris ab eo interemptæ agitant. Hard.

57. *Iphigenia in Tauris.* Agamemnonis filia, quam quum parens immolare vellet, Diana virginem miserata, cervam pro ea supposuit : Iphigeniamque per nubes in terram Tauricam detulit : ibique templi sui sacerdotem fecit. Hyginus, Fab. XCVIII et CXX. Advenientem illuc postea fratrem Orestem agnovit ipsa, captumque ab incolis ob sublatum furto Dianæ simulacrum, morti eripuit. Vide Euripidem in ea fabula quam de hoc argumento inscripsit, *Iphigenia in Tauris.* Picturam hanc Nicomachi, credo, describit incertus auctor epigrammatis in Anthol. IV, 8 : Μαίνεται Ἰφιγένεια· πάλιν δέ μιν εἶδος Ὀρέστου Ἐς γλυκερὴν ἀνάγει μνῆστιν ὁμαιμοσύνης· Τῆς δὲ χολωομένης, καὶ ἀδελφεὸν εἰσοροώσης Οἴκτῳ καὶ μανίῃ βλέμμα συνεξάγεται. « Iphigenia furit : sed eam conspectus Orestæ Mitigat, et memorem sanguinis esse jubet : Illius iratæ pariter, fratremque videntis, Exagitant oculos hinc furor, hinc pietas. » Hard.

58. *Favisse in Gorgone.* A Perseo interfecta. Hard.

59. *Pausiæ et filius.* Brot. ex Regg. et edit. principe, *Pausiæ filius.* Ed.

60. *Imago Atticæ plebis.* Hoc est, Δῆμος Atheniensium, quæ pictura explicatur egregie a Plinio, c. 36. Hard.

61. *Boum immolatio.* Qua de pictura dictum est superius. H.

62. *Mechopanes.* An *Metrophanes* potius? Hard.

placeat diligentia, quam intelligant soli artifices, alias durus in coloribus, et sile multus[63]. Nam Socrates[64] jure omnibus placet. Tales sunt, cum Æsculapio[65] filiæ, Hygia, Ægle, Panacea, Jaso, et piger, qui appellatur Ocnos[66], spartum torquens, quod asellus arrodit.

63. *Alias durus in coloribus, sed et multus* (sic prius). Vossian. « durus in coloribus, et sile multus; » quod etiam ex aliis ad marginem ponunt; neque aliter legendum. Intelligit *sil* e pigmentis. L. XXXIII, 13: « In argenti et auri metallis nascuntur etiamnum pigmenta, sil et cæruleum. » Lib. XXXV, 6: « silis lucidi libris decem. » *Sile multus*, qui eo pigmento multo uteretur. Vidit idem Pintianus. Gron. — *Et sile multus*. Ita Reg. 2 aliique: editi mendose, *sed et multus*. H. — Vitium illud appellamus, *donner dans le jaune;* quod multis pictoribus vulgare, forte ex aliquo oculorum vitio. Brot. — *Sile*. De sile conf. sup. lib. XXXIII, cap. 56. Ed.

64. *Nam Socrates*. Pictoris id nomen, de quo inferius iterum, XXXVI, 4. Hard.

65. *Talesque sunt ejus picturæ cum Æsculapio* (sic olim). MSS. omnibus abest vox *picturæ*. Suffecit enim Plinio: « Tales sunt ejus cum Æsculapio filiæ, etc. » *Fabulæ* vel *picturæ* intellectum voluit. Lepidum est autem, quod Dalecampius ad vocem *Jaso* notat, Jasona cum Æsculapio Apollinis filio et Achille Peleia Chirone centauro educatum et medicinam didicisse ex Arati et Apollonii Scholiastis tradit. Tanquam eadem sit persona ὁ Ἰάσων Ἰάσονος, et ἡ Ἰασὼ Ἰασοῦς. Gron. — *Hygia*. Schol. Aristoph. pag. 69, Æsculapii filiæ, Ἰασὼ, Πανάκεια, Ὑγεία, Αἴγλη. Hard. — *Tales sunt, cum*, etc. Brot. ex Voss. et edit. princ. *talesque sunt ejus, cum*, etc. Ed.

66. *Ocnos*. Ejus meminit Plutarchus libro περὶ εὐθυμίας, elegantissima cum stupidis et fatuis comparatione. Eum pinxit et Polygnotus in templo Delphis. Propertius: « Dignior obliquo funem qui torqueat Ocno Æternusque tuam pascat, aselle, famem. » Vide Suidam in ὄνου πόκας. Cratinus finxit apud inferos quemdam funiculum torquere, asinum vero quod tortum est, abrodere et abscindere. Dalec. — *Ocnos*. Ὄκνος, pigrum ac timidum sonat: quæ appellatio huic apte convenit, qui abigere asellum non audeat. Describit hanc picturam Pausanias Phocic. X: Ἀνήρ ἐστι καθήμενος, ἐπίγραμμα δὲ Ὄκνον εἶναι λέγει τὸν ἄνθρωπον· πεποίηται μὲν πλέκων σχοινίον· παρέστηκε δὲ θήλεια ὄνος ἐπεσθίουσα τὸ πεπλεγμένον ἀεὶ τοῦ σχοινίου. Τοῦτον εἶναι τὸν Ὄκνον φιλεργόν φασιν ἄνθρωπον, γυναῖκα δὲ ἔχειν δαπανηράν· καὶ ὁπόσα συλλέξαιτο ἐργαζόμενος, οὐ πολὺ ἂν ὕστερον ὑπὸ ἐκείνης ἀνήλωτο. « Vir quidam sedens, titulus autem indicat eum Ocnum esse. Ipse funiculum torquet, adstante asella, quæ quod tortum fuerit assidue abrodat. Hunc Ocnon aiunt hominem fuisse industrium, operique intentum: sed uxorem ei fuisse sumptuosam ac prodigam: ut quidquid is suo la-

13 Hactenus indicatis in genere utroque[67] proceribus, non silebuntur et primis proximi. Aristoclides, qui pinxit ædem Apollinis Delphis. Antiphilus[68] puero ignem conflante laudatus, ac pulchra alias domo splendescente, ipsiusque pueri ore: item lanificio, in quo properant omnium mulierum pensa: Ptolemæo venante[69]. Sed nobilissimo Satyro cum pelle pantherina, quem Aposcopeuonta appellant[70]. Aristophon Ancæo vulnerato[71] ab apro, cum socia doloris Astypale[72]: numerosaque tabula, in qua sunt Priamus, Helena, Credulitas, Ulysses, Deiphobus, Dolus[73]. Androbius pinxit Scyllin[74] ancoras Persicæ classis præcidentem.

bore corraderet, id mox absumeretur ab illa. » Hard.

67. *In genere utroque.* In utroque genere pingendi: sive ceris et encausto: sive coloribus ac penicillo. Hard.

68. *Antiphilus.* Alius hic ab eo, de quo supra cap. 37. Hard.

69. *Ptolemæo venante.* Ptolemæi regis venatione picta, *quum venaretur elephantos.* Hard.

70. *Aposcopeuonta appellant.* Ἀποσκοπεύοντα, ut Reg. 2 et alii MSS. sive, ut editi, ἀποσκοποῦντα, hoc est, collimantem, intuentem scopum. Vide Athen. XIV, pag. 629, et Hesychium verbo Σκωπευμάτων. H. — *Aposcopeuonta.* Ἀποσκοπεύοντα, alii interpretantur collimantem, intuentem scopum: alii, quod verius crediderim, manum fronti obtendentem, ne nimia lux solve noceat. Joannem apostolum sic aposcopeuonta in admirabili Transfigurationis tabula expressit Raphael. Brot. — *Aposcopeuonta.* Silius de Pane: « Obtendensque manum solem infervescere fronti Arcet, et umbrato perlustrat pascua visu. » Dalec.

71. *Ancæo vulnerato.* Lycurgi filio, quem Calydonius aper vulneravit. Recitat hanc historiam Paus. Arcadic. VIII, pag. 528, et Hyginus Fab. CCXLVIII. Hard.

72. *Astypale.* Uxore, a qua Astypalæa dicta est. Dalec.

73. *Dolus.* Ita MSS. Reg. 2, Colb. 3, et Pintiani. Sunt qui *Dolon* ibi legi malint, Priami filium, quem Diomedes occidit. Male: nam uti Priamum Helenamque Credulitas perdidit: sic Ulyssem Deiphobumque Dolus nobilitavit: atque idcirco in tabula ea suum quibusque vitium est adjunctum. Hard.

74. *Scyllin.* Σκύλλιν Σικυωναῖον eximium urinatorem, qui classis Persicæ vento jactatæ ancoras præcidit, multaque ex ea naufragio servata sibi comparavit. Auctores sunt Pausanias, Phocic. X, et Strabo, IX, p. 443. Item Apollonidas in Epigrammate græco Antholog. I, 69: Σκύλλις ὅτε Ξέρξου δολιχὸς στόλος Ἑλλάδα πᾶσαν Ἤλαυνεν, βυθίην εὕρατο ναυμαχίην, Νηρῆος λαθρίοισιν ὑποπλώσας τενάγεσσι, Καὶ τὸν ἀπ' ἀγκύρης ὅρμον ἔκειρε νεῶν. Αὔτανδρος δ' ἐπὶ γῆς ὠλίσθανε Περσὶς ἄναυδος Ὀλλυμέ-

Artemon[75] Danaen, mirantibus eam prædonibus[76]: reginam Stratonicen[77], Herculem et Dejaniram[78]: nobilissimas autem, quæ sunt in Octaviæ operibus[79]: Herculem[80] ab OEta monte Doridos exuta mortalitate consensu deorum in cælum euntem: Laomedontis circa Herculem[81] et Neptu- 14

νη, πρώτη πεῖρα Θεμιστοκλέους. « Belligeram Xerxis tremeret quum Græcia classem, Invenit Scyllis prælia tecta mari: Nam vada furtivo delapsus ad ima natatu, Vincula, quæ curvis dentibus apta, secat. Sic ratibus pereunt pulsis in littora Medi, Materies famæ prima Themistocleæ. » HARD. — *Ancoras Persic. class. præcidentem.* Broter. ex Regg. 2 et 8, ordine mutato, *ancoras præcid. Persic. class.* ED.

75. *Artemon.* Ἀρτέμων. HARD.

76. *Danaen, mirantibus eam prædonibus.* De quibus nempe vates Venusinus, III, Od. 16: « Inclusam Danaen, turris ahenea, Robustæque fores, et vigilum canum Tristes excubiæ munierant satis Nocturnis ab adulteris: Si non Acrisium, virginis abditæ Custodem pavidum, Jupiter et Venus Risissent: fore enim tutum iter et patens Converso in pretium deo. Aurum per medios ire satellites, etc. » HARD. — *Prædonibus.* Vet. *piscatoribus.* Nam quum arca inclusam una cum filio Perseo Acrisius pater in mare abjecisset, a Dauniæ piscatoribus reperta est. Pausan. lib. II. DAL.

77. *Reginam Stratonicen.* Stratonice Straboni, lib. XIII, Ariarathis Cappadocum regis filia, Eumenis Attalo geniti uxor, et Attali tertii mater. Fuit et Stratonice regis Dejotari uxor, proba et modesta, memorata a Plutarcho, libro de Virtutibus mulierum. Stratonicen Demetrii et Philæ filiam Seleucus duxit, eamque Antiocho filio suo insane amanti uxorem tradidit. Plutarch. in Demetrio. Valerius, lib. VII, cap. 5. DALEC. — *Stratonicen.* Reginam in Asia, ubi Ephesus fuit, ut mox Plinius ipse docet. HARD.

78. *Dejaniram.* Vestem marito Herculi porrigentem, centauri tinctam sanguine, qua ille induta flagrare cœpit. Hygin. fab. XXXVI. H.

79. *Nobilissimas autem quæ sunt in porticibus Octaviæ operibus* (sic prius). Annotant *ex ejus operibus*, malum malo sanantes. At Voss. Pint. aliique: « quæ sunt in Octaviæ operibus: » excluso τῷ *porticibus*, quod inane et supervacuum. L. XXXIV, cap. 6: « quæ statua nunc est in Octaviæ operibus. » Lib. XXXVI, cap. 5: « Veneremque ejus esse in Octaviæ operibus. » Et rursus: « Cupido objectus a Cicerone Verri, ille propter quem Thespiæ visebantur, nunc est in Octaviæ scholis positus. » GRON. — *Nobilissimas.* Subintellige picturas. In Octaviæ *operibus*, hoc est, porticibus et scholis, de quibus egimus cap. 37. HARD.

80. *Herculem.* In OEtæo monte pyram struxerat Herculi Philoctetes, in quam se ille conjecit, exutaque mortalitate cælum conscendit. Hyginus, loc. cit. HARD.

81. *Laomedontis circa Herculem et Neptunum historiam.* « Neptunus

num historiam. Alcimachus[82] Dioxippum[83], qui pancratio Olympia[84] citra pulveris tactum[85] (quod vocant[86] aconiti) vicit: Coniti[87] Nemeæa.

et Apollo dicuntur Trojam muro cinxisse. His rex Laomedon vovit, quod regno suo pecoris eo anno natum esset, immolaturum. Id votum avaritia fefellit... Ob eam rem Neptunus cetum misit, qui Trojam vexaret. Ob quam causam rex ad Apollinis misit consultum. Apollo iratus ita respondit: Si Trojanorum virgines ceto religatæ fuissent, finem pestilentiæ futurum. Quum complures consumptæ essent, Hercules et Telamon, quum Colchos Argonautæ irent, eodem venerunt, et cetum interfecerunt: Hesionemque patri, pactis legibus reddunt, ut quum inde rediissent, secum in patriam eam abducerent... Quod et ipsum Laomedon fraudavit... Itaque Hercules ad eos navibus comparatis, ut Trojam expugnaret, venit, et Laomedontem necavit, etc. » Hygin. fab. LXXXIX. HARD.

82. *Alcimachus*, etc. Legendum: « Alcimachus, Dioxippium, qui pancration Olympiæ circa pulveris tactum, quod vocant ἀκονιτὶ, vicit. Cœnus scammata. » *Pulveris tactus* est ἡ et ἁφὴ, et κόνισις. SALM.

83. *Dioxippum*. Olympionicum pugilem, de quo Ælian. Var. Hist. X, 22, et XII, 58. HARD.

84. *Olympia*. Subintellige, certamina. Non enim, *Olympiæ vincere*, sed *Olympia* Latini dixere, imitatione Græcorum. Sic et Olympia coronari Horat. I, ep. 1, v. 50: « Quis circum pagos et circum compita pugnax Magna coronari contemnat Olympia: cui spes, Cui sit conditio dulcis sine pulvere palmæ. » Ennius apud Ciceronem de Senect. « Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit. » Apuleius de Dogm. Platonis: « Tantosque progressus exercitatio contulit ei, ut Pythia, Isthmia, de lucta certaverit. » Græco videlicet more, ut in Anthol. lib. I, cap. 1, ep. 5: Ἄνδρας ἠνίκα Πυγμὴν ἐνίκα Νικοφῶν ὀλύμπια. « Quum tot viros Pugnis domaret Nicophon Olympia. » Et lib. III, cap. 2, ep. 1: Πύθια πὺξ, in Pythiis certaminibus pugil. Inscriptio vetus apud Reines. pag. 205: ΖΩΙΛΟC. ΖΩΙΛΟΥ. ΠΥΘΙΑ. ΝΙΚΗCΑC. ΘΕΟΙC. De pancratio diximus XXXIV, 19. HARD.

85. *Citra pulveris jactum*. Erasmus in proverbio, citra pulverem, legit, *citra pulveris tactum*. Turneb. cap. et lib. XVI. Vide Hieron. Mercurialem, de Arte gymnastic. lib. I, cap. 8. DAL. — *Tactum*. Sic Reg. 2, Colb. 3, et alii: non *jactum*. H.

86. *Quod vocant aconiti*. Ἀκονιτὶ, hoc est, sine pulvere, fere sine pugna: translatione sumpta ab athletis, qui ita facile superant, ut ne pulverem quidem excitent, vel excitato fœdentur. Suidas: Ἀκονιτὶ, χωρὶς κόνεως, ἄνευ ἀγῶνος καὶ μάχης, ἢ εὐμαρῶς, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀθλητῶν τῶν οὕτως εὐμαρῶς περιγινομένων, ὥστε μηδὲ κονίσασθαι. Sine pulvere dixit Horatius, loc. cit. Impulveream victoriam appellat Gellius, lib. V, cap. 6. Plura vide apud Constant. in Lexico, verbo Ἀκονιτί. HARD.

87. *Coniti Nemeæa*. Non, ut Olym-

Ctesilochus Apellis discipulus petulanti pictura innotuit, Jove Liberum parturiente depicto mitrato, et muliebriter ingemiscente inter obstetricia dearum: Cleon Cadmo[88]: Ctesidemus Œchaliæ expugnatione[89], et Laodamia[90]. Clesides[91] reginæ Stratonices[92] injuria[93]. Nullo enim honore exceptus ab ea, pinxit volutantem[94] cum piscatore, quem reginam amare sermo erat: eamque tabulam in portu Ephesi proposuit: ipse velis raptus[95] est.

pia, sine pulvere, sic et Nemeæa vicit. Nemea sive Nemeæa, νεμεῖα, νεμαῖα, νεμέεια, sacra Græciæ certamina, a silva Peloponnesi Nemea, sic appellata, nemo ignorat. Quam belle sic ludum ludo, victoriæ victoriam Plinius opponit? cum Olympiis Nemeæa confert, et facili ac sine pulvere victoriæ alterum laboriosius comparatum. In libris hactenus vulgatis: *Cœnus stemmata:* at neque pictoris nomen est Cœnus, nec satis idoneum picturæ, quale hic requiritur, argumentum, stemmata: multo vero minus *scammata*, quæ Salmasius hoc loco obtrudit, in Exercit. ad Solin. p. 36. Hard. — *Coniti Nemeæa*. In edit. princ. *tenus stemmata*. In Regg. MSS. 2, 3, 5, Gron. et Al. ante Hard. *Cœnus, stemmata;* quam lectionem revocavit Brot. cui videtur audacior Hermolai Barbari emendatio, *coniti Nemeæa*, quum vox *coniti* Græcis prorsus ignota fuerit. *Stemmata* autem sunt *des alliances;* ut supra mox et infra, *Syngenicon*, *une assemblée de famille*. Ed.

88. *Cleon Cadmo*. Ita MSS. omnes. Typi, *Admeto*. Cadmum Castalii fontis custodem draconem interemisse fabulæ ferunt: Hygin. Fab. VI. Id forte hujus picturæ argumentum. Cleonis Sicyonii fictoris meminit quoque Pausanias laudatus a nobis, supra lib. XXXIV, cap. 19. Hard.

89. *Œchaliæ expugnatione*. Situs hujus Œchaliæ, quam Hercules diruit, ipso Strabone teste, lib. IX, p. 438, in incerto est: quum plures sint urbes cognomines. Vide et ejusdem Strabonis lib. XIV, p. 638. Hercules quum Iolen Euryti regis filiam in conjugium peteret, pater negaret, Œchaliam expugnavit. Hyginus, Fab. XXXV. Virgil. Æn. lib. VIII, vers. 290, de Hercule: « Ut bello egregias idem disjecerit urbes, Trojamque, Œchaliamque. » Hard.

90. *Laodamia*. Pyram conscendente, qua cremata est. Hygin. Fab. CIV. Hard.

91. *Clesides*. Κλεισίδης. Hard.

92. *Reginæ Stratonices*. De qua supra diximus. Hard.

93. *Injuria*. Innotuit injuria, quam intulit reginæ. Hard.

94. *Volutantem*. Ita clare Reg. 2, Colb. 3, typique omnes. Hard. — *Volutantem*. MS. Reg. 5, *voluptantem;* Vet. apud Dalec. *voluptuantem*, et sic Brot. edidit. Ed.

95. *Ipse velis raptus est*. Ipse navim interim conscendit. Hard.

Regina tolli vetuit, utriusque similitudine mire expressa. Craterus[96] comœdos Athenis in Pompeo[97] pinxit.

16 Eutychidis[98] bigam regit Victoria. Eudorus scena spectatur[99]: idem et ex ære signa fecit.

Hippias, Neptuno[1] et Victoria. Habron Amicitiam et Concordiam pinxit, et deorum simulacra. Leontiscus Aratum[2] victorem cum trophæo: psaltriam. Leon[3] Sappho.

17 Nicearchus Venerem inter Gratias et Cupidines: Herculem tristem insaniæ pœnitentia[4]. Nealces Venerem[5],

96. *Craterus.* Broter. ex MSS. Regg. et edit. princ. *Cratinus*; sic etiam infra, « Irene Cratini pictoris filia et discipula. » Ed.

97. *In Pompeo.* Athenis in ipso urbis introitu ædificium fuit, in quo pompæ parabantur, vasaque asservari solita ad pomparum solemnia. Atque ex ea re Πομπεῖον est appellatum, ut auctor est Jul. Pollux, lib. IX, cap. 5, p. 428, ex Demosthenis oratione in Phormionem. Statuæ illic erant clarorum virorum, ut Socratis, teste Laertio in ejus vita: et Isocratis, teste Plutarcho de decem Rhet. Picturæ quoque, ut vel ex hoc Plinii loco intelligitur. H. — *In Pompeo.* MSS. Regg. 2, 3, edit. princ. *in Pompeio*, et sic Gronov. et Al. forte rectius. Ed.

98. *Eutychidis.* Idem fortassis, ut et Eudorus, statuarius fuit, de quo diximus XXXIV, 19. Hard.

99. *Eudorus scena spectatur.* Εὔδωρος. Scenam pinxisse eximie dicitur, quam barbari vocant, decorationem theatri. Hard.

1. *Hippias, Neptuno.* Subintellige, spectatur, ex antecedenti. Porro *Hippias*, et mox *Habron*, scribi hic oportere, non, ut hactenus, *Iphis et Abron*, partim MSS. quos sequimur, in quibus *Hyppis* et *Habron* scribitur: partim ipsa elementorum series admonet, quæ appellari quemquam hic vetat, cujus ab A littera nomen auspicetur, vel I, ante Habronem. Ἱππίαν fictorem ejusque opera Pausanias commendat in Eliac. poster. VI. Ἅβρων apud Græcos viri nomen esse superius vidimus. Hard.

2. *Aratum.* Occiso Sicyoniorum tyranno, quum Achæorum imperator summus esset, profligatis hostibus, triumphantem. Dal. — *Aratum victorem.* De Aristippo. Vide Plutarchum in Arati vita, p. 1040. H.

3. *Leon Sappho.* Lesbiam vatem, satis celebratam. Exstat in eam distichon Platonis haud obvium, et idem tamen perelegans in Anthol. I, tit. 67: Ἐννέα τὰς μούσας φασίν τινες· ὡς ὀλιγώρως! Ἠνὶ δὲ καὶ Σαπφὼ Λεσβόθεν ἡ δεκάτη. « Esse novem quidam Musas dixere, sed errant: Ecce tibi Sappho Lesbia, quæ decima est. » Hard.

4. *Herculem tristem insaniæ pœnitentia.* Ab Junone insania ei objecta, Megaram uxorem, et filios interfecit. Postquam suæ mentis compos factus, ab Apolline petiit dari sibi responsum, quomodo scelus purgaret. Hygin. Fab. XXIII. H.

5. *Nealces Venerem.* Scitum Neal-

ingeniosus et solers in arte. Siquidem quum prælium navale Ægyptiorum et Persarum pinxisset, quod in Nilo, cujus aqua est mari similis, factum volebat intelligi, argumento declaravit, quod arte non poterat. Asellum enim in littore bibentem pinxit, et crocodilum insidiantem ei[6].

Œnias Syngenicon[7]. 18

Philiscus officinam pictoris, ignem conflante puero. Phalerion Scyllam[8].

Simonides Agatharchum[9], et Mnemosynen[10]. Simus juvenem requiescentem in officina fullonis, Quinquatrus celebrantem[11]: idemque Nemesin[12] egregiam.

Theodorus et inungentem[13]: idem ab Oreste[14] matrem 19

cis dictum, quum eximiam Aristrati tyranni picturam deleri vellet Aratus, pugnandum cum tyrannis, non cum eorum imaginibus. Dalec. — *Nealces*. Νεάλκεα pictorem, amicum Arati, laudat Plutarchus in Arato, p. 1032. Hard.

6. *Crocodilum insidiantem ei*. Asellum etiam et crocodilum insidiantem ei, teste Brot. videre est, in Herculanensibus picturis, tom. I, tab. 48. Ed.

7. *OEnias Syngenicon*. Subintellige, pinxit: hoc est, cognationem, ut dictum est supra. Pictoris nomen Οἰνίας Græcis scribitur. H.

8. *Phalerion Scyllam*. Hominem sursum, caninis capitibus cinctam, inquit Isidorus, Origg. XIX, 16. Vide quæ diximus supra c. 36. H.

9. *Agatharchum*. Eum, opinor, intelligit, quem Vitruvius in Præf. lib. VII, p. 124, Æschylo docente, ait primum Athenis tragicam scenam fecisse, et de ea commentarium reliquisse. Aut Syracusanæ classis præfectum cujus mentio ap. Thucydidem, VI. Hard.

10. *Mnemosynen*. Μνημοσύνη, Jovis filia, Musarum parens, ex Hesiodo in Theog. Hard.

11. *Quinquatrus celebrantem*. Quæ Παναθήναια Græcis, Latinis Quinquatrus appellantur, teste Charisio, lib. I. Sunt autem Παναθήναια Hesych. ἡ τῶν Ἀθηναίων ἑορτὴ καὶ ἀγὼν, festum Minervæ apud Athenienses longe celeberrimum, et quinquennale. Hard. — *Requiescentem in officina fullonis, Quinq. celebrantem*. Brot. ex MSS. Regg. et ed. princ. *juvenem requiescentem: officinam fullonis Quinquatrus*, etc. Ed.

12. *Nemesin*. Νέμεσιν deam insolentiæ et arrogantiæ vindicem Græci vocant. Vide lib. XXXVI, cap. 4. Hard.

13. *Et inungentem*. Ἀλείπτην, unctorem, qui palæstritas ungit in gymnasio, qui etiam Aliptes a Cicerone dicitur, in ep. ad Lentulum. In libris hactenus editis mendose, *Theodorus enim emungentem*. H.

14. *Ab Oreste*. Is Clytæmnestram matrem, et Ægisthum Thyestis filium, cognatum suum, interfecit.

et Ægisthum interfici : bellumque Iliacum pluribus tabulis : quod est Romæ in Philippi porticibus [15] : et Cassandram [16], quæ est in Concordiæ delubro : Leontium Epicuri cogitantem [17] : Demetrium [18] regem. Theon [19] Orestis insaniam [20], Thamyram citharœdum [21]. Tauriscus Discobolum [22], Clytæmnestram, Paniscum [23], Polynicen regnum repetentem [24], et Capanea.

Vide Hygin. Fab. CXIX et CCXLIV. H.

15. *In Philippi porticibus.* De his cap. 36. HARD.

16. *Et Cassandram.* Qualis forte a Marone describitur, Æneid. II, vers. 403 : « Ecce trahebatur passis Priameia virgo Crinibus, a templo Cassandra, adytisque Minervæ, Ad cælum tendens ardentia lumina frustra, etc. » HARD.

17. *Leontium Epicuri cogitantem.* Scortum ea fuit, Epicuro familiare, et ejus omnibus sectatoribus prostitutum, de quo Athenæus, lib. XIII; Diog. Laertius in Epicuro. DALEC. — Est hæc picturæ nomenclatura, non pictoris, ut Barbarus credidit : et tabula hæc Theodori operibus annumerari debet. Fuit autem Leontium Epicuri conjux, philosophiæ magistra et ipsa, unde et in hac tabula cogitans pingitur. Scripsit libros contra Theophrastum, ut quidem diximus in Præfat. ad Titum, auctore Cicerone, de Nat. Deor. lib. I, num. 94. HARD.

18. *Demetrium regem.* Poliorceten. HARD.

19. *Theon.* Quintilian. lib. XII, cap. 10, p. 894, pictorum ingenia dotesque percensens : « Cura, inquit, Protogenes, facilitate Antiphilus : concipiendis visionibus, quas φαντασίας vocant, Theon Samius præstantissimus. » Laudatur et ab Æliano, Var. Histor. lib. II, cap. 44. HARD.

20. *Orestis insaniam.* Occisa matre. HARD.

21. *Thamyram citharœdum.* De eo diximus lib. VII, cap. 57. HARD.

22. *Discobolum.* De ea voce, lib. XXXIV, cap. 19. HARD.

23. *Paniscum.* Paniscus nunc exiguus Pan, qualem solebant in parvis tabellis pictores fingere, quasi per jocum : nunc theatralis personarum larva. DALEC. — *Paniscum.* Exiguum Panem : sive Panis asseclam, qui deus Arcadiæ a Marone dicitur. Ut a Satyro, *Satyriscus.* Apuleius, lib. V Asin. aur. p. 518 : « Tibias inflaret Satyrus, et Paniscus ad fistulam diceret. » Sueton. in Tiberio, XLIII : « Paniscorum et Nympharum habitu, etc. » HARD. — Talibus Paniscis suas inter libidines Græci et Romani delectabantur; constat ex veteribus monumentis. BROT.

24. *Polynicen regnum repetentem.* Œdipodis filium ex Jocasta, regem Thebanorum. Regnum is ab Eteocle fratre repetiit, et Thebas oppugnavit. Capaneus contra Jovis voluntatem Thebas se capturum dixit : et quum murum adscenderet, fulmine ab Jove est percussus. Hygin. Fab. LXXI. Non in tabulam quidem, sed in statuam Capanei exstat epigram-

Non omittetur inter hos insigne exemplum. Namque 20
Erigonus tritor colorum Nealcæ pictoris in tantum ipse profecit, ut celebrem etiam discipulum reliquerit Pasiam, fratrem Æginetæ fictoris[25]. Illud vero perquam rarum ac memoria dignum, etiam suprema opera artificum imperfectasque tabulas, sicut Irin Aristidis, Tyndaridas Nicomachi[26], Medeam Timomachi[27], et quam diximus, Venerem Apellis, in majori admiratione esse, quam perfecta. Quippe in iis lineamenta reliqua, ipsæque cogitationes artificum spectantur: atque in lenocinio commendationis[28] dolor est: manus, quum id agerent, exstinctæ desiderantur.

Sunt etiam non ignobiles[29] quidem, in transcursu ta- 21
men dicendi: Aristonides, Anaxander, Aristobulus Syrus, Arcesilaus[30] Tisicratis filius, Corybas[31] Nicomachi disci-

ma non invenustum in Antholog. lib. IV, cap. 8: Εἰς ἀνδριάντα Καπανέως: ex quo tamen picturæ hujus argumentum intelligas: Εἰ τοῖος Θήβης Καπανεὺς ἐπεμήνατο πύργοις, Ἄμμασιν ἠερίην κλίμακα μησάμενος, Εἷλεν ἂν ἄστυ βίῃ, καὶ ὑπὲρ μόρον· αἴδετο γὰρ ῥὰ Καὶ σκηπτὸς Κρονίδου τοῖον ἑλεῖν πρόμαχον. Hoc est, interprete Grotio: « Si furor in Thebas tantus Capanea tulisset, Quum de reste gradus necteret aerios: Capta forent fatis invitis mœnia: tantum Nec foret ausa ducem tangere flamma Jovis. » Hard.

25. *Æginetæ fictoris.* Proprium id viri nomen videtur, non gentis, aut patriæ. Et *Pausiam* legi antea placuerat magis, quam *Pasiam*. H.

26. *Tyndaridas Nicomachi.* Castorem et Pollucem. Vel addita quoque Helene, Tyndaridæ tres, quos uno versiculo complexus est Synesius in Anthol. lib. IV, cap. 4: Οἱ τρεῖς Τυνδαρίδαι, Κάστωρ, Ἑλένη, Πολυδεύκης. « Pollux, atque Helene, cum Castore, Tyndaridæ tres. » De Nicomacho supra dictum. Hard.

27. *Medeam Timomachi.* Filios quos ex Jasone susceperat necantem, præ dolore, quod, repudiata se, Creusam duxisset Creontis filiam. Hanc et Ajacem ejusdem Timomachi Cæsar dictator emit octoginta talentis. Supra lib. VII, cap. 37, et paulo ante hoc ipso capite. Dalec.

28. *Atque in lenocinio commendationis*, etc. Ac dum juvat commendare artem, piget artificis simul fato dolere. Hard.

29. *Etiam non ignobiles.* Brot. ex MSS. et edit. princ. *sunt etiamnunc, non ignobiles.* Ed.

30. *Arcesilaus.* Pictoris illius apud Pausaniam mentio, commendatioque operis, Attic. lib. I, pag. 2. De Tisicrate superius lib. XXXIV, cap. 19. Hard. — *Arcesilaus.* Gron. et Al. ante Hard. *Arcesilas.* Ed.

31. *Corybas.* Κορύβας. De Nicomacho supra diximus. Hard.

pulus, Carmanides[32] Euphranoris, Dionysiodorus Colophonius, Diogenes qui cum Demetrio rege[33] vixit, Euthymedes, Heraclides[34] Macedo, Mydon Soleus[35] Pyromachi statuarii discipulus, Mnesitheus Sicyonius, Mnasitimus Aristonidæ[36] filius et discipulus, Nessus Habronis[37] filius, Polemon Alexandrinus, Theodorus Samius[38], et Stadieus[39], Nicosthenis discipuli: Xenon Neoclis discipulus Sicyonius.

22 Pinxere et mulieres[40]: Timarete[41] Miconis filia, Dianam in tabula, quæ Ephesi est antiquissimæ picturæ. Irene[42] Cratini pictoris filia et discipula, puellam quæ est Eleusine: Calypso senem et præstigiatorem Theodorum: Alcisthene saltatorem: Aristarete Nearchi filia, et discipula, Æsculapium. Lala Cyzicena perpetua virgo, Marci Varronis juventa, Romæ et penicillo pinxit, et cestro in

32. *Carmanides*. Forte Καρμαντίδης, quod nomen et Gorgiæ patri fuit, apud Pausan. Eliac. post. VI, p. 376. De Euphranore supra. H.

33. *Cum Demetrio rege*. Poliorcete. HARD.

34. *Heraclides Macedo*. Laudatus hoc ipso cap. supra. HARD.

35. *Mydon Soleus*. Id est, Solensis. Sunt enim Σόλοι Ciliciæ oppidum et alterum ejusdem nominis in Cypro. GELEN. — *Pyromachi*. De Pyromacho lib. XXXIV, cap. 19. Libris omnibus invitis *Philomacho* conatur ex Suida, verbo Προυσία; rescribere Leopardus, Emend. lib. III, cap. 21, aliique eum sequuti. H. — Brot. *Philomachi*. ED.

36. *Aristonidæ filius*. Statuarii, de quo lib. XXXIV, cap. 40. H.

37. *Habronis*. De quo diximus p. 348, n. 39, et 382, n. 1. HARD.

38. *Theodorus Samius*. Alius fuit Theodorus Samius inventor fundendi æris, memoratus a Pausania lib. III, cap. 8, 9. DAL. — *Theodorus*. De quo jam dictum XXXIV, 19. HARD.

39. *Stadieus*. Σταδιεὺς, et idem plastes Atheniensis, apud Pausan. in Eliac. poster. lib. VI, p. 351. H.

40. *Pinxere et mulieres*. His quæ a Plinio appellantur adjungi merito potest, et Helena Timonis Ægyptii filia, quæ gestum sui temporis Issicum prælium penicillo pinxit: quæ pictura in Pacis templo a Vespasiano imp. collocata est, teste Ptolemæo Hephæstione, apud Photium in Bibl. cod. cxc, p. 481: Ἡ ζωγράφος Ἑλένη Τίμωνος τοῦ Αἰγυπτίου θυγάτηρ, ἥ τις ἐν Ἰσσῷ μάχην, ἐκείνοις ἀκμάζουσαν τοῖς χρόνοις, ἔγραψε, καὶ ἐν τῷ τῆς Εἰρήνης τεμένει ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἀνέκειτο ἡ γραφή. HARD.

41. *Timarete*. Ita Reg. 2, Colb. 3, et alii, non *Niconis*, ut prius. Τιμαρέτη Μίκωνος pictoris Atheniensis de quo superius cap. 35. H.

42. *Irene*. Εἰρήνη Κρατίνου, statuarii Spartiatæ, de quo Pausan. Eliac. poster. VI, cap. 360. HARD.

ebore, imagines mulierum maxime, et Neapoli anum[43] in grandi tabula : suam quoque imaginem ad speculum. Nec 23
ullius velocior in pictura manus fuit : artis vero tantum, ut multum manipretio[44] antecederet celeberrimos eadem ætate imaginum pictores, Sopolin[45] et Dionysium, quorum tabulæ pinacothecas implent. Pinxit et quædam Olympias : de qua hoc solum memoratur discipulum ejus fuisse Autobulum.

XLI. Encausto[1] pingendi duo fuisse antiquitus genera 1
constat, cera[2], et in ebore[3], cestro, id est, viriculo[4], do-

43. *Et Neapoli anum.* Ita ex conjectura certissima hunc locum sanavimus, quum prius *Neapolitanum* absurde legeretur. Apposite enim vel sic locum opponit loco, positas Neapoli tabulas, iis quæ Romæ servarentur. Sic lib. sup. cap. 19, *Aristodemus anum* cælavit. Hard.

44. *Manipretio.* Carioris æstimabantur ejus tabulæ, quam cæterorum pictorum. Manipretium, *la façon.* Hard.

45. *Sopolin.* Σώπολιν. Ita MSS. non *Sopylon.* Hard.

XLI. 1. *Encausto.* Ἔγκαυστον, picturæ genus, dictum ab urendo. H. — *Encausto.* Nobis, *l'encaustique.* Ed.

2. *Cera.* Hoc primum encausticæ picturæ genus, discoloribus ceris, ut diximus, cap. 39. De hac pingendi ratione multi multa prodidere. Nobis res ita peracta olim videtur : in tabulis ligneis ducebantur lineares, ut ita dicam, sulci, qui figuram referrent picturæ mox futuræ. Ductus illi postea implebantur instillata infusaque cera diversi coloris, pro ratione imaginis : quæ cera descendebat altius, imprimebaturque tabulæ subditis ignibus. Martial. IV, xlvii : « Encaustus Phaethon tabula depictus in ista est : Quid tibi vis dipyron qui Phaethonta facis ? » Alludit ad casum incendiumque Phaethontis, qui iterum et in encausticæ pictura uritur : idcirco δίπυρος, bis ustus vocatur : quod dici certe non posset, nisi prius quam admoveretur ignis, Phaethontis imago absoluta foret. Aliam rationem encaustices explicandæ alii afferunt. Vide Ludov. de Montjosium, libro quem inscripsit, *Gallus Romæ hospes*, tit. de Pictura, p. 14. Hard.

3. *Et in ebore.* Altera hæc ratio encausti sic se habuit, nullo scriptorum omnium refragante. Stylo ferreo igne candefacto inurebant ebori, cornibusve, lineas, quibus quas vellent, imagines exprimebant. Itaque, quod pingendum erat, graphice primum in ebore adumbrabant : deinde servata ratione luminum et umbrarum, eboris candore ad lumina utebantur : tonum vero et umbram, non jam amplius cera, ut in priori genere, sed vulgari colore ac simplici exhibebant. Hard.

4. *Cestro, id est, viriculo.* Glossæ Philoxeni : Κέστρον, *viriculum*, hoc

nec classes pingi cœpere. Hoc tertium accessit[5], resolutis igni ceris penicillo utendi, quæ pictura in navibus nec sole, nec sale, ventisque corrumpitur.

1 XLII. Pingunt et vestes in Ægypto inter pauca mirabili genere, candida vela postquam attrivere illinentes non coloribus, sed colorem sorbentibus medicamentis. Hoc quum fecere, non apparet in velis: sed[1] in cortinam

est, styli ferrei genus. Utrique encausti generi hic cestron adscribitur, hoc est, candens, acuminatumque ferrum, quod ducendis lineis striisque, sive in ebore, sive in lignea tabula inserviat. Quare mox tertium encausti genus, quo classes pingi cœpere, ab utroque illo distinguit, quod non cestro, ut illa duo, sed penicillo fiat. Quod in primo genere, quod fit ceris, usus cestri fuit, fieri id certe non potuit, nisi qua diximus ratione, ductis in tabula lignea styli ope lineis ac figuris, prius quam instillarentur ceræ. Et hoc ostendit nomen ipsum cestri. Esse enim a κῶ, quod idem denotat ac κοιλαίνω, id est, cavo, vulgo creditur. Hard.

5. *Hoc tertium accessit.* Tertium genus encausti, non stylo, ut priora duo, sed penicillo, quo liquefactæ ceræ et colore tinctæ, diffundebantur. Attigisse hanc incertus auctor videtur, editus a V. Cl. Steph. Baluzio, Misc. IV, pag. 417, in epistola, cui lemma inscriptum: « Quid sit ceroma: Nonnulli ceroma, inquit, intellexerunt esse artificium quoddam juxta morem antiquum pingendi, cui, ne facies et pulchritudo picturæ vetustate temporum aboleretur, ceræ mixtura apponebatur, modico igni huic temperamento adjecto, ut æqua mensura colorum ceræque concordante, nec venustas et gratia coloribus, nec ceræ perspicuitas deesset. Hoc genus pingendi etiam a Boetio viro doctissimo commemoratum adhuc suo tempore viguisse dubium non est. » Boetii locus is est in præf. librorum Arithmeticæ, quos Symmacho Patricio nuncupavit. Hanc κηρόχυτον γραφὴν Græci dixere, quos inter Chrysostomus, uti refertur in Concilio Nicæno II. Describit hoc genus picturæ Procopius de ædif. Justin. I, ubi de camera ecclesiæ loquens: Ἐναβρύνεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἡ ὀροφὴ πᾶσα, οὐ τῷ κηρῷ ἐνταχέντι τε καὶ διαχυθέντι, etc. Nicephorus CP. in Breviario historico, ad annum 768, εἰκονογραφίαν vocat διὰ κηροχύτου ὕλης. Nunc vetus illa encaustice penitus obsolevit: successitque ei illa ratio, quam vulgo dicimus *émail*. Et quæ urendo fit plumbo in vasis figlinis, quod vulgo, *plomber*, *vernir*, *étamer*. Hard.

XLII. 1. *Sed in cortinam pigmenti ferventis mersa.* Verba hæc satis mendosa ex codd. Hispalensi et regio se restituere putat Gonsalius ad Petronium scribendo: « sed in cortina pingi, in ferventes aquas mersa. » Sed nosse debebat hanc olim lectionem vulgatam fuisse, quam omni sensu carentem ex me-

pigmenti ferventis mersa, post momentum extrahuntur picta: mirumque, quum sit unus in cortina colos, ex illo alius atque alius fit in veste, accipientis medicamenti qualitate mutatus. Nec postea ablui potest: ita cortina non dubie confusura colores, si pictos acciperet, digerit ex uno[2], pingitque dum coquit. Et adustæ vestes firmiores fiunt, quam si non urerentur.

XLIII. (xii.) De pictura satis superque: contexuisse 1
his et plasticen[1] conveniat. Ejusdem opere[2] terræ fingere ex argilla similitudines, Dibutades[3] Sicyonius figulus primus invenit Corinthi, filiæ opera: quæ capta amore juvenis, illo abeunte peregre, umbram ex facie ejus ad lucernam in pariete lineis circumscripsit: quibus pater ejus impressa argilla typum fecit, et cum ceteris fictilibus induratum igni proposuit: eumque servatum in Nymphæo[4], donec Corinthum Mummius[5] everteret, tradunt.
Sunt qui in Samo primos omnium plasticen invenisse Rhœ- 2

lioribus libris, ut nunc habetur, Gelenius mutavit. Quæ enim *aquæ ferventes* tantam vim tingendi habent? Voss. « in cortinam pigmen ut ferventis mersa. » Quæ significant satis clare repositum a Gelenio. Vela illinuntur medicamento colorem trahente: dein mersantur in cortina, sive aheno, in quo non aqua mera, sed pigmentum fervet: ibi medicamentum illud velis illitum sorbet colorem, et quidem varium, ex pigmento licet unius coloris. Gron.

2. *Digerit ex uno.* Multos facit colores in velis, licet unicum in se contineat. Hard.

XLIII. 1. *Plasticen.* Πλαστικὴ Plinio Vitruvioque, fictrix ars ex argilla vel creta, rerum similitudines exprimens. Hard.

2. *Ejusdem opere.* Ejusdem terræ opera, ex qua nascuntur colores ad picturam. Hard. — *Opere terræ.* In MSS. Regg. et ed. princ. *terra.* Ed.

3. *Dibutades.* Is ex argilla fingebat simulacra eximia, quæ propter artificis ingenium, artisque solertiam, aliis etiam ex auro conflatis anteponebantur. Citat hujus rei auctorem Aristotelem de Part. anim. I, 5, Riolanus, Anthrop. I, p. 3, sed falso: nam de Dibutade apud Philosophum, si bene memini, nec vola, uti aiunt, nec vestigium est. Hard.

4. *Servatum in Nymphæo.* Νυμφαῖον fanum est, delubrumve Nympharum. Hard.

5. *Mummius.* Anno Urbis 608, ut dictum est lib. XXXIV, 3. H.

cum et Theodorum[6] tradant, multo ante Bacchiadas Corintho pulsos[7]. Demaratum[8] vero ex eadem urbe profugum[9], qui in Etruria Tarquinium Priscum regem populi romani genuit, comitatos fictores Euchira[10] et Eugrammum : ab iis Italiæ traditam plasticen. Dibutadis inventum est, rubricam addere, aut ex rubrica cretam[11] fingere : primusque personas tegularum extremis imbricibus[12] imposuit, quæ inter initia protypa[13] vocavit. Postea idem ectypa

6. *Rhœcum et Theodorum.* Quos æris cudendi ac conflandi artem docuisse, auctor est Pausanias, Arcad. VIII, pag. 479 : Σαμίους Ῥοῖκον Φιλαίου, καὶ Θεόδωρον Τηλέκλους, εἶναι τοὺς εὑρόντας χαλκὸν ἐς τὸ ἀκριβέςατον τῆξαι. Ab Herodoto quoque Ῥοῖκος Samius laudatur in Thalia, seu lib. III, n. 60. Hard.

7. *Ante Battiadas Corintho pulsos.* Lego, *multo ante Bacchiadas.* Nam quod scribit Pausanias, lib. II : « Aletes ejusque posteri Corintho regnarunt ætates quinque, usque ad Bacchin Prumnidis filium : a quo Bacchiadæ ætates totidem regnum tenuerunt : deinde Prytanæi ex eodem genere quos occupata tyrannide Cypselus Eurionis filius oppressit. » Halicarnassæus, lib. III, aperte narrat Demaratum e familia Brachiadum (leg. *Bacchiadum*) usurpata a Cypselo tyrannide, cum suis opibus Tarquinios commigrasse. De Bacchiadis multa Herodotus, lib. I. Dal.—Adstipulatur et huic lectioni MS. Pint. — *Ante Bacchiadas.* Sic Reg. 2, non *Battiadas*, ut inepte hactenus editi. Bacchiadas diu Corinthi tenuisse imperium, chronologi norunt : docetque Pausan. Corinth. II, pag. 92, et Ælian. Var. Hist. I, 19. Hard.

8. *Demaratum.* Narrat hanc Demarati fugam Dion. Hal. Antiquit. Roman. lib. III, pag. 184. Multo vero elegantius Valer. Max. III, 4, n. 2. Hard.

9. *Profugum.* Ob seditiones. Livius, lib. I. Dalec.

10. *Euchira.* Eucheri Corinthii, discipuli Syadræ et Charadræ Spartanorum, præceptoris Clearchi Rhegini, meminit Pausan. lib. VI. Idem et Euchiros statuarii, lib. VIII, sed Atheniensis, Eubulidæ filii. Dal. — *Euchira.* Græcis Εὔχειρ et Εὔχειρος appellatur. Hard.

11. *Aut ex rubrica cretam.* Reg. 2, « aut ex rubra creta fingere. » H.

12. *Primusque personas tegularum extremis imbricibus imposuit.* Legend. « Primasque personas tegularum extremis imbricibus, quæ inter initia prostypa vocavit ; postea idem ectypa fecit. » Simulacra quæ exerta non sunt, nec tota extra prominent, πρόςυπα vocavit. Salm. — *Personas.* Simulacra. Hard.

13. *Protypa.* Πρότυπα. Sic futuri operis præcedentem typum, et formam speciminis gratia Græci vocant. Architectus quidem suscepti operis ex ligno formam efficit atque præstruit : ut antequam artificium cœptum sit, errata alioqui futura deprehendat, atque anticipet : atque id *modellum* vocant. Sculptor vero

fecit[14]. Hinc et fastigia templorum orta[15]: propter hunc plastæ appellati.

XLIV. Hominis autem imaginem gypso e facie[1] ipsa 1
primus omnium expressit, ceraque in eam formam gypsi infusa emendare instituit[2] Lysistratus Sicyonius, frater Lysippi, de quo diximus[3]. Hic et similitudinem reddere instituit: ante eum, quam pulcherrimas facere studebant. Idem et de signis[4] effigiem exprimere invenit: crevitque res in tantum, ut nulla signa, statuæve, sine argilla fierent. Quo apparet antiquiorem hanc fuisse[5] scientiam, quam fundendi æris.

cera: plastesque creta proplasma fingit. Salmas. in Solin. pag. 1046, *prostypa* legi jubet, intelligitque simulacra quæ non tota prominent, neque exstant, *des ouvrages de demi-bosse*: ectypa contra, quæ prominent, solidaque sunt. Qua quidem interpretatione nihil esse potest, quod a Plinii sententia, quod a germana vocis *ectypa* significatione, magis abhorreat. H. — Broter. ex Regg. et ed. princ. *prostypa*. Ed.

14. *Postea idem ectypa fecit.* Ἔκτυπα. In plastice primum finguntur rerum similitudines atque imagines: ex argilla, gypso, et id genus: atque hæc sunt οἱ τύποι, seu πρότυπα explicata proxime a nobis. Ex appressis autem typis fiunt ectypa, quæ sunt typorum conceptacula, formæ Plinio: et in scalptura, ectypæ scalpturæ vocantur: ut in signatoriis annulis, ectypisque gemmis, quibus exsignantur imagines, quas Græci ἐκσφραγίσματα nuncupant. Plin. XXXVII, 63: « Hæ sunt gemmæ, quæ ad ectypas scalpturas aptantur. » Seneca de Benef. III, 26, pag. 47: « Cœnabat Paulus prætorius in convivio quodam, imaginem Tiberii Cæsaris habens ectypam ex eminente gemma... At servus ejus... ei ebrio anulum extraxit, etc. » Hard.

15. *Hinc et fastigia templorum orta.* Eo processit ars, crevitque in tantum, ut et fastigia templorum non sine argilla fiant, nec sine præcedentibus protypis. H.

XLIV. 1. *Imaginem gypso e facie.* Ut hodie fit e mastiche et cera. Dal.

2. *Emendare instituit.* Imaginem ceream, quam gypsea forma reddidisset, absolvere diligentius ac emendatius. Quidam legunt « ceramque in eam formam gypsi infusam emendare, etc. » Dal.

3. *Diximus.* Lib. XXXIV, c. 19.

4. *Idem et de signis*, etc. Et de signis appressis ectypas efficere formas excogitavit, ex quibus deinde expressa effictaque simulacra prodirent, id est, ἀπεικάσματα. H.

5. *Antiquiorem hanc fuisse scientiam.* Antiquitatem artis non novisse Græcos Romanosque patet ex Sacra Scriptura. Sed et exstare multa Ægyptiorum monumenta antiquiora Dibutade constat pluribus signis statuisque ex ære et ex argilla quæ

1 XLV. Plastæ laudatissimi fuere Damophilus[1] et Gorgasus[2], iidemque pictores : qui Cereris ædem Romæ[3] ad Circum maximum utroque genere artis suæ[4] excoluerunt, versibus inscriptis græce, quibus significarunt a dextra opera Damophili esse, ab læva Gorgasi. Ante hanc[5] ædem Tuscanica[6] omnia in ædibus fuisse, auctor est M. Varro. Ex hac, quum reficeretur, crustas parietum[7] excisas tabulis marginatis[8] inclusas esse : item signa ex fastigiis
2 dispersa. Fecit et Chalcosthenes cruda opera Athenis, qui locus ab officina ejus Ceramicos appellatur[9]. M. Varro tradit sibi cognitum Romæ Posim nomine[10], a quo facta

ad nos pervenere, et quarum multæ penes me sunt antiquissimæ. Brot.

XLV. 1. *Damophilus*. Alium esse eum a pictore Demophilo credimus, cujus superius mentio facta est, cap. 36. Hard.

2. *Gorgasus*. Alius fuit Gorgasus, Machaonis et Anticleæ filius, Æsculapii nepos, cui et fratri Nicomacho Isthmius templum erexit, in quo ut morbos sanantibus diis et victimæ cæduntur, et donaria mittuntur. Pausan. lib. IV, Dal.

3. *Cereris ædem Romæ*. Regione Urbis undecima. Hard. — *Ædem*. Ædem illam voverat A. Postumius dictator ann. Urbis conditæ 258, ante Christ. nat. 496. Ed.

4. *Utroque genere artis suæ*. Plastice, et pictura. Hard.

5. *Ante hanc ædem*. Ante quam Cereris ædes exstrueretur, ex ære signa in ædibus sacris fuisse, auctor est Varro. Hard.

6. *Tuscanica*. De his, XXXIV, 16. Hard.

7. *Crustas parietum excisas*. E parietum crustis, sive tectorio, partes excidebant, quas *ob picturæ excellentiam* tabulis includebant, quarum margines prominentiores forent : item signa « ob elegantiam artis ex fastigiis ædis illius in privatas domos esse dispersa narrat idem Varro. » Hard.

8. *Tabulis marginatis*. Sive quod idem est, formis ligneis. Simile enim est, quod ipse de ejuscemodi pictis parietum crustis inferius recitat, cap. 49, Vitruvio probatum : « Lacedæmone quidem excisum lateritiis parietibus opus tectorium, propter excellentiam picturæ, ligneis formis inclusum Romam deportavere. » Hard.

9. *Ceramicos appellatur*. Κεραμεικὸς locus Athenis, in quo sepeliebantur qui in bello perierant. Erat et alter, in quo diversabantur meretrices. Ab arte figlina, ἀπὸ τῆς κεραμικῆς τέχνης, nomen inventum, ut Suidas quoque testatur; vel uti Pausan. Attic. I, pag. 5, a Ceramo heroe, Liberi Patris ac Ariadnes filio. Hard.

10. *Romæ Posim nomine, e quo factas Romæ uvas*. Gelenii est. Voss. *fac pomæ tuvas*. Hinc alii fecere,

poma et uvas, ut non posses adspectu discernere a veris. Idem magnificat Arcesilaum, Lucii Luculli[11] familiarem, cujus proplasmata[12] pluris venire solita artificibus ipsis, quam aliorum opera. Ab hoc factam Venerem Genetricem 3
in foro Cæsaris, et priusquam absolveretur, festinatione[13] dedicandi positam. Deinde eidem a Lucullo H-S. $\overline{LX}$[14] signum Felicitatis locatum, cui mors utriusque inviderit. Octavio equiti romano cratera facere volenti, exemplar a gypso factum talento[15]. Laudat et Pasitelem[16], qui plasticen matrem statuariæ[17], scalpturæque, et cælaturæ esse dixit: et quum esset in omnibus his summus, nihil umquam fecit, antequam finxit[18]. Præterea elaboratam hanc artem Italiæ, et maxime Etruriæ: Turianumque[19] a Fregellis

factas Romæ tubas. Acad. Men. Gud. *facta pometia vasa.* Sed reddendum erat, *facta poma et uvas.* Sequitur in Acad. Men. Gud. « item piscis adspectu a veris discernere. » Voss. « item piscis adspectu discernere a veris. » Nusquam, *ita ut non sit.* Censeo *piscibus* nihil esse loci, et scripsisse auctorem: « ut non posses adspectu discernere a veris. » Gron.—*Posim.* Qui Græcis Πόσις, Latinis idem plerumque Posidonius appellatus. Libri ad hunc diem editi: « a quo factas Romæ uvas, » frigide, quum *Romæ* proxime antecesserit. Mox, « item pisces, ita ut non sit adspectu, etc. » Rectius *esset* sane diceret, quum de remotissimis Varronis temporibus nunc agatur. At Reg. 2, « a quo facta pomet uvas, item poscis adspectu discernere a veris. » Sic et alii pariter codices. H. — Brot. ex edit. pr. « item pisces quos adspectu d. a. ver. vix posses. » Ed.

11. *Lucii Luculli.* De quo diximus supra, cap. 40. Hard.

12. *Proplasmata.* Προπλάσματα, sive πρότυπα, de quibus cap. 43, *des modèles.* Hard.

13. *Festinatione.* Dedicavit Cæsar dictat. Dio, XLIII, p. 225. H.

14. *H-S.* $\overline{LX}$. Sestertiis, sive sestertium sexagies centum millibus. Libræ sunt nostrates 280,125. Ed.

15. *Talento.* Talenti pretio, quod librar. nostratium efficit 4,668. Ed.

16. *Laudat et Pasitelem.* Non illum Colotæ magistrum de quo Pausan. Eliac. pr. V, pag. 325, sed alterum cognominem, de quo nos in Auctorum Indice. Hard.

17. *Matrem statuariæ.* Brot. ex MSS. Regg. et ed. pr. *matrem cælaturæ, et statuariæ, sculpturæque.* Ed.

18. *Antequam finxit.* Antequam protypon seu proplasma ex argilla finxit. Hard.

19. *Turianumque.* Spuria hæc videntur et interpolata. Natus certe Turianus ille ex repetitione superioris vocis *Etruria.* Reg. 2 pro his habet: *Etruria tuulgamulis accitum.* Quibus ex verbis quid elici boni

accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Jovis in
4 Capitolio dicandam. Fictilem eum fuisse, et ideo miniari solitum[20] : fictiles in fastigio templi ejus quadrigas, de quibus sæpe diximus[21]. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiæ nomen in Urbe retinet[22]. Hæ enim tum effigies deum erant laudatissimæ. Nec pœnitet nos illorum, qui tales deos coluere. Aurum enim et argentum ne diis quidem conficiebant.

1 XLVI. Durant nunc plerisque in locis talia simulacra. Fastigia[1] quidem templorum etiam in urbe crebra, et municipiis, mira cælatura, et arte ævique firmitate sanctiora auro[2], certe innocentiora. In sacris quidem etiam inter has opes hodie non murrhinis crystallinisve, sed fictilibus prolibatur simpuviis[3]. Inenarrabili terræ beni-

possit, non video. H. — *Turianumque*, etc. Brot. *maxime Etruriæ: accitum a Fregellis.* « Exstant adhuc multa vasa Tuscanica; et quum reperiantur in Campania, præcipuæ officinæ videntur fuisse ubi *Nola*, prope Vesuvium, *Capua* et *Campana*, inter Cumas et Puteolos. Qua de re plura vide apud D'HANCARVILLE, *Antiquités étrusques, grecques*, etc. tom. I, pag. 21, in præfatione. » Ex Brot. nott. in hunc lib. ED.

20. *Et ideo miniari solitum.* Vide quæ diximus, XXXIII, 36. Juvenalis : « Fictilis et nullo violatus Juppiter auro. » HARD.

21. *Diximus.* Lib. VIII, 4. H.

22. *Materiæ nomen in Urbe retinet.* Dicebatur enim Hercules fictilis. Mart. XIV, ep. CLXXVIII, cujus lemma est, « Hercules fictilis : Sum fragilis : sed tu, moneo, ne sperne sigillum : Non pudet Alciden nomen habere meum. » HARD.

XLVI. 1. *Fastigia.* Cicero de Divin. I, n. 16 : « Quum Summanus, qui tum erat in fastigio Jovis Optimi Maximi, qui tum erat fictilis, e cælo ictus esset, etc. » H.

2. *Ævique firmitate certiora auro* (sic prius). Voss. *firmitates auctiora.* Haud dubie, *firmitate sanctiora*, quod restitutum ab Hermolao, male mutavit Gelenius. GRON. — *Sanctiora.* Sic Reg. 2, et Colb. 3, non *certiora*. HARD.

3. *Simpuviis.* Non fictilia tantum, sed et lignea fuere simpuvia. Nonius 15, n. 12 : « Simpuvium est vas ligneum. Varro, περὶ μέθης. Non vides ipsos deos, si quando volunt gustare vinum, derepere ad hominum fana : et tamen tum ipsi Libero simpuvio vinitari ? » Simpulum idem Varro appellat de Ling. Lat. lib. IV, p. 31. Et Festus : « Simpulum : vas parvum : non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis libabant : unde et mulieres rebus divinis deditæ, simpulatrices di-

gnitate, si quis singula æstimet : etiam ut omittantur in frugum, vini, pomorum, herbarum, fruticum, medicamentorum, metallorum generibus, beneficia ejus, quæ adhuc diximus[4] : vel assiduitate satiant figlinarum opera, doliis[5] ad vina excogitatis, ad aquas tubulis[6], ad balineas mammatis[7], ad tecta[8] coctilibus laterculis frontatisque[9]:

cuntur. » Glossæ : *Simpulum*, κύαθος. In Notis quæ vulgo Tironis dicuntur, pag. 124, *Simbulum* pro *simpulum*. Juvenal. Sat. VI, v. 340: « Aut quis Simpullum ridere Numæ, nigrumque catinum : Aut Vaticano fragiles de monte patellas Ausus erat? » Prudentius in hymno S. Laurentii, v. 514, id imitatus : « Quidquid Quiritum sueverat Orare simpullum Numæ. » Sunt qui utrobique *simpuvium* legant. H.

4. *Quæ adhuc diximus.* Quæ hactenus diximus libris superioribus. Hard.

5. *Doliis.* Dolia vino condendo fictilia erant, et plerumque picata, ut dictum est lib. XIV. Locum hunc ope Reg. codicis 2 ita refinximus, nihil illius integerrimi exemplaris scriptura discrepante ab ea quam repræsentamus : præterquam quod *fundamentisque*, pro *frontatisque* præfert. Libri vero hactenus editi susquedeque omnia vertunt, interpolant, ac pessumdant, hoc scilicet modo : « Vel quæ assiduitate satiant figlinarum opera imbricibus, tubulis tegulisque ad balineas hamatis, vel ad tecta coctilibus laterculis frontatisque, aut quæ rota fiunt, etiam fictilibus doliis ad vina excogitatis, et ad aquas. Propter quæ Numa, etc. » H. — *Doliis.* Brot. ex Regg. 2, 3, et edit. principe, *imbricibus*, *doliis*. Imbrices sunt canales fictiles arcuati, quorum adhuc viget usus in tectis. Ed.

6. *Ad aquas tubulis.* Tubulis fictilibus aquæductus constabant. Vide lib. XXXI, 31. Hard.

7. *Ad balineas mammatis.* Mammata fictilia, tubos interpretor, in mammæ speciem rotundatos, per quos et hypocausto in balineas calor transmearet. De his Seneca, ep. 91 : « Quædam nostra demum prodiisse memoria scimus : specularium usum, perlucente testa, clarum transmittentium lumen : ut suspensuras balneorum, et impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor; qui ima simul et summa foveret æqualiter. » Horum tuborum vestigia adhuc quam plurima conspici in Diocletiani et Caracallæ gymnasiis, auctor est Hieron. Mercur. art. Gymn. I, 10, pag. 27. His a mamma nomen, ut a fronte subsequentibus. Hard.

8. *Ad tecta.* Ad tectorum parietes. Hard.

9. *Frontatisque.* Parietes, inquit, a lateribus fiunt : et minoribus quidem, quos laterculos vocant : et majoribus, qui frontati nominantur, quod duplici fronte utramque muri partem per ipsam muri crassitudinem totam pertingant. Usus hac voce est Vitruvius quoque, II, 4. Hard.

ob quæ Numa rex septimum[10] collegium figulorum instituit. Quin et defunctos sese multi fictilibus soliis[11] condi maluere: sicut M. Varro, Pythagorico modo[12], in myrti et oleæ atque populi nigræ foliis. Major quoque pars hominum terrenis utitur vasis. Samia etiamnum in esculentis laudantur[13]. Retinet hanc nobilitatem et Arretium[14] in

10. *Septimum.* Vide Plutarch. in Numa, pag. 71. HARD.

11. *Sese multi fictilibus doliis condi maluerunt. Soliis* ex veteri codice legendum ait Salmasius ad Solin. pag. 1204, tanquam Dalecampius non id præcepisset. Et ita sane Gud. Acad. Men. Sed in Vossiano neutra vox, tantumque, « sese multi fictilibus condi maluerunt. » Et sane vox *doliis* ex superioribus post τὸ *fictilibus* repetita videtur. Nam *condi fictilibus* est dictum, ut *fictilibus cœnare*. GRON. — *Fictilibus soliis.* Ita Reg. 2, Colb. 3, aliique: non, ut typi, *doliis*. Vidit et Magius Misc. II, 18. Philander in Vitr. IX, 3, et Dalecampius quoque, ita legi oportere. Solia vero sunt mobiles arcæ, sive sarcophagi, quibus corpus integrum condebatur. Utitur ea voce Florus, XIV, de morte Cleopatræ, 10; Curtius, X; Sueton. in Nerone, 50: « Solium porphyretici marmoris. » De fictilibus soliis, mobilibusque, accipienda hæc Gruteri inscriptio, 607: CVM. ANTE. HOS. DIES. CONIVGEM. ET. FILIVM. AMISERIM. ET. PRESSVS. NECESSITATE. CORPORA. EORVM. FICTILI. SARCOPHAGO. COMMENDAVERIM. DONICVM. LOCVS. QVEM. EMERAM. AEDIFICARETVR. HARD.

12. *Varro Pythagorico modo.* Voss. Men. Gud. *Pythagorio*, vel *Pythagoreo*. Sic apud Ciceronem passim reddiderant *Aristotelico*, et *Aristotelica*, ubi nunc e melioribus scriptis est *Aristoteleo* et *Aristotelea*. H. — *Pythagorico modo.* Vide Alex. ab Alex. lib. III, cap. 2. Plutarcho in Laconicis institutis Lycurgus sanxit, ne quid cum cadaveribus sepeliretur præter puniceam vestem, et oleæ folia, in quibus omnes æque cadavera componerent. Hinc Pythagoras Lacedæmona profectus ut Lycurgi leges cognosceret, morem eum fortassis invexit. Magius, l. II. DAL. — *Pythagorico modo.* Brot. post Gronovium ex Voss. cod. *Pythagoreo modo*. ED.

13. *Samia etiamnum in esculentis laudantur.* Hinc vasa Samia apud Tullium sæpe occurrunt, eademque Samia simpliciter appellata: ut in Verrem, « Nos Samiis delectamur, etc. » Samia vasa apud Plaut. in Capt. act. II, sc. 2. H.

14. *Arretium.* Sic libri omnes editi et MSS. Turnebus tamen, Advv. lib. XXVI, 10, legi jubet, *et Eretum*, quem vicum Sabinorum esse Stephanus ait, hodie *Monte Rotondo*: Ἤρητος, πόλις Σαβίνων. Unde heminas Ereti Persius commendat, Sat. I. At non hic heminæ sed vasa, ut Samia, sic et Arretina habere nobilitatem dicuntur: neque a Plinio modo, sed et a Martiale non semel. Nam I, ep. LIV: « Sic Arretinæ violant crystallina testæ. »

Italia : et calicum tantum[15], Surrentum, Asta, Pollentia: in Hispania Saguntum, in Asia Pergamum. Habent et 3
Tralles opera sua, Mutina in Italia : quoniam et sic gentes nobilitantur. Hæc quoque per maria terrasque ultro citroque portantur, insignibus rotæ officinis. Erythris[16] in templo hodieque ostenduntur amphoræ duæ propter tenuitatem consecratæ, discipuli magistrique certamine, uter tenuiorem humum duceret. Cois laus maxima : Adrianis firmitas[17] : nonnullis circa hoc severitatis quoque exemplis.

Et XIV, ep. LXXXIX, cujus lemma est : « Vasa Arretina : Arretina nimis ne spernas vasa monemus : Lautus erat Tuscis Porsena fictilibus. » Tusca fictilia vocat, quod sit Etruriæ sive Tusciæ oppidum Arretium, *Arezzo*, ubi hodieque primæ commendationis figlina sunt Arretina. De calicibus Arretinis exstat illud Virgilio carmen adscriptum, inter epigrammata a Pithœo edita, pag. 36 : « Arretine calix, mensis decorate paternis, Ante Maii medici quam bene sanus eras. » Hard.

15. *Et calicum tantum.* Ut vasorum fictilium, inquit, in esculentis nobilitatem retinet Arretium in Italia : ita, sed calicum tantum nobilitate commendantur, in eadem parte terrarum, Surrentum, Asta, Pollentia, in Hispania Saguntum, etc. Libri omnes editi fere, in primisque Elzev. editio, hic interpungunt, « et calicum tantum : Surrentum, etc. » Ut ad Arretium, de quo proxime antea, non ad Surrentum pariter, cæteraque quæ sequuntur oppida, calicum dos ista pertineat, et quidem sola. Atqui ad Arretium spectare vasa quæ in esculentis adhibentur, calicesque superius demonstravimus : calices Surrentinos, Saguntinosque, et Pollentinos laudari a Martiale audio : vasa escaria, non memini usquam me legere. Itaque ille primum XIV, ep. CII, cui titulus : « Calices Surrentini : Accipe non vili calices de pulvere natos, Sed Surrentinæ læve toreuma rotæ. » Saguntinos deinde libri ejusdem ep. CVIII, cui lemma præfixum, « Calices Saguntini : Quæ non sollicitus teneat, servetque minister, Sume Saguntino pocula ficta luto. » Pollentinos denique XIV, ep. CLVII, allato a nobis, lib. VIII, 78. Et de Surrentina, Pollentinaque simul terra, fingendis calicibus potoriis expetita, exstat vetus epigramma græcum Macedonii, sane non inelegans, in MSS. nostris. Συῤῥέντου τρηχεῖα, μυρίπνοε χαῖρε κονίη, Καὶ Πολλεντίνων γαῖα μελιχροτάτη· Ἐςὲ γὰρ αἱ τριπόθητοι, ἀφ' ὧν βρομιώδεα πηλὸν Φύρησαν Βάκχῳ τριζυγέες χάριτες. « Unguentum redolens Surrenti asperrime pulvis, Et Pollentinæ mellea gleba plagæ : Vos ego semper amo, de queis sibi sumere limum Miscendum Bromio Gratia trina solet. » Hard.

16. *Erythris.* In Ionia. Conf. lib. III, cap. 31. Hard.

17. *Cois laus maxima : Adrianis*

Q. Coponium[18] invenimus ambitus damnatum, quia vini amphoram dedisset dono ei, cujus suffragii latio[19] erat. Atque ut luxu quoque aliqua contingat auctoritas figlinis, tripatinum[20], inquit Fenestella, appellabatur summa cœnarum lautitia. Una erat murænarum, altera luporum, tertia myxonis piscis[21], inclinatis jam scilicet moribus, ut tamen eos præferre Græciæ etiam philosophis possimus.
4 Siquidem in Aristotelis hæredum auctione LXX patinas venisse traditur[22]. Nam nos quum unam Æsopi[23] tragœdiarum

firmitas. Vide an legendum sit *Andriis* potius quam *Adrianis.* PINT. — *Adrianis.* Ab Adria Italiæ oppido. Sic ipse de gallinis, X, 74 : « Adrianis laus maxima. » H.

18. *Q. Coponium.* Cicero, lib. I de Divinat. C. Coponii meminit, qui bello civili Cæsaris ac Pompeii Rhodiæ classi præfuit cum imperio prætorio, hominis prudentis ac docti. Meminit et Coponii viri prætorii gravissimi Velleius Paterculus, sed non hujus rei narratione. Alex. ab Alex. citat quidem hanc historiam de Coponio, sed unde Plinius sumpserit, non indicat. Vide illum, III, 11 et 17. Invenio et sub Augusto Coponium et Annium Ruffum Judææ præfectos fuisse. DALEC. — *Q. Coponium.* Ex Coponia gente Titum, Marcum, Caium, apud vetustos scriptores reperimus. Quintum adhuc nusquam : notus eo tantum nomine est, quod, ut Cypriani verbis utar, « multis emit sordibus, ut fulgeret. » HARD.

19. *Cujus suffragii latio erat.* Lege ex codd. manuscriptorum vestigiis : « cui suffragii latio erat. » Livius, lib. II : « ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset. » Quanquam similitudo litterarum potuit hausisse syllabam, neque improbo vulgatum. GRON. — *Cujus suffragii.* Brot. ex Gron. *cui suffragii.* ED.

20. *Tripatinum.* Nomen inventum a patina tergemina. Ut porro lancibus cibi simplices apponebantur, ut carnes assæ, fructusque : sic patinis condebantur pisces, tyrotaricha, et similia. Atque ut λοπάδες Græcis, ita patinæ quoque habent operculum, quo lances carent. Unde parœmia, « Dignum patella operculum. » HARD.

21. *Tertia myxonis piscis.* Sive bacchi, de quo XXXII, 25, et IX, 28. HARD.

22. *LXX patinas venisse traditur.* Ita MSS. non *LX.* Laertius, V, in Aristotelis vita, pag. 117, λοπάδας πλείστας, patinas plurimas, minime definito numero repertas post obitum ait. HARD.

23. *Nam nos quum unam Æsopi tragœdiarum histrionis in natura avium diceremus sestertiis C stetisse*, etc. Quibus ex verbis multa discimus : primum fictilem fuisse illam Æsopi patinam : deinde centum tantum sestertiis constitisse : præterea pretium illud quo patina taxata est,

histrionis in natura avium[24] diceremus sestertiis C stetisse, non dubito indignatos legentes. At Hercules, Vitellius[25] in principatu suo X sestertiis condidit[26] patinam[27], cui faciendæ fornax in campis exædificata erat : quoniam eo pervenit luxuria, ut etiam fictilia pluris constent, quam murrhina.

pro manupretio datum esse figulo qui eam ex humo duxit, non pro avibus quas in ea posuit Æsopus : pretium igitur illius patinæ, quod pro ea exstruenda figulus accepit, centum sestertia fuere, sive sestertiorum nummum centum millia; quæ summa aureorum nostrorum facit bis mille et quingentos. Salm. in Tertull. Pall. pag. 455 sqq. — *Nam nos*, etc. In Æsopo histrione patinam unam ferre vix potuimus: in philosopho LXX quis ferat? H.

24. *In natura avium*. Lib. XVIII, 72. Hard.

25. *Vitellius*. A. Vitellius imperator cui Vespasianus successit. Ante Vespasianum qui præcesserunt Augusti, principes a Plinio tantum appellantur, numquam fere imperatores : qua causa, incertum. At illud in confesso esse oportet, principibus imperatoribusque ipsis superiorem semper exstitisse rem publicam : principes appellatos fuisse, quoniam essent senatus principes, ut fuere in Hollandia, *Stadhouderi* : imperatores, quod exercitibus reipublicæ præessent, quos Galli dicimus, *généralissimes*. Testes præter alios innumeros nummi sunt quatuor : Hadriani, Commodi, Gordiani, et Probi; in quibus Augusti stantes nudo capite, ab Roma sedente et galeata, orbem romanum regendum accipiunt : adstantibus vel Pace cum Victoria, vel prætorianis militibus. Hadriani nummus est ex ære magno, in Museo nostro et apud Angeloni, pag. 147 : Commodi ex ære maximo, in Gaza Regia : Gordiani Pii Felicis, ex ære simili apud D. Vaillant, pag. 229 : denique Probi ex eodem ære, in Thesauro Regio. Alia sunt ejus rei argumenta plurima, sed non hujus loci. Hard.

26. *X H-S condidit patinam*. Sic Reg. 2, et alii; non, ut editi, *CC sestertiis*. Sic etiam Budæus in vetustis exemplaribus vidit, ipso ita prodente, lib. IV, 112. Hoc est, decies sestertium, sive, quod idem est, decies centenis millibus sestertium. De hac patina Suet. in vita Vitellii, XIII : « Famosissima super cæteras fuit cœna ei data adventitia a fratre... Hanc quoque exsuperavit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem clypeum Minervæ, αἰγίδα πολιούχου, dictitabat. In hac scarorum jecinora, etc. » Et c. XVII, ubi de conviciis, quibus a plebe moriens incessebatur, patinarium nuncupatum tradit. Hard.

27. *Patinam*. Eam patinam ob immensam magnitudinem, αἰγίδα πολιούχου, *Minervæ clypeum* vocavit. In ea fuerunt scarorum jecinora, phasianorum et pavonum cerebella, phœnicopterorum linguæ, murænarum lactes, et id genus alii prodigiosi cibi. Suetonius in Vitellio, loc. cit. Dal.

Propter hanc Mucianus[28] altero consulatu suo[29], in conquisitione, exprobravit patinarum paludes Vitellii memoriæ[30]; non illa fœdiore, cujus veneno[31] Asprenati[32] reo Cassius Severus accusator objiciebat, interiisse CXXX convivas. Nobilitantur iis oppida quoque, ut Rhegium, et Cumæ[33]. Samia testa Matris Deum sacerdotes[34], qui Galli

28. *Mucianus.* Licinium Mucianum significat præfectum exercitus Syriaci, qui a Vitellio defecit, et strenue Vespasiani causam ac partem opibus suis omnibus juvit ac defendit. Suetonius in Vespasiano, cap. VI et XIII; Tacit. Hist. lib. II. Dal.

29. *Altero consulatu suo.* Anno U. C. 823. Ed.

30. *Exprobravit patinarum paludes Vitellii memoriæ*, etc. Quia tum jam supplicium dederat Vitellius; ut sit sensus: fœdiorem fuisse in Vitellio principe tam immanem profusionem, quam in Asprenate privato veneficium. Gelen. — *Patinarum paludes.* Patinarum autem paludes figurate dixit, allusione Pontinæ paludis, quum patina ipsa fictilis esset et lutea. De Pontina, seu Pomptina palude, quem locum olim triginta trium urbium Mucianus ter consul prodidit, Plinius, III, cap. 9. Hard.

31. *Non... fœdiore, cujus veneno.* Quum non esset illa Vitellii imperatoris patina fœdior, quam illa Asprenatis hominis privati, cujus veneficio ei Cassius objecit, etc. H.

32. *Asprenati.* Nonium Asprenatem intelligit arcta amicitia junctum cum Augusto, de quo Sueton. in Octavio, cap. XLIII et LVI. Cassii Severi meminit et Sueton. in Vitellio, cap. II, et Quintil. et Tacit. lib. de Clar. Orator. Meminit et Asprenatis Hirtius in Commentariis. Dal. — *Asprenati.* Suet. in Aug. LVI: « Quum C. Nonius Asprenas arctius ei junctus (Augusto) causam veneficii, accusante Cassio Severo, diceret: consuluit senatum, quid officii sui putaret, etc. » Hard.

33. *Et Cumæ.* Mart. lib. IV, ep. CXIV, cui lemma inscriptum: « Patella Cumana: Hanc tibi Cumano rubicundam pulvere testam, Municipem misit casta Sibylla suam. » Hard.

34. *Samia testa Matris Deum sacerdotes.* Arnobius lib. V, advers. Gent. ex Timotheo vetustissimo theologo narrat, Atyn, furiarum plenum, perbacchatum, jactatum, quum se humi projecisset sub pino, arrepta testula, quam Agdestis instigator amentiæ gestabat, virilia sibi præsecuisse, etc. Inde factum ut Galli ejus imitatione genitalia sibi testa demeterent, sed Samia, quoniam ejus vulnus innoxium fuit, et ad proscindendum acies, quam aliarum, celerior. Catullus in Galliambo de Berecynthia et Atti scribit, Attin devolvisse acuto sibi pondera silice, non testa. *Samium*, testeum et acutum: unde *samiare*, acuere. Vide Nonium et Victor. lib. et cap. XVII, et lib. XX, c. 10. Dal. — *Samia.* Testatur id quoque

vocantur, virilitatem amputare, nec aliter citra perniciem, M. Cælio credamus[35], qui linguam sic amputandam objecit gravi probro[36], tamquam et ipse jam tunc eidem Vitellio malediceret. Quid non excogitavit ars? fractis etiam testis utendo sic, ut firmius durent tusis calce addita, quæ vocant Signina[37]. Quo genere etiam pavimenta excogitavit.

XLVII. (XIII.) Verum et ipsius terræ sunt alia commenta[1]. Quis enim satis miretur[2], pessimam ejus partem, 1

Martialis, sed obscœno carmine, III, epigr. LXXXI. HARD.

35. *Virilitatem amputant, nec aliter citra perniciem, si M. Cælio credamus* (sic prius). Vossian. et Pintiani codd. « virilitatem amputare, nec aliter citra perniciem, M. Cælio credamus. » Quasi adderet, vel intellectum vellet : quis enim velit experiri? Prodigiosam hic explicationem sunt commenti, M. Cælium quum novas tabulas ferret, traduxisse nobilium et locupletum luxum tam claris et manifestis exemplis, ut eo jam sæculo videretur suis criminationibus proscindere luxuriosissimum Vitellium, qui postea imperavit : propterea nobiles Cælio circa Thurios victo (qua metragyrtæ virilitatem) Samia testa linguam præcidisse : deinde eum interemisse. Quod exemplum postea Antonium in proscripto Cicerone sequutum esse. Ἡράκλεις ἀποτρόπαιε, quantum est erudite ineptire? Cælius in altercatione gravi probro objecit homini temporis ejusdem, Vitellio, adversario suo, dignum esse, cui lingua ob maledicentiam Samia testa præcideretur, immemor quid ipse tum temporis faceret. Itaque legendum : « tanquam et ipse non tunc eidem Vitellio malediceret. » Sed Cælius sine dubio aliquid gravius et lingua morigerari solitum Vitellium significabat. GR.

36. *Linguam amputandam objecit gravi probro.* Cælius aiebat, linguam amputandam ejus pudendi criminis reis, quod Bætico Martialis objicit loc. cit. quod libidinis genus et in Vitellio tacite arguit hoc loco Plinius : itemque Tranquillus, c. III et IV. HARD.

37. *Quæ vocant Signina.* A Signia Italiæ oppido, de quo lib. III, in Geographicis diximus. Signini operis mentio apud Columellam lib. I, cap. 6. Signino alveo deductas Ravennam aquas prodidit Cassiodor. Varr. Epist. V, 38. H. — Non absimilem videmus alveum, quo Julianus Cæsar aquas a fonte *Arcueil* ad Thermas suas Lutetiam deduxerat. BROT.

XLVII. 1. *Verum et ipsius terræ sunt alia segmenta* (sic prius). Codd. manu exarati : *commenta;* forte *momenta*. Cap. sequenti extremo : « Nam ad reliquos usus vitæ in coriis lanisque perficiendis quanti sit momenti, significatum est. » GRON. — *Commenta.* Sic Reg. 2, cæterique MSS. recte : nunc terræ ipsius commenta laudantur, ut proxime ante artis. H. — *Alia commenta.* Alii usus, aliæ utilitates. BR.

2. *Quis enim satis miretur*, etc.

ideoque pulverem appellatum[3] in Puteolanis collibus, opponi maris fluctibus: mersumque protinus fieri[4] lapidem unum inexpugnabilem undis, et fortiorem quotidie, utique
2 si Cumano misceatur cæmento[5]? Eadem est terræ natura et in Cyzicena regione: sed ibi non pulvis, verum ipsa terra qualibet magnitudine excisa et demersa in mare, lapidea extrahitur. Hoc idem circa Cassandriam produnt fieri: et in fonte Gnidio dulci, intra octo menses terram

Plenius hæc tractantur a Vitruv. sed eadem tamen, II, 6, pag. 24: « Est etiam genus pulveris, quod efficit naturaliter res mirandas. Nascitur in regionibus Baianis, et in agris municipiorum, quæ sunt circa Vesuvium montem: quod commixtum cum calce et cæmento, non modo cæteris ædificiis præstat firmitate, sed etiam moles, quæ construuntur in mari, sub aqua solidescunt. » Hard.

3. *Ideoque pulverem appellatum*, etc. Hæc totidem verbis Is. Origg. XVI, 1. Etiamnum pulverem eum Itali Gallique *pouzzolane* nuncupant, tectoriis parietum utilissimum. Seneca, Natt. Quu. lib. III, pag. 872: « Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est. » Sidon. Apollin. Paneg. Anthemii Aug. pag. 290, de amplitudine agens urbis Byzantinæ: « Porrigis ingentem spatiosis mœnibus urbem, Quam tamen angustam populus facit. Itur in æquor Molibus, et veteres tellus nova contrahit undas. Namque Dicarchææ translatus pulvis arenæ Intratis solidatur aquis, durataque massa Sustinet advectos peregrino in gurgite campos. » Vide etiam Dionem, XLVIII, pag. 389. Hard. — *Pulverem appellatum in Puteolanis collibus*. Puteolis, *Pozzuolo*, in Campania, et in omni Baiani sinus ambitu, pulvis ille reperitur, Italis *pozzolana* dictus, nobis *pouzzolane* et *trass*. Sunt autem pumiceæ quædam ex montibus ignivomis scoriæ, in pulverem sponte vel hominum manu redactæ, quarum multa sunt genera. Tales quoque Romæ in *catacumbis*, in Etruria, in Gallia, præcipue in Arvernorum montibus, ubi quondam volcanici ignes exarsere, et ad Rheni fluminis ripas (*Andernach*) inveniuntur, parietum tectoriis, moliam in aquis substructioni, canalibus, vivariis, aquæductibus, et operibus cæteris id genus utilissimæ. Ed.

4. *Mersumque protinus fieri lapidem*. Et apud nos etiamnunc frequentissimo in usu sunt varia cæmentorum genera, *mortiers*, e testis lateribusve coctis ac tusis, addita calce (*chaux maigre*, *chaux hydraulique*), quæ protinus sub aqua solidescunt. Et his in rebus nuperiori ætate multos summam diligentiam apud nos adhibuisse architecturæ periti norunt. Ed.

5. *Si Cumano misceatur cæmento*. Cumanum cæmentum quidam fieri volunt ex topho vel pumice in sulphuris metallis nato. Dalec.

lapidescere. Ab Oropo quidem Aulida[6] usque quidquid terræ attingitur mari, mutatur in saxa. Non multum a pulvere Puteolano distat e Nilo arena tenuissima[7] sui parte, non ad sustinenda maria fluctusque frangendos, sed ad debellanda corpora palæstræ studiis[8]. Inde certe Patrobio[9], Neronis principis liberto advehebatur. Quin et Leonnato, et Cratero[10], ac Meleagro Alexandri Magni ducibus sabulum hoc portari cum reliquis militaribus commerciis reperio. Plura de hac parte non sum dicturus, non Hercules magis, quam de terræ usu in ceromatis, quibus exercendo juventus nostra corpora, vires animorum perdidit.

XLVIII. (XIV.) Quid? non in Africa[1] Hispaniaque ex terra parietes, quos appellant formaceos[2], quoniam in forma 3

6. *Aulida.* Gron. et Al. ante Hard. *Aulidem.* Ed.

7. *E Nilo arena tenuissima.* Qualis advecta Romam, teste Suet. in Nerone, cap. XLV: « Ex anonæ quoque caritate luctantium accrevit invidia. Nam et forte accidit, ut in publica fame, Alexandrina navis nuntiaretur pulverem luctatoribus aulicis advexisse. » Hard.

8. *Palæstræ studiis.* Nam palæstritæ et luctaturi corpora pulvere adspergebant. Hard.

9. *Patrobio.* Meminere hujus Neroniani liberti, Dio, lib. LXIII, pag. 717, et Suetonius in Galba, cap. XX. Hard.

10. *Quin et Leonnato, et Cratero*, etc. De his Alexandri ducibus, vide Arrianum, in exped. Alex. Ælianum, Var. Hist. lib. IX, cap. 3; et Justinum, lib. XIII, cap. 14. Λεοννάτος, Κράτερος, Μελέαγρος. H.

XLVIII. 1. *Non in Africa.* Brot. et MSS. Reg. et editione principe, *non et in Africa.* Ed.

2. *Formaceos*, etc. Probat hanc lectionem Sirmondus noster in Nott. ad Sidon. pag. 13, adjicitque structiles rivorum canales, quibus aqua ducitur, formas pariter nuncupari, quod appressis forma utrimque tabulis instruantur: quo sensu aquas formarum dixit Cassiodorus, Variar. Epist. III, 31. Et ep. 53: « Romam formarum inundatione ditissimam. » Et lib. V, ep. 38: *Formam Ravennatem.* Denique lib. VII, inter formulas, sexta est « formula Comitivæ formarum Urbis. » Et vetus inscriptio, quam Fabrettus affert de Aquæd. pag. 20, sed spuria: IMP. CAES. M. AVRELIVS ANTONINVS PIVS AQVAM. MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM. PVRGATO FONTE. EXCISIS. ET PERFORATIS. MONTIBVS. RESTITVTA. FORMA. ADQVISITO. ETIAM. FONTE. NOVO ANTONINIANO. IN SACRAM VRBEM SVAM PERDVCENDAM CVRAVIT. Isidor. XV, 9: « Formatum, sive formarium in Africa vel

circumdatis utrimque duabus tabulis inferciuntur verius, quam instruuntur, ævis durant, incorrupti imbribus, ventis, ignibus, omnique cæmento firmiores? Spectat etiam nunc speculas[3] Hannibalis Hispania, terrenasque turres jugis montium impositas. Hinc et cespitum natura, castrorum vallis accommodata, contra fluminum impetus aggeribus. Illini quidem crates parietum luto[4], et lateribus crudis[5] exstrui, quis ignorat?

1 XLIX. Lateres non sunt e sabuloso[1], neque[2] arenoso, multoque minus calculoso ducendi solo: sed e cretoso et

Hispania parietes de terra appellant, quomodo in forma circumdatis duabus utrimque tabulis inferciuntur verius, quam instruuntur.» Palladius, I, 34, de munitionum horti generibus: « Alii luto, inquit, inter formas clauso parietes figuratos ex lateribus imitantur.» Hispani *tapias* vocant ejusmodi parietes. HARD.

3. *Speculas.* In quibus speculatores ἡμεροδρόμοι, sive ἡμεροσκόποι stantes, et collocati, advenientium hostium ordines, acies, numerum prospiciebant, ut suis denuntiarent. Turn. lib. XXVII, cap. 7. DAL.— *Speculas Hannibalis Hispania, terrenasque turres.* Harum Hannibalis turrium facta superius mentio, II, 73: « In Africa Hispaniaque Hannibalis turrium, etc.» HARD.

4. *Illini quidem crates parietum luto.* Hodieque multis in locis Galliæ parietes cratibus, luto, et argilla pingui, e qua lateres fiunt, oblitis exstruuntur. DAL.

5. *Et lateribus crudis.* Ut ignis et fornicum impensæ parcatur: ut inter sese melius coagmententur crudi, et ideo molliores lateres: ut cæmento exiguo sit opus: ut breviore temporis spatio murus perficiatur. Ita Dalecampius. H.

XLIX. 1. *Lateres non sunt e sabuloso.* Hæc explanatius paulo Vitruv. II, 3, pag. 21: « Itaque primum de lateribus, qua de terra duci eos oporteat, dicam. Non enim de arenoso, neque calculoso, neque sabuloso luto sunt ducendi: quod ex his generibus quum sunt ducti, primum fiunt graves: deinde quum ab imbribus adsperguntur, dilabuntur et dissolvuntur: paleæque, quæ in his ponuntur, non cohærescunt propter asperitatem. Faciendi autem sunt ex terra albida, cretosa, sive de rubrica, aut etiam masculo sabulone, etc.» Sabulum, vel sabulonem vocant arenam, non quidem tenuiorem, minutioremque, ut in Thesauro R. Stephani scribitur, sed crassiorem, vilioremque: quod recte docet Agricola de Nat. fossil. VII, pag. 321: « Sabulum crassius est quam arena: quod vel durum est, vel molle: illud marem, hoc feminam appellant: masculum utilius sternendis viis, etc.» H.

2. *Neque arenoso.* De arenæ generibus dicetur inf. lib. XXXVI, c. 55. HARD.

albicante, aut ex rubrica: vel si jam ex sabuloso, e masculo certe. Finguntur optime vere[3]: nam solstitio rimosi fiunt. Ædificiis non nisi bimos probant[4]. Quin et intritam ipsam eorum[5], prius quam fingantur, macerari oportet. Genera eorum tria: Lydion[6], quo utimur, longum sesquipede,

3. *Finguntur optime vere.* Vitruv. loc. cit. pag. 22: « Ducendi autem sunt per vernum tempus et autumnale, ut uno tenore siccescant. Qui enim per solstitium parantur, ideo vitiosi sunt, quod summum corium sol acriter quum percoquit, efficit ut videantur aridi: interius autem sint non sicci: et quum postea siccescendo se contrahunt, perrumpunt ea quæ erant arida: ita rimosi efficiuntur imbecilli. » Sic etiam Palladius, lib. VI, in Maio, tit. 12, pag 120. Hard.

4. *Ædificiis non nisi bimos probant.* Sic præclare Sig. Gelenius. Salmasio ad Solin. pag. 1232, non sana videtur locutio, *bimos lateres* dici, qui ante biennium ducti sunt: præterea damnari eam lectionem a veteri codice, in quo sit, « quos ædificiis non idoneos probant, » quod etiam non sincerum et vix latinum; denique conjectat, *quos a biennio probant.* Nimirum nomen veteris codicis virum decepit, quum sic exhibeant et Gud. Men. Academicusque, hoc est, pejores. At Vossianus: « rimosi fiunt ædificiis non si bimos probant. » Sic prorsus, in quo vitium hoc unum, quod *non si* pro *non nisi* festinans librarius subjecit. Et hoc non modo sanum et latinum, sed etiam Plinio frequens. Lib. XIII, 12, de palmis arboribus: « Ergo plantaria instituunt anniculasque transferunt et interdum bimas. » Lib. XVIII, 24: « Semen optimum anniculum, bimum deterius, trimum pessimum, ultra sterile. » Lib. XXXVI, 23, *calx trima.* Sic *nuces bimas et anniculas*, Cato, cap. XVII de Re rust. Horatius Carm. I, 19: « Verbenas, pueri, ponite, thuraque, Bimi cum patera meri. » Gron. — *Ædificiis.* Hæc rursum traduntur a Vitruvio loc. cit. ubi causam hujusce placiti aperit: « Maxime autem, inquit, utiliores erunt, si ante biennium fuerint ducti: namque non ante penitus possunt siccescere, etc. » H.

5. *Quin et intritam ipsam eorum.* Totidem apicibus Reg. 2 et alii. Intrita porro, quæ vox et alibi occurrit apud Plinium, materia est, ex qua lateres finguntur, intrita et subacta. Hard.

6. *Lydion.* Sic Reg. 2 cæterique MSS. non, ut editi, *didoron.* Hæc paulo aliter Vitruv. loc. cit. « Fiunt autem laterum genera tria: unum, quod græce δίδωρον appellatur, id est, quo nostri utuntur, longum pede, latum semipede. » In vetusto Vitruvii codice legisse se Philander ait, *quod græce Lychum*, sed *Lydium* debuit dicere, « longum sesquipede, latum pede: » quam scripturam ipse approbat. Pergit vero mox Vitruvius: « Cæteris duobus Græcorum ædificia struuntur. Ex his unum pentadoron, alterum tetradoron dicitur. Doron autem Græci appellant palmum, quod munerum datio græce δῶρον appella-

latum pede : alterum tetradoron : tertium pentadoron.
2 Græci enim antiqui doron palmum vocabant[7], et ideo dora munera, quia manu darentur. Ergo a quatuor et quinque palmis, prout sunt, nominantur. Eadem est latitudo. Minore in privatis operibus, majore in publicis utuntur in Græcia. Pitanæ in Asia, et in ulterioris Hispaniæ civitatibus, Maxilva et Calento[8], fiunt lateres, qui siccati non merguntur in aqua. Sunt enim e terra pumicosa, quum
3 subigi potest, utilissima[9]. Græci, præterquam ubi e silice fieri poterat structura, parietes lateritios[10] prætulere. Sunt enim æterni[11], si ad perpendiculum fiant. De eo et publica

tur : id autem semper geritur per manus palmum. Ita quod est quoquoversus quinque palmorum, pentadoron : quod quatuor, tetradoron dicitur : et quæ sunt publica opera pentadoro : quæ privata tetradoro struuntur. » At non item nomen a mensura primum genus habet, Vitruvio teste, ipsoque mox Plinio. Hard.

7. *Doron palmum vocabant.* Palmus quatuor pollicum fuit : pes duodenum. Hard.

8. *Maxilva et Calento.* Μαξίλουα Ptolemæo Bæticæ oppidum. Calentum Plinio, II, 3, pag. 269, ubi oppidanos Callenses appellari diximus. Ita Reg. 2 cæterique codices, totidem apicibus. In libris hactenus editis, *Massia et Calento*, mendose. Sed multo corruptiorem Vitruvii locum ex Pliniano emendabis. Maxilvam enim in Galliæ civitatem Massiliam interpolatores ejus libri transformarunt : « Est autem in Hispania ulteriore Calentum, et in Galliis Massilia, in Asia Pitane, ubi lateres quum sunt ducti, et arefacti, projecti natant in aqua. Natare autem eos posse ideo videtur, quod terra est, de quo ducuntur, pumicosa. » Lege, *Calentum et Maxilva* : deme cætera. H. — *Calento.* Brot. ex Regg. codd. 2 et 3, *in ulteriore Hispania, civitatibus Maxilva et Callento.* In montibus qui dicuntur *Sierra-Morena*, locus est *Cala* appellatus, ubi videntur fuisse civitates illæ Maxilva et Callentum. Ed.

9. *Utilissima.* Vitruvius id explicans, loc. cit. pag. 23 : « Sic autem, inquit, magnas habent utilitates, quod neque in ædificationibus sint onerosi (de lateribus pumicosis agit) et quum ducuntur, a tempestatibus non dissolvuntur. » Hard.

10. *Parietes lateritios.* Quæ deinceps sequuntur, usque ad ea verba, « Romæ non fiunt talia ædificia, » ad calcem fere hujus capitis, totidem pæne apicibus syllabisque apud Vitruvium leges, lib. II, cap. 8. H.

11. *Sunt enim æterni.* Tales adhuc parietes Romæ videre est in Pantheo, in palatio Cæsarum, in templo Pacis, etc. Qua arte ibi juncti sint lateres explicat eruditus Ciampin. Veter. Monument. tom. I, pag. 70. Brot.

opera[12] et regias domos struxere : murum Athenis, qui ad montem Hymettum spectat : Patris[13], ædes Jovis et Herculis, quamvis lapideas columnas et epistylia[14] circumdarent : domum[15] Trallibus regiam Attali : item Sardibus Crœsi, quam gerusian fecere[16] : Halicarnassi, Mausoli : quæ etiam nunc durant. Lacedæmone quidem excisum 4 lateritiis parietibus opus tectorium, propter excellentiam picturæ, ligneis formis inclusum, Romam deportavere in ædilitate, ad comitium exornandum, Muræna et Varro. Quum opus per se mirum esset, translatum tamen magis mirabantur. In Italia quoque lateritius murus Arretii et Mevaniæ est. Romæ non fiunt talia[17] ædificia, quia sesqui-

12. *De eo et publica opera*, etc. De eo latere scilicet. Sic post Pintianum et Gronovium Hard. quum prius legeretur, *ideo et in publica opera... adduntur*. Vitruv. loc. cit. « Et publica opera, et privatas domos, etiam regias e latere structas licet videre. » Ed.

13. *Patris*. Patræ Achaiæ oppidum, de quo in Geograph. lib. IV. Sic libri editi omnes, et manu exarati, quorum ex fide (post Gron. tamen) alterum Vitruvii locum sanamus, II, 8, pag. 29 : « De lateribus vero, dummodo ad perpendiculum sint stantes, nihil deducitur : sed quanti fuerint olim facti, tanti esse semper æstimantur. Itaque nonnullis civitatibus, et publica opera, et privatas domos, etiam regias, e latere structas licet videre. Et primum Athenis murum, qui spectat ad Hymettum montem : et Pentelensem. Item parietes in æde Jovis et Herculis lateritias cellas, quum circa lapidea in æde epistylia sint, et columnæ. » Lege, *Item Patris* : sic enim apposite oppidum oppido, Athenis Patræ opponuntur. Hard.

14. *Et epistylia*. Ἐπιστύλιον, trabs est summis columnis imposita. Nostrates *architrave* vocant : fictitia voce partim e græco ἀρχὴ et e latino *trabs* : quasi præcipuam trabem. Hard.

15. *Domum*. Vitruvius : « Trallibus, domum regibus Attalicis factam. » Hard.

16. *Quam gerusian fecere*. Γερουσία senatum, seniorumve collegium sonat. Vitruv. loc. cit. « Crœsi domus, quam Sardiani civibus ad requiescendum ætatis otio, seniorum collegio gerusian dedicaverunt. » In nummis ΓΕΡΟΥCΙΑ ΙΕΡΑΠΟΛΕΙΤΩΝ. Hard.

17. *Romæ non fiunt talia*. Et hoc pariter traditur a Vitruvio, II, 31, pag. 31 : « Leges publicæ non patiuntur majores crassitudines, quam sesquipedales constitui, loco communi... Lateritii vero parietes sesquipedali crassitudine non possunt plusquam unam sustinere contignationem. » Hard.

pedalis paries[18] non plus quam unam contignationem tolerat : cautumque est, ne communis crassior fiat, nec intergerivorum[19] ratio patitur.

1 L. (xv.) Hæc sint dicta de lateribus. In terræ autem reliquis generibus vel maxime mira natura est sulphuris, quo plurima domantur. Nascitur in insulis[1] Æoliis inter Siciliam et Italiam, quas ardere diximus[2]. Sed nobilissimum in Melo insula[3]. In Italia quoque invenitur, in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogæi[4]. Ibi e cuniculis effossum[5], perficitur igni. Genera quatuor[6] : vivum, quod Græci apyron vocant[7], nascitur solidum, hoc est, gleba : quo solum ex omnibus[8] gene-

18. *Quia sesquipedalis paries*. Romæ vero in urbis majestate, civiumque infinita frequentia ut cœnacula plura fierent, ad pedes sexaginta domorum ædificia tollere permittebatur, quod scribit Aurelius in Trajano : vel ad pedes septuaginta decreto Augusti, quod Strabo, lib. V, pag. 235. Brissonius lib. et cap. l. Dalec.

19. *Intergerivorum*. Ita Reg. 2 cæterique, non *intergerinorum*. Et Festus : « Intergerivi parietes dicuntur qui inter confines struuntur, et quasi intergeruntur. » Nostrates appellant, *mur mitoyen*. Hard.

L. 1. *Nascitur in insulis Æoliis*. Isidor. Origg. lib. XVI, cap. 1. H. — *Nascitur*. Maxima sulphuris copia ad innumeros fere vitæ usus suppetit, tum ex iis locis, quos vulgo *solfatares* appellant, tum ex montibus ignivomis; quanquam rarius in terris occurrit, quas multis abhinc sæculis jam non ardere comperimus. Nunc concretum vel sublimatum, ut aiunt, ac pæne purum reperitur; nunc plurimis mineralibus aliis commixtum (*sulfures*, *sulfates*); nunc in aquis (*eaux minérales sulfureuses*, *hépatiques*) dissolutum, etc. Ed.

2. *Quas ardere diximus*. Geogr. lib. III, cap. 14. Hard.

3. *In Melo insula*. Dioscor. V, 124. H. — *Melo*. Ibi etiamnunc semper fumant sulphureæ fodinæ, teste Galland. apud Brot. nott. ad hunc lib. Ed.

4. *Leucogæi*. De colle Leucogæo diximus XVIII, 29. H. — *Colles Leucogæi*. Nunc, *la Solfatara*. Br.

5. *Ibi e cuniculis effossum*. In libris editis, *Quod est cuniculis*. In Reg. 2 aliisque, *Leucogelibie cuniculis*. Hard.

6. *Genera quatuor*. Isid. l. c. H.

7. *Apyron*. Ἄπυρον, quod ignem minime expertum est. Cels. V, 18 : « Malagma ad strumas. Sulphuris ignem non experti, quod ἄπυρον vocant. » H. — *Apyron*. Sulphur vivum, *soufre vif*, *soufre vierge ou natif*. Nos autem sulphure vivo, sed loto, in medicina utimur. Brot.

8. *Quo solum ex omnibus*. Isidor.

ribus medici utuntur. Solum[9] (cætera enim liquore constant[10], et conficiuntur oleo incocta[11]) vivum[12] effoditur, translucetque, et viret. Alterum[13] genus appellant glebam, fullonum tantum officinis[14] familiare. Tertio quoque generi[15] unus tantum est usus ad suffiendas lanas, quoniam candorem tantum mollitiemque confert. Egula vocatur hoc genus. Quarto autem ad ellychnia[16] maxime conficienda. Cætero tanta vis est[17], ut morbos comitiales deprehendat nidore, impositum igni. Lusit et Anaxilaus eo[18], candens in calice novo[19], prunaque subdita circum-

(margin: 2 beside "ribus medici utuntur"; 3 beside "deprehendat nidore")

loc. cit. H.—*Gleba: quo solum*, etc. Gron. et Al. ante Hard. *glebosum; eo solo*. Ed.

9. *Solum*. Vocem hanc Brot. ex Regg. MSS. et edit. principe, sicut et signa parentheseos delet, nec Gr. agnoscit. Ed.

10. *Cætera enim liquore constant*. Hoc est, sulphur fusum, *soufre en masse, en canons, soufre commun*. Ed.

11. *Oleo incocta*. Nunc aqua minore impendio incoquitur. Hard. — Sulphur e minera extractum, si nondum rite purgatum sit, funditur denuo in vasis ferreis, et adjecto olei lini aliquantulum decoquitur, etc. Geoffr. Mat. med. I, 174. Ed.

12. *Vivum autem effoditur*. Dioscorides tantum ustum, et non ustum refert. Ustum Plinius in tres species rursum dividit. Dalec. — *Vivum*. Isid. totidem verbis loc. sup. cit. Hard.

13. *Alterum*. Ad verbum Isidorus hæc pariter, loc. cit. Hard.

14. *Fullonum tantum officinis*. Fullones illi, *les dégraisseurs*. Frequentes erant eorum officinæ, quum populus romanus vulgo togis albis uteretur, quæ facile maculabantur, et inde sæpius erant eluendæ. Br.

15. *Tertio quoque generi*. Isidor. loc. cit. Hard. — *Ad suffiendas lanas*. Sulphurei vaporis (*gaz acide sulfureux*) etiamnunc apud nos frequentissimus usus, ad candorem laneis sericeisque pannis conferendum. Ed.

16. *Ad ellychnia maxime*. Isidor. loc. cit. Hard.

17. *Cætero tanta vis est*, etc. Si uratur, nidor prodit qui sint morbo comitiali obnoxii: statim enim corripiuntur eo. Isidor. loc. cit. H.

18. *Lusit et Anaxilaus eo*. Sulphure scilicet. Ludere hunc solitum magicis imposturis, scribit Irenæus, laudatus a nobis in Auctorum Indice, verbo Anaxilaus. Epiphanius quoque adv. Hær. I, 34, p. 232. Ludorum porro et ludendi vox in hac arte propria: Minutius Felix, de Magis: « Quidquid miraculi ludunt, per dæmones faciunt. » H.

19. *Candens in calice novo*. Candens sulphur scilicet. In libris editis, *in calice novo*. MS. Reg. 2, *in calice vino*. Isidor. Origg. lib. XVI, cap. 1, *in calice vini*. Sed magis arridet vulgata scriptura, multis de causis. H. — *In calice novo*. Brot.

ferens, exardescentis repercussu pallorem dirum velut defunctorum offundente conviviis[20]. Natura[21] ejus calfacit, concoquit: sed et discutit collectiones corporum: ob hoc talibus emplastris malagmatisque[22] miscetur. Renibus[23] quoque et lumbis in dolore cum adipe, mire prodest impositum. Aufert[24] et lichenas a facie cum terebinthi
4 resina, et lepras. Harpacticon[25] vocatur a celeritate avellendi: avelli enim subinde debet. Prodest[26] et suspiriosis linctum. Purulenta quoque extussientibus: et contra scorpionum ictus. Vitiligines[27] vivum nitro mixtum, atque ex aceto tritum et illitum tollit: item lendes in palpebris, aceto sandarachato admixto[28]. Habet et in religionibus locum, ad expiandas suffitu domos[29]. Sentitur vis

ex Isidor. loc. cit. *in calice vini.* Regg. 2, 3, 5, *in calice vino.* Ed.

20. *Conviviis.* Sic libri omnes. Dictum figurate pro *convivis.* H. — Idem nos præstamus cum spiritu vini et camphora, *camphre*, accensis. Brot.

21. *Natura ejus calfacit*, etc. Diosc. V, 124: Θερμαίνει δὲ, καὶ διαφορεῖ, καὶ πεπαίνει ταχέως. « Calfacit, discutit, concoquitque, seu maturat celeriter. » Hard.

22. *Malagmatisque.* In malagmate quidem ad strumas, a Celso adhibetur, loc. cit. Hard.

23. *Renibus.* Q. Serenus, c. xxvi, de lumbis et renibus sanandis, pag. 141: « Aut adipi mixtum lumbis inducito sulphur. » Hard.

24. *Aufert.* Diosc. totidem verbis, V, 124, et Galen. de Fac. simpl. med. IX, 3, pag. 262. H. — *Lichenas.* Ab omni igitur ævo ad cutaneos affectus tanquam efficacissimum remedium, sulphur comprobatum fuit; neque injuria: scabiem enim, psoram, lichenes et alia id genus, tum intus exhibitum, tum extus oppositum sanat; sed ejus vapor acidus (*gas acide sulfureux*) suffitu præcipue apud nos in usu est. Ed.

25. *Harpacticon.* Ἁρπακτικὸν, quod festinanter eripi oporteat; aliter enim creat hulcera. Brot.

26. *Prodest et suspiriosis.* Diosc. loc. cit. Βῆχάς τε, καὶ ἐμπύους, καὶ ἀσθματικοὺς ὠφελεῖ ἐν ᾠῷ λαμβανόμενον, καὶ ὑποθυμιώμενον... ἰᾶται καὶ σκορπίων πληγὰς μιγὲν ῥητίνῃ. H.

27. *Vitiligines.* Dioscor. loc. cit. αἴρει δὲ καὶ ἀλφούς. Hard.

28. *Aceto sandarachato admixto.* Aceto in quo diluta sandaracha fuerit. Hard.

29. *Ad expiandas suffitu domos.* Ad abigenda scilicet ex ædibus noxia. Neque domos tantum, sed et homines ipsos suffiri sic mos fuit: quod Propertius ita expressit lib. IV, eleg. 9, sub finem: « Imperat et totas iterum mutare lacernas, Terque meum tetigit sulphuris igne caput. » Ovid. Fast.

ejus[30] et in aquis ferventibus. Neque alia res facilius accenditur : quo apparet ignium vim magnam etiam ei inesse. Fulmina[31] et fulgura quoque sulphuris odorem habent : ac lux ipsa eorum sulphurea est.

LI. Et bituminis vicina est natura[1], alibi limus, alibi 2

lib. IV : « Cærulei fiunt puro de sulphure fumi, etc. » Juvenal. Sat. II, v. 157 : « cuperent lustrari, si qua darentur Sulphura cum tedis. » Ante hos græcus vates, Odyss. X, 481 : Οἶσε θέειον, γρηῦ, κακῶν ἄκος, οἶσε δέ μοι πῦρ, Ὄφρα θειώσω μέγαρον. « Affer sulphur, anus, malorum medelam; affer et ignem : ut domum suffumigem. » Ubi Eustathius : θέειον θυμιάματος εἶδος, etc. idque mox esse θεῖον, seu sulphur, docet. H. — *Ad expiandas suffitu domos*. Sic in insula Melo est hiatus terræ, cujus ambitus est ferme decem pedum, qui sulphureum vaporem exhalat, quo pestes multique morbi avertuntur; et, si forte pestis ingruat, hiatum illum paulo altius effodiunt, statim vapor per domos diffunditur, et abigitur pestis. Galland. apud Brot. nott. ad hunc lib. Ed.

30. *Sentitur vis ejus*. Vis nempe medica, in aquis calidis et sulphuratis. Plin. lib. XXXI, cap. 32 : « Est autem utilis aqua sulphurata nervis, aluminata paralyticis, etc. » Hard.

31. *Fulmina*. Et fulgurita quoque ipsa. Seneca Natt. Quæ. II, 21, p. 852 : « Quid quod omnibus fulguritis odor sulphureus est? » Hard.

LI. 1. *Bituminis vicina est natura*. Bituminis plura genera : 1° Naphta, petroleum (*naphthe, pétrole*), quod subtile, inflammabile, fragrans, candidum, flavum, rufum, aut nigricans. Apud Italos multum commendatur petroleum quod in agro Mutinensi, *Modène*, variis in fontibus ac puteis hauritur; etiamnunc ad lucernarum lumina quibusdam in locis (*Parme*, etc.) vicem olei præstat. Putei autem ad ulnarum 30 vel 40 altitudinem effodiuntur, donec scaturigo reperiatur aquæ cum oleo permixtæ : qui in collis infima parte excavantur, oleum rufum uberrimum suppeditant; qui vero in superiore, candidum, sed minori copia. Nec Gallia nostra petroleo caret : non longe a Bœterris, *Beziers*, prope vicum Gabianum, *Gabian*, oleum rufum e saxorum quorumdam (*molasse*) rimis effluit, quod sedulo colligitur, nec virtute ceteris inferius est. 2° Pissasphaltos (*pissasphalte*, *poix minérale*) asphaltos est petroleo mixta, rufa vel nigra, tenax, mediæ inter naphtham et bitumen consistentiæ, quæ calore liquescit, frigore densatur, etc. Sic appellatam ait Dioscor. I, 101, quod odorem picis bitumini mixtæ redoleat. E rupibus stillat, vel e terra scaturit plurimis in locis; per intervallum temporis satis longum servata, indurescit quidem; sed nonnihil pinguitudinis retinet, nec umquam ad bituminis duritiem exsiccatur. Cum limo argilloso mixta maltham (*malte*) constituit, quæ in ferruminandis murorum lapidibus calcis usum præstat.

terra : limus e Judææ lacu, ut diximus[2], emergens : terra in Syria circa Sidonem oppidum[3] maritimum. Spissantur hæc utraque, et in densitatem coeunt. Est vero liquidum bitumen, sicut Zacynthium[4], et quod a Babylone invehitur. Ibi quidem et candidum[5] gignitur. Liquidum est et Apolloniaticum : quæ omnia Græci pissasphalton[6] ap-
2 pellant ex argumento picis et bituminis[7]. Gignitur etiam pingue, liquorisque oleacei[8], in Sicilia Agragantino fonte

3° Asphaltos (*asphalte*, *bitume de Judée*) solida est, fragilis, obscure rufa vel nigra, splendens, igne liquescens, etc. Super mare mortuum, quod ex ea lacus Asphaltites (*Mer morte*, *lac asphaltique*) dictum est, colligitur : vero simile est ex hujus lacus fundo ingentem bituminis hujus copiam scaturire, quod propter specificum pondus aquis innatat. Primo quidem, ut cætera bituminum genera, molle est, lentum, et adeo sequax ut vix avelli queat; sed per tempus spissatur, fitque etiam pice sicca durius. Multas species alias aut varietates hic tractare vetat nostri instituti ratio. Conf. de succinis lib. XXXVII, cap. 2. Ed.

2. *Ut diximus*. Lib. nempe V, cap. 15. Hard.

3. *Circa Sidonem oppidum*. Dioscor. I, 99. Hard.

4. *Zacynthium*. Zacynthium, Babyloniumque, et Apolloniaticum bitumen laudant pariter Dioscor. loc. cit. et Vitruv. VIII, 3, p. 159.

5. *Ibi quidem et candidum*. Hoc optimum est, *le naphthe blanc;* non Babylone tantum reperitur, sed et in agro Mutinensi, *Modène*. Conf. not. 1. Ed.

6. *Pissasphalton*. Πιττάσφαλτος Dioscoridi, lib. I, cap. 100. Hard.

7. *Ex argumento picis et bituminis*. Quod mixtam bitumini picem redolet. Mixtum vero utriusque odorem intellige, non naturam. Sed et eadem pissalphaltos, quæ pix et bitumen, si ambo hæc fuerint permixta, pollet, teste Diosc. I, 101. Hard.

8. *Gignitur et pingue liquorisque oleacei* (sic prius). Sic sane jam Andreas. Pintiani liber : « et impingue dicique liquoris oleacei : » unde ille legendum retur : « pingue viceque liquoris; » ut paullo post : « utunturque eo ad lucernarum lumina vice olei. » Sed quo ille argumento conjecturam suam confirmat, id ego illi maxime contrarium puto. Salmasius ad Solin. pag. 126, ex libro veteri affert : « et pingue dieique liquoris in Sicilia; » jubet autem scribi : « Gignitur et pinguedinei quoque liquoris in Sicilia Agragantino fonte inficiens rivum. » Hanc vero vocem neque Afranii nauci nec Plauti circo permutaverim. Primum non si a τῷ *Cupido*, postquam id genus mutavit et nomen proprium factum, dicitur *Cupidineus;* nec si Apuleius finxit *livedo* et *livedineus*, idem et Plinium *pinguedineus* a *pinguedo* dixisse credi-

inficiens rivum. Incolæ id arundinum paniculis[9] colligunt, citissime sic adhærescens. Utuntur eo ad lucernarum lumina[10] olei vice: item ad scabiem jumentorum[11]. Sunt qui et naphtham, de qua in secundo[12] diximus volumine, bituminis generi adscribant. Verum ardens ejus vis ignium naturæ cognata, procul ab omni usu abest[13]. Bituminis 3 probatio[14], ut quam maxime splendeat, sitque ponderosum ac grave: læve autem modice, quoniam[15] adulteratur pice. Vis, quæ sulphuris[16]; sistit, discutit, contrahit,

derim. Dein *pinguedinem* numquam dixisse Plinium apparet ex eo, quod ubicumque antehac ea vox legebatur, in melioribus libris repertum est *pinguitudo*. Voss. optimus hic nos destituit, in quo deest unum folium. Vellem scire quid tinniat Chiffletianus. Qui si cum Pintiani codice consentiret, scriberem: « Gignitur etiam pingue, lucensque, liquoris oleacei, in Sicilia, Agrigentinos fontes inficiens rivo. » Gron. — *Gignitur*. Reg. 2, ut Pintiani cod. « Gignitur etiam pingue dieique liquoris in Sicilia. » Nusquam *oleacei* vidimus. Colb. 3, « Gignitur et pinguis liquoris in Sicilia. » Dum sanius occurrat aliquid in vulgata lectione interim acquiescimus. Solin. v, p. 21: « In lacu Agrigentino oleum supernatat: hoc pingue hæret arundinum comis. » Hard.

9. *Arundinum paniculis*. E comis arundinum. Hard.

10. *Utuntur eo ad lucernarum lumina*. Antigon. Caryst. in Hist. Mirabil. Τοῦτο δ' ἐν τοῖς λύχνοις κάεσθαι, καὶ δύνασθαι φύματα καὶ ψώραν ἰᾶσθαι. Diosc. I, 99: Γίνεται δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀγραγαντίνων χώραν τῆς Σικελίας ὑγρὸν ἐπινηχόμενον ταῖς κρήναις, ᾧ χρῶνται εἰς τοὺς λύχνους ἀντὶ ἐλαίου, etc. Hard.

11. *Item ad scabiem jumentorum*. Solinus, et Antigonus, proxime citati. Virgilius item Georg. III: « Turpis oves tentat scabies. » Mox: « Et spumas miscent argenti, vivaque sulphura... nigrumque bitumen. » Hard.

12. *In secundo volumine*. Lib. II, cap. 109. Hard. — *Bituminis generi adscribant*. Et quidem recte. Conf. supra not. 1. Ed.

13. *Ab omni usu abest*. Medicinæ. Tamen ad suffusiones oculorum, et ad albugines adhibetur a Dioscoride, I, 101. Hard.

14. *Bituminis probatio*. Martialis venetum lutum appellat: « Resina Veneto vel resecare luto, » fortassis quod afferretur ex locis Venetorum tractui vicinis. Dal. — *Bituminis*. Dioscor. hæc totidem verbis, I, 99. Hard.

15. *Læve autem modice, quoniam*, etc. Quoniam, quum sordibus asperum est, adulteratum pice intelligitur. Dioscorides loc. cit. Ἡ ῥυπώδης φαύλη· δολοῦται γὰρ πίσσης μιγνυμένης. Hard.

16. *Vis quæ sulphuris*. Diosc. I, 101: Δύναμιν ἔχει πᾶσα ἄσφαλτος ἀφλέγμαντον, κολλητικὴν, διαφορητικὴν, μαλακτικήν. H.—*Vis*, etc. Usus bituminis in medicina satis frequens

glutinat. Serpentes nidore fugat accensum. Ad suffusiones oculorum et albugines Babylonium[17] efficax traditur : item ad lepras, lichenas pruritusque corporum. Illinitur et podagris[18]. Omnia autem ejus genera incommodos oculorum pilos replicant. Dentium doloribus medentur[19] simul cum 4 nitro illita. Tussim veterem[20] et anhelitus cum vino potum emendat. Dysentericis etiam datur[21] eodem modo, sistitque alvum. Cum aceto vero[22] potum discutit concretum sanguinem[23], et detrahit. Mitigat lumborum dolores[24], item articulorum. Cum farina hordeacea impositum, emplastrum peculiare facit sui nominis[25]. Sanguinem sistit. Vulnera colligat. Glutinat nervos[26]. Utuntur etiam ad quartanas bituminis drachma, et hedyosmi[27] pari pondere cum

apud antiquos, ut apparet ex Dioscoride : id vero apud recentiores fœdum aspectu, tetrum odore, rarissime usurpatur medicamentum; nec immerito, quum virium adhuc incertarum sit. Ed.

17. *Babylonium*. Ad caligantes oculos Judaicum præfert Theod. Prisc. I, 10, cum herba parietaria, æquis ponderibus admixta. Hard.

18. *Illinitur et podagris*. Diosc. loc. cit. Ἀρήγει δὲ καὶ ποδαγρικοῖς, καὶ ἀρθριτικοῖς, καὶ ληθαργικοῖς, etc. Hard.

19. *Dentium doloribus medentur*. Dioscor. loc. cit. Ὀδόντων ἀλγήματα περιπλασθεῖσα πραΰνει. Nec illitu modo, sed et suffitu dentium dolorem levant, teste Marc. Empir. cap. xii, p. 91. Hard.

20. *Tussim veterem*. Dioscor. loc. cit. Marc. Empir. cap. xvii, p. 123. Hard.

21. *Dysentericis etiam datur eodem modo*. Hoc est, cum vino. Marc. Empir. cap. xxvii, p. 192., ex aqua præbet. Dioscor. loc. cit. infundi clystere liquatum cum ptisana jubet : Ἐγκλύζεται καὶ ἐπὶ δυσεντερικῶν σὺν πτισσάνῃ τακεῖσα. H.

22. *Cum aceto vero*. Dioscorid. loc. cit. Καὶ θρόμβους αἵματος διαλύει σὺν ὄξει ποθεῖσα. « Et grumos sanguinis solvit cum aceto potum. » H.

23. *Concretum sanguinem*. Inde mos tractus medicis, dandi lapsis ex alto, collisis, obtritis, mumiam, quæ pissasphaltum est. Dalec. — *Mumia* asphaltos et pissasphaltos dicebantur, quoniam his bituminibus Ægyptiorum vulgus cadavera sua conservanda (*momies*) condire solebant. Ed.

24. *Mitigat lumborum dolores*. Dioscor. loc. cit. Hard.

25. *Peculiare facit sui nominis*. Διὰ ἀσφάλτου. Hard.

26. *Glutinat nervos*. Præcisos videlicet. Hard.

27. *Hedyosmi*. Ἡδύοσμος Græcis dicitur, quæ menta Latinis. H. — *Hedyosmi*. Nobis *Mentha sativa*, de qua lib. XIX, cap. 47; lib. XX, cap. 53. Ed.

myrrhæ obolo subacti. Comitiales morbos ustum deprehendit[28]. Vulvarum strangulationes[29] olfactum discutit cum vino et castoreo. Procidentes suffitu reprimit[30]. Purgationes feminarum[31] in vino potum elicit. In reliquo usu æramentis illinitur[32], firmatque ea contra ignes. Diximus[33] et tingui solitas ex eo statuas, et illini. Calcis quoque usum præbuit[34], ita ferruminatis Babylonis muris[35]. Placet et ferrariis fabrorum officinis tingendo ferro[36], clavorumque capitibus et multis aliis usibus. 5

LII. Nec minor aut ab eo dissimilis est aluminis[1] opera, 1

28. *Comitiales morbos ustum deprehendit*. Dioscor. loc. cit. Ἐλέγχει δὲ καὶ ἐπιληπτικοὺς ὑποθυμιαθεῖσα, etc. Hard.

29. *Vulvarum strangulationes*. Dioscor. loc. cit. Ποιοῦσα πρὸς πνίγας ὑστερικὰς, καὶ προπτώσεις, προστιθεμένη, καὶ ὀσφραινομένη, καὶ ὑποθυμιωμένη. H. —*Vulvarum strangulationes*. Naphta, seu petroleum, in uteri suffocatione egregio cum successu ad guttas aliquot intus assumitur, et infantibus ad vermes enecandos propinatur; in mensium suppressione prodest, etc. Conf. Geoff. Mater. med. tom. I, pag. 157 sq. Ed.

30. *Procidentes suffitu reprimit*. Vulvas scilicet. Sic Reg. 2 et Pintiani codex. In editis, haud satis sincere, *procidentia sedis*. Adjuvat Dioscorides verbis allatis proxime. Hard.

31. *Purgationes feminarum*. Dioscor. loc. cit. Πινομένη δὲ μετ' οἴνου καὶ καστορίου ἔμμηνα κινεῖ. Hard.

32. *Æramentis illinitur*. Æramenta sunt opera ex ære facta, ut ferramenta ex ferro. Hard.

33. *Diximus*. Lib. XXXIV, c. 9: « Bitumine antiqui tinguebant eas. »

34. *Calcis quoque usum præbuit*. Calcis vicem præbet bitumen, conglutinatis eo Babylonis muris. H.

35. *Ita ferruminatis Babylonis muris*. Quodque mirum est, exstant adhuc murorum ita ferruminatorum rudera. Exstat et lacus bituminis, cujus circuitus est ferme duorum millium passuum. Hæc accurate descripsit oculatus testis P. Emmanuel, carmelita discalceatus, in Epist. MSS. Brot. — Bitumine etiamnunc utimur ad pannos impregnandos, qui levis teguli vicem præbeant; ad oblinenda domorum tecta (*terrasses*), quæ sic fiant pluviis impervia; ad ducendos lateres, qui juxta positi, substrato rite cæmento, ita ferro calido ferruminantur, ut aquas non transmittant; qua de causa in quibusdam Galliæ locis (*Pont-du-Chateau, Seyssel*, etc.) bitumen arenosum, sive arena mixtum, extrahitur. Ed.

36. *Tingendo ferro*. Illinendo ferro. Nostri dicunt, *vernir*. H.

LII. 1. *Nec minor aut ab eo dissimilis est aluminis opera*. Quod Græcis στυπτηρία, Latinis alumen, nobis *alun* (*Alumine sulfatée*, *sulfate double d'alumine et fer*) dicitur, salis genus est, vel nativum, vel arte elabora-

quod intelligitur salsugo terræ[2]. Plura et ejus genera. In Cypro candidum, et nigrum, exigua coloris differentia, quum sit usus magna: quoniam inficiendis claro[3] colore lanis, candidum liquidumque utilissimum est, contraque fuscis aut obscuris, nigrum. Et aurum nigro[4] purgatur. Fit autem omne ex aqua limoque, hoc est, terræ exsu-
2 dantis natura. Corrivatum hieme[5], æstivis solibus maturatur. Quod fuerit ex eo præcox, candidius fit[6]. Gignitur[7]

tum. Alumen naturale, vel liquidum, vel concretum. Liquidi species duæ ab Antiquis observatæ sunt: purum unum et idem Galeno φόριμον, vilius et vulgarius, limpidi vel lactei coloris, semper succo madens: impurum alterum, et idem παράφορον, sordibus inquinatum, pallidum, etc. Concretum vero a Veteribus figura distinguitur: nam aut scissum, vel σχιστὸν, et est aluminis cujusque glebosi veluti flos; cujus etiam duo modi sunt. Vel enim glebarum aut asserum instar compactum est, aut sigillatim in capillamenta quædam finditur, unde τριχίτις, capillare, dicitur. Vel est rotundum, et στρογγύλον appellatur; cujus triplex differentia: vel enim rarius est, aut bullarum modo intumuit, aut foraminibus fistulosis quamdam spongiæ speciem præfert; vel est fere rotundum, et astragali simile, ἀστραγαλωτὴ στυπτηρία; vel lateris simile est, πλινθίτις, aut ex crustis constat, πλακίτις. Alumen arte elaboratum Antiquis prorsus ignotum, apud nos usitatissimum est; extrahitur fere ex quodam lapidis genere (*Alunite, alumine sous-sulfatée alcaline*), qui prope Centumcellas agri Romani, *la Tolfa*, aluminis fodinas constituit, et alibi. Naturale vero alumen, cujus frequentissimus erat apud Antiquos usus, nobis pæne ignoratur; quanquam sponte in officinis fodinisve nonnumquam efflorescit, duoque genera, σχιστὸν nempe ac τριχίτις in insula Milo sæpius occurrit, in Sardinia (*Segario*), in Italia prope Puteolos (*la Solfatara*), in Ægypto prope Syenen, etc. Ed.

2. *Salsugo terræ*. Sic Isidor. lib. XVI, cap. 2. Hard.

3. *Quoniam inficiendis claro*, etc. Quare Theod. Prisc. I, 1, *alumen* appellat, *quo infectores utuntur*. H. — *Lanis*. Infectoribus præcipue apud nos aluminis usus: quippe quo pannos primum tingunt, quos pretiosiori pigmento mox infectos volunt, ut vividius inde splendeat color, et pertinacius adhæreat. Ed.

4. *Et aurum nigro purgatur*. Utuntur eo et aurifices ad inaurandum. Hard.

5. *Corrivatum hieme*. Isidor. loc. cit. Hard.

6. *Præcox candidius fit*. Isidor. loc. cit. Hard.

7. *Gignitur*. Dioscor. V, 123: Γεννᾶται δὲ καὶ... ἐν Μήλῳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ἐν Λιπάραις, ἐν Σαρδονίᾳ, καὶ Ἱεραπόλει τῆς Φρυγίας, Λιβύῃ, Ἀρμενίᾳ, etc. De Lipara nominatim Diodor. Sic. lib. V,

autem in Hispania, Ægypto, Armenia, Macedonia, Ponto,
Africa : insulis Sardinia, Melo, Lipara, Strongyle. Lau-
datissimum in Ægypto, proximum in Melo. Hujus quoque
duæ species[8], liquidum, spissumque. Liquidi probatio[9], ut sit
limpidum, lacteumque, sine offensis fricantium, cum quo-
dam igniculo caloris. Hoc phorimon vocant[10]. An sit adul- 3
teratum, deprehenditur succo punici mali. Sincerum enim
mixtura ea nigrescit. Alterum genus est pallidi et scabri,
et quod inficiatur galla[11] : ideoque hoc vocant parapho-
ron[12]. Vis liquidi aluminis adstringere[13], indurare, rodere.
Melle admixto[14] sanat oris hulcera, papulas, pruritusque.
Hæc curatio fit in balineis duabus mellis partibus, tertia

pag. 293. Est vero Strongyle Liparæ vicina, ut dictum est in Geograph. III, 14. Alumen Melinum a Celso laudatur, VI, cap. postr. H.

8. *Hujus quoque duæ species*. Isid. loc. cit. Hard.

9. *Liquidi probatio*. Diosc. V, 123 : Τῆς δὲ ὑγρᾶς τὴν μάλιςα διαφανῆ προκριτέον, καὶ γαλακτώδη, ὁμαλήν τε... ἔτι δὲ ἄλιθον, καὶ πυρῶδες ἀποπνέουσαν. « Liquidum præfertur maxime pellucens, lacteum, planum, et æquabile (sine offensis fricantium, quod idem est, Plinius pro eo dixit) : minime lapidosum, et quemdam caloris igniculum exspirans. » Aliud ab hoc alumine liquido nostrum alumen est, quod vocant, *alun de roche* : quod indictum Veteribus arbitramur. Quæ nunc in officinis aluminis genera veneant, disce ex Constantino, verbo Στυπτηρία. Hard.

10. *Hoc phorimon vocant*. Ita libri omnes. Galenus κατὰ τόπ. VI, 3, p. 495 : Ἡ ὑγρὰ, ἣν καλοῦσιν ἔνιοι φόριμον, εὐωνοτάτην τε καὶ εὐποριςοτάτην ὑπάρχουσαν ἐν πᾶσι χορίοις. « Alumen liquidum : quod alii phorimon appellant, quod vilis pretii, et facile parabile ubique exsistit. » Neophytus : Φορίμ., ὑγρὰ ἡ ϛυπτηρία. Hard.

11. *Et quod inficiatur galla*. Sic Reg. 2 cæterique : et editi, *quod inficitur galla*. Rectius fortasse, *et quod inficiat ut galla* (et sic Vet. apud Dalec. Ed.) Id enim mox censetur optimum, quod tractantium manus nigritia non inficit. Hard.

12. *Ideoque hoc vocant paraphoron*. Παράφορον, dolosum proprie vox ea sonat : hoc vero loco adulteratum, nec sincerum. Cave Salmasium audias, qui in Solin. p. 1166, παράφυρον legi jubet, vocem toti Græciæ inauditam. Hard.

13. *Vis liquidi aluminis adstringere*, etc. Dioscorid. V, 123 : Δύναμιν δὲ ἔχουσι θερμαντικὴν, ϛυπτικὴν... τήκουσαν δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τῶν βλεφάρων σάρκας, καὶ τὰ ἄλλα ὑπερσαρκώματα. « Vim habet excalfaciendi, adstringendi... palpebrarum carnes, similesque excrescentias erodendi atque absumendi. » H.

14. *Melle admixto*. Dioscor. totidem verbis loc. cit. Hard.

aluminis. Virus alarum sudoresque sedat[15]. Sumitur pilulis contra lienis vitia, pellendumque per urinam[16] sanguinem. Emendat et scabiem nitro ac melanthio[17] admixtis.
4 Concreti aluminis[18] unum genus schiston[19] appellant Græci, in capillamenta quædam canescentia dehiscens. Unde quidam trichitin potius appellavere. Hoc fit e lapide, ex quo et chalcitin[20] vocant : ut sit sudor quidam ejus lapidis in spumam coagulatus. Hoc genus aluminis minus sistit humorem inutilem corporibus[21]. Sed auribus magnopere prodest[22] infusum, vel illitum, vel oris hulce-

15. *Virus alarum sudoresque sedat*. Marc. Empir. c. XVIII, p. 128; Dioscor. loc. cit. H. — *Virus*. Alumen ustum carnis excrescentias absumit; et ad alarum, inguinum, et pedum fœtorem cohibendum, linteis conspersum frequenter usurpatur. Geoffr. Mater. med. tom. I, pag. 143. Cautissime tamen hoc remedio utendum, ne periculosiores iis, quos ita curaveris, subsequantur morbi. Ed.

16. *Pellendumque per urinam sanguinem*. Gron. et Al. ante Hard. *pellendumque pruritum ac per*, etc. Ed.

17. *Melanthio*. Sive gith; nobis *Nigella sativa*, *la nielle*, de qua diximus lib. XX, cap. 71. Ed.

18. *Concreti aluminis*. Totidem verbis Dioscor. loc. cit. Ἀρίστη δὲ ὑπάρχει ἡ στυπτηρία σχιστὴ... οὐ πεπιεσμένη βωληδὸν ἢ σχιδακηδὸν, ἀλλ' ἐξχασμένη κατὰ μονάδας πολιαῖς θριξὶν ἐμφερῶς· οἵα ἐστὶν ἡ λεγομένη τριχῖτις, γεννωμένη δὲ ἐν Αἰγύπτῳ. « Optimum vero alumen scissile... quod nec glebulose aut assulose compactum, sed sigillatim quasi in capillamenta canescentia dehiscens : quale est quod trichites, hoc est, capillare appellatur, et in Ægypto provenit. » Et scissile alumen Celsus appellat, lib. V, cap. 2. H.

19. *Unum genus schiston*. Conf. huj. cap. not. I; et Cl. Tournefort, *Voyage du Levant*, tom. I, pag. 187 sqq. Nobis, *alun de plume*. Ed.

20. *Hoc fit e lapide, ex quo et chalcitin*. Nempe ex eo lapide quem chalciten vocant in Cypro, ut dictum est XXXIV, 2, unde et idem alumini nomen hæsit. Salmasius in Solin. pag. 1166, contra omnium codicum fidem, contra scriptoris mentem, sola ingenii ductus conjectura, sed nunc maxime fallaci, legi sic suadet : « Hoc fit e lapide gleboso, bolitin vocant, ut sit sudor, etc. » Hard.

21. *Minus sistit hum. inutil. corporibus*. Gron. et Al. ante Hard. *siccat minusque sistit*, etc. Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *inutilem corporis*. Ed.

22. *Sed auribus magnopere prodest*. Marc. Empir. lib. de Medicam. cap. IX, pag. 75 : « Alumen cum aceto teres, et simul omnia concoques ad tertias : hoc medicamen tepidum auriculæ infusum, pus optime purgat, vermes necat : aquam etiam, si intraverit, educit. »

ribus, dentibusque[23], si saliva cum eo contineatur. Et oculorum medicamentis[24] inseritur apte, verendisque[25] utriusque sexus. Coquitur in patinis, donec liquari desinat. Interioris[26] est alterum generis, quod strongylen 5
vocant[27]. Duæ ejus species, fungosum atque omni humore dilui facile: quod in totum damnatur. Melius pumicosum, et foraminum fistulis spongiæ simile, rotundumque natura, candido propius: cum quadam pinguitudine, sine arenis, friabile, nec inficiens nigritia. Hoc coquitur per se carbonibus puris, donec cinis fiat. Optimum ex omnibus quod 6
Melinum vocant ab insula Melo, ut diximus[28]. Nulli vis major neque adstringendi, neque denigrandi, neque indurandi. Nullum spissius. Oculorum scabritias extenuat: combustum utilius epiphoris inhibendis. Sic et ad pruritus corporis. Sanguinem quoque sistit in totum[29], foris illitum. Vulsis pilis ex aceto illitum, renascentem mollit lanuginem summam. Omnium generum vis in adstringendo: unde nomen Græcis[30]. Ob id oculorum vitiis[31] aptissima sunt. Sanguinis fluxiones inhibet cum adipe. Sic et infantium 7
hulcera. Putrescentia hulcerum compescit cum adipe, et

Et p. 81: « Alumen mulso optime dilutum, et lana instillatum, dolorem aurium sanat. » Hard.

23. *Dentibusque.* Theod. Prisc. I, 14: « Solo pulvere aluminis scissi putres dentium cavernas impleas. » Cels. VI, 9: « Alumen scissile in id foramen injectum, dentem citat, etc. » Hard.

24. *Oculorum medicamentis.* Dioscor. loc. cit. Hard.

25. *Verendisque.* Καὶ πρὸς αἰδοῖα ἐπίχριστος. Dioscor. loc. cit. Hard.

26. *Interioris.* Quod altius in terram abditur. H. — *Interioris.* MSS. Regg. 2, 3, et edit. princeps, *inertioris.* Brot.

27. *Quod strongylen vocant.* Στρογγύλη στυπτηρία, rotundum alumen, a forma sic nuncupatum, ab ipso Dioscoride, loc. citat. Hard.

28. *Ut diximus.* Sub initium hujus capitis. Hard.

29. *Sanguinem sistit in totum.* Hoc est, omnino sistit, unde unde is profluat, sive e naribus, sive ex alvo. Reg. 2, « Sistit intus in totum. » Hard.

30. *Unde nomen Græcis.* Στυπτηρία, quod vim habet στυπτικὴν, adstringentem. Galenus de Fac. simpl. med. lib. IX, p. 269. Hard.

31. *Ob id oculorum vitiis,* etc. Quæ reliquo deinceps capite con-

hydropicorum eruptiones[32] siccat. Et aurium vitia[33] cum succo punici mali : et unguium scabritias, cicatricumque duritias, et pterygia, ac perniones[34]: phagedænas hulcerum ex aceto, aut cum galla, pari pondere cremata : lepras cum succo olerum : cum salis vero duabus partibus, vitia quæ serpunt[35] : lendes et alia capillorum animalia, per-
8 mixtum aquæ. Sic et ambustis[36] prodest, et furfuribus corporum cum sero picis[37] : infunditur et dysentericis : uvam[38] quoque in ore comprimit, ac tonsillas. Ad omnia, quæ in cæteris generibus diximus, efficacius intelligitur[39] ex Melo advectum : nam ad reliquos usus vitæ in coriis lanisque perficiendis, quanti sit momenti significatum est[40].

tinentur, hæc totidem fere verbis Diosc. loc. cit. Hard.

32. *Et hydropicorum eruptiones.* Has ego eruptiones ἐξανθήματα interpretor, hoc est, pusulas, pustulasve, quas solet plerumque Plinius pituitæ eruptiones appellare. Hard.

33. *Et aurium vitia.* Theod. Prisc. lib. I, cap. 8, « de aurium causatione... Si cum illa indignatione doloris, etiam derivatio fuerit saniosa, alumen melle et oleo resolutum infundito. » Hard.

34. *Pterygia, ac perniones.* Sic etiam Marcell. Empir. cap. xxxiv, p. 232. Hard.

35. *Vitia quæ serpunt.* Ut hulcera et erysipelata. Hard.

36. *Sic et ambustis*, etc. Hoc est, permixtum aquæ. Oleum adhibet Theodor. Priscian. lib. I, cap. 17 : « Alumine scisso cum oleo contrito omnes ustiones ungo. » H.

37. *Cum sero picis.* Hoc est, cum pisselæo, de quo nos alibi diximus. Ita hunc locum restituimus ex fide Reg. 2 cod. quum prius legeretur, *cum sero et pice.* Neque modo ejus exemplaris auctoritas ad id impulit; sed et Serapionis medici calculus : namque illius interpres, cap. 420, de Alumine : « Quando linitur, inquit, cum aqua picis caput, cum eo aufert furfures capitis : » ut legisse plane videatur in græco, σὺν ὀῤῥῷ πίσσης, hoc est, cum pisselæo sive sero picis. Neque me movet, quod apud Dioscoridem legatur in libris nunc vulgatis, σὺν ὀρόβῳ καὶ πίσσῃ. Quis enim aut illos ab omni culpa præstet, aut pisselæum neget cum alumine simul permixtum ad pityriasin prodesse, quod et Plinii codices MSS. et Serapion asseverat? Hard.

38. *Uvam.* Hoc pariter Marcell. Empir. cap. xiv, p. 99, et cap. xv, p. 106. Hard.

39. *Efficacius intelligitur.* Quod ex insula Melo alumen advehitur, id esse præstantius cæteris significat, et in usu medicinæ efficacius. Hard.

40. *Significatum est.* Sub initium hujus capitis. Hard.

LIII. Ab his per se omnia[1] ad medicinas pertinentia terræ genera[2] tractabimus. (xvi.) Samiæ duæ sunt[3], quæ collyrium[4], et quæ aster appellantur. Prioris laus, ut recens sit[5] et levis, linguæque glutinosa: altera glebosior[6], candida: utraque uritur, ac lavatur[7]. Sunt qui præferant priorem. Prosunt sanguinem exspuentibus[8]: emplastris- 1

LIII. 1. *Ab his per se omnia.* Sic et edit. princeps. Brot. ex Regg. 2, 3, 5, *ab his pæne omnia;* nec enim omnes hic Plinius recenset medicas terras, Lemniam, Melitensem, Armenam, etc. Ed.

2. *Terræ genera.* Terræ omnes illæ argillaceæ (*silicates alumineux*), cum silice aliisve mineralibus aut secum invicem commixtæ, quarum usus hodie in variis artibus frequens, sed in medicina fere nullus. Ed.

3. *Samiæ duæ sunt.* Genera hæc omnia terrarum, olim in medicinæ usu frequentia, nunc exolevere penitus, neque perferuntur ad nos. Vide Matthiol. in Dioscor. lib. V, cap. 137; Aldrovand. de Metall. lib. II, c. 8, p. 248. H.—Cf. item Tournef. tom. I, pag. 112. Ed.

4. *Quæ collyrium.* Sic Reg. 2, Colb. 3, aliique. Sic Pintianus, et alii ante eum. Et quod potissimum videtur, Dioscorides ipse quoque, lib. V, cap. 172, qui duo pariter genera Samiæ terræ agnoscit; alterum quod κολλύριον, alterum quod ἀστὴρ appelletur. Dioscoridem, ut solet, sequitur Oribasius, lib. XIII, pag. 226. Priori generi collyrii nomen inditum putamus, quod oculorum medicamentis adderetur, quæ collyria vocitantur. Quanquam et eam dotem ei cum astere Samio communem esse, non ex Plinio modo, verum etiam ex Marcello Empirico discimus, cap. viii, pag. 52, ubi collyrium concinnat in primis « ex terra Samia, quam astera vocant. » Hard.

5. *Prioris laus, ut recens sit*, etc. Dioscorid. lib. V, cap. 172: Τῆς δὲ Σαμίας γῆς τὴν ἄγαν λευκὴν προκριτέον, καὶ ἐλαφρὰν, καὶ ἐν τῷ θίγειν τὴν γλῶτταν κρατουμένην ἐχεκόλλως... οἷα ἐστὶν ἣν τινες κολλύριον καλοῦσιν. « Et Samia terra præfertur ea quæ maxime candida, levis, et tangenti linguæ glutinis modo adhærescens... cujusmodi est quam aliqui collyrium vocant. » Totidem id pariter verbis Oribas. Collect. XIII, p. 226. H. — *Et levis.* Brot. ex MSS. Regg. 2 et 3, *et lenissima.* Ed.

6. *Altera glebosior.* Aster nimirum Diosc. loc. citat. Ὁ καλούμενος ἀστὴρ, πλακώδης ὢν καὶ πυκνὸς, ὡς ἀκόνη. « Glebosa et densa in modum cotis. » Vehementer hallucinari eos qui asterem volunt esse talcum, docet Aldrovand. de Metall. lib. V, cap. 34, pag. 686, multoque accuratius Cæsius noster, de Miner. lib. II, cap. 6, pag. 148. Hard.

7. *Utraque uritur, ac lavatur.* Diosc. loc. cit. Hard.

8. *Prosunt sanguinem exspuentibus.* Dioscorid. loc. cit. Aetius, lib. II, cap. 6, p. 49, et Oribas. lib. XIII, p. 225. Hard.

que[9] quæ siccandi causa componuntur, oculorum quoque medicamentis[10] miscentur.

1 LIV. Eretria totidem differentias habet[1]. Namque et alba est, et cinerea, quæ præfertur in medicina. Probatur mollitie, et quod si ære perducatur, violaceum reddit colorem[2]. Vis et ratio ejus in medendo dicta est inter pigmenta[3].

1 LV. Lavatur[1] omnis terra (in hoc enim loco dicemus) perfusa aqua siccataque solibus : iterum ex aqua trita ac reposita, donec considat, et digeri possit in pastillos. Coquitur in calycibus crebro concussu[2].

1 LVI. Est in medicaminibus et Chia terra[1] candicans: effectus ejusdem, qui Samiæ. Usus ad mulierum maxime cutem : idem et Selinusiæ[2]. Lactei coloris est hæc, et aqua dilui celerrima : eademque lacte diluta, et tectoriorum

9. *Emplastrisque.* Aetius, loc. cit. HARD.

10. *Oculorum quoque medicamentis.* Marcell. Empiric. cap. VIII, p. 52. HARD.

LIV. 1. *Eretria totidem differentias habet.* De terræ Eretriæ generibus atque facultatibus, totidem verba Diosc. V, 171. HARD.

2. *Violaceum reddit colorem.* Et quod si in ære linea ducatur ex ea terra, violacei coloris ea linea fit. Diosc. loc. cit. Ἀρίστη δὲ ὑπάρχει ἡ τῇ χρόᾳ σποδίζουσα, καὶ μαλακὴ ἄγαν πρός τε χαλκώματα ἑλκυσθεῖσα γραμμὴν ἰώδη ἀποφερομένη. « Optima vero habetur ad cinereum colorem vergens, et perquam mollis : quæque si per æramenta tractim ducatur, æruginei seu violacei coloris lineam efficit. » HARD.

3. *Dicta est inter pigmenta.* Cap. 21. HARD.

LV. 1. *Lavatur omnis terra.* Hæc totidem verbis Diosc. loc. proxime cit. HARD.

2. *Coquitur in calycibus crebro concussu.* Diosc. loc. cit. coqui in fictilibus perforatis jubet, ore obturato, subditis prunis, quæ follibus continenter perflentur. Oribas. similiter, lib. XIII, cap. 225. HARD.— *In calycibus crebro concussu.* Broter. ex Regg. codd. 2, 3, et edit. princ. *in calycibus crebro concussis.* ED.

LVI. 1. *Chia terra.* Dioscorides ad verbum, V, 173; Orib. lib. XIII, pag. 226; Galenus de Fac. simpl. med. lib. IX, pag. 249. HARD.— *Ejusdem.* Gron. et Al. *ejus.* ED.

2. *Idem et Selinusiæ.* Dioscorides totidem verbis, V, 175; Galenus, Oribasius, ll. cc. A Selinunte porro Siciliæ oppido creditur hæc nomen invenisse. HARD.—Hic de Siciliæ quidem oppido agi videtur; aliæ vero fuere Selinuntes in Marmarica et Cilicia. ED.

albaria[3] interpolantur. Pnigitis[4] Eretriæ simillima est, grandioribus tantum glebis, et glutinosa[5]: cui effectus idem qui Cimoliæ, infirmior tamen. Bitumini simillima est ampelitis[6]; experimentum ejus, si ceræ modo[7] accepto oleo liquescat, et si nigricans colos maneat tostæ. Usus ad molliendum discutiendumque: ad hæc medicamentis additur[8], præcipueque in calliblepharis[9] et inficiendis capillis.

LVII. (XVII.) Cretæ plura genera. Ex iis Cimoliæ[1] duo ad medicos pertinentia, candidum, et ad purpurissum 1

3. *Et tectoriorum albaria.* Hoc est, tectoria parietum, quibus propter vetustatem color albus induci solitus exolevisset, exalbantur Selinusia terra lacte diluta, renovanturque. Hard.

4. *Pnigitis.* A Pnigeo Libyæ Mareotidis vico nomen accepisse credit Agricola: alii a πνίγω derivant, quod eam terram deglutienti periculum suffocationis affert. Diosc. V, 177: Ἡ δὲ λεγομένη πνιγῖτις γῆ, τῇ χρόᾳ ἰκελή πως τῇ Ἐρετριάδι· ἔστι δὲ ἀδρόβωλος, et cætera totidem verbis cum Plinio, et Galeno de Fac. simpl. med. lib. IX, pag. 262. Hard. — *Pnigitis*. Gron. et Al. *Pignitis*. Ed.

5. *Et glutinosa.* Tactu linguæ usque adeo glutinosa, ut pensilis hæreat, τῇ τε γλώσσῃ μάλιστα κολλᾶται, ὡς ἐκκρεμᾶσθαι. Hard.

6. *Bitumini simillima est ampelitis.* Ἀμπελῖτις vocatur, quod vitibus, ταῖς ἀμπέλοις, circumlita, vermes qui vitium oculos erodunt, odore suo interimit: vel quod in ea vites felicius proveniunt. Auctores, Aetius, lib. II, cap. 9, pag. 49, et Oribas. lib. XIII, pag. 226, post Dioscor. lib. V, pag. 181, et Galen. de Fac. simpl. med. lib. IX, pag. 251. Jam tum ævo suo ægre reperiri terram ampelitidem scribit Marcell. Empir. cap. VII, p. 49. Bitumen verius esse quam terram, Agricola: carbones piceæ parvos referre Diosc. l. c. H. — An eadem quæ nobis etiam dicitur *ampelite*, dubium. Ed.

7. *Experimentum ejus, si ceræ modo*, etc. Sic probat eam Dioscorid. loc. cit. ut eam anteponat, quæ trita cito liquescat, si olei aliquantulum affundatur. Hard.

8. *Ad hæc medicamentis additur.* Et inde alterum ei φαρμακίτιδος nomen, teste Aetio, loc. cit. Hard.

9. *Præcipueque in calliblepharis.* Diosc. et Oribas. ll. cc. Hard.

LVII. 1. *Ex iis Cimoliæ duo.* Hæc totidem verbis Dioscorid. V, 176, et Oribas. lib. XIII, pag. 226: Τῆς δὲ Κιμωλίας ἡ μὲν ἔστι λευκή· ἡ δὲ ἐμπόρφυρος. Nomen a Cimolo habet, una e Sporadibus insulis, unde Ovid. Metamorph. XII, 464, cecinit: « cretosaque rura Cimoli. » Hard. — *Cimoliæ duo.* Non cretæ (*carbonates de chaux*) generibus, sed argillarum (*silicates alumineux*) adscribitur terra Cimolia; nobis etiamnunc *argile Cimolite*, ab insula nem-

inclinans. Vis utrique ad discutiendos tumores[2], et sistendas fluxiones aceto assumpto[3]. Panos quoque et parotidas cohibet : et lichenas illita, pusulasque. Si vero aphronitrum et nitrum[4] adjiciatur et acetum, et pedum tumores : ita ut in sole curatio hæc fiat, et post sex horas aqua salsa
2 abluatur. Testium tumoribus[5] cypro et cera addita[6] prodest. Et refrigerandi quoque natura cretæ est : sudoresque immodicos sistit[7] illita. Atque ita papulas[8] cohibet ex vino assumpta in balineis. Laudatur maxime Thessalica : nascitur et in Lycia circa Bubonem. Est et alius Cimoliæ usus in vestibus[9] : nam Sarda, quæ affertur e Sardinia, candidis

pe *Cimoli*, vel *l'Argentière* sic appellata. Confer Cl. TOURNEFORT, *Voyage du Levant*, tom. I, pag. 172. ED.

2. *Vis utrique ad discutiendos tumores*. Aceto nempe diluta. Totidem plane verbis Dioscorid. loc. citat. Ἑκάτεραι δὲ διαφοροῦσιν ὄξει διειμέναι, παρωτίδας, καὶ τὰ ἄλλα φύματα, etc. De parotidibus subscribit et Plin. Valer. lib. I, cap. 13, et Theod. Prisc. lib. I, cap. 8. H.

3. *Aceto assumpto*. Marcell. Empir. cap. v, p. 44 : « Creta Cimolia ex aceto trita, et quam densissime fronti imposita, pituitam sistit. » Et cap. x, pag. 87 : « Creta quoque Cimolia, ex aceto tusa, quam densissima fronti ejus imponitur, cui sanguis vel pituita descendit. » Cels. lib. I, cap. 3 : « Creta figularis corpori illita alvum adstringit. » H.

4. *Aphronitrum et nitrum*. Broter. *et cyprus*, ex MSS. Regg. et edit. principe, in quibus, *et cyprium*. De cypro autem, sive oleo cyprino, dictum supra lib. XII, cap. 51. ED.

5. *Testium tumoribus*. Dioscorid. l. c. Theod. Prisc. lib. I, cap. 25 : « Testes tumentes Cimolia trita frequenter cum aqua perunges, etc. »

6. *Cypro et cera addita*. Ita MSS. non *cypria cera*. Cyprum autem accipe pro oleo cyprino, ut alibi monuimus, aliove, quod sit optimæ notæ : ceram, pro cerato. HARD.

7. *Sudoresque immodicos sistit*. Celso, lib. III, cap. 19 : « Si sudor vincit, deliniendus homo est, vel argenti spuma, vel Cimolia creta. » HARD.

8. *Atque ita papulas*. Pusulas, ἐξανθήματα, quæ jejunæ plerumque salivæ defricatione curantur. H. — *Circa Bubonem*. Bubon, oppidum Lyciæ. ED.

9. *Est et alius Cimoliæ usus in vestibus*. In dealbandis nimirum vestibus. Unde *cretata ambitio* candidatorum, a Persio appellatur, hoc est, petitorum in candida toga, in quam album ex creta apud fullones additum fuit. Homines quoque tenuiores, quum copia mutandæ togæ non esset, tamen ut nitidi ac melioris fortunæ apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretabant. Huc illud Plautinum alludit,

tantum assumitur, inutilis versicoloribus : et est vilissima omnium Cimoliæ generum : pretiosior Umbrica, et quam vocant saxum. Proprietas saxi[10], quod crescit in mace- 3
rando : atque pondere emitur, illa mensura[11]. Umbrica non nisi poliendis vestibus assumitur. Neque enim pigebit hanc quoque partem attingere, quum lex Metella[12] exstet fullonibus dicta, quam C. Flaminius, L. Æmilius censores dedere ad populum ferendam. Adeo omnia majoribus curæ 4
fuere. Ergo ordo hic est : primum abluitur vestis[13] Sarda, dein sulphure suffitur : mox desquamatur Cimolia, quæ est coloris veri. Fucatus enim deprehenditur, nigrescitque, et funditur sulphure. Veros autem et pretiosos colores emollit Cimolia, et quodam nitore exhilarat contristatos sulphure. Candidis vestibus saxum utilius[14] a sulphure, inimicum coloribus. Græcia pro Cimolia Tymphaico utitur gypso[15].

in Aulul. act. IV, scen. 9, 6 : « Qui vestitu et creta occultant sese, atque sedent, quasi sint frugi. » H. — *In vestibus.* In insula Cimolo, *l'Argentière*, ad dealbandas vestes etiamnunc terra Cimolia utuntur. Ed.

10. *Proprietas saxi.* Proprietas ejus cretæ, quam saxum vocant, quod crescit dum aqua maceratur. Hard.

11. *Illa mensura.* Sarda vero mensura emitur. Hard.

12. *Lex Metella.* Latam a M. Metilio, qui tertium tribunus plebis fuisse dicitur, ann. U. 354, olim alios sequuti diximus : nunc timidiores facti, a constanti consensu librorum omnium discedere, religioni ducimus. Itaque legem Metellam reposuimus. Est quidem *Metellus* Cæciliorum cognomen. A nominibus autem propriis, non ab eorum cognominibus, qui leges tulere, appellationem eas accepisse non diffitemur. Sed transierat Metelli cognomen in proprium nomen familiæ Metellorum. Hard.—*Censores.* Anno scilicet Urbis conditæ 535, ut Broterio placet. Ed.

13. *Primum abluitur vestis Sarda.* Primo vestes abluuntur Sarda creta : deinde sulphure suffumigantur: mox desquamantur Cimolia, cujus color sit sincerus. Fucatus enim deprehenditur, etc. Hard.— *Funditur sulphure.* Gron. et Al. *effunditur.* Ed.

14. *Candidis vestibus saxum utilius.* Candidis vestibus creta vulgaris, quæ saxum vocatur, utilior est, postquam sulphure sunt suffitæ : inimica vestibus, quæ sint colore aliquo infectæ. Hard.

15. *Tymphaico utitur gypso.* Nomen id gypsi genus habet a Tym-

1 LVIII. Alia creta argentaria[1] appellatur, nitorem argento reddens[2]. Est et vilissima qua circum præducere ad victoriæ notam[3], pedesque venalium[4] trans mare advectorum denotare instituerunt majores: talemque Pu-

phæis Ætoliæ populis, de quibus in Geographicis diximus, lib. IV, cap. 3. De gypso Tymphaico rursum inferius lib. XXXVI, cap. 59. Hard.

LVIII. 1. *Alia creta argentaria.* Diximus de ea dudum lib. XVII, cap. 4. Hard. — *Argentaria.* Anulariam eam vocat supra, cap. 6 hujus libri. Dalec.

2. *Nitorem argento reddens.* Hoc est, argenteis vasis. Galenus de Fac. simpl. med. lib. IX, p. 252: Διὸ καὶ ἄνθρωποι λαμπρύνουσιν αὐτῇ τὰ ῥυπαρὰ τῶν ἀργυρωμάτων. H. — *Nitorem argento.* Cretam bene lotam in eumdem usum hodieque convertimus. Ed.

3. *Qua circum præducere ad victoriæ notam.* Seneca, ep. cxc, cretam in circo, *calcem* nempe, *carcerem* antiquis vocatam fuisse scribit. Albæ lineæ in circo meminit Cassiodorus, lib. III Variar. « Alba linea, inquit, non longe ab ostiis, in utrumque podium, quasi regula directa producitur, ut quadrigis progredientibus inde certamen oriretur, ne dum propere conantur elidere, spectandi voluptatem viderentur populis abrogare. » Quidam volunt triumphantibus aut ovantibus romanis ducibus in more fuisse, ut indicio publici gaudii circus creta dealbaretur, quemadmodum accepta clade populus vestem mutabat, et pullam lugubremque sumebat. Ad albam lineam Cassiodori pertinent hi Virgilii versus, « . . . signoque repente Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt. » In quibus Servius *limen* exponit regulam, vel signum de creta factum. Ejus meminit et Martialis, Epigr. lib. VIII: « Omnis habet sua dona dies, nec linea dives Cessat, et in populum multa rapina cadet. » De hac Circensi creta vide Rhod. V, 14, et Salmas. p. 914. Dalec. — *Circum præducere.* Hoc est, metam in circo creta signare, ut conspicua sit. Meminit hujus moris obiter Seneca, epist. cviii: « Hanc quam nunc in circo cretam vocamus, etc. » Plinius, lib. VIII, cap. 65, de cursu equorum in circo: « Peracto legitimo cursu ad cretam stetere: » sic enim emendavimus, quum prius *ad metam* legeretur. Multa in eam rem Vossius in Etymolog. verbo *Calx*. Hard.

4. *Venalium.* Honestior lectio *venalitiorum*, ut infra « venalitiis gregibus. » Pint. — Juven. « Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis. » Tibullus *gypsatos* pedes vocat; et Ovid. Amor. I, eleg. viii: « Nec tu, si quis erit capitis mercede redemptus, Despice gypsati nomen inane pedis. » Mancipiorum pedes creta signabantur, cum heri sigillo si privati homines essent, si publica, reipublicæ. Itaque cælatos servos Propertius appellat, lib. VI, Eleg. v. Fuit et Asiaticis signatoria creta, qua ceræ loco litteras obsignabant. Victorius, XIV, 4. Dal.

blium[5] mimicæ scenæ conditorem, et astrologiæ[6] consobrinum ejus Manilium Antiochum, item grammaticæ Staberium[7] Erotem, eadem nave advectos videre[8] proavi. (XVIII.) Sed quid hos refero aliquo litterarum honore commendatos? Talem in catasta[9] videre Chrysogonum[10] Syllæ, Amphionem Q. Catuli[11], Heronem L. Luculli[12], Deme- 2

5. *Publium*. Quis fuerit hic Publius, adhuc inexploratum: neque enim Syrus ille mimographus esse potest, qui temporibus Augusti inclaruit: quem non modo Plinii proavus videre, sed et pater potuit. in Reg. 2 cod. *Publium Lochium*, In Colbert. 3, *P. Lucilium* legitur. Hard. — Brot. ex Regg. codd. 3, 5, *Publium Lucilium;* forte Publius Syrus mimographus, cujus exstant sententiæ. Ed.

6. *Et astrologiæ*. Subintellige, conditorem. Cave tamen existimes eum esse, cujus Astronomicon libri exstant: quum is quem Plinius nunc appellat, multo sit vetustior, quippe qui Plinii tantum proavis notus fuerit, ac bello Punico tertio, ut mox dicemus. Sed et externum hominem hunc fuisse, ipsum Antiochi nomen declarat. H.—*Manilium Antiochum*. Hujus Manilii Antiochi filius mihi videtur fuisse M. Manilius qui carmen scripsit astronomicum; illudque post Varianam cladem Augusto inscripsit. Brot.

7. *Staberium*. Sic MSS. omnes, non *Taberium*. Sueton. de illustrib. Gramm. 13: «Laberius Hiera (lege ex Plinio, *Staberius Eros*) suo hero emptus de catasta, et propter litterarum studium manumissus, docuit inter cæteros Brutum et Cassium. Sunt qui tradant tanta eum honestate præditum, ut temporibus Syllanis proscriptorum liberos gratis, et sine mercede ulla in disciplinam receperit.» Hard.

8. *Eadem nave advectos videre proavi*. Hinc eorum omnium ætas intelligitur, in tempus fere devictæ Carthaginis incidisse, hoc est, ante annos circiter 220 quam hæc scriberet Plinius: qui lib. seq. cap. 4, a nepote ad proavum LX Olympiadas numerat. H. — *Videre proavi*. Circa Sullana tempora; minime vero bello Punico tertio, ut voluit Hard. quem sequutus est Bentleius. Sed hæc in nostra notarum brevitate fusius non licet persequi. Brot.

9. *Talem in catasta*. Catasta locus fuit, in quo servi venales, gypsoque vel creta notati, custodiebantur, et venditioni exponebantur. Vide Thesaurum Linguæ Latinæ. H. — *In catasta*. Pegma fuit ligneum, in quo servi venales exponebantur. Teste enim Scholiaste Persii, Sat. VI, 77, «apud antiquos venales gladiatores in catasta ponebantur, ut in eis possent omnia membra inspici.» Brot.

10. *Chrysogonum Syllæ*. Syllæ libertum, sectorem Roscii Amerini, ut est apud Tullium, in orat. pro Roscio. Hard.

11. *Catuli*. Q. Lutatii Catuli, qui post Syllæ obitum, Capitolium dedicavit. Egimus de eo sæpius. H.

12. *L. Luculli*. Ejus qui contra

trium[13] Pompeii, Augenque Demetrii, quanquam et ipsa Pompeii credita est: Hipparchum[14] M. Antonii, Menam[15] et Menecratem Sex. Pompeii, aliosque deinceps, quos enumerare jam non est, e sanguine Quiritium et pro-
3 scriptionum licentia ditatos. Hoc est insigne venalitiis gregibus, opprobriumque insolentis fortunæ: quod et nos adeo potiri rerum vidimus, ut prætoria quoque[16] ornamenta decerni a senatu, jubente Agrippina Claudii Cæsaris, viderimus libertis: tantumque non cum laureatis fascibus remitti illo, unde cretatis pedibus advenissent.

1 LIX. (XIX). Præterea sunt genera terræ proprietatis suæ, de quibus jam diximus[1]: sed et hoc loco reddenda natura. Ex Galata insula, et circa Clupeam Africæ scorpiones necat: Balearis et Ebusitana serpentes.

Mithridatem bellum gessit. HARD.

13. *Demetrium.* Seneca de Tranquill. cap. VIII, p. 682: « Feliciorem tu Demetrium Pompeianum vocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompeio? Numerus illi quotidie servorum, velut imperatori exercitus referebatur, etc. » Vide et Plutarchum in Pompeio, p. 604. Fuit hic Gadarensis e Syria, ut quidem docet Josephus. HARD.

14. *Hipparchum.* Ἵππαρχον, apud Plutarch. in Anton. p. 950. H.

15. *Menam.* De Mena seu Menodoro, Sexti Pompeii liberto, classisque præfecto, ac postea ad Cæsarem transfuga, vide Dionem, lib. XLVIII, p. 375, et Sueton. in Aug. LXXIV. De Menecrate ejusdem Sexti liberto, idem Dio, pag. 385. De utroque Appianus, Bell. Civil. lib. V, pag. 718. Sextus Pompeius Magni filius fuit: is quem Appianus et Dio adeo insaniisse finxere, ut se Neptuni filium diceret: quoniam in ipsius nummis scriptum viderunt NEPTUNI. At est illud pro *Neptunius*, hoc est, maris dominus: et est ille nummus Sexti, non Magni patris, ut incogitanter olim edidimus. HARD.

16. *Ut prætoria quoque ornamenta.* Pallantem Claudii Cæsaris libertum ab ipso curæ rerum impositum, arbitrumque regni factum, Tacitus ait Annal. XIII, p. 200. Agrippinæ Claudii uxori stupro illigatum, idem, lib. XII, p. 179. HARD.

LIX. 1. *De quibus jam diximus.* De terra Galatæ, Clupeæque, dictum superius lib. V, cap. 7. De Baleari et Ebusitana, III, 11. H.

EXCURSUS

Ad ea Plinii verba, lib. XXXV, cap. 34, pag. 316:

Non constat..... multas post Olympiadas celebrando pictores, quam statuarios, ac toreutas.

« Le mot du texte est *toreutas*, qu'on entend ordinairement par *graveurs* ou *ciseleurs*. Mais je croirais que Pline ne lui donne ici d'autre signification que celle de *sculpteurs :* la suite de son raisonnement paraît le démontrer, puisqu'il nomme Phidias et Colotès, pour prouver qu'on peignait long-temps avant que ces artistes fussent célèbres dans la sculpture, et même qu'on faisait des tableaux qui se payaient au poids de l'or. Quoiqu'on ne trouve pas ici le mot *sculptores*, que Pline emploie ordinairement pour désigner les artistes qui travaillent le marbre et les autres matières qui ne se fondent point, il n'entend pas, si je ne me trompe, les ciseleurs; parce que la ciselure, proprement dite, n'entre point en parallèle avec la peinture, et que c'est des deux arts qui ont entre eux le plus de rapport qu'il doit parler. Pourquoi donc n'y a-t-il pas *sculptores ?* Je crois en voir la raison. C'est qu'en supposant qu'il ait écrit *toreutas*, il regarde peut-être les sculpteurs sous un point de vue particulier, et non comme travaillant le marbre, mais comme exécutant et composant des bas-reliefs de quelque métal que ce soit.

« Pline dit au livre XXXIV, chap. 19, que Phidias et Polyclète exerçaient *artem toreuticen*. S'il eût entendu qu'ils étaient simplement graveurs ou ciseleurs, il les eût nommés, quand il marque au livre XXXIII les meilleurs artistes en ce genre, et qu'il appelle *cælatores*. Quoique le nom de *toreutas* convienne aux ciseleurs, et que les Grecs les appelassent ainsi, peut-être ce mot avait-il, comme bien d'autres, plusieurs significations, et qu'on l'employait pour désigner celui qui composait un bas-relief, comme pour celui qui le ciselait, quand ce n'était pas le même artiste qui faisait tout. Les Grecs nommaient aussi *anaglyphes* celui qui faisait des bas-reliefs ciselés : dans ce sens, Pline aurait pu donner également ce nom aux plus grands statuaires, lorsqu'il les envisageait comme faisant de ces ouvrages.

« Cependant, si on voulait qu'il ne fût question ici que des simples ciseleurs, je pense qu'on imputerait une faute de plus à Pline, et qu'il ne me paraît pas avoir commise. Pouvons-nous croire qu'au dixième chapitre de ce livre il entende la ciselure à l'exclusion de la sculpture, lorsqu'il dit que l'art dont il parle n'était exercé chez les Grecs par aucun

esclave, et cela 100 ans environ après que Phidias eût produit le sublime Jupiter Olympien?.... En un mot, les Myron, les Alcamène, les Polyclète, les Scopas, les Praxitèle avaient aussi paru; leur illustration venait-elle principalement de la ciselure? Ce que je puis dire de mieux, c'est que les éditions varient tant et si bizarrement sur ce *toreutas*, que je n'ai aucune certitude de sa légitimité, et que je pourrais bien n'avoir fait là qu'un commentaire à la Mathanasius; car qui peut m'assurer que dans son manuscrit original Pline n'avait pas écrit *sculptores*, ainsi qu'il conviendrait, au lieu de *toreutas*, ou de quelque autre mot que ce soit.

« Quand on voit l'étonnante variété des manuscrits et des imprimés de cet auteur, et combien il a souffert d'altérations, l'espérance de l'entendre parler lui-même est considérablement diminuée. Cependant, comme des hommes très-habiles dans cette partie ont successivement rectifié des milliers de passages, et qu'ils y ont réussi en proportion des connaissances qu'ils avaient des sujets, et du plus ou moins de leurs préjugés, il se peut que dans la partie des beaux-arts ils aient encore laissé quelque chose à faire. C'est pourquoi je ne veux pas toujours donner tort à Pline, quand il me paraît l'avoir, sur-tout quand il ne s'agit que d'un mot. Mais si le vice est dans le raisonnement, quelques mots qu'offre le texte, ou si les manuscrits et les imprimés s'accordent, je n'hésite pas à croire que Pline est repréhensible. Le scepticisme alors ne serait-il pas lui-même repréhensible?

« Puisque je prends si souvent la liberté d'attaquer Pline, c'est bien le moins que je cherche à le justifier toutes les fois que j'en ai l'occasion; ce n'est pas ici la seule. Ne perdons pas de vue son plan dans les trois livres que j'examine. Il écrit premièrement de la statuaire, puis de la peinture, puis de la sculpture. Il paraît donc fort naturel que, selon l'ordre établi dans sa tête, il ait dit en parlant des Grecs : « ils n'ont célébré les peintres que plusieurs olympiades après les statuaires et les sculpteurs. » Quelques éditions, celle de Rome par exemple, au lieu de *ac toreutas* porte *auctores*, qui ne produit là qu'un sens absurde : mais voyez combien cet *auctores* est voisin du mot qui doit être à sa place, et comme il est facile que la corruption ait été faite. Pour peu qu'une ou deux lettres fussent en partie effacées, ou mal formées dans un manuscrit, un copiste mal habile aura bientôt fait du mot *sculptores* le mot *auctores*. Si le manuscrit que j'ai entre les mains n'était pas mutilé dans cet endroit, qui sait si je n'y trouverais pas le mot convenable, comme ailleurs j'y ai trouvé ce qu'on n'a pas dans les imprimés, et où la méprise ne peut pas avoir également lieu? »

FALCONET, not. sur le XXXVe livre de Pline.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIÆ
LIBER XXXVI.

I. (1.) Lapidum natura restat, hoc est, præcipua morum 1
insania; etiam ut gemmæ cum succinis, atque crystalli-
nis[1], murrhinisque sileantur. Omnia namque, quæ usque
ad hoc volumen tractavimus, hominum causa genita vi-
deri possunt. Montes natura sibi fecerat ad quasdam com-
pages[2] telluris visceribus densandas, simul ad impetus
fluminum domandos, fluctusque frangendos, ac minime
quietas partes coercendas durissima sui materia. Cædimus 2
hos, trahimusque, nulla alia, quam deliciarum, causa,
quos transcendisse quoque mirum fuit. In portento prope
majores habuere Alpes ab Hannibale exsuperatas, et postea
a Cimbris: nunc ipsæ cæduntur in mille genera marmo-
rum: promontoria aperiuntur mari, et rerum natura agi-
tur in planum. Evehimus ea, quæ separandis gentibus pro
terminis constituta erant: navesque marmorum causa fiunt:
ac per fluctus, sævissimam rerum naturæ partem, huc
illuc portantur juga[3], majore etiamnum venia, quam
quum ad frigidos potus vas petitur in nubila[4], cæloque

I. 1. *Crystallinis.* Gronov. et Al. *atque crystalli cum myrrhinis.* Ed.

2. *Ad quasdam compages.* Ad quasdam terræ partes, quibus cæteræ compaginantur, in telluris visceribus comprimendas ac densandas. H.

3. *Portantur juga*, etc. Gron. et Al. ante Harduin. « portantur juga montium, majore etiam vesania, etc. » Ed.

4. *Quam quum ad frigidos potus vas petitur in nubila.* Etsi mirum genus loquendi videatur, tamen et sic lib. IX, cap. 35: « Indicus maxime has mittit Oceanus. Inter illas belluas tales tantasque, quas diximus, per tot maria venientes, tam longo terrarum tractu, e tantis solis ardoribus, atque Indis quoque in insulas petuntur: et admodum pau-

3 proximæ rupes cavantur, ut bibatur glacie[5]. Secum quisque cogitet, quum pretia horum audiat, quum vehi trahique moles videat, quam sine his multorum fuerit beatior[6] vita: ista facere[7], immo verius pati mortales, quos ob usus, quasve ad voluptates alias, nisi ut inter maculas lapidum jaceant[8]? ceu vero non tenebris noctium dimidiæ parti vitæ cujusque gaudia hæc auferentibus.

1 II. Ingens ista reputantem subit etiam antiquitatis rubor. Exstant[1] censoriæ leges, glandia in cœnis[2], glires-

cis. » Lib. XIV, cap. 4: « Non maria plus temerata conferre mercatori, non in Rubrum littus Indicumve merces petitas. » Et hoc lib. XXXVI, cap. 6: « Nam id quoque accessit, ut ad Æthiopas usque peteretur, quod faceret marmora: immo vero etiam in Indos, unde margaritas quoque, etc. » Sic autem nostri, præsertim optimus; non *secaret*. Videtur autem scribendum: *quod laceraret marmora*. Gron. — *Vas petitur*. Quæritur vas crystallinum, in montium jugis, quæ nubila contingunt. Hard.

5. *Glacie*. Nam crystallum glaciem concretam multorum annorum spatio et sæculorum ævo credidit Plinius. Dalec.

6. *Sed et quam sine his multorum fuerit beatior vita* (sic prius). *Multorum*, τῶν πολλῶν, vulgi. Quamvis interdum dubitabam, an fuisset *mutorum*, nempe animantium. *Ista facere*, vel ut *verius* dicam, *pati* scilicet etiam *cogitet*, nullum bonum ob usum, sed ut inter maculas cubent. De τῷ *verius* vide quæ notamus ad Livii lib. XXI, cap. 16, in Addendis. Gron. — *Multorum* Hanc vocem Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, et edit. princ. omittit. Ed.

7. *Ad quamque multorum neces sit necesse ista facere* (sic prius). In scripto codice, cum majore littera, *Ista facere*, reliqua omnia in eo non habentur, ut videatur exclamatio ex abrupto nimiam ob indignationem. Pint. — Brot. ex Reg. cod. 5 et edit. princ. *ad quam multorum neces sit necesse* restituit; et mox *imo* delet: puncto item post τὸ *mortales* posito. Ed.

8. *Jaceant*. Cubent, dormiantque: perinde quasi non detrahat hæc gaudia nox dimidiæ parti vitæ uniuscujusque nostrum. Hard.

II. 1. *Exstant censoriæ leges*. Jam supra laudatæ Plinio, VIII, 82. Hard.

2. *Glandia in cœnis*. Glandium Priscianus partem esse intestinorum putat. Verius alii, tubera in carne, ceu glandulas, præsertim in apro circa cervicem, ubi sunt glandulæ. Hæc enim hujus vocis acceptio est apud Plinium, XVI, 73. Plaut. in Capt. act. IV, sc. 4: « Adveniens deturbavit totum cum carne carnarium, Arripuit gladium, prætruncavit tribus tergoribus glandia. » Et in Curcul. act. II, sc. 2, v. 44: « Pernam, abdomen, sumen, suis glandium. » Hard.

que[3], et alia dictu minora apponi vetantes. Marmora invehi, et maria hujus rei causa transiri, quæ vetaret, lex nulla lata est. (II.) Dicat fortassis aliquis : non enim invehebantur. Id quidem falso. Trecentas LX columnas M. Scauri ædilitate[4] ad scenam theatri temporarii, et vix uno mense futuri in usu, viderunt portari silentio[5] legum.
Sed publicis nimirum indulgentes voluptatibus. Idipsum 2
cur? aut qua magis via irrepunt vitia, quam publica? Quo enim alio modo in privatos usus illa venere, ebora, aurum, gemmæ? aut quid omnino diis relinquimus? Verum esto, indulserint publicis voluptatibus : etiamne tacuerunt maximas earum[6], atque adeo duodequadragenum pedum, Lucullei marmoris[7] in atrio Scauri collocari? nec clam illud occulteque factum est. Satisdari[8] sibi damni infecti coegit redemptor cloacarum, quum in Palatium[9] extraherentur. Non ergo in tam malo exemplo moribus cavere utilius[10]

3. *Gliresque*. Inter convivales delicias glirium usus celeber olim fuit. Petronius in Sat. pag. 101 : « Ponticuli ferruminati sustinebant glires melle et papavere sparsos. » Ammian. Marcell. XXVIII, p. 371 : « Ponuntur etiam in conviviis trutinæ, ut appositi pisces et volucres ponderentur, et glires. » De eorum saginatione videndus Apic. VIII, 9. H.

4. *M. Scauri ædilitate*. De qua inferius cap. 24. HARD.

5. *Silentio legum*. Nulla interim lege in contrarium lata. HARD.

6. *Maximas earum*. Dicetur de iis loco proxime citato. HARD.

7. *Lucullei marmoris*. De quo dicemus inf. cap. 8. HARD.

8. *Satisdari*. Promitti sibi per vadem coegit is, qui cloacas reficiendas locarat, damnum sarciendum, quod cloacis inferrent plaustra, dum eæ columnæ veherentur in Palatium. Satisdare autem dicimur adversario nostro, quum pro eo quod a nobis petit, ita cavemus, ut eum hoc nomine securum faciamus, datis fidejussoribus. Damnum infectum est damnum nondum factum, quod futurum veremur. Glossæ : Damni infecti, ἀγωγὴ ζημίας μελλούσης. HARD.

9. *Quum in Palatium*. Ubi Scauri domus fuit, decima Urbis regione. HARD.

10. *Utilius fuerat quam tacere* (sic prius). Voss. et Pintiani : « utilius fuerat? Tacuere tantas moles in privatam domum trahi præter fictilia deorum fastigia. » Quasi diceret : At illi tacuere : vel, Tantum abest, ut moribus caverint, ut etiam tacuerint. Recte autem et Voss. *fictilia deorum fastigia*. Frustra, qui *simulacra* aut *fastidia* subjecere. Lib. XXVI, 2 : « Quum in fastigium

fuerat? tacuere[11] tantas moles in privatam domum trahi præter fictilia[12] deorum fastigia.

1 III. (III.) Nec potest videri Scaurus rudi et hujus mali improvidæ civitati obrepsisse quodam vitii[1] rudimento. Jam enim L. Crassum[2] oratorem illum, qui primus peregrini marmoris columnas habuit in eodem Palatio, Hymettias tamen nec plures sex, aut longiores duodenum pedum, M. Brutus in jurgiis ob id Venerem Palatinam appellaverat. Nimirum ista omisere, moribus victis: frustraque interdicta quæ vetuerant cernentes, nullas potius,
2 quam irritas, esse leges maluerunt. Sed[3] et qui sequentur, meliores esse nos probabunt. Quis enim tantarum hodie columnarum atrium habet? Sed prius, quam de marmoribus dicamus, hominum in iis proferenda[4] judicamus pretia. Ante igitur artifices percensebimus.

1 IV. (IV.) Marmore scalpendo primi omnium inclaruerunt Dipœnus et Scyllis[1], geniti in Creta insula, etiamnum Medis[2] imperantibus, priusque quam Cyrus in Persis re-

ejusdem delubri præparatæ quadrigæ fictiles in fornace crevissent. » Lib. XXXV, 12: « Hinc et fastigia templorum orta, propter hanc plastæ appellati. » GRON.

11. *Tacuere*. Et tacuere illi tamen, quum videre tantas moles trahi in privatas domos, præter oculos deorum, quorum templis fictilia sunt fastigia. HARD.

12. *Fictilia*. Superiore libro, cap. 45: « Fictilem Jovem fuisse... fictiles in fastigio templi ejus quadrigas. » Et cap. 43, ubi de plastice: « Hinc et fastigia templorum orta. » HARD.

III. 1. *Quodam vitii rudimento*. Quasi tunc primum irrepente in Urbem eo vitio. Ita rectius visum est, quam quod prius legebatur, *quodam vitæ*. In Reg. 2 et Colb. 3, *uti*. HARD.

2. *Jam enim L. Crassum*. Vide lib. XVII, cap. 1. HARD.

3. *Sed et qui sequentur*. Brot. ex Regg. 2, 3, et ed. princ. *Hæc et quæ sequentur*; et sic Pintian. ED.

4. *Proferenda*. Sic MSS. editi, *præferenda dicemus*. HARD.

IV. 1. *Dipœnus et Scyllis*. Δίποινος καὶ Σκύλλις. Hos alii Dædali discipulos, filios alii fuisse volunt, inquit Pausan. Corinth. II, pag. 111: Σκύλης καὶ Δίποινος, Κρητικὼ, οἶμαι, ἀνδριαντοποιὼ, inquit Clemens Alexandrinus, in Protreptic. pag. 31. H. — *Scyllis*. Brot. ex Reg. cod. 5, *Scylis*. ED.

2. *Medis*. Astyage ultimo Medorum rege, cui Cyrus deinde,

gnare inciperet, hoc est, Olympiade circiter L. Ii Sicyonem se contulere, quæ diu fuit officinarum omnium metallorum patria. Deorum quorumdam simulacra publice locaverant Sicyonii, quæ prius quam absolverentur, artifices injuriam questi abierunt in Ætolos. Protinus Sicyonem[3] fames invasit ac sterilitas, mœrorque dirus. Remedium petentibus Apollo Pythius affuturum[4] respondit, si Dipœnus et Scyllis deorum simulacra perfecissent. Quod magnis mercedibus obsequiisque impetratum est. Fuere autem simulacra ea Apollinis[5], Dianæ[6], Herculis, Minervæ, quod e cælo postea tactum est.

(v.) Quum ii essent, jam fuerant in Chio insula Malas 2
sculptor, dein filius ejus Micciades, ac deinde nepos Anthermus[7] Chius, cujus filii Bupalus et Anthermus[8] clarissimi

ejus ex filia nepos, ex patre Cambyse Persa, successit. Hard.

3. *Sicyonem*. Gron. et Al. ante Hard. *Sicyonios*. Ed.

4. *Affuturum*. Hanc vocem Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. delet. Ed.

5. *Apollinis*. Id simulacrum ab Scyllidis Dipœnique discipulis absolutum tradit Pausan. libro cit. pag. 146. Hard.

6. *Dianæ*. De his operibus Clemens Alexandr. loc. cit. Σκύλης καὶ Δίποινος ὠνομαζέσθην. Τούτω δὲ τὰ ἐν Ἄργει τοῖν Διοσκούροιν ἀγάλματα κατεσκευάσαν, καὶ τὸν ἐν Τίρυνθι Ἡρακλέους ἀνδρίαντα, καὶ τὸ τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ξόανον ἐν Σικυῶνι. « Scyles et Dipœnus vocabantur : qui et imagines Castoris et Pollucis, quæ sunt Argis, et effigiem Herculis, quæ est Tirynthe, et Munychiæ Dianæ in Sicyone statuam fecerunt. » Hard.

7. *Anthermus*. Brot. ex Regg. codd. 2, 3, et edit. principe, *Archermus, cujus*. Et statim mox, *Athenis*, non *Anthermus*, ut ipse Hard. in editione sua priore. Ed.

8. *Bupalus et Anthermus*. Bupali meminit Pausanias in Messeniacis, pag. 274, et in Bœot. pag. 596; Athenidis Suidas, verbo Ἱππῶναξ. Sic enim appellat pro Anthermo. Horatius Epod. carm. VI, Hipponax, *acer hostis Bupalo*. — Sic libri omnes tum manu exarati, tum editi, a vetustissimis ad recentissimos : quibus proinde tutius credas, quam Suidæ, qui pro Anthermo habet Athenidem. Sic enim verbo Ἱππῶναξ· Γράφει δὲ πρὸς Βούπαλον καὶ Ἄθηνιν, ἀγαλματοποιοὺς, ὅτι αὐτοῦ εἰκόνας πρὸς ὕβριν εἰργάσαντο. « Scripsit Hipponax in Bupalum et Athenidem statuarios, quod suas imagines in ipsius contumeliam fecissent. » Quam porro carminum amaritudinem distrinxisse in Bupalum aliosque adversarios Hipponax a Plinio hoc loco dicitur, ea egregie suggillatur quibusdam epigram-

in ea scientia fuere, Hipponactis[9] poetæ ætate, quem certum est LX Olympiade fuisse. Quod si quis horum familiam ad proavum usque retro agat, inveniet artis ejus originem cum Olympiadum origine cœpisse. Hipponacti notabilis fœditas vultus erat : quamobrem[10] imaginem ejus lascivia jocorum ii proposuere ridentium circulis. Quod Hipponax indignatus[11], amaritudinem carminum distrinxit[12] in tantum, ut credatur aliquibus ad laqueum eos compulisse : quod
3 falsum est. Complura enim in finitimis insulis simulacra

matis in Anthol. III, 26, in primisque illo Mimnermi, sive Philippi : Ὦ ξεῖνε, φεύγε τὸν χαλαζεπῆ τάφον, Τὸν φρικτὸν Ἱππώνακτος· οὗ τε χ' ἁ τέφρα Ἰαμβιάζει Βουπάλειον εἰς στύγος Μήπως ἐγείρῃς σφῆκα τὸν κοιμώμενον, Ὃς οὐδ' ἐν ᾅδῃ νῦν κεκοίμηκεν χόλον, Σκάζουσι μέτροις ὀρθὰ τοξεύσας ἔπη. « Hunc grandinantem, si sapis, tumulum fuge, Viator, Hipponactis : hostis Bupali Atrox iambis stridet ipse etiam cinis. Vide crabronem ne, cubantem suscites : Nondum quiescit ejus apud orcum furor : Sed recta vibrat tela claudo carmine. » Alterum Leonidæ huic simile : Ἀτρέμα τὸν τύμβον παραμείβετε, μὴ τὸν ἐν ὕπνῳ Πικρὸν ἐγείρητε σφῆκ' ἀναπαυόμενον. Ἄρτι γὰρ Ἱππώνακτος ὁ καὶ τεκέων ἔο βαΰξας, Ἄρτι κεκοίμηται θυμὸς ἐν ἡσυχίῃ. Ἀλλὰ προμηθήσασθε· τὰ γὰρ πεπυρωμένα κείνου Ῥήματα πημαίνειν οἶδε καὶ εἰν' ἀΐδῃ. « Quam potes hac tacitus transi, ne forte crabronem Expergefacias, quem sopor altus habet. Hipponactis enim, quæ natos sæva latravit Ira suos, multa nunc cubat in requie. Sed cave nunc etiam, sodes : ex ipsius aula Ditis adhuc lædunt ignea dicta viri. » Mollius paulo istud Theocriti : Ὁ μουσοποιὸς ἐνθάδ' Ἱππῶναξ κεῖται. Εἰ μὲν πονηρὸς, μὴ ποτέρχευ τῷ τύμβῳ. Εἰ δ' ἐσσὶ κρήγυός τε, καὶ παρὰ χρηστῶν, Θαρσέων καθίζευ, κἂν θέλῃς, ἀπόβριξον. « Vates sepultus hic quiescit Hipponax : Abscede busto, si quis es mala mente : Quod si bonus sis ipse de bonis natus, Tutus sedeto : si libebit, et dormi. » Quartum quod Alcæi est, haud ægre omittimus, quod non æque ac superiora arrideat. HARD.

9. *Hipponactis*. Ephesius fuit, iamborum carminum scriptor. Vide Suidam. Meminit ejus et Athen. XII, pag. 552. At Proclus in Chrestomathia, ut Photius refert in Bibl. cod. 239, pag. 984, Hipponactem ait Darii temporibus floruisse, hoc est, Olympiade LXV : Ὁ δὲ Ἱππῶναξ κατὰ Δαρεῖον ἤκμαζεν. HARD.

10. *Quamobrem*, etc. Refert hoc quoque Suidas loc. cit. HARD.

11. *Hipponax indignatus*. Vide Hadrian. Jun. lib. I, cap. 16. DAL.

12. *Amaritudinem carminum distrinxit*. Quemadmodum enim gladium distringimus petituri hostem, ita hic Hipponax metaphorice dicitur amaritudinem carminis, quæ illi pro telo fuit, in inimicos distrinxisse. GELEN.

postea fecere, sicut in Delo, quibus subjecerunt carmen, non vitibus tantum censeri Chium[13], sed et operibus Anthermi filiorum. Ostendunt et Iasii[14] Dianam manibus eorum factam. Et in ipsa Chio narrata est operis eorum Dianæ facies in sublimi posita, cujus vultum intrantes tristem, exeuntes hilaratum putant. Romæ signa eorum sunt in Palatina æde[15] Apollinis in fastigio, et in omnibus fere quæ divus Augustus fecit. Patris quoque eorum et Deli fuere opera, et in Lesbo insula. Dipœni quidem Ambracia,
Argos[16], Cleonæ, operibus refertæ fuere. Omnes autem 4
tantum candido marmore usi sunt e Paro insula, quem lapidem cœpere lychniten[17] appellare, quoniam ad lucernas in cuniculis cæderetur, ut auctor est Varro: multis postea candidioribus repertis, nuper etiam in Lunensium lapicidinis[18]. Sed in Pariorum mirabile[19] proditur, gleba lapidis unius cuneis dividentium soluta, imaginem Sileni[20] exstitisse.

13. *Non vitibus tantum censeri Chium.* Laudatissima enim ex Chio vina, ut diximus XIV, 9. HARD.

14. *Ostendunt et Iasii.* Urbs est Cariæ Iasus, de qua lib. V, c. 29. HARD.

15. *In Palatina æde.* In æde quam Apollini dedicavit Augustus in Palatio, decima Urbis regione. H.

16. *Argos.* Ibi sane Castoris et Pollucis statua a Dipœno facta visebatur, ut ex Clemente Alexandrino paulo ante diximus. HARD.

17. *Lychniten.* Λυχνίτην, quasi lucernarium. Idcirco et λίθον λυχνία appellat Callixenus Rhodius apud Athen. lib. V, pag. 205. HARD.

18. *In Lunensium lapicidinis.* In Italia. Gruteri inscriptio, p. 593: TABVLARIVS MARMORVM LVNENSIVM. H. — Nunc adhuc nobilissimæ illæ lapicidinæ: *les carrières de marbre de Massa et de Carrare.* BROTIER.

19. *Sed in Pariorum mirabile proditur.* Apud Ciceronem lib. I, num. 23, de Divinat. Carneades narrat in Chiorum lapicidinis saxo diffisso Panisci caput exstitisse. Apud Origenem lib. τῶν φιλοσοφουμένων, Xenophanes Colophonius tradit, in lapicidinis, quæ Syracusis propinquæ sunt, inventas esse piscium et phocarum figuras: in profundissima vena marmoris Parii, lauri imaginem. Theodorus Canterus, Variar. lib. I, cap. 15. DAL. — *In Pariorum.* Subintellige, lapicidinis. HARD.

20. *Imaginem Sileni.* Quem Bacchi nutritium fuisse, vel pædagogum ferunt. H. — *Im. Sileni.* In his naturæ lusibus plus videt plerumque imaginatio, quam oculi. Nunc in æde Bethleemitica, in Judæa, divi

5 Non omittendum, hanc artem tanto vetustiorem fuisse, quam picturam, aut statuariam, quarum utraque cum Phidia cœpit LXXXIII Olympiade, post annos circiter trecentos[21] triginta duos. Et ipsum Phidiam tradunt scalpsisse marmora, Veneremque ejus esse Romæ[22] in Octaviæ operibus[23] eximiæ pulchritudinis. Alcamenem[24] Atheniensem (quod certum est) docuit in primis nobilem, cujus sunt opera Athenis complura in ædibus sacris, præclaraque Venus[25] extra muros, quæ appellatur Aphrodite ἐν Κήποις[26].

Hieronymi imago ostenditur; Venetiis, in æde divi Georgii, clarior imago Crucifixi. Vid. *Voyag. de* M. DE BREVES, pag. 177. BROT.

21. *Trecentos.* Ab institutis Olympiadibus. Nam uti Plinius hoc cap. dixit, § 2 : « Si quis Bupali et Anthermi familiam ad proavum usque retro agat, inveniet artis ejus originem cum Olympiadum origine cœpisse. » Et sane Olympiades octoginta tres completæ annos plane totidem efficiunt, hoc est, CCCXXXII. Hunc locum præpostere accepit Mars. Cagnatus, Varr. Obss. IV, 8, pag. 267, perinde quasi Plinius voluisset Olympiadem LXXXIV in annum U. C. incidere trecentesimum XXXII. HARD.

22. *Veneremque ejus esse Romæ.* Ex Pario lapide. Pausan. Attic. I, pag. 27. HARD.

23. *In Octaviæ operibus.* Hoc est, in Octaviæ porticibus ac scholis, ut diximus XXXV, 37 et 40. H.

24. *Alcamenem.* Cicero lib. de Natur. Deor. « Et quidem, inquit, laudamus Athenis Vulcanum eum quem fecit Alcamenes, in quo stante et vestito leniter apparet claudicatio non deformis, » nimirum τοῦ κυλλοποδίονος. Victor. lib. XXIX, cap. 19. DAL. — *Alcamenen.* Ἀλκαμένης, de quo multa idem Pausan. in Eliac. prior. pag. 305, in Bœot. pag. 559, et alibi passim. Diximus de eo jam antea lib. XXXIV, cap. 19. HARD.

25. *Præclaraque Venus.* Pausan. in Attic. pag. 33 : Τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης ἐν τοῖς Κήποις, ἔργον ἐστὶν Ἀλκαμένους, καὶ τῶν Ἀθήνησιν ἐν λόγοις θέας ἄξιον. « Quod in Hortis Veneris signum cernitur, Alcamenis opus fuit, et inter ea quæ Athenis cum admiratione spectantur, suum obtinet locum. » Meminit et Lucianus in Imagin. HARD.

26. Ἐν Κήποις. In Hortis. Regiuncula hæc Athenis fuit, proxime templum Apollinis, ubi et ædes Veneris Οὐρανίας sive Cælestis. Est autem appellata græce Ἀφροδίτη Venus, ut quidem arbitramur, non διὰ τὴν τοῦ ἀφροῦ γένεσιν, eo quod e maris spuma sit enata, neque enim id etymologiæ leges ferunt : sed ex ἀπὸ et ῥοδίτης, mutata in ἀπὸ tenui in aspiratam, ob sequentem litteram ρ : ita ut sit Ἀφροδίτη, pro ἀφροδίτης, *rosei coloris similis*, ob venustatem : unde et *auream*, χρυσῆν Ἀφροδίτην vocat Hesiod. in Ἔργοις, vers. 65. HARD.

Huic summam manum ipse Phidias imposuisse dicitur. Ejusdem discipulus fuit Agoracritus Parius[27], ei ætate 6
gratus[28]. Itaque e suis operibus pleraque nomini ejus donasse[29] fertur. Certavere autem inter se ambo discipuli in Venere facienda[30]: vicitque Alcamenes non opere[31], sed civitatis suffragiis, contra peregrinum suo[32] faventis. Quare Agoracritus ea lege signum suum vendidisse traditur, ne Athenis esset, et appellasse Nemesin[33]. Id positum est

27. *Ejusdem discipulus fuit Agoracritus Parius, ei ætate gratus.* Scribo : « Ipsius discipulus fuit Agoracritus, par ei arte, sed gratus, » ex scripto codice. Pint. — *Ejusdem.* Phidiæ scilicet. Pausanias in Bœot. p. 593 : Τέχνη Ἀγορακρίτου, μαθητοῦ δὲ καὶ ἐρωμένου Φειδίου. H.

28. *Ei ætate gratus.* Significat, quod multis fuit Alcibiades, de quo Cornelius Nepos : « Ineunte adolescentia amatus est a multis more Græcorum. » Sed hos sæpe « diligi turpius quam par erat, » homines *loquebantur*, ut idem Nepos in Hamilcare. Sic Livius, lib. XXI : « Florem ætatis, inquit Hasdrubal, etc. » Sic Philumene « hæreditates officio ætatis extorserat » apud Petronium. *Dotes formæ pueritiæque* vocat Justinus. Optanda isti ævo simplicitas magni viri, qui corrigit *par ei arte, sed gratus.* Gron. — *Ei ætate.* Hoc est, propter ætatem. Sic libri omnes, etiam MSS. quibus invitis corrigit Pintianus, *par ei arte, sed gratus.* At inferiorem arte fuisse, gratum tamen Phidiæ, amatumque ab ipso ob juniorem ætatem, testatur et Tzetz. Chil. VII, Hist. 154, v. 90: Φειδίας ὁ περίθρυλλος, ὁ Ἀττικὸς ὁ πλάστης, Ἀγορακρίτῳ χάριτας ποιῶν τῷ ἐρωμένῳ, Ἀνθρώπῳ κἂν οὐκ εὔχαρα περὶ τὴν πλαστουργίαν Ἀγαλματώσας κάλλιστα Φειδιακῇ τῇ τέχνῃ, Τὸ ἐν Ῥαμνοῦντι ἄγαλμα Νεμέσεως, Διός τε; Ἐκείνῳ ἀνατίθησιν ἐπιγραφὴν χαράξας, Ἀγορακρίτου ἄγαλμα τοῦτό ἐστι Παρίου. « Phidias celebratus Atticus fictor, Agoracrito gratiam faciens sibi dilecto Homini licet manu non apto ad statuariam, Quum fecisset statuam optimam Phidiaca arte, Quæ in Rhamnunte est statua Nemesis, Jovisque, Illi attribuit, titulum scalpens, Agoracriti statua hæc est Parii. » H. — *Ei ætate.* Brot. ex MSS. Regg. 2 et 5, *et ætate.* Plures autem fuere adolescentuli Phidiæ grati et dilecti. Arnob. advers. Gentes, lib. VI; Clem. Alexandrin. in Protrept. Ed.

29. *Donasse.* Tzetzes, Chil. VII, Hist. 154. Suidas item et Hesychius, verbo Ῥαμνουσίαν Νέμεσιν. H.

30. *In Venere facienda.* Præpositione caret Vossian. Et genus loquendi Tullianum est, *Venere facienda*, pro Venerem faciendo. Restituimus ex Livio. Gron. — *Certavere.* Alcamenes Atheniensis, et Agoracritus Parius. Hard.

31. *Non opere.* Non operis præstantia. Hard.

32. *Suo.* Civi suo. Hard.

33. *Nemesin.* Appellari signum illud artifex Agoracritus voluit pro Venere Nemesin, subscripto eo nomine, hoc est, Ultricem deam.

Rhamnunte[34] pago Atticæ, quod M. Varro omnibus signis prætulit. Est et in Matris Magnæ[35] delubro in eadem civitate Agoracriti opus.

7 Phidiam[36] clarissimum esse per omnes gentes, quæ Jovis Olympii famam intelligunt[37], nemo dubitat : sed ut

Id vero de industria fecit, ut si quis illud loco movere aut transferre vellet Athenas, vindictam a dea metueret. Nemesis alterius, hoc est, deæ officiorum monitricis, effigies quæ fuerit, disces ex gemino epigrammate, quod in Anth. exstat, IV, de statua Nemeseos, εἰς στήλην Νεμέσεως. Ἡ Νέμεσις προλέγει τῷ πήχει τῷ τε χαλινῷ, Μήτ' ἄμετρόν τι ποιεῖν, μετ' ἀχάλινα λέγειν. Grotio interprete : « Hæc Nemesis frenum gestans normamque monebit Nil effrene loqui, nil facere absque modo. » Ejusdem argumenti alterum : Ἡ Νέμεσις πῆχυν κατέχω· τίνος οὕνεκα; λέξεις· Πᾶσι παραγγέλλω, μηδὲν ὑπὲρ τὸ μέτρον. « Normam gesto manu Nemesis : cur, quæris, opinor : Absque modo cunctis suadeo ne quid agant. » Fuit et alia Atheniensium Nemesis, in quam Theæteti Scholastici epigramma ibidem legitur : Θεαιτήτου Σχολαστικοῦ εἰς τὴν Ἀθηναίων Νέμεσιν. Χιονέην με λίθον παλιναυξέος ἐκ περιωπῆς Λαοτύπος τμήξας πετροτόμοις ἀκίσι Μῆδος ἐποντοπόρευσεν, ὅπως ἀνδρείκελα τεύξῃ Τῆς καθ' Ἀθηναίων σύμβολα καμμονίης. Ὡς δὲ δαϊζομένοις Μαραθὼν ἀντέκτυπε Πέρσαις, Καὶ νέες ὑγροπόρουν χεύμασιν αἱμαλέοις Ἔξεσαν Ἀδρήστειαν ἀριστώδινες Ἀθῆναι, Δαίμον' ὑπερφιάλοις ἀντίπαλον μερόπων, Ἀντιταλαντεύω τὰς ἐλπίδας· εἰμὶ δὲ καὶ νῦν Νίκη Ἐρεχθείδαις, Ἀσσυρίοις Νέμεσις. « Me niveum viva lapidem de rupe cecidit, Marmoream rumpens cuspide duritiem, Persa daret quum vela Notis, ut fingeret ex me De Cecropis victrix gente trophæa manus. Cladibus at Marathon postquam resonavit Eois, Perque cruore rubens æquor iere rates : Fecit Adrasteam de me gens fortis Athenæ, Ulcisci solitam facta superba Deam. Spes ego libratas teneo, Victoria nam sum Cecropidis : Nemesis nec minus Assyriis. » H.

34. *Id positum est Rhamnunte.* De Rhamnunte diximus IV, 11. Mela, III, 33 : « Rhamnus parva, illustris tamen, quod in ea Phidiaca Nemesis. » Hesychius, p. 811, Ῥαμνουσίαν Νέμεσιν. Ἐν Ῥαμνοῦντι Νεμέσεως ἵδρυτο ἄγαλμα δεκαπῆχυ, ὁλόλιθον, ἔργον Φειδίου, ἔχον ἐν τῇ χειρὶ μηλέας κλάδον. « Simulacrum denum cubitorum, e solido lapide, ramum manu gestans arboris mali. » Ex eo ramo tabellam pependisse, Zenobius auctor est, Cent. v, prov. 82, Πτυγίον τι μικρὸν, in qua scriptum ΑΓΟΡΑΚΡΙΤΟϹ. ΠΑΡΙΟϹ ΕΠΟΙΗϹΕΝ. Hard.

35. *Est et in Matris Magnæ.* Hoc est, Naturæ magnorum animorum genitricis. Hard.

36. *Phidiam.* De eo diximus XXXIV, 19, sub initium. De Jove Olympio Val. Max. eleganter, III, 7, pag. 181. Hard.

37. *Quæ Jovis Olympii famam intelligunt.* Eo simulacro perfecto Phidias interrogatus unde id propemodum e cælo petitum linea-

merito laudari sciant, etiam qui opera ejus non viderunt, proferemus argumenta parva et ingenii tantum. Neque ad hoc Jovis Olympii pulchritudine utemur, non Minervæ Athenis factæ amplitudine, quam sit ea cubitorum viginti sex; ebore hæc et auro constat: sed scuto ejus, in quo Amazonum prælium[38] cælavit intumescente ambitu parmæ: ejusdem concava parte deorum et gigantum[39] dimicationem: in soleis vero Lapitharum[40] et Centaurorum: adeo momenta omnia capacia artis[41] illi fuere. In[42] base 8
autem quod cælatum est, Pandoras genesin appellavit: ibi[43] dii sunt xx numero nascentes, Victoria[44] præcipue mirabili. Periti mirantur et serpentem[45], ac sub ipsa cuspide

mentis eboris amplexus fuisset, respondit ex Iliad. A: Ἦ, καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων. Ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπεῤῥώσαντο ἄνακτος Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον. Dalec.

38. *In quo Amazonum prælium.* Tradit hoc ipsum Pausan. I, sive in Attic. pag. 29 et 43. Amazones aliquando assumptis Scytharum auxiliis in Atticam incursarunt, ut auctor est Justin. lib. II; victas tum esse a Theseo Pausanias idem ait in Atticis. Hard.

39. *Deorum et Gigantum.* Quam describit Ovid. Metam. I, 151. H.

40. *Lapitharum et Centaurorum.* De hoc certamine ob raptum matronarum inito, vide Hyginum Fab. xxxiii, et Ovid. Metam. XII, 240. Hard.

41. *Adeo momenta omnia capacia artis.* Adeo partes quæque minime in ea statua capaces ei visæ sunt alicujus artis et figuræ recipiendæ. In libris hactenus editis, *compacta artis.* In Reg. 2, *catacia.* Nos cum Gronovio *capacia* scripsimus. In Colb. 3 hoc tantum: « adeo momenta omnis artis illi fuere. » H.

42. *In base.* Pausan. loc. cit. pag. 43 sq. Ἔστι δὲ τῷ βάθρῳ τοῦ ἀγάλματος ἐπειργασμένη Πανδώρας γένεσις. De Pandora Hesiodum vide, cæterosque mythologos. Mulierem fuisse fabulantur, Vulcani opus e luto, cui dii singuli sua dona dederint: Pallas sapientiam, Venus decorem, Apollo musicam. Unde Pandora dicitur, quasi omnium donum, vel ab omnibus donata, vel omnis generis rebus pollens. H. — *Base.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *basi.* Ed.

43. *Ibi.* In eadem base. Hard.

44. *Victoria.* Fuit hæc altitudine cubitorum fere quaternum: Καὶ Νίκη τὸ ὅσον τεσσάρων πηχῶν, ex ebore. Pausan. Attic. I, pag. 43. H.

45. *Et serpentem.* Pausan. loc. cit. Καί οἱ πρὸς τοῖς ποσὶν ἀσπίς τε κεῖται, καὶ πλησίον τοῦ δόρατος Δράκων ἐστίν. Εἴη δ' ἂν Ἐριχθόνιος οὗτος ὁ Δράκων. « Jacet ad pedes scutum: ad imam hastam draco, quem Erichthonium esse existimare possis. » Hard.

æream sphingem[46]. Hæc sunt obiter dicta de artifice numquam satis laudato : simul ut noscatur illam magnificentiam æqualem fuisse et in parvis.

9 Praxitelis ætatem inter statuarios diximus[47], qui marmoris gloria superavit etiam semet. Opera ejus sunt Athenis in Ceramico[48] : sed ante omnia, et non solum Praxitelis, verum et in toto orbe terrarum, Venus[49], quam ut viderent multi, navigaverunt Gnidum. Duas fecerat, simulque vendebat, alteram velata specie, quam ob id quidem prætulerunt[50], quorum conditio erat, Coi, quum alteram etiam eodem pretio detulisset, severum id ac pudicum arbitrantes : rejectam Gnidii emerunt, immensa differentia

46. *Sub ipsa cuspide æream sphingem.* Alteram præterea sphingis effigiem in casside cælatam fuisse auctor est Pausan. loc. cit. Μέσῳ μὲν οὖν ἐπίκειταί οἱ τῷ κράνει Σφιγγὸς εἰκών. Hard.

47. *Inter statuarios diximus.* Lib. XXXIV, cap. 19. Hard.

48. *In Ceramico.* Prope Ceramicum vicum, et in ipsius aditu. Pausanias lib. I, Praxitelis opera duo fuisse tradit, alterum statuam equestrem, alterum Neptunum, qui in equo sedens Polyboten gigantem hasta petit. Dalec.

49. *Venus.* In illud simulacrum exstant epigrammata perelegantia Anthol. lib. IV, cap. 12, quorum illud primum Antipatri : Τίς λίθον ἐψύχωσε; τίς ἐν χθονὶ Κύπριν ἐσεῖδεν; Ἵμερον ἐν πέτρῃ τίς τόσον εἰργάσατο; Πραξιτέλους χειρῶν ὅδε που πόνος· ἢ τάχ' Ὄλυμπος Χηρεύει, Παφίης εἰς Κνίδον ἐρχομένης. « Quis lapidi spirare dedit? quis Cyprida vidit In terris? quantum marmor amoris habet? Praxitelis manus est : Venere, ut puto, regia cæli Jam caret : ad Cnidios venit ut ipsa Venus. » Et sextum ab isto, Eveni : Πάλλας καὶ Κρονίδαο συνευνέτις εἶπον ἰδοῦσαι Τὴν Κνιδίην, ἀδίκως τὸν Φρύγα μεμφόμεθα. « Ut Cnidiam videre Jovis soror atque Minerva, Dixerunt : querimur non bene de Paride. » H.

50. *Quam ob id quidem prætulerunt optione quorum* (sic prius). Voss. « prætulerunt, quorum conditio erat Coi, » sine τῷ *optione*, quod interjecerunt, qui nescirent τὸ *conditio* esse id ipsum hic quod optio. Cicero, orat. pro Cluentio, num. 14 : « Sed quum esset hæc illi proposita conditio, ut aut juste pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur, accusare; quoquo modo posset, quam illo modo emori maluit. » Justinus lib. I : « si conditio proponatur, utrius vitæ sortem legant, hesterni laboris an præsentium epularum. » Pintianus observat in suo quoque codice defuisse τὸ *optione* : alioqui, subjicit, legendum videretur : « optio quorum conditione. » Nihil melius scriptura vetere. Gron.

famæ. Voluit eam postea a Gnidiis mercari rex Nicomedes[51], totum æs civitatis alienum, quod erat ingens, dissoluturum se promittens. Omnia perpeti maluere, nec immerito : illo enim signo Praxiteles nobilitavit Gnidum. Ædicula ejus tota aperitur, ut conspici possit undique effigies deæ, favente ipsa, ut creditur, facto. Nec minor ex quacumque parte admiratio est. Ferunt amore captum quemdam[52], quum delituisset noctu, simulacro cohæsisse, ejusque cupiditatis esse indicem maculam. Sunt in Gnido et alia signa marmorea illustrium artificum : Liber pater Bryaxidis[53] : et alter Scopæ, et Minerva : nec majus[54] aliud Veneris Praxiteliæ specimen, quam quod inter hæc sola memoratur. Ejusdem est et Cupido objectus a Cicerone 11
Verri[55], ille propter quem Thespiæ visebantur[56], nunc in

51. *Nicomedes.* Bithyniæ rex, Mithridaticis temporibus. Hard.

52. *Ferunt amore captum quemdam*, etc. Vide Valer. Max. VIII, 11, pag. 400. Ex Posidippo historico refert hoc ipsum Clemens Alex. in Protrept. pag. 38 : Ἀφροδίτη δὲ ἄλλη ἐν Κνίδῳ λίθος ἦν, καὶ καλὴ ἦν· ἕτερος ἠράσθη ταύτης καὶ μίγνυται τῇ λίθῳ· Ποσίδιππος ἱστορεῖ ἐν τῷ περὶ Κνίδου. Hard.

53. *Bryaxidis.* Βρύαξις statuarius a Pausania laudatur Attic. lib. I, pag. 73, et alibi passim. Σκοπὰς ab eodem in Attic. etc. Hard.

54. *Nec majus aliud*, etc. Nec major commendatio esse potest Veneris illius Praxiteliæ, quam quod sola inter tot signa, *quæ Cnidos habet*, memoratur. Hard.

55. *A Cicerone Verri.* Nunc est in orat. VI, in Verrem, de Signis, n. 4 : « Idem, opinor, artifex, Praxiteles, ejusdemmodi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiæ visuntur : nam alia visendi causa nulla est. Itaque ille L. Mummius, quum Thespiis ea, quæ ad ædem Felicitatis sunt, cæteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit. » Deportatum nihilominus postea Romam, non Plinius modo, sed et Pausanias in Bœot. sive lib. IX, pag. 581, edocet. Ait a Caio Cæsare primo sublatum, Thespiensibus deinde a Claudio redditum, demum a Nerone Romam advectum, igni postea conflagrasse. Erat is e marmore Pentelico. Hard.

56. *Ille propter quem Thespiæ visebantur.* Pausanias in Bœoticis, C. Cæsarem ideo necatum putat, quod eam imaginem sustulerit : eadem etiam causa interfectum Neronem, quod illam Thespias reportatam iterum demolitus sit. Victorius, lib. XVIII, cap. 21. Dal.

Octaviæ scholis [57] positus. Ejusdem et alter [58] nudus in Pario colonia Propontidis, par Veneri Gnidiæ nobilitate, et injuria. Adamavit enim eum Alchidas Rhodius, atque in eo quoque simile amoris vestigium reliquit. Romæ Praxitelis opera sunt, Flora [59], Triptolemus [60], Ceres [61] in hortis Servilii [62] : Boni Eventus [63], et Bonæ Fortunæ [64] simulacra in Capitolio : item et Mænades [65], et quas Thyadas [66] vocant, et Caryatidas [67] : et Sileni [68] in Pollionis Asinii monumentis [69], et Apollo, et Neptunus.

57. *In Octaviæ scholis*. De his egimus XXXV, 37. HARD.

58. *Ejusdem et alter*. Pausan. loc. cit. etsi id obscure. HARD.

59. *Flora*. Ita etiam MSS. Eadem Chloris appellata. Ovid. « Chloris eram, quæ Flora vocor. » H.

60. *Triptolemus*. Cereris alumnus, ab ipsa frugum sationem edoctus. HARD.

61. *Ceres*. Praxitelisæ Cereris Pausanias meminit in Attic. lib. I, pag. 4. HARD.

62. *In hortis Servilii*. Ab eo Servilio nomen hi horti habent, opinor, qui tribunus plebis fuit, Cicerone consule. HARD.

63. *Boni Eventus*. Diximus de hujus simulacri forma, XXXIV, 19. HARD.

64. *Et Bonæ Fortunæ*. Fortunæ simulacrum a Praxitele elaboratum Pausanias laudat in Attic. lib. I, pag. 81. HARD.

65. *Mænades*. Μαινάδες mulieres eæ dicebantur, quæ Bacchi sacra capillis sparsis cursitantes hinc inde, celebrabant : παρὰ τὸ μαίνεσθαι, quod insaniæ significat. HARD.

66. *Thyadas*. Θυὰς Bacchi pariter sacrificula. Hor. Carm. III, Od. 15 : « Pulso Thyas uti concita tympano. » H. — Mænadas Thyadasque passim videre est in veteribus monumentis, et in picturis Herculanensibus. BROT.

67. *Caryatidas*. Τὰς ἐν Καρύαις παρθένους appellat Pausan. in Messen. lib. IV, pag. 247. Idem porro in Lacon. lib. III, pag. 178. Caryas ait vicum esse haud procul Lacedæmone, Dianæ sacrum, ubi ejus deæ Caryatidis appellatæ signum, τῆς Καρυάτιδος : quo in loco Lacedæmoniorum virgines, id pariter nomen sortitæ, anniversarium festum obirent, patrioque ritu salutarent. HARD.

68. *Et Sileni*. Bacchi comites, ut diximus lib. XXXV, 36. De hoc Praxitelis opere exstat Æmiliani epigramma perquam venustum in Anthol. lib. IV, cap. 6 : Τέχνας εἵνεκα σεῖο καὶ ὁ λίθος ἅδε βρυάζει, Πραξίτελες · λῦσον, καὶ πάλι κωμάσεται. Νῦν δ' ὑμῖν οὐ γῆρας ἔτ' ἀδρανές · ἀλλ' ὁ πεδήτης Σειληνοῖς κώμων, βάσκανός ἐστι λίθος. « Praxiteles, lapis ipse tua lascivit ab arte : Et mox saltabit : tu modo solve basi : Nunc nos Silenos numerorum lege moveri Non senium, saxi sed vetat invidia. » HARD.

69. *Asinii monumentis*. Hujus mo-

Praxitelis filius Cephissodorus et artis hæres[70] fuit. 12
Cujus laudatum est Pergami symplegma[71], signum nobile, digitis corpori verius, quam marmori[72], impressis. Romæ ejus opera sunt : Latona in Palatii delubro : Venus in Pollionis Asinii monumentis : et intra Octaviæ porticus in Junonis æde Æsculapius, ac Diana.

Scopæ laus cum his certat. Is fecit Venerem, et Po- 13
thon[73], et Phaethontem[74], qui Samothrace sanctissimis cærimoniis coluntur. Item Apollinem Palatinum[75], Vestam sedentem[76] laudatam in Servilianis hortis, duasque Chametæras[77] circa eam, quarum pares in Asinii monumentis

numenta qua Urbis regione sita fuerint, inexploratum. De ipso Pollione diximus in Auctorum Indice. De Silenis proxime antea. H.

70. *Et artis hæres*. Gron. et Al. ante Hard. *rei et artis hæres*. Ed.

71. *Symplegma*. Complexus duorum puellorum, mutuo sese osculantium : vel duorum colluctantium : ut mox hoc ipso capite. Dal.

72. *Corpori verius, quam marmori*. Carnem, credas, non marmor, intueri. Hard.

73. *Is fecit Venerem et Pothon*, etc. Pausan. in Attic. hoc est, I, p. 81 : Σκόπα δὲ, Ἔρως, καὶ Ἵμερος, καὶ Πόθος. « Scopæ Cupido, Appetitus et Pothos, seu Desiderium. » H.

74. *Et Phaethontem*. Revocat in memoriam effigies ea picturam ejusdem Phaethontis inscite factam, in quam Lucilius vates facete lusit, in Anthol. lib. II, tit. 19 : Γράψας Δευκαλίωνα, Μενέστρατε, καὶ Φαέθοντα, Ζητεῖς τὶς τούτων ἄξιός ἐστι τίνος; Τοῖς ἰδίοις αὐτοὺς τιμήσομεν· ἄξιος ὄντως Ἐστὶ πυρὸς Φαέθων, Δευκαλίων δ' ὕδατος. « Pictus Deucalion, Phaethonque, Menestrate, pictus Est tibi : quo dignus, quæris, uterque labor? Ut quod cuique suum est, illis tribuatur : habento Et flammas Phaethon, et mare Deucalion. » H. — *Samothrace*. Gron. et Al. ante Hard. *Samothraciæ*. Ed.

75. *Apollinem Palatinum*. Diversus hic est a Capitolino, de quo Plinius, XIII, 27, et XXXIV, 18, etsi unicum Dalecampius conflat ex duobus. Hard.

76. *Vestam sedentem*. Sic fere et in nummis antiquis pingitur : altera manu facem, discum altera, seu libatoriam pateram præfert. Fax ad ignem pertinet : discus ad sacrificia solemni ritu perpetuoque oblata. H.

77. *Chametæras*. Socias humi sedentes, non in sedili. Vertendum *scorta* minime puto, quoniam id Vestæ pudicitiæ non conveniret : nisi quis putet in facie comitum Vestæ expressisse meretricum duarum imaginem, quas amabat, pedissequas. Quidam legunt, *Commotrias*. Dal. — *Chametæras*. Χαμεταιρὶς Hesychio πόρνη dicitur, scortum. At ἑταίρα sociam et amicam, magis severo ac pudico etiam nomine sonat. Quare Χαμεταίρας, socias humi sedentes interpretor. H.

sunt, ubi et Canephoros[78] ejusdem. Sed in maxima dignatione Cn. Domitii[79] delubro in circo Flaminio Neptunus ipse, et Thetis, atque Achilles, Nereides supra delphinos
14 et cete, et hippocampos[80] sedentes. Item Tritones[81], chorusque Phorci, et pristes, ac multa alia marina, omnia ejusdem manus, præclarum opus, etiam si totius vitæ fuisset. Nunc vero præter supra dicta, quæque nescimus[82], Mars est

78. *Canephoros.* Ita Reg. 2; recte, non *Canephorus*. Duas e virginibus illis intelligit, quas Athenienses *Cistiferas* vocabant, Κανηφόρους, quæ Minervæ dona capite ferrent, cistis seu sportulis inclusa. Pausan. Attic. lib. I, pag. 49. Vide Hesych. verbo Κανηφόροι. Fecit et Canephoros Polycletus, Tullio teste, sub initium lib. IV in Verrem, sed ex ære: « Erant, inquit, ænea præterea duo signa non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu ac vestitu, quæ manibus sublatis, sacra quædam more Atheniensium virginum, reposita in capitibus sustinebant. Canephoræ ipsæ vocabantur: sed earum artificem quem? quemnam? recte admones: Polycletum esse dicebant. » H.

79. *Cn. Domitii.* P. Victor, in descript. Romæ, regione nona, in qua circus Flaminius, prope theatrum Marcelli, *Delubrum Cn. Domitii.* Ædes hæc fuit Neptuno sacra. Unde mox Plinius subjicit, *Neptunus ipse*, cujus nempe hoc delubrum fuit conditum a Cn. Domitio, ex Ahenobarborum familia. Livius, lib. XXVIII, pag. 323: « Ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur, etc. » H.

80. *Et hippocampos.* Hippopotamis quoque vehi Neptunum Statius prodidit in Thebaide: sed diversi hi ab hippocampis. Nonius: « Hippocampi equi marini, a flexu caudarum, quæ piscosæ sunt, etc. » H. — *Hippocampos.* Hippocampum intelligi par est hoc loco, non pisciculum memoratum Dioscoridi et Galeno, sed potius monstrum cetaceum equo simile, quoniam et κάμπας equos marinos Græci vocant et alia omnia cetacea. Nævius in Ægistho: « Tum autem lascivum Nerei simum pecus Ludens ad cantum classium lustratur: Sirenes citis Delphino junctis vehiculis, hippocampisque asperis. » Apud Nonium in dictionibus *hippocampus*, *lustrare*, *pecus*. Scalig.

81. *Item Tritones.* Sic Maro Æneid. III, v. 824: « Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis. » Phorcus, Neptuni filius, marinum numen a poetis fingitur. Hard. — *Chorusque Phorci.* Is fuit rex Corsicæ ac Sardiniæ, et tandem habitus pro deo marino. *Phorcum* mythologi maris extremum ambitum interpretantur, maris et terræ filium, eumque Cetonis congressu genuisse a partu statim Græas canas, nimirum spumas quas illisum mare suo littori excitat. Rhod. lib. XXXVI, cap. 18. Dalec.

82. *Quæque nescimus.* Ut Baccham, seu Mænadem laudatam in Anthol. lib. IV, cap. 3, epigr. 4.

etiamnum sedens colosseus ejusdem[83], in templo Bruti Callaici apud circum eumdem[84]. Præterea Venus in eodem loco nuda Praxiteliam illam antecedens[85], et quemcumque alium locum nobilitatura.

Romæ quidem magnitudo operum eam obliterat, ac 15
magni officiorum negotiorumque acervi omnes a contemplatione talium abducunt: quoniam otiosorum et in magno loci silentio apta admiratio talis est. Qua de causa ignoratur artifex ejus quoque Veneris, quam Vespasianus imperator in operibus Pacis[86] suæ dicavit, antiquorum dignam fama. Par hæsitatio est in templo Apollinis Sosiani[87], Nio- 16

Græca quæ sunt obvia, prætermittimus : latine Grotio interprete reddimus : « Quis adstat ista? Baccha. Quis sculpsit? Scopas. Quis entheavit ? Bacchus an Scopas? Scopas. » Et paulo ante : « Baccha quod insanit, non hoc natura, sed ars est : Vivit enim lapidi mixtus ab arte furor. » HARD.

83. *Ejusdem*. Hoc est, Scopæ. Martis scilicet in æde, a Decimo Junio Bruto Callaico exstructa ac dedicata. P. Victor loc. cit. prope delubrum Cn. Domitii, *Templum Bruti Callaici*. De Bruto diximus IV, 35. Callaici cognomen tulit a Gallæcis devictis Hispaniæ populis. Vide Livii Epit. lib. LVI. HARD.

84. *Apud circum eumdem*. In libris ad hunc diem editis, subnectuntur his vocibus, quæ sequuntur, « ad Labicanam portam eunti, » quas nec codices nostri MSS. nec Pintiani agnoscunt : nec viarum Urbis ratio patitur, Lavicana porta a circo Flaminio ingenti intervallo sejuncta, ut animadvertit Alexander Donatus noster, de urbe Roma, lib. III, cap. 14, pag. 261. H.

85. *Praxiteliam illam antecedens*. Scopas floruit, teste Plin. l. XXXIV, cap. 8, Olympiade LXXXVII; Praxiteles autem Olympiade CIV; Plin. ibid. Scopæ Venus Praxiteliam Venerem antecessit quidem tempore, at non dignitate. Laudanda tamen valde fuit illa Scopæ Venus, quod quum foret Praxitelia antiquior, egregia tamen esset, et quemcumque alium locum nobilitatura. Non pugnantia ergo loquitur Plinius, ut vult Cl. Falconet. BROT. — *Praxiteliam*. Gron. et Al. ante Hard. *Praxiteliam illam Cnidiam antecedens*. ED.

86. *In operibus Pacis*. Pacis templum intelligit conditum a Vespasiano, ut alibi diximus: multis simul ædificiis additis, ut in Octaviæ operibus dictum est, XXXV, 37. Scholis videlicet et bibliotheca. Bibliothecæ certe templi Pacis meminit Gellius, lib. XVI, cap. 8. H.

87. *Apollinis Sosiani*. *Sosianum* quidam volunt ἀπὸ τοῦ σώζειν, quasi σωτῆρα, qua ratione σωσίπολιν deum, victis Arcadibus, Elei coluerunt, Pausania auctore, lib. VI. Alii *Sosiani* interpretantur, quasi *Susiani*, Susis Romam avecti. Vide

ben cum liberis morientem [88], Scopas an Praxiteles [89] fe-

Lylium Gyraldum. Aliis placet *Sosianum* vocari, quod ad librariorum scriptorum officinas locatus esset. Sosios enim præstantissimos ejus artis magistros Horatius memoravit in Arte : « Hic liber æra meret Sosiis, » et in Epist. « Sosiorum pumice mundus. » Dal. — *Sosiani.* Hujus appellationis origo nobis satis, ut remur, explicata : at templi ipsius situs obscurus. Facta jam illius antea mentio, XIII, 11 : « Cedrus est Romæ in delubro Apollo Sosianus, Seleucia advectus, » a C. Sosio scilicet, M. Lepidi quæstore, qui sub Gabinio in Syria et Ægypto militavit, ac post cædem Cæsaris adhæsit Antonio : quo devicto, quanquam ægre, veniam impetravit ab Augusto. Hujus nummus exstat in Cimelio Regio, expressus a Seguino, p. 83 : SOSIVS IMP. In nummo græco, cujus effigiem expressam in cera servamus, scribitur : ΕΠΙ ΣΩΣΣΙΟΥ : aries currens pingitur, cum superposito solis sidere : symbolo Orientis, et laudatissimi in Syria Antiochena arietini velleris. Sub alvo arietis : ΔΓ, Δόγματι Γερουσίας : « Edicto vel Decreto Senatus. » In parte antica caput Jovis est laureatum. Est ex ære minimo. Hard.

88. *Nioben cum liberis morientem.* Niobe liberos septem procrearat, totidemque filias : idcirco se numero filiorum Latonam superare gloriabatur. Ob id Apollo filios ejus in silva venantes sagittis interfecit in monte Sipylo. Diana filias sagittis interemit, præter Chloridem. Genitrix liberis orba flendo lapidea facta esse dicitur. Auctor Hyginus, Fab. IX; Ovid. Metam. VI, 301. Inde lepidum in Nioben epigramma Anthol. III, 7 : Ὁ τύμβος οὗτος ἔνδον οὐκ ἔχει νεκρόν. Ὁ νεκρὸς οὗτος ἐκτὸς οὐκ ἔχει τάφον. Ἀλλ' αὐτὸς αὐτοῦ νεκρός ἐστι καὶ τάφος. « Vides sepulchrum quod caret cadavere : Simul cadaver insepultum conspicis : Sed quod sepulchrum est, quod cadaver, est idem. » Versa nempe in lapidem Niobe ipsa sibi sepulchri vice. At morientem cum liberis hic lapis exhibet, adeoque et dolentem liberorum vicem, quo habitu in epigrammate amatorio describitur Macedonii consulis, Anthol. VII : Τὴν Νιόβην κλαίουσαν ἰδών ποτε βουκόλος ἀνὴρ Θάμβεεν εἰ λείβειν δάκρυον οἶδε λίθος. Αὐτὰρ ἐμὲ στενάχοντα τόσης κατὰ νυκτὸς ὀμίχλην Ἔμπνοος Εὐίππης οὐκ ἐλέαιρε λίθος. Αἴτιος ἀμφοτέροισιν ἔρως· ἀχετηγὸς ἀνίης, Τῇ Νιόβῃ τεκέων, αὐτὰρ ἐμοὶ παθέων. « Ad Nioben pastor plorantem substitit olim, Miratus posset si lacrymare lapis. At nihil Euhippe tota me nocte gemente Flectitur : Euhippe quid nisi viva silex? Causa amor est utrique : fluunt hoc fonte dolores, Quos Niobe proles fecit, amica mihi. » H. — *Nioben.* Exstat adhuc pulcherrimum illud antiquitatis monumentum, et in eo videre est summum terroris exemplum. Opus præcellentissimum ante aliquot annos Roma e villa Medicæa Florentiam translatum est. Brot.

89. *Scopas an Praxiteles fecerit.* Praxiteli tanto post Plinium temporis intervallo intrepide adscribit Ausonius in Epitaphiis, num. 28, pag. 61 : « Vivebam, sum facta silex, quæ deinde polita Praxitelis

cerit : item Janus pater in suo templo[90] dicatus ab Augusto, ex Ægypto advectus, utrius manus sit[91], jam quidem et auro occultatus[92]. Similiter in curia Octaviæ[93] quæritur de Cupidine fulmen tenente. Id demum affirmatur, Alcibiadem[94] esse principem forma in ea ætate. Multa in eadem 17
schola sine auctoribus[95] placent. Satyri quatuor ex quibus unus Liberum patrem palla velatum Veneris[96] præfert; alter Liberam similiter[97] : tertius ploratum infantis cohibet : quartus cratere alterius sitim sedat : duæque Auræ

manibus vivo iterum Niobe. Reddidit artificis manus omnia, sed sine sensu : Hunc ego, quum læsi numina, non habui. » Item auctor incertus epigrammatis in statuam Niobes in Anthol. IV, 9 : Ἐκ ζωῆς με θεοὶ τεῦξαν λίθον· ἐκ δὲ λίθοιο Ζωὴν Πραξιτέλης ἔμπαλιν εἰργάσατο. « Ex viva lapidem me Dii fecere : sed ecce Praxiteles vivam me facit ex lapide. » Sunt ibi pervenusta alia de eodem argumento epigrammata, quæ tu consule. Hard.

90. *In suo templo.* Templum Jani, teste P. Victore, in regione urbis octava fuit, in qua et forum Romanum. Hard.

91. *Utrius manus sit.* Quod sup. est subintellig. « hæsitatio par est » Praxitelis an Scopæ. Ed.

92. *Et auro occultatus.* Celat aurum, quo marmor integitur, indicia, vestigiaque, quibus internosci commode posset auctor. H. — *Occultatus.* Brot. ex Regg. MSS. 2, 3 et edit. princ. *occultatur.* Ed.

93. *In curia Octaviæ.* Porticus Octaviæ, de qua lib. XXXV, c. 37, ædificia multa complectebatur, scholam, curiam, bibliothecam, templa Junonis, et Apollinis. Hard.

94. *Alcibiadem.* Alcibiadem sub ejus dei effigie repræsentatum, forma eximia. Hard.

95. *Sine auctoribus.* Quamquam auctorum nomina hodieque sint incomperta. Hard.

96. *Palla velatum Veneris præfert.* Sic Reg. 2 aliique, et quos Barbarus vidit. Item Parmensis editio, aliæque, ante Gelenium, qui maluit, *palla velatus humeris.* Palla vestimentum honestarum mulierum, inquit Nonius. An satius *Veneri* legi ? Hard.

97. *Alter Liberam similiter.* Sic libri omnes tum MSS. tum editi ante Hermolaum, qui *Liberum similiter*, vel *Liberum Semeles* jussit reponi. Liberum, Liberamque simul appellant passim auctores antiqui. Livius, lib. XXXIII, pag. 398 : « Cereri, Liberoque et Liberæ tria signa ænea posuerunt. » Cicero, de Natur. Deor. II, num. 62 : « Hinc Liber etiam : hunc dico Liberum Semele natum, non eum quem nostri majores auguste sancteque Liberum cum Cerere et Libera consecraverunt..... Idcirco Cerere nati sunt, nominati Liber et Libera. » Apud Livium, lib. III, p. 60 : « Ædes Cereris, Liberi Liberæque. » Hard.

velificantes sua veste. Nec minor quæstio est in[98] septis, Olympum et Pana[99], Chironemque[100] cum Achille, qui fecerint : præsertim quum capitali satisdatione[101] fama judicet dignos.

18 Scopas habuit æmulos eadem ætate, Bryaxin[1], et Timotheum, et Leocharem[2], de quibus simul dicendum est, quoniam pariter cælavere[3] Mausolo Cariæ regulo, qui obiit Olympiadis centesimæ sextæ[4] anno secundo. Opus id ut esset inter septem miracula[5], ii maxime artifices

98. *In septis.* In campo Martio fuere septa : locus nimirum, quo populus conveniebat ad ferenda suffragia in comitiis, qui primo ligneis cancellis, mox et marmoreis septus est. Quare propter similitudinem caularum, et *ovile* dictum. H.

99. *Olympum et Pana.* Olympum Apollinis discipulum, tibiis victorem, ut refert Hyginus, cap. 173. Pana, qui fistulæ cantum primus invenit, ut idem ait, cap. 274 : « Qui primus calamos cera conjungere plures Instituit, » ut cecinit Virgil. Ecl. 2. H. — *Olympum.* Statuæ illæ, Olympus, Pan, Achilles cum Chirone, expressæ videntur in Herculanensibus picturis, *Pitture antiche d'Ercolano*, tom. I, tab. 8 et 9. Brot.

100. *Chironemque.* Chironem scilicet præbentem Achilli hastam illam suam medendi vi præditam, qua Telephum sanasse dicitur, cui vulnus intulerat. Hyginus, Fab. ci.

101. *Quum capitali satisdatione.* Quum fama publica judicet dignos qui asserventur, cum obstrictione capitis *eorum, quibus hæc tutela committitur.* Hard.

1. *Bryaxin.* Βρύαξιν Pausanias laudat in Atticis, lib. I, pag. 75. Τιμόθεον, in Corinth. lib. II, p. 146. Λεωχάρη denique in Eliac. prior. lib. V, pag. 327. Hard.

2. *Leocharem.* Telocharen Vitruvius appellat lib. II, cap. 8. Idem fecit et Martis statuam colosseam in ejus templo Halicarnassi, quam ἀκρόλιθον vocaverunt. Dal.

3. *Pariter cælavere.* Inseruere his ista interpolatores : « cælavere Mausoleum. Sepulchrum hoc est ab uxore Artemisia factum Mausolo, etc. » quæ MSS. nulli agnoscunt : quum satis intelligatur ex subsequente oratione, « regina Artemisia, quæ mariti memoriæ id opus exstrui jusserat. » Hard.

4. *Cent. sextæ.* Sic Reg. 2, et alii. Typi *centesimæ* tantum, mendose. Vide quæ dicemus inferius cap. 6. H. — *Centesimæ sextæ.* Immo Brot. ex MSS. Regg. 2, 8, 5, et edit. principe, *olymp. centesimæ anno secundo*, et sic libb. ante Hard. vulgg. De Mausoleo illo conf. Cl. de Caylus, *Mémoir. de l'Acad. des Inscriptions*, tom. XXVI, pag. 321. Ed.

5. *Inter septem miracula.* Hæc vulgo censentur : 1° Muri Babylonici. 2° Dianæ Ephesiæ templum. 3° Jovis Olympii simulacrum. 4° Pyramides Ægyptiæ. 5° Mauso-

fecere. Patet ab austro et septemtrione sexagenos ternos pedes, brevius a frontibus[6], toto circuitu[7] pedes quadringentos undecim : attollitur in altitudinem viginti quinque cubitis : cingitur columnis triginta sex[8]. Pteron[9] vocavere. Ab oriente cælavit Scopas[10], a septemtrione Bryaxis, a 19
meridie Timotheus, ab occasu Leochares : priusque quam peragerent, regina Artemisia, quæ mariti memoriæ id opus exstrui jusserat, obiit. Non tamen recesserunt, nisi absoluto jam, id gloriæ ipsorum artisque monumentum judicantes : hodieque certant manus[11]. Accessit et quintus artifex : namque supra pteron pyramis altitudine inferiorem æquavit, vigintiquatuor gradibus[12] in metæ cacumen

leum. 6° Colossus Rhodius. 7° Cyri regia. Hard.

6. *A frontibus*. Ab oriente sole, et ab occidente. Hard.

7. *Toto circuitu*, etc. Opus ipsum circumibat cingebatque vel fossa, vel murus exterior, aliquantum ab ipso opere dissitus : quare totus Mausolei ambitus pedum fuit quadringentorum undecim. Hard.

8. *Cingitur columnis triginta sex*. Quarum altitudo quam minime sit expressa, existimare licet fuisse tantam, quantæ Ephesii templi columnæ fuere : ipso Plinio teste, cap. 21 libri hujus, hoc est, sexaginta pedum aut fortassis etiam plurium. Hard.

9. *Pteron vocavere*. Has voces typi hactenus vulgati prætermisere : quas et in vetustis codicibus Turnebus ante nos vidit. Πτεραὶ in re ædificatoria muri duo sunt in altitudinem consurgentes, alarum instar. Vide Strabonem lib. XVII, pag. 805. Itaque pteri, seu alarum vice columnæ eæ fuere, quibus imposita deinde pyramis altera, uti mox dicetur, inferiori operi altitudine par. Hard.

10. *Ab oriente cælavit Scopas*. Vitruvius in præf. lib. VII, p. 125 : « Namque singulis frontibus (Mausolei) singuli artifices sumpserunt certatim partes ad ornandum : Leochares, Bryaxes, Scopas, Praxiteles : nonnulli etiam putant Timotheum : quorum artis eminens excellentia coegit ad septem miraculorum ejus operis pervenire famam. » Libro vero II, cap. 8, cave credas ab eo scriptore Mausoleum describi, quod viros eruditos in fraudem impulit. Hard.

11. *Hodieque certant manus*. Hodieque contentio est, quæ cujus artificis manus in eo opere primas obtineat. Hard.

12. *Vigintiquatuor gradibus*. Errant Dalecampius et Allatius, qui hos XXIV gradus ab basin pyramidis fuisse autumant : nulli enim gradus ad pyramidis basin fuere : ipsa pyramis gradibus XXIV constabat, quibus ipsa ascendebatur, ut satis perspicue ex Plinii verbis liquet.

se contrahens. In summo est quadriga marmorea, quam fecit Pythis[13]. Hæc adjecta centum quadraginta[14] pedum altitudine totum opus includit.

10 Timothei manu Diana Romæ est in Palatio, Apollinis delubro, cui signo caput reposuit Aulanius Evander. In magna admiratione est et Hercules Menestrati[15]: et Hecate[16] Ephesi in templo Dianæ post ædem, in cujus contemplatione admonent æditui parcere oculis, tanta marmoris radiatio est. Non postferuntur et Charites[17] in[18] propylæo Atheniensium, quas Socrates fecit, alius ille quam[19] pictor:

13 *Quam fecit Pythis.* Πύθις, sculptor. Hard.

14. *Hæc adjecta centum quadraginta pedum.* Locus hic suspectus est. Nam quum altitudo inferioris ædificii fuerit xxxvii pedum cum dimidio, pyramidisque par celsitas, numerus is geminatus efficit pedes lxxv, quos si ab altitudine totius operis, quæ fuit cxl pedum auferas, restabunt pedes lxv tribuendi quadrigæ impositæ, et viginti gradibus ad pyramidis basin collocatis. Non est autem probabile altitudinem tantam fuisse quadrigæ et graduum. Dal. — *Hæc adjecta*, etc. Columnis primum, quibus opus inferius cingebatur includebaturque, altitudo fuit, ut conjecimus, pedum ut minimum lx. Operi deinde his imposito seu pyramidi superiori, altitudo inferiori par, hoc est, xxxv cubitorum, seu, quod idem est, pedum vii et xxx cum semisse: nam cubitus pedem cum semisse obtinet. Sunt hi pedes ferme centum. Quare quadrigeni quadrigæ cum triumphali curru ut plurimum tribuentur. Nihil hic Allatius vidit, in libro Philonis, de septem orbis miraculis: nihil Dalecampius, qui præivit Allatio. Hard.

15. *Menestrati.* Μενέστρατον hunc laudat Tatianus in Oratione contra Græcos, p. 182. Hard.

16. *Hecate.* Sic poetæ Lunam, Proserpinam, Dianam ipsam vocant. Hard. — *Hercules Menestrati.* Non exstat ille Hercules, qui in magna admiratione fuit. At Romæ in palatio Farnesiano visitur Hercules Glyconis Atheniensis, qui et ipse est summa admiratione dignus, et inter præstantissima exemplaria quibus restitutæ sunt artes, memorandus. Inventus est in Thermis Antoninianis, sub Paulo III, pontifice maximo. Brot.

17. *Charites.* Gratiæ. Hard.

18. *In propylæo.* Arcis nempe vestibulo. Hard.

19. *Alius ille quam pictor.* Ita libri omnes, etiam MSS. Qui alium existimarunt Socratem hunc esse, quam pictorem, de quo lib. XXIII, cap. 40, philosophum eum esse censuerunt Platonis magistrum. Ex horum numero Pausanias exstitit, tum lib. IX, p. 596: Σωκράτης δὲ ὁ Σωφρονίσκου πρὸ τῆς ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἐσόδου, Χαρίτων εἰργάσατο ἀγάλ-

idem, ut aliqui putant. Nam Myronis illius[20], qui in ære laudatur, anus ebria est Smyrnæ in primis inclyta. Pollio Asinius, ut fuit acris vehementiæ, sic quoque spectari monumenta sua voluit. In iis sunt Centauri nymphas 21
gerentes Archesitæ[21], Thespiades[22] Cleomenis, Oceanus et Jupiter Entochi, Hippiades Stephani[23], Herme-

ματα Ἀθηναίοις, etc. « Socrates ante arcis vestibulum, Gratiarum Atheniensibus e marmore signa fecit. » Paulo etiam distinctius in Atticis, lib. I, p. 40 : Ἑρμῆν ὃν προπύλαιον ὀνομάζουσι, καὶ Χάριτας Σωκράτη τῷ Σωφρονίσκου λέγουσιν, ᾧ σοφῷ γενέσθαι μάλιστα ἀνθρώπων ἐστὶν ἡ Πυθία μάρτυς. « In ipso introitu arcis, Mercurium, quem Propylæum vocant, Gratiasque, Socratem fecisse ferunt, Sophronisci filium : quem inter homines maxime sapientem fuisse, Pythia testis. » Adnotat Laertius in Socratis vita, lib. II, p. 37, quum nudæ alias Gratiæ fingerentur, eas Socratem veste amictas posuisse. Vide et Suidam in verbo Σωκράτης. Πρότερον γενόμενος λιθοξόος, ὥστε καί φασιν αὐτῷ εἶναι τὰς Ἀθήνησιν ἐνδεδυμένας Χάριτας, etc. Nudas nummi duo exhibent, alter : ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ : alter, COL. FL. PAC. DEVLT. Describuntur a Seneca oratione satis quidem compta, lib. I, de Benef. cap. 3. Fuerunt eæ omnino tres : quare quam pulchritudinis dote pollere mulierem veteres volebant significare, hanc quartam esse Charitem dicebant : Venerem quoque Paphiam alteram, decimamque Musam. Ruffini epigramma in Anthol. VII : Τέσσαρες αἱ Χάριτες, Παφίαι δύο, καὶ δέκα Μοῦσαι, Δερκυλὶς ἐν πάσαις, Μοῦσα, Χάρις, Παφίη. « Bina Venus, Musæque decem, bis Gratia bina : Dercylis est etenim Gratia, Musa, Venus. » H.

20. *Myronis filius.* De quo dictum lib. XXIV, cap. 19. Hard.

21. *Archesitæ.* Sic libri omnes, etiam MSS. Mallem, *Arcesilæ*, vel *Arcesilai* : quo nomine appellatum superiore libro pictorem memini : cælatorem e marmore alterum inferius. Hard.

22. *Thespiades.* Musæ Thespias (est id Bœotiæ oppidum) incolentes. Hard.

23. *Hippiades Stephani.* Equestres statuæ, ut Amazonum, quæ primæ ascenderunt equos. Herm. — Rhodiginus legit, *Hippades*, cap. 1. Quidam, *Hesperides.* Alii, *Hippe* : Chironis ea filia fuit : Aqueus, *Appiades* : illasque interpretatur Venerem, Palladem, Vestam, Concordiam, Pacem, quarum simulacra ornandis Appiæ aquæductibus, et fornicibus positæ fuerunt. Ovidius, lib. II de Arte Am. « Has Venus e templis multo radiantibus auro Læta videt lites, Appiadesque deæ. » Probabile tamen non est, græcum sculptorem, et in Italiam fortassis numquam transgressum, illas fecisse : nisi forte statuas illas Appiadum dearum, Romam advectas ad Appiæ aquæ ornamenta existimes. Dal. — *Hippiades Stephani.* Caret his verbis et Reg. 2 cod. et Pintiani. H. — *Hippiades*, etc. Hæc desunt et

rotes[24] Taurisci, non cælatoris illius[25], sed Tralliani. Jupiter hospitalis[26] Pamphili Praxitelis discipuli. Zethus et Amphion[27] ac Dirce et taurus, vinculumque ex eodem lapide[28], Rhodo advecta opera Apollonii et Taurisci. Parentum[29] ii certamen de se fecere : Menecratem videri

in edit. principe; ideoque delenda esse Brot. opinatur. Ed.

24. *Hermerotes*. Sic libri omnes. Mercurii et Cupidinis simul juncta in uno lapide simulacra vox ea sonat. Sic Hermathena, de qua nos alibi, Mercurium et Minervam indicat. In uno lapide tria interdum numina copulata esse Philodemi de Panos effigie epigramma testatur, in Antholog. lib. IV, cap. 12 : Φιλοδήμου εἰς ἕτερον ἄγαλμα Πανός. Τρισσοὺς ἀθανάτους χωρεῖ λίθος· ἁ κεφαλὰ γὰρ Μανύει τρανῶς Πᾶνα τὸν αἰγόκερων. Στέρνα δὲ καὶ νηδὺς, Ἡρακλέα· λοιπὰ δὲ μηρῶν Καὶ κνήμης Ἑρμῆς ὁ πτερόπους ἔλαχεν. Θύειν ἀρνήσῃ ξένε μηκέτι. Τοῦ γὰρ ἑνός σοι Θύματος οἱ τρισσοὶ δαίμονες ἁπτόμεθα. « Ne sperne hunc lapidem : tria numina continet unus : nam Pan cornigero nascitur ex capite. Herculis est pectus validi, cum ventre : quod infra est In femore et suris, penniger Arcas habet. Hic igitur numquam parcas adolere, Viator : Victima nam ternos obligat una deos. » Alias in Hermetis seu Mercurii statuis solum caput eminebat, reliquum corpus erat rude et informe, et sine manibus. Unde apud Juvenalem, Sat. VIII, 53 : « truncoque simillimus Hermæ, » de inerti dicitur. H.

25. *Cælatoris illius*. Cyziceni, de quo lib. XXXIII, cap. 55. H.

26. *Jupiter hospitalis*. Ξένιος Ζεὺς, Jovis epithetum, apud Homerum, Odyss. ξ', v, 283, et alibi passim. Hinc Maro : « Jupiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur. » H.

27. *Zethus et Amphion*. Ζῆθος et Ἀμφίων fratres, a quibus Thebas esse conditas auctor est ex Homero Pausan. Corinth. lib. II, pag. 96 : « Hi Dircen ad taurum indomitum deligatam vita privarunt, » inquit Hygin. Fab. VII. Vide et Suidam, verbo Ἀντιόπη, et Apollodor. de Diis, lib. III, pag. 179, et Propert. lib. III, eleg. 13. Hodieque id simulacrum visitur in Palatio Farnesiorum : unde et illi Romanorum vulgus nomen indidit : *Il Toro Farnese*, hoc est, Taurus Farnesianus. Hard. — *Taurus*. Stupendum illud artis monumentum inventum est in Thermis Antoninianis sub pontifice maximo Paulo III. Quum multis in locis esset fractum, jussu cardinalis Farnesii a Joanne Baptista Blanco Mediolanensi instauratum est. Licet vero sit magnitudine operis mirum, non est tamen absoluta artis præstantia. Brot.

28. *Ex eodem lapide*. Id vero in primis singulare est; quod et in alio opere pariter Plato demiratur hoc versiculo, Anthol. IV, 18 : Εἷς λίθος, ἅρμ', ἐλατὴρ, ἵπποι, ζυγὸς, ἡνία, μάστιξ. « Flagrum, currus, equi, frenum, juga, vir, lapis unus. » H. — *Eodem lapide*. Longum est maximum illud artis monumentum palmos XIV; totidem latum; altum palmos XVIII. Brot.

29. *Taurisci. Parentum*, etc. In

professi, sed esse naturalem Artemidorum. Eodem loco 22
Liber pater Eutychidis[30] laudatur. Ad Octaviæ vero porticum Apollo Philisci Rhodii in delubro suo[31]. Item Latona et Diana, et Musæ novem, et alter Apollo nudus. Eum, qui citharam in eodem templo tenet, Timarchides[32] fecit. Intra Octaviæ vero porticus, in æde Junonis, ipsam[33] deam Dionysius, et Polycles[34] aliam: Venerem eodem loco Philiscus: cætera signa Praxiteles[35]. Timarchidis filii[36] Jovem,

veteribus legitur: « Par autem ii certantes de se judicium f. » Lego ex manuscripto, « Taurisci parentum. Ii certamen de se fecere, etc. » Menecrates et Artemidorus patres fuerunt Apollonii et Taurisci. Ii seipsos pinxerunt æmulationis certamine. Dal. — *Parentum ii certamen de se fecere.* Fecere ii, ut certarent inter se duo, uter verius parens ipsorum diceretur: quum professi sunt in statuarum inscriptionibus videri quidem esse Menecratem, sed naturalem Artemidorum esse. Incertum sic reliquere, uter parens verius foret: quum alteri amborum artem, alteri lucem deberent. Hard.

30. *Eutychidis.* Sic libri, etiam MSS. Eutychides Sicyonius, Lysippi statuarii discipulus, laudatur a Pausania in Eliac. poster. sive lib. VI, p. 346. Ille nimirum, quem inter fictores ex ære Plinius ante annumeravit, lib. XXXIV, cap. 19. At hic ab eo diversus: nam Milesius appellatur in epigrammate sat venusto apud Gruterum, p. 1147: Πραξιτέλους ἤνθουν λαοξόος οὔτι χερείων, Ἐς δ' ἐτέων δισσὰς ἤλυθον ἐγδοάδας. Οὔνομα δ' Εὐτυχίδης· ψευδώνυμον, ἀλλά με δαίμων Θῆκεν ἀφαρπάξας ὠκύτατ' ἐς ἀΐδα. « Par ego Praxiteli formare in marmore vultus: Tota sed annorum vita bis octo fuit. Eutychides mihi nomen erat; sed fecit ut esset Hoc falsum, rapiens me cito Parca nimis. » H.

31. *In delubro suo.* Inter Octaviæ opera, ut sæpius diximus, cum porticu fuere ædes Apollinis et Junonis. Hard.

32. *Timarchides.* Τιμαρχίδης statuarius a Pausania laudatur in primis. Phocic. lib. XVIII, p. 675. Hard.

33. *Ipsam deam.* Junonem. H.

34. *Polycles.* Πολυκλῆς, idem, opinor, quem inter fictores ex ære appellatum superius vidimus, lib. XXXIV, cap. 19. Hard.

35. *Cætera signa Praxiteles.* Scribo, *Pasiteles*, non *Praxiteles*, tum ex vetusto codice, tum etiam ex Pausania in Eliacis. Meminit et Plinius *Pasitelis*, infra hoc ipso capite. Pint.

36. *Timarchidis filii.* In libris hactenus editis, « Item Polycles et Dionysius Timarchidis filii. » At priora verba inserta huc temere, repetitaque ex antecedentibus quis non intelligit? Desunt ea certe in nostris codicibus: et deesse in suis sensit Pintianus. Quod si iis nominibus Timarchidis filii fuere, dici id prius oportuit, non in istum locum conjici. Hard.

qui est in proxima æde[37], fecerunt. Pana[38] et Olympum luctantes, eodem loco Heliodorus, quod est alterum in
23 terris symplegma[39] nobile: Venerem lavantem sese: Dædalum stantem Polycharmus. Ex honore apparet in magna auctoritate habitum Lysiæ opus, quod in Palatio super arcum divus Augustus honori Octavii patris sui dicavit, in ædicula columnis adornata. Id est quadriga currusque, et Apollo ac Diana ex uno lapide. In hortis Servilianis reperio laudatos, Calamidis[40] Apollinem illius cælatoris, Dercylidis Pyctas[41], Amphistrati[42] Callisthenem[43] historiarum scriptorem.

24 Nec multo plurium fama est[44], quorumdam claritati in operibus eximiis obstante numero artificum, quoniam nec unus occupat gloriam, nec plures pariter nuncupari

37. *In proxima æde*. Jovis. In fragmentis vestigii veteris Romæ, tabula II, ædes Jovis et Junonis in Octaviæ porticibus exhibentur hoc modo: PORTICVS. OCTAVIAE. AEDIS. IOVIS. AEDIS. IVNONIS. AEDIS. HERCVLIS. MVSARVM. Cognomen adhuc retinet ædes S. Mariæ in Porticu, nunc Sanctæ Gallæ, quæ Junonis ædes: altera proxima S. Nicolai, quæ Jovis fuisse dicitur. Sed sunt hi spurii tituli. Numinum nomina inscribi delubris, moris antiqui sane fuit, at adjici verbum AEDES, ab omni prorsus fuit usu alienum. Deinde unde confictus fuerit Hercules Musarum superius ostendimus lib. XXXV, cap. 36. HARD.

38. *Pana et Olympum*. De quibus jam antea dictum. HARD.

39. *Symplegma*. De ea voce sup. hoc ipso capite. HARD.

40. *Calamidis*. De quo XXXIV, 19. Pausan. in Attic. p. 6: Ὃν δὲ καλοῦσιν Ἀλεξίκακον Ἀπόλλωνα, Κάλαμις ἐποίησε. « Apollinem cognomento Averruncum Calamis fecit. » Causam hujus appellationis disce ex ipso, si vacat. HARD.

41. *Dercylidis Pyctas*. Hoc est, pugiles. Usum ea voce Plinium haud semel, ex Indice intelliges. Ita porro scripsimus, ex fide Reg. 2 codicis et Pintiani quoque admonitu, quum prius legeretur, *Dactylidis Pythias*. Alias Dercylis feminæ nomen est, ut paulo antea hoc capite vidimus. HARD.

42. *Amphistrati*. Ἀμφίστρατον statuarium laudat et Tatianus, in orat. contra Græcos, p. 182. HARD.

43. *Callisthenem*. De quo nos in Auctorum Indice. Hunc Alexander Magnus interemit. Vide Senecam, Natt. Quu. lib. VI, cap. 23. H.

44. *Deinde multorum obscurior fama est* (sic prius). Voss. et Pintiani: « Nec multo plurium fama est, » sine τῷ *obscurior*. Non multo plures ad famam pervenerunt. GRON.

possunt, sicut in Laocoonte[45], qui est in Titi imperatoris domo[46], opus omnibus et picturæ, et statuariæ artis præponendum[47]. Ex uno lapide eum et liberos[48] draconumque mirabiles nexus de consilii sententia fecere summi artifices, Agesander, et Polydorus, et Athenodorus Rhodii. Similiter Palatinas domos[49] Cæsarum replevere probatissimis signis, Craterus[50] cum Pythodoro, Polydectes cum Hermolao,

45. *Sicut in Laocoonte.* Historia quam simulacrum id exhibet, ex Marone repetenda, Æneid. lib. II. Nunc in hortis Vaticani pontificiis asservatur. Negat tamen Triultius quidám in Actis Eruditorum Lipsiensibus, anno 1697, pag. 144, ex uno lapide confectam statuam illam esse, « plus minus quatuor compaginibus occulte ferruminatam circumlitamque esse contendit. » H. — *In Laocoonte.* Præstantissimum illud monumentum, in quo maximum est doloris et fortitudinis exemplum, omnibus, teste ipso Plinio, et picturæ et statuariæ artis monumentis præponendum, Romæ adhuc visitur in pontificiis Vaticani hortis. Nec forte ipsum est exemplar, duobus enim constat lapidibus, sed Plinii ætate junctura potuit non apparere. Tanta fuit hujusce monumenti, cui quantum debeant restitutæ artes satis non potest dici, laus et admiratio, ut Julius II et Leo X, artium æstimatores peritissimi, fautores magnifici, Felicem de Fredis, qui illud reperit, donis et dignitatibus ornaverint. Ejus quoque tumulo inscriptum est, anno 1528 : « Qui ob proprias virtutes, et repertum Laocoontis, quod in Vaticano cernis, simulacrum immortalitatem meruit. » Brot. — In Museo Parisiensi celeberrimum artis illud opus aliquandiu asservatum vidimus. Ed.

46. *In Titi imperatoris domo.* Titi thermas in regione Urbis tertia a P. Victore video collocari : num procul inde domus abfuerit, adhuc inexploratum. Hard. — *In Titi imperatoris domo.* In ea quoque domo cujus, ut Thermarum, manent adhuc rudera, inventæ sunt veteres et elegantissimæ picturæ, quas delineavit P. Santes Bartoli, et publicavit Cl. de Caylus, ut fusius dixi in altera Taciti editione, tom. V, p. 351. Brot.

47. *Præferendum* (sic prius). Parum interest : sed Voss. et alii, *præponendum.* Gron.

48. *Eum et liberos.* Præter Virgilium, lib. II Æneid. ejus rei historiam describit Eumolpus luculentissimis versibus in Satyra apud Petronium. Dal.

49. *Palatinas domos.* Ædibus Cæsarum nomen dedit Palatinus mons, in quo illæ ædificatæ, decima regione Urbis. Ibi domus Augustana, et Tiberiana a P. Victore statuitur: accessere Caii deinde ædes, ac Domitiani, aliæque. Hard.

50. *Craterus*, etc. Κράτερος, Πυθόδωρος, Πολυδέκτης, Ἑρμόλαος, Ἀφροδίσιος. Ex his unum Pythodorum novimus, Thebanum statuarium, cujus mentio apud Pausaniam in

Pythodorus alius cum Artemone, et singularis Aphrodisius Trallianus. Agrippæ pantheum decoravit Diogenes Atheniensis : et Caryatides [51] in columnis templi ejus [52] probantur inter pauca operum : sicut in fastigio posita signa, sed propter altitudinem loci minus celebrata.

26 Inhonorus est, nec in templo ullo [53] Hercules, ad quem Pœni [54] omnibus annis humana sacrificaverunt victima, humi stans, ante aditum porticus [55] ad nationes. Sitæ fuere et Thespiades [56] ad ædem Felicitatis, quarum unam ada-

Bœot. lib. IX, p. 594, nisi forte Artemon idem, qui fuit in pictorum albo supra recensitus, lib. XXXV, cap. 40. Hard.

51. *Et Caryatides.* De his supra hoc ipso capite dictum. Hard.

52. *In columnis templi ejus.* Exstat quidem adhuc Pantheon; at illæ Caryatides in columnis, et signa in fastigio posita non jam comparent. Forte illa rapuere imperatores, qui, collapsis artibus, ex probatissimis antiquitatis monumentis sua condecorabant. Brot.

53. *Inhonorus est, nec in templo ullo.* Sic MSS. veteres, Reg. 2, Colbert. 3, cæterique omnes, atque adeo probatiores editiones, ut Elzeviriana, Gronoviana. At sunt autem aliæ non paucæ, in quibus auctore ac suasore, ut credimus, Beroaldo, contraria plane sententia legitur, « In honore est et in templo illo : » quod sane ineptum est : nam si in templo, non igitur ante aditum porticus fuit, quem tamen ejus simulacri situm fuisse verbis conceptis Plinius asseverat. Hard. — *Nec in templo ullo.* Gronov. et Al. ante Harduinum, *nec in templo illo.* Ed.

54. *Ad quem Pœni*, etc. Saturno quoque mactari infantes a Carthaginiensibus solitos, auctores sunt Arnobius, Isidorus, etc. Hard. — *Humana sacrificaverunt victima.* Saturno infantes Carthaginienses sacrificare solitos esse Lactantius et Silius tradunt : quin etiam Plato in Protagora, Diodor. Sicul. lib. XX. A Tyriis hoc traditum, et usque ad urbis excidium servatum Q. Curtius scribit. D. Augustinus infantes etiam a Gallis Saturno immolatos fuisse memorat. Vide Rhodig. lib. XIII, cap. 24. Plautus in Amphitr. « Faxo ut bubulis coriis onustus sis Saturni hostia. » Dalec.

55. *Porticus.* Servius ad illud Maronis Æneid. VIII « ... aptatque superbis Postibus : Porticum enim, inquit, Augustus fecerat, in qua simulacra omnium gentium collocaverat, quæ porticus appellabatur ad Nationes. » Hard.

56. *Sitæ fuere et Thespiades ad ædem Felicitatis.* De his supra hoc ipso capite, et lib. XXXIV, cap. 19. Signa hæc Tullius intellexit sub initium IV in Verrem : « Itaque ille L. Mummius Achaicus, quum Thespiis ea quæ ad ædem Felicitatis sunt cæteraque profana ex illo oppido signa tolleret, etc. » Hard.

mavit eques Romanus Junius Pisciculus, ut tradit Varro: admiratur et Pasiteles[57], qui et quinque volumina scripsit nobilium operum in toto orbe. Natus hic in Græcia[58] Italiæ ora, et civitate romana donatus cum iis oppidis[59], Jovem fecit eboreum[60] in Metelli æde[61], qua campus[62] petitur. Accidit ei, quum in navalibus[63], ubi feræ Africanæ erant, per caveam intuens leonem cælaret, ut ex alia cavea panthera erumperet, non levi periculo diligentissimi artificis. Fecisse opera complura dicitur: sed quæ fecerit, nominatim non refertur.

Arcesilaum[64] quoque magnificat Varro, cujus se mar- 27
moream habuisse leænam tradit, aligerosque ludentes cum ea Cupidines, quorum alii religatam tenerent, alii e cornu cogerent bibere, alii calcearent soccis, omnes ex uno lapide. Idem et a Coponio XIV nationes[65], quæ sunt circa Pompeii, factas auctor est.

57. *Pasiteles.* Quem idem Varro superius quoque laudat lib. XXXV, cap. 45. Egimus de eo in Auctorum Indice. HARD.

58. *Natus hic in Græcia Italiæ ora.* In Magna Græcia, quæ Italiæ ora, ut dictum est, lib. III, cap. 15. HARD.

59. *Cum iis oppidis.* Quæ scilicet Magna Græcia continentur: quibus civitatem jam tum Varronis ævo donatam innuit. HARD. — *Cum iis oppidis.* Vet. apud Dalec. *cum suis oppidanis.* ED.

60. *Jovem fecit eboreum.* Sic MSS. omnes, non *eburneum.* Plautus *eburatum* dixit, nec semel. HARD.

61. *In Metelli æde.* Macedonici nimirum, « qui primus omnium Romæ ædem ex marmore molitus, vel magnificentiæ, vel luxuriæ princeps fuit, » inquit Velleius, lib. I, cap. 11. HARD.

62. *Qua campus.* Martius. HARD.

63. *Quum in navalibus.* In tertia decima Urbis regione ad Aventinum et prima Urbis mœnia, navale fuit; τὸ νεώριον, Plutarcho in Catone minore. Livius, lib. III, pag. 51: « L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, colebat agrum, etc. »

64. *Arcesilaum.* Plasten illum videlicet, quem idem Varro superius laudavit, lib. XXXV, cap. 45.

65. *XIV nationes.* Gentium imagines et simulacra intelligit, de quibus Suetonius in Claudio, cap. XLVI: « A simulacris gentium ad Pompeii theatrum dedicatarum, etc. » In regione Urbis nona. De his et Servius egit, loco a nobis superius laudato. H. — *Circa Pompeii.* In MSS. Regg. et edit. principe, *circa Pompeium.* Brot. ex Suetonio, *circa Pompeii theatrum.* ED.

Invenio et Canachum laudatum[66] inter statuarios, fecisse marmorea. Nec Sauron atque Batrachum obliterari convenit, qui fecere templa[67] Octaviæ porticibus inclusa, natione ipsi Lacones. Quidam et opibus præpotentes fuisse eos putant, ac sua impensa construxisse, inscriptionem sperantes. Qua negata, hoc tamen alio loco et modo usurpasse. Sunt certe etiamnum in columnarum spiris[68] inscalpta nominum eorum argumenta[69], lacerta atque[70] rana. In Jovis æde exstitisse picturam, cultusque reliquos[71] omnes femineis argumentis constat. Etenim facta Junonis æde quum inferrentur signa, permutasse geruli[72] traduntur: et id religione custoditum, velut ipsis Diis sedem ita partitis. Ergo et in Junonis æde cultus est, qui Jovis esse debebat.

29 Sunt et in parvis marmoreis famam consequuti, Myrmecides[73], cujus quadrigam cum agitatore cooperuit alis

66. *Laudatum*. Lib. XXXIV, 19.

67. *Qui fecere templa*. Junonis et Apollinis, ut alibi diximus. H. — *Sauron*. Brot. *Sauram*; et paulo infra, *alio modo usurpasse*; his nempe vocibus *loco et* omissis. Ed.

68. *In columnarum spiris*. Dicemus de his cap. 56. Hard. — *In columnarum spiris inscalpta*. Cl. Winckelmannus, *Monumenti antichi inediti*, tom. II, pag. 269, exhibet num. 206 capitellum Ionicum columnæ quod adhuc exstat Romæ in templo divi Laurentii extra muros. In ejus volutis videre est ex una parte ranam inversam, ex altera lacertam. Male ergo MS. Reg. 5, edit. princ. et Cl. Rezzonicus habent, *epistyliis insculpta*. Epistylia enim sunt *les architraves*, non ipsa columnarum capitella. Brot.

69. *Argumenta*. Gron. et Al. ante Hard. *argumento*. Ed.

70. *Lacerta atque rana*. Nempe lacertam Græci σαῦρον et σαῦραν vocant: βάτραχον ranam. Hard.

71. *Cultusque reliquos*. Signa et ararum ornatus, quæ sacris dearum cærimoniis magis congruerent. H.

72. *Permutasse geruli traduntur*. Quæ Jovis templo destinata erant, in Junonis æde posuisse, et vice versa. H.—*Debebat*. Br. *debuit*. Ed.

73. *Myrmecides*. Idem refert Ælianus, Var. Histor. lib. I, qui et addit elegiacum distichon aureis litteris scriptum fuisse in semine sesami, lib. VII, cap. 21. Idem Myrmecides navem fabricatus est, quam apicula pinnis absconderet. Varro, lib. VI de Lingua Latina: «Etenim facilius obscuram operam Myrmecidis ex ebore oculi videant, si extrinsecus admoveant nigras setas.» Hadrian. Jun. lib. VI, cap. 4. Dalec. — *Myrmecides*. Et aliam ex

musca : et Callicrates, cujus formicarum pedes atque alia membra pervidere non est.

V. (VI.) Hæc sint dicta de marmorum scalptoribus, 1
summaque claritate artificum : quo in tractatu subit mentem non fuisse tum auctoritatem maculoso marmori : fecere e Thasio[1] Cycladum insularum, æque et e Lesbio : lividius hoc paulo. Versicolores quidem maculas, et in totum marmorum apparatum Menander[2] etiam diligentissimus luxuriæ interpres, primus et raro attigit. Columnis demum utebantur in templis, nec lautitiæ causa, nondum enim ista intelligebantur; sed quia firmiores aliter statui non poterant. Sic est inchoatum Athenis templum Jovis Olym- 2
pii[3], ex quo Sylla Capitolinis ædibus advexerat columnas. Fuit tamen inter lapidem atque marmor differentia jam et apud Homerum. Dicit[4] enim marmoreo saxo percussum : sed hactenus[5]. Regias quoque domos quum laudatissime præter æs, aurum, electrum, argentum, ebore tantum adornans[6]. Primum (ut arbitror) versicolores istas 3

ebore præter hanc marmoream, quadrigam is fecit, de qua dictum est lib. VII, cap. 21; ut et Callicrates, cujus artificio delectatum Periclem in primis scribit Plutarchus in Pericle, p. 159. HARD.

V. 1. *Fec. e Thasio*, etc. Statuas. Thasii lapidis apud Senecam mentio, epist. LXXXVI, cujus initium : « In ipsa Scipionis Africani villa, etc. » Lesbii marmoris, apud Isid. Origg. lib. XVI, cap. 5, quod et lividius esse confitetur. HARD.

2. *Menander*. Comicus, qui luxuriæ genus omne pulchre callebat. Phædrus, Fab. lib. V : « In queis Menander nobilis comœdiis Unguento delibutus, vestitu adfluens, Veniebat gressu delicato et languido, etc. » HARD.

3. *Templum Jovis Olympii*. Inchoatum pariter dicit Tranquillus in Augusto, cap. LX. Perfectum vero dedicatumque ab Hadriano, Spartianus, in ejus vita; et Pausanias in Atticis. HARD.

4. *Dicit*. Addunt libri editi : « Dicit enim Paridis os marmoreo. » At has voces duas *Paridis os* MSS. nulli agnoscunt : nec de Paride id usquam, quod quidem meminerim, Homerus prodidit, sed de Cebrione, Hectoris auriga, Iliad. Π, vers. 735. HARD.

5. *Sed hactenus*. Sed non ultra marmoris mentionem fecit. H.

6. *Ebore tantum adornans*. Nulla marmoris facta mentione. Locum Homeri attulimus, lib. XXXIII, cap. 23. HARD.

maculas Chiorum lapicidinæ ostenderunt, quum exstruerent muros, faceto in id M. Ciceronis sale : omnibus enim ostentabant, ut magnificum. Multo, inquit, magis mirarer, si Tiburtino lapide[7] fecissetis. Et Hercules, non fuisset picturæ honos ullus; non modo tantus, in aliqua marmorum auctoritate.

1 VI. Secandi marmor in crustas nescio an Cariæ[1] fuerit inventum. Antiquissima, quod equidem inveniam, Halicarnassi Mausoli domus[2] Proconnesio marmore exculta est, lateritiis parietibus. Is obiit Olympiadis[3] CVI anno II, urbis Romæ anno CCCCIIII[4].

7. *Si Tiburtino lapide.* Qui Romæ vulgaris, in eam advectus insulam, accepisset fortassis ab loci, unde peteretur, intercapedine pretium. HARD.

VI. 1. *An Cariæ*, etc. Cui Mausolus regulus jura dabat. HARD.

2. *Mausoli domus.* Hæc pariter traduntur a Vitruvio, lib. II, cap. 8, pag. 29 : « Item Halicarnassi, inquit ille, potentissimi regis Mausoli domus quum Proconnesio marmore omnia haberet ornata, parietes habet latere structos, qui ad hoc tempus egregiam præstant firmitatem, ita tectoriis operibus expoliti, ut vitri perluciditatem videantur habere. » HARD.

3. *Is obiit Olympiadis C anno II, urbis Romæ anno CCCII* (sic libb. ante Hard. vulgg.). Lege : « Is obiit Olympiadis C anno II, Urbis Romæ CCCLXXIV. » Nam Olympiadis centesimæ annus secundus, erat Urbis Romæ trecentesimus septuagesimus quartus. Vide Meurs. Arch. Athen. p. 142. DAL. — *Olympiadis CVI.* Sic Reg. 2, et Colbert. 3, atque in editione Parmensi, Tarvisia, aliisque vetustioribus, *centesima sexta*, sine ullis compendiorum notis. Libri posterius editi, *Olympiadis C*, mendose. HARD.— *Olympiadis CVI anno II*, etc. Brot. ut supra cap. 4, emendat ex Regg. codicibus 2, 3, 5, et edit. princ. « Olympiadis C anno secundo, Urbis Romæ anno CCCLXXV. » Et id postulat Scopæ ætas. « Is enim floruit, ut dictum est supra lib. XXXIV, cap. 19, Olympiade LXXXVII. » Tunc certe natus erat Scopas annos circiter 30. Si mortuus est Mausolus anno secundo Olympiadis centesimæ sextæ, ut habent recentiores editiones, Scopas habuit annos circiter centum, quum, defuncto Mausolo, ejus mausoleum cælavit. Pars vero quam cælandam suscepit, patebat pedes 36 latitudine, et altitudine 20. Talesne et tam diuturnos labores sustinere potest senectus effœta? Ex nott. Brot. ad hunc locum. ED.

4. *Anno CCCCIIII.* Ita codices Regg. quatuor, et Vaticani duo. In Colb. 3, et vet. codice Dalecampii, *CCCCII.* Lege : « Olympiadis cx

VII. Primum Romæ parietes crusta marmoris operuisse[1] totius domus suæ in Cælio monte Cornelius Nepos tradidit Mamurram Formiis natum, equitem Romanum, præfectum[2] fabrum C. Cæsaris in Gallia. Neque indignatio sit[3] tali auctore inventa re. Hic namque est Mamurra Catulli Veronensis carminibus[4] proscissus, quem et res, et domus ipsius[5] clarius, quam Catullus, dixit habere, quidquid 1

anno secundo, Urbis Romæ anno CCCCIV, » et omnia ad Plinii mentem veritatemque congruent. Est hic annus 350 ante Christum. In libris hactenus editis, *CCCII*, errore minime obscuro. Hard.

VII. 1. *Crusta marmoris operuisse.* Id non aliud fuit, quam marmor in tenues crustas varii coloris sectum parieti scite imponere, et pro tectorio ei dare. Lucanus, lib. X, vers. 114 : « Nec summis crustata domus, sectisque nitebat Marmoribus. » Declamator apud Senecam patrem : « In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, ut tenui fronte parietem tegat. » Has marmorum crustas Græci πλάκας vocabant, et μαρμάρου πλακώσεις. Hard.

2. *Præfectum.* Habebat unaquæque legio fabros tignarios, carpentarios, ferrarios, structores, reliquosque artifices ad hibernorum ædificia, ad machinas, turresque ligneas, cæteraque. Horum judex proprius erat præfectus fabrum. Sic « præfectus fabrum Cn. Pompeii, » apud Ciceronem ad Attic. lib. IX, ep. 8. Hard. — *Fabrum.* Gron. et Al. *fabrorum.* Ed.

3. *Neque indignatio sit.* Voss. *neque id indignati desit tali.* Scribe : « ne quid indignari desit tali auctore inventa re. » Lib. XXXIII, cap. 11 : « quæ et ipsa (Achaica victoria) signa et tabulas pictas invexit, ne quid deesset. » Lib. XXXV, cap. 11 : « Ne quid desit temporis ejus securitati, tibias tenens. » Lib. XXXVI, cap. 15 : « Bis vidimus urbem totam cingi domibus principum Caii et Neronis, hujus quidem (ne quid deesset) aurea. » Gron.

4. *Catulli Veronensis carminibus.* Carm. XXX in Cæsarem : « Quis hoc potest videre? Quis potest pati, Nisi impudicus, et vorax, et aleo? Mamurram habere, quod Comata Gallia Habebat unctum, et ultima Britannia? » De Mamurræ divitiis, Tullium vide lib. VII, ep. 7, ad Atticum. Hard.

5. *Quem et res, et domus ipsius.* Quem, et res familiaris, sive opes. Sic totidem fere apicibus libri manu exarati, quum in editis ad hunc diem libris addatur, « Quem, ut res est, domus ipsius, » vel nulla, vel implicata nimis sententia. Legebat olim Scaliger ex conjectura, *Metrodorus Scepsius*, horum verborum vice, *ut res est domus ipsius.* Acute magis quam solide excogitatum. Quid enim apertius, quam quod illis verbis significatum? Rem familiarem, seu opes Mamurræ, domumque ejus clarius illum ipsum declarasse, quod Catullus exprobrarat, quam hunc ipsum poetam suis carminibus : corrasum scilicet

habuisset Comata Gallia. Namque adjecit idem Nepos, eum primum totis ædibus nullam nisi e marmore columnam habuisse, omnes solidas e Carystio aut Lunensi[6].

1 VIII. M. Lepidus[1] Catuli in consulatu collega, primus omnium limina ex Numidico[2] marmore in domo posuit magna reprehensione. Is fuit consul anno Urbis[3] DCLXXVI. Hoc primum invecti Numidici marmoris vestigium invenio, non in columnis tamen[4] crustisve: ut supra Carystii: sed in massa ac vilissimo liminum usu[5]. Post hunc Lepidum ferme quadriennio L. Lucullus consul fuit[6], qui nomen

ab illo, congestumque in illam domum, quidquid opum foret in Comata Gallia. *Rem* dici de pecunia opibusque tralatitium est. Hinc apud Tullium aliosque idoneos latinitatis auctores passim offendas, « Augere rem, habere rem, facere rem, etc. » HARD. — *Quem et res, et domus*. Nihil tale habent MSS. quos Hard. laudat. Brot. ex Regg. 2, 3, 5, et edit. principe, restituit *quem, ut res est, domus*, etc. ED.

6. *E Carystio aut Lunensi*. De Carysto, lib. IV, cap. 21. Carystiarum columnarum meminere Stephanus, Strabo et alii. Tibullus, lib. III, eleg. 3: « Quidve domus prodest Phrygiis innixa columnis? Tænare sive tuis, sive Caryste tuis? » De Lunensi marmore supra diximus cap. 4. HARD.

VIII. 1. *M. Lepidus*. Ejus domus suo sæculo Romæ pulcherrima fuit, cap. 15 hujus libri. DAL. — Gron. et Al. ante Hard. « Denique M. Lepidus. » ED.

2. *Limina ex Numidico*. Pavimenta ex Numidico *Pœnica* vocat apud Festum Cato his verbis: « Dicere possum, quibus villæ atque ædes ædificatæ, atque expolitæ maximo opere citro, atque ebore, atque pavimentis Pœnicis stent, etc. » DAL.

3. *Anno Urbis DCLXXVI*. Ita Reg. 2, quod et temporum ratio, Fastique Consulares postulant. In libris hactenus editis, *DCLXVI*.

4. *Non in columnis tamen*. Sic MSS. Reg. 2, et alii, non vero *tantum*. Favet Isidorus, Origg. XVI, 5: « Numidicum marmor Numidia mittit, ad cutem succum dimittit croco similem: non crustis, sed in massa, et liminum usu aptum. » Ævo tamen subsequente, Neronis scilicet principatu, et crustas e marmore Numidico inductas legimus. Seneca, Ep. LXXXVI, p. 372: « Alexandrina, inquit, marmora Numidicis crustis distincta. » Et Sidonius, lib. II, ep. 2, balneolum suum describens: « Non illic Paros, inquit, Carystos, Phryges, Numidæ rupium variarum posuere crustas. » HARD.

5. *Vilissimo liminum usu*. Limen inferum portarum ut hoc loco intelligatur, vilissimus qui nunc dicitur usus, admonet. HARD.

6. *L. Lucullus consul fuit*. Anno U. 680. Hæc totidem verbis Isid. Origg. lib. XVI, cap. 5. HARD.

(ut apparet ex re) Luculleo marmori dedit, admodum delectatus illo: primusque Romam invexit, atrum alioqui: quum cætera maculis aut coloribus commendentur. Na- 2
scitur autem in Nili insula[7], solumque pæne horum marmorum ab amatore nomen accepit[8]. Inter hos[9] primum, ut arbitror, marmoreos parietes habuit scena[10] M. Scauri, non facile dixerim sectos, an solidis glebis[11] positos, sicuti est hodie Jovis Tonantis ædes in Capitolio[12]. Nondum enim secti marmoris vestigia invenerat Italia[13].

IX. Sed quisquis primum invenit secare, luxuriamque 1
dividere, importuni ingenii fuit. Arena hoc fit, et ferro videtur fieri, serra in prætenui linea premente arenas, versandoque, tractu[1] ipso secante. Æthiopica ad hæc maxime probatur. Nam id quoque accessit, ut ad Æthiopas usque peteretur[2], quod faceret marmora[3]: immo vero in

7. *Nascitur... in Nili insula.* Reg. 2, et Colb. 3, *in Nilo insula.* Pintian. conjiciebat *in Melo* legi posse commodius. Nos *in Chio*, Isidoro auctore, qui hunc locum exscripsit. Hard. — *In Nili insula.* Male edit. princ. *in Melo.* Brot. ex Isidor. *in Chio insula.* Ipse Plinius, lib. V, cap. 38, *Chium marmor* memoravit. Ed.

8. *Ab amatore nomen accepit.* Lucullo videlicet, qui admodum delectatus illo. Sic Isidorus, loc. citat. « Solumque pæne hoc marmor ab amatore nomen accepit. » Hard.

9. *Inter hos primum*, etc. Inter Lepidi et Luculli consulatum. Igitur, anno fere U. 678, ædilitatem gessit M. Scaurus, quam in annum abhinc duodevicesimum ex inani conjectura rejicit Pighius in Annalibus, hoc est, in consulatum Gabinii et Pisonis, anno. U. 696. H.

10. *Scena.* Scena theatri pars ea dicitur, quæ inter duo cornua pertenditur. Hard.

11. *Glebis.* Molibus. Hard.

12. *In Capitolio.* Ædem Jovis Tonantis in Capitolio exstruxit Augustus. Sueton. cap. XXIX. *Marmorare* porro dixere Veteres, quod nos deinde *vestire marmore.* In vetusto lapide apud Grut. p. 129: AEDEM MARMORAVIT. Hard.

13. *Invenerat Italia.* Broterius ex Regg. codicibus 2 et 3, *vestigia invenio in Italia.* Ed.

IX. 1. *Tractu.* Dum trahitur serra, secat, premendo arenas prætenui acie sua. Hard.

2. *Ut ad Æthiopas usque peteretur.* Similes loquendi formulas ex Pliniano Indice pete. Hard.

3. *Quod faceret marmora.* Sic etiam MSS. Forte, *quod secaret.* Vel, *quod laceraret.* Sed et *faceret* quoque satisfacit: est enim *facere marmora*, ex rudibus impolitisque

Indos[4], quo margaritas quoque peti severis moribus indignum erat. Hæc proxime laudatur[5]: mollior tamen, quæ
2 Æthiopica. Illa nulla scabritie secat: indica non æque lævigat: sed ea combusta polientes marmora fricare jubentur. Simile et Naxiæ vitium est, et Coptidi[6], quæ vocatur Ægyptia. Hæc fuere antiqua genera marmoribus secandis. Postea reperta est arena non minus probanda, ex quodam Adriatici maris vado, æstu nudante, observa-
3 tione non facili. Jam quidem quacumque arena secare e fluviis omnibus fraus artificum ausa est: quod dispendium admodum pauci intelligunt. Crassior enim arena laxioribus segmentis terit, et plus erodit marmoris, majusque opus scabritia[7] polituræ relinquit. Ita sectæ attenuantur crustæ. Rursusque Thebaica polituris accommodatur, et quæ fit e poro lapide, aut e pumice.

1 X. (VII.) Signis e marmore poliendis, gemmisque etiam scalpendis atque limandis, Naxium diu placuit ante alia: ita vocantur cotes in Cypro[1] insula genitæ. Vicere postea ex Armenia vectæ[2].

1 XI. Marmorum genera et colores non attinet dicere in tanta notitia: nec facile est enumerare in tanta multitudine. Quoto cuique enim loco[1] non suum marmor inve-

glebis, facere polita, et ædibus ornandis idonea. Hard.

4. *Immo vero etiam in Indos, unde*, etc. (sic prius). Scribe, « immo vero in Indos, quo margaritas peti, etc.» ex vetere codice: et statim ante commodiorem reor lectionem *secaret*, quam *faceret*. Pint.

5. *Hæc proxime laudatur*. Indica post Æthiopicam proxime laudatur. Hard.

6. *Et Coptidi*. E Copto videlicet Ægypti oppido. Hard.

7. *Majusque opus scabritia*. Et plus laboris scabritia relinquit poliiture, quæ fit post sectionem marmoris. Hard.

X. 1. *Cotes in Cypro*. In Cypro quidem genitæ, sed ex oppido Cretæ Naxo, ubi parari eas ac concinnari mos erat, Romam advectæ: inde Naxii nomen. Suidas: Ναξία λίθος, ἡ Κρητικὴ ἀκόνη. Νάξος γὰρ πόλις Κρήτης. Sic ficum *Cypriam* nuncupari in Creta Theophrastus auctor est, quoniam eo e Cypro translata, Hist. Plant. lib. IV, cap. 2. Hard.

2. *Ex Armenia vectæ*. Laudat eas Theophrastus de Lapidibus, p. 9.

XI. 1. *Quoto cuique enim loco*,

nitur? Et tamen celeberrimi generis dicta sunt in ambitu terrarum[2] cum gentibus suis. Non omnia tamen in lapicidinis[3] gignuntur, sed multa et sub terra sparsa. Pretiosissimi quædam generis[4] sicut Lacedæmonium[5] viride, cunctisque hilarius. Sic et Augustum, ac deinde Tiberium[6], in Ægypto Augusti ac Tiberii primum principatu reperta. Differentiaque eorum est ab ophite, quum sit illud serpentium maculis simile, unde et nomen[7] accepit: quod hæc maculas diverso modo colligunt, Augustum undatim crispum in vertices[8], Tiberium sparsa[9], non convoluta

etc. Et in Gallia quoque nuper, haud procul regia Fontis Bellaquei basilica, ingens reperta est egregii marmoris fodina. H.—Nec non in Gallia Narbonensi, ad Pyrenæos, Gebennas, plurimisque aliis locis.

2. *In ambitu terrarum*. In libris geographicis. Hard.

3. *Non omnia tamen in lapicidinis*. Transcripsit hæc Isidorus, Origg. lib. XVI, cap. 5, totidem plane verbis ac syllabis, usque ad eum locum, « Neque ex ophite, etc. » H.

4. *Pretiosissimi quidem generis Lacedæmonium*. Academ. Gud. Men. Voss. « generis sicuti Lacedæmonium. » Forte : « Pretiosissimi quædam generis, sicuti, etc. » Gron.

5. *Lacedæmonium*. Prudent. lib. II, contra Symmachum, vs. 246 : « Et quæ saxa Paros secat, et quæ Punica rupes, Quæ viridis Lacedæmon habet, maculosaque Synnas. » Sidonius in Panegyr. Majoriani : « . . . post caute Laconum Marmoris herbosi radians interviret ordo. »

6. *Augustum, ac deinde Tiberium*. Brot. ex Regg. MSS. et edit. princ. « Augusteum ac deinde Tiberianum. » Ed.

7. *Unde et nomen accepit*. Nam ὄφις græce serpentem sonat. Hard. — A nobis quoque dicitur *marbre serpentin*. Ed.

8. *Augustum undatim crispum in vertices*. Legend. « Augusteum undatim crispum in vortices, Tiberium sparsa, non convoluta canitie. » Sic de mensis citreis : « Præcipua dos in venam crispis, vel in vortices parvos. » Onyx igitur vel alabastrites lapis, candidus vel mellei coloris, et in vortices maculosus. Salm. — *In vertices*. Sic etiam MSS. At lib. XIII, cap. 30, eodem sensu, *in vortices parvos*. Hard.

9. *Tiberium sparsa, non convoluta canitie*. Sententia est, in marmore, quod in Tiberii nomen adscitum est, fuisse maculas candidas, non convolutas quidem in vortices, ut in Augusteo, sed sparsas. In Colb. 3, *Augusteum* et *Tiberianum* legitur. — *Sparsa, non convoluta*, etc. Sic MSS. Reg. 2, Colb. 2, et Pintiani. In editis ad hanc diem libris, contraria plane sententia, vel potius nulla, legebatur, « Tiberium sparsum convoluta canitie. » Nos et conditivorum exemplarium auctoritatem sequuti sumus ipsamque loci sententiam, et Isidori fidem, qui

2 canitie. Neque ex ophite columnæ, nisi parvæ admodum, inveniuntur. Duo ejus genera[10], molle candidum, nigricans durum. Dicuntur ambo capitis dolores sedare[11] adalligati, et serpentium ictus. Quidam[12] phreneticis ac lethargicis adalligari jubent candicantem. Contra serpentes autem a quibusdam laudatur[13] præcipue ex his, quem tephriam appellant[14], a colore cineris. Vocatur et Memphites a[15] loco, gemmantis naturæ[16]. Hujus usus conteri[17]; et iis, quæ urenda sint aut secanda, ex aceto illini. Obstupescit ita
3 corpus, nec sentit cruciatum. Rubet porphyrites[18] in eadem Ægypto: ex eo candidis intervenientibus[19] punctis, Lepto-

hunc locum totidem verbis exscripsit, Origg. lib. XVI, cap. 5. H.

10. *Duo ejus genera.* Tria Dioscoridi: primum, nigrum et ponderosum: secundum, cinereum, notis compunctum: tertium, lineis candidis intercinctum. Dal. — *Duo.* Hæc totidem verbis Isidor. Origg. lib. XVI, cap. 5. Hard.

11. *Capitis dolores sedare.* Diosc. lib. V, cap. 162, totidem verbis, et Oribas. lib. XIII, cap. 30. H.

12. *Quidam.* Diosc. l. c. H. — *Adalligari.* Non operæ pretium est tales nugas confutare. Ed.

13. *A quibusdam laudatur.* Isid. iisdem verbis l. c. Hard.

14. *Tephriam appellant.* Τεφρίαν, quod genus est ophitis tertium, σποδοειδὴς τὴν χρόαν, colore cinereo a Dioscoride appellatum, punctisque distinctum: unde Lucanus, lib. IX, v. 714: « Pluribus ille notis variatam pingitur alvum, Quam parvis tinctus maculis Thebanus ophites. » Nam et τέφρα Græcis, et σποδὸς cinerem significat. Hard.

15. *Vocatur et Memphites a loco.* Novum lapidis et marmoris genus, ab Ægypti oppido Memphi nominatum: de quo totidem verba faciunt, Dioscorid. lib. V, cap. 158, et Isid. Origg. lib. XVI, cap. 4. H.

16. *Gemmantis naturæ.* Gemmarum magnitudinem ac lucem imitatur. Diosc. loc. cit. Ἔχει ψηφίδων μέγεθος, λιπαρὸς δὲ καὶ ποικίλος, « calculorum magnitudine, pinguis et versicolor. » Hard.

17. *Hujus usus conteri.* Dioscor. loc. cit. Οὗτος ἱστορεῖται καταχρισθεὶς λεῖος ἐπὶ τῶν μελλόντων τέμνεσθαι ἢ καίεσθαι τόπων, ἀναισθησίαν ἀκίνδυνον ἐπιφέρειν. « Hoc tradunt trito et illito partes quæ urendæ secandæve sunt, citra periculum, ita obstupescere, ut non sentiant cruciatum. » Hard.

18. *Rubet porphyrites.* Aliud rursus marmoris genus. Isid. Origg. lib. XVI, cap. 5: « Purpurites ex Ægypto, est rubens, candidis intervenientibus punctis. » Hard.

19. *Candidis intervenientibus punctis*, etc. Ex eo marmore genus illud quod punctis candidis distinguitur, ob exiguitatem dicitur Leptopsephon, minutus calculus. H.

psephos vocatur[20]. Quantislibet molibus cædendis[21] sufficiunt lapicidinæ. Statuas ex eo Claudio Cæsari procurator ejus in Urbem ex Ægypto advexit Vitrasius Pollio[22], non admodum probata novitate[23]. Nemo certe postea imitatus est. Invenit eadem Ægyptus in Æthiopia, quem vocant basalten[24], ferrei coloris atque duritiæ. Unde et nomen ei 4

20. *Leptopsephos vocatur.* Λεπτόψηφος, quod nempe, ut Memphites, de quo dictum est proxime, calculorum magnitudinem id genus, quod est candidis punctis interstinctum, non superet. Hunc Plinii locum Salmasius præpostere accepit in Solin. pag. 562, qui a punctorum seu furfurum candore, qui in posteriore illo porphyritis genere spargantur, *Leptopsephi* cognomen inditum putavit. In libris hactenus editis, *leucostictos*, ex eruditorum interpolatione legebatur. At Reg. 2, Colb. 3, et Pintiani codex, *Leptosophos*, unde nos *Leptopsephos* effecimus. Hard.

21. *Quantislibet molibus cædendis.* Id vero de prioris porphyritis genere accipiendum. Hard.

22. *Triarius Pollio* (sic prius). Tres quibus utimur, *Vitriasius Pollio.* Recte igitur restitutum *Vitrasius*, ut plane Menapius. Sed quosdam sic legere aiunt, ut apud Modestinum Jurisconsult. in rescripto Hadriani ad *Vitrasium Pollionem* : verum id minime quadrare, quum Hadrianum multis annis Plinius antecesserit : eoque alium Pollionem fuisse necessum esse quam eum, ad quem scripsit Hadrianus. Quis dubitat ? nec Plinius Hadrianum modo, sed et Claudius Plinium. Qui rescriptum Hadriani advocavit, insinuabat non eumdem utrobique hominem appellari, sed *Vitrasiam* gentem romanam, et ejus gentis cognomen *Pollionem* fuisse. Satis igitur quadrat hoc rescriptum. Quemadmodum etiam, quod scribit Dio, lib. LVIII : Κᾂν τούτῳ Οὐητρασίου Πωλίωνος τοῦ τῆς Αἰγύπτου ἄρχοντος τελευτήσαντος, Ἰβήρῳ τινὶ Καισαρείῳ χρόνον τινὰ τὸ ἔθνος ἐπέτρεψε. « Interim Vitrasio Pollione, Ægypti præfecto, vita functo, etc. » Hic vel pater, vel e natu majoribus proximorum fuit ejus, cujus meminit Plinius. Lapis Puteolis in quadam turri apud Gruterum, fol. 192, 10 : DEDICATA. VI. ID. AVG. T. VITRASIO. POLLIONE. II. M. FLAVIO. APRO. Apud eumdem fol. 302 : VITRASIVS. POLIO. Gronov.— *Vitrasius Pollio.* Libri hactenus fere editi, *Triarius Pollio ;* Parmens. ed. *Tris Asinius Pollio.* At Reg. 2 et Colb. 3, *Vitrasius Pollio.* Nos tum ex Dione, tum ex antiquis monumentis, Gronovio præeunte, *Vitrasium* scripsimus. Hard.

23. *Non admodum probata novitate.* Et merito quidem : in his enim statuis summa difficultas, nulla gratia. Et in antiquis porphyreticis statuis, quæ exstant, caput, manus, pedes, sunt ex alio marmore candido, basalte, etc. Brot.

24. *Quem vocant basalten.* Hunc lapidem sic describit Strabo, lib. XVII : « Nos Philas ex Syene plau-

dedit. Numquam hic major repertus est, quam in templo Pacis ab imperatore Vespasiano Augusto dicatus : argumento Nili[25], XVI liberis circa ludentibus, per quos totidem cubita[26] summi incrementi augentis se amnis intelliguntur. Non absimilis illi narratur in Thebis delubro Serapis, ut putant, Memnonis statuæ dicatus[27] : quem

stro venimus, per campum valde planum, centum stadiorum. Per totam viam utrinque multis in locis videbantur quasi hermæa, scopuli alti, rotundi, admodum politi, pæne teretes, nigri ac duri lapidis, e quo mortaria fiunt, etc. » Tales lapides, sed minutuli, reperiuntur prope *Caillon*, arcem Rhotomagensis archiepiscopi, foris asperi, tuberosi, velut obliti luto, et candicantes, intus gagate nigriores. DALEC. — *Basalten.* Ægyptio ac peregrino vocabulo, non oris latini græcive. Locum hunc non bene exscripsit Isidor. loc. cit. H.

25. *Argumento Nili*, etc. Argumentum, cælaturæ in lapide, *Nilus et pueri sedecim*... quibus intelligitur summum Nili exundantis incrementum. — Expressere hujus marmoris effigiem Ortelius in ipsa operis geographici fronte, et Oiselius in calce Thesauri numismatum. Philostratus : Περὶ τὸν Νεῖλον οἱ πήχεις ἀθύρουσι, παιδία ξύμμετρα τῷ ὀνόματι· καὶ ὁ Νεῖλος αὐτοῖς ὑπεργάννυται, τά τε ἄλλα, καὶ ὅτι κηρύττουσιν αὐτὸν, ὅσος Αἰγυπτίοις προσεχύθη. « Cubiti circa Nilum ludunt, pueri corporis quantitati cognomines, quibus Nilus summopere oblectatur, tum ob alia, tum vel maxime, quod ipsum quantum Ægyptiis profusus sit, enuntient. » Lib. primo Iconum, pag. 737. Reliqua descriptio simili nitet lepore. De Nili incremento vide quæ diximus lib. V, cap. 10. Est Hadriani Aug. nummus ex ære magno, in Gaza Parmensi, in quo Nilus decumbens pingitur, cum arundine et cornucopiæ : infra, hippopotamus. In imo L. ΤΡΙCΚΑΙΔ. « Anno XIII Hadriani. » Supra ις. *sedecim* cubiti ad quos eo anno Nilus excrevit. Anno præcedente, sive duodecimo Hadriani idem notatur, in nummo æreo pariter : L. ΔΩΔΕΚ. Supra ις. HARD. —*Nili*, *XVI liberis circa ludentibus.* Statua illa nunc non exstat ex basalte, sed antiquum ejus exemplar ex marmore candido, servatur in pontificiis Vaticani hortis. Ad ejus similitudinem expressum quod in publicis hortis, *les Tuileries*, conspicitur. Egregium illud monumentum ejusque basis, plena sunt Ægyptiæ naturæ, et plurima Plinii loca illustrant. Ex Brot. nott. ad hunc loc. ED.

26. *Cubita.* Gron. et Al. *cubiti*, et paulo infra, *statua*, non *statuæ*. ED.

27. *Memnonis statuæ dicatus.* De hac Philostratus in Iconibus et Heroicis, Lucianus in Toxari, Apollonius Tyaneus fusissime, Strabo, Pausanias. Rhodig. lib. XXII, cap. 5. DALEC. — *Memnonis statuæ dicatus.* Exstat adhuc Thebis illa statua, quam vide apud Cl. POCOCKE,

quotidiano solis ortu contactum radiis crepare dicunt[28].

XII. Onychen[1] etiam tum in Arabiæ montibus, nec usquam aliubi, nasci putavere nostri veteres: Sudines in Germania[2]. Potoriis primum vasis inde factis[3], dein pedibus lectorum sellisque. Nepos Cornelius tradit magno fuisse miraculo quum P. Lentulus[4] Spinter amphoras ex eo Chiorum[5] magnitudine cadorum ostendisset: post quinquennium deinde triginta duorum pedum longitudine columnas vidisse se. Variatum in hoc lapide postea est. 1

Descriptio of the East, etc. tom. I, p. 102, tabb. 36, 37. De hac statua, ejusque inscriptionibus, et vocali sono, satis dixi ad Tacitum, Annal. lib. II, cap. 60. Brot.

28. *Crepare dicunt.* Vocem fundere, φθέγξασθαι, si Philostrato credimus, de vita Apoll. lib. VI, cap. 3, p. 263. Tacitus, Annal. lib. II, p. 61: « Memnonis saxea effigies, ubi radiis solis icta est, vocalem sonum reddens. » De simulacris imaginibusque loquentibus multa congessit pro more Grotius in Explic. Decalogi, pag. 29. Verum *Mennonis*, legi hic oportere, non *Memnonis* fidem faciunt quæ diximus ad lib. VI, cap. 35, et lib. X, cap. 37. Hard.

XII. 1. *Onychen.* Onyx, *l'Albatre oriental*, quem quidam dicunt, *l'Albatre Onyx*. Romæ in Bibliotheca Vaticana stat egregia columna ex onyche, alta palmos 13 1/2, reperta via Appia, cum linteo ex asbesto. Brot.

2. *In Germania.* Sic libri editi et manu exarati. Brot. post Salmasium, *in Carmania*. Non rarus quidem in Germania lapis alabastrites, *l'albatre*; sed onychi, *l'onyx*, multo inferior gratia et pretio. Ed.

3. *Potoriis primum vasis inde factis.* Hic locus ostendit, ut recte animadvertit Dalecampius, murrhina vasa alia fuisse, quam quæ ex onyche fierent. Τῶν ὀνυχίνων ποτηρίων meminit Athen. lib. XI, pag. 494, et ὀνυχίνων σκύφων, p. 495, ex Posidonio philosopho. Cave porro onychem hoc loco putes a Plinio pro gemma ea accipi, quam nostri vocant *cassidoine* (*calcédoine, oxide de silicium, quartz-agate*), ut plerisque visum: quum sit onyx modo aliud nihil præter marmorei lapidis genus quoddam, quem et alabastriten prisci appellarunt. H. — Conf. de alabastro, alabastrite et onyche, quæ dicturi sumus ad lib. XXXVII, cap. 24 et 54. Ed.

4. *P. Lentulus.* Qui ædilis fuit Cicerone consule, anno Urb. C. 691. Ed.

5. *Chiorum.* Recte autem Hermolaus: « amphoras ex eo Chiorum magnitudine cadorum: » frustra subjicit, vel *Antiochiorum*. Lucianus l. II Veræ Hist. ἕκαστον αὐτῶν Χίου πίθου τριπλήθεστερον. Gron. — Horat. lib. III, Od. 19: « Quo Chium pretio cadum Mercemur. » Romæ cadus quanta mensura fuerit, diximus lib. XIV, cap. 17. Hard.

Namque pro miraculo insigni quatuor modicas in theatro
2 suo[6] Cornelius Balbus posuit. Nos ampliores triginta vidimus in cœnatione[7], quam Callistus[8] Cæsaris Claudii libertorum potentia notus sibi exædificaverat. (VIII.) Hunc aliqui lapidem[9] alabastriten vocant, quem cavant ad vasa unguentaria, quoniam optime servare incorrupta[10] dicitur. Idem exustus emplastris convenit[11]. Nascitur circa Thebas[12] Ægyptias, et Damascum Syriæ. Hic cæteris candidior : probatissimus vero in Carmania, mox in India : jam quidem et in Syria Asiaque. Vilissimus autem et sine ullo nitore in Cappadocia. Probantur quam maxime mellei coloris[13], in vertices[14] maculosi, atque non translucidi.

6. *In theatro suo*. Quod ille, nempe Corn. Balbus alter, anno U. C. 741, Tiberio Claudio Nerone, P. Quintilio Varo coss. dedicavit, ut auctor est Dio, lib. LIV, pag. 539. H.

7. *In cœnatione*. Cœnatio, locus est ad cœnandum. Sueton. in Nerone, cap. XXXI : « Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores ex fistulis, et unguenta desuper spargerentur. Præcipua cœnationum rotunda, etc. » HARD.

8. *Callistus*. De quo superius lib. XXXIII, cap. 47. HARD.

9. *Hunc aliqui lapidem*, etc. Onychem videlicet. Ex horum est numero Diosc. lib. V, cap. 153. Apparet quam imperite divulsa hæc fuerint a pristinis Plinii editoribus, ut novum ab iis verbis caput auspicarentur. Hunc porro locum plane ad verbum exscripsit Isidorus, Origg. lib. XVI, cap. 5. HARD.

10. *Servare incorrupta dicitur*. Plinius, XIII, 3 : « Unguenta optime servantur in alabastris. » Horat. Carm. IV, od. 12 : « Nardi parvus onyx eliciet cadum. » Hoc est, vasculum ex onyche. Et Martial. lib. VII, ep. XCIII, de Papilo male olente : « Unguentum fuerat, quod onyx modo parva gerebat : Olfecit postquam Papilus, ecce garum est. » HARD.

11. *Idem exustus emplastris convenit*. Dioscor. V, 153 : Λίθος ἀλαβαστρίτης, ὁ καλούμενος ὄνυξ, ἀναληφθεὶς κεκαυμένος ῥητίνῃ ἢ πισσίνῃ, διαφορεῖ σκληρίας, etc. « Alabastrites vocatus onyx, exustus, et resina, aut pice exceptus, duritias discutit, etc. » Galenus similiter de Fac. simpl. med. IX, p. 257. HARD.

12. *Nascitur circa Thebas*. Isidor. Origg. XVI, 5. HARD.

13. *Mellei coloris*. Talia adhuc et ejusdem coloris exstant vasa antiqua. Sed de alabastrite lapide eruditissime disseruit Cl. D'AUBENTON, *Mémoires de l'Académie des Sciences*, anno 1754, pag. 237. Exstat Parisiis, in Museo regio, insigne fragmentum antiquum, partim alabastrites, partim marmor. BROT.

14. *In vertices maculosi*. Hoc est, in parvos vortices, habentes crispa-

Vitia in iis, corneus color aut candidus, et quidquid simile vitro est.

XIII. Paulum distare ab eo in unguentorum fide[1] multi existimant, Lygdinos in Paro repertos[2]: amplitudine, qua lances craterasque non excedant, antea ex Arabia tantum advehi solitos, candoris eximii. 1

Magnus et duobus[3] contrariæ inter se naturæ honos: Coralitico in Asia reperto[4], mensuræ non ultra bina cubita, candore proximo ebori, et quadam similitudine. E diverso niger est Alabandicus[5] terræ suæ nomine, quanquam et Mileti nascens, ad purpuram tamen magis aspectu declinante. Idemque liquatur igni, ac funditur ad usum vitri. Thebaicus interstinctus aureis guttis[6], invenitur in Africæ parte Ægypto adscriptæ, coticulis[7] ad terenda collyria 2

tas maculas. Sic Reg. 2, alii. H. — *In vertices*. Gron. et Al. ante Hard. *in vertice*. Ed.

XIII. 1. *In unguentorum fide*. In unguentis nempe incorruptis diu servandis. Hard.

2. *Lygdinos in Paro repertos*. Libri omnes editi, *in Tauro*; Reg. 2, *in Taro*. Nos (post Salmasium) ex Isidor. Origg. XVI, 5, *in Paro*. « Parius lapis, inquit, Lygdinus cognomento: hic apud Paron insulam nascitur: unde et Parius nuncupatus. Magnitudo ejus, quæ lances craterasque non excedat: unguentis et ipse aptus. » Hesychius: Λύγδος λίθος... ὁ Πάριος. Hard.

3. *Magnus et duobus*. Subintellige, lapidum, sive marmorum generibus. Hard.

4. *Coralitico in Asia reperto*. De Coralitico, Alabandicoque totidem verba facit Isidor. Origg. XVI, 5. Vide et Marbod. de Lapid. pret. 8, et Aetium de Re med. II, 33, p. 53. In Indice *Corallico*. H. — *Coralitico*. Brot. ex Regg. codd. 1, 2, etc. *corallitico*. Ed.

5. *Alabandicus terræ suæ nomine, quanquam*, etc. Ex Alabanda Cariæ. Vide Agricolam lib. V Fossilium. Dal.

6. *Thebaicus interstinctus aureis guttis*. Eum lapidem officinæ quædam pro Armenio ostendunt. Thebaico similis, colore cæruleus effoditur prope Lugdunum in pago Divi Belli (*Saint-Bel*). Dalec. — *Thebaicus*. Isidorus hæc de Thebaico lapide pariter totidem verbis ac syllabis loc. cit. Hard.

7. *Coticulis ad terenda collyria quad. utilitate*. Præbet, inquit, hic lapis coticulas usus eximii, ad terenda collyria. Sic libri omnes, etiam MSS. Sic et Isidor. loc. cit. Salmasius tamen in Solin. p. 1051, *tuticulas* legi mavult. Cotes in poliendo marmore superius commendavit Plinius, cap. 10. Hard.

quadam utilitate naturali conveniens. Circa Syenen vero Thebaidis Syenites, quem ante pyropœcilon[8] vocabant.

1 XIV. Trabes ex eo fecere reges quodam certamine, obeliscos vocantes, Solis numini sacratos. Radiorum ejus argumentum[1] in effigie est, et ita significatur nomine Ægyptio.

2 Primus omnium id instituit Mestres[2], qui in Solis urbe regnabat[3], somnio jussus: hoc ipsum inscriptum in eo: etenim scalpturæ illæ effigiesque, quas videmus, Ægyptiæ sunt litteræ[4].

8. *Pyropœcilon.* Πυροποίκιλον, punctis ignei coloris distinctum et varium. H. — Gron. et Al. ante Hard. *pyrrhopœcilon;* et sic quoque Brot. ex edit. princ. et Cl. Rezzonico. Πυῤῥοποίκιλος, nempe a πυῤῥὸς, fulvus. Nobis etiamnunc dicitur *Granite rouge*, *sienite*. Ed.

XIV. 1. *Radiorum ejus argumentum.* Excogitata obeliscorum effigies est, ad significandos solis radios: et radium quidem Ægyptii obeliscum vocant. Hard.

2. *Mestres.* Sic Reg. 2 et Vaticana exemplaria, Kirchero nostro teste, de origine et erectione obeliscorum, I, 4, non ut editi, *Mitres.* Hunc autem Ægypti regem, atque adeo et consequentes, longe post Mosis ætatem imperitasse credimus. Hard.

3. *In Solis urbe regnabat.* Busirin scribit Diodorus, lib. II, cap. 1, civitatem maximam condidisse, quam Ægyptii vocarunt civitatem Solis, nempe Ἡλιόπολιν: Græcis vero Thebas ἑκατονπύλους, Διόσπολιν vocari, non Ἡλιόπολιν, Strabo prodidit, quo fit ut mendosum Diodori codicem arbitrer, præsertim quum alia sit Heliopolis. Dalec. — *In Solis urbe.* Heliopoli, ut diximus lib. V, c. 11. Obeliscos porro a Mestre conditos, Kircherus loc. cit. 8, eos esse suspicatur, qui Romæ etiamnum Mahutæus, Medicæus et Scauro Cælius appellantur: minoris quidem formæ, ut prima rerum esse principia solent. H. — *In Solis urbe.* Heliopolis, nunc *Ain-el-chams*, id est, oculus Solis, nobis vulgo dicta, *Matharée.* Ibi adhuc exstat ille obeliscus, quem exhibet Cl. Shaw, *Voyages*, tom. II, pag. 142. P. Sicard, qui diligentissime Ægyptum lustravit, ibi reperit octodecim obeliscos, nempe Alexandriæ 2, Heliopoli 1, Arsinoe 1, Thebis 10, et in insula Phile 4. Brot.

4. *Ægyptiæ sunt litteræ.* Hieroglyphicæ, de quibus Chæremon, Horus Apollo, Diodorus, lib. IV Bibl. ignorabiles, Apul. lib. XI Asini; Rhodig. lib. XXIX, c. 26. Litteras has sacras soli noverant sacerdotes, et qui ab iis describendis ἱερογραμματοὶ vocabantur, vulgus aliis utebatur. Dalec. — De hieroglyphicorum caracterum interpretatione multa invenies a doctiss. nostrate Champollion-Figeac typis nuper mandata. Ed.

Postea et alii regum[5] in supra dicta urbe, Sothis[6] quatuor numero[7], quadragenum octonum cubitorum longitudine. Ramises[8] autem is, quo regnante Ilium captum est, quadraginta cubitorum[9]. Idem digressus inde, ubi fuit Mnevidis regia[10], posuit alium[11], longitudine undecenis pedibus[12], per latera cubitis quatuor. (IX.) Opus id fecisse dicuntur CXX M. hominum. Ipse rex, quum subrecturus 4 esset, vereretur que ne machinæ ponderi non sufficerent, quo majus periculum curæ artificum denuntiaret, filium suum adalligavit cacumini, ut salus ejus apud molientes prodesset et lapidi. Hac admiratione operis effectum est, ut quum oppidum id expugnaret Cambyses rex, ventumque esset incendio ad crepidines obelisci, exstingui ignem juberet molis reverentia, qui urbis nullam habuerat.

(margin section 3 at the first line)

5. *Postea et alii regum.* MS. Reg. 2, *et alii eorum*, quod eodem recidit. HARD.

6. *Sothis.* In MSS. *Sochis.* Alias τὸν Σῶθιν, Ægyptii caniculam vocant, ut diximus lib. II, cap. 40, ex Damascio apud Photium. H.— *Sothis.* MSS. Regg. 2, 3, et Laurentian. *efotis.* Al. et edit. princ. *ephotis.* Chiffl. Rezzonic. Brot. *Sochis*, et sic quoque scribit Gronov. et Al. ante Hard. ED.

7. *Quatuor numero.* Tum ex ratione mensuræ, tum ex hieroglyphicorum characterum interpretatione, Kircherus colligit, ex iis quatuor obeliscis, eum unum esse, qui Pamphilus appellatur ab Innocentio X Pontifice, a quo nuper erectus, quum diu prostratus jacuisset. HARD.

8. *Ramises.* Hunc Tacitus Rhamsen appellat Annal. lib. II, p. 61. Ῥιμφὶν Diodor. Sicul. Bibl. lib. I, pag. 51. Josephus Rhamphem, Herodotus Rampsinitum vocat, lib. II, Euterpe, n. 21. H.—MSS. Regg. 2 et 3, *Ramisesis.* BROT.

9. *Quadraginta cubitorum.* Subintellige, totidem ab illo positos, quot et a patre, hoc est, quatuor, sed cubitorum tantum quadragenum. Ita Kircherus loc. cit. HARD.

10. *Mnevidis regia.* Haud procul Heliopoli: nam apud hujus oppidi cives Mnevis bos colebatur; apud Memphitas, Apis. Testis est Strabo, XVII, pag. 803. HARD.

11. *Posuit alium.* Hic ille insignis obeliscus, quem Sixtus V erutum e Circo maximo, ubi a Constantio, Constantini Magni filio, fuerat olim erectus, teste quidem Ammiano, lib. XVII, ante Basilicam Lateranensem ingenti ausu erexit, anno 1588. HARD.

12. *Undecenis pedibus.* Male MSS. Regg. et edit. princeps, *undenis.* Brot. post Rezzonicum, *undecentenis.* ED.

5 Sunt et alii duo, unus a Smarre positus[13], alter ab Eraphio[14] sine notis[15], quadragenum octonum cubitorum. Alexandriæ statuit unum octoginta cubitorum Ptolemæus Philadelphus, quem exciderat Nectabis[16] rex purum[17]: majusque opus fuit in devehendo statuendove multo, quam in excidendo. A Satyro[18] architecto aliqui devectum tradunt rate: Callisthenes[19] a Phœnice, fossa perducta[20] usque

13. *A Smarre positus.* Ne hujus quidem, aut Eraphii, Nectabidis, Mesphesque, qui hoc capite nominantur inter Ægypti reges, ulla apud Herodotum, aut Diodorum mentio. Dal. — *A Smarre.* Eumdem hunc esse quidam existimant, qui Eusebio in Chronico Ammerres Æthiops appellatur. H. — *Smarre.* Brot. ex MSS. Regg. Ambrosian. 1 et edit. princ. *a Zmarre.* Forte est Psammis, pater regis Apries, de quo Herodot. Ed.

14. *Ab Eraphio.* Qui Uaphres ab Eusebio in Chronico appellatur, ut nonnulli putant. H. — *Eraphio.* Gron. et Al. ante Hard. *Eraphito.* Brot. ex Pintian. Ambrosian. 2, Regg. 2, 3, *Raphio.* Raphius ille idem videtur esse ac Pharao Ephree, vel Hophra, de quo Jeremias, XLIV, 30. Ab Herodoto, lib. II, num. 161, dicitur Apries. Ed.

15. *Sine notis.* Forsan, quod erant alienigenæ, Æthiopes nimirum, Ægyptorum hieroglyphicas notas haud satis edocti. Hard.

16. *Nectabis.* Apud Athenæum, pag. 207, versu 9, Alexis mentionem facit Neochabis regis Ægypti, qui fortassis hic Nectabis est. Apud Plutarchum, in Agesilao, Nectanabis Tachi Ægyptiorum regis patruelis, ab eo defecit, regnumque invasit, et Agesilai ope fugato Tacho, ac Mendesio, quem regem designaverant, regnum obtinuit. Dal. — *Nectabis.* Qui Eusebio in Chronico Nectanebis, cujus ætas Alexandri Magni tempora vix XL annis antecessit. H. — *Quem exciderat Nectabis.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, edit. princ. Rezzonic. etc. *exciderat eum Necthebis.* Is appellatur Nectanebus a Cornelio Nepote, in Chabria. Ed.

17. *Purum.* Id est, sine notis, aut hieroglyphicis caracteribus. Mox Brot. ex edit. princ. Regg. MSS. et Rezzonic. « majusque opus in devehendo statuendove multo fuit, quam, etc. » Ed.

18. *A Satyro.* Quem de Mausoleo librum condidisse auctor est Vitruvius in Præf. lib. VII, p. 125. H. — Ptolemæi secundi architectus fuit Satyrus, et Philoteram urbem Troglodyticam ædificavit. Strabo, lib. XVI, pag. 769. Brot.

19. *Callisthenes.* Sic MSS. non *Callixenus*, ut editi. Egimus de eo in Auctorum Indice. H. — *Callisthenes.* Brot. ex MS. Reg. 5, *Callixenus.* Callisthenem enim occiderat Alexander Magnus, ut testatur Seneca, Natur. Quæst. lib. VI, cap. 23, fateturque ipse Harduinus paulo supra cap. 4. Ed.

20. *Fossa perducta.* Fossæ illius vestigia, a lapicidinis Thebaici mar-

ad jacentem obeliscum e Nilo : navesque duas in latitudinem patulas, pedalibus[21] ex eodem lapide ad rationem geminati per duplicem mensuram ponderis oneratas, ita ut subirent obeliscum pendentem extremitatibus suis in ripis utrinque : postea egestis laterculis allevatas naves excepisse onus statutum[22]. Excisos autem sex tales in monte eodem, et artificem donatum talentis[23] quinquaginta. Hic fuit in Arsinoeo[24] positus a rege supra dicto[25], munus amoris in conjugem, eamdemque sororem[26] Ar-

moris ad Nilum, etiamnunc agnosci testatur Brot. ad h. l. Ed.

21. *Pedalibus*. Pedalibus *laterculis* ex eodem lapide naves oneratas duplo magis quam esset pondus obelisci : sic æstimato pondere, ut laterculi congererentur in navem, quot obelisci longitudinem bis adæquarent : sic naves eo pondere pressæ, subiere obeliscum, qui duabus suis extremitatibus ripæ amnis interfluentis incumbebat. Postea egestis laterculis, naves sublevatæ excepere onus. Hard.

22. *Excepisse onus statutum. Excisos autem sex tales*, etc. Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, Ambros. 2, etc. « excep. onus. Statutum autem in sex talis e monte eod. » Rezzonic. « Statutum autem excisis sex talis e monte. » Ed.

23. *Talentis*. Talenta hæc Ægyptia, interpretor, quorum singula argenti libras octoginta capiunt, ut ex Varrone vidimus, lib. XXXIII, cap. 15. H. — Talenta Ægyptia quinquaginta sunt gallicæ monetæ libræ 261,450. Brot.

24. *Hic uutem obeliscus fuit in Arsinoe positus* (sic prius). Voss. « Hic fuit in Arsinoeo positus ab rege supradicto. » Nusquam τὰ *autem obeliscus* quæ ab aliquo male sedulo esse allita mihi exploratum est. Ἀρσινόειον est monumentum Arsinoes. Pintianus quoque scribend. ait *Arsineo*. Gron.

25. *A rege supradicto*. Ptolemæo Philadelpho, qui uxori, eidemque sorori suæ, monumentum exstruxit, Ἀρσινόειον appellatum. Sic Iseum, Isidis monumentum vocant. H. — *A rege*. Brot. ex Regg. 2, 3, etc. *ab rege*. Ed.

26. *Eamdemque sororem*. Ægyptiorum ille regum mos fuit. Testis insignis præ cæteris in Thesauro regio nummus aureus, cujus pars prior capita duo exhibet, quorum alterum alteri applicitum est : epigraphe, ΘΕΩΝ. Posterior capita duo alia, et alterum similiter applicitum alteri : epigraphe, ΑΔΕΛΦΩΝ. Vidimus et alium pondo aureorum Francicorum trium. Θεὸς nemo regum Ægypti vel Syriæ dictus est, vel dici potuit ante Philometorem, vel æqualem ejus Antiochum Θεόν. Nunc pari jure conjux Philometoris Θεὰ appellatur : quæ, nisi soror ejusdem esset, esse Θεὰ, vel omnino Cleopatra dici non potuit. In altera hujus nummi parte sunt utriusque parentes, Ptolemæus

sinoen[27]. Inde eum navalibus incommodum Maximus quidam præfectus Ægypti transtulit in forum, reciso ca-

Philopator, qui et Tryphon, cum conjuge eademque sorore. Unde et ambo ΑΔΕΛΦΟΙ vocantur. Philometor igitur cum Cleopatra conjuge et eadem sorore, in hoc nummo pingitur parte una; et ambo ibi ΘΕΟΙ: in altera deinde ΑΔΕΛΦΩΝ, hoc est, fratris et sororis pariter regum (nam sunt omnium capita cincta diademate) filii appellantur. Θεοὶ ἀδελφῶν dicuntur, qua forma et *Alexander Philippi*, subintellecto filii nomine, nuncupatur. Vidimus ex auro similem pulcherrimum apud D. de Boze: in quo æque atque in aliis et sunt clausis oculis Ptolemæus Philopator et uxor, ut jam fato functi; et majorem præferunt ætatem, quibus nomen ΑΔΕΛΦΩΝ superscriptum est, quam quibus ΘΕΩΝ: quoniam videlicet illi parentes, hi liberi sunt: ideoque hi non clausis oculis, sed apertis, ut vivi pinguntur. Itaque θεοὶ ἀδελφῶν ii dicuntur: id quod idem valet ac si dicas: orti ambo ex patre, avo, proavo, abavoque regibus; neque hoc tantum; sed et iidem ambo filii filiorum regum; hoc est, ex matre etiam nati ambo, siquidem fratres, quæ ipsa esset ex patre, avo et proavo regibus orta. Voces enim ambas ΘΕΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ conjungi oportere, manifeste docet nummus alter, in quo unicam epigraphen partis anticæ voces eæ duæ efficiunt: tametsi vultus iidem quatuor utramque implent paginam, hoc est, nummi aream. Θεὸς in nummis Ægypti vel Syriæ regum, non divum significat, sive relatum inter divos, aut consecratum. Neque enim consecrat, aut inter divos reponit, nisi potestas superior eo qui consecratur. Ea causa est, cur nulli regum in Græcia, Syria, vel Ægypto consecrati appareant, ne ipse quidem Alexander Magnus; quippe qui sint ipso jure natalium divi post mortem reges. Atque hinc intelliges, id quod aliunde constat argumentis, Imperatores romanos senatui fuisse subjectos, a quo utique consecrabantur ii, qui hunc sibi post obitum deferri honorem in vita meruissent. Hoc fuit acta eorum omnia rata haberi, et publica auctoritate confirmari. Denique hinc quoque disces, falsam illam fictamque inscriptionem esse, ΘΕΟΙΣ ΣΩΤΗΡΣΙ, quæ dicata Ptolemæo Soteri et conjugi dicitur. H.

27. *Arsinoen.* Nummus tetradrachmæ pondere ex auro eximius, quem vidimus apud D. de Clesves, caput velatum ex una parte exhibet, cum loto in vertice: quod velum matronarum insigne est; ut lotus Ægypti: ex altera parte geminum Cornucopiæ, cum hac epigraphe: ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ. Hinc L. ΛΓ, anno XXXIII; inde ΠΑ: hoc est, Παφίων. Infra litteras ΠΑ columba est, quoniam columbæ Cypriæ etiam hodieque celebratissimæ sunt ob cristæ venustatem. Hinc Arsinoe profitetur æque sui principatus ac suæ ditionis Ægyptum esse, atque fratris ejusdemque mariti sui. Notandum in eo nummo præterea est, litteram L pro λυκάβαντος adscitam ab Ægyptiis fuisse ex alphabeto romano, priusquam in Asia sive Syria. Hard.

cumine, dum vult fastigium addere auratum, quod postea
omisit.
Et alii duo sunt Alexandriæ ad portum in Cæsaris tem- 8
plo[28], quos excidit Mestres[29] rex quadragenum binum
cubitorum. Super omnia accessit difficultas mari Romam
devehendi, spectatis admodum navibus[30]. Divus Augustus
priorem advexerat, miraculique gratia Puteolis navalibus
perpetuis dicaverat: sed incendio consumpta est. Divus 9
Claudius aliquot per annos asservatam, qua Caius Cæsar
importaverat[31], omnibus quæ umquam in mari visæ sunt,
mirabiliorem, turribus Puteolano ex pulvere[32] exædificatis,
perductam Ostiam, portus gratia mersit: alia ex hoc cura
navium[33], quæ Tiberi subvehant. Quo experimento patuit[34],
non minus aquarum huic amni esse, quam Nilo.
Is[35] autem obeliscus, quem divus Augustus in circo[36] 10

28. *Ad portum in Cæsaris templo.* Gron. et Al. ante Hard. *in portu ad Cæsaris templum.* Ed.

29. *Mestres.* Ita codices nostri et Pintiani, ut supra, non ut editi, *Mesphees.* Hard.

30. *Spectatis admodum navibus.* Vide an sit melior lectio « structis ad modum navibus, » hoc est, ad pondus et quantitatem. Pint. — *Spectatis admodum navibus.* Insignibus admodum structis in eam rem navibus. Hard.

31. *Qua Caius Cæsar importaverat.* Navim qua Caius Caligula obeliscum importaverat ex Ægypto. Tranquillus in Claudio, cap. xx: « Portum Ostiæ exstruxit, circumducto dextra sinistraque brachio, et ad introitum profundo jam solo mole objecta: quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus erat ex Ægypto advectus: congestisque pilis superposuit altissimam turrim, in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent. » Hard.

32. *Puteolano ex pulvere.* Quem diximus libro sup. cap. 47, mersum mari fieri lapidem inexpugnabilem undis. Hard.

33. *Alia ex hoc cura navium.* Alia deinde subiit cura naves struendi, quæ Tiberi obeliscum subveherent. H. — *Quæ Tiberi subvehant.* Brot. ex Vet. apud Dalec. *subveherent.* Ed.

34. *Patuit.* Brot. ex Reg. cod. 5, Ambros. 1, 2, edit. princ. et Cl. Rezzonic. *palam fit.* Ed.

35. *Is.* Eum esse Kircherus existimat, quem e circo erutum, post alteram ruinam, ante ædem B. Virginis *del Popolo*, Sixtus V Pontifex maximus erexit. Hard.

36. *In circo magno.* Circum maximum fere vocant, regione Urbis undecima. Hard.

magno statuit, excisus est a rege Semneserteo[37], quo regnante[38] Pythagoras in Ægypto fuit, centum vigintiquinque pedum, et dodrantis[39], præter basim[40] ejusdem lapidis: is vero, qui est in campo Martio, novem pedibus minor[41] a Sesostride[42]. Inscripti ambo rerum naturæ interpretationem Ægyptiorum philosophia[43] continent.

1 XV. (x.) Ei qui est in campo[1], divus Augustus ad-

37. *A rege Semneserteo.* Psammamirteum verius, et ad Ægyptiacæ linguæ proprietatem affinius dici scribique Kircherus existimat loc. cit. H. — Semneserteus successit Amasidi regi, ut colligere est ex Diogene Laertio, lib. VIII, cap. 3. Brot.

38. *Quo regnante*, etc. Laertius tamen, non Semneserteo, sed Amaside regnante venisse in Ægyptum Pythagoram prodidit, in ejus vita, pag. 214, commendatumque ei per litteras a Polycrate Samiorum tyranno. Id quoque testatur Tzetzes, Chil. XI, Hist. 366, v. 71. Numa Pompilio rege Romanorum paulo priorem Pythagoram Plinius facit, XIII, 27. Hard.

39. *Et dodrantis.* Et pollicum novem. H. — *Centum viginti quinque pedum, et dodrantis.* Brot. post Boscovichum, *LXXXII pedum et dodrantis*, quod quadrat cum ejus obelisci altitudine, quam Mercatus et Kircherus aliique produnt esse palmorum romanorum cx. Ed.

40. *Præter basim.* Basis altitudinem intelligere est ex MS. codice bibliothecæ Vindobonensis, cui titulus *Imperia Cæsarum.* Ibi enim legitur sub Augusto: « Hoc imp. navis Alexandrina prima in portum romanum introivit, nomine Acatus, quæ attulit frumenti modios cccc; vectores mcc; piper, linteamen, carta, vitria, et opoliscum (leg. *chartas, vitrea et obeliscum*) cum sua sibi base, qui est in circo maximo, altum pedes lxxxvii s. » Ergo basis ejus obelisci alta fuit pedes 4 3/4. Brot.

41. *Novem pedibus minor.* Altus ergo fuit pedes 73 3/4. Brot.

42. *A Sesostride.* Diximus de eo lib. VI, cap. 33. Fuit Tholæ Israelitarum judici coævus, regum Ægypti potentissimus. Hard.

43. *Philosophia.* Ex philosophia Ægyptiorum. In libris editis, *philosophiæ* legebatur. MSS. *philosophio.* Hard.

XV. 1. *Ei qui est in campo*, etc. In campo Martio. Obelisci hujus vestigia quædam adhuc exstare, cernique per cellam quamdam cryptamve subterraneam, quo ex loco celsissimo dejectus, temporum diuturnitate terra subrutus, ignobilis vilium ædificiorum fundamentis servire cogitur, testis est αὐτόπτης Kircher. lib. cit. c. 9. H. — *Ei qui est in campo.* In campo Martio. Celeberrimus ille obeliscus jacebat in fundamentis conductitiarum quarumdam domorum, non procul S. Laurentii in Lucinæ æde. Erui eum curavit Pontifex maximus Benedictus XIV, et erudito opere illum illustravit Cl. Bandini,

didit mirabilem usum[2] ad deprehendendas solis[3] umbras, dierumque ac noctium ita magnitudines, strato lapide ad magnitudinem obelisci, cui par fieret[4] umbra, brumæ[5] confectæ die, sexta hora[6]; paulatimque per regulas[7] (quæ sunt ex ære inclusæ) singulis diebus decresceret[8], ac rursus

Dell' obelisoo di Cesare Augusto, Roma, 1750, in-fol. Operi additæ sunt eruditæ litteræ Cll. Stuart. et Boscovich. Fractus ille obeliscus adhuc jacet, mole et sculpturis conspiciendus. Quum eum erexit, stylobatæ inscripsit Augustus : « IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS PONTIFEX MAXIMVS IMP. XII COS. XI TRIB. POT. XIV AEGYPTO IN POTESTATEM POPVLI ROMANI REDACTA SOLI DONVM DEDIT. » BROT.

2. *Mirabilem usum.* Nempe, ut esset in horologio solari pro gnomone. In Indice hujus loci : « De eo obelisco, qui pro gnomone in campo Martio. » HARD.

3. *Ad deprehendendas solis umbras.* Ita libri omnes, nequicquam hæc mutante Scaligero ad Manilium, pag. 250. Stratum illud lapideum pro plano fuit, in quo describerentur horæ : obeliscus pro gnomone. H. — *Ad deprehendendas solis umbras.* Augusto imperiique romani majestate dignus fuit ille gnomon, *méridienne.* BROT.

4. *Cui par fieret umbra.* Non quidem par ad obelisci proceritatem, quomodo in Venetorum tractu, sive climate, æquinoctii die gnomoni par umbra est, sed quatenus umbra et gnomon respondent ad rationem ejus tractus. DAL. — *Umbra.* Quantam umbram faciebat obeliscus die brumæ in meridie, tantum erat lapideum illud stratum, media sui parte, quæ horam illam signabat. H. — *Cui par*, etc. *Cui*, ut erudite observavit Boscovichus, non ad obeliscum refertur, sed ad stratum lapideum. Die enim brumæ umbra bis et quinta insuper parte, 2 1/5, longior erat quam obeliscus. Ex notis Brot. ad hunc loc. ED.

5. *Brumæ.* Ita Reg. 2 aliique codices et ipse Scaliger loc. cit. non, ut hactenus editi, *Romæ confecto die*, quod insulsum. Brumæ confectus dies appellatur is, quo bruma committitur. Sic XVI, 36, *sidus confectum* Plinius, pro peracto solstitio dixit, quod et alibi ab eo usurpatum, ex Indice intelliges. H. — *Brumæ confectæ die.* Die solstitii hiemalis; tunc enim umbra est totius anni longissima. Mirum ut GALLIANI ficto Ernesti *Freeman* nomine, locum hunc Plinii obruit inanibus conjecturis falsisque explicationibus, quas Boscovich. italica ad Bandin. epistola confutavit. BR.

6. *Sexta hora.* Quam nos duodecimam, seu meridiem appellamus. HARD.

7. *Per regulas* Lineolas æreas. H.

8. *Decresceret.* A bruma ad solstitium : vicissimque a solstitio ad brumam augesceret. Fuit hæc igitur forma horologii : in prægrandi lapide plano, qui in mille amplius palmorum spatium extendebatur, descripti arcus curvi ab ortu ad occasum, exhibebant magnitudines

augesceret : digna cognitu res et ingenio fecundo mathematici[9]. Apici auratam pilam addidit[10], cujus umbra vertice colligeretur in seipsa[11], alias enormiter jaculante apice,

dierum ac noctium. Umbra enim obelisci in unum illorum incidens, ostendebat horarum, verbi gratia, quindecim diem esse, novemque noctem. Lineæ vero, quæ arcus istos intersecabant, situm et ordinem horarum antiquarum signabant : ita ut hora prima appellaretur ea quæ solis ortum proxime sequeretur; sexta, quæ medium diem signaret; duodecima, quæ solis occasum. Eo enim horologii genere Veteres usi sunt, quod singulos dies ac noctes dividerent in duodecim æquales horas, sive eæ longiores fuerint, ut diurnæ æstate, bruma nocturnæ; sive breviores, ut hieme diurnæ, nocturnæ solstitio. Unde August. de vera Relig. « Hora, inquit, brumalis æstivæ comparata minor est. » Lineæ porro istæ ex æneis laminis confectæ, horizontali plano insertæ, gratum ex altiore loco spectaculum intuentibus præbebant. Horologii ejus iconem delineavit accurate Jacob. Masus, Syracusanus. Hard.

9. *Ingenio fecundo mathematici.* Quis ille mathematicus fuerit MSS. codices non indicant. Typi interpolati sic exhibent « et ingenio fecundo. Manlius mathematicus apici, etc. » Nobis a vetustorum exemplarium fide desciscere religio est. Vidit hoc et Pintianus. H. — *Ingenio fecundo mathematici.* Emendavit Bandin. loc. citat. cap. 13, *ingenio Facundini L. math.* Sed ignotus ille *Facundinus*, ignotus *libertus*. Brot. ex Reg. cod. 5 et edit. princ. « ingenio fecundo. Manilius mathematicus apici, etc. » Ed.

10. *Apici auratam pilam addidit.* Quonam modo id sit molitus dubitant: An pilam sic imposuerit, ut exstaret tota humani capitis similitudine : an inseverit, et demissam exsculpto lapide, conjunxerit : an de lapide resecuerit, quantum altitudo pilæ fuit additura : quod minime credo, quum obeliscos sacros ob religionem haberet antiquitas. Dalec.

11. *Cujus umbra vertice colligeretur in seipsa.* Cujus pilæ umbra in verticis modum colligeretur in seipsa : quum alioqui apex obelisci amplior quam par sit, enormem laxamque nimis jacularetur umbram. Sic paulo ante, cap. 11, *crispum in vertices*, dixit et cap. 12, *maculosum in vertices.* Sic totidem plane apicibus syllabisque Reg. 2 codex et Pintiani, nisi quod *in ipsa*, non *in seipsa* habent. Ita et MSS. alii omnes probatioris notæ. At in editis ad hunc diem libris prodigiose hæc corrupta : « Cujus vertice umbra colligeretur in semetipsam, alia atque alia incrementa jaculantem apice. » Quam sunt porro hæc corrupta, tam sunt obscura, quæ Salmasius affert in Solin. pag. 640, ad interpretationem hujus loci, quem ex suis quoque codicibus restituit æque ac Pintianus. Hard. — *Colligeretur in seipsa.* Verissime et accuratissime dictum. Qui plura de his voluerit, consulat laudatas Boscovichi epistolas. Brot.

ratione, ut ferunt, a capite hominis intellecta[12]. Hæc observatio triginta jam fere annis non congruit, sive solis ipsius dissono cursu, et cæli aliqua ratione mutato, sive universa tellure aliquid a centro suo dimota[13], ut deprehendi et in aliis locis accipio: sive urbis tremoribus, ibi tantum gnomone intorto: sive inundationibus Tiberis sedimento molis facto[14]: quanquam ad altitudinem impositi[15] oneris in terram quoque dicantur acta fundamenta.

(xi.) Tertius Romæ in Vaticano[16], Caii[17] et Neronis 3
principum circo, ex omnibus unus omnino factus est imitatione ejus[18], quem fecerat Sesostridis[19] filius Nuncoreus[20]. Ejusdem remanet et alius centum cubitorum, quem post cæcitatem visu reddito, ex oraculo Soli sacravit.

12. *A capite hominis intellecta.* Cujus umbra colligitur in pilæ modum, pressiorque est, quam quæ reliquo corpore jactatur umbra. H.

13. *A centro suo dimota.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, etc. *a centro suo aliquid emota.* Ed.

14. *Sedimento molis facto.* Mole subsidente. Hard.

15. *Impositi oneris.* Sic Reg. 2 et Pintiani codex, non *impositæ rei*: et mox *acta*, non *jacta*. Altitudinem fundamentorum magnitudini obelisci parem fuisse significat. H.

16. *Tertius Romæ in Vaticano.* Hunc Sixtus V e circo Vaticano ante S. Petri ædem transtulit, et Sanctæ Cruci dedicavit. Hard.

17. *Caii.* Quem Caligulam appellarunt. Circum hunc a Caio, ut credimus, cœptum, a Nerone perfectum, Tacitus haud obscure significat, Annal. lib. XIV: « Clausumque valle Vaticana spatium, in quo equos Nero regeret haud promiscuo spectaculo. » Hard.

18. *Factus est imitatione ejus*, etc. Locum hunc integerrima fide repræsentamus, qualem exhibent MSS. codices, Colb. 3, Vet. Dalecampii, et Vaticana quoque exemplaria, teste Mattio Origg. II, 14, et Kirchero nostro de Orig. obelisc. I, 9. Cæteri, nempe editi, cum Reg. 2, « fractus est in molitione, quem. » Haud dubie mutile ac falso. Nam qui videre, ac diligenter exploravere, integrum adhuc esse renuntiant. Hard.

19. *Sesostridis.* MSS. *Sesosidis*; vetustæ editiones, *Sesotidis*: quod idem est. Hard.

20. *Nuncoreus.* Pheronem appellat Herodotus, Euterpe, lib. II, num. cxi, p. 129. Defuncto patre Sesostride, regnum administrasse: luminibus interim captum esse: restituto visu obeliscos duos Soli sacrasse, longitudinis centenum cubitorum, octonum latitudinis. Σεσώστριος δὲ τελευτήσαντος, ἐκδέξασθαι ἔλεγον τὴν βασιληΐην τὸν παῖδα αὐτοῦ Φέρωνα, etc. Eadem refert et Diodor. Sicul. Bibl. lib. I, p. 54, qui

1 XVI. (XII.) Dicantur obiter et pyramides[1] in eadem Ægypto, regum pecuniæ otiosa ac stulta ostentatio. Quippe quum faciendi eas causa a plerisque tradatur, ne pecuniam successoribus aut æmulis insidiantibus præberent, aut ne plebs esset otiosa: multa circa hoc vanitas illorum hominum fuit, vestigiaque complurium inchoatarum exstant. Una est in Arsinoite nomo, duæ in Memphite, non procul labyrintho, de quo[2] et ipso dicemus. Totidem[3] ubi
2 fuit Mœridis lacus[4], hoc est, fossa grandis. Sed Ægyptus inter mira ac memoranda narrat harum[5] cacumina extrema, quæ eminere dicuntur. Reliquæ tres, quæ orbem terrarum implevere fama, sane conspicuæ undique adnavigantibus, sitæ sunt in parte Africæ, monte saxeo sterilique, inter Memphim oppidum, et quod appellari diximus Delta, a Nilo[6] minus quatuor millia passuum, a Memphi VII M D, vico apposito, quem vocant Busirin, in quo sunt assueti scandere illas.

hunc Sesostridis filium Sesostrin secundum vocat. HARD.

XVI. 1. *Pyramides*. Pyramides exstructas fuisse, ut essent symbolum anni, nonnulli putant. CELL. — Plures in honorem sepulturæ, cujus studiosissimi ac curiosissimi fuerunt Ægyptii, exstructas volunt. DAL. — *Pyramides*. P. Sicard. in Ægypto viginti magnas pyramides invisit, non numeratis quæ minores sunt. Magnas quinque lustravit, trium interiora descripsit. BROT. — Conf. de Pyramidibus magnificentissimum ac vere imperatorium opus, cui titulus, *Description de l'Égypte*, etc. ED.

2. *De quo*. Infra cap. 19. H.

3. *Totidem*. Pyramides duæ. A rege Mœride exstructas ait Herod. Euterpe, lib. II, pag. 126, n. 101, in media palude: passus L ab aqua exstare, etc. Diodorus item Bibl. lib. I, pag. 48, ab eo rege duas ibi pyramides positas, alteram sibi, uxori alteram. HARD.

4. *Mœridis lacus*. Diximus de eo lib. V, cap. 9. HARD.

5. *Narrat harum*. MSS. *narrato harum*. Pintianus, *narrat orarum*. H.

6. *A Nilo*. Paululum discrepat Diodor. Bibl. I, pag. 57. Nam is a Nilo stadia XLV, πέντε πρὸς τοῖς τεσσαράκοντα, hoc est, passuum amplius quinque millia statuit: a Memphi CXX, hoc est, XV mill. pass. De hisce pyramidibus exstat epigramma Anthol. IV, 17: εἰς τὰς ἐν Μέμφει πυραμίδας. Ὄσσαν ἐπ' Οὐλύμπῳ καὶ Πήλιον ὕψι τεθέντα Ψευδὴς ἰσορίης ῥῆσις ἀνεπλάσατο. Πυραμίδες δ' ἔτι νῦν Νειλωΐδες, ἄκρα μέτωπα Κυροῦσι χρυσέοις ἄστρασι Πληϊάδων. « Pelion atque Ossam dorso fron-

XVII. Ante has est sphinx[1], vel magis narranda[2], quasi silvestre numen accolentium. Amasin regem putant in ea conditum[3], et volunt invectam videri. Est autem saxo naturali elaborata, et lubrica[4]. Capitis monstri ambitus per frontem centum duos pedes colligit, longitudo pedum CXLIII est, altitudo a ventre ad summam apsidem[5] in capite, LXII.

dentis Olympi Falsa loquens vatum fama superposuit. Pyramides sed adhuc terra Nilotide tangunt Aurea Pleiadum sidera fronte sua. » H.

XVII. 1. *Ante has est sphinx.* Ante pyramidas sphinx occurrit, opere mirabili. Durare adhuc sphingem hanc in Ægypto, auctor est testis oculatus Petr. Bellonius de admirabil. operum Præstantia, cap. II. Ausonius de sphinge, in gripho ternarii : « Terruit Aouiam volucris, leo, virgo, triformis Sphinx, volucris pennis, pedibus fera, fronte puella. » H. — *Sphinx.* Exstat adhuc sphinx illa, sed præter caput et collum, cætera sunt arenis obruta. Ejus effigiem et mensuras vide apud Pococke, *Description of the East*, tom. I, pag. 46. Item Shaw, *Voyages*, t. II, p. 157. Br.

2. *Narranda.* Gron. et Al. ante Hard. *magis miranda.* Ed.

3. *Amasin regem putant in ea conditum.* Eum Appion Grammaticus Pharaonem fuisse putat, Judæis iniquissimum, memoratum in sacris litteris Hebræorum. At Philoni Pharao Tecmosis fuit, Eusebio Cenchres, Artabano Nechenfres. Amasin sævum ac crudelem, in omnes impotentem ac superbum, ab Actisane Æthiopum rege principatu spoliatum fuisse scribit Diodorus, lib. II Bibliotheces. Dal. — *Amasin.* De eo diximus lib. X, cap. 11. Hunc certe in Saite nomo colossos posuisse et ἀνδρόσφιγγας scribit Herodotus, Euterpe, sive lib. II, n. 175, pag. 157. At sepultum in pyramide Lucanus credidit, Phars. IX, v. 155 : « Non mihi pyramidum tumulis evulsus Amasis. » Et sane in MSS. Reg. 2 aliisque, non *Amasin* hoc loco, sed *Armain* clare legitur (quod jam Gronovius animadvertit) : quem in Ægypti regibus Eusebius enumerat, eumque altero nomine Danaum appellatum prodit. Hard.

4. *Et lubrica.* Polita, lævigata. Notavit Pinetus a Strabone dici *exemptilem*, ἐξαιρέσιμον, quod nondum reperire in eo auctore potui. Dalec.

5. *Ad summum apicem* (sic prius). Scribe, *ad summam absida*, vel *absidem*, hoc est, curvaturam. Lib. II, 15 : « Circulorum, quos Græci absidas in stellis vocant. » Ibidem, cap. 16 : « Igitur a terræ centro absides altissimæ sunt Saturno in Scorpione, etc. » Denique ipsum illud, quod huc revocavimus : « quia deductas ab summa abside lineas coarctari ad centrum necesse est, sicut in rotis radios. » Plinius alter, lib. II, ep. 17 : « Adnectitur angulo cubiculum in absida curvatum. » Hieronymus in Epist. ad

2 Pyramis amplissima[6] ex Arabicis lapicidinis[7] constat. Trecenta LXVI hominum millia[8] annis[9] XX eam construxisse produntur. Tres vero factæ annis LXXVIII et mensibus IV. Qui de iis scripserint, sunt Herodotus[10], Euhemerus, Duris Samius, Aristagoras, Dionysius, Artemidorus, Alexander Polyhistor, Butorides[11], Antisthenes, Demetrius, Demoteles, Apion. Inter omnes eos[12] non

Ephesios : « Numquid cælorum circulos, quas philosophi sphæras vocant, transiens atque transcendens stetit in summo cæli fornice, et, ut verbo ipsorum utar, abside. » Cassianus, Collat. XXIV, cap. 6 : « Si quis absidis camaram volens in sublime concludere. » Hæc scripseram quum vidi editum olim *ad summam aspidem;* et Hermolaum notasse vetustos codices habere *apicem*, forte tamen legendum *absidem*, hoc est, curvaturam. Sic ille : pejus elegerunt. GRON. — *Ad summam apsidem.* Nunc eminent tantum caput et collum, quorum altitudo est pedum 27. Ergo a Plinii, vel potius auctorum, quos sequutus est Plinius, temporibus, aggesti sunt arenæ pedes 35. Ex Brot. not. ad h. loc. ED.

6. *Pyramis amplissima.* Quam excitari jussit Cheops Ægypti rex, ex Arabicis lapidibus, inquit Herodotus, lib. II, num. 124. HARD.

7. *Ex Arabicis lapicidinis constat.* Marmore simili ebori maculoso. Dioscorides. DAL.

8. *Trecenta LXVI hominum millia.* Centum hominum millia solum Herodotus habet, lib. II; Euterpe, n. 124, pag. 137, hoc est, myriades decem. At Diodor. Sicul. Biblioth. I, pag. 57, triginta sex myriades, hoc est, hominum millia CCCLX. HARD. — Brot. ex MSS. Regg. edit. principe, et Diodor. Sicul. *trecenta LX hominum millia.* ED.

9. *Annis.* Priore decennio advecta saxa esse narrat Herodotus, loc. cit. altero fabricam absolutam. Diodor. loc. cit. Τὸ δὲ πᾶν κατασκεύασμα τέλος ἔσχε μόγις ἐτῶν εἴκοσι διελθόντων. HARD.

10. *Herodotus*, etc. De his egimus in auctorum Indice. HARD.

11. *Butorides.* In libris manu exaratis, *Butoridas.* HARD.

12. *Inter omnes eos*, etc. Discrepantes auctorum sententias refert Diod. Sic. Bibl. I, pag. 59. H. — *Non constat a quibus factæ sint.* Maximam a Cheope Herodotus, a Chemmye Diodorus factam scribit : minorem ab ejus filio Chabreo Diodorus, a Cephrene fratre Herodotus (has Ægyptii, eorum regum nomina detestantes, Philitionis pastoris, qui prope illas greges ducebat, esse aiunt) : tertiam a Mycerino Cheopis filio Herodotus, Chemmyos Diodorus. Is auctor est, proditum a quibusdam, non supradictos ab ipso reges, sed maximam pyramidem fecisse Armeum, secundam Amasin, tertiam Masum : hancque velle quosdam Rhodopis pellicis sepulchrum fuisse, idque nonnullorum principum, qui eam amassent, communi opera absolutum.

constat a quibus factæ sint, justissimo casu obliteratis tantæ vanitatis auctoribus. Aliqui ex his prodiderunt, in 3 raphanos[13], et allium, ac cæpas, mille sexcenta[14] talenta erogata. Amplissima[15] octo jugera obtinet soli, quatuor angulorum paribus intervallis, per octingentos octoginta tres pedes[16] singulorum laterum, altitudo a cacumine pedes[17] xv s. Alterius[18] intervalla singula per quatuor angulos pares DCCXXXVII s.[19] comprehendunt. Tertia minor

Addit præterea tres alias esse pyramides, minores, quas suis uxoribus pro sepulchro primi illi dicti reges ædificarunt. Herodotus quartam pyramidem exstructam ad lacum Mœridis prope labyrinthum a duodecim viris post Sethonis regis obitum, qui Ægypto præfuerat, longitudine 40 passuum. Strabo sub ea sepultum Imandem fuisse tradit. DAL.

13. *In raphanos*, etc. Herod. l. c. pag. 138. Sic Reg. 2 cæterique codices manu exarati. In editis perperam *mille octingenta*. Manuscriptis favet Herod. Euterp. II, n. 125, p. 138: Ἐς τε συρμαίην, καὶ κρόμμυα, καὶ σκόροδα... ἑξακόσια καὶ χίλια τάλαντα ἀργυρίου τετελέσθαι. « In raphanos, cæpas et allia... mille et sexcenta talenta pecuniæ esse insumpta. » Diodor. Sicul. similiter, Bibl. I, p. 58 : Τάλαντα πλείω τῶν χιλίων καὶ ἑξακοσίων. HARD.

14. *Mille sexcenta talenta*. Ægyptiaca scilicet, quæ ex Varronis æstimatione, quam attulimus XXXIII, 15, monetæ nostratis efficiunt libras 8,446,400. BROT.

15. *Amplissima*. E tribus supradictis Herod. p. 137, singulas frontes quadratæ pyramidis ait obtinuisse ὀκτὼ πλέθρα μέτωπον ἕκαστον. In Reg. 2, *septem jugera*. Mela, I, 9, quatuor tantum jugera, quæ sunt Herodoti πλέθρα ὀκτώ. H.—*Octo jugera*. MSS. Regg. 2, 3, et editio princeps, *septem jugera*. ED.

16. *Per octingentos octoginta tres pedes*. Sic Regg. 2, 3 et edit. princ. Brot. ex Reg. cod. 5, *per septingentos octoginta tres*, quod magis quadrare putat cum Herodoti et Pomponii Melæ mensuris. Recentiorum autem mensuræ non satis etiam inter se constant, quod minime mirum videbitur, si quis ob aggestas arenas, metiendi difficultatem æstimaverit. ED.

17. *Altitudo a cacumine pedes XV s.* Sic MSS. Hoc est, quindecim millia pedum, cum semisse. Prius legebatur *latitudo... pedes XXV*. HARD.—*Altitudo*, etc. Id est, latitudo cacuminis est pedum 15 1/2, et forte emendandum, *latitudo*. Mirum id non accepisse Harduinum de latitudine cacuminis, sed de altitudine totius pyramidis, et prodidisse eam fuisse quindecim millium pedum cum semisse, quod absurdum est. Ex Brot. not. ad hunc loc. ED.

18. *Alterius*. Secundæ e tribus superius memoratis. HARD.

19. *DCCXXXVII S.* Hoc est, pedes DCCXXXVII, cum semisse; sic MSS. H. — Brot. tamen ex MSS. Regg. et ed. princ. *DCCXXXVII*

quidem prædictis, sed multo spectatior. Æthiopicis lapi-
4 dibus[20], assurgit CCCLXII pedibus inter angulos[21]. Vestigia[22] ædificationum nulla exstant. Arena late pura circum, lentis similitudine, qualis in majori parte Africæ. Quæstionum summa est, quanam ratione in tantam altitudinem subvecta sint cæmenta. Alii enim nitro ac sale[23] adaggeratis cum crescente opere, ac peracto fluminis irrigatione dilutis : alii lateribus e luto factis in privatas domos distributis[24]. Nilum enim non putant rigare potuisse multo humiliorem. In pyramide maxima est intus puteus[25] octo-

comprehendunt. POCOCKE, loc. supr. laud. ait se observasse e cacumine majoris pyramidis eamdem fere esse utriusque altitudinem. ED.

20. *Æthiopicis lapidibus.* Æthiopico lapide, ad medium usque esse conflatam, Herodotus est auctor, Euterpe, II, n. 134. HARD.

21. *Inter angulos.* Inter pares angulos : erat enim quadrata. Singulis lateribus tria πλέθρα, sive tria semijugera Herodotus attribuit, l. c. HARD.

22. *Vestigia.* Totidem verbis hæc Diodor. Sic. Bibl. I, p. 57 : Καὶ τὸ θαυμασιώτατον, τὸ τηλικοῦτον ἔργον κατεσκευασμένον, καὶ τοῦ περιέχοντος τόπου παντὸς ἀμμώδους ὄντος, οὐδὲν ἴχνος, οὔτε τοῦ χώματος, οὔτε τῆς τῶν λίθων ξεσουργίας, ἀπολείπεται, ὥστε δοκεῖν μὴ κατ' ὀλίγον ὑπ' ἀνθρώπων ἐργασίας, ἀλλὰ συλλήβδην καὶ ὁμοῦ, ὥσπερ ὑπὸ θεοῦ τινος τὸ κατασκεύασμα τεθῆναι πᾶν εἰς τὴν περιέχουσαν ἄμμον. « Et quod maximam pariat admirationem, substructio tam insana perfecta est in loco qui totus circumquaque arenosus est, ut ne vestigium quidem, tum aggeris, tum cæsi et politi lapidis sit reliquum. Unde non paulatim hominum ope, sed conjunctim et semel, ceu a deo quopiam, tota illa moles in circumfusis arenis collocata esse videatur. » HARD.

23. *Alii enim nitro ac sale.* Alii enim aggeribus e nitro et sale, simul ut crescebat opus, factis, subvecta cæmenta aiunt : qui aggeres, opere peracto diluti sint fluminis per canales immissi irrigatione. Diodor. Sicul. loc. cit. postquam aggerum adminiculo deportatos lapides dixit ad pyramidum structuram, hæc statim subjungit : Ἐπιχειροῦσι δέ τινες τῶν Αἰγυπτίων τερατολογεῖν καὶ μυθέσθαι ὑπὲρ τούτων, λέγοντες ὡς ἐξ ἁλῶν, καὶ νίτρου τῶν χωμάτων γεγονότων, ἐπαφεθεὶς ὁ ποταμὸς ἔπηξεν καὶ διέλυσεν αὐτά, καὶ παντελῶς ἠφάνισεν, ἄνευ τῆς χειροποιήτου πραγματείας. « Ægyptiorum nonnulli prodigiose de his loqui, et nescio quas fabulas conantur obtrudere : quod nimirum quum aggeres isti e sale et nitro constarent, fluvius immissus eos liquarit, dissolutosque prorsus aboleverit, intacta operis absoluti structura. » HARD.

24. *In privatas domos distributis.* Peracto opere. HARD.

25. *Est intus puteus.* Exstat ad-

ginta sex cubitorum, flumen illo admissum arbitrantur. Mensuram altitudinis earum omniumque similium deprehendere, invenit Thales[26] Milesius umbram metiendo, qua hora par esse corpori solet. Hæc sunt pyramidum miracula : supremumque illud, ne quis regum opus miretur, minimam ex his, sed laudatissimam, a Rhodope[27] meretricula factam. Æsopi fabularum philosophi conserva quondam et contubernalis hæc fuit, majore miraculo tantas opes meretricio esse conquisitas quæstu.

XVIII. Magnificatur et alia turris a rege facta in insula Pharo, portum obtinente Alexandriæ, quam constitisse octingentis talentis[1] tradunt : magno animo ne quid omittamus, Ptolemæi regis[2], quod in ea permiserit So-

huc et aditur ille puteus, non rectus, sed obliquus. Immo fertur in Ægypto esse ex illo puteo, per subterraneum iter, exitum in desertum. Brot.

26. *Thales*. Apud Plutarch. in Conviv. sap. pag. 147, Thaletem Niloxenus sic compellat : Ἐπεὶ σοῦ τε καὶ τὰ ἄλλα θαυμάζει, καὶ τῆς πυραμίδος τὴν μέτρησιν ὑπερφυῶς ἠγάπησεν, ὅτι πάσης ἄνευ πραγματείας, καὶ μηδενὸς ὀργάνου δεηθείς, ἀλλὰ τὴν βακτηρίαν στήσας ἐπὶ τῷ πέρατι τῆς σκιᾶς, ἣν ἡ πυραμὶς ἐποίει, γενομένων τῇ ἐπαφῇ τῆς ἀκτῖνος δυοῖν τριγώνων, ἔδειξας, ὃν ἡ σκιὰ πρὸς τὴν σκιὰν λόγον εἶχε, τὴν πυραμίδα πρὸς τὴν βακτηρίαν ἔχουσαν. « Nam quum te quoque ob alia quædam suspicit (Amasis videlicet Ægypti rex), tum vero mirum in modum ei arridet, quod pyramidis altitudinem absque ullo labore, aut instrumento dimensus es, sed scipione, ad umbræ, quam faciebat pyramis, finem erecto, ac tactu radiorum duobus triangulis constitutis, demonstravisti altitudinem pyramidis ad scipionis altitudinem ea esse proportione, quam umbra illius ad hujus umbram haberet. » H.

27. *A Rhodope*. Negat hoc esse verum Herodotus, Euterpe, lib. II, n. 134; jactitatum id falso a Græcis ait : conditam pyramidem eam esse a Mycerino Cheopis filio, Ægypti rege. Sed fuere, ut dictum est supra, de pyramidum auctoribus discrepantes sententiæ. Rhodopen hanc factam esse Ægypti reginam Ælianus affirmat Var. Hist. l. XIII, 33, et Strabo lib. XVII, p. 808. H.

XVIII. 1. *Octingentis talentis*. Attica hæc ego talenta interpretor, quoniam a principe e Græcia oriundo persoluta. Non alia Plinius talenta laudat toto opere, præter Ægyptiaca, Atticave. H. — *Octingentis talentis*. Ægyptiis scilicet, ait Brot. quæ gallicæ monetæ libras efficiunt 4,183,200. Si Attica magis placet intelligi, libras accipe 3,655,000. Ed.

2. *Ptolemæi regis*. Lagi F. qui

strati[3] Gnidii architecti structuræ ipsius nomen inscribi. Usus ejus, nocturno navium cursu ignes ostendere, ad prænuntianda vada, portusque introitum : quales[4] jam compluribus locis flagrant, ut Ostiæ ac Ravennæ. Periculum in continuatione ignium ne sidus existimetur, quoniam e longinquo similis flammarum aspectus est. Hic idem architectus primus omnium pensilem ambulationem[5] Gnidi fecisse traditur.

1 XIX. (XIII.) Dicamus et labyrinthos, vel portentosissimum humani impendii[1] opus, sed non, ut existimari potest, falsum.

Durat etiamnunc in Ægypto[2] in Heracleopolite nomo,

primus post Alexandrum Ægypto præfuit. HARD.

3. *Sostrati.* Dexiphanis is filius fuit Ægypti regum familiaris amicus. DAL. — *Sostrati.* Inscriptionem recitat Strabo, lib. XVII, p. 791 : ΣΩΣΤΡΑΤΟΣ. ΔΕΞΙΦΑΝΟΥΣ. ΚΝΙΔΙΟΣ. ΘΕΟΙΣ. ΣΩΤΗΡΣΙΝ. ΥΠΕΡ. ΤΩΝ. ΠΑΩΙΖΟΜΕΝΩΝ. SOSTRATVS. CNIDIVS. DEXIPHANIS. F. DIIS. SERVATORIBVS. PRO. SALVTE. NAVIGANTIVM. Refert et Lucianus lib. quomodo historia sit conscribenda : dolumque simul aperit, quo id fuerit peractum a Sostrato. HARD.

4. *Quales.* E nostra id conjectatione est. Nam in editis hactenus libris : « Sicut jam tales compluribus locis flagrant, ut Puteolis ac Ravenna. » Unde haud pœnitenda emendatio, *ut Ostiæ.* Nam Ostiæ certe a Claudio imperatore erectam esse « altissimam turrim, in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent, » auctor est Tranquillus in ejus vita, cap. XX. HARD.

5. *Ambulationem.* Ambulatio locus est ad deambulandum. Qua de voce lexicographos consule. HARD.

XIX. 1. *Impendii.* Profusi sumptus. Ita Reg. 2, non *ingenii*, ut editi et Colb. 3. Favet ipse Plinius in calce hujus capitis : « Adeo vesana dementia, quæsisse gloriam impendio nulli profuturo. » Vidit hoc et Pintianus. HARD.

2. *Durat etiamnunc in Ægypto.* Plinius, ut plerique auctores, unum in Ægypto labyrinthum memorat. P. Sicardus, Diodorum sequutus, tres labyrinthos reperit et lustravit; primus et antiquissimus, a rege Mende Marove ædificatus, exstat adhuc integer in desertis provinciæ *Faioum.* Secundus, quem unum Plinius, ut et alii multi, memorat, a Petesucco rege, vel Psammeticho, exstructus est : magnificum et vere portentosissimum humani impendii opus. Ingentes et admirabiles ejus ruinæ exstant in *Ahenas-el-Medine.* Tertius factus a rege Mæna in deserto inter urbem Crocodilopolim et lacum Mœridis, ubi nunc *Havara.* BROT.

qui primus factus est ante annos, ut tradunt, quater mille sexcentos[3] a Petesucco[4] rege, sive Tithoe. Quanquam Herodotus totum opus regum esse dicit[5], novissimique Psammetichi. Causam faciendi varie interpretantur. Demoteles regiam Motherudis fuisse, Lyceas sepulchrum Mœridis, plures Soli sacrum id exstructum, quod maxime creditur.

Hinc utique sumpsisse Dædalum exemplar[6] ejus labyrinthi, quem fecit in Creta[7], non est dubium, sed centesimam tantum portionem ejus imitatum, quæ itinerum ambages[8], occursusque, ac recursus inexplicabiles continet: non, ut in pavimentis[9] puerorumve ludicris[10] campestribus 2

3. *Quater mille sexcentos.* Broter. *ter mille sexcentos.* Ed.

4. *A Petesucco.* Si Diodoro fides Bibl. I, pag. 55, a Mende potius rege, quem et nonnulli Maron appellant. Hard.

5. *Herodotus totum opus regum esse dicit.* Ægyptios Herodotus ait, Euterpe, lib. II, num. 147 seq. recuperata libertate, duodecim reges sibi delegisse, in totidem partes Ægypto distributa. Horum unum fuisse Psammetichum, qui cæteris deinde sublatis e medio, novissimus ipse solusque regnavit. Eos communi consilio, in sui nominis monumentum, labyrinthum fecisse, anno urbis Romæ 86. Manasse regis Judæ temporibus, Psammetichus Ægypti tenuit principatum. Hard.

6. *Hinc utique sumpsisse Dædalum exemplar.* Sic Diodor. Sicul. Bibl. lib. I, p. 55. Hard. — *Dædalum sumpsisse exemplar.* P. Sicard. auctoritate Diodori Siculi, I, 97, probat exemplum sumptum a Dædalo, non e labyrintho Petesucci, vel Psammetichi, sed ex antiquissimo Mendetis, sive Mari, labyrintho. Quod verissimum est. Brot.

7. *In Creta.* Juxta Gnossum. Pausanias in Atticis, aliique. Hard.

8. *Quæ itinerum ambages.* Legitur *iterum*, non *itinerum*, in vetusto codice, quasi *iteris* flectatur ab *iter*, recto, non *itineris*, quod et alibi notatum est. Pint. — Labyrinthum illum Creticum descripsit Cl. Tournefort, *Voyage du Levant*, tom. I, p. 176. Confer item *Mémoires de l'Académie des Sciences*, ann. 1702, p. 217. Ed.

9. *In pavimentis.* Recte quidem pavimenta; quod non intellexere Plinii interpretes. Nempe mos erat in pavimentis Creticum labyrinthum exprimere. Sic eum videre est musivo opere, *en mosaïque*, expressum in pavimento tessellato in æde D. Michaelis Ticini, *Pavie*. Tale quoque est Romæ pavimentum in æde D. Mariæ, trans Tiberim. Br.

10. *Ludicris campestribus.* Ut et in hortis fingi e buxo solent: quibus in labyrinthis per limites exiguos,

videmus, brevi[11] lacinia millia passuum plura ambulationis continentem, sed crebris foribus inditis, ad fallendos occursus, redeundumque in errores eosdem. Secundus hic fuit ab Ægyptio labyrinthus: tertius in Lemno: quartus in
3 Italia. Omnes lapide polito fornicibus tecti: Ægyptius[12], quod miror equidem, introitu lapide e Pario[13]: columnis reliquis, e Syenite: molibus compositis, quas dissolvere ne sæcula quidem possint; adjuvantibus Heracleopolitis, qui id opus invisum[14] mire infestavere. Positionem operis ejus[15] singulasque partes enarrare non est, quum sit in regiones divisum[16], atque in præfecturas, quas

humili buxo vel herba præcinctos (Plinius laciniam vocat) millia passuum plura conficiuntur. Hard.

11. *Brevi.* Humili instar laciniæ, buxo vel herba. Hard.

12. *Ægyptius.* Diodorus quidem ingredientibus illius sepulcri ambitum, domum occurrisse tradit, columnis circumfultam quatuor ad quodlibet latus positis. Dalec. — *Quod miror equidem.* Mirari jure subit, quum Ægyptus tot marmorum domi generibus abundet, e Paro quæsiisse, ut ad introitus labyrinthi columnas ex eo excideret, componeretque structis ex eo lapide molibus. Hard.

13. *Introitu lapide e Pario.* Prius legebatur, « introitu lapidis columnisque reliquis, e molibus compositis. » Adjuvit promovitque emendationem Reg. cod. 2, in quo sic legitur, « Introitu lapidis e Paro, columnis reliquæ Syenitæ molibus compositis. » Sic etiam Colbert. 3, aliique probatioris notæ. H. — Sic Brot. distinguit: *e Pario columnis: reliquis e Syenite molibus*, etc. Ed.

14. *Qui id opus invisum.* MSS. libb. « qui id opus in usu. » Hard.

15. *Positionem operis ejus.* Eleganter a Mela describitur, lib. I, cap. 9, pag. 13: « Psammetichi opus labyrinthus, domos ter mille, et regias duodecim, perpetuo parietis ambitu amplexus, marmore exstructus ac tectus, unum in se descensum habet, intus pæne innumerabiles vias, etc. » Hard.

16. *In regiones divisum*, etc. Ut intelligatur illa labyrinthi divisio, necesse est animo concipere villas imperatoris Sinarum: manifestum est enim idem esse exemplar. Quod indicare nunc sufficit, quum id fusius persequi non licet per hanc nostrarum notarum brevitatem. P. Sicard. docet totum spatium labyrinthi quadratum esse, et patere quadrantem unius leucæ. Hoc in spatio videri triginta colles oppletos ruinis, ubi fuere vastæ illæ domus sedecim præfecturarum Ægypti, illa templa omnium Ægypti deorum, quindecim illæ Nemeses, seu quindecim Nemesis ædiculæ, pyramides quarum senas ... pras radicum labyrinthi obtinerent. Brot.

vocavi[17] nomos, sedecim nominibus[18] earum, totidem
vastis domibus attributis : præterea templa omnium Ægypti
deorum contineat, superque Nemeses[19] quindecim ædiculis
incluserit, pyramides[20] complures quadragenarum ulnarum,
senas radicum[21] oras obtinentes. Fessi jam eundo perve- 4
niunt ad viarum illum inexplicabilem errorem. Quin et
cœnacula prius excelsa[22], porticusque ascenduntur nona-
genis gradibus omnes : intus columnæ de porphyrite lapide,
deorum simulacra, regum statuæ, monstriferæ[23] effigies.
Quarumdam autem domorum talis est situs, ut adaperien-
tibus fores, tonitruum intus terribile exsistat. Majore autem 5
in parte transitus est per tenebras : aliæque[24] rursus extra
murum labyrinthi ædificiorum moles ; pteron[25] appellant.

17. *Quas vocavi*. Lib. V scilicet, cap. 19. Sic porro MSS. non ut editi, *quas vocant*. Hard.

18. *Sedecim nominibus*. Viginti septem, Strabo : duodecim, Herodotus, et in iis ædificia 3,500. Dal.

19. *Nemeses*. De Nemesi diximus cap. 5 libri hujus. Hard.

20. *Pyramides complures*, etc. Ad angulum finitur labyrinthus. Herodotus scribit pyramidem fuisse quadraginta passuum. Idem Strabo, sed ejus quadratæ quodlibet latus quatuor jugerum fuisse pari altitudine et in ea sepultum Imandem. Alias pyramides præter eam illi scriptores non recitant. Dal.

21. *Senos radice muros* (sic prius). Scribe, « senas radicum oras, » ex vet. apographo. Pint. — *Senas*. Ita clare MSS. omnes. Ad radicem pyramidis intelligi ab eo arbitramur, spatiosiora fundamenta, ceu gradus quosdam, per quos introitus pyramidis peteretur. Hard.

22. *Cœnacula prius excelsa*. Brot. ex Reg. cod. 2, *cœnacula clivis excelsa*, et mox e Reg. 5, et editione principe, *porticus quoque descenduntur* ; item, « nonagenis gradibus ; » nempe τῷ *omnes* omisso. Ed.

23. *Monstriferæ effigies*. Gron. et Al. *monstrificæ*. Ed.

24. *Aliæque*. Broter. *aliæ rursus*, deleta copula. Ed.

25. *Pteron appellant*. Πτερὰ, inquit Strabo, ἰσοϋψῆ τῷ νεῷ τείχη δύο, κατ' ἀρχὰς μὲν ἀφεστῶτα ἀπ' ἀλλήλων μικρὸν πλέον ἢ τὸ πλάτος ἐστὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ νεώ· ἔπειτα εἰς τὸ πρόσθεν προϊόντα κατ' ἐπινευούσας γραμμὰς μέχρι πηχέων πεντήκοντα, ἢ ἑξήκοντα, κ. τ. λ. « Alæ, muri duo sunt : templo pares altitudine, prima et infima parte paulo plus distantes ab invicem, quam lata sit crepido templi : deinde curvatis lineis procedentes ac prominentes ad quinquaginta usque vel sexaginta cubitos, etc. » Dal. — *Pteron*. Pteron, quale supra describitur, omnino ab eo diversum esse cujus nunc Noster meminit, neque omnino cum descriptione et structura

Inde aliæ perfossis cuniculis subterraneæ domus. Refecit[26] unus omnino pauca ibi Circummon spado Nectabis regis, ante Alexandrum Magnum annis quingentis[27]. Id quoque traditur, fulsisse[28] trabibus spinæ[29] oleo incoctæ, dum fornices quadrati lapidis assurgerent. De Ægyptio et Cretico labyrinthis, satis dictum est.

6 Lemnius similis illis, columnis tantum centum quinquaginta mirabilior[30] fuit : quarum in officina turbines ita librati[31] pependerunt, ut puero circumagente tornarentur. Architecti illum fecere Zmilus et Rholus, et Theodorus[32] indigena : exstantque adhuc reliquiæ ejus, quum Cretici Italicique nulla vestigia exstent[33].

7 Namque et Italicum dici convenit, quem fecit sibi Porsenna rex Etruriæ sepulcri causa, simul ut externorum regum vanitas quoque ab Italis superetur[34]. Sed quum excedat

labyrinthi constare posse Broterius existimat, qui ex corrupta Regg. codicum et edit. principis voce *iteron*, refinxit *itron*, id est, imum ventrem, *le bas*, *ou le petit labyrinthe;* nescio an satis feliciter. Ed.

26. *Refecit.* MSS. Regg. 2, 3 et edit. princ. *facit.* Reg. 5, *ficit :* sic apud Gori Inscript. Antiq. tom. II, p. 400, FICIT, pro *fecit.* Brot. *fecit*, et mox, ut supra, *Necthebis.* Ed.

27. *Annis quingentis.* In editione princ. *annis D;* manifesto errore, pro *annis L.* Mirum id eruditum Hard. non deprehendisse, quum ipse paulo supra, c. 14, annotasset : « *Nectabis*, qui Eusebio in Chronic. *Nectanebis*, cujus ætas, Alexandri Magni tempora vix XL annis antecessit. » Brot. *annis quinquagenis.* Ed.

28. *Fulsisse.* Dicitur sustentasse id opus trabibus Ægyptiæ spinæ, oleo incoctæ. Hard.

29. *Trabibus spinæ.* Spinæ Ægyptiæ sive Arabicæ, de qua l. XXIV, c. 65. H. — Spina Ægyptia, de qua Herod. II, 96, nobis *Acacia Arabica*, de qua jam dictum loc. proxime cit. Ed.

30. *Quinquaginta mirabilior.* Gronov. et Al. ante Hard. *quadraginta mirab.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. pr. *quinquaginta memorabilior.* Ed.

31. *Turbines ita librati.* Quarum cardines et axes in torno ita librati temperatique, ut puero rotam circumagente, cujus illæ erant axi implicitæ, tornarentur ab opifice. H.

32. *Theodorus.* Lemnius igitur. Est is fortassis, quem de æde Dorica Junonis, quæ est Sami, commentarium condidisse Vitruvius prodidit in præf. lib. VII, p. 124.

33. *Nulla vestigia exstent.* Exstant tamen adhuc quædam vestigia Cretici labyrinthi, oculato teste Tournefort, de quo supra. Ed.

34. *Superetur.* Libb. ante Hard.

omnia fabulositas, utemur ipsius M. Varronis in expositione ejus verbis : Sepultus est, inquit, sub urbe Clusio : in quo loco monumentum reliquit lapide quadrato[35] : singula latera pedum lata tricenum[36], alta quinquagenum : inque basi quadrata intus labyrinthum inextricabilem : quo si quis improperet[37] sine glomere lini, exitum invenire nequeat. Supra id quadratum pyramides stant quinque, 8
quatuor in angulis, in medio una, in imo latæ pedum quinum septuagenum, altæ centum quinquagenum : ita fastigiatæ, ut in summo orbis æneus et petasus[38] unus omnibus sit impositus, ex quo pendeant exapta[39] catenis tintinnabula, quæ vento agitata, longe sonitus referant, ut Dodonæ olim factum[40]. Supra quem orbem quatuor pyra- 9
mides insuper singulæ stant altæ pedum centenum. Supra quas uno solo[41] quinque pyramides, quarum altitudinem Varronem puduit adjicere. Fabulæ Hetruscæ tradunt eamdem fuisse, quam totius operis : adeo vesana dementia

vulgg. *superaretur*. Gron. conjiciebat, *Italis spectaretur*. Ed.

35. *Lapide quadrato*. Broter. ex Regg. codd. 2, 3, *lapide quadrato quadratum*. Monumentum illud fuit in urbe Clusio, nunc *Chiusi*. Ad ejus imitationem plures postea facti fuere subterranei labyrinthi, quibus Clusini defunctorum cadavera deponerent. Ex Brot. nott. ad hunc loc. Ed.

36. *Pedum lata trecenum*. Broter. ex iisdem, *pedum tricenum*. Ed.

37. *Quo si quis improperet*. Introire properet. Hard.

38. *Petasus*. Galeri forma. H.— *Petasus*. In petaso et tintinnabulis insignia manent antiquitatis monumenta, quæ adhuc videntur in Sinensibus monumentis. Brot.

39. *Exapta*. Hoc est, aptata, conjuncta, συνημμένα, ἐξηρμοσμένα. Sic MSS. Reg. 2 et alii : non, ut in editis legitur, *excerpta*. Usus ea voce Lucretius, lib. IV, vs. 827 : « Brachia tum porro validis exapta lacertis. » Et Lucilius, X : « Pellicula extrema exaptum pendere opus ingens. » Hard.

40. *Ut Dodonæ olim factum*. Ubi columnæ fuere duæ sublimes, quarum in altera posita pelvis ærea esset : in altera pensile pueri simulacrum, flagellum æreum manu tollentis. Quoties vero vehementior paulo ventus afflaret, impulsa scutica pelvim feriret sæpiuscule, quæ diu post tinnitum referret. Unde parœmia : Δωδωναῖον χαλκεῖον, *Dodonæum æs*. Hard.

41. *Uno solo*. Nempe in eadem planitie. Hard.

quæsisse gloriam impendio nulli profuturo. Præterea fatigasse regni vires, ut tamen laus major artificis esset.

1 XX. (XIV.) Legitur et pensilis hortus, immo vero totum oppidum Ægyptiæ Thebæ, exercitus armatos subter educere solitis regibus, nullo oppidanorum sentiente. Etiamnum hoc minus mirum, quam quod flumine medium oppidum interfluente. Quæ si fuissent, non dubium est Homerum dicturum fuisse, quum centum portas[1] ibi prædicaret.

1 XXI. Magnificentiæ vera admiratio exstat templum[1] Ephesiæ Dianæ ducentis viginti annis[2] factum a tota Asia. In solo id palustri fecere, ne terræ motus sentiret, aut hiatus timeret. Rursus ne in lubrico atque instabili fundamenta tantæ molis locarentur, calcatis ea substravere carbonibus[3], dein velleribus lanæ. Universo templo lon-

XX. 1. *Quum centum portas.* Iliad. I, v. 382 seqq. οὐδ' ὅσα Θήβας Αἰγυπτίας, ὅτι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται, Αἵθ' ἑκατόμπυλοί εἰσι, διηκόσιοι δ' ἀν' ἑκάστην Ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισι καὶ ὄχεσφιν. Dal.

XXI. 1. *Templum.* Robertus Cenalis, Hist. Gall. II, perioche 3, p. 130, subductis accurate calculis splendide demonstrat templum B. Virgini Parisiis sacrum, majus esse multo ac splendidius, quam fuerit Ephesinum, mensuris utriusque collatis, atque operosius fabricatum. Hard. — *Templum Ephesiæ Dianæ.* De hoc templo ingentibusque substructionibus ac ruderibus vide Cl. Tournefort, *Voyage du Levant*, tom. III, p. 393. Magnificentissimæ hujus ædis frontem videre est in multis Domitiani, Hadriani, Antonini, aliorumque nummis. Brot.

2. *Ducentis viginti annis.* Quadringentis, lib. XVI, cap. 40. De ejus incendio vide Valer. Maxim. lib. VIII, cap. 15; Strabonem, lib. XIV. Dalec. — *A tota Asia.* Livius, lib. I, p. 16: « Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. » H.

3. *Calcatis ea substravere carbonibus, dein vell.* Augustinus de Civit. Dei, lib. XXXI, c. 4: « Quid? in carbonibus nonne miranda est, et tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur: et tanta firmitas ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo ut eos substernere soleant..... Quis eos in terra humida effossos, ubi ligna putrescerent, tamdiu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis, effecit? » Hujus consilii auctorem Theodorum Samium, Rhœci filium fuisse, scribit

gitudo est ccccxxv pedum, latitudo ducentorum viginti, columnæ centum viginti septem a singulis regibus factæ, lx pedum altitudine : ex iis xxxvi cælatæ, una[4] a Scopa. Operi præfuit Chersiphron[5] architectus. Summa miracula, 2
epistylia[6] tantæ molis attolli potuisse. Id consecutus est ille æronibus[7] arena plenis, molli clivo[8] super capita columnarum exaggerato, paulatim exinaniens imos, ut sensim opus[9] in cubili sederet. Difficillime hoc contigit in limine ipso, quod foribus imponebat. Etenim ea maxima 3
moles fuit : nec sedit in cubili, anxio artifice; mortis de-

Diogen. Laert. in Aristippo, lib. II, p. 58. Hard.

4. *Una a Scopa*. Quum Scopas floruerit, ut supra dictum est, Olympiade lxxxvii, templum vero Ephesinum conditum sit Olympiade cvi, Cl. Winckelmann, *Monumenti inediti*, tom. II, p. 271, emendabat *uno e scapo*, ingeniosa correctione, sed non necessaria. Quum columnæ a tot regibus sint datæ, cur unus non dederit columnam antea a Scopa cælatam, et laudatam præcipue ob artem et artificem? Ex Broter. not. ad h. loc. Ed.

5. *Operi præfuit Chersiphron*. Prioris templi architectum fuisse Chersiphrona scribit quidem Strabo : ejus autem, quod ab Herostrato incensum, restitutum est, Cherocraten, Alexandriæ designandæ ab Alexandro præfectum. Quem hic *Chersiphrona* vocat, Plinius cum Strabone, lib. VII, cap. 37, vocavit *Ctesiphontem*. Dalec. — *Chersiphron*. Χερσίφρων pariter Straboni, lib. XIV, p. 640. Hard.

6. *Epistylia*. Egimus de ea voce, libro sup. cap. 49. Hard.

7. *Æronibus*. Sportulis. Ita Reg. 2, Colb. 3, aliique. In editis perperam legitur, *peronibus*. De *æronum* voce et significatu vide Voss. in Etymolog. Sententia hujus loci est, arena saccis convecta excitatum collem fuisse, qui summas columnas excederet : per eum clivum epistylia attolli in altum facile potuisse : tum ab imo exinanitum collem fuisse, quamdiu sederet epistylium in columnæ abaco, quod suum erat epistylio cubile. H.

8. *Molli clivo*. Sic MSS. supra laudati. Libri vulgati, *molli pulvino*. Apud Quintil. lib. XII, cap. 10 : « Mollietur clivis elatius solum. » Ubi hodie perperam legitur, « Mollietur dives et lætius solum. » Sunt qui legant, « Mollietur clivus et elatius solum. » Hard.

9. *Opus*. Libri hactenus editi, « ut sensim totum insideret. » Reg. 2, « ut sensim motus in colo sederet. » Salmasius in Solin. p. 818, « moles in cubili sederet, » forte quoniam sequitur : « Etenim ea maxima moles fuit : nec sedit in cubili. » Apud Vitruvium, lib. II, cap. 8, p. 28, *cubilia* lapidum, et lib. IV, cap. 2, pag. 64, *tignorum cubilia*, ubi lapides et tigna sedent et conquiescunt. Hard.

stinatione[10] suprema : traduntque[11] in ea cogitatione fessum nocturno tempore in quiete vidisse præsentem deam, cui templum fiebat, hortantem ut viveret : se composuisse lapidem : atque ita postero die apparuit, et pondere ipso correctus [12] videbatur. Cætera ejus operis ornamenta plurium librorum instar obtinent, nihil ad speciem [13] naturæ pertinentia.

1 XXII. (xv.) Durat et Cyzici [1] delubrum, in quo filum aureum commissuris[2] omnibus politi lapidis subjecit artifex, eboreum Jovem dicaturus intus, coronante eum marmoreo Apolline. Translucet ergo pictura[3] tenuissimis capillamentis, lenique afflatu simulacra refovente[4], præter ingenium artificis, ipsa materia, quamvis occulta, in pretio operis intelligitur.

1 XXIII. Eodem in oppido est lapis, fugitivus appellatus : Argonautæ [1] eo pro ancora usi, ibi reliquerant. Hunc e Prytaneo[2], ita vocatur locus, sæpe profugum vinxere[3] plumbo. Eadem in urbe[4] juxta portam, quæ

10. *Mortis destinatione*. Quum destinaret sibi necem inferre. H.

11. *Traduntque*. Brot. ex Regg. et edit princ. *tradunt in ea*. Ed.

12. *Pondere ipso correctus*. Et suo se pondere lapis ad debitum situm statumque revocarat. Hard.

13. *Ad speciem naturæ*. Ad commendationem naturæ. Hard.

XXII. 1. *Cyzici*. Hard. operarum errore, *Cyzaci*. In hac urbe, *Artaki*, manent etiamnum antiquitatis monumenta ac veteres inscriptiones, teste Brot. Ed.

2. *Commissuris*. Juncturis. H.

3. *Translucet ergo pictura*. Sic MSS. omnes, Reg. 2, Colb. 3. In editis, « tralucent ergo juncturæ. » Parm. ed. Ven. Brix. et aliæ ante Froben. « tral. ergo picturæ. » H.—Vet. ap, Dal. *collucent*. Ed.

4. *Afflatu simulacra refovente*. Auri fulgore simulacra ea leniter feriente, præter ingenium artificis, ipsa simulacrorum materia, ob *repercussum auri*, quamvis occulto nitore ex lapidum juncturis, addit operi pretium. Hard.

XXIII. 1. *Argonautæ*. Qui fanum Dindymenes Matris Deorum in ea civitate ædificarunt. Strabo, lib. XII, p. 575. Hard.

2. *E Prytaneo*. Πρυτανεῖον. Liv. lib. XLI, p. 527 : « Cyzici in Prytaneum, id est, penetrale Urbis, ubi publice quibus is honos datus est, vescuntur, etc. » Vide Lexicon Constantini. Hard.

3. *Vinxere*. Gronov. et Al. ante Hard. *fixere*. Ed.

4. *Eadem in urbe*, etc. Simile est, quod de Byzantio Dio refert,

Trachia[5] vocatur, turres VII acceptas voces numerosiore repercussu multiplicant : nomenque huic miraculo Echo est a Græcis datum. Hoc quidem natura locorum evenit, et plerumque convallium : ibi casu accidit. Olympiæ autem arte, mirabili modo, in porticu, quam ob id heptaphonon[6] appellant, quoniam septies eadem vox redditur. Cy- 2
zici et buleuterion[7] vocant ædificium amplum, sine ferreo clavo, ita disposita contignatione, ut eximantur trabes sine fulturis[8], ac reponantur. Quod item Romæ in[9] ponte

in Severo, lib. LXXIV, pag. 847 : Ἑπτὰ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν Θρᾳκίων πυλῶν πύργοι καθεστηκότες πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν, τούτων δὲ εἰ μέν τις ἄλλῳ τῳ προσέμιξεν, ἥσυχος ἦν · εἰ δὲ δὴ τῷ πρώτῳ ἐνεβόησέ τινα, ἢ καὶ λίθον ἐνέῤῥιψεν, αὐτός τε μηχανῇ τινι ἐλάλει, καὶ τῷ δευτέρῳ τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιεῖν παρεδίδου · καὶ οὕτω διὰ πάντων ὁμοίως ἐχώρει, οὐδὲ ἐπεταράττον ἀλλήλους, ἀλλ' ἐν τῷ μέρει πάντες, παρὰ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἕτερος, τήν τε ἠχὴν καὶ τὴν φωνὴν διεδέχοντό τε καὶ παρεπέμποντο. « Ibi septem turres a portis Thraciis ad mare stabant. Harum ad aliam quampiam si quis se contulisset, ea silebat. Sin autem in primam quis voces aliquas emisisset, aut lapidem injecisset, tum ipsa per machinam loquebatur, tum id ipsum alteri faciendum tradebat: atque ita per omnes illud eodem modo pertinebat : neque altera alteram turbabat ; sed unaquæque per vices a proxime antecedenti sonum vocemque acceptam ad sequentem transmittebat. » Hard.

5. *Quæ Trachia*. Τραχεῖα aspera. Sic MSS. non, ut editi, *Thracia*. H. — *Trachia*. Sic Reg. cod. 2 ; in Regg. 3, 5, *Tracia ;* unde Broter. reposuit, *Thracia*. Ed.

6. *Heptaphonon*. Ἑπτάφωνον, quasi septies vocalem. Vide Plutarchum de Placitis Philos. lib. IV, cap. 20, pag. 903. Idem de Garrul. p. 502, porticum hanc ipsam commemorat quæ Olympiæ fuit, ἑπτάφωνον appellatam, quia vocem scilicet septies iteraret. Lucretius, lib. IV : « Sex etiam, aut septem loca vidi reddere voces, Unam quum jaceres : ita colles collibus ipsis Verba repulsantes iterabant dicta referre, etc. » Quem in locum Lambinus ait, in Carentonio (*Charenton*) vico, qui vicus tribus passuum millibus ab urbe Parisiorum abest, auditam a se echo fuisse voces septies regerentem : Ticini in aula magnæ Basilicæ ter et decies vocem referri. Hard.

7. *Buleuterion*. Βουλευτήριον, curiam, senatum, consilii locum. H.

8. *Sine fulturis*. Sine fulcimento aliquo. Hard.

9. *In ponte Sublicio*. Lapideum fecit eum pontem Lepidus quæstor. Pontis figura cum imposita equestri statua spectatur in aversa parte antiqui denarii, additis inter fornices pontis his litteris LEP. Dalec. — Nomen is habet a sublicis, hoc est, a tignis, quibus pons innititur. Sic

Sublicio religiosum est, posteaquam Coclite[10] Horatio defendente ægre revulsus est.

1 XXIV. Verum et ad Urbis nostræ miracula transire conveniat, nongentorumque[1] annorum dociles scrutari vires, et sic quoque terrarum orbem victum ostendere: quod accidisse toties pæne, quot referentur miracula, apparebit: universitate vero acervata, et in quemdam unum cumulum conjecta, non alia magnitudo exsurgit, quam si mundus alius quidam in uno loco narraretur.

2 Nam ut circum maximum a Cæsare[2] dictatore exstructum longitudine stadiorum trium[3], latitudine unius, sed cum ædificiis jugerum quaternum[4], ad sedem CCLX millium[5] inter magna opera dicamus, nonne inter[6] magnifica

enim Formiani ea tigna nuncupabant. Auctor Festus. Idem roboreus, a trabium materia dictus Ovid. Fastor. V, 622, quare et ξυλίνην γέφυραν Plutarchus appellat in Gracchis. Æmilius quoque P. Victori, in descriptione Romæ, « Pons Æmilius, qui ante sublicius. » Dum trabibus, sive sublicis sine ære aut ferro stetit, vel clavum ei addere religioni fuit: quare pons sacer tum habitus, et ἱερὰν γέφυραν Græci nominarunt. Hard.

10. *Coclite.* Vide quæ diximus lib. XXXIV, cap. 11. Hard.

XXIV. 1. *Nongentorumque.* Scrutari quid potuerit nongentis annis ingenii sui docilitate assequi populus romanus. Hard. — *Nongentorumque.* Sic et libri ante Hard. editi. Brot. emendavit, *octingentorumque.* Ed.

2. *A Cæsare.* Designatum jam olim a Tarquinio Prisco Romanorum rege inter Aventinum et Palatium. Hard.

3. *Stadiorum trium.* Hoc est, passuum CCCLXXV. Nam stadium, inquit Plinius, II, 21, « centum viginti quinque nostros efficit passus. » Hard.

4. *Jugerum quaternum.* Singula jugera ex eodem Plinio, lib. XVIII, cap. 3, pedes continent CCXL. H.

5. *Ad sedem CCLX millium.* Reg. 2 et Colb. 3, ac vetus Dalecampii CCL. At P. Victor in descr. Romæ, regione urbis undecima, « Circus maximus, qui capit loca trecenta octoginta quinque millia. » Certe Trajanus quinque millia locorum adjecit: forte et alii plura. Hard. — *Ad sedem CCLX.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *CCL millium.* Ed.

6. *Inter magnifica basilicam Pauli.* Fuit hic L. Æmilius Paulus, qui C. Marcelli in consulatu collega, anno Urbis 703, in medio foro, ut quidem scribit Cicero ad Attic. lib. IV, ep. 16, basilicam novam magnificentissimam exstruxit. Exstat hujus insigne monumentum in nummo vetere gentis Æmiliæ, quem

basilicam Pauli columnis e Phrygibus[7] mirabilem, forumque divi Augusti[8], et templum Pacis[9] Vespasiani imperatoris Augusti, pulcherrima operum, quæ umquam: Pantheon[10] Jovi Ultori ab Agrippa factum, quum theatrum ante texerit Romæ Valerius Ostiensis architectus ludis[11] Libonis?

Patinus exhibet, lib. de Famil. Rom. pag. 7. Meminere Plutarch. in Cæsare; Dio, lib. XLIX. P. Victor in descr. Romæ, regione octava, ubi et forum romanum, « Basilica Pauli cum Phrygiis columnis. » HARD.

7. *Columnis e Phrygibus*. Marmoris Synnadici, vel, ut Phryges loquuntur, docimitis: coloris varietate alabastritæ similis. Confer. Strabo, lib. XII. DALEC.

8. *Forumque divi Augusti*. P. Victor l. c. « Forumque Augusti, cum æde Martis Ultoris. » Vide Sueton. in Augusto, cap. XXIX. HARD.

9. *Templum Pacis*. Foro proximum, ut alibi diximus. HARD.

10. *Pantheon*. Nunc ædes est Deiparæ sacra. Rotundam a forma structuræ vocant. Est enim, ut ait Ammian. XVI: « Speciosa celsitudine fornicata. » HARD.

11. *Ludis Libonis*. Scribonii Libonis, qui Ciceronis consulatu ædilitatem gessit. Hujus est nummus argenteus in Museo nostro, et apud Patinum, in Fam. pag. 249. Caput Concordiæ velatum exhibet, et nomina Pauli Lepidi, ut jam superius vidimus ad lib. XXXIII, qui *Paulus* ex patre, *Lepidus* ex matre fuit, filia Lepidi triumviri. Ex altera parte in ambitu legitur, PVTEAL. SCRIBON. Infra LIBO, in medio compages lignea quadrata, sertis ac floribus circumdata: hinc inde pendent velut arculæ duæ, vel sacculi forenses duo, in quibus essent instrumenta litium: in imo malleolus, quo signum a prætore daretur prætorii dimittendi. Curiæ ea septa sive claustra sunt, cujusmodi apud nos est quod vocant, *le parquet*. Prætor urbanus, quum hic nummus cuderetur, Scribonius Libo fuit, et idem primus auctor hæc claustra construendi. Hujus meminit Horat. lib. I, ep. 19, v. 8: « forum *putealque* Libonis Mandabo siccis: » quoniam siccos oportet esse, non madidos, qui coram Libone prætore perorarent. Et lib. II, Sat. VI, vs. 35: « Roscius orabat sibi adesses ad *puteal* cras. » Nimirum ut apud prætorem causam ipsius actitaret. Claustra illa septave, quod putei crepidinem repræsentarent, Romani *puteal* appellarunt. Fuit prætor urbanus Scribonius Libo e gente patricia: cujus e posteris C. Scribonius consul a Plinio memoratur, lib. II, cap. 35. Vidimus et alium pariter ex argento nummum, parte una simili forma putealis: superne, PUTEAL: infra SCRIBON. Parte altera caput Augusti nudum, CAESAR. AVGVSTVS. Alius est Statius Libo, cujus est nummus ex ære mediocri in Thesauro Regio et apud Patin. pag. 266. Caput Augusti nudum exhibet: epigraphe, CN. STATI. LIBO. *Cneus Statius* (non *Statilius*) *Libo*, Triumvir Monetalis.)(. Clypeus votivus, dextro latere: sinistro, urceus, insigne sacerdotum: infra,

3 Pyramidas regum miramur, quum solum tantum foro exstruendo H-S millies[12] Cæsar dictator emerit: et si quidem impensæ movent captos avaritia animos, P. Clodius, quem Milo occidit, sestertium centies et quadragies[13] octies domo empta habitaverit: quod equidem non secus, ac regum insaniam, miror. Itaque et ipsum Milonem sestertium septingenties[14] æris alieni debuisse, inter prodigia animi humani duco. Sed tunc senes aggeris vastum spatium[15], et substructiones insanas Capitolii mirabantur: præterea cloacas[16]: operum omnium dictu maximum,

SACERDOS. Sententia est: *Solidum Auro Clypeum Eduæ Restitutori Donavit Ordo Sacerdotum.* Cæsari Augusto scilicet, cujus hic vultus est, ut recte agnovit D. VAILLANT in Fam. Ab Augusto enimvero Eduæ deinceps cognomen Augustæ fuit, quoniam collapsam restituit. H.

12. *H-S millies.* Sestertium millies, h. e. millies centenis millibus sestertium. Suet. in Julio, cap. XXVI: « Forum de manubiis inchoavit, cujus area super H-S millies constitit. » HARD. — Gallicæ monetæ, ut ait Brot. libræ sunt, 19,455,025. ED.

13. *Sestertium centies et quadragies octies.* Sic etiam MSS. omnes, nequicquam obstrepente Gronovio, de Sest. lib. III, cap. 16, p. 547. Summa hæc ipsa digna regum, quæ mox irridetur, insania. H.—Gall. monetæ libræ sunt 2,879,442. ED.

14. *Sestertium septingenties.* Sic libri omnes, MSS. quoque, Reg. 2, aliique probatiores: etsi Budæus, lib. III, p. 39, talenta pro sestertiis ex corrupto aliquo exemplari reponere nititur. H. — Sunt autem sestertium septingenties centena millia, monetæ gallicæ libræ, ut Brot. ait, 13,618,517. ED.

15. *Aggeris vastum spatium.* Plinius, lib. III, cap. 9, de urbe Roma: « Clauditur ab oriente aggere Tarquinii Superbi, inter prima opere mirabili. Namque eum muris æquavit, qua maxime patebat aditu plano. » Inter portam Esquilinam et Collinam Dionysius Halic. IX, aggerem hunc situm affirmat. Servio Tullio adscribere id opus Strabo videtur, lib. V, p. 234. H.

16. *Præterea cloacas.* Dionysius Halic. Antiq. Rom. lib. III, p. 200: Ἤρξατο δὲ καὶ τοὺς ὑπονόμους ὀρύττειν τάφρους, δι' ὧν ἐπὶ τὸν Τίβεριν ὀχεύεται πᾶν τὸ συῤῥέον ἐκ τῶν στενωπῶν ὕδωρ, etc. « Cœpit et cloacas Tarquinius Priscus fodere, quibus in Tiberim corrivatur, quidquid aquarum est per vias: dici vix potest, quam mirabili opere. Mihi sane tria magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo romani imperii: aquæductus, viæ stratæ, et hæ cloacæ: reputanti non solum utilitatem operum, verum etiam impensarum magnitudinem: quam vel hinc licet conjicere, quod neglectas aliquando cloacas, et non transmittentes aquas, censores mille talentis purgandas locaverint. »

suffossis montibus, atque, ut paulo ante retulimus[17], urbe pensili, subterque navigata.

A M. Agrippa in ædilitate[18] post consulatum, per meatus 4
corrivati septem amnes[19], cursuque præcipiti torrentium modo rapere atque auferre omnia coacti, insuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infusi[20] recipiunt fluctus, pugnantque diversi aquarum impetus[21] intus: et tamen obnixa firmitas resistit.
Trahuntur moles internæ[22] tantæ, non succumbentibus 5

Cloacarum major admiratio est, quod earum fornicibus firmo tamquam solo altissimæ domorum niterentur moles: quod in pontibus Sequanæ impositis mirabiliore, ut credimus, opere Parisiis fit. Has urbis Romæ cloacas dum refici imperat Italiæ rex Theodoricus idem impense prædicat, apud Cassiodor. Varr. lib. III, epistol. 30: « Splendidæ romanæ civitatis cloacæ tantum visentibus conferunt stuporem, ut aliarum civitatum possint miracula superare. Videas illic fluvios, quasi montibus concavis clausos. Videas structis navibus per aquas rapidas non minima sollicitudine navigari: ne præcipitato torrenti marina possint naufragia sustinere. Hinc Roma singularis, quanta in te sit, potest colligi magnitudo. Quæ enim urbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec ima tua possunt similitudinem reperire? » Hard.

17. *Ut paulo ante retulimus.* Nempe de Thebis Ægyptiis, cap. 20. Hard.

18. *In ædilitate.* Anno Urbis conditæ 721. Ed.

19. *Septem amnes.* Rivi septem ex aquis per Urbem fluentibus collectisque corrivati. Nam vis ingens aquarum, quæ per aquæductus in usum civitatis effluxit, receptacula, quo illaberetur, poscebat. Ex his præcipua septem fuere, minutiora plura. Hard.

20. *Aliquando Tiberis retro infusi recipiunt fluctus.* Postremum verbum desideratur in vetusto codice: reliqua sic leguntur, « aliquando Tiberis retro infusus recipitur. » Pint. — *Tiberis intro refusi.* Tiberis exundantis. Hard.

21. *Pugnantque diversi aquarum impetus.* Firmitatem operis commendare aggreditur, causasque quatuor commemorat, quarum vel singulæ firmissima opera evertant, quum universæ non labefactent istud. Nimirum, pugna aquarum et copia intus: moles purgamentorum ac lapidum quas aquæ volvunt: ruinæ variæ et pondera incidentium ædificiorum: denique validi aliquot terræ motus. Hard.

22. *Trahuntur moles internæ.* Trahuntur intus purgamentorum moles ingentes, nec tamen parietes fornicesque succumbunt, quibus fulcitur opus. Pulsant urbem ruinæ domorum quæ aut sponte, aut incendiorum vi cadunt. Hard.

causis operis[23] : pulsant ruinæ sponte præcipites, aut impactæ incendiis : quatitur solum terræ motibus : durant tamen a Tarquinio Prisco annis DCCC[24] prope inexpugnabiles : non omittendo memorabili exemplo, vel eo magis, quoniam celeberrimis rerum conditoribus[25] omissum est : quum id opus Tarquinius Priscus plebis manibus faceret, essetque labor incertum longior an periculosior, passim conscita nece[26], Quiritibus tædium fugientibus, novum et inexcogitatum antea posteaque remedium invenit[27] ille rex; ut omnium ita defunctorum figeret crucibus corpora spectanda civibus, simul et feris volucribusque laceranda.
6 Quamobrem pudor rom. nominis proprius, qui sæpe res perditas servavit in præliis, tunc quoque subvenit; sed illo tempore[28] imposuit, jam erubescens, quum puderet vivos, tamquam puditurum esset exstinctos. Amplitudinem cavis eam fecisse proditur, ut vehem feni[29] large onustam transmitteret.

23. *Causis operis.* Ita MSS. omnes, frustra rescribente Reines. in Varr. Lectt. lib. II, cap. 7, p. 175, *cavis operis* : quanquam et cavas fuisse cloacas per se satis intelligitur, et mox a Plinio cavorum istorum amplitudo describitur. Hard.

24. *Annis DCCC.* Brot. ex Reg. cod. 5, *annis prope septingentis*, et sic Hard. in priori sua edit. Gron. et Al. *annis DCCC prope.* Ed.

25. *Rerum conditoribus.* Historiarum. Hard.

26. *Conscita nece.* Voluntaria morte quæsita, tædio operis. Hard.

27. *Remedium invenit.* Refert hoc quoque Tarquinii factum ex Cassio Hemina Servius. Simile est quod de Milesiis virginibus Gellius et Plutarchus narrant, omnibus notum. Hard.

28. *Sed illo tempore.* Sed imposuit illis pudor, ipse jam erubescens, quum ob eam rem puderet vivos, quod, ut quidem rebantur, puditurum esset exstinctos. Hard.

29. *Ut vehem feni.* Prodidit id quoque Strabo, lib. V, pag. 235. Marlianus, qui dimensus est, pedum sedecim latitudinem se repperisse ait. Quum hoc autem opus Tarquinii jam durasse annis 700 Plinius testatur, quum hæc scriberet, hoc est, anno Urbis 830, manifeste indicat, cœptum saltem hoc opus a Tarquinio fuisse anno Urbis 130, ac proinde regnare cœpisse eum circiter ineuntem annum Urbis 128. Non obiit autem ante annum Urbis 183, ut diximus ad lib. XV, cap. 1. Igitur regnavit annos 56, vixit annos 86, si regnum suscepit annos natus, ut verisimile est, tricenos : vel 91, si triginta

Parva sunt cuncta, quæ diximus, et omnia uni com- 7
paranda miraculo, antequam nova attingam. M. Lepido[30], Q. Catulo coss. pr. constat inter diligentissimos auctores, domus pulcrior non fuit Romæ quam Lepidi ipsius[31]. At hercule intra annos xxxv eadem centesimum locum non obtinuit. Computet in hac æstimatione, qui volet, marmorum molem, opera pictorum, impendia regalia, et cum pulcherrima[32] laudatissimaque certantes centum domos: posteaque eas ab innumerabilibus aliis in hunc diem victas. Profecto incendia puniunt luxum: nec tamen effici potest, ut mores aliquid ipso homine mortalius intelligant.

Sed eas omnes duæ domus vicerunt. Bis vidimus[33] ur- 8
bem totam cingi domibus principum, Caii[34] et Neronis, et hujus quidem, ne quid deesset, aurea. Nimirum[35] sic habitarunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes triumphosque referendos ab aratro aut[36] foco

quinque. Inde ei certe *Prisci* cognomen verius existimamus inditum, quam ex eo quod alterum cognominem Tarquinium præcessit: nam si hæc causa foret, tantum Tarquinius prior, ut Africanus prior, a Plinio, credo, diceretur. HARD.

30. *M. Lepido.* Anno post Syllæ obitum: Urbis 676, ut diximus, cap. 8. HARD.

31. *Lepidi ipsius.* Qui primus marmor Numidicum invexit, supra cap. 6 hujus libri. DAL.

32. *Et cum pulcherrima.* Cum M. Lepidi domo. HARD.

33. *Bis vidimus.* Vulgatum illud in eam rem de Nerone carmen recitat Tranquillus, in ejus vita, cap. XXXIX: « Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites: Si non et Veios occupat ista domus. » H.

34. *Caii et Neronis.* Caii Germanici Cæsaris, et Neronis. Domus illius in Palatio fuit: istius a colle Palatino Palatioque principum, totas ferme Exquilias occupavit: ut non immerito de ea Martialis ceciuerit in Spectac. libro, Epigr. II: « Unaque jam tota stabat in urbe domus. » Simile istud Olympiodori, in Bibl. Photii cod. LXXX, pag. 197: Εἷς δόμος ἄστυ πέλει, πόλις ἄστεα μυρία τεύχει. « Una domus urbs est: urbs oppida plurima claudit. » Suetonius, in Nerone, cap. XXXI: « Domum a Palatio Exquilias usque fecit, quam primo transitoriam, mox incendio absumptam, restitutamque, Auream nominavit, etc. » Et in Othone, cap. VII: « Quingenties sestertium ad peragendam *Neronis* Auream domum *Otho* subscripsit. » HARD.

35. *Nimirum.* Dictum εἰρωνικῶς. HARD.

36. *Ab aratro aut foco.* Ab ara-

exeuntes quorum agri quoque minorem modum obtinuere, quam sellariæ istorum[37].

9 Subit vero cogitatio, quota portio [illegible] fuerint areæ illæ, quas invictis imperatoribus decernebant publice ad ædificandas domos : summusque illarum honos erat, sicut in L. Valerio Publicola[38], qui primus consul fuit cum L. Bruto, post tot merita, et fratre ejus[39], qui bis in eodem magistratu[40] Sabinos devicerat, adjici decreto[41], ut domus eorum fores extra aperirentur, et janua in publicum rejiceretur. Hoc erat clarissimum insigne inter triumphales quoque domos[42].

tro, ut Quinctius Cincinnatus, de quo lib. XVIII, cap. 4. A foco, ut Fabricius, de quo Seneca, lib. de Provid. cap. III : « Infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum a republica vacavit, fodit ? quod bellum tam cum Pyrrho, quam cum divitiis gerit ? quod ad focum cœnat illas ipsas radices, et herbas, quas in agro repurgando triumphalis senex vulsit ? etc. » H.

37. *Quorum agri quoque minorem modum obtinuere, quam sellariæ istorum.* Prius *cellaria* legebatur. In Reg. 2, *sellaria*. In Colb. 3, *sellariæ*, optime. Sellaria locus est, in quo sedes disponuntur. Plinius supra lib. XXXIV, cap. 19 : « Violentia Neronis in Urbem convecta, et in sellariis domus aureæ disposita. » De hac aurea domo nunc agitur. Suetonius, in Tiberio, cap. XLIII : « Secessu vero Capreensi, etiam sellariam excogitavit, sedem arcanarum libidinum, etc. » Similis Valerii Maximi sententia legitur, lib. IV Exemplorum, cap. 4 : « Anguste se habitare nunc putat, cujus domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt. » H.

38. *Sicut in L. Valerio Publicola.* Publium appellat Livius, lib. II, pag. 23, non L. hoc est, Lucium, ut Pliniani libri omnes. Hoc adjutore Junius Brutus consulum primus, ejus collega, reges ejecit. H.

39. *Et fratre ejus.* M. Valerio, de cujus gemina a Sabinis reportata victoria. Vide Dionys. Halic. lib. VI, Antiq. Rom. pag. 349 et 373. HARD.

40. *Magistratu.* In consulatu. H.

41. *Adjici decreto*, etc. Respublica M. Valerio aream ad ædificandum donavit in præcipua parte Palatii : sumptus in ædificium præbuit ex ærario : et hujus domus valvæ solæ, inter omnes Urbis et publicas, et privatas ædes, dum aperitur janua, revolvuntur in viam publicam. Ita Dionys. Halic. lib. V Antiq. Rom. pag. 307. HARD.

42. *Triumphales quoque domos.* Ab his habitatas, qui triumphales, hoc est, dignas triumpho reportassent. In nummo argenteo Constantis Aug. OB VICTORIAM TRIVMPHALEM. Est alius argenteus apud Patinum, pag. 228, num. 4, et in museo nostro quinarius, exhibens

Non patiemur duos Caios, vel duos Nerones, ne hac 10
quidem gloria famæ frui : docebimusque etiam insaniam eorum victam privatis operibus M. Scauri, cujus nescio an ædilitas[43] maxime prostraverit mores civiles, majusque sit Syllæ malum, tanta privigni potentia[44], quam proscriptio tot millium. Hic fecit in ædilitate sua opus maximum omnium, quæ umquam fuere humana manu facta, non temporaria mora[45], verum etiam æternitatis destinatione.
Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex[46] in altitudinem CCCLX 11
columnarum, in ea civitate, quæ sex Hymettias non tulerat sine probro civis amplissimi[47]. Ima pars scenæ e marmore fuit : media e vitro, inaudito etiam postea genere luxuriæ : summa, e tabulis[48] inauratis. Columnæ, ut

una parte caput Concordiæ : retro, ROM. Infra, M. CATO PROPR. *Marcus Cato proprætore*. In altera sedens Victoria, dextram extendit, sinistro humero palmam gerit. Infra, VICTRIX. Sententia sub his litteris latens hæc est : « Victoria Imperatoris Cæsaris TRiumphalis Nona. » Colligatæ hic sunt litteræ duæ, T et R : quoniam eæ ad eamdem vocem pertinent. Imp. Cæsar nomen fuit Octavii Cæsaris, post devictum Antonium, præsertim antequam Augustus cognominaretur. HARD.

43. *Ædilitas.* In quod illa tempus inciderit, contra Pighium diximus, cap. 8. HARD.

44. *Tanta privigni potentia.* Cæciliam M. Æmilii Scauri, ejus qui princeps senatus fuit, uxorem, hujus ædilis Scauri parentem, Sylla duxerat in matrimonium. Plutarchus in Sylla, pag. 473. HARD.

45. *Non temporaria mora.* Etiamsi non modico temporis spatio, sed in omne ævum destinasset animo id opus duraturum. *Temporarium* pariter Scauri *euripum* ipse laudat, libro III, cap. 40. HARD.

46. *Scena ei triplex.* Hoc est, triplex columnatio : tergeminus sursum versus columnarum ordo. H.

47. *Sine probro civis amplissimi.* Ob eas M. Brutus Crassum Venerem palatinam vocavit. DALEC. — *Civis amplissimi.* L. Crassi, ut dictum est libro XVII, cap. 1, et libri hujus cap. 3. HARD.

48. *Summa, e tabulis.* Vel unius litterulæ immutatio quantas sententiarum varietates afferat, ex hoc loco intelligere licet, quem libri vulgati hactenus sic repræsentant : « Summæ tabulis inauratis columnæ, ut diximus : imæ duodequadragenum pedum. » Atqui summas tabulis inauratis columnas nusquam dixit : columnas imas, quæ fuere eædem maximæ, duodequadragenum pedum fuisse superius admonuit, cap. 2 : « Etiamne tacuerunt, inquit, maximas earum columnarum, atque adeo duodequa-

diximus[49], imæ[50] duodequadragenum pedum. Signa ærea inter columnas, ut indicavimus[51], fuerunt tria millia nu-
12 mero. Cavea ipsa cepit hominum LXXX millia: quum Pompeiani theatri[52] toties multiplicata Urbe, tantoque majore populo, sufficiat large quadraginta millibus[53]. Sed et reliquus apparatus, tantus Attalica veste, tabulis pictis, cæteroque choragio[54] fuit, ut in Tusculanam villam repor-

dragenum pedum Lucullei marmoris in atrio Scauri collocari, » translatas e scena scilicet. Denique quum scena triplex exstiterit, imaque dicatur e marmore, e vitro media, quæ summæ materia fuerit, cur non illico aperitur? HARD.

49. *Ut diximus.* Cap. 2. HARD.

50. *Imæ.* Quæ et maximæ, ut operis et architecturæ ratio postulat. HARD.

51. *Indicavimus.* Lib. XXXIV, cap. 17. HARD.

52. *Amphitheatri* (sic prius). Tacitus, lib. XIV, theatrum dicit: « Quippe, inquit, erant, qui Cn. quoque Pompeium incusatum a senioribus ferrent, quod mansuram theatri sedem posuisset. Nam antea subitariis gradibus, et scena ad tempus structa ludos edi solitos, vel si vetustiora repetantur, stantem populum spectavisse. » Theatrum certe, non amphitheatrum, molem gradibus mansuris perpetuam, Pompeium ædificasse, et exhibendis spectaculis primum dicasse, ac idcirco reprehensum accusatumque fuisse narrant Plutarchus in ejus vita, Dionys. Hal. lib. XXXIX; Marcellinus lib. XVI; Tertullianus lib. de Spectaculis, ut hic mendum subesse conjectari liceat. GUILLAND.

53. *Quadraginta millibus.* Minorem dimidio Pompeiani theatri caveam fuisse indicat, quam Scauriani, etsi majore tum civium numero, quam ævo Scauri fuisset. — Sic totidem plane litteris, apicibusque Regius 2 codex, quum in libris ad hunc diem editis, *Pompeii amphitheatri*, et mox, *quadringentis millibus* legatur, gemino errore: nam, ut a posteriore incipiam, quum ei consilium sit amplitudinem theatri, quod Scaurus edidit, tanto majorem ostendere, quam fuerit Pompeii, etsi multiplicata numero civium Urbe: non potuit quadringenta millia Pompeianum capere, si fuit illud alterum LXXX tantum millium capax. Quod ad alterum attinet, Pompeiani certe theatri (quod et ex suo exemplari Pintianus vidit scribi hoc loco oportere), meminere omnes: amphitheatri, nemo. P. Victor, in descript. Romæ, regione octava, *Theatrum Pompeii.* Tacitus, lib. XIV Annal. (cf. not. superior.) Theatrum hemicycli specie constructum fuit: amphitheatri forma rotunda, et veluti ex duobus constans theatris: unde et nomen. HARD.

54. *Choragio.* Apparatu scenæ. Χοράγιον scenicum instrumentum vocant, quo scena instruitur, et apparatur. Dicitur etiam choragium funeris, pro funebri apparatu. HARD.

tatis quæ superfluebant[55] quotidiani usus deliciis[56], incensa villa ab iratis servis, concremaretur ad H-S millies[57].

Aufert animum, et a destinato itinere digredi cogit 13
contemplatio tam prodigæ mentis, aliamque connecti majorem insaniam e ligno. C. Curio[58], qui bello civili in Cæsarianis partibus obiit, funebri patris munere[59], quum opibus apparatuque non posset superare Scaurum (unde enim illi vitricus[60] Sylla, et Metella mater proscriptionum sectrix[61]? unde M. Scaurus pater, toties princeps civitatis, et Marianis sodalitiis[62] rapinarum provincialium sinus[63]?) quum jam ne ipse quidem Scaurus comparari sibi posset, quando hoc certe incendii illius præmium habuit, convectis ex orbe terrarum rebus, ut nemo postea par esset insaniæ illi. Ingenio ergo utendum fuit : operæ pretium est scire 14
quid invenerit, et gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare majores[64]. Theatra duo juxta fecit amplissima e

55. *Quæ superfluebant.* Quæ redundabant. Sic MSS. At in editis, *quæ superfuerant* : forte, post domum urbanam ex scenico eo instrumento ornatam, quæ supererant, rejecta in villam ut intelligantur. HARD.

56. *Quotidiani usus deliciis.* Ad delicias quotidianas. HARD.

57. *Ad H-S. millies.* MSS. *concremaretur H-S millies.* Ut l. XXXVII, cap. 6 : *Datum mille talentum.* Sestertium millies centena millia, est enim id semper subintelligendum. HARD. — *Ad H-S millies.* Brot. ex Regg. 2 et 3, præpositionem delevit. Sunt monetæ gallicæ libræ 19,455,025. ED.

58. *C. Curio.* Ad Curionem plurimæ Ciceronis exstant epistolæ. H.

59. *Funebri patris munere.* Ludis in funere patris exhibitis. HARD.

60. *Unde enim illi vitricus*, etc. Non erat, inquit, Curioni, ut Scauro, vitricus Sylla, tot proscriptor civium : non Metella Cæcilia mater, filia Cæcilii Metelli Pii pontificis, etc. HARD.

61. *Sectrix.* « Sectores dicti sunt, inquit Asconius in Verr. III, æstimatores, redemptoresque bonorum damnati, qui spem lucri sui sequuti, bona condemnatorum semel auctionabantur. » Unde Antonius a Cicerone, Philipp. II, num. 75, sector Pompeii appellatur, quoniam in subhastatione bona Cn. Pompeii redemerat. HARD.

62. *Et Marianis sodalitiis.* Marii partes in bello civili foverat. Jugurthæ largitionibus locupletatum, avaritiamque suam callide occultasse, Sallustius est auctor, in bello Jugurthino. HARD.

63. *Sinus.* Receptaculum. H.

64. *Nos vocare majores.* Nos credere majoribus nostris pares, nec

ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus utrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter sese aversis[65], ne invicem obstreperent[66] scenæ: repente circumactis ut contra starent[67], postremo jam die discedentibus tabulis[68], et cornibus in se coeuntibus faciebat amphitheatrum, et gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum[69] populum rom. circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primum? inventorem, an inventum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parere, an jubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam infida instabilique sede. En hic est ille terrarum victor, et totius domitor orbis, qui gentes et regna[70] diribet[71], jura externis mittit, deorum quædam immortalium generi humano[72] portio, in machina pendens, ad periculum suum plaudens. Quæ vilitas anima-

minus severis moribus: quum simus Curionis ævo severiores. Hard.

65. *Inter sese aversis.* Ut tergo sese ac posteriore parte theatra contingerent. Hard.

66. *Ne invicem obstreperent.* Ne se invicem actores in scena exaudirent. Hard.

67. *Circumactis ut contra starent.* Ut utriusque theatri frontes adversæ starent. Hard.

68. *Discedentibus tabulis.* Tota lignea machina, sedilibusque simul a priore situ discedentibus, et circumactis. Huc certe Virgilius respexit, quum cecinit, Georg. III, vers. 22: « jam nunc solemnes ducere pompas Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos: Vel scena ut versis discedat frontibus. » Tamen in Reg. 2 legitur, « postremos dies etiam sedentibus aliquis, cornibus in se, etc. » Hard.

69. *Auctoratum.* Mori destinantem, et ad id quasi pretio obligatum. Plinius, lib. XIV, cap. 3: « Vindemitor auctoratus rogum ac tumulum excipit. » Horat. lib. II, Satyr. 7, vers. 58: « Quid refert uri virgis, ferroque necari Auctoratus eas? » Hard.

70. *Regna.* Ita certe legimus in nummis Trajani Imp. REGNA ADSIGNATA: et, REX PARTHIS DATVS. In nummis Antonini Pii: REX ARMENIIS DATVS, et REX QVADIS DATVS. Hard.

71. *Diribet.* Distribuit, dividit. H.

72. *Generi humano.* Reg. 2, *genere.* Malim ego, repetita e superiore voce litterula *m*, divulsaque, legi, *in genere humano.* Defendi tamen et vulgata lectio potest, ut sit sententia, instar deorum esse humano generi senatum populumque romanum, qui gentes et regna diribet, etc. H. — *Ad periculum.* Brot. ex ed. princ. *et ad pericul.* Ed.

rum[73] ista? aut quæ querela de Cannis? Quantum mali potuit accidere? Hauriri urbes terræ hiatibus, publicus mortalium dolor est. Ecce populus romanus universus velut duobus navigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, et se ipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo luxatis machinis : et per hoc quæritur in tribuniciis concionibus gratia, ut pensiles tribus faceret[74]. Qualis hic in Rostris[75]? Quid non ausurus apud eos, quibus hoc persuaserit? Vera namque confitentibus populus romanus funebri munere ad tumulum patris ejus depugnavit universus. Variavit hanc suam magnificentiam fessis turbatisque cardinibus[76] : et amphitheatri forma custodita, novissimo die duabus[77] per medium scenis[78] athletas edidit, raptisque e contrario[79] repente pulpitis[80] eodem die victores e gladiatoribus suis produxit. Nec fuit rex Curio, aut gentium imperator, non opibus insignis, ut qui nihil in censu habuerit, præter discordiam principum. 16

17 Sed dicantur vera æstimatione invicta miracula, quæ

73. *Quæ vilitas animarum.* Adeone vilis populi rom. vita videatur, ut sic certæ morti objici impune possit? Quid de Cannensi clade querimur, quum major hic fieri, luxata machina, potuisset? Hard.

74. *Ut pensiles tribus faceret.* In MSS. Regg. et edit. principe omissum, *faceret.* Brot. cui displicebat etiam illud verbum, conjiciebat, *ut pensiles sint tribus.* Capperonnier, qui hunc Plinii locum recensuit, theatri Curionis illustrandi causa, *apud pensiles tribus*, paulo audacius emendabat. Cf. *Mémoires de l'Acad. des Inscr.* tom. XXIII, p. 378. Ex Brot. not. ad h. loc. Ed.

75. *Qualis hic in Rostris?* Unde nimirum concionabantur tribuni, consulesque ad populum. Qualis, inquit, hic fuit, qui id populo romano persuaserit in concione? H.

76. *Turbatisque cardinibus.* Pondere totius machinæ. Hard.

77. *Duabus.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, *diversis duabus*, etc. Ed.

78. *Per medium scenis.* In medio amphitheatro. Hard.

79. *Raptisque e contrario.* Raptimque excitatis contra medium amphitheatri pulpitis duobus, etc. H.

80. *Pulpitis.* Pulpitum locus est ante scenam editior, in quo omnis comœdia recitatur. Plinius junior, libro IV, epist. 25 : « Inde ista ludibria, scena et pulpito digna. » Ibi actores gerebant partes. H. — *Victores e gladiatoribus suis prod.* Insanum sane fuit munus illud ce-

Q. Marcius Rex fecit[81]. Is jussus a senatu aquarum Appiæ[82], Anienis[83], Tepulæ, ductus reficere, novam a nomine suo[84] appellatam cuniculis per montes actis intra præturæ suæ tempus adduxit. Agrippa[85] vero in ædilitate sua, adjecta Virgine aqua, cæteris corrivatis atque emendatis, lacus[86] septingentos fecit: præterea salientes[87] cen-

lebre a C. Curione anno Urbis conditæ 701 editum, fatendum tamen in eo fuisse mirum artis mechanicæ monumentum. BROT.

81. *Quæ Q. Marcius Rex fecit.* Proconsul is bello Mithridatico cum tribus legionibus in Ciliciam et Lycaoniam missus est: bello Catilinario Fesulis pro republica exercitum coegit: Gallos sub Alpibus sitos vicit: coloniam Narbonem Martium deduxit: Sallustius, Dion, Eutropius. Aquam Marciam, de qua hic, adduxit. DAL. — *Q. Marcius Rex.* In Julio Frontino, lib. I de Aquæductibus, legimus aquam Marciam a M. Titio prætore (pro *Marcio prætore*) perductam anno Urb. 610, Ser. Sulpicio Galba, L. Aurelio Cotta coss. Concipi aquam eam idem via Valeria admonet, etc. HARD.

82. *Appiæ.* Appius Claudius Cæcus aquam adduxit, quam et suo prænomine Appiam, ut scriptores plerique appellant; vel e nomine Claudiam, ut Cassiodorus, et alii, nuncupavit. Livium vide, lib. IX, p. 162. Vetus inscriptio apud Gruterum, pag. 489, sed ficta: APPIVS. CLAVDIVS. C. F. CAECVS. VIAM. APPIAM. STRAVIT. ET. AQUAM. IN. VRBEM. ADDVXIT. Unde aqua ea deducta sit, docet Frontinus, lib. I, de Aquæduct. HARD.

83. *Anienis.* Ab Aniene amne deductæ, de quo lib. III, cap. 17. Apud Jul. Frontin. lib. de Aquæduct. exstat senatusconsultum. DE. RIVIS. SPECVBVS. FORNICIBVSQVE. IVLIAE. MARCIAE. APPIAE. TEPVLAE. ANIONIS. REFICIENDIS. Et initio libri primi, Anionem veterem, et Anionem novum, inter aquas appellat, quæ in Urbem influunt. Anionem veterem a M' Curio Dentato, qui censuram cum L. Papirio Cursore gessit, ex manubiis de Pyrrho captis, perductum in Urbem. De hoc Plinius agit. Anio novus deinde Claudio principe consummatus. Tepulam vero ex agro Lucullano, quem quidam Tusculanum credunt, Cn. Servilius Cæpio, et L. Cassius Longinus censores, an. 629, M. Plautio Hypsæo, M. Fulvio Flacco coss. Romam et in Capitolium adducendam curaverunt. « Concipitur via Latina, » inquit idem Frontinus, etc. HARD.

84. *Novam a nomine suo.* Aquam Marciam cognominatam. Vide quæ de ea re diximus, lib. XXXI, cap. 24. HARD.

85. *Agrippa.* Vide quæ dicta sunt superius a nobis, lib. XXXI, cap. 24. Gessit is ædilitatem anno Urbis 721. Auctor Dio, lib. XLIX, pag. 419. HARD.

86. *Lacus. Des abreuvoirs.* H.

87. *Salientes.* Scaturigines aquarum quæ tubulis emittuntur, et fistulis. *Des fontaines.* HARD.

tum quinque[87] : castella[88] centum triginta, complura etiam cultu magnifica : operibus iis signa trecenta ærea aut marmorea imposuit, columnas ex marmore quadringentas, eaque ómnia annuo spatio[89]. Adjicit ipse in ædilitatis suæ suæ commemoratione, et ludos undesexaginta diebus factos, et gratuita præbita balinea[90] centum septuaginta, quæ nunc Romæ ad infinitum auxére numerum[91].

Vicit antecedentes aquarum ductus novissimum impendium operis inchoati a Caio Cæsare[92], et peracti a Claudio[93]. Quippe a lapide quadragesimo[94] ad eam excel- 18

87. *Quinque.* Broterius ex Regg. codd. 2, 3, et 5, *centum sex.* Ed.

88. *Castella.* De hac voce diximus lib. XXXI, cap. 31. Hard.

89. *Annuo spatio.* En quod romanum est. Numquam lenta ibi fuere publica opera, sed pernicissima. Brot.

90. *Et gratuita præbita balinea.* Dio Cassius, lib. XLIX, p. 419, de Agrippæ muneribus in ædilitate agens : τά τε βαλανεῖα προῖκα δι' ἔτους καὶ τοῖς ἀνδράσι, καὶ ταῖς γυναιξὶ λοῦσθαι παρέσχε. « Et anno toto balneorum lavacra tam viris quam mulieribus gratuito præbuit, etc. » Hard.

91. *Auxere numerum.* Postea fuere Romæ balinea 856, teste P. Victore. Brot.

92. *A Caio Cæsare.* Germanici filio. Suetonius in Claudio, cap. xx. Hard.

93. *A Claudio,* Suetonius, l. c. « Claudiæ aquæ gelidos atque uberes fontes, quorum alteri Cæruleo, alteri Curtio et Albano nomen est, simulque rivum Anienis novi, lapideo opere in Urbem perduxit, divisitque in plurimos et ornatissimos lacus. » Ad Aventini caput esse perductam notat Cassiodorus, lib. VII, formula 6. Hard.

94. *Quippe a lapide quadragesimo.* Frontinus, paulo minore intervallo spatium definit, lib. de Aquæduct. num. 20 : « Claudia, inquit, concipitur via Sublacensi ad milliarium XXXVIII diverticulo sinistrorsus, intra passus CCC ex fontibus duobus amplissimis, et speciosis : Cærulo, qui a similitudine appellatus est, et Curtio. » Huc pertinent inscriptiones tres, quas refert Gruterus, p. 176, sed recentes : duæ priores, cum falsa adnotatione, IMP. XV. et IMP. XVII. TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XV. P. P. COS. DESIG. IV. ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM. A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC. RESTITVIT. Altera, cui plane similem in Claudii nummo epigraphen vidimus, sed adulterino : ut ipsi Patino suboluit, in Thesauro Numismat. pag. 103 : TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIF. MAXIM. TR. POT. XII. IMP. XVII. S. P. Q. R. P. P. AQVAS. CLAVDIAM. EX. FONTIBVS. QVI. VOCABANTVR.

sitatem, ut in omnes Urbis montes levarentur, influxere Curtius atque Cæruleus fontes[95]. Erogatum in id opus sestertium LV D[96]. Quod si quis diligentius æstimaverit aquarum abundantiam in publico, balineis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis, villis, spatioque advenientis[97] exstructos arcus, montes perfossos, convalles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum.

19 Ejusdem Claudii[98] inter maxime memoranda equidem duxerim, quamvis destitutum successoris odio[99], montem perfossum ad lacum Fucinum emittendum, inenarrabili

CAERVLEVS. ET CVRTIVS. A. MILLIARIO. XXXXV. ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO. LXII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM. PERDVCENDAS. CVRAVIT. COS. V. Has deinde post Plinii obitum Vespasiani pater et filius restituisse leguntur. Gruterus, loc. cit. IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVGVST. PONTIF. MAX. AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA. INTERMISSAS. DILAPSASQVE. PER. ANNOS. NOVEM. SVA. IMPENSA. VRBI. RESTITVIT. Similis et Titi inscriptio ibidem. H.

95. *Curtius atque Cæruleus fontes.* Adjicit Brot. *et Anio novus*, qui nunc *Teverone* dicitur. In Regg. codd. *et aut novos*; in edit. princip. *et ante novos*. Ed.

96. *Sestertium ter millies.* « Sestertia quingenta LV millia. » Manusc. Summa hæc Budæi calculo efficit decies centena millia, trecenta octoginta quinque millia et quingentos coronatos. Dal.—*Sestertium LV D.* Hoc est, sestertium quinquagies quinquies, et quingenties centenis millibus. Sic Reg. 2, probatioresque cæteri codices. Budæus id quoque in suis codicibus vidit, interpretatusque est, «sestertia quingenta LV M, » quod et Parmensis editio habet, et Frobenius in sua sequutus est. Libri alii perperam, « sestertium ter millies. » H.—Gallicæ monetæ sunt, teste Broterio, libræ 10,797,624. Ed.

97. *Spatioque advenientis.* Toto spatio quo aqua advenit in Urbem exstructi arcus, etc. Brot.

98. *Ejusdem Claudii.* Tranquillus in Claudio, cap. XX: « Fucinum lacum aggressus est, non minus compendii spe, quam gloriæ, quum quidam privato sumptu emissuros se repromitterent, si sibi siccati agri concederentur. Per tria autem passuum millia, partim effosso monte, partim exciso, canalem absolvit ægre, et post undecim annos, quamvis continuis XXX hominum millibus sine intermissione laborantibus. » Hard.

99. *Successoris odio.* Neronis. At post Plinii obitum perficiendo operi manum admovit Hadrianus, ut quidem auctor est Spartianus in ejus vita, p. 11. Hard.

profecto impendio, et operarum multitudine per tot annos: quum aut corrivatio aquarum, qua terrenus mons erat, egereretur in vertice machinis, aut silex cæderetur: omniaque intus in tenebris fierent, quæ neque concipi animo, nisi ab iis qui videre, neque humano sermone enarrari possunt.

Nam portus Ostiensis[100] opus prætereo: item vias inter 20
montes excisas: mare Tyrrhenum a Lucrino[101] molibus seclusum: tot pontes tantis impendiis factos. Et inter plurima alia Italiæ miracula, ipsa marmora in lapicidinis crescere auctor est Papirius Fabianus, naturæ rerum peritissimus: exemptores quoque affirmant compleri sponte illa montium hulcera. Quæ si vera sunt, spes est numquam defuturam luxuriam.

XXV. (XVI.) A marmoribus digredienti ad reliquorum la- 1
pidum insignes naturas, quis dubitet in primis magnetem occurrere? quid enim mirabilius? aut qua in parte naturæ major improbitas? Dederat vocem saxis, ut diximus[1], respondentem homini, immo vero et obloquentem. Quid lapidis rigore pigrius? Ecce sensus manusque tribuit illi. Quid ferri duritia pugnacius? Sed cedit, et patitur[2] mores: trahitur namque a magnete lapide, domitrixque illa rerum omnium materia ad inane nescio quid[3] currit: atque ut propius venit, assistit, teneturque, complexuque hæret.
Sideritin[4] ob hoc alio nomine appellant, quidam[5] Heracleon. 2

100. *Nam portus Ostiensis*. Suetonius in Claudio, cap. xx: « Portum Ostiæ exstruxit, etc. » H. — Portum Ostiensem postea ampliavit et ornavit Trajanus. Conf. Tacitum, t. V, p. 181 et 385 ed. meæ. Br.

101. *A Lucrino*. A Lucrino lacu, de quo lib. III, cap. 9. Hard.

XXV. 1. *Ut diximus*. Cap. 23. H.

2. *Et patitur mores*. Et mitiores videtur induere et accipere mores. H. — Mox Brot. *tenetur*, etc. Ed.

3. *Ad inane nescio quid*. Ad aliquid quod videri oculis nequit. H.

4. *Sideritin*. Σιδηρῖτιν Hesych. H. *Ob hoc*. Brot. *ob id*. Ed.

5. *Quidam Heracleon*. Subintellige, lapidem. Hesychius, pag. 427: Ἡράκλεια λίθος, ἣν ἔνιοι μαγνῆτιν λέγουσιν... κέκληται δὲ οὕτως ἀπὸ Ἡρακλείας τῆς ἐν Λυδίᾳ πόλεως. Διὸ καὶ Σοφοκλῆς Λυδίαν λίθον αὐτὴν κα-

Magnes appellatus[6] est ab inventore (ut auctor est Nicander) in Ida repertus: namque et passim invenitur, ut in Hispania quoque. Invenisse autem[7] fertur, clavis crepidarum et baculi cuspide hærentibus, quum armenta pasceret. Quinque genera magnetis Sotacus demonstrat: Æthiopicum: e Magnesia Macedoniæ contermina, Bœbeida lacum petentibus dextra: tertium in Hyrietico Bœotiæ[8]: quartum circa Alexandriam Troadem: quintum
3 in Magnesia Asiæ. Differentia prima, mas sit an femina: proxima in colore. Nam qui in Magnesia Macedonica reperiuntur[9], rufi nigrique sunt. Bœotius vero rufi coloris plus habet, quam nigri. Is qui in Troade invenitur, niger est et feminei sexus, ideoque sine viribus. Deterrimus autem in Magnesia Asiæ, candidus neque attrahens ferrum, similisque pumici. Compertum tanto meliores[10] esse,

λεῖ, οἱ δὲ σιδηρῖτιν, οἱ δὲ Ἡρακλεῶτιν. Ab Heraclea Lydiæ civitate id ei nomen hæsisse significat. Μάγνησσα λίθος et Ἡράκλεια Tzetzæ, Chiliad. VI, v. 627. Hard.

6. *Magnes appellatus.* Isidorus, Origg. lib. XVI, cap. 4. Sane Magnes viri proprium nomen est, atque eo nomine Comicus apud Athenæum laudatur, lib. IX, pag. 367. — *In Ida repertus.* Sic libri omnes, etiam MSS. Nec tantum Isidoro tribuendum putamus, ut quidquam moveamus hoc loco, quanquam ille Pliniana hæc ex more transcribens, Origg. lib. XVI, cap. 4, *in India* legisse videatur, ut et Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 43, fol. 41: « Magnetes lapis est inventus apud Troglodytas, Quem lapidum genitrix nihilominus India mittit. » Inventoris certe, a quo magneti ea indita appellatio est, viri proprium apud Græcos nomen esse docuimus. H.—*Magnes.* Vulgo, *aimant (fer magnétique, oxidulé amorphe)*, variat coloribus. Ed.

7. *Invenisse autem fertur*, etc. Isidorus, loc. cit. Hard.

8. *In Hyrietico Bœotiæ.* In agro, Hyrien Bœotiæ oppidum circumjacente. De eo oppido, lib. IV, cap. 12. Libri hactenus editi, *in Echio Bœotiæ*. Reg. 2, et Pintiani *in Hyrtio*; Colb. 3, *in Hyetico*. Nihil visum est veræ lectioni propius, quam *Hyrietico*, ab oppido Bœotiæ, ut diximus, de quo lib. IV, c. 12. H.

9. *Nam qui in Macedonia et Magnesia reperiuntur* (sic prius). In vet. cod. « Nam qui in Magnesia Macedonica reperiuntur: » posset etiam legi eodem sensu, « Nam qui in Macedoniæ Magnesia reperiuntur, » ut paulo ante, « Æthiopicum: e Magnesia Macedoniæ. » Pint.

10. *Compertum tanto meliores esse.* Sic Dioscorides, lib. V, cap. 146:

quanto sunt magis cærulei. Æthiopico laus summa datur, pondusque argento rependitur. Invenitur hic in Æthiopiæ Zimiri: ita vocatur regio arenosa. Ibi et hæmatites[11] magnes sanguinei coloris, sanguinemque reddens, si teratur, sed et crocum. In attrahendo ferro non eadem hæmatitæ 4
natura, quæ magneti. Æthiopici argumentum est, quod magnetem quoque alium ad se trahit. Omnes autem[12] ii oculorum medicamentis prosunt, ad suam quisque portionem: maximeque epiphoras sistunt. Sanant[13] et adusta cremati tritique. Alius rursus in eadem Æthiopia non procul mons gignit lapidem theameden[14], qui ferrum omne abigit, respuitque. De utraque natura sæpius diximus[15].

XXVI. Lapidem e Scyro[1] insula integrum fluctuare 1
tradunt, eumdem comminutum mergi.

Ἀριστός ἐστιν ὁ τὸν σίδηρον εὐχερῶς ἕλκων, καὶ τὴν χρόαν κυανίζων, πυκνός τε καὶ οὐκ ἄγαν βαρύς. H.

11. *Hæmatites*. Magnetis genus, αἱματίτης, cui a colore sanguineo nomen. H. — *Hæmatites magnes*. Hæmatites, vulgo *la pierre sanguine*, metallum ferri ditissimum. Conf. Hill. p. 138. Brot.—Ferri istius (*fer oxidé, hématite*) fragmenta, ignis vim passa, magnetica virtute pollent. Ed.

12. *Omnes autem*. Hoc de hæmatite lapide speciatim tradit et Dioscorid. lib. V, cap. 144. Hard.

13. *Sanant et adusta*. Plin. Val. lib. III, cap. 36. Hard.

14. *Lapidem theameden*. Theamedes lapis nunc ignotus. Cl. dux de Noya celebritatem addidit alteri lapidi, qui si modico igne calefiat, pulvisculum attrahit, deinde longe repellit. Lapis ille, qui in insula Taprobane, *Ceylan*, reperitur, *la tourmaline* appellatur. Brot.

15. *Sæpius diximus*. In primis, lib. XX, cap. 1. Simile est quod Plinius ante retulit, lib. II, cap. 98: « Duo sunt montes juxta flumen Indum: alteri natura est, ut ferrum omne teneat, alteri ut respuat. Itaque si sint clavi in calciamento, vestigia avelli in altero non posse, in altero sisti non posse. » In Reg. 2 cod. hoc tantum: « Alius rursus in eadem Æthiopia non procul mons ferrum omne abigit, respuitque. »

XXVI. 1. *Lapidem e Scyro*. Egimus de ea insula in Geographicis, lib. IV, cap. 23. *E Syro*, non *e Scyro*, libri quidam MSS. præferunt. Ego vero de Scyro ut hæc potius accipienda putem, faveamque vulgatæ hactenus lectioni, facit Eustathii in primis auctoritas, qui ad Dionys. vers. 521, p. 71, Σκῦρον Scyrum insulam sic esse appellatam prodidit, quod sit petrosa, σκυρώδης: aitque e lapicidinis erui variegatos lapides, qui Scyrii appellentur: μέταλλα δέ εἰσι ποικίλης λίθου, Σκυρίας λεγομένης. Et in Proverbiis

1 XXVII. (XVII.) In Asso Troadis[1] sarcophagus[2] lapis fissili vena scinditur. Corpora[3] defunctorum condita in eo, absumi constat intra XL diem, exceptis dentibus. Mucianus specula quoque, et strigiles[4], et vestes, et calciamenta illata mortuis[5] lapidea fieri[6], auctor est. Ejus generis[7] et in Lycia saxa sunt, et in Oriente, quæ viventibus quoque adalligata, erodunt corpora.

1 XXVIII. Mitior est autem servandis corporibus, nec absumendis chernites[1], ebori simillimus, in quo Darium

Zenobii, centur. 1, num. 32: Πετρώδης καὶ λυπηρά ἐστιν ἡ Σκύρος. Ac Suidas idem habet, et Apostolius Suidam sequutus. De Syro nihil legas usquam ejuscemodi. Isidorus incaute, locum hunc exscribens, Orig. lib. XVI, cap. 4: « Syrius lapis, inquit, a Syria, ubi reperitur, appellatur: hic integer fluctuare traditur, comminutus mergi. » Isidori errorem sequitur Albertus, lib. II, tract. 2 de Miner. cap. 17. HARD. — *Lapidem e Scyro*. De hoc lapide jam supra Plinius, lib. II, cap. 106. Lapis ille volcanicus est; nec mirum est eum fluctuare integrum, comminutum mergi. BROT.

XXVII. 1. *In Asso Troadis*, etc. Insula Assus, etiamnunc *Asso* appellatur. ED.

2. *Sarcophagus lapis*. Aliis pyritis genus chalcanthodis, aliis misyos, aliis pumicis ærosi. DAL. — *Fissili vena scinditur*. Hoc est, in assulas, seu laminas potius. HARD.

3. *Corpora*. Sic Dioscorid. lib. V, cap. 142, ex Assio lapide, qui hic ipse est, quem Plinius a re ipsa, seu vi corpora exedendi σαρκοφάγον vocat, loculos fieri ait, qui defunctorum carnes exedant. Plinius ipse lib. II, cap. 98: « At circa Asson Troadis lapis nascitur, quo consumuntur omnia corpora: sarcophagus vocatur. » Theophrast. lib. de Igne, p. 142; Albertus M. lib. II, tract. 2 de Mineral. cap. 17. H.

4. *Strigiles*. Quibus utuntur in balneis ad fricanda corpora. Eas describit Apuleius, lib. II Floridorum, de Hippia loquens. DAL.

5. *Illata mortuis*. Sic Reg. 2, Colb. 3, vetus Dalec. aliique: non, ut editi libri, *illata omnia*. Reculas ejuscemodi, quibus vivi usi fuerant, aut delectati, in eodem sepulcro mortuis inferri solitum tralatitium est. HARD.

6. *Lapidea fieri*. Crusta potius lapidea obtegi. Lapis ille sarcophagus videtur fuisse pumicosus. BR.

7. *Ejus generis*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Refert auctor libri de Admir. Auscultat. Pergami ad metalla Crœsi fugisse quosdam propter hostium metum: clausis vero metallorum ostiis suffocatos ibi esse, mox longo post tempore effossis puteis eorum ossa lapidea reperta esse, vasaque pariter, quibus usi in latebris fuissent. HARD.

XXVIII. 1. *Chernites*. Theoph. lib. περὶ λίθων, p. 2: Καὶ ὁ τῷ ἐλέφαντι ὅμοιος, Χερνίτης καλούμενος, ἐν ᾧ

conditum ferunt : Parioque similis candore et duritia,
minus tamen ponderosus, qui porus[2] vocatur. Theo-
phrastus auctor est[3] et translucidi lapidis in Ægypto,
quem Chio similem ait : quod fortassis tunc fuerit[4], quo-
niam et ii desinunt, et novi reperiuntur. Assius[5] gustu
salsus podagras lenit[6], pedibus in vase ex eo cavato in-
ditis[7]. Præterea omnia crurum vitia in iis lapicidinis sa-
nantur[8], quum in metallis omnibus crura vitientur. Ejus- 2

φασὶ καὶ Δαρεῖον κεῖσθαι. Καὶ ὁ Πῶρος ὅμοιος τῷ χρώματι καὶ τῇ πυκνότητι τῷ Παρίῳ, τὴν δὲ κουφότητα μόνον ἔχων τοῦ πώρου. Quæ sunt Plinianis verbis de chernite, poroque, plane similia. H. — *Chernites.* Species est marmoris candidi, nunc ignota. Brot.

2. *Qui porus.* Πῶρος, Suidas, Hesychius, aliique. H. — *Porus.* Species marmoris nobis ignota. Brot.

3. *Theophrastus auctor est.* Sic Reg. 2, Colb. 3, et Pintiani codex, excepto quod *Phio*, non *Chio*, sed mendose, legunt. Theophrast. lib. de Lapid. pag. 2 : Μέλας αὐτόθι (ἐν Αἰγύπτῳ) διαφανὴς ὁμοίως τῷ Χίῳ. Nec latuit hoc Pintianum et Hermolaum. In libris hactenus editis, « et translucidos lapides in Ægypto inveniri, quos ophitæ similes ait, » interpolantium manu. Hard.

4. *Quod fortassis tunc fuerit.* Quod fortassis tunc fuerit ibi iste lapis : at nunc novi ibi reperiuntur.

5. *Assius.* Idem qui paulo antea sarcophagus vocatus est, quamvis alterum ab altero hic Plinius distinguere videatur. Dal. — *Assius.* Redit ad Assium lapidem, a quo paulisper discesserat, ut contrariam et in chernite, et in poro vim asservandi corpora obiter indicaret : nunc ad Assii lapidis medicinas revertitur, quas in Indice hujus loci ita designat : « De sarcophago, medicinæ x. De chernite, de poro. De lapidibus osseis, etc. » Quo ex loco apparet non existimasse Plinium a sarcophago differre Assium lapidem, ut Salmasius in Solinum, p. 1203, et Dalec. censuere. H.

6. *Podagras lenit.* Diosc. lib. V, cap. 142. Celsus, lib. IV, cap. 24 : « Lapis etiam, qui carnem exedit, quem σαρκοφάγον Græci vocant, excisus sic ut pedes capiat, demissos eos, quum dolent, retentosque ibi levare consuevit : ex quo in Asia lapidi Asio gratia est. » Hard.

7. *In vase ex eo cavato inditis.* Sic etiam MSS. omnes. Solium, loculum, πύελον Dioscorides appellat, loc. cit. Salmasius ἀεροβατεῖ, quum « emblasi ex eo cavatæ » legit. H.

8. *In iis lapicidinis sanantur.* Flore lapidis, seu farina, quæ multa semper est in lapicidinis, vitia omnia crurum sanantur ; contra crura in metallis omnibus vitiantur ob mephitim. Quum lapis Asius apud nos non occurrat, Cl. Cæsalpinus, de Metallicis, cap. 51, ei substituebat lapidem insulæ Ilvæ, *l'Elbe*, in qua effoditur alumen. Brot. — *Alumine sulfatée, alunite.* Ed.

dem lapidis [9] flos appellatur, in farinam mollis, ad quædam perinde efficax. Est autem similis [10] pumici rufo. Admixtus æri Cyprio mammarum vitia emendat: pici autem resinæve [11], strumas et panos discutit. Prodest [12] et phthisicis linctu. Cum melle vetera hulcera [13] ad cicatricem perducit: excrescentia erodit. Et ad bestiarum morsus utilis. Repugnantia curationi [14], ac suppurata siccat. Fit et cataplasma ex eo podagricis [15], mixto fabæ lomento.

1 XXIX. (xviii.) Idem Theophrastus [1] et Mucianus esse

9. *Ejusdem lapidis flos appellatur.* Est ejusdem lapidis quod flos appelletur, nempe farina mollis, etc. Sic libri omnes editi: sic Reg. 2 totidem syllabis apicibusque. Salmasius tamen in Solinum, p. 1204, ex nescio quibus codicibus, corruptis certe et interpolatis, sic emendat: « Ejusdem lapidis flos appellatur, farina ex eo quædam perinde efficax. » Ut videatur esse sententia, in farinam, seu tenuissimum pulverem teri hunc lapidem, qui pulvis flos appelletur. Id vero quam longe et a scriptoris mente, et a rei veritate abhorreat, testis Aetius, lib. II de Re med. cap. 23, p. 52, ubi de lapide Asio: « Huic, inquit, quiddam agnascitur, pulviculo farinæ pistrinorum parietibus insidenti simile, quod florem Asiæ petræ vocant. » Græcus MS. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος λίθος... ὃν δὲ καλοῦσιν Ἄσιον· πυῤῥοειδὴς κατὰ τὴν χροιὰν καὶ τὴν σύστασιν... Ἐπιτρέπεται δὲ αὐτῷ τι παραπλήσιον ἀλεύρῳ λεπτοτάτῳ τῷ προσιζάνοντι τοῖς τοίχοις τῶν μυλώνων. Insidet itaque flos ille lapidi: non ex eodem comminuto, aut friato, tritove fit. Sic Oribasius, lib. XIII, pag. 229: « Lapidis Assii flos est salsugo summo lapidi insidens, etc. » post Dioscor. lib. V, cap. 142, et Galenum, lib. IX de Facult. simpl. med. p. 257. Hard.

10. *Est autem similis.* Flos ille lapidis Assii colore pumicem refert. Dioscorid. loc. cit. Hard.

11. *Pici autem resinæve.* Dioscor. loc. cit. Hard.

12. *Prodest et phthisicis.* Dioscor. loc. cit. Ἐκλειχόμενον δὲ τὸ ἄνθος μετὰ μέλιτος, φθισικοὺς ὠφελεῖ. H.

13. *Cum melle hulcera vetera.* Dioscorid. loc. citat. Πληροῖ δὲ καὶ τὰ κοῖλα τῶν ἑλκῶν... σὺν μέλιτι. H.

14. *Repugnantia curationi.* Vetera, et cicatrici repugnantia hulcera: τὰ παλαιὰ, καὶ δυσκατούλωτα ἕλκη, Diosc. loc. cit. Hard.

15. *Podagricis.* Sic Reg. 2, et alii, non *podagris.* Diosc. loc. cit. Καὶ ποδαγρικοῖς ἐν καταπλάσματι μετὰ ἐρέγμου. Hard.

XXXI. 1. *Idem Theophrastus.* Adde Democritum apud Albertum Magnum, lib. I, Miner. tract. I, cap. 4. E recentioribus Cardanum, et alios. Clarius vero Rueus, lib. I, de Gemmis, cap. 1, ubi relatum sibi ab integerrimæ fidei hominibus ait, duos sibi domi esse ex avita hereditate adamantes, qui alios subinde gignant, plane ut in-

aliquos lapides qui pariant, credunt. Theophrastus auctor est[2] et ebur fossile[3] candido et nigro colore inveniri, et ossa e terra nasci[4], invenirique lapides osseos. Palmati[5] circa Mundam in Hispania, ubi Cæsar dictator Pompeium[6] vicit, reperiuntur, idque quoties fregeris. Sunt et nigri, quorum auctoritas venit in marmora[7], sicut[8] Tænarius. Varro nigros ex Africa firmiores esse tradit, quam in Italia. E diverso albos tornis duriores, quam Parios. Idem Lunensem silicem serra secari : at Tusculanum dissilire igni[9]. Sabinum fuscum addito oleo etiam lucere. Item molas versatiles[10] Volsiniis inventas, aliquas et sponte motas invenimus in prodigiis.

tuentes congenerem sibi prolem eniti illos putent : aere fortassis circumfuso, vi quadam adamanti ei ingenita, in aquam primum transmutato, mox indurato in adamantem. H. — *Lapides qui pariant.* Lapides illi, qui parere dicuntur, sunt aetitæ, *les pierres d'aigle.* Frequentes sunt in Ægypto, maxime in *Bhar-bela-ma.* Multos vidi a P. Sicard missos. Br.—Cf. de aetitis lapidibus inf. cap. 39. Ed.

2. *Theophrastus auctor est.* Vide Theophr. lib. περὶ λίθων, p. 8. H.

3. *Ebur fossile.* Ebenum fossilem, qui igne non accenditur, in metallis aluminis ad *Hildeseim* reperiri tradit Agricola. Hoc Theophrastus libello περὶ τῶν λίθων quem nos emendavimus. Dal. — Ebur fossile, *l'ivoire fossile*, cujus tanta copia in multis imperii Rossici provinciis reperitur : ut videre est in commentariis Academicæ Petropolitanæ. Brot.

4. *Ossa e terra nasci.* Non e terra nascuntur, sed sunt ossa fossilia, quæ passim inveniuntur. Vidi effossa Parisiis in cœmeterio DD. Innocentium. De ossibus fossilibus vide Cl. Leibnitzium, in Protogæa, pag. 62 sqq. Brot. — Conf. item de ossibus iis D. Cuvier, t. III, p. 581 sqq. edit. hujusce. Ed.

5. *Palmati.* Qui palmæ intus fracti effigiem referant. Hard.

6. *Pompeium.* Cneium Pompeii Magni filium: cf. III, cap. 3. H.

7. *Venit in marmora.* Tantam habent in ædificiis auctoritatem, quantam ipsa marmora. Hard.

8. *Sicut Tænarius.* De Tænariis lapicidinis cf. Strab. VIII, p. 367.

9. *At Tusculanum dissilire igni.* Sic in igne crepitat, quem Galli *ardoise* appellant, parantque fere ad tegularum usum. Frequens in Aremoricis Britonibus, Andegavisque. Hard.

10. *Item molas versatiles.* Quarum circumactu cultri, ac novaculæ acuuntur. H. — *Volsiniis inventas.* Tota illa regio antiquitus volcanicis ignibus exarsit. Inde molæ illæ versatiles, quæ vulgo *pierres meulières* (*quartz-agate molaire*) dicuntur. Ed.

1 XXX. Nusquam hic utilior[1], quam in Italia, gignitur: lapisque, non saxum, est. In quibusdam vero provinciis omnino non invenitur. Sunt quidam in eo genere molliores, qui et cote lævigantur, ut procul intuentibus ophitæ[2] videri possint. Neque est alius firmior : quando et lapidis natura, ut lignum, similiter imbres solesque aut hiemes non patitur, in aliis atque aliis generibus. Sunt qui et lunam non tolerent[3], et qui vetustate rubiginem trahant, coloremve candidum oleo mutent (XIX.) Molarem quidam pyriten vocant[4], quoniam sit plurimus ignis[5] illi : sed est[6] alius etiamnum pyrites[7] similitudine æris. In Cypro eum reperiri volunt, et in metallis[8], quæ sunt circa Acarnaniam, unum argenteo colore[9], alterum aureo. Coquuntur varie[10] ab aliis

XXX. 1. *Nusquam hic utilior.* Nusquam lapis *molaris* utilior, lapisque *sectilis* est, non saxi duritia. HARD.

2. *Ophitæ.* Marmoris genus illud est, de quo superius, cap. 11. H.—Nostris vulgo, *serpentine.* ED.

3. *Sunt qui et lunam non tolerent.* Alio ordine in archetypo nostro : « Sunt et qui lunam non tolerent. » Considerandum autem an sit verior lectio, *limam*, quam *lunam.* PINT.

4. *Molarem quidam pyriten vocant.* Plinii editores ab iis verbis novum caput auspicati, titulum præfixere, « De curalio vel pyrite, » quo fingi nihil absurdius potuit. Videre illi in quibusdam exemplaribus extrita priore littera, *olarem quidam*, mox aliis permutatis, *curalium* ibi latere commenti sunt. Nihil habet ejusmodi germanus Plinii Index : « De molaribus lapidibus; » de quibus nempe dictum est proxime : « Pyrites, medicinæ ex eo, etc. » H.

5. *Quoniam sit plurimus ignis illi.* Πυρίτης λίθος appellatur lapis quilibet, ex quo ignis excutitur. H.

6. *Sed est alius.* Dioscor. lib. V, cap. 143 : Πυρίτης εἶδός ἐστι λίθου, ἀφ' οὗ χαλκὸς μεταλλεύεται· ληπτέον μέντοι τὸν χαλκοειδῆ, etc. « Pyrites lapidis genus est, ex quo æs conflatur. Eligi debet æris similitudine, etc. » HARD.

7. *Pyrites.* Pyriten lapidem vivum Gratius vocat : « Et vivum lapidem, et circa Melitensia nectunt. » Turn. Advers. lib. VI, c. 9.

8. *Metallis*, etc. Pyrites ille cupri, seu æris minera est (*cuivre pyriteux*) omnium vulgatissima: aureo colore nitet, aut variegato. ED.

9. *Unum argenteo colore.* Aetius, lib. II, cap. 20, p. 51, ex MS. Græco : Ὁ πυρίτης ὀνομαζόμενος, ἐοικὼς ἀργύρῳ τὴν χροιὰν, etc. H.

10. *Coquuntur varie ab aliis iterum*, etc. Hi cocturæ modi latius a Dioscoride exponuntur lib. V, cap. 143. HARD.

iterum tertioque in melle, donec consumatur liquor : ab aliis pruna prius, dein melle, et postea lavantur, ut æs. Usus eorum in medicina[11] excalfacere, siccare, discutere, humorem extenuare, duritias nimias mollire[12]. Utuntur et 2
crudis tusisque ad strumas atque furunculos. Pyritarum etiamnum aliqui genus unum faciunt[13], plurimum habens ignis, quos vivos appellamus[14], et ponderosissimi sunt. Hi exploratoribus castrorum maxime necessarii, qui clavo vel altero lapide percussi scintillas edunt : quæ exceptæ sulphure aut fungis aridis, vel foliis, dicto celerius ignem trahunt[15].

XXXI. Ostracitæ[1] similitudinem testæ habent. Usus 1

11. *Usus eorum in medicina*. Dioscor. loc. cit. Δύναμιν δὲ ἔχει κεκαυμένος καὶ ὠμὸς θερμαντικὴν τῶν ἐπισκοτούντων ταῖς ὄψεσι, διαφορητικήν τε καὶ πεπτικὴν σκληρωμάτων. « Vis est usti crudique excalfacere, abstergere, offusam oculis caliginem expurgare, duritias et discutere, et maturare. » In MSS. « Et duritias inius vertere. » Forte, *intus*. Theod. Priscianus, lib. I, c. 9, ubi de furunculis, strumis, duritiisque maturandis : « Hoc, inquit, lapis molaris facit, tusus et cribellatus, et resinæ commixtus. » H.

12. *Et duritias nimias mollire*. In apographo nostro : « et duritias in jus vertere. » Scribendum forte, *in pus vertere*. Pint.

13. *Pyritarum etiamnum aliqui genus unum faciunt*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Hoc pyritarum genus, seu igniariorum lapidum, *pierres à feu*, *pierres à fusil*, vulgus vocat. Vide Scaligerum, Exercit. XVI, p. 77. Hard.

14. *Vivos appellamus*. Pyritæ illi vivi (*quartz-agate pyromaque*), vulgo *la pierre à fusil*. Ed.

15. *Ignem trahunt*. Sic MSS. non *ignem præbent*, ut editi. Ignem trahere, scite dicitur, pro excipere, concipere. Sic lib. XII, cap. 14 : « Juniperi baccæ piperis vim mire trahere » ac transferre in se dicuntur. Libro VII, cap. 15 : « Dentes candorem trahunt. » Libro XII, cap. 27 : « celeriter situm trahens, » hoc est, contrahens. Et lib. XIV, cap. 27 : « vinum odorem trahit. » Iterumque cap. 19, num. 5 : « Mira vitium natura, saporem alienum in se trahendi. » Plura vide in Indice.

XXXI. 1. *Ostracitæ*. Ὀστρίτην vocat Orpheus lib. περὶ λίθων. Dal. — *Ostracitæ*. Totidem verbis Dioscorides, lib. V, cap. 165 : Λίθος ὀστρακίτης ὅμοιός ἐστιν ὀστράκῳ, πλακώδης καὶ εὔσχιστος, ᾧ χρῶνται ἀντὶ κισσήρεως πρὸς τριχῶν ἄρσιν αἱ γυναῖκες. « Ostracites testæ similitudinem habet, crustosus, et in laminas fissilis, quo mulieres ad pilos amovendos pro pumice utuntur. » Ὄστρακον Græcis testa dicitur. H. — *Ostracitæ*. Ostracites, *l'ostracite*, *l'huître pétrifiée*. Diversus est in eis duritiei gradus. In agro nostro Nivernensi Galliæque medullitio, vidi in vico D. Desiderii, *Saint-*

eorum pro pumice ad lævigandam cutem. Poti[2] sanguinem sistunt : et illiti cum melle hulcera[3], doloresque mammarum sanant. Amiantus[4] alumini similis[5], nihil igni deperdit[6]. Hic veneficiis resistit[7] omnibus, privatim magorum.

1 XXXII. Geoden[1] ex argumento appellant, quoniam complexus est terram, oculorum medicamentis utilissimum : item mammarum ac testium vitiis.

1 XXXIII. Melitites[1] lapis succum remittit dulcem mel-

Didier, prope oppidum *Tannay*, montem durissimis ostracitis constantem. Vicina regio abundat cerauniis lapidibus, *les belemnites*, cornibus Hammonis, *les cornes d'Hammon :* peregrina etiam filice vermiculatis, aliisque maris spoliis. In imo monte et proximo fluvio *Icauna*, *l'Yonne*, aurum intermicat. Tantum maris, tantum peregrinæ naturæ ubique permixtum! Brot.

2. *Poti sanguinem.* Potu eo sisti menses feminarum ait Diosc. loc. cit. Hard.

3. *Et illiti cum melle hulcera.* Totidem verbis Diosc. loc. cit. H.

4. *Amiantus.* Diosc. l. V, c. 158: Ἀμίαντος λίθος γεννᾶται μὲν ἐν Κύπρῳ ςυπτηρίᾳ σχιςῇ ἐοικώς· ὃν ἐργαζόμενοι ὑφάσματα ποιοῦσιν ἐξ αὐτοῦ ὄντος ἱμαντώδους πρὸς θέαν· ἃ βληθέντα εἰς πῦρ, φλογοῦνται μὲν, λαμπρότερα δὲ ἐξέρχονται, μὴ καταкαιόμενα. « Amiantus lapis in Cypro nascitur, scissili alumini similis, e quo elaborato, utpote flexili, telas spectaculi gratia texunt : quæ ignibus injectæ ardent quidem, sed flammis invictæ splendidiores exeunt. » Et hinc efficta quondam ellychnia crediderim, quæ nihil igne deperderent. Anastasius, in S. Silvestro, p. 19 : « Ubi candela est... nixum vero ex stupa amianti. » Lege, « myxum vero ex stupa amianti. » H. — *Amiantus.* Nobis *asbeste flexible*, vulgo *amiante*. De alumine, στυπτηρίᾳ, diximus XXXV, 52. Ed.

5. *Alumini similis.* Putri ligno, Theophr. lib. Περὶ λίθων. Dal.

6. *Nihil igni deperdit.* Inde ex amianto facta ellychnia. Reperta est lucerna antiqua talibus ellychniis instructa, in qua erat adhuc oleum crassissimum, Cl. Ficoroni teste. Brot.

7. *Hic veneficiis resistit.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Hard.

XXXII. 1. *Geoden.* Aetitis genus, quod intra se terram continet, non lapidem. Dal. — *Geoden.* Habet is ex re ipsa nomen, nempe ex terra, Græci γῆν vocant, quam intra se complectitur. Dioscorid. lib. V, c. 169: Λίθος γεώδης ςύφει, ξηραίνει, ἀποκαθαίρει τὰ ἐπισκοτοῦντα τοῖς ὀφθαλμοῖς· καταχρισθεῖσα δὲ μεθ' ὕδατος, μαςῶν καὶ ὄρχεων παύει φλεγμονάς. Hujus icones varias exhibet Aldrovandus, de Metal. lib. IV, c. 5, p. 591. H. — *Geoden.* Geodes, *le géode*, *la pierre d'aigle bâtarde*. Brot.

XXXIII. 1. *Melitites lapis succum remittit dulcem, mellitumque tusus. Et ceræ mixtus*, etc. (sic prius). In suppunctione verborum error est :

litumque. Tusus et ceræ mixtus, eruptionibus pituitæ, maculisque corporis medetur, et faucium exhulcerationi. Epinyctidas tollit, et vulvarum dolores impositus velleri.

XXXIV. Gagates[1] lapis nomen habet loci et amnis 1
Gagis Lyciæ. Aiunt et in Leucolla[2] expelli mari, atque intra XII stadia[3] colligi. Niger est[4], planus, pumicosus, non multum a ligno differens, levis, fragilis : odore, si teratur, gravis. Fictilia ex eo inscripta[5] non delentur.

lege, « Melitites lapis succum remittit dulcem melleumque. Tusus et ceræ mixtus, etc. » Pint. — *Melitites*. Μελιτίτης λίθος, Dioscorid. lib. V, cap. 151. Locum hunc Isidorus exscripsit, Orig. lib. XVI, cap. 4. Sed apud eum mendose *melantes*, pro *melites*. H. — *Melitites lapis*. Ad argillas flavas, *l'argile jaune*, referendus videtur. Brot.

XXXIV. 1. *Gagates*. Nicander Theriacis vocat ἐγγάγγιδα πέτρην, interpres exponit γαγγίτην, quod magnus et pallescens reperiatur in littore ad Gangas oppidum Lyciæ, sive Gagas, cujus meminit Stephanus, eamque dum accensa uritur, ἀποφορὰν καὶ ὀσμὴν ἀσφαλθώδη ἔχειν. Strabo gangitis lapidis nitorem τὰ ἑρπετὰ φεύγειν tradit. Plin. lib. X, cap. 3, gagaten etiam aetiten appellari scribit, nihilque igne deperdere. Vide adnotata in eum locum. Rhodiginus lib. XIII, c. 20. Vide et apud Orpheum de hoc lapide versus luculentos. Dalec. — *Gagates lapis*. Nomen habet a Gage urbe Lyciæ, de qua lib. V, cap. 28, et ab amne præterfluente. Dioscor. lib. V, cap. 149 : Καλεῖται δὲ ὁ τόπος καὶ ὁ ποταμὸς Γάγας, παρ' οὗ τῷ ςόματι εὑρίσκονται οὗτοι οἱ λίθοι. « Vocatur autem Gagas et locus et amnis, ad cujus ostium id genus lapidum invenitur. » Ambram nigram esse censet Aldrovandus, de Metall. lib. III, cap. 19, p. 418, Cardanum, et alios sequutus. Paleas eo attrahi auctor est Marbod. cap. 29, libro de Lapid. pret. « Vicinas paleas trahit attritu calefactus. » Sic et Albertus Magnus, lib. II, de Miner. tract. 2, cap. de gagate : « Confricatum autem trahit paleas, et incensum ardet sicut thus. » H. — *Gagates*. Bituminosis cognatus, nostris vulgo, *jayet*. Ed.

2. *Aiunt et in Leucolla*. In nostro apogr. *Leucolla* habetur, non *Leucola :* quid si legas, etsi duriuscula correctione : « Aiunt et ad Plagiapolin expelli mari, » ex Dioscor. lib. V, in mentione ejus lapidis. Pint. — *Leucolla*. Promontorium id, oppidumque Pamphyliæ, de quo lib. V, cap. 26. Hard.

3. *Intra XII stadia*. Mille quingentos pass. Hard.

4. *Niger est*, etc. Diosc. loc. cit. Μέλας δὲ κοινῶς ὑπάρχει καὶ αὐχμηρὸς, ἔτι δὲ πλακώδης καὶ κοῦφος ἄγαν. « Est autem niger plerumque, et squalidus, prætereaque crustosus, et perquam levis. » Hard.

5. *Fictilia ex eo inscripta*. Isidor. Orig. lib. XVI, cap. 4. Hard.

Quum uritur[6] odorem sulphureum reddit: mirumque, accenditur aqua[7], oleo restinguitur. Fugat serpentes[8] ita, recreatque vulvæ strangulationes[9]. Deprehendit sonticum morbum[10] et virginitatem suffitus[11]. Idem ex vino decoctus, dentibus medetur[12], strumisque[13] ceræ permixtus. Hoc dicuntur uti magi[14] in ea, quam vocant axino-

6. *Quum uritur*. Dioscor. loc. cit. odorem bituminis accenso eo reddi ait. Sulphureum, auctor libri de Simp. med. ad Patern. tom. XIII operum Galeni, pag. 993. HARD.

7. *Mirumque, accenditur aqua, oleo restinguitur*. Notabilis memoriæ error Plinii nostri. Nam quod Nicander in Theriacis et Dioscor. lib. V, tribuunt Thracio lapidi, ipse gagatæ dedit: causa erroris fuit, quæ subinde contingere solet, quod Diosc. de gagate et Thracio lapide pariter disserit; notavit hoc etiam ante nos Marcellus Dioscor. interpres. PINT. — *Mirumque*. Solin. cap. XXII, pag. 43; Isidorus, loc. cit. Marbodeus, lib. de Lapid. pret. c. 29, de gagate: « Ardet aqua lotus, restinguitur unctus olivo. Per suffumigium muliebria menstrua reddit. Accensus prodit fumi nidore caducos, etc. » HARD.

8. *Fugat serpentes ita*. Hoc est, quum uritur, nidore suo. Isidorus, loc. cit. et Diosc. lib. V, cap. 146. Item auctor Kiranidum, lib. II, pag. 75; Nicander in Theriac. p. 3. Vide et ejus Scholiasten, p. 7. HARD.

9. *Recreatque vulvæ strangulationes*. Dioscorid. lib. V, cap. 146. H.

10. *Sonticum morbum*. Epilepticum; ἐλέγχει ἐπιληπτικούς, inquit Dioscorid. Sonticum tamen morbum in XII tabulis interpretantur eum qui noceat, Turn. Advers. lib. XVII, cap. 7. DAL. — *Sonticum*. Nam suffitu prodit eos qui sunt ei morbo obnoxii: statim enim correpti eo cadunt: Diosc. loc. cit. Ἔςι δὲ καὶ ἐπιληπτικῶν ἔλεγχος ὑποθυμιαθείς, etc. Aetius item, lib. II, cap. 34, p. 53; Isidorus, loc. cit. Apuleius, in Apologia. Theodorus Priscianus, lib. IV: « Latentes epilepticos, gagatis lapidis admotum fumigium, semper repentinis casibus publicavit. » HARD.

11. *Virginitatem suffitus*. Virginitatem ideo deprehendit, quod a virgine jejuna potus statim urinam provocat. Idem narrant et de nostra ambra cinerea odorata. DAL. — *Et virginitatem*. Isidorus, loc. cit. Albertus Magnus, lib. II, de Mineral. tract. 2, c. 7, p. 231, de gagate: « Aiunt autem de expertis esse, quod si colatura, et ejus lotura cum rasura detur virgini, bibita retinebit eam, quod non minget. Si autem non est virgo, statim minget: et sic debet probari an sit virgo. » HARD.

12. *Dentibus medetur*. « Fluidos firmat dentes, ut aiunt, » inquit Albertus, loc. cit. Marbod. item, loc. cit. « Et dilutus aqua dentes firmat labefactos. » HARD.

13. *Strumisque*. Aetius, l. c. H.

14. *Hoc dicuntur uti magi*, etc. Lege: « Hoc dicunt uti magi in

mantiam[15] et peruri negant[16], si eventurum sit, quod aliquis optet.

XXXV. Spongiæ[1] lapides inveniuntur in spongiis, et sunt nativi. Quidam eos tecolithos[2] vocant, quoniam vesicæ medentur : calculos rumpunt in vino poti. 1

XXXVI. Phrygius lapis[1] gentis nomen habet. Est autem gleba pumicosa[2]. Uritur[3] ante vino perfusus, flaturque follibus, donec rubescat, ac rursus dulci vino exstinguitur, et hoc ternis vicibus[4] : tingendis vestibus tantum[5] utilis. 1

ea quam vocant causimomantiam. » Ἡ καυσιμομαντεία apud magos est μαντεία τῶν καυσίμων, rerum scilicet quæ uri possunt. Salm.

15. *Axinomantiam.* Ea fit gagati imposito securi candenti. Dal. — *Axinomantiam.* Sic libri omnes etiam MSS. Ἀξινομαντεία divinatio est quæ fit securibus, ut dictum est, lib. XXX, cap. 5. Salmasius in Solin. pag. 252, inauditum Magis divinationis genus comminiscitur, quo in hunc Plinii locum obtrudat, spreta lectione vetere, καυσιμομαντείαν. Hard.

16. *Et peruri negant.* Alio scilicet a superiore illo divinationis genere, quocumque id demum nomine appellari oporteat. Hard.

XXXV. 1. *Spongiæ lapides.* Dioscorides, lib. V, cap. 53 : Λίθοι οἱ ἐν τοῖς σπόγγοις εὑρισκόμενοι σὺν οἴνῳ ποθέντες, τοὺς ἐν κύστει λίθους θρύπτουσιν. Hard.

2. *Quidam eos tecolithos.* Τηκολίθους, quod lapides in vesica rumpunt, et atterunt, ut ex Diosc. diximus. Galen. IX, de Facult. simpl. med. 258, non vesicæ, sed renum calculos rumpi eo ait. H.—At nullos calculos eo rumpi credibile est. Ed.

XXXVI. 1. *Phrygius lapis.* In Cappadocia tamen nascitur. Dioscorides. Dal. — *Phrygius lapis.* Isidorus, lib. XVI, Orig. cap. 4 : « Phrygius lapis ex loco traxit vocabulum : nascitur enim in Phrygia, etc. » Et in Cappadocia nasci tradit Dioscor. lib. V, cap. 41. H.

2. *Est autem gleba pumicosa.* Pumicum instar, modice ponderosus, corporis compage minime solida, μέσως βαρὺς, οὐκ εὔτονος τῇ συγκρίσει τοῦ σώματος. Diosc. loc. cit. H.

3. *Uritur.* Totidem verbis hæc Dioscor. et Isidorus, locis cit. H.

4. *Et hoc trinis vicibus* (sic prius). In vetusto codice, « dulci vino exstinguitur exterrius vicibus, » forte pro duabus ultimis vocibus, substitui poterit, *et ternis vicibus*, semper enim in cod. vet. pro hoc nomine *trinus* invenio *ternus*. Pint.

5. *Tingendis vestibus tantum utilis.* Nam detersoria facultate vestium sordibus exemptis, ut commodius et fidelius tincturam bibant, præstat. Dal. —*Tingendis vestibus.* Diosc. loc. cit. Λίθος Φρύγιος, ᾧ οἱ βαφεῖς ἐν Φρυγίᾳ χρῶνται. « Phrygius lapis, quo infectores in Phrygia utuntur. » Sed et ad alios usus græci medici lapidem eum adsciscunt : Diosc. loc. cit. Galenus,

1 XXXVII. (xx.) Schistos et hæmatites [1] cognationem habent [2]. Hæmatites invenitur in metallis: ustus minii colorem imitatur [3]. Uritur ut Phrygius [4], sed non restinguitur vino. Adulteratum schisto [5] hæmatiten discernunt venæ rubentes, et friabilis natura. Oculis cruore suffusis [6] mire convenit. Sistit profluvium [7] mulierum potus. Bibunt [8] eum et qui sanguinem rejecerunt, cum succo punici mali. Et in vesicæ vitiis [9] efficax. Bibitur [10] et in vino contra serpentium ictus. Infirmior [11] ad omnia hæc eadem est, quem schiston appellant. Sed in iis commodior [12] croco similis,

lib. IX, de Fac. simpl. med. pag. 256, et alii. Hard.

XXXVII. 1. *Hæmatites*. Theophrast. lib. περὶ λίθων hæmatiten dici vult, non quod tritus sanguineum succum reddat, non quod sanguinem sistat, sed quod similis sit αἵματι ξηρῷ πεπηγότι, arido sanguini et concreto. Dalec. — *Schistos*, etc. Schistus, *le schiste*, lapis est argillosus et scissilis. Hæmatites, *l'hématite*, *la pierre sanguine*, ut jam supra dictum, cap. 25, n. 11. Ed.

2. *Cognationem habent*. Quare et hæmatites schisto adulteratur. Dioscor. lib. V, pag. 144, moxque ipse Plinius. A colore sanguineo, quem reddit is quum teritur, nomen accepit, teste Aetio, lib. II, cap. 13, pag. 50. Nec schiston Recentiorum ulli, nec hæmatiten norunt. H.

3. *Minii colorem imitatur*. Diosc. loc. cit. τοῦ κινναβάρεως. Hard.

4. *Uritur ut Phrygius*. Diosc. loc. cit. Hard.

5. *Adulteratur schisto* (sic prius). Lege: « Adulteratum schisto hæmatiten discernunt venæ rubentes. » Paullo post lege: « Proficit oculorum lacunis. » Salmas.

6. *Oculis cruore suffusis*. Diosc. loc. cit. totidem verbis: Galenus, lib. IX, de Fac. simpl. med. p. 254, et Marbod. lib. I, de Lap. pr. cap. 36, de hæmatite. Hard.

7. *Sistit profluvium*. Diosc. et Marbod. locis cit. Hard.

8. *Bibunt eum*. Dioscor. et Galenus, locis cit. et Marbodeus: « Ejus ramentis si glarea mixta sit ovi, Succo dilutus quem punica mala remittunt, Vel resolutus aqua: juvat hos qui sanguinis ore Grumos emittunt, etc. » Hard.

9. *Et in vesicæ vitiis*. Dioscor. et Marbod. locis cit. Hard.

10. *Bibitur et*. Marbodeus: « Vino dilutus veteri, bibitusque frequenter Serpentis morsus, vel quod fit ab aspide vulnus, Egregie curat. » Hard.

11. *Infirmior*. Totidem verbis Diosc. lib. V, cap. 145, et Aetius, lib. II, cap. 14, pag. 50. Galenus item, loc. cit. Hard.

12. *Sed in iis commodior*. Sed e schistis lapidibus, inquit, ille probatior multo est, qui croci colorem æmulatur. Diosc. loc. cit. Σχιστὸς δὲ λίθος ... ἄριστος εἶναι δοκεῖ ὁ παρακροκίζων τῇ χρόᾳ, etc. Idemque commodior, mitior, in usu ju-

peculiarius splendet. Proficit oculorum lacrymis[13] in lacte muliebri : procidentesque oculos præclare cohibet. Hæc est sententia eorum, qui nuperrime scripsere.

XXXVIII. Sotacus e vetustissimis auctoribus quinque 1
genera hæmatitarum tradit, præter magnetem[1]. Principatum dat ex iis Æthiopico, oculorum medicamentis utilissimo, et iis quæ panchresta appellant[2] : item ambustis. Alterum[3] androdamanta[4] dicit vocari, colore nigro, pondere ac duritia insignem, et inde nomen[5] traxisse, præcipueque in Africa repertum. Trahere autem in se[6] argentum, æs, ferrum. Experimentum ejus esse in cote ex lapide basanite[7]. Reddere enim succum sanguineum, et esse ad jocineris vitia præcipui remedii. Tertium genus 2
Arabici facit, simili duritie, vix reddentis succum ad cotem aquariam[8], aliquando croco similem. Quarti generis elatiten vocari[9], quamdiu crudus sit : coctum vero miltiten,

cundior, πρᾳότερος, inquit Galenus, loc. cit. pag. 255. Hard.

13. *Proficit oculorum lacrymis.* Diosc. loc. cit. Hard.

XXXVIII. 1. *Præter magnetem.* Præter id magnetis genus, quod hæmatiten pariter appellari superius dictum est, cap. 25. Hard.

2. *Panchresta appellant.* Omnibus ægritudinum generibus utilia, πρὸς πάντα νοσήματα χρηστὰ, καὶ ὠφέλιμα· *polychresta* quidam legunt et aptius, ut arbitror. Dalec. — *Quæ panchresta.* Πάγχρηστα, perbenigna, prorsus utilia. Hard.

3. *Alterum.* Locum hunc plane ad verbum exscripsit Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Hard.

4. *Androdamanta.* Hæmatitæ omnes nobis ferro aliis mineralibus mixto constant (*peroxide, hydroxide de fer, hématite rouge, brune,* etc.) forma, colore, structura variant. Ed.

5. *Et inde nomen.* Quod hominum conatus in frangendo domet, ἀνδροδάμας. Hard.

6. *Trahere autem in se.* Ut ferrum a magnete trahitur. Isidorus, loc. cit. Hard.

7. *In cote ex lapide basanite.* Qui lapis nullum ex se succum aut colorem remittit. Pro cote mortarium dicere Plinium debuisse, contendit Salmasius in Solin. p. 1333. Frustra : tum quod ex attrito ad cotem lapide haud secus reddi succus intelligatur, quam ex eodem, si teratur in mortariis : tum quod ipsa mortaria cotes appellari recte possint, quod ex cote fiunt. Unde lib. XXXVII, cap. 54, de achate : « Medici coticulas inde faciunt. » Hard.

8. *Ad cotem aquariam.* Quæ aqua aspergitur. Hard.

9. *Quarti generis elatiten vocari.*

utilem ambustis, ad omnia utiliorem rubrica[10]. Quinti generis schiston, hæmorrhoidas reprimentem. In totum autem hæmatitas omnes tritos[11] in oleo trium drachmarum pondere a jejunis sumendos, ad vitia sanguinis. Idem auctor, schiston alterius generis quam hæmatiten[12] tradit, quem vocant anthraciten[13]. Nasci in Africæ nigrum, attritum aquariis cotibus reddere ab ea parte, quæ fuerit ab radice[14], nigrum colorem : ab altera, croci. Ipsum utilem esse oculorum medicamentis.

1 XXXIX. (xxi.) Aetitæ[1] lapides ex argumento nominis magnam famam habent. Reperiuntur in nidis aquilarum, sicut in decimo[2] volumine diximus. Aiunt binos inveniri, marem et feminam : nec sine iis parere, quas[3] diximus, aquilas : et ideo binos tantum[4]. Genera eorum[5] quatuor.

Quartum illud genus, quum crudum esset, vocabatur elatites, ob colorem ἐλάτης, sive abietis; coctum vero dicebatur miltites, ob μίλτου, seu rubricæ colorem. Coctum rubescebat, ut corpora omnia ferruginea. Elatites autem, ut et Arabicus croco similis, dicebatur xanthus, teste Theophrasto, de Lapidibus, cap. 66, quod Doriis color ex albo flavescens appellabatur xanthus, *le blanc jaunâtre*. Brot.

10. *Utiliorem rubrica*. Cujus vires in medicina superius proditæ, lib. XXXV, cap. 14. Hard.

11. *Hæmatitas omnes tritos*. Hæmatitarum usus apud nos, sed rarior in medicina. Ed.

12. *Quam hæmatiten*. Supra dictum cap. 37, nam et ipse suo modo σχιστὸς, scissilis est, quod per venarum longiusculos ductus diffringitur. Diosc. lib. V, c. 145. H.

13. *Anthraciten*. Qui carbonum, ἀνθράκων, colorem imitatur. H. — *Anthraciten*. Anthracites ille non videtur esse quem nos dicimus, *anthracite;* sed alia materies carbonaria, nostris dicta *houille;* vulgo, *charbon de terre*. Ed.

14. *Ab radice*. Ab humo cui lapis hæret. Hard.

XXXIX. 1. *Aetitæ*. Totidem verbis hæc Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Nomen habet ab ἀετοῖς, hoc est, ab aquilis, quarum in nido reperitur. H.—*Aetitæ*. Vulgo *pierres d'aigle (fer hydraté, globulaire, géodique)*; aetites quidem ferri minera constat, geodes vero silice, achate, etc. Ed.

2. *In decimo*. Libro X, cap. 4.

3. *Quas diximus*. Loco proxime citato, his verbis : « Tribus primis, et quinto aquilarum generi inædificatur nido lapis aetites, etc. » Vide Philostr. lib. II de vita Apollonii, cap. 7, p. 74. Hard.

4. *Et ideo binos tantum*. Libro X, cap. 4 : « Excludunt pullos binos : visi sunt et tres aliquando. » H.

5. *Genera eorum quatuor*. Duo

In Africa nascentem pusillum ac mollem[6], intra se et velut in alvo habentem argillam suavem, candidam : ipsum friabilem, quem feminei sexus putant. Marem autem, qui in Arabia nascitur, durum, gallæ similem, aut subrutilum, in alvo habentem durum lapidem. Tertius in Cypro inve- 2
nitur, colore illis in Africa nascentibus similis, amplior tamen atque dilatatus : cæteris enim globosa facies. Habet in alvo arenam jucundam et lapillos : ipse tam mollis ut etiam digitis frietur. Quarti generis Taphiusius appellatur, nascens juxta Leucadem, ubi est mons Taphius[7], qui locatus est dextra navigantibus ad Leucadem. Invenitur in 3
fluminibus candidus et rotundus. Huic est in alvo lapis, qui vocatur callimus[8], nec quidquam tenerius[9]. Aetitæ omnes[10] gravidis adalligati mulieribus, vel quadrupedibus, in pelliculis sacrificatorum animalium, continent[11] partus, non, nisi parturiant[12], removendi: alioqui vulvæ excidium

priora Isidorus agnoscit, Orig. lib. XVI, cap. 4. Hard.

6. *Pusillum ac mollem.* Reperitur prope Viennam in rivulo, qui montem Salomonis præterfluit. Dalec.

7. *Ubi est mons Taphius.* Taphiassus collis, de quo diximus in Geographicis, lib. IV, cap. 3. Hunc locum ex fide codicis Colb. 3 repræsentamus : quum libri hactenus editi insulse hunc locum ita referant : « juxta Leucadem, in Taphiusa, qui locus est dextra navigantibus ex hac ad Leucadem. » H.

8. *Qui vocatur callimus.* Lege : « Huic est in alvo lapis, qui vocatur Calainus, » a colore scilicet calaino. Salmas. — *Callimus.* Κάλλιμος, *pulcherrimus*, a nomine κάλλος. Ita Reg. 2, probatioresque codices. Tamen in Colb. 3, *calainus :* sed, ut remur, mendose : quanquam lectionem eam avide Salmasius arripit, in Solin. pag. 713. Hard.

9. *Nec quidquam tenerius.* In ipsa fodina aetitæ lapides tenerrimi sunt et citrei coloris : aere perculsi durescunt, pariunt et nigrescunt. Nondum, ut videtur, innotuerant aetitæ lapides, quos Ægyptus fért ; ni forte sint quos et de Africa commemoravit Plinius. Brot.

10. *Aetitæ omnes.* Aetius, lib. II, cap. 32, pag. 54, post Diosc. lib. V, cap. 161. Hard.

11. *Continent partus.* Solini paraphrasis, cap. xxxvii, pag. 67 : « Spem uteri defendit a fluxibus abortivis. » H. — Nugæ meræ. Ed.

12. *Non, nisi parturiant.* Non nisi quum parturiunt removendi : tum vero maxime auferendi, alioqui vulva corrumpitur, retento diutius partu. Hard.

fit[13]. Sed nisi parturientibus auferantur, omnino non pariunt.

1 XL. Est lapis Samius[1] in eadem insula, ubi terram laudavimus[2], poliendo auro utilis[3]. Utilis et in medicina oculorum hulceribus cum lacte, quo supra dictum est modo[4], contra veteres lacrymationes. Prodest et contra vitia stomachi[5] potus: vertigines sedat[6]: mentes commotas restituit. Quidam et morbis comitialibus utiliter dari putant, et ad urinæ difficultates. Acopis etiam miscetur. Probatur gravitate[7] et candore. Vulvas[8] et partus contineri adalligato eo tradunt.

13. *Vulvæ excidium fit.* Ita Reg. 2, non ut vulgo, *vulvæ excidunt*, quanquam ita Isidorus, Orig. lib. XVI, 4, aliudque vulvæ vitium, quam procidentiam ejusdem esse, hoc intelligimus: quum et contineri partus adalligato lapide proxime dictum sit, tantaque vis in continendo statim significetur, ut, nisi parturientibus auferatur, omnino non pariant. Qui hunc locum ante nos intelligeret, ut alia plurima, vidimus neminem: qui trajectione, aut simili vitio laborare dicerent, sed desperatione ad id adacti, complures. Rem tamen ita se habere, comprobatamque multis recentiorum medicorum experimentis hanc lapidis aetitæ vim, discere ex Schenkio possis, Observ. Medic. lib. IV, pag. 647. Hard.

XL. 1. *Est lapis Samius.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Dioscorides, lib. V, cap. 173: Εὑρίσκεται δέ τις ἐν τῇ Σαμίᾳ γῇ λίθος, ᾧ οἱ χρυσοχόοι χρῶνται πρὸς τὸ λεαίνειν, καὶ στιλβοῦν. Hard.

2. *Laudavimus.* Lib. XXXV, 53.

3. *Poliendo auro utilis.* Inde in veteri inscriptione SAMIARII DORYPHORΩN, qui prætorianorum, et satellitum imperatoris arma, spicula, ferramenta ad nitorem fricabant et tergebant, gladiorumque præterea et jaculorum aciem et cuspidem exasperabant. Turneb. libro XXI, cap. 27. Dal. — *Utilis*, etc. Diosc. l. c. H. — Terræ autem Sami argillaceæ, lapidisve Samii nullus fere in medicina usus. Ed.

4. *Quo supra dictum est modo.* Hoc est, cum lacte muliebri: ut de schisto proxime dictum est, cap. 37: « Proficit oculorum lacrymis in lacte muliebri. » Hard.

5. *Vitia stomachi.* Diosc. l. c. H.

6. *Vertigines sedat.* Dioscorides hæc paulo obscurius, loc. cit. quum ait hanc inesse vim Samio lapidi, ut instrumenta sensuum adjuvet, et ab injuria vindicet. Hard.

7. *Probatur gravitate*, etc. Dioscor. loc. cit. Διαφέρει δὲ ὁ λευκὸς, καὶ στιβαρός. Hard.

8. *Vulvas*, etc. Diosc. loc. cit. Δοκεῖ δὲ καὶ ὠκυτόκιον εἶναι καὶ φυλακτήριος τῶν συνειληφυιῶν, περιαπτόμενος. « Creditur et adalligatus accelerare partus, et conceptus feminarum custodire. » Hard.

XLI. Arabus lapis ebori similis [1], dentifriciis accommodatur crematus. Privatim hæmorrhoidas sanat cum lanugine [2] linteorum, linteolis insuper impositis. 1

XLII. Non prætermittenda est et pumicum natura. 1 Appellantur quidem ita et erosa saxa [1], in ædificiis, quæ musea vocant [2], dependentia, ad imaginem specus arte reddendam : sed et ii pumices, qui sunt in usu corporum [3] lævigandorum feminis, jam quidem et viris, atque, ut [4] ait

XLI. 1. *Arabus lapis ebori similis*. Sic MSS. omnes, tum hoc loco, tum in Indice. Arabium Galenus vocat, de Fac. simpl. med. lib. IX, pag. 257 : Ὅ γε μὴν Ἀράβιος καλούμενος λίθος, ἐοικὼς ἐλέφαντι, ξηραντικῆς καὶ ῥυπτικῆς ἐστι δυνάμεως. Diosc. lib. V, pag. 149, Ἀραβικόν. Isidorus item, lib. XVI, cap. 4. Arabum pro Arabico antiqui dixere. Ovidius, in epist. Sapphus, vers. 76 : « Non Arabo noster rore capillus olet. » Hoc est, myrrha Arabica. Quæ porro de viribus Arabi lapidis produntur a Plinio, hæc verbis fere totidem Diosc. loc. cit. Qui porro sit lapis Arabicus, non satis constat. Hard. — *Arabus lapis*. Idem est ac lapis Arabicus, *la pierre d'Arabie*, quem inter pumicosos lapides (ignibus volcanicis coctos), *les pierres ponces*, refert Theophrastus, de Lapidibus, c. 55. Ed.

2. *Cum lanugine*. Hoc est, ut alibi dixit, cum linteolis concerptis. *Charpie*. Hard.

XLII. 1. *Erosa saxa*. Pumex, cavum et latebrosum saxum, pendens, antrosum; non tantum rari, laxi, et levissimi lapides. Propertius, lib. III, eleg. 3 : « Pendebantque cavis tympana pumicibus. » Virgil. Æneid. XII : « Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor Vestigavit apes, fumoque implevit amaro. » Turneb. XVI, 33. Dal.

2. *Quæ musea vocant*. Μουσεῖα, hoc est, diversoria eruditorum. Plinius junior, lib. I, epist. 9 : « O mare! o littus! verumque secretumque μουσεῖον, quam multa invenitis? quam multa dictatis? » Aliud longe est, quod mosaicum opus appellamus, de quo nos alibi dicturi sumus; etsi placuisse aliter intelligo viris eruditis. Hard.

3. *In usu corporum*. Pullulantem in corporibus pubertatem pumicibus eradebant. Martialis, lib. XIV, epigr. ccv : « Sit nobis ætate puer, non pumice, lævis. » Hinc apud Plinium juniorem, lib. II, ep. 11 : « Homo comptus, et pumicatus. » Nam eo mollitiei, non dicam elegantiæ, devoluti erant, ut et manus, et alias corporis partes pumice sibi lævigarent. Ovidius, Art. Am. I, 507 : « Sed tibi nec ferro placeat torquere capillos, Nec tua mordaci pumice crura teras. » Martialis, lib. V, epigr. xlii : « Et pumicata pauperes manu monstras. » H.

4. *Ut ait Catullus*. Epigr. 1 : « Quoi dono lepidum novum libellum, Arida modo pumice expolitum? » quem in locum Muretus, « Pellibus, inquit, ut nunc fit, libri etiam olim integebantur : easque

Catullus, libris, laudatissimi sunt in Melo, Nisyro[5], et Æoliis insulis. Probatio in candore minimoque pondere, et ut quam maxime spongiosi aridique [6]sint, ac teri faciles, nec arenosi in fricando. Vis eorum in medicina, extenuare, siccare, tertia ustione[7], ita ut torreantur carbone puro,
2 ac toties vino restinguantur albo. Lavantur deinde, ut cadmia[8], et siccati conduntur, quam minime uliginoso loco. Usus farinæ[9] ejus oculorum maxime medicamentis: hulcera purgat eorum leniter, expletque cicatrices, et emendat. Quidam tertia ustione refrigeratos[10] potius quam restinctos, terere malunt ex vino. Adduntur etiam ad malagmata, capitum verendorumque hulceribus. Utilissima fiunt ex his dentifricia[11]. Theophrastus auctor est[12], potores

pumice poliri ac lævigari solebant. » Lepide Martialis, de bibliopola, apud quem libri ejus prostabant venales, lib. I, epigr. CXVIII: « De primo dabit alterove nido, Rasum pumice purpuraque cultum, Denariis tibi quinque Martialem. »

5. *In Melo, Nisyro.* De pumicibus agitur. Prius, *in Melo, Scyro*, legebatur. Ex suis exemplaribus *in Syro* Pintianus rescribere nitebatur. Atque ita sane Reg. 2. At Colb. 3, *in Melonis Scyro.* Nos, *in Melo, Nisyro*, indubitata conjectura reponimus. Auctor ita emendandi, præter vestigia codicum omnium, Theophrastus, qui libro περὶ λίθων, pag. 5, pumices laudat in primis eos qui et ἐν Νισύρῳ, et ἐν Μήλῳ reperiuntur. Eustathius item, in Dionys. vers. 526, pag. 76, molares lapides e Nisyro commendat, Νίσυρος πετρώδης ἐστὶ λίθου μυλίου. Hard.— *Probatio in candore*, etc. Totidem verbis Diosc. lib. V, cap. 125, et Oribasius, lib. XIII, pag. 228. H.

6. *Aridique.* Plautus in Aulul. « Pumex non æque est aridus, atque hic est senex. » Dal.

7. *Tertia ustione.* Post tertiam ustionem. Diosc. et Oribas. locis cit. Hard.

8. *Ut cadmia.* De cujus lotione dictum est lib. XXXIV, cap. 22.

9. *Usus farinæ*, etc. Pumicis in tenuissimam farinam triti. Adhibetur a Diosc. ad purganda ea quæ pupillis offundunt caliginem: et ad explenda hulcera, perducendaque ad cicatricem. Hard.

10. *Quidam tertia ustione refrigeratos.* Per se scilicet ac sponte refrigeratos potius, quam vino restinctos. In horum est numero Dioscorides, loc. cit. et, qui Dioscoridem fere sequitur, Oribasius. Hard.

11. *Dentifricia.* E farina pumicis. Κίσσηρις σμηκτικὴ ὀδόντων λεία. Diosc. l. c. Viget is hodieque apud nos triti pumicis usus. Ed.

12. *Theophrastus auctor est, potores.* Apud Theophr. Hist. lib. IX, cap. 18, Eudemus Chius post septimam veratri potionem, vomitum

in certamine bibendi præsumere farinam eam : sed nisi immenso potu impleantur, periclitari : tantamque[13] refrigerandi naturam esse, ut musta fervere desinant pumice addito.

XLIII. (XXII.) Auctoribus curæ fuere lapides morta- 1
riorum[1] quoque, nec medicinalium[2] tantum, aut ad pigmenta[3] pertinentium. Etesium[4] lapidem in iis prætulere cæteris : mox ex Thebaicum, quem pyropœcilon appellavimus[5] : aliqui psaronium[6] vocant. Tertium ex chalazio chrysiten[7]. Medici autem et basaniten. Hic enim lapis nihil ex sese remittit[8]. Ii autem lapides qui succum reddunt, oculorum medicamentis utiles existimantur : ideoque
Æthiopici maxime ad ea probantur. Tænarium vero lapi- 2

cohibuit primum sumpto pumice mero diluto et macerato. Dal.

13. *Tantamque.* Hoc pariter Diosc. loc. cit. totidem verbis ex Theophrasto. Hard.

XLIII. 1. *Lapides mortariorum.* Thyitas, Hermolao. Hippocrates thyite ad terendum utitur velut cote. Dalec.

2. *Nec medicinalium.* In quibus medicamenta pistillo teruntur. H.

3. *Aut ad pigmenta.* Ad colores terendos. Ζωγράφων θυῖαι. Hard.

4. *Etesium.* Ἐτήσιον. Sic MSS. omnes, Reg. 2, aliique. Sic et Plinius ipse in Indice libri hujus. In libris hactenus editis, *Ephesium*, mendose. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4 : « Lapides quoque medicinalium mortariorum, et pigmentorum usibus apti, Etesius præcipuus, et inde colaticus : Thebaicus quoque, et basanites lapides, vel ex sese remittentes. » Lexicon Chymiæ : Βοστρυχίτης, πυρίτης, καὶ ἐτήσιος. H. — *Etesium lapidem.* Quis sit ille lapis, non compertum. Forte est, *le granit à taches grises.* Brot.

5. *Pyropœcilon appellavimus.* Sic MSS. recte, non *pyrrhopœcilon.* Egimus de ea voce cum Plinio, cap. 13. H. — *Pyropœcilon.* Brot. *pyrrhopœcilon*, *le granit rouge d'Égypte (syénite)*, de quo dictum est supra cap. 13. Ed.

6. *Aliqui psaronium.* Ψαρώνιον, hoc est, variegati coloris, a ψαρός. Hesych. ψαροὶ, ποικίλοι, εἶδος χρώματος · ψάρον, ποικίλον, σποδοειδές.

7. *Ex chalazio chrysiten.* Libro sequenti, chalazias gemma grandinem imitatur. Dal. — *Chrysiten.* Qui grandinum colorem imitatur aureis intervenientibus punctis. In indice similiter, *Etesius lapis*, *Thebaicus*, *Chalazius*. Χάλαζα grandinem, χρυσὸς aurum sonat. H. — *Ex chalazio.* Hic lapis videtur etiam referendus ad speciem aliquam Thebaici marmoris, *le granit*, cujus maculæ flavescunt. Brot.

8. *Nihil ex sese remittit.* Nullum succum ex sese remittit, *quum teritur.* Hard.

dem et Pœnicum[9], et hæmatiten iis medicamentis prodesse tradunt, quæ ex croco componantur : ex alio[10] Tænario, qui niger est, et ex Pario lapide, non æque medicis utilem : potiorem ex alabastrite Ægyptio[11], vel ex ophite albo. Est enim hoc genus ophitis, ex quo vasa etiam et cados faciunt.

1 XLIV. In Siphno lapis[1] est, qui cavatur tornaturque in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus: quod in Comensi Italiæ lapide viridi[2] accidere scimus. Sed in Siphnio[3] singulare, quod excalfactus oleo nigrescit, durescitque, natura mollissimus. Tanta qualitatum differentia est. Nam mollitiæ et trans Alpes præcipua sunt exempla. In Belgica provincia candidum lapidem[4] serra, qua lignum, faciliusque etiam, secant, ad tegularum et imbricum vicem: vel si libeat, ad quæ vocant pavonacea[5] tegendi genera: et hi quidem sectiles sunt.

9. *Et Pœnicum*. Punicum, Carthaginiensem. HARD.

10. *Ex alio Tænario.* Succum subintellige, ex alio Tænario lapide, qui niger est. HARD.

11. *Alabastrite Ægyptio, vel ex ophite albo.* Repertum est in villa Labicana Julii Cæsaris, nunc *S. Cesario*, vas ovatum ex alabastrite, cujus ambitus est palmorum viginti quinque, altitudo palmorum quatuor. BROT.—Conf. de alabastrite cap. 59 infra. ED.

XLIV. 1. *In Siphno lapis.* Σίφνιον ποτήριον Stephano, verbo Σίφνος. H. — *In Siphno lapis.* Hic lapis ophitis (*serpentine*) varietas est; nostris, *pierre ollaire*. Siphnus, nunc *Serphanto*. ED.

2. *In Comensi Italiæ lapide viridi.* Lapis ille viridis, *la pierre ollaire colubrine*. In agro Comensi, *Come*, et in Helvetia reperitur. BROT.

3. *Sed in Siphnio.* Isidor. totidem verbis, Orig. lib. XVI, cap. 4, Plinium sequutus. Theophrastus, lib. περὶ λίθων, p. 9. HARD.

4. *In Belgica provincia candidum lapidem.* Non in Belgica tantum provincia, sed et in Gallia Celtica reperitur ille lapis, *la pierre franche*, quo in agris tuguria templaque teguntur. BROT.

5. *Pavonacea.* Docti complures legendum putant *pavita*, aut *pavimenta*, id est, pavimenti modo facta et constructa. Ego *pavonacea* interpretor, picturatis lapidum impositorum quadris ad instar pennarum pavonis fulgentia, et splendentia, ut hodie fit in principum ædibus, tegulis magna colorum varietate nitentibus et conspicuis. DALEC. — *Pavonacea.* Tecta scilicet e lapide fissili, in squamam secto et composito, in pavonum caudæ simili-

XLV. Specularis vero[1] (quoniam et hic lapis nomen obtinet) faciliore multo natura finditur in quamlibet tenues crustas. Hispania[2] hunc olim citerior tantum dabat, nec tota, sed intra centum millia passuum circa Segobricam urbem[3]: jam et Cypros, et Cappadocia[4], et Sicilia, et nuper inventum Africa: postferendos omnes tamen Hispaniæ, et Cappadociæ[5], mollissimis et amplissimæ magnitudinis, sed obscuris. Sunt et in Bononiensi[6] Italiæ parte breves, maculosi, complexu silicis alligati, quorum tamen appareat natura similis eis[7] qui in Hispania puteis effodiuntur profunda altitudine. Necnon et saxo inclusus sub

tudinem picto: quem morem et in viridi lapide, qui sectilis est, observant etiam nostrates. Pannum pavonatilem dixit ætas sequior, pro variegato in pavonum caudæ speciem. Vid. Du-Cangium, in Glossario. H. — *Pavonacea.* Nomen illud retinent Itali in marmore, cujus maculæ pavoninarum caudarum sunt similes; idque vocant *pavonazzo*, vel *pavonazzetto*. Brot.

XLV. 1. *Specularis vero.* Nomen hic lapis invenit a natura tralucente. Quadræ ex eo fiebant, sive orbes, fenestris inserti, ad immittendam lucem, ad ventos excludendos, ad vicem et usum vitreorum. Nunc sitne in notitia, nescio: in usu certe non est: at olim in frequenti, qui Augusti fere temporibus cœpit. Seneca, Epistol. xc: « Quædam nostra demum prodiisse memoria scimus, ut specularium usum perlucente testa clarum transmittente lumen. » Λίθος σπεκλάριος a Basilio dicitur, homil. 3, in Hex. pag. 84. Vide Licetum, lib. I de Quæsitis per epist. pag. 117. Adi, si lubet, et Matthæum Silvaticum, cap. 479. H. — *Specularis.* Lapis specularis, vulgo *pierre spéculaire*, *sélénite transparente*, ad selenitas gypsosque (*chaux sulfatée*) pertinet. Ed.

2. *Hispania.* Hæc pariter Isidor. Orig. lib. XVI, cap. 4. Hard.

3. *Segobricam urbem.* Segobrica, *Ségorbe*, in regno Valentino. Ed.

4. *Et Cappadocia.* De speculari lapide Cappadocico, vide Strabonem, lib. XII, p. 540. Hard.

5. *Et Cappadociæ.* Subintellige, lapidibus. Locum hunc uti edidimus, sic typi omnes, manuscriptique probatissimi repræsentant, Reg. 2 et alii. In quibusdam tamen, sed sane mendose, legas: « Præferendum tamen omnibus Hispania.... sed obscurum. » Qua, quæso, dote specularis lapis commendari possit, si sit obscurus, nec idem tamen mollis aut amplus? Hard.

6. *In Bononiensi.* Hunc esse quem talcum appellant, credimus. H. — Talcum (*mica foliacé*) varii coloris reperire est: candidi nempe, flavi, viridis, nigri, etc. Ed.

7. *Quorum tamen appareat naturà similis eis, qui in Hispania*, etc. Dele duas dictiones *eis qui*, et scribe cum majore littera, ut sit initium sequen-

terra invenitur, extrahiturque, aut exciditur. Sed majori parte fossili natura, absolutus segmenti modo[8], numquam adhuc quinque pedum longitudine amplior. Humorem hunc
3 terræ quidam autumant crystalli modo glaciari. Et in lapidem concrescere manifesto apparet, quod quum feræ decidere in puteos tales, medullæ in ossibus earum post unam hiemem in eamdem lapidis naturam figurantur. Invenitur et niger aliquando. Sed candido natura mira, quum sit mollitia nota, perpetiendi soles rigoresque : nec senescit, si modo injuria non arsit; quum hoc etiam in cæmentis multorum generum accidat. Invenere et alium usum in ramentis quoque, Circum maximum ludis Circensibus sternendi, ut sit in commendatione candor.

1 XLVI. Nerone principe in Cappadocia repertus[1] est lapis duritia marmoris, candidus atque translucens, etiam qua parte fulvæ inciderant venæ, ex argumento phengites appellatus[2]. Hoc construxerat[3] ædem Fortunæ, quam Seiam appellant[4], a Servio rege[5] sacratam, aurea

tis culi, « Puteis Hispania effoditur, » ex antiquo exemplari. Pint.

8. *Absolutus segmenti modo.* A saxo terraque divisus, et tamquam resectus. Dal.

XLVI. 1. *In Cappadocia repertus est lapis*, etc. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Hard.

2. *Ex argumento phengites appellatus.* Ex re ipsa. Nam φέγγος splendorem sonat. Meminit hujus lapidis Tranquillus in Domitiano, c. xiv, his nempe verbis : « Tempore quoque suspecti periculi appropinquante, sollicitior in dies, porticuum, in quibus spatiari consueverat, parietes phengite lapide distinxit, e cujus splendore per imagines quidquid a tergo fieret, provideret. »

3. *Hoc construxerat.* Nero scilicet, quo principe is inventus est lapis, quique aurea sua domo hanc ædem complexus dicitur, quando et hoc lapide ædem construxit. Hard.

4. *Seiam appellant.* Seia fortassis ea est, quam D. Augustinus ex Varrone segetibus ait fuisse præpositam, quamdiu sub terra essent. Dal. — *Quam Seiam appellant.* Sic libri omnes, etiam MSS. Gruteri inscriptio, p. 79, SIRIAE. FORTVNAE. mendose, credo, pro *Seiæ*. Seiam deam a ferendo dictam vidimus supra, lib. XVIII, c. 2. H.

5. *A Servio rege.* De hac æde Fortunæ a Servio Tullio dedicata, Livius sub finem libri X, p. 187. Fortunæ brevi sacratam ait Plutarchus, in Quæst. Rom. pag. 281 : Διὰ τί Μικρᾶς Τύχης ἱερὸν ἱδρύσατο

domo[6] complexus. Quare etiam foribus[7] opertis interdiu claritas ibi diurna erat, alio quam specularium[8] modo, tamquam inclusa luce, non transmissa. In Arabia quoque esse lapidem vitri modo translucidum, quo utuntur pro specularibus, Juba auctor est.

XLVII. Nunc ad operarios lapides transisse conveniat, 1 primumque cotes ferro acuendo. Multa earum genera: Creticæ[1] diu maximam laudem habuere : secundam Laconicæ ex Taygeto monte, utræque oleo indigentes. Inter

Σερούϊος Τύλλιος ὁ βασιλεὺς, ἣν Βρέθειμ καλοῦσιν ; Hard.

6. *Aurea domo.* Hanc Fortunæ ædem aurea Neronis domo, de qua, cap. 24, inclusam significat. Hard.

7. *Quare etiam foribus opertis*, etc. Tota domus e marmore illo phengite structa erat. Clausis foribus et fenestris, nihilominus diurna claritate illustrabatur, tamquam inclusa, non transmissa luce, alio quam specularium, modo, qui lucem transmittunt, non includunt, et transmissa luce domum illuminant. Salm. — *Quare etiam foribus opertis.* Sic Reg. 2, et Pintiani codex, rectissime. Prius legebatur insulse, *foribus apertis ;* et mox, *haud alio quam specularium modo*, quod verbis statim sequentibus adversatur. Emendationem nostram Isidori calculo comprobamus : « Phengites, inquit ille, Orig. lib. XVI, cap. 4, Cappadociæ lapis, duritia marmoris, candidus atque translucidus : ex quo quondam templum constructum est a quodam rege foribus aureis, quibus clausis claritas diurna erat. » Pliniana hæc narratio, quæ fidem excedere quibusdam videtur, non paucis comprobatur exemplis. Notum inter alia Florentiæ in ecclesia S. Miniatis fenestras esse, in quibus pro vitro tabulæ sunt ex alabastrite, quindecim pedes altæ : et ecclesia tamen, foribus quamvis opertis, luce perfunditur. Hard.

8. *Alio quam specularium modo.* Nam speculares lucem transmittunt, non includunt (ut a Salmasio notatum est supra) : phengites lapis lucem in æde includit, et ex se fundit. H. — *Alio quam specularium modo.* Ex loco Tranquilli supra laudato, patet phengitem, imagines speculi instar repræsentasse. Fuit ergo translucidus, ut lumen externum acciperet ; politus simul et splendens, ut intus imagines lumenque remitteret. Videtur ergo multum accessisse ad alabastriten, *l'albatre oriental*, in quo sunt hæ dotes. Ex Brot. nott. Ed.

XLVII. 1. *Creticæ.* Alfenus, in leg. Cæsar. 15. Dig. de Publicanis : « Cæsar quum insulæ Cretæ cotarias locaret, legem ita dixerat : Ne quis præter redemptorem post idus martias cotem ex insula Creta fodito, neve eximito, etc. » H. — Multæ et apud nos ferro acuendo cotes, *grès houillier*, *grès rouge*, *schiste argileux*, *Dolomie*, etc. quibus

aquarias[2] Naxiæ laus maxima fuit: mox Armeniacæ, de quibus diximus[3]. Ex oleo et aqua Ciliciæ pollent, ex aqua Arsinoeticæ[4]. Repertæ sunt et in Italia aqua trahentes[5] aciem[6] acerrimo effectu. Necnon et trans Alpes, quas passernices[7] vocant. Quarta ratio[8] est saliva hominis proficientium, in tonstrinarum officinis, inutilis fragili mollitia. Flaminitanæ[9] ex Hispania citeriore in eo genere præcipuæ.

1 XLVIII. E reliqua[1] multitudine lapidum, tofus ædi-

et ex aqua, et ex oleo utimur. Ed.

2. *Inter aquarias.* Quæ aqua indigent, quæ asperguntur aqua. H.

3. *De quibus diximus.* Cap. 10. H.

4. *Ex aqua Arsinoeticæ.* Vel ex oppido Cypri Arsinoe, de quo V, cap. 35. Nam et Cypriis cotibus commendatio præcipua fuit, ut dictum est cap. 10. Vel, quod similius veri arbitror, ex Arsinoe Ciliciæ oppido, de quo lib. V, cap. 22, quod hujus regionis cotes proxime pollere ex oleo et aqua dictum est, uti has ex aqua. Hard.

5. *Trahentes.* Acutam reddentes aciem cultrorum, ut quam acerrime postea secent. Hard.

6. *Trahentes aciem.* Vide quæ de hac voce diximus, cap. 30. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 3: « E cotibus aliæ aquariæ sunt, aliæ oleo indigent in acuendo: sed oleum lenem, aquariæ aciem acerrimam reddunt. » Hard.

7. *Passernices.* Vox celtica. H.

8. *Quarta ratio.* Quartum obtinent locum eæ cotes quæ saliva asperguntur, et molliores fiunt. Hard.

9. *Flaminitanæ.* Sic etiam MSS. Forte *Flamininanæ* a Flaminio quopiam redemptore, seu publicano: ut a metallorum dominis Livianum æs, et Sallustianum, appellatum esse meminimus l. XXXIV, c. 2. Vel *Damanitanæ* a Damania, Hispaniæ citerioris oppido, de quo diximus lib. III, cap. 4. Hard.

XLVIII. 1. *E reliqua.* In libris hactenus editis, « Reliqua multitudo lapidum in totum ædificiis inutilis est, » quod abhorret sane a similitudine veri longissime. Regius 2 codex: « Reliqua multitudine lapidum totus ædificiis, etc. » Nos e superiore voce litterula repetita, « E reliqua multitudine, » et mox indubitata emendatione *tofus* scripsimus. Emendandi auctor Isidorus, Orig. lib. XIX, cap. 10, ubi hunc locum exscribit: « Tofus, inquit, ædificiis inutilis est, fundamentis aptus, mortalitate mollitiæ. Ex æstu enim et halitu maris fricatur, et verberatur imbribus. » Et Plinianus Index: « XLVII. De cotibus. XLVIII. De tophis. XLIX. De silicum naturis. » Tophum alii, alii tofum scribunt. Vossium vide in Etymol. Tofum nostrates vocant, *du tuf.* Laquearibus olim cum pumice expetitus. Ovid. Fastor. l. II: « Antra subit tofis laqueata, et pumice vivo: Garrulus in primo limine rivus erat. » Hard.

ficiis inutilis est mortalitate[2] mollitiæ. Quædam tamen loca non alium habent, sicut Carthago in Africa. Exercetur halitu maris, fricatur vento, et verberatur imbri[3]. Sed cura tuentur picando parietes, quoniam et tectorii calce roditur: sciteque dictum est, ad tecta eos pice, ad vinum calce uti, quoniam sic musta condiunt[4]. Alia mollitia[5] circa Romam Fidenati, et Albano. In Liguria quoque, Umbria[6], et Venetia, albus lapis dentata serra secatur. Hi tractabiles in opere, laborem[7] quoque tolerant, sub tecto[8] dumtaxat. Aspergine et gelu pruinisque rumpuntur in testas: nec contra humores et auram maris robusti. Tiburtini ad reliqua fortes, vapore dissiliunt[9].

XLIX. Nigri silices optimi: quibusdam in locis et rubentes. Nonnusquam vero et albi[1], sicut in Tarquiniensi 1

2. *Mortalitate.* Ob mollitiem minime durabilis. Hard.

3. *Et verberatur imbri.* Non insueta Plinio locutio. Vide lib. XIV, cap. 27, extremo. Hard.

4. *Sic musta condiunt.* Plinius, lib. XIV, cap. 24: « Africa gypso mitigat asperitatem vini, nec non aliquibus sui partibus calce. » H.

5. *Alia mollitia.* Vitruvius, l. II, cap. 7, p. 26, de Lapicidinis: « Sunt enim, inquit, aliæ molles, uti sunt circa Urbem rubræ, Pallienses, Fidenates, Albanæ, etc. » Hard.

6. *Umbria*, etc. Vitruvius l. c. « In Umbria, et Piceno, et Venetia, tofus albus, qui etiam serra dentata, uti lignum secatur. » H.

7. *Laborem.* Onera tectorum. H.

8. *Sub tecto dumtaxat.* Vitruvius, loc. cit. « Si sunt in apertis et patentibus locis, gelicidiis et pruinis congesta, friantur et dissolvuntur: item secundum oras maritimas ab salsugine exesa diffluunt: neque perferunt æstus. » Hard.

9. *Vapore dissiliunt.* Vitruvius: « Tiburtina vero, et quæ eodem genere sunt omnia, sufferunt, et ab oneribus, et a tempestatibus injurias: sed ab igni non possunt esse tuta: simulque ut sunt ab eo tacta, dissiliunt et dissipantur: ideo quod temperatura naturali parvo sunt humore, etc. » H. — *Vapore.* Calore. Hard.

XLIX. 1. *Nonnusquam vero et albi.* Quæ contractiore paulo oratione Plinius, hæc fusiore et explanatiore multo Vitruvius, lib. II, cap. 7, p. 27: « Sunt vero, inquit, lapicidinæ complures in finibus Tarquiniensium, quæ dicuntur Anicianæ: colore quidem quemadmodum Albanæ, quarum officinæ maxime sunt circa lacum Vulsiniensem: item præfectura Statoniensi. Eæ autem habent infinitas virtutes: neque enim his gelicidio-

Anicianis[2] lapicidinis circa lacum Volsiniensem. Et in Statoniensi[3] sunt, quibus ne ignis quidem nocet. Iidem et in monumentis scalpti, contra vetustatem quoque incorrupti permanent. Ex iis formæ[4] fiunt, in quibus æra funduntur.
2 Est et viridis silex[5], vehementer igni resistens, sed nusquam copiosus : et ubi invenitur, lapis, non saxum[6], est. E reliquis pallidus in cæmento raro utilis. Globosus[7],

rum tempestas, neque tactus ignis potest nocere : sed sunt firmæ, et ad vetustatem permanentes..... Id autem maxime judicare licet e monumentis quæ sunt circa municipium Ferentis ex his facta lapicidinis : namque habent et statuas amplas factas egregie, et minora sigilla, floresque, et acanthos eleganter scalptos : quæ quum sint vetusta, sic apparent recentia, uti sint modo facta. Non minus etiam fabri ærarii de his lapicidinis in æris flatura formas habent comparatas, et ex his ad æs fundendum maximas utilitates, etc. » Hunc Plinii locum exscripsit Isidorus, Orig. XIX, 10. H. — Anicianus lapis idem forte cum tofaceo lapide, frequentissimo in Etruria, et ædificiis utilissimo. Nunc Itali *travertin* vocant. Ed.

2. *Anicianis.* Sive ex aliquo Etruriæ loco, ut suspicabamur ad librum III, cap. 8, seu, quod nunc verius remur, ab Anicia familia, penes quam ejus loci possessio fuerit, nomen id tractum sit. Nam Boetius, qui ex ea familia fuit, sibi prædia villasque in montibus Aureliæ fuisse testatur. Hard.

3. *Et in Statoniensi.* Vulgo, *Lago di Mezzano.* Est et lapis Gabinus pariter igni impervius, Tacito teste, Annal. lib. XV, pag. 254. Hard.

4. *Ex iis formæ.* Gallis, *des moules*, in quibus nummi, staticulæ, aliaque ejusmodi, ex ære, argento, auro, plumbo. Trebellius Pollio, in Victoria, p. 200 : « Cusi sunt ejus nummi ærei, aurei et argentei : quorum hodieque forma exstat apud Treviros. » Prius enim nummi fundebantur, tum deinde ad summam perfectionem atque absolutionem feriebantur. Unde triumviri monetales, æri, auro, argentove flando simul ac feriundo præfici dicebantur. Hard.

5. *Est et viridis silex.* Libri hactenus editi, etiam et MSS. quidam, *est et viridis lapis.* At de silicum universo genere nunc esse sermonem, non antecedentia modo suadent, sed et ea quoque quæ subsequuntur. De nigris hactenus, rubentibusque, et albis : nunc de viridi, pallido, globoso, fluviatilique silice agit. Admonuit erroris Isidorus, qui locum hunc integerrima fide descripsit, Orig. l. XIX, cap. 10 : « Viridis silex, inquit, vehementer et ipse igni resistens, sed nusquam copiosus, et ubi invenitur, lapis, non saxum est. Pallidus in cæmento raro utilis. Globus contra injurias fortis, etc. »

6. *Non saxum est.* Quod majus, asperius, duriusque, quam lapis, est.

7. *Globosus.* Sic etiam MSS.

contra injurias fortis, sed ad structuram infidelis, nisi multa suffrenatione[8] devinctus. Nec certior fluviatilis[9], semper veluti madens.

L. Remedium est in lapide rubro[1], æstate eum eximere, nec ante biennium eum inserere tecto, domitum tempestatibus. Quæ ex eo[2] læsa fuerint[3], in subterranea structura aptantur utilius. Quæ restiterint, tutum est vel cælo committere[4]. 1

omnes, Reg. Colb. alii. Isidorus, Orig. lib. XIX, cap. 10, *globus*. Quid si *gilvus*, vel *giluus* legas? nam de silicum coloribus, nigro, rubro, albo, viridi, pallido, est ei sermo. Nec *globosus* tamen omnino displicet, ob ea quæ sequuntur: et quod cap. 62, extremo, globosi lapidis mentio fit. Hard.

8. *Suffrenatione*. Colligatione, arctaque structura, quæ lapidem veluti freno retineat. Sic Isidorus, Orig. lib. XIX, cap. 10: « Globus contra injurias fortis, sed in structuris infidus: nisi fuerit multa suffrenatione devinctus. » H.

9. *Nec certior fluviatilis*. Silex nimirum. Isidorus, loc. cit. « Fluviatilis silex semper veluti madens est. » Hard.

L. 1. *Remedium est in lapide rubro*. Contra nimiam lapidis rubri mollitiam, remedium est, eum biennio sub dio linquere, ut dometur tempestatibus, antequam in ædificiis adhibeatur. Vidit Pintianus hunc locum in mendo cubare, quum legeretur, « Remedium est in lapide dubio: » itaque, *udo*, vel *humido* potius, legi censuit oportere. Nos *rubro*, auctore Vitruvio. Sic enim ille, lib. II, cap. 7, p. 27: « Quum ergo propter propinquitatem necessitas cogat ex rubris lapicidinis, et quæ sunt Urbi proximæ, copiis uti: si qui voluerint sine vitiis perficere, ita erit præparandum: Quum ædificandum fuerit, ante biennium ea saxa non hieme, sed æstate eximantur, et jacentia permaneant in locis patentibus. Quæ autem a tempestatibus eo biennio tacta læsa fuerint, ea in fundamenta conjiciantur: cætera quæ non erunt vitiata, ab natura rerum probata, durare poterunt supra terram ædificata. » Vitruvianæ orationi simillimam esse Plinianam, perspicuum est. Remedium, inquit, in rubro lapide, qui circa Urbem eruitur, et mollior est, etc. Nam molliorem esse eum, ipse prius admonuit superiore cap. « Alia mollitia, inquit, circa Romam: » quod ex Vitruvio pariter liquet, ita scribente: « Sunt enim aliæ lapicidinæ molles, uti sunt circa Urbem rubræ, etc. » ut suo loco indicavimus. Hard.

2. *Quæ ex eo*. Vitruvius, lib. II, cap. 7, pag. 27. Hard.

3. *Læsa fuerint*. A tempestatibus. Hard.

4. *Vel cælo committere*. Ex eo lapide supra terram ædificare. Vitruvius, loc. cit. Hard.

1 LI. Græci e lapide[1] duro, aut silice æquato[2] construunt veluti lateritios parietes. Quum ita fecerint, isodomon[3] vocant genus structuræ. At quum inæquali crassitudine structa sunt, pseudisodomon. Tertium est emplecton[4], tantummodo frontibus politis: reliqua fortuito collocant. Alternas[5] coagmentationes fieri, ut commissuras antecedentium medii lapides obtineant, necessarium est in medio quoque pariete, si res patitur: si minus, utique a lateribus. Medios parietes farcire fractis cæmentis, diamicton[6] vocant. Reticulata[7] structura, qua frequentissime Romæ struunt,

LI. 1. *Græci e lapide.* Hæc totidem verbis Vitruvius, lib. II, c. 8, pag. 28. Hard.

2. *Æquato.* Æqualis crassitudinis ac latitudinis. Hard.

3. *Isodomon.* ἰσόδομον, quum omnes lapidum ordines in structura æquales sunt: quum vero sunt inæquales, ita ut versus inferior exempli causa sit lapidum sesquipedalium, pedalium vero superior, tunc ψευδισόδομον Græci vocant. H.

4. *Tertium est emplecton.* Vitruvius, loc. cit. « Altera structura est, quam ἔμπλεκτον appellant, qua etiam nostri rustici utuntur: quum frontes poliuntur, reliqua ita ut sunt nata, cum materia collocata, alternis alligant coagmentis. Sed nostri celeritati studentes, erecta coria locantes, frontibus serviunt, et in medio farciunt... Ita tres suscitantur in structura crustæ: duæ frontium, et una media farcturæ. » Hard.

5. *Alternas.* Tum fiunt alternæ coagmentationes, quum majores lapides minoribus inseruntur vicibus alternis. Hard.

6. *Diamicton vocant.* Διὰ μικτῶν, ob immixta, sive injecta inter medios parietes cæmento. Locum hunc interpolatores hactenus corrupere insigniter, et præpostera interpunctione, et totius perturbatione sententiæ, in hunc modum: « si minus utique a lateribus medios parietes farcire fractis cæmentis. Dictyocheton vocant reticulatam structuram, quam frequentissime Romæ struunt, rimis opportunam. » Nos conditivorum librorum fidem integerrime sequuti suo nitori locum restituimus. Et Pintianus in suo codice *Diamicton* legit. Διὰ μικτῶν architecti genus illud structuræ nuncupavere scilicet, ut medici sua medicamenta διὰ κωδειῶν, aliaque similia nuncuparunt. Hard.

7. *Reticulata.* Reticulatum opus dicitur, quum lapides in quadrum secti, non jacentes, sed in latus stantes collocantur, instar scutariarum tessellarum, *en losange*. Nostri vocant, *maçonnerie maillée*. Vitruvius, lib. II, cap. 8, pag. 27: « Structurarum genera sunt hæc. Reticulatum, quo nunc omnes utuntur, et antiquum, quod incertum dicitur. Ex his venustius est reticulatum: sed ad ruinas (an *rimas*?) faciendas ideo paratum,

rimis opportuna est. Structuram ad normam[8] et libellam fieri, et ad perpendiculum respondere oportet.

LII. (XXIII.) Et cisternas arenæ puræ et asperæ quinque partibus, calcis quam vehementissimæ duabus construi convenit, fragmentis silicis non excedentibus libras. Ita ferratis vectibus calcari solum, parietesque similiter. Utilius geminas esse, ut in priore vitia considant aquæ, atque per colum in proximam transeat maxime pura aqua. 1

LIII. Calcem e vario lapide Cato Censorius[1] improbat. Ex albo melior[2]. Quæ ex duro, structuræ utilior : quæ ex fistuloso, tectoriis. Ad utrumque[3] damnatur ex silice. Utilior eadem[4] ex effosso lapide, quam ex ripis fluminum collecto. Utilior e molari, quia est quædam pinguior natura ejus. Mirum, aliquid, postquam arserit, accendi aquis. 1

LIV. Arenæ tria genera. Fossitia[1], cui quarta pars calcis 1

quod in omnes partes dissoluta habet cubicula et coagmenta. » H.

8. *Structuram ad normam*. Norma, *l'équerre*; libella, *le niveau*; perpendiculum, *le plomb*. Hard.

LIII. 1. *Calcem e vario lapide Cato Censorius improbat*. Vitruv. lib. II, cap. 5. Omittit Plinius, talem calcem confectam e testis buccinarum, et aliorum id genus piscium, memoratam a Dioscor. Dal. — *Cato Censorius*. L. de Re rust. c. XXXVIII, pag. 33 : « Lapidem bonum in fornacem, quam candidissimum, quam minime varium indito. » Hard.

2. *Ex albo melior*. Prius legebatur, « ex albo melior, quam ex duro, et structuræ utilior. » Erroris admonuit, non Pintiani modo codex, sed et Vitruvius, lib. II, cap. 5, pag. 24 : « De calce, inquit, diligentia est adhibenda, uti de albo saxo aut silice coquatur : et quæ erit ex spisso et duriore, erit utilior in structura : quæ autem ex fistuloso, in tectoriis. » Sic etiam Palladius, de Re rust. lib. I, c. 10, pag. 14 : « Calcem quoque ex albo saxo duro, vel Tiburtino... coquemus... Quæ erit ex spisso et duro saxo, structuris convenit : ex fistuloso vero, aut molliori lapide, tectoriis adhibetur utilius. » H.

3. *Ad utrumque*. Sentire contra Vitruvius videtur, lib. II, c. 5. H.

4. *Utilior eadem*. Ita Vitruvius, lib II, cap. 4, pag. 23. Hard.

LIV. 1. *Fossitia*, etc. Hæc pariter Vitruvius, lib. II, c. 5, p. 24. Sic et Palladius, l. I, c. 10, p. 14, apud quem *testæ cretæ*, pro *tritæ*, perperam legi credimus. H.—Arenæ fossitiæ optimum genus, quod Puteolanum vocant, *pouzzolane*. Ed.

addi debet: fluviatili aut marinæ, tertia. Si et testæ[2] tusæ tertia pars addatur, melior materia erit. Ab Apennino[3] ad Padum non invenitur fossitia, nec trans maria.

1 LV. Ruinarum Urbis ea maxime causa, quod furto calcis[1] sine ferrumine suo cæmenta componuntur. Intrita quoque[2] quo vetustior, eo melior. In antiquarum ædium legibus invenitur, ne recentiore trima uteretur redemptor[3]. Ideo nulla tectoria eorum rimæ fœdavere. Tectorium[4] qui-

2. *Si et testæ.* Vitruvius, l. c. H.

3. *Apennino.* In scripto exemplari non legitur *Padum*, sed *earum;* scribendum puto, « Ab Apennino ad Urbem non invenitur, etc. » nam sequitur statim : « Ruinarum Urbis ea maxima causa est, etc. » Pint. — *Ab Apennino.* Vitruvius, lib. II, pag. 26 : « Maxime vero licet considerare, quod qua mons Apenninus regiones Italiæ Etruriæque circumcingit, prope omnibus locis non desunt fossitia arenaria : trans Apenninum vero, quæ pars est ad Adriaticum mare, nulla inveniuntur : item Achaia, Asia, et omnino trans mare, ne nominantur quidem. » Sed Philandri notas ad eum locum consule. H. — *Intrita.* Nobis, *chaux fusée.* Ed.

LV. 1. *Quod furto calcis.* Ut pingentium furtum in minio, lib. XXXIII, cap. 40, sic modo in calce tectorum rapinam coarguere, plane videtur. Ferrumen, id quod alligat, glutinatque, Latini vocant: unde ferruminare, pro glutinare, tralatitium est. In tectoriis calx ferruminis vicem præbet, quod cæmenta ligat, ut dicetur cap. 68. Eo destituta, rimas fere agere, ac dissolvi necesse est. Huc Caius Cæsar Germanicus alludebat quum teste Tranquillo, cap. LIII : « Senecam tum maxime placentem, commissiones meras componere, et arenam esse sine calce diceret. » H.

2. *Intrita quoque.* Intritam calcem vocat, ut cum Hermolao, aliisque credimus, quæ longo tempore macerata sit, ac fermentata. Vitruvium lege toto cap. secundo l. VII. H.—In terris quæ quondam ignibus volcanicis exarsere, arena fossitia plerumque reperitur; neque ipsa in multis Galliæ locis infrequens, quanquam Italicæ impar fere videtur. Ed.

3. *Redemptor.* Redemptores proprie et ex antiqua consuetudine dicebantur, qui certo pretio conducebant universum aliquod opus faciendum. Hard.

4. *Tectorium quidem.* Vitruvius, lib. VII, cap. 3, pag. 132, et Palladius, lib. I, cap. 15, tria arenæ coria, tria marmoris desiderant, ut sit opus et solidum, et adeo nitens, ut etiam expressas imagines adspicientibus remittat. Tectorium, illinimentum est, et quasi incrustatio parietis, quæ fit gypso, calce, etc. Constat pluribus coriis, *plusieurs couches de chaux et de plâtre.* « Calicata ædificia » Festus appellat, quæ sunt *calce polita.* H.

dem nisi ter arenato[5] et bis marmorato[6] inductum est, non satis splendoris habet. Uliginosa[7], et ubi salsugo vitiat, testaceo[8] sublini utilius. In Græcia tectoriis etiam arenatum quod inducturi sunt, prius in mortario[9] ligneis vectibus subigunt. Experimentum[10] marmorati est in subigendo, donec rutro non cohæreat. Contra in albario opere[11], ut macerata calx ceu glutinum[12] hæreat. Macerari[13] nonnisi

5. *Arenato.* Hodie *mortarium* appellamus, quod fit ex arena et calce. Marmoratum, quod e marmore trito et calce. Nam cæmenta marmorea, sive assulæ, quas marmorarii ex operibus dejiciunt, pilis ferreis contunduntur, cribrisque excernuntur. Eæ autem excretæ calci miscentur. Vitruvium vide, lib. VII, cap. 6, pag. 138, et Dioscor. libro V, cap. 133. Galli marmoratum vocant, *du stuc.* Hard.

6. *Marmorato.* Marmoratum fit e marmore trito et calce viva. Dal.

7. *Uliginosa.* Loca humida et salsugine infecta, tectorio sublini debent, quod fiat e testis tusis. H.

8. *Testaceo.* Vitruvius, lib. VII, cap. 4, « de politionibus in humidis locis, pag. 134 : Pro arenato testa trullissetur. » Hard.

9. *Prius in mortario.* Mortarium dicit pro alveo, loco, conceptaculo, ubi adnitente certatim hominum multitudine materia pinsitur, ac subigitur. Vitruvius, lib. VII, c. 3, p. 133 : « Græcorum vero tectores, non solum his rationibus utendo faciunt opera firma, sed etiam mortario collocato, calce et arena ibi confusa, decuria hominum inducta ligneis vectibus pinsunt materiam : et ita ad certamen subacta tunc utuntur. » Hard.

10. *Experimentum.* Vitruvius quasi paraphrastes esto, l. c. p. 132 : « Marmorati ita materies temperetur, uti quum subigitur, non hæreat ad rutrum, sed purum ferrum e mortario libretur. » — Rutrum instrumentum est, *le rabot*, quo structores utuntur, ad subigendum marmoratum, *le mortier de marbre.* Ed.

11. *Contra in albario opere.* Albarium opus fit ex calce sola, vel solo gypso : eaque re a cæteris tectorii generibus discriminatur, quæ arenam aut marmor adsciscunt. Opifices in eo genere ALBARII in vetusto lapide appellantur, apud Gruterum, pag. 642. H.

12. *Ceu glutinum.* Ita Vitruvius, lib. VII, cap. 4, pag. 130, et post eum Palladius, lib. I, c. 14, pag. 15 : « Opus quoque albarium sæpe delectat, cui calcem debebimus adhibere, quum multo tempore fuerit macerata. Ergo ut utilem probes, ascia calcem quasi lignum dolabis. Si nusquam acies ejus offenderit, et si quod asciæ adhæret, fuerit molle atque viscosum, constat albariis operibus convenire. » Hard.

13. *Macerari.* Vitruvius, loc. cit. pag. 129 : « Erit albarium opus recte, si glebæ calcis optimæ ante multo tempore, quam opus fuerit, macerabuntur, etc. » Hard.

ex gleba[14] oportet. In Elide ædes est Minervæ, in qua frater Phidiæ Panænus tectorium induxit lacte et croco subactum, ut ferunt: ideoque si teratur in ea hodieque saliva pollice, odorem croci saporemque reddit.

1 LVI. Columnæ in æde densius positæ[1] crassiores videntur. Genera earum quatuor[2]. Quæ sextam partem altitudinis in crassitudine ima habent, Doricæ vocantur: quæ nonam, Ionicæ: quæ septimam, Tuscanicæ[3]. Corinthiis eadem ratio, quæ Ionicis: et differentia[4], quoniam capitulis Corinthiarum eadem est altitudo, quæ colligitur crassitudine ima: ideoque graciliores videntur: Ionici
2 enim capituli altitudo, tertia pars est crassitudinis. Antiqua ratio[5] erat columnarum altitudinis, tertia pars latitudinum delubri. In Ephesiæ Dianæ æde, de qua prius fuit[6] sermo, primum columnis spiræ subditæ[7], et capitula[8] addita:

14. *Ex gleba*. Quum in gleba est. Hard.

LVI. 1. *Densius positæ*. Quum angustius est inter columnas spatium. Tullius *intercolumnium* nuncupat: Galli, *l'espacement des colonnes*. Hard.

2. *Genera earum quatuor*. Vitruv. lib. IV, cap. 1, 2, 3. Tria tantum genera is recenset: Ionicam, Corinthiam, Doricam. Dal. — *Genera earum quatuor*. Totidem Vitruvius enumerat, lib. IV, cap. 6, extremo, pag. 73. Nostrates vocant, *l'ordre dorique*, *l'ordre ionique*, *l'ordre toscan*, *l'ordre corinthien*. Quintum adjiciunt, ex Ionico, Corinthioque compositum, *l'ordre composite*. Hard.

3. *Tuscanicæ*. Vitruvius, lib. IV, cap. 7, pag. 75, de Tuscanica ratione: « Columnæ, inquit, sint ima crassitudine, altitudinis parte septima. » Hard.

4. *Et differentia*. Vitruvius, lib. IV, cap. 1, p. 59: « Ionici capituli altitudo, tertia pars est crassitudinis columnæ: Corinthii, tota crassitudo scapi. » Scapum nostrates vocant, *le vif de la colonne*. Hard.

5. *Antiqua ratio*. De qua Vitruv. lib. IV, cap. 7, p. 75. Hard.

6. *De qua prius fuit sermo*. Cap. 21. Hard.

7. *Spiræ subditæ*. Spiræ sunt tori sive anuli basium, qui serpentium, seu funis convoluti similitudinem referunt: *les astragales*, *le tore ou le bâton qui composent la base de la colonne*. Ex his et basis ipsa spira nuncupatur. Festus: « Spira dicitur basis columnæ, unius tori, aut duorum. » Hard.

8. *Et capitula*. *Le chapiteau de la colonne*. H. — *Columnis spiræ subditæ, et capitula addita*. Immerito Cl. Aquino Vocabularium Architecturæ, pag. 83, Plinium arguit,

placuitque altitudinis octava pars in crassitudine, et ut[9] spiræ haberent crassitudinis dimidium, septimæque partes detraherentur summarum crassitudini. Præter has sunt, quæ vocantur Atticæ columnæ, quaternis angulis, pari laterum intervallo.

LVII. (xxiv.) Calcis et in medicina magnus usus. Eli- 1
gitur[1] recens, nec adspersa aquis : urit, discutit, extrahit, incipientesque[2] serpere hulcerum impetus coercet. Aceto et rosaceo[3] temperata perducit ad cicatricem. Luxatis quoque cum adipe suillo, aut liquida resina ex melle medetur : eadem compositione[4] et strumis.

LVIII. Maltha[1] e calce fit recenti. Gleba vino restin- 1

quod dixerit columnis spiras fuisse subditas, et capitula addita. Juxta eum, dicendum erat bases et capitula scapis addita, non columnis; quod columna suas partes habeat basim, scapum, et capitulum. Non attendit vir eruditus fuisse columnas, quum nondum essent bases et capitula. Pæstum, nunc *Piesti*, habet antiquissima et pulcherrima templa, multis ornata columnis, sine ullis basibus. Vide Cl. Major, *les Ruines de Pæstum, ou de Posidonie, dans la Grande-Grèce*, pag. 26 seq. P. Sicard vidit in Pharaonicis Ægypti columnis capitula, quæ erant capita animalium, aliaque id genus. Ex nott. Brot. ad h. l. Ed.

9. *Et ut spiræ*. Et ut basis in altitudine haberet dimidium crassitudinis columnarum : et ei dimidiæ crassitudini pars septima detraheretur, ut fieret justa mensura crassitudinis summæ columnæ, sive capituli. Hard.

LVII. 1. *Eligitur*, etc. Hæc totidem verbis Diosc. V, 133. H.

2. *Incipientesque*. Diosc. loc. cit. Marcellus Empiricus, cap. iv, pag. 42, et Plinius Valer. III, 22. H.

3. *Aceto et rosaceo*. Auctores iidem proxime appellati. Hard.

4. *Eadem compositione*. Plinius Valerius, III, 29. Hard.

LVIII. 1. *Maltha*. *Maltha*, vetus dictio, mollem significat. Luc. Sat. xxviii : « Insanum vocant, quem feminam et maltham dici volunt. » Bitumen, *maltham nativam* vocari, vide supra lib. II, cap. 104. Dal. — *Maltha e calce*. Palladius, libro I, cap. 17, p. 16 : « Hoc genus malthæ adhibebimus... picis liquidæ quantum volueris, et tantumdem sumes unguinis, quod vocamus axungiam, vel sevum. Tunc in olla utrumque miscebis, et coques, donec spumet : deinde ab igne removebis. Quum fuerit eadem refrigerata permixtio, calcem minutim superadjicies, et ad unum corpus omnia mixta revocabis. » Et cap. 41, pag. 35 : « Malthæ calidariæ compositio talis est : hammoniacum remissum, ficum, stupam, picem liquidam.... item sevum liquefa-

guitur: mox tunditur cum adipe suillo et ficu, duplici linamento[2]: quæ res omnium tenacissima, et duritiam lapidis antecedens. Quod malthatur, oleo perfricatur ante.

1 LIX. Cognata calci res gypsum est. Plura ejus genera. Nam et e lapide[1] coquitur, ut in Syria ac Thuriis: et e terra foditur, ut in Cypro, ac Perrhæbis[2]: e summa tellure et Tymphaicum est[3]. Qui coquitur lapis, non dissimilis alabastritæ[4] esse debet, aut marmoroso[5]. In Syria durissimos ad id eligunt, coquuntque fimo bubulo, ut celerius urantur. Omnium autem[6] optimum fieri compertum est e la-
2 pide speculari, squamamve talem habente. Gypso madido statim utendum est, quoniam celerrime coit ac siccatur: tamen rursus tundi et in farinam resolvi patitur. Usus[7] gypsi

ctum.» Aliter Festus: «Maltha dicitur a Græcis pix cum cera mixta.» Hard. — *Gleba*. Gleba calcis. H.

2. *Duplici linamento*. Sic typi omnes. MSS. *liniamento*. Forte, *linimento*: ut sit sententia, duplici corio malthæ si tectoria parietum inducantur, nihil fore tenacius. H. — Brot. ex ed. princ. *liniam*. Ed.

LIX. 1. *Nam et e lapide*. Quæ deinceps sequuntur, usque ad ea verba, *Usus gypsi*, etc. tradita totidem verbis a Theophrasto, lib. περὶ λίθων, p. 13 et 14. H. — Gypsum (*chaux sulfatée calcinée*), vulgo, *plâtre*. Ed.

2. *Ac Perrhæbis*. Περὶ Τυμφαίαν, καὶ περὶ Περῤαιβίαν, inquit Theophrastus, loc. cit. De his utrisque Ætoliæ populis, Plinius, IV, 3. H.

3. *Tymphaicum est*. A Tymphæis Ætolibus, quibus vicini Perrhæbi sunt, IV, 2, potius quam a Tymphæis Macedonibus. Dal.

4. *Non dissimilis alabastritæ*. Talis in Sequanis ad oppidum Pollinium in pago S. Lothini reperitur, et ab incolis alabastrum vocatur. Theophrast. lib. περὶ λίθων. Dalec.

5. *Aut marmoroso*. Lapidi marmoreo, hoc est, marmori. Theophr. loc. cit. Καίουσι μαρμάρους, etc. H.

6. *Omnium autem*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 3: «Gypsi plura genera: omnium autem optimum, lapis specularis: est enim signis ædificiorum, et coronis gratissimus.» H. — *Ac siccatur*. Hæc Br. delet. Ed.

7. *Usus gypsi in albariis*. Veteres etiam gypso arma dealbasse, quum noctu vellent hostes aggredi, ut suos ab adversariis dignoscerent, monstrant Herodotus in Urania, et Pausanias initio lib. X. Usos quoque ad claudenda vini dolia, operculaque continenda, monstrat hic locus Arbitri in Satyra: «Statim, inquit, allatæ sunt amphoræ vitreæ diligenter gypsatæ, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: Falernum Opimianum annorum centum.» Cicero vero Medeam Ennii manibus gypsatissimis quare dicat, vide Victorium,

in albariis, sigillis[8] ædificiorum et coronis[9] gratissimus. Exemplum illustre, C. Proculeium[10], Augusti Cæsaris familiaritate subnixum, in maximo stomachi dolore gypso poto[11], conscivisse sibi mortem.

LX. (xxv.) Pavimenta originem apud Græcos habent 1
elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota[1] expulere eam. Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus, qui Pergami stravit quem vocant asaroton œcon[2], quoniam[3] purgamenta

lib. XXX, cap. 13; Politianum, Miscell. cap. XXVII; Muretum, Variar. lib. VIII, cap. 17. Dal.

8. *Sigillis*. Parvis signis, seu statuis, et simulacris. Hard.

9. *Coronis gratissimus*. Coronis admisceri prohibet Vitruvius, VII, cap. 3. Dal. — *Et coronis*. Coronidem nostrates vocant, *la corniche*. Vide Baldum, de signific. Vocabulorum Vitruvianor. verbo, *corona*. Coronides eæ sunt in contignationibus, ornamenti magis causa, quam necessitatis. Hard.

10. *C. Proculeium*. Egimus de eo lib. VII, cap. 46. Hard.

11. *Gypso poto*. Gypsum epotum strangulare scribit pariter Dioscorides, lib. V, cap. 134: Πεθεῖσα δὲ πνίγει τῷ κατὰ πνιγμὸν τρόπῳ. H.

LX. 1. *Donec lithostrota*. Λιθόστρωτα, *lapidibus strata*, significat. Pavimenti genus, teste Isid. Orig. lib. XV, cap. 8, e parvulis crustis, tessellisque tinctis in varios colores. Sic modo et e latere coctili, atque adeo e ligno fiunt variis figuris sectilia pavimenta. Nunc vulgo Musaica nuncupant. Hard.

2. *Asaroton œcon*. Ἀσάρωτος οἶκος domum sonat, quam verrere scopis omiserint, ab α et σαίρω: nam in iis pavimentis quasi purgamenta cœnæ remansissent humi, sic erant depicta. Usi hac voce Sidonius, aliique. Papinius in primis, lib. I Silv. ubi sic canit: « Dum vagor adspectu, visusque per omnia duco, Calcabam nec opinus opes. Nam splendor ab alto Defluus, et nitidum referentes aera testæ Monstravere solum, varias ubi picta per artes Gaudet humus, suberantque novis asarota figuris. » Hoc poeta significat: tam solum marmoreis tessellis pictum ac variegatum fuisse, quam tectum ipsum ac fornicem pellucidis ac splendidissimis testis obductum: a quibus lux splendorque longe lateque quodammodo deflueret. Eas porro nitidissimi speculi more modoque pavimenti figuras, atque asarota repræsentasse. Quum igitur eo pervenisset Statius, atque oculos huc illucque circumduceret, necdum ad solum oculos adjecisset, non ante quid calcaret animadvertisse, quam sublatis oculis pavimentum per testulas illas transpiceret. Ita Petavius in notis ad orationem Themistii XVIII, p. 486. Hard.

3. *Quoniam purgamenta*. Inerant et aliæ figuræ ibi pictæ, ut ex sequentibus intelligetur: *Mirabilis ibi*, etc. H. — *Everri*. Brot. *verri*. Ed.

cœnæ in pavimento, quæque everri solent, veluti relicta[4], fecerat parvis e testulis tinctisque in varios colores. Mirabilis ibi columba bibens, et aquam umbra capitis infuscans. Apricantur aliæ scabentes sese[5] in canthari labro.

1 LXI. Pavimenta credo primum facta quæ nunc vocamus barbarica, atque subtegulanea[1], in Italia fistucis pavita[2]: hoc certe ex nomine ipso[3] intelligi potest. Romæ scalpturatum[4] in Jovis Capitolini æde primum factum est post tertium Punicum bellum initum. Frequentata vero pavimenta ante Cimbricum magna gratia animorum, indicio est Lucilianus[5] ille versus: « Arte pavimento, atque emblemate vermiculato. »

1 LXII. Subdialia Græci invenere[1], talibus domos[2] conte-

4. *Veluti relicta.* Quasi relicta ibi fuissent, in pavimento erant elaborata e testulis, tinctis in varios colores. H. — *Veluti.* Brot. *velut*, et mox *tesserulis*, pro *testulis*. Ed.

5. *Scabentes sese.* Sic omnes editi, cum Reg. 2. In Colb. 3, *lavantes*. H. — Hanc pavimenti partem Pergamo, ut videtur, translatam, inter Hadriani villæ rudera reperit Cl. Furietti, ann. 1737. Ed.

LXI. 1. *Subtegulanea.* Quæ sunt sub tegulis, in cavis ædium, ὑπόστεγα, quibus subdialia opponuntur, ὕπαιθρα. Hard.

2. *Fistucis pavita.* De fistuca diximus jamdudum. Machina est vulgo nota, qua pavitores utuntur ad complananda pavimenta, et est utrimque ansata. Hard.

3. *Ex nomine ipso.* Nam pavimenta a paviendo dicta, id est, feriendo: ut ipsum instrumentum pavicula appellatur. Hard.

4. *Scalpturatum.* Variis scalpturis elegantius factum. Hard.

5. *Lucilianus.* Versus Lucilii hi sunt: « Leves compostæ, ut tesserulæ omnes Arte pavimento, atque emblemate vermiculato. » Hoc est, dictiones compositæ, quemadmodum sunt tesserulæ in pavimento ex arte et emblemate picto tinctove. Hard.

LXII. 1. *Subdialia Græci invenere.* Hanc totam rationem vide prolixe et diligenter explicatam a Vitr. lib. VII, cap. 1, et Palladio, lib. I, cap. 9. Dal. — *Subdialia.* Quæ sunt sub dio. Vitruvius, lib. VII, pag. 128: « Sub dio vero maxime idonea facienda sunt pavimenta, etc. » Ὕπαιθρα Græci vocant: nostri, *des terrasses*. Hard.

2. *Domos contegentes.* In Græciæ calidiore tractu domos quidem tectis non operiunt, sed ædificiorum summa parte reclusas et detectas ambulationes relinquunt auræ captandæ gratia, quæ vaporosum cælum refrigeret, et præcipue fervidis æstatis noctibus. Dal.

gentes tractu tepente[3]: sed fallax, ubicumque imbres gelant. Necessarium[4] binas[5] per diversum coassationes substerni, capita earum[6] præfigi ne torqueantur, et ruderi[7] novo tertiam partem testæ tusæ addi: deinde rudus, in quo duæ quintæ[8] calcis misceantur, pedali crassitudine fistucari[9]. Tunc[10] nucleo crasso[11] sex digitos induci, et ex

3. *Tractu tepente*. Calidiore cæli tractu. HARD.

4. *Necessarium*. Vitruv. lib. VII, cap. 1, pag. 128: « Quum coassatum fuerit, super altera coassatio transversa sternatur, clavisque fixa duplicem præbeat contignationis loricationem. Deinde ruderi novo tertia pars testæ tusæ admisceatur: calcisque duæ partes ad quinque mortarii mixtionibus præstent responsum. Statuminatione facta rudus inducatur, idque pinsum absolutum, ne minus pede sit crassum. Tunc autem nucleo inducto, uti supra scriptum est, pavimentum e tessera grandi circiter binum digitum cæsa struatur, fastigium habens in pedes denos, digitos binos. » Sic etiam Palladius, lib. I, cap. 9. H.

5. *Binas*. Duplex substerni debet tabularum ordo contrario situ, directus scilicet atque transversus: extremitates earum clavis figendæ, ne torqueantur. HARD.

6. *Capita earum*. Vitruv. p. 127: « In singulis tignis extremis partibus axis, bini clavi figantur, uti nulla ex parte possint se torquendo anguli excitare. » HARD.

7. *Ruderi novo*. Rudus novum fit e lapide tum primum contuso, aut testis, addita una parte calcis ad duas: redivivum, seu renovatum e veteri, fit ex pavimentis, aut ædificiis dirutis, adjectis duabus partibus calcis ad quinque. DALEC. — *Ruderi novo*. Rudus novum est materia pavimenti, hoc est, saxa recens contusa, seu testæ confractæ cum calce ad pavimentum faciendum. Vitruvius, l. c. mortarium vocat. Ruderationem facere Galli, *hourder*. HARD.

8. *In quo duæ quintæ*. Legendum ex Vitruvii loco allato videtur, permutatis voculis duabus, « in quo quintæ duæ calcis misceantur: » hoc est, in quo quintæ parti ruderis sive mortarii duæ calcis partes misceantur: nam ille, « calcisque duæ partes ad quinque mortarii, etc. » HARD.

9. *Fistucari*. Fistucationibus magna cura solidari, inquit Vitruvius, pag. 126, hoc est, fistuca exæquari. De fistuca diximus cap. sup. H.

10. *Tunc*. Tunc alterum corium ruderis alterius crassum sex digitis inducatur. HARD.

11. *Nucleo crasso*. Corio, crusta, tectorio. *Nucleus* medium pavimenti corium, media crusta. Itali *animam* vocant. Is Vitruvio fit ex testæ tribus partibus et una calcis. DAL.— *Tunc nucleo*. Vitruvius, pag. 127: « Insuper ex testa nucleus inducatur, mixtionem habens ad tres partes unam calcis, uti ne minore sit crassitudine pavimentum, digitorum senum. Supra nucleum, ad regulam et libellam exacta, pavimen-

tessera [12] grandi non minus alta duos digitos strui. Fastigium [13] vero servari in pedes denos sesquuncem : ac diligenter cote despumare [14] : quernisque axibus [15] contabulare. Quæ torquentur, inutilia putant : immo et filicem [16] aut paleam substerni melius esse, quo minor vis calcis [17] perveniat. Necessarium [18] et globosum lapidem subjici. Similiter fiunt spicata testacea [19].

1 LXIII. Non negligendum est etiamnum unum genus Græcanici [1]. Solo fistucato injicitur rudus aut testaceum

ta struantur, sive sectilibus, seu tesseris. » HARD.

12. *Et ex tessera.* Tesseras sive scutulas in pavimento vocant frusta quadrata et rotunda. H.

13. *Fastigium.* Fastigium pavimenti sic paulisper attolli debet, ut in singulos denos pedes attollatur pollice uno cum dimidio : tum cote lævigandum est. E quercu tabulæ sive asseres eligendi. H.—*Sesquuncem.* Brot. ex Reg. 5, *sescunciæ*. Ed.

14. *Despumare.* Polire, abstergere, fricare, uti nulli gradus sint in scutulis, aut quadratis. Vitruv. loc. cit. qui et ea despumandi voce usus, lib. VII, cap. 4, p. 135. H.

15. *Quernisque axibus contabulare.* Quernos asseres Vitruvius improbat, quoniam humorem ubi perceperunt, torquent se et in pavimento faciunt rimas : ex esculo vero præfert. Idem Palladius, lib. I, cap. 9. Dal. — *Quernisque axibus.* Quernis esculinos Vitruvius anteponit, loc. cit. nisi querni tenuiores secti sint. Sic et Palladius, lib. I, cap. 9. H.

16. *Et filicem.* Sic Reg. 2, non, ut editi, *silice*. Vitruvius, lib. VII, cap. 1, pag. 127 : « Coassationibus factis, si erit, filex : si non, palea substernatur, uti materies ab calcis vitiis defendatur. » Palladius item, loc. cit. Hard.

17. *Quo minor vis calcis perveniat.* Ne calx, quæ contignationis et coassationis materiam contactu vitiare potest, in profundum subeat. Dal.

18. *Necessarium.* Vitruvius, loc. cit. « Tunc insuper statuminetur, nec minore saxo, quam quod possit manum implere : statuminibus inductis, ruderetur, etc. » Statumen, pavimentorum imum stratum est. Hard.

19. *Spicata testacea.* Spicata pavimenta fiunt e laterculis coctilibus junctis, et in latus proclinatis ad spicæ formam. Vide Philandrum in Vitruvium. Dalec. — *Spicata testacea.* Hoc est, pavimenta e testis seu laterculis, in formam spicæ dispositis. Vitruvius, lib. VII, cap. 1, pag. 128 : « Item testacea spicata Tiburtina sunt diligenter exigenda, etc. » Spicati operis iconem Philander exhibet ad eum Vitruvii locum, p. 129. Hard.

LXIII. 1. *Græcanici.* Subintellige, pavimenti. Vitruvius, libro VII, cap. 4, pag. 135 : « Græcorum hibernaculorum usus, qui minime sumptuosus est, sed utilis apparatus. Foditur enim intra li-

pavimentum : dein spisse calcatis carbonibus inducitur, sabulo, calce, ac favilla mixtis : materia crassitudine semipedali ad regulam et libellam exigitur, et est forma terrena. Si vero cote depolitum[2] est, nigri pavimenti visum obtinet.

LXIV. Lithostrota[1] acceptavere jam sub Sylla : parvulis 1
certe crustis exstat[2] hodieque, quod in Fortunæ delubro Præneste fecit. Pulsa deinde[3] ex humo pavimenta in cameras transiere, e vitro : novitium et hoc inventum. Agrippa

bramentum triclinii altitudo circiter pedum binum : et solo fistucato inducitur aut rudus, aut testaceum pavimentum. Deinde congestis et spisse calcatis carbonibus, inducitur ex sabulone, et calce, et favilla mixta materies, crassitudine semipedali, ad regulam et libellam : et summo libramento cote dispumato, redditur species nigri pavimenti. Ita conviviis eorum, et quod poculis et sputismatis effunditur, simul atque cadit, siccescit : quique versantur ibi ministrantes, etsi nudis pedibus fuerint, non recipiunt frigus ab ejusmodi genere pavimenti. » Hard.

2. *Si vero cote depolitum.* Plane perpolitum. Festus : *Depolitum*, *perfectum*, etc. H.—Brot. ex MSS. et ed. princ. *politum*. Ed.

LXIV. 1. *Lithostrota acceptavere.* Sic libb. MSS. non *captavere.* Subintellige, Romani, sive Latini, seu prisci. Hard.

2. *Exstat.* Pavimentum scilicet λιθόστρωτον. H. — Exstat hodieque egregium illud musivum, *la mosaïque de Palestrine*, ea arte elaboratum, ut adspicientibus etiam pictoribus admirationem moveat. Eruditissimam de eo dissertationem scripsit Barthélemy, *Mémoires de l'Acad. des Inscr.* t. XXX, p. 503 : cf. etiam Winckelm. *Monumenti inediti*, t. II, p. 215. Ex Br. nott. Ed.

3. *Pulsa deinde.* Hoc est, ut prius pavimenta, ita postea et cameræ tessellato opere contexi cœptæ sunt : et quidem ex vitro, seu vitri partibus quadratis, aut trigonis, aut hexagonis : ex quibus quoddam quasi tessellatum, ac musivum, sive mosaicum, e vitro opus fiebat. Glossæ MSS. « Musivum, quod fit de vitro in parietibus. » Vita sancti Laurentii Ep. Sipontini, cap. 2 : « Ex minutis vitreis lapidibus, etc. » Paulinus, epist. 12 : « Camera musivo illusa. » Ex Leone Ostiensi, lib. III, cap. 27, intelligitur musivi operis artifices appellatos, « qui absidas et arcus musivo componerent : quadratarios vero, qui pavimentum lapideum pulcra varietate consternerent. » Plura de hoc argumento V. Cl. Du-Cangius congessit in Glossario, verbo *Musivum opus*, unde hæc fere delibavimus. Parmensis editio : « Pulsa deinde .... in cameras transiere, ut pronum vitium : et hoc inventum Agrippæ. Certe, etc. » penitus adspernanda lectione. H.

certe in Thermis[4], quas Romæ fecit, figlinum opus[5] encausto[6] pinxit : in reliquis albaria adornavit : non dubie vitreas facturus cameras, si prius inventum id fuisset, aut a parietibus scenæ, ut diximus[7], Scauri, pervenisset in cameras. Quamobrem et vitri natura indicanda est.

1 LXV. (XXVI.) Pars est Syriæ[1], quæ Phœnice vocatur, finitima Judææ, intra montis Carmeli radices paludem habens, quæ vocatur Cendevia. Ex ea creditur nasci Belus[2] amnis, quinque M pass. spatio in mare perfluens, juxta Ptolemaidem coloniam. Lentus hic currit, insalubri potu, sed cærimoniis sacer, limosus, vado profundus[3]. Non nisi[4] refuso mari arenas fatetur : fluctibus enim volutatæ ni-
2 tescunt, detritis sordibus. Nunc et a marino[5] creduntur adstringi morsu, non prius utiles. Quingentorum est pas-

4. *In Thermis*. Thermæ Agrippæ in regione Urbis nona, a Publio Victore collocantur, in descript. Romæ. Hard.

5. *Figlinum opus*. Parietes lateritios. Sic MSS. omnes, Reg. 2, aliique. Colb. 3, *figulinum*. Nullus *Signinum*, ut Salmasius interpolat, in Solin. pag. 1215. Nec jam de pavimentis sermo. Hard.

6. *Encausto*. Hoc est, ceris coloratis, et igne resolutis. Vide quæ diximus lib. XXXV, cap. 41. H.

7. *Ut diximus*. Cap. 24 : « Ima pars scenæ e marmore fuit, media e vitro, inaudito etiam postea genere luxuriæ, etc. » H.

LXV. 1. *Pars est Syriæ*. Hæc totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 15. Vide quæ diximus lib. V, cap. 17. Hard.

2. *Ex ea creditur nasci Belus*. Supra lib. V, cap. 19. Vide prolixam hujus rei narrationem apud Rhod. ex Josepho, lib. XXII, capite 5. Dal.—Amnis Belus, nunc *Nahr-Halou;* Ptolemais, *Acre*. Br.

3. *Sed cærimoniis sacer, limosus, vado profundus*, etc. Lege : « sed cærimoniis sacer, limosus, vado profundus, non nisi repulsus mari arenas fatetur : fluctibus enim volutatæ nitescunt detectis sordibus. Tunc et marino credunt adstringi meatu, non prius utiles. Quingentorum est passuum non amplius littoris spatium, idque tamen multa per sæcula gignendo fuit vitro. » Salmas. pag. 619, a. Dal.

4. *Non nisi*. Belus amnis, quum limosus sit natura, infusi maris vi arenas fateri, et agnoscere quasi cogitur. Sic et Tacitus refert, Hist. lib. V, et Josephus belli Jud. lib. II, cap. 9. Hard.

5. *Nunc et a marino*. Salis acrimonia ac mordacitate, vim eam vitri conflandi creduntur accipere, non prius utiles. H. — *Nunc et a marino*. Brot. *tunc et marino*. Ed.

suum non amplius littoris spatium, idque tantum[6] multa per sæcula gignendo fuit vitro. Fama est[7], appulsa nave mercatorum nitri, quum sparsi per littus epulas pararent, nec esset cortinis[8] attollendis lapidum occasio, glebas[9] nitri e nave subdidisse. Quibus accensis permixta arena litoris, translucentes novi liquoris[10] fluxisse rivos, et hanc fuisse originem vitri.

LXVI. Mox ut est astuta et ingeniosa solertia, non 1
fuit contenta nitrum miscuisse : cœptus addi et magnes lapis : quoniam in se liquorem vitri quoque, ut ferrum, trahere creditur. Simili modo et calculi splendentes multifariam cœpti uri : deinde conchæ, et fossiles arenæ. Auctores sunt, in India e crystallo fracta fieri, et ob id nullum comparari Indico. Levibus[1] autem aridisque lignis coquitur, addito Cyprio[2], ac nitro, maxime[3] Ophirio. Continuis[4] fornacibus, ut æs, liquatur, massæque fiunt 2

6. *Idque tantum.* Ex tam exiguo spatio quum arenas convehant quotannis onustæ naves plurimæ, sufficiunt tamen semper recentes, quibus ille locus impellente vento impletur. Josephus loc. cit. Tacitus, Hist. lib. V, pag. 117 : « Et Belus amnis Judaico mari illabitur : circa cujus os collectæ arenæ, admixto nitro, in vitrum excoquuntur. Modicum id littus, sed egerentibus inexhaustum. » Hard.

7. *Fama est.* Hæc totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 15.

8. *Cortinis.* Isidorus, *vasis.* H.

9. *Glebas nitri.* E succis concretis, qui cum lapidibus liquescentibus ad vitrum conficiendum naturali cognatione junguntur, primæ nitro deferuntur : secundæ sali, etc. Vide Agricolam, de Re metall. lib. XII, pag. 470. Hard.

10. *Novi liquoris.* Sic MSS. omnes, et Isidorus : non, ut typi, *nobilis liquoris.* H. — Mox Brot. *ut est ingen. solertia;* deletis vocibus his duabus, *astuta et.* Ed.

LXVI. 1. *Levibus.* Lege : *Lenibus.* Græci ἄκαπνα vocant, Homerus κάγκανα, quæ δριμύτητα καπνοῦ non habent. Lenibus τὰ δριμέα contraria sunt. Apud Catonem, « lenibus lignis facito calescat : » apud Varronem, lib. I, cap. 63, amurca decoquitur in ahenis, lenibus lignis. Dalec. — *Levibus autem.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 15. H.

2. *Addito Cyprio.* Hoc est, ære Cyprio. Isidorus, *addito cupro.* H.

3. *Maxime Ophirio.* MSS. *Ofirio*, et *Offirio.* Quid si *Ophrynio*, ab oppido Troadis cognomine, cujus meminere Strabo, lib. XIII, pag. 595; Harpocration, aliique? Quid si potius *aphronitro*? Hard.

4. *Continuis.* Sic Isid. totidem

colore pingui nigricantes. Acies tanta est quacumque[5], ut citra ullum sensum ad ossa consecet, quidquid afflaverit corporis. Ex massis[6] rursus funditur in officinis, tingiturque. Et aliud flatu[7] figuratur, aliud torno[8] teritur, aliud argenti[9] modo cælatur, Sidone quondam iis officinis nobili : siquidem etiam specula excogitaverat. Hæc fuit antiqua ratio vitri. Jam vero et in Vulturno, mari[10] Italiæ, arena alba nascens, sex M pass. littore, inter Cumas atque[11] Liter-
3 num, quæ mollissima[12] est, pila molaque teritur. Dein

verbis. Vitrariis aliis hodie tres sunt fornaces, aliis duæ, aliis una. Quibus tres, hi in prima coquunt materiam, in secunda recoquunt, in tertia refrigerant vitrea vasa, cæteraque opera candentia. Agricola, de Re metall. lib. XII, pag. 471. H.

5. *Quacumque.* Quocumque quid massæ vitri ferventis inciderit. H.

6. *Ex massis.* Isidorus, loc. cit.

7. *Et aliud flatu.* Uti nunc moris est in vitrariis. Hard.

8. *Aliud torno.* Hoc olim : nunc obmutuit. Torno formati calices e vitro, audaces dicebantur, et plebeii tamen erant, et parvo veni-bant. Martialis, libro XIV, epigr. xciv, cujus lemma, « Calices audaces : Nos sumus audacis plebeia toreumata vitri, Nostra nec ardenti gemma feritur aqua. » H.—*Aliud.* Multa utriusque generis exstant, quæ diximus, *pâtes antiques.* Brot.

9. *Aliud argenti.* Achilles Tatius, lib. II de amoribus Clitophontis et Leucippes, poculum e vitro cælato describit : Κρατῆρα παρέθηκεν μετὰ τὸν Γλαύκου τοῦ Χίου δεύτερον· ὑάλου μέν τοι ἔργον ὀρωρυγμένης, etc. In scalpendo porro cælandove, ne frangerentur vitra, magna cautio fuit : nam, ut cecinit Martialis, lib. XIV, epigram. cxv, cujus lemma, « Calices vitrei : quibus addere plura Dum cupit, ah quoties perdidit auctor opus ? » H.

10. *Vulturno mari.* Quod circa ostium Vulturni amnis, quo de amne diximus lib. III, cap. 9, appellatione maris quod eam oram alluit, nulli alteri scriptori, quod quidem sciam, usurpata. H.—Br. *in Vulturno, mari Ital.* Ed.

11. *Atque Liternum.* In libris hactenus vulgatis, *Cumas atque Lucrinum.* In Reg. 2 et Colb. 3, *atque littorum.* Indubitata emendatio est, *atque Liternum.* Tum ex Antonino, sive Æthico, qui in itinere a Tarracina Neapolim, Literno Cumas tanto distare intervallo docet, quantum illud modo littus esse dicitur, quo Vulturnum mare nuncupatur, hoc est, VI M. P. Tum ex Plinio ipso, qui lib. III, cap. 9, hæc esse vicina inter se admonet, Vulturnum, unde mari appellatio, Liternum, Cumas : « In ora... Vulturnum oppidum cum amne, Liternum, Cumæ Chalcidensium. » Suboluit hic ejus loci error Camillo Pellegrino, lib. de *Campania Felice*, pag. 183. Hard.

12. *Quæ mollissima*, etc. Hæc

miscetur tribus partibus nitri pondere vel mensura, ac liquata in alias fornaces transfunditur. Ibi fit massa, quæ vocatur ammonitrum[13]: atque hæc recoquitur, et fit vitrum purum, ac massa vitri candidi. Jam vero[14] per Gallias Hispaniasque simili modo arenæ temperantur. Ferunt Tiberio principe excogitatum vitri temperamentum, ut flexibile esset[15]: et totam officinam artificis ejus abolitam, ne æris, argenti, auri metallis pretia detraherentur: eaque fama crebrior diu, quam certior fuit. Sed quid refert? Neronis principatu reperta vitri arte, quæ modicos calices duos, quos appellabant pterotos[16], H-S. sex[17] millibus venderet.

LXVII. In genere vitri et Obsidiana[1] numerantur, ad 1

deinceps totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 15. H.

13. *Ammonitrum.* Ἀμμόνιτρον, voce conflata ab ἄμμος, *arena*, et νίτρον, *nitrum*. Hodie opifices *fritta* nuncupant, teste Cæsalpino. H.

14. *Jam vero.* Isidorus, loc. cit. Hard.

15. *Ut flexibile esset.* Rhodig. lib. XX, c. 30, narrat, quum supplex quidam coram Tiberio de industria poculum vitreum allisum, ἄθραυστον, id est, illæsum et infractum ostendisset, jussu ejus fuisse interfectum. Dalec. — *Ut flexibile esset.* Et flecti sane, si debite incalescat, potest: malleo duci in tenues laminas, quemadmodum visum est Isidoro, Orig. lib. XVI, cap. 15, non potest: quantumlibet suffragari ei Dio videatur, qui hoc Tiberiani artificis factum amplificat, lib. LIX, pag. 617, multo minus caute quam Plinius, qui ne flectendi quidem excogitatam ab eo rationem, liquido asseverat; sed crebriore id modo prodit, quam certiore fama pervulgatum. H. — *Excogitatum*, etc. Brot. ex Reg. 2, *excogitato vitri temperamento*. Ed.

16. *Pterotos.* Quasi pinnatos et alatos, duabus ansis appositis. Quidam legunt *apyrotos*, et ita dici putant vasa frigidaria. Dal. — *Pterotos.* Πτερωτοὺς, quasi pinnatos, duabus ansis appositis. In Reg. 2, et Colb. 3, *petrotos*. Hard.

17. *H-S. sex millibus.* Sestertium sex millia, monetæ nostratis libras efficiunt, 1,167. Brot.

LXVII. 1. *Et Obsidiana.* Obsidiana illa quæ Plinius memorat, factitia erant, ad similitudinem lapidis Obsidiani, et in genere vitri reponebantur. Fiebat et Obsidianum rubens ad escaria vasa. Idem Plinius: « Fit et tinctura ex genere Obsidiani, ad escaria vasa totum rubens vitrum atque non translucens, hæmaticum appellatum; fit et album et murrinum. » Ita legendus ille locus, vulgo corruptissimus. At verus Obsidianus ab Obsidio nomen; nugatur. Græci ὀψιανὸν

similitudinem lapidis, quem in Æthiopia invenit Obsidius[2], nigerrimi coloris[3], aliquando et translucidi, crassiore visu[4], atque in speculis parietum pro imagine umbras reddente. Gemmas multi[5] ex eo faciunt : vidimusque et solidas imagines Divi Augusti, capti materiæ hujus crassitudine : dicavitque ipse pro miraculo in templo Concor-
2 diæ[6] Obsidianos quatuor elephantos. Remisit et Tiberius Cæsar Heliopolitarum cærimoniis repertam ibi in hereditate ejus qui præfuerat Ægypto, Obsidianam imaginem Menelai[7]. Ex quo apparet antiquior materiæ origo, nunc vitri similitudine interpolata. Xenocrates Obsidianum lapidem in India et in Samnio Italiæ[8], et ad Oceanum in Hispania[9] nasci tradit. Fit et[10] tincturæ[11] genere Obsidia-

vocant, numquam ὀψιδιανόν. Scribitur apud eumdem : « multi ex eo gemmas faciunt : » hic *gemmæ* sunt lapides anulorum, et sic proprie, quidquid lapidum ad ornatum indueretur. SALM.

2. *Obsidius.* Gruteri inscriptio, pag. 72, OBSIDIVS. RVFVS. HARD.

3. *Nigerrimi coloris.* Isidor. Orig. lib. XVI, cap. 15 : « Est autem niger interdum, et virens aliquando, et translucidus, crassiore visu, et in speculis parietum pro imagine umbras reddente. » Et c. 4 : « Obsidius lapis niger est, translucidus, et vitri habens similitudinem. Ponitur in speculis parietum, propter imaginum umbras reddendas. » H. — Obsidianus lapis, nobis quoque *Obsidienne* dictus, ad ea pertinet quæ ignibus volcanicis in vitri similitudinem redacta sunt : pumici, *ponce*, affinis, item ei lapidi quem vocant *feld-spath compacte*. ED.

4. *Crassiore visu.* Crassius multo, quam vitrum, lucem transmittit. H.

5. *Gemmas multi.* Isidorus, locis citat. gemmas, lapides anulorum vocat. HARD.

6. *In templo Concordiæ.* Regione Urbis octava. Hoc loco *Obsidianos* etiam scribit Reg. 2, alibi *Obsianus* et *Obtianum :* sed mendose. Index : *de Obsidianis.* Tamen Arriano : ὀψιανὸς λίθος. Et Isidoro, *Obsius lapis.* In Pandectis, *Obsidianus lapis.* Forte ἀπὸ τῆς ὄψεως, a visu, seu translucente natura. HARD.

7. *Menelai.* Helenæ mariti, qui Græciam repetens in Ægyptum est tempestate delatus. Vide Hyginum, Fab. CXVIII. HARD.

8. *Et in Samnio Italiæ.* Isidorum hinc emendabis, qui locis citat. *in Samo Italiæ* dixit. HARD.

9. *In Hispania.* In Lusitania certe reperiri, visamque a se ollam ex eo lapide perpolitam, scribit Vasconcellius. HARD.

10. *Fit et.* Fit etiam certo quodam tincturæ genere, ut lapidem Obsidianum rubens vitrum æmuletur. HARD.

11. *Fit et tincturæ*, etc. Sic typi

num, ad escaria varia vasa, et totum rubens vitrum, atque non translucens, hæmatinon[12] appellatum. Fit[13] et album, et murrhinum, aut hyacinthos sapphirosque imitatum, et omnibus aliis coloribus. Nec est alia nunc materia sequa- 3
cior[14], aut etiam picturæ accommodatior. Maximus tamen honos in candido translucentibus, quam proxima crystalli similitudine. Usus vero ad potandum argenti metalla et auri pepulit. Est autem[15] caloris impatiens, ni præcedat frigidus liquor: quum addita aqua vitreæ pilæ sole[16] adverso, in tantum excandescant, ut vestes exurant. Fragmenta teporata agglutinantur tantum: rursus tota fundi non queunt, præterquam abrupta sibimet. Tingit ars[17], veluti quum calculi[18] fiunt, quos quidam abaculos appellant, ali-

omnes, et MSS. nequicquam immutante Salmasio, in Solin. p. 91: « Fit et tinctura ex genere Obsidiani, etc. » Hard.

12. *Hæmatinon.* Αἱμάτινον, sanguinem. Hard.

13. *Fit et album, et murrhinum.* Quod murrhinos calices imitetur, aut hyacinthi, sapphirive colorem. Isidorus, Orig. lib. XVI, c. 15. H.

14. *Nec est alia nunc materia sequacior.* Dum flatu figuratur. Isidorus hunc locum legisse aliter videtur: « Neque est alia, inquit loc. cit. speculis aptior materia, vel picturæ accommodatior. Maximus tamen honor in candido vitro, etc. » Hard.

15. *Est autem.* Calorem ferre vitreus calix non potest, sed igni applicitus frangitur, nisi aqua interveniat: quum tamen orbes vitrei aqua pleni solis radiis sic excandescant, etc. Hard.

16. *Vitreæ pilæ sole adverso.* Crystallinæ præcipue. Inde reperta speculorum urentium materia. Dal. — *Vitreæ pilæ.* Lactantius, lib. de ira Dei, cap. 10, pag. 508: « Orbem vitreum plenum aquæ si tenueris in sole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in durissimo frigore. » Plin. l. XXXVII, cap. 10: « Invenio medicos, quæ sunt urenda corporum, non aliter utilius id fieri putare, quam crystallina pila, adversis posita solis radiis. » Hard.

17. *Tingit ars.* Vitra scilicet. Non habent has voces libri hactenus editi. Reg. cod. 2, *tinguit has.* Colb. 3, *tingui.* Quid propius vero videretur, nihil occurrit aliud, quam *tingit ars.* Quum præsertim sequenti proxime cap. legatur: « Peractis omnibus quæ constant ingenio, artem natura faciente succurrit, etc. » Hard.

18. *Calculi... quos... abaculos.* Scrupos, opinor, lusorios intelligit, qui versicolores erant. *Des dames.* Alii calculos intelligunt, quibus in supputatione nummorum utimur. *Des jetons.* Hard.

quos etiam pluribus modis versicolores. Vitrum sulphuri concoctum ferruminatur[19] in lapidem.

1 LXVIII. At peractis omnibus, quæ constant ingenio, artem natura faciente, succurrit mirari, nihil pæne non igni perfici. (XXVII.) Ignis accipit arenas, ex quibus alibi vitrum, alibi argentum, alibi minium, alibi plumbi genera, alibi pigmenta, alibi medicamenta fundit. Igne lapides[1] in æs solvuntur, igne ferrum gignitur ac domatur, igne cremato lapide[2] cæmenta in tectis ligantur. Alia sæpius uri prodest. Eademque materia[3] aliud gignit primis ignibus, aliud secundis, aliud tertiis: quando ipse carbo vires habere incipit restinctus, atque interiisse creditus, majoris fit virtutis. Immensa et improba rerum naturæ portio: et in qua dubium sit, plura absumat, an pariat.

1 LXIX. Est et ipsis ignibus medica vis. Pestilentiæ, quæ solis obscuratione contrahitur, ignis suffitu multiformiter auxiliari certum est. Empedocles et Hippocrates id demonstravere diversis locis. Ad convulsa viscera, aut contusa, ut M. Varro[1]: ipsis enim verbis ejus utar: « Lix cinis est, inquit, foci. Inde enim cinis luxatis potus[2] me-

19. *Ferruminatur.* In lapidis modum induratur. Hard.

LXVIII. 1. *Igne lapides.* Libro XXXIV, cap. 2. Hard.

2. *Igne cremato lapide.* Ex quo calx efficitur. Hard.

3. *Eademque materia.* Ut de plumbo dictum est, lib. XXXIII, c. 47: « Ejus qui primus fuit in fornacibus liquor, stannum appellatur: qui secundus, argentum, etc. » H.

LXIX. 1. *M. Varro auctor est.* Duo postrema verba delenda, ex scripto codice, sequitur enim illico verbum *inquit.* Pint.

2. *Lixivus potus medetur.* Lixivum cinerem (Græcis κονίαν ϛακτὴν) Plautus simpliciter cinerem vocat in Milite. *Lixa*, aqua: inde elixare, aqua coquere. *Lixæ*, qui officium sustinent aquæ vehendæ militibus. *Lix*, cinis, vel humor cineri mixtus, hodie lixivium. Non. — Quidam legunt, « Inde enim cinis luxatis potus medetur, etc. » cinerem hic lixivium exponentes. Vide Diction. Constant. in voce κονία. Dioscorid. de lixivio idipsum prodidit his verbis: ποτίζεται πρὸς πτώματα, ῥήγματα, θλάσματα, cap. de Fico. Dalec. — *Cinis luxatis.* Sic recte Romana vetus editio: non, ut Dalecampius, *cinis lixivus.* Cinis lixivus dicitur, non cinis ipse modo

detur: ut licet videre gladiatores, quum deluserunt[3], hac juvari potione. » Quin et carbunculum genus morbi, quo duos consulares nuper absumptos indicavimus[4], querneus carbo tritus cum melle sanat. Adeo in rebus damnatis quoque, ac jam nullis[5], sunt aliqua remedia, ut in carbone ecce et cinere.

LXX. Non præteribo et unum foci exemplum, romanis litteris clarum. Tarquinio[1] Prisco regnante tradunt repente 1

qui aqua est percolatus, sed ipsum lixivium liquidum. Sic enim accepit et Scribonius Largus, c. CCXVI: « Hoc teritur ex cinere lixivia, donec læve factum habeat mellis spissitudinem. » Iterum: « Hoc terere oportet ex cinere lixivia e caprifico vel sarmentis, donec lævia habeant temperamentum. » A Plinio tamen, ut ex sequentibus liquet, pro cinere ipso accipitur. Hard.

3. *Ut licet videre gladiatores quum deluserint*. In eodem, *quum deluserunt:* scribendum forte, *quum deluxarunt:* ut dici solet, *fregit crus*, pro « fractum est ei crus; » et præcedit statim ante, *luxatis potus medetur*. Pint. — *Ut licet videre gladiatores*, etc. Præludunt gladiatores in arena, quum ante veram pugnam clypeos et parmas in altum mittunt, quas venuste excipiant, hastasque rudes, et gladios jactant, quod *ventilare* dicitur: eludunt vero, sive deludunt, quum illo exercitationis genere ludere desierint. Sic Aquilius littus definiit, qua fluctus eluderet, id est, ludere cessaret. Lips. Saturn. lib. II, c. 19. Dal. — *Quum deluserunt*. Delusisse gladiatores dicuntur, quum, ut in digladiando fit, aliquod membrum luxarunt aut læserunt, ut jam ludere non possint. Turnebus, Advers. lib. XXII, c. 5, pag. 709. Vel potius deludere est, ita infeliciter ludere, ut vel nimio æstu, vel causa simili morbum aliquem, dolorem verbi gratia lateris contrahas: cui morbo cinerem commode adhiberi docet inscriptio vetus, apud Gruterum, pag. 71, sed ficta ac recens: ΛΟΥΚΙΩ ΠΛΕΥΡΕΙΤΙΚΩ ΚΑΙ ΑΠΗΛΠΙΣΜΕΝΩ ΥΠΟ ΠΑΝΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΕΧΡΗΜΑΤΙΣΕΝ Ο ΘΕΟΣ ΕΛΘΕΙΝ ΚΑΙ ΕΚ ΤΟΥ ΤΡΙΒΩΜΟΥ ΑΡΑΙ ΤΕΦΡΑΝ ΚΑΙ ΜΕΤ' ΟΙΝΟΥ ΑΝΑΦΥΡΑΣΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΙΝΑΙ ΕΠΙ ΤΟ ΠΛΕΥΡΟΝ ΚΑΙ ΕΣΩΘΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΗΥΧΑΡΙΣΤΗΣΕΝ ΤΩ ΘΕΩ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ ΣΥΝΕΧΑΡΗ ΑΥΤΩ. « Lucio lateris dolore affecto, et desperato ab omnibus hominibus oraculum Deus reddidit. Veniret, et ex ara tolleret cinerem, et cum vino misceret, imponeretque lateri. Et convaluit, et publice gratias egit, et gratulatus ei populus est. » Græca apud Gruterum mendis scatent. Hard.

4. *Indicavimus*. Lib. XXVI, c. 4. Hard.

5. *Ac jam nullis*. Igne consumptis. Sic lib. II, cap. 63, mortuos *jam nullos* vocat. Hard.

LXX. 1. *Tarquinio*. Narrat hoc

in foco ejus comparuisse genitale e cinere masculini sexus, eamque, quæ insederat, ibi Tanaquilis reginæ ancillam Ocrisiam captivam, consurrexisse gravidam. Ita Servium Tullium natum, qui regno successit. Inde et in regia[2] cubanti puero caput arsisse visum, creditumque Laris familiaris filium : ob id Compitalia[3] et ludos Laribus primum instituisse.

et Dionys. Halic. fabulisque accenset, Antiq. Rom. lib. IV, pag. 207. Arnobius, adversus gentes, lib. V, pag. 169 : « Sed et deos Conserentes... taceamus, quos cum cæteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem versos obruisse se cineri, qui sub ollula fuerat factus extorum : quem quum Tanaquil dimoveret Etruriæ disciplinarum perita, surrexisse se deos, et nervis obduruisse divinis, etc. » Pudet tam obscena, quamvis Arnobio præeunte, chartis mandare. H.

2. *Inde et in regia*. Sic Dionys. loc. cit. Livius, lib. I, pag. 15; Florus, lib. I, cap. 6, pag. 17. Vide quæ diximus lib. II, c. 111. Hard.

3. *Ob id Compitalia*, etc. De his egimus in notis ad librum III. Hard.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIÆ
LIBER XXXVII.

I. Ut nihil instituto operi desit, gemmæ supersunt, et 1
in arctum coacta rerum naturæ majestas, multis nulla sui parte mirabilior. Tantum tribuunt varietati, coloribus, materiæ, decori; violari etiam signis gemmas nefas ducentes. Aliquas vero extra pretia ulla, taxationemque humanarum opum arbitrantes, ut plerisque ad summam absolutamque rerum naturæ contemplationem satis sit
una aliqua gemma. Quæ fuerit origo gemmarum, et qui- 2
bus initiis in tantum admiratio hæc exarserit, diximus quadamtenus[1] in mentione auri anulorumque. Fabulæ primordium[2] a rupe Caucasea tradunt: Promethei vinculorum interpretatione[3] fatali: primumque saxi hujus fra-

I. 1. *Diximus quadamtenus.* Libro XXXIII, cap. 4: « Nam de Prometheo omnia fabulosa arbitror, quanquam illi quoque ferreum anulum dedit antiquitas: vinculumque id, non gestamen, intelligi voluit. » Hard.

2. *Fabulæ primordium.* Vide Servium in sextam Virgilii Eclogam. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 16: « Primordia gemmarum, inquit, a rupe Caucasi fabulæ ferunt Prometheum primum fragmentum saxi ejusdem inclusisse ferro, ac digito circumdedisse: iisque initiis cœpisse anulum atque gemmam. » Sic et Marbodeus in præfat. Hard.

3. *Promethei vinculorum interpretatione fatali.* Prometheum Caucasi rupibus Jupiter alligaverat, quod per ludibrium sibi ossa pingui tecta in convivio apposuisset: quod ignem cælestem esset furatus: quod de stupro Minervam sollicitasset. Eum tamen post solvit, quod Thetidis amore captus, ab eo fatorum præscio cognovisset, nasciturum ex Thetide filium patre majorem fore: et memor eorum quæ adversus patrem gesserat, metueret ne par redderetur: sed ea lege, ut suarum pœnarum monumentum anulum ferreum, et coronam textam colligatis floribus gestaret. Rho-

gmentum inclusum ferro, ac digito circumdatum, hoc fuisse anulum[4], et hoc gemmam.

1 II. (I.) His initiis cœpit auctoritas, in tantum amorem elata, ut Polycrati Samio[1] severo insularum ac littorum tyranno, felicitatis suæ, quam nimiam fatebatur[2] etiam ipse, satis piamenti in unius gemmæ voluntario damno videretur, si cum fortunæ volubilitate paria faceret[3] : planeque ab invidia ejus abunde se redimi putaret, si hoc
2 unum doluisset. Assiduo ergo gaudio lassus, profectus navigio in altum, anulum mersit. At illum piscis eximia magnitudine regi natus, escæ vice raptum, ut faceret ostentum, in culinam domini rursus Fortunæ insidiantis manu reddidit[4]. Sardonychem[5] eam gemmam fuisse constat : ostenduntque Romæ[6], si credimus, Concordiæ de-

diginus, lib. VI, cap. 19. Dal. — *Fatali.* Infelici. Ita libri omnes : non, ut quibusdam placet, *futili*. H.

4. *Hoc fuisse anulum.* Sententia est, ferrum digito circumdatum, anuli vicem præbuisse : gemmæ, saxi fragmentum ferro inclusum. H. — *Hoc fuisse anulum.* Gron. et Al. ante Hard. *digito circumdatum anulum, et hoc gemmam.* Ed.

II. 1. *Polycrati Samio.* Vide supra lib. XXXI, cap. 1; Valer. Max. lib. VI, cap. ultim. Tali historia, vel potius fabula, apud Pausaniam, lib. I, Theseus gemmam cælatam, quam Minos ira percitus in mare projecerat, demersus retulit. Dal.

2. *Felicitatis suæ, quam nimiam fatebatur.* Felicitatem suam satis minuendam arbitratus est, unam eam gemmam si sponte perderet, si hoc fortunæ semper alias blandienti quasi vicissim traderet, ne in aliis rebus adversam sentiret. Hard.

3. *Paria faceret.* Diximus de ea forma loquendi lib. II, cap. 88. Referunt hanc historiam auctores alii appellati a nobis, lib. XXXIII, cap. 6. Hard.

4. *Fortunæ insidiantis manu reddidit.* Meminimus ex Strabonis, opinor, lib. XIV, a Persarum satrapa dolo captum, et suspendio necatum. Dalec. — *Fortunæ insidiantis.* Blandientis nunc quidem, sed paulo mox necem molientis, ut diximus lib. XXXIII, cap. 6. H.

5. *Sardonychem.* Ita et Solinus, cap. XXXIII, pag. 63. Smaragdum alii aiunt fuisse, inter quos Herodotus in Thalia, lib. III, num. 41, pag. 178. H. — De smaragdo et sardonyche conf. infra cap. 17 et 23. Ed.

6. *Ostenduntque Romæ.* Herodoto qui smaragdum fuisse ait, consentiunt Pausanias, Dionysius Halicarnasseus, Suidas, aliique. Non erat ergo Polycratis gemma, quæ Romæ ostendebatur, ut et mox infra cap. 4 observandum fuit. Conf. Brot. nott. ad hunc loc. Ed.

lubro[7], cornu aureo Augusti dono[8] inclusam, et novissimum prope locum tot prælatis[9] obtinentem.

III. Post hunc anulum regia fama est gemmæ Pyrrhi 1
illius[1], qui adversus Romanos bellum gessit. Namque habuisse traditur achaten[2], in qua novem Musæ et Apollo citharam tenens spectarentur, non arte, sed sponte naturæ ita discurrentibus maculis, ut Musis quoque singulis redderentur insignia[3]. Nec deinde alia, quæ tradatur, magnopere gemmarum claritas exstat apud auctores:

7. *In Concordiæ delubro.* Urbis regione octava. HARD. — Broter. præpositionem delet. ED.

8. *Augusti dono.* Sic MSS. omnes, non *Augustæ*, ut editi, quod hoc loco absonum. HARD.

9. *Tot prælatis.* Quum tot alii ipsi præferantur. HARD.

III. 1. *Pyrrhi illius.* Regis Epirotarum, qui bellum adversus Romanos decennio toto pro Tarentinis gessit, ante Punicum primum. H. — Pyrrhus bellum adversus Romanos gessit anno U. C. 474. ED.

2. *Namque habuisse traditur achaten.* Solinus iisdem verbis, cap. v, pag. 21; Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 2, fol. 10, et alii. Similem achaten, in quo Christi Domini nomen affabre delineatum cernatur, asservat gazophylacium Augusti Romanorum imperatoris, teste Lambecio, de Bibl. Cæsar. lib. I, fol. 25, § 27. Alium, in quo B. Virginis cum puero Jesu effigies, sponte naturæ depicta esset, vidisse se Aldrovandus ait, de Metallis, lib. IV, cap. 73, pag. 107. Vide et Pancirolum, lib. Rerum memorab. tit. 16, p. 43, et scriptores Ephemerid. Germ. tom. I, Observ. 156, pag. 336, et Kircherum denique nostrum, de Mundo subterran. lib. VIII, cap. 1. HARD.

3. *Ut Musis quoque singulis redderentur insignia.* Musarum insignia ex vetere tabula recitantur in museo Cospiano, pag. 450. Calliope alphabeti elementa quatuor et viginti depicta gerit in tabella: quoniam libris totidem heroum facta, ut Achillis et Ulyssis continentur. Ausonius Idyll. 20: « Carmina Calliope libris heroica mandat. » Clio ante pedes abjectos historiarum libros habet: « Clio gesta canens transactis tempora reddit. » Erato lyra canit: « Plectra gerens Erato saltat pede, carmine, vultu. » Thalia in viridanti luco obambulat: « Comica lascivo gaudet sermone Thalia. » Melpomene librum apertum manu gestat: « Melpomene tragico proclamat mœsta boatu. » Terpsichore, citharam: « Terpsichore affectus citharis movet, imperat, auget. » Euterpe, fistulam: « Dulciloquos calamos Euterpe flatibus urget. » Polyhymnia, duplicem citharam: « Signat cuncta manu, loquitur Polyhymnia gestu. » Urania, sphæram, circinumque: « Uranie cæli motus scrutatur, et astra. » HARD.

præterquam Ismeniam [4] choraulem [5], multis fulgentibusque
uti solitum, comitante fabula vanitatem ejus, indicato [6] in
Cypro sex aureis denariis [7] smaragdo, in quo fuerat sculpta
Amymone [8], jussisse numerari: et quum duo relati [9] essent,
imminuto pretio, male hercules curatum [10], dixisse: multum
2 enim detractum gemmæ dignitati [11]. Hic videtur instituisse,
ut omnes musicæ artis [12] hac quoque ostentatione cense-

4. *Ismeniam.* Ἰσμηνίαν, tibicinem Thebanum, de quo Plutarchus, lib. adversus Epicurum, pag. 1095, et in Pericle: « Quum audisset, inquit, Antisthenes, Ismeniam optimum esse tibicinem, respondit: Malus igitur: nam si probus esset, tibicen non esset. » Hard.

5. *Choraulem.* Χοραύλην, tibicinem qui in choro tibia canit. Olim quippe in comœdiis, « quando chorus canebat, choricis tibiis, id est, choraulicis, artifex concinebat, » inquit Diomedes, lib. III, p. 489. Apud Gruter. pag. 1035, Glaphyri Choravlae mentio. In conviviis etiam cecinisse choraulas, ex Martiali scimus, Epigr. l. IX: « Quod optimum sit quæritis convivium? In quod choraules non venit. » H.

6. *Indicato.* Æstimato. Hard.

7. *Sex aureis denariis.* Denarios, nummosve aureos hic interpretamur, quorum quadraginta octo in libras auri fierent, singuli sex scripulorum, quorum unumquodque vicenis sestertiis communibus, hoc est, duorum assium cum semisse singulis, æstimaretur, ac proinde quinque denariis argenteis; monetæ nostræ (ut superius denarium argenteum assibus nostris octo taxavimus) assibus quadraginta. Ita aureus quisque denarius, qui esset sex scripulorum, ac proinde cxx sestertiorum, sive xxx denariorum argenti, esset monetæ nostratis, librarum duodecim, 4 *écus*. Sex denarii, septuaginta duæ libræ, 72 *livres*, ou 24 *écus*. H. — *Indicato in Cypro sex aureis denariis smaragdo.* Edit. princ. « indito in Cypro vi aureis denariis pro smaragdo. » Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, 6, « indicante in Cypro rege aureos denarios c pro smaragdo. » Centum aurei denarii sunt gallicæ monetæ libræ 2,362. Infra cap. 17, in Cypro insula memoratur ejus regulus Hermias. Ed.

8. *Amymone.* Una ex Danai quinquaginta filiabus, quæ a Neptuno compressa Nauplium peperit. Dal. — *Amymone.* Danai filia, cujus fabulam vide apud Hyginum, num clxix. Hard.

9. *Et quum duo relati essent.* Mercatorem puduit tanti æstimasse vel unicum: pretio persoluto, duos emptori obtulit. Hard.

10. *Male hercules curatum.* Male profecto provisum esse a mercatore. Hard.

11. *Gemmæ dignitati.* Cui gemmæ ex majore pretio major dignitas accessisset. Hard.

12. *Omnes musicæ artis.* Subintellige, periti. Sic lib. VII, cap. 40: « Grammaticæ artis Daphni, Gnatio, etc. » Hard.

rentur, veluti Dionysodorus æqualis ejus et æmulus, ut sic quoque par videretur. Tertius, qui eodem tempore fuit inter musicos, Nicomachus, multas gemmas habuisse traditur, sed nulla peritia electas : sorte quadam his exemplis initio voluminis[13] oblatis adversus istos, qui sibi hanc ostentationem arrogant, ut palam sit eos tibicinum gloria tumere.

IV. Polycratis gemma, quæ demonstratur, illibata in- 1
tactaque est[1]. Ismeniæ ætate[2] multos post annos, apparet scalpi etiam smaragdos solitos. Confirmat hanc eamdem opinionem edictum Alexandri[3] Magni, quo vetuit in gemma se ab alio scalpi, quam a Pyrgotele, non dubie clarissimo artis ejus. Post eum Apollonides et Cronius in gloria fuere: quique divi Augusti imaginem similem expressit, qua postea principes signabant[4], Dioscorides[5]. Sylla dictator tradi-
tione Jugurthæ[6] semper signavit. Est apud auctores, et 2

13. *Initio voluminis*, etc. Initio hujus libri his exemplis casu propositis adversus eos, etc. Hard.

IV. 1. *Illibata intactaque est.* Ergo quæ Romæ ostendebatur, non fuit Polycratis gemma; ea enim signabat Polycrates, teste Herodoto loc. cit. Regnabat autem anno U. C. 229; ante Chr. n. 523. Cf. Brot. not. ad hunc loc. Ed.

2. *Ismeniæ ætate.* Vixit is fere annis centum post Polycratem : hic Tarquinii Superbi Romanorum regis ætate. H. — *Ismeniæ ætate.* Choraules ille, tibicenve, vivebat ann. ante Chr. nat. circiter 391. Multo ante cælatos fuisse smaragdos docet Moses, Exod. xxviii, 17. Br.

3. *Edictum Alexandri.* De quo diximus antea, lib. VII, cap. 38. H. — *Edictum.* Quo ab Apelle pingi, a Lysippo fingi, a Pyrgotele scalpi se jusserat. Ed.

4. *Qua postea principes signabant.* Suetonius, loc. cit. Dio, l. XLIX, p. 417. H. — *Signabant.* Brot. ex MSS. Regg. et edit. princ. *signant;* et sic scribere debuit Noster, quum ejus ætate ea gemma signarent principes. Ed.

5. *Dioscorides.* Mentio hujus apud Tranquillum, in Augusto, cap. l. H. — *Dioscorides.* Exstant adhuc gemmæ ab illo scalptæ, cum suo nomine, ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΟΥ. Brot.

6. *Sylla dictator traditione Jugurthæ.* In antiqui denarii adversa parte impressum est caput Torquati cujusdam cum his litteris, Favstvs: in aversa parte signatus Sylla in solio sedens, adstante Boccho in genua procumbente, et velut herbam porrigente, Jugurthaque manibus in tergum revinctis, humi abjecto, elato crure dextro. Ursinus 75. Vide Valer. l. VIII, c. 15;

Intercatiensem[7] illum, cujus patrem Scipio[8] Æmilianus ex provocatione interfecerat, pugnæ ejus effigie signasse: vulgato Stilonis[9] Præconini sale, quidnam fuisse facturum[10] eum, si Scipio a patre ejus interemptus esset. Divus Augustus inter initia sphinge signavit[11]. Duas in matris anulis jam indiscretæ similitudinis invenerat. Altera per bella civilia, absente eo, amici signavere epistolas et edicta, quæ ratio temporum nomine ejus reddi postulabat, non infaceto lepore accipientium ænigmata afferre eam sphingem. Quin etiam Mæcenatis rana[12], per collationem pecu-

Plutarchum in Sylla. Dal. — *Traditione Jugurthæ*. Hoc est, sigillo in quo Bocchus erat insculptus, Jugurtham Syllæ tradens. Plutarchus in Mario, pag. 411: Αὐτός τε Σύλλας σφραγίδα ποιησάμενος ἐφόρει, γλυφὴν ἔχουσαν ἐγχειριζόμενον ὑπὸ τοῦ Βόκχου τὸν Ἰουγούρθαν ἑαυτῷ, καὶ ταύτῃ χρώμενος ἀεὶ διετέλει. Hoc ipsum repetit iterum, pag. 424, et in Sylla, pag. 452, et libro de Reip. gerendæ præceptis, p. 806. Valerius Max. lib. VIII, cap. 14, p. 408: « L. Sylla... Jugurthæ a Boccho rege ad Marium perducti totam sibi laudem tam cupide asseruit, ut anulo quo signatorio utebatur, inscriptam illam traditionem haberet. » Bocchus Jugurtham Syllæ dedidit, quum is a Mario legatum ageret, anno U. C. 648. Exstat ejus facti memoria in nummis, apud Patinum, pag. 88. Hard.

7. *Intercatiensem*. Ab Intercatia Hispaniæ citerioris oppido, de quo lib. III, cap. 4. Hard.

8. *Scipio Æmilianus*. Idem Africanus posterior appellatus, qui Carthaginem Numantiamque delevit. Epitome Livii, lib. XLVIII: « In Hispania P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, L. Pauli F. Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit. » Hard.

9. *Stilonis*. De eo in auctorum Indice diximus, verbo *Ælius Stilo*. In Colb. 3 aliter hæc leguntur, sed mendose, credo: « vulgato stilo, plerumque incommodum valere aliquid: non enim hoc fuisse acturum eum, si, etc. » Hard.

10. *Facturum*. Brot. ex Regg. et ed. princ. *acturum*. Ed.

11. *Sphinge signavit*. Pompeius ensifero leone. Alex. ab Alex. l. II, cap. 19. Dalec. — *Sphinge*. Dio Cassius, lib. XLIX, p. 417. Tranquillus in Augusto, cap. L: « In diplomatibus, libellisque, et epistolis signandis, initio sphinge usus est: mox imagine Magni Alexandri: novissime sua, Dioscoridis manu sculpta: qua signare insequuti quoque principes perseverarunt. » Sigilli hujus, sive sphingis effigiem, disce ex Plinio, lib. VIII, c. 30. H. — *Sphinge*. Sphingem videre est in nummis familiæ Carisiæ. Brot. — *Jam indiscretæ*. Broter. ex MSS. τὸ *jam* delevit. Ed.

12. *Mæcenatis rana*. Seneca in

niarum in magno terrore erat. Augustus postea ad evitanda convicia sphingis, Alexandri Magni imagine signavit.

V. Gemmas plures, quod peregrino appellant nomine 1
dactyliothecam[1], primus omnium habuit Romæ privignus Syllæ Scaurus[2]. Diuque nulla alia fuit, donec Pompeius Magnus eam quæ Mithridatis regis fuerat, inter dona in Capitolio dicaret, ut M. Varro aliique ejusdem ætatis auctores confirmant, multum prælatam Scauri[3]. Hoc exemplo Cæsar dictator sex dactyliothecas in æde Veneris Genetricis[4] consecravit : Marcellus Octavia genitus[5] in Palatina Apollinis cella[6] unam.

VI. Victoria tamen illa Pompeii primum ad margaritas 1
gemmasque mores inclinavit : sicut L. Scipionis[1] et Cn. Manlii[2] ad cælatum argentum, vestes Attalicas, triclinia ærata : sicut L. Mummii[3], ad Corinthia et tabulas pictas. (II.) Id uti planius noscatur, verba ex ipsis Pompeii trium-

epist. 115, de Mæcenate : « Nam etiam quum absentis Cæsaris partibus fungeretur, signum a discincto petebatur. » Dalec. — *Mæcenatis rana.* Quod in anulo signum habebat, id ob exactiones pecuniarum, quæ Augusti nomine fiebant, magnos terrores ingerebat : infausto enimvero omine coaxare ea rana jactabatur. Hard.

V. 1. *Dactyliothecam.* Δακτυλιοθήκην, anulorum repositorium. H.

2. *Scaurus.* Ædilis ille, de quo lib. XXXVI, cap. 24. Hard.

3. *Multum prælatam Scauri.* Subintellige, dactyliothecæ. Hard.

4. *In æde Veneris Genetricis.* In foro. Hard.

5. *Octavia genitus.* Fuit ea Augusti principis soror, cujus ille nomine et bibliothecam condidit, Octavianam appellatam. Dio, lib. XLIX, pag. 417. De hoc Marcello Maro Æneid. lib. VI : « Tu Marcellus eris. » Hard.

6. *Apollinis cella.* Cella pars templi sacratior, in quam ingredi nefas fuit. Sic MSS. non, ut editi, *Apollinis æde.* Fuit autem hæc ædes in Palatio, decima Urbis regione, unde Palatina dicta. Sic Gellius, lib. VII, cap. 1, ait « Scipionem Africanum solitavisse noctis extremo, prius quam diluculare, in Capitolium ventitare, ac jubere aperiri cellam Jovis, atque ibi solum diu demorari, quasi consultaturum de republica cum Jove, etc. »

VI. 1. *L. Scipionis.* Asiatici, de quo lib. XXXIII, cap. 53, et alibi sæpius. Hard.

2. *Cn. Manlii.* De eo l. XXXIV, cap. 8. Hard. — *Vestes.* Broter. *et vestes*, etc. Ed.

3. *L. Mummii.* Achaici, qui Corinthum cepit, anno 608. H.

2 phorum actis subjiciam. Ergo tertio triumpho, quem de piratis, Asia, Ponto, gentibusque et regibus in[4] septimo operis hujus volumine indicatis, M. Pisone, M. Messala consulibus[5], pridie kalend. octob. die natalis sui[6] egit, transtulit alveum cum tesseris lusorium[7] e gemmis duabus, latum pedes tres, longum pedes quatuor (et ne quis de ea re dubitet, nulla gemmarum magnitudine hodie prope ad hanc amplitudinem accedente, in ea fuit luna aurea pondo xxx): lectos tricliniares tres: vasa ex auro et gemmis abacorum[8] novem: signa aurea tria, Minervæ, Martis, et Apollinis: coronas ex margaritis triginta tres: montem aureum quadratum cum cervis et leonibus, et pomis omnis generis, circumdata vite aurea: museum[9] ex margaritis, in cujus fastigio horologium erat[10]: imago Cn. Pompeii e margaritis, illa regio honore grata, illius probi[11] oris venerandique per cunctas gentes, illa, inquam, ex margaritis, severitate victa, et veriore luxuriæ[12] triumpho.
3 Profecto inter molles[13] viros durasset cognomen Magni,

4. *In septimo*. Libro VII, c. 7. H.

5. *M. Messala consulibus*. Anno Urbis 693. Hard.

6. *Die natalis sui*. Unicum triumpho diem Plinius adsignat. Vide Plutarchum in Pompeio. Hard.

7. *Alveum cum tesseris lusorium*. *Un damier*, vel *un échiquier*. H.

8. *Abacorum*. Quæ novem abacis onerandis paria forent. H.

9. *Museum*. Μουσεῖον simulacrum esse ædiculæ Musis dictæ videtur. Sic Ἰσεῖον Isidis monumentum, ut alibi diximus. H. — *Museum*. Museum crediderim esse armarium, quo res pretiosæ erant conditæ. Sic et nos *musea* adhuc dicimus armaria, quibus nummos, aliaque hujus antiquæ curiositatis, recondere solemus. Brot.

10. *Horologium erat : imago*. Brot. ex edit. princip. ut constet oratio, quum cætera sint in quarto casu, « horologium erat, ut et imago Cn. Pompeii. » Ed.

11. *Illius probi oris*. In quo forma et species est liberalis. Familiaris Plinio locutio, usurpata superius, lib. VII, cap. 11. Hard.

12. *Et veriore luxuriæ triumpho*. Et verius luxuriæ, quam Pompeii triumpho. — *Veriore luxuriæ triumpho*. Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe, « veriore luxuria, quam triumpho. » Ed.

13. *Profecto inter molles*, etc. Profecto et molles viri ad Magni cognomen aspirassent, si prima victoria sic triumphasses : quum incertum foret, virtusne tum, an

si prima victoria[14] sic triumphasses. E margaritis, Magne, tam prodiga re, et feminis reperta[15], quam gerere te fas non sit, hinc fieri tuos vultus? sic te pretiosum videri? Nonne illa similior tui est imago, quam Pyrenæi[16] jugis imposuisti? Grave profecto fœdumque probrum erat, ni verius iræ deorum ostentum credi oporteret, clareque intelligi posset, jam tum illud caput[17], Orientis opibus sine reliquo corpore ostentatum. Cætera triumphi ejusdem 4
quam virilia! reipublicæ et quæstoribus[18], qui oram maris

luxuria triumpharet. A profuso quidem sumptu in exstructionem Pompeiani theatri, Magni ei cognomen hæsisse, sensit Cassiod. lib. IV, Var. epist. 51; falso, ut constat ex Plinio, lib. VII, c. 27. Nam ex Africa tota subacta et in ditionem redacta id cognomen tulit. Transiit illud ad posteros cognominis vice. — Sic totidem apicibus ac syllabis Reg. 2, Colb. 3, aliique MSS. Quibus verbis quum subsit sententia paulo reconditior, nec statim legentibus obvia, Pliniani interpolatores hactenus ita edidere: « Quam profecto, » vel « Quod profecto inter illos viros durasset cognomen, etc. » Hard.

14. *Prima victoria.* Africa nempe subacta, unde Magni cognomen tulit, ut dictum est proxime: etsi victoriæ antea illius aliæ commemorantur. Hard.

15. *Et feminis reperta.* In feminarum usum. Hard.

16. *Pyrenæi jugis.* Vide quæ dicta sunt lib. VII, cap. 27. H.

17. *Jam tum illud caput.* Quod e margaritis, hoc est, Orientis opibus, thorace tenus, ut solet, conflatum, ea triumphi pompa delatum est: perinde ac si sævum illud deorum ostentum esset, fore aliquando ut caput ejus præcisum Orienti toti sine reliquo corpore ostentaretur. Ptolemæi scilicet regis Ægypti jussu trucidatus est, ut quidem referunt scriptores rerum romanarum omnes. Hard.

18. *Reipublicæ et quæstoribus, qui oram maris*, etc. Nusquam grassata liberius, quam in hunc locum, editorum audacia: sic enim typi hactenus vulgati: « Reipublicæ datum mille talentum: legatis et quæstoribus, qui oras maris defendissent, H-S bina millia: commilitibus singulis quinquaginta. » Quis umquam in latina lingua *commilites* audiit? Nos exemplarium vetustissimorum, integerrimorumque, sequuti sumus fidem, in primis Reg. 2, et Colb. 3, in quibus totidem syllabis et apicibus locus hic exhibetur, quot repræsentamus: neque in iis modo, sed et in illis quos Budæus inspexit, de Asse, lib. III, fol. 82. De portione certe præmiorum, quæ sunt militibus singulis distributa, ad eorum codicum fidem, quos sequuti sumus, accedit auctoritas Appiani ac Plutarchi, a quibus illud ipsum memoriæ traditum est. Ille enim, lib. de bellis

defendissent datum mille talentum[19]: militibus singulis sena millia sestertium[20]. Tolerabiliorem tamen fecit causam Caii principis[21], qui super omnia muliebria[22], socculos induebat e margaritis : et Neronis principis, qui sceptra et personas histrionum[23], et cubilia amatoria unionibus construebat. Quin immo etiam jus videmur perdidisse corripiendi[24] gemmata potoria, et varia supellectilis genera, anulos[25] transeuntes. Quæ enim non luxuria innocentior existimari possit?

1 VII. Eadem victoria primum in Urbem murrhina invexit : primusque Pompeius lapides et pocula[1] ex eo

Mithrid. pag. 252, iste in Pompeio, pag. 642, viritim singulis collatas aiunt drachmas Atticas mille et quingentas, καθ' ἕκαςον ἄνδρα χιλίας πεντακοσίας Ἀττικὰς δραχμάς. Sunt autem M D drachmæ, seu denarii, sena millia sestertium, ut liquet. Hard.

19. *Mille talentum.* Sic Tullius, Philipp. VI, 15 : « Quis inventus est, qui L. Antonio mille nummum ferret expensum? » Talenta porro Attica mille (nam de his accipiendum id puto) monetæ nostratis libras faciunt omnino 2,400,000. H. — Immo nostratis monetæ libræ 4,568,750. Brot.

20. *Sena millia sestertium.* Monetæ gallicæ libræ sunt 1,167. Brot.

21. *Caii principis.* Cæsaris Germanici. Indutum hunc muliebribus vestimentis, progressum in publicum, prodidere etiam Josephus, Antiq. Jud. lib. XIX, cap. 1, et Tranquillus in ejus vita, cap. LII : « Vestitu, calceatuque, et cætero habitu, neque patrio, neque civili, ac ne virili quidem, ac denique humano semper usus est. Sæpe depictas gemmatasque indutus pænulas... ac modo in speculatoria caliga, nonnumquam socco muliebri, etc. » Hard.

22. *Qui super omnia muliebria.* Qui inter alios mores muliebres. H.

23. *Et personas histrionum*, etc. Sic Reg. 2 codex. In Colb. 3, « et cubilia victoria. » In libris hactenus editis, « et personas, et cubicula viatoria, » *histrionum* voce prætermissa, cæterisque immutatis. H. — *Et personas.* Brot. ex MSS. Regg. Vindobon. et edit. princ. *sceptra personis histrionum.* Ed.

24. *Corripiendi.* Reprehendendi *gemmata potoria.* Hard.

25. *Anulos.* Quando de anulis silemus. Quæ enim non luxuria præ illa innocentior videatur? H.

VII. 1. *Pompeius lapides et pocula*, etc. A codicum fide et conspirante consensu non discedimus, Reg. 2, Colb. 3, vetere Dalecampii exemplari, aliisque. Typi hactenus vulgati id exhibent solum : *Pompeius sex pocula :* insigni admodum interpolatione : nam e sex poculis, abacos et vasa escaria, id quod sta-

triumpho Capitolino Jovi dicavit : quæ protinus ad hominum usum transiere, abacis etiam[2] escariisque vasis inde expetitis : excrescitque in dies ejus rei luxus, murrhino LXX talentis[3] empto, capaci plane ad sextarios tres[4] calice. Potavit ex eo ante hos annos consularis, ob amorem[5] abroso ejus margine, ut tamen injuria illa pretium augeret : neque
est hodie murrhini alterius præstantior indicatura[6]. Idem 2
in reliquis generis ejus quantum voraverit, licet existimare ex multitudine, quæ tanta fuit, ut auferente[7] liberis ejus Nerone Domitio, theatrum peculiare trans Tiberim hortis[8] exposita occuparent : quod a populo impleri canente se, dum Pompeiano præludit[9] etiam Neroni satis erat : qui

tim affirmatur a Plinio, conflata umquam aut conflari umquam posse, quis credat? HARD. — *Pocula*. Quibus in itinere, profectionibus et expeditionibus quum Roma discessisset, utebatur. DALEC. — *Pocula*. Id argumento est murrhina fuisse e lapide, siquidem Noster ait lapides et pocula. BROT.

2. *Abacis etiam*. Abacos vocat fulcra, pluteosque, quibus vasa, candelabraque, et alia imponimus. *Des guéridons*. HARD.

3. *LXX talentis*. Ita Reg. 2, Colb. 3, vet. Dal. De talentis Atticis hæc accipimus, de quibus alibi. Typi vulgati hactenus, *LXXX sestertiis*, nullo codice suffragante. H. — *LXX sestertiis*. Sic Regg. 2, 3, 5, 6; septuaginta autem talenta sunt gallicæ monetæ libræ 326,812. In MSS. Vindobon. et Ambrosian. *LXX sestertiis*, quæ sunt monetæ nostratis libræ 15,562; at in tanta luxuria poculique magnitudine, majorem numerum veriorem esse credit et Broterius. ED.

4. *Ad sextarios tres*. Mensura gallica, *deux pintes et demi-setier*. Vide quæ diximus l. XIV, c. 6. H.

5. *Ob amorem*. Quo calicem hunc deperibat. HARD.

6. *Præstantior indicatura*. Majus pretium. Diximus de hac voce in præfat. ad Titum, et lib. XXIX, cap. 8. H. — Sic supra cap. 3, *indicante in Cypro rege*. BROT.

7. *Auferente*. Ut quum Nero Cæsar ea pocula liberis ejus auferret.

8. *Hortis*. In hortis suis, Neronis scilicet. P. Victor in descript. Romæ, regione XIV : « Trans Tiberim... Hortus Domitii. » HARD.

9. *Dum Pompeiano præludit*. Scil. theatro : ut intelligamus theatrum hoc transtiberinum Pompeiani fuisse præludium. Nam Nero priusquam probe perfricuisset frontem, minoribus se ostentavit theatris, postremo in Pompeii theatro in conspectu totius populi romani ineptire non erubuit sive cantando, sive aurigando. GELEN. — *Dum Pompeiano præludit*. Dum se parat ad canendum in Pompeii theatro. Tranquillus in Nerone, cap. XXII :

vidit tunc annumerari[10] unius scyphi fracta membra : quæ in dolorem[11], credo, sæculi invidiamque fortunæ, tamquam Alexandri[12] Magni corpus, in conditorio servari, ut
3 ostentarentur, placebat. T. Petronius[13] consularis moriturus, invidia Neronis principis, ut mensam ejus exheredaret[14], trullam[15] murrhinam trecentis talentis[16] emptam

« Mox et ipse aurigare, atque etiam spectari sæpius voluit : positoque in hortis, inter servitia, et sordidam plebem rudimento, universorum se oculis in circo maximo præbuit. » Et antea c. XXI : « Quum magni æstimaret cantare, etiam Romæ Neroneum agona ante præstitam diem revocavit : flagitantibusque cunctis cælestem vocem, respondit quidem in hortis se copiam volentibus facturum. » HARD.

10. *Qui vidit tunc annumerari.* Sic et edit. princeps; Bröt. ex Regg. codd. 2, 3, 5, *vidi tunc annumerari.* ED.

11. *In dolorem.* Ut doleret præsens sæculum, invideretque fortunæ superioris ætatis. HARD.

12. *Alexandri.* « Magni Alexandri thoracem repetitum a Caligula e conditorio ejus, » scribit Tranquillus, cap. LII, in Caio. Fuit illud Alexandriæ, aureum primo, mox vitreum, quum sublatum furto aureum fuisset. Strabo, lib. XVIII, pag. 794. HARD.

13. *T. Petronius.* Titum quoque Plutarchus appellat, lib. de Discrimine adulatoris et amici ; ubi exprobratam ab eo Neroni tenuitatem ac sordes refert. Caium Tacitus non semel appellat : in primis, Annal. lib. XVI, pag. 271, ubi de hoc ipsó loqui eum, de quo et Plinius agit, res ipsa indicio est. Ibi proconsul Bithyniæ, mox consul, dein revolutus ad vitia, seu vitiorum imitationem, inter paucos familiarium assumptus a Nerone dicitur. Et pag. 272 : « Flagitia principis sub nominibus exoletorum feminarumque, et novitate cujusque stupri perscripsit, atque obsignata misit Neroni, etc. » Quibus verbis opus illud signari quidam arbitrantur, quod Petronii Arbitri Satyricon appellatur : quibus non ego credulus. HARD.

14. *Exheredaret.* Heredi auferret. H. — *Exheredaret.* Ut trullam hanc mensæ principis auferret. ED.

15. *Trullam.* Trullam glossæ χέρνιβον *et æquiminale*, seu pollubrum interpretantur, *un bassin à laver.* H.

16. *Trecentis talentis.* Sic MSS. omnes. Attica talenta ubique interpretator. Libri hactenus editi, et hoc loco, et eo qui proxime sequitur, *trecentis sestertiis* legunt, nullo adstipulante vetere exemplari. H. — *Trecentis talentis emptam.* Ita MSS. Regg. 2, 3, 5, 6. In MSS. Vindobon. et Ambrosian. *trecentis sestertiis;* Rezz. *CCC H-S*, et explicat *tercenta millia sestertia :* melius dixisset trecenties centena millia sestertium, seu monetæ gallicæ libras 5,836,507 ; trecenta autem sestertia sunt libræ 58,359 ; trecenta vero talenta, 1,370,625. Ex Brot. nott. ad hunc loc. ED.

fregit. Sed Nero, ut par erat principem, vicit omnes, trecentis talentis capidem unam[17] parando. Memoranda res tanti imperatorem patremque patriæ bibisse.

VIII. Oriens murrhina[1] mittit. Inveniuntur enim ibi in 1
pluribus locis, nec insignibus, maxime Parthici regni : præ-
cipue tamen[2] in Carmania. Humorem putant sub terra
calore densari. Amplitudine nusquam parvos excedunt
abacos[3] : crassitudine[4] raro, quanta dictum est vasi po-

17. *Capidem unam.* Capis genus est poculi a capiendo dictum, auctore Festo. Livius lib. X : « Cum capide ac lituo capite velato, victimam cædat. » In MSS. *jaspidem*, sed mendose. H. — *Trecentis talentis.* Brot. *C talentis*, etc. Edit. princ. *C lib.* Ambrosian. 2, *C sestertiis.* Vindobon. *quadringentis sestertiis.* Rezzonic. CCCC *H-S.* id est, « quadringenties centena millia sestertium, » seu gallicæ monetæ libræ 7,782,010. Centum autem sestertia, sunt nostræ monetæ libræ 19,453 : quadringenta sestertia, libræ 77,812 : centum talenta, libræ 456,875. Omnes tamen vicit Nero, quum non ingentia vasa, sed unam capidem, minusculum vas, tanti emisset. Ex Brot. nott. ad hunc loc. Ed.

VIII. 1. *Oriens murrhina.* Glossarium vetus Latino-Gallicum, murrhina vasa vocat *hanaps de madre.* Sed *madrata* hæc opera e ligno fuisse verius alii censent cum Ruellio, quem sequuti sumus lib. XIII, cap. 30. Vasa fuere ex pretioso lapide sui nominis, suique generis. Vide quæ Passeratius habet in Propertium, lib. IV, Elegia 5. Hunc Plinii locum totidem fere verbis exscripsit Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 12. H. — *Oriens murrhina mittit.* Scaliger, Mariette, aliique existimavere murrhina esse *la porcelaine.* Quæ sententia prorsus adversatur Plinianæ murrhinorum descriptioni. Si quis conferat locos omnes, in quibus Plinius agit de murrhinis, perspiciet murrhina esse lapidem, et, ut Broterio videtur, achati non absimilem, at rariorem et præstantiorem. Nunc vero apud peritissimos *mineralogiæ* auctores constat, plurimisque probavit argumentis Cl. de Rosière, lapidis nempe duritia et splendore, colorum varietate ac repercussu, zonis discurrentibus maculisve in purpuram, candorem, etc. se circumagentibus, nihil aliud murrhinorum antiquorum materiam fuisse, quam quod recentiores vocant *fluor (fluate de chaux, phthorure de calcium)*, de quo conf. Cl. nostras Beudant, *Traité de Minéralogie*, p. 456 et 718; Paris. an. 1824. Ed.

2. *Præcipue tamen.* Brot. ex MSS. Regg. 3, 5, Vindobon. et ed. princ. *præcipua tamen.* Ed.

3. *Parvos excedunt abacos.* Abaci, *des guéridons*, ut diximus sup. cap. Hard.

4. *Crassitudine.* Raro, inquit, murrhini lapidis crassitudo tanta est, ut excavari possit in eam altitudinem, quæ vasi potorio supe-

torio. Splendor his sine viribus[5]: nitorque verius, quam splendor. Sed in pretio varietas colorum, subinde circumagentibus se maculis in purpuram candoremque, et tertium ex utroque ignescentem, veluti per transitum coloris, in purpura[6], aut rubescente lacteo. Sunt qui maxime in iis laudent extremitates, et quosdam colorum repercussus, quales in cælesti arcu spectantur. His maculæ pingues placent: translucere quidquam, aut pallere, vitium est. Item sales, verrucæque non eminentes, sed ut in corpore etiam plerumque sessiles[7]. Aliqua[8] et in odore commendatio est.

1 IX. Contraria huic causa crystallum facit[1], gelu ve-

riore cap. attributa est, « capaci plane ad sextarios tres calice. » H.

5. *Sine viribus.* Neque enim erant translucida, nisi forte, ut Plinii verbis utar, crassiore visu; nos proprie dicimus, *semi-transparents.* Ed.

6. *In purpura.* Quum murrhini area vel purpurea sit, vel lactei coloris simul ac rubescentis. H. — *In purpura, aut rubescente lacteo.* Sic MSS. omnes. Editi corrupte, « purpura rubescente, aut lacte candescente. » Isidorus, qui hunc locum totidem alioqui verbis expressit, voces eas omnino neglexit. « Varietas ejus, inquit, Orig. lib. XVI, cap. 12, in purpuram candoremque, et ignem, cum quibusdam colorum repercussionibus, quales in cælesti arcu spectantur. » H. — *Ignescentem... in purpura.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, 6, et edit. princ. « ignescente, veluti per transitum coloris, purpura. » Ed.

7. *Sessiles.* Depressæ. Hard.

8. *Aliqua et in odore.* E murrhinis calycibus vina potabant, quod ex illo vasis genere gratiorem ea traherent saporem. Martialis, lib. XIII, epigr. 113, cui lemma: « Myrrhina: Si calidum potas, ardenti myrrha Falerno Convenit: et melior fit sapor inde mero. » H.

IX. 1. *Contraria huic causa crystallum facit.* Ad verbum hæc Isidorus, loc. cit. Et cap. XIII: « Crystallus resplendens et aquosus colore. Traditur quod nix sit glacie durata per annos. Unde et nomen ei Græci dedere. » Statius item in Epithalamio Stellæ: « Raraque longævis nivibus crystalla gelari. » Seneca Natural. quæst. lib. III, cap. 25: « Quis non gravissimas esse aquas credat, quæ in crystallum coeunt? Contra autem est: tenuissimis enim hoc evenit, quas frigus ob ipsam tenuitatem facillime gelat. Unde autem fiat ejusmodi lapis, apud Græcos ex ipso nomine apparet. Κρύσταλλον enim appellant æque hunc perlucidum lapidem, quam illam glaciem, ex qua fieri creditur, etc. » Basilius quoque, homil. III, in Hexaem. pag. 34. Diodorus Siculus, Bibl. lib. II,

hementiore concreto[2]. Non aliubi certe reperitur[3], quam ubi maxime hibernæ nives rigent: glaciemque esse certum[4] est : unde et nomen[5] Græci dedere. Oriens et hanc mittit, quoniam Indicæ nulla præfertur[6]. Nascitur et in Asia[7] vilissima circa Alabanda, et Orthosiam, finitimisque montibus, item in Cypro. Sed laudata in Europæ Alpium jugis[8]. Juba auctor est, et in quadam insula Rubri maris ante Arabiam sita nasci, quæ Necron vocetur[9], et

pag. 134, crystallum ait quidem ex aqua purissima in glaciem indurata coalescere : non quidem a frigore, sed divini ignis potentia.

2. *Gelu vehementiore concreto.* Fallitur Plinius. Crystallus fit e lapidescente perspicuo succo, quem sub terris, aut inter gelidas rupium venas frigiditas vehemens glaciat, et durat. Vide Agricolam, lib. VI Fossil. Rhod. lib. I, cap. 10. De crystallo vide Orpheum et Theophrast. περὶ λίθων. Dal.

3. *Non aliubi certe reperitur, quam ubi*, etc. Id vero alii negant, ut Marbodeus cecinit, lib. de Lapid. pret. cap. 23 : « Pars negat, et multis perhibent in partibus orbis Crystallum nasci, qua non vis frigoris ulla est, Nec glacialis hiems, etc. » Sequitur nempe Solinum, cap. xv, pag. 36. Hard.

4. *Glaciemque esse certum.* Glaciem intellige, non cælestem aquam, in extimis montium jugis, sed succum potius in terræ visceribus, atque inter cautes, uti mox dicetur, vehementiore gelu concretum : frigoris vi conglutinatum et coactum. Hard.

5. *Unde et nomen.* Κρύσταλλος a frigore, ἀπὸ τοῦ κρύους. Hard. — Nobis *quarz cristallisé incolore*, *quarz hyalin limpide.* Vulgo, *cristal de roche.* Ed.

6. *Indicæ nulla præfertur.* Garcias ab Horto, lib. I, c. 47, nullam per universam Indiam crystallum reperiri scribit. Dalec. — *Quoniam Indicæ.* Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3, aliique. Libri hactenus editi : « sed Indicæ nulla præfertur : » male. Sententia est, etiam in Oriente gigni crystallum, idque vel ex eo argumento constare, quod vulgo crystallo Indicæ nulla præfertur. Nunc per universam Indiam reperiri nullam crystallum aiunt. Fuisse olim, luculentus est auctor Strabo, lib. XV, pag. 717. Solinus item, et Marbodeus, laudandi infer. c. 15.

7. *Nascitur et in Asia.* Solinus, cap. xv, pag. 36, in Scythia. Strabo, lib. XV, pag. 140, in Cappadocia. De Alabandis, Orthosiaque, lib. V, cap. 29. Hard.

8. *Alpium jugis.* Sic Isidor. Orig. lib. XVI, cap. 13. Hard.

9. *Quæ Necron vocetur.* Sic MSS. omnes : Reg. 2, Colb. 3, vetus Dalec. etc. Τῶν νεκρῶν insula, *Necronnesos*, hoc est, mortuorum : ut Macaronnesos, τῶν μακάρων. Libri editi, *Neron*, mendose. Hard. — *Necron.* Insula Necron mihi videtur esse, *l'île Maceira.* Brot.

in ea[10] quæ juxta gemmam topazion ferat, cubitalemque[11] effossam a Pythagora Ptolemæi regis præfecto. Cornelius Bocchus et in Lusitania[12] nasci perquam mirandi ponderis Ammaensibus jugis[13], depressis ad libramentum[14] aquæ
2 puteis. Mirum et quod Xenocrates tradit Ephesius, aratro in Asia et Cypro excitari. Non enim inveniri in terreno, nec nisi inter cautes creditum fuerat[15]. Similius vero est, quod

10. *Et in ea*. De hac insula dictum est lib. VI, cap. 34. H. — *Quæ juxta gemmam topazion ferat*. Est insula Topazos, nunc *Zemorgete*, haud procul portu urbis Berenices, nunc *Cosseir*. Gemma topazios, *la topaze*. Brot.

11. *Cubitalemque*. Crystallum. H. — Nobis multo major est crystalli copia et magnitudo quam antiquis. Brot.

12. *Cornelius Bocchus et in Lusitania*, etc. Legend. « Cornelius Bocchus et in Lusitania nasci perquam mirandi ponderis in Lunensibus jugis, etc. » Lunæ promontorium in Lusitania : « depressos puteos ad libramentum aquæ », ad librandam aquam depressos intellige. Legi etiam posset, *Anensibus jugis*, ut de jugis intelligat, unde Ana fluvius oritur. Salm. — *Cornelius Bocchus*. Laudatur hic sane in Indice hujus libri, ex MSS. omnibus. Hoc loco tamen quidam codices, non *Bocchus*, sed *Nepos* habent : mendose. Nam et vetustæ editiones *Bocchus* habent : et ipse Plinius hoc ipsum repetens inferius, cap. 43 : « Bocchus, inquit, auctor est, et in Hispania repertas, quo in loco crystallum dicit ad libramentum aquæ puteis defossis inde erutam. » H.

13. *Ammaensibus jugis*. In MSS. Reg. 2, et Colb. 3, *Annensibus*, et *Amnensibus jugis*. Salmasius in Solinum, pag. 407, *Lunensibus jugis* legi conjiciebat posse, quoniam, credo, Σελήνης ὄρος Lunæ promontorium in Lusitania Ptolemæus agnoverit : satis audaci conjectura. Adjicit idem, posse scribi *Anensibus*, ut de jugis intelligatur, unde Ana fluvius oritur, perinde quasi in Lusitania is, non in Hispania citeriore oriatur, ut diximus lib. III, cap. 2, p. 288. Ammienses, sive Ammaenses in Lusitania populos novimus appellatos, lib. IV, cap. 35. Hinc juga Ammaensia. H. — *Ammaensibus*. Ammienses populi videntur fuisse, ubi municipium Ammaia, nunc *Portalegre*. Brot.

14. *Ad libramentum*. Quantum effodere aquæ permittunt, non scaturientes. Eodem loquendi genere usus est et c. 9 sequente. Dal. — *Ad libramentum aquæ*. Ubi fodiuntur scrobes seu putei ad ducendam ex libramento aquam. De hac voce diximus lib. XXXI, cap. 31. H.

15. *Nec nisi inter cautes creditum fuerat*. Certe vulgo inter cautes, *le quarz*, invenitur crystallus; sed et alibi inventa. Hisque nuperis annis, navis gallica, quæ ex India revertebatur, quum vectores aquatum descendissent in insulam *Madagascar*, unus forte cavernam subiit, quo splendentibus particulis

idem Xenocrates tradit, torrentibus sæpe deportari. Sudines vero negat, nisi ad meridiem spectantibus locis nasci : quod certum est : non enim reperitur in aquosis, quanquam in regione prægelida, vel si ad vada usque glacientur amnes. Cælesti humore, parvaque nive id fieri necesse est [16] : ideo caloris impatiens, non nisi frigido potui addicitur. Quare sexangulis nascatur lateribus, non facile ratio [17] inveniri potest : eo magis [18] quod neque mucronibus eadem species est, et ita absolutus est laterum lævor, ut nulla id arte possit æquari.

X. Magnitudo [1] amplissima adhuc visa nobis erat, quam in Capitolio Livia Augusta [2] dicaverat, librarum circiter 1

invitatus processit, et reperit maximam optimæ crystalli vim, quæ Parisiis venit. Vidi illius crystalli particulas non ita puras, in quibus paleæ, et musci, aliaque id genus, conspiciebantur. Brot.

16. *Cælesti humore, parvaque nive id fieri necesse est.* Legend. « Cælesti humore, parvaque nive id fieri necesse est, ideo caloris impatiens, non nisi frigido potui dicatur. » Salm. —*Non nisi frigido potui addicitur.* Libri hactenus vulgati, *nisi frigido potui abdicatur.* At MSS. Reg. 2, Colb. 3, aliique, ut edidimus. Adjuvat et Solinus, cap. xv, pag. 36, de crystallo : « Multus ad pocula destinatur, quamlibet nihil aliud quam frigidum pati possit. » H. — *Cælesti humore parvaque nive.* Nos meliora de origine crystalli docuere tempus et experientia. Br.

17. *Non facile ratio.* Assignare tamen Cardanus est ausus, quem ob eam rem Scaliger exagitat, Exerc. 118. Hard.

18. *Eo magis.* Mucronum quidem numerum servat natura diligenter : speciem, sive formam, ac similitudinem, non item. Nicol. Chorier, hist. Delph. lib. I, p. 72, auctor est, in montibus Ebrodunensibus, Diensibusque, in Delphinatu, crystallum ejuscemodi crebro passimque reperiri. H. — *Eo magis quod neque mucronibus eadem species.* Id nascitur vel ex salibus, vel ex metallis quæ determinatas habent suas figuras, immo et præter varios colores, qui ex diversis oriuntur mixturis, inest quoque singulis metallis in minutissimum pulverem redactis, proprius suus color : auro, ruber, *le rouge ;* plumbo, hyacinthinus, *l'orangé ;* argento, flavus, *le jaune ;* æri, viridis, *le vert ;* ferro, cæruleus, *le bleu*, etc. Quod in regia societate Londinensi multis experimentis docuit Cl. Hussey Delaval. Brot. — *Mucronibus.* Broter. operarum errore, *mucronis.* Ed.

X. 1. *Magnitudo.* Solinus hæc ad verbum exscripsit, cap. xv, pag. 36. Hard.

2. *Livia Augusta.* Sic etiam Solinus. At MSS. *Divus Augustus.* H.

quinquaginta[3]. Xenocrates auctor est[4], vas amphorale visum: et aliqui, ex India crystallum sextariorum[5] quatuor. Nos liquido affirmare possumus, in cautibus Alpium nasci, atque adeo inviis, ut plerumque fune pendentes[6] eam extrahant. Peritis signa et indicia nota sunt. Infestantur plurimis vitiis[7]: scabro ferrumine, maculosa nube, occulta[8] ali-

3. *Librarum circiter quinquaginta.* An *librarum CL?* legitur etiam in Plin. exemplaribus : « quam Divus Augustus dicaverat ». SALMAS. — *Circiter quinquaginta.* Sic etiam MSS. At Solinus, *CL.* HARD. — *Magnitudo amplissima ... librarum circiter quinquaginta.* Quanto ampliorem nunc novimus crystalli magnitudinem! In montibus vallis *Oberhasti*, in pago Bernensi, *le canton de Berne*, inventa est pars crystalli, cujus pondus erat librarum 800. Aliæ erant ibi partes librarum 400, vel 500; plures librarum amplius 100. Totum pondus partium crystalli in una caverna ibi repertarum et præstantissimæ naturæ sine vitiis, fuit librarum 100,000. Tota hæc crystallus fuit æstimata gallicæ nostræ monetæ libris 90,000. Vide GROUNER, *Histoire naturelle des glaciers de la Suisse*, pag. 40. Adeo ob copiam imminutum est apud nos crystalli pretium. BROT.

4. *Idem Xenocrates auctor est* (sic prius). Lege : « Idem Xenocrates auctor est vas amphorale visum : et aliqui ex India crystalli sextariorum quatuor. » Id est, vas crystalli ex India. SALM. — *Vas amphorale.* Quid sit amphora, diximus lib. XIV, cap. 5. HARD.

5. *Sextariorum quatuor.* Tres *pintes* vulgus Lutetiæ vocat. HARD.

6. *Fune pendentes.* E summis cautibus, jugisque montium. H.

7. *Infestantur plurimis vitiis, scabro, ferrugine*, etc. Leg. « Infestantur plurimis vitiis, scabro, ferrumine, maculosa nube, occulta aliqua vomica, præduro fragilique centro, item sale appellato. » In ferro τὸ κέντρον agnovere Græci, partem ejus durissimam. SALMAS. — *Infestantur.* Crystalli, inquit, hæc vitia sunt : scabrities ac ferrugo, seu qualis in ferro rubigo cernitur, (MSS. *ferrumine* hoc loco agnoscunt, non, ut editi, *scabro, ferrugine*) maculosa nubes, etc. H.

8. *Occulta aliqua vomica.* Vomica proprie tumor est excrescens in aliqua parte corporis, saniem fluidam continens in sese. Ad hujus similitudinem in crystallo vomicam Plinius, opinor, intelligit, occultam in media crystallo aquæ guttulam, quæ nondum fuerit gelu concreta. Exstat in similem crystallum epigramma Claudiani geminum, in Anthologia, lib. IV, tit. 18 : Κλαυδιανοῦ εἰς κρύσταλλον ἐντὸς ὕδωρ ἔχουσαν. Χιονέη κρύσταλλος ὑπ' ἀέρος ἀσκηθεῖσα, Δεῖξεν ἀκηρασίοιο παναίολον εἰκόνα κόσμου, Οὐρανὸν ἀγκὰς ἔχοντα βαρύκτυπον ἔνδοθι πόντον. « De crystallo intus aquam habente : Aeris ingenio glacies sortita figuram, Exhibet immensum nobis in imagine mundum, Æthera qui fluctus pelagi complectitur in se. »

qua vomica, præduro fragilique centro[9]: item sale[10] appellato. Est et rufa aliquibus rubigo : aliis capillamentum rimæ simile. Hoc artifices cælatura occultant. Quæ vero sine vitio sunt, puras esse malunt, acenteta[11] appellantes : nec spumæ colore[12], sed limpidæ aquæ. Postremo auctoritas in pondere est. Invenio medicos[13], quæ sunt urenda 2
corporum, non aliter utilius id fieri putare, quam crystallina pila adversis posita solis radiis. Alius hic furor, H-S. CL M[14] trullam unam[15] non ante multos annos mercatam a matre familias, nec divite. Idem Nero[16] amissarum rerum nuncio accepto, duos calyces crystallinos in suprema ira fregit illisos. Hæc fuit ratio sæculum suum punientis, ne quis alius ex his biberet. Fragmenta sarciri nullo modo

Alterum priore haud inferius elegantia, istiusmodi : Εἴπ' ἄγε μοι, κρύσταλλε, λίθῳ πεπυκασμένον ὕδωρ, Τίς πῆξεν; βορέης.· ἢ τίς ἔλυσε; Νότος. « Dic, aqua sub lapidis glaciali tegmine, quo tu Compacta es? Borea; quo resoluta? Noto. » H.

9. *Centro*. Quid centrum sit, diximus lib. XVI, cap. 76. H.

10. *Item sale*. Verrucarum instar non eminentium, vitium id esse non in crystallis modo, sed et in murrhinis intelligitur ex his Plinii verbis, cap. 8 : « Murrhinis translucere quidquam, aut pallere, vitium est. Item sales verrucæque non eminentes, sed ut in corpore etiam plerumque sessiles. » Hard.

11. *Acenteta*. Ἀκέντητα, sine cælatura, de qua dictum est proxime : sive quæ scalpri puncturam non senserunt. *Asynthetam* legit hoc loco vir doctus in primis, informemque crystallum interpretatus est, Notis in Alexiad. pag. 279. Nos a MSS. non discedimus. H. — Paulo ante *puras esse malunt*; sic Gronov. et Al. *pura* Broter. Ed.

12. *Nec spumæ colore*. Solinus, cap. XV, pag. 36 : « Qui eligunt, purissimum captant : ne quid rufum, ne quid nubilum, vel spumis obsitum, arceat perspicuitatem. » Prius legebatur, « nec spumei coloris limpidæ aquæ. » Hard.

13. *Invenio medicos*. Vide quæ diximus lib. XXXVI, cap. 67. Expertum id a se feliciter testatur Matthiolus, in Diosc. lib. V, cap. 116, pag. 1388. Hard.

14. *H-S. CL M*. Sestertium centum quinquaginta millia, monetæ gallicæ sunt libræ 29,179. Ed.

15. *Trullam unam*. Crystallinam : *un bassin de cristal*. H. — *Trullam* Brot. interpretatur, *une coupe*, ut videre est apud Juvenalem, Satyr. III, v. 108. Ed.

16. *Idem Nero*. Tranquillus in Nerone, cap. XLVII : « Nuntiata interim defectione .... duos scyphos, gratissimi usus, quos Homericos, a cælatura carminum Homeri vocabat, solo illisit, etc. » H.

queunt. Mire ad similitudinem accessere vitrea, sed prodigii modo, ut suum pretium auxerint crystalli, non diminuerint.

1 XI. Proximum locum in deliciis, feminarum tamen adhuc tantum[1], succina[2] obtinent: eamdemque omnia hæc, quam gemmæ, auctoritatem: sane majorem aliquibus de causis crystallina et murrhina, rigidi potus utraque[3]. In succinis causam ne deliciæ quidem adhuc excogitaverunt. Occasio est vanitas Græcorum diligentiæ. Legentes modo æque perpetiantur me de ortu[4] eorum, quum hoc quoque intersit vitæ, scire posteros quidquid illi
2 prodidere mirandum. Phaethontis fulmine icti[5] sorores fletu mutatas in arbores populos, lacrymis electrum omnibus annis[6] fundere juxta Eridanum amnem[7], quem

XI. 1. *Feminarum tamen adhuc tantum.* Hinc Ovidius, Metam. lib. II, vers. 364: « Inde fluunt lacrymæ, stillataque sole rigescunt De ramis electra novis: quæ lucidus amnis Excipit, et nuribus mittit gestanda Latinis. » Hard.

2. *Succina.* Ruellius, de Nat. stirp. lib. I, cap. 39, pag. 115: « Succinum nostræ officinæ, ruraque, et vulgus medicorum Ambram vocant citrinam: Mauritani *Karabe.* Gestant nostræ mulieres decoris causa, quædam monilium vice: aliæ orbiculos ex eo efficiunt, quibus suas preces numerant. » Alia res omnino est, quam Ambram griseam vocitant. H. — *Succina.* Succinum, *le succin, l'ambre jaune*, bituminis genus est: *Succin mamelonné, celluleux, insectifère*, etc. Ed.

3. *Rigidi potus utraque.* Sic libri omnes: hoc est, frigidi. Tamen et ad calidos potus murrhina Martialis adhibet, laudatus a nobis paullo antea, cap. 8. Hard.

4. *De ortu eorum.* Vet. apud Dalec. *de ortu eorum dicere.* Ed.

5. *Phaethontis fulmine icti*, etc. Nasonem vide, loc. cit. H.

6. *Lacrymis electrum omnibus annis.* Inde *lacrymosum* Virgilio in Ciri, « Non me deliciis commovit regia dives Coralio fragili ac electro lacrymoso. » Orpheus quoque in Argonauticis αἴγειρον πολύκλαυςον, populum lacrymosam vocat, quod succinum, populi esse lacrymam arbitraretur. Dal.

7. *Juxta Eridanum amnem.* Eridanus, *le Rodaune*, amnis est qui in lævum Vistulæ ostium influit, et urbem *Dantzick* alluit. Ibi magna succini copia. At quum Germanorum Eridanus, Rhodanusve et Padus appellatus quoque ab Italis Eridanus similitudinem nominum habeant, inde natæ tot fabulæ de patria et origine succini. Brot.

Padum vocamus : et electrum appellatum, quoniam sol vocitatus sit Elector[8], plurimi poetæ dixere, primique, ut arbitror, Æschylus, Philoxenus, Nicander, Euripides[9], Satyrus. Quod esse falsum, Italiæ testimonio patet. Diligentiores eorum[10], Electridas insulas[11] in mari Adriatico esse dixerunt, ad quas dilaberetur Padus. Qua appellatione 3
nullas umquam ibi fuisse, certum est : nec vero ullas ibi appositas esse, in quas quidquam cursu Padi devehi possit. Nam quod Æschylus in Iberia, hoc est[12], in Hispania, Eridanum esse dixit, eumdemque appellari Rhodanum : Euripides rursus, et Apollonius[13] in Adriatico littore confluere Rhodanum et Padum : faciliorem veniam[14] facit ignorati succini, in tanta orbis ignorantia. Modestiores, sed æque falsum prodidere, in extremis Adriatici sinus rupibus inviis arbores stare, quæ Canis ortu hoc effunderent gummi. Theophrastus in Liguria effodi[15] dixit. 4

8. *Elector.* Ἠλέκτωρ, quod nos ἀλέκτρους, hoc est, sine lecto faciat, et a somno lectoque excitet : τεύχεσι παμφαίνων ἠλέκτωρ ἐβεβήκει. Iliad. Z. DALEC. — *Elector.* Potius id ei nomen est ab electri splendore. H. — *Elector.* Sol Homero aliisque sæpe dicitur ἠλέκτωρ. BROT.

9. *Euripides.* Petrus Victorius, lib. XXV, cap. 4, Apollonii versus et Euripidis ex Hippolyto coronato recitat. DALEC.

10. *Diligentiores eorum.* Apollonius Rhodius, Argon. lib. IV, vers. 506. Qui Radaunum amnem (is Dantiscum præterfluit) pro Rhodano acceptum a Veteribus volunt, λήρους ληροῦσιν. H. — Conf. supra not. 7. ED.

11. *Electridas insulas.* Electrides insulæ sunt in ipsis Vistulæ, *la Vistule*, ostiis. BROT.

12. *Hoc est, in Hispania.* At Iberiæ nomine vetustissimi scriptores intellexere tractum omnem illum terrarum, qui a Rhodano ad Gades pertinet, teste quidem Strabone, lib. III, pag. 166. HARD.

13. *Et Apollonius.* Idem qui supra Rhodius appellatus, Argon. lib. IV, vers. 627. HARD.

14. *Faciliorem veniam facit.* Venia digni, quod succini ortum ignorarint, qui vel orbis situm ipsum nescierunt. HARD. — *Quæ Canis ortu hoc effunderent gummi.* Sic quoque Gron. et libri omnes ante Hard. editi. Broterius vero, *hanc effunderent gummim.* ED.

15. *Theophrastus in Liguria effodi.* Theophrastus, libro περὶ λίθων, num. 53, pag. 6 : Ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ ἤλεκτρον λίθος, καὶ γὰρ ὀρυκτὸν τὸ περὶ Λυγγιστήν. « Electri nempe natura est lapidea, quum in Liguria effodiatur, etc. » HARD.

Chares vero Phaethontem in Æthiopia Hammonis obiisse: ob id delubrum ibi esse atque oraculum, electrumque gigni. Philemon fossile esse[16], et in Scythia erui duobus locis: candidum atque cerei coloris, quod vocaretur electrum: in alio loco fulvum, quod appellaretur subalternicum[17]. Demostratus lyncurion[18] id vocat, et fieri ex urina lyncum bestiarum, e maribus fulvum et igneum, e feminis languidius atque candidum. Alii dixere langurium, et esse in Italia bestias langurias. Zenothemis langas vocat easdem, et circa Padum iis vitam assignat[19]. Sudines arborem quæ gignat in Liguria. In eadem sententia et Metrodorus fuit. Sotacus credidit in Britannia petris[20] effluere, quas electridas vocat. Pytheas Guttonibus[21], Germaniæ genti, accoli æstuarium Oceani[22], Mentonomon nomine, spatio stadiorum sex millium: ab hoc diei navigatione insulam abesse Abalum[23]: illuc vere[24] fluctibus advehi,

16. *Fossile esse.* Succinum fossile, *l'ambre de rochers.* Contra quod in mari reperitur, *l'ambre lavé, l'ambre poli.* Brot.

17. *Subalternicum.* Gron. et Al. ante Hard. *sualternicum.* Ed.

18. *Lyncurion.* Josephus, lib. V, ἀλώσεως, λιγύριον vocat. Vide Brod. lib. III, cap. 10; Theoph. lib. de Lapidibus. Dal. — *Lyncurion.* De lyncurio diximus, lib. VIII, cap. 57. Strabo similiter, lib. IV, pag. 202, ubi de Liguribus: Πλεονάζει δὲ καὶ τὸ λυγγούριον παρ' αὐτοῖς, ὅ τινες ἤλεκτρον προσαγορεύουσι. « Copiosum est apud illos lyngurium, quod nonnulli cognominant electrum. » H. — *Lyncurion.* De lyncurio dicetur infra cap. 13. Ed.

19. *Assignat.* Sic et Chiffl. *affirmat* Gron. et Al. ante Hard. Ed.

20. *Petris effluere.* Sic Reg. 2, Colb. 3, Chiffl. vet. apud Dalec. aliique. In editis perperam, *arboribus effluere.* Hard. — *Vocat.* Gron. et Al. *vocavit.* Ed.

21. *Guttonibus.* Legendum *Guttis*, qui Ptolemæo, lib. II, Gothi vocantur. Guttos alii Prussiæ Smolandiam esse putant, æstuariumque Mentonomon, Curiense littus, quod Germanis appelletur *der Curische Strand.* Eo namque fluctibus Oceani magna succini copia ejicitur, sicut et ad Dantiscum, *Dantzick*, Prussiæ. Dal. — *Guttonibus.* De his egimus lib. IV, cap. 28. Hard.

22. *Æstuarium Oceani.* In Vistulæ scilicet ostiis. Brot.

23. *Abalum.* Eædem sunt Electrides Glessariæve insulæ. Brot.

24. *Vere.* « Veris temperie, » lib. IV, cap. 13, quamvis illic quidam legant *veris tempore.* Dal. — *Illuc vere fluctibus advehi.* Subintellige, succinum. Hard.

et esse concreti maris purgamentum : incolas pro ligno ad ignem uti eo, proximisque Teutonis vendere. Huic et Ti- 6
mæus credidit, sed insulam Basiliam vocavit[25]. Philemon ait[26] flammam ab electro reddi. Nicias solis radiorum succum intelligi voluit. Hos circa occasum credit vehementiores in terram actos, pinguem sudorem in ea parte Oceani relinquere, deinde æstatibus[27] in Germanorum littora ejici. Et in Ægypto nasci simili modo, et vocari sacal[28] : item in India, gratiusque thure esse Indis. In Syria quoque feminas verticillos[29] inde facere : et vocare harpaga[30], quia folia et paleas, vestiumque fimbrias rapiat. Theochrestus[31] Oceano id exæstuante ad Pyrenæi promon- 7
toria ejici : quod et Xenocrates credidit, qui de iis nuperrime scripsit. Vivit adhuc Asarubas, qui tradidit juxta Atlanticum mare esse lacum Cephisiada, quem Mauri vocant Electrum. Hunc sole excalfactum e limo dare electrum fluitans. Mnaseas[32] Africæ locum Sicyonem appellat[33], et Crathin amnem in Oceanum effluentem e lacu, in quo aves, quas meleagridas et penelopas[34] vocat : et

25. *Basiliam vocavit.* Sic MSS. omnes, non *Baltiam.* Sic Pytheas, lib. IV, cap. 27. HARD.

26. *Ait.* Gron. et Al. ante Hard. *negavit.* ED.

27. *Æstibus* (sic prius). Non prorsus absque ratione legitur, *æstatibus.* Compertum enim est in Arvernis bitumen e fonte suo non nisi æstate scaturire. DAL.

28. *Et vocari sacal.* Lingua Ægyptiaca, non Hebræa. H. — *Sacal.* Ob similitudinem lapidis, qui *sacal* a Judæis adhuc dicitur. BROT.

29. *Verticillos.* Verticilli instrumenta sunt, quæ fuso adhibentur, ut facilius vertatur. HARD.

30. *Et vocare harpaga.* Succinum videlicet. Ἅρπαξ Græcis rapacem, seu raptorem sonat. Exscripsit hunc locum Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 8. HARD.

31. *Theochrestus.* Sic Reg. 2, Colb. 3, aliique. Sic loci hujus Index. Non, ut editi, *Theophrastus.* HARD.

32. *Mnaseas.* Sic MSS. proxime laudati : sic Index. In editis male, *Mnesias.* HARD.

33. *Appellat.* Gron. et Al. ante Hard. *appellatum.* ED.

34. *Et penelopas.* Πηνέλοπες, quas aves qui non viderunt, aquaticas esse, anatibusque similes comminiscuntur. H.—*Meleagr. et penelopas.* Has ad genus avis referunt, quod nostri vocant *pintade.* Cf. supra lib. X, cap. 52. ED.

vere ibi nasci [35], ratione eadem, qua supra dictum [36] est de
8 Electride lacu. Theomenes, juxta Syrtim magnam hortum Hesperidum esse, ex quo in stagnum cadat [37], colligi vero a virginibus Hesperidum. Ctesias Indis flumen esse Hypobarum [38], quo vocabulo significetur omnia in se ferre bona [39]: fluere a septemtrione in exortivum Oceanum juxta montem silvestrem arboribus electrum ferentibus. Arbores eas, siptachoras [40] vocari, qua appellatione signifi-
9 cetur prædulcis suavitas. Mithridates in Germaniæ littoribus esse insulam, vocarique eam Oserictam, cedri genere silvosam: inde defluere in petras. Xenocrates non succinum tantum in Italia, verum etiam thyon [41] vocari, a Scythis vero sacrium, quoniam et ibi nascatur. Alios putare in Numidia gigni. Super omnes est Sophocles tragicus poeta, quod equidem miror tanta gravitate cothurni [42], et

35. *Et vere ibi nasci.* Subintellige, electrum. Hard.

36. *Qua supra dictum.* Proxime antea, de Cephisiade lacu. H.

37. *Cadat.* Vet. ap. Dal. *cadit.*

38. *Ctesias Indis flumen esse Hypobarum.* In libro de rebus Indicis, apud Photium in Bibl. cod. 73, pag. 149: Ἐςι δὲ καὶ ποταμὸς διαῤῥέων διὰ τῆς Ἰνδικῆς.... ὄνομα δὲ τῷ ποταμῷ ἰνδιςὶ μὲν Ὕπαρχος (rectius Ὑπόβαρος), ἑλληνιςὶ δὲ, φέρων πάντα τὰ ἀγαθά. Οὗτος τοῦ ἐνιαυτοῦ λ′ ἡμέρας ἤλεκτρον καταῤῥεῖ, etc. « Est et fluvius Indiam interlabens ... qui ab Indis Hypobarus appellatur, quod græce sonat, Ferens omnia bona. Triginta diebus per singulos annos succinum undis vehit, etc. » Hard.

39. *Omnia in se ferre bona.* Sic ex conjectura, favente Ctesiæ loco ante allato scripsimus, mutilis hac parte libris. Editi hactenus typi, *omnia vasa ferre bona.* H. — Vet. apud Dalec. *omnia vado ferre.* Ed.

40. *Aphytacoras.* Eas esse quidam putant, quæ caphuram fundunt, voce ad caphuram multum accedente. Dal. — *Siptachoras.* Non, ut typi hactenus vulgati, *Aphytacoras.* Ctesias, loc. cit. Τῷ δενδρίῳ δὲ τούτῳ ὄνομά ἐςιν ἰνδιςὶ Σιπταχόρα, ἑλληνιςὶ σημαίνει γλυκὺ, ἡδύ. Quod idem iterum repetit, pag. 52. De ea arbore vide ibi plura. Hard.

41. *Thieum* (sic prius). Hoc est, *thyeum*, sacrificiis aptum: vel *theicon*, sulphuri simile: vel, *theion*, divinum. Dalec. — *Thyon vocari.* Quo nomine Veteres arboris genus appellarunt, quod esset cedro citroque affine, ut diximus lib. XIII, cap. 30. Hard.

42. *Tanta gravitate cothurni.* Tanta in poesi gravitate. De eo genere loquendi diximus lib. XXXV, cap. 36. Hard.

præterea vitæ fama, alias principe loco genitus Athenis, rebus gestis[43], exercitu ducto. Hic ultra Indiam fieri dixit e lacrymis meleagridum avium Meleagrum[44] deflentium. Quod et credidisse eum, vel sperasse aliis persuaderi posse, 10
quis non miretur? quamve pueritiam tam imperitam posse reperiri, quæ avium ploratus annuos credat, lacrymasve tam grandes, avesque e Græcia, ubi Meleager periit, ploratum isse in Indos? Quid ergo? non multa æque fabulosa produnt poetæ? Sed hoc ea in re, quæ quotidie inveniatur[45] atque abundet, et hoc mendacium coarguat, serio quemquam dixisse, summa hominum contemptio est, et intoleranda mendaciorum impunitas.

(III.) Certum est gigni[46] in insulis septemtrionalis Oceani: 11
et a Germanis appellari glessum[47]: itaque[48] et a nostris unam insularum ob id Glessariam appellatam, Germanico Cæsare ibi classibus rem gerente, Austraviam a barbaris dictam. Nascitur autem defluente[49] medulla pinei generis

43. *Rebus gestis.* Quas a Suida accurate recensitas vide. Hard.

44. *Meleagrum deflentium.* A matre interfectum: quem quum sorores ejus deflerent, deorum voluntate in aves sunt transfiguratæ, quæ meleagrides vocantur. Hyginus, fabula CLXXIV. Hard.

45. *Quæ quotidie inveniatur.* Sic codices manu exarati. Prius editi, *invehatur.* Hard.

46. *Certum est gigni.* Hæc totidem verbis exscripsit Solinus, cap. xx, p. 40. Hard.

47. *Appellari glessum.* Forte, quod transluceat, et niteat ut vitrum, *glas* a Germanis appellatum. Dal. — *Glessum.* Tacitus, lib. de moribus Germ. pag. 138: « Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi glessum vocant, inter vada, atque in ipso littore legunt, etc. » Hard.

48. *Itaque et a nostris.* A romanis militibus. De Glessariis insulis egimus lib. IV, cap. 30. Hard.

49. *Nascitur autem defluente,* etc. Legend. « Nascitur autem defluens e medulla in pinei generis arboribus, ut gummi in cerasis ac prunis, etc. » Salm. — *Nascitur autem,* etc. In regione, quæ succinum mittit, resiniferæ nullæ sunt arbores. At in Septentrionalium littorum tractu bituminis certe genus flavum est, ut nigrum apud nos in Arvernis, ejusque naphtha flava, qualem e Saxonibus afferunt, et petroleum vocant, ut apud nos atra. Quum ergo fonte suo scaturit bitumen id, molle adhuc et liquidum obvia quæque amplectitur, retinet, inclu-

arboribus, ut gummi in cerasis, resina pinis[50]. Erumpit humoris abundantia[51]: densatur rigore vel tepore autumnali[52]. Quum intumescens[53] æstus rapuit ex insulis, certe in littora expellitur, ita volubile, ut pendere[54] videatur,

dit. Fluctu vero lambente in altum provolutum, maris vertigine ac salsugine, temporisque diuturnitate durescit, ut apud nos pissasphaltum, et jam tum succinum est, sicque concretum in littora ejus scaturigini opposita adversis ventis ejicitur. Gagatis, qui procul dubio bitumen est visceribus terræ multis sæculis excoctum, glebam habui, erutam prope Narbonem in ejus lapidis fodinis, dimidia ex parte nigram, altera flavam, succini modo: quod argumento certissimo est, succinum eo modo gigni quo diximus. Globulos quoque e succino duodecim haud ita pridem in fossilium thesauro meo servavi, singulos culicem ostendentes, vel formicam intus sepultam. Dalec. — *Nascitur.* Ita Solinus, loc. cit. Subscribit et Olaus Magnus, Hist. lib. XII, c. 8, pag. 500: « Abietes, inquit, seu piceæ arbores, natura sua resinosæ, excelsa proceritate, sive super littora maris, sive super rivos, vel alias silvarum declivitates crescentes, succinum sudant, maxime dum maturis frugibus solis fervor, etc. » Sed altera præterea succini generatio est, e terra scilicet: quum sit picis fossilis, seu bituminis genus: quod non in littore modo Prussiaci maris, sed et in locis ab eo pluribus passuum millibus disjunctis, atque adeo in ipsis montibus reperitur. Vide Kircherum, de Mundo subterr. lib. VIII, cap. 13, pag. 75. Succinum e cetaceorum piscium spermate fieri, recentioribus quibusdam negotiatoribus Sarmaticis credidit Alciatus, Parerg. juris lib. VII, tom. VI, cap. 4, fol. 151. Consule de hoc argumento historiam Academiæ Regiæ Scientiarum, anni 1705, pag. 43. H. — Non de succino, *ambre jaune*, verum de ambaro, *ambre gris*, auctores quosdam hoc prodidisse meminimus. Ed.

50. *Resina pinis.* Sic MSS. omnes, non *pineis*. Sextus hic casus, a *pinus, pini*, secundæ declinationis. H.

51. *Erumpit humoris abundantia*, etc. Lege: « Erupti humoris abundantia densatur frigore vel tepore, aut mari quum intumescens æstus rapuit ex insulis: certe in littora expellitur ita volubile, ut pendere videatur, atque non sidere in vado. »

52. *Vel tepore autumnali.* Solinus, loc. cit. At Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 8, *vel tempore*, mendose. H.

53. *Quum intumescens.* Tacitus, loc. cit. « Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quæ vicini solis radiis expressa, atque liquentia, in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa littora exundant. »

54. *Ut pendere videatur.* Ut modo pendere in aquis, modo in vado considere videatur. Ita MSS. omnes. Salmasius in Solin. pag. 234, legit, *atque non sidere*. Tacitus, loc. cit.

atque considere in vado : quod arboris succum esse prisci
nostri[55] credidere, ob id succinum appellantes. Pineæ au- 12
tem arboris esse indicio est pineus in attritu odor, et quod
accensum tedæ modo[56] ac nidore flagret. Affirmatur a
Germanis ideo maxime appetitam provinciam[57] : et inde

inter vada succinum peti ait. H.

55. *Quod arboris succum esse prisci nostri.* Priscos illos sequutus est Nepos Cornelius, uti ex Cassiodoro intelligimus, Var. lib. V, epist. 2. Solinus loc. cit. « Succum esse arboris de nominis significatione capessas : verum unde profluit, si usseris, odor indicabit. » H. — *Quod arboris succum.* Sic et edit. princ. Brot. ex MSS. Regg. *Arboris succum;* nempe τῷ *quod* omisso. Ed.

56. *Quod accensum tedæ modo.* Inde fortassis Germani *brusten* vocant, quod accensum et nidorosum significat. Dal. — *Et quod accensum.* Tacitus, loc. cit. « Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tedæ accenditur : alitque flammam pinguem et olentem : mox ut in picem resinamve lentescit, etc. » Hard.

57. *Affirmatur a Germanis ideo maxime appetitam provinciam*, etc. Propter succinum. Notat luxuriam suorum temporum. Nec syllabam, nec apicem quidem manuscriptis codicibus Reg. 2, Colb. 3, aliisque adjicimus aut detrahimus. Fecere id audacius, qui Plinium aut edidere primum, aut emendare deinde conati sunt. Parmensis editio : « Affertur a Germanis in Pannoniam, mox per provinciam. Inde Veneti primum, quos Græci Henetos vocant, rei famam fecere. Proximæ Pannoniæ id accipientes circa mare Adriaticum. » Aliæ mox sequutæ : « Affertur a Germanis in Pannoniam maxime provinciam. Inde Veneti primum, quos Græci Henetos vocant, rei famam fecere, proximi Pannoniæ, etc. » Salmasius, in Solin. p. 235 : « Affertur a Germanis in Pannoniam, ideo maxime appetitam provinciam : et inde ad Venetos primum, quos Græci Henetos vocabant. Hi rei famam fecere proximi Pannoniæ, etc. » Quam ista nobis frigida, quam alieno loco posita videntur, « quos Græci Henetos vocabant? » et mox *proximi Pannoniæ?* In MSS. ut apparet, nulla Venetorum mentio est, nulla apud Solinum, qui hunc locum exscripsit, cap. xx, pag. 40. Neque vero vocem hanc *macatos* deploratam nescimus : sed repræsentari tamen vel sic a nobis oportuit, quibus religio est vel latum unguem a codicum antiquorum fide desciscere : hanc enim omnes clare præ se ferunt. Et spes est fortasse fore ut ex iis vestigiis, quæ sincera vox ibi delitescat, felicior aliquis aliquando conjector eruat. H. — *Et inde advectos primum, quos Græci macatos.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, 6 : « Et inde Veneti primum, quos Græci Enetos vocabant, famam rei, etc. » Non Pannoniæ, sed Veneti succinum accipiebant circa mare Adriaticum. Ed.

advectos primum, quos Græci macatos vocabant[58]. Famam rei fecere proximæ Panoniæ, id accipientes circa mare Adriaticum. Pado vero annexæ fabulæ videtur[59] causa, hodieque Transpadanorum agrestibus feminis[60], monilium vice succina gestantibus, maxime decoris gratia, sed et medicinæ[61]: quando tonsillis creditur resistere, et faucium vitiis, vario genere aquarum[62] juxta infestante guttura ac
13 vicinas carnes[63]. Sexcentis fere M pass. a Carnunto[64] Pannoniæ abest littus id Germaniæ, ex quo invehitur, percognitum nuper. Vidit enim eques romanus, missus ad id comparandum a Juliano curante gladiatorium[65] munus Neronis principis, qui hæc commercia et littora peragravit, tanta copia invecta, ut retia arcendis feris podium protegentia succino nodarentur[66]: arma vero, et libi-

58. *Macatos vocabant.* Majores succini glebas, vel pretiosiores, μαχίςους. Hard.

59. *Annexæ fabulæ videtur causa.* Solini paraphrasis, cap. xx, p. 40, de succino: « Pretium operæ est ire longius, ne Padanæ silvæ credantur lapidem flevisse. Hanc speciem in Illyricum barbari intulerunt, quæ quum per Pannonica commercia usu ad Transpadanos homines foret devoluta, quod ibi primum nostri viderant, ibi etiam natum putaverunt. » Hard.

60. *Transpadanorum agrestibus feminis.* Sic MSS. non *Transpadanarum.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 8: « E succino fiunt decoris gratia agrestium feminarum monilia. » Ovidius supra laudatus, *nuribus gestanda Latinis.* Hard.

61. *Sed et medicinæ.* Vide Matthiolum in Diosc. lib. I, cap. 93, pag. 139. Hard.

62. *Vario... aquarum.* Præsertim nivalium, quæ ex summis Alpium jugis liquatæ cum amnibus corrivantur. Inde strumis eorum amnium accolæ potoresque obnoxii. Hard.

63. *Ac vicinas carnes.* Nullus est e MSS. codicibus qui Salmasio faveat, ita legenti: « Juxta iis infestante guttura, ac vicinis Carnis. » H.

64. *Carnunto.* Carnunti rudera adhuc videntur inter *Hambourg* et *Petroneb.* Brot.

65. *Gladiatorium munus.* Quod in amphitheatro ligneo, in regione Martii campi intra anni spatium fabricato dedit. Suetonius in Nerone, cap. xii. Hard.

66. *Ut retia arcendis feris podium protegentia succinis notarentur* (sic prius). Lege: *succino nodarentur.* Arma omnia gladiatoria, et vasa e ludo composita erant succino. Retia porro quæ podium protegebant, succino erant nodata, i. e. nodos habebant e succino, vel loco nodorum succinum: *nodosa retia* Ti-

tina[67], totusque unius diei[68] apparatus esset e succino. Maximum pondus is glebæ attulit XIII librarum[69]. Nasci et in India certum est[70]. Archelaus[71], qui regnavit in Cappadocia, illinc pineo cortice[72] inhærente tradit advehi

bullo. Retibus totum amphitheatri podium prætendebatur ad arcendas feras. SALM. — *Podium*. In theatro Menianum, locum ad spectandum idoneum, cujus pars magis provecta *pulpitum* dicitur : « Nero, inquit Suetonius, perraro ludis præsidere, cæterum accubans primum parvis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueverat. » DAL. — *Podium*. Orchestra, in qua erant senatorum designata loca, Romæ inter cuneos et scenam interjecta erat, præducta muro pedem unum alto, quod podium dicebatur : qui murus columnis tres pedes altis ornabatur, quibus spectatores inniti possent. Erat orchestra graduum quatuor aut quinque, longa dimidiam scenæ partem. Gradus orchestræ dignissimus imus fuit, podio proximus, et scenæ. Juvenalis, Satyra II, versu 145 : « Et Capitolinis generosior, et Marcellis, Et Catuli, Paulique minoribus, et Fabiis, et Omnibus ad podium spectantibus : his licet ipsum Admoveas, cujus tunc munere retia misit. » H. — *Succino nodarentur*. Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3, aliique. HARD.

67. *Libitina*. Apparatus funebris, feretra, sandapilæ, et, ut inquit Martialis, orcinianæ spondæ. Pugnaturis gladiatoribus in arenam libitinæ instrumenta ferebantur, ut sandapilæ, et lecti, sive tori, ut mortui protinus efferrentur. Portam vero qua evehebantur, in amphitheatro Libitinensem ideo vocabant. Quintilianus, « Sonabant ferali clangore tubæ, illatisque libitinæ toris ducebatur funus ante mortem. » LIPSIUS. — *Et libitina*. Lectus quo gladiatores in arena mortui statim efferebantur, Libitina dicebatur : quoniam in æde Libitinæ deæ pararentur omnia necessaria ad funebrem apparatum. Horatius, lib. III, od. ult. « Multaque pars mei Vitabit Libitinam. » HARD.

68. *Totusque unius diei*. Solinus, cap. XX, pag. 40. HARD.

69. *Maximum... is glebæ attulit XIII librarum*. Hoc est, Solino interprete, loc. cit. XIII millium librarum. Massam succini equo majorem ad littus Schetlandiæ appulisse aliquando prodidit Hector Boetius, in Hist. Scotorum. H.

70. *Nasci et in India certum est*. Fortassis Indiæ Tartaria septentrionali. DALEC. — *Nasci et in India*. Solinus, cap. XX, pag. 41; Ctesias in Indicis, apud Photium, cod. 73, pag. 152. HARD.

71. *Archelaus*. Cujus regnum in formam provinciæ Tiberius redegit, ut Suetonius prodidit, c. XXXVI. H.

72. *Pineo cortice*. Vocem *pineo* ex MSS. addidimus. Solinus paraphrastes, cap. XX, pag. 41, de succino : « Rude primum nascitur et corticosum, deinde incoctum adipe lactentis suis expolitur, ad quem videmus nitorem. » HARD.

rude, polirique adipe suis lactentis incoctum. Liquidum primo destillare [73], argumento sunt quædam intus translucentia, ut formicæ, aut culices [74], lacertæque, quas adhæsisse musteo [75] non est dubium, et inclusas indurescenti.

1 XII. Genera ejus plura. Candida odoris præstantissimi. Sed nec his, nec cereis pretium : fulvis major auctoritas. Ex iis etiamnum amplior translucentibus, præterquam si nimio ardore flagrent : imaginem igneam inesse, non ignem, placet. Summa laus Falernis [1] a vini colore dictis, molli fulgore perspicuis. Sunt et in quibus decocti mellis lenitas placeat. Verum hoc quoque [2] notum fieri oportet, quocumque libeat, tingi, hœdorum sevo, et anchusæ ra-
2 dice : quippe etiam conchylio inficiuntur. Cæterum attritu digitorum accepta caloris anima [3] trahunt in se paleas ac

73. *Liquidum primo destillare.* Hoc ipsum experimenta confirmant summorum virorum hujus etiam ævi. Vide Kircherum nostrum, Mundi subt. tom. II, pag. 75 et 76. H.

74. *Ut formicæ, aut culices*, etc. Martialis, lib. VI, Epigr. xv : « Dum Phaethontea formica vagatur in umbra, Implicuit tenuem succina gutta feram. Sic modo quæ fuerat vita contempta manente, Funeribus facta est nunc pretiosa suis. » Et l. IV, Epigr. xxxii, de api electro inclusa : « Et latet, et lucet, Phaethontide condita gemma, Ut videatur apis nectare clausa suo. Dignum tantorum pretium tulit illa laborum; Credibile est ipsam sic voluisse mori. » Et Epigr. lix, de vipera electro inclusa : « Flentibus Heliadum ramis, dum vipera serpit, Fluxit in obstantem succina gemma feram. Quæ dum miratur pingui se rore teneri, Concreto riguit vincta repente gelu. Ne tibi regali placeas, Cleopatra, sepulcro : Vipera si tumulo nobiliore jacet. » Vide et Tacitum, lib. de Moribus German. pag. 178. Kircherus in suo museo servare se ait, loc. cit. precariam decadem, quam *rosaire* vocant, in qua quot succinei globi spectantur, tot differentes muscæ sunt. Hard.

75. *Musteo.* Recenti. Hard.

XII. 1. *Summa laus Falernis.* Solinus, cap. xx, pag. 41, de succino : « Pro facie habet nomina : melleum dicitur, et Falernum : utrumque de similitudine aut vini, aut utique mellis. » Hard.

2. *Verum hoc quoque.* Isidorus hæc breviter, Orig. lib. XVI, c. 8, de succino : « Quocumque autem modo libeat, tingitur; nam anchusæ radice conchylioque inficitur. » Hard.

3. *Cæterum attritu digitorum accepta caloris anima*, etc. Lego : « Cæterum attritu digitorum accepta vi caloris attrahunt in se paleas ac

folia arida, quæ levia sunt : ac ut magnes lapis, ferri ramenta quoque[4]. Succina oleo addita flagrant dilucidius diutiusque, quam lini medulla[5]. Taxatio in deliciis[6] tanta, ut hominis quamvis parva effigies, vivorum hominum vigentiumque pretia superet : prorsus ut castigatio una non sit satis[7]. In Corinthiis æs placet auro argentoque mixtum[8],

folia arida, et quæ levia sunt; ac ut magnes lapis, ferri ramenta quoque. Succina oleo addito flagrant dilucidius diutiusque, quam lini medulla. » Salm. — *Accepta caloris anima*. Hoc est, *vi caloris*. In MSS. Reg. 1, et Colb. 3, *accepta vi caloris attrahunt*, etc. Tamen vulgatæ lectioni favet Isidorus, qui exscripsisse ad verbum integra fide hunc locum videtur, Orig. lib. XVI, c. 8 : « Vocari autem, inquit, a quibusdam harpaga, eo quod attritu digitorum accepta caloris anima, folia paleasque... rapiat, sicut magnes ferrum. » Mox vero, ubi prius legebatur, « ac folia arida, ac philyras, ut magnes lapis ferrum. Ramenta quoque ejus in oleo addita flagrant dilucidius, diutiusque, quam lini medulla, » eosdem sequuti codices ad suum nitorem plane hunc locum restituimus, ut cuivis singula expendenti constabit. De attractiva electri virtute, multa Kircherus noster erudite, Mundi subterr. lib. VIII, tom. II, pag. 76. H.

4. *Ferri ramenta quoque*. Non levia modo, sed et ponderosissima omnis generis metalla, ferrum, argentum, aurum, plumbum, ad x ac xx libras, ligneos baculos, hastas, chirothecas, succini frusto attraxisse se Kircherus idem contestatur, pag. 77. Quod porro Geoponicon auctor, lib. XV, cap. 1, pag. 406, famaque vulgi ocimum excipit, quod a succino posse trahi negat, ἀγυρώδη καὶ κοῦφα ἕλκει πρὸς ἑαυτὸν, πλὴν ὠκίμου, id variis experimentis falsum esse et ipsi scimus, et idem Kircherus vidit. H. — *Ac ut magnes lapis, ferri ramenta*, etc. Gron. et Al. ante Hard. « folia arida ac philyras, ut magnes lapis ferrum. Ramenta quoque ejus in oleo, etc. » Brot. ex MSS. Regg. et edit. principe : « quæ levia sunt; ut magnes lapis, ferrum. Ramenta quoque succini oleo, etc. » Ed.

5. *Quam lini medulla*. Ita libri omnes : haud dubie tamen, *quam pini medulla*, legi satius fuerit. Quid enim *lini medulla*? Stupane, quæ medullæ proxima? Vereor ut id satis dicatur apposite. Pini vero medullam, quam Græci καρδίαν vocant, Theophr. Hist. plant. lib. I, cap. 9, maxime ἔνδᾳδον esse vere pronuntiavit, hoc est, teda refertam. Hard.

6. *Taxatio in deliciis tanta*, etc. Superiore sæculo vigebat adhuc apud nos ille succini amor; jam exolevit. Vidi plures e succino effigies, etc. Brot.

7. *Ut castigatio una non sit satis*. Ut castigasse invehique in mores semel obiter non sit satis. Hard.

8. *Auro argentoque mixtum*. Gron. et Al. ante Harduin. *argentoque mixto*. Ed.

in cælatis ars et ingenia. Murrhinorum et crystallinorum diximus gratiam : uniones, quod capite[9] circumferuntur, gemmæ digitis : in omnibus denique aliis vitiis ostentatio aut usus placet : in succinis deliciarum tantum conscientia.
3 Domitius Nero[10] in cæteris vitæ suæ portentis, capillos quoque conjugis suæ Poppææ in hoc nomen adoptaverat, quodam etiam carmine succina appellando. Et quoniam nullis vitiis desunt pretiosa nomina, ex eo tertius quidam hic colos[11] cœpit expeti a matronis. Usus tamen succinorum invenitur aliquis in medicina : sed non ob hoc feminis placent. Infantibus adalligari amuleti ratione prodest. Callistratus et cuicumque ætati contra lymphationes prodesse tradit, et urinæ difficultatibus potum, adalligatumque. Hic et differentiam novam attulit, appellando chryselectrum, quasi coloris aurei[12], et matutino gratissimi aspectus, rapacissimum ignium, et si juxta fuerint, celerrime ar-
4 descens. Hoc collo adalligatum, mederi febribus et morbis : tritum cum melle ac rosaceo, aurium vitiis : et si cum melle Attico conteratur, oculorum quoque obscuritatibus. Stomachi etiam vitiis[13] vel per se farina ejus sumpta, vel cum mastiche ex aqua pota. Succina etiam gemmis, quæ sunt translucidæ, adulterandis magnum habent locum, maxime amethystis, quum omni, ut diximus[14], colore tingantur.

1 XIII. De lyncurio proxime dici cogit auctorum per-

9. *Quod capite circumferuntur.* Auribus videlicet. Hard.

10. *Domitius Nero.* Vide Auctorum Indicem. H. — *Succina appellando.* Brot. ex Regg. MSS. et edit. principe *succinos appell.* Ed.

11. *Tertius quidam hic colos.* Post aurum, et uniones : quæ pariter matronæ gestant. Hard.

12. *Chryselectrum, quasi coloris aurei.* Hæc iisdem fere verbis Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 17. H. — *Chryselectrum.* Hoc chryselectrum aureo colore præstans, est hyacinthus ex albo flavescens, *l'hyacinthe d'un blanc jaunâtre.* Brot. — *Gratissimi aspectus.* Gron. et Al. ante Hard. *gratissimo aspectu.* Ed.

13. *Stomachi etiam vitiis.* Id quoque de suo electro πτερυγοφόρῳ Dioscorides, lib. II, cap. 100. Hard.

14. *Ut diximus.* Hoc ipso cap. H.

tinacia. Quippe, etiam si non electrum id esset, lyncurium tamen gemmam esse contendunt[1]. Fieri autem ex urina quidem lyncis[2], sed egestam terra protinus bestia operiente eam, quoniam invideat hominum usui. Esse autem qualem in igneis succinis, colorem[3], scalpique[4]. Nec folia tantum aut stramenta ad se rapere, sed æris etiam ac ferri[5] laminas, quod Diocles quidem et Theophrastus credit[6]. Ego falsum id[7] totum arbitror, nec visam in ævo nostro gemmam ullam ea appellatione : et quod de medicina simul proditur, calculos vesicæ[8] eo poto elidi, et morbo regio occurri, si ex vino bibatur, aut si portetur etiam.

XIV. Nunc gemmarum confessa genera dicemus, a 1
laudatissimis orsi. Nec vero id solum agemus, sed ad ma-

XIII. 1. *Lyncurium tamen gemmam esse contendunt.* Hæc totidem verbis Solinus, cap. 11, p. 15, ac pro veris habuit. Item auctor Kiranidum, p. 42. Vide quæ de lyncurio dicta sunt, lib. VIII, c. 57. HARD. — *Lyncurium.* Lyncurium gemmæ genus, dictum Recentioribus, *tourmaline.* ED.

2. *Ex urina quid. lyncis, sed eg. t. protinus bestia operiente*, etc. De hac falsa origine lyncurii, jam Noster supra dixit, lib. VIII, cap. 57. ED.

3. *Qualem in igneis succinis, colorem.* Lyncurius ille lapis, *la pierre de lynx*, est colore hyacinthino ad puniceum inclinante, sine ulla nigritudinis mixtura, *hyacinthe la belle, de couleur aurore ou orangée, tirant sur le ponceau.* BROT. — Cf. paulo sup. not. 1. ED.

4. *Scalpique.* Non scalpi quidem, sed scalpendis gemmis eam esse idoneam prodidit Phile, lib. de Propr. Anim. pag. 108 : Οὖρον δὲ λυγγὸς ἐκτραχυνθὲν εἰς λίθον, Στεῤῥός τίς ἐστιν ἐγκοπεὺς πρὸς τοὺς λίθους. HARD.

5. *Sed æris etiam ac ferri.* Quod lyncurium ii scilicet electrum esse arbitrarentur. Nam succino vim eam inesse paulo antea diximus. Hæc totidem verbis apud Theophrastum leguntur, lib. περὶ λίθων, p. 6. HARD.

6. *Theophrastus credit.* De Lapid. cap. 50. Gron. et Al. ante Hard. *credidit.* ED.

7. *Ego falsum id.* Falsum id quoque Dioscorid. arbitratur, lib. II, cap. 100. H. — *Gemmam ullam ea appellatione.* Nempe mutata erant tempora; et Dioscoridis Pliniique ætate, lyncurii ad succina referebantur. BROT.

8. *Calculos vesicæ.* Vide quæ dicta sunt lib. XXVIII, cap. 32. H. — *Calculos vesicæ*, etc. Idem de crystallo perhibet Terzagius, Museum Septalianum, pag. 26. Nunc medici in lapidibus nullam vim medicam agnoscunt. BR.

jorem utilitatem vitæ obiter coarguetur magorum infanda vanitas, quando illi vel plurima prodidere de gemmis, medicinæ[1] ex his blanda specie prodigia transgressi.

1 XV. (IV.) Maximum in rebus humanis, non solum inter gemmas, pretium habet adamas, diu non nisi regibus et iis admodum paucis cognitus[1], auri modo[2] in metallis repertus, perquam raro : comes auri, nec nisi in auro[3] nasci videbatur. Veteres eum in Æthiopum tantum metallis inveniri existimavere, inter delubrum Mercurii[4], atque insulam Meroen : dixeruntque non ampliorem cucumis semine, aut colore dissimilem inveniri.
2 Nunc genera ejus sex noscuntur : Indici[5], non in auro nascentis, sed quadam crystalli cognatione[6]. Siquidem et colore translucido non

XIV. 1. *Medicinæ.* Omnia medicinæ prodigia superantes, blandis pollicitationibus remediorum a gemmis, « quæ sunt incredibilia et falsa ». Hard.

XV. 1. *Diu non nisi regibus et iis admodum paucis cognitus.* Lege : « Diu non nisi regibus, et iis admodum paucis cognitus; ita appellatus, auri modo in metallis repertus, perquam raro comes auro, sed nec nisi in auro nasci videtur. » Verum adamantem et hoc nomine maxime dignum eum habitum vult Plinius, qui in auro nasceretur. Vel legendum : « perquam puro comes auro. » Salmas. — De adamantis generibus, vide Garciam ab Horto Rerum Indicarum lib. I, cap. 47. Dalec.

2. *Auri modo.* Sic Reg. 2, et Colb. 3. In editis vitiose, *unus modo.* Nec minus corrupte in Chiffl. *auri nodus*, quanquam id intelligo placere Salmasio, in Solin. p. 1037. Ariolantur qui Plinium hallucinatum hoc loco putant, ac spumam auri, quam id dum excoquitur, exspuit (Græci nonnulli ἀδάμαντα nuncupant) pro adamante gemma accepisse autumant. Hard.

3. *Nec nisi in auro.* Mox, « et in auro non nisi excellentissimo natales. » Hard.

4. *Inter delubrum Mercurii*, etc. Fabulosum id. Dal.

5. *Indici, non in auro nascentis.* In Indiæ provincia Bisnagar, duabus vel tribus cautibus : in Decan duabus : una ad fretum Taniam reperiri, scribit Garcias. Dalec.— *Non in auro nascentis.* Bene ac vere. Indicus adamas maxime reperitur in eo terrarum spatio quod interjacet inter fluvios *Crichna* et *Penna.* Pint.

6. *Sed quadam crystalli cognatione.* Fere crystalli similis. Solinus, cap. LII, p. 82, de adamante : « In quodam crystalli genere invenitur, materiæ, in qua nascitur, adæque similis, splendore liquidissimo, in mucronem sexangulum utrimque secus leniter turbinatus, nec um-

differt, et laterum sexangulo lævore[7] turbinatus in mucronem : aut duabus contrariis partibus[8], ut si duo turbines latissimis suis partibus jungantur : magnitudine vero etiam avellanæ nuclei[9]. Similis est huic quidem Arabi-

quam ultra magnitudinem nuclei avellanæ repertus. » Expressit hoc idem versu Marbodeus, lib. de Lapidib. pret. cap. 1 : « Ultima præcipuum genus India fert adamantis, De crystallorum natum sumptumve metallis : Hunc ita fulgentem crystallina reddit origo, Ut ferruginei non desinat esse coloris. Hic sed avellana major nuce non reperitur. » Genera adamantum a Plinio, cæterisque Veterum proposita, ætati huic nostræ ignota censemus, cum Aldrovando, de Metall. l. IV, cap. 78, p. 947. HARD.

7. *Laterum sexangulo lævore.* Immo adamas octonos naturaliter habet angulos, ut in celeberrimo Imperatoris Brasiliæ clarissime apparet, cui hominis manus non accessit. Conf. infra not. 9. ED.

8. *Aut duabus contrariis partibus.* Subintellige, acuminatus, seu turbinatus in mucronem, ab utraque parte. Gallice, *en lozange*. H.—Duæ sunt quas adamas arte induit, apud nos præcipuæ formæ : *le brillant*, *la rose*, quarum prior optima; posterior non ita commendabilis, quum ad adamantas minores, aut vitio quodam deturpatos plerumque pertineat. Tertia fuit et forma, *taille en biseau*, quæ jam pridem obsolevit. ED.

9. *Magnitudine vero etiam avellanæ nuclei.* Adamantibus locupletiores longe sumus quam antiqui; majores quoque habemus. Vulgatissimi apud nos cujus pondus infra quatuor grana (vulgo *carat* appellant) consistit; nec eorum usus nisi ad minutissima opera, vel ad secandum vitrum pulveremve suppetendum, quo adamas unice potest cædi, *l'égrisée :* pluris æstimantur qui unum, vel duo, tresve aut quatuor *carats* pendent; optimi habentur, qui quinque aut paulo amplius; rariores jam qui duodecim; rarissimi, quorum pondus viginti *carats* sit. Sed inventi sunt, qui centum, immo bis terve centum *carats* penderent, pretii videlicet immensi. Insigniores nostris temporibus exstitere : in Gallia, *le Sancy*, cujus pondus 55 *carats*, teste ROMÉ DELISLE, non 126, ut olim ferebatur; emptus est gallicæ monetæ libris 600,000 : *le Régent*, sic dictus ab Aurelianensi duce Philippo illo, qui pulcherrimam omnium hujus generis gemmam emit libris 2,500,000; nunc multo pluris veniret : pondus ejus 136 *carats* 3/4; priusquam cæderetur, plus pendebat 410. In Austria imperatoris adamas, cujus pondus 139 *carats* 1/2; pretium ejus ex Tavernieri computatione, libræ 2,608,335. Omnium maximus in insula Borneensi (*Borneo*) adamas ducis quem vulgo dicunt *raja de Matum :* pendet *carats* ter centum, seu duas et amplius uncias. Mox in India, Mogolici imperatoris, adamas, cujus pondus 279 *carats* 9/16; pretium ex Tavernieri computatione eadem, 11,723,278. Tum in

cus[10], minor tantum[11] similiter et nascens[12]: cæteris pallor
3 argenti[13], et in auro non nisi excellentissimo natales. In-

Russia, adamas ovi columbini magnitudine, quem anno 1772 Catharina II, imperatrix, a mercatore græco emit 450,000 *roubles*, gallicæ monetæ lib. 2,250,000, pacta insuper, quamdiu mercator vixerit, annuas monetæ nostræ lib. 100,000. Fertur fuisse subreptus in India a milite gallo in templo *Bramæ*. Unus erat ex oculis statuæ dictæ de *Scheringam*. Pondus ejus 193 *carats*: pejoris autem formæ, neque ex nitidissimis, videtur adamas imperatoris Brasiliæ qui pendet 120, sive, ut alii volunt, 93 *carats* 3/4; sed non fuit cæsus, ut jam supra monuimus. Ed.

10. *Similis est huic quidem Arabicus*, etc. Lege: « Similis huic Arabicus, minor tantum, similiter nascens, cæteris pallidior ut argentum. At in auro non nisi excellentissimo natales. Incudibus is deprehenditur, etc. Salm.

11. *Minor tantum*. Hæc verba sic Marbodeus accepit, ut minoris pretii quidem, non item molis esse intellexerit, loco citato: « Alterius generis producit Arabs adamantem, Non sic invictum: nam frangitur absque cruore: Nec par huic nitor est, pretiique minoris habetur: Pondere sit quamvis, enormi et corpore major. » Hard.

12. *Similiter et nascens*. Hoc est, ut Indicus, non in auro nascens, sed quadam crystalli cognatione.

13. *Cæteris pallor argenti*. Cæteris adamantis generibus, præter Arabicum, Indicumque, pallor est argenti, natales in excellentissimi auri metallis. Libri hactenus editi insulse, « cæteris pallor gentis. » Alii, *pallor ingens*, reponere nitebantur. Reg. 2, et Colb. 3, « cæteris pallidior argento et auro. » Salmasius in Solinum, « cæteris pallidior ad argentum, et in auro... natales, » ut hæc ad Arabicum adamantem referantur, de quo proxime antea sermo fuit. Mox idem, « incudibus is deprehenditur, ita respuens ictum, etc. » Quæ sunt omnia a scriptoris mente admodum abhorrentia: nam Arabicum primum adamantem *similiter* atque Indicum *nasci* ante prodidit, hoc est, « non in auro, sed quadam crystalli cognatione: » cæterisque generibus communes deinceps dotes eas esse velle, palloris nimirum argentei, viriumque incudibus indomitarum, aperte prodit, quum subjicit: « Unum ex iis vocant cenchron, » ex iis sc. generibus quæ modo complectitur, dotibus assignatis, quæ sunt omnibus iis communes. Errandi argumentum et causam Salmasio Solinus objecit, cap. LII, p. 82, ubi posteaquam de Indico adamante dixit, Arabico neglecto, transiliit ad unum e reliquis generibus, de quo sic ille: « Huic proximus, in excellentissimo auro deprehenditur, pallidior, ac magis ad argenti colorem renitens. » Quæ Salmasius ad Arabicum adamantem, quem Plinius Indico proximum facit, pertinere credidit. Sed adamantis genera Plinius, quam Solinus, plura agnovit: iste quaterna tantum: sena ille, ac diversa.

cudibus hi[14] deprehenduntur, ita respuentes ictum[15], ut ferrum utrimque dissultet, incudesque etiam ipsæ dissiliant. Quippe duritia inenarrabilis est, simulque ignium victrix natura, et numquam incalescens. Unde et nomen indomita[16] vis græca interpretatione accepit. Unum ex iis vocant cenchron[17], quod est milii magnitudine. Alterum Macedonicum in Philippico auro repertum[18]: et hic est

14. *Incudibus hi.* Marbodeus Indico soli hanc dotem assignat. Solinus, cap. LII, pag. 82, Indico et alteri generi, cujus natales in auro: « Nec ferro vincuntur, inquit, nec igne domantur. » HARD.

15. *Ita respuentes ictum.* Fabulosum id esse tradit Garcias, nam et in scobem malleolo redigi, et facillime confringi atterique in mortario pistillo ferreo. DAL. — *Quippe duritia.* Hæc totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13. Vide egregiam de ea re dissertationem, apud Theoph. Simocattam, phys. Quæst. I. Nostri tamen adamantes adeo non ictum mallei respuunt, ut etiam in scobem malleolo redigantur. Facillime vero pistillo ferreo in mortario confringi et atteri solent, ut eorum scobe adamantes alii poliantur. Vide Garciam ab Horto, in Arom. Hist. cap. XLVII. HARD. — *Duritia inenarrabilis est.* Quum duritiæ invictæ adamantem esse crederent Veteres, falsa hæc opinio cum scriptis eorum ad nuperiores transiit, et maximo, præsertim Lusitanis, damno fuit, qui plurimas et pretiosissimas quidem gemmas malleolo temere confregerunt, dum naturam experiri vellent. ED.

16. *Unde et nomen indomita.* Ἀδάμας, ἀπὸ τοῦ α καὶ δαμάζω, id est, *domo*, quod nulli materiæ cedat. H.

17. *Unum ex iis vocant cenchron.* Lege: « Unum ex iis vocant centron, quod est milii magnitudine.» Græci κέντρον vocant in omni materie nodosam duritiem, quæ ictus respuit, ac ferro findi frangique negat. Vide Plin. lib. XVI, c. 39: « Publicum omnium vitium vocant spiras ubi convolvere se venæ atque nodi. Inveniuntur in quibusdam, sicut in marmore centra, id est, duritia clavo similis, inimica serris. » Atqui in gemmis ea centra reperiuntur. Plin. de Sapphyris Medicis: « præterea inutiles scalpturæ intervenientibus crystallinis centris. » Ergo illa centra in gemmis ferro scalpi negant et scalpturæ resistunt. SAL. — *Cenchron.* Ita clare Colb. 3, aliique MSS. et typi omnes. Et κέγχρος quidem milium sonat, unde ei adamanti nomen. Nodum quærit in scirpo Salmasius, in Solin. pag. 1074, qui *centron* reponere conatur, hoc est, centrum, seu nodum, nodosamve duritiem, quæ in gemmis reperitur interdum. HARD.

18. *In Philippico auro repertum.* In metallis aurariis, quæ sunt in Philippensi Macedoniæ agro. In ferrariis dixit Marbodeus, loc. cit. « Tertius est adamas, quem dat maris insula Cypros. Quartum pro-

cucumis semini par. Post hos Cyprius vocatur in Cypro repertus, vergens in aerium colorem[19], sed in medicina, ut dicemus[20], efficacissimus. Post hunc est[21] siderites ferrei
4 splendoris, pondere ante cæteros, sed natura dissimilis. Nam et ictibus frangitur[22], et alio adamante perforari potest: quod et Cyprio evenit: breviterque, ut degeneres, nominis tantum auctoritatem habent. Idque, quod totis voluminibus his docere et mandare conati sumus, de discordia rerum concordiaque, quam antipathiam ac sympathiam appellavere Græci, non aliter clarius intelligi potest. Siquidem illa invicta vis[23] duarum violentissimarum naturæ rerum, ferri ignisque, contemptrix, hircino rum-

ducit ferraria vena Philippis.» At falso, quum his generibus natales in auro esse Plinius præmonuerit. Sed Solinum ille transcripsit, qui quartum similiter genus adamantis metallis ferrariis adjudicat, non tamen Philippensibus: quum neque in ullis, ut mox dicemus, reperiri possit. HARD.

19. *In aerium colorem.* Vel cæruleum, vel in translucido liquidum. Ita clare Colbert. 3. In aliis *æreum*, errore minime dubio. Epiphanius, de gemmis, pag. 230: Ὁ λίθος ὁ ἀδάμας ἐμφερής ἐςι κατὰ τὴν χροιὰν τῷ ἀέρι. Et p. 231: Ὃς ἦν ὁ δηλωθεὶς ἀδάμας, τὴν χροιὰν ἀερίζων. Hoc loco corruptis Plinii codicibus usum Solinum intelliges, qui et *æreum* legit, et æreum adamantem commentus est, et Cyprum pro cupro, sive pro ære interpretatus est. «Tertius, inquit, cap. LII, p. 82, in venis cupri apparet propior ad æream faciem.» Similemque alium subtexit errorem, quum eum quem Plinius sideriten dixit, quod ferrei sit coloris, ipse in ferrariis officinis colligi somniavit: «Quartus, inquit, in metallis ferrariis legitur, pondere cæteros antecedens, etc.» HARD.

20. *Ut dicemus.* Sub finem nempe hujus capitis. HARD.

21. *Post hunc est.* Σιδηρίτης, non quod in ferrariis metallis invenitur, ut Solinus somniavit, c. LII, p. 82, sed quod est ille ferrei coloris. H. — *Siderites ferrei splendoris.* Adamas ille, *le diamant bleuâtre ou couleur d'acier.* Cl. BOYLE tales adamantes vidit, qui a magnete attraherentur. Cyprius quoque, ut credi potest, fuit siderites. BROT.

22. *Nam et ictibus frangitur.* Totidem verbis hæc Solinus, loco citato. HARD. — *Et alio adamante.* Adamas, omnium corporum quæ novimus, durissimum, non nisi alio adamante, in scobem redacto, cædi, perforari aut poliri potest. ED.

23. *Siquidem illa invicta vis duarum violentissimarum naturæ rerum,* etc. Hæc Solinus ad verbum, loc. cit. et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13. HARD.

pitur sanguine[24]; neque aliter quam recenti calidoque
macerata, et sic quoque multis ictibus : tunc etiam, præ-
terquam eximias, incudes malleosque frangens. Cujus hoc 5
ingenio inventum? quove casu repertum? aut quæ fuit conje-
ctura experiendi rem immensi secreti, et in fœdissimo ani-
malium? Numinum profecto muneris talis inventio omnis
est. Nec quærenda in ulla parte naturæ ratio, sed vo-
luntas. Et quum feliciter rumpere contigit, in tam parvas
frangitur crustas, ut cerni vix possint. Expetuntur a scal-
ptoribus[25], ferroque includuntur, nullam non duritiam ex
facili cavantes. Adamas dissidet cum magnete lapide in 6
tantum[26], ut juxta positus ferrum non patiatur abstrahi:

24. *Hircino rumpitur sanguine.* Garcias ab Horto expertum se id scribit, sed vana spe. Dalec. — *Hircino rumpitur sanguine.* Negant hoc esse verum recentiores physici, nisi hircus antea petroselino ac silere montano pastus sit : his herbis frangendi vim hircinum sanguinem adipisci : adeo ut ruta muraria sola hirco enutrito, per dies quadraginta, prohibitoque ab omni potu, nisi ut sub noctem pluviam decidentem lamberet, interfecti sanguinem leniter exsiccatum, comminuendi calculi causa ægris propinatum esse, felicissimo eventu. H. —*Hircino rumpitur sanguine.* Fabula mera, cui ne ullam adjiceret fidem, bono Harduino satis erat Dalecampii notam inspexisse. Hanc divulgatam credit fabulam Broterius, ut adamantis frangendi artem mercatores opificesve occultarent. Ed.

25. *Expetuntur a scalptoribus.* Solinus, loc. cit. «Fragmenta scalptoribus in usum insigniendæ cujuscumque modi gemmæ expetuntur.» Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 8 : « Adamantis fragmentis scalptores pro gemmis insigniendis perforandisque utuntur.» Albertus Magnus de Miner. lib. II, tract. 2, p. 227 : « Hic autem lapis penetrat ferrum, et cæteras gemmas omnes, præter chalybem, in quo retinetur. » H. — *Nullam non duritiam ex facili cavantes.* En egregium artis experimentum, quo antiquitus durissima quæque adamante fuisse sculpta manifestum est. Et antiquissimum esse illum usum non modo constat Plinii auctoritate, sed et Jeremiæ multo antiquioris. Jerem. XVII, 1. Artem olim notissimam renovavit circa annum 1475 Ludovicus Berquemius. Brot.

26. *Dissidet cum magnete lapide in tantum, ut,* etc. Fabulosum id quoque Garcias ab Horto, non semel expertus, tradit. Dal. — *Adamas.* Ita Solinus, Isidorus, Albertus, locis citatis. Marbodeus, de Lapid. pret. cap. 1 : « Omnibus æqua tamen vis est adducere ferrum : Quod facit et magnes absente potens adamante : Nam præsens

aut si admotus magnes apprehenderit, rapiat, atque auferat. Adamas et venena irrita facit[27], et lymphationes abigit, metusque vanos expellit a mente: et ob id quidam eum anachiten[28] vocavere. Metrodorus Scepsius, in eadem Germania et Basilia insula nasci, in qua et succinum, quod equidem legerim, solus dicit: et præfert Arabicis: quod falsum esse quis dubitet?

1 XVI. Proximum apud nos Indicis Arabicisque margaritis pretium est, de quibus in nono diximus[1] volumine inter res marinas.

(V.) Tertia auctoritas smaragdis[2] perhibetur pluribus de

adamas magneti quod rapit, aufert. » Non habet hanc vim adamas orbi nostro nunc cognitus. H. — Immo numquam habuit, ut ex omnibus recentiorum experimentis patet. Ed.

27. *Adamas et venena irrita facit.* Solinus, et Isidorus, locis citatis. Albertus his amplius, loco citato: « Dicuntque Magi, quod lacerto sinistro alligatus, valet contra hostes, et insaniam, et indomitas bestias, et feros homines, et contra jurgia et rixas, et contra venena, et incursus phantasmatum, et incuborum. » Marbodeus, loc. citat. « Et noctis lemures, et somnia vana repellit, Atra venena fugat, etc. »

28. *Et ob id quidam eum anachiten vocavere.* Anachyten, quod animi mœrorem effundat; ἀνάχυσις mollities, lascivia. In MSS. legitur, *eunacitem:* fortassis εὐνακοίτην, quod cubituris metu depulso, mœroreque levato, somnum conciliet, recreata tranquillataque mente. Alii quod τὰ ἄχη, id est, τὰς λύπας παύει, quod animi ægritudines et anxietates sedat et discutit. Dal. — *Anachiten.* Sic libri fere omnes editi. In Parmensi edit. *anchiten.* Reg. 2, et Colb. 3, *quondam eunaciten.* An εὐνακοίτην (ut Dalecampius legi voluit), quod metus a lecto somnoque pellat? nam et εὐνὴ et κοίτη lectus dicitur. Salmasius in Solin. ἀναγκίτην legit, p. 1085, quod metus sedet: nam metum ille, cæterosque animi affectus, quæ πάθη Græci vocant, ἀνάγκας appellari posse, credi cogit: pareant, quibus ille jusserit. Hard. — *Anachiten.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, 6, *eunaciten*, id est, sopientem, abolentem curas; ab εὐνάζω et ἀκίς. Ed.

XVI. 1. *In nono diximus.* Lib. IX, cap. 54 et sqq. Hard.

2. *Tertia auctoritas smaragdis.* Hæc iisdem fere verbis Solinus, cap. XV, pag. 35; Isidorus item, Orig. lib. XVI, cap. 7. Maragdum absque prævio sibilo scribendum esse contendit Athenæus, lib. III, pag. 94, quod ἀπὸ τοῦ μαρμαίρειν, hoc est, a splendore nomen habere vult. Nostris, *émeraude.* Hard. — *Smaragdis.* Non ignotus fuit antiquis verus smaragdus, ac perfecte viridis, ut videtur ex Plinii aliorumque descriptionibus, et gemmis

causis. Nullius coloris aspectus jucundior est. Nam herbas
quoque virentes frondesque avide spectamus : smaragdos
vero tanto libentius, quoniam nihil omnino viridius com-
paratum illis viret[3]. Præterea soli[4] gemmarum contuitu 2
oculos implent, nec satiant. Quin et ab intentione alia
obscurata, aspectu smaragdi recreatur acies. Scalpenti-
busque gemmas non alia gratior[5] oculorum refectio est :
ita viridi lenitate lassitudinem mulcent. Præterea longin-
quo amplificantur visu[6], inficientes circa se repercussum
aera[7] : non sole mutati[8], non umbra, non lucernis, sem-
perque sensim radiantes, et visum admittentes, ad cras-

antiquis, maxime Mariæ, Honorii imperatoris uxoris. Pedes solii imperatoris Turcici (ut fertur) smaragdis fulgent. Sunt tamen qui velint verum smaragdum reperiri tantum in America. Brot.—Et in Asia quoque orientali. Ed.

3. *Nihil omnino viridius comparatum illis viret.* Leg. « Smaragdos vero tanto libentius, quoniam nihil omnino viridius comparatu, etc. » Salm.

4. *Præterea soli*, etc. Solinus, ex Theophrasto, et Isidorus, locis citatis. Hard.

5. *Scalpentibusque gemmas non alia gratior.* Solinus, loco citato : « Deinde obtutus fatigatos coloris reficiunt lenitate : nam visus, quos alterius gemmæ fulgor retuderit, smaragdi recreant et exacuunt. » Hard.

6. *Amplificantur visu*, etc. Amplificari visu longinquo scribit, quia aerem sibi vicinum inficientes, quæ proxima sunt, immo etiam longinqua, videnda tradant oculis viridi colore infecta. Et paulo post lego : « quod etiam in aquis nos juvat ; » in aquis hoc etiam juvare ait et delectare, si vitrea perspicuitate visum ad imum usque fundum admittant. Et paulo post lege : « Proximam laudem habent sicut et sedem, Bactriani in commissuris saxorum colligere eos dicuntur Etesiis flantibus : tunc enim tellure aperta nitent, etc. » Et paulo post : « Tertium locum Ægyptii habent, qui eruuntur circa Copton incolis, ex cautibus, » id est, qui eruuntur ex cautibus ab incolis circa Copton. Salmas. — *Amplificantur visu.* Præterea ex longo spatii intervallo oculos feriunt, et amplissimam emittunt ex se lucem. Hard.

7. *Inficientes circa se repercussum aera.* Eadem ambage sermonis, Solinus, pag. 36 : « Proxima sibi inficiunt aere repercusso. » Isidorus, loc. cit. « Inficiunt circa se viriditate repercussum aerem. » Albertus Magnus de Miner. lib. II, p. 239 : « Vicinum aerem sua videtur tingere viriditate. » Hard.

8. *Non sole mutati.* Nec sol, nec umbra, nec lucernæ, vividam eam viriditatem auferunt. Hard.

situdinem sui facilitate translucida[9] : quod etiam in aquis nos juvat[10]. Iidem plerumque et concavi, ut visum colligant[11]. Quapropter decreto[12] hominum iis parcitur, scalpi vetitis. Quanquam Scythicorum[13] Ægyptiorumque duritia tanta est, ut nequeant vulnerari. Quorum vero corpus extensum est[14], eadem, qua specula, ratione supini imagines rerum reddunt. Nero princeps[15] gladiatorum pugnas spectabat smaragdo.

1 XVII. Genera eorum[1] duodecim : nobilissimi Scy-

9. *Ad crassitudinem sui facilitate translucida.* Ad intimam usque sui crassitudinem, quoniam translucida est, et facile visum transmittit. Hard.

10. *Quod etiam in aquis nos juvat.* Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3, aliique non, ut editi perperam, « quod etiam in aquis non fit. » Sententia est, in aquis etiam juvare hoc ac delectare plurimum, si vitrea ac pellucida perspicuitate, ad imum usque fundum, visus admittant. Hinc illud de fonte pervulgatum, ut sit « vitreis pellucidus undis. »

11. *Ut visum colligant.* Ut aspectum cogant, nec radios, quos vocant visuales, dissipent. Dignus risu ac sibilo Solinus, qui cap. xv, p. 36, hunc Plinii locum sic interpretatur : « Quum concavi sunt smaragdi, inspectantium facies æmulantur. » Hard.

12. *Quapropter decreto.* Solini paraphrasis : « Nec aliam ob causam placuit ut non scalperentur, ne offensum decus imaginum lacunis corrumperetur. » Hard. — *Scalpi vetitis.* Inde in dactyliothecis antiquarum gemmarum rarissimi sunt smaragdi. At quum his legibus non tenerentur principes, in sepulcro Mariæ, filiæ Stiliconis, uxoris Honorii, quod effossum est in Vaticano D. Petri templo, anno 1593, inter cæteras gemmas pluresque smaragdos unus erat in quo incisum Honorii caput. Brot.

13. *Quanquam Scythicorum*, etc. Solinus loc. cit. Hard.

14. *Quorum vero corpus extensum est.* Solinus item loc. cit. et Isidorus, Orig. lib. XVI, 7. Marbodeus lib. de Lapidib. pret. cap. 54 : « Optimus hic situs est, quorum sunt corpora plana. » Hard.

15. *Nero princeps.* Isidorus, loco citato. Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 54 : « Omne virens superat forma viridante smaragdus, Cujus bis quinæ species binæque feruntur : Præcipuus Scythicis honos est, et gratia major. His usum speculis testatur fama Neronem, Quum gladiatorum pugnas spectare libebat. » Hard.

XVII. 1. *Genera eorum.* Albertus Magnus, lib. II de Mineral. p. 236 : « Smaragdi, propter planitiei et coloris varietatem, dicunt esse diversitates duodecim. » Nunc genera tantum bina noscuntur; orientale et occidentale : ab Indiis unde advehuntur. Hard.

thici[2], ab ea gente, in qua reperiuntur, appellati. Nullis major austeritas[3], nec minus vitii. Et quantum smaragdi a gemmis distant, tantum Scythici a cæteris smaragdis. Proximam laudem habent[4], sicut et sedem, Bactriani; quos in commissuris saxorum[5] colligere dicuntur Etesiis flantibus. Tunc enim tellure internitent[6], quia iis ventis maxime arenæ moventur. Sed hos minores multo Scythicis

2. *Nobilissimi Scythici.* Garcias ab Horto locum ejus natalem vix cognosci tradit, nullis fragmentis remanentibus, quoniam ea propter raritatem mercatores auferant. Verum alia et certa hæc ratio est, quod smaragdi in Scythis, Bactris, Ægypto, regionibus procul dissitis ab India, in qua Garcias degebat, reperiantur. Dalec. — *Nobilissimi.* Isidorus et Solinus, locis cit. Scythidem gemmam appellat Martianus, lib. I, pag. 18 et 20. H.

3. *Nullis major austeritas.* Solinus, loc. cit. « laudantur austeri, » hoc est, saturi coloris. MSS. tamen Reg. et Colb. « nullis major auctoritas, » sed mendose : quum iidem cap. seq. clare exhibeant, « tenorem illum Scythicæ austeritatis non semper custodiunt. » H. — *Austeritas.* Austeritatem illam nos dicimus, *le velouté.* Brot.

4. *Proximam laudem habent.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7, et Theophr. περὶ λίθων, p. 7. Ubi tamen, ut optime Dalecampius animadvertit, aliique post eum, nihil ille de commissuris saxorum : sed intexi solum smaragdos calycibus gemmatis, εἰς τὰ λιθόκολλα : colligi eosdem in arena Etesiis flantibus, quia venti ii movent arenas, ac tellure detersa internitentes smaragdos aperiunt. Hard.

5. *Quos in commissuris saxorum.* Nihil de hac re Theophrastus. Et probabile, si arena commota inveniantur, in sabulo magis nasci : nisi forte putemus, alio tempore nitorem illorum obscurari arenarum appulsu, Etesiis vero flantibus discuti sabulum illud ac disjici, ideoque tum fulgere. Theophrasti verba sunt hæc lib. περὶ λίθων· Οἷς δὲ εἰς τὰ λιθόκολλα χρῶνται ἐκ τῆς Βακτριανῆς εἰσι πρὸς τῇ ἐρήμῳ· συλλέγουσι δὲ αὐτοὺς ὑπὸ ἐτησίας ἱππεῖς ἐξιόντες· τότε γὰρ ἐμφανεῖς γίνονται κινουμένης τῆς ἄμμου διὰ τὸ μέγεθος τῶν πνευμάτων· εἰσὶ δὲ μικροὶ καὶ οὐ μεγάλοι. Id est, « Carbunculi ex Bactriana, quibus utuntur ad gemmata monilia, in desertis nascuntur. Colligunt eos flantibus Etesiis equites illo egressi; tum enim auræ vehementia commotis arenis apparent. Sunt autem parvi ac non magni. » Dalec.

6. *Tellure internitent.* Solinus, loc. cit. « Inveniuntur Etesiis flantibus : tunc enim detecto solo facillime internitent : nam Etesiæ plurimum arenas movent. » Isidorus similiter, loc. cit. « Tellure deoperta intermicant. » Theophr. loc. cit. τότε γὰρ ἐμφανεῖς γίνονται. H. — *Tellure internitent.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, 6, et edit. princ. *tellure tersa, nitent.* Ed.

esse tradunt. Tertium locum Ægyptii[7] habent, qui eruuntur circa Copton oppidum Thebaidis in collibus[8], ex cautibus.
2 Reliqua genera[9] in metallis ærariis inveniuntur. Quapropter principatum ex iis Cyprii obtinent: dosque eorum est nec in colore liquido, nec diluto, verum ex humido pingui, quaque perspiciatur, imitante translucidum[10] mare: pariterque translucentem colorem expellit[11], et aciem reficit. Ferunt in ea insula tumulo reguli Hermiæ[12], juxta cetarias, marmoreo leoni fuisse inditos oculos ex smaragdis, ita radiantibus etiam in gurgitem, ut territi[13] refugerent thynni: diu mirantibus novitatem piscatoribus, donec mutavere oculis gemmas.

1 XVIII. Sed et vitia demonstrari oportet in tam proclivi erratu. Sunt quidem omnium eadem. Quædam tamen nationum peculiaria, sicut in homine. Ergo Cyprii varie glauci, magisque ac minus in eodem smaragdo aliis partibus tenorem illum Scythicæ austeritatis[1] non semper custodiunt. Ad hoc quibusdam intercurrit umbra, surdusque fit colos[2], qui improbatur, etiam dilutior. Hinc

7. *Tertium locum Ægyptii*, etc. Isidorus, loc. cit. Hard.

8. *Thebaidis in collibus*. Inter Copton et Berenicen mons est ille smaragdus, *la mine d'émeraudes*, quem P. Sicard. invisit. Brot.

9. *Reliqua genera*. Solinus et Isidorus, locis cit. Hard.

10. *Quaque perspiciatur, imitante translucidum mare*. Legend. « Dosque eorum est in colore liquido, nec diluto, verum ex humido pingui, quaque perspicitur, imitante translucidum maris. » Ita liquidos vult esse illos smaragdos, uti diluti non sint, sed ex liquido et humido pingues. Salmas. — Brot. ex MSS. post Salmasium, *quaque perspicitur, imitante translucidum maris*. Ed.

11. *Translucentem colorem expellit*. Æque atque mare, colorem emittit translucentem, aciemque reficit. Sic MSS. omnes: typi interpolati: « pariterque translucet et nitet, hoc est, colorem expellit, et aciem recipit. » Hard.

12. *Hermiæ*. De illo Suidas: Ἑρμίας ὁ εὐνοῦχος, etc. Hard.

13. *Ut territi refugerent*. Gron. et Al. ante Hard. *ut territi instrumenta refugerent*. Ed.

XVIII. 1. *Scythicæ austeritatis*. De qua dictum est sup. cap. Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3. Fux. et alii omnes. Editi male, *auctoritatis*. H. — Mox Brot. male, *ab hoc*. Ed.

2. *Surdusque fit colos*. Hebesque fit. Hard.

genera distinguuntur. Sunt aliqui obscuri, quos vocant cœcos[3] : alii densi, nec e liquido translucidi : quidam varia nubecula improbati. Aliud est hoc, quam umbra, de qua diximus[4]. Nubecula enim albicantis[5] est vitium, 2
quum viridis non pertransit aspectus, sed aut intus occurrit, aut excipit in fine visum candor. Hæc coloris vitia: illa corporis[6], capillamentum, sal, plumbago. Ab iis Æthiopici laudantur a Copto dierum trium itinere, ut auctor est Juba, acriter virides[7], sed non facile puri aut concolores. Democritus in hoc genere ponit Hermeos[8], et Persicos : illos extumescentes : Persicos vero non translucidos, sed jucundi tenoris, visum implere, quem non admittant, felium pantherarumque oculis similes : namque et illos radiare, nec perspici : eosdem in sole hebetari : in umbra refulgere, et longius, quam cæteros, nitere. Omnium horum etiamnum vitium, quod fellis colorem, aut æris habet[9]. In sole dilucidi quidem ac liquidi, sed non

3. *Quos vocant cœcos.* Marbodeus, lib. de Lapid. pret. in præf. de gemmis : « Quæ non translucent, cæcas voluere vocari. » Hard.

4. *De qua diximus.* Paulo ante, ac plane modo. Hard.

5. *Albicantis.* Smaragdi. H.

6. *Illa corporis.* Solinus, cap. xv, pag. 36, de smaragdis : « Vitiosi eorum intrinsecus quasdam sordes habent, vel plumbo, vel capillamentis, vel etiam sali similes, » hoc est, grano salis, sive verrucæ, ut dictum antea. De plumbo, sive plumbagine, ipse mox. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7, hunc locum exscribens, *lapillamentis* mendose, pro capillamentis posuit. H.

7. *Acriter virides.* MSS. omnes, *alacriter virides.* Reg. 2, Colb. 3, Fux. alii. H. — *Acriter.* Sic et edit. princ. Brott. ex Regg. 2, 3, 5, 6, *alacriter.* Color autem alacriter viridis nobis dicitur, *le vert-gai.* Ed.

8. *Hermeos.* Sic iidem MSS. non *Hermineos.* Ab Hermia supra dicto hi nomen habent. H. — *Extumescentes.* Gron. et Al. addita una voce, *extumesc. pinguiter.* Ed.

9. *Quod fellis colorem, aut æris habet.* Prius legebatur, *aut aeris.* MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. alii, *acris olei* exhibent, credo mendose. Æris certe colos fellis est colori affinis. Et Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 54, de smaragdis : « Sunt et qui venis nasci perhibentur in æris, Quos maculis vitiosa notat natura smaragdi. » Rubiginis æris habere viriditatem ait Albertus Magnus, lib. II de Mineral. tract. 2, pag. 237 : « et qui in venis æris

3 virides. Hæc vitia et Atticis maxime sentiuntur, in argentariis metallis repertis, in loco qui Thoricos[10] vocatur, semper minus pingues, et e longinquo speciosiores. Frequens et iis plumbago, hoc est, ut in sole[11] plumbei videantur. Illud peculiare, quod quidam ex his senescunt,
4 paulatim viriditate evanida, et sole læduntur. Post hos medici[12] plurimum viriditatis[13] habent, interdum et e sapphiro[14]. Ii sunt fluctuosi, ac rerum imagines complexi, ut verbi gratia papaverum, aut avium, pinnarumque vel capillorum[15], aut similium. Qui non omnino[16] virides nascuntur, vino et oleo meliores fiunt: neque est aliorum magnitudo amplior.

5 Calchedonii[17] nescio an in totum exoleverint, postquam metalla æris ibi defecerunt: et semper tamen viles fuere, minimique. Iidem fragiles, sed colore incerti, et virentium in caudis pavonum columbarumque[18] collo plumis similes,

nascuntur, maculosos, quod admixturam habent cum illo lapide. » — Albertus Magnus, lib. II de Mineral. pag. 236 : « Aliquando quoddam fel nigrum per modum virgularum permixtum habet. » H.

10. *Thoricos vocatur*. Populus ex Acamantide tribu. Dal. — *Thoricos*. Libro IV, cap. 11 : *Thoricos promontorium*. Hard.

11. *Hoc est, ut in sole*. Ita melius Romana et Parmensis editio, quam MSS. quidam, *in solo*. H. — Brot. tamen, *in solo*. Ed.

12. *Post hos medici*. Horum meminit etiam Solinus, cap. xv, pag. 35. E Media, quæ Persidis regio est, advehuntur. Hard.

13. *Plurimum viriditatis*. MSS. omnes, *varietatis*, minus recte. H. —Br. ex Regg. 2, 3, 5, 6, *varietatis*. Variant plurimum ut habeant colorem sapphiri cæruleum. Ed.

14. *Et e sapphiro*. Interdum et sapphirum imitatur. Hard.

15. *Vel capillorum*. Sic MSS. omnes. Editi, *catulorum*. Hard.

16. *Qui non omnino*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7. Solinus, cap. xv, pag. 36 : « Mero et viridi proficiunt oleo, quamvis natura imbuuntur. » Hard.

17. *Calchedonii*. A Calchedone smaragdi ii nomen habent. Sic MSS. omnes, Reg. 2, Colb. 3, et alii, non, ut editi libri, *Carchedonii*, a Carchedone, hoc est, a Carthagine: etsi Carchedonios Marbodeus vocat, lib. de Lapid. pret. cap. xiv, de smaragdis : sed mendose. H. — *Viles*. Gronov. et Al. ante Hard. *vilissimi*. Calchedonius nobis eodem nomine dictus, *Calcédoine*. Ed.

18. *Virentium in caudis pavonum columbarumque*. Hi sunt quos dicimus, *les calcédoines chatoyantes*. Ed.

ad inclinationem[19] magis aut minus lucidi, venosi quidem squamosique. Peculiare erat in his vitium sarcion appellatum[20] : hoc est, quædam gemmæ caro. Mons[21] juxta Calchedonem, in quo legebantur, Smaragdites vocatus est. Juba est auctor, smaragdum, quem cholan[22] vocant, in Arabia ædificiorum ornamentis includi, et lapidem quem alabastriten Ægyptii vocant. Complures vero e proximo, Laconicos in Taygeto[23] monte erui, medicis similes, et alios in Sicilia.

XIX. Inseritur smaragdis et quæ vocatur tanos[1], e Persis veniens gemma, ingrate viridis, atque intus sordida. Item chalcosmaragdos[2] e Cypro, turbida æreis venis. Theophrastus tradit[3] in Ægyptiorum commentariis reperiri, 1

19. *Ad inclinationem.* Ut supini vel proni inclinantur. Hard.

20. *Sarcion appellatum.* Σαρκίον, *caruncula.* Hard.

21. *Mons.* Insulam fuisse Theophrastus auctor est; et fortassis insula mons ille fuit. Dal. — *Mons juxta Calchedonem.* Theophrastus, lib. περὶ λίθων· ἐν τῇ νήσῳ τῇ ἐπικειμένῃ Καρχηδόνι, lege Καλχηδόνι. H.

22. *Cholon* (sic prius). Χωλὸν vocant, quasi claudum, et aliis gratia, nobilitate, auctoritate inferiorem. Lego *chloeton*, vel *chloron*, id est, e pallido virescentem. Iaspidis viridis genus esse putant. Dal. — *Cholan vocant.* Ita MSS. omnes : nec tamen Arabica vox ea est, neque Græca. H. — *Cholan.* Is videtur esse quem dicimus, *la calcédoine laiteuse.* Brot.

23. *E proximis Laconicos in Taygeto* (sic prius). Lege : « E proximo Laconicos in Taygeto monte, etc. » Complures vero e proximo erui, ut Laconicos in Taygeto monte, et alios in Sicilia, e proximo ἐκ τῶν γειτόνων; nulli enim smaragdi magis e proximo eruebantur. Salmas.

XIX. 1. *Quæ vocatur tanos.* Tanos aliique lapides, de quibus hic sermo, ad pseudo-smaragdos a nonnullis referuntur, vulgo, *émeraudes bâtardes, primes d'émeraudes.* Ed.

2. *Item chalcosmaragdos*, etc. Iisdem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7. Hard.

3. *Theophrastus tradit*, etc. Libro περὶ λίθων, unde Plinius hæc omnia mutuatus est. Garcia auctor est, apud Indos e frustis lagenarum vitrearum, ac iaspide viridi, confici smaragdos eximii coloris, et insignis magnitudinis. Dal. — *Theophrastus.* Libro περὶ λίθων, pag. 5 et 6, quibus simillima sunt Pliniana, usque ad eum locum : « Apion cognominatus, etc. » H. — *Missum smaragdum munere*, etc. Quum smaragdos tantæ magnitudinis non extitisse plus quam probabile verisimile sit, smaragdos plerique credunt fuisse, quæ nunc dicimus,

regi eorum a rege Babylonio missum smaragdum munere IV cubitorum longitudine, et trium latitudine. Et fuisse apud eos in Jovis delubro obeliscum e IV smaragdis, XL cubitorum longitudine, latitudine vero in parte quatuor, in parte duorum. Se autem scribente, esse in[4] Tyro Herculis templo stantem pilam e smaragdo, nisi potius pseudosmaragdus sit[5]. Nam et hoc genus reperiri, et in Cypro inventum ex dimidia parte smaragdum, ex dimidia iaspidem, nondum humore[6] in totum transfigurato. Apion cognominatus Plistonices[7], paulo ante scriptum reliquit, esse etiam nunc in labyrintho Ægypti colosseum Serapin[8] e smaragdo novem cubitorum.

(The marginal number 2 stands beside the line "tuor, in parte duorum.")

1 XX. Eamdem multis naturam[1] aut certe similem habere berylli[2] videntur. India eos gignit, raro alibi re-

prases, juspes verts, spaths fusibles, primes d'émeraudes, fluors, ou fluates de chaux, quæ eadem cum murrhinis, ut supra monuimus. ED.

4. *Esse in Tyro.* Et hunc Tyrium smaragdum, templumque, visum a se pariter Herodotus contestatur, lib. II, Euterpe, num. 44, pag. 107. HARD.

5. *Nisi potius pseudosmaragdus sit.* Theophr. εἰ μὴ ἄρα ψευδὴς σμάραγδος. HARD.

6. *Nondum humore.* Humore eo scilicet, qui e cautibus defluens in smaragdum indurescit. HARD.

7. *Apion cognominatus Plistonices.* Apion ille est, quem *mundi cymbalum* Tiberius vocavit præfatione hujus operis, dictus πλειστονίκης, ab ingenio contentioso, vel πλειστονίκους, quod in historico certamine multas palmas adeptus fuisset. Aulo Gellio *Polyhistor* nominatur. SCALIG.

8. *Serapin.* Sic Jovem vel Solem, Naturamve per sidus solis largitricem frumenti Ægyptus appellavit: et Græcia, in nummo Odessitarum Thraciæ, a nobis olim explicato: ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΥΡΣΑ. Κυρίου Σαράπιος. Item e Gallia Lugdunensi et Narbonensi sub Juliano ethnici: qui gratulantes sibi, quod postquam Religio Christiana, quam oderant, sub Constantino et successoribus diu floruisset, demum haberent imperatorem superstitioni suæ addictum, nummum inscripserunt, DEO SERAPIDI: hoc est, D*udum* E*xpetitum* O*rbi* SERAP*is* J*ulianum* D*edit* I*mperatorem*; ut jam in simili fere alio diximus, ad librum XVIII, cap. 47. HARD.

XX. 1. *Eamdem multis naturam.* Vide Garciam ab Horto, Rerum Indicarum lib. I, cap. 47. DAL. — *Eamdem.* Hæc totidem fere verbis Solinus, cap. LII, pag. 82; Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7; Marbod. lib. de Lapid. pret. cap. IX. HARD.

2. *Berylli.* Græcis βήρυλλοι. Cry-

pertos[3]. Poliuntur omnes sexangula figura[4] artificum ingeniis, quoniam hebescunt, ni colôr surdus[5] repercussu angulorum excitetur. Aliter enim politi non habent fulgorem eumdem. Probatissimi sunt ex iis[6], qui viriditatem puri maris imitantur. Proximi, qui vocantur chrysoberylli, et sunt paulo pallidiores, sed in aureum colorem exeunte fulgore[7]. Vicinum genus huic est pallidius, et a quibusdam 2
proprii generis[8] existimatur, vocaturque chrysoprasus. Quarto loco numerantur hyacinthizontes[9]. Quinto, quos aeroides[10] vocant. Post eos autem cerini[11]: ac deinde

stalli species videtur. H. — *Similem habere berylli videntur.* Beryllus recentioribus, eodem nomine est, *béril*, et *aigue-marine*. Ed.

3. *Raro alibi repertos.* Juxta Babylonem etiam reperiri scribit Dionys. Perieg. vers. 1012. H. — *Raro alibi repertos.* Gronov. et Al. ante Hard. *in India originem habentes, raro alibi reperti.* Ed.

4. *Poliuntur omnes sexangula figura.* Isidorus et Solinus, locis cit. H. — *Sexangula figura.* Ob eam causam inæquales vocat Juvenalis, Satyr. V, « ipse capaces Heliadum crustas, et inæquales beryllos. » Dalec.

5. *Ni color surdus.* Solini paraphrasis, loc. cit. « Beryllos in sexangulas formas Indi atterunt: ut hebetem coloris lenitatem angulorum repercussu excitent ad vigorem. »

6. *Probatissimi sunt ex iis.* Aquas marinas gemmarii vocant. Dalec. — *Probatissimi.* Solinus et Isidorus, locis cit. Hard.

7. *Exeunte fulgore.* Hoc est, ad aureum nitorem inclinante fulgore. Solinus, cap. LII, pag. 82, absone vocem eam interpretatur: « Chrysoberylli, inquit, languidius micantes nube aurea circumfunduntur. » Existimat chrysoberyllos in exitu, hoc est, in ora extima nube aurea circumcingi: quod ineptum, ac falsum. Rectius Isidorus, loc. cit. « Chrysoberyllus dictus, quod pallida ejus viriditas in aureum colorem resplendeat. » H. — An nostras *chrysoberil*, aut *cymophane*? Ed.

8. *Proprii generis.* Peculiaris, et a beryllis diversi. Χρυσόπρασον vocari ait Isidorus, locis cit. « quod colore porri succum referat, aurèis intervenientibus guttis. » Solinus, « quod ex auro et porraceo mixtam lucem trahat. » H. — *Vocaturque chrysoprasus.* Chrysoprasus apud nos etiam eodem nomine dicitur, *chrysoprase*. Ed.

9. *Hyacinthizontes.* Qui hyacinthos prope referant, inquit Solinus, loc. cit. Epiphanius, de 12 gemmis, pag. 230: Λίθος βηρύλλιον γλαυκίζων μὲν ἐστι, θαλασσοβαφὴς, ἔχων εἶδος καὶ τῆς ὑδαρεστέρας ὑακίνθου. « Beryllus gemma glauca est, colore maris, aut hyacinthi dilutioris. » Hard.

10. *Aeroides.* Ἀεροειδεῖς, colore aeri affines. Hard.

11. *Post eos autem cerini.* Cerei

oleagini, hoc est, colore olei. Postremi crystallis[12] fere similes. Hi capillamenta habent, sordesque: alioqui evanidi[13]: quæ sunt omnium vitia. Indi mire gaudent[14] longitudine eorum, solosque gemmarum esse prædicant, qui carere auro[15] malint: ob id perforatos elephantorum setis religant. Aliis convenit[16] non oportere perforari, quorum sit absoluta bonitas, umbilicis tantum[17] ex auro capita
3 comprehendentibus. Ideo cylindros ex iis facere[18] malunt,

coloris. Epiphanius, loc. cit. de beryllorum generibus: ἔϛι δὲ καὶ ἄλλη πάλιν ὁμοία κηρῷ. Hard.

12. *Postremi crystallis*, etc. Solinus, cap. LII, pag. 82: « Eos vero beryllos, qui crystallo similes, capillamentis intercurrentibus obscurantur: hoc enim vitio illorum nomen est: scientissimi lapidum plebi dederunt. » Isidorus item, Orig. lib. XVI, cap. 9. Hard.

13. *Evanidi*. Senescentes, paulatim splendore evanescente: quæ sunt omnium gemmarum vitia. H.

14. *Indi mire gaudent longitudine eorum*. Solini paraphrasis, loc. cit. « Indici reges hoc genus gemmas in longissimos cylindros amant fingere, eosque perforatos elephantorum setis suspendunt, ac monilia habent: aut ex utroque capite inserunt aureos umbilicos, ut marcentem faciem ad nitelam incendant pinguiorem: quo per industriam metallo hinc inde addito, fulgentiorem trahant lucem. » Hard.

15. *Carere auro*. Sine auro gestari, quoniam vel sic melius niteant. Hard.

16. *Aliis convenit*. Indi, inquit Plinius, beryllorum longitudine summopere delectantur. *Aliis convenit*, id est, inter alios homines convenit, non oportere eos perforari, quorum sit perfecta bonitas. Salmas.

17. *Umbilicis tantum*. Sic MSS. omnes, non *statim*, ut editi: ita ipsa quoque postulante loci sententia. Sunt autem umbilici, ornamenta quævis, sive lignea, sive eborea, sive aurea demum, quæ absolutis olim voluminibus addebantur, quæ capita elenchorum, seu cylindrorum ornabant. Unde ducta parœmia, *Ad umbilicum ducere*, hoc est, absolvere ac finire. Hard.

18. *Ideo cylindros ex iis facere malunt*, etc. Quia commendatur in his lapidibus longitudo, eo cylindros ex his facere malunt, quam gemmas. Cylindri sunt lapides longiores ac rotundi manufacti. Salmas. — *Ideo cylindros*. Eo pertinet versus Juvenalis, « Tu nube, atque tace: donant arcana cylindros. » Dalec. — *Cylindros ex iis facere*. Cylindri sunt oblongi, et eos sæpe videre est in antiquis musivis operibus. Verum ut facilius detur intelligere, et cylindros, et gemmas, muliebremque antiquitatis ornatum deorumque cultum, operæ pretium est afferre inscriptionem, quæ reperta est in urbe Acci, nunc *Guadix el vicio*, in Hispania Tarraco-

quam gemmas[19], quoniam est summa commendatio in longitudine. Quidam et angulosos putant statim nasci, et perforatos gratiores fieri medulla candoris[20] exempta, additoque auro repercussa, aut omnino castigata, causa perspicuitatis, crassitudine[21]. Vitia, præter jam dicta[22], eadem fere, quæ in smaragdis, et pterygia[23]. In nostro orbe aliquando circa Pontum inveniri putantur. Indi et alias quidem gemmas crystallum tingendo[24] adulterare repererunt, sed præcipue beryllos.

XXI. (VI.) Plurimum ab iis differunt[1] opali, sma- 1

nensi : « Isidi... Fabia L. F. Fabiana avia in honorem avitæ neptis piissimæ ex arg. P. CXII s. (id est, *ex argento pondo seu libræ CXII cum semisse*). Item ornamenta in basilio (*diadema est*) unio et margarita n. VI (*numero VI*). Zmaragdi duo, cylindri n. VII, gemma carbuculus, gemma hyacinthus, gemmæ cerauniæ duæ; in auribus, zmaragdi duo, margarita duo; in collo quadribacium margaritis n. XXXVI; zmaragdis n. XVI et in clusuris duo : in tibiis zmaragdi duo, cylindri n. XI; in smialiis zmaragdi n. VIII, margarita n. VIII : in digito minimo anuli duo gemmis adamant. Digito sequenti anulus polypsepus zmaragdis et margarito; in digito summo anulus cum zmaragdo; in soleis cylindri n. VIII. » BROT.

19. *Quam gemmas.* Anulis scilicet inclusos lapides, σφραγῖδας. Nam, uti dictum est, cap. 12 : « gemmæ digitis circumferuntur. » Cylindri aptantur ensibus. Tertull. lib. I, de cultu femin. cap. 6 : « Latent in circulis smaragdi, et cylindros vaginæ suæ solus gladius sub sinu novit. » HARD.

20. *Medulla candoris.* Medulla candidiore sic exempta. HARD.

21. *Crassitudine.* Quoniam aliquid de crassitudine demitur, fieri ait idcirco magis perspicuos. Ita Reg. 2, Colb. 3, et alii. Prius, *ad crassitudinem*, legebatur. HARD.

22. *Præter jam dicta.* Cap. 18. H.

23. *Et pterygia.* Πτερύγια, nubeculæ instar unguium. HARD.

24. *Crystallum tingendo.* Gron. et Al. ante Hard. *crystallo invento*; Vet. apud Dal. *liquato*. ED.

XXI. 1. *Minimum iidemque plurimum ab iis differunt opali, smaragdis tantum cedentes.* Scribe : « Plurimum ab iis differunt opali, smaragdis tamen cedentes. » In veteri codice Regiæ bibliothecæ non comparent hæc verba, *minimum iidemque*. Dicit opalos multum præferri beryllis, cedere tamen smaragdis, quibus tertia auctoritas post adamantas et margaritas. Quæ sequuntur sic lege : « atque in pretiosissimarum gemmarum gloria, compositi maxime inenarrabilem difficultatem dederunt : est enim in his carbunculi tenuior ignis, etc. » Dicit opalos in gloria esse pretiosissimarum gemmarum et compositos maxime inenarrabilem difficultatem dedisse.

ragdis[2] tamen cedentes. India[3] sola et horum est mater: atque in pretiosissimarum gemmarum gloria[4] compositi, maxime inenarrabilem difficultatem[5] dederunt. Est enim in iis carbunculi tenuior ignis[6], est amethysti fulgens purpura, est smaragdi virens mare[7], et cuncta pariter incredibili mixtura lucentia. Alii summo fulgoris augmento[8], colores pigmentorum æquavere: alii sulphuris ardentem flammam, aut etiam ignis oleo accensi. Magnitudo nucem
2 avellanam æquat, insigni apud nos historia. Siquidem exstat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio[9] proscriptus Nonius senator est, filius Strumæ Nonii ejus, quem Q. Catullus poeta[10] in sella curulli visum

Salmas. — *Plurimum ab iis.* Libri hactenus editi, « Minimum, iidemque plurimum ab iis. » At voces duas priores, quæ certe sunt spuriæ, nullus codex MSS. ex iis quos terimus, repræsentat. Nec Fuxensis item. Hard. — *Opali.* Opalus, nobis etiamnunc dictus, *opale (irisée, de flamme, arlequine; opale de feu)*; gemma raritate et colorum varietate præstantissima. Ed.

2. *Opali, smaragdis*, etc. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 12. H.

3. *India.* Isidorus, loc. cit. H.

4. *In pretiosissimarum gemmarum gloria compositi.* Et cum pretiosissimis gemmis comparati, maxime inenarrabilem dedere difficultatem, num gemmis aliis, quarum similitudinem referunt, potiores eos haberi oporteret. Sic totidem apicibus syllabisque codices MSS. omnes, Reg. 2, Colbert. 3, aliique: neque quicquam est ea oratione planius: nihil tamen obscurius, si libros hactenus vulgatos sequare, qui locum hunc sic temeratum prodigiose referunt: « Atque ideo eis pretiosissimam gloriam compositores gemmarum, et maxime inenarrabilem difficultatem dederunt. »

5. *Inenarrabilem difficultatem.* Opali certant gloria cum pretiosissimis gemmis; et si inter se comparentur, inenarrabilis est difficultas an opalus cæteras gemmas vincat, quarum similitudinem refert. Brot.

6. *Carbunculi tenuior ignis*, etc. Hæc totidem verbis Isidorus, loc. proxime cit. Hard.

7. *Smaragdi virens mare.* Isidor. « nitens viriditas. » Hard.

8. *Augmento.* Gron. et Al. ante Hard. *argumento.* Ed.

9. *Ab Antonio.* Triumviro, a quo et proscriptus Cicero. Hard.

10. *Quem Catullus poeta.* Versus Catulli sunt iambici trimetri; carm. LIII: « Quid est, Catulle, quod moraris emori? Sella in curuli Struma Nonius sedet. » Boethius *strumam* vitium esse vult, ac per translationem probrum et dedecus intelligit. Ejus verba sunt: « Unde Catullus licet in curuli se-

indigne tulit: avusque Servilii Noniani, quem consulem vidimus [11]: ille proscriptus fugiens, hunc e fortunis suis omnibus anulum abstulit secum, quem certum est sestertium viginti millibus [12] æstimatum. Sed mira Antonii feritas

dentem Nonium tamen strumam appellat.» Turn. Advers. lib. XXI, cap. 1. Dalec. — *Q. Catullus.* Hoc ei prænomen MSS. asserunt: typi sustulerunt. Hard.

11. *Quem consulem vidimus.* Supremis fere Tiberii temporibus, cum C. Cestio Gallo, M. Servilius M. F. Rufus Nonianus gessit consulatum, anno Urbis 787, ex Fastis. Hic animadverte ex descriptione generis Servilii Noniani, hanc fuisse rationem cognominum apud Romanos, ut desinentia in *ianus* conjugem vel matrem significarent. Sic enim Nonius senator, avus Servilii Noniani fuit: en schema generis:

Nonius Struma,
|
Nonius Senator,
|
Nonia, conjux Servilii, qui Nonianus ex eo conjugio nominatus est.
|
Servilius Nonianus, Nonii senatoris nepos.

Fuit ex hac gente Nonia Sex. Nonius, cujus est in thesauro Regio, et apud Patin. in Famil. pag. 88, num. 1, nummus argenteus. In eo Antoninus Imp. clypeo insidet, dextra tenens bacillum imperatorium: a tergo Victoria palmam sinistra tenet; dextra coronam Antonino imponit. Infra, SEX. NONI. In ambitu, PR. L. V. P. F. .)(. Caput senatus laureatum, vultu senili, cum litteris S. C. retro adscriptis; et sceptro, insigni potestatis. Deinde sinistro latere, SVFENAS. Integra hæc sententia est, SEX*tus* NONI*us* PR*ætor* L*udos* V*otivos* P*lebeios* F*ecit* : S*acra* V*ictoriæ* F*ieri* E*dixit* N*arbone*, A*ntonino* S*ospite*. S*enatus* C*onsulto*. Ita congruit egregie titulus cum pictura. At cave Nonianum aliquem in altero isto numismate designari, quod ex auro est apud Gorlæum: in gente Considia: ex argento apud Platinum, p. 80, num. 5. Hinc habet deæ Veneris myrto cinctum caput; latere dextro, C. CONSIDI NONIANI: sinistro, ad imum, SC. In altera parte, claustra sunt affabre facta, cum porta, qua patet iter ad templum in colle positum. In ipso colle scriptum est ERVC. quod cave similiter referas ad Venerem Erycinam. Vox NONIANI admonet, neque ipsam, neque priorem proinde, C. CONSIDI nomen hic esse. Neque enim in genitivo casu nomina virorum leguntur in nummis latinis. Et quæ in I ibi desinunt, legenda sunt, ut exeuntia in *ius*. Sic AURELI *Aurelius* est: CASSI *Cassius*, et sic cætera omnia. Sententia igitur integra est, C*apitolium* C*ondidere* N*arbone* S*enatores*, I*unctis* D*ecurionum* I*mpensis* : N*arbonenses* O*ptavere* N*omen* I*mponi* AN*tonini* I*mperatoris*. Deinde ERVC interpretare, E*xorabilis* R*omanis* V*enus* C*apitolina*. Capitolium Narbonæ exstitisse, ex nummis et ex historicis ostendimus in nummis populorum et urbium. Hard.

12. *Sestertium viginti millibus.* In

atque luxuria, propter gemmam proscribentis: nec minor Nonii contumacia, proscriptionem suam amantis, quum etiam feræ abrosas[13] partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant.

1 XXII. Vitia opali, si color in florem herbæ, quæ vocatur heliotropium, exeat, aut crystallum, aut grandinem: si sal interveniat[1], aut scabritia, aut puncta oculis occursantia: nullosque magis India similitudine[2] indiscreta vitro adulterat[3]. Experimentum in sole tantum. Falsis enim contra radios libratis[4], digito ac pollice unus atque idem translucet colos in se consumptus[5]. Veri fulgor[6] subinde variat, et plus huc illucque spargit, et fulgor lucis in
2 digitos funditur. Hanc gemmam propter eximiam gratiam plerique appellavere pæderota[7]. Sunt et qui privatum ge-

MSS. Reg. 2, Colb. 3, cæterisque, « viginti mille nummum, » quod idem est. HARD. — Viginti millia sestertium sunt monetæ nostræ libræ 3,890; quod minimum certe est opali pretium, si pulcherrimus fuit; et esse sane debuit, qui tantopere diligeretur. Unde quum edit. princeps exhibeat, *H-S. XX*, emendandum forte Broterius opinatur, *H-S.* $\overline{XX}$; quæ sunt vicies centena millia sestertium, seu gallicæ monetæ libræ 389,252; sed et majus id pretium videtur. ED.

13. *Quum etiam feræ abrosas*. De fibro id supra scripsit lib. VIII, cap. 30. DAL. — *Quum etiam feræ*. Castores, de quibus lib. VIII, cap. 47. HARD.

XXII. 1. *Si sal interveniat*. Verrucæ genus, instar grani salis. H.

2. *Similitudine indiscreta*. Tanta similitudine, ut vix falsos discernere liceat a veris. HARD.

3. *Vitro adulterat*. Perfectissima ergo fuit apud Indos vitri et vitrearum mixturarum ars. Id quidem nos in tanta artium luce latet. Cæteras omnes gemmas, præter opalum, sumus imitati. BROT. — Novimus certe vitream mixturam, *strass*, cujus ope adamantem indiscreta similitudine, præter duritiam ac pondus, imitamur; multæ sunt aliæ mixturæ, quibus gemmas plurimas alias adulteramus; opalos vero stanni et arsenici (*oxides d'étain et d'arsenic*) mixtura. ED.

4. *Libratis*. Versatis. HARD.

5. *In se consumptus*. Nihil extra se lucis ejiciens, aut spargens. H.

6. *Veri fulgor*, etc. Veri autem opali fulgor. HARD.

7. *Pæderota*. Παιδέρωτα, venustum æque ac puerum: vel lævore puerili corpori similem. Orpheus, περὶ λίθων, tit. Ὀπάλλιος· Φημὶ δέ τοι τέρπειν καὶ ὀπάλλιον οὐρανίωνας, Ἀγλαὸν, ἱμερτοῦ τέρενα χρόα παιδὸς ἔχοντα. — *Pæderota*. Ita appellabatur opalus, a venustate et amore puerorum Græcis notissimo. BROT.

nus[8] ejus faciunt, sangenonque ab Indis vocari dicunt. Traduntur[9] nasci et in Ægypto, et in Arabia, et vilissimi in Ponto. Item in Galatia, ac Thaso, et Cypro. Quippe opali gratiam habet : sed mollius nitet, raro non scaber. Summa coloris ex aere et purpura[10] constat : viriditas smaragdi deest ; constatque melior ille, cujus fulgor vini colore fuscatur, quam qui diluitur aqua.

XXIII. Hactenus de principatu convenit, mulierum maxime senatusconsulto. Minus certa sunt, de quibus et viri judicant. Singulorum enim libido singulis pretia facit, et præcipue regum. Claudius Cæsar smaragdos induebat, et sardonychas. Primus autem Romanorum sardonyche usus est prior Africanus[1], ut in historia tradit Demostratus, et inde Romanis[2] hanc gemmam fuisse celeberrimam. Quamobrem proximum ei dabimus locum. Sardonyches olim, ut ex nomine[3] ipso apparet, intelligebantur candore

8. *Privatum genus.* Sunt qui prasderota velint esse gemmam proprii generis, et ob opalo diversi. H.

9. *Traduntur.* Broter. ex MSS. Reg. 5, *tradunt nasci.* Mox ex eodem, *vilissimum*, non *vilissimi.* Ed.

10. *Ex aere et purpura.* Sic Reg. 2, et Colb. 3, aliique. Editi hactenus libri, mendose, *ex ære.* Plinius inferius, c. 46 : « Coeunt intus translucidam crystallum, viridis suo modo aer, simulque purpura, et quidam... croci nitor. » Hard.

XXIII. 1. *Prior Africanus.* Scipio Africanus prior, qui bello punico secundo, ut ab Italia revocaret Hannibalem, transportavit bellum in Africam, Pœnosque debellavit. Hard.

2. *Et inde Romanis.* Huc pertinet illud Martialis, lib. II, Epigr. 28 : « Rufe, vides illum subsellia prima tenentem, Cujus et hinc lucet sardonychata manus. » Anulum enim gerebant equites romani, ac senatores, cum gemma sardonyche, eo inclusa. Hard.

3. *Sardonychas olim, ut ex nomine*, etc. Sardonychis nomen compositum ex Sarda, quæ Græcis Σάρδιον et ὄνυξ quæ unguem significat et gemmam unguis colore ; ergo sardonyx ita olim intelligebatur, velut unguis carnibus impositus esset. Sequentia sic lege : « Radice nigra aut cæruleum imitante : et ungue minium incretum candido pingui, nec sine quadam spe purpuræ in minium transeunte, » dicit Arabicas sardonichas nullum habere sardæ vestigium, ut Indicas, sed aliis coloribus intelligi. Salm. — *Sardonyches.* Hæc totidem fere verbis Isidorus, lib. XVI, cap. 8 ; Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 56 : « Sardonychem faciunt

in sarda[4], hoc est, velut carnibus ungue homini imposito,
2 et utroque translucido. Tales esse Indicas tradunt, Ismenias, Demostratus, Zenothemis, Sotacus: hi quidem duo reliquas omnes, quæ non transluceant, cæcas appellantes, quæ nunc nomen abstulere. Nullo sardarum vestigio[5] Arabicæ sunt: cœperuntque pluribus hæ gemmæ coloribus intelligi, radice nigra, aut cæruleum imitante, et ungue minium[6], incretum candido pingui[7], nec sine quadam spe

duo nomina, sardus, onyxque. » Græcis σαρδόνυξ, nostris *sardoine*. Hard.

4. *In sarda.* Hoc est, candore addito colori sardæ gemmæ, de qua inferius, cap. 31. Sardius autem lapis piscem cognominem colore æmulatur. Epiphanius, de 12 gemmis, p. 225: Λίθος σάρδιος ὁ Βαβυλώνιος, οὕτω καλούμενος, ἔστι δὲ πυρωπὸς τῷ εἴδει καὶ αἱματοειδής, σαρδίῳ ἰχθύϊ τεταριχευμένῳ ἐοικώς· διὸ καὶ σάρδιος λέγεται, ἀπὸ τοῦ εἴδους λαβὼν τὸ ἐπώνυμον. Hoc est, Petavio nostro interprete: « Sardius Babylonius forma est ignea, et quæ sanguinis colorem referat, sardio pisci sale condito et inveterato similis: qua de causa etiam sardius dicitur, a forma seu colore nomine desumpto. » Hard. — *Intelligebantur candore in sarda.* In sardonyche est candor onychis additus rubro colori gemmæ sardæ. Sarda autem dicitur, quod colorem referat sardæ piscis, sale conditi et inveterati; de quo dictum est l. XXXII, cap. 53 (conf. notam superior.) Brot. — *Velut carnibus ungue hominis imposito.* Onychem, *onyx* (*calcédoine-rubannée*) antiqui gemmæ genus appellabant, quod unguem hominis colore imitabatur: sardam, *sarde* (*calcédoine rouge*, *cornaline*), quæ carnem colore referret: sardonychem, *sardonyx*, *sardoine*, cujus carneus color trans unguem elucere videbatur. Ed.

5. *Nullo sardarum vestigio.* Nullum vestigium bonitatis sardarum gemmarum referunt arabicæ sardonyches: sed aliis cognoscuntur coloribus, et quidem in una eademque gemma pluribus. Nam radix, etc. Hard.

6. *Et ungue minium.* Et id quod ungui humano simile est, minium imitatur, velut innatum candori pingui, qui subesse intelligitur, idemque in purpuram inclinat et minium. Hard. — *Et ungue minium*, etc. In Oriente plures sunt lapides trium ordinum colore distincti: frequentissimi autem apud Sinas, ubi multa ex iis quasi pigmenta conficiunt, et arbores, fructus, aves imitantur. Brot.

7. *Creditum enim candido pingui* (sic prius). Leg. « Incretum candido pingui, etc. » Salm. — *Incretum*, etc. Locum hunc interpolatores Pliniani in libris hactenus editis sic vitiarunt: « et unguem: creditum enim candido pingui, etc. » Reg. 2, Colb. 3, vetus codex Dalec. cæterique: « et ungue minium creditum condito, etc. » Nos a MSS. codicum fide non discedi-

purpuræ candore in minium transeunte. Has Indis non habitas in honore Zenothemis scribit : tantæ alias magnitudinis, ut inde capulos factitarent[8]. Etenim constat[9] ibi torrentibus detegi. Et placuisse in nostro orbe initio, quoniam solæ prope gemmarum scalptæ ceram non auferrent[10]. Persuasimus deinde et Indis, ut ipsi quoque iis 3
gauderent : utiturque perforatis utique vulgus, tantum in collo : et hoc est nunc Indicarum argumentum. Arabicæ excellunt candore circuli prælucido atque non gracili, neque in recessu gemmæ[11], aut in dejectu ridente[12], sed

mus, nisi qua vitiati ipsi merito credi possunt, *incretumque* pro *credito* scribimus, auctore Isidoro, qui Origg. lib. XVI, c. 8, de sardonyche, ex hoc Plinii loco haud dubie epitomen faciens, ex sinceriore exemplari : « Constat autem, inquit, tribus coloribus : subterius nigro, medio candido, superius mineo. » Marbodeus similiter, lib. de Lapid. pret. cap. 56, de sardonyche : « Tres capit ex binis unus lapis iste colores : Albus, et hinc niger est, rubeus supereminet albo. » Uterque, ut apparet, ungui, seu superiori et extimæ lapidis parti minii, colorem assignat, mediæ sive intimæ candidum, quod minio subsit. Plinius ipse, cap. 75, sardonychi tergeminum colorem adjudicat, nigrum, candidum, minium. Hard. — *Incretum candido pingui.* Sic post Salmasium Harduinus; optimo quidem et vero sensu : audacter tamen; nemo enim antiquorum dixit *incretum* hoc sensu. Retinendum ergo *creditum*, ex MSS. Regg. et edit. principe : ut dicimus, *credere terris semina*, et e candido pingui exoritur minium, ut segetes e terra. Ex Broter. nott. ad hunc loc. Ed.

8. *Capulos factitarent.* Gladiorum manubria. Hard.

9. *Etenim constat.* Isidorus, loc. cit. de sardonyche : « Reperitur autem apud Indos et Arabes detecta torrentibus. » Hard.

10. *Ceram non auferrent.* In signando partem ceræ non teneat. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 8, de sardonyche : « Hæc sola, inquit, in signando nihil ceræ evellit. » Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 56 : « Hic solus lapidum ceram convellere nescit. » Hard.

11. *Neque in recessu gemmæ.* Neque quum longius gemma summovetur, aut quum dejicitur, arridet : sed in ipso umbilico, cui substernitur niger color : in Indicis sardonychibus, cereus etiam, corneusve : qui color et albi quoque circuli aliquando est : quædam et in ipsis arcus cælestis expressio est. Hard.

12. *Ridente.* In MSS. *eime ridente.* Libri vulgati, *renidente.* Hard. — Brot. *renidente*, edit. princ. *renitente.* Ed.

in ipsis umbonibus nitente [13], præterea substrato nigerrimo colore. Et hoc in Indicis cereum aut corneum invenitur, etiam circuli albi: quædam in iis cælestis arcus anhelatio [14] est.
4 Superficies vero locustarum maris [15] crustis rubentior. Jam melleæ, aut fæculentæ (hoc enim nomen est vitio), improbantur: et si zona alba fundat [16] se, non colligat. Simili modo, si ex alio colore in se admittat aliquid enormiter. Nihil enim in sua sede alieno interpellari placet. Sunt et Armeniacæ, cætero probandæ, sed pallida zona.

1 XXIV. Exponenda est et onychis ipsius natura [1], propter nominis societatem: hoc in gemmam transilit [2] ex lapide Carmaniæ. Sudines dicit [3] in gemma esse candorem unguis humani similitudine: item chrysolithi colorem, sardæ, et iaspidis. Zenothemis Indicam onychem plures

13. *Sed in ipsis umbonibus nitente.* Paraphrasis Solini, c. XXXIII, p. 63, de sardonyche: « Medietas circumitur limite candicante... reliqua nigro finiuntur. » HARD.

14. *Cælestis arcus anhelatio.* Adumbratio, inchoatio: atque illa coloris unius in alterum inclinatio: et in transitu quidam labor et anhelatio. Sic MSS. omnes, et typi. HARD.

15. *Locustarum maris.* De his lib. XXXII, cap. 53. Hoc multo brevius Solinus, cap. XXXIII, p. 63, prætermissa locustarum commemoratione: « Superficies ejus probatur, si meracius rubeat: arguitur, si fuerit fæculentior. » HARD.

16. *Et si zona alba fundat.* Et si circulus candidus in vicinos colores effundat se, non in se sistat. — Hoc est, circulus ille prælucidus supra dictus, atque non gracilis. Solini paraphrasis, loc cit. « Optima est, si nec colorem suum spargat in proximum, nec ipsa ex altero mutuetur. » HARD.

XXIV. 1. *Exponenda est et onychis ipsius natura.* Hodie docti prope omnes onychem gemmam cum onyche marmore confundunt. Ubicumque *onyx* pro unguentario vase ponitur, non de gemma accipi debet, sed de lapide, vel marmore. SALM. —*Onychis ipsius natura.* Onyx gemma (*quarz-agate onyx, calcédoine rubannée* prorsus diversa est ab onyche marmore (*albâtre veiné*), de quo Noster, l. XXXVI, c. 12. ED. — *Onychis.* Nunc *camea* vocatur, teste Kirchero, lib. VIII, mundi subterr. pag. 81. HARD.

2. *Transilit.* Broter. ex Regg. 2, 3, 5, 6, *transiit.* ED.

3. *Sudines dicit.* Et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 8: « Onyx appellata, quæ habet in se permixtum candorem in similitudinem unguis humani. Græci enim unguem ὄνυχα dicunt. » HARD.

habere varietates, igneam, nigram, corneam, cingentibus candidis venis oculi modo, intervenientibus quarumdam oculis obliquis venis[4]. Sotacus[5] et Arabicam onychem tradit: sed eam a cæteris distare, quod Indica igniculos habeat, albis cingentibus zonis singulis, pluribusve, aliter
quam in sardonyche Indica. Illic enim momentum[6] esse, 2
hic circulum. Arabicas onychas nigras inveniri candidis zonis. Satyrus carnosas esse Indicas, parte carbunculi, parte chrysolithi, et amethysti, totumque id genus abdicat[7]. Veram autem onychem plurimas variasque cum lacteis zonis habere venas, omnium in transitu colore inenarrabili[8], et in unum redeunte concentum, suavitate grata. Nec sardæ natura differenda[9] est, dividuæ ex eodem nomine[10]: obiterque ardentium gemmarum indicanda.

XXV. (VII.) Principatum habent carbunculi[1], a similitu- 1

4. *Intervenientibus quarumdam oculis obliquis venis.* Lege: « Cingentibus candidis zonis oculi modo, intervenientibus quarumdam et albis venis; » quæ vera est lectio. Auctor ante dixit: « candore in sarda, hoc est, velut carnibus ungue hominis imposito, » talesque Indicas sardonychas vulgo existimatas, et videtur sentire *sardonychen* dictam quasi *sarconychem*, quod in ea velut unguis carnibus impositus esset; quum ex sarda et onyche gemma compositum sit istud nomen. Salm. — *Quarumdam.* Gemmarum onychum. H. — *Oculis obliquis venis.* Bene Brot. ex Regg. MSS. 2, 3, 5, 6: « quarumdam et obliquis venis. » Statim mox « et arabicam tradit, » nempe τὸ *onychem* delendo. Ed.

5. *Sotacus.* Isidorus quoque, loc. cit. de onyche: « Hanc India et Arabia gignit: distant autem invicem. Nam Indica igniculos habet albis cingentibus zonis: Arabica autem nigra est cum candidis zonis. » Hard.

6. *Illic enim momentum esse.* In sardonyche Indica punctis constat is circulus: in onyche, linea perpetua et crassiore. Hard.

7. *Abdicat.* Improbat. Hard.

8. *In transitu colore inenarrabili.* In transitu a quovis colore ad alterum fit color inexplicabilis, ex utriusque confinio conflatus. H.

9. *Nec sardæ natura differenda.* Prius tamen ardentes gemmæ indicabuntur: post de sarda dicetur, cap. 31. Hard.

10. *Dividuæ ex eodem nomine.* Quæ cum sardonyche dividuum sive dimidium nomen communicat: nam sarda ea appellatur. Hard.

XXV. 1. *Principatum habent carbunculi.* Carbunculus nostris dictus, *le rubis*. Brot.

dine ignium appellati, quum ipsi non sentiant ignes[2], ob id a quibusdam acausti vocati[3]. Horum genera, Indici[4], et Garamantici[5], quos et Carchedonios[6] vocant, propter

2. *Quum ipsi non sentiant ignes.* Carbunculi multo minus sentiunt ignes, quam adamas. Igne tamen solis ita tenerescunt, ut iis sigillum imprimi possit, teste experientia Florentiæ facta. Quum enim carbunculus ibi per quadraginta quinque minuta prima temporis, *quarante-cinq minutes*, foco speculi ustorii fuisset expositus, ita tener fuit, ut ei impressum sit sigillum ex iaspide. At vi illius ignis nihil de pondere formaque amisit carbunculus. Brot.

3. *Apyroti vocati* (sic prius). Leg. « ob id a quibusdam pyropi vocati ». Non dicit apyrotos vocatos quod ignes non sentiant, sed pyropos ab ignium similitudine : carbunculi, inquit, a similitudine ignium vocati, quum tamen ignes non sentiant : *ob id*, id est, ob eam ignium similitudinem pyropi a quibusdam vocati, id est, πυρωποί. Salm. — *Ob id a quibusdam*, etc. Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 10 : « Ardentes gemmas superat carbunculus omnes : Nam velut ignitus radios jacit undique carbo, Nominis unde sui causam traxisse videtur. » Epiphan. de XII gemmis, pag. 227 : Λίθος ἄνθραξ, etc. H. — *Acausti vocati.* Ἄκαυστοι, inusti, ustionem non experti. Prius legebatur, *apyroti vocati*. Parmensis editio, *apyrustæ.* Antiqua codicum veterum lectio, ipso Barbaro teste, *acrusti :* nos *acausti*, ἄκαυστοι scripsimus, Theophrasto auctore, lib. περὶ λίθων, pag. 4 : Ἄκαυστοι ὅλως, etc. Inanis Salmasii conjectura in Solin. pag. 277, legentis, *pyropi*. H.

4. *Indici.* Carbunculus Indicus plerisque videtur esse, *le rubis oriental*, quo nihil novit Oriens præstantius : ibi adamanti anteponitur. Ad id autem gemmarum genus pertinet, quod vocamus *telesie*, *corindon*. Cf. not. seq. Ed.

5. *Garamantici.* Garamanticus carbunculus, *le grenat*. Carbunculum (*l'escarboucle*) Veterum Cl. Hillius, nec sine ratione, ut videtur, idem opinabatur esse cum gemma quam nostrates *grenat* appellant; et cujus plurima genera recentiores fecere. Noster nempe carbunculos dicit ab ignium similitudine appellatos, liquidioris nigriorisve flammæ, amethystizontas optimos esse, Indicos in sextarii unius mensuram cavari, etc. quæ omnia certe ad id genus (*grenat*) pertinere videntur magis, quam ad quidpiam aliud. Forsan et diversa genera, dum græcos auctores, ut fere solet, transcriberet, Plinius non satis bene distinxit. Ed.

6. *Carchedonios.* Theophrastus περὶ λίθων afferri præstantissimos a Carthagine et Massilia tradit. Dal. — *Carchedonios.* A Carthagine, quæ Græcis Καρχηδών. Theophrast. loc. cit. pag. 4, ἄγεται ἐκ Καρχηδόνος. Vide inferius cap. 30, Epiphanius, loc. cit. Γίνεται δὲ ἐν Καρχηδόνι τῆς Λιβύης, ἢ τις Ἀφρικὴ καλεῖται. Petronius, in Satyr. p. 207 : « Quo Carchedonios optas ignes lapideos? » Hard.

opulentiam Carthaginis[7] magnæ. Adjiciunt Æthiopicos et et Alabandicos, in Orthosia caute[8] nascentes, sed qui perficiantur Alabandis[9]. Præterea in omni genere masculi appellati acrius, at feminæ languidius refulgentes. In masculis quoque observant liquidioris alios flammæ[10], nigrioris alios, et quosdam ex alio lucidos[11], ac magis cæteris in sole flagrantes. Optimos vero amethystizontas[12], 2
hoc est, quorum extremus igniculus in amethysti violam exeat : proximos illis, quos vocant sititas innato[13] fulgore radiantes. Inveniri autem ubicumque, maxime solis repercussu. Satyrus Indicos non esse claros dicit[14], ac ple-

7. *Propter opulentiam Carthaginis.* Propter divitias mercatorum ejus civitatis, qui ex Garamantibus, Æthiopiæque et Persiæ populis advehebant. DALEC.

8. *In Orthosia caute.* Juxta urbem cognominem, de qua vide lib. V, c. 29. HARD.

9. *Alabandis.* Id carbunculi genus nostri adhuc gemmarii vocant, nunc *alabandine*, nunc *almandine*. DAL. — Carbunculus Alabandicus, *l'almandine ;* alabandicus dicitur ab Alabanda Cariæ urbe. BROT.

10. *Liquidioris alios flammæ.* Dilutioris. Sic lib. III, c. 14, p. 349 : « Strongyle a Lipara liquidiore flamma tantum differt. » HARD.

11. *Quosdam ex alio lucidos.* Aliena solis luce. HARD.

12. *Amethystizontas.* Ἀμεθυςίζοντας. Hæc totidem syllabis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 9. At MSS. non « in amethysti violam, » sed « in amethystum » dumtaxat legunt. H. — *Amethystizontas.* Carbunculus amethystizon nonnullis videtur esse, *le rubis-balais ;* quæ gemma ad id genus refertur quod recentiores dicunt *spinelle*. An potius ad illud pertinet quod vulgo gemmarii appellant, *grenat syrien ?* quadrat certe color violaceo-purpureus. ED.

13. *Sititas, innato fulgore.* Σιτίτας, quasi saginatos, ob colorem saturum, eumdemque innatum : qua dote ab superioribus discrepant, qui dicuntur ex alio lucidi. MSS. omnes, *sititas pinnato* : editi, *syrtitas* exhibent : sed mendose, ut arbitramur. Nam quid est tandem pinnatus fulgor ? Et vox *syrtitas* habere hic locum nequit. Salmasius, aliquanto, ut quidem videtur, confidentius, in Solin. pag. 380, « Autitas, innato fulgore : » perinde quasi αὐτίτης ἄνθραξ usurpaverit Græcia aliquando, ut innato fulgore, non accersito radiantem carbunculum significaret. HARD. — *Pinnato fulgore radiantes* (sic prius). Lego *innato.* Nam gemmæ fere sordido luto obvolutæ, aut scabro corio vestitæ reperiuntur, quod mola deteri oportet et auferri priusquam radient. DAL.

14. *Satyrus Indicos non esse claros dicit.* Legend. « Satyrus Indicos non esse claros dicit, sed plerumque

rumque sordidos ac semper fulgoris horridi: Æthiopicos pingues, lucemque non emittentes, aut fundentes, sed convoluto igne[15] flagrare. Callistratus fulgorem carbunculi debere candidum esse positi[16], extremo visu nubilantem: si attollatur, exardescentem: ob id a plerisque hunc
3 carbunculum candidum vocari. Qui languidius ac lividius ex Indicis lucent, lithizontas appellari[17]. Carchedonios multo minores esse: Indicos etiam in sextarii unius mensuram cavari[18]. Archelaus, Carchedonios nigrioris aspectus esse, sed igne, vel sole, et inclinatione[19] acrius, quam cæteros, excitari. Eosdem umbrante tecto[20] purpureos videri, sub cælo flammeos, contra radios solis et scintillare: ceras signantibus his liquescere, quamvis in opaco. Multi Indicos Carchedoniis candidiores esse, et e diverso inclinatione hebetari scripsere: etiamnum in Carchedoniis maribus stellas intus ardere[21], feminas fulgorem universum

sordidos, ac semper fulgoris horridi: Æthiopicos pingues, lucemque non emittentes, aut fundentes, sed convoluto igne flagrantes. » Salm. —*Fulgoris horridi.* Sic MSS. omnes: non *retorridi*. H. — *Fulgoris horridi.* Nos ex India maximeque ex insula Taprobane, *Ceylan*, absolutissimos habemus carbunculos, quorum præcipuus color est, *le ponceau*. Hunc colorem Plinius dicit horridum. Brot.

15. *Sed convoluto igne.* Collecto in se igne, nec sparso. Hard.

16. *Positi.* Humi dejecti ac residentis, extremo ambitu nubium quamdam speciem referat. Hard.

17. *Lithizontas appellari.* Λιθίζοντας, lapidis qualitatem potius quam gemmæ referentes. Hard.

18. *In sextarii unius mensuram cavari.* Parisini dicunt, *trois demi-setiers*. Vide quæ diximus lib. XIV, cap. 6. H. — *In sextarii.* Hæc Noster non satis caute transcripsit ex Græcorum, aut peregrinantium fide, quibus quidlibet augendi semper fuit æqua potestas. Quid vero hoc monstri? an ullus umquam rubinus, ut aiunt, vel in Oriente (*rubis oriental*) repertus fuit tam inauditæ amplitudinis? quæ amplitudo, etsi non tanta fuerit, ex hoc tamen loco patebit, carbunculos Veterum, et indicos quidem, ad nostrates rubinos referri non posse. Cf. sup. not. 5 hoc ipso cap. Ed.

19. *Et inclinatione.* Quum leviter inclinantur. Hard.

20. *Umbrante tecto.* Sub tecto, et in umbra. Hard.

21. *Stellas intus ardere.* Velut scintillantium fulgentiumque stellarum projectos radios. Dal. — *Stellas intus ardere.* Veluti scintillantes intus stellas apparere. Hard.

fundere extra se. Alabandicos cæteris nigriores esse scabrosque. Nascuntur et in Thracia[22] coloris ejusdem, ignem minime sentientes. Theophrastus auctor est[23], et in Orchomeno Arcadiæ inveniri, et in Chio. Illos[24] nigriores, e quibus et specula fieri. Esse et Trœzenios[25] varios intervenientibus maculis albis : item Corinthios[26], et pallidiores, et candidos. Bocchus et in Olisiponensi erui scripsit, magno labore[27], ob argillam[28] sole adustis saltibus[29]. 4

XXVI. Nec est aliud difficilius, quam discernere hæc genera : tanta est in eis occasio artis, subditis[1] per quæ translucere cogantur. Aiunt ab Æthiopibus hebetiores in aceto maceratos quatuordecim diebus nitescere, totidem mensibus durante fulgore. Adulterantur vitro simillime : sed cote deprehenduntur[2], sicut aliæ gemmæ factitiæ : 1

22. *Nascuntur et in Thracia.* Thracius carbunculus idem nonnullis esse videtur, cum gemma nobis *vermeille* dicta. Ad id genus pertinet, quod *grenat* appellatum supra diximus; a colore nomen trahit, ex rubro in citrinum inclinante. Ed.

23. *Theophrastus auctor est.* Libro περὶ λίθων, pag. 7, ubi hæc totidem verbis exstant. Hard.

24. *Illos nigriores.* Orchomenios. Theophr. loc. cit. Ἐστι δ' οὗτος μελάντερος τοῦ Χίου, κάτοπτρα δὲ ἐξ αὐτοῦ ποιοῦσι. Hard.

25. *Esse et Trœzenios*, etc. Theophrast. loc. cit. Hard.

26. *Item Corinthios.* Theophrast. Ποικίλος δὲ καὶ ὁ Κορίνθιος, etc. H.

27. *Et Olisipone scripsit magno labore* (sic prius). Legend. « Et in Olisipone erui scripsit magno labore ob argillam soli adusti solibus, » difficulter erui carbunculos in Lusitano littore dicit, ob solum argillaceum solibus adustum. Salm.

— *Bocchus et in Olisiponensi erui.* Sic MSS. omnes. Editi hactenus libri, « Massilia quoque importari Bocchus, et Olisipone scripsit. » De Massilia Theophrastus quoque confitetur, lib. περὶ λίθων, pag. 4, sed Pliniani codices silent. H. — Immo Broterius, ex codd. Regg. 3, 5, 6, et edit. princ. restituit, « Massilia quoque importari Bocchus, etc. » Ed.

28. *Ob argillam.* Qua obvolutæ hæ gemmæ vix deteguntur. H.

29. *Sole adustis saltibus.* Lectio hæc librorum visa sincerior, quam manu scriptorum, « ob argillam soli adustis saltibus; » sic enim Reg. 2, Colb. 3, et alii : vel quod Salmasius suggerit in Solin. p. 277 : « ob argillam soli adusti solibus. » H.

XXVI. 1. *Subditis.* Bracteis coloratis. Hard.

2. *Sed cote deprehenduntur.* Mola, ad quam gemmæ poliuntur, quæ e cote fit. Hard.

mollior enim materia, et fragilis: et centrosa scobe[3] deprehenduntur, et pondere, quod minus est vitreis: aliquando et pustulis argenti modo relucentibus.

1 XXVII. Est et anthracitis[1] appellata in Thesprotia fossilis[2], carbonibus similis. Falsum arbitror, quod et in Liguria nasci tradiderunt, nisi forte tunc nascebantur[3]. Esse in iis[4] et præcinctæ candida vena traduntur: harum igneus color, ut superiorum, est: peculiare quidem, quod jactatæ in ignem[5] velut intermortuæ exstinguuntur, contra aquis perfusæ exardescunt.

1 XXVIII. Cognata est huic sandaresus, quam aliqui Garamantiten vocant: nascitur in India[1], loco ejusdem nominis. Gignitur et in Arabia ad meridiem versa. Commendatio summa[2], quod velut in translucido ignis ob-

3. *Et centr. scobe.* Scobe exsiliente, quoniam in gemmis illis adulterinis centrum intervenit, quod esse duritiem quamdam ac veluti callum nodumve, alibi diximus. H.

XXVII. 1. *Est et anthracitis.* Ἀνθρακίτις, quod carbonum ardentium speciem referat. H. — *Anthracitis.* Anthracitis Broterio videtur esse, *le rubis spinelle;* Dalecampio vero carbo fossilis, *la houille, le charbon de terre*, de quo supra diximus, lib. XXXVI, cap. 38. Nos de carbunculis veris non jam hic sermonem esse credimus. Ed.

2. *Fossilis.* Fortassis quem nasci ad Binas scribit Theophrastus lib. de Lapidib. Anthracitin hanc hæmatitis genus facit Agricola. Dal.

3. *Tunc nascebantur.* Theophr. prodidit lib. περὶ λίθων, hocque genus ligno putri simile adspectu, oleo perfusum accendi, et quum exstinctum fuerit tale videri quale antea fuerat. Dal.

4. *Esse in iis*, etc. Hæc deinceps totidem verbis Isid. Orig. l. XVI, cap. 3. Hard.

5. *Quod jactatæ in ignem.* Idem de Thracio lapide recitat Dioscorides, quem nostrum carbonem fossilem esse, pro indubitato habetur. Dalec.

XXVIII. 1. *Nascitur in India.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13: « Sandaresus (sic enim legi necesse est, tum ex hoc loco, tum ex indice, non *sandasiros*) nascitur in India, loco ejusdem nominis. » H. — *Sandaresus.* Nunc non noscitur ille carbunculus. Brot. — Nec de carbunculo loqui Plinium arbitramur, quanquam sandaresum ad certam gemmæ speciem referre nequimus. Ed.

2. *Commendatio summa, quod velut in translucido stellantes intus*, etc. (sic prius). Legend. « Summa ejus commendatio, quod velut in translucido ignis intus celantesque se transfulgent aureæ guttæ, semper in corpore nunquam in cute. »

tentus[3], celantesque se transfulgent aureæ guttæ, semper in corpore, numquam in cute. Accedit religio narrata, a siderum cognatione, ab inspectoribus, quoniam fere stellarum Hyadum et numero, et dispositione stellantur, ob id Chaldæis in cærimoniis habitæ. Et hic ma- 2
res[4] austeritas distinguit, quodam vigore[5] apposita tingens. Indicæ quidem etiam hebetare visus dicuntur. Blandior feminis flamma : alliciens magis, quam accendens. Sunt qui præferant Arabicas Indicis, fumidoque chrysolitho illas similes dicant. Ismenias vero negat poliri sandareson, propter teneritatem : et ob id in magno errore sunt, qui sandaricas vocent. Inter omnes constat, quantum numero stellarum accedat, tantum et pretio accedere.
Affert errorem aliquando similitudo nominis, sandasel, 3
quod Nicander[6] sandareseon vocat, alii sandareson. Quidam vero hanc sandastron, illam sandaresum[7] : in India nascentem illam[8] quoque, et loci nomen custodientem : mali colore, aut olei viridis, omnibus improbatam.

XXIX. Ex eodem genere ardentium, lychnis[1] appellata 1

Hinc summopere commendari ait, quod aureæ guttæ quas intus habet, velut in tralucido, et sese celantes transfulgeant. SALM. — *Ignis*. Ignis intus conditus, ac veluti abscondentes sese aureæ guttæ. HARD.

3. *Ignis obtentus*. Sic MSS. omnes, quos inspeximus. Prius legebatur : « velut in translucido stellantes intus fulgent aureæ guttæ. » Isidorus, loc. cit. « Quod veluti intro lucido igne intus fulgent aureæ guttæ. Constat autem inter omnes, quantus numerus stellarum accedit, tanto et pretium accedere. » HARD.

4. *Et hic mares*, etc. Ut in carbunculis, cap. 25. HARD.

5. *Austeritas distinguit, quodam vigore*, etc. Legend. « Et hic mares austeritas distinguit, siquidem vigor apposita tingens indicat : quidam etiam, etc. » Et cap. 5 ejusdem libri : « nullis major austeritas, nec minus vitii. » Et paulo post : « ergo Cyprii varie glauci : magis ac minus in eodem smaragdo aliis partibus tenorem illum Scythicæ austeritatis non semper custodiunt. » Πικρὸν Græci vocant quod austerum in coloribus Latini. SALM.

6. *Quod Nicander*. Sic MSS. omnes, et hoc loco, et in indice. Typi omnes perperam, *Nicanor*. H.

7. *Illam sandaresum*. De qua dictum est initio hujus cap. HARD.

8. *In India nascentem illam*. De qua plane modo Nicander. H.

XXIX. 1. *Lychnites appellata a*

a lucernarum accensu, tamen præcipuæ gratiæ[2]. Nascitur circa Orthosiam, totaque Caria, ac vicinis locis : sed probatissima in Indis[3], quam quidam[4] remissiorem carbunculum esse dixerunt. Secunda bonitate similis est Ionia, appellata[5] a prælatis floribus. Et inter has[6] invenio differentiam : unam quæ purpura radiat : alteram quæ cocco:

lucernarum accensarum præcipua gratia (sic prius). Lege : « Ex eodem genère ardentium Lychnis, appellata a lucernarum accensu, tum præcipuæ gratiæ. » Tum præcipuæ gratiæ esse dicit hanc gemmam quum lucernæ accensæ sunt, quia vigor ejus et ardor excitatur accensarum lucernarum flagrantia. Seq. sic leg. « Et inter has invenio differentiam, una purpura radiat, altera cocco. A sole excalefacta, aut digitorum attritu paleas et chartarum fila ad se rapit. » Salmas. — *Lychnis.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13 : « Lychnis ex eodem genere ardentium est appellata, a lucernarum flagrantia. » Hard. — *Lychnis.* Et hanc Broterius ad carbunculos refert, eamdemque ait cum eo quem nostrates appellant, *rubis couleur de cerise;* quam satis apte peritiores judicaverint, quum Plinius ex hac, ut e carchedonio, vasa potoria factitata fuisse tradat infra cap. 30. Ed.

2. *Tamen præcipuæ gratiæ.* Sic Reg. 2. Sic paulo antea, cap. 21, « smaragdis tamen cedentes. » In Colb. 3, « tum præcipuæ gratiæ : » quasi quum lucernæ accenduntur, tum gemmæ illius vigorem excitari significet. Quæ mens Isidori certe non fuit, cujus verba proxime retulimus : at fuit Solini, cap. LII, pag. 82 : « Lychniten perinde fert India, cujus lucis vigorem ardor excitat lucernarum, qua ex causa lychniten Græci vocaverunt. » H.

3. *In Indis.* Isidorus, loc. cit. Plutarch. lib. de Fluviis, p. 1149, juxta Hydaspen amnem reperiri asseverat : Γεννᾶται δὲ ἐν αὐτῷ λίθος Λύχνις καλούμενος· ἐλαιώδης δέ ἐστι τῇ χρόᾳ, καὶ ζεστὸς πάνυ. Hard.

4. *Quam quidam remissiorem,* etc. Isidorus, loc. cit. Remissior carbunculus a nostris appellatur, *rubis balais.* Hard.

5. *Ionia appellata,* etc. Quoniam violæ colorem præ se fert, et repræsentat; durum loquendi genus. Dalec. — *A prælatis floribus.* A præcipuis floribus, nempe viola, cujus colorem refert. Ἴον Græcis viola est. Ἰωνιά, locus violis consitus. H. — Ionia, quæ purpura radiat, Broterio judice, *le rubis à teinte de pourpre ;* altera quæ cocco, *le rubis couleur d'écarlate, ou laque Indique.* Ed.

6. *Et inter has.* Sic MSS. omnes, non *et alias invenio*, ut editi. Habet hæc quoque Isidorus, loc. cit. Solinus, cap. LII, pag. 82 : « Duplex ei facies : aut enim purpurea emicat claritate, aut meracius suffunditur cocci rubore. At si excanduit radiis solis incita, vel ad calorem digitorum attritu excitata est, aut palearum cassa, aut chartarum fila ad se rapit, etc. » Hard.

a sole excalfactas, aut digitorum attritu, paleas, et chartarum folia ad se rapere[7].

XXX. Hoc idem et Carchedonius[1] facere dicitur, 1
quanquam multo vilior prædictis. Nascitur apud Nasamonas in montibus, ut incolæ putant, imbre divino. Invenitur ad repercussum lunæ, maxime plenæ. Carthaginem quondam deportabatur. Archelaus et in Ægypto circa Thebas nasci tradit, fragiles, venosas, morientibus carbonibus similes. Potoria vasa et ex hoc lapide, et ex lychnite factitata invenio. Omnia autem hæc genera scalpturæ contumaciter resistunt, partemque ceræ in signo tenent.

XXXI. E diverso ad hoc sarda utilissima[1], quæ nomen 1
cum sardonyche communicavit. Ipsa gemma vulgaris, et primum Sardibus[2] reperta, sed laudatissima circa Babyloniam, quum lapicidinæ[3] quædam aperirentur, hærens in

7. *Paleas, et chartarum folia ad se rapere.* De Chalcedonio id Albertus, Isidorus, Bartholomæus Anglicus, Pandectarius. Dalec. — *Et chartarum folia.* Sic MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. et alii. Tamen editi hactenus libri, et Isidorus, ac Solinus, *fila.* Hard.

XXX. 1. *Hoc idem et Carchedonius facere dicitur, quanquam multo*, etc. Superius jam obiter indicatus, cap. 25 : « Garamantici carbunculi, quos et Carchedonios vocant, propter opulentiam Carthaginis magnæ, » quo scilicet deportabantur, ut mox ipse Plinius subjicit. Isidorus hæc iisdem verbis, Orig. l. XVI, cap. 13 : « Carchedonius, hoc quod et lychnites facere dicitur, quanquam multum vilior prædictis. Nascitur apud Nasamonas, etc. » H. — *Carchedonius.* Nobis *calcédoine* (*oxide de silicium*), de qua supra, cap. 25. Ed.

2. *Omnia autem hæc.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13. Hard.

XXXI. 1. *E diverso...sarda utilissima.* Ad signum scilicet, quod ceram in signando sarda non retineat. Ita MSS. Editi, *ad hæc*, hoc est, ad utrumque, ad scalpturam, et ad signum : quoniam nec sit ἄγλυπτος, nec ceram in signo auferat. H. — *Sarda.* Sardam (*calcédoine rouge*) nostrates appellant, *cornaline*, de qua etiam supra cap. 25. Ed.

2. *Sardibus.* In Lydia. Nunc in Sardinia probæ notæ reperiri Kircherus noster affirmat, Mundi subterr. lib. VIII, pag. 81. Hard.

3. *Quum lapicidinæ.* Theophrast. lib. περὶ λίθων, pag. 7 : Εὑρίσκεται δὲ καὶ σάρδιον διακοπτομένων τῶν πετρῶν. Hard.

saxo cordis[4] modo. Hoc metallum apud Persas defecisse traditur. Sed inveniuntur compluribus aliis locis, sicut in Paro, et Asso[5]. In India trium generum[6]: rubrum, et quod dionum vocant a magnitudine: tertium, quod argen-
2 teis bracteis[7] sublinitur. Indicæ perlucent: crassiores sunt Arabicæ. Inveniuntur et circa Leucada Epiri, et circa Ægyptum, quæ bractea aurea sublinuntur. Et in his autem mares excitatius fulgent: feminæ pigriores[8] sunt, et crassius nitent. Nec fuit alia gemma apud antiquos usu frequentior. Hac certe apud Menandrum[9] et Philemonem fabulæ superbiunt. Nec ulla est translucentium, quæ tardius suffuso humore hebetetur, oleoque magis, quam alio liquore. Damnantur ex iis melleæ[10], et validius testaceæ[11].
1 XXXII. (VIII.) Egregia etiamnunc topazio[1] gloria est,

4. *Hærens in saxi corde* (sic prius). Lege: « Hærens in saxo, cordis modo, hoc metallum apud Persas defecisse traditur, » i. e. hoc genus marmoris vel saxi, intra quod inveniebantur sardæ gemmæ. Salm.

5. *In Paro et Asso.* Hoc a Gelenio est. MSS. omnes, *In Ephiro.* An *in Epiro?* Mox certe sequitur, « Inveniuntur et circa Leucada Epiri. » Hard.

6. *In India trium generum.* Lege: « In India trium generum: rubrum et quod disemum vocant a magnitudine. » Δίσημον, quod ea magnitudine erat, ut duæ σφραγῖδες ex eo fieri possent. Salm. — *Et quod dionum vocant, a magnitudine.* Sequuti fidem eorumdem codicum MSS. negleximus typos, qui præ se ferunt, « Et quod demium vocant a pinguedine. » Δίωνον vel barbara Indorum lingua dictum putamus: vel, si græca, quasi δὶς ὤνιον, quod duplicato pretio ob magnitudinem comparari possit. Δίσημον Salmasius dum reponit, in Solin. pag. 183, ut omittam cætera, MSS. codicum consensum nauci facit. H. — *Dionum.* Brot. ex MSS. Regg. 2, 3, 5, 6, et edit. principe, *dionium.* Ed.

7. *Argenteis bracteis.* Subditis nimirum, ut translucere vel sic cogantur. Hard.

8. *Pigriores.* Ita MSS. non *pinguiores.* Sic ipse cap. 25, de carbunculis: « Masculi acrius, feminæ languidius refulgentes. » Hard.

9. *Apud Menandrum.* Ex Menandri comœdia, quæ Παιδίον inscribitur (an Παιδίον potius?), apud Athen. lib. III, pag. 94, recitatur hic versiculus: Μαράγδον εἶναι ταῦτ' ἔδει καὶ σάρδια. Dalec.

10. *Damnantur ex iis melleæ*, etc. Sarda mellea, vel melleo colore, nobis est *la cornaline jaunâtre*; testacea, quæ testam colore refert, *la cornaline rougeâtre.* Ed.

11. *Testaceæ.* Quæ testam colore referunt. Hard.

XXXII. 1. *Topazio.* Topazum vo-

suo virenti genere, et quum reperta est, prælatæ omnibus. Id accidit in Arabiæ insula, quæ Cytis[2] vocatur: in qua Trogodytæ prædones, diutius fame et tempestate[3] pressi, quum herbas radicesque effoderent, eruerunt topazion. Hæc Archelai sententia est. Juba Topazon insulam[4], in Rubro mari a continente diei navigatione[5] abesse tradit, nebulosam, et ideo quæsitam sæpe navigantibus, ex ea causa nomen accepisse. Topazin[6] enim Trogodytarum lingua significationem habere quærendi. Ex hac primum 2
importatam Berenicæ reginæ, quæ fuit mater sequentis Ptolemæi[7], a Philemone præfecto regis, ac mire placuisse: et inde factam statuam Arsinoæ Ptolemæi Philadelphi uxori[8], quatuor cubitorum[9], sacratam in delubro, quod

cat Orpheus lib. περὶ λίθων, scriptis de eo multis et venustis carminibus. Dal. — *Topazio.* Hæc totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7. Chrysolithorum generis esse nunc a peritis existimatur. H. — *Topazio.* Antiquorum topazius a nostris differt, quod satis patet ex Pliniana descriptione. Sed hæc fusius persequi non licet in tanta notarum brevitate et nominum varietate. Brot. — *Topazio.* Topazius Veterum, ut bene vidit Harduinus ad chrysolithum nostratem, *chrysolite*, referri debet; chrysolithus vero Veterum ad nostratem topazium, *topaze.* Ed.

2. *Quæ Cytis vocatur.* De ea, lib. VI, cap. 34. In MSS. « quæ Trogodytis vocatur, in qua prædantes, etc. » mendose. Hard.

3. *Tempestate pressi.* MSS. omnes, *fessi:* et Isidorus similiter, loc. cit. Hard.

4. *Topazon insulam, in Rubro mari.* Libro VI, cap. 34. Hard.

5. *Diei navigatione.* Sic MSS. omnes fere, Reg. Colb. Fux. At Chiffl. *CC stadiis*, horum verborum vice legit. Libri omnes editi, *stadiis CCC*, hoc est, xxxvii m. d. pass. H.

6. *Topazin.* Isidorus loc. citat. hæc totidem verbis: « Nam τοπάζειν Trogodytarum lingua significationem habet quærendi. » H.

7. *Sequentis Ptolemæi.* Hoc est, secundi, sive Philadelphi: eademque uxor Ptolemæi Lagi, qui princeps post Alexandri obitum Ægypto potitus est. Sic Africanum sequentem sæpe Plinius, hoc est, posteriorem vocat. De ejusdem Berenices adamante Juvenalis, Sat. vi, vers. 155: « Murrhina: deinde adamas notissimus, et Berenices In digito factus pretiosior: hunc dedit olim Barbarus incestæ: dedit hunc Agrippa sorori, Observant ubi festa mero pede sabbata reges, Et vetus indulget senibus clementia porcis. » Hard.

8. *Ptolemæi Philadelphi uxori.* Pariter et sorori. Hard.

9. *Quatuor cubitorum.* Topazius

aureum cognominabatur. Recentissimi auctores et circa Thebaidis Alabastrum oppidum nasci dicunt : et duo ejus genera faciunt, prasoidem [10] atque chrysopteron, similem chrysopraso [11]. Ejus enim tota similitudo ad porri succum dirigitur. Est autem amplissima gemmarum. Eadem sola nobilium limam sentit : cæteræ [12] Naxio [13] et cotibus poliuntur. Hæc et usu atteritur.

1 XXXIII. Comitatur eam similitudine propior, quam auctoritate, callais [1], e viridi pallens. Nascitur post aversa

tantæ magnitudinis pertinet potius ad lapides, *les pierres fines*, quam ad gemmas, *les pierres précieuses*, ut jam de smaragdo dictum est supra cap. 19. Ed.

10. *Prasoidem*. Πρασοειδῆ, colore porraceo : et χρυσόπτερον, vel uti exhibent MSS. omnes, χρυσότερον, a pallore videlicet, qui vergat in colorem aureum. Denique χρυσόπρασος, a colore porri viridi, aureoque mixto. H. — *Prasoides*. Topazius prasoides nonnullis eadem esse videtur cum gemma recentioribus dicta, *chrysolite orientale*, colore aureo ad porraceum inclinante; aut etiam cum nostrate *péridot oriental*, cujus color ex porraceo ad aureum vergit. Ed.

11. *Chrysopteron similem chrysoprasio*. Topazii Sibenburgensis meminit, cujus pallor ad auri colorem vergit. Dalec. — *Chrysopteron*. Topazium chrysopteron nonnulli referunt ad nostratem gemmam, *topaze orientale* dictam; cujus color aureus (*corindon*, *télésie jaune*); alii chrysopraso non absimilem putant, quæ carchedonii species (*calcédoine vert-pomme*), vulgo *chrysoprase*. Ed.

12. *Cæteræ Naxiis cotibus poliuntur*. Non a Naxo, una e Cycladibus, sed ab alia Cretensi. Stephanus, Ναξία λίθος, ἡ Κρητικὴ ἀκόνη. Cretensis cotis mentio fit etiam decimo octavo volumine in ratione pratorum. Gelen.

13. *Naxio*. Naxo e Creta advectas cotes, Naxium appellabant. Plinius, lib. XXXVI, cap. 10 : « Signis e marmore poliendis, gemmisque etiam scalpendis, atque limandis, Naxium diu placuit ante alia : ita vocantur cotes in Cypro insula genitæ. » Nunc igitur ad gemmas limandas, et cotes Naxias, et alias inferioris notæ advocat. H.

XXXIII. 1. *Callais*. Callais, *la turquoise*. Tota Persia eam plurimam nasci tradit Garcias ab Horto, Peruzaaque Arabibus vocari. Dal. — *Callais*. Turchesiam hanc esse falso quidam autumant, *la turquoise* : quum an Veteribus cognita omnino turchesia fuerit, haud sane satis sit exploratum : e Samarcanda Tartariæ citerioris provincia ad nos advehitur. Callais vero ab Isidoro Callaica appellatur, Orig. lib. XVI, cap. 7, et a Solino similiter, cap. xx, pag. 41. H. — *Callais*. Callais, ut nonnullis videtur, ex viridi pallente, pertinet ad gemmas quas dicimus *péridot oriental*. Ed.

Indiæ[2], apud incolas Caucasi montis Phycaros, apud Sacas
et Dahas[3], amplitudine conspicua, sed fistulosa ac sor-
dium plena. Sincerior multo præstantiorque in[4] Carmania.
Utrobique autem in rupibus inviis et gelidis, oculi figura
extuberans, leviterque adhærens, nec ut agnata petris,
sed ut apposita. Quamobrem scandere ad eam pigritia
pedum equestres populos tædet, simul et periculum ter-
ret. Ergo fundis e longinquo incessunt, et cum toto musco 2
excutiunt. Hoc vectigal, hoc est gestamen in cervice[5] ac
digitis gratissimum. Hic census, hæc gloria a pueritia
dejectorum numerum prædicantium, in quo varia fortuna.
Quidam ictu primo cepere præclaras, multi insectando
nullas. Et venatus quidem callaidis talis. Sectura forman-
tur, alias fragiles. Optimus color smaragdi[6]: ut tamen 3
apparet, ex alieno[7] est quod placeant. Inclusæ decorantur
auro, aurumque nullæ magis decent. Quæ sunt earum
pulchriores, oleo, unguento, et mero colorem deperdunt.
Viliores constantius repræsentant[8]: neque est[9] imitabilior

2. *Post aversa Indiæ.* Post ultimam Indiam. HARD.

3. *Apud Sacas et Dahas.* De his egimus lib. VI. Permutato verborum ordine in Reg. et Colbert. 2, *Sacas apud Dahas* legitur. At in libris hactenus editis corrupte ex gemina voce una conflatur, *ac Asdatas.* Jampridem ita emendandum Salmasius quoque viderat. H.

4. *In Carmania.* Sic libri omnes vulgati, ut opinor, recte. Nihilominus MSS. omnes, *in Germania.* Quin et Solinus, cap. xx, p. 41, postquam de succino Germaniæ egit, « In Germaniæ continentibus, inquit, Callaica reperitur, quam gemmam Arabicis anteponunt. » Isidorus item, Orig. lib. XVI, cap. 7: « Nascitur in India, vel Germania, in rupibus gelidis, oculi modo extuberans. » Verum quum *equestres populos* harum gemmarum scrutatores Plinius paulo mox appellat, Carmanos potius quam Germanos, quivis, credo, cordatus intelligat.

5. *Gestamen in cervice.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 17: « Nihil jucundius aurium decens. » BROT.

6. *Color smaragdi.* Qualis in smaragdo cernitur. HARD.

7. *Ex alieno.* Ex accersito nitore: nempe ex auro quo inclusæ decorantur. HARD.

8. *Constantius repræsentant.* Servant colorem. HARD.

9. *Neque est imitabilior.* Neque est alia gemma, quam melius vitrum mentita similitudine imitetur. HARD.

alia mendacio vitri. Sunt qui in Arabia[10] inveniri eas dicant in nidis avium, quas melancoryphos vocant.

1 XXXIV. Viridantium et alia plura sunt genera. Vilioris est turbæ prasius[1]: cujus alterum genus sanguineis punctis abhorret: tertium est virgulis tribus distinctum candidis. Præfertur his chrysoprasius[2], porri succum et ipsa referens, sed hæc paulum declinans a topazio in aurum. Huic et amplitudo ea est, ut cymbia etiam ex ea fiant: cylindri quidem celerrime.

1 XXXV. India et has generat, et Nilion[1], fulgore hebeti ac brevi, et quum intueare, fallaci. Sudines dicit et in Syvero Atticæ flumine nasci. Est autem color fumidæ topazii; aut aliquando melleæ. Juba in Æthiopia gigni tradit, in littoribus amnis, quem Nilum vocamus, et inde nomen trahere.

1 XXXVI. Non translucet molochites[1], spissius virens, et

10. *Sunt qui in Arabia*. Solinus, cap. xx, p. 41. Hard.

XXXIV. 1. *Vilioris est turbæ prasius*, etc. A colore nomen habet : est enim πράσιος græce viridis. Æruginei coloris, ἰώδης τῇ χρόᾳ a Theophr. dicitur, lib. περὶ λίθων, p. 8. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7: « Prasius pro viridante colore dictus, sed vilis. Cujus alterum genus sanguineis punctis abhorret. » Sic et Pliniani codices : forte *obhorret* : « Tertium distinctum virgulis tribus candidis. » Sic et Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. LII. H.— *Prasius*. Nostris item *prase (quartz-agate prase, quartz-amphiboleux)* gemmariis dicitur. Ed.

2. *Chrysoprasius*. Chrysoprason a chrysoprasio distinguunt Albertus, Isidorus, Pandectarius : quod et adnotatum est in vocabulo chrysolampis. Dalec. — *Præfertur his chrysoprasius*. Mixto colore auri cum viridi. A nostris appellatur *prime d'émeraude*. Hard.—*Chrysoprasius*. Aureo nempe et viridi colore, nonnumquam auri punctis interstinctus; nobis quoque *(calcédoine de couleur vert-pomme) chrysoprase* appellatur, ut supra dictum. Ed.

XXXV. 1. *Et Nilion*. Dictam ab amne Nilo. H. — *Nilion*. Nobis Nilion dicitur *jaspe*, *caillou d'Égypte*. Ed.

XXXVI. 1. *Non translucet molochites*. Hæc Isidorus plane ad verbum, Orig. XVI, 7. Μολόχη, vel μαλάχη malvam sonat. Hinc molochinus color apud Nonium, cap. XVI, num. 2. Et molochinarii, apud Plautum, ut diximus lib. XXI, cap. 22, not. 7. Has postremas voces, « et crassius quam smaragdus, » adjecimus nunc primum, non solum admonitu codicum Reg. 2,

crassius quam smaragdus, a colore malvæ nomine accepto, reddendis laudata signis, et infantium[2] custodia quadam, innato contra pericula ipsorum medicamine. Nascitur in Arabia.

XXXVII. Viret, et sæpe translucet iaspis[1], etiam si 1
victa a multis, antiquitatis tamen gloriam retinens. Plurimæ ferunt eam gentes : smaragdo similem Indi[2] : Cypros duram glaucoque pingui[3] : Persæ aeri similem : ob id vocatur aerizusa[4]. Talis et Caspia est : cærulea, circa Thermodoontem amnem : in Phrygia, purpurea : in Cappadocia,
ex purpura cærulea, atque non refulgens. Amisos Indicæ 2
similem mittit[5], Calchedon turbidam. Sed minus refert nationes, quam bonitates, distinguere. Optima ergo, quæ purpuræ quidquam habet : secunda, quæ rosæ : tertia,

Colb. 3, Fux. etc. sed et Isidori hunc locum ita reddentis, Orig. lib. XVI, cap. 7 : « Molochites spissius virens, et crassior quam smaragdus, a colore malvæ nomen accepit : in reddendis laudata signis. Nascitur in Arabia. » Solini pariter cap. XXXIII, pag. 63 : « Et molochiten Arabs invenit, virentem crassius quam smaragdus, contra infantum pericula ingenita vi resistentem. » Sed et mox quoque ex eorumdem codicum et auctorum fide addidimus, « Nascitur in Arabia, » quæ voces a libris omnibus editis aberant. H. — *Molochites.* Nostris *malachite (hydro-carbonate vert de cuivre)*, de qua jam supra, at de chrysocolla dictum, lib. XXXIII, cap. 26. Ed.

2. *Et infantium custodia.* Solinus, cap. XXXIII, p. 63, et Marbod. lib. de Lapid. pret. cap. XLIV. H.

XXXVII. 1. *Viret et sæpe translucet iaspis.* Iaspis illa eadem Broterio videtur esse species cum ea quæ nobis dicitur *jaspe vert.* Ed.

2. *Smaragdo similem Indi.* Ἴασπις σμαραγδίζων, Dioscoridi, lib. V, cap. 160. H. — *Smaragdo similem.* Hæc iaspis, *le jaspe vert de pré;* aerizusa, *le jaspe bleu-céleste;* cærulea, *le jaspe bleu;* purpurea, *le jaspe pourpre;* Sarda, *le jaspe sarde;* imitata violas, *le jaspe violet;* terebinthizusa, *le jaspe jaune, le jaspe térébenthiné.* Brot.

3. *Glaucoque pingui.* « Glaucam pinguemque » in nonnullis veteribus legitur : in aliis, « glacieique pinguis. » Fortassis id genus, quod esse pituitæ simile Dioscorides scribit. Dal. — *Glaucoque pingui.* Saturi coloris. Hard.

4. *Aerizusa.* Ἀερίζουσα. Hanc esse quam turchesiam nostri vocent, Salmasius existimat, in Solin. pag. 202, sequutus Agricolam. Dioscoridi, loc. cit. est ἴασπις ἀερίζων. H.

5. *Amisos Indicæ similem mittit.* Est autem Amisos Ponti urbs, sicut Calchedon Bithyniæ. Gelen.

quæ smaragdi. Singulis autem Græci nomina ex argumento[6] dedere. Quarta apud eos vocatur Borea[7], cælo autumnali matutino similis : et hæc erit illa, quæ vocatur aerizusa. Similis est et sardæ, imitata et violas[8]. Non minus multæ species reliquæ, sed omnes in vitio cæruleæ, aut
3 crystallo similes, aut myxis[9]. Item terebinthizusa[10], improprio, ut arbitror, cognomine, velut e multis ejusdem generis composita gemmis. Quamobrem præstantiores funda[11] clauduntur[12] patentes, nec præterquam margines auro amplectente. Vitium est et brevis in iis nitor, et longe splendens, et sal, et omnia quæ in cæteris[13]. Et vitro adulterantur: quod[14] manifestum fit, quum extra fulgorem spargunt, atque non in se continent. Nec diversæ[15], quas sphragidas vocant, publico gemmarum dominio iis tantum

6. *Nomina ex argumento*. Nempe πορφυρίζοντος ἰάσπιδος, ῥοδίζοντος, σμαραγδίζοντος. Hard.

7. *Borea*. Βόρειος septemtrionalem sonat. Hard.

8. *Imitata et violas*. Est et quæ violas imitatur. Hard.

9. *Aut myxis*. Leg. *aut pituitæ*, τῇ μύξῃ. Plinius ambigua voce τῆς μύξης hallucinatus est. Dalec. — *Aut myxis*. De myxis egimus XV, 12 et 13. Frustra sunt qui *mucis* hic reponunt, cum Salmasio in Solin. p. 131, quam vocem numero multitudinis, pro pituita nasi, nusquam me legere memini. Nam quæ pituitæ ei similis esse a Dioscoride perhibetur, ea ipsa est, quæ crystallum refert : ὁ δὲ κρυσταλλώδης ἐοικὼς φλέγματι. Quæ vero est myxis affinis a crystallina discrepare facie nunc affirmatur. Hard.

10. *Item terebinthizusa*. Θερεβινθίζων Dioscoridi loc. cit. quod terebinthi colorem repræsentet. Quum porro velut e multis composita gemmis videatur, magis proprie ex ea re, inquit auctor, quam ex terebintho appellationem duceret. H.

11. *Funda*. Anuli umbilico cinguntur ita, ut omnino emineant, solos margines amplectente aureo circulo. Hard.

12. *Funda clauduntur*. Funda, ut ex hoc loco intelligitur, circulus est ex auro, aliove metallo, quo gemmæ ita nectuntur, ut aurum nonnisi margines amplectatur. Palam anuli alii appellant, quo sensu et σφενδόνην Plato dixit, τὸ περιφερὲς τοῦ δακτυλίου. Idem Plinius infra, cap. 43, de chrysolithis : « Funda includuntur perspicuæ. » H.

13. *Et omnia quæ in cæteris*. Vitia superius recensita fere c. 18. Hard.

14. *Quod*. Quod vitium manifestum fit. Hard.

15. *Nec diversæ*. Nec sunt diversæ ab iaspide gemmæ eæ, quas σφραγῖδας vocant, hoc est, signatorias. Hard.

dato, quoniam optime signent. (IX.) Totus vero Oriens pro amuletis[16] traditur gestare eam, quæ ex iis smaragdo similis est, et per transversum linea alba media præcingitur, et grammatias[17] vocatur: quæ pluribus[18] polygrammos. Licet obiter[19] vanitatem magicam hic quoque coarguere, quoniam hanc concionantibus utilem esse prodiderunt. Est et onychipuncta[20], quæ iasponyx[21] vocatur: et nubem complexa, et nives in summitate. Est et stellata rutilis punctis: est et salem imitata: et veluti fumo infecta, quæ capnias[22] vocatur. Magnitudinem iaspidis quindecim unciarum vidimus: formatamque inde effigiem Neronis thoracatam. 4

XXXVIII. Reddetur[1] et per se cyanos[2], accommodata 1

16. *Pro amuletis.* Priscianus in Periegesi, pag. 384: « Atque malos lemures quod pellit munus, iaspin. » Omnia iaspidis genera pro amuletis gestari promiscue auctor est Dioscorides, lib. V, cap. 160: Λέγονται δὲ πάντες εἶναι φυλακτήρια περίαπτα. Codices e quibus refingere hunc locum aliter Salmasius nititur, in Solin. pag. 131, mutili sunt ac vitiosi. Hard.

17. *Et grammatias.* Γραμματίας. Γράμμα Græcis lineam sonat. H.— *Grammatias.* Iaspis grammatias, *le jaspe fleuri rouge, à raies blanches;* polygrammos, *le jaspe fleuri rouge, à taches blanches;* onychipuncta, *le jaspe-onyx;* nives in summitate complexa, *le jaspe calcédoine à petits flocons de neige;* stellata, *le jaspe onyx moucheté;* capnias, *le jaspe onyx enfumé.* Brot.

18. *Quæ pluribus.* Quæ pluribus lineis cingitur. Hard.

19. *Licet obiter.* Adde quæ habet Albertus Magn. lib. II de Miner. pag. 232: « Aiunt quod gestantem se a luxuria prohibet. In magicis etiam legitur, quod si incantatus est, reddit gratum, et potentem, etc. » Hard.

20. *Est et onychipuncta.* Onychinis distincta punctis: quamobrem et composita voce ἰασπόνυξ a Græcis vocatur. Hard.

21. *Iasponyx.* Iasponyx, quæ altera parte iaspidem repræsentat, altera onychen. Dal.

22. *Capnias.* Καπνίας. Fumum græce καπνὸς sonat. De hac gemma rursum inferius Noster dicit cap. 56. Hard.

XXXVIII. 1. *Reddetur et per se cyanos.* Appellabitur et seorsim cyanos, cui gratia est a colore cæruleo paulo ante nominato. Hard.

2. *Cyanos.* Κύανος, a colore cæruleo. Hæc sapphiro simillima: unde a gemmariis nostris indiscreto nomine sapphirus appellatur: nec turchina sane ea est, ut nonnullis visum. H. — *Cyanos.* Nobis dictus *lapis-lazuli, lazulite,* vulgo *pierre d'acier.* Ed.

gratia[3] paulo ante nominato colore cæruleo. Optima Scythica[4], dein Cypria, postremo Ægyptia. Adulteratur maxime[5] tinctura[6], idque in gloria regis Ægypti adscribitur, qui primus eam tinxit[7]. Dividitur autem[8] et hæc in mares feminasque. Inest ei aliquando[9] et aureus pulvis, non qualis in sapphirinis.

XXXIX. In sapphiris enim[1] aurum punctis[2] collucet

3. *Accommodata gratia*, etc. Sic Reg. 2, Colb. 3, Fux. aliique. In editis interpolata omnia : « Accommodata paulo ante iaspidis nomine, colore cæruleo. » Colorem cæruleum Plinius paulo antea nominavit superiore capite, quum in vitio dixit esse ante dictarum gemmarum. HARD.

4. *Optima Scythica*. In pigmento contra, quod cæruleum appellatum est, lib. XXXIII, cap. 57, primas Ægyptium obtinet, Cyprium secundas, postremas Scythicum. H.

5. *Adulteratur maxime*. Theophrastus, lib. de Lapid. non tingi solum in Ægypto memorat, sed σκευαστὸν καὶ τεχνικὸν εἶναι, factitium et arte fictum. DAL. — *Adulteratur*. Vitro scilicet in eum colorem tincto : fusa materia, et colore imbuta cæruleo. Theophrastus lib. περὶ λίθων. HARD.

6. *Tinctura*. Ut ex feminis mares fiant. Mares enim valde nigri, feminæ candidæ. Agricola, lib. VI de Fossil. DAL.

7. *Tinxit*. Ἐποίησε χυτὸν, μιμησάμενος τὸν αὐτοφυῆ. Theophrast. fusilem fecit ad imitationem nativi. DALEC.

8. *Dividitur autem*. Theophrast. περὶ λίθων, p. 7. HARD.

9. *Inest ei aliquando*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 9. HARD. — *Aureus pulvis*. Cyani (*lazulite*) varietas etiamnunc apud nos expetitur, cæruleo colore ad purpureum declinante ; pyritis interstincta, quorum venæ aut puncta, dum trans purpuram lucent, auri fulgorem imitantur. ED.

XXXIX. 1. *Sapphiris enim*. Locus hic sumptus est ex Theophrasti lib. περὶ λίθων, sed depravatissima scriptura. Verba illius sunt : ἐξ ὧν καὶ τὰ σφραγίδια γλύφουσι, αἱ μὲν τῇ ὄψει μόνον [ἡδεῖαι] οἷον σάρδιον καὶ ἴασπις καὶ ἡ σάπφειρος, αὕτη δ' ἐστὶ ὥσπερ χρυσόπαστος. Legendum vero, σάπφειρος καὶ κύανος · αὕτη δὲ, etc. Satis mirari non possum, Plinium, tantum virum et in perscrutandis rerum naturis curiosum ac diligentem, hic errasse tam pueriliter, quum de sapphiro ea scribit, nimirum quod non pellucet, et aureis punctis conspergitur, quæ prorsus de cyano gemma, colore cæruleo simili audienda sunt. DAL. — *Aurum*. Aureus sapphiri colos cæruleis punctis inspergitur. HARD.

2. *Aureis punctis collucet*. Remigius BELLEAU, poeta Gallus, lepidissimis versibus pretiosissimum et rarissimum sapphirum a se visum describit, nubecula e rubro purpurascente, subcæruleo colore in infima gemmæ parte conspicua, simile sulphuris glauco nitori : dum

cæruleis. Sapphirorum, quæ cum purpura[3], optimæ apud Medos[4]: nusquam tamen perlucidæ. Præterea inutiles

accenditur, granis aureis, exiguis, intus scintillantibus, et flavo fulgore splendentibus. Aureis autem vel guttis, vel lineis distinctas, notatas, variatas, conspersas gemmas in hoc Plinii velut indice reperio. 1. Sandastrum, fulgentem aureis guttis. 2. Cyanon. 3. Sapphiron. 4. Coralloachaten. 5. Acopida. 6. Chelonitida. 7. Hormesion, radiantem auro. 8. Leucopetalon, aureis lineis candore distincto. 9. Lysimachum, Rhodio marmori similem aureis venis picturatum. 10. Leucochryson. 11. Ponticam primam, stellatam aureis guttis. 12. Ponticam secundam, lineis aureis virgatam. Dal. — *Aurum punctis collucet cæruleis.* Aureis punctis sapphiri cutem esse inspersam, et pariter cæruleis, purpureisve, quod alterum sapphiri genus est mox appellandum, indicat. Unde intelligitur, quantum sapphirus Pliniana a nostra discrepet, quæ et tota cærulea est, et perlucida: nec apud Medos solum Indosve, sed et apud nos in Europa natales habet. Plinius infra, cap. 54: « Coralloachates guttis aureis sapphiri modo sparsa. » Hard. — *In sapphiris aurum.* Sapphirus nostras tota cærulea est, et perlucida (*corindon, telesie bleue, saphir oriental*), ita ut videatur gemmam Veterum cognominem a nostrate diversam esse, aut Plinium in transcribendis auctoribus hallucinatum. Ed.

3. *Cum purpura.* Garcias ab Horto, qui de rebus Indicis scripsit, tradit in eadem fodina reperiri nonnunquam sapphiram mixtum cum carbunculo (rubino), eumque vocari ab incolis sapphirorubinum (sapphiranthraca). Gemmarii nostri vocant, *saphir rouge*. Dal. — *Cum purpura.* Cum punctis purpureis. Epiphanius, de xii gemmis, pag. 227: Λίθος σάπφειρος πορφυρίζων... Πολλὰ δὲ γένη τούτου ὑπάρχουσιν· ἔστι γὰρ ὁ βασιλικὸς, χρυσοστιγής· οὐ πάνυ δὲ οὗτος θαυμαζόμενος, ὡς ὁ διόλου πορφυρίζων· καὶ οὗτος δὲ λέγεται εἶναι ἐν τῇ Ἰνδίᾳ, καὶ Αἰθιοπίᾳ. « Sapphirus gemma purpurascit.... Multa sunt ejus genera. Est enim regius aureis punctis varius. Non est vero hic in tanta admiratione, quanta ille qui prorsus purpurascit. Et hic dicitur esse quum in India, tum etiam in Æthiopia. » Hæc totidem syllabis, apicibusque repræsentamus, quot sunt in codicibus MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. et alii: mire in libris editis hactenus interpolata: « Sapphirus enim et aureis punctis collucet. Cæruleæ et sapphiri, raroque cum purpura. Optimæ apud Medos, etc. » Quæ in ejus interpretatione loci Salmasius in Solin. pag. 132, σφάλματα committit, nec enumerare vacat, nec refellere. Sed neque Isidoro crede, Orig. XVI, 9, hunc Plinii de sapphiro locum ex depravatis exemplaribus describenti. Hard.

4. *Optimæ apud Medos.* Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. liii, de sapphiro: « Hic quoque syrtites lapis a plerisque vocatur, Quod circa Syrtes Libycis permixtus arenis, Fluctibus expulsus... Ille sed optimus est, quem tellus Medica

scalpturæ, intervenientibus crystallinis centris[5]. Quæ sunt ex iis cyanei coloris, mares existimantur.

1 XL. Alius ex hoc ordo purpureis dabitur, et ab[1] illis descendentibus. Principatum amethysti[2] Indicæ tenent. Sed in Arabiæ quoque parte, quæ finitima Syriæ Petræa vocatur, et in Armenia minore, et in Ægypto, et in Galatia[3] reperiuntur : sordidissimæ autem vilissimæque, in Thaso[4] et Cypro. Causam nominis[5] afferunt, quod usque ad vini colorem non accedunt : prius quam enim degustent, in violam desinit fulgor. Aliqua siquidem in illis purpura, non ex toto in igneum, sed in vini colorem

gignit : Qui tamen asseritur numquam transmittere visum. » HARD.

5. *Crystallinis centris*. Duritie crystallina. HARD.

XL. 1. *Et ab illis*. Et iis, qui sunt affines purpuræ, coloribus. H.

2. *Principatum amethysti*. Ἀμέθυστος, vel quod ebrietati resistit, vel quod vini colorem trahit. Elegantia duo epigrammata de amethysto vide in Antholog. Gr, lib. IV, tit. 18. Alterum Platonis junioris, de Baccho sculpto in amethysto : Πλάτωνος νεωτέρου, εἰς Διόνυσον γεγλυμμένον ἐν ἀμεθύστῳ· Ἁ λίθος ἐς' ἀμέθυστος· ἐγὼ δ' ὁ πότας Διόνυσος. Ἢ πιθέτω νήφειν, ἢ μαθέτω μεθύειν. « Hæc gemma est amethystus : amans ego vina Lyæus : Pota sit, aut ut sim sobrius, efficiat. » Asclepiadæ alterum : Εἰμὶ μέθη τὸ γλύμμα σοφῆς χερὸς, ἐν δ' ἀμεθύστῳ Γέγλυμμαι, τέχνης δ' ἡ λίθος ἀλλοτρίη. Ἀλλὰ Κλειοπάτρης ἱερὸν κτέαρ· ἐν γὰρ ἀνάσσης Χειρὶ θεὸν νήφειν καὶ μεθύουσαν ἔδει. « Ebrietas ego sum : qui fert lapis est amethystus : Ingenio gemmæ dissidet artis opus. Sed quia me Cleopatra tenet, Dea concita vino, Est in reginæ sobria facta manu. » Generis est ea vox apud Plinium feminini : masculini, Ovidio. H. — *Amethysti*. Amethystus apud nos servat nomen (*Corindon, telesie violette, améthyste orientale*); sunt et gemmæ cognomines, cum amethysto orientali non confundendæ ; nempe ex lapide quem nostrates appellant, *quarz violet, améthyste*. ED.

3. *In Galatia*. Sic MSS. omnes. Editi hactenus, *in Gallia*. HARD.

4. *In Thaso*. Reg. 2, Colb. 3, et alii, *in Tarso*. HARD.

5. *Causam nominis*. Hæc totidem fere verbis Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 9. Locum hunc integra fide ex MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. et aliis repræsentamus. Prius legebatur : « Quod usque ad vini colorem accedens, priusquam eum degustet, in violam desinat : fulgorque quidam in illa purpuræ, non ex toto igneus, etc. » Nostris exemplaribus favet Isidor. Orig. l. XVI, cap. 9 : « Causam nominis ejus asserunt, quia sit quiddam in purpura illius, non ex toto igneum, sed vini colorem habens. » HARD.

deficiens. Perlucent[6] autem omnes violaceo colore, scal- 2
pturis faciles: Indicæ absolutum felicis purpuræ colorem habent: ad hancque[7] tingentium officinæ dirigunt vota. Fundunt autem eum aspectu leniter blandum: neque in oculos, ut carbunculi, vibrant. Alterum earum[8] genus descendit[9] ad hyacinthos. Hunc colorem Indi sacon vocant[10], talemque gemmam sacondion. Dilutior eadem et sapenos vocatur. Eadem et Pharanitis[11] in contermino Arabiæ, gentis nomine. Quartum genus colorem vini habet. 3
Quintum ad viciniam crystalli descendit, albicante purpuræ[12] defectu. Hoc et minime probatur, quando præcel-

6. *Perlucent*, etc. Isidor. loc. cit. H. — *Scalpturis faciles*. Amethystus indica, ut omnes ejusdem generis (*corindon*, *telesie*) gemmæ, nulli fere duritie cedit, præterquam adamanti. Quum autem Noster « absolutum felicis purpuræ colorem indicæ » dicat, orientalem nostram amethystum, *améthyste orientale*, certe designare voluit, quam et gemmarii recentiores variis modis imitari vel adulterare noverunt. Ed.

7. *Ad hancque*. Ut in lana quæ tingitur purpuræ succo, amethysti color eluceat. Vid. l. IX, c. 62. H.

8. *Alterum earum*. Isidorus, l. c. Epiphan. p. 229, de XII gemmis: Ὁ μὲν αὐτῶν ἐστιν ὑακίνθῳ καθαρῷ παραπλήσιος. Hard.

9. *Descendit*. Accedit. Hard.

10. *Hunc colorem Indi sacon vocant*. Legend. « Hunc colorem Indi sacon vocant, talemque gemmam sacondion dilutiorem, eadem et Pharanitis in ora contermina gentis Arabiæ. » Salm. — *Dilutior eadem*. Hoc tertium amethysti genus, dilutioris paulo coloris. Ex quo intelliges perperam hunc locum a Salmasio in Solin. pag. 566, sic emendari: « Talemque gemmam sacondion dilutiorem. Eadem et Sapenos vocatur, etc. » Nam hæc ad genus amethysti pertinere necesse est, si ita legatur. Ubi igitur tertii generis mentio, quum quartum quintumque proxime sequatur? Hard.

11. *Eadem et Pharanitis*. Sic Reg. 2, Colb. 3, aliique, non *paranites*, ut editi. Pharan urbs est Arabiæ juxta Saracenos, de qua Eusebius et Hieronymus consulendi, in locis Hebraicis. Hard

12. *Purpuræ*. Purpuræ colore in albicantem deficiente. H. — *Purpuræ defectu*. Sic MSS. supra laudati: non *dejectu*, ut in libris vulgatis. Sententia est, ubi purpura deficit, in extremis videlicet oris albicare gemmam. Epiphanius, de XII gemmis, p. 229: Λίθος ἀμέθυστος. Οὗτος κατὰ τὴν αὐτοῦ περιφέρειαν φλογίζων ἐστὶ βαθέως· ἡ δὲ αὐτή ἐστι λευκοτέρα, ἐκ τοῦ μέσου οἰνωπὸν ἀποπέμπουσα εἶδος. « Circumferentiam habet profundo ceu colore flammæ ardentem. Est autem cujus circumferentia albicet, e medio sui fundens vini colorem. » Etsi hunc lo-

lens debet esse in suspectu[13], velut ex carbunculo refulgens quidam in purpura leviter roseus nitor. Tales aliqui malunt pæderotas[14] vocari, alii anterotas, multi Veneris gemmam, quod maxime videtur decere[15] et species, et colos. Eas gemmas magorum[16] vanitas resistere
4 ebrietati promittit, et inde appellatas[17]. Præterea si lunæ nomen aut solis inseratur in iis, atque ita suspendantur collo e capillis cynocephali, vel plumis hirundinis, resistere veneficiis. Jam quoque adesse reges adituris. Grandinem avertere, et locustas, precatione addita, quam demonstrant. Nam smaragdis quoque similia promisere, si aquilæ scalperentur, aut scarabæi : quæ quidem scripsisse eos non sine contemptu et irrisu generis humani arbitror.

1 XLI. Multum ab ea distat hyacinthos[1], tamen e vicino

cum aliter vertit doctus interpres. Hard.

13. *In suspectu*. Quum sublimis aspicitur : veluti si tunc ex carbunculo refulgeret nitor cum purpura roseus. Occurrit vox ea jam superius, lib. XXI, cap. 22. Hard.

14. *Pæderotas*. Quod a pueris amentur, vel quod qui gestant pueris amabiles sunt : anterotas quod mutuum amorem concilient. Dal. — *Pæderotas*. Παιδέρωτας et ἀντέρωτας, quod æque venusti sint atque puelluli, immo atque ipse Amor. Hinc apud Vopiscum *Oxypæderotinus color*, qualis nimirum in pæderote gemma, et intensus quidem, id enim ὀξὺς sonat, sive, ut Plinius ipse ait plane modo, præcellens in suspectu, et veluti ex carbunculo præfulgens color roseus, purpura leviter mixtus. H.

15. *Quod maxime videtur decere*. Lege : « Quod maxime videtur decere et species et colos : eas gemmas magorum vanitas resistere ebrietati promittit. » Salm. — *Et species, et colos. Eas gemmas*. Sic MSS. proxime appellati. Prius inepte : « Et specie et colore extremo gemmæ. Magorum..... ebrietati eas, etc. » H.

16. *Magorum*. Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 4. Albertus Magnus, de Miner. lib. II, p. 228, de amethysto : « Operatur autem contra ebrietatem, ut dicit Aaron, et facit vigilem, etc. » Hard.

17. *Inde appellatas*. Alia paulo ante nominis interpretatio reddita, quod ad vini colorem accedentes, eo prorsus inebriatæ, atque temulentæ non sint, sed leviter tantum degustarint. Dalec.

XLI. 1. *Hyacinthos*. Ὑάκινθος, colore subpurpureo, ὑποπορφυρίζων, inquit Epiphanius, p. 228. Hyacinthum ex rubinorum esse genere quidam volunt, ut animadvertit

descendens. Differentia hæc, quod ille emicans in amethysto fulgor violaceus, dilutus est in hyacintho. Primo quoque aspectu gratus, evanescit antequam satiet, adeoque non implet oculos, ut pæne non attingat, marcescens celerius nominis sui flore[2].

XLII. Hyacinthos Æthiopia mittit, et chrysolithos[1], aureo fulgore translucentes. Præferuntur iis Indicæ[2], et si variæ non sint[3], Tibaranæ[4]. Deterrimæ autem Arabicæ, quoniam turbidæ sunt et variæ, et fulgentes[5] interpellatæ nubilo macularum, etiam quæ limpidæ contigere, veluti scobe sua refertæ. Optimæ vero sunt, quæ in[6] collatione aurum albicare quadam argenti facie cogunt. Funda includuntur[7] perspicuæ. Cæteris subjicitur aurichalcum[8]. 1

Garcias ab Horto, in hist. Arom. p. 222. H. — *Hyacinthos*. Colore est auri et viridi herbaceo ad cæruleum declinante. Differt ergo ab recentiorum hyacintho, cui proprius color, *le rouge-orangé*. Ed.

2. *Nominis sui flore*. Hyacintho, « qui maxime durat, » ut dictum est lib. XXI, cap. 38. Hard.

XLII. 1. *Chrysolithos*. Χρυσολίθους, ab aureo colore: χρυσίζων μὲν ἐστιν, inquit Epiphanius, p. 229. Gemmarii hodierni topazium vocant. Marbodeus, cap. XI: « Æthiopes legimus nobis hanc mittere gemmam, etc. » Hard.

2. *Indicæ*. Chrysolithi scilicet. H. —Chrysolithus Veterum, ut jam supra monuimus, est topazius nostras (*corindon*, *telesie jaune*) gemmariis, *topaze orientale*. Multæ sunt aliæ ejusdem nominis gemmæ, variis coloribus distinctæ, sed multo minoris æstimatæ. Ed.

3. *Præferuntur iis Indicæ, et si variæ non sint*. Lege: « Præferuntur iis Indicæ, et si variæ non sint, Tibaranæ. » Populi ad Pontum *Tiberani* vel *Tibareni*: hæ sunt quas *Ponticas* paulo post vocat. Salm.

4. *Tibaranæ*. In MSS. Reg. et Colb. *Zibaranæ*. Nos *Tibaranæ* scripsimus, et quod Ponticas paulo post gemmas ejusdem fere generis Plinius commendat: et quod Tibareni, seu Tibarani populi, ad Pontum siti sunt, ut diximus lib. VI, c. 4. Libri hactenus editi, *Bactrianæ*, male. Hard.

5. *Et fulgentes interpellatæ*. Sic MSS. omnes. Editi: « et fulgoris interpellati. » Hard.

6. *In collatione*. Quando cum auro confertur et componitur. H.

7. *Funda includuntur*. Vide quæ de hac voce ac forma loquendi diximus, cap. 37. Hard.

8. *Cæteris subjicitur aurichalcum*. Cæteris chrysolithis, « quæ non sunt optimæ notæ, » subjicitur aurichalci bractea, « quæ translucere cogat. » Hard.

1 XLIII. Jam etiam expertes gemmarum usu[1], appellantur aliqui et chryselectri[2], in colorem electri declinantes, matutino tantum aspectu jucundi. Ponticas[3] deprehendit levitas. Quædam in iis duræ sunt rufæque, quædam molles et sordidæ. Bocchus auctor est, et in Hispania[4] repertas, quo in loco crystallum dicit ad libramentum aquæ puteis depressis[5] erutam, chrysolithon XII pondo a se visam.

1 XLIV. Fiunt et leucochrysi[1], interveniente candida vena. Sunt in hoc genere capniæ[2]. Sunt et vitreis similes, veluti croco[3] refulgentes. Vitrei vero[4] ut visu discerni non possint, tactus deprehendit, tepidior in vitreis.

1 XLV. In eodem genere sunt melichrysi[1], qui veluti per

XLIII. 1. *Jam etiam expertes gemmarum usu.* Quoniam nec funda includuntur, nec sunt ad signandum utiles, ut gemmæ reliquæ. Hæc in MSS. sic leguntur : « tam etiam ex parte de gemmarum usu. » In editis : « tametsi jam expertes gemmarum usu. » « Expertem fama et fortunis, » Sallustius : « expertem metu, expertem domo, » Plautus dixit. Conjiciebat Salmasius, in Solin. pag. 407 : « quondam etiam et per se gemmarum in usu. Appellantur, etc. » ut esset sententia, aurichalcum olim et per se in usu gemmarum diu apud Veteres in admiratione fuisse. Quis vero usus ille fuerit, nec ipse expedit, neque me fateor intelligere. Hard.

2. *Chryselectri.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14 : « Chryselectrus similis auro, sed in colorem electri vergens, matutino tantum aspectu jucundus, rapacissimus ignium, et si juxta fuerit, celerrime ardescens. » H. — *Chryselectri.* Chryselectrus, de quo jam in succinis dictum, nonnullis idem esse videtur cum quadam hyacinthi specie, vulgo dicta, *hyacinthe d'un blanc jaunâtre.* Ed.

3. *Ponticas.* Chrysolithos. H.

4. *In Hispania repertas*, etc. Leg. « Bocchus auctor est, et in Hispania repertas, quo in loco crystallum dicit ad libramentum aquæ puteis depressis erutam. Chrysolithon XII pondo a se visam. » Salm. — *Ad libramentum aquæ.* Hanc ipsam sententiam explicuimus cap. 9. Porro MSS. omnes *depressis*, ut edidimus, atque ut ipse Plinius loco nunc citato, non *defossis*, ut hactenus vulgati exhibent. Hard.

5. *Depressis.* Defossis ad ducendam ex libramento aquam puteis. Hard.

XLIV. 1. *Fiunt et leucochrysi.* Isidorus, loc. cit. λευκόχρυσοι. H.

2. *Capniæ.* Καπνίαι, veluti fumo infecti. Hard.

3. *Veluti croco.* Mallem, « Et veluti croco. » Hard.

4. *Vitrei vero.* Fortassis ὑαλοειδεῖς Theophr. lib. de lapidibus. Dal.

XLV. 1. *In eodem genere sunt melichrysi.* Leg. « In eodem genere

aurum sincero melle translucent. Has India[2] mittit, quanquam in duritia fragiles[3]. In eadem et xanthi[4], plebeia ibi gemma.

XLVI. Candidarum dux est pæderos[1]: quanquam potest quæri, an in colore[2] numerari debeat, toties[3] jactati per alienas pulchritudines nominis: adeo decoris prærogativa in vocabulo facta est. Est et suum genus[4] exspectatione[5] tanta dignum. Coeunt intus translucida crystallus, vi-

sunt melichrysi, qui velati per aurum sincero melle translucent: has India fert, quanquam in duritia fragiles: in eadem et Xanthi, plebeia ibi gemma. » Salm. — *In eodem genere*. Isidorus, loc. cit. μελίχρυσοι. H. — *Melichrysi*. Melichrysus nonnullis hyacinthi species videtur, quam gemmarii dicunt *hyacinthe miellée;* at hæc revera ad topazios pertinet, *topaze jaune de miel*. Ed.

2. *Has India*. Subintellige, gemmas. Hard.

3. *In duritia fragiles*. Sic MSS. omnes, Reg. 2, Colb. 3, Fux. vet. Dalec. et cæteri. Editi corrupte, « ad injuriam fragiles. » Hard.

4. *In eadem et xanthi*. Reg. 2, Colb. 3, hoc loco *xinthi*. At in Indice *xanthi*. Libri hactenus vulgati, « Eadem et xystion parit, » interpolantium scilicet manu. Eadem gemma hæc est, de qua inferius, cap. 60: « Est et alia quæ vocatur menui ab Indis, xanthos appellata Græcis, e fulvo candicans. »

XLVI. 1. *Candidarum dux est pæderos*, etc. Loquitur hic de opalo, quem pæderota plerique vocabant, non de illo privato genere. Sequentia sic legenda: « quanquam quæri possit, in quo colore numerari debeat. » Et paulo post lege: « adeo ut decoris prærogativa vocabulo facta sit. » Sequitur de altero pæderote, qui sui generis est, et ab opalo diversi: quæ sic legenda: « Est et suum genus spectatione tanta dignum, » præter opalum, quem *pæderota* multi cognominant, est et suum genus, hujus nominis spectatione et merito dignum: *spectatio*, ἀξίωσις, δοκίμασις. Sequentia sic lege: « coeunt in uno translucida crystallus, viridis suo modo aer simulque purpura. » Salm.

2. *An in colore*. An inter gemmas peculiaris cujusdam coloris censeri pæderos debeat, quum id nomen toties usurpetur in aliis generibus, in quibus eæ, quæ habent decoris prærogativam, id sibi pariter nomen adsciscunt. At est præterea sui generis gemma nunc explicanda, tanto digna nomine. H.

3. *Toties jactati*. Nam de opalo, cap. 22: « hanc gemmam propter eximiam gratiam plerique appellavere pæderota. » Et de amethystis, cap. 40: « Tales aliqui malunt pæderotas vocari, alii anterotas, etc. » Ed.

4. *Est et suum genus*. Est et peculiare pæderotis genus, tam nobili appellatione dignum. Hard.

5. *Exspectatione*. MSS. Reg. et Colb. *spectatione*. Hard.

ridis suo modo aer, simulque purpura, et quidam vini ac croci nitor[6], semper extremus in visu[7]: sed purpura coronatus,
2 et his pariter omnibus. Nec gemmarum ulla est liquidior[8], captis jucunda[9] vanitate oculis. Laudatissima est in Indis, apud quos sagenon[10] vocatur. Proxima apud Ægyptios, ubi Tenites. Tertia in Arabia, verum scabra. Mollius radiat Pontica et Asiatica. Ipsæ vero molliores sunt Galatica[11], et Thracia, et Cypria. Vitia earum languor, aut alienis turbari coloribus, et quæ cæterarum[12].

1 XLVII. Proxima candicantium est Asteria[1], principatum habens proprietate naturæ, quod inclusam lucem

6. *Vini ac croci nitor.* Prius legebatur : « Et quidam vini aureus nitor... sed purpura coronatus, madere singulis videtur his, et pariter omnibus. » Ex interpolantium scilicet officina. In MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. « vini aurei nitor : » cætera, uti edidimus. At vini aurei nitorem, vinumque aureum, qui viderit, requiro. Nos interim « vini ac croci » rescripsimus, indubitata emendatione, cujus auctor Solinus, cap. XXXIII, p. 64, dum ex hoc Plinii loco epitomen facit : « In pæderote, inquit, congruit quidquid eximium est, quadam decoris prærogativa : crystallinum lucet, rubet purpura, in orarum extimis corona crocea, velut e liquido renidente : hac suavitate oculos afficit, visum illicit, detinet intuentes. » Hard.

7. *Extremus in visu.* Solini paraphrasis, cap. XXXIII, p. 64 : « In orarum extimis corona crocea velut e liquido renidente. » Hard.

8. *Liquidior.* Liquidæ gemmæ dicuntur, quæ sunt diluti admodum coloris, non per quas facile pertransit adspectus, ut visum est Salmasio in Solinum, p. 567. H.

9. *Captis jucunda.* Sic MSS. omnes, Reg. Colb. Fux. etc. non ut libri editi hactenus, « capiti jucunda, suavis et oculis. » Solinus certe loc. cit. de capite nihil : « Hac suavitate, inquit, oculos afficit, visum allicit, detinet intuentes. » Legi potest et *suavitate*. Hard.

10. *Sagenon.* Ita MSS. omnes, tum hoc loco, tum in Indice; et mox *Tenites*, non *argenon* et *senites*, ut editi. Forte *Tenites*, pro *Tanites*, a præfectura ejus nominis in Ægypto. Hard.

11. *Galatica.* Hoc est, mollior Indica, Ægyptia, Arabica, quam Galatica, etc. Hard.

12. *Et quæ cæterarum.* Vitia gemmarum superius enumerata, c. 18. Hard.

XLVII. 1. *Asteria.* Variis in locis Italiæ reperitur. Isidorus hæc totidem verbis de asteria, quæ Plinius: sed asteriten vocat, Orig. l. XVI, cap. 10. H. — *Asteria.* Asteria, solis gemma Boetio. Nobis vulgo *girasol* (*opale chatoyante*) appellatur. Cf.

pupillæ modo quamdam continet, ac transfundit cum inclinatione[2], velut intus ambulantem ex alio atque alio loco reddens, eademque contraria soli regerens candicantes radios, unde nomen[3] invenit, difficilis ad cælandum. Indicæ præfertur in Carmania nata.

XLVIII. Similiter candida est, quæ vocatur[1] astrios, 1
crystallo propinqua, in India nascens, et in Pallenes littoribus : intus a centro ceu stella lucet fulgore lunæ plenæ. Quidam causam nominis reddunt, quod astris opposita fulgorem rapiat, ac regerat. Optimam in Carmania gigni, nullique obnoxiam vitio. Cerauniam[2] enim vocari, quæ sit deterior. Pessimam lucernarum lumini similem.

XLIX. Celebrant et astroitem[1], mirasque laudes ejus 1
in magicis artibus Zoroastrem cecinisse, qui circa eas diligentes sunt, produnt.

L. Astrobolon Sudines dicit[1] oculis piscium similem 1
esse, et radiare candido, in sole.

Cl. Lehmann, *Mém. de l'Acad. de Berlin*, ann. 1754, pag. 67. Ed.

2. *Cum inclinatione*. Quando leviter inclinatur. Hard.

3. *Unde nomen*. Ἀςεꝛία, ab ἀςὴρ, quæ vox stellam, scintillantesque radios sonat. Hard.

XLVIII. 1. *Similiter candida est, quæ vocatur astrios*. Legend. « Similiter candida est quæ vocatur astrion, crystallo propinqua, in India nascens, etc. » Dicta ἄςριον quasi parvum ἄςρον, vel parvus ἀςήρ. Salm. — *Quæ vocatur astrios*. Isidorus ad verbum hæc transcribit, Orig. lib. XVI, cap. 13 : « Astrion ex India est, crystallo propinqua : in cujus centro stella lucet fulgore lunæ plenæ. Sumpsit autem nomen, quod astris opposita fulgorem rapit ac regerit. » Forte ἄςριον dicta, quasi parvum astrum, seu μικρὸς ἀςήρ. Hard.

2. *Cerauniam*. Quasi ictam fulmine. Κεραυνὸς fulmen est. Hard.

XLIX. 1. *Et astroiten*. Astroites Cardano gemma minime perspicua, cinerea, stellatis maculis distincta, quæ in aceto, aut vino sponte movetur, animalium incessu progrediens, nunc antrorsum, nunc retrorsum, nunc in latus. Dal. — *Celebrant et astroiten*. Sic libri hujus Index. In quibus MSS. *astrionem*. In Reg. 1, *astyroten*. Ut sit ἀστροΐτης, vel ἀςροειδής. Hard.

L. 1. *Astrobolon Sudines dicit*. Legend. « Astolon (an *astrulon?*) Sudines dicit oculis piscium similem esse, et radiare candido in sole. » Utrum a forma oculis piscium similem esse dicit, an a candore? Hoc potius. Salm. — *Astrobolon*. MSS. quidam *astolon*, mendose. H.

1 LI. Est inter candidas[1] et quæ ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens. Ipsa crystallina, splendoris cærulei, in Carmania nascens[2]. Albam esse Zenothemis fatetur, sed habere intus stellam concursantem. Fieri et ceraunias, quas nitro et aceto per aliquot dies maceratas concipere stellam eam, quæ post totidem menses relanguescat. Sotacus et alia duo genera fecit cerauniæ, nigræ rubentisque, ac similes eas esse securibus : iis, quæ nigræ sunt et rotundæ, urbes expugnari et classes, easque betulos[3] vocari : quæ vero longæ sunt[4], ceraunias. Faciunt et aliam raram admodum, et Parthorum magis quæsitam, quoniam non aliubi inveniatur[5], quam in loco fulmine icto.

LI. 1. *Est inter candidas.* Hæc Isidorus ad verbum, Orig. l. XVI, cap. 13. Hard.

2. *In Carmania nascens.* Sic libri omnes editi. At MSS. ut cap. 33, sic et ista, « in Germania nascens. » Sic Plinii simius et transcriptor Solinus, cap. xx, p. 41, ubi postquam de succino Germaniæ disputavit, subjicit statim : « Cerauniorum porro genera diversa sunt : Germanicum candidum est : splendet tamen cærulo : et si sub dio habeas, fulgorem rapit siderum. » Marbodeus similiter, cap. xxii, de ceraunia : « Crystallo similem Germania mittere fertur, Cæruleo tamen infectum, rutiloque colore. » Certior his omnibus auctor Albertus Magnus lib. de Mineral. p. 232 : « Iris, inquit, lapis est crystallo similis, et est ut frequentius hexagonus. Dicit autem Evax, quod ex Arabia venit, et in mari Rubro nascitur. Nos autem invenimus maximam copiam horum lapidum in montibus Germaniæ, qui sunt inter Rhenum fluvium, et Treverensem civitatem : et diversæ quantitatis omnes sunt hexagoni. » Hard.

3. *Easque betulos.* Betuli illæ rotundæ, *les betyles*, *coquillages pétrifiés*; quas magi miras esse effectibus prædicabant et mentiebantur. Brot.

4. *Quæ vero longæ sunt.* Cerauniæ illæ longæ nobis dicuntur, *les belemnites*. Brot.

5. *Quoniam non aliubi inveniatur.* Isidorus, loc. cit. Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 22 : « Ventorum rabie quum turbidus æstuat aer, Quum tonat horrendum, quum fulminat igneus æther, Nubibus illisis cælo cadit iste lapillus, Cujus apud Græcos exstat de fulmine nomen : Illis quippe locis quos constat fulmine tactos, Iste lapis tantum reperiri posse putatur. » De lapidibus cerauniis, qui de cælo decidere creduntur, vide plura apud scriptores Miscellaneorum Curiosorum, sive Ephemeridum Germanicarum, anno 8, p. 256, ubi describuntur ii, quos delapsos aiunt mense maio,

LII. Proximum ceraunię[1] nomen apud eos habet, quæ 1
appellatur iris[2]. Effoditur in quadam insula Rubri maris,
quæ distat a Berenice urbe sexaginta millia pass. cætera
sui parte crystallus. Itaque quidam radicem crystalli esse
dixerunt. Vocatur ex argumento[3] iris. Nam sub tecto
percussa sole, species et colores arcus cælestis in proximos
parietes ejaculatur, subinde mutans, magnaque varietate
admirationem sui augens. Sexangulam esse, ut crystallum,
constat. Sed esse aliquas scabris lateribus, et angulis inæ- 2
qualibus dicunt, in sole aperto projectas, radios in se ca-
dentes discutere : aliquas vero ante se projecto nitore
adjacentia illustrare. Colores vero non nisi ex opaco red-
dunt, nec ut ipsæ habeant, sed ut repercussu parietum
elidant : optimaque, quæ maximos arcus facit, simillimos-
que cælestibus. Est et alia iris, cætero similis, at prædura:
quam Horus crematam tusamque ad ichneumonum morsus
remedio esse, nasci autem in Perside tradit.

LIII. Similis est aspectu, sed non ejusdem effectus, 1
quæ vocatur zeros[1], alba nigraque macula in transversum
distinguente crystallum.

anno 1667. Ceraunium unam in museo nostro Parisiensi servamus. H. — *Quam in loco fulmine icto.* Lapides illi qui de cælo decidunt, aut decidere creduntur, nobis videntur esse quos vulgo dicimus, *pierres météoriques*, *aérolithes* : quorum de origine peritiores adhuc viri non consentiunt. Ed.

LII. 1. *Proximum cerauniæ.* Quoniam ut a fulmine ceraunia, sic ab arcu cælesti iris nomen habet : utraque ex similitudine rei alicujus in aere genitæ. Hard.

2. *Quæ appellatur iris.* Nonnullis idem esse videtur ac lapis, quem nunc vocant, *quarz hyalin irisé* (*intérieurement*), seu irin Veterum, *iris*. Et eodem tamen nomine designant crystallos quasdam (*quarz limpide*), teste Cl. Haüy, quæ certa inclinatione ad solem, sideris imaginem, singulis distinctam coloribus, radiis refractis, in pariete vicino pingunt. Ed.

3. *Vocatur ex argumento.* Hoc est, ex re ipsa. Hæc totidem verbis Solinus, cap. xxxiii, p. 63 et 64; Isidorus, lib. XVI, c. 13. Marbod. cap. xlviii : « Clara luce micans, fert causam nominis hujus, etc. » H.

LIII. 1. *Quæ vocatur zeros.* In MSS. hoc loco, *erros*. In Indice, *lepor*. Hard.

1 LIV. Expositis per genera colorum principalium gemmis, reliquas litterarum ordine explicabimus.

(x.) Achates in magna fuit auctoritate[1], nunc in nulla[2]. Reperta primum[3] in Sicilia[4] juxta flumen ejusdem nominis, postea plurimis locis, excedens amplitudine, varietatibus numerosa. Multa et cognomina ejus. Vocatur enim iaspachates[5], cerachates[6], sardachates[7], hæmachates[8], leucachates[9], dendrachates[10], velut arbuscula insignis:

LIV. 1. *Achates in magna fuit auctoritate.* De achate multa Orpheus, lib. περὶ λίθων, laudes ejus quater repetens, quasi gemmæ maximæ dignitatis. Dalec. — *Achates.* Hæc totidem verbis Solinus, cap. v, pag. 21; Isidorus, lib. XVI, cap. 11, et Marbod. lib. de Lapid. pret. cap. ii. Nostris, *agate.* Hard.

2. *Nunc in nulla.* Fecit vilitatem copia. Hard.

3. *Reperta primum.* Nempe gemma, ea quæ achates dicitur. Alias enim masculini generis ὁ ἀχάτης. H.

4. *In Sicilia.* Theophr. lib. περὶ λίθων. Καλὸς δὲ λίθος καὶ ὁ ἀχάτης ὁ ἀπὸ τοῦ Ἀχάτου ποταμοῦ τοῦ ἐν Σικελίᾳ. Hard.

5. *Vocatur enim iaspachates.* Ab affinitate cum iaspide, ut supra iasponyx, cap. 37. Aetius, lib. II de Re med. cap. 37, pag. 54: « Iaspachates, inter iaspidem, qui smaragdo assimilatur, et achaten, medius. » Ἰασπαχάτης, ἐκ τῆς σμαραγδιζούσης ἐστὶν ἰάσπιδος, καὶ τοῦ ἀχάτου. Prius legebatur in Plinianis libris vulgatis, *passachates*, insulse. In MSS. Reg. 2, Colb. 3, aliisque, *psapsachates.* Nos certissima conjectura, *iaspachates* rescripsimus, non Aetii modo auctoritate nixi, sed et poetæ, Orphei, iaspachaten describentis, et sardachaten, tit. Ἀχάτης, vers. 3: Πολλὰ μὲν οὖν ῥέα γ' ἐστὶν Ἀχάτου χρώματ' ἰδέσθαι· Ἐν γάρ οἱ δήεις ὁρόων ὑαλώπιν ἴασπιν, Σάρδια δ' αἱματόεντα καὶ αἰγλήεντα μάραγδον. H. — *Iaspachates.* Nobis dicta *jaspe agaté*; cerachates, *agate orangée*; sardachates, *sarde-agate*; hæmachates, *agate à veines rouges*; leucachates, *ag. blanche*; dendrachates, *ag. arborisée*; coralloachates, *ag. coralline*; specie fluminum, *ag. ondulée*; jumentorum, *ag. zoomorphite*; leoninæ pellis, *ag. léontine*, *fauve*; hyenæ pellis, *agate pointillée*, etc. Brot.

6. *Cerachates.* De hoc genere Solinus, cap. v, pag. 21: « Qui sunt facie cerea, abundantes trivialiter, negliguntur. » Marbodeus, cap. ii, de achate: « Cerea cui facies, quia creber, vilis habetur. » Hard.

7. *Sardachates.* Ob aliquam cum sarda similitudinem. Meminit hujus Orpheus, tit. Ἀχάτης. Hard.

8. *Hæmachates.* Solinus, loc. cit. « Hæmachates sanguineis maculis rubescit. Αἱμαχάτης. » Meminit et Marbodeus, loc. cit. Hard.

9. *Leucachates.* Λευκαχάτης. A colore albicante nomen. Hard.

10. *Dendrachates.* Nemorosæ, silvosæ. Camillus Pisaurensis achaten se testatur vidisse, in cujus planitie septem arbores delineatæ

autachates[11], quum uritur, myrrham redolens: coralloachates[12] guttis aureis sapphiri modo sparsa, qualis copiosissima in Creta, sacra appellata. Putant eam contra 2
araneorum et scorpionum ictus prodesse. Quod in Siculis utique crediderim, quoniam primum ejus provinciæ afflatu scorpionum[13] pestis exstinguitur. Et in India inventæ contra eadem pollent, et aliis magnis miraculis. Reddunt enim species fluminum[14], nemorum, et jumentorum, etiam esseda, et staticula[15], et equorum ornamenta. Medici coticulas[16] inde faciunt. Spectasse etiam prodest[17] oculis. Sitim quoque sedant[18] in os additæ. Phrygiæ viridia non habent. Thebis Ægyptiis repertæ carent rubentibus venis

conspiciebantur. DAL. — *Dendrachates.* Δενδραχάτης. Non una modo arbuscula, sed viridarii integri, seu nemoris specie insignem esse Orpheus cecinit : Εἰ καὶ δενδροφύτοιο φέροις τρύφος ἐν χεριπέτρης Μᾶλλον καὶ τέρποιτο θεῶν νόος αἰὲν ἐόντων. Δένδρεα γὰρ μάλα πολλὰ κατόψεαι ὡς ἐνὶ κήπῳ Ἀνθεμόεντι, κλάδοισιν ἐπασσυτέροις κομόωντα. Τοὔνεκά οἱ καὶ φῶτες Ἀχάτῃ δενδρήεντι Θῆκαν ἐπωνυμίην, etc. HARD.

11. *Autachates.* Legend. « Stactachates quum uritur, myrrham redolens. » *Stactachates* sic dictus, quod stactæ odorem, id est, myrrhæ haberet ustus. SALMAS. — *Autachates.* Sic MSS. omnes. Editi, *antachates.* Salmasius, in Solin. pag. 133, conjiciebat *stactachates :* cui vellem codex aliquis probæ notæ faveret. Stacten scio myrrham appellari. De hoc genere tacito illius nomine, Marbodeus, loc. cit. « Est et qui myrrhæ succensus spirat odorem. » HARD.

12. *Coralloachates.* Marbodeus, loc. cit. « Hunc quoque corallo similem gerit insula Creta : Cujus planities croceis est illita venis. Iste nepæ virus fugat, et quod vipera fundit. » Solinus, cap. v, pag. 21 : « Dat Creta, quem curaliachaten vocant, curalio similem; sed illitum guttis auro micantibus, et scorpionum ictibus resistentem. » HARD.

13. *Scorpionum pestis exstinguitur.* Qui a scorpione icti sunt, ea peste levantur, ubi attigere auram Siculi cæli. HARD.

14. *Species fluminum.* Marbodeus et Solinus, locis cit. HARD.

15. *Et staticula.* Quid sint staticula, jam diximus lib. XXXIV, cap. 48. HARD.

16. *Medici coticulas.* Mortaria parva, ut quidem interpretati sumus, lib. XXXVI, cap. 38, quod frequenter ex cote fiunt. HARD.

17. *Spectasse etiam prodest.* Solinus et Marbod. locis cit. Jam Albertus Magnus, de Miner. lib. II, pag. 228. HARD.

18. *Sitim quoque sedant.* Auctores proxime appellati. HARD.

et albis. Et hæ quoque contra scorpiones validæ. Eadem auctoritas et Cypriis est. Sunt qui maxime probent vi-
3 tream perspicuitatem in his [19]. Reperiuntur et in Thracia, et circa Œtam, et in Parnasso, et in Lesbo, ac Messene, similes limitum floribus [20], et in Rhodo. Aliæ apud magos differentiæ. Leoninæ pelli similes, potentiam habere contra scorpiones dicuntur. In Persis vero suffitu earum tempestates averti, et præterea fulmina [21]. Argumentum esse, si in ferventes cortinas additæ refrigerent: sed ut prosint, leoninis jubis [22] alligandas: nam hyænæ pelli similem abo-
4 minantur, discordialem domibus. Eam vero, quæ unius coloris sit [23], invictam athletis esse [24]. Argumentum ejus, quod in olla plena olei cocta cum pigmentis, et intra duas horas subfervefacta, unum colorem ex omnibus faciat minii [25]. Acopos nitro similis est, pumicosa, aureis guttis stellata. Cum hac oleum subfervefactum perunctis lassitudinem (si credamus) solvit. Alabastrites [26] nascitur

19. *Sunt qui maxime probent vitream perspicuitatem in his.* Legend. « Sunt qui maxime probent vitream perspicuitatem. Reperiuntur et hæ in Thracia. » Salm. — *Sunt qui maxime.* Solinus loc. cit. « Qui maxime probantur, vitream habent perspicuitatem, ut Cyprius. ». H.

20. *Limitum floribus.* Floribus qui in limitibus agrorum nascuntur. Hard.

21. *Et præterea fulmina.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 11, de achate : « Magi, inquit, suffitu earum, si creditur, tempestates avertunt, flumina sistunt. » Ex Plinianis codicibus, *fulmina* legi multo malim. Hard.

22. *Leoninis jubis.* Pilo e jubis leonum. Sic paulo infra, aspilaten ait cameli pilis splenicis alligari oportere. Hard.

23. *Quæ unius coloris sit.* Sic MSS. omnes, editique libri, rectissime : non *minii coloris*, ut visum est nonnemini. Hard.

24. *Invictam athletis esse.* Invictos reddere athletas. Vires conferre corporibus dixit Albertus Magnus, de Mineral. lib. II, pag. 228. Scilicet quod omnia pigmenta quibuscum incoquebatur, intra duas horas colorem suum miniaceum sorbere adigebat, eo argumento athletæ invictam eam esse pronuntiabant. Hard.

25. *Minii.* Miniacei coloris achaten laudat et Orpheus, tit. Ἀχάτης. Ἐν δ' ὅγε μιλτοπάρηος, etc. Hard. — *Acopos.* Ἄκοπος, quod laborem, τὸν κόπον, et lassitudinem levare creditur. Hard.

26. *Alabastrites.* Apollonius apud Galenum, lib. V κατὰ τόπους, ala-

in alabastro Ægypti, et in Syriæ Damasco, candore interstincto variis coloribus[27]. Hæc cremata[28] cum fossili sale ac trita, gravitates oris et dentium extenuare dicitur. Alectorias vocant in ventriculis[29] gallinaceorum inventas, crystallina specie, magnitudine fabæ: quibus[30] Milonem Crotoniensem usum in certaminibus, invictum fuisse videri volunt[31]. Androdamas argenti nitorem habet[32], ut adamas, quadrata, semperque tessellis similis. Magi pu-

bastritem ustum cum sale et pumice tostis, valde probat ad dentes denigratos. Dalec. — *Alabastrites.* Ἀλαβαστρίτης. Gemma hæc diversa a marmore ejusdem nominis. H. — De alabastrite marmore, *albâtre calcaire* (*chaux carbonatée concrétionnée*), de alabastro, *albâtre gypseux* (*chaux sulfatée compacte*), jam supra diximus, XXXV, 12. Ed.

27. *Candore interstincto variis coloribus. Interstincto*, id est, distincto, διαστικτῷ, nempe de alabastrite. Gelen.

28. *Hæc cremata.* Apollonius apud Galenum, lib. V, κατὰ τόπους, pag. 548, alabastriten ustum cum sale et pumice tostis valde commendat ad emendandam dentium nigritiem. Hard.

29. *Alectorias vocant in ventriculis. Alectoria* quum dicitur, subintelligitur gemma: quum *alectorius*, lapis. Salmas. — *Alectorias vocant*, etc. *Alectoriæ* in Indice, ut gemmas subintelligas. Hæc iisdem verbis Solinus, cap. 1, pag. 8, et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13. Ab ἀλέκτωρ, quæ vox gallum sonat, nomen huic gemmæ datum. Marbodeus, lib. de Lap. pret. cap. 3: « Ventriculo galli qui testibus est viduatus, Quum tribus ad minimum factus spado vixerit annis, Nascitur ille lapis, cujus non ultima laus est, Et per bis binos capit incrementa sequentes: Hinc alectorio nomen posuere priores: Mensuramque fabæ crescens excedere nescit: Crystallo similis, vel aquæ, quum limpida paret. Invictum reddit lapis hic quemcumque gerentem. Nam Milo Crotonias pugiles hoc præside vicit: Hoc etiam multi superarunt prælia reges; Acquiritque novos, veteresque instaurat honores, etc. Ut bona tot præstet, clausus portetur in ore. » Hard.

30. *Quibus Milonem.* De eo in Anthologia, lib. III, cap. 2: Μίλωνος τόδ' ἄγαλμα καλοῦ καλόν, ὅς ποτε Πίσῃ Ἑπτάκι νικήσας, ἐς γόνατ' οὐκ ἔπεσεν. « Pulchra hæc Milonis statua est, cui præmia septem Pisa dedit lapso nec semel in genua. » H.

31. *Invictum fuisse videri volunt.* Vicit eum Tritormas bubulcus. Rhodig. Dal.

32. *Androdamas argenti nitorem habet.* Vim et duritiem adamantis habere androdamantem innuit. Salmas. — *Androdamas.* Ἀνδροδάμας, παρὰ τὸ τοὺς ἄνδρας δαμάζειν. Solinus hæc pariter totidem verbis, cap. xxxiii, pag. 64, et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14. Marbodeus, cap. v, addit in mari Rubro hunc lapidem inveniri. Hard. —

tant nomen impositum ab eo, quod impetus hominum,
6 et iracundias domet. Eadem sit, an alia, argyrodamas[33], auctores non explicant. Antipathes[34] nigra non translucet. Experimentum ejus si coquatur in lacte: facit enim hoc myrrhæ simile immissa. Eam contra effascinationes auxiliari magi volunt. Arabica ebori simillima est[35]: et hoc videretur, nisi abnueret duritia. Putant contra dolores nervorum prodesse habentibus. Aromatites[36] et ipsa in Arabia traditur gigni, sed et in Ægypto circa Pyras, ubique lapidosa, et myrrhæ coloris, et odoris, ob hoc reginis fre-
7 quentata. Asbestos[37] in Arcadiæ montibus nascitur, coloris ferrei. Aspilaten[38] Democritus in Arabia gigni tradit, ignei

Magi putant. Sic auctores proxime appellati. Hard.

33. *Argyrodamas.* Vel argyradamas, quasi argenteus adamas: quod, ut androdamas, argenti nitorem habet. Hard.

34. *Antipathes.* Ctesias apud Stobæum, ὄρος ἐςὶ τῆς μυσίας εὔθρας καλούμενον, γεννᾶται δὲ ἐν αὐτῷ λίθος ἀντιπαθὴς προσονομαζόμενος, ὃς κάλλιςα ποιεῖ πρὸς ἀλφοὺς, καὶ λέπρας δι' οἴνου τριβόμενος, καὶ τοῖς πάσχουσιν ἐπιτιθέμενος. Dal. — *Antipathes.* Ἀντιπαθής. Gemmæ ei nomen ex eo quod veneficiis resistere existimatur. Ctesias apud Stobæum, sermone de morbis, λίθον ἀντιπαθῆ, e Mysiæ monte effossum, tritum impositumque ait lepram sanare ac vitiligines. Dioscoridi, lib. V, cap. 140, ἀντιπαθὲς corallium est coloris nigri. Hard.

35. *Arabica ebori simillima est.* Marmoris genus. Hanc ab Orpheo, lib. περὶ λίθων, *Barbarum lapidem* vocari putant. Dal. — *Arabica.* Isidorus hæc quoque, Orig. lib. XVI, cap. 14. Forte idem qui *Arabus lapis* superius appellatus est, *ebori similis*, lib. XXXVI, cap. 41. H.

36. *Aromatites.* Succini species. Dal. — *Aromatites.* Ἀρωματίτης, cui ab odoramentis nomen. Cæsalpinus existimat ambram esse, *l'ambre gris.* Hard. — *Circa Pyras.* Brot. emendat, *circa Philas.* Ed.

37. *Asbestos.* In optimo libro *Aspictos* scribitur. Salm. — *Asbestos*, etc. « Ἄσβεςος, cui nomen est, inquit Solinus, cap. vii, p. 22, quod accensus semel exstingui nequit. » Isidorus, lib. XVI, cap. 4; Albertus, tract. 2, pag. 227; Marbodeus, cap. vii. Linum asbestinum, de quo lib. XIX, cap. 4, fieri ex eo lapide in fila tenuia deducto, quod vulgo creditum est, falsum est. Hard. — *Asbestos.* Asbesti nomine variæ intelliguntur substantiæ, quas nostri vocant, *diallage soyeux ou asbestiforme*, *pyroxène asbestoïde*, *stéatite fibreuse*, *épidote fibreuse et fibro-soyeuse*, etc. Ed.

38. *Aspilaten.* In Indice *Aspisatis.* Incognita. Hard.

coloris. Eam oportere cameli pilo splenicis alligari : inve-
nirique in nido Arabicarum alitum[39]. Et aliam eodem
nomine ibi in Leucopetra nasci argentei coloris, radian-
tem, contra lymphatum[40] habendam. Atizoen[41] in India
et in Perside ac Ida monte nasci tradit, argenteo nitore
fulgentem, magnitudine trium digitorum, ad lenticulæ
figuram, odoris jucundi, necessariam magis regem consti-
tuentibus[42]. Augites[43] multis alia videtur esse, quam quæ
callais. Amphitane[44] alio nomine appellatur chrysocolla, 8
in Indiæ parte, ubi formicæ eruunt aurum, in qua inve-
nitur auro similis quadrata figura : affirmaturque natura
ejus, quæ magnetis : nisi quod trahere quoque aurum
traditur. Aphrodisiace[45] ex candido rufa est. Apsyctos[46]
septenis diebus calorem tenet excalfacta igni, nigra ac
ponderosa, distinguentibus eam venis rubentibus. Putant
prodesse contra frigora. Ægyptillam[47] Iacchus intelligit,

39. *Arabicarum alitum*. Quas melancoryphos vocant, cap. 33. H.

40. *Contra lymphatum*. Rectius forte, *contra lymphationes*. Sed nihil simile MSS. codices habent : in quibus clare, « radiantem eum luna habitum habentium, » ut apparet, corrupte. » Hard.

41. *Atizoen*. Index, *Atizoae*. H.

42. *Regem constituentibus*. MSS. omnes, *regum constitutionibus*. H.

43. *Augites*. Αὐγίτης, cui a splendore, αὐγὴ, sive perspicuitate, nomen. De callaide, cap. 33. H. — Hic restituendum videtur *augitis*, ut et sup. *alabastritis*, etc. Ed.

44. *Amphitane*. MSS. *Ampitanes*. Sed Index e probatissimis exemplaribus, *Aphidane*, nomine, ut videtur, barbarico. Habet hæc eadem, quæ Plinius, de chrysocolla, Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14. H.

45. *Aphrodisiace*. Quasi dicatur Veneris gemma, quod nomen vidimus cum aliis pariter communicatum, cap. 44 : achatæ speciem esse Dalecampius conjicit ; nec male. Hard.

46. *Apsyctos*. Sic etiam in Indice. Libri hactenus editi, *Asyctos*. Albertus Magnus, lib. II de Mineral. pag. 227, et Marbodeus, cap. VI, qui hæc totidem verbis referunt, *absinthos* mendose, pro *apsyctos* habent. Isidorus, lib. XVI, cap. 11, item vitiose, *absectos*. Ἄψυκτος græce intelligitur, qui refrigerari nequit, qui non inalgescit. Hard.

47. *Ægyptillam*. Onychis genus. Dal. — *Ægyptillam*. Sic ab Ægypto Isidorus quoque appellat. Ugutio quoque in Glossario MS. « Ægyptilla, gemma, ab Ægypto, ubi invenitur. » Tamen in Indice *Ægypulla*. Reg. 2, Colb. 3, et Fux. alii, *agistilla*. Hard.

nascitur, ebori similis[4]. Callainas vocant e turbido callaino[5]. Ferunt plures simul inveniri conjunctas. Catochitis[6] Corsicæ lapis est[7], cæteris major : mirabilis, si vera
2 traduntur, impositam manum veluti gummi retinens. Catopyritis[8] e Cappadocia provenit. Cepitis[9], sive cepolatitis, candida est, venarum nodis coeuntibus, candore imaginem regerens. Ceramites[10], testæ colorem habet. Cinædiæ inveniuntur[11] in cerebro piscis ejusdem nominis, candidæ et oblongæ, eventuque mirandæ, si modo est fides, præsagire eas habitum maris, nubilo colore aut tranquillitate. Ceritis[12] ceræ similis est : circos[13] accipitri : corsoi-

4. *Cappadocia in Phrygia nascitur, ebori similis.* Sic totidem syllabis MSS. omnes. Qui Plinio edendo hactenus navarunt operam, quum gemmæ nomen esse Cappadociam non intelligerent, id quod ex Indice discere eos oportebat, ita scripsere : « In Cappadocia et in Phrygia nascitur, ebori similis. » Nomen habet hæc gemma a Cappadocum officinis, in quibus ea poliri, unde Romam advehi solita olim esset. H.

5. *Callainas vocant e turbido callaino.* Hoc est, callaini coloris, qualis in gemma callaide, sed turbidi. Has voces porro, « vocant e turbido callaino, » adjecimus e MSS. exemplaribus, quum a typis eæ abessent. In Indice, *Callaica.* Ὄςρακον καλλάϊνον tritum, dentibus denigratis, gingivisque stabiliendis, affricat Galenus, lib. V, κατὰ τόπους, p. 548. Hard.

6. *Catochitis.* Κατοχίτης λίθος, a retinendo, παρὰ τὸ κατέχειν, nomen accepit. Succini species, seu bituminis videtur. Solinus, cap. III, pag. 17 : « Κατοχίτην vocant lapidem fatu dignissimum. Major est cæteris, qui ad ornatum destinantur : nec tám gemma, quám cautes, etc. » Hard.

7. *Corsicæ lapis est.* Bituminis, aut succini species esse Dalec. ait; ut videtur nobis, recte. Ed.

8. *Catopyritis.* Subintellige, gemma. Hard.

9. *Cepitis.* A cepa, vel ab horto dicta, achatis genus. Dal. — *Cepitis*, etc. Sic in Indice hujus libri. MSS. hoc loco, *cepitis*, sive *cepolatmes.* Ab horto, ἀπὸ τοῦ κήπου, appellationem trahere ea videtur, ob odorum varietatem. Hard.

10. *Ceramites.* Κέραμος testam sonat. Hard.

11. *Cinædiæ inveniuntur.* Iisdem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 10. Cinædi pisces superius appellati, lib. XXXII, cap. 53. De lapillis ejusmodi, vide quæ diximus lib. XXIX, cap. 38. Hard.

12. *Ceritis.* Ἀπὸ τοῦ κηροῦ, a cera.

13. *Circos.* Tecolithi genus. Turneb. Advers. lib. XXVIII, cap. 36, legit, *circos spiris*, id est, circulis. Dalec. — *Circos accipitri.* Subintellige, similis est, ex antece-

des[14] canitiei hominis : coralloachates[15] corallo aureis guttis distinctæ. Corallis minio similis gignitur in India et Syene. Craterites[16] inter chrysolithum et electrum colo- 3
rem habet, prædurae naturæ. Crocallis cerasum repræsentat. Cytis[17] circa Copton nascitur candida, et videtur intus habere petram, quæ[18] sentiatur etiam strepitu. Chalcophonos nigra est[19], sed illisa æris tinnitum reddit, tragœdis, ut suadent, gestanda. Chelidoniæ[20] duorum sunt

dente sententia. Libri omnes hactenus editi : *circos pyris*. Turneb. Advers. lib. XXVIII, cap. 36, p. 1021, conjiciebat *spiris*, hoc est, circulis, quod *circum* appellari gemmam intelligeret. At vocibus græcis fere gemmæ omnes redduntur a Plinio, non latinis. MSS. Reg. 2, Colb. 3, et alii, *circos acapiri*. Unde indubitatam lectionem eruimus, *circos accipitri*. Nam κίρκον ex accipitrum genere esse, qui cum vulpibus inimicitias gerat naturæ repugnantia, quis ignorat, qui græcas litteras vel labris ultimis degustarit? Hard.

14. *Corsoides*. Amianti species: κόρσαι, maxillæ, tempora, barba; inde κορσεύς, tonsor, κορσετήριον tonstrina. Rhod. lib. IV, cap. 4. Dalec. — *Corsoides*. Κορσοειδής, a κόρση, quæ vox capillum græce sonat, ἀπὸ τοῦ κείρεσθαι. Hard.

15. *Coralloachates*. De ea jam supra, cap. 54. Hard.

16. *Craterites*. A prædura natura ei nomen, διὰ τὸ κρατερὸν, seu καρτερὸν εἶναι. Hard.

17. *Cissites*. Cyssites, ἀπὸ τοῦ κύειν, a conceptu, quasi gravida : quanquam et κισσᾶν Græci etiam κύειν dixerunt. Turn. ibid. Dalec. — *Cytis*. Sic libri hujus Index, non ut h. l. typi, *cissites*. H. — Aetitæ quoddam, ut videtur, genus. Ed.

18. *Petram, quæ*. Sic MSS. omnes. Libri editi, *partum qui*. Hard.

19. *Chalcophonos nigra est*. Vide Solinum, cap. L. Chalcophoni prope Anicium Vellauniorum plurimæ sunt ubivis in structuris murorum, et parietibus temere congestis, nigræ, leves, fistulosæ, tophaceæ, quum ferro percutiuntur tinnientes. Parietes delubri divæ Virginis alternis ordinibus hujus lapidis et candidi illic exstructi sunt. Dalec. — *Chalcophonos*. Ad verbum hæc Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14. Χαλκόφωνος, ab æris sonitu. Solinus, c. XXXVII, p. 67 : « Chalcophthonges resonat ut pulsa æra : pudice habitus, servat vocis claritatem. » Habet eadem Marbodeus, cap. XVI, adjicitque esse nigri coloris. H.

20. *Chelidoniæ*. Χελιδόνιαι. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 9 : « Chelidonia ex hirundinum vocata colore : et duorum est generum : quarum una ex altera parte purpurea : et altera purpurea nigris intervenientibus maculis. » Chr. Encelius, de Re metal. et gemmis, lib. III, c. 44, visos a se lapides ait in ventriculis pullorum hirundinum, primo partu exclusorum, magnitudine seminis lini : quorum alter niger, rufus alter esset, etc. Hard.

generum: hirundinum[21] colore: et altera parte purpureæ nigris interpellantibus maculis. Chelonia[22] oculus est Indicæ testudinis, vel portentosissima magorum mendaciis.
4 Melle enim[23] collutam, et linguæ impositam futurorum scientiam præstare promittunt: quintadecima luna, et silente[24], tota die: decrescente vero, ante solis ortum: cæteris diebus, a prima in sextam horam[25]. Sunt et chelonitides[26] testudinum similes, ex quibus ad tempestates sedandas multa vaticinantur. Ea vero, quæ sit aureis guttis, cum scarabæo decocta, et dejecta in aquam ferventem tempestates moveri. Chloritis[27] herbacei coloris est, quam dicunt magi inveniri in motacillæ avis[28] ventre, congenitam ei: ferroque includi jubent, ad quædam prodigiosa moris sui. Choaspitis[29] a flumine dicta est viridis, ful-
5 goris aurei. Chrysolampis in Æthiopia[30] nascitur, pallida

21. *Hirundinum*. Priores hirundinum colore: posteriores altera parte purpureæ, cum nigris maculis. Hard.

22. *Chelonia*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14. Marbodeus, cap. XIX: « Indica testudo mittit lapidem cheloniten, Gratum purpureo, varioque colore nitentem. Quem si sub lingua loto quis gesserit ore, Posse magi credunt hunc divinare futura. Orto mane die sextam dumtaxat ad horam, Tempore quo lunæ succrescens cernitur orbis. Sed luna prima lapidis prædicta potestas Totius fertur spatio durare diei. Quintæ post decimam concordant tempora primæ. At decrementi lunaris tempore toto Ante diem lapidi tantum manet illa potestas. » Hard.

23. *Melle enim*. Mallem ego, *mane enim*. Nam Marbodeus, « orto mane die: » de melle, nihil. Hard.

24. *Et silente*. Et interlunii die tota. Hard.

25. *In sextam horam*. Quæ nobis duodecima est, sive meridies. H.

26. *Sunt et chelonitides*. Testudinibus videlicet, ταῖς χελώναις, colore similes. Hard.

27. *Chloritis*. A colore viridi, quem Græci χλωρὸν dicunt. Hard.

28. *Motacillæ avis*. Quæ a crebra agitatione clunium et caudæ σεισοπυγὶς græce et σείσουρα dicitur: Gallis, *lavandière*, *bergeronette*, Bellon. lib. VII, cap. 10. Hard.

29. *Choaspites*. Chrysoberylli genus. Dal. — *Choaspitis*. A Choaspe fluvio, de quo lib. VI, cap. 31. Hæc Isidorus iisdem verbis, Orig. l. XVI, cap. 7. Hard.

30. *Chrysolampis in Æthiopia nascitur*. Chrysolithi genus. *Chrysoprasion* vocant Isidorus et Marbodeus: *chrysopagion* Albertus: *chrysopsin* quidam. Alius est chrysoprasus de-

die, et in nocte ignea. Chrysopis[31] aurum videtur esse. Ceponides[32] in Æolidis Atarne, nunc pago, quondam oppido, nascuntur, multis coloribus translucentes, alias vitreæ, alias crystallinæ, alias iaspideæ. Sed et sordidis tantus est nitor, ut imagines reddant, ceu specula.

LVII. Daphniam Zoroastres[1] morbis comitialibus demonstrat. Diadochos[2] beryllo similis est. Diphyes[3] duplex, candida ac nigra, mas ac femina, genitale utriusque sexus distinguente linea. Dionysias nigra[4] ac dura mixtis I

scriptus supra cap. 8. Dalec. — *Chrysolampis*. Sic libri omnes. Χρυσόλαμπις. Chrysopastum Solinus vocat cap. xxx, pag. 57. Isidorus item, Orig. lib. XVI, cap. 16: « Chrysoprasius Æthiopicus est, quem lapidem lux celat, prodit obscuritas. » Item cap. 14, chrysolampin appellat, atque iisdem verbis describit. H.—Quibusdam videtur esse *la pierre de Bologne*. Ed.

31. *Chrysopis*. Hyacinthi species. Dalec. — *Chrysopis*. Χρυσωπὶς, ab auri aspectu et specie. Sic MSS. omnes, et Index, non ut editi, *chrysophis*. Isidor. Orig. lib. XVI, c. 14. Hard.

32. *Ceponides*. Sic MSS. omnes hoc loco: in Indice variant: ab horto, quem Græci κῆπον vocant, nomen traxit, ob colorum varietatem. Hard.

LVII. 1. *Daphniam Zoroastres*. Præter gemmas, quarum nomen incipit a littera C, memoratas Plinio, Orpheus lib. περὶ λίθων, coryphoden recenset, et chabazium. Coryphoden alii esse volunt sex lateribus angulosum, cujus meminit auctor capite altero hujus libri: alii vero Indicum adamantem, lateribus sexangulum, descriptum capite quarto hujusdem libri: alii beryllum, e quo cylindros Indi faciunt, supra capite 5 ultimo proximo. De chabazio nondum liquet. Dal. — *Daphniam*. Δαφνίαν, quasi lauream. Hard.

2. *Diadochos*. Διάδοχος, quasi berylli vicaria, eidemque substituta. Apud Albertum M. de Mineral. p. 230: *diacodos*, mendose. Marbodeus, cap. xxiv: « Diadochos, perquam responsa petentibus aptus Dæmonis effigies varias ostendere fertur, etc. Hunc autem perhibent similem fulgore beryllo, etc. » H.

3. *Diphyes*. Sic etiam Index: non *diphris*. Græcis διφυὴς, quasi biformis, aut ancipitis naturæ: quod utriusque sexus in se delineatum genitale exhibet. Hard.

4. *Dionysias nigra . . . ex aqua trita saporem vini facit*. Nota hæc locutio latine scientibus, « lapidem ex aqua terere, » nihil aliud est, quam in aqua terere, vel cum aqua. Salm. — *Dionysias*. Διονυσιάς. Solinus, cap. xxxvii, p. 67: « Dionysias fuscus est, etc. » Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 11. Marbodeus, cap. xxv: « Nigra micat rubeis Dionysia consita guttis. Hanc in aqua tritam vinum fragrare lo-

rubentibus maculis : ex aqua trita saporem vini facit, et
2 ebrietati resistere putatur. Draconites, sive dracontia[5], e cerebro fit draconum : sed nisi viventibus absciso numquam gemmescit, invidia animalis mori se sentientis. Igitur dormientibus amputant. Sotacus[6] qui visam eam gemmam sibi apud regem scripsit, bigis vehi quærentes tradit : et viso dracone spargere somnifica medicamenta, atque ita præcidere. Esse autem candore[7] translucido, nec postea poliri, aut artem admittere.

1 LVIII. Encardia cognominatur et ariste[1] : una, in qua nigra effigies cordis eminet : altera eodem nomine, viridi colore, cordis speciem repræsentat : tertia cor nigrum ostendit, reliqua sui parte candida. Enorchis[2] candida est, divisaque fragmentis testium effigiem repræsentat. Exebe-

quuntur, Et tamen ebrietas ipsius odore fugatur, etc. » Hard.

5. *Draconites, sive dracontia.* Philostratus scribit in India dracones esse, alios palustres, tardos, pigros, sine cristis : alios montanos, grandiores, acriores, cristatos. In horum capite reperiri gemmam specie aspectuque floridam, et jucundam, potentia mirabilem, quod testatur Gygis anulus. Rhodig. lib. XVI, cap. 11. Dal. — *Draconites*, etc. In vetusto codice legitur, *dracontis :* legendum *dracontitis*, ἡ δρακοντῖτις, et *dracontia*, ἡ δρακόντειος, subaudiendum, gemma. Salm. — *Dracontites.* Sic Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 13; Albertus M. de Mineral. lib. II, tract. 2, p. 230. Solinus, cap. xxx, p. 56 : « Exciditur e cerebris draconum dracontias lapis : sed lapis non est, nisi detrahatur viventibus : nam si obeat prius serpens, cum anima simul evanescit, duritie soluta. » Hard.—*Nisi viventibus abscisso*, etc. Broter. *absciso*. Ed.

6. *Sotacus*, Solini paraphrasis, loc. cit. « Auctor Sotacus gemmam hanc etiam visam sibi scribit, et quibus intercipiatur modis, edocet. Præstantissimi audacia viri explorant anguium foveas, et receptus : inde præstolati ad pastum exeuntes, prætervectique percitis cursibus, objiciunt gramina medicata, quantum potest, ad incitandum soporem ; ita somno obsopitis, e capitibus exsecant lapides, etc. » Tradit hæc pariter Isidorus, loc. cit. Hard.

7. *Est autem candore.* Isidorus, loc. cit. Hard.

LVIII. 1. *Encardia. . . et ariste.* Sic Reg. 2, Colb. 3, aliique, et Index : non, ut editi libri, *et cardisce.* Ἐγκαρδία nomen habet a similitudine cordis. Turchesiæ genus videtur esse. Hard.

2. *Enorchis.* Ἔνορχις, a testium, τῶν ὄρχεων, figura. Hard.

num[3] Zoroastres speciosam et candidam tradit, qua aurifices aurum poliunt. Eristalis[4] quum sit candida, ad inclinationes rubescere videtur. Erotylos[5] eadem amphicome, et hieromnemon, a Democrito laudatur in argumentis divinationum. Eumeces[6] in Bactris nascitur, silici similis: 2
sed capiti supposita visa nocturna oraculi modo reddit. Eumithren[7] Beli gemmam, sanctissimi deorum sibi, Assyrii appellant, porracei coloris, superstitionibus gratam. Eupetalos[8] quatuor colores habet, cæruleum, igneum, minii, mali. Euneos[9] nucleo olivæ similis est, striata concharum modo, non adeo candida. Eurotias[10] situ videtur operire nigritiam. Eusebes[11] ex eo lapide est, ex quo traditur Tyri in Herculis templo facta sedes, ex qua dii facile surgebant[12]. Epimelas[13] fit, quum candida gemma superne nigricat colos.

LIX. Galaxiam[1] aliqui galactiten vocant, similem 1

3. *Exebenum*. Isidorus hæc totidem verbis, Orig. lib. XVI, c. 10, Ἐξέβενος. Hard.

4. *Eristalis*. In MSS. hoc loco, *aristila*. Forte, *erythria*, a rubro colore quem exhibet, quum inclinatur. Hard.

5. *Erotylos*. In Indice, « Erotillos, sive amphicome, etc. » In MSS. Reg. et Colb. hoc loco, *erichilos*. Forte ἐρίχειλος, a labiis, ἀπὸ τῶν χειλῶν, in divinatione futurorum aperiendis. Eadem ἀμφίκομος, quasi pulchre comata: et ἱερομνήμων, rerum sacrarum abdicatarumque designatrix gemma. Hard.

6. *Eumeces*. Εὐμήκης, gemma procera, prælonga. Hard.

7. *Eumithren*. Videtur ex hoc loco Mithres, ut apud Persas Solis, sic Beli apud Assyrios nomen fuisse. Hard.

8. *Eupetalos*. Opali genus, vel nostri heliotropii. Dal. — *Eupetalos*. Εὐπέταλος græce virescens intelligitur. Hard.

9. *Euneos*. *Epiceros*. Vet. quidam *epichorios*: aliis, *epichoros*: aliis, *epichloros*. In dictione ἐπίχορος, ut et in νεώκορος, latet significatio religionis, ornamenti, custodiæ. Turneb. lib. XXVIII, cap. 36. Dalec. —*Euneos*. Εὔνεος. Sic et in Indice, et hoc loco MSS. omnes. Hard.

10. *Eurotias*. Nomen habet ex argumento: nam εὐρῶτα Græci situm vocant, cariem, putredinem: εὐρωτιάω, putresco. Hard.

11. *Eusebes*. Εὐσεβὴς, religiosa, et sacris dicata gemma. Hard.

12. *Surgebant*. Eminebant, exstabant. Hard.

13. *Epimelas*. Ἐπιμέλας, nigricans. Utitur hac voce Theophrastus. Hard.

LIX. 1. *Galaxiam*. A recto *gala-*

1 LX. Heliotropium[1] nascitur in Æthiopia, Africa, Cypro, porracei coloris, sanguineis venis distincta. Causa nominis[2], quoniam dejecta in vas aquæ, fulgorem solis accendit sanguineo repercussu, maxime Æthiopica. Eadem extra aquam[3] speculi modo solem accipit, deprehenditque defectus, subeuntem lunam ostendens. Magorum[4] impudentiæ vel manifestissimum hoc quoque exemplum est, quoniam admixta herba heliotropio, quibusdam quoque
2 additis præcantationibus, gerentem conspici negent. Hephæstitis[5] quoque speculi naturam habet in reddendis imaginibus, quanquam rutilans. Experimentum est, si ferventem aquam addita statim refrigeret: aut si in[6] sole addita aridam materiam accendat. Nascitur[7] in Coryco. Horminodes[8], ex argumento viriditatis in candida gemma

hoc loco discrepant. Reg. 2, *goniem.* Colb. 3, *gonim.* Editi libri vulgo, *genianen.* Hard.

LX. 1. *Heliotropium.* E genere est illius gemmæ, quam nostri nunc vocant, *prime d'émeraude.* Solinus hæc totidem verbis, cap. xxvii, p. 52; Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7. Marbodeus, de Heliotropio, cap. xxxiv : « Hanc nunc Æthiopes, nunc Cyprus et Africa mittit : Sanguinis aspersam guttis, similemque smaragdo. » H.—Aliis iaspidis genus, aliis achatæ, sanguineis punctis distinctæ. Ed.

2. *Causa nominis.* Marbodeus, loc. cit. « Ex re nomen habens est heliotropia gemma, Quæ solis radiis in aqua subjecta batillo, Sanguineum reddit mutato lumine solem, Eclipsimque novam terris effundere cogit. » Habet hæc pariter Solinus, et Isidorus, locis citatis. Albertus item de Miner. p. 230. H. — *Fulgorem solis accendentem*, etc. Leg. « Fulgorem solis accendit sanguineo repercussu. » Salm.

3. *Eadem extra aquam.* Isidorus, loc. cit. Hard.

4. *Magorum*, etc. Solinus, Isidorus, Albertus, Marbodeus, locis citatis. Hard.

5. *Hephæstitis.* Totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14, Ἡφαιστῖτις, quasi gemma Vulcania.

6. *Aut si in sole.* « Aut si soli opposita, » Isidorus. Hard.

7. *Nascitur in Coryco.* Quum hæc raptim cursimque Marbodeus legeret, vidisse se *in Corintho* credidit, itaque cecinit, cap. xxxv : « Nascitur in bimari, pretiosior ære, Corintho Dictus hephæstites rutilans lapis, et rubicundus : Qui si ferventi fuerit conjectus aheno, Ignibus exsultans prius, illico sistitur unda, Frigida post modicum lapidis virtute futura. » Isidorus *in Coryco* legit. Hard.

8. *Horminodes.* A similitudine nimirum cum hormino : ὅρμινον Græci vocant herbæ genus, de quo

vel nigra, et aliquando pallida, ambiente circulo aurei coloris, appellatur. Hexecontalithos in parva[9] magnitudine multicolor, hoc sibi nomen adoptavit. Reperitur in Troglodytica regione. Hieracitis[10] alternat milvinis nigrisque veluti plumis. Hammitis[11] ovis piscium similis est, et alia velut nitro[12] composita, prædura alioqui.
3 Hammonis cornu[13] inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur prædivina somnia repræsentare. Hormesion[14] inter gratissimas aspicitur, ex igneo colore radians auro, portante secum in extremitatibus candidam lucem. Hyæniæ[15] ex oculis

diximus lib. XVIII, cap. 22. MSS. tamen omnes hoc loco *hermeodes* exhibent. Hard.

9. *Hexecontalithos in parva*, etc Quod multicolores in ea gemmæ deprehenderentur, *hexecontalithos* dicta est. Salm. — *Hexecontalithos*. Solinus, cap. xxxi, p. 58, de Troglodytis : « Tantum lapide uno gloriantur, quem ἑξηκοντάλιθον nominamus, tam diversis notis sparsum, ut sexaginta gemmarum colores in parvo ejus orbiculo deprehendantur. » Hæc totidem verbis Marbodeus, cap. xxxvii; Albertus, p. 231 ; Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 12. Hard.

10. *Hieracites, alternat tota*. Legend. « Hieracitis, alternata milvinis nigrisque velut plumis : » quæ alternatim milvinis veluti plumis ac nigris distincta est. Salm. — *Hieracitis*. Ab ἱέραξ, quæ vox accipitrem et milvum sonat. Ἱερακίτης λίθος, Aetio, lib. II, c. 30, ex MSS. cod. ὑπόχλωρος μὲν ἐςι, καὶ πρὸς τὸ μέλαν ἐντετραμμένος, ἐπιρεραμμένος χροαῖς ἑτέραις, ὡς ποικίλος εἶναι, ὡς φησὶ Διογένης ἐν τῷ περὶ λίθων. « Lapis subviridis, ad nigredinem vergens, aliisque subinde alternatis coloribus toto corpore interstinctus, ut varii coloris dici possit. » H.

11. *Hammitis*. Quod ἄμμον, hoc est, sabulum vix mole superet, aut quod eodem recidit, piscium ova. Hard.

12. *Et alia velut nitro*. « Hammites similis nitro, sed durior, » inquit Isidor. Orig. lib. XVI, c. 14 : « Gignitur in Æthiopia et Arabia, etc. » Hard.

13. *Hammonis cornu*. Vel ex hoc loco intelligitur Jovis Hammonis effigiem cornu arietinum in fronte gestasse, quale in nummo Cyrenæorum argenteo conspicitur, qui ubique est obvius. Hard.

14. *Hormesion*. In Indice *hormision*. Isidorus, Or. lib. XVI, c. 13, *Ermisnion*, mendose : alioqui cætera de gemma ea totidem verbis refert. Hard.

15. *Hyæniæ ex oculis hyænæ*. Leg. « Hyæniæ ex oculis hyænæ, et ob id invasæ, inveniri dicuntur. » Salm. — *Hyæniæ ex oculis*. Solin. c. xxvii, p. 51 ; Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14 ; Albertus Magnus, de Miner. p. 232. Hard.

hyænæ, et ob id invasæ[16], inveniri dicuntur : et, si credimus[17], linguæ hominis subditæ futura præcinere. Hæmatites[18] in Æthiopia quidem principalis, sed et in Arabia et Africa invenitur, sanguineo colore, non omittenda
4 promissis[19] ad coarguendas barbarorum insidias[20]. Zachalias Babylonius in his libris[21] quos scripsit ad regem Mithridatem, humana gemmis attribuit fata : hanc non contentus oculorum et jocinerum medicina decorasse, a rege etiam aliquid petituris dedit, et litibus judiciisque interposuit : in præliis etiam ex ea ungi salutare pronuntiavit. Est et alia ejusdem generis, quæ vocatur menui ab Indis, xanthos[22] appellata Græcis, e fulvo candicans.

1 LXI. Idæi dactyli[1] in Creta, ferreo colore pollicem humanum exprimunt. Icterias aliti lurido[2] similis, ideo existimatur salubris contra regios morbos. Est et alia eo-

16. *Et ob id invasæ*. Et ob id quæsitæ venatu, ut dictum est de dracontite lapide, cap. 57. Hard.

17. *Et, si credimus*. Solinus, et Isidorus, locis citatis. Item Marbodeus, cap. xxxiii. Hard.

18. *Hæmatites*. Ille nimirum, de de quo jam superius dictum est, lib. XXXVI, cap. 25. Hæc iisdem fere verbis, Isidor. Orig. l. XVI, cap. 8, et Marbod. cap. xxxvi. H. —Nobis, *peroxide de fer*. Ed.

19. *Promissis*. Ob promissa magorum, utilem fore hunc lapidem ad detegendum insidias. Hard.

20. *Insidias*. Plinii interpres Isidorus, loc. cit. de hæmatite : « De qua promittunt magi quiddam ad coarguendas barbarorum insidias. »

21. *Zachalias Babylonius in his libris*. Legend. « Zachalias Babylonius, etc. humana gemmis attribuens facta, hanc non contentus, etc. » legend. *hanc*, de hæmatite enim sola loquitur, quam medicina oculorum et jecoris decoravit : nec hic contentus quasi et gemmæ humanis factis censeantur, et idem præstare possint quod homines, hanc eamdem et in judiciis multum posse, et petituros aliquid a rege commendare. Salm.

22. *Xanthos*. De ea diximus c. 45. Vide et Theophrast. περὶ λίθων, p. 8.

LXI. 1. *Idæi dactyli*. Ἰδαῖοι δάκτυλοι. Totidem verbis hæc Solinus, c. xi, p. 30, et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4. Ab Ida monte Cretensi, ex quo eruuntur, cognomen habent : nomen a forma digiti pollicisve. H. — *Bélemnites longues*.

2. *Icterias aliti lurido*. Galgulo, quem ἴκτερον Græci vocant, communi cum morbo regio, sive arquato, appellatione. In MSS. aliter hæc leguntur, sed corrupte, credo : « Icterias mali cute, aureis mamillis : ideo, etc. » Hard.

dem nomine liquidior. Tertia folio viridi similis, latior prioribus, pæne sine pondere, venis luridis. Quartum genus in eodem colore nigris venis discurrentibus. Jovis gemma candida est, non ponderosa, tenera. Indica gentium suarum habet nomen, subrufo colore, in attritu sudorem purpureum manat. Alia eodem nomine candida, pulvereo aspectu. Ion apud Indos[3] violacea est, sed[4] raro saturo colore lucet.

LXII. Lepidotis[1] squamas piscium variis coloribus imitatur. Lesbias Lesbi patriæ nomen habens : invenitur et in India. Leucophthalmos[2] rutila alias, oculi speciem candidam, nigramque continet. Leucopœcilos[3] candorem lineis ex auro distinguit. Libanochrus[4] thuris similitudinem ostendit, sed succum mellis. Limoniatis[5] eadem videtur, quæ smaragdus. De lipare[6] hoc tantum traditur, suffita ea omnes bestias evocari. Lysimachus Rhodio marmori similis est aureis venis : politur ex marmore, amplitudine in angustias coeunte, ut inutilia exterantur. Leucochrysos[7] sicut crystallus albicat. 1

3. *Ion apud Indos*, ἴον viola nigra Græcis. Hard.

4. *Sed raro*. In MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. etc. « Rarum ut alio colore luceat. » H.—Brot. *sed raro, ut saturo colore luceat*. Ed.

LXII. 1. *Lepidotis*. Λεπιδωτὸς, vel λεπιδωτὶς, squamosa. Hard.

2. *Leucophthalmos*. Λευκόφθαλμος.

3. *Leucopœcilos*. Λευκοποικίλος, candore alternato. Prius legebatur, « Leucopetalos candorem nivis ex aureo distinguit. » Reg. 2, et Colb. 3, *leucopetilos*, cæteraque uti edidimus : in Indice, *leucopœcilos*, quod nomen sincerum est, ex argumento candoris cum lineis ex auro alternati, ut variegata ποικίλος, seu multicolor gemma videatur. H.

4. *Libanochrus*. Λιβανόχρους, a thuris colore. Hard.

5. *Limoniatis*. Λειμωνιάτης λίθος, a virore pratensi. Hard.

6. *De lipare*. Marbodeus, c. xlii : « Partibus in Libycis lapis est lipares vocitatus, Ad quem sponte sua properat genus omne ferarum, Quas venatorum sævit labor exagitare : Non eget ergo canum morsu, curave sagaci, Saltus perlustrans, lapidem qui gesserit istum, Sternendæ satis est venabula tollere prædæ. » Vide et Isidorum, Orig. l. XVI, cap. 14, et Albertum, de Mineral. 233. Λιπαρὴ græce opimam et pinguem sonat. Hard.

7. *Leucochrysos*. Nomen indicat crystallum candidam, aureis vel

1 LXIII. Memnonia qualis sit, non traditur. Medea[1] nigra est, a Medea illa fabulose inventa : habet venas aurei coloris : sudorem reddit croci, saporem autem vini. Meconites[2] papaver exprimit. Mithrax a Persis[3] accepta est, et Rubri maris montibus : multicolor, contra solem varie refulgens. Morochites[4] porracea, lacte sudat. Morio in India[5], quæ nigerrimo colore translucet, vocatur Pramnion : in qua miscetur et carbunculi colos, Alexandrinum ;
2 ubi sardæ, Cyprium. Nascitur et in Tyro, et in Galatia. Xenocrates et sub Alpibus nasci tradit. Hæ sunt gemmæ, quæ ad ectypas scalpturas[6] aptantur. Myrrhites myrrhæ

guttis, vel lineis distingui, vel variari. Dal. — *Leucochrysos*. Nomen indicat gemmam aurei coloris, quæ in crystalli modum albicet. In libris hactenus vulgatis sic legebatur : « Leuchochrysos fit chrysolitho interalbicante, » contra omnium MSS. fidem. Hard.

LXIII. 1. *Medea*, etc. Hæc verbis totidem Isidorus, Orig. lib. XVI, c. 11. Hard.

2. *Meconites*. Μήκωνα Græci papaver nuncupant. Hæc pariter Solinus, cap. xxxvii, p. 67, et Isidor. Orig. lib. XVI, c. 14. Hard.

3. *Mithrax a Persis*. Qui Solem ipsum Mithran vocant, ut Strabo prodidit, lib. XV. Hinc vetustæ inscriptiones passim : SOLI INVICTO. MITHRAE. Tamen Herodotus, lib. I, Clio, Mitram dicit a Persis Venerem fuisse appellatam. Hæc gemma dicitur a Solino, loc. citat. et Isidoro, Or. lib. XVI, cap. 12, *Mithridax*, mendose. Pliniani omnes libri, *Mitrax* habent. Hard.

4. *Morochitis*. Sic libri omnes. Morochitis gemma, inquit, quanquam per se porracea, viridisque, trita tamen candicat. Ita rescripsimus ope codicum Reg. 2, Colb. 3, et Indicis, in quo *Morochites*, non ut in libris vulgatis, *Meroctes*. Moroxus idem et leucographis appellatur ab Aetio, de Re Med. lib. II, cap. 16, p. 51, et a Galeno quoque : subviridis ipse quidem, sed ubi cote vel asperiore indumento teritur, aperte candicans. Codex MS. Τῶν δὲ εἰς χυλὸν ἀναλυομένων, ἐστὶ καὶ ὁ κατ' Αἴγυπτον γινόμενος λίθος, ᾧ χρῶνται σιλπνοῦντες τὰς ὀθόνας· ὅν τινες μόροξον, οἱ δὲ λευκογραφίδα καλοῦσιν· ὑπόχλωρος γὰρ γενόμενος αὐτος, εἰ παρατριβείη ἀκόνῃ καὶ ἱματίῳ τραχυτέρῳ, λευκαίνει τὸν τόπον. Sic etiam Galenus, de Facult. simpl. med. lib. IX, p. 255. Dioscoridi, lib. V, cap. 152 : Λίθος μόροχθος, ὃν ἔνιοι γαλαξίαν, etc. Hard.

5. *Morion Indica*. Fortassis morochrus, quem et galaxian, et leucographida vocari Diosc. scribit, mollis, liquescens, dealbandis vestibus utilis, in Ægypto nascens. Dalec. — *Morio in India*. Indicum id barbaricumque vocabulum esse significat : græca, quæ subsequuntur : πράμνιον, etc. Hard.

6. *Ad ectypas scalpturas*. Ad scal-

colorem habet[7], facie minima gemma: odorem attrita, etiam nardi. Myrmecias[8] nigra habet eminentias similes verrucis. Myrsinites[9] melleum colorem habet, myrti odorem. Mesoleucos[10] est, mediam gemmam candida distinguente linea. Mesomelas, nigra vena quemlibet colorem secante per medium.

LXIV. Nasamonitis[1] est sanguinea, nigris venis. Ne- 1
britis[2] Libero Patri sacra, nomen traxit a nebridum ejus similitudine. Sunt et aliæ nigræ generis ejusdem. Nympharena urbis et gentis Persicæ nomen habet, similis hippopotami dentibus.

LXV. Olca barbari nominis[1], e nigro fulvoque, et can- 1
dido placet. Ombria, quam aliqui notiam[2] vocant, sicut

pturas imaginum, quæ ceræ apprimuntur. Diximus de ea voce *ectypon*, lib. XXXV, cap. 43. Hard.

7. *Myrrhites myrrhæ colorem habet.* Legend. « Myrrhites myrrhæ colorem habet, facie minima gemma: odorem attrita, etiam nardi. » Salm. — *Myrrhites*, etc. Solinus, cap. xxxvii, p. 67. Priscianus, in Periegesi, p. 393: « Myrrhitenque, bonum nardi quum reddat odorem. » Hard.

8. *Myrmecias.* Μυρμηκίας, a similitudine verrucæ, quam Græci μυρμηκίαν nuncupant. Hard.

9. *Myrsinites.* Ab odore myrti, quæ Græcis μυρσίνη. Hard.

10. *Mesoleucos.* Μεσόλευκος et μεσόμελας, contrariis ex causis habent nomina, ut apparet. Ista apud Isidorum, Orig. lib. XVI, cap. 11, mendose *meramelas* appellatur. H.

LXIV. 1. *Nasamonitis.* Solinus, cap. xxvii, p. 52: « Nasamoniten lapidem Nasamones dant, sanguineum universum, nigris venulis adumbratum. » Hard.

2. *Nebritis.* Vide num ea sit, quam νευρίτην Orpheus vocat. *Gagatromeum* ex Alberto Marbodeus vocat, *Gagattonica* Pandectarius. Dal. — *Nebritis.* A pellium cervinarum similitudine, quas νεβρίδας appellabant, quibus usus olim Bacchus, ac deinde qui sacris ejus initiati. Vid. Suid. et Mytholog. H. — *Nebritin* aliqui ad achatas iaspidesve referunt. Ed.

LXV. 1. *Olca barbari nominis.* In his, quæ ab N incipiunt, Neuriten Plinius non recenset, memoratam ab Orpheo libro περὶ λίθων, sicut nec in iis, quæ a P, τὴν πετράκην ab eodem Orpheo celebratam: et in iis, quæ ab O, Omphacem, cujus meminit Theophr. lib. περὶ λίθων, nisi Botrytes, ab auctore descripta. Dal. — *Olca.* Sic MSS. Sic Isidorus ipse hæc transcribens, Orig. lib. XVI, cap. 12. In editis, male, *orca*. Hard.

2. *Ombria, quam aliqui notiam.* ὀμβρία ab imbribus: ab humido Noto, Austrove, Νοτία appellata.

ceraunia et brontia, cadere cum imbribus et fulminibus dicitur : eumdemque effectum habere, quem brontia, narratur. Præterea in aras addita ea, libamenta non amburi. Oritis[3] globosa specie, a quibusdam et sideritis vocatur,
2 ignem non sentiens. Ostracias[4], sive Ostracitis, est testacea durior : altera achatæ similis, nisi quod achates politura pinguescit : duriori tanta inest vis, ut aliæ gemmæ scalpantur fragmentis ejus. Ostracitidi[5] ostrea nomen et similitudinem dedere. Ophicardelon[6] barbari vocant, nigrum colorem binis lineis albis includentibus. De Obsidiano lapide[7] diximus superiore libro. Inveniuntur et gemmæ eodem nomine ac colore, non solum in Æthiopia Indiaque, sed etiam in Samnio, ut aliqui putant[8], et in litoribus Hispaniensis Oceani.

1 LXVI. Panchrus[1] fere ex omnibus coloribus constat. Pangonius[2] non longior digito, ne crystallus videatur, numero plurium angulorum cavet. Paneros[3] qualis sit, a Metrodoro non dicitur : sed carmen Timaridis reginæ in eadem[4] dicatum Veneri non inelegans ponit, ex quo in-

3. *Orites*. Albertus tria describit genera, primum rotundum ac nigrum : secundum viride, alba macula notatum : tertium colore *ferri*, asperum altera parte, altera planum, prodigiososque tribuit effectus. D. — *Oritis*. Quod globosa specie montis effigiem referat, τοῦ ὄρους. Plura de ea vide apud Marbodeum cap. 47. HARD.

4. *Ostracias*, etc. Hæc verbis totidem Isidorus, Orig. Lib. XVI, cap. 14. HARD.

5. *Ostracitidi ostrea nomen*. Nam ὄστρακον, ostreorum testam dixerunt Græci; nobis, *ostracite*. ED.

6. *Ophicardelon*. Barbara, ut Plinius prodit ipse, vox : non originationis græcæ. HARD.

7. *De Obsidiano lapide*. Libro XXXVI, cap. 67. H.—Volcanicis lapidibus adscribitur *obsidienne*. ED.

8. *In Samnio, ut aliqui putant*. Xenocratem intelligit, quem clare testem ejus rei appellavit, loco proxime citato. HARD.

LXVI. 1. *Panchrus*. Πάγχρωος, quasi *omnicolor*. Mendose *Pantheros* legitur apud Albertum, de Mineral. p. 235, et apud Marbod. c. XLIX. H. — Ad opalum pertinet. ED.

2. *Pangonius*. Παγγώνιος, omniangulus, ab omni parte angulos habens : quum sint tantum seni crystallo. HARD.

3. *Paneros*. Πανέρως, omni amore digna. HARD.

4. *In eadem*. In eadem gemma

telligitur additam ei fecunditatem. Quidam hanc pansebaston[5] vocant. Ponticarum[6] plura sunt genera. Est stellata nunc sanguineis, nunc auratis guttis, quæ inter[7] sacras habetur. Alia pro stellis[8] ejusdem coloris lineas habet, alia montium convalliumque effigies. Phloginos[9], quem et chrysiten[10] vocant, ochræ Atticæ assimilata[11], invenitur in Ægypto. Phœnicitis[12] ex balani similitudine appellatur. Phycitis[13] algæ. Perileucos[14], fit ab ora gemmæ ad radicem usque candido descendente. Pæantides[15], quas quidam gemonidas vocant, prægnantes fieri et parere dicuntur,

insculptum, dicatumque Veneri, nec inelegans : unde intelligitur dotem ei gemmæ aliquam ad fecunditatem inesse. Hard.

5. *Pansebaston.* Πανσέβαστον, omnino augustam. MSS. Reg. et Colb. *panebaston.* In Indice, *pæderastos*, quod sincerius videtur. Hard.

6. *Ponticarum.* Nomen habent a Ponto, unde advehuntur. Hæc quoque Solinus, cap. xiii, p. 33. Harum icones Aldrovandus exhibet, lib. IV, de Metall. 875, 878. Prius legebatur, *atris guttis.* At MSS. Reg. 2, Colb. 3, Fux. et alii, *auratis.* In quibusdam etiam *aureis.* Solinus hunc locum exscribens, cap. xiii, p. 33 : « Mittit Pontus et gemmas, inquit, quas a patria Ponticas diximus, genere diverso : quippe aliæ aureas, aliæ sanguineas habent stellas : et eæ quidem inter sacras habentur, etc. » Isidorus item, Orig. lib. XVI, cap. 12 : « Ponticæ a Ponto dicuntur : genere diverso : nunc sanguineis, nunc auratis guttis micantes : aliæ habentes stellas : aliæ longis colorum ductibus lineatæ. » H. — Ponticas ad astriæ vel achatæ genus quidam referunt. Ed.

7. *Quæ inter sacras.* Quoniam, ut Isidorus ait, Orig. lib. XVI, c. 14 : « dicunt per eam interrogari dæmones, et fugari. » Hard.

8. *Alia pro stellis.* Solinus, l. c. et Isidor. Orig. lib. XVI, c. 12. H.

9. *Phloginos.* Φλόγινος flammeum sonat, χρυσίτης auri colorem igneum.

10. *Chrysiten.* Ab auri colore igneo et flammeo. Dal.

11. *Ochræ Atticæ assimilata.* Hoc est, sili Attico, de quo dictum est lib. XXXIII, cap. 56, Prius legebatur, *ostreæ Atticæ*, ridicule. MSS. omnes, *ostraciæ.* Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 4, mendose, *ocreæ.* H.—Brot. *adsimulata.* Ed.

12. *Phœnicitis.* Φοῖνιξ palmulam quoque significat, hoc est, palmæ fructum, quem et balanum, seu glandem vocant. H.—Nostris vulgo *lapis judaicus* appellatur. Ed.

13. *Phycitis.* Φῦκος, alga. Hard.

14. *Perileucos.* Περίλευκος, circumductum in orbem candorem indicat. Hard.

15. *Pæantides quas quidam*, etc. Pæaniten lapidem appellat Solinus, cap. ix, p. 27, Marbodeus, *Peaniten*, cap. 51 : « Gignitur in Macedum regione lapis Peanites, Femi-

mederique parturientibus. Nam tales [16] in Macedonia juxta monumentum Tiresiæ inveniuntur, specie aquæ glaciatæ [17].

1 LXVII. Solis gemma [1] candida est, et ad speciem sideris in orbem fulgentes spargit radios. Sagdam Chaldæi [2] adhærescentem navibus inveniunt, prasini coloris. Samothracia insula ejusdem nominis gemmam dat nigram, ac sine pondere, ligno similem [3]. Sauritin [4] in ventre viridis lacerti arundine dissecti tradunt inveniri. Sarcitis [5] bubulas carnes repræsentat. Selenitis [6] ex candido translucet melleo fulgore,

nei sexus referens imitando labores: Sed quibus ex causis dubium: nam tempore certo Concipit, et parit et parientibus auxiliatur, Ultima quas vexat dubii discriminis hora. » MSS. omnes, *Peantides*. Forte a Macedoniæ regione Pæonia, *Pæonides* appellandæ. Quod ad alterum nomen spectat, non *gemonidas* MSS. codices, tum hoc loco, tum in *Indice*, sed *gæanidas*, repræsentant. H. — Aetitæ genus, *pierre d'aigle*. Ed.

16. *Nam tales*. Solinus, l. c. H.

17. *Specie aquæ glaciatæ*. *Aquam glaciatam* intelligo, non externam gemmæ speciem, sed fœtum qui intus alvo continetur. Dal.

LXVII. 1. *Solis gemma*. Solinus, iisdem verbis, cap. XXXVII, p. 67; et Isidorus, Orig. lib. XVI, c. 10; Photius, in Bibl. ex Damascio, cod. 242, p. 1065: Ἀλίτην δὲ λίθον ἔλεγεν ἑωρακέναι, οὐχ οἷον οἱ πολλοὶ ἑωράκαμεν, ἀκτῖνας διαφαίνοντα ἀπὸ τοῦ βάθους χρυσίτιδας· ἀλλὰ δίσκον ἡλιοειδῆ κείμενον μέσον τοῦ λίθου, σφαῖραν αὐτόθεν πυρὸς ὡς ἰδεῖν· ἀπ' αὐτῆς δὲ τὰς ἀκτῖνας ἐκθρώσκειν, ἕως ἐπὶ τὴν ἴτυν· εἶναι γὰρ σφαιροειδῆ καὶ ὅλον τὸν λίθον. « Solarem etiam lapidem, ait, se vidisse, non qualem multi vidimus, radios ex sese aureos emittentem; sed solis effigie discum in medio lapide esse, et inde globum ignis videri, ab eoque radios exsilire usque ad circumferentiam: esse enim globosum integrumque lapidem. » H. — Nobis vulgo, *girasol*, *opale chatoyante*. Ed.

2. *Sagdam Chaldæi*. De sagda vide Albertum Magn. de Miner. et Vincentium. Dal. — *Sagdam*. De sagda multo plura Solinus, c. XXXVII, p. 65; et Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 7; Marbodeus, c. LVIII: « Difficilis gemmas super omnes sagda repertu. Est autem morsu navi sic fixa tenaci, Quod nequit abrasa ligni sine parte revelli. Huic prasinus color est: regio, Chaldaica tellus. » Prasinus color idem, qui porraceus, viridisque: πράσινος. H.

3. *Ligno similem*. Gemma illa nigra, sine pondere, ligno similis, videtur esse *le jayet*. Ed.

4. *Sauritin*. Habet a lacerto nomen, quem σαῦρον vocant. Hard.

5. *Sarcitis*. Ἀπὸ τῆς σαρκὸς, a carne nomen. Hard.

6. *Selenitis*. Σεληνίτην dictum vult Dioscorid. non quod imaginem lunæ contineat, sed quod adlucente Luna, ἐν τῇ τῆς σελήνης παραυγάσει, media nocte ac intempesta reperi-

imaginem lunæ continens, redditque eam in dies singulos, crescentis minuentisque numeris : nascitur in Arabia[7]. Sideritis[8] ferro similis, litigio illata discordias facit : quæque nascitur in Æthiopia Sideropœcilos, ex ea fit[9], variantibus guttis. Spongitis spongiæ nomen repræsentat. Synodontitis[10] e cerebro piscium est, qui synodontes[11] vocantur. Syrtides[12] in littore Syrtium, jam quidem et in Lucania

tur. DAL. — *Selenitis.* Σεληνίτις, a Luna, quæ Græce σελήνη. Refert hæc iisdem verbis Augustinus, de Civit. Dei, lib. XXI, cap. 5; Solinus, cap. XXXVII, p. 67; Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 10; Marbodeus, cap. LII; Priscianus in Periegesi, p. 393 : « Atque Selenites, lunaris imagine lucis, Qui decus et minuit proprii splendoris, et auget. » De lapide selenite, Diosc. lib. V, cap. 159, sed oratione perobscura, atque, ut quidem suspicamur, mutila. Photius, in Bibl. ex Damascio cod. 242, pag. 1065 : Καὶ δὴ Σεβῆρος, ἀνὴρ τῆς Ῥώμης πατρίκιος, ἄλλα τε διηγεῖτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνδιαιτούμενος, καὶ ὅτι λίθον ἐθεάσατο, ἐν ᾧ Σελήνης ἐγίνετο σχήματα μεταμορφουμένης παντοῖα μὲν, ἄλλοτε δ' ἄλλα πρὸς ἥλιον αὐξομένης καὶ μειουμένης, καὶ ἐνόντα τῷ λίθῳ αὐτὸν τὸν ἥλιον· ὅθεν ἡ φήμη τοὺς τοιούτους λίθους καλεῖ συνοδίτας. « Severus patricius romanus tum alia multa narrabat, dum Alexandriæ degeret, tum se vidisse lapidem, in quo Lunæ effigies essent, varie formam mutantis, ad Solem crescentis, minuentisve : et in eodem lapide sol inerat : quare ii lapides synoditæ vocati, quasi comites viæ. » Συνοδικὴ σελήνη, Luna coiens est. H. — Nobis, *chaux sulfatée cristallisée*; selenitis dicta, seu lunaris, quod lævibus laminis lunæ imaginem facillime reddat. ED.

7. *Nascitur in Arabia.* Isidorus et Marbodeus, locis citatis, *in Perside.* HARD.

8. *Sideritis.* Σιδηρῖτις a colore ferri. Solinus, cap. XXXVII, p. 67 : « Siderites a contemplatione ferri nihil dissonat : verum maleficus quoquo inferatur, discordiam excitat. » Sic et Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 14. HARD.

9. *Sideropœcilos, ex ea fit.* Hoc est, sideritis alias quidem persimilis est, sed præterea variis est aspersa guttis, unde nomen σιδηροποικίλος.

10. *Synodontitis.* Tales sunt qui et in coracinorum et umbrarum piscium capitibus reperiuntur, quos ad regium morbum, colicos ac nephriticos dolores prodesse vulgus credit. DAL.

11. *Qui synodontes.* Συνόδοντες Græcis poetis apud Athenæum, lib. I, p. 5; et lib. VII, p. 322. Denticem Latine Gaza reddidit. Et denticem certe piscem cum aurata et mugile laudat Apicius, lib. IV, cap. 2, p. 17. Conf. Rondeletius, lib. V, cap. 19, apud quem iconem piscis hujus vidimus. HARD.

12. *Syrtides.* Solinus, cap. II, p. 16; et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13, totidem verbis. In Indice *Syrtitis.* HARD.

inveniuntur, e melleo colore croco refulgentes : intus autem stellas continent languidas. Syringitis[13] stipulæ internodio similis[14], perpetua fistula cavatur.

1 LXVIII. Trichrus[1] ex Africa nigra est, sed tres succos reddit, a radice nitrum, medio sanguinem, summo ochram. Telirrhizos[2] cinerei coloris aut rufi, candidis radicibus spectatur. Telicardios colore cordis. Persas, apud quos gignitur, magnopere delectat : muchulam appellant. Thracia[3] trium generum est, viridis, aut pallidior, tertia sanguineis guttis. Tephritis[4], novæ lunæ speciem habet curvatæ in cornua, quamvis cinerei coloris. Tecolithos oleæ[5] nu-

13. *Syringitis.* Quidquid fistulosum est et cavernosum, σύριγγα Græci nuncupant. Hard.

14. *Stipulæ internodio similis.* Dentalem vocant pharmacopolæ. Dal.

LXVIII. 1. *Trichrus.* Τρίχρους a triplici succo, seu colore. Prius legebatur, « a radice nigrum, medio sanguineum, summo candidum. » Nos sincera fide totidem syllabis apicibusque locum repræsentamus, quot sunt in MSS. Reg. 2, Colb. 3, vet. Dalec. aliisque. Adjuvat ex parte Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 11 : « Tricuus, inquit (lege *Trichrus*), ex Africa nigra est : sed tres succos reddit : a radice nigrum (scribe *nitrum*) : medio sanguinem : e summo ocreæ (lege *ochræ*). » H.

2. *Telirrhizos.* Τελίῤῥιζος, quasi perfecta radix. Τελικάρδιος a similitudine cordis absoluta. Persæ barbarico nomine muchulam (sic enim ex Indice rescribendum, pro *maculam*) appellabant. Hard.

3. *Thracia.* Sic libri editi hactenus, et Index ipse. At MSS. hoc loco *Tragia*, a τράγος, quæ vox hircum sonat. Hard.

4. *Tephritis.* A colore cinereo : τέφρα græce cinis. H. — Nonnullis dicitur, *Agate-Uranie.* Ed.

5. *Tecolithos oleæ nucleo similis videtur.* Lege : « Tecolithos oleæ nucleus videtur, neque est ei gemmæ honos ; sed, etc. » Salmas. — *Tecolithos.* Τηκόλιθος, ab attenuandis in vesica calculis, παρὰ τὸ τήκειν τοὺς λίθους. Lapidem Judaicum appellant, Dioscor. lib. V, c. 155. Aetius, lib. II, cap. 19 aliique. Sic MSS. omnes, Reg. Colb. vet. Dal. aliique : a quibus discedunt libri hactenus vulgati, in quibus « oleæ nucleo similis, » et mox, *sed lingentium* legebatur. Equidem non eo inficias, tritum hunc lapidem, potumque, prodesse calculosis, quum id diserte proditum a Dioscoride intelligam, lib. V, c. 155 ; a Solino, c. xxxvii, p. 67 ; Alberto Magno de Mineral. p. 229 ; Marbodeo, lib. de Lapid. pret. c. 60 ; Prisciano in Periegesi, p. 393, aliisque : et linctu, sive in ecligmate sumpta medicamenta complura auxiliari ægris scio. Verum hoc loco, aut lingi commode dictum a Plinio,

cleus videtur : neque est ei gemmæ honos, sed ungentium calculos frangit pellitque.

LXIX. Veneris crinis[1] nigerrimi nitoris continet speciem rufi crinis. Veientana[2] Italica gemma est, Veiis reperta, nigram materiam distinguente limite albo.

LXX. Zanthenem in Media nasci Democritus tradit, electri colore, et si quis terat in vino palmeo, et croco, ceræ modo lentescere, odore magnæ suavitatis. Zmilampis[1] in Euphrate nascitur, Proconnesio marmori similis, medio colore glauco. Zoranisceos[2] in Indo flumine nascitur : Magorum gemma esse narratur : neque aliud amplius de ea.

LXXI. (XI.) Est etiamnum alia distinctio, quam equidem fecerim, subinde variata expositione. Siquidem a membris corporum habent nomina : hepatitis[1] a jocinere : steatitis

quod tritum hauriri potu oporteat, aut non *ungentium*, quod MSS. omnes præ se ferunt, defendi oportere, id vero nego. Sequutus enim Necepson Plin. videtur, quem in Ind. sæpius appellat; qui, ut refert Aet. de Re Med. II, 19, p. 51, tecolithum lapidem, quem et Judaicum, et Syriacum appellat, tritum potumque ex aqua calida renum quidem calculos pellere : sed ad vesicæ calculos inutile esse : subactum tamen ex aqua ad glutini consistentiam, atque abrasis pilis pubi applicatum, frangere ac comminuere ipsos vesicæ calculos. Sic ille ex MSS. Græco : Ἐςι δὲ τῶν ἐν νεφροῖς συνιςαμένων λίθων δραςήριος, ἀνιέμενος ἐπ' ἀκόνης, καὶ ποτιζόμενος δι' ὕδατος θερμοῦ· ἐπὶ δὲ τῶν ἐν κύςει λίθων οὐδὲν ἰσχυρὸν ἀνύει· ὁ δὲ Νεχεψῶ φασι, περὶ τὴν κύςιν καὶ τὸ αἰδοῖον κατάχριε, καὶ τήκει τὸν λίθον τὸν ἐν τῇ κύςει. Hard.

LXIX. 1. *Veneris crines, nigerrimi nitoris.* Lege : « Veneris crinis nigerrimi nitoris continet in se speciem rufi crinis. » Salm. — *Veneris crinis.* Solinus, cap. XXXVII, p. 67 : « Veneris crinis nitet nigro, internis ductibus ostentans ruforum crinium similitudinem. » Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 11, totidem litteris atque apicibus Plinium transcripsit. In Indice, *Veneris crines.* Hard.

2. *Veientana.* Iisdem verbis Solinus, cap. II, p. 16. Pro limite albo Isidorus, loc. cit. dixit « albas intermicantes notas, » minus recte.

LXX. 1. *Zmilampis.* Sic MSS. omnes, Reg. 2, Colb. 3, Fux. vet. Dalec. etc. Solino tamen, c. XXXVII, p. 66. *Zmilanthis.* Isidoro, Orig. lib. XVI, cap. 14. *Zmilianicius.* Libri hactenus vulgati, *Zmilaces.* H.

2. *Zoranisceos.* Sic MSS. modo citati. Index, *Zoramea*, et *Zoronisceos.* Hard.

LXXI. 1. *Hepatitis*, etc. Ἧπαρ jecur, ςίαρ adipem sonat. Hard.

singulorum animalium adipe numerosa. Adadunephros[2], ejusdem oculus, ac digitus Dei : et hic colitur a Syris. Triophthalmos[3] cum onyche nascitur, tres hominis oculos simul exprimens.

1 LXXII. Ab animalibus[1] cognominantur, carcinias marini cancri colore, echitis[2] viperæ, scorpitis[3] scorpionis aut colore, aut effigie[4] : scaritis scari piscis, triglitis mulli, ægophthalmos[5] caprino oculo : item alia suillo[6] : et a gruis collo geranitis[7], hieracitis accipitris. Aetitis a colore aquilæ

2. *Adadunephros*. Tergeminam hoc loco gemmam intelligimus : Ἀδάδου νεφρὸν, Ἀδάδου ὀφθαλμὸν, Ἀδάδου δάκτυλον, « Adadi renes, Adadi oculum, Adadi denique digitum. » Fuit autem Adadus unus e priscis illis Syrorum regibus, cujus sacra Hebræorum historia meminit. Hunc Syri ob merita consecratum in cælitum numerum retulerunt. Immo Jovem ipsum, Solemve ab Assyriis eo signari nomine, auctor est Macrobius, lib. I, Saturnalium, cap. 18. Etiam et Phryges, si fides Hesychio, divinis eum honoribus coluere : Ἀδαδοὺς θεός τις παρὰ Φρυξὶ καλεῖται, Ἑρμαφρόδιτος. Prius legebatur corruptissime : « Adadunephros ejusdem oculus dicitur : Deus et hic colitur Syris. » Sic triplex gemma in unicam conflabatur. In Reg. 2 : « ejusdem oculus, digitus Dei, et hic colitur a Syris. » Nos adjecta vocula *ac*, suum Plinianæ orationi nitorem sensumque reddidimus. Sic et Indicem hujusce loci refinximus, « Adadunephros. Adaduophthalmos. Adadudactylos : » quum in MSS. legeretur admodum vitiose, « Adaduenepros, Adaduophthalmos, Adaduosoculus. » Hard.

3. *Triophthalmos*. Marbodeus in suo poemate *ophthalmium* nominare videtur. Dal.

LXXII. 1. *Ab animalibus*. Quorum hæc videlicet nomina : Καρκῖνος, cancer. Ἔχις, vipera. Σκόρπιος, scorpius. Σκάρος, scarus. Τρίγλα, mullus. Αἶξ, capra. Γέρανος, grus. Ἱέραξ, accipiter, etc. Carciniæ lapidis meminit Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 14; Echitæ Solinus, c. XXXVII, p. 67 : « Echites vipereas habet maculas ; » et Isidorus, loc. cit. ubi et scorpitæ mentio. Hard.

2. *Echites*. Ophites. Diosc. Dal.

3. *Scorpites*. Scorpion vocat Orpheus lib. περὶ λίθων. Dal.

4. *Aut colore, aut effigie*. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14, « et colore, et effigie. » Hard.

5. *Ægophthalmos*. Isidor. l. c. H.

6. *Item alia suillo*. Hyophthalmos, ὑόφθαλμος. Hard.

7. *Collo geranites*. Leg. *colore*. Sic legendum esse verba sequentia ostendunt. In accipitris enim colore hieracitis similitudinem intelligimus, ut antea dixit, non in collo. Dalec. — *A gruis collo*. Sic libri omnes. Rectius tamen forte *colore*, nisi colli ipsius colorem intelligas, quod sane verum videtur. Hard.

candicante cauda[8]. Myrmecitis[9] innatam repentis formicæ effigiem habet, scarabæorum cantharias. Lycophthalmos[10] quatuor est colorum, ex rutilo sanguinea : in medio nigrum candido cingitur, ut luporum oculi, illis per omnia similis. Taos[11] pavoni est similis, item aspidi, quam vocari chelidoniam invenio[12].

LXXIII. Arenarum[1] similitudo est in hammochryso, 1
velut auro arenis mixto. Cenchritis[2] milii granis velut sparsis. Dryitis e truncis arborum : hæc et ligni modo ardet. Cissitis in candido perlucet ederæ foliis, quæ totam tenent. Narcissitis[3] venis et odore distincta. Cyamea nigra est, sed fracta ex se fabæ similitudinem parit. Pyren ab olivæ nucleo dicta est : huic aliquando inesse piscium spinæ videntur. Chalazias grandinum[4] et candorem, et figuram habet, adamantinæ duritiæ. Narrant etiam in ignem ad-

8. *Aquilæ candicante cauda.* E secundo aquilarum genere, de quo Plinius, lib. X, cap. 3, ubi de aquilis : « Secundi generis est pygargus, albicante cauda. » Hard.

9. *Myrmecitis.* Μύρμηξ formica est, κάνθαρος scarabeus. De myrmecite lapide totidem verba facit Solinus, cap. xxxvii, p. 67, et Isidor. Orig. lib. XVI, cap. 14. Hard.

10. *Lycophthalmos.* Iisidor. l. c. Λυκόφθαλμος, oculus lupi intelligitur. Hard.

11. *Taos.* Isidor. loc cit. Græce ταὼς pavonem sonat. Hard.

12. *Quam vocari chelidoniam invenio.* Non habent has voces MSS. codices, quos inspeximus. Hard.

LXXIII. 1. *Arenarum.* Iisdem ferme verbis Solinus, cap. xxxvii, p. 67; et Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14. Hard.

2. *Cenchritis*, etc. Κέγχρος milium est. Δρῦς, quercus, unde gemma δρυίτις. Sed libri quidam *dendritis* a δένδρον, hoc loco habent. Κισσὸς edera. Κύαμος, faba. Πυρὴν, seu πυρήνη, olivæ nucleus, etc. In quibusdam MSS. *pyrene.* Hard.

3. *Narcissitis.* Ἀφεγγέα ναρκισσίτην dixit Dionysius de situ orbis. Dal. — *Narcissitis venis et odore.* Narcissi videlicet. Dionysius in Perieg. vers. 1031, ἀφεγγέα ναρκισσίτην vocat. Prius legebatur, « Venis etiam ederæ, » contra omnium codicum fidem. Hard.

4. *Chalazias grandinum.* Leg. « Chalaziæ figuram grandinum, etc. » et mox : « etiam igni addito, » recte, id est, Chalazia in ignem addito. Salmas. — *Chalazias grandinum et candorem.* Sic MSS. omnes, non *colorem.* Sic et Solinus, c. xxxvii, p. 67 ; et Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 10; et Marbodeus, cap. xviii; Albertus denique, de Mineral. p. 232. Hard.

ditæ manere suum frigus : pyritis[5] nigra quidem, sed
2 attritu digitos adurit. Polyzonos nigra multis zonis candicat. Astrapiæ[6] in nigro aut cyaneo, discurrunt e medio fulminis radii. In phlogitide[7] intus ardere quædam videtur flamma, quæ non exeat. In anthracitide[8] scintillæ discurrere aliquando videntur. Enhydros[9] semper rotunditatis absolutæ, in candore est lævis, sed ad motum fluctuat
3 intus in ea veluti in ovis liquor. Polytrichos in viridi capillatur[10], sed defluvia comarum facere dicitur. Sunt et a leonis pelle et pantheræ nominatæ, leontios, pardalios[11]: colos appellavit chrysolithum aureus, chrysoprasum herbaceus, melleus melichrota : quamvis plura ejus genera

5. *Pyritis.* Ab igne, ἀπὸ τοῦ πυρὸς, quod ignis instar urit. Priscianus in Periegesi, p. 393 : « Necnon pyrites, digitos qui strictus adurit. » Meminere Isidorus, Orig. l. XVI, cap. 11; Marbodeus, cap. L; Solinus, cap. XXXVII, p. 67 : « Pyrites fulvus est (lege *furvus*) tenerique se vehementius non permittit : ac si quando arctiori manu premitur, digitos adurit. » HARD.

6. *Astrapiæ.* Ἀστραπίαι ab ἀστραπῇ, coruscatione, sive fulgetro. H.

7. *In Phlegontide intus ardere.* Leg. « In phlogitide intus, etc. » ἡ φλογῖτις gemma. Et ante pro *Astrapiæ* leg. *Astrapeæ.* SALM. — *In phlogitide.* Solinus, cap. XXXVII, p. 67 : « Phlogites ostentat intra se quasi flammas æstuantes. » Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 13 : « Phlogites ex Perside est, ostentans intra se quasi flammas æstuantes, quæ non exeant. » Φλὸξ Græcis flammam sonat. HARD.

8. *In anthracitide.* Ἄνθραξ est Græce carbo. Solinus, cap. XXXVII, p. 67 : « Anthracias coruscat velut scintillantibus stellis. » HARD.

9. *Enhydros.* Enhydron dici vult Albertus, et ejus auctoritate nimium fisus Marbodeus, quod aqua stillet ex eo perpetuo. DAL. — *Enhydros.* Ἔνυδρος, aquosus, madidus. Nomen ex argumento. Sic libri omnes editi. At in MSS. Reg. 2, Colb. 3, vet. Dalec. cæterisque, *novus liquor.* Et sane nihil de ovo Solinus, cap. XXXVII, p. 67 : « Enhydros exsudat, inquit, ut clausam in eo putes fontaneam scaturiginem. » Nihil Isidorus, qui Solinum exscripsit, Orig. lib. XVI, c. 13. Nihil denique Marbodeus, lib. de Lapid. pret. cap. 28. H. — Nobis quoque dicitur, *géode enhydre.* ED.

10. *Polytrix in viridi capillatur.* In viridi coloris solo lineis subtilibus capillos imitatur. Ridicule et inepte coactor dictionarii Roberti Stephani explicat, « in virentis ætatis homine capillos renasci facit. » DAL. — *Polytrichos.* Πολύτριχος, quasi capillosa gemma. HARD.

11. *Pardalios.* Pantherus, ex Marbodeo in suo poemate. DAL.

sint. Melichloros[12] est geminus, parte flavus, parte mel-
leus : crocia[13], croci : polia[14], canitiem quamdam sparti
indicat : eamdem duriorem, nigra spartopolios. Rhoditis[15]
a rosa est. Melitis, mali coloris : chalcitis, æris : sycitis, 4
fici. Ratio nominum non est in borsycite[16], in nigro ramosa, candidis aut sanguineis frondibus : nec gemite[17], velut in petra candidis manibus inter se complexis. Ananchitide[18] in hydromantia[19] dicunt evocari imagines deorum[20] : synochitide umbras inferorum evocatas teneri : dendritide[21] alba defossa sub arbore, quæ cædatur, securis

12. *Melichloros*. Μελίχλωρος geminos in se colores colligit, μελιχρὸν videlicet, melleum, et χλωρὸν flavum seu luteum. Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 7 : « Melichloros est bicolor, etc. » HARD.

13. *Crocia*. Κρόκος, crocum, πολιὸς, canum, πολιότης, canitiem sonat. De sparto diximus, lib. XIX, sub initium. Glossæ : Σπαρτοπόλιος, *incanus*. Usus ea voce et Pollux, lib. IV. HARD.

14. *Polia*. Leg. « Polia can. quamd. inducit sardio, eamdem rariorem nigro, sparto polios. » Polia gemma est, quæ radicem vel fundum habet colore sardii vel sardæ gemmæ, id est, rubrum, cui inducta est canities quædam, unde et *polia* dicta, nam πολιὰ est canities. SALMAS.

15. *Rhoditis*. Rhoditis a ῥόδον, melitis a μῆλον, a χαλκὸς, chalcitis, a σύκον, hoc est, a fico, sycitis. H.

16. *In borsycite*. Et borsyciten, et gemiten, barbara esse vocabula indicat. *Borsycitis*, quasi *borosycitis* dici vult Turnebus, Advers. lib. I, cap. 17, p. 18. HARD.

17. *Nec gemite*. Turnebus emendat *gamite*, vel *gamitide*, quod Constantin. non probat. Esset enim ratio nominis ἀπὸ τοῦ γάμου, a nuptiis ducta, quod auctor negat. DALEC.

18. *Ananchitide*. Anancitis Turnebo ἀπὸ τῆς ἀνάγκης, id est a necessitate dicitur : ut *synochitis*, a continendo. DAL. — *Ananchitide in hydromantia*, etc. Puto verius scribi *Anagogitide*. Ἀναγωγῖτις, ἀπὸ τοῦ ἀνάγειν ab evocandis deorum manium imaginibus : ut συνοχῖτις, a retinendis quæ evocatæ sunt. Leg. etiam, *in Necromantia*, pro *hydromantia*. SALM. — *Ananchitide*. Sic Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14, inter superstitiosas gemmas : « Ananchitide in Necromantia dæmonum imagines evocare dicuntur. » Turnebus, Advers. lib. I, cap. 17, pag. 18, mavult *Anancitide*, ab ἀνάγκη legi, hoc est, a necessitate : ut συνοχῖτις a continendo. Salmasius in Solinum, p. 1091. Ἀναγωγῖτιν ἀπὸ τοῦ ἀνάγειν. HARD.

19. *In hydromantia*. Sic MSS. omnes. Isidorus, *necromantia*. H.

20. *Imagines deorum*. Manium videlicet, sive inferorum HARD.

21. *Dendritide*. Δένδρον arbor est : inde gemma δενδρῖτις. H.

aciem non hebetari. Et sunt multo plures, magisque monstrificæ, quibus barbari dedere nomina, confessi lapides esse. Nobis satis erit in his coarguisse dira mendacia.

1 LXXIV. (XII.) Gemmæ nascuntur et repente [1] novæ, ac sine nominibus: ut Lampsaci in metallis aurariis una inventa, quæ propter pulcritudinem Alexandro regi missa fuit, ut auctor est Theophrastus. [2] Cochlides [3] quoque nunc vulgatissimæ, fiunt verius, quam nascuntur: in Arabia repertis ingentibus glebis, melle excoqui tradunt septenis diebus noctibusque sine intermissione: ita omni terreno [4], vitiosoque decusso, purgatam puramque glebam, artificum ingenio varie distribui in venas, ductusque macularum, quam maxime vendibili ratione sectantium [5]: quondamque tantæ magnitudinis fecere, ut equis regum in Oriente

LXXIV. 1. *Gemmæ nascuntur et repente novæ.* Lege: « Gemmæ nascuntur et repente novæ, ac sine nominibus, ut ecce Lampsaci unam invenio in metallis aurariis repertam. » Salm.

2. *Theophrastus.* Nunc legitur in libro περὶ λίθων. Ἐν Λαμψάκῳ δέ ποτ' ἐν τοῖς χρυσίοις, εὑρέθη θαυμαστὴ λίθος, ἐξ ἧς ἀνενεχθείσης πρὸς σφύραν, σφραγίδιον γλαφυρὸν ἀνεπέμφθη βασιλεῖ διὰ τὸ περιττόν. « Ac Lampsaci, inquit, in aurifodinis inventa est aliquando gemma admiranda, ex qua, quum ad malleum relata esset, sigillum sculptile missum est regi, propter præstantiam. » Hard.

3. *Cochlides.* Cochlidibus dissimiles non sunt conchides, Megaris ubivis in lapicidinis obvii, aliis molliores, insigniter candidi, conchulis marinis pleni, auctore Pausania, lib. I. Cochlides in lapicidinis Lugduno propinquis frequenter inveniuntur compressæ cochleæ similes, multis spiris flexuosæ, saxo inclusæ, amplæ, ponderosæ, visenda et admiranda in iis formandis naturæ solertia: in iisdem lapicidinis ad pagum divi Cyriaci et Romani conchides reperiuntur, quales Pausanias describit. Alexander Neapolitanus, lib. V, cap. 9 Genial. dierum, scribit in montibus Calabris procul a mari versicoloris se marmoris frustum vidisse, in quo multiplices conchæ congestæ et concretæ coaluerant, osseæ potius quam lapideæ, etiam quum marmor dissecatur, intus delitescentes. Cochlidis id genus est. Dal. — *Cochlides.* Κοχλίδες, a similitudine cochlearum. H. — Cochlides illæ ad conchas lapideas pertinere videntur; nostris, *coquillages pétrifiés.* Ed.

4. *Terreno.* Terreno *pulvere adhærescente.* Hard.

5. *Sectantium.* Forte *secantium*, hoc est, polientium. Hard.

frontalia[6], atque pro phaleris pensilia facerent. Et alias 2
omnes gemmæ mellis decoctu nitescunt, præcipue Corsici: in omni alio usu acrimoniam abhorrentes[7]. Quæ variæ sunt, et ad novitatem accedere calliditate ingeniorum contigit, ut nomen usitatum non habeant, physes[8] appellant, velut ipsius naturæ admirationem in iis venditantes, quum finis nominum non sit, quæ persequi non equidem cogito, innumera ex Græca vanitate conficta. Indicatis nobilibus gemmis, etiam plebeiis rariorum generum, dictu dignas distinxisse satis erat. Illud modo meminisse conveniet, increscentibus varie maculis ac verrucis, linearumque interveniente multiplici ductu et colore, mutata sæpius nomina in eadem plerumque materia.

LXXV. Nunc communiter ad omnium gemmarum ob- 1
servationem pertinentia dicemus, opiniones sequuti auctorum. Cavæ aut extuberantes viliores videntur æqualibus. Figura oblonga maxime probatur: deinde quæ vocatur lenticula[1]: postea cycloides et rotunda[2]: angulosis autem minima gratia. Veras a falsis[3] discernendi magna difficultas: quippe quum inventum sit, ex veris gemmis in
alterius[4] generis falsas traducere. Sardonyches e ternis 2

6. *Frontalia.* Ornamenta equorum fronti, sive elephantorum, imponi solita. Occurrit vox ea et apud Livium. In MSS. Reg. Colb. et Fux. hæc brevius, « ut equis regum in Oriente phaleras facerent. » Sunt autem phaleræ, quævis equorum ornamenta. Hard.

7. *Acrimoniam abhorrentes.* Sic MSS. omnes. Editi, *acriora acrimoniam.* Hard.

8. *Physes.* Φύσεις, naturas, seu naturæ opera. Hard.

LXXV. 1. *Lenticula.* An a similitudine lentis aliqua, an ab affinitate cum vasis genere quodam, quod et lenticula appellatur, a figura lentis? Hard.

2. *Postea clypeidos et rotunda.* Turneb. emendat, *epipedos.* Constantinus vero legit κυκλώπιος. Vide lib. I, cap. 21 Adversar. Lego, *clypei modo rotunda.* Alii, *clypeoeides.* Dal. — *Cycloides.* Prius legebatur *clypeidos*, tamquam a similitudine clypei. At displicet hybrida vox. Κυκλοειδής magis arrisit. In MSS. omnibus, *clitedos.* Hard.

3. *Veras a falsis.* Hæc totidem verbis Isidorus, Orig. lib. XVI, cap. 14. Hard.

4. *Ex veris gemmis in alterius.* Ut

glutinantur[5] gemmis, ita ut deprehendi ars non possit: aliunde nigro, aliunde candido, aliunde minio: sumptis omnibus[6] in suo genere probatissimis. Quin immo etiam exstant commentarii auctorum, quos non equidem demonstrarim, quibus modis ex crystallo[7] tingantur smaragdi, aliæque translucentes, sardonyx e sarda, item cæteræ ex aliis. Neque est ulla fraus vitæ lucrosior.

1 LXXVI. (XIII.) Nos contra rationem deprehendendi falsas demonstrabimus (quando etiam luxuriam adversus fraudes muniri decet): præter illa, quæ in principalibus quibusque generibus privatim diximus. Translucentes matutino probari censent: aut si necesse est, in quartam horam[1], postea vetant. Experimenta pluribus modis constant. Primum pondere, si graviores sentiuntur: post hæc, corpore. Fictitiis pusulæ in profundo apparent, scabritia in cute, in capillamento fulgoris inconstantia, et prius quam
2 ad oculos perveniat, desinens nitor. Decussi fragmenti

electrum in amethystum, crystallum in smaragdum. Dal. — Sic apud nos ex quadam sapphiri specie, ignis ope, adamas fingitur. Ed.

5. *Sard. e ternis glut.* etc. Prius legebatur, « Sardonyches e ceranniis. » MSS. Regius 2, Colb. 3, *e granatis*. Alterum interpolantium conjectura, vitio amanuensium alterum temere oblatum. Nos *e ternis*, tum ex conjectura, quod sequantur proxime tergemini ii colores, qui simul glutinati sardonychem repræsentare dicuntur: tum auctore Isidoro, locum hunc Plinii exscribente, ex sincerioribus, ut apparet, exemplaribus, Orig. lib. XVI, c. 14: « Quippe quum inventum sit, inquit, ex vero genere alterius in alia falsa transducere: ut sardonyches quæ trinis glutinantur gemmis, ita ut deprehendi non possint: fingunt enim eas ex diverso genere, nigro, candido, minioque colore. » Et sane tres eos colores sardonychum proprios esse Plinius ipse admonuit, cap. 23. Hard.

6. *Aliunde minio sumptis omnibus.* Sic fiunt hodie perdicophthalmi, et æluropthalmi, passim venales in tabernis gemmariorum. Dal.

7. *Quibus modis ex crystallo.* Hoc est, ut Isidorus ait, loc. cit. « quibus modis pro lapide pretiosissimo smaragdo, vitrum aut crystallus arte inficiatur, ut fallat oculos sub dolo quædam falsa viriditas, etc. » Hard.

LXXVI. 1. *In quartam horam.* Post solis exortum scilicet: duabus ante meridiem horis. H.

paulum, quod in lamina[2] ferrea teratur efficacissimum experimento excusant mangones gemmarum. Recusant similiter et limæ probationem. Obsidianæ fragmenta[3] veras gemmas non scarificant[4]. Fictitiæ[5], scarificationes candicantium fugiunt : tantaque differentia est, ut aliæ ferro scalpi non possint, aliæ non nisi retuso, verum omnes adamante[6]. Plurimum vero in his[7] terebrarum proficit fervor. Gemmiferi amnes sunt Acesines et Ganges : terrarum autem omnium maxime India.

LXXVII. Et jam peractis omnibus naturæ operibus, 1
discrimen quoddam rerum ipsarum atque terrarum facere conveniat. Ergo in toto orbe et quacumque cæli convexitas vergit, pulcherrima est omnium, rebusque merito principatum naturæ obtinens, Italia, rectrix parensque mundi altera, viris, feminis, ducibus, militibus, servitiis, artium præstantia, ingeniorum claritatibus, jam situ ac salubritate cæli atque temperie, accessu cunctarum gentium facili, littoribus portuosis, benigno ventorum afflatu (etenim

2. *Quod in lamina.* Sub lamina teratur. Nam quæ sunt sinceræ, in exiguum pulverem atteruntur. H.

3. *Obsidianæ fragmenta veras gemmas non scarificant.* Legend. « Obsidianæ fragmenta veras gemmas non scarifant factitiæ scarifationes candicantium fugiunt. » Salmas. — Obsidiano de lapide, sive gemma, dictum est XXXVI, 65.

4. *Non scarificant.* MSS. omnes, ut sæpe monuimus, *scarificant.* Sic paullo antea Plinius, cap. 65, ostracitidi « duriori tanta inest vis, ut aliæ gemmæ scalpantur fragmentis ejus. » Unde scarificare hoc etiam loco pro *scalpere* accipi non incommode forsan possit. Hard.

5. *Fictitiæ.* Gemmæ scilicet fictitiæ falsæque, quia duritie carent, cælaturam refugiunt candicantium gemmarum, quæ veræ sunt ac prædurae, ut « Asteria difficilis ad cælandum, » supra, cap. 47. Hard.

6. *Omnes adamante.* Hodieque adamante in minutissimum pulverem contrito cæteras gemmas poliunt gemmarii. Smiride quoque, de quo Diosc. Σμίρις λίθος ἐστὶν, ᾗ τὰς ψήφους οἱ δακτυλιογλύφοι σμήχουσι, « quo gemmas atterunt gemmarum scalptores. » Hesychius : Σμίρις, ἄμμου εἶδος, ᾗ σμήχονται σκληροὶ τῶν λίθων. Nostris, *l'émeri.* H.—Adamantis pulvis, nobis *égrisée;* ad aliud genus (*corindon*) pertinet, quod nostri vocant, *émeri.* Ed.

7. *Plurimum vero in his.* In scalpendis gemmis prius calefieri terebras decet. Hard.

contingit procurrentis positio in partem utilissimam, et inter ortus occasusque mediam): aquarum copia, nemorum salubritate, montium articulis, ferorum[1] animalium
2 innocentia, soli fertilitate, pabuli ubertate. Quidquid est, quo carere vita non debeat, nusquam est præstantius: fruges, vinum, olea, vellera[2], lina, vestes, juvenci. Ne equos quidem in trigariis[3] præferri ullos vernaculis[4] animadverto. Metallis auri, argenti, æris, ferri, quamdiu libuit exercere, nullis cessit: et iis nunc in se gravida pro omni dote varios succos, et frugum pomorumque sapores fundit. Ab ea, exceptis Indiæ fabulosis, proxime quidem duxerim Hispaniam, quacumque ambitur mari.

LXXVII. 1. *Mont. articulis ferorum.* In veteribus legitur, *montium articulis*: quæ ab externarum scilicet gentium injuria mœnium vice Italiam defendunt. Id nimirum est, quod scribit lib. XII, cap. 1, Gallias inexsuperabili munimento Alpium coerceri, ne Italiæ se superfundant. Vide lib. XXXVI, cap. 1. Dalec. — *Montium articulis.* Dicit Salmasius ad Solinum, nosse se montium pedes, suras et scapulas, articulos vero se non nosse: itaque legendum esse, *montium obstaculis.* Verum fallitur. *Articuli montium* sunt nexus et juncturæ quibus sibi invicem adhærent. Vide Isac. Vossium in Melam. p. 161. Dal. — *Montium articulis.* Saltibus, colliculis. Hard.

2. *Fruges, vinum, olea, vellera, ... ne equos quidem in trigariis.* Trigarium locus est in quo equi exercentur. Glossæ: *trigarium*, τόπος ὅπου ἵπποι γυμνάζονται. Vulgo *mancipium* vocamus. Et paulo ante dixit: *montium articulis*, sed quid *articuli montium* faciunt ad laudem Italiæ? In codd. antiquis legitur, *montium obstaculis*: recte; *obstacula* ibi sunt munimenta et propugnacula. Salm.

3. *In trigariis.* De ea voce diximus lib. XXVIII, cap. 52. Hard.

4. *Vernaculis.* Italicis. Hard.

ESSAI

SUR LE CLASSEMENT CHRONOLOGIQUE DES SCULPTEURS GRECS LES PLUS CÉLÈBRES (1).

Toussaint Bernard

PAR M. T. B. ÉMÉRIC-DAVID, MEMBRE DE L'INSTITUT (ACADÉMIE DES INSCRIPTIONS ET BELLES-LETTRES.)

Je me propose de rappeler dans ce mémoire quels furent les grands maîtres grecs qui portèrent la sculpture à la plus haute perfection, et surent l'y maintenir. Je ferai en sorte de fixer les différentes époques où vécurent ces habiles artistes, et de rappeler les principes qu'ils se transmirent *comme de main en main* (2). Comment prononcer les noms de Phidias, de Myron, de Scopas, de Lysippe, de Praxitèle, sans demander s'il existe encore quelqu'un des chefs-d'œuvre de ces hommes célèbres, ou s'il est du moins parvenu jusqu'à nous quelques belles copies de leurs ouvrages? Je rapporterai ce que les antiquaires ont écrit à ce sujet de plus probable. Persuadé que les Anciens nous ont transmis dans des fables un grand nombre de faits relatifs à l'histoire et à la théorie des sciences et des arts, je voudrais remonter d'abord à Prométhée, à Vulcain, de qui les mythes, évidemment mêlés d'allégories, me paraissent renfermer les principes les plus importants de l'art statuaire; mais je me bornerai quant à présent à ce qui est purement historique.

Je n'ai pas suivi l'ordre chronologique de Pline : mon objet, au contraire, a été de relever les nombreuses méprises, où des renseignements apparemment équivoques ont entraîné ce savant écrivain. Il suivrait de sa chronologie, que l'art aurait éprouvé chez les Anciens des révolutions semblables à celles qui l'ont conduit plusieurs fois chez les Modernes du médiocre au bien, du sublime au médiocre, et cette opinion serait inexacte. En assignant à chaque artiste son époque, nous verrons avec satisfaction l'art grec s'élever jusqu'à une beauté achevée par une marche toujours progressive, se soutenir pendant plusieurs siècles dans une étonnante perfection, décliner ensuite lentement, et enfin se corrompre par la puissance des circonstances politiques qui dominaient la Grèce, sans

(1) Cet ouvrage a été publié en 1806, et réimprimé en 1807. J'ai cru par cette raison, en le publiant aujourd'hui pour la troisième fois, devoir le maintenir dans sa première forme, sauf quelques corrections et de nombreuses additions. J'ai fait seulement remarquer par des notes additionnelles que plusieurs statues dont je parle, et qui se voyaient dans notre Musée royal, en 1808, ne s'y trouvent plus.

(2) Pausan. lib. VI, cap. 3.

perdre totalement sa grandeur. Le développement successif de l'art grec est semblable à la vie d'un homme sage, dont la conduite à tous les âges est un produit de sa force physique et de sa raison. La différence entre les Anciens et les Modernes est venue, à ce qu'il me semble, de ce que chez les premiers les artistes s'étaient formé des règles qu'ils se transmettaient dans les écoles, et dont le goût général de la nation protégeait le maintien ; tandis que chez les Modernes chaque artiste n'a eu de lois que ses propres inclinations, ou bien a cédé inconsidérément à l'influence usurpée de quelques génies dominateurs. C'est cette vérité importante que j'ai voulu mettre en évidence (1).

Dibutade de Sicyone et Dédale l'Athénien commencent la longue série des artistes connus, qui se transmirent ces règles précieuses de l'art qu'on disait avoir été enseignées par les dieux.

Personne n'ignore l'histoire de la fille de Dibutade. On sait que le père de cette fille ingénieuse appliquant de l'argile dans un profil qu'elle avait tracé, modela un médaillon. Telle fut chez les Grecs, suivant une heureuse tradition, l'origine de la *plastique*, ou de l'art de modeler (2). Pline donne ce récit comme un fait certain (3). Si on le regardait comme une fable, cette fable serait encore plus instructive que la réalité. La plastique, invention d'une amante, n'ayant dû chercher dans son premier essai que la représentation fidèle d'un objet aimé, une semblable fiction signifierait évidemment que le premier mérite de l'art de modeler, et par conséquent de l'art statuaire, consiste dans une imitation vive et parlante de la nature.

Les prodiges mêlés à l'histoire de Dédale ont porté quelques écrivains modernes à regarder cet artiste comme un personnage fabuleux. Les Anciens ne paraissent pas avoir douté de son existence. Dédale était fils d'Eupalamus, petit-fils de Métion, et arrière-petit-fils d'Érechthée, roi d'Athènes (4). Il naquit, suivant les calculs d'un savant chronologiste, vers l'an 1400 avant notre ère (5). Une ancienne épigramme grecque lui donne le titre de Héros (6). Il était regardé comme le premier qui eût osé

(1) Le présent *Essai* n'est que l'esquisse d'un travail plus étendu.

(2) Athénagoras suppose que Dibutade était plus ancien que Dédale (Legat. pro Christ. pag. 60, ed. 1706) Je me conforme à cette tradition, par la raison que si le médaillon de Dibutade eût été fait après les ouvrages de Dédale, il n'aurait plus rien offert de remarquable.

(3) Plin. lib. XXXV, cap. 43, éd. de Hard. Le médaillon que l'on regardait comme l'ouvrage de Dibutade fut conservé à Corinthe jusqu'à la prise de cette ville par Mummius.

(4) Platon, Diodore de Sicile et Plutarque le disent fils de Métion, et petit-fils d'Érechthée. Je me conforme à l'opinion d'Apollodore, de Servius, de Lactance, etc. adoptée par M. Larcher, Histoire d'Hérod. Chronol. tom. VII, pag. 342 et 544.

(5) M. Larcher, ibid.

(6) Antholog. græc. lib. IV, tit. VI.

séparer les jambes des statues en ronde bosse. Pausanias dit que ses ouvrages, quoique grossiers, avaient quelque chose de divin (1). Homère fait le plus bel éloge d'un bas-relief de sa composition, qui représentait un chœur de danses, en disant que Vulcain l'avait imité sur le bouclier d'Achille (2). Suivant Diodore de Sicile, ce fut l'admiration qu'inspirèrent ses ouvrages qui lui fit attribuer des aventures fabuleuses (3). On dit de lui, comme de Prométhée, que Minerve avait daigné l'instruire (4). Ses statues respiraient, elles marchaient; il fallait les enchaîner; sans cette précaution, elles quittaient leur base et prenaient la fuite (5). Il éleva par reconnaissance une statue à Hercule, qui avait honoré d'une sépulture son fils Icare : cette statue, dit Apollodore, ressemblait parfaitement au héros; Hercule qui l'aperçut durant la nuit, lui lança une pierre, la prenant pour un être vivant (6). Ces fables, ou plutôt ces exagérations, sont une nouvelle preuve de l'esprit qui dirigeait les artistes dans les premiers temps. Cet esprit ne changea point : les Grecs s'exprimaient encore à peu près dans les mêmes termes en parlant des ouvrages de Scopas, de Lysippe et de Praxitèle; ils en admiraient la grace, la noblesse, la grandeur ; mais ils accordaient encore de plus grands éloges à la vérité de l'imitation; ils croyaient rendre à un statuaire l'hommage le plus accompli, l'élever en quelque sorte au rang des dieux, en disant qu'il avait réellement animé l'airain ou le marbre.

Plusieurs artistes contemporains de Dédale, moins célèbres que lui, ne furent peut-être pas moins habiles. Les habitants de l'île de Délos consacrèrent, à cette époque reculée, une statue à Apollon, qui était l'ouvrage d'un de leurs concitoyens. Le dieu tenait son arc dans la main droite; de l'autre il portait les trois Graces, représentées, la première avec une lyre, la seconde avec des flûtes, et celle du milieu avec un chalumeau qu'elle approchait de sa bouche (7).

Smilis d'Égine, de qui la Junon était révérée dans le temple d'Argos, vivait à la même époque (8).

Dédale eut pour élève Endœus d'Athènes (9). On attribuait à cet ar-

(1) Pausan. lib. II, cap. 4.

(2) Iliad. lib. XVIII, vs. 590 seqq. Lucian. de Salt. cap. 13; Pausan. lib. IX, cap. 40; Callistr. in Stat. Cupid. Praxit. Philostr. Icon. in Pyr.

(3) Diodor. Sicul. lib. IV, cap. 76.

(4) Hygin. Fab. XXXIX.

(5) Diodor. Sicul. loc. cit. Plat. in Men. Lucian. in Philops. cap. 19; Hesych. voc. Δαιδάλεια.

(6) Apollod. lib. II, cap. 6, sect. 3, § 4.

(7) Plutarch. de Music. tom. II Opp. pag. 1136.

(8) Pausan. lib. VII, cap. 4.

(9) Pausan. lib. I, cap. 26; Athenag. Legat. pro Christ. pag. 61.

tiste trois statues de Minerve. L'une de ces figures existait encore dans le temple d'Érythres, au temps de Pausanias. Elle était en bois et très-grande; elle représentait Minerve *Poliade* (ou *protectrice de la ville*). La déesse était assise sur un trône; elle tenait une quenouille des deux mains, et portait sur la tête un emblème du pôle céleste (1). Endœus avait placé aux avenues du temple des statues en pierre représentant les Saisons et les Graces (2). Une autre de ces figures de Minerve était conservée dans la citadelle d'Athènes (3). La troisième était celle de Minerve *Aléa;* elle était toute d'ivoire. Auguste l'enleva de la ville de Tégée, et la plaça dans le *forum* qu'il fit construire à Rome (4).

Vers le temps du siège de Troie vivaient Icmalius, qu'Homère a voulu sans doute honorer, en disant qu'il avait façonné le fauteuil arrondi, entièrement en ivoire et en argent, sur lequel s'asséyait Pénélope(5); Epéus, dont Platon et Pausanias avaient vu des ouvrages (6); Alexanor, fils de Machaon, à qui les habitants de Titane dédièrent une statue (7), et d'autres artistes que les héros grecs, après la destruction de Troye, employèrent à élever des monuments qui devaient perpétuer le souvenir de leur victoire.

On peut croire que Rhœcus, natif de Samos, florissait vers la première olympiade (8), car Téléclès son fils, et Théodore, que Pausanias et Hérodote disent fils de Téléclès (9), vivaient l'un et l'autre long-temps avant que les Bacchiades fussent chassés de Corinthe (10), et l'expulsion de cette famille se rapporte à la seconde année de la vingt-neuvième olympiade (ou à l'an 663 avant notre ère). Ce fut dans le même temps, c'est-à-dire vers la première olympiade, qu'un artiste dont les Anciens ne nous ont pas transmis le nom, sculpta le coffre qui fut ensuite consacré par les Cypsélides dans le temple de Junon à Olympie (11). Ce coffre précieux était de bois de cèdre; il était orné sur toutes les faces de bas-reliefs représentant l'histoire des dieux et des héros grecs; plusieurs de ces bas-reliefs étaient en or et en ivoire, et appliqués sur le bois; les autres étaient sculptés sur le bois même.

(1) Pausan. lib. VII, cap. 5.
(2) Id. ibid.
(3) Id. lib. I, cap. 26.
(4) Id. lib. VIII, cap. 46.
(5) Odyss. lib. XIX, vs. 56, 57.
(6) Plat. Ion. Pausan. lib. II, cap. 19.
(7) Id. lib. II, cap. 2.
(8) L'an 776 avant J.-C.
(9) Herodot. lib. III, cap. 41; Pausan. lib. VIII, cap. 14.
(10) Plin. lib. XXXV, cap. 43.
(11) Pausan. lib. V, cap. 17, 18, 19; Fréret, Acad. des Belles-Lettres, tom. VII, p. 295.

Gitiadas de Lacédémone exécuta dans sa patrie des statues, des bas-reliefs et des trépieds de bronze. Cet artiste n'était pas seulement statuaire, il était architecte, il était poète : il avait composé des cantiques sur des airs doriens, et entre autres un hymne en l'honneur de Minerve. Il florissait pendant la première guerre de Messénie; plusieurs de ses ouvrages furent exécutés immédiatement après la prise d'Ithome, qui eut lieu la deuxième année de la quatorzième olympiade (1).

Théodore de Samos, qu'on dit le second de ce nom, fils de Téléclès, était regardé comme l'inventeur d'un art qui a été mis rarement en pratique, celui de faire des ouvrages de sculpture en fer fondu (2). Cet artiste était orfèvre, architecte et graveur en pierres fines. C'est lui qui avait gravé l'émeraude que Polycrate, tyran de Samos, jeta dans la mer, et qu'il eut, dit-on, le chagrin de retrouver dans le corps d'un poisson (3). Il doit être placé entre la quinzième et la vingt-deuxième olympiade (4).

Vers la trente-huitième vivait Malas de Chio (5). Il eut pour fils Micciade, qui fut père d'Anthermus ; celui-ci eut deux fils, Bupalus et Anthermus que Suidas nomme *Athénis*. On compte ainsi dans cette famille quatre générations de sculpteurs illustres (6).

Dipœnus et Scyllis (7), qui florissaient vers la cinquantième olympiade (l'an 580 avant notre ère), acquirent autant de renommée par le mérite de leurs élèves que par leurs propres ouvrages. Ils formèrent Léarque de Rhège, Émilus d'Égine, Théoclès fils d'Hégylus, Dontas, Doryclidas et son frère Médon, tous de Lacédémone, et entre autres, Tectéus et Angélion, qui furent les maîtres de Callon d'Égine (8).

Émilus, Théoclès, Médon, Doryclidas s'illustrèrent par des statues en ivoire et en or, représentant Jupiter, Junon, Thémis, les Saisons, Minerve, que l'on conservait toutes à Élis dans le temple de Junon (9). Ces figures

(1) Pausan. lib. III, cap. 17, 18, et lib. IV, cap. 14.

(2) Pausan. lib. III, cap. 12.

(3) Herodot. lib. III, cap. 41, 42 ; Pausan. lib. VIII, cap. 14 ; Plin. lib. XXXVII, c. 2 et 4.

(4) Je fonde mon opinion, 1° sur le témoignage de Pline, qui dit que Théodore de Samos florissait long-temps avant que les Bacchiades eussent été chassés de Corinthe (lib. XXXV, cap. 43); 2° sur le sentiment d'Eusèbe, qui place ce dernier événement à la première année de la trentième olympiade (Chronic. lib. poster. pag. 121), et sur celui de Larcher, qui le porte à la deuxième année de la vingt-neuvième. (Hist. d'Hérodot. Chronol. tom. VII, p. 527.) Ce savant place Théodore de Samos à la vingt-deuxième. Ibid. pag. 601.

(5) M. Heyne, des Époques de l'Art. Rec. de pièces intéressantes, publiées par M. Jansen, tom. III, pag. 88.

(6) Plin. lib. XXXVI, cap. 4; Suid. voc. Ἱππῶναξ. Quelques éditions de Pline, et notamment celle de Brotier, portent d'après l'*editio princeps*, *Archermus* au lieu d'*Anthermus*.

(7) Plin. lib. XXXVI, cap. 4.

(8) Pausan. lib. II, cap. 32 ; lib. III, cap. 17 ; lib. V, cap. 17 ; lib. VI, cap. 19.

(9) Pausan. lib. V, cap. 17.

d'un style *simple et roide* (1), mais remarquables par leur richesse, doivent être classées vers la cinquante-quatrième olympiade.

Bathyclès de Magnésie se rendit célèbre par le trône d'Apollon qu'il éleva dans le temple d'Amycles. Ce monument, sur lequel il plaça une ancienne statue colossale du fils de Latone, était soutenu par des figures représentant les Saisons et les Graces, et orné de bas-reliefs où l'on voyait l'histoire des dieux presque entière; il était accompagné de différentes statues, toutes faites par Bathyclès (2). Crésus fournit aux Lacédémoniens l'or nécessaire pour le décorer. Il fut élevé vers la cinquante-sixième olympiade (3).

Bupalus et Anthermus, natifs de Chio, arrière-petit-fils de Malas, vivaient dans la soixantième. Ces deux frères ayant exécuté divers ouvrages à Délos, osèrent y graver cette inscription : *Les fils d'Anthermus te rendront célèbre, ô Chio, autant et plus que tes vignes.* Ils se permirent aussi de modeler un portrait du poète Hipponax qui était d'une extrême laideur, et de l'exposer à la risée du public. Le poète indigné se vengea par des vers satiriques qui portèrent la douleur dans le cœur de ces artistes orgueilleux (4). On voyait à Rome plusieurs de leurs ouvrages dans des temples élevés par Auguste (5); on y a découvert de nos jours un piédestal portant cette inscription : *Bupalus la faisait* (6).

Élève de Tectéus et d'Angélion, Callon d'Égine doit être placé vers la soixante-cinquième olympiade, ainsi qu'Hégésias, son contemporain. Ils n'étaient exempts ni l'un ni l'autre de la sécheresse des anciens maîtres. Ces deux statuaires sont les premiers dont Quintilien ait fait mention (7) : cela vient apparemment de ce que malgré la dureté et le style étrusque qu'il leur reproche, il les jugeait supérieurs à leurs prédéces-

(1) Pausan. lib. V, cap. 17.

(2) Pausan. lib. III, cap. 18.

(3) Herodot. lib. I, cap. 69; Pausan. lib. III, cap. 10; Diog. Laert. vit. Thales, cap. 1, segm. 28, 29; Fréret, Académie des Belles-Lettres, tome VII, pag. 596, 598. Les Lacédémoniens, voulant témoigner à Crésus leur reconnaissance pour les dons qu'ils en avaient reçus lui firent présent d'un cratère de bronze, qui était un objet d'un grand prix. Ce cratère contenait trois cents amphores; il était orné extérieurement, et jusqu'au bord, d'un grand nombre de figures d'animaux en relief. Il fut déposé peu de temps après à Samos, dans le temple de Junon. Herodot. lib. I, cap. 70.

(4) Horat. Epod. od. VI; Plin. lib. XXXVI, cap. 4; Anthol. græc. lib. III, cap. 25, n° 25.

(5) Plin. lib. XXXVI, cap. 4.

(6) Ce piédestal a été trouvé dans la même fouille que la Vénus accroupie sortant du bain. On en voit une copie au Musée Napoléon, servant de support à cette même statue de Vénus. Mais le style de cette figure ne permet pas de croire qu'elle soit d'un temps aussi reculé. M. Visconti, Mus. Pio-Clem. tom. I, tav. 10; Id. Notice des statues antiques du Musée Napoléon, n° 54.

(7) Quintil. lib. X, cap. 12.

seurs. Callon était auteur d'une Minerve Sthéniade en bois, que l'on conservait dans la citadelle de Trézène (1).

Hégésias exécuta des statues de bronze de Castor et de Pollux, qui furent transportées à Rome, et placées devant le temple de Jupiter Tonnant (2).

Daméas de Crotone mérite une attention particulière. Il y a lieu de croire que la statue de Milon, son compatriote, qu'il exécuta au plus tard vers la soixante-septième olympiade, était une de ces statues *iconiques* ou *statues-portraits*, qui devaient offrir dans chacune de leurs parties *une image parfaitement ressemblante du corps des athlètes* (3). Milon avait remporté six fois, à cette époque, le prix de la lutte (4). L'usage d'élever des statues iconiques aux athlètes couronnés trois fois, que Pline donne comme très-ancien, dut nécessairement précéder les chefs-d'œuvre de Phidias et les règles de proportions perfectionnées par Pythagore de Rhège et par Polyclète; mais d'un autre côté on ne saurait le faire remonter au-delà du temps où vivaient les élèves de Dipœnus et de Scyllis. La statue de Milon était de bronze; cet athlète la porta sur ses épaules, pour la placer au lieu qu'elle devait occuper dans le bois appelé l'*Altis*, consacré à Jupiter, auprès d'Olympie (5).

Aristoclès de Cydon exécuta un groupe, qui représentait Hercule combattant contre une amazone à laquelle il voulait enlever un baudrier; le héros était à pied, l'amazone à cheval. Ce groupe fut sculpté avant que la ville de Zancle eût pris le nom de Messine, c'est-à-dire avant la soixante-onzième olympiade (6).

(1) Pausan. lib. II, c. 32. Pline, en plaçant ce maître à la 87e olympiade (lib. XXXIV, cap. 19), a brouillé les époques et obscurci l'histoire des progrès de l'art.

(2) Plin. lib. XXXIV, c. 19, § 16, ed. Hard. D'Hancarville avait apparemment oublié que cet artiste était *dur et presque Toscan*, et en outre que ces statues de Castor et Pollux étaient en bronze, lorsqu'il a cru les retrouver dans les groupes de Montecavallo. Poinsinet, dans ses notes sur Pline, a confondu Hégésias avec Agathias, auteur de la statue appelée *le gladiateur combattant;* et, d'un autre côté, renversant le texte de Pline, il a attribué les statues de Castor et Pollux à Hégias, qui exécuta une statue de Pyrrhus deux cents ans plus tard. Hardouin a rétabli le texte de Pline, et il s'est par là trouvé d'accord avec Quintilien.

(3) Plin. lib. XXXIV, cap. 9.

(4) Diod. Sic. lib. XII, cap. 9. Corsini, induit en erreur, avait pensé que Milon commandait l'armée des Crotoniates contre les habitants de Sybaris dans la quatre-vingt-troisième olympiade. (Dissert. Agonist. pag. 134.) M. Larcher a rétabli le fait. (Hist. d'Hérodote, liv. V, § 44, not. 88 et 90, tom. IV, pag. 221, 222.) Milon commandait cette armée vers la troisième année de la soixante-septième olympiade. Objet de l'admiration de ses concitoyens, à cause de ses nombreuses victoires olympiques, il marchait à la tête des troupes armé d'une massue, et couvert d'une peau de lion. Diod. Sic. loc. cit.

(5) Pausan. lib. VI, cap. 14.

(6) Pausanias a placé le changement de nom de la ville de Zancle à la trentième olym-

Cet exposé rapide suffira pour rappeler combien la sculpture avait déja produit de grands ouvrages avant l'invasion des Perses, dans les siècles de Pythagore, de Sapho, de Solon, d'Alcée, d'Archiloque, et même dans les temps héroïques.

A l'époque mémorable marquée par les victoires de Marathon et de Salamine, et par les conquêtes de Cimon, les arts firent des progrès éclatants et rapides. Un grand nombre d'habiles maîtres se succédèrent de très-près dans l'espace de quarante ou cinquante années, et la plupart furent contemporains. Cette période s'étend de la soixante-douzième olympiade à la quatre-vingt-quatrième, c'est-à-dire de l'an 492 à l'an 444 environ avant notre ère.

Il paraît que c'est au talent de Canachus, natif de Sicyone, qu'il faut attribuer en grande partie les progrès de ces cinquante années, époque intéressante qui sépare la première école d'Égine d'avec l'école de Phidias. L'âge moyen de Canachus doit être fixé vers la soixante-septième olympiade. Ce maître ne fut pas entièrement exempt de la sécheresse de ses prédécesseurs; *il ne s'approcha pas assez de la vérité*, dit Cicéron (1); mais si nous en jugeons par le parallèle que cet habile connaisseur établit entre Caton l'Ancien et lui, on admirait dans ses sculptures un caractère grave, mâle, original, et quelque chose de grand et de divin qui le distinguait d'avec tous les statuaires des anciennes écoles (2). Il suffirait de ce rapprochement entre Canachus et Caton l'Ancien, pour montrer à quelle époque florissait Canachus (3). Ses principaux ouvrages furent

piade; Scaliger et Corsini (Fast. Attic. tom. III, pag. 46) à la vingt-neuvième. D'Hancarville les a suivis, afin de reculer l'époque d'Aristoclès. M. Larcher a démontré, avec son exactitude et sa clarté ordinaires, que la nouvelle dénomination de la ville de Zancle doit être placée dans la soixante-onzième. Histoire d'Hérodote, liv. VII, § 164, not. 262, tom. V, pag. 382 et suiv.

(1) « Duriora et Tuscanicis proxima Callon atque Hegesias; jam minus rigida Calamis; molliora adhuc supra dictis Myron fecit ». Quintil. lib. XII, cap. 10. « Quis non intelligit Canachi signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem; sed tamen molliora quam Canachi ». Cic. de clar. orat. cap. 18, § 70.

(2) « Nec ossa solum, sed etiam sanguinem....... antiquior est hujus sermo, et quædam horridiora verba..... et adde numeros ut aptior sit oratio ». Cic. de clar. orat. cap. 17.

(3) Le temps où vivait Canachus semble pouvoir être fixé par différentes preuves. Premièrement, Cicéron dit d'une manière très-claire (paulo supra, not. 1) que Myron était moins ancien que Calamis, et Calamis moins ancien que Canachus: or, Calamis vivait dans la quatre-vingt-unième et dans la soixante-dix-huitième olympiade; il faut par conséquent faire remonter Canachus au-dessus de cette époque. Secondement, il résulte du témoignage de Cicéron, en le rapprochant de celui de Quintilien déja cité, que Canachus était contemporain de Callon d'Égine; ce dernier était élève de Tectéus et d'Angélion, élèves eux-mêmes de Dipœnus et de Scyllis, et ces artistes vivaient dans la cinquantième olympiade. Troisièmement, Aristoclès, frère de Canachus, eut pour élève Synnoon; Synnoon eut pour élève son fils Ptolichus ou Polyclès; ce dernier fit la statue de Théognète d'Égine, qui remporta le prix

une statue colossale d'Apollon Isménien, en bois de cèdre, qu'on voyait près de la ville de Thèbes; un colosse représentant Apollon Didyméen, adoré à Milet, et la statue de Vénus Uranie, colosse en ivoire et en or, placé dans le temple de cette déesse à Sicyone, figures célèbres, qui subsistaient encore au temps de Pausanias (1).

Aristoclès, frère de Canachus, statuaire ainsi que lui, et presque aussi habile, dit Pausanias, fonda une école où des maîtres se succédèrent sans interruption au nombre de sept. Ce furent Synnoon et son fils Ptolichus, trois autres dont les noms ne nous ont pas été conservés, et ensuite Sostrate, qui transmit son art à son fils Pantias (2).

Ptolichus sculpta la statue de Théognète, qui remporta le prix de la lutte des enfants, vraisemblablement vers la soixante-seizième olympiade.

Glaucias d'Égine exécuta le char et la statue de bronze que Gélon, tyran de Géla, et ensuite de Syracuse, vainqueur à la course des chars dans la soixante-treizième olympiade, fit placer dans l'Altis comme un monument de sa victoire (3). Il sculpta ensuite la statue de Théagène de Thase, vainqueur au pugilat dans la soixante-quinzième olympiade (4), et celle de Philon de Corcyre, deux fois vainqueur au combat du ceste, de laquelle l'inscription fut composée par Simonides, mort la première année de la soixante-dix-huitième (5).

Anaxagoras d'Égine fut auteur de la statue de Jupiter, que les peuples grecs, vainqueurs à Platée, élevèrent à Olympie après cette journée mémorable (6); ce qui appartient à la première année de la soixante-quinzième olympiade.

de la lutte des enfants. (Pausan. lib. VI, cap. 9.) Nous ne savons point en quelle année Théognète fut couronné; mais nous voyons dans Pindare (Pyth. VIII, vers. 48, 49, 50, et Schol. ibid. ad vs. 48), que ce Théognète était oncle d'Aristomène, qui remporta le prix de la lutte des hommes aux jeux pythiens, dans la quatre-vingt-troisième olympiade. Aristomène fut célébré par Pindare, qui mourut la quatrième année de cette même olympiade. (M. Larcher, Hist. d'Hérodote, tome VII, Chronol. pag. 657, 658.) Canachus était par conséquent antérieur à la quatre-vingt-troisième olympiade au moins de deux générations. Quatrièmement enfin, Canachus, de qui le style était *sec et serré*, ne pouvait pas être postérieur à l'époque brillante de Phidias, de Polyclète le Sicyonien, de Naucydès et d'Alcamènes, et il faudrait le croire postérieur à cette époque, si on le supposait élève d'un élève de Naucydès. Il paraît, d'après cela, que Pline a fait une erreur en le plaçant à la quatre-vingt-quinzième olympiade; Winckelmann, Heyne et d'autres savants ont suivi Pline. Conf. Plin. lib. XXXIV, cap. 19.

(1) Pausan. lib. II, cap. 10. Cette statue, qui était en bronze, avait apparemment échappé au ravage de la ville de Milet, qui eut lieu la 3e année de la 71e olympiade.

(2) Pausan. lib. VI, cap. 9.

(3) Herodot. lib. VII, cap. 154, 155, 156; Dionys. Halicarn. Antiq. Rom. lib. VII, cap. 1; Pausan. lib. VI, cap. 9; Corsini, Fast. Attic. tom. III, pag. 153. J'ai ici l'avantage de me trouver d'accord avec M. Ottfried Müller, Æginet. p. 103. (1830.)

(4) Pausan. lib. VI, cap. 6 et 11.

(5) Id. lib. VI, cap. 9.

(6) Id. lib. V, cap. 23.

Simon d'Égine, Dionysius et Glaucus d'Argos, vivaient dans la soixante-seizième olympiade. Le premier avait sculpté des chevaux de bronze un chien, un archer; Glaucus, une Vesta, un Neptune, une Amphitrite, Dionysius, un Bacchus, un Orphée, un Jupiter, une statue d'Homère; une statue d'Hésiode. Néron fit enlever d'Olympie plusieurs de ces statues, et les fit transporter à Rome (1).

Ménechme et Soïdas ne furent guère moins anciens, dit Pausanias, que Canachus et que Callon d'Égine. Ils exécutèrent ensemble une statue de Diane *Laphria*, en ivoire et en or, pour la ville de Patræ (2). Ménechme composa un traité sur son art (3).

A l'époque où nous sommes parvenus, se présentent en foule des hommes célèbres, qui nous montrent dans toute sa gloire l'école qui précéda Phidias; tous plus âgés que ce grand maître, tous ses contemporains dans une partie de sa vie, ils semblent tous rendre hommage par les défauts plus ou moins sensibles de l'école précédente, dont ils n'étaient pas entièrement exempts, à l'excellence des perfectionnements qu'opéra son génie.

Hippias déja connu à la soixante-septième ou à la soixante-huitième olympiade, par la statue de Duris de Samos, qui remporta le prix du pugilat des enfants, l'année où les Samiens furent chassés de leur ile (4), pouvait vivre encore vers la soixante-seizième.

Agéladas, natif d'Argos (5), éleva le monument consacré à Olympie à l'occasion de la victoire remportée par Cléosthène d'Épidamne en la soixante-seizième olympiade. C'était un char de bronze attelé de quatre chevaux; Cléosthène et son écuyer étaient sur le char (6). Vers la fin de

(1) Pausan. lib. V, cap. 26 et 27. Ces trois artistes étaient contemporains de Gélon et d'Hiéron. Dionysius et Glaucus firent la plupart des ouvrages dont nous parlons pour Smicythus, tuteur des enfants d'Anaxilas, tyran de Rhége; Anaxilas mourut la première année de la soixante-seizième olympiade. Herodot. lib. VII, c. 170; M. Larcher, ibid. n. 262, tom. V, pag. 382 et suiv. Diodor. Sic. lib. XI, cap. 48; Macrob. Saturn. lib. I, cap. 11.

(2) Pausan. lib. VII, cap. 18. Il suit de ce passage de Pausanias, que Canachus et Callon d'Égine étaient contemporains.

(3) Pausan. ibid.

(4) Pausan. lib. VI, c. 13; Herodot. lib. III, c. 139, 149; Larcher, ibid. not. 256, 264. Cette statue fut élevée l'année où les Samiens rentrèrent dans leur île sous la conduite d'Anaxagoras de Milet, et celui-ci fut tué dans la Thrace la troisième année de la soixante-dixième olympiade. Larcher, Canon chron. Elle appartient par conséquent à la soixante-neuvième ou à la soixante-dixième olympiade.

(5) Pausan. lib. VIII, cap. 42.

(6) Pausan. lib. VI, cap. 10. Agéladas avait exécuté auparavant la statue de Timasithée de Delphes, qui avait remporté trois fois le prix du pancrace aux jeux olympiques. Cet athlète fut mis à mort à Athènes, avec d'autres partisans de l'archonte Isagoras, la première année de la soixante-huitième olympiade. Pausan. lib. VI, cap. 8; Herodot. lib. V, cap. 72; Corsin. Fast. Attic. tom. III, pag. 130. Pline a été évidemment induit en erreur, lorsqu'il a placé Agéladas à la quatre-vingt-septième olympiade. Plin. lib. XXXIV, cap. 19.

sa carrière, ce maître exécuta la statue de Jupiter Ithomate, placée dans la forteresse d'Ithome, pendant la troisième guerre de Messénie. Cette statue fut consacrée, lorsque déja les Messéniens possédaient la ville de Naupacte (1). Or, les Athéniens ne leur ayant cédé cette ville qu'après l'expédition de Cimon dans la Messénie (2), fait qui eut lieu la quatrième année de la soixante-dix-neuvième olympiade (3), tandis que d'un autre côté les Messéniens abandonnèrent Ithome la première année de la quatre-vingt-unième (4), il suit de là que cette statue de Jupiter fut exécutée dans la quatre-vingtième olympiade. Winckelmann croyait pouvoir attribuer à Agéladas une statue colossale représentant une Muse, que l'on voit à Rome au palais Barberin (5).

Téléphane, Phocéen de naissance, qu'on assimilait à Pythagore de Rhège et à Myron (6), florissait dans la soixante-treizième et la soixante-dix-huitième olympiade.

Pline distingue trois statuaires nommés Pythagore, qui furent à peu près contemporains (7). Le premier, natif de Léontium, fit la statue d'Astylus, vainqueur au stade pour la troisième fois en la soixante-quinzième olympiade (8). Le second était natif de Samos; on voyait plusieurs de ses ouvrages à Rome, dans le temple de la Fortune (9). Le troisième était le célèbre Pythagore de Rhège; celui-ci exécuta la statue d'Euthyme de Locres, qui, dans la soixante-dix-septième olympiade, remporta pour la troisième fois le prix du pugilat (10). Cette statue, vraisemblablement *iconique*, était, suivant le témoignage de Pausanias, un ouvrage admirable. Pythagore, *aussi habile*, dit le voyageur grec, *qu'aucun de ceux qui ont existé* (11), fit faire de grands progrès à l'art. Il était regardé comme un des inventeurs de ce beau système de proportions qui fut ensuite perfectionné par Polyclète (12). C'est lui qui exécuta la statue mentionnée par

(1) Pausan. lib. IV, cap. 33.

(2) Id. lib. I, cap. 29; IV, 24.

(3) Larcher, Can. Chron.

(4) Diodor. Sic. lib. XI, cap. 64.

(5) Hist. de l'Art, liv. VI, ch. 1; Anthol. gr. lib. IV, cap. 12.

(6) Plin. lib. XXXIV, cap. 19.

(7) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 4 et 5, edit. Hard.

(8) Diodor. Sic. lib. XI, cap. 1; Pausan. lib. VI, cap. 13; Plin. loc. cit. Corsin. Fast. Attic. tom. III, pag. 163.

(9) Diogène fait mention de ce Pythagore de Samos, et le fait distinguer d'avec Pythagore de Rhége, lib. VIII, cap. 1, segm. 47, in Pythag.

(10) Plin. lib. XXXIV, cap. 19; Pausan. lib. VI, cap. 6. Pythagore de Rhége pouvait vivre encore, ainsi que le dit Pline, dans la quatre-vingt-septième olympiade; mais cette statue prouve qu'il exerçait déja son art dans la soixante-dix-septième.

(11) Pausan. lib. VI, cap. 14.

(12) Οἱ δὲ καὶ ἄλλον ἀνδριαντοποιὸν Ῥηγῖνον γεγονέναι φασὶ Πυθαγόραν, πρῶτον

Pline, représentant un homme blessé à la jambe et boiteux dont les spectateurs émus croyaient ressentir la douleur (1). Il y a lieu de croire que cette figure était un Philoctète. L'image de ce héros, que l'on voit sur une pierre gravée dans les *Monuments inédits* de Winckelmann (2), peut en être une imitation (3).

Mycon, Athénien, peintre et sculpteur, exécuta la statue du pancratiaste Callias, couronné à la soixante-dix-septième olympiade (4).

Simon d'Égine, Dionysius et Glaucus d'Argos, se partagèrent l'exécution de plus de vingt statues de bronze, consacrées dans l'Altis d'Olympie par Smicythus, tuteur des enfants d'Anaxilas, tyran de Rhège, et par Phormis de Ménale, officier dans les armées de Gélon et d'Hiéron Ier. Dans ce nombre de figures se voyaient, outre plusieurs divinités, un Orphée, un Homère, un Hésiode, deux chevaux, grands comme nature, tenus chacun par un palefrenier (5). Phormis ayant dû ne consacrer son offrande qu'après la mort de Hiéron, qui avait fait sa fortune, et ce prince étant mort la deuxième année de la soixante-dix-huitième olympiade (6), c'est de cette époque et de l'olympiade suivante que doit dater le riche monument dont nous parlons.

Calamis fut à la fois, comme beaucoup de sculpteurs de l'antiquité, orfèvre et statuaire. Les vases d'argent qu'il avait enrichis de bas-reliefs étaient encore à Rome et dans les Gaules, au temps de Néron, un objet de luxe pour les grands, un sujet d'émulation pour les artistes (7). Il se rendit célèbre dans l'art de modeler des chevaux (8), et il ne le fut pas moins dans l'imitation de la nature humaine. Ce maître paraît avoir connu la plupart des grands principes de la sculpture. Son style, suivant le

δοκοῦντα ῥυθμοῦ καὶ συμμετρίας ἐστοχάσθαι. Diogen. Laert. lib. VIII, cap. 1, segm. 47, in Pythag.

(1) Pline attribue cette statue à Pythagore de Léontium ; mais il dit en même temps qu'elle fut faite par le même artiste qui avait exécuté celle de l'athlète Mnaséas de Cyrène, surnommé *le Lybien* : or, suivant Pausanias (lib. VI, cap. 13), celle-ci était un ouvrage de Pythagore de Rhége. Il est vraisemblable, d'après cela, que Pline a été induit en erreur. Heyne (Opusc. Acad., tom. V, pag. 371) nie même l'existence de Pythagore de Léontium, et donne à Pythagore de Rhége les ouvrages que Pline attribue à cet artiste. Le même Pythagore de Rhége sculpta, à l'occasion de la victoire remportée par Cratisthène de Cyrène dans la course des chars, un char de bronze sur lequel était placée la figure de la Victoire à côté de celle du vainqueur. Pausan. lib. VI, cap. 18.

(2) Monum. ined. tom. I, fig. 119, et tom. II, pag. 160.

(3) C'est l'opinion de M. Visconti.

(4) Pausan. lib. VI, cap. 6.

(5) Id. lib. V, cap. 26, 27.

(6) Larcher, Canon chronol.

(7) Plin. lib. XXXIII, cap: 55 ; lib. XXXIV, cap. 18.

(8) « Exactis Calamis se mihi jactat equis. » Propert. lib. III, eleg. 7. « Vindicat ut Calamis laudem, quos fecit, equorum. » Ovid. de Ponto, lib. IV, epist. 1. « Equis semper sine æmulo expressis. » Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 11 ed. Hard.

jugement d'un des critiques anciens les plus éclairés, avait, comme celui de Callimaque, de la grace et de la légèreté (1). Lucien admirait sur le visage de sa Sosandre un sourire fin et gracieux, joint à l'expression d'une pudeur virginale (2). Cicéron et Quintilien lui reprochaient seulement d'avoir conservé, dans les détails, un reste de la sécheresse qu'avait eue avant lui Canachus (3). Il exécuta, vers la soixante-dix-huitième olympiade, conjointement avec Onatas, le char de bronze placé à Olympie en mémoire de la victoire remportée dans la course des chevaux par Hiéron, tyran de Syracuse (4). Dans la quatre-vingt-unième, sous l'archonte Callias, il fit pour les Athéniens une figure de Vénus (5). Pindare consacra une statue de Jupiter Ammon dans le temple que ce dieu avait à Thèbes; cette statue était un ouvrage de Calamis (6) : Pindare mourut la quatrième année de la quatre-vingt-troisième olympiade.

Amant insatiable du beau, Callimaque recherchait la perfection sans cesse, et jamais il n'était satisfait de ses efforts (7). Peintre, statuaire, architecte, cet ingénieux artiste nous a légué un monument qui atteste l'élévation de ses idées et la délicatesse de son goût, c'est le chapiteau à feuilles d'acanthes, appelé le *chapiteau corinthien* (8). Oh, qui ne lui pardonnerait, en admirant un chef-d'œuvre aussi accompli, d'avoir brisé vingt fois, et vingt fois recommencé son ouvrage ! Il y a lieu de croire que ce maître célèbre était contemporain de Calamis (9).

(1) Dion. Halic. de antiq. Orat. in Isocrat. cap. 3.

(2) Lucian. Imag. cap. 6.

(3) Cicer. de clar Orat. (supra, pag. 696, not. 1); Quintil. lib. XII, cap. 10.

(4) Pausan. lib. VI, cap. 12. La victoire d'Hiéron eut lieu dans la soixante-quinzième olympiade, et ce prince mourut la deuxième année de la soixante-dix-huitième. Le monument fut, il est vrai, placé à Olympie, après sa mort, par son fils Dinomène (Pausan. lib. VIII, cap. 42); mais on doit croire qu'il avait été commencé du vivant d'Hiéron. Dans tous les cas, il aura été placé du moins dans la soixante-dix-neuvième olympiade. Ce fait sert en même temps à prouver l'époque où vivait Calamis et celle où florissait Onatas.

(5) Pausan. lib. I, cap. 23; Corsin. Fast. Attic. t. III, pag. 202, 259, 260.

(6) Pausan. lib. IX, cap. 16.

(7) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 34, ed. Hard. Pausan. lib. I, cap. 29.

(8) Vitruv. lib. IV, cap. 1.

(9) Plusieurs faits semblent venir à l'appui de cette conjecture. Scopas employa l'ordre corinthien dans la construction du temple de Minerve Aléa, qu'il éleva à Tégée, ville d'Arcadie. (Pausan. lib. VIII, cap. 45.) Il dut commencer à bâtir cet édifice dans la quatre-vingt-seizième olympiade, époque où l'ancien fut incendié, ou au plus tard dans la cent-deuxième, après la bataille de Leuctres et lors de la fondation de Mégalopolis. Avant Scopas, suivant le témoignage de Vitruve (lib. VII, in procem.), l'architecte Argélius avait déja composé un traité sur les proportions de cet ordre. L'écrit d'Argélius dut être postérieur à des monuments qui servissent d'objets de comparaison, et de fondement à la théorie que cet artiste voulut établir. Cela nous prouve que l'inventeur du chapiteau corinthien était beaucoup plus ancien que Scopas. Pausanias dit d'ailleurs (lib. I, cap. 27) que Callimaque fut le

Onatas, né à Égine, fils de Mycon, sculpteur et peintre, ainsi que son père, termine cette série d'hommes célèbres qui appartenaient soit à l'école d'Egine, soit à l'ancienne école athénienne. Cet habile maître, un peu plus âgé que Phidias, mais son contemporain, dut venir au monde vers la soixante-sixième olympiade. Un Hercule de bronze, haut de dix coudées, placé à Olympie par les habitants de Thasos (1), dix statues consacrées à Olympie par les Achéens aux neufs héros qui tirèrent au sort pour combattre Hector, et à Nestor représenté tenant les neuf bulletins dans son casque (2), augmentèrent successivement sa réputation. Il est vraisemblable qu'il exécuta la statue de Cérès de Phigalie, dite *la Noire* (3), dans la quatre-vingt-sixième olympiade, âgé de soixante à soixante-dix ans. Le poète Antipater disait de son jeune Apollon *Adulte*, qu'il attestait par la noblesse de ses traits la beauté de Latone et la majesté de Jupiter (4). On pourrait le supposer auteur de la belle Pallas de Vellétri; car cette noble figure nous offre l'art éginétique dans sa plus haute perfection, et agrandi par la manière large et vraie de Phidias.

Il existe d'autres fragments qui peuvent nous faire connaître, sinon la beauté des ouvrages en ronde bosse exécutés à l'époque dont nous parlons, du moins les principes que les grands artistes mettaient dès-lors en pratique; ce sont les bas-reliefs de marbre qui enrichissent les métopes et les frises extérieures du temple de Thésée existant encore aujourd'hui au milieu d'Athènes, et consacré à saint Georges. Ces restes précieux de l'art des anciens maîtres représentent les exploits de Thésée, le combat des Centaures et des Lapithes, et celui des Athéniens contre les Amazones. Toutes les parties de ces bas-reliefs n'offrent pas

premier qui trouva l'art de percer le marbre. On ne peut croire que cette invention fût postérieure à Myrmécide, à Phidias, à Alcamène, qui travaillèrent le marbre avec une grande habileté. Nous venons enfin de voir que Denys d'Halicarnasse associe cet artiste à Calamis : « Le style de Phidias et de Polyclète, dit-il, se fait admirer par sa noblesse, par sa grandeur, celui de Calamis et de Callimaque, par son élégance et sa légèreté. » N'est-il pas vraisemblable, d'après tout cela, que Callimaque était contemporain de Calamis, auquel il ressemblait pour le style, de même que Polyclète était à peu près contemporain de Phidias, auquel le critique grec l'associe? Il existe à Rome, dans le Musée du Capitole, un bas-relief représentant une danse de Bacchantes, qui porte cette inscription, ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ ΕΠΟΙΕΙ, *Callimaque le faisait.* Le style de ce bas-relief que plusieurs antiquaires, et notamment M. Visconti, regardent comme une copie d'un ouvrage de Callimaque, semble confirmer l'opinion que je hasarde. On le voit gravé dans les Monum. inéd. de Winckelmann, tom. I, au frontispice du Discours préliminaire.

(1) Pausan. lib. V, cap. 25.

(2) Pausan. ibid.

(3) Pausan. lib. VIII, cap. 42; Pausanias croit qu'il l'exécuta plusieurs générations après l'invasion des Perses.

(4) Anthol. Gr. lib. IV, cap. 14.

une correction parfaite; mais le mouvement de toutes les figures a de la vérité, de l'aplomb, de la grace; le nu présente de grandes divisions, des masses fermes, des articulations justes et légères; les os et les principaux muscles sont rendus avec énergie; les têtes sont mâles et expressives (1): on voit enfin dans ces beaux bas-reliefs les premiers traits de cette grandeur *homérique* qui distingua Phidias (2). Ces ouvrages durent être exécutés durant la vie de Cimon, dans les seize années qui s'écoulèrent depuis que ce général eut apporté de l'île de Scyros les ossements de Thésée, jusqu'à sa mort, arrivée la quatrième année de la quatre-vingt-deuxième olympiade (quatre cent quarante-huit ans avant l'ère chrétienne).

Tel était l'art agrandi, ennobli, et successivement rapproché de la vérité dans l'école d'Égine et dans l'ancienne école attique, lorsque Phidias annonça, par ses premiers succès, une ère nouvelle.

Les artistes dont nous venons de parler, en commençant à Canachus, furent contemporains d'Eschyle, de Pindare, de Sophocle; quelques-uns virent les derniers jours d'Anacréon; les autres furent témoins des premiers succès d'Hérodote et d'Euripide.

Né dans la soixante-dixième ou la soixante-onzième olympiade, Phidias fut élève d'Hippias, suivant Dion Chrysostôme (3), d'Éladas (4) ou de Géladas (5), suivant d'autres témoignages. Mais les noms d'*Éladas* et de *Géladas* paraissent des corruptions de celui d'*Agéladas*; et, si l'on admet cette opinion, il s'ensuit qu'Agéladas eut la gloire de contribuer aux progrès des trois plus grands maîtres de l'âge qui lui succéda, Phidias, Mycon et Polyclète de Sicyone.

(1) Le style offre un reste des formes *serrées* qui caractérisaient les ouvrages des premières écoles; mais il faut remarquer que dans les bas-reliefs placés au grand air et à une hauteur considérable, de fortes saillies contribuent à la fermeté des masses et à l'harmonie de l'effet général.

(2) Ces bas-reliefs pourraient être un ouvrage de Mycon, père d'Onatas. Cet artiste était peintre et sculpteur; il avait peint les mêmes sujets dans l'intérieur du temple. (Pausan. lib. I, cap. 17.) Il ne faut pas les confondre avec ceux du Parthénon. Ceux-ci ont trois pieds un pouce environ de hauteur dans la frise, et trois pieds dix pouces dans les métopes. Ceux du temple de Thésée n'ont que deux pieds six pouces et demi de hauteur environ. Ils ont été moulés par M. Fauvel, par les soins de M. Choiseul-Gouffier. Le gouvernement en possède des plâtres. Il en paraîtra incessamment des gravures dans le second volume du *Voyage de la Grèce* de cet illustre amateur. Stuart les a donnés dans le troisième volume de ses *Antiquities of Athens*. On peut les voir aussi dans les *Ruines des Monuments de la Grèce*, de M. Le Roy, pag. 17, 18 et 42, pl. XIX.

(3) Dion. Chrysost. orat. LV.

(4) Schol. Aristoph. Ran. vs. 504.

(5) Tzetzes, Chiliad. VII, hist. 154, et Chiliad. VIII, hist. 192; Suidas, voc. Γελάδας.

La Minerve de Platée, exécutée par Phidias, et consacrée en mémoire de la victoire des Grecs sur Mardonius, doit appartenir à la soixante-seizième olympiade (1). La Minerve *Lemnienne*, élevée dans la citadelle d'Athènes par les habitants de Lemnos, dut être postérieure aux victoires par lesquelles Cimon soumit les insulaires à la puissance d'Athènes; elle se classe par conséquent à la soixante-dix-neuvième olympiade. Pausanias regardait cette statue comme le chef-d'œuvre de Phidias (2); il dut l'exécuter à l'âge de trente-quatre ou de trente-six ans. Il est vraisemblable que le Jupiter d'Olympie fut exécuté dans la quatre-vingt-sixième olympiade (3). Les années où ces monuments furent terminés ont été regardées comme une époque remarquable dans l'histoire de la Grèce, je pourrais dire même dans l'histoire des progrès de l'esprit humain. Ajoutons que ce grand maître mourut à Élis, comblé d'honneurs, la première année de la quatre-vingt-septième olympiade, première année de la guerre du Péloponnèse, âgé de soixante-cinq à soixante-sept ans, l'an 431 avant notre ère (4).

Presque tous les ouvrages de Phidias paraissent avoir été détruits (5): les sculptures du Parthénon, dont une partie subsiste encore, sont à peu près les seuls chefs-d'œuvre où nous puissions reconnaître avec assurance les pensées et le style de ce prince des statuaires (6). Les bas-reliefs de ce temple furent exécutés sous sa direction, et durent être l'ouvrage de ses élèves. Nous pourrions supposer, sans trop d'invraisemblance, qu'ils furent, du moins en partie, l'ouvrage d'Alcamène, attendu que

(1) Pausan. lib. IX, cap. 4.

(2) Id. lib. I, cap. 28.

(3) Corsini, qui a soutenu cette opinion (Fast. Attic. tom. III. pag. 218, 220), se fonde principalement sur ce que Phidias représenta, dans un des bas-reliefs, le jeune Pantarcès, la tête ornée d'une bandelette, qui paraissait être le signe de la victoire qu'il avait remportée à Olympie. (Pausan lib. V, cap. 11.) Pantarcès remporta le prix de la lutte des enfants dans la quatre-vingt-sixième olympiade. (Pausan. ibid.) M. Heyne pense, malgré cela, que cette statue dut être faite dans la quatre-vingt-unième olympiade. (Des époques de l'Art; Recueil de pièces intéressantes publ. par M. Jansen, tom. III, pag. 53, 56.) Je me fais un devoir de rapporter son opinion, quoique je ne la partage pas.

(4) Je suis obligé de supprimer ici les détails autant qu'il est possible. On peut voir mon article *Phidias* dans la Biographie universelle publiée par M. Michaud. (1830.)

(5) Théodose Ier avait fait transporter le Jupiter Olympien à Constantinople (Georg. Cedren. Hist. Compend. tom. I, pag. 322.) Un incendie qui eut lieu, vers l'an 475, sous le règne de Zénon l'Isaurien, durant la révolte de Basiliscus, détruisit cette belle statue, ainsi que la Vénus de Cnide, de Praxitèle; la Junon de Samos, attribuée à Bupalus; l'Occasion, de Lysippe; un grand nombre d'autres statues, et une bibliothèque renfermant vingt mille volumes. Georg. Cedrenus, ibid. pag. 351.

(6) M. de Choiseul-Gouffier a fait mouler les bas-reliefs du Parthénon, ainsi que ceux du temple de Thésée. Le gouvernement en possède des plâtres. On en voit un fragment

cet artiste sculpta, sous les yeux de son maître, un des frontons qui décoraient le temple de Jupiter, auprès d'Olympie (1).

Quel artiste grec a reçu plus de louanges que Myron? Ce ne sont pas seulement quelques poètes du moyen âge, ce sont les écrivains anciens, doués du goût le plus pur, qui ont célébré la beauté de ses ouvrages, et qui en ont principalement admiré la vérité. Ce laborieux artiste était pleinement contemporain de Phidias. Il était déja connu au commencement de la soixante-quinzième olympiade, lorsque le coureur Astylus remporta le prix du stade (2); et il mourut vraisemblablement peu après la quatre-vingt-septième où Pline l'a placé (3). Il serait inutile de répéter les éloges qui lui ont été donnés mille fois. Son Discobole lançant le disque était un de ses ouvrages les plus célèbres; le temps en a respecté plusieurs belles copies en marbre; nous en possédons une au Musée Napoléon (4).

Émule de Phidias, de Myron et d'Alcamène, statuaire, architecte, et de plus, judicieux écrivain, Polyclète de Sicyone s'éleva presque dans la sculpture, suivant le jugement de Cicéron, à la plus haute perfection

original, en marbre, dans la seconde salle du Musée Napoléon (n° 42, aujourd'hui n° 82. 1830). Ceux qui étaient placés dans les métopes du Parthénon ont environ quatre pieds un pouce neuf lignes de hauteur; ils représentent le combat des Centaures et des Lapithes. Ceux qui ornaient la frise extérieure de la *cella*, ou du corps du temple, n'ont que trois pieds un pouce six lignes; ils représentent les cérémonies des Panathénées, de jeunes filles, les unes portant des corbeilles, les autres des vases, etc. etc. Ces bas-reliefs ont été publiés successivement par Le Roi (Ruines des plus beaux monuments de la Grèce, deuxième édit. pag. xxi et xxii); par Stuard (the Antiquities of Athens, t. II, chap. 1, pl. 3 à 30); par M. Le Grand (Gall. antiq. chez MM. Treuttel et Wurtz, 1re et 2e livraisons). Lord Elgin, ambassadeur d'Angleterre à Constantinople, a arraché en dernier lieu plusieurs fragments de ces bas-reliefs, de la frise où ils étaient encore, ainsi que les sculptures qui restaient dans le fronton du temple. Le vaisseau sur lequel il faisait transporter ces monuments à Londres a fait naufrage sur les côtes de l'ancienne île de Cythère. On assure qu'il est parvenu à faire retirer du fond de la mer une partie des caisses où ils étaient renfermés. — *Nota.* J'écrivais ceci en 1806. Depuis cette époque ces chefs-d'œuvre déposés dans le Musée britannique, et dont nous possédons des plâtres à Paris, ont excité une admiration universelle.

(1) Pausan. lib. V, cap. 10.

(2) Diodor. Sic. lib. XI, cap. 1; Pausan. lib. VI, cap. 13.

(3) Plin. lib. XXXIV, cap. 19. Il exécuta des statues de Jupiter, de Minerve et d'Hercule, placées à Samos (Strab. lib. XIV, p. 637, B); un Apollon conservé dans le temple d'Esculape à Agrigente (Cic. in Verr. IV, 3), et beaucoup d'autres ouvrages.

(4) Ceci était exact en 1806. Il y a lieu de croire que l'original du Discobole était en bronze. Une des copies dont nous parlons avait appartenu au chevalier Hamilton, et se trouve aujourd'hui en Angleterre; elle était fort mutilée. La tête de celle du Musée Napoléon a été restaurée. Celle de ces statues que l'on voit à Rome, au palais Massimi, est regardée comme la plus belle; elle est gravée dans le tom. II de la traduction italienne de Winckelmann, donnée par Fea (pl. 2). M. Visconti a parlé de ces différentes figures dans le *Museo Pio-Clem.* tom. I, tav. A, pag. 95, n° 6, et tom. III, tav. xxvi. On peut voir aussi les notes de Fea sur Winckelm. tom. II, pag. 211 et suiv. — La vache d'airain de Myron, célébrée par tant

possible (1). Antérieur de cent ans à Lysippe (2), qui avait vingt ou vingt-quatre ans au commencement de la cent deuxième olympiade; père de deux fils qui étaient du même âge que les enfants de Périclès (3), il dut naître vers la première année de la soixante-quinzième olympiade.

La beauté du Jupiter Olympien et de la Minerve de Phidias, dit Columelle, quoiqu'elle ait étonné les statuaires de l'âge suivant, tels que les Bryaxis, les Lysippe, les Praxitèle, les Polyclète, ne les a pas empêchés d'aspirer à toute la perfection où ils pourraient atteindre (4). Polyclète exécuta dans la quatre-vingt-troisième ou la quatre-vingt-quatrième olympiade la statue de Callias, qui avait signé la paix avec Artaxercès, la quatrième année de la quatre-vingt-deuxième, et la célèbre Junon d'Argos au commencement de la quatre-vingt-onzième (5). Sa statue appelée *le Canon* ou *la Règle*, c'est-à-dire *le modèle des proportions*, est un des monuments les plus célèbres de l'antiquité (6). Voulant hâter les progrès de l'art, Polyclète ne se borna point à ce premier ouvrage : il composa un traité dans lequel il démontra quelles devaient être les proportions de toutes les parties du corps humain, *comparées les unes aux autres, et dans chacune de leurs subdivisions*. Cet écrit fut appelé *le Canon*, ainsi que la statue dont il expliquait, et dont il complétait le système harmonique (7); ces deux ouvrages furent désormais pour les artistes *la règle* du goût (8). Une copie antique du *Diadumène* de Polyclète paraît être le seul ouvrage en ronde bosse sur lequel nous puissions retrouver aujourd'hui l'empreinte de son génie (9).

de poètes, se voyait encore à Rome dans le *Forum* de la Paix, au temps de Procope, vers le milieu du sixième siècle. (Procop. Gothic. lib. IV, cap. 21.) Elle a péri vraisemblablement durant les désordres du moyen âge, ainsi que *le peuple nombreux de statues*, et l'*immense troupeau de chevaux de bronze* qui embellissaient Rome dans le temps de Théodoric, et qui avaient excité l'admiration et la sollicitude de ce prince. Procop. ibid. Cassiodor. Var. lib. VII, formul. 13. (Le Discobole lançant le disque ne se trouve plus au Musée royal. 1830.)

(1) « Pulchriora etiam Polycleti (signa), et jam plane perfecta, ut mihi quidem videri solet. » Cic. de clar. Orat. cap. 18, § 70.

(2) Plin. lib. XXXIV, cap. 19.

(3) Platon, Protagoras, tom. I opp. pag. 328.

(4) « Nec pulchritudine Jovis Olympii, Minervæque Phidiacæ, sequentis ætatis attonitos piguit experiri Bryaxim, Lysippum, Praxitelem, Polycletum, quid efficere aut quousque progredi possent. » Colum. de Re rust. Præf.

(5) L'ancien temple fut incendié la deuxième année de la quatre-vingt-neuvième.

(6) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 2, edit. Hard.

(7) Galen. de Hippocr. et Plat. Placit. lib. V, cap. 3.

(8) Galen. ibid. — Les *canons* ou *règles de proportions* que s'étaient faits les artistes grecs, et le canon de Polyclète en particulier, m'ont fourni la matière d'un chapitre dans mon ouvrage intitulé : *Recherches sur l'art statuaire, considéré chez les anciens et chez les modernes*. Paris, veuve Nyon, 1805, in-8°, pag. 177 à 200.

(9) Cette statue se voyait autrefois à Rome, dans le jardin Farnèse, sur le mont Palatin; elle a été transportée à Naples depuis quelques années. Elle représente un jeune athlète,

Praxias, disciple de Calamis, qui exécuta en grande partie le fronton du nouveau temple de Delphes, terminé après sa mort par Androsthène, Athénien, élève d'Encadmus (1); Callitèle, fils et disciple d'Onatas (2); Lycius, fils et disciple de Myron, et *digne de son maître* (3), florissaient de la quatre-vingt-cinquième à la quatre-vingt-quinzième olympiade.

Alcamène et Agoracrite furent les élèves les plus illustres de Phidias. Alcamène conçut le premier l'idée de représenter Hécate sous l'emblème de trois femmes réunies par le dos. Ce groupe se voyait à Athènes auprès du temple de la *Victoire sans ailes* (4). Un de nos savants croit en reconnaître une imitation dans l'Hécate à trois corps, que l'on conserve à Rome au Musée du Capitole (5).

L'école de Polyclète devint célèbre non seulement par les élèves du chef qui la fonda, mais encore par les élèves de ces artistes, dont on peut suivre la filiation d'un maître à l'auteur, jusqu'à la quatrième génération.

Pline nomme huit élèves de Polyclète (6). Damias et Athénodore qui étaient de ce nombre, exécutèrent une partie des trente-quatre statues consacrées dans le temple de Delphes par les Lacédémoniens, après le combat d'Ægos-Potamos, la quatrième année de la quatre-vingt-treizième olympiade.

A ces maîtres formés par Polyclète, il faut joindre Periclète, fils de

attachant sur son front la bandelette qui était le symbole de la victoire. (Διαδούμενος, *quasi tænia revinciens sese.*) L'authenticité de cette copie est prouvée par sa conformité avec divers bas-reliefs antiques, où le Diadumène de Polyclète est représenté et accompagné d'inscriptions. Un de ces bas-reliefs se voit à Rome dans le Musée du Vatican. (Vestibule en Rotonde, troisième niche, n° 6.) Il est mentionné dans le Catalogue du *Museo Pio-Clem*. pag. 18. On peut consulter Carlo Fea dans ses notes sur Winckelmann, tom. II, pag. 195. Winckelmann croyait voir une copie des *Canéphores* de Polyclète sur un bas-relief qu'il a donné dans ses *Monum. ined.* (n° 182, pag. 35.) M. Visconti pense que son *Apoxyomène* (figure d'un homme qui se frottait le corps avec un strigile) représentait Tydée se purifiant du meurtre de son frère, et que cette figure a été copiée sur un grand nombre de pierres gravées. Mus. Pio-Clement. tom. I, pag. 23, not. *a*.

(1) Pausan. lib. X, cap. 19.

(2) Id. lib. V, cap. 27.

(3) « Dignum præceptore. » Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 17, edit. Hard.

(4) Pausanias dit que Myron avait représenté Hécate avec un seul visage et un seul corps, avant qu'Alcamène eût conçu l'idée de lui donner trois corps et trois visages. (Pausan. lib. II, cap. 30) : cela peut donner lieu de croire que Myron était connu avant Alcamène.

(5) M. Visconti, Dissert. inéd. Cette figure est en bronze ; elle a un palme romain de hauteur (Winckelmann, lib. VI, chap. 7, tom. II, page 302); on la trouve gravée dans le *Museum Romanum* de Michel-Ange de la Chausse, tom. I, sect. 2, pl. 20, 21 et 22.

(6) Plin. lib. XXXIV, cap. 19.

Mothon, quoique Pline ne le nomme point parmi les artistes sortis de cette école; car Pausanias qui le dit élève de Polyclète (1), ne peut avoir voulu parler que de Polyclète l'ancien, et non du second qui fut disciple de Naucydès (2). Ainsi Periclète a dû fleurir dans les quatre-vingt-huitième, quatre-vingt-dixième, quatre-vingt-douzième olympiades. Il eut pour disciples Naucydès son frère, et Antiphane (3), de qui les ouvrages appartiennent à la quatre-vingt-quatorzième, à la cent deuxième et à la cent troisième olympiade.

Naucydès, frère de Périclète, exécuta vers la quatre-vingt-huitième olympiade la statue d'Euclès, vainqueur au pugilat, petit-fils du célèbre Diagoras de Rhodes, que ses deux fils Acusilas et Damagète, victorieux l'un et l'autre en la quatre-vingt-sixième, portèrent en triomphe dans Olympie (4). La parfaite égalité de trois belles statues antiques, représentant un Discobole qui paraît méditer sur la manière dont il lancera le disque (5), les a fait regarder comme des copies d'un de ses ouvrages les plus renommés (6). Celle du Musée Napoléon, qui ne laisse presque rien à désirer quant à la conservation (7), doit donner une haute idée des talents de cet artiste : il y a cependant lieu de croire, si l'on considère le choix des formes, que cette statue est une *figure iconique*, c'est-à-dire un portrait.

Un second Canachus fut aussi élève du premier Polyclète. Il exécuta dans la quatre-vingt-quatorzième olympiade, conjointement avec Patrocle, son frère, huit des statues consacrées à Delphes après le combat d'Ægos-Potamos (8).

Alype de Sicyone, élève de Naucydès, exécuta la statue de Symma-

(1) Pausan. lib. II, cap. 22; lib. V, cap. 17.

(2) Pausan. lib. VI, c. 6. Heyne a brouillé toute la chronologie de cette époque, en faisant du premier Polyclète un élève de Naucydès, et en donnant pour élève à ce même Polyclète Aristoclès et Canachus. Antiq. Artium inter Græc. Hist. inter Opusc. Acad. t. V, p. 377, 378.

(3) Pausan. lib. V, cap. 17.

(4) Pausan. lib. VI, cap. 6 et 7. Doriéus, troisième fils de Diagoras, remporta le prix du pancrace dans la quatre vingt-septième et dans la quatre-vingt-huitième olympiade. C'est ce fait qui m'a déterminé à placer la victoire d'Euclès, petit-fils de Diagoras par sa mère Callipatire, vers la quatre-vingt-huitième.

(5) « Spatium jam immane parabat. » Stat. Thebaid. lib. VI, vs. 693.

(6) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 19. — M. Visconti, *Museo Pio-Clem.* tom. III, tav. 26. — Une de ces statues a été décrite par Cavaceppi, *Raccolta di Statue*, etc. tom. I, fig. 42, et par Mercurialis, *de Arte Gymnast.* lib. II, cap. 12; elle est aujourd'hui en Angleterre. Il y en a une à la *villa* Borghèse, Stanz. VII, n° 9.

(7) Mus. Nap. n° 109. Aujourd'hui (1830) au Musée royal, n° 349.

(8) Pausan. lib. X, cap. 9. Ces figures furent exécutées à l'occasion du combat d'Ægos-Potamos et d'une victoire remportée sur les Tégéates par les Lacédémoniens. Pausan. lib. X, ap. 9. C'est ce second Canachus qui a induit en erreur Pline et Winckelmann.

que, qui remporta pour la seconde fois le prix de la course dans la quatre-vingt-neuvième olympiade (1).

Dédale de Sicyone, fils et disciple de Patrocle, florissait dans la quatre-vingt-onzième, dans la quatre-vingt-seizième et dans la quatre-vingt-dix-huitième olympiade (2).

Euphranor, Pantias, natif de Chio, et Cléon de Sicyone furent contemporains. Pantias, fils et disciple de Sostrate, était le septième maître sorti de l'école d'Aristoclès (3); il exécuta la statue de l'athlète Aristée, fils de Chimon (4). Cléon, disciple d'Antiphane, sculpta deux statues de Jupiter dans la quatre-vingt-dix-huitième olympiade, et celle de l'athlète Dinolochus dans la cent deuxième (5).

Le second Polyclète, natif d'Argos, élève de Naucydès, exécuta dans la quatre-vingt-dix-huitième olympiade la statue d'Antipater de Milet, qui remporta à la même époque le prix du pugilat (6); celle de Jupiter *Philius*, à Mégalopolis, dans la cent deuxième (7); et dans la cent neuvième, celle de Jupiter *Milichius* à Argos (8).

Scopas (9), Léocharès, Bryaxis et Timothée travaillèrent ensemble

(1) Pausan. lib. VI, cap. 1.

(2) Il sculpta dans la quatre-vingt-onzième olympiade le trophée que les Éléens élevèrent dans l'Altis, après avoir vaincu les Lacédémoniens commandés par Agis Ier (Pausan. lib. III, cap. 8; lib. V, cap. 4; lib. VI, cap. 2. Plutarch. in Agis). Cette victoire eut lieu trois ou quatre ans avant qu'Agis prit le fort de Décélie, dans l'Attique; et ce fort fut pris la troisième année de la quatre-vingt-onzième olympiade. (Thucyd. lib. VIII, cap. 19.) Le même Dédale de Sicyone sculpta dans la quatre-vingt-seizième la statue de l'athlète Eupolème, qui lui-même la lui fit exécuter (Diodor. Sic. lib. XIV, cap. 54; Pausan. lib. VI, cap. 3, et lib. VII, cap. 45); et dans la quatre-vingt-dix-huitième, celle de l'athlète Aristodème. Pausan. lib. VI, cap. 3.

(3) Pausan. lib. VI, cap. 3.

(4) Pausan. lib. VI, cap. 9. Naucydès avait fait deux statues de Chimon, que Pausanias appelle deux *chefs-d'œuvre*, lib. VI, cap. 9.

(5) Pausan. lib. V, cap. 17; lib. VI, cap. 21, et lib. II, cap. 1.

(6) Pausan. lib. VI, cap. 6.

(7) Pausan. lib. VIII, cap. 31.

(8) Pausan. lib. II, cap. 20. La guerre, à la suite de laquelle cette statue fut élevée, commença la quatrième année de la cent sixième olympiade (Diod. Sic. lib. XVI, cap. 34), et se termina dans la cent neuvième. (Demosth. Orat. II in Philipp. ed. Francof. p. 65; Wolf. in Demosth. ibid.) Cicéron, Vitruve, Strabon, Quintilien, Plutarque, Lucien, n'ont fait mention que d'un seul Polyclète. Pline n'en cite qu'un, et il lui attribue des ouvrages distants l'un de l'autre de cent seize années: Pausanias en distingue formellement deux, mais il n'assigne pas nettement à chacun ses ouvrages. Junius, Boullenger, Winckelmann se sont conformés au texte de Pline. Heyne est tombé dans d'autres erreurs. J'ai tâché de distinguer ces deux maîtres par deux articles insérés dans la Biographie de M. Michaud, l'un sous le nom de Polyclète, dit de Sicyone, et l'autre sous celui de Polyclète d'Argos.

(9) L'illustre M. Heyne a fixé avec précision l'époque où vivait Scopas. (Des Époques de l'Art; Rec. de pièces intéressantes, publ. par M. Jansen, tom. III, p. 93 et suiv.) J'ai suivi l'opinion de ce savant professeur.

dans la cent septième, au tombeau de Mausole; chacun de ces artistes orna de bas-reliefs un des côtés de ce célèbre monument (1); Pythis exécuta le quadrige de marbre qui fut placé au sommet de la pyramide (2). Scopas, architecte et sculpteur, natif de Paros, avait dû commencer à bâtir vingt ans auparavant, dans la ville de Tégée, le temple de Minerve Aléa (3). Léocharès avait fait, dans la cent cinquième olympiade au plus tard, la statue d'Isocrate (4). Il exécuta vers la cent onzième les statues d'or et d'ivoire d'Amyntas, père de Philippe, roi de Macédoine, et d'Alexandre son fils, celles d'Olympias et d'Eurydice, et celle de Philippe lui-même, que ce prince consacra dans un temple qu'il fit élever à Olympie après la bataille de Chéronée (5). Les belles statues parvenues jusqu'à nous, qui représentent la famille de Niobé, sont généralement regardées comme un ouvrage de Scopas, ou du moins comme d'excellentes copies faites d'après ce maître (6). Deux groupes antiques de marbre, entièrement semblables l'un à l'autre, représentant l'enlèvement de Ganymède, paraissent être des copies du célèbre Ganymède de Léocharès (7).

Quelque gloire qu'eussent acquise les artistes auxquels nous venons de rendre hommage, Lysippe et Praxitèle les surpassèrent tous. A la beauté des proportions déterminées par Polyclète et par Pythagore de Rhège, *à la fermeté, à l'ampleur, à la majesté* du style de Phidias (8), ces deux maîtres joignirent dans les contours une élégance, dans les chairs une

(1) Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 9. Vitruve rapporte le doute de quelques écrivains sur la question de savoir si le quatrième de ces sculpteurs était Praxitèle ou Timothée : « Praxiteles; nonnulli etiam putant Timotheum. » (Lib. VIII, in proœm.) Nous verrons, en recherchant le temps où vivait Praxitèle, qu'il ne pouvait pas avoir travaillé à ce monument.

(2) Plin. loc. cit.

(3) Nous avons rappelé l'époque où ce temple fut bâti, supra, p. 701, not. 9.

(4) Ce fut Timothée, fils de Conon, qui consacra cette statue d'Isocrate, son ami, dans le temple d'Éleusis. Ce général fut banni d'Athènes, et mourut la quatrième année de la cent cinquième olympiade. Plutarch. Vit. X Rhet. in Isocrat. Corsini, Fast. Attic. t. IV, p. 21.

(5) Cette bataille eut lieu la troisième année de la cent dixième olympiade.

(6) Pline dit que l'on doutait de son temps si les statues représentant la famille de Niobé, qui se voyaient à Rome dans un temple d'Apollon bâti par Quintus Sosius, étaient de Scopas ou de Praxitèle. (Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 8.) Winckelmann, en considérant le style des figures de la famille de Niobé qu'on voit aujourd'hui à Florence, et que l'on regarde comme des copies de celles-là (Maffei, Racc. di stat. dat. da Rossi, tav. 32), a pensé que les originaux devaient être de Scopas, attendu que cet artiste était plus ancien que Praxitèle. (Winck. liv. VI, chap. 2, tom. III, p. 37). L'auteur du Musée Pio-Clémentin regarde la Muse *Érato* du Vatican, qui tient une lyre de la main gauche, et la main droite pendante, comme une copie de l'Apollon Citharède de Scopas. Mus. Pio-Clément. tom. I, tav. XXIII, p. 45.

(7) M. Visconti, Mus. Pio-Clém. tom. III, tav. 49, p. 65, 66.

(8) Demetr. Phaler. de eloc. cap. XIV et XL; Dionys. Halicarn. de antiq. Orat. in Isocrat.

chaleur, un moelleux, qui manquaient encore aux ouvrages les plus admirés (1). En imitant la nature avec autant de choix et plus de vérité que n'avaient fait leurs prédécesseurs (2), ils portèrent l'art à un degré de perfection que les Anciens eux-mêmes regardaient comme un prodige. Toutefois ils ne se ressemblaient pas entièrement : Lysippe était plus héroïque, Praxitèle plus délicat, plus achevé, plus suave.

Lysippe, orfèvre dans sa jeunesse, se forma sans maître, mais ce fut en étudiant principalement le *Doryphore* (ou *porte-lance*) de Polyclète (3). Il exécuta dans la cent deuxième olympiade la statue de Pyrrhus d'Elée, vainqueur à la course des chevaux (4), et il vivait encore dans la cent quatorzième, après la mort d'Alexandre, lors de la bataille de Lamia (5). Une statue d'Hercule, peu remarquable quant à l'exécution, que l'on voit à Florence au palais Pitti, porte son nom (6). Cette statue, si l'on excepte la position des jambes, est parfaitement semblable à l'Hercule Farnèse. Cette ressemblance donne lieu de croire que la statue du palais Pitti est une copie d'un des Hercules de Lysippe (7), et que l'Hercule Farnèse en est une imitation, sur laquelle Glycon a cru pouvoir graver son nom à cause des changements qu'il y avait faits (8).

Lysistrate, Sthénis, Euphronide, Silanion paraissent avoir été contemporains de Lysippe (9). Silanion fut auteur d'une statue de Sapho,

(1) « Non habet latinum nomen Symmetria, quam diligentissime custodivit (Lysippus). Propriæ hujus videntur esse argutiæ operum, custoditæ in minimis quoque rebus. » Plinius, lib. XXXIV, cap. 19, § 6, edit. Hard.

(2) « Ad veritatem Lysippum et Praxitelem optime accessisse affirmant. » (Quint. de Orat. lib. XII, cap. 10.) « Gloria Lysippo est, animosa effingere signa. » Propert. lib. III, eleg. 7.

(3) Cicer. de Clar. Orat. cap. 86.

(4) Pausan. lib. VI, cap. 1.

(5) Pausan. lib. VI, cap. 4.

(6) Maffei, Raccolt. di stat. dat. de Rossi, tav. XLIX et L.

(7) Cette opinion est de M. Visconti. (Mus. Pio-Clem. tom. III, p. 66.) On voyait à Rome, il y a quelques années, au palais Farnèse, une autre statue d'Hercule semblable à celle du palais Pitti. Il y en a une troisième à la *villa Borghèse*. (Stanz. 3, n° 9.) Elles ressemblent toutes à l'Hercule gravé sur une des médailles de la famille romaine *Eppia*. (Car. Patin. Fam. rom. num. p. 206; Eckel. Doctr. num. vet. part. 2, tom. V, p. 206.) Il en existe une autre, semblable à l'Hercule Farnèse, et qui porte le nom de Glycon; elle est gravée dans Ficoroni. Le Vestig. di Rom. ant. p. 196.

(8) Il existe un grand nombre de statues de Cupidon tenant un arc, entièrement semblables à celle qui se voit au Musée Napoléon (n° 60.) Cette conformité a fait présumer que toutes ces figures pourraient être des copies du Cupidon de bronze que Lysippe avait fait pour les Thespiens. (Not. du Mus. n° 60.) Si les portraits d'Alexandre étaient bien connus, nous pourrions peut-être retrouver la main de Lysippe dans plusieurs bustes de la plus belle sculpture, qui semblent nous offrir les traits de ce héros.

(9) Plin. lib. XXXIV, cap. 19.

d'une statue de Corinne (1); il exécuta aussi une statue de Platon qu'un Persan, nommé Mithridate, éleva dans l'Académie et consacra aux Muses (2).

Praxitèle parvint à l'achèvement de tout ce qui constitue le charme le plus accompli d'une statue: ce doit être par conséquent une erreur que de l'avoir placé avant Lysippe; dans l'ordre naturel des progrès de l'esprit humain, il ne devait fleurir qu'après lui. Suivant Pausanias, en effet, Praxitèle était postérieur à Alcamène de trois générations (3). Si, d'après cette donnée, on fixe l'âge moyen d'Alcamène à la fin de la quatre-vingt-huitième olympiade, ou à l'an 424 avant notre ère, on arrive pour l'âge moyen de Praxitèle à la fin de la cent douzième. La passion de Praxitèle pour Phryné (4), qui ne saurait être passée sous silence dans l'histoire de l'art, nous donne un renseignement encore plus positif. De tous les pays du monde, les Anciens allaient à Cnide adorer la statue de Vénus, ou plutôt admirer, dans l'image de cette déesse, les charmes de Phryné représentés sur le marbre par le ciseau de son amant (5). Or, Praxitèle était jeune sans doute lorsqu'il brûlait pour cette courtisane, et elle jouissait de tout son éclat et de toute sa renommée dans la cent onzième olympiade. On voit enfin que Praxitèle vivait encore durant la vieillesse du philosophe Théophraste; car celui-ci le chargea d'exécuter après sa mort un buste de Nicomaque, et il mourut la troisième année de la cent vingt-troisième olympiade, deux cent quatre-vingt-six ans avant l'ère chrétienne. Ces divers faits nous autorisent à placer la jeunesse de Praxitèle vers la cent onzième olympiade, et ses derniers jours vers la cent vingt-troisième (6). Entre l'époque de sa mort et la date de celle de Phidias, il y a par conséquent un intervalle d'environ cent quarante-cinq ans.

Il nous reste quelques imitations des ouvrages de ce maître. Le Faune en repos, du Musée Napoléon (7), dont il existe un grand nombre

(1) Tatian. Orat. ad Græc. p. 132.

(2) Diog. Laert. lib. III, segm. 25, in Plat.

(3) Pausan. lib. VIII, cap. 9.

(4) Athen. Deipn. lib. XIII, cap. 6, p. 591.

(5) Athen. ibid. Plin. XXXVI, cap. 4, § 5, edit. Hard.

(6) Phryné devait jouir de sa plus grande célébrité lorsqu'elle offrit de rebâtir à ses frais la ville de Thèbes. (Athen. loc. cit.) Cette ville fut détruite par Alexandre la deuxième année de la cent onzième olympiade. Théophraste écrivit dans son testament, qui nous a été conservé par Diogène Laërce, qu'il voulait que ses héritiers plaçassent dans son Musée, après sa mort, un portrait de Nicomaque, et qu'il avait chargé *le sculpteur Praxitèle* de ce travail. (Diog. Laert. in Theophr. lib. V, cap. 2, segm. 52). Ce philosophe pouvait avoir fait son testament quelques années avant sa mort; mais au surplus, en supposant que Praxitèle eût vingt-cinq ans lors de la destruction de Thèbes, il n'en avait que soixante-quatorze à la mort de Théophraste.

(7) N° 50 du Catalogue. (Cette statue ne se trouve plus au Musée royal.—1830.)

de répétitions, est regardé comme une copie de son Faune ou de son *Satyre* (1), surnommée *Périboëtos*, ou *le célèbre* (2). Il est vraisemblable que le Cupidon du Vatican, aujourd'hui dans le Musée Napoléon, est une copie antique de celui de Thespies (3). On voit à Rome, dans le Musée du Vatican, et dans divers palais, un grand nombre de statues de Vénus, qui sont évidemment des copies de la Vénus de Cnide (4). L'Apollon *Sauroctone*, en bronze, de la *villa* Albani, ne saurait être, comme le supposait Winckelmann, l'original sorti des mains de Praxitèle (5); mais il paraît certain que ce bronze, et plusieurs marbres faits d'après le même modèle, sont des copies antiques de cette célèbre figure (6).

La plupart des chefs-d'œuvre originaux qui nous restent paraissent avoir été exécutés dans les quatre siècles qui suivirent la mort de Praxitèle, ou du moins celle d'Alexandre. Malgré notre respect pour les opinions de l'illustre antiquaire, qui ne voyait, après la mort de ce prince, que *le règne des imitateurs* (7), nous osons croire qu'en marchant sur les

(1) Les Grecs ne distinguaient pas comme nous les Satyres d'avec les Faunes; ils donnaient le nom de Satyres à ces deux espèces de divinités.

(2) M. Visconti, Mus. Pio-Clem. tom. II, tav. 30. Winckelmann avait la même opinion, il avait vu plus de trente répétitions de cette figure (lib. IV, ch. 2, tom. II, p. 52). On peut voir aussi ce que dit à ce sujet M. Heyne dans sa dissertation sur les *Faunes* et les *Satyres*. Rec. de pièces publ. par M. Jansen, tom. I, p. 75.

(3) M. Visconti, Mus. Pio-Clem. tom. I, tav. 9; id. Notice du Musée Nap. n° 63. La multiplicité des répétitions de cette même figure, qui existent dans différents cabinets, paraît autoriser cette conjecture. D'Hancarville cite une de ces copies antiques qu'il dit la plus belle de toutes celles qu'il avait vues. Elle était de son temps en Angleterre, dans la collection de M. C. Townley. Recherches sur l'origine des arts de la Grèce, tom. I, p. 345.

(4) On en voit une dans le Musée Pio-Clémentin (tom. I, tav. 11, p. 18). Elle a été gravée avec une draperie qui n'est qu'une pièce de rapport. Nous possédons à Paris, dans le jardin des Tuileries, sur la terrasse du midi, une copie en bronze de cette statue du Vatican : elle n'a point de draperie; mais l'artiste qui l'a moulée a supprimé le vase au-dessus duquel la Vénus de Cnide soutenait son vêtement. L'authenticité de toutes ces copies est prouvée par leur ressemblance avec la figure de Vénus, représentée sur plusieurs médailles de la ville de Cnide. Spanheim, de Præst. et Usu numism. t. II, p. 296; Mus. Pio-Clement. tom. I, tav. A, n° 2; Barthélemy, Anach. pl. XXVI; Haym, Tesor. Brit. t. II, part. 1, p. 245. Pierres grav. du Cab. d'Orléans, par La Chau et Le Blond, tom. I, pl. xxxi, p. 135 et suiv. M. Heyne, des différentes manières de représenter Vénus; Recueil de pièces inter. publ. par M. Jansen, tom. I, p. 14 et 15. — (On peut voir ce que M. de Montabert dit au sujet de la copie en bronze de la Vénus de Cnide, du jardin des Tuileries, dans son ouvrage intitulé : Traité complet de la Peinture, tom. II, p. 420 à 424. (1830.)

(5) Winckelmann, lib. VI, c. 2, tom. III, p. 58 et 60.

(6) On conserve une copie en marbre de l'Apollon *Sauroctone* (*tuant* ou *paraissant tuer un lézard*) à la *villa Borghèse*. St. II, n° 5; Winckelm. Monum. ined. n° 40. — (Cette statue est celle qu'on voit aujourd'hui à notre Musée royal, n° 19. 1830.) Il y en a une au Vatican. (Mus. Pio-Clém. tom. I, tav. 13.) Il en existe plusieurs autres.

(7) Winck. lib. IV, c. 6, tom. II, p. 255 et suiv.

traces des grands maîtres, l'art, non seulement se soutint dans son état de perfection, mais qu'il fit encore en de certaines parties quelques nouveaux progrès. On ne voit pas qu'il eût exprimé jusqu'alors des passions violentes, et il y parvint.

Ces temps peuvent être divisés en deux périodes. La première renferme les cent vingt années des règnes successifs de Ptolémée Philadelphe, roi d'Égypte, et de Ptolémée Évergète, son fils, d'Attale premier, roi de Pergame, et de son fils Eumènes II, depuis la cent vingt-quatrième olympiade jusqu'à la cent cinquante-cinquième. La seconde commence à la destruction de Corinthe par Mummius, c'est-à-dire à la cent cinquante-huitième olympiade (cent quarante-six ans avant notre ère); elle s'étend jusqu'au règne d'Antonin, et même jusqu'à celui de Marc-Aurèle.

Dans la première de ces deux périodes vécurent Daméas, Phœnix, Eutychide, Charès, auteur du Colosse de Rhodes (1), tous élèves de Lysippe (2); Euthycrate, Dahippe et Béda, ses fils; Xénocrate son petit-fils, qui composa un traité sur la sculpture (3); Céphisodote (4) et Eubulus, fils de Praxitèle (5); Pamphile son élève; Cantharus, élève d'Eutychide; Tisicrate, élève d'Euthycrate, et de qui les ouvrages étaient quelquefois confondus avec ceux de Lysippe lui-même (6); Agasias d'Éphèse, fils de Dosithée; Polyeucte, Harmatius, Héraclide, fils d'Agasias; Hermoclès de Rhodes, qui travaillait à la cour des premiers Séleucides; Isigone, Pyromaque, Straton, qui représentèrent dans leurs ouvrages les victoires d'Attale et d'Eumènes (7); Timoclès, Archésitas, Timarchide; Antigone, qui écrivit un traité sur son art (8); et l'illustre Cléomènes, à qui nous devons un des chefs-d'œuvre les plus accomplis de tous ceux que le temps a respectés.

Ces artistes furent contemporains d'Euclide, du poète Aratus, de Bion, de Moschus, de Théocrite, de Callimaque, d'Apollonius le Rhodien, du sage Polybe. Tandis que quelques écrivains grecs commençaient à perdre de vue les grands modèles, le goût des statuaires se conservait dans toute sa

(1) Plin. lib. XXXIV, cap. 18, § 1, edit. Hard.

(2) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 7 et 20.

(3) Plin. ibid. § 23.

(4) Pline fait distinguer deux sculpteurs de ce nom. (Lib. XXXIV. cap. 19, § 27.) Le premier vivait dans la cent deuxième olympiade; Phocion avait épousé sa sœur. (Plutarch. in Phocion. tom. I, p. 750.) Le second était fils de Praxitèle; il paraît avoir travaillé à la cour des rois de Pergame. Ce Céphisodote est celui que Pline place avec raison à la cent vingtième olympiade. Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 6.

(5) Le nom d'Eubulus, fils de Praxitèle, se voit sur un hermès placé autrefois à la *villa* Negroni. Mus. Pio-Clem. tom. VI, tav. 21, p. 36; Caylus, Acad. des B.-L. tom. XXV, p. 333.

(6) « Lysippi sectæ propior, ut vix discernantur complura signa. » Plin. XXXIV, c. 19, § 8.

(7) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 24.

(8) Plin. ibid. Diog. Laert. lib. VI, cap. 7, segm. 188, in Chrysipp.

pureté. Il semble même que l'amour des arts acquît de jour en jour une nouvelle énergie. Ce fut dans ce temps que les Cnidiens, accablés par les malheurs des guerres et par le fardeau des contributions, refusèrent de vendre la Vénus de Praxitèle pour une somme égale à toutes leurs dettes (1), et que le peintre Nicias, après avoir refusé soixante talents attiques (ou environ trois cent vingt-quatre mille fr.) d'un de ses tableaux, en fit présent à la ville d'Athènes sa patrie (2).

Polyeucte exécuta la statue que les Athéniens élevèrent à Démosthène après sa mort, la première année de la cent vingt-cinquième olympiade : cette statue était en bronze; il en existe plusieurs belles copies antiques (3).

La vérité, l'énergie, la légèreté, la souplesse qu'on admirait dans les ouvrages de Lysippe, se retrouvent dans la statue d'Agasias, faussement appelée le *Gladiateur combattant;* le style de cette belle statue et la forme des lettres employées dans l'inscription semblent nous autoriser également à placer Agasias parmi les élèves de Lysippe, ou du moins parmi les artistes qui lui succédèrent immédiatement, et qui adoptèrent ses principes (4).

Céphisodote, fils de Praxitèle, hérita des talents (5) et même des inclinations de son père. Il exécuta des statues des courtisanes Anyte et Myro (6); il modela aussi une Vénus que l'on voyait à Rome, dans le Musée d'Asinius Pollion (7), et un groupe de lutteurs dont Pline loue principalement la vérité (8).

Minerve, les Graces et Vénus elle-même semblaient avoir comblé de leurs faveurs l'heureux Cléomènes, sculpteur athénien. Les statues des Muses appelées *les Thespiades*, que ce digne successeur de Praxitèle avait

(1) « Omnia perpeti maluere, nec immerito; illo enim signo Praxiteles nobilitavit Cnidum. » Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 5, edit. Hard.

(2) Plin. lib. XXXV, cap. 40, § 28.

(3) Plutarch. vit. decem orat. pag. 847. On en voit une très-belle en Angleterre; elle est en marbre; elle appartenait, il y a quelques années, au duc de Dorset; elle est gravée dans le Winckelmann de Féa. (Tom. II, tav. VI.) Le Musée Napoléon possède une belle statue, dont la tête est évidemment une copie antique d'une tête de Démosthène. L'authenticité des portraits de cet orateur est complètement prouvée. On peut consulter à ce sujet le Musée Pie-Clémentin, tom. III, tav. XIV, et les Antiquités d'Herculanum, Bronzi, tom. I, tav. XI, XII, XIII et XIV. (Aujourd'hui au Musée royal, n° 92. — 1830.)

(4) Les caractères de l'inscription gravée sur le tronc de l'arbre placé auprès de cette statue indiquent, par leur forme, qu'elle est une des plus anciennes parmi celles qui portent des inscriptions.

(5) « Praxitelis filius. . artis hæres fuit. » Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 6.

(6) Tatian. Orat. ad Græc. pag. 114. (Oxon. 1700.)

(7) Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 6.

(8) « Hujus laudatum est Pergami Symplegma, signum notabile, digitis corpori verius, quam marmori impressis. » Plin. loc. cit.

sculptées pour la ville de Thespies (1), et qui furent apportées à Rome par Mummius (2), offraient des formes si élégantes, tant de vérité, tant de charmes, que l'une d'elles inspira une passion insensée au chevalier romain Junius Pisciculus (3). Est-ce à Cléomènes que nous devons l'admirable statue qui est pour nous le modèle accompli de la beauté? Cet artiste est-il le même que Cléomènes l'Athénien, fils d'Apollodore, auteur de la Vénus de Médicis? c'est ce que M. Visconti, à l'aide des rapprochements les plus heureux, semble avoir prouvé jusqu'à l'évidence (4).

La période suivante ne nous présente ni des noms moins célèbres, ni des ouvrages moins dignes d'admiration.

Les plus habiles artistes grecs, appelés à Rome, enrichirent cette ville, devenue la capitale du monde, d'une quantité de statues qui nous paraît aujourd'hui prodigieuse.

Polyclès, fils de Timarchide, sculpta un hermaphrodite en bronze, qui obtint une grande célébrité (5). Quatre belles statues antiques de marbre, entièrement semblables l'une à l'autre, dont une se voit au Musée Napoléon, peuvent en être des copies ou des répétitions (6).

Antée, Callistrate, Cléon, Calliclès, Céphis, Daïphron, Démocrite le Sicyonien, Apollodore et une foule d'autres artistes exécutèrent pour les grands de Rome, dans les derniers temps de la république, des bustes en bronze, représentant des philosophes (7); la plupart des marbres antiques qui nous restent en sont vraisemblablement des répétitions ou des copies. Ces marbres nous offrent dans de simples portraits tous les grands principes de la sculpture grecque.

Studieux imitateur de la nature (8), Pasitèle répétait souvent ce principe conforme aux opinions de Lysippe, que *la plastique est la mère de l'art statuaire*; que *le sculpteur et même le ciseleur ne doivent exécuter aucun*

(1) Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 10, edit. Hard.

(2) Cic. in Verrem, IV, cap. 2.

(3) « Quarum unam adamavit eques romanus, Junius Pisciculus, ut tradit Varro. » Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 12.

(4) M. Visconti a développé cette opinion dans un mémoire intitulé : *Note critique sur les sculpteurs grecs qui ont porté le nom de Cleomènes*, imprimé à Paris dans le journal de la *Décade littéraire*, an X (1802.) Ce savant nous fait espérer une nouvelle dissertation sur le même sujet. (Il ne l'a jamais publiée. 1830.)

(5) « Hermaphroditum nobilem fecit ». Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 20.

(6) Deux de ces figures sont à Rome au palais Borghèse; la quatrième est dans le Musée de Florence.

(7) Plin. lib. XXXIV, cap. 19, § 26, 27, 28, et al. loc.

(8) Un jour qu'il modelait un lion d'après nature, une panthère renfermée dans le voisinage rompit sa loge, et il se trouva dans le plus grand péril. « Non levi periculo diligentissimi artificis. » Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 12.

ouvrage sans avoir fait auparavant un modèle en cire ou en argile (1). Cet artiste né dans la grande Grèce, vivait à Rome vers l'an 665 de la fondation de cette ville, dans la cent soixante-douzième olympiade (2).

Apollonius d'Athènes, fils de Nestor, dut travailler à Rome dans le temps de Pompée. Il est vraisemblable que son Hercule en repos, dont il nous reste un fragment admirable, appelé *le Torse*, décorait le portique élevé par cet illustre Romain (3); et la forme des lettres gravées sur ce précieux fragment ne permet pas de croire qu'il ait été fait avant le septième siècle de Rome (4).

Glycon d'Athènes paraît avoir vécu dans le même temps. L'Hercule Farnèse qui porte son nom est regardé comme un ouvrage original. La forme des lettres gravées sur cette figure prouve que Glycon n'était pas plus ancien qu'Apollonius (5).

Cléomènes d'Athènes, fils de Cléomènes, auteur de la statue connue sous le nom de *Germanicus*, ne saurait avoir vécu avant ces deux grands maîtres (6). Quel que soit le personnage romain dont cette statue nous offre l'image, l'artiste l'ayant représenté nu, elle ne peut avoir été faite avant le temps où les Grecs, forcés de flatter leurs maîtres, apprirent aux grands de Rome qu'ils pouvaient, dès leur vivant, être mis au rang

(1) Plin. lib. XXXV, cap. 45.

(2) Pasitèle devint citoyen romain lorsque le droit de cité fut accordé à toutes les villes de la grande Grèce. (Plin. lib. XXXVI, cap. 4, § 12.) Ce droit leur fut donné par la loi *Plotia*, en l'an 665 ou 666 de Rome. (Heinecc. Antiq. rom. jur. illustr. Append. ad lib. I, cap. 1, § 9.) Le même artiste composa un ouvrage en cinq volumes, renfermant la description des monuments les plus célèbres de tout l'univers. Plin. ibid..

(3) Il a été découvert dans les ruines de ce portique, auprès du théâtre de Pompée. Nous voyons dans Ovide, dans Properce et dans Martial, que ce portique, journellement fréquenté par la jeune noblesse de Rome, était décoré avec la plus grande magnificence. Il entourait un terrain orné de platanes, qui est aujourd'hui appelé *Campo di fiori*.

(4) L'oméga y est écrit ainsi ω, au lieu de Ω. Suivant le témoignage de Eckhel. (Doctrin. num. vet. proleg. gen. cap. 17, tom. I, p. 104), la lettre ω est peu ancienne. Un des exemples les plus anciens est un Cistophore de Pergame, dont ce savant fait mention, et dont il fixe l'époque aux années 699 ou 700 de Rome. (Tom. IV, part. 1, pag. 354, num. 12, et pag. 360.) Cette médaille est gravée dans le *Tesoro Britannico* de Haym, tom. I, pag. 159 (édit. 1719.) Winckelmann cite un exemple du temps de Mithridate. Liv. VI, c. 4, tom. III, pag. 122.

(5) Le silence de Pausanias sur ces deux grands artistes prouve qu'ils avaient élevé peu de monuments dans la Grèce. Il est vraisemblable, d'après cela, qu'ils furent emmenés à Rome par Pompée, après la guerre des pirates. Ce général ayant visité la ville d'Athènes après sa victoire, les Athéniens gravèrent en son honneur des inscriptions dans lesquelles ils le plaçaient au rang des dieux. Ce fut alors qu'il dut concevoir le projet d'élever à Rome des monuments dignes d'être comparés aux chefs-d'œuvre de la Grèce.

(6) Cette statue se voit au Musée Napoléon. La tête paraît être un portrait. M. Visconti pense qu'elle représente un orateur romain, auquel l'artiste a donné les attributs de Mercure, dieu de l'éloquence. Not. du Musée Nap. n° 80. (Aujourd'hui au Musée Royal, n° 712.—1830.)

de Carie (1). La beauté des images d'Antinoüs suffirait pour prouver d'une manière évidente que les Grecs, rappelés au bonheur par Adrien, possédaient, à cette époque, des artistes aussi habiles que les plus grands maîtres des siècles précédents.

Les monuments de Septime Sévère sont les premiers où se manifestent des signes de décadence ; quelques bustes de Caracalla rappellent même encore les jours brillants d'Auguste et de Périclès.

Cette décadence devint sensible de plus en plus sous les règnes suivants; le goût se corrompit chaque jour davantage après la division de l'empire romain ; cependant l'art ne s'anéantit point. Dioclétien, Constantin, Théodose construisirent des édifices dignes, du moins par leur immensité, de la grandeur romaine, et de nombreuses sculptures ne cessèrent point d'enrichir ces vastes monuments.

Dans les premières années du cinquième siècle de l'ère chrétienne, le sénat de Rome vota une statue au poète Claudien, et la fit élever dans le *Forum* de Trajan (2). En l'an 453, le pape saint Léon, après avoir délivré l'Italie des fureurs d'Attila, fit exécuter la statue de bronze de saint Pierre, qu'on voit encore dans l'église du Vatican (3). Vers l'an 483, Zénon l'Isaurien honora Théodoric d'une statue équestre qu'il fit placer à Constantinople devant son palais (4). Les ouvrages de sculpture en marbre et en bronze, faits dans le sixième siècle, sous le règne de Justinien, sont innombrables. Ce prince éleva dans le *Forum* appelé *Augusteum*, une colonne revêtue de bas-reliefs de bronze, sur laquelle il plaça sa propre statue équestre, colossale, de même métal (5).

d'Apollonius et de Tauriscus de Tralles, se voyait à Rome, dans le Musée d'Asinius Pollion, au temps d'Auguste. (Plin. lib. XXXVI, cap. 4.) Winckelmann ne l'a cru postérieur au Laocoon que parce qu'il a pensé que le Laocoon avait été fait dans le temps d'Alexandre.

(1) Mus. Capit. tom. IV, pl. XXXII et XXXIII, p. 166. On voit une répetition antique d'un de ces centaures dans le palais Borghèse ; il porte un amour enfant qui lui a lié les mains derrière le dos. (Scult. della villa Pinciana, stanz. IX, n° 1.) Il y a une copie de cette figure à Paris, dans le jardin des Tuileries. (Celui du palais Borghèse se trouve aujourd'hui à notre Musée royal, n° 134. 1830.)

(2) Claud. in Præf. Bell. Get. L'inscription de cette statue se voit dans Gruter, tom. I, p. 391, n° 6. Cinquante ans plus tard, le sénat fit élever une statue de bronze à Sidonius Apollinaris, et la fit placer pareillement dans le Forum de Trajan. Sidon. Apoll. lib. IX, ep. XVI, p. 284 ; et carm. VIII, vers. 8, p. 350.

(3) Marangoni, delle Cose gentilesche trasportate all' uso delle chiese, c. 20, p. 68; Fr. Cancellarius, de Secr. nov. Basilic.Vat. tom. III, p. 1504, ad 1510.

(4) Jornand. de Reb. Goth. cap. LII; Tillemont, Histoire des empereurs, tom.VI, p. 606.

(5) Procop. de Ædif. lib. I, cap. 8. Les Turcs ont fondu cette statue pour en faire des canons. Gyllius, qui écrivait au commencement du seizième siècle, dit l'avoir vue. Il assure que la jambe était plus haute qu'un homme. Gyllius, Constantinop. Topograph. lib. II, cap. 17 apud Gron. tom.VI.

Presque tous les empereurs, leurs femmes et leurs ministres avaient des statues. Léon l'Isaurien, célèbre par son attachement fanatique pour les opinions des Iconoclastes, s'en fit élever à lui-même un grand nombre (1).

Parvenue au douzième siècle de notre ère, la sculpture grecque n'offrait plus qu'une pure routine, mais étonnante dans ses vieux jours, cette routine n'avait point entièrement oublié la savante théorie dont elle avait reçu l'héritage. Le portail de l'église de Saint-Trophime d'Arles, terminé en 1152 (2), dernier soupir du ciseau grec, reporte l'imagination vers les plus belles époques de l'art; on y retrouve encore dans les attitudes du naturel, dans les draperies de la simplicité, dans les têtes de la vérité, de la dignité, de l'énergie, et quelquefois sur les bas-reliefs d'heureuses réminiscences des compositions antiques.

Des chefs-d'œuvre d'une haute antiquité, un Hercule de Lysippe, une Junon plus ancienne, honorée autrefois à Samos, des statues d'athlètes, des chars et des chevaux de bronze, apportés d'Olympie, conservés avec respect, embellissaient encore Constantinople dans le commencement du treizième siècle; et les Grecs gémirent sur la barbarie des Latins qui, dans le pillage de cette capitale, détruisirent sans pitié tant de vénérables monuments (3).

Enfin, vers ce même temps et pendant les deux cents années qui avaient précédé, les derniers artistes qu'ait produits la Grèce opprimée, appelés en Italie par de sages magistrats, y apportèrent la dernière étincelle du feu qu'ils n'avaient pas laissé périr (4). Pise, Sienne, Florence, recueillirent ce dépôt précieux; bientôt la flamme se ralluma; la Grèce, qui avait perfectionné les arts, eut, avant de tomber dans

(1) Il en avait plusieurs à Rome, vers l'an 729. Elles furent détruites à cette époque par le peuple, lors des différents du pape Grégoire II avec cet empereur. M. Heyne a donné une énumération très-détaillée des statues et des édifices élevés par les empereurs grecs, depuis Constantin jusqu'à Manuel Comnène, dans plusieurs dissertations intitulées : *Serioris artis Opera quæ sub imperatoribus Byzantinis facta memorantur*; (Comment. Societ. Reg. scient. Gotting. tom. IX, p. 36 et seq.) *De interitu operum quum antiquæ, tum serioris artis quæ Constantinopoli fuisse memorantur, ejusque causis ac temporibus, comment. prior*; (ibid. tom. XII, p. 273 et seq.) *Comment. altera* (ibid. p. 292 et seq.) *Artes e Constantinopoli nunquam prorsus exsulantes*, etc. (ibid. tom. XIII, p. 3 et seq.) Le lecteur pourra consulter ces savantes dissertations.

(2) Gallia Christ. tom. I, col. 561, C. D. On trouve une gravure de ce monument dans le voyage au midi de la France de M. Millin, Pl. LXX.

(3) Nicetas, de Statuis æn. ign. trad. apud Fabric. Bibl. græc. tom. VI, pag. 405 et seq. Edit. 1708.

(4) Buschetto, architecte et statuaire, un des artistes grecs les plus renommés des derniers temps, fut appelé à Pise en l'an 1016, et bâtit la célèbre cathédrale qui fait encore l'ornement de cette ville. On peut regarder cet artiste et les sculpteurs qu'il amena de la Grèce comme les fondateurs de l'école moderne de sculpture. Les magistrats de Pise lui firent élever un tombeau. Vasari, Proem. dell. vite, p. 76, 77. Ed. 1759.

une entière servitude, le mérite de nous transmettre les restes de l'antique héritage. L'art n'avait pas péri dans l'Occident, mais ranimé par les productions des Grecs, il y puisa une sorte de grandeur, une âme, une expression, que depuis long-temps il ne connaissait plus.

Revenons maintenant sur nos pas, et considérons l'ensemble de notre travail. Quelle route immense nous venons de parcourir! quel nombre prodigieux d'hommes illustres et de beaux ouvrages nous a présenté l'histoire d'un seul peuple! Pendant les dix siècles écoulés depuis Dédale jusqu'à Phidias, nous avons vu s'élever, de toutes parts, de grands, de riches monuments, qui attestaient à chaque génération des efforts soutenus et des conquêtes successives. Chez le plus léger, chez le plus inconstant de tous les peuples, au milieu des révolutions et des guerres les plus sanglantes, nous avons vu l'art, dirigé dès son enfance par de sages principes, repousser toutes les erreurs, marcher avec constance vers le but auquel il devait atteindre, jamais ne rétrograder, ne s'arrêter jamais. Nous l'avons vu, parvenu au plus haut degré de perfection, se soutenir dans cet état glorieux pendant six cents années. Dix siècles avaient instruit sa jeunesse; après la longue durée de sa vigueur et de sa gloire, dix siècles se sont écoulés durant son déclin! Quelle différence entre cette marche ferme, soutenue, toujours progressive, et les nombreuses révolutions que l'art naissant à peine a dejà éprouvées parmi nous!

Antique patrie d'Homère, de Démosthène, de Lysippe, de Phidias, mère infortunée des lettres, des sciences et des arts, jamais nous ne t'aurons assez accordé de louanges et d'actions de graces! Chaque jour nos vains efforts attestent la divinité de ton génie. Tous les hommes éclairés s'inclinent devant les dieux que formèrent tes enfants. Toi seule as montré l'art, rival de la nature, luttant avec elle dans la formation de la beauté. Tes exemples et tes préceptes doivent être nos guides; si nous parvenons à égaler tes chefs-d'œuvre, ce ne sera qu'à force de les étudier: mais nous aurions en vain reconnu tes sages principes, en vain nous posséderions tes ouvrages les plus admirables, nous n'obtiendrons jamais une gloire égale à la tienne, si nous n'apprenons encore, en imitant ta conduite, à vaincre l'inconstance de nos goûts.

P. S. Cet écrit ayant été publié en 1806, époque où il n'avait paru que très-peu de traités méthodiques sur la même matière, j'ai cru devoir le réimprimer tel à peu près qu'il était d'abord, sauf de nombreuses additions. Depuis sa publication, plusieurs illustres archéologues ont composé des ouvrages où les mêmes questions ont été discutées avec plus ou moins d'étendue. Je dois citer MM. Frédéric Thiersch, *Uber die Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen*, Munich 1825;

Jacobs, *Uber den Reichthum der Griechen an plastischen Kunstwerken*, Munich 1810; Ottfried Müller, dans ses deux ouvrages intitulés Orchomène, et, les Doriens; Böttiger, Archéologie de la peinture; Sillig, *Catalogus artificum græcorum et romanorum*, Dresdæ 1827; les savants auteurs des Mémoires qui forment le Recueil publié par M. Böttiger sous le titre d'*Amalthea* ou Musée de l'antiquité figurée, Dresde 1824; Quatremère de Quincy, *le Jupiter Olympien*, 1814. Mais les époques où j'avais placé les principaux chefs d'école n'ont point été changées. Ces maîtres sont Dipœnus et Scyllis, Callon d'Égine, Canachus l'ancien, natif de Sicyone, Glancias d'Égine, Calamis, Onatas, Phidias, Polyclète, dit de Sicyone, Naucydès, Lysippe, Praxitèle, Agasias, Pasitèle, Apollonius, mais principalement Callon, Canachus, Lysippe et Praxitèle, qui élevèrent l'art graduellement, depuis l'ancien style éginétique, jusqu'à sa plus haute perfection.

MM. Böttiger, Thiersch et Ottfried Müller pensent qu'il faut distinguer deux Théodore de Samos, l'un fils de Rhœcus, qui florissait vers le commencement des olympiades; ce serait celui dont parlent Diogène Laërce, liv. II, segm. 103, et Diodore de Sicile, liv. I, ch. 98; l'autre, fils de Téleclès, et petit-fils du même Rhœcus, serait celui dont Hérodote fait mention, liv. I, ch. 51; liv. III, ch. 41. Je suis d'autant plus disposé a me ranger à cette opinion, qu'elle est partagée par mon honorable confrère, M. Hase. Elle ne change rien à la marche que j'ai tracée des progrès de l'art.

On pourrait objecter contre mon sentiment au sujet de Canachus, que Xerxès enleva de Milet sa statue colossale d'Apollon Didyméen, la deuxième année de la soixante-quinzième olympiade (Pausanias, I, 16; VIII, 46), pour la placer à Ecbatane; et que la ville de Milet ayant été saccagée par Darius la troisième année de la soixante-onzième olympiade (Hérodote, VI, 18), il est à croire que cette statue n'y avait été consacrée qu'après ce dernier événement. Je répondrais que le pillage et la destruction même d'une ville ne supposent pas l'anéantissement des statues des dieux, témoin la ville de Corinthe, où furent conservées tant de statues anciennes. Mais il y avait ici un motif particulier pour faire respecter l'Apollon de Canachus, c'est le culte que les Perses rendaient au soleil. Nous voyons, dans Hérodote, qu'après la bataille de Marathon, Datis, général de Darius, ayant appris qu'un de ses soldats avait enlevé une statue d'Apollon de la ville de Délium, la transporta lui-même à Délos, comme un objet que sa propre religion lui enseignait à révérer (Hérodote, VI, 118). C'est ce sentiment qui porta Xerxès à placer la statue de Canachus à Ecbatane.

Heyne et d'autres critiques voudraient supprimer le nom de *Periclète*

du texte de Pausanias, tant dans le chapitre 22 du livre II, que dans le chapitre 17 du livre V, et le remplacer par celui de *Polyclète d'Argos*, ou Polyclète le jeune, d'où il suivrait que celui-ci aurait été élève de Polyclète l'ancien. J'avoue que je ne saurais adopter cette correction, quand même elle semblerait autorisée par le texte de quelque manuscrit. Deux motifs me déterminent : le premier, c'est que Pausanias se trouve d'accord avec lui même dans les deux passages, et qu'il dit formellement que Périclète était fils de Mothon, et frère de Naucydès; le second est l'âge comparé des deux Polyclète, car Polyclète l'ancien, dit *Polyclète de Sicyone*, dut naître dans la soixante-quatorzième ou la soixante-quinzième olympiade, vers l'année 480 avant notre ère; et Polyclète le jeune exécuta son dernier ouvrage connu, qui est la statue de Jupiter *Milichius* d'Argos, au plutôt la deuxième année de la cent neuvième olympiade l'an 343 avant J.-C. (Voyez la Biographie univers. articles *Polyclète de Sicyone*, *Polyclète d'Argos*.) Il y a par conséquent entre la naissance du premier de ces maîtres, et le dernier ouvrage connu du second, un intervalle de cent quarante ans. Une si grande distance suppose au moins une génération entre les deux Polyclète. En admettant avec Pausanias que Polyclète l'ancien a été le maître de Périclète, celui-ci le maître de son frère Naucydès, et Naucydès le maître de Polyclète le jeune, tout est d'accord. Mon opinion est conforme à celle de Facius, éditeur de Pausanias. Pausan. Græc. descript. lib. II, cap. 17, not. 12, tom. I, pag. 261.

TABULA

RERUM

QUÆ IN PLINII NONO VOLUMINE CONTINENTUR.

FINIS TOMI NONI.

TABULA
RERUM
QUÆ IN PLINII NONO VOLUMINE CONTINENTUR.

FINIS TOMI NONI.

[redacted]

.e

in. :etainin
.pe.
.eturr. :. ly.

'63